

I.
ULUSLARARASI
HOCA AHMED YESEVİ
SEMPOZYUMU

28-30 NİSAN 2016
ANKARA

İnceleme Araştırma Dizisi

Yayın No: 41

I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi
Sempozyumu Bildirileri

Editör

Prof. Dr. Ahmet KARTAL

Yayın Koordinatörü

Halil ULUSOY

ISBN

978-9944-237-55-0

Baskı Tarihi

Nisan 2017

Baskı

Merkez Repro Basım Yayın Ltd. Şti.

www.merkezrepro.com

Ahmet Yesevi Üniversitesi

Mütevelli Heyet Başkanlığı

Taşkent Cad. Şehit H. Temel Kuşuoğlu Sokak.

No: 30 06490 Bahçelievler/ANKARA

Tel: 0312 216 06 00 • Faks: 0312 216 06 09

www.ayu.edu.tr yayinlar@yesevi.edu.tr

Kitapta ifade edilen fikir ve görüşler sadece yazarlarının olup,
Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığının
görüşlerini yansıtmazlar.

İÇİNDEKİLER

Sunuş.....	9
Önsöz.....	13
Açılış Konuşmaları.....	17
Sempozyum Kurulları.....	39
Hoca Ahmet Yesevi.....	47
Bir İrfan Geleneğini Başlatmak: Ahmed Yesevi.....	51
Hoca Ahmed Yesevî'nin Yaşadığı Dönemde Aşağı Seyhûn ve Mâverâünnehr'de Siyasî Ortam [1093-1166].....	59
Yeni Bir Türk-İslam Medeniyeti Tasavvuru İçin Hoca Ahmed-i Yesevi ve Yönteminin Önemi.....	103
Hoca Ahmet Yesevî'nin Hikmetlerinde Tebliğ ve İrşad Metoduna Âit Bazı Tespitler.....	133
Göçebe Düşüncesinin Şekillenişinde Hoca Ahmet Yesevi ve Tasavvuf Merkezli Haritaların Teşekkülü.....	149
Ahmet Yesevî'nin Temsilcisi Saltık Gazi'nin Yesevilik Anlayışının Evrenselleşmesine Katkısı ve Günümüze Yansıması.....	161
Ahmed Yesevî'de Peygamber Tasavvuru.....	189
Rol Model Şahsiyet Olarak Hoca Ahmed Yesevî'nin İnsan ve Toplum İnşasında Hz. Peygamber'in Etkisi.....	217
Hikmet Geleneğinin Mihveri: Hakikat-ı Muhammediyye.....	243
Divân-ı Hikmet'te Sahabe Algısı'nın İslam Tarihi Kaynaklarında Mevsukiyeti Meselesi.....	253
Hoca Ahmet Yesevî Kültünün Memorat Anlatılarıyla İnançları ve Hayat Felsefesini Güncelleme Gücü.....	263
İslami Dönem Ozanı/Kamı Hoca Ahmet Yesevî'nin Türkiye Sahası Âşıklık Geleneği Üzerindeki Tesiri.....	273
Ahmet Yesevî Temelli Kırgız Zamancı-Ozanlar Geleneğinin XVIII-XIX. Asırda Yeniden Teşekkülü.....	287
Balkanlar ve Bosna Hersek'te Ahmet Yesevi ve Yesevilik.....	301
Improving Professionalism of The Specialists in The Field of Tourism as The Fundamental Factor for Attracting Tourists (On The Example of Architectural Monument of Khoja Ahmed Yasawi).....	313
Ahmed Yesevi, Yesevilik ve Türk Müslümanlığı Tartışmaları.....	325
Ahmet Yesevi ve Türk Bilgelik Geleneği.....	337
Yesevi Tarikatının Devlet Yönetiminden Uzaklaştırılmasıyla Türk Devlet Yönetim Sisteminin Çöküşü.....	351
Hoca Ahmed Yesevi Terbiyesinde ve Zikrinde Esmâ Hüsna.....	379
Synthesis of Shamanism And Islam in The Views Of Khoja Ahmed Yasavi.....	385
Ahmed Yesevi Poet And Mystic, Halfway Between Shamanism and Sufism.....	393

İslam'ın Hint Kültürüne Etkisi: Ahmed Yesevi, Kabir ve Guru Nanak Örneği.....	403
Hallâc-ı Mansûr'dan Ahmed Yesevî'ye İlâhi Aşk	429
Tevhîd Ağacının Gölgesinde	449
Ahmed-i Yesevî'de Kişiyi Allah'tan Uzaklaştıran Bir İlet: Riyâ	461
Hoca Ahmed Yesevî'de Zaman ve Mekân: Yokluktan Varlığa Bitmeyen Yolculuk.....	479
Dîvân-ı Hikmet'te Fenâ ve Bekâ Kavramları	517
Divan-ı Hikmet'e Göre Kişi Olmanın Şartları: Bazı Temel Tasavvuf Terimlerinin Anlamı	545
Ahmed Yesevî'nin Yeni Bulunmuş İki Farsça Risâlesi	557
The Challenges and Rewards Associated With Translating A Dead Language Into Living English and The Gifts Offered.....	571
Hoca Ahmet Yesevi Düşüncesinde Tanrı Âlem ve İnsan İlişkisi	579
Divan-ı Hikmet'te Günümüz Bilim ve İnsan İlişkisi'nin Temelleri	611
Ahmet Yesevî'nin Embriyoloji İle İlgili Hikmeti.....	627
Hoca Ahmed Yesevî'yi Hanefî Matürîdi Kültür Havzasına Bağlayan Ard Alan ve Hakim Es-Semerkandi	641
Ahmed Yesevî'de İtikadi Unsurlar	653
Hoca Ahmed Yesevî'nin Hayatı, Eserleri ve Yesevîlik Araştırmalarının Bazı Meseleleri Üzerine	663
Yeni Bir 'Hikmetler Mecmuası' Münasebetiyle Yesevî Çalışmaları Üzerine Yeni Açılımlar	675
Ahmed Yesevî'de İman-Değer İlişkisi.....	685
Hoca Ahmed Yesevî'den Hacı Bektaş Veli'ye Yesevî Gelenekte Mezhebi Tezahürler	693
Ebû Hanîfe Öğretisinin Yesevî Sufiliğine Yansımaları	713
Hoca Ahmed Yesevî'nin "Divan-ı Hikmet" Adlı Eserine Fikhî Açıdan Bakış	741
Dîvân-ı Hikmet Bağlamında Hoca Ahmed Yesevî'nin Ahlâk Anlayışı Üzerine Teolojik Bir Değerlendirme	769
Hoca Ahmed Yesevî'nin Hikmetlerinde Ayetlerle Amel Etmenin Önemine Yapılan Vurgular	843
Hoca Ahmet Yesevî'de Samimiyet Vurgusu ve Tutarsız Dindarlık Eleştirisi	865
Ahmet Yesevî'nin Divan-ı Hikmeti'nde İnsan	881
Ahmed Yesevî Günümüz Felsefesi İçin Bir Referans Olabilir Mi?	897
Bir Model Olarak Mana Etrafında Bütünleşme ve Ahmet Yesevi.....	905
Ахмет Ясауидің Батыстық Ізбасарларының Бірі; Скопьялы Ата	921

SUNUŞ

Hazret Sultan, PİR-i Türkistan Ahmed Yesevî; bir büyük ahlâk, aşk ve irfân adamı, bir Allah dostudur. Türk kültür tarihimizin en önemli şahsiyetlerinden birisidir. O, sadece Yûsuf Hemedânî Hazretlerinin gönlünde yaktığı İslam'ın aşk ve irfan kıvılcımını kendinden sonraki taliplere aktarmakla kalmamış, yetiştirdiği aksiyoner alperenleri Asya'nın bir ucundan Avrupa içlerine kadar göndererek insanlara adalet, tevazu, birlik ve dirlik düşüncesini telkin etmiştir. Yesevî Hazretleri, dönemin din ve kültür dili olan Arapça ve Farsça yerine, anadili Türkçeyi kullanmış, Türkçeyi bir ilim, aşk ve irfan dili hâline getirmiştir. O, sohbetlerinde ve söylemiş olduğu hikmetlerinde anadili Türkçeyi kullanarak geniş kitleleri etkileyen ilk Türk mutasavvıfıdır. Bugün geniş bir coğrafyada konuşulup yazılan edebî bir Türkçeden söz ediliyorsa bunun sebebi Hoca Ahmed Yesevî'dir.

Ahmet Yesevi ile ilgili bugüne kadar bilim adamları tarafından birçok araştırmalar yapılmış, çeşitli kitaplar ve makaleler yayımlanmıştır. Orta Asya'dan Balkanlara kadar Türklerin yaşadığı geniş coğrafyada onun tesirlerini görebilmekteyiz. Onun Anadolu'da ektiği tohumların Yunus'un, Hacı Bektaş Veli'nin, Şeyh Edebali'nin nefesinde nasıl yeşerdiğini, Balkanlarda İslam'ın Sarı Saltuk'un, Demirci Baba'nın, Gül Baba'nın kanatlarında nasıl yayıldığını görebiliyoruz.

Malumlarımız; Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı (UNESCO) tarafından dilimizin ve kültürümüzün gelişmesine, zenginleşmesine çok önemli katkılarda bulunan büyük fikir adamı ve gönül eri Hoca Ahmed Yesevî'nin ölümünün 850. yıldönümü vesilesiyle 2016-2017 sezonu Hoca Ahmed Yesevî Yılı olarak ilan edildi. Bizler de adını taşıdığımız Ahmet Yesevi Üniversitesi olarak daha önce Türkiye'de sadece iki kez yapılan Ahmet Yesevi Sempozyumunu uluslararası boyutta daha kapsamlı bir şekilde düzenledik. Bundan sonra Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu kurumsallaştırarak, önümüzdeki senelerde 2 yılda bir düzenli olarak gerçekleştireceğiz.

Özellikle son dönemlerde hak ettiği kadar araştırma ve inceleme konusu edilmeyen Ahmed Yesevî'nin bu tür etkinliklerle daha çok tanınacağına ve onun düşünce evreninin daha geniş kitlelere ulaşacağına inancımız tamdır.

Elinizdeki bu kitapta 8 ülkeden 70 akademisyenin katıldığı Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu bildirilerine yer verilmiştir. Sempozyuma katkılarından dolayı UNESCO Türkiye Milli Komisyonuna, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumuna, TİKA'ya, Uluslararası Türk Akademisine, TÜRKSOY'a, Yunus Emre Enstitüsüne ve Eskişehir Osmangazi Üniversitesine desteklerinden dolayı teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Musa YILDIZ
Mütevelli Heyet Başkanı

I.
ULUSLARARASI
HOCA AHMED YESEVİ
SEMPOZYUMU

ÖNSÖZ

Şöhreti zamanımıza kadar ulaşan Ahmed-i Yesevî, sadece kültür ve dil tarihimiz açısından değil, aynı zamanda İslâmî bilgi ve kültür açısından da önemlidir. Onun hayatı etrafında teşekkül eden ve medeniyet tarihimizin bir parçası sayabileceğimiz menkıbeleri ve Hikmet adı verilen şiirleri, Türk halkını İslâmî bilgi ile mücehhez kılma gayretlerinin bir ürünüdür.

Türklerin İslâm dini ile tanışmalarından sonra Yesevî, onların manevî mürşidi olmuş ve Pîr-i Türkistânî diye anılmıştır. O, Türk milletine İslâm'ın prensiplerini, ahlâk anlayışını ve ruh disiplini aşulamaya çalışmış; Türk halkını eğitmeyi, bilgilendirmeyi ve terbiye etmeyi şiar edinmiş; onları kötülüklerden uzak tutmaya, güzel ve iyi hasletlerle donatmaya gayret göstermiş ve bu vesileyle insan-ı kâmil olmalarını sağlamaya çalışmış manevî bir şahsiyettir.

Ahmed-i Yesevî, aynı zamanda Türkistan'da yetiştirdiği erenleriyle, başta Anadolu olmak üzere Türklüğün yayıldığı her coğrafyada fetihlerin manevî mürşidi olmuş ve onun tesiri İslâm'ın aydınlık yüzünü temsil eden Yesevîlik tarikatı vasıtasıyla yüzyıllarca devam etmiştir.

Türk tasavvuf düşüncesinin prensiplerinin teşekkülünde ve gelişip şekillenmesinde önemli bir yere sahip olan Ahmed-i Yesevî, tasavvufun teorik yönünden ziyade pratiğine önem vermesiyle dikkat çekmektedir. “Hikmet” adı verilen şiirlerinde, insan aklının algılayamayacağı mücerret tasavvufî unsurları ve değerleri müşahhaslaştırıp Türk halkının ruh ve düşünce dünyasını yeniden inşa etmiştir. Mâturîdîlik ile Hanefîlik düşüncesini irfanla mezcederek akıl ile gönül arasında önemli bir denge kurmuş ve ehl-i sünnet akidesine daima bağlı kalmıştır. Hz. Peygamber'in şeriatına sınıksız bağlanması gerektiğini savunan Ahmed-i Yesevî, Yesevîliğin temelini teşkil eden bu düşüncesiyle, insanların ancak, nefislerine hâkim olup kötülüklerden uzak durduklarında, ahlâkî değerlere sahip olduklarında, özellikle de sapkın ve sahte/sah-

tekâr şeyhlerden uzaklaştıklarında ehl-i sünnet akidelerine bağlı kalabileceklerini savunmuştur. Bir şeyh olarak geçimini bizzat tahta kaşık yapıp satarak yani ticaretle sağlayan, böylece tasavvufu alın terini iç içe girdiren ve ihtiyacından fazlasını tasadduk eden Ahmed-i Yesevî, bu tavrıyla hem genelde bütün insanların özelde tarikat şeyhlerinin nasıl geçinmesi gerektiğini göstermiş hem şeyhliğin vakarı ve onurunun el emeği ile geçinmekte olduğuna vurgu yapmış hem de bunun dışında davranış sergileyen tarikat şeyhlerinden ayrılmıştır. Geçimini el emeği ve alın teriyle karşılamaında, hayatını tamamen kendisine örnek aldığı ve şeriatına sınımsız bağlı olduğu Hz. Peygamber'in önemli bir etkisinin olduğu rahatlıkla müşahade edilebilir.

Türklerin yayıldıkları coğrafyaların Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında Ahmed-i Yesevî ile yetiştirdiği öğrencilerinin önemli bir katkısı vardır. Bu öğrenciler/erenler, Osman Turan'ın dikkat çektiği gibi gittikleri yerlerde insanların gönüllerini fethetmişler ve böylece coğrafi fetihlerin kolaylaşmasına katkı sağlamışlardır. Özellikle gazi sıfatıyla savaşlara da katılan bu alp-erenler, hayat tarzları itibarıyla örnek birer şahsiyet idiler.

Okuma yazma bilmeyen Müslüman Türklerin inanç ve iman dünyasını rasyonel temeller üzerinde inşa etmeyi savunan Yesevî, bilhassa Müslüman Türklerin manevî dünyasını hurafelerden arındırmıştır. Hikmet adı verilen şiirleri, söz konusu geniş halk kitlelerine ulaşmak için tercih ettiği sadece bir vasıtaadır. Kendi devrinin Türkçesinin özelliklerini taşıyan bu şiirler, *Kur'ân-ı Kerim*'in emirlerini, *hadis-i şerîfler*in muhtevalarını ve İslâm'ın önemli prensiplerini, halkın anlayacağı düzeyde izah ve ifade eder. Ahmed-i Yesevî'de sadece iman değil, ahlâk da önemlidir. Ahlâk, imanın tamamlayıcı rûknüdür. O, İslâm'ın ve tasavvufun en karmaşık ve zor meselelerini halkın anlayabileceği bir dille ifade etme başarısını göstermiştir. Bu kabiliyet, aynı zamanda Türkçenin kabiliyetidir. Türk ruhunun, hissiyatının ve düşüncesinin yansıtıldığı şiirlerinde görülen sadelik, basitlik, tabîlik ve samimîlik Ahmed-i Yesevî'nin kendi cemiyetini ne kadar derinden tanıdığını da göstermektedir. Bir tasavvuf adamının kendi kültürüne nüfuzu, cemiyet

hayatındaki birliğin, beraberliğin ve en önemlisi millî ve yerli olmanın da şartıdır. Çünkü Ahmed-i Yesevî, Arap kültürünün değil, İslâm'ın Türk yorumunun müşdididir. Başta hoşgörü olmak üzere, insan aklının ve duygusunun özünü dile getiren bu yorum, günümüz Türklerinin kayıp mirasıdır.

İşte Ahmed-i Yesevî'yi, onun tesis ettiği Yesevîlik tarikatı ile insan aklının ve duygusunun özünü dile getiren düşüncelerini ilim âlemine, hassaten milletimize bütün boyutlarıyla tanıtmak, onu milletimizle yeniden buluşturup kucaklaştırmak ve bizim yeniden Yesevîleşmemize vesile olmak amacıyla "Uluslararası Ahmed Yesevî Sempozyumu" düzenlenmek istenmiştir.

Bu organizasyonun gerçekleşmesinde çok büyük katkıları ve destekleri olan Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanı Prof. Dr. Musa Yıldız Beyefendi'ye, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü olarak yaptığımız ilmi ve kültürel etkinlikleri teşvik edip destekleyen ESOĞÜ Rektörü Prof. Dr. Hasan GÖNEN Beyefendi'ye, UNESCO Türkiye Milli Komisyonuna, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumuna, TİKA'ya, Uluslararası Türk Akademisine, TÜRKSOY'a, Yunus Emre Enstitüsü Başkanlarına ve burada isimlerini dile getiremediğimiz sempozyumun düzenleme, bilim ve danışma kurulunda görev alarak etkinliğin gerçekleşmesine katkılarını esirgemeyen güzide hocalarımızla sundukları bildirimlerinde birikimlerini bizlerle paylaşan ilim adamı ve araştırmacılara çok teşekkür ediyorum. Ayrıca sempozyumun sorunsuz bir şekilde yapılmasında büyük emeği olan Ragıp Akyürek Beyefendi ile bu kitabın oluşumunda büyük emeği ve katkısı olan Halil Ulusoy Beyefendi'ye teşekkür etmeyi bir borç biliyorum.

Prof. Dr. Ahmet KARTAL

Eskişehir, 2017

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Prof. Dr. Musa YILDIZ

(Ahmet Yesevi Üniversitesi, Mütevelli Heyet Başkanı)

Prof. Dr. Fırat PURTAŞ

(TÜRKSOY Genel Sekreter Yardımcısı)

Dr. Serdar ÇAM

(TİKA Başkanı)

Prof. Dr. Janseyit TÜYMENBAYEV

(Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçisi)

Prof. Dr. Darhan KIDIRALI

(Uluslararası Türk Akademisi Başkanı)

Prof. Dr. İbrahim KALIN

(Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü ve Ahmet Yesevi Üniv. Mütevelli Heyet Üyesi)

Prof. Dr. Emrullah İŞLER

(AK Parti Ankara Milletvekili)

Prof. Dr. Musa YILDIZ

Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanı

Sayın Bakanım, saygıdeğer Mütevelli Heyet üyelerimiz, kıymetli protokol mensupları, değerli katılımcılar, kıymetli misafirler, saygıdeğer basın mensuplarımız, hepinizi hürmetle, muhabbetle selamlıyorum.

Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu vesilesiyle gelen ve bizleri onurlandıran değerli akademisyenlere, kıymetli misafirlerimize şükranlarımı arz ederken, Sempozyum Onur Kuruluna, koordinatörlere, Bilim Kuruluna, Danışma Kuruluna, Düzenleme Kuruluna ve birbirinden değerli bildirileriyle sempozyuma katkı sağlayacağını düşündüğüm değerli bilim adamlarına teşekkürlerimi sunuyorum.

1991 yılında temelleri atılan, 1993 yılından günümüze kadar bünyesindeki Türk ve akraba topluluklardan öğrencileri bir çatı altında toplayıp, misyonunun ve vizyonunun bir gereği olarak eğitim veren, aynı zamanda Türkiye ve Kazakistan'ın dostluğunun da simgesi olan üniversitemizin rehberliğinde düzenlediğimiz sempozyumda siz kıymetli misafirlerimizi ağırlamaktan şeref duymaktayız. Sizlere şahsım ve kurumum adına hoş geldiniz, sefalar getirdiniz diyorum.

Değerli Yesevi dostları,

Türk dünyası ve Türk halkları arasında önemli köprü vazifesi gören kurumumuz geçmişten getirdiği birikim ve tecrübesiyle her geçen gün daha ileriye gitmekte, kurulan dostluk ve kültür köprüsünü sağlamlaştırmak ve yeni köprüler kurmak için gayret göstermektedir. Uluslararası standartlara uygun eğitim ortamı, bilimsel ve teknolojik araştırma altyapısı ve eğitim anlayışıyla faaliyetlerimizi yürütmekteyiz. Üniversitemiz Türk devlet ve toplulukları arasındaki dostluk ve birlikteliğin her zaman sembolü olmuştur ve olmaya da devam edecektir.

Bugün Ahmet Yesevi Üniversitesi'nde uzaktan eğitim dahil 10 fakülte ve 1 yüksek okulda, 14 ülke ve 33 farklı akraba topluluğundan yaklaşık 12.300 öğrenci öğrenim görmekte ve 900'ü aşkın öğretim

elemanı görev yapmaktadır. Üniversitemizde eğitim-öğretim örgün, açık ve uzaktan eğitim olarak yürütülmektedir. Eğitim ve öğretim dili Kazakça ve Türkçe olmakla birlikte, bazı bölümlerde Rusça ve İngilizce de yapılabilmektedir. Türkiye Türkçesi ile eğitim programlarımızda uzaktan eğitim alanlarında öncü durumdayız. Kazak Türkçesiyle eğitim programları da çok yakında başlayacaktır.

Kıymetli misafirler,

Ahmet Yesevi'nin adını taşıyan üniversitemizde değerli mirası devralıp, Mütevelli Heyet Başkanlığı görevine başladıktan sonra, değerli Mütevelli Heyet üyelerimizin destekleriyle yaptığımız çeşitli faaliyetlerimiz, konferanslarımız ve toplantılarımız oldu. Bu süreçte değişik kurumlara ziyaretler gerçekleştirip karşılıklı görüş alışverişinde bulduk. Yayın sahasında ortaya koyduğumuz yeni eserler oldu. Bunların içinde Divan-ı Hikmet'in orijinal Çağatay Türkçesi ile yazılmış tam metnini Türkiye'de ilk defa yayınladık. Bu eserden görme ve işitme engelli kardeşlerimizin yararlanması için sesli betimlemeli ve işaret dilli versiyonunu hazırladık. Milli ve manevi duygularımızın mimarı olan Ahmet Yesevi'yi çocuklarımıza daha yakından tanıtmak amacıyla, çocukların zevkle okuyacakları resimlerle anlatılmış Ahmet Yesevi hikaye kitabını yayımladık. Yesevi'nin "Fakr-nâme" isimli eserini sempozyum öncesinde yayımlamaya imkan bulduk. Remzi Özçelik hocamın iki bölümlük Ahmet Yesevi oyununu bastık. Daha önce Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü projesinin başlangıçtan 20. Yüzyıla kadar ki kısmını destekleyerek bütün dünyanın hizmetine sunduk. Bu sene içerisinde Milli Eğitim Bakanlığımızın desteğiyle projenin 20. Yüzyıl sonrası başlayacaktır. Bu proje Milli Eğitim Bakanlığı Eğitim Bilişim Ağı (EBA) portalı üzerinden de hizmet sunmaktadır.

Yaptığımız girişimler sonucunda 2016 yılı UNESCO tarafından Hoca Ahmet Yesevi Yılı ilan edildi. Bu yıl münasebetiyle Ocak ayı itibariyle bir dizi faaliyet gerçekleştirdik. Bunlardan ilki 12 Ocak 2016'da Mütevelli Heyet üyemiz, Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü, Büyükelçi Doç. Dr. İbrahim Kalın'ın katıldığı Divan-ı Hikmet Sohbetleridir. Şubat ayında İslam İşbirliği Teşkilatına Üye Ülkeler Parlamento Birliği Genel Sekreteri Prof. Dr. Mahmud Erol Kılıç'ı ağırladık. Mart ayında

Beşir Ayvazoğlu hocamızı, Nisan ayında İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nden Prof. Dr. İhsan Fazlıoğlu'nu, Allah nasip ederse Mayıs ayında da Uludağ Üniversitesi'nden Prof. Dr. Mustafa Kara hocamızı misafir edeceğiz.

Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı olarak, Türkiye'de Hoca Ahmet Yesevi'nin adını taşıyan ilkökul, ortaokul ve lise düzeyindeki okullara Hoca Ahmet Yesevi kitaplığını hediye ettik. Burada TİKA'nın desteklerini daima görmekteyiz. Huzurlarınızda TİKA Başkanı Sayın Dr. Serdar Çam beyefendiye şükranlarımı arz ediyorum. Yakında Hoca Ahmet Yesevi konulu tez çalışması yapmak şartıyla iki yüksek lisans, üç doktora olmak üzere 5 burs için ilana çıkacağız. Özetle 25 ana başlık altında topladığımız UNESCO 2016 Hoca Ahmet Yesevi Yılı etkinliklerimiz çerçevesinde Hoca Ahmet Yesevi'yi layık olduğu şekilde Türkiye'de ve dünyada tanıtmaya devam edeceğiz.

Sözlerime son verirken, açmış olduğumuz beste yarışmasında Jüri Başkanı olarak görev yapan Sayın Necati Çelik hocamıza, değerli jüri üyeleri Sayın Ferruh Avni Yarkın'a, Sayın Muzaffer Şenduran hocamıza, Sayın Timuçin Çevikoğlu Bey'e katkılarından dolayı teşekkür ederim. Sempozyuma iştirak eden değerli meslektaşlarım başta olmak üzere kıymetli devlet büyüklerimize, toplantı için bütün imkânları seferber eden mesai arkadaşlarıma, katkı sunan Uluslararası Türk Akademisi, TÜRKSOY, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu, TİKA, Yunus Emre Enstitüsü, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi yetkililerine, özellikle Prof. Dr. Ahmet Kartal hocamıza teşekkür ediyorum. Başarılı ve verimli bir sempozyum olmasını dileyerek sözlerime son verirken, herkese hürmet ve muhabbetlerimi arz ediyorum.

Prof. Dr. Fırat PURTAŞ

TÜRKSOY Genel Sekreter Yardımcısı

Sayın Bakanım, Sayın Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü, Sayın Müteveli Heyet Başkanım, Sayın TİKA Başkanım, Sayın Büyükelçim, çok değerli protokol üyeleri, saygıdeğer bilim adamları, hanımefendiler, beyefendiler,

Ben de Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu açılışı vesilesiyle, sizleri şahsım ve TÜRKSOY Genel Sekreterimiz Düsen Kaseinov adına saygıyla selamlıyorum, hepiniz hoş geldiniz.

Bugün aynı zamanda Azerbaycan'ın Şeki şehrinde Türk Dünyası Kültür Başkenti açılışı gerçekleştirilecek. Bu açılış kapsamında TÜRKSOY ekibinin çoğunluğu Azerbaycan'da bulunuyor. Azerbaycan'da düzenlenen Birleşmiş Milletler Medeniyetler İttifakı Global Forumunun ardından, Şeki bugün Türk Dünyası Kültür Başkenti etkinliğine ev sahipliği yapıyor. Eş zamanlı olarak biz de burada Ahmet Yesevi Uluslararası Türk- Kazak Üniversitesi Müteveli Heyet Başkanlığı tarafından başlatılan ve bizim de naçizane katkı sunduğumuz bu sempozyumun açılışını gerçekleştiriyoruz. Aslında bu faaliyetlerin örtüşmesi pek çok anlam taşıyor. Türk Dünyasında özellikle barış içerisinde bir arada yaşama, kültürlerarası etkileşim ve zenginleşme, Türk hoşgörü anlayışı noktasında kültürel bir ortaklık söz konusudur. Bu çalışmalar Kazakistan'da daha farklı kapsamlarda (ruhani liderlerin buluşması gibi etkinliklerle), Kırgızistan'da daha farklı etkinliklerle (bu sene düzenlenecek olan 2. Göçebe Oyunları bu kapsamda düzenleniyor), aynı zamanda bu yıl Kırgızistan Cumhurbaşkanı'nın himayesinde TÜRKSOY tarafından doğumunun 1000. Yılı münasebetiyle Yusuf Has Hacıp Yılı etkinlikleri düzenleniyor. Geçtiğimiz günlerde Türk kültür dünyasının ayrılmaz bir parçası olan Balkan coğrafyasında; önce Kosova, ardından da Makedonya'da bu kapsamda etkinlikler düzenlendi. Yine Türkmenistan'da Türkmen dilinin ve kültürünün bayraklaşmış şahsi-

yeti, büyük mutasavvıf, şair Mahtumkulu Firagi ismiyle düzenlenen etkinlikler yine kültürlerin yakınlaşmasına ve medeniyetler arasındaki ittifak sürecine katkı sağlıyor. Dolayısıyla bütün Türk cumhuriyetleri, bütün Türk dili konuşan halklar evrensel barışa, barış içinde bir arada yaşama kültürüne büyük katkılar sağlıyor.

Bu anlamda Türk – İslam düşüncesinin meşalesini yakan Hoca Ahmet Yesevi doğumunun 850. Yıl dönümünde UNESCO tarafından da anma yılı ilan edilmek suretiyle, bütün dünyaya evrensel mesajlarını sunuyor. İnanıyorum ki, bütün bu çalışmalar binlerce yıldan beri insanlığa ve medeniyete yapmış olduğumuz katkıların önümüzdeki dönemde artarak sürmesi açısından da son derece anlamlıdır. Bu sempozyumda ortaya çıkacak sonuçların, sunulacak bildirilerin – ki beste yarışması gibi zenginleştiren çok kıymetli bir etkinlik var, Hoca Ahmet Yesevi hikmetlerinin evrensel müzik formunda insanlığa ulaştırılması açısından da son derece önemli – ve bütün bu çalışmaların başarılı ve faydalı olmasını dileğiyle hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Dr. Serdar AM

TİKA Başkanı

Sayın Bakanım, Sayın Müteveli Heyet Başkanım, Sayın Büyükelçi, Cumhurbaşkanlığı Szcmz, Müteveli Heyet yelerimiz, çok kıymetli akademisyenlerimiz, Sayın Bykelim ve değerli katılımcılar hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Öncelikle belirtmem gerekir ki gerçekten çok güzel bir çalışmanın içindeyiz. Sayın Müteveli Heyet Başkanımız bu yıl çok yoğun bir çalışma temposu içersinde. Bizleri de peşinden sürükleyerek güzel, değerli çalışmalar yapmakta. UNESCO 2016 Hoca Ahmet Yesevi Yılı münasebetiyle arka arkaya güzel çalışmalar tertip edilmektedir. Bunun bir parçası olmaktan dolayı büyük gurur duyuyoruz. İnşallah bundan sonraki nesillere böyle büyük bir zatın, böyle büyük bir medeniyetin timsali olan bu şahsiyetin iyi anlaşılması ve onun koymuş olduğu prensiplerin, Türkiye başta olmak üzere bütün İşlam coğrafyasında ve bütün dünyada yaygınlaşması konusunda önemli çalışmalara katkı sağlayacağını düşünüyorum. Dünyada bugün yaşanan birçok zulüm, katliam, açlıklar, sıkıntılar var ise, bu medeniyetin bize ait olan kişiliklerin, insanların anlaşılmamasından kaynaklanmaktadır. Kazakistan ve Türkiye'de yapılan bu çalışmalar da iki dost, kardeş ve beraber olan milletin birlikte birbirine yakınlaşmasına ve daha güzel çalışmaların yapılmasına katkı sağlayacaktır. Biz de TİKA ailesi olarak aynı zamanda, Ahmet Yesevi niversitemizin bu çalışmalarına katkı vermekten dolayı mutluluklarımızı ifade etmek istiyorum. İnşallah bugün yapmış olacağımız çalışmalar hayırlara vesile olur. Hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Prof. Dr. Janseyit TÜYMENBAYEV

Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçisi

Sayın Bakanım, Sayın Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü, Sayın Mütevelli Heyet Başkanım, Sayın YÖK üyeleri, Sayın TİKA Başkanım, çok değerli dostlarımız, bilim adamlarımız,

Hepinizi böyle bir sempozyumda bir arada görmekten mutluluk duyuyoruz, başarılar diliyorum.

Ahmet Yesevi Üniversitesi'nin uluslararası bir çapta Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumunu gerçekleştirmesi simgesel olarak çok yerindedir. Hakikaten Kazak-Türk ilişkilerinin başlangıcında temeli atılan Ahmet Yesevi Üniversitesi bugüne kadar pek çok işler başardı. Bundan da Mütevelli Heyet Başkanı Sayın Prof. Dr. Musa Yıldız Bey çok iyi bahsetti. Kendisini de tebrik etmek istiyorum. Mütevelli Heyet Başkanı olduğu zamandan bugüne kadar birçok projeyi hayata geçirdi. Tüm bu çalışmaların devamını diliyorum.

Bildiniz gibi, sahip olduğu akademisyen kadrosu ve öğrencileri bir yana, Ahmet Yesevi Üniversitesi gibi kurumların sayısı oldukça az. Kurulduğu günden bu yana her iki yılda bir sürekli olarak Kazak ve Türk cumhurbaşkanlarının üniversiteyi ziyaret etmesi, konuşma yapması çok sık görülen bir durum değildir. Bu durum üniversite için de büyük bir şereftir.

İki ülke cumhurbaşkanları düzenli olarak ikili ziyaretlerde bulunmaktadır. Son olarak 13-15 Nisan 2016 tarihlerinde gerçekleştirilen Devlet Başkanımızın Türkiye ziyaretinde Ahmet Yesevi Üniversitesi'nin faaliyetleri ve geleceği ele alındı. Bundan dolayı üniversitenin her daim mutlaka başarılı yerlerde olması gerektiğini düşünüyorum. Bu sempozyuma teşrif ederek, çalışmaların sağlam temeller üzerinde yükselmesinin önünü açan ve destek sağlayan değerli bilim adamlarımıza ve kıymetli bürokrasi üyelerimize şükranlarımı sunmak istiyorum.

Kazakistan ile Türkiye arasında özellikle eğitim ve bilim alanındaki ilişkilerimizde böylesi bir destek çok önemlidir. Ekonomik ve ticari ilişkilerimiz çok iyi seviyededir. Bugüne kadar 1600 civarında Türk şirketleri Kazakistan'da faaliyette bulunuyor. Ancak bu alanda bu sempozyum programı gibi pek çok etkinliğin gerçekleştirilmesi, Kazak-Türk halkları arasındaki sosyal, kültürel, eğitim, bilim alanındaki ilişkiler için çok önemlidir diyebilir. Bu vesileyle hepinize tekrar başarılar diliyorum. Yesevi dedemizin ruhu bizi her aman desteklesin. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Darhan KIDIRALI

Uluslararası Türk Akademisi Başkanı

Muhterem hazırûn, Yesevi Dergâhının değerli dostları, Uluslararası Türk Akademisi adına hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Öncelikle bu güzel uluslararası sempozyumu düzenleyen ve ona destek veren herkese ve özellikle Mütevelli Heyet Başkanımız Prof. Dr. Musa Yıldız hocamızı can-ı gönülden tebrik etmek isterim.

Arife tarif gerekmez diye bir söz var. Burada Yesevi dostlarının toplandığı bu güzel toplantıda Yesevi Hazretlerini anlatacak değiliz, ama Türk dünyası açısından bir iki cümle sarf etmek istiyorum.

Öncelikle Pir-i Mugan, Pir-i Türkistan olarak anılan Hoca Ahmet Yesevi Hazretleri Türk dünyasının gönül mimarıdır. Hakkı bilekle arayan kahraman yurdumuza, hakkı bilikle tanıtan bir maneviyat büyüğüdür. Dolayısıyla Türk dünyasının kalp ve düşünce bütünlüğünü sağlayan büyük bir bilgedir. Az önce İstiklal Marşını seslendirirken söylediğimiz gibi, Hakk'a tapan yurdun, hakkı olan istiklali bize armağan eden kişidir. Kul Hoca Ahmet'in isminin başında "Kul" ifadesinin olması da çok önemlidir.

Hazreti Pir-i Mugan olarak ifade ettiğimiz Yesevi Hazretleri Türkçe'nin zor döneminde güzel Türk dilini tekrar diriltmiş, onu sevip söylemiştir. Günümüz tabiriyle medeniyetler çatışmasının yaşandığı bir dönemde dünyaya gelen Yesevi, sadece Türk dünyasını diriltmekle kalmamış, aynı zamanda herkesi kucaklayan bir sevgi, tolerans ve muhabbet medeniyetini inşa etmiştir. Şu anda Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın öncülük yaptığı Medeniyetler İttifakı gibi büyük bir projeye o dönemde imza atmıştır. Dolayısıyla, Yesevi Hazretlerinin başlattığı bu kutlu kervan; Mevlana'larla, Yunus Emre'lerle, Gül Baba'larla Avrupa'ya kadar uzanmıştır.

Günümüzde Yesevi Hazretlerine çok ihtiyacımız vardır çünkü bombaların patladığı, Bağdat, Şam ve diğer yerlerde suçsuz bebeklerin ve

insanların öldüğü bir dönemde, teröristlerin İslam'ın adını kirlettiği bir çağda Yesevi adını sadece kendimize değil, herkese tanıtmamız gerekiyor. İslam'ı yanlış anlayan veya onu sadece zahiri yönüyle kabul eden, sevgi ve muhabbetten yoksun olan bu teröristler belki Yesevi Hazretlerinin öğütlerini dinlerse, bizler tekrar Yesevi'nin başlattığı ikinci Rönesans'ı yakalayabiliriz diye ümit ediyorum.

Bu bakımdan, şu anda Yesevi Hazretlerinin adını her yerde duyurmaya çalışan, bunun için Türkiye'yi ve Türk dünyasını sürekli dolaşan Müteveli Heyet Başkanımızı gerçekten kutluyoruz. Bu yıl UNESCO çerçevesinde anılmakta olan babamız-dedemiz her tarafa ulaşmaktadır. Bundan dolayı Yesevi Hazretleri adına layık bir makama geldi diye düşünüyoruz.

Geçen sene bildiniz gibi Kazakistan Cumhurbaşkanı Sayın Nursultan Nazarbayev, "Ahmet Yesevi Üniversitesi Türk dünyasının ortak üniversitesi olsun" demişti. Bizce, bu yılki faaliyetleri ile Ahmet Yesevi Üniversitesi Türk dünyasının ortak, manevi ve kültürel değerlerini, bizim tarih, edebiyat ve kendi kimliğimizle ilgili değerlerimizi yücelten ortak üniversitemize dönüşmüştür. Bu faaliyetlere tabi ki Uluslararası Türk Akademisi de destek verecektir. Daha dün Bakü'deyken Oxford Üniversitesi ile bir anlaşmamız oldu. Oxford Üniversitesi İslami Araştırmalar Merkezi'nde bir Yesevi Araştırmaları Sempozyumunu birlikte yapmak isteriz. Burada bize hep destek veren TİKA Başkanımızın huzurunda söylüyorum. Ayrıca İslami Eğitim, Bilim ve Kültür Organizasyonu (ISESCO) ile gözlemci statüsündeki kurumumuz birçok faaliyet yapmıştı. Şimdi de Rabat'ta Yesevi ile ilgili bir sempozyum yapmak üzere anlaştık. Dolayısıyla hem Arap dünyasına, hem de Avrupa'ya Yesevi Hazretlerini bu yıl anlatacağız, tanıtacağız diye birlikte ümit ediyorum. Bugünkü sempozyumun hayırlara vesile olmasını diliyorum, başarılı geçmesini temenni eder, hepinize başarılar diliyorum. Çok teşekkür ederim.

Doç. Dr. İbrahim KALIN

Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü ve
Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Üyesi

Sayın Bakanım, kıymetli hocalarım, değerli misafirler;

Ben de öncelikle Uluslararası Ahmet Yesevi Sempozyumunun hayırlara vesile olmasını diliyorum. UNESCO 2016 Ahmet Yesevi Yılı münasebetiyle, bildiğiniz gibi Ahmet Yesevi Üniversitesi olarak bir dizi faaliyet başlattık. Mütevelli Heyet Başkanımız Prof. Dr. Musa Yıldız Bey bunların bir kısmından bahsetti. Bugün bu sempozyumun böyle geniş bir katılımı yapıyor olması ayrıca mutluluk verici. Bu Yesevi Ocağı'nın bereketinin devam ettiğini teyit eden en önemli göstergelerden birisidir. Zira bizim Ahmet Yesevi ile olan bağımız tarihi, etnik ya da kültürel olmanın çok ötesinde, bir metafizik maneviyat bağıdır. Ve o bağ dünyevi düzeyde ne olursa olsun; ister dünyalar yıkılsın, ister imparatorluklar gelsin, gitsin her zaman yaşamaya devam etmiştir. İnşallah bundan sonra da devam edecektir. Çünkü burada aslanan Ahmet Yesevi'nin temsil ettiği hakikattir ve o hakikatin evrenselliği onu bugünlere kadar yüzlerce asırlık bir geleneğin devamı olarak taşımıştır. Bugün Ahmet Yesevi neden bu kadar önemli? Çünkü kendisinin Divanına verdiği isimle söyleyecek olursak, hikmetin dilini konuştuğu, hikmeti temsil ettiği için Ahmet Yesevi neredeyse bin yıl sonra bize yol göstermeye devam ediyor. Divan-ı Hikmet Sohbetleri bağlamında verdiğim ilk konferansta da ifade etmiştim. Hayatımızda bugün o kadar çok hüküm, o kadar az hikmet var ki... Halbuki işin hikmetini kavramadan hükümler sadece kuru, birer formal emirden ibarettir. Ahmet Yesevi bize hükümlerin ötesindeki hikmeti öğreten hekimdir aslında. Çünkü Kur'anî ve peygamberî metoda baktığımızda, bir konuyla ilgili emir ya da yasak konmadan önce, yani o bir hükme bağlanmadan önce, insanların aklına ve kalbine hikmetini anlatır. Vahyin de zaten kalkış noktası budur. Bir şeyin hikmetini, manasını kavramadan; zaten

onu bir hüküm olarak hayata geçirmek de mümkün değildir. Çünkü Peygamber Efendimizin bir hadisinde de ifade ettiği gibi; din samimiyettir, dinin özünde samimiyet vardır. O samimiyeti de ancak yaptığımız işin manasını, hikmetini kavramak suretiyle idrak edebilirsiniz. Bu anlamda biz, temeli vahiy ile açılmış, daha sonra ilim, irfan, hikmet, sevgi ve muhabbetle yoğrulmuş bir medeniyetin mensupları olarak, bugün Ahmet Yesevi'nin açtığı yoldan ilerleyen insanlarız.

Bu anlamda, Ahmet Yesevi'nin attığı bu tohumların Orta Asya'dan Balkanlara kadar uzanıyor olmasını görmek de ayrıca memnuniyet verici. Bunu son 2-3 günde yaptığımız seyahatte de bizzat tecrübe etme imkânı buldum. Bakü'ye Medeniyetler İttifakı Forumu'nun 7. Toplantısı vesilesiyle gitmiştik. Oradan Zagreb'e geçtik ve Hırvatistan'da İslam'ın resmî din olarak kabul edilmesinin 100. yılı münasebetiyle yapılan toplantılara katıldık. Aynı zamanda bu iki ülkeye de Sayın Cumhurbaşkanımızın resmi ziyaretleri oldu. Buradan bile baktığımız zaman, Türkistan'da tohumları atılıp, daha sonra Horasan, Azerbaycan, Anadolu, Balkanlar ve Rumeli gibi bir coğrafyanın üzerinde uzanan Yeseviyye geleneğinin izlerini oralarda bugün hala canlı bir şekilde görmenin mutluluğunu yaşadık. Yaptığımız toplantılar da çok anlamlıydı. Bakü'de, Medeniyetler İttifakı Forumu'na ev sahipliği yapan bir dost ve kardeş ülke Azerbaycan'dan, Avrupa İslamı'nın eski toplumlarından birini temsil eden Boşnak-Hırvat İslam toplumunun ortaya koyduğu etkinliğe katıldık. Orada da tırnak içinde söylemek gerekirse, Avrupa İslam'ının küçük bir örneğini gördük. Kur'an-ı Kerim tilaveti ile başlayıp, filarmoni orkestrasıyla devam eden bir etkinlik, daha sonra camide Balkanların bütün renklerini temsil eden Müslümanların katıldığı bir faaliyette hep birlikte olduk. Aslında orada bile bugün yüzlerce yıl sonra Ahmet Yesevi Hazretlerinin 1100-1200'lü yıllarda attığı tohumların eserlerini, meyvelerini gördük.

Ahmet Yesevi'nin bir diğer önemli yönü de temsil ettiği hakikatin evrenselliği ve kuşatıcılığıdır. Kendisinin Yesevi yolundan giden Sarı Saltuklar, Hacı Bektaş-ı Veliler, bir anlamda dolaylı olarak onun yolundan beslenmiş olan Yunus Emreler, Mevlanalar baktığımız zaman bu evrensel hakikati farklı şekillerde - bazen şiirle, bazen eserle, bazen hikâyeyle, bazen nesir ve manzum eserlerle anlatmış büyük bilgelerdir.

Onlar da bugün bizim yolumuzu aydınlatmaya devam ediyor. Baktığımız zaman bu büyük insanların, ariflerin, hekimlerin eserlerinde toplumun her kesiminden insanın, eğitilmiş-eğitimsiz, kadın-erkek, genç- yaşlı istifade edebildiğini görüyoruz. Kullandıkları dilin evrenselliği, temsil ettiği hakikatin derinliği ile doğrudan bağlantılı olduğu için bir filozofun, bilim adamının, şairin, bakkalın, fırıncının, nakkaşın da bu ariflerin eserlerinden her daim istifade edebildiğini görüyoruz. Bunun da en güzel tezahürlerinden birisi de sanatla doğrudan bu ilim ve hikmet geleneğinin ilişkisinin bu kadar güçlü kurulmuş olmasıdır. Bugün de zannediyorum bunun güzel bir örneğini burada müşahade edeceğiz. Biz Ahmet Yesevi Beste Yarışması açılması kararını Mütavelli Heyeti'nde değerlendirdiğimiz zaman, herkesin ortak kanaati şuydu: Ahmet Yesevi ve onun temsil ettiği hakikat insanın sadece aklına değil, aynı zamanda ruhuna da hitap ediyor. Çünkü sadece beyinden, akıldan ibaret değil; aynı zamanda onun bir ruhu, ruh dünyası ve duygu dünyası var. Bunlar arasındaki bütünlüğü sağlamadan da insanın bütünlüğüne ilişkin bir şey söylemek mümkün değildir.

Nitekim tasavvuf geleneğine baktığımız zaman da, birçok tasavvuf mektebi aynı zamanda müzikten mimariye, hattat ebruya ve diğer sanat dallarına kadar hizmet vererek bir sanat mektebi olmuşlardır. Bu anlamda da burada ilk defa icra edilecek ve ödülleri verilecek olan Yesevi Beste Yarışmasında ödül kazananları ben şimdiden tebrik ediyorum. Jüri heyetinde yer alan Necati Çelik hocamız başta olmak üzere, bütün jüri üyelerimizi de tebrik ediyorum. İnşallah bununla da sınırlı kalmaz; her yıl Ahmet Yesevi'nin şiiirlerinden, onun şiiirlerini esas alarak ya da başka şairlerin eserlerinin sözlerini esas alarak yeni besteler yapılır. Böylece Yeseviyye geleneği, ocağı bu şekilde yaşamaya devam eder. Bugün hakikaten İslam dünyasında ve tüm dünyada büyük sorunlarla karşı karşıyayız. Ama bunların özünde sadece maddi, materyal sorunlar değil, işin özünde fikri ve manevi kriz yatmaktadır. Bunları aşmak için de bizim tekrar o güçlü fikir ve maneviyat kaynağına geri dönmemiz gerekiyor.

Son olarak Ahmet Yesevi Üniversitesi'nin Türkiye-Kazakistan ilişkilerinde ayrı bir yeri olduğunu da ifade etmek isterim. Sayın Büyükelçimiz de ifade ettiler. Geçen yıl iki Cumhurbaşkanımızın Üniver-

siteyi ve Türkistan'ı ziyaret etmiş olmaları, bu yıl Sayın Nazarbayev'in ülkemize yapmış olduğu ziyaret, ardından İslam İşbirliği Teşkilatı Zirvesi'ne katılarak bu ilişkiyi daha da güçlendirmeleri, oradan Türkiye-Kazakistan ortak bildirgesiyle İslam dünyasına birlik ve beraberlik çağrısının yapılması da bu ilişkilerin derinliği hakkında bize bir fikir veriyor. Ama bunların hepsinin üstünde ve ötesinde Ahmet Yesevi'nin açtığı yolun hala bizim de yolumuz olması, geleceğimizi aydınlatıyor olması bu geleneğin temsil ettiği hikmet ve hakikatin derinliğini bir kez daha ortaya koymaktadır.

Ben bu vesileyle, bu sempozyumun da inşallah bu ocağın, bu geleneğin, bu sohbet halkasının devam etmesine vesile olmasını diliyorum. Sempozyuma katılan değerli hocalarımıza çok teşekkür ediyorum, tebliğlerini ilgiyle izleyeceğiz. İnşallah bu tebliğler de bir yayın olarak yayınlanmak suretiyle, bugün burada olmayan farklı kesimlere, bilim dünyasına, öğrencilere, üniversite camiasına takdim edilecektir. Bu vesileyle, emeği geçen bütün arkadaşlara ve katılımlarınız için sizlere teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Emrullah İŞLER

AK Parti Ankara Milletvekili

Sayın protokol, kıymetli hocalarım, saygıdeğer hanımefendiler, beyefendiler, basınımızın güzide temsilcileri,

Öncelikle hepinizi saygıyla, sevgiyle selamlıyorum. Allah'ın selamı, bereketi ve rahmeti sizlere ve bizlere olsun. Sözlerimin hemen başında sempozyumumuzun başarılı geçmesini Cenab-ı Hak'tan niyaz ediyorum. Bu sempozyumu düzenleyen değerli Mütevelli Heyet Başkanımıza, katkı veren tüm kurumlarımıza ve temsilcilerine huzurlarınızda teşekkür ediyorum. Yurtiçinden ve yurtdışından bu sempozyuma katılan değerli öğretim üyesi meslektaşlarıma da başarılar diliyorum. Ben son konuşmacı olarak çıktım, pek çok şeye de değinildi. Ama bir iki hususu dikkatlerinize sunarak huzurlarınızdan ayrılacağım.

Değerli kardeşlerim, az önce de ifade edildi, İslam dünyasının içine düşmüş olduğu durum gerçekten içler acısı bir durum. Hepimiz bu sıkıntıyı, bu terör belasını, bu kan deryasını maalesef üzüntüyle yaşıyoruz. Bir çözüm bulmak için, çözüm arayışı içinde herkes kafa yoruyor, imal-i fikir ediyor. İslam dünyasının bu duruma nasıl düştüğüne dair elbette nedenler var. Baktığımız zaman bu coğrafyada, Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekilmesiyle birlikte İslam dünyası gerçekten başsız kaldı ve bunun neticesinde de 20. yüzyılı kaybettik. Şimdi 21. yüzyıldayız ve bu yüzyıla Türkiye olarak iyi bir başlangıç yapmış olmamıza rağmen, Arap baharıyla birlikte İslam coğrafyasının çok ciddi meydan okumalarla karşı karşıya olduğunu gördük. Elinde silah, "Allah-u Ekber" diyerek diğer Müslüman kardeşini öldüren, kan akıtan, bulunduğu coğrafyayı kan gölüne çevirmekten çekinmeyen garip insanların cirit attığı bir coğrafya haline geldik. Peki neden bu hale geldik? diye kendimize sormalı ve cevabını bulmalıyız. Eğer bu hale düştüysek, o zaman bizim medeniyet anlayışımızda, İslam anlayışımızda bir takım eksiklikler olduğunu kabul etmemiz gerekiyor. Bugün çok

net ifade etmek durumundayım ki; Selefi, Vahabi, Şii, Safavi anlayışı İslam coğrafyasının içine düştüğü hali gayet net şekilde açıklamaktadır. Anadolu coğrafyasında kurmuş olduğumuz bizim İslam medeniyeti anlayışı; tarih sahnesinde etkisinin azalmasıyla birlikte, maalesef bu tür akımların etkin olması neticesinde İslam dünyası bu şekilde kötü duruma düştü. Dolayısıyla, değerli dostlar, yeni bir medeniyet anlayışını geliştirmek durumundayız. Aslında biz bunun örneğini tarihte verdik. İşte Hoca Ahmet Yesevi'den bahsederken, Hoca Ahmet Yesevi Anadolu medeniyetinin temelini atan başlıca mimarlardan birisidir, Anadolu erenlerinin piridir. Dolayısıyla bizim bu coğrafyada kurmuş olduğumuz o hoşgörü medeniyeti, o kapsayıcı, kuşatıcı, herkesi kucaklayan, herkese hoşgörüsüyle yaklaşan, Allah'ın Vedud isminden hareketle herkesi, yaratılanı Yaradan'dan ötürü seven o medeniyeti yeniden bizim kurmamız lazım, bizim öncülük etmemiz lazım. Onun için siz değerli akademisyenlerin, Türkiye'de ve dünyada bu alanda çalışma yapan bütün değerli akademisyenlerin, biz siyasetçilerin, başta Sayın Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan'ın her platformda dile getirmeye çalıştığı bu sınıktıları gidermek, çözümler önermek hepimizin boynunun borcudur.

Ben aslında yaşanan bu acıların bir doğum sancısı olduğunu da düşünüyorum. Bu acılardan sonra inşallah yeniden İslam coğrafyasının yeniden ayağa kalktığını hep beraber göreceğiz. Ama bu coğrafyanın bir öncüye ihtiyacı var. O öncülerin de sizler olacağını, bizler olacağını şimdiden öngörebiliyorum. Dolayısıyla işi sıkı tutmamız lazım, çok çalışmamız lazım, çok gayret etmemiz lazım. Ötekileştirici değil, birleştirici; parçalayıcı değil, birleştirici olmamız lazım, bunu başarmamız lazım. Yaratılanı Yaradan'dan dolayı da sevmemiz lazım.

Değerli kardeşlerim, ben de bir dönem 2000 yılında, Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi'nde, Türkistan'da bulundum, Pir'in huzurunda oldum, kabrini ziyaret etme fırsatını buldum. Doğrusu o günler benim için de güzel anılarla dolu. Az önce de ifade edildi, Hoca Ahmet Yesevi de kendisini anlatırken "Kul Hoca Ahmet" diye anlatıyor. Dolayısıyla, bir insanın varabileceği en yüksek mertebe kulluk mertebesidir. İsrâ suresinde Hz. Peygamber Allah'ın katına çıkarken, Cenab-ı Hakk Kur'an-ı Kerim'de ondan kul diye bahsediyor. Bu hikmeti anlayan

Hoca Ahmet Yesevi de kendisinden kul diye bahsediyor. İşte bu ölçüyü kaçırmamız lazım. “Men arefe nefsehu fekad arefe Rabbehu”, yani kim kendini tanırsa, Rabbini de tanır düsturunu, ilkesini her zaman aklımızda bulundurmamız lazım. Bu hususlar belki bir öz eleştiri olacak ama bir şey ifade etmek istiyorum. Doğrusu benim Türkistan’da bulunduğum yıllarda, Hoca Ahmet Yesevi’yi anlama konusunda ya da onu sevip sayma konusunda bazı aşırılıklara kaçıldığını da gördüm. Üzülerek bunu ifade etmek durumundayım; “Hoca Ahmet Yesevi Babamız izin verirse...” gibi kullanımlara rastladım. Allah izin verdikten sonra artık orada Hoca Ahmet Yesevi isminin bir hükmü kalmamıştır. Benim iki peygamberim var: Birisi şeriat peygamberi, diğeri ruhaniyet peygamberi diyen akademisyenler gördüm maalesef ve onlarla o zaman tartışmalar yaptım. Değerli kardeşlerim, işte Hoca Ahmet Yesevi’yi de doğru anlamamız, aşırılığa kaçmamamız lazım. İslam demek zaten itidal demektir. Bu itidali her şeyde korumamız lazım. Dolayısıyla, bu ölçüyü koruyarak, Ahmet Yesevi’yi anlayarak, onun hikmetlerinden gerekli dersleri çıkararak, bu inşa edeceğimiz medeniyette yine bu önderlerden, bu pirlere yararlanmamız ve onların ışıklarından istifade etmemiz gerekir diye düşünüyorum.

Ben sempozyumda başarılı olmanızı temenni ediyorum. Bu sempozyumda sunulacak bildirilerin inşallah geleceğe, özlediğimiz medeniyet tasavvuruna ışık tutmasını Cenab-ı Hak’tan niyaz ediyorum. Katkı veren ve emeği geçen herkese huzurlarınızda teşekkür ediyorum.

SEMPOZYUM KURULLARI

ONUR KURULU

- Prof. Dr. M. A. Yekta SARAÇ (YÖK Başkanı)
Doç. Dr. İbrahim KALIN (Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreter Yardımcısı)
Prof. Dr. Darhan KIDIRALİ (Uluslararası Türk Akademisi Başkanı)
Prof. Dr. Düsen KASEİNOV (TÜRKSOY Genel Sekreteri)
Prof. Dr. Derya ÖRS (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı)
Dr. Serdar ÇAM (TİKA Başkanı)
Prof. Dr. Mustafa KAÇALİN (Türk Dil Kurumu Başkanı)
Prof. Dr. Musa YILDIZ (Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanı)
Prof. Dr. Şeref ATEŞ (Yunus Emre Enstitüsü Başkan Vekili)
Prof. Dr. Muhittin ŞİMŞEK (Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Üyesi)
Hüseyin KARAKUM (Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Üyesi)
Prof. Dr. Hasan GÖNEN (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Rektörü)

KOORDİNATÖRLER

- Prof. Dr. Ahmet KARTAL (Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Halil İbrahim BÜLBÜL (Gazi Üniversitesi/Ahmet Yesevi Üniversitesi)
Prof. Dr. Bekir BULUÇ (Gazi Üniversitesi/Ahmet Yesevi Üniversitesi)
Doç. Dr. M. Akif KİREÇCİ (Bilkent Üniversitesi)

BİLİM KURULU

- Prof. Dr. Ömür CEYLAN
Prof. Dr. Ali ÇELİK
Prof. Dr. Hilmi DEMİR
Prof. Dr. M. Zeki İŞCAN
Prof. Dr. Mustafa KARA
Prof. Dr. Bilal KEMİKLİ
Prof. Dr. Mahmut Erol KILIÇ
Prof. Dr. Ahmet Yaşar OCAK
Prof. Dr. Necdet TOSUN
Prof. Dr. Nuri TUĞLU
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU
Prof. Dr. Ermanno VISINTAINER (İtalya)

I. ULUSLARARASI HOCA AHMED YESEVİ SEMPOZYUMU

Prof. Dr. Dosay KENJETAY (Kazakhstan)
Doç. Dr. Zikiriya JANDARBEK (Kazakhstan)
Doç. Dr. Dilorom HAMROEVA (Uzbekistan)
Yrd. Doç. Dr. Mustafa TATCI
Dr. Bakit MURZARAİMOV (Kirghizistan)

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK
Prof. Dr. Yaşar AYDEMİR
Prof. Dr. Azmi BİLGİN
Prof. Dr. Dosay KENZHETAYEV
Prof. Dr. Cemal KURNAZ
Prof. Dr. Alim YILDIZ
Yrd. Doç. Dr. Rıdvan ÖZDİNÇ
Doç. Dr. Fatih M. ŞEKER
Doç. Dr. Zikiriya JANDARBEK
Yrd. Doç. Dr. Halis Adnan ARSLANTAŞ
Dr. Necdet YILMAZ

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Ahmet KARTAL
Prof. Dr. İbrahim ŞAHİN
Prof. Dr. Erdoğan BOZ
Prof. Dr. Müzeyyen BUTTANRI
Prof. Halil BUTTANRI
Prof. Dr. Can ÖZGÜR
Doç. Dr. Ferruh AĞCA
Doç. Dr. Muharrem DAYANÇ
Doç. Dr. İsmet ŞANLI
Yrd. Doç. Dr. Soner AKPINAR
Yrd. Doç. Dr. Dilek ATAİZİ
Yrd. Doç. Dr. Eylem SALTİK
Yrd. Doç. Dr. Adem KOÇ
Yrd. Doç. Dr. Tuba ONAT ÇAKIROĞLU

I. ULUSLARARASI HOCA AHMED YESEVİ SEMPOZYUMU

Öğr. Gör. Metin ERDOĞAN

Öğr. Gör. Uğur BİLGE

Öğr. Gör. S. Alper SÖKMEN

Arş. Gör. Burcu YILMAZ ÇEBİN

Arş. Gör. Fatih DOĞRU

Arş. Gör. Deniz DEPE

Arş. Gör. Duygu KAMACI

Arş. Gör. Nurcan ANKAY

Öğr. Gör. Ragıp AKYÜREK

Burçin YAPICI

Halil ULUSOY

AÇILIŞ OTURUMU

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Ubeyde İPEK

Prof. Dr. Kemal ERASLAN

Hoca Ahmet Yesevi

Prof. Dr. Kenan GÜRSOY

Bir İrfan Geleneğini Başlatmak: Ahmed Yesevi

HOCA AHMET YESEVİ

KEMAL ERASLAN*

Sayın Oturum Başkanına teşekkür ediyorum. Sizleri de saygıyla selamlayarak sözlerime başlayayım.

Evvela şunu belirtmek isterim: İlim rivayetlerle değil, belgelere dayanan gerçeklerle meşgul olur. Toplum hayatında büyük önem kazanan, sevilen şahsiyetlerin hayatı etrafında pek çok rivayetler, menakıplar teşekkül eder. Gerçek hayatı bu rivayetler ve menakıplarla izah etmek insanı yanıltabilir. İlim vesikalara dayalı gerçeklerle, menkıbelere dayalı ifadeleri birbirinden ayırt edip, gerçeğe ulaşma sanatıdır diyebiliriz. Ahmet Yesevi'nin hayatı hakkında tarihi bilgilerden ziyade, menakıp mahiyetinde bilgiler yaygındır. Bunların ne kadarının doğru olduğunu kestirmek mümkün değildir. Sevilen, önem kazanan şahısların hayatları hakkında bu tip rivayet ve menakıpların doğması normaldir. Ancak şurası bir gerçektir ki; ilim-irfan sahibi, doğruluktan ayrılmayan, helal lokma peşinde koşan, tam inanç sahibi, Hz. Peygamber'e büyük bir saygı ve sevgi besleyen, ilk dört halifeyi saygıyla anan ve kamil mürşitlere değer veren – nitekim Merv'de Yusuf Hemedani'yi kendisine mürşit edinmiştir – büyük bir zattır. Sünnete bağlılığının yanında, tasavvuf anlayışına da yönelen ve ikisini kaynaştıran bir şahıstır. Dolayısıyla ben Yesevi için zühdi mutassavıf demiştim. Yani hem zühde bağlı, hem de tasavvuf yolunda olan kimse diye adlandırmıştım ki kanaatimce en iyi izah eden budur.

Hoca Ahmet Yesevi bir devrin adamıdır ama kendisinden sonra bugün 900 yıl geçmesine rağmen hala anıyor isek, bu demektir ki bü-

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi

yük bir şahsiyettir. Büyük şahsiyetler eserleriyle iz bırakır. Nitekim Ali Şir Nevai diyor ki; ben Türk dünyasını yazımla birleştirdim. Bu kültür bağıllığı demektir. Hiçbir güç kültür bağıllığı kadar kuvvetli değildir ve gücün yıkamadığı şey kültür bağıllığıdır. Kültürü yok ettiğiniz zaman toplumun kişiliğini yok edersiniz. Onun için Batı dünyası İslam dünyasında faaliyetlerini hep kültüre saldırarak yönetirler, onu hedef alırlar. Çünkü kişiliği veren kültürdür, hayatı devamlı kılan vatandır. Vatan olmadan toplum olmaz, kişilik olmadan da hayat devam etmez, silinip gider. İşte Yesevi Türk dünyasına kişilik kazandıran, belli bir inanç etrafında bir takım akideleri, hayat prensiplerini belirten bir şahıstır. Bunları dört noktada toplamak mümkündür. Birincisi; Allah'ın mutlak varlığı ve Tanrı sevgisi, ikincisi; Peygamber efendimize büyük saygı ve sünnetine bağlılık, üçüncüsü; büyük zatların, mürşitlerin yolunda gitmek ve dördüncüsü; helal lokma kazanmak, yani kendi emeğiyle geçinmek. Bu eski mutassavıfların temel unsurları şeklinde karşımıza çıkar. Hoca Ahmet Yesevi bütün hikmetlerinde bu dört esas ifade eder. Bu dört esas İslam dünyasında sadece Türkler arasında değil, diğer toplumlar arasında da rağbet görmüş, beğenilmiş ve sevilmiştir. Tıpkı Yunus Emre gibi halka mal olmuş bir şahsiyetten bahsediyoruz. Hoca Ahmet Yesevi'nin hikmetleri elbette halk kültürünü yansıtıyor, halk anlayışını yansıtıyor. Çünkü onun muhatabı halktır. İslamiyet doğduktan sonra, dünyaya yayılmasında bu dinin esaslarını, koruyucularını anlatan menkıbeler büyük yer tutar. İşte bu menkıbelerden biri de Hazreti Hacı Ahmet Yesevi'nin hayatı, şahsiyeti ve fikirleri etrafında teşekkül eden menkıbelerdir. Orta Asya'daki çeşitli gezilerde halkla konuştuğum zaman büyük hayranlık duyduğunu insan yaşıyor. Aynı şekilde mesela Irak, Bağdat, Kufe, Nəcəf'i gezdiğinizde Fuzuli'ye olan sevgi ve bağıllığı halkta görürsünüz. Anadolu'yu gezdiğiniz zaman Yunus Emre sevgisini halkta görür, onun ilahilerinin zevkle okunduğunu, ezberlendiğini görürsünüz. İşte Yesevi de topluma mal olmuş, topluma yön veren, toplumun kültürüne yardımcı olan, hizmet eden bir şahıs. Tabi ki takdire layık bir şahıs; aradan bu kadar zaman geçmesine rağmen sevilmesi, üzerine araştırmalar yapılması, Türk dünyasında bir birleştirici unsur olarak kabul edilmesi söylediklerimizin doğruluğuna işaret eder. Doğrusunu isterseniz bu

dört unsuru bütün hikmetlerinde bulursunuz: Allah sevgisi, peygamber saygısı, kâmil mürşit insanlara bağlılık ve helal lokma kazanma. Maa-lesef hayatı hakkındaki menkıbeler tarihi gerçeklerden daha fazladır. Hikmetlerinden sadece Yaşname adlı hikmet dizisinde hangi yaşta ne yaptığını anlatır. En sağlam bilgi bizzat kendi hayatı hakkında verdiği bu bilgilerdir. Hocası Yusuf Hemedani büyük bir Sünni alimdir ve 27 yaşında Yusuf Hemedani'ye bağlanarak gerçek hocamı buldum diyor. Ondan sonra hayatına ve hikmetlerine yön veriyor.

İlk dört halifeye olan saygısı ve sevgisi hikmetlerle sabittir. Şunu söylemek isterim: Araştırmacılar peşin hükümlerle metinleri incelemek yerine, karşılaştırmalı olarak incelemelerinde fayda vardır. Halk da dâhil olmak üzere, bütün Sünni şahıslar ilk dört halifeye sevgi duyar, hürmet gösterir. Ama Bektaşî ve Şia inancını mukayese ederseniz, onların bu zatlardan Hz. Ali'ye bakışı ile Sünnilerin bakışı arasında farklar olduğunu görürsünüz. Saygı başka, ideal olarak kabul etme başka bir şeydir. Ahmet Yesevi Hazretlerinin muhakkak ki çevresine çok büyük tesirleri olmuştur. Sevilir, sayılır, türbesi bugün bile akın akın ziyaretçilerle dolar taşar. O bölgelerde defalarca gezip konuştum ve saygıyı halkın sözlerinde, tavırlarında hatta Yesevi'nin adı geçtiği zaman duydukları heyecanda buldum. Türk dünyasına yön veren ışıklardan birisidir. Bu şahıslar ağacın kökleridir; kendileri kaybolsa bile varlıkları eserlerinde devam eder. Onun için Ali Şir Nevai "Ben yazılarımla Türk dünyasını birleştirdim, Orhunların yapamayacağı şeyi ben şiirlerimle yaptım" diyor. Bu çok doğru ve muazzam bir sözdür. Tabi ki Yesevi hakkında çok şey söylenebilir. Söylenenleri ayıklamak, gerçekleri tespit etmek kolay değildir. Üstünde düşünmek, araştırmak gerekir. Çalıştıkça, inceledikçe hayata dair insanlara verdiği birçok nasihatler, birçok prensipler var. Bunlar bahsettiğim gibi dört noktada toplanabilir. Bilhassa kendi emeğinle geçinme konusu çok büyük bir prensip, asırlarca ihmal edilmiş ama daha sonra rağbet kazanmış bir düşüncedir.

Çok şey söylemek mümkün ama sözü uzatmamak için saygıyla anıyoruz. Kişiliği ile hikmetleriyle, manevi hayatımızı zenginleştiren, bize yön veren, inancımızı kuvvetlendiren bu zata Allah'tan rahmet dileyerek sözlerime son veriyorum. Teşekkür ederim.

BİR İRFAN GELENEĞİNİ BAŞLATMAK: AHMED YESEVİ

KENAN GÜRSOY*

Hepinizi saygıyla, muhabbetle selamlıyorum. Açılış konuşmaları sırasında Uluslararası Türk Akademisi Başkanı Sayın Prof. Dr. Darhan Kıdıralı “Arif’e tarif gerekmez” dedi. Ama arifi tarif de mümkün değildir. O arifi tasvir fakir gibi insan için elbette mümkün olmayacaktır. Burada her birinin eserine fevkalade saygı duyduğum çok değerli bilim adamları var. Yurtdışından ve yurtiçinden ilahiyat, tasavvuf, edebiyat alanlarından çok değerli hocalar var ve aynı kürsüyü şu anda paylaşmaktan büyük şeref duyduğum ve huzurunda mahcup olduğum Prof. Dr. Kemal Eraslan hocam var. Dolayısıyla bize hangi konuda, nasıl bir söz düşer, bilmiyorum. Bir felsefecinin sınırları çerçevesinde Ahmet Yesevi’yi, sınırlarının sonsuz olduğu bir zatı ifade edebilmek mümkün değildir. Büyük zatları tarif edemiyoruz ama kendimize ve kendi mesleklerimize dokunduğu kadarıyla, onlardan kendi algılarımız çerçevesinde neyi alabiliyorsak, onu bir şekilde ifade etmeye çalışıyoruz. Sistematik çalışan bir felsefeci için Ahmet Yesevi Hazretlerinin, yani o koca Pir-i Türkistan’ın oluşturmuş olduğu gelenek ne anlam ifade eder? Ne demektir böyle bir geleneğin içinde olmak? Ne demektir Türkçenin bu kadar derinleşmiş ve bu kadar zenginleşmiş, ama yine de sadeliğini yitirmemiş o düşünce ufğunun içinde kendisini bulabilmek; bir manevi ve düşünce ikliminin, hatta yavaş yavaş bir bilim ikliminin

* Prof. Dr., Galatasaray Üniversitesi

içinde olmak ne demektir? Kendi mesleğim çerçevesinde, bana verilen süre sınırlarını aşmadan, bunu anlamaya ve anlatmaya çalışacağım.

Eğer konumuz hakikatse ve yaptığınız için düşünce, tefekkür, bilim ve irfansa, bunların her birinin kendi içinde -Yahya Kemal'in ifade ettiği ölçüler çerçevesinde söylüyorum- bir devamlılığı, bir imtidadı vardır. Bu gelenek öylesine herhangi bir şekilde kurulmuş ya da bir zamanlar başlatılmış bir gelenek olmaktan çok; süregider, karşılaştıkları ile büyür, mayalar ve yine karşılaştıkları ile mayalanır. Burada bir dil, üslup ve yeniden idrak etme, algılama söz konusu olur. Evrensel bir hakikati ve bir gerçeklik alanını kendince alımlar. Yani kendince yorumlar, kendince bundan çıkartabilecek, kendi yarattığı çerçevesinde oluşturabileceği büyük eserler ortaya koyar. Bilgi söz konusu olduğu zaman üç gelenekten bahsetmek istiyorum. Bunlardan birincisi; bilgi bilimi üretme geleneğidir ve en bariz şekilde kendisini ifade ettiği yer bilim tarihidir. İkincisi, kavramlar ve genel soyut temalar üzerinde bilgiyi üreten gelenektir. Bu da kendi içinde bir devamlılık halinde kendini ortaya koyar, bu tefekkür ve felsefe geleneğidir. Ama bir de insanı insan olmak bakımından ele alan, onun değerlerini, onun manevi değerini ve derinliğini düşünen, onu kendisi olmak kadar etrafına da yaygınlaştıran derin bilgi anlamında irfan vardır, yani irfan geleneği vardır. İşte Hazreti Yesevi'yi, Pir-i Türkistan'ı bizi o günlerden bugünlere kadar içine alan irfan geleneğinin başlatıcısı olarak görmek ve bunun üzerine konuşmak istiyorum.

Bilim tarihi bir evrensele katılmak, evrensel değeri olan bir bilgiyi ortaya koymaktır. Buna göre Türkiye ile Kolombiya arasında, Sibiryaya ile Patagonya arasında böyle bir bilgiye katılmak anlamında, aynı şekilde çaba gösterebilir ve objektif bir takım sonuçlar elde edebilirsiniz. Bunlar en evrensel mahiyette, en uluslararası mahiyette, en kültürlerarası mahiyette paylaşılabılır olan bilgilerdir. Bilim adamları ve bilim disiplinleri buna ne kadar katkıda bulunursa, o kadar bilim alanında ilerlemiş olurlar. Bu en iyi paylaşılan, kültürler arası ortamda en soyut ama aynı zamanda en somut bir biçimde gerçekleştirilen bir alanın bilgisi ya da bir alanlar bilgisidir. Felsefe ve fikri yani zihni anlamda tefekküre gelince o da evrensel bir bilgiye doğru yönelir. Bu evrensel

bilgi kendi içinde belli bir dilden, kültürden hareketle, fakat evrensel ufuklar adına gerçekleştirilir. Temaları tarihten bugüne süregelen bir geleneklilik içerisinde var olmaya devam ederler, gelişirler, bu kavramlar daha da derinden anlaşılır ve bu kavramlar üzerinde tefekkür, felsefe yeni bilgi alanlarının, hatta yeni bilim alanlarının oluşmasına imkân verir. Burada da bir evrensel paylaşım vardır, fakat bu paylaşımında kültürler de bunun içindedir. Edebiyatı da o edebi eser çerçevesinde bir evrenseli yakalamak bakımından öyle bir tefekkürün önemli bir parçası şekline düşünebilirsiniz. Çünkü bir dilin içinde yapılı fakat bu dilin de evrenselliğini ortaya koyar. Dostoyevski'den, Hazreti Mevlana'dan bahsettiğimiz zaman, bir kültürün içinden fakat evrensel bir kavrayıştan bahsedersiniz. Şimdi bir irfan geleneği var. İşte bir irfan geleneği var. İşte o Hz. Mevlana'yı da içine alan, Yesevi ile belli bir dönemde başlatılmış olan, muhteşem bir akışla doğudan batıya doğru süregelen, Hz. Mevlana'nın tabiriyle bunalmadan ve donmadan akan bir akış, bir nehir var. Bunun nedir hikmeti? Buradaki muvaffakiyetin hikmeti nedir? Şimdi ilim hikmetinden bahsedeceğiz.

Hocam Kemal Eraslan bu işin en yüksek seviyedeki çalışanlarından birisidir. Şunu veriyorlar; öyle bir dil ki, bu dil hikmetin dilidir. Öyle bir hikmet ki; kendisini bir dilin içinde açmaktadır. Bu dil ağdalı değildir, bu dil halkın konuştuğu bir dildir. Halk dediğimiz zaman belli bir yöreyi, belli bir kültürü, belli bir dönemi mi algılıyoruz? Hayır, bu dil tıpkı İpek Yolunda olduğu gibi ama muhteşem bir entelektüel ve irfani yürüyüşle doğudan batıya doğru akıp geliyor, kendi içinde topluyor, toparlıyor. İnsanı ve evrensel bir ufku ifade ediyor. Bu kadar sadelik içinden konuşan, bu kadar sadelik içinde çok yüksek felsefi bir manayı ifade eden o dil nasıl konuşulur? Değerli TİKA Başkanı dediği bir kavram çiftini dile getirmek istiyorum: Zat ve medeniyet. Şimdi bir medeniyet kişiliğinden de bahsettik. Kemal Eraslan hoca kültürün kişiliği, kültürün şahsiyeti dedi. Ama bu aynı zamanda oluşan, oluşması gereken, oluşması adına yollara düşülen bir insandır aynı zamanda. Yani o kişi, kişi olarak büyüyen, kişi olarak gelişen, kişi olarak derinleşen ve kişi olarak cihanı tutan insan, bir zattır. O zatın paralelinde bir de medeniyet oluşuyor. Şimdi medeniyeti sadece teknolojiyle, teknik

sonuçlarla, ortaya konmuş olan maddi eserlerle, sadece dıştan görülen ümranla ifade etmek mümkün değildir. Bir medeniyeti eğer medeniyetse, içinde barındırdığı, oluşturduğu, oluşmak adına gayeler verdiği o insan üzerinden düşünmek lazımdır. İşte bu insan Hazreti Yesevi'nin dilinde, hem Yesevi'nin kendisini ifade ettiği bir dilin içinden, hem de Yesevi'nin koca bir medeniyetin insan anlayışını ifade ettiği o dilden anlatılmıştır. Onun için Divan-ı Hikmet, hikmet dilinin en yüksek bir zirvesi gibi de divandır. Divan-ı Hikmet hem hikmetin dilidir, hem de dilin hikmetidir. Neyi bütünleştiriyor içinde, ne var? Bilim gibi belki laboratuvarlar oluşturmuyor ya da felsefe gibi kavramlar dünyasında oluşturmuyoruz bu dili. Böyle oluşmamış Yesevi'nin dilinde veya şiirinde. Bu dil hayatın içinde buluşmuş, hayatın içinde oluşanlar üzerinden oluşmuş; hayatın içinde o kültürün, hem de İslam öncesinde yaşadıklarını da bir şekilde dönüştürerek İslam adına tekrardan algılatarak oluşmuştur. Ama hayatın içinde şimdi yeniden dönüştürecek bir medeniyet dili halinde kendini ifade etmiştir. Dönüşerek gelmiş o seviyede, İslam'la evrensellik kazanmış, bir Hak bilinci kazanmış standarttır. Şimdi de o sadeliğe rağmen dönüştürecek bir medeniyet dili halinde kendisini ifade etmiştir. Hüneri, sadece kavramlar dünyasını değil, hayatı ifade etmesindedir. Hayatı insan için ifade etmek demek, o hayatın içinde yaşayan insanı en olgun, kamil yönüyle ifade etmektir. İşte bu olgun yön idealar dünyasındaki bir olgunluk değildir. Bu; yaşayan, halkın içinde yaşayan, halkla bütünleşerek yaşayan, ama geçmiş irfanı da kucaklayan, geleceğe doğru açan bir insanıdır. Bu insan kendi içinde o sadelikte evrenselliği yakalamış bir insandır. Elbette biz burada onu sadece ilmi kitaplar üzerinden anlamıyoruz, bu insanı menkıbeler üzerinden de anlıyoruz. Çünkü halkın o yaşadığı kültürün içinde bu hal bazen menkıbeler olarak da ifade ediliyor, destansı bilgiler de oluveriyor. Bazen kurulan etkileşim zincirleri ya da manevi anlamda o zincir bizim kurduğumuz gibi oluvermiyor. Burada belki de Hacı Bektaş-ı Veli'nin Hazreti Yesevi'ye doğrudan bir manevi bağlılığının olmadığı da söylenebilecektir. Ancak gelenek aynı gelenektir, dil aynı gelenektir. Elbette doğrudan doğruya kalemini tutup Hazreti Yesevi yazdırmamıştır Yunus'un yazdıklarını ama dil, il-

ham aynı dil ve aynı ilhamdır. Kelimeler aynıdır, sadelikteki evrenselliği kucaklayışı aynıdır. Çünkü insanın insan olmak bakımından hayatıyla, kültürün kültür olmak bakımından hayatiyetinin içinden yakalamıştır. İnsan da geliştendir, dönüştendir. İşte bu geliştiği ve dönüştüğü yerde yakalamıştır. Bunun çağlar boyu götüreceği bir titreşimi vardır. O çağlar boyu gidecek yerde dönüştürürken, yeni coğrafi havzalarda, yeni kültür karşılaşmalarında; Türkistan'dan Bosna'ya kadar, belki çok daha ilerilere kadar işte bu farklı farklı oluşların, kültürlerin de karşılaşması ve dönüşmesi vardır. Kemal Eraslan hocanın dervişi tanımlarken söylediği gibi o dört vasfıyla insanın temelinde o fakrı yakalayabilerseniz, o sadeliği yakalayabilerseniz, o hayatiyetin içindeki o deruni insanı yakalayabilirsiniz, işte oradaki dönüşüm bütün kültürlerle sirayet edecek şekilde devam eder ve o kültürler etkilendiğinde de aynı iklimin içine girerler. Bunlar ırk değildir, bunlar sadece bir kabile değildir, sadece etnik grup anlamındaki bütünlük veya beraberlik değildir; fakat insanda kendi kaynağını yakalayan bir birlik şuurunu mana halinde kendisine doğru yürümesiyle alakalıdır. Yani insanın kendisi ile bütünleşmesi halidir. İşte o noktada menkıbeler de girer, saz da girer, söz de girer, rüya da girer. Çünkü insan oradadır ve bizim bütün bu saydıklarımın içinde ortaya konan dili hikmet adına yakalamamız gerekir. O zaman Yesevi ile anlıyoruz ki; irfan Batılıların söyleyip de kapatmış oldukları ancak yüksek ve Bâtını bir karakter taşıyan bir kavram değildir. İrfan aynı zamanda bütünüyle, bütün sosyal tabaka ve farklılıklarda yaşanabilen, uygulama ve oluş halindeki bir yaşayış biçimidir. Buradaki irfan aynı zamanda bir pratik, bilgelik halidir. Ama hikmete doğru yönelme, hikmetle yönelme halidir. Burada okumuşu, yazmışu kadar; okuyamamış, yazamamış fakat gönlüyle idrak etmiş olan da vardır. Böyle bir gelenek kucaklayıcı, bire ve birliğe doğru götürücüdür. Böyle bir gelenek gönlüyle hareket eder. En sadeyi, en yüksek seviyede kullanarak bütün bir cihanı tutar, o cihan da bizi hem zat olarak, hem de medeniyet olarak kucaklaştırır. Teşekkür ediyorum.

I. OTURUM/Salon A

“Yesevî’de Tarih, Tarihte Yesevilik”

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Bilal KEMİKLİ

Doç. Dr. Ömer Soner HUNKAN

Hoca Ahmed Yesevî’nin Yaşadığı Devirde Aşağı Seyhûn ve
Mâverâünnehr’de Siyasî Ortam

Prof. Dr. Mevlüt UYANIK

Yeni Bir İslam Medeniyeti Tasavvuru İçin
Hoca Ahmed Yesevî ve Yönteminin Önemi

Prof. Dr. Dosay KENJETAY

Kazak Devlet Tarihindeki Yeseviyye Tarikatının Yeri ve Önemi

HOCA AHMED YESEVÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMDE AŞAĞI SEYHÛN VE MÂVERÂÜNNEHR'DE SİYASÎ ORTAM [1093-1166]

ÖMER SONER HUNKAN*

ÖZ

Hoca Ahmed Yesevî [1093 (?) – 1166 (?)]'nin tarihî bir şahsiyet olarak bilinen biyografisine göre onun yaşadığı coğrafya Aşağı Seyhûn (Sir Derya) ve Mâverâünnehr ile sınırlıdır. İlkinde Oğuzların ve kısmen Kıpçakların, ikincisinde ise Çiğil ve Karlukların yoğun olduğu bu bölgeler, onun döneminde Batı Türk Hakanlığı (Batı Karahanlılar) [1041-1212] ülkesinin ana parçaları idi. Hoca Ahmed Yesevî'nin doğduğu sıralarda Batı Türk Hakanlığı, Selçuklu himayesine henüz girmiş bulunuyordu (1089). Ülkede hakanların mutasavvıf çevre ile yakın ilişkisine karşın ulema sınıfı ile yaşanan pek çok acı hatıradan sonra Selçuklular duruma müdahil olarak, Buhara'da Hanefî Reisliği makamına Âl-i Burhân adıyla anılan Mervli Abdulaziz b. Mâze'yi getirdiler (1102). Bu durum, Hoca Ahmed Yesevî'nin Hanefî mezhebinin her yönden en güçlü olduğu bir çevrede yetişmesine vasıta oldu. Zira Şeyh Yûsuf el-Hemedani'ye Buhara'da intisap ettiğinde şehirde bu Hanefî ailesinin nüfuzu söz konusu idi. Ahmed Yesevî, 1160 yılında Yesî'ye dönmesine değin Arslan

* Prof. Dr., Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Han Muhammed (1102-1130)'den Çağrı Han Ali b. Hasan (1158-1160)'a kadar Mâverâünnehr'de yaşanan önemli olaylara şahitlik etmiştir. Bunlardan en önemlisi Müslüman Karluk ve Karahıtay ittifakının Katvan savaşında Selçuklu Sultanı Sencer ve Batı Türk hakanı Mahmûd'u bozguna uğratması akabinde yaşananlardır (1141). Galip gelen Karluklar Mâverâünnehr'deki kalabalık Oğuz boylarını bölgeden tamamen çıkardılar. Ceyhun'u aşarak İrân, Azerbaycan ve Anadolu'ya göç etmek zorunda kalan Oğuzlar, beraberlerinde Hoca Ahmed Yesevî'nin öğretilerini de taşıdılar. Şiirlerinde geçtiği kaydedilen "Ahmed Han" ve "Kadır Han" ile menkıbesinde "âlemde her kim bizi severse senin adıyla beraber yâd eylesin" dediği hükümdar, Yesi'deki son devresinde çağdaşı olan hakanlık mensubu Batı Türk hakanı Arslan Han Muhammed'in oğlu Türkistan hâkimi Kadır Han Ahmed olmalıdır.

Bu bildiriye, Hoca Ahmed Yesevî'nin yaşadığı dönemdeki siyasi ortam, onun yetişmesi ve etkileri merkezinde irdelenmekte ve bazı sonuçlara varılmaya gayret edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yesevî, Karahanlılar, Buhara, Yesi, Mâverâünnehr

1. Aşağı Seyhûn (Sîr Deryâ)

Arapların Seyhûn (veya Sîhûn) adını verdiği nehre Kök Türkler "Yinçü¹ Öğüz" (İnci Su, İnci Irmağı) demektedirler (Ergin 1991: 65).

¹ Kül Tigin Âbidesi: Batıda İnci Nehrini geçerek Demir Kapıya kadar ordu sevk ettim. "Yinçü Ögüz keçe Temir Kapıgka teği süledim (Ergin 1991: 65)". İskitlerin "Silis" (yani Sir) adını verdiği ve Grek kayıtlarında Seyhûn'un karşılığı kabul edilen "Yaxartes", Pehlevi lisanındaki "Yahşart" [yani yahşa (inci) arta] ismi ile ilişkilendirilerek "hakiki inci" anlamına geldiği üzerinde durulmaktadır ki, Çince bu nehre verilen "Çin-çu-ho" adında da Türkçe Yinçü isminde olduğu gibi "inci" manasının bulunduğu görüşleri söz konusudur (Barthold İA X, 1997: 567; Durmuş 1993: 136; Muhammedcanov DİA, C: 37, 2009: 272; Moldabayeva 2005: 4).

Kâşgarlı Mahmûd buradaki “ögüz (öküz)” kelimesini şöyle açıklıyor: “Ceyhûn ve Fırat gibi olan her ırmağa verilen isimdir. Bu kelime yalnız olarak söylendiği zaman Oğuzlarca Benâket (Benâkit) [yahut Benâkes (Benâkis)] ırmağı anlaşılır. Çünkü şehirleri onun kenarındadır. Göçebelere dahi bu ırmağın kenarına inerler. Türk ülkesinde bulunan birçok sular, dereler “ögüz” adıyla anılır (I 1992: 59). Şu halde Kâşgarlı Mahmûd bize XI. yüzyılda bu civarda yaşayan Oğuzların Seyhûn nehri, Şâş (Taşkend) bölgesinin ikinci büyük şehri olan ve İlâk nehrinin Seyhûn’a döküldüğü yerin hemen aşağı kıyısında yer alan Benâket’e (Strange 2015: 579) nispet ederek, Benâket Irmağı dediklerini hatırlatmaktadır. Nitekim orta asır müellifleri de Türklerin Seyhun’u, kenarından geçtiği büyük şehirlere nispetle Şâş Nehri (Nehrü’ş-Şâş) ve Özkend Nehri şeklinde isimlendirdiklerini zikretmektedirler ki, bu durum, Kâşgarlı Mahmûd’un yukarıdaki kayıtlarını teyit etmektedir (Strange 2015: 572). XIV. Yüzyılda bölgedeki Moğollar nehre Gil-Zeriyân adını vermiş olmakla birlikte, bu dönemden günümüze Türkler umumiyetle Sîr Deryâ veya Sîr Su (Âb-ı Sîr) adını kullana gelmişlerdir (Strange 2015: 573).

Orta asır Arap coğrafyacıların kayıtlarına göre Seyhûn nehri, birçok dağ akarsuyunun kesişmesi ile oluşan kaynaklarını Türk memleketinden alırdı. Özkend vilayetinin doğu ucunda Fergana vadisine girer, bölgenin merkezi Ahsiket’e varmadan büyük Cidgil (bugünkü Narin) Nehrini bünyesine alır, vadinin kuzeyinden güneyine doğru yoluna devam ile üç yüz milden fazla bir kavisle Fergana’dan çıkardı. Bu arada Huraşân, Urest ve Kubâ nehir kolları da ana gövdeye dâhil olurdu. Hocend’e ulaştıktan sonra kuzeye kıvrılır, İlâk ve Türk nehirlerinden beslenerek İlâk ve Şâş bölgelerinin batısına geçirdi. Bilge Kadir Han devrinde (840) Müslüman olan Şâş (Çaç: Taşkend Tudunluğu veya Valiliği)’ta Türk Nehrinin Seyhun’a döküldüğü yerin hemen batısında yer alan Sütkend ile Fârâb arasındaki bozkırlarda eski zamanda Müslüman olmuş Oğuzlar otururdu. Verimli ziraat arazileri ve otlaklar vardı. Müslüman Oğuzlar buralarda hayvanlarını otlatırdı (İdrîsî II 1989: 706). Sütkend ayrıca Müslüman Türklerin toplandığı bir yerdi. Artık bundan sonra Seyhûn İsficâb’a ulaşır ki, bu noktadan itibaren “Aşağı

Seyhûn” olarak ifade edilen nehir boyu, Oğuz ve Türk çöllerinden geçerek Aral Gölüne döküleceği mecraya varırdı.

İsficâb Hoca Ahmed Yesevî'nin doğduğu vilayet olup, Timur dönemi kayıtlarında daha ziyade “Sayram” adıyla anılır olmuştur (Strange 2015: 581). Kâşgarlı “Sayram” kelimesinin “topuktan yukarı çıkmayan sığı su” anlamına geldiğini, şehre de Ak şehir dendiğini söylemektedir (III, 1992: 176). X. Yüzyıl coğrafyacıları İbn Havkal (öl. 987 sonrası)'ın *Siretül-Arz* (y.t. 987)'ında ve Makdisî (öl.985'den sonra)'nin *Absenüt-Tekâsim* (y.t. 975)'inde İsficâb şöyle tarif edilmektedir: “Burası Binket (Şâş'ın Merkezi)'in üçte biri kadar olup şehir, kuhendiz ve rabaz ihtiva eder. Kuhendizi haraptır. Şehir ile rabazı mamurdur. İç şehrin etrafında bir sur, rabazın etrafında bir sur daha vardır. Rabazda sular ve bostanlar bulunur. Binaları toprak yapıdır. Burası düzlükte kurulmuştur. En yakın dağa üç fersah uzaktadır. Şehrin dört kapısı bulunur. Bunlar Nucket, Ferhâd, Şakirane ve Buhara kapılarıdır. Her kapının önünde bir ribât bulunur. Bunlar da Nahşebîliler, Buharalılar, Semerkandlılar ve Kara Tegin ribâtlarıdır. İsficâb'da 1.700 ribât olduğu söylenmektedir. Çarşılarından biri şehirde biri rabazdadır. Dâru'l-imâre, hapishane ve cami iç şehirdedir. Burası münbit ve zengin bir şehirdir (İbn Havkal 2014: 387; Makdisî 1987: 219). Buradan anlaşıldığı üzere merkezde halk bir kavşak ticaret şehrinde olması gerektiği gibi farklı çevreden insanları barındırmaktadır. Kırsal kesim ise Oğuz ve Kimaklar ile çevrilidir. Ribâtların İslâm-Sufi vaizlerince hem bozkırlılarla ticaret yapmada hem de İslâm'ı yaymada ana merkezler olarak kullanıldığı bilinmektedir. İsficâb 991'de Türk Hakanlığı'nın batısını yöneten Buğra Han Hârûn tarafından Sâ mânîlerden alınmıştır. Onun ölümüyle yerine geçen İlig Nasr, Sâ mânîleri tarih sahnesinden sildi. Bu süreçte hakanlıkla işbirliği yapan Mut ailesi (Ebû Mansûr Muhammed b. Hüseyin b. Mut İsficâbî) bir süre daha hakanlığın himayesinde İsficâb'ı yönetti. Ancak buranın en uzun süreli hâkimi Doğu Türk Hakanlığı'nda Buğra Han Muhammed idi. “Tegin” unvanından Buğra Han unvanıyla 1058 yılındaki ölümüne kadar Taraz ile birlikte İsficâb onun yönetimindeydi. Aynı yıl Batı Türk Hakanlığı'nı yöneten Tamgaç Han İbrâhîm, doğuda meydana gelen iç karışıklıklardan yararlanarak

hâkimiyet alanını doğuya doğru İsficâb'ı da alacak şekilde genişletti ve bundan sonra İsficâb, Batı Türk Hakanlığı ülkesinin bir parçası olarak kaldı (Koçnev 1993: 30). Dolayısıyla Hoca Ahmed Yesevî takriben XII. Yüzyılın ikinci yarısında [veya doğru kabul edilirse 1093 (?) yılında] Sayrâm (İsficâb)'da Batı Türk Hakanlığı'nın bir yurttaşı olarak doğdu.

İsficâb'ı geçtikten sonra Çimkent'e inen Çimkent nehir kolunun Aşağı Seyhûn ile birleştiği yerin biraz batısında meşhur felsefeci Ebû Nasr el-Fârâbî (öl. 950)'nin memleketi Fârâb (Bârâb) vardır. Timur devrinde buraya Otrâr denirdi ki, Timûr 1405 yılında Çin'i fetih için yola çıktığında burada vefat etmiştir (Strange 2015: 582). Fârâb'ın beldelerinden Vesîc el-Fârâbî'nin doğum yeri idi (İbn Havkal 2014: 388). 815-816'larda Karluk Yabgusunun ikamet ettiğini (Ezrakî 1964: 159) bildiğimiz Fârâb'da, Hoca Ahmed Yesevî'nin vefatı sıralarında ve 1174'lerde Türk Hakanlığı soyundan Abdü'l-Hâlık b. Hüseyin vardı ve Fârâb'dan 1178'de Semerkand'a gelerek, "Kutluğ Bilge Hakan" unvanıyla Batı Türk Hakanlığı'nın tahtına oturmuştu. Ancak burada uzun süre barınamamış ve tekrar Fârâb'a dönmüştür. Daha sonra buradaki haklarına oğlu Hasan (Tâcüd-Dîn Bilge Han) vâris olarak, 1206-1207 yıllarına kadar burayı yönetmiştir (Koçnev 1997: 273).

Aşağı Seyhûn'un sağ kıyısı boyunda Fârâb'a kuzeye doğru bir günlük mesafede Şavgar şehri bulunmaktadır. Merkezinde çarşısı ve Cuma Camii olan Şavgar, Timur dönemi kayıtlarında Yessî adıyla zikredilen ve günümüzde Hz. Türkistan olarak bilinen ilçe ile aynıdır (Strange 2015: 583). Hoca Ahmed Yesevî, burada vefat etmiş (1166) ve XIV. yüzyılın sonunda Timur, onun kabri üzerine muhteşem bir cami inşa ettirmiştir. Hoca Ahmed Yesevî'nin menkabevî hayatına göre Mâverâünnehr ve Türkistan'da Yesevî adlı bir hükümdar saltanat sürüyordu. Kışın Semerkand'da oturuyor, yazları Türkistan dağlarında (Kara-cuk) yaşıyordu. Dağ onun av yapmasına mani olduğundan Türkistan evliyasından duanın bereketiyle bu dağ ortadan kaldırmalarını istedi. Evliyalar bu işi başaramadı ve o sıra küçük yaşta olan Hoca Ahmed'i Yesî'yi davet ettiler. O da hırkası içinde dua eder etmez ortalığı sel götürdü ve Hoca Ahmed hırkasını kaldırıncaya baktılar ki, dağ ortadan kaybolmuş. Hü-

kümdar Yesevî, onun bu kerametine tanıklık edince, kıyamete kadar kendi adının cihanda baki kalması için bir istekte daha bulundu. Bunun üzerine çocuk yaştaki Hoca Ahmed şöyle dedi: “Âlemde her kim bizi severse senin adınla (Yesevî) beraber yâd eylesin”. İşte o günden beri Hoca Ahmed, Hoca Ahmed Yesevî adıyla anılır oldu (Köprülü 1991: 29-31). Hoca Ahmed Yesevî'nin doğum tarihine göre onun çocukluğunda Batı Türk Hakanlığı'nın başındaki hakan Semerkand'da Arslan Han Muhammed (1102-1130) idi. Oğlu Nasr Buhara'da, diğer oğlu Kadir Han Ahmed, Türkistan tarafında (yani Aşağı Seyhun) bulunuyordu. Hoca Ahmed Yesevî'nin şiiirlerinde geçtiği söylenen “Ahmed Han” ve “Kadir Han” isim ve unvanlarının Arslan Han Muhammed'in bu ikinci oğlu Kadir Han Ahmed olduğu aşikârdır. Şu halde menkabede baki kalması istenilen Yesevî nisbesi değil, hükümdarın Ahmed adı olmalıdır. Kaynaklarda Türkistan adıyla zikredilen Aşağı Seyhun bölgesinde Arslan Han Muhammed, kuzey doğu sınırlarının güvenliğini sağlamak için bölgeye gelen atlı çoban Hitây boylarını, ülkenin doğusundaki geçitlere yerleştirerek, onlara her yıl on bin çadır gönderiyor, onlar da yabancı unsurların ülkeye olan saldırılarına mani oluyorlardı. Ancak bir süre sonra Hitây boyları, Balasagun taraflarına yönelince Arslan Han Muhammed ve oğlu Kadir Han Ahmed onları buradan uzaklaştırdı (İbnü'l-Esîr XI: 82-83). Kadir Han Ahmed babasının sağlığı bozulduğu yıllarda ise Semerkand tahtına çıktı (1128-1130). Fakat Sultan Sencer tarafından Mâverâünnehr'den Türkistan'a sürüldü (1132). Akıbeti hakkında bir bilgiye rastlanmayan Kadir Han Ahmed, doğuya doğru çekilerek Seyhûn boylarındaki merkezlerde hâkimiyetini devam ettirmiş olmalıdır. Zira Seyhûn boyunda Cend ve Fergâna hâkimlerinin sonraki yıllarda hâlâ “Kadir Han” unvanı taşıyor olması bununla izah edilebilmektedir (Cüveynî 1999: 302; Koçnev 1997: 268-267).

Yessî (Şâvgar)'nin bir günlük yolculuk mesafesi kuzeyinde Savrân (Sabrân) vardır ki, birbiri içine yedi surla çevrilidir. Oğuzlara karşı sınıır bir hisar şehri idi. Barış zamanlarında komşu bütün Türk boyları Müslüman tacirlerle ticaret yapmak için buraya gelirlerdi. Cuma camii şehristânda yani iç şehirdedir (İbn Havkal 2014: 388). Kâşgarlı burayı Oğuz beldelerinden biri olarak kaydetmektedir (I, 1992: 436). Bura-

da Oğuz beldelerinden bir diğeri Suğnâk'dır (I, 1992: 471). Fârâb'dan yirmi dört fersah kuzeydedir (Strange 2015: 584). Seyhûn'un aşağıda mecrasına gelmeden Selçukluların bidayetine dair kayıtlarda sıkça zikredilen Cend şehri vardır. Coğrafyacı Yâkût (öl.1229) şöyle demektedir: "Türkistan ülkesinde büyük bir şehrin adıdır. Cend ve Hârizm arası on günlük olup, Mâverâünnehr'den Türk ülkesine geçerken Seyhûn Nehrine yakındır. Halkı Müslümandır ve Ebî Hanîfe mezhebine bağlıdır. Şu anda Tatar'ın elindedir (Yâkût II tarihsiz: 196)." Seyhûn'un mecrasına iki fersah mesafede ise Arapların Karyetü'l-Hadîse, İranlıların Dih-i Nev, Türklerin ise Yengi Kend dediği Oğuz Yabguluğu başkenti vardı. Burada Müslümanlar otururdu. Bunların çoğu Türklerden göçebe ve yerleşik Oğuzlardı (Mesûdî I, 1861-1874: 212; İdrîsî II 1989: 706). İbn Havkal da 987'de eserini tamamladığında Yengi Kend, Cend ve Seyhûn'un Aral Gölüne döküldüğü yerdeki Hâre'de Oğuz Yabgusu idaresinde Müslümanların yaşadığını teyit etmektedir. Çok geçmeden Oğuz Yabgusu 1002 yılında Müslüman olmuş ve Ali adını almıştır. Ali ve oğlu Şah Melik Selçukluların kadim düşmanıdır (Agacanov 2002: 204). Selçuk Bey 1004'de Cend'de vefat etmiş, ancak bir süre sonra Şah Melik Cend'i alarak, 1043 yılına kadar elinde tutmuştur. Selçuklulardan sonra Cend'e Hârizmşahlar sahip olmuştur. Ancak XII. yüzyılın ikinci yarısında dahi Cend kırsalında Oğuz göçerleri olan Türkmenler üzerinde Batı Türk Hakanlığı'nın sözünün geçtiği bilinmektedir.

Seyhûn Nehri, Fergana'da Narin nehir kolunun kendisine katıldığı kavşak noktadan Aral gölüne döküldüğü mecrasına kadar 2.800 km'den fazladır. Nehir orta asırda ulaşım ve nakliyatı gemilerin veya teknelerin seyrüseferine uygundu. Kışın ise donar ve kervanlar onu buz üzerinden geçerlerdi (Strange 2015: 573; Barthold İA X, 1997: 566). En revaçta ticaret emtiası Türk kölelerdi. Aral Gölü'nün kuzey doğusundan İsfîcâb'a doğru uzanan Karaçuk dağ silsilesinin eşlik ettiği Aşağı Seyhûn, Oğuzların, kısmen Kıpçaklar ve Kimakların yoğun olarak yaşadığı ve yurt tuttıkları bir saha idi. Fasılalarla Mâverâünnehr ve Horasan taraflarına büyük göçler vaki olmuşsa da Ahmed Yesevî'nin yaşadığı dönemde hâlâ bölgenin demografik yapısı Oğuzlar merkezinde şekillenmekteydi.

2. Mâverâünnehr (Çay Ötesi)

“Nehir (Ceyhûn) ötesi” anlamına gelen ve Arapça bir terkip olan Mâverâünnehr’in doğusunda Pamir, Râşt ve doğru bir çizgi halinde Huttal’a sınır olan Hind arazisi yer alır. Batısında (kuzey batısında) Taraz’dan itibaren batıya doğru Fârâb, Sütken, Soğd, Semerkand ve Buhara tarafından Hârizm’e ve Aral Gölüne kadar uzanan yay halindeki çizgi üzerinde Oğuzlar ve Karluklar vardır. Kuzeyinde Fergana’nın doğu ucundan Taraz’a kadar uzanan doğru hat üstünde Karluk Türkleri meskündür. Güneyinde (güney batısında) Bedahşan’dan Aral Gölüne kadar doğru çizgi üzerinde Ceyhun nehri uzanır. Hârizm ve Huttal Mâverâünnehr içindedir (Strange 2015: 347).

Hoca Ahmed Yesevî’nin yirmi altı yaşlarında Mâverâünnehr’e gelmesine Arslan Baba’nın işareti ve onun vefat etmesi vesile olur. Tabii olarak, bir bakıma o sıra Mâverâünnehr’in dinî başkenti ve Hanefî mezhebin kalesi konumundaki Buhara vilayetine gelir ve Şeyh Yûsuf Hemedânî (öl.1141)’ye intisap eder. Buhara’da 1102’den itibaren Hanefî Taraftarlarının Reisliği makamını Âl-i Burhân ailesi elinde bulunduruyordu. Bölgede siyasî merkez Batı Türk Hakanlığı’nın başkenti Semerkand idi. “Buhara-yı Şerîf” diye anılan Buhara ile “Medinetü’l-Mahfûza” lakabıyla sikkelere yazılan Semerkand, Mâverâünnehr’in merkezi Soğd vadisinin iki büyük şehriydi. Soğd bölgesi, Ceyhûn ve Seyhûn nehirlerinin arasında Zerefşan (Soğd) nehrinin doğuda Semerkand ve batıda Buhara’yı aşan suları boyunca uzanır. Güney doğu paralelinde yer alan Kış ve Nesef (Nahşeb) şehirlerini sulayan iki nehir ve kolları da bu bölgeye dâhil edilebilir. Nesefî’nin dinî biyografik eseri el-Kand’da yer alan Buhara, Semerkand, Nesef ve çevresinde bulunmuş âlimler ve onların yetiştiği, ders verdiği veya uğradığı medreselerin sayısına ve niteliğine bakıldığında Soğd bölgesinin ilk İslâm fetihleri ile Sâmânî ve Türk Hakanlığı devirlerinde ne denli önemli ilim ve kültür merkezlerine dönüştüğü anlaşılabilir. Dolayısıyla Hoca Ahmed Yesevî, Buhara’ya gelmekle böyle bir iklimin mensubu ve aynı zamanda taşıyıcısı olmuştur, denilebilir. Bölgenin demografik yapısı, Türk Hakanlığı’nın Sâmânî devletini 1004 yılında ortadan kaldırmasıyla bilhassa Karluk ve Oğuz Türkleri lehine hızla değişmiştir.

Hoca Ahmed Yesevî'nin 1093'de doğduğu, menkabesinde yirmi altı yaşında Buhara'ya geldiği, 1160 yılında Hasan-ı Endâkî'nin de vefatı üzerine irşad postuna oturduğu ve bir süre sonra Buhara'dan Yessi'ye döndüğü kabul edilirse onun Buhara'da en azından 1119-1160 yılları arasında bulunduğu söylenebilir. Bu tarihler arasında Mâverâünnehr'in hâkimi olan Batı Türk Hakanlığı'nda Arslan Han Muhammed (1102-1130), Kılıç Tamgaç Han Hasan (1130-1132), Tamgaç Buğra Han İbrâhîm (1132-1135), Hakan Mahmûd (1135-1141), Tamgaç Han İbrâhîm (1141-1157), Tamgaç Han Mahmûd (1157-1158), Çağrı Han Ali (1158-1160) ve Kılıç Tamgaç Han Mesûd (1160-1167)'un saltanatları söz konusudur.

Batı Türk Hakanlığı, Arslan Han Muhammed'den Hakan Mahmûd'un saltanatının sonuna kadar Selçuklu, 1141 yani Tamgaç Han İbrâhîm'in saltanatından itibaren de hemen hemen yıkılışına kadar Kara Hıtay hâkimiyetini tanımak zorunda kaldı. Bu durumda Hoca Ahmed Yesevî, hayatının son yirmi beş yılında yani çeyrek asrında Müslümanlarca "kâfir" addedilen Kara Hıtay tahakkümüne şahitlik etmiş ve üst hâkim olarak bu devletin bir vatandaşı olarak yaşamıştır. Bu nedenle Hoca Ahmed Yesevî'nin Mâverâünnehr'deki yaşamında iki farklı siyasî ortam vardı. Selçuklu himayesinde geçen süreçte Batı Türk hakanlarının bürokrat-ulemâ sınıfını teşkil eden resmî din adamları ile Hoca Ahmed Yesevî gibi gayri resmî din adamları denilebilecek mutasavvıf şahsiyetlerle münasebetleri ön plana çıkmaktadır. Kara Hıtay hâkimiyeti döneminde ise Karluk-Oğuz çatışması ve bunun sonucu olan demografik hareketlilikler dikkat çekmektedir.

2.1. Selçuklu Devresinde Siyasî Ortam

Selçuklu Sencer ile yakın akraba olan Arslan Han Muhammed, Selçuklular vasıtasıyla Semerkand tahtına oturup ülke istikrara kavuşunca halka iyi davranmış, kapısı ihtiyaç kapısı, çevresi sığınak haline gelmiş ve ülkede asayiş hüküm sürmüştür (İbnü'l-Esîr X: 286). Diğer taraftan henüz Müslüman olmayan Türk ve Hıtay boylarına karşı verdiği mücadeleden dolayı "gâzi" unvanı ile birlikte anılır olmuştur (Karşî 1898: 132; Mu'înü'l-Fukarâ 1339: 74). Devletin ikinci önemli

vilayeti Buhara'da Hanefi Taraftarlarının Reisliğine getirilen Halife Ömer soyundan Mervli Abdülazîz b. Ömer b. Mâze el-Hanefi (öl. 1123) ile ilişkilerinin kötü olduğuna dair bir kayda rast gelinmemektedir. Bu iyi gidişat, Arslan Han Muhammed'in hayatının sonlarına doğru sağlığının bozulması ve Semerkand'da nâib tayin ettiği oğlu, cesur ve kahraman Şemsü'l-Mülk Nasr'ın, müderris fakih eş-Şerîfü'l-Eşref el-Alevî es-Semerkandî ile şehir reisinin birleşerek öldürmeleri ile bozuldu (İbnü'l-Esîr X: 522; XI: 81). Selçuklu yardımına gerek kalmadan Türkistân tarafında bulunan diğer oğlunu Kadır Han Ahmed, Semerkand'a gelerek, müderrisi öldürdü ve şehir reisini tutukladı (İbnü'l-Esîr X: 522). Bu olayın arka planında Arslan Han Muhammed'in tasavvuf ehlinde olması ve bu çevreyle yakın ilişkisinin medreseli çevrede yarattığı rahatsızlık ve iktidar mücadelesi olasıdır. Zira Hakan'ın "baba" diye hitap ettiği Şeyh Hasan b. Yûsuf el-Buhârî es-Sâmânî Nemedpûş devrinde, kaynağa göre Buhârâ ibâhe ve bidat ehlinde temizlenmişti. Buhârâ hangâhında havuç yaprağı, şalgam ve diğer sebzelerden oluşan basit bir menüyle iftarını açan Nemedpûş, otuz yıl oruçlu kalmıştı. 1115'de bir gün çarşıda sarnıçtan su içen her sûfi şehir dışına çıkarılmıştı. Tasavvuf, edebi korumayı gerektirirdi. İbâhe ehlinde korkusuz biri, sıcağın köründe hangâha gelmiş ve Şeyh'in kafasına baltayla vurarak onu öldürmüştü (Mu'înü'l-Fukarâ 1339: 60-61). Arslan Han Muhammed ile ordusu içindeki Karluklar arasında ihtilaflar çıktı. Sebebi açıktı; hakanlık ordusunda oğuzların güç ve nüfuzu iyice artmıştı. Bu nedenle ona karşı isyan ederek tahtını ele geçirdiler. Arslan Han Muhammed tekrar Sultan Sencer'den yardım istedi. Sultan Sencer 1130 yılında Semerkand'a varınca Karluklar kaçtı (İbnü'l-Esîr XI: 81). Sultan Sencer, felçli olan Arslan Han Muhammed'i esir alarak Belh'e gönderdi. Burada vefat eden Arslan Han Muhammed'in cenazesi Merv'e getirilerek, kendisinin daha önce burada yaptırmış olduğu medresede defnedildi (1130) (İbnü'l-Esîr X: 523; Mu'înü'l-Fukarâ 1339: 74). Buhara'da pek çok imar faaliyetine imza atan Arslan Han Muhammed, Buhârâ'ya her gelişinde Han Ahmed b. Hızır devrinde yapılan sarayda kalıyordu. Nerşahî'ye göre, otuz yıl kullanılmış sarayın içindeki eşyaları kale içine naklettirdi ve sarayı

yıktırıldı. Ayrıca Buhara'da Ebû Leys semti Dervâzeçe mahallesinde bir saray inşa ettirdi. Burada özel bir hamam ile diğeri saray kapısında olmak üzere iki hamam yaptırdı ki, bir benzeri daha yoktu. Bu saray Buhârâ'da uzun yıllar dârü'l-mülk olarak kullanıldıktan sonra, sarayı fakihlere medrese olarak tahsis ederek, saray kapısındaki hamamı ve bazı köyleri de buna vakfetti. Kendisine de Sa'd Âbâd kapısında özel bir saray inşa ettirdi (Nerşahî 1363: 41-42).

Hakan Mahmûd, Batı Türk Hakanlığı tahtına Sultan Sencer'in ve dolayısıyla Selçukluların tahta çıkardığı son hakandır (1135). O aynı zamanda Sultan'ın kız kardeşinin oğlu idi (İbnü'l-Esîr XI: 82). Hakan, babası döneminin iç siyasî olaylarında yer almaya başlamış bulunan Karlukların nüfuzunun ülkede nasıl arttığına şahit oldu. Bilhassa Semerkand havalisine gelip yerleşen ve sayıları gün geçtikçe artan Karlukların temel geçim kaynağı hayvancılıktı. Çok sayıda sürüleri vardı. Her şeye rağmen bölgede ciddi bir huzursuzluk yaratmamış olan Karluklar, bununla birlikte çetin savaşçılardı. (İbnü'l-Esîr XI: 83-84; Bundârî 1943: 248-249; Hüseyinî 1943: 65). Bir taraftan Karluklarla saldıran (Râvendî I 1999: 168) Hakan Mahmûd, diğer taraftan Karahıtaylara hücum etti. Ancak 1137'de Hocend sınırında onlara yenilince Sultan Sencer'den yardım istedi. Sultan Sencer kalabalık bir ordu ile Mâverâünnehr'e geldiğinde, Hakan Mahmûd, bu arada önemli bir iç tehdit kabul ettiği Karluklardan da kurtulmayı düşündü ve bu amaçla Sultan Sencer'i Karluklara karşı kıskırttı. Sultan Sencer de onların Semerkand'dan sürülmelerini emretti. Karluklar yerlerinde kalabilmek için beş bin deve, beş bin at ve elli bin koyun vermeyi teklif ettiler. Bu, kabul görmeyince doğuya göç ederek Karahıtaylara sığındılar (İbnü'l-Esîr XI: 83-84; Bundârî 1943: 248-249; Hüseyinî 1943: 65; Ahmed b. Mahmûd II 1977: 48-49). Nihayet, Karlukların da Karahıtayları Mâverâünnehr'i istilaya teşvik etmeleri üzerine meydana gelen Katvan savaşında Sultan Sencer yenildi ve bütün Buhara ve Semerkand dâhil bütün Mâverâünnehr yani Batı Türk Hakanlığı ülkesi Karahıtayların hâkimiyetine girdi (9 Eylül 1141) (Azimî 1988: 65; İbnü'l-Esîr XI: 84).

2.2.Kara Hitây Devresinde Siyasî Ortam

Târîh-i Buhârâ'da geçen bilgilere göre, 1141 yılında Kara Hitây Gür Han tarafından Buhârâ'ya nâib olarak atanan Alp (Atım) Tegin, ilk iş olarak Buhârâ kalesini tamir ettirdi ve oraya yerleşti (Nerşahî 1363: 35). Buhara'da Hanefî Reis Âl-i Burhan'dan Sadr Ömer, Kara Hitây'lara karşı direnmiş olacak ki, Gür Han'ın huzurunda öldürülerek Buhârâ'da Kellâbâd'a defnedildi (Fasîh el-Havâfi 1898: 160). Ev başına bir dinar vergi vermeyi kabul eden Batı Türk hakanı Tamgaç Han İbrâhîm, Karahıtay Gür Han'ı metbû olarak tanımak zorunda kaldı (Koçnev 1997: 261, n.1031). Katvan zaferinin diğer galibi Karluklar, bölgede kendilerine rakip ve baş düşman olarak gördükleri Oğuzları Mâverâünnehr'den atmak için harekete geçtiler. Oğuzlar biri Emîr Tütî (Dudu) b. Dadbek'in "Üç-Ok", diğeri Emîr Karût b. Abdulhamid idaresindeki "Boz-Ok" kolundan müteşekkil idi (İbnü'l-Esîr XI: 81). Bu iki Oğuz emirinden başka bunların Bahtiyar, Arslan, Mahmud, Çağrı, Dinar adlarında emirleri de vardı. Oğuzlar Mâverâünnehr'i terk ederek Horasân'a geçtiler ve Belh havalisine yerleştiler (İbnü'l-Esîr XI: 154). Karluklar, Selçuklu yanlısı gördükleri ve Oğuzların bölgeden ayrılması ile tamamen yalnız kalan Tamgaç Han İbrâhîm'e bazı çirkin istinatlarda bulunarak onu öldürdüler ve cesedini Buhârâ yakınlarındaki Kellâbâd'da çöle attılar (1156) (İbnü'l-Esîr XI: 173; Karşî 1898: 132). Tamgaç Han İbrâhîm, Semerkand'da eş-Şeyh el-İmâm İzzü'd-Dîn el-Kendî'nin Semerkand'da zındık, ilhâd dâisi ve ibâhînin tevbesinin kabul edilmediği fetvasından sonra, bu fetvayı kabul ederek, onları öldürmüş bir hakandı (Mercâni "1864" 1941: 43).

Mâverâünnehr'de huzursuzluğun kaynağı olarak görülen Karluklara karşı verdiği mücadele ile kaynaklarda zikredilen Çağrı Han Ali b. Hasan, Mâverâünnehr'de bulunan Karlukların reisi Beygu Han'ı öldürdü. Bundan başka diğer ileri gelenleri de öldürmek için harekete geçince, Laçın Bey idaresinde bir grup Karluk kaçarak Hârizm'e geldi (553 / 1158) (Cüveynî 1999: 257). Hârizmşah İl Arslan Karluklara yardım etmek üzere Cemaziyelahir 553 / Temmuz 1158 tarihinde Mâverâünnehr'e hareket etti. Bunu haber alan Çağrı Han Ali b. Hasan bir dizi tedbirler aldı. Kara Göl ve Cend arasında yaşayan Türkmen göçerlerini

etrafına topladı. Ayrıca, Kara Hıtâylerden yardım istedi. Onlar da Doğu Türk Hakanlığı'nda "İlig-i Türkmen" İbrahim b. Ahmed'i on bin atlı ile yardıma gönderdi. Bazı vaatlerle Buhârâ halkını yanına alan Hârizmşâh İl Arslan Semerkand'a yürüdü. Bunun üzerine ordusu ile Çağrı Han Ali b. Hasan onu karşılamak üzere Soğd nehri kıyısında yerini aldı. Çağrı Han Ali b. Hasan'ın yanında bulunan "İlig-i Türkmen" İbrâhîm b. Ahmed, Hârizmşâh'ın ordusunun üstün olduğunu görünce savaşmaktan çekindi ve barış için Semerkand imamlarını ve bilginlerini Hârizmşâh'a gönderdi. Karluk emirlerinin hediyelerle birlikte eski bölgelerine gönderilmesine bakılırsa Karlukların lehine bir anlaşma yapıldıktan sonra, Hârizmşâh, ülkesi Hârizm'e geri döndü (Cüveynî 1999: 257-258).

Kara Hıtây hanı, Karlukların Buhârâ ve Semerkand'a bağlı yerlerden Kâşgar'a sürülmesini ve silahlarını bırakarak ziraat v.b. işlerle uğraşmalarının temin edilmesini Çağrı Han Ali b. Hasan'dan rica etti (İbnü'l-Esîr XI: 252). Çağrı Han Ali b. Hasan, Kara Hıtây hanının emrini Karluklara bildirdi. Fakat kendileri vasıtası ile Mâverâünnehr'e sahip olan Kara Hıtâylerin bu emrine, Karlukların itaat etmeleri beklenemezdi. Çağrı Han Ali'nin onları bölgeden uzaklaştırmada ısrarlı davranması üzerine Karluklar bir araya gelerek toplandılar ve Buhârâ üzerine yürüdüler. Buhârâ'da Âl-i Burhân ailesinden fakih Muhammed b. Ömer Burhânü'd-Dîn Abdü'l-Azîz b. Mâze, Karlukların Buhârâ'yı yağmalamadan ordusu ile yardıma gelmesi için Çağrı Han Ali'ye bir elçi gönderdi. Bu arada Karlukları oyalamaya çalıştı. Onlara gönderdiği elçiler vasıtası ile, "Daha dün kafirler (Kara Hıtâyler) bu bölgeye girdiler, ama yağmacılık yapmadılar, adam öldürmediler. Siz Müslüman gazilersiniz, sizin halkın malına el uzatmanız ve kan dökmeniz çok çirkin olur. Yağma ve soygun yapmayın, ben dilediğiniz kadar para ve mal vereyim." dedi. Anlaşmanın şartlarını görüşmek üzere elçiler gelip giderken, Çağrı Han Ali ordusu ile aniden Karluklar üzerine baskın yaptı ve birçoğunu kılıçtan geçirdi. Hezimete uğrayarak etrafa dağılan Karluklar takip edildi ve bir kısmı yakalanırken, bir kısmı da öldürüldü. Nihayet, Buhârâ ve çevresi Karluklardan temizlendi (İbnü'l-Esîr XI: 252-253).

Kılıç Tamgaç Han Mesûd, *Sinbâd-Nâme*'nin kaydına göre tam bir kaos ortamında tahta geçti. Ülkeye saldıranlar ve devlete kafa tutanlar

bir tarafa, adalet ve insaf bulunmuyordu. Ülkede, muhtemelen, taht mücadelesinin yarattığı boşluktan yararlanan ve çokluğuna güvenen saldırganlar istediklerini yapıyordu. Nihayet, Kılıç Tamgaç Han Mesûd '5'56 / 1160-1161 yılı aylarında Ribât-ı İlig sahrasında ülke ve devlet düşmanları ile Tûrân sınırına (Ceyhûn) tecavüz edenleri hezimete uğratarak, kafataslarından kaselerde vahşi hayvanlara ve kuşlara ziyafet verdi (el-Kâtib es-Semerkindî 1948: 9, 16). Şüphesiz ki bu saldırganlar, ülkenin sallanan ve çatırdayan zemininde kendilerine yer bulmaya çalışan Karluk ve Oğuz grupları idi. Nitekim, Ağrâdü's-Siyâse müellifi iki halkı en kötü yaradılışlı gösterir. Bunlardan ilki, Tamgaç Han İbrahim'in kanını akıtarak şehit eden Karluk grubu, diğeri Horasân vilayetini harap etmekle İslamî mekânlara zarar veren, birkaç bin imam, müftü ve dindar kimseyi öldüren Oğuz grubu idi (el-Kâtib es-Semerkindî 1349: 421). Kılıç Tamgaç Han Mesûd, 1165 yılında Karluklar'a karşı Nahşeb, Çağanîyân ve Tirmiz taraflarında yer alan Araksu, Kâkâniyân ve Hısâr-ı Hûniyân'da bir dizi harekâta bulundu. Buraları da Karluklardan temizledi. Artık Batı Türk Hakanlığı ülkesinde asayiş ve huzur temin edildi (el-Kâtib es-Semerkindî 1349: 422).

Sonuç

Hoca Ahmed Yesevî, Orta Asya'da İslamlaşma sürecinde ana merkezlerden biri olan İsficâb ve çevresindeki bozkırlarda binlerle ifade edilen ribatlar çevresinde oluşan kültür ortamında doğup, büyümüştür. Dolayısı ile onu besleyen kültür, Karluk, Oğuz, Kıpçak hatta Türk-Hıttay kültürleridir. Buhara'da dinî, siyasî, iktisadî ve ilmî sahalarda etkili olan Hanefî muhitin yanında Mâverâünnehr'de sağlam bir taban tutturmuş tasavvufî zümreler, onu yetiştirmek ve olgunlaştırmaktan daha öte üstleneceği görevin metot ve formasyonunu geliştirmesinde en önemli katkıyı yaptığı söylenebilir. Boylar arasındaki kıyasıya verilen yurt kavgaları ve bunun sonucunda kaçınılmaz olan göçler, onun misyonunun doğal taşıyıcısı vasıtaları rolünü oynamıştır. Meselâ, Buhara ve Mâverâünnehr'den Kara Hıttaylar arasına sürülen Müslüman Karluklar, sonra onların Katvan zaferi ile tekrar bölgeye gelerek buradan Horasan ve Toharistan'a sürdükleri Müslüman Oğuzların bu merkez-

deki rolü pek çok şeyi anlatmaktadır. İsficâb ve Şavgar (Yessi) ile Buhara ve Mâverâünnehr odağında yaşanan demografik hareketlilikler, Kuzey Türkleri (Kazakistan, Tataristan, Başkurdistan), Batı Türkleri (Horasan, Azerbaycan, Anadolu ve Balkanlar), Hindistan taraflarında Güney Türkleri arasında bugüne ulaşan şöhretini hazırlamıştır ki, bu taraflardaki çok sayıdaki halefleri ve taraftarları bunu kanıtlamaktadır.

Batı Türk Hakanlığı'nın bir vatandaşı olarak Hoca Ahmed Yesevî'yi ortaya çıkaran en önemli unsurlar arasında, hakanlığın ilk Müslüman atası Satuk Buğra Han'ın mutasavvıf bir şahsiyet olan Ebû Nasr Sâmânî vasıtası ile Müslüman olması ve hakanlık ailesinin sonuna kadar Sâmânî silsilesine bağlı kalmasıdır. Bu durum hakanları mutasavvıf çevrelere yakın tutmuş ve bu sayede tasavvuf ülkede alabildiğine yaygınlaşma fırsatı bulmuştur. Vakayinamelerin tabiatı gereği hakanlığın iç ve dış siyasi çatışmalarını yansıtmaması sebebiyle her ne kadar ülkede bir savaş ve kaos ortamı varmış gibi gözükse de, bütüne bakıldığında aslında bunun aynanın sadece küçük bir parçası olduğu unutulmamalıdır. Meselâ Nerşahi veya Nesevî'nin birkaç sayfalık kayıtları bile hakanlıkta kültür ve medeniyet sahasında ne denli büyük bir inkişafın yaşandığını ortaya koymaktadır. Eskiden farklı olarak inkişaf etmiş modern medreseler, camiler, minareler, namazgâhlar, ribâtlar, hangâhlar, sayısız su kanalları, saraylar, hamamlar, hastahaneler, bunlara tahsis edilen vakıflar, sadece Buhara'da Âl-i Burhan'ın altı bin fakihî himaye ettiği düşünüldüğünde, bölgede yetişen âlimler ve onların günümüze kadar gelen ciltlerce eserlerini hatırlamak yerinde olur. Dolayısıyla bunlar aynı zamanda Hoca Ahmed Yesevî'nin ilmi ve manevî şahsiyetinin alt yapısını temsil etmektedir.

Son olarak, Hoca Ahmed Yesevî'nin “kâfir” unsur olarak değerlendirilen Kara Hitây hâkimiyetine karşı verdiği tepki ne olmuştur? Bu noktada onun özünde bozkır kültürünün bir mensubu yani mülk edinmeden uzak, gezgin bir sūfî vasfıyla mücadele yolunu tercih edeceği açıktır. Zira mülk edinmeye yatkın ve dünyevî salatana meyilli yerleşik kültürle sıkı bağı olan dinî zümrelerde bu tepki, “uzlaşma” dairesinde istilaya meşruiyet kazandıran dinî bir yorum ve sineye çeken bir tutumla kendini gösterdiği bilinmektedir. Hoca Ahmed Yesevî'nin mücadele yöntemi muhtemelen hakanlık ile bölgenin yeni büyük gücü Hâriz-

mşahların İslâm ülkesinden Kara Hıtâyaları söküp atma gayretlerine (gâziler yoluyla) destek verme ve diğer taraftan da ülkenin kırsal bölgelerine dağılmış bulunan Hıtay boyları arasında İslâm'ı yaymaya çalışma şeklinde olmalıdır.

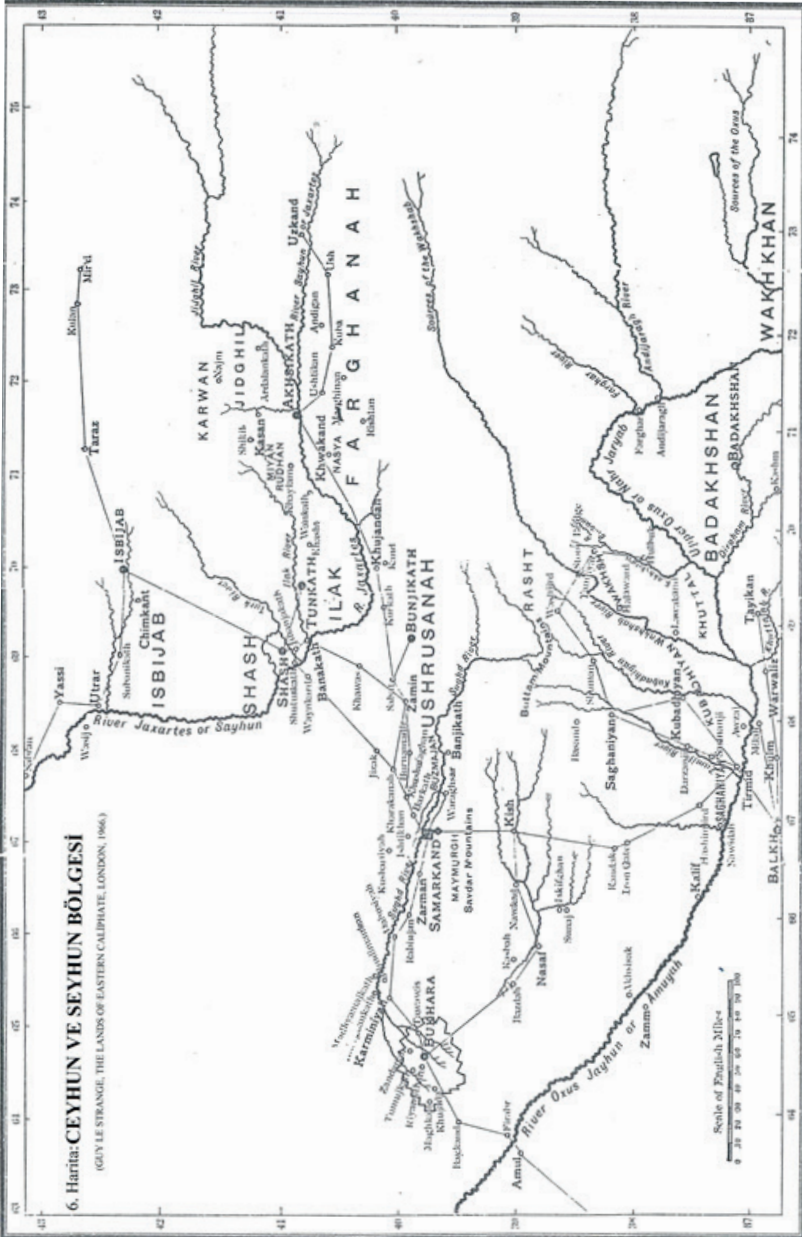
Kaynakça

- AGACANOV, S. G. (2002), Oğuzlar, (Trc. E. N. Necef ve A. Annaberdiyev), İstanbul: Selenge Yayınları.
- AZİMÎ, Ebû Abdullah (1988), Azimî Tarihi, (Nşr. A. Sevim), Ankara, TTK yayınları, 1988.
- BARTHOLD, W. (1997), "Sir Derya", İA, X, Eskişehir, MEB Yayınları: s.566-568.
- BUNDÂRÎ, Ebu'l-Feth (1943), İrak ve Horasan Selçukluları Tarihi, (Trc. K. Burslan), İstanbul: TTK Yayınları.
- CÜVEYNÎ, Ata Melik (1998), Târîh-i Cihân Güşâ, (Trc. M. Öztürk), Ankara: KB Yayınları.
- DURMUŞ, İlhami (1993), İskitler (Sakalar), Ankara: TKAE Yayınları.
- ERGİN, M. (1991), Orhun Abideleri, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- EZRAKÎ, Ebi'l-Velid Muhammed (1964), Kitâbü Ahbârî Mekke Şerrefellahu Teâlâ, Beyrut: Mektebetü Hayât.
- FASÎHÜ'L-HAVÂFÎ, Ahmed (1898), Mücmel-i Fasihî, (Nşr. V. Barthold), Turkestan, I, Petersburg.
- HÜSEYNÎ, Ebu'l-Hasan (1943), Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye (Trc. N. Lügal), Ankara: TTK Yayınları.
- İBN HAVKAL (2014), 10. Asırda İslâm Coğrafyası, (Çev: Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınları.
- İBNÜ'L-ESÎR, El-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi, (Ed. M. Tulum), I-XII, İstanbul: Bahar Yayınları, (ofset), 1991.
- İDRÎSÎ, Ebi Abdullah eş-Şerif (1989), Kitâbü Nüzheti'l-Müştâk fi İhtirâki'l-Âfâk, I-II, Beyrut: Dârü Âlemi'l-Kütüb.
- KARŞÎ, Cemal (1898), Mülhakâtü's-Surâh, (Nşr. V. Barthold), Turkestan, I, Petersburg, 1898.

- KÂŞGARÎ, Mahmûd (1992), *Divânü Lügâti't-Türk*, (Trc. B. Atalay), I-IV, Ankara: TDK Yayınları.
- KÂTİB es-SEMERKANDÎ, (1948), Muhammed b. Ali. *Sindbâdnâme*, (Nşr. A. Ateş), İstanbul: İÜEF Şarkiyat Enstitüsü Neşriyatı.
- KÂTİB es-SEMERKANDÎ, (1349), Muhammed b. Ali. *Agrâzu's-Siyâse fi Agrâzi'r-Riyâse*, (Nşr. C. Şiâr), Tahran: İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran,
- KOÇNEV, B. D. (1993), *Karahanidskie Monety: İstoçnikovedçeskoe i İstoriceskoe İssledovanie*, Moskova.
- KOÇNEV, B. D. (1997), "Svod Nadpisey na Karahanidskih Monetah: Antroponimy i Titulatura (Çast 2)" *vostoçnoe İstoriceskoe İstorikove-dennoe i Spetsialnie Distsipliny Vıpusk 5*, Moskova: s.245-314.
- KÖPRÜLÜ, M. F. (1991), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: TDV Yayınları.
- MAKDİSÎ, el-Beşşârî, (1987), *Ahsenü't-Tekâsım fi Marifeti'l-Ekâlîm*, Beyrut: Dârü'l-Hayâi't-Türâsi'l-Arabî.
- MERCÂNÎ, Şehâbü'd-Dîn (1864), *Gurfetü'l-Hevâkîn li Urfeti'l-Havâkîn*, Kazân: (1941'de yazılan yazma nüshası: Taşkent El-Birûni Şarkşinaslık Ens. Ktp. No: P.N. 5741).
- MESUDÎ, Ebi'l-Hasan Ali (1861-1874), *Mûrûcû'z-Zehab ve Meâdinü'l-Cevher*, (Nşr: Barbier de Meynard), (Çev: Ramazan Şeşen , İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri, Ankara: TKAE Yayınları, s.42-56.), I, Paris.
- MOLDABAYEVA, Dâna (2005), "Sır Derya Havzasının Türk Tarihindeki Yeri, Bilig, Sa: 35, s.1-16.
- MUHAMMEDCANOV, Abdullah (2009), "Siriderya", *DİA*, C:37, TDV Yayınları: s.272.
- MU'İNÜ'L-FUKARÂ, (1339), *Târîh-i Mollâzâde der Zikr-i Mezârât-ı Buhârâ*, (Nşr. A. G. Me'ânî), Tahran: İntişârât-ı Kitâbhâne-i İbn Sînâ.
- NERŞAHÎ, Ebû Bekr Muhammed (1363), *Târîh-i Buhârâ*, "Tercüme-i Ebû Nasr el-Kubâvî ve Telhîs-i Muhammed b. Züfer", (Nşr. M. Radavî), Tahran: İntişârât-ı Tüs.
- RÂVENDÎ, Muhammed b. Ali (1999), *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, (Trc. A. Ateş), I-II, Ankara: TTK Yayınları.

STRANGE Guy Le (2015), Doğu Hilafetinin Memleketleri, (Çev: A. Es-kikurt ve C. Tomar), İstanbul: Yeditepe Yayınları.

YAKÛT, el-Hamevî (tarihsiz), Mucemü'l-Buldân, (Nşr. F. A. el-Cundî), I-V, ayrıca fihrist I-II, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.

ҚОЖА АХМЕТ ИАСАУИДІҢ ТІЛ ФИЛОСОФИЯСЫ

Нұрмұратов Серік Есентайұлы – философия ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты директорының орынбасары (Алматы, Қазақстан) s.nurmuratov@mail.ru

SUMMARY

The aim of research is historical philosophical analysis of specific features of eastern thinker Hodja Ahmed Iasavi, humanistic basis and spiritual values which characterize his religious philosophy. These notions obtain their diverse philosophic interpretation on the next stages of the philosophic thought development on the Kazakh land in the Yussuf Balasaguni's, Mahmoud Kashgari's, Ahmed Yugneki's, Hoja Ahmed Yassui's doctrines, Kazakh biis', rhetors', akyns', zhyraus' teachings as well, till Abay Kunanbayev's and Shakarim Kudayberdiyev's doctrines.

ТҮЙІН

Ғылыми баяндаманың мақсаты – шығыс ойшылы Қожа Ахмет Иасауидің дүниетанымының ерекшеліктерін тарихи-философиялық тұрғыда талдау және оған тән дін және тіл философиясының гуманистік негіздерін және рухани құндылықтарын ашып көрсету. Халықтың этникалық құндылықтары мен діни басымдылықтарының өзара рухани байланысы Жүсіп Баласағұн, Махмұд Қашқари, Ахмет Иүгінеки, Қожа Ахмет Иасауи, дәстүрлі қоғамдағы қазақ билері, ақындары, жыраулары және кейінгі Абай Құнанбаев және Шәкәрәм Құдайбердиев және т.б. қазақ ойшылдарының шығармашылығында көрініс тапқаны белгілі.

РЕЗЮМЕ

Цель данного научного доклада – историко-философский анализ особенностей мировоззрения восточного мыслителя Ходжа Ахмеда Ясави и раскрытие характерных для

его религиозной философии гуманистических основ, философию языка и духовных ценностей. Духовная взаимосвязь религиозных приоритетов с этническими ценностями народа отразились в учениях Юсуфа Баласагуни, Махмуда Кашгари, Ахмеда Югнеки, Ходжа Ахмеда Ясави, казахских биев, акынов, жырау традиционного общества, и затем в творчестве более поздних казахских мыслителей, Абая Кунанбаева и Шакарима Кудайбердиева и др.

Тарих қатпарларында Еуразия кеңістігінде үлкен саудалық күретамыр болып есептелетін «Жібек жолы» - шығыс халықтарының мәдениеті мен әлеуметін әлеммен біріктіруші, жақындатушы қызметтерін атқарып келді. Заман өзгеріп, тарихи ахуалдың жаңа кезеңдері өздерінің заңдарын орнатқанмен халық зердесінде сақталған ғұламалар мен дарындардың маржандай шығармалары өзінің құндылығын келесі ұрпақ үшін жойған емес.

Ұлы ойшылдардың айтып кеткен сөздерінде ғасырларды жалғастырып тұрған құпия сыр бар, өмір мәніне, тіл құдіретіне тереңдей бойлаған рухани өзек те бар. Сондықтан да болар жалпы түркі тілдес халықтарға ортақ және мұсылман дінін уағыздаушылар пір тұтатын Хазірет Сұлтан Қожа Ахмет Иасауи есімді қазақ даласының түркілік ойшылы тарихқа алтын әріппен жазылған данагөй алыптардың бірі.

Сонау Қорқыт заманынан бастап кең байтақ қазақ даласында талай ғұламалар өмір сүріп, әлем мен адам сырын ашуға талаптанған, тіршіліктің мәнін іздеп, құдіретті күштердің ықпалын талдауға ұмтылған. Міне сондай әр түрлі бағыттарға, салаларға бөлінген дүниетанымдық ізденістердің бір көрінісі – сопылық философияның тілдік әлеуеті. Орта ғасырлардағы сопылық дәстүрдің көрнекті өкілі Қожа Ахмет Иасауи ерекше тұлға ретінде халық ділінде және тілінде сақталған.

Сыр бойының топырағынан жаралған әртүрлі ойшылдардың

арасынан Әбу Насыр әл Фараби философиясы бірқатар кәсіби тұрғыда жүйеленіп келе жатқаны белгілі (оның еңбектері көптеген тілдерге аударылған), ал Қожа Ахмет Иасауи еңбектері (хикметтері) енді-енді зерттеушілердің назарына ілініп, жан-жақты ғылыми зерттелуде. Оның өлеңдері кезінде халық арасына кең тарап, оның ауыз әдебиетінің құрамдас бөлігі түрінде өмір сүріп келген. Сонымен қатар олар халықтық фольклордың бағыт-бағдарын анықтаушы рөлді де атқарғанын атап өтуге болады. Әрбір классикалық шығармаға тән қасиетке ие «Диуани хикмет» қазіргі заманның өзінде рухани құндылығы мен өзектілігін жоғалтқан емес, бұл еңбекте қойылған мәселелер адамның рухани дамуындағы алынуға тиісті биік белестер болып қала бермек. Оның тілі руханилықты насихаттаушы құрал болып қала береді.

Әлемдік тарихта, сонымен қатар дін тарихында өзіндік орны бар ерекше дүниетанымымен, өмір салтымен із қалдырып отырған сопылық құбылысы болды. Әрине, оған қарсы болған мемлекеттік жүйелер де, діни ағымдар да, ғалым-зерттеушілер де болған. Дегенмен, тарихта көрініс берген әрбір әлеуметтік үдеріс пен оқиғаның құбылыстың мағыналық сипатын ашып, пайда болу себептерін анықтаған жөн.

Бұл құбылысты қабылдауға дайын емес кәдеуілгі сана оның ішкі сырын ашпай жатып-ақ, априорлы түрде жоққа шығаруы мүмкін. Теңіздей шалқып жатқан кең әлемнен өздеріне орын таба алмай мазасызданған сопының рухани дүниесі қарапайым жан үшін әрдайым түсініксіз болып қала бермек. Сопылық ілімді терең зерттеушілердің бірі Идрис Шахтың пайымдауынша сопылықтың мәнін, оның көп астарлы мағынасын ашу үшін «керемет» деректер іздеп, логикалық тұжырымдармен дәлелдеу құрылымын қалыптастыру қажеттілігі керек емес. Ол (сопылық) адамның ерекше қабілеттерін ашуға арналған әлеуметтік дүниенің бір көрінісі.

Сопылық деңгейге көтерілу үшін адам өз бойындағы кейбір ерекше қасиеттерін дамытуға тиісті. Ал оны істемеген адам сол бұрынғы қарапайым күйінде қалады. Сопылықтың құрылы-

мында «қатал» шындық пен «нәзік» әлем, жарық дүние мен қара түнек, үйлесімділік пен шым-шытырық түйісіп, астасып жатады. Сопы – ислам дінін берік ұстаған адам, ол шарифатты басты рухани күш ретінде қабылдап, тақуалық өмір салтын қадір тұтады. Ал дәруіш тұлғасы осы сопылық дүниетанымды, философияны, ділді әлемге паш етуші, оның бір қырын өзінің іс-қимылымен танытушы жан болып келеді.

«Дәруіш деген кім?» - деген сұраққа Шығыс мәдениетін зерттеуші Е.Э.Бертельстің еңбектерінде мынандай тұжырымдар келтіріледі: «Дәруіштің жүрегінде түйткі жоқ. Ол көсіліп сөйлейді, бірақ сөз жоқ, ол бәрін көреді, бірақ көргені жоқ, ол тамақ ішеді, бірақ оның дәмін білмейді, онда беймазалық та, қанағаттық та, қайғы да, қуаныш та жоқ. Міне, дәруіш дегеніміз осы» [1, 52 б.].

Дәруіштің негізгі мақсаты – Ақиқаттың саясында болу, пендешіліктің құлы болмау, терең байланыстарды анықтау, оны өз тілінде жеткізе білу. Дәруіштің іс-қимылы осы ерекше байланыстың бір жолдарын табуға талпыныс деуге де болады. Өйткені, өмір құпиясы өмір логикасының ғылым білетін қатал да дәртті танымдық сатылық баспалдақтарына ғана бағына ма? Грек философиясында көрініс берген Зенон парадокстары әлем құпиясын тануға деген талпыныстардың бірі болса, дәруіштің (кеңірек алғанда сопылықтың) іс-қимылы мен дүниетанымды да сондай ерекше әрекеттердің қатарына жатады. Сондықтан, үйреншікті өмірлік тәжірибедегі қисындар мақамымен дәруіштік тіршілікке, дүниетанымға, оның тіліне нақты баға беру өте қиын және оны адам құпиясын ашуға қызмет ететін ерекше феномен ретінде қабылдауымыз керек іспетті.

Сопылар өздерінің түсініктерінен туындаған әс-әрекеттерін, адам мен қоғам және Алла алындағы қызметін шынайылықпен атқарған жандар болғандықтан оларды кінәлауға, жазғыруға құқымыз жоқ.

Орта ғасыр тілі мен ділі, өркениеті мен мәдениеті, дағдарыстары мен күйзелістерін жақсы білген Қожа Ахмет Иасауи өзін қоршаған әлеуметтік ортаның кемшіліктері мен күнәларына ба-

рынша жан-тәнімен күйзеледі. Әсіресе, қоғамдық ахуалдың рухани ауытқулары мен теріс бағыттарын өзінің «Диуани хикмет» еңбегіндегі 28 хикметінде барынша ашына суреттей білген. Діни ойшылдың азаматтық позициясы әрбір сөзінен байқалады.

Тарихи кезеңдердің жаңа дәуірі туғанмен де Қожа Ахмет Иасауи айтқан «ар», «ұят», «әдеп», «әділеттілік» сияқты руханилықтың мәңгі категориялары өз құнын ешқашан жоймақ емес, осыфндай ойшыл дәріптеген рухани құндылықтар тізбегі тіл философиясының рухани іргетасын құрайды. Олар қандай өркениеттің өкілі екеніне қарамай-ақ адамдардың рухани дидарын байқатушы негізгі белгілер болып қала бермек. Ар мен ұят құнсызданған болса, онда заман әлеуметтік болмысы өркениеттен алшақтай түседі, халықтың өмірі тұрпайылана түседі.

Әрине, Қожа Ахметтің «Диуани хикметі» тілі мен мазмұны жағынан алғанда өзінше тарихи және мәдени құндылығы бар дүние, ол ғасырлардың сынағынан өткен рухани мұра екені анық. Ал Қожа Ахмет кесенесі тек қана өнер туындысы ғана емес, ол сонымен қатар үлкен Түркістанның ғажайып материалдық мәдениетінің іргетасы, халықты біріктіруші, тұтастандырушы, іштей бір-біріне жақындатушы орталығы, оны қайта түлетудің рухани қайнар көзі. Сондықтан қазіргі кезеңде Түркістан жері мұсылман діндарларына өз ықпалын күшейте түсуде, руханилық орталығына айналуға.

«Диуани хикмет», «Рисала» еңбектерінде Иасауи өз тіл философиясы ілімінің негізгі принциптерін айқындайды. Негізгі принциптердің қатарына Ақиқатқа, Абсолютке, рухани жаңғыруға баратын жолдарды іздеу жатады. Осы мақсатта адам мынадай сатылардан өтуге тиіс: шариғат, тарихат, мағрипат, хақиқат. Әрбір сатының өз тұрағы бар.

Өтті ғұмырым, шариғатқа жете алмадым.

Шариғатсыз тарихатқа жете алмадым.

Ақиқатсыз мағрипатқа бата алмадым

Жолы қатты пірсіз қалай өтер, достар[2, 67 б].

Жоғарыдағы сатылардың өзіндік орын бар, олардың әрбірі

екіншісіне өту үшін қажетті басқыш болып табылады. Бірінші кезең (шарифат) тек қана сопылыққа ғана жатпайды, сонымен қатар өзіндік танымның келесі сатысына көтерілемін деген кез келген адамның білуге тиісті міндеті. Бұл жерде мұсылмандықтың бес парызын орындау керек (Аллаға сену, бес уақыт намаз, ораза, қажылық, зекет беру) деген тұжырым жатыр.

Екінші кезең - тарихатта («жол») адамның моральдік-психологиялық өзін-өзі жетілдіруі жүзеге аса бастайды. Бұл кезеңде адам үшін әрбір тұрақтың зор мағынасы бар және одан өтпейінше үлкен өзіндік таным жолына түсу мүмкін емес. Тарихат сатысы сегіз жүйеден тұрады. Олар: Тәубашылдық, Ғибадатшылық, Махаббат, Сабырлылық, Шүкірлік, Ризашылдық, Заһидшілдік (анықтық), Ғаріптік.

Даналықтың жоғары үлгісі қандай қиын жағдайда болмасын сабырлылықтан айырылмау, қандай ауыртпалық заман келсе де артынан берекелі кезең де келетініне үміт пен сенімді жоғалтпау қажеттігін түсіну. Сабырсыздықтың адамды парасаттылық істерден бұрмаланған жолдарға жетелейтінін халық ділінде ежелден терең орналасқан «Сабыр түбі сары алтын» деген халықтың мақалынан байқаймыз.

Арман-тілегі, алға қойған мақсаты орындалмаған адамға көмекке келетін Сабырлылық деген құдіретті күш. Ол тұлғаның парасатты жай-күйі, даналығының белгісі, хақ дидарымен үйлесімді болуы. Сабырлылық білдіру, адамдық қадір-қасиетті жоғарғы биікке көтере білу Қожа Ахмет үшін күнделікті өмірдің тұрпайы белсенділігінен жоғары тұрады. Әрине, дәруіштік психология мен өмір салты барлық адамзат үшін үлгі мен қалып болмасы анық. Бірақ, қиындықты көтере алмай дүниенің қара аспанын төндіріп жүрген жандар үшін «Сабыр» ең қажетті күш емес пе? Тәубаға келу, қанағатты білу жалпы табиғат заңдылығымен сәйкес келмей ме? Дүниеқоңыздық пен өзімшілдік, сыбайластық пен паракорлық та адамның рухани дүниесінің басынша бұрмаланған алдамшы қасиеттері.

Қожа Ахмет заманынан қазіргі кезеңге дейін әлеуметтік дүниеде Мирас болып келе жатқан бұл келеңсіз құбылыстар «сана

мен өмір салтындағы өзіндік дәстүр» түрінде өкінішке орай кез келген қауымдастықтың арасында кездеседі. Адам қанағатсыздығының бір қыры ретінде олар руханиятты іштей ірітуші вирустар сияқты дүниелер болып келеді. Ешқандай ғұлама бұл құбылыстарды адамға ғибраты бар келеңді маңызы бар құндылықтар деп есептемеген. Өкінішке орай талай ғасырлар өтсе де адамзат пендешілік тұтқынынан құтыла алмай келеді. Дәналардың сөздеріне назар аударатындардың саны көбеймегені түп негізінде қоғамды жүдетеді және осы маңызды үрдістердің өзектілігі арта түседі.

Ұлы шайырдың шәкірті Сүлеймен Бақырғани өзінің «Хакім ата» деген еңбегінде сопылық дүниетанымның барлық қыр-сырын ашуға тырысады. Сөйтіп, ол алғашқы рет Иасауидың руханилықты түсіну көзқарастарына сипаттама берген екен, сонымен қатар, данағөйдің атының барша әлемге таралуына, оғыз-қыпшақ тілінің дами түсуіне өзінің үлесін қосты.

Руханилыққа жетелейтін әрбір фактор адам үшін тиімді пайдаланылған жағдайда ғана тіршіліктің әрбір сәті, адам өмірінің әрбір кезеңі мәнді-мағыналы болатыны анық. Сонау орта ғасырларда салынған мавзолейдің құндылығы - ғасырлар арқылы жалғасып жататын рухани байланыстардың рәмізі болуында. Әрине, әрқашанда тарихтан өткен сарапшы жоқ. Ол өзіне керегін електен өткізіп, тек інжу-маржанын ғана теріп алады.

Қожа Ахметтің пайымдауынша, адам әр уақытта рухани жетілуге, дамуға ұмтылуы керек. Сондықтан «жетілген адам» бағдарламасы мен идеясы ұлы шейх үшін әлеуметтік дүниенің негізгі өзегі және сол моральдік-этикалық қағидалармен анықталады, адам болмысының мәні тұрғысында қарастырылады. «Жетілген адам» ілімі көптеген түркілік дүниенің ойшылдары үшін Тұлғаны зерттеудің негізгі бағдарына айналғанын кейінгі даналардың көзқарастарынан байқаймыз.

Қожа Ахметтің сопылық мектебіндегі мүридтер осы идеяны түркі тайпаларының кең даласына таратумен болды. Әрине, мұсылман дінінің уағыздаушылары кең даланың еркіндікті пір

тұтқан ділімен, тілімен санасуға мәжбүр болды. Сондықтан, бұл екі құбылыстың, яғни «еркіндік – мойынсұнушылықтың» байланысын сипаттайтын, жақындастыратын ортақ идея қажет еді. Ол құбылыстың аты – ақиқатқа ұмтылу және сол үшін адамның үнемі рухани жетілу идеясы болатын. Ол ерекше әдеби және рухани тілмен халыққа, тарихқа жеткізілетін құдіретті құндылық болып табылады.

Атақты сопылық ойшыл Жәлеләддин Руми: «Қай жерде болсаң да, қандай күйде болсаң да ғашық болуға тырыс», - деген сөздер қалдырған екен. Сопылық дүниетаным - ғаламның көптүрлілігін мойындап қана қоймайды, сонымен қатар рухани дамудағы жолдардың алуан бағдары бар екенін білдіреді. Бірақ, Ақиқатқа барар жол – солардың ішінде ерекше. Сондықтан, әрбір жан өзінің кез келген ісіне, қадамына жауапкершілікпен қарау керек. «Дұға оқып, үнемі Аллаға ғибадат етудің дүниеде пенде үшін қандай маңызы қалады?» - деген сұрақ туындайды. Сопылық дәстүрдің сенімге арқа сүйеуі де осы мәселені шешуге тырысуда. Шын жүрегімен Ақиқатқа сенген адам – ол дүниедегі жалпы Ғаламдық Ырғақтың оңды толқынында болады.

Қазақ халқы өмірден орнын таба алмай, үнемі жаңылысып, адасып, «түлен түртіп» жүрген адамға «Арыстан айға шауып мерт болыпты» деген нақыл сөзбен ескертіп, кейбір қадамдардан аулақ болуға шақырып, тоқтатып отырған. Өз шамасын, өз дарынын білмеген адам – бақытсыз жан.

Адамның бұл дүниеден өз орнын таба білмеуі – пенденің өзіне ғана қиындық туғызбайды, жалпы әлеуметтік ортаның үйлесімділігін бұзады, жаңа қайшылықтар туындатады. Осындай күрделі құбылыстардың негізін сопылық сипаттағы сараптау жүйесі – «пенденің жалаң ақылмен ғана іс-әрекеттер жасауында» деп түсіндіреді.

Әрине, Ақыл – көбінесе күмәндануға шақырады, ол «адамға тиімді-тиімсіз, пайдалы-пайдасыз», деген бағалау жүйесін жасауға ұмтылдырады. Ақыл көзсіз сенуді білмейді, ол сенімді тексерістен өткізуге бейім тұрады. Ақыл – әрқашанда салы-

стырады, сараптайды, өлшейді, сыртқы құрылымын анықтайды, бірақ көбінесе түпкі негізгі мәнге жете алмай жатады. Сондықтан, сопылық дәстүр бойынша өмірде адамды қателестірмейтін негізгі күш жүректен шыққан сенім болып табылады.

Ақыл арқылы Ақиқатқа сену талпыну - қазіргі заманның көптеген діншіл христиандарына, мұсылмандарына, буддашыларына тән нәрсе болып отыр. Қазақ мұсылмандығы да көбінесе шынайы сенімнен гөрі, осы жұрттан қалмай «мұсылмандық міндетімізді атқарып отырайық» – деген қарапайым ұстанымның жетегінде болып келді. Ол туралы Абайдың «Қара сөздерінде» ерекше сипатта талдаулардан өткізіледі[3, 180б.]

Абай адам үшін ұлы бақыт халықтың қайғы-қасіреті мен ауыртпалығын жеңілдету деген ойын тұжырымдайды, оның негізгі міндеті адамдарға зор пайдасын тигізу дейді. «Өзің үшін еңбек қылсаң, өзі үшін оттаған хайуанның бірі боласың; адамшылықтың қарызы үшін еңбек қылсаң, алланың сүйген құлының бірі боласың» [3, 183 б.], - деді қазақ ойшылы. Абай Қожа Ахмет Иасауи сияқты өзінің бүкіл өмірін адамдық игіліктерге, адамдық болмысты іздеуге, Адамға лайық өмірге ұмтылуға сарп еткен, сондай-ақ оның ізбасарлары - Шәкәрім Құдайбердіұлы, Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов, Мағжан Жұмабаев, Жүсіпбек Аймауытұлы өздерін ұлы қазақ ойшылының шәкірттеріміз деп есептеген, оның ісі мен руханилыққа толы тілін жалғастырушылар болды.

Қожа Ахмет бұл өлең жолдарымен, тіл философиясымен мал жинасаң, ол тек адал еңбегіңмен келсін, адамға келер игілік – бақыттың да өлшемі болады деп тұрғандай. Рухани дамудың қайнар көзі – жүрек тазалығын сақтау. Ақыл үнемі жүрекке, яғни жанға қызмет етуі керек. Ақыл өмір мәнін ешқашанда толық қамти алмайды, ол тек өлі заттарды басынан аяғына дейін түсіндіріп бере алады. Адам тіршілік иесі ғана емес, сонымен қатар жан мен рухтың иесі, сондықтан мәңгілік ол үшін құпия дүние болып қала бермек. Ал, өмір құпиясын, сырын ашуға тек жүрек арқылы тырысу керек, ол поэзия тілі, яғни сол жүректі

өрнектейтін ғажайып. Сондықтан да болар сопылық ілім негізінен өлең түрінде, хикметтер формасында айшықталған.

Халық ауыз әдебиетінде ойшыл рухани мұрасының жақсы сақтала білуінің сыры – оның шынайылығында, Ақиқатты қамтуға ұмтылуында. Ал адамның жер бетіне тіршілік иесі болып келуінің өзі кездейсоқ нәрсе емес. Әрбір адамның болашағы бар, бақытты болуға лайықты жан, бірақ осы мүмкіндіктер әлеуетін жүзеге асыру мәселесі тұрады. Тек адамға Ақиқаттан берілген бір ғана ерекше еркіндік бар, ол - таңдау құқығы. Бұл тіршілікте әркім өз жолын таңдай отырып, адами тағдырын, өзіндік даралылығын қалыптастырады. Осы жекелеген әрекеттердің жиынтығы адамзаттың тарихын қалыптастыратыны белгілі, сондықтан әрбір құрамдас бөлігі жалпы тұтастық үшін қызмет атқарғаны орынды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

Бертельс Е.Э. Суфизм и суфийская литература. М.: Наука, 1965.– 320с.

Иасауи Қожа Ахмет. Диуани хикмет. Алматы: Мұраттас, 1993. - 325 с.

Абай (Ибраһим) Құнанбаев. Шығ. екі томдық толық жинағы. II-том. Алматы, 1995. - 383 б.

Болат Сағынбекұлы Қорғанбеков, филология
ғылымдарының кандидаты.

КӨШПЕЛІ ТҮРКІЛЕР РУХАНИЯТЫ ЖӘНЕ ҚОЖА АХМЕТ ЯСАУИ

Түркі халықтарындағы рухани ілімнің айқын тарихы олардың исламды қабылдағын кезеңінен бері белгілі. Ол бұл кезеңде сопылық түрінде көрініс тапты. Сопылық ілім арабтар мен парсылар арқылы түркілер арасына келген кезде мүлде жаңаша сипат алды. Отырықшылық өмірге көшкен түркілерде әлеуметтік жіктелудің нәтижесінде сопылық поэзия да үлкен екі бағытта дамыды. Оның бірі – жазбаша сауатты ел билеушілері мен сарай қызметкерлеріне арналған *диуан әдебиеті* болса, екіншісі – қарапайым халыққа бағытталған *дәруіштік поэзия* болды [1]. Оның алғашқысы кітаптан оқуға арналғандықтан, аруз өлшемін басты поэтикалық құрал етіп қабылдады. Созылыңқы және қысқа дауысты дыбыстардың жүйелі, мөлшерлі қайталануынан түзілетін ырғаққа негізделген аруз өлшемі түркі тілінің табиғатына сай келмейтін еді. Сондықтан диуан әдебиетінің өкілдері араб сөздері көп араласқан парсы тіліне басымдық берді. Олардың поэзиясында түркі сөздері ілуде бір кездесетін. Оның жарқын мысалы ретінде Жалалладдин Руми мен Низами шығармашылығын атауға болады. Ал дәруіштік поэзия қарапайым көпшілікке арналғандықтан, түркі тілінде жазылып, оны халық айтушылары, ашугтар музыкалық аспаптардың сүйемелдеуімен ауызша айтып таратты. Қазіргі түрік әдебиетінің тарихында дәруіштік поэзияның ең көрнекті өкілі ретінде Жүніс Әмірені (Юнус Эмре) көрсетеді.

Ал көшпелілер даласында жағдай басқа еді. Мұнда еңбек бөлінісі мен әлеуметтік жіктелу көрінісі айрықша күшті емес болатын. Мал шаруашылығына қатысты еңбек бөлінісінің елеусіздігі таптық антогонизмнің тууына жол бермейтін.

Көшпелілер қоғамын зерттеген Д.Кішібеков оларда құл иеленушіліктің мүлдем болмағандығын жазады [2]. Сондықтан көшпелі түркілер қоғамының мүшелерінде айтарлықтай таптық, әлеуметтік, тілдік, дүниетанымдық айырмашылықтардың болмауы да заңды еді. Бұл – Қожа Ахмет Ясауи хикметтерінің түркі тілінде жазылып, халық арасында ауызша тарауының ең басты себебі болатын. Оның «Диуани хикмет» жинағы ислам дініндегі түркі халықтарының діні мен ділі, тілінің тазалығына қызмет етті. Тіпті түркі тілінің мәртебесін көтеруді мақсат етіп, түркі тілінде арнайы шығарма жазған Әлішер Науайдан да Қожа Ахмет Ясауидің еңбегі зор екенін айтқан ғалымдар бар. Мысалы, татар зерттеушісі А.Сағди 1922 жылы жарық көрген мақаласында Ясауидің тіл үшін сіңірген еңбегін айта келіп, былай дейді: «Демек түрік тілінің парсы тілімен күресінде түрік тіліне үсемдік алып беруші, түрік тілінің тамырын тереңдетіп, оған жан бітіруші бас қаһарман Науаи емес, бәлкім Ясауи болар» [3]. Түрік зерттеушісі Н.К.Зейбек Ясауи өз тұсында құлдырап бара жатқан түркі тілінің мәртебесін көтеру үшін, хикметтерін мақсатты түрде түркі тілінде жазған деген ой айтады [4]. Алайда Қожа Ахмет Ясауи алдына дәл осындай мақсат қойды деп айту қиын. Біздіңше, оның түркіше жазудағы мақсаты одан да биік болған. Ол мақсат – хикметтерін қарапайым халыққа түсінікті тілде жеткізу. Өйткені жалпы адам баласының бақыты үшін күрескен әулиелер сұлтанының ұлттар арасындағы бәсекеге ден қоймасы анық. Оның үстіне, парсылану қаупі сол кездегі Селжүк мемлекетіндегідей, отырықшы түркілер арасында болғанымен, Ясауи өмір сүрген ортада дәл олай емес еді. М.Ф.Көпірлі Қожа Ахмет Ясауидің арғу түркілері арасында өмір сүргенін, арғулардың түрік және соғды тілдерінде қатар сөйлегенін, оларда шет тілдерінің ықпалы күшті болғанын жазады [5]. Бірақ Ясауидің өз хикметтерін бірлі-екілі тайпа үшін емес, жалпы халық үшін жазғаны ақиқат. Сол себепті сол кездегі түркілердің басым бөлігі көшпелі болғандықтан және олардың көпшілігі жазбаша сауатсыз болғандықтан, ол хикметтерді

түркіше және фольклорлық поэзияның өлшемдерімен жазды. Халық арасында кең тараған хикметтер түркі тілі мәртебесінің күрт көтерілуіне және халықтың көркемдік ойлауының жаңаша серпін алуына айрықша ықпал еткені даусыз.

Түркілер әлемінде жазбаша да, ауызша да қатар тараған Қожа Ахмет Ясауидің «Диуани хикмет» еңбегі сопылық ілімнің, дәлірек айтқанда, хал ілімінің мәнін ұғындыруға өлшеусіз қызмет етті. Әрине, бұл орта сопылық іліммен бұған дейін де біршама таныс болатын. Оған Жүсіп Баласағұнидің «Құтты білігі» мен Ахмет Югінекидің «Ақиқат сыйы» шығармалары куә. Алайда «Диуани хикметтің» бұл ілімді таратудағы орнының өзгеше болатынының ең басты себебі – оның мазмұнының тереңдігімен бірге, өлшемдік тұрғыда халық поэзиясына барынша жақындығы еді. М.Ф.Көпірілі: «Қ.А.Ясауи шығармасында әуелде айтылып өткендей, басты әрі негізгі екі нәрсе көзде түседі: исламдық, яғни діни-сопылық ерекшелік пен ұлттық, яғни халық әдебиетінен алынған элемент. Исламдық ерекшелігі негізінен шығарманың тақырыбынан, мазмұнынан, мағынасынан орын алса, ұлттық ерекшелік, керісінше, өлеңнің пішінінен, түрінен, өлшемінен орын алады. Исламды жаңадан қабылдаған және бұл діннің негіздерін түсінуге ұмтылған түркілер пішіні, пошымы жағынан өздеріне ешқандай жат емес бұл шығармаға үлкен баға берген еді. Негізінен тақырыбы мен мазмұны да оларды қызықтырғаны үшін, «Диуани хикмет» халық арасында қасиетті шығармаға айналды» [5,225], – дейді. Өте орынды айтылған пікір. Алайда «Диуани хикметтің» халық арасында кең тарауына тек қана оның фольклорлық пішінде жазылуы себеп болды десек, бір жақты кеткендік болар еді. Мазмұны тың шығарманы оңай қабылдап, оны іліп әкетуі үшін соған қолайлы ортаның қажет екені белгілі. Қ.А.Ясауи өмір сүрген ортада дәл осындай жағдай болды. «Диуани хикметтің» исламды мемлекеттік дін ретінде қабылдаған елдерде емес, пұтқа табынушы қарақытайлар билеген өлкеде қанаттануының өзіндік себептері де жоқ емес. Шарифат заңдарын қатаң басшылыққа алу салдарынан

догматизмге ұрынған орта шарифат нормаларына сыя бермейтін тарикат, хақиқат әдептерін қабылдай алмаса, дін қағидаларынан хабары аз қауымда мұндай кедергінің аз болатыны мәлім. Бұл – бір, екіншіден, осы өлкеде ескі сопылықтың әдет-ғұрыптарының іздері көп еді. Сопылық жолдың белгісіз бір өкілі айтқан: «Сопылық дәні Адам-Ата тұсында себіліп, Нұх пайғамбар тұсында көктеп, Ибраһим пайғамбар тұсында гүлдеп, Мұса пайғамбар тұсында бұтақтап, Иса пайғамбар тұсында пісіп, Мұхаммед пайғамбар тұсында таза шарапқа айналды» [6], – деген сөзі рухани ілімнің тарихынан мол хабар беріп тұр. Әр пайғамбарға келген діннің ақиқаты бұрмаланып, соны қалпына келтірудің қажеттілігінен туған, келесі дін келгенге дейін, руханият тазалығы үшін күрескен сопылар адамзат тарихының барлық кезеңінде болған. Анахарсис (Анық Арыс), Тоныкөк, Қорқыт аталардың сопылық жолдан рухани қуат алған әулиелер екені көп күмән туғыза қоймайды. Мұны олардың зәуде бір, түрлі себептермен хатқа түсіп қалған кейбір ой-пікірлерінің кейінгі сопылық поэзия өкілдерінің сөздерімен мазмұндастығы айғақтай алады. Құдайдың елшісі саналатын әр пайғамбардың кезіндегі діннің ақиқаты үшін күрескен сопылар ықпалы далалықтар арасында күшті болғанын тарихтың көмескі мәліметтерінен сезіну қиын емес. Бұл да Ясауи хикметтерінің халық арасына кең тарауына қолайлы жағдай туғызған фактордың бірі.

Көшпелі түркі ру-тайпаларының ислам дінін қалай қабылдағаны жайлы осы кезге дейін орнықты пікірлер айтылған жоқ деуге болады. Көптеген ғалымдар бұған қатысты шындықты өз заманына тән көзқарас тұрғысынан және өз дәуіріндегі қоғамдық-әлеуметтік заңдылықтар өлшемімен бағалады. Мәселен, даламызға ислам дінінің келуіне қатысты айтылатын «араб экспансиясы», «араб басқыншылығы» туралы болжамды айтсақ, осының анық дәлелі бола алады. Мұхаммед (с.ғ.с.) пайғамбар мен оның әйгілі төрт серігі басқарған кездегі халифат тарихына «басқыншылық» атауын телудің мүлде жөнсіз екені анық. Себебі адамсүйгіштікті (гуманизм) үрдіске айналдырып, бүкіл

адамзат қоғамына жайған олардың басқыншылық саясат жүргізгені жайлы ой қозғау тіпті қисынға (логика) келмейді. Әдетте бұл идеяны пайғамбарымыз бен кейінгі төрт халифаның рухани кемелділіктің ең биік шыңына жеткен жандар екенін білмейтін немесе білгісі келмейтін, оларды да қызғаныш пен күншілдік бойынан табыла беретін қарапайым пенде деп санайтын атеистік көзқарас иелері айтты. Олардың бойынан тек ізгілікті қасиеттер ғана табылатынына сенімі мол діни көзқарастағы адам бұл қисынның жөнсіз екенін бірден байқайды. Оның үстіне, қазақ даласында арабтармен болған соғыс жайында ешқандай айғақ жоқ. Сондай-ақ арабтардың көптеп келіп, мектеп-медресе ашып, халықты сауаттандырғаны туралы да мәліметтер кездеспейді. Көшпелілер даласын аралап өткен саяхатшы-тарихшы арабтар болмаса, елдің ішіне келіп тұрақтап, жазу-сызуға үйреткен миссионер туралы да ешбір жәдігерлік жоқ. Осыдан келіп, біршама ғалымдар «түркілер ислам дінін өз еріктерімен қабылдаған» деп байлам жасады. Бірақ түркілер исламды неліктен оңай қабылдады деген сауал төңірегінде терең талдау жасала қоймады.

Шындығында, түркілердің исламды қабылдауын дұрыс түсіндіріп беруге материалистік негіздегі ғалымның өресі жетпейтін еді. Өйткені бұл үрдіс материализмге мүлде қарама-қайшы рухани іліммен, яғни жүрек көзін ашу ілімімен тікелей байланысты болатын. Көшпелі тайпалар арасында осы ілімді терең меңгеріп, руханият биігіне жеткен әулиелер әр заманда, исламға дейін де, одан кейін де көп болған. Бұл ілімді меңгеру үшін мектеп-медреседе ұзақ білім алу шарт емес. Жазу-сызуды білмей-ақ, даналығымен әлемді таң қалдырған хазіреті Мұхаммед (с.ғ.с.) пайғамбардың өмірі осының жарқын мысалы бола алады. Рухани ілім – Жаратушымен тікелей байланысқа жетудің нәтижесінде, оның Өзінен алынатын таным түрі. Құранда «Бақара» сүресінің 31 аятында Алла тағаланың Адам Атаға ілім үйреткені айтылады. Бұдан рухани, яғни ладуни ілімнің осылайша, мерзімді оқусыз, Жаратушы тарапынан ғайыптан

әрі бір сәтте берілетінін аңғаруға болады. Осыдан келіп, ладунни ілім оңай беріледі екен деген ой тұмауы керек. Керісінше, бұл үздіксіз ізденіс пен тынымсыз еңбек нәтижесінде келеді. Ізденіс «мен – кіммін, қайдан келдім, қайда барамын» деген сауал төңірегінде әуелі өзін, кейін сол арқылы Жаратушы иесін тану бағытында болса, бұл ізденіс Құдайды бір сәтке естен шығармайтын халге жету мақсатындағы тынымсыз бейнетпен қатар жүрмек. Көшпелі тіршіліктің мұндай нәтижеге жетуге септігі тиетін тұстары жеткілікті еді. Рухани ізденіске ең күшті кедергі – материалдық игіліктердің жетегінде кету болса, көшпелі тіршілікте оның қаупі аз болатын. Көшіп-қонып жүретін шаруа үшін артық дүниенің пайдасынан кедергісі көп. Сондықтан мұндай қоғам мүшелерінің мүлік айырмашылығы аз болды.

Көшпелі қоғамда мектеп-медресе салып, жыл он екі ай бала оқытудың мүмкіндіктері де аз болды. Бірақ мұның рухани ілім алуға ешқандай кедергісі жоқ екені жоғарыдағы әңгімелерден белгілі болды. Исламдағы ілім атаулы шартты түрде батини (ішкі, жүрек ілімі) және захири (сыртқы) деп екіге бөлінсе, жазу-сызудың көбіне сыртқы ілімді үйретуге жұмсалатыны белгілі. Жазбаша діни сауатты адамдардың фикх, шарифат ілімдерінің тұтқынында қалып, көп жағдайда рухани ілімнен қалыс қалуының бір себебі осында болса керек. Семиотика саласының білгірі Ю.Лотман ауызша және жазбаша мәдениетті салыстыра келіп, жазба мәдениетінің адамды эгоизмге тәрбиелейтінін, ал ауызша мәдениеттің ішіндегісін бүкпесіз көрсетіп, ашық қимылдайтын адамды жоғары бағалайтынын айтады [7]. Шынында да, кітаптан білім алған ізденушінің өз-өзімен болып, дарашылдыққа бет бұратынын оңай аңғаруға болады. Ал жазусыз мәдениет өркендеген көшпелі қоғамда адамдардың сұхбатқа бейімділігінің, белсенділігінің нәтижесінде даналық қасиет өз деңгейінде бағаланады. Данышпандар құрметтеліп қана қоймай, көпшілік соны үлгі тұтады. Алайда бұдан рухани ілімнің көшпелі қоғамда ғана дамитыны және жазу мәдениетінің қажетсіздігі туралы әңгіме айтылып отыр деген ой тұмауы керек.

Рухани ілімнің отырықшы елдерде де дамыған кездері аз емес, жазу мәдениетінің де қоғамға тиізген пайдасы өлшеусіз. Бұл жерде сөз көшпелілер мәдениетінің руханият дамуына туғызған қолайлы жағдайы туралы ғана болып отыр. Осындай қолайлылық өз нәтижесін беріп, көшпелілер арасынан шыққан әулиелер сан жағынан да, сапа жағынан да артықшылық танытты.

Рухани ілімге қол жеткізген әулиелердің таныған хақиқаты бір. Олар өзгелерге бейтаныс, құпия әлемдерді көре алады, болашақты болжайтын қасиетке ие болады. Әлемнің әр түкпіріндегі әулиелердің айтқан сөзі мен ісінде бірліктің және бәрінің бір көзқараста болуының басты себебі осында. Егер ислам хақ дін болса, хақиқатты жазу-сызусыз, қасиетті кітаптарсыз-ақ таныған әулиелердің (сондай-ақ олардың жазбаша сауаттылары да көп болды) жолы өз-өзінен исламға барады. Түркілердің исламды оңай қабылдауының себебі де осыдан келіп шығады. Ислам діні пайда болып, әлемге тарай бастаған кезде де түркілер арасында жүрек көзі ашылған әулиелердің болғаны, олар осы хақиқатты рухани ілім арқылы біліп отырғаны және оны бірден қолдағаны күмән туғыза қоймайды. Ә.Диваев жариялаған бір аңызда мынадай оқиға баяндалады: Мұхаммед (с.ғ.с.) пайғамбар сахабаларымен бірге Ухуд тауында кәпірлермен соғысып жатқан кезде, кәпірлерге жан-жақтан көмек келе бастайды. Сахабалар Құдайдан жалбарынып жәрдем сұрағанда, белгісіз бір тайпа шыға келіп, мұсылмандар жағына қосылған. Пайғамбарымыз (с.ғ.с.) олардың ұрысқа түсуін сұрап, арабша, кейін парсыша үн қатқанда олар түсінбеген. Әбу Бәкірден (р.ғ.) бұл топтың Түркістан жақтан келгенін біліп, түрікше бұйырғанда, олар кәпірлерге лап қойып, жауды тым-тырақай қашырған [8]. Бұл аңыздың шындыққа жақын жақтары көп. Түркі жұртынан шыққан, қазір бізге есімі белгісіз әулиелердің исламды әуел бастан қолдағанына, жәрдем көрсеткеніне сенім мол, соны дәлелдейтін айғақтар да бар. Махмуд Қашқаридың «Диуани лұғат-ат түрік» еңбегінде мынадай бір қызық мәлімет бар: «Мен тәңірінің дәулет ұясын түріктер жұлдызына жаратқандығын

және ғарышты солардың заманы үстіне айналдырып қойғанын көрдім. Тәңірі оларды «түрік» деп атады. Әрі оларды мемлекетке еге қылды. Заманымыздың хақандарын түріктерден шығарып, дәуір, халықтың ақыл-ерік тізгінін солардың қолына ұстатты; оларды адамдарға бас қылды; хақ істерде соларды қолдады; олармен бірге күрескендерді әзіз қылды әрі түріктер ішінен соларды барша тілектеріне жеткізіп, жамандардан, зұлымдардан қорғады.

Шайх Әбубәкірдің ақырзаман турасында жазған бір кітабында ұлы пайғамбарымыздан нақыл келтіріп, мынадай хадисті баян етеді: «Ұлы тәңірі: Менің бір тайпа қосыным бар, оларды «түрік» деп атадым, оларды күшығысқа орналастырдым. Бір ұлысқа ашуланып, назалансам түріктерді соларға қарсы саламын» депті» [9]. Түркілер жұртынан Батысқа жасалған жорықтардың, мәселен, Еділ патшаның (Аттила), Шыңғыс ханның жүргізген соғыстардың түпкі мақсатын қазіргі тарихшылардың түсіндіріп бере алмауы көп жайтты аңғартады. Орхон жазбаларында да, «Моңғолдың құпия шежіресінде» де, халық аңыздарында да түркі қағандарының жорыққа Құдайдың әмірімен аттанғаны айтылады. Және оларды өз заманындағы халықтар «Құдайдың қылышы», «Құдайдың қамшысы» деп атаған. Еділ патшаға байланысты шетелдік дереккөздерге сүйеніп, толымды еңбек жазған С.Өтениязов осы ақиқат жөнінде былай ой түйіндейді: «Сол VIII ғасыр ақырында пайда болған аңыздарда Аттила Галлияда (қазіргі Франция жері) бекініс, храм, бірде-бір қала қалдырмай құлатқан, шапқан. (...) Сол аңыздар екінші жағынан Атииланың ақылдылығы, данышпан мемлекет қайраткері, ұлы қолбасшы және әділ басқарушы болғанын жасыра алмайды. Сондықтан оны құдайдың жердегі елшісі ретінде танып, әр түрлі мифтер құрастырылған. Оны Еуропа халықтары тілінде «Құдай тоқпақ» (орысша «Бич Божий») латын, француз, испан, неміс, ағылшын, т.б. тілдерде «Құдай қамшы» деп атайды» [10]. Дәл осы сияқты әңгімелер Шыңғысханға да қатысты айтылған. Тіпті ислам әлемі оны Құдайдың өзі қолдаған, Қы-

зыр жолдас болған киелі тұлға деп санаған. Мұны соңына ислам елдеріне жақсы танымал «Тазкират ал-аулия» («Әулиелер туралы естелік») атты жинақ қалдырған Фарид ад-дин Аттардың өміріне қатысты мына әңгімеден көруге болады. «Шыңғысхан Нишапурға бастырып кірді және оның қатал әмірі бойынша, жауынгерлер қала тұрғындарын аяусыз қыра бастады. Халық көмек сұрап Аттарға келді. Ол алдындағы кесесін төңкерген кезде, ғажап оқиға болып, Шыңғысханның әскері түгел көрмей қалды. Жаппай қырған тоқтап қалды. Шыңғысхан ашуланып, әскеріне қырғынды жалғастыруды бұйырды. Келесі күні әскер іске кіріскен кезде, тұрғындар Аттарға тағы да өтінішпен келді. Ол кесесін және бір төңкеріп еді, әскердің көзі көрмей, кісі өлтіру тағы тоқтады. Үшінші күні Шыңғысханның өзі жазалауға қатыспақ болып шешті де, оның бұйрығы бойынша жауынгерлер бейбіт тұрғындарды өлтіре бастаған кезде, олар және көмек сұрап Аттарға келді. Аттар кесесіне қолын соза бергені сол еді, көз алдында Қызыр пайда болып, былай деді: «Сен Құдайдың қалауымен болған іске араласпауың керек. Саған онсыз да алдыңғы істегендеріңнің жауабын беруге тура келеді, егер бұл жолы да араласатын болсаң, оның ақыры сен үшін өте қиын болады» [11]. Бұдан соң Аттар Шыңғысхан жауынгерінің қолынан қаза табады [11,23-24]. Белгілі тарихшы Л.Н.Гумилев Шыңғысханның немересі Батуды да орыстардың «қайырымды хан» деп атағандығын жазады [12]. Бұл ақиқат Махмұт Қашқари өз кітабында келтірген хадиске сәйкес келеді. Ал Жаратушы әмірін мүлтіксіз орындау үшін Онымен тілелей сырласатын ладуни ілім иелерінің болуы шарт. Барлық пайғамбарлардың, сахабалардың, олардың көзін көрген табиғиндердің, әулиелердің басшылыққа алғаны осы батини (рухани, ладуни) ілім болатын. Қыпшақ даласында өмір кешкен әулиелер рухани ілім нәрін халыққа көркем мінез-құлықпен таратты. Олардың істеген істері мен өмір салты, әдеттері үлгі тұтылып, салт-дәстүрге, әдет-ғұрыпқа айналды.

Бұл жағдайлардың барлығы, бір жағынан, Ясауи өнеге еткен

хал ілімінің көшпелілілер ортасында кең өркен жаюының алғы-шарттарын көрсетсе, екінші жағынан, хикметтер мен халық фольклорының түп негізінің қанаттас болғанынан хабар береді. Хал ілімінің қыпшақ даласында кең түрде өркендеуінің тағы бір себебі – Ясауи заманында бұл өңірде сенім еркіндігінің болғандығы. Бұл кезде аймақты билеген қарақытайлардың ешқандай дінге қысым жасамағандығы тарихи деректерде сақталған [13]. Қарақытайлар – бұрынғы көшпелі түркі халықтарының дәстүрін ұстанған тайпалар еді. М.Қашқаридің «Диуани лұғат-ат түрік» жинағындағы деректерге сүйенген зерттеуші Ш.Шәмшетдинова қарақытайларды қазіргі қарақалпақ ұлтының негізін құраушы тайпалардың бірі екеніне көңіл бөледі. «Қытай – түркі халықтары ишінде тийкарынан қарақалпақ халқының негизин қураған алты елдің бири. Қытайлар бұрын Шын (Чин) мәмлекетін ийелеп тұрған. М.Қашқарлы олардың Жоқарғы хәм Ортанғы Шын жерінде жасағанлығын жазған. Түркиялы изертлеуши З.Куртер арабтар ХІ-ХІІ әсирлерде қарақалпақларды усы қабилесиниң аты менен «қытай» ямаса «қарақытайлар» деп атағанлығын ескертеди» [14], – дейді ол. Егер шарифат заңдары үстемдік алып, догматизм жайлаған қоғам болса, хал ілімінің еркін дамуына мүмкіндік азаятынын жоғарыда айттық. Қожа Ахмет Ясауиге өзге мемлекеттердегі догмат діндарлардың жиі соққы жасамақ болғаны, бірақ олардың әрекеттерінің сәтсіз аяқталғаны бізге Ясауи хикметтері мен ол туралы халық аңыздарынан белгілі. Мысалы, Қожа Ахмет Ясауиді дінбұзар деп есептеп, оны жөнге салмақ болып, ислам мемлекеттерінен келген Баба Машын мен Имам Меруазидің оңбай жеңіліске ұшырап, ақырында Ясауиге шәкірт болып қалғаны хикметтерде де, аңыздарда да қатар баяндалады.

Рухани ілімді барынша терең меңгерген тұлғаның бірегейі Қожа Ахмет Ясауидің қыпшақ даласынан шығуы бұл ілімнің осы ортада кеңінен тарауына үлкен себеп болды. Қазіргі кезде «Ясауи жолы» деген тіркестің жиі қолданылуы әбден заңды. Алайда мұны Қожа Ахмет Ясауидің өзі ойлап тапқан жол

деп ойлау қате болмақ. Ясауи жолы – пайғамбарлар мен жүрек көзі ашылған әулиелер жүріп өткен ақиқат жолы. Ясауи танымы бойынша, бұл жолдың жолбасшысы – Мұхаммед (с.ғ.с.) пайғамбар. Өзбек әдебиеттанушысы, сопылық әдебиет зерттеушісі, профессор Н.Комилов: «Ясауи ақидасы бойынша әлемнің бастау көзінде Мұхаммед нұры жатады. Тәңірі тағала әуелі сол Нұрды бар етіп, кейін өзге әлемді жаратқан. Бұл Нұр әлем сұлулығы мен кемелдігіне тән. Ясауи өз рухын да осы Нұрмен сәйкес деп біледі. «Мифраж узра хақ Мұстафа рухим курди», деп жазады ол. Бұл – Мифраж түні Пайғамбар көкте көрген пақыр нұрына ишара. Шайыр мен де осы нұрдай пәкпін, осы нұрданмын – пақырмын, Пайғамбардың жалғасымын, менің ышығым осы Расулалла ышығының жалғасы демекші. Ақырында Ясауидің кие тұтқан пірі Арстанбап төрт жүз жылдан кейін тілінің астында сақтап Ахметке жеткізген құрма қазіреті Пайғамбардың үлесі еді, яғни Ясауи Мұхаммед фақырдың, Мұхаммед сүндетінің және Мұхаммед тариқатының мирасқоры» [15], – дейді. Демек Ясауи жолы – оның өзі салған жол емес, оның өзі жүрген және қоғамға танытқан жол. Рухани ілімді даламызда орнықтырып, оның айқын үлгісін көрсеткен Қожа Ахмет Ясауи болғандықтан, «Ясауи жолы» деген ұғым қалыптасты. Ясауи өзі таратқан рухани ілімді «хал ілімі» деп атады. Ол ғылымқалмен, яғни қал ілімімен қатар айтылады. «Қал» арабтың «қала» – «айту» деген сөзінен келіп шығады. Сопылықта қал – айтуға болатын, тілмен жеткізу мүмкін ілім, яғни адам үйрете алатын ілім болса, хал – тілмен жеткізуге келмейтін, Жаратушының өзі ұстаздық қылатын ілім. Бұл туралы Ясауи жолының көрнекті өкілі Мәшһүр-Жүсіп Көпейұлы былай деген болатын: «Ғылым екі түрлі болады: ғылымқал және ғылымхал. Пендеден пенде сабақ алып, көзбен көріп, тілмен оқылатын оқуды: «ғылымқал» дейді. Бір пендеден бір пенде мың жыл үйреніп, онымен дәнеме болмайды. Көңілден көңіл сабақ алатұғын бір жол бар: оны «ғылымхал», – дейді. Бұл көңілдегісін жүргізушінің ұстазы – Құдай тәбәрәк уа тағаланың өзінің ғылым сипаттары, қалам

сағатлары болады... Жарық-нұрдың асылы Құдайдан болатын болса, ғылым нұрынан жарық, ғылым нұрынан күшті нұр бар ма?! Құдайдан ғылым нұры бір пенденің көңіліне құйылса, ғылымхал сол пендеде болады» [16]. Қал ілімінің мақсаты халге жеткізу болса, халдің мақсаты – Құдайға жеткізу. Хал таппай, қал ғылымының тұтқынында қалып қою – сопы үшін ең аянышты жағдай. Өйткені ол түпкі мақсатқа жеткізе алмайды. Тіпті қабірде алынатын сұраққа да жауап беруге мүмкіндік жасай алмайды.

Мункур-Накир: «Ман раббика» деб сауал қылғай,

Қала ғилимидин бир нуктаси кар қылмағай [17], –

дейді бұл туралы Қ.А.Ясауи. Сондықтан әулиелер сұлтаны қал ілімін өз орнында пайдалануды ұсынып,

Қал ғилмини оқубан,

Хал ғилмиға етибан [17,202], –

дейді.

Қожа Ахмет Ясауи үйреткен хал ілімі жүректегі Құдайға деген махаббатты оятуды көздеген. Сол арқылы ол халықтарды адамсүйгіштіке тәрбиеледі. Түркі халықтарының мәдениеті мен өнерінде, әдебиетінде Қожа Ахмет Ясауи мен оның шәкірттерінің қалыптастырған дәстүрлерінің орны өлшеусіз. Қожа Ахмет Ясауи үйреткен хал ілімі түркі халықтарының рухани гүлденуіне игі ықпал етті. Бұл гүлдену тілі, діні басқа өзге халықтарға өз әсерін тигізді. Бірақ рухани ілім қазақ даласында Ясауиге дейін де, одан кейін де дүкін-дүркін өркендеп отырған.

Қазақ қоғамы және олардың арғы бабалары сақтар, ғұндар мен көк түріктер адам ақылының жемісі болып табылатын діни заңдар шығарып және өздерін сол заңдардың тұтқынында қалдырып отырмаған. Олар жүрек көзін ашқан әулиелер Жаратушыдан тікелей алады деп есептейтін рухани ілімді ғана місе тұтқан. Әрине бұл – көшпелілер қоғамының әрбір мүшесі жүрек көзі ашылған әулие болды деген сөз емес. Бірақ бүкіл қоғам әулиелерді жазбай танып, менмендікке салынбай, солардың айтқандарын ақиқат ретінде қабылдап, шексіз бағыну нәтижесінде олар-

дың бәрі рухани ілім көрсеткен заңдылықтармен жүріп-тұрды деп санауға болады. Би-шешендердің бәрі дерлік рухани ілімнің өкілдері болды. Олардың көпшілігін халық әулие деп есептеді. Бұған мысал ретінде Төле бидің ныспысы «Қарлығаш әулие», ал Бұқар жыраудың лақабы «Көмекей әулие» болғанын айтсақ та жеткілікті. Ақиқат жолды іздеп, хақ жолына түспеген адамның қара қылды қақ жарып әділ билік беруі, отырықшы елдердің философтары тудыра алмаған терең ғибратты ойларды тұтқиылда тауып айтуы мүмкін де емес. Хал ілімінен ажырап қалудың салдарынан, кейінгі ғасырдағы қазақ қоғамында билерше ой түйетін, билерше шебер сөз өретін адамдар жоққа тән болып қалды. Көненің көзін көрген көрнекті жазушымыз С.Мұқановтың: «Қазақта шарифаттан тариқат басым болған. Бұл заңды қолданушылар билер» [18], – деуінде көп мән бар. Әрине Сәбең заман шындығына орай бұл ойын одан әрі ашып айта алмаған.

Сонау Анахарсистен бастап, Абайға, Шәкәрім мен Мәшһүр Жүсіпке дейінгі дала ғұламалары жүрек тазалығы арқылы меңгеретін хикмет ілімдерін барлық істе басшылыққа алды. Адамдар арасындағы күнделікті қарым-қатынастан бастап, ірі әлеуметтік мәселелерге дейін хал-хикмет ілімдерінен бастау алған әдет, ғұрып, салт нормалары қалыптастырылды. Әрине олар хикмет ілімін меңгерген жандарды құрметтеу мен солардың көрсеткен жолын басшылыққа алумен жүзеге асты. Сондықтан да қазақ ұлтының уақыт пен кеңістіктік тұрғыда қарағанда салттық, ғұрыптық, тілдік айырмашылығы болмады. Мұны бәзбір ғалымдар көшпелі тіршілікпен ғана байланыстырады. Әрине оны да жоққа шығаруға болмас. Бірақ соңғы ғасырларда әр түрлі мемлекеттердің құрамында болып, бір-бірінен саяси, мәдени және экономикалық байланысы үзілген қазақ диаспораларының да дүниетанымдық, тұрмыстық, тілдік бірлігінің сақталуы көшпелі тіршілікке қатыссыз екені анық. Демек бұл тұтастықтың негізі қазақтар тұтынған рухани ілімде жатыр деп айта аламыз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

- Джавелидзе Э.Д. У истоков турецкой литературы II. Юнус Эмре. Тбилиси: Мецниереба, 1985.
- Кшибеков Д. Кочевое общество: генезис, развитие, упадок. Алма-Ата, Наука, 1984, с. 93.
- Саъдий А. Ахмад Яссавий // Яссавий ким эди? (Мақолалар ва «Хикматлардан» парчалар). Туплаб нашрга тайёрловчи ва сузбоши муаллифи Б.Дусқораев. Тошкент: Абдулла Қодрий номидаги халқ мероси нашриёти, 1994, 16 б.
- Зейбек Н.К. Қожа Ахмет Йасауи жолы және таңдамалы хикметтер (аударған Д.К.Тұрсынбайұлы). Анкара: Бойут-Таң, 2003, 51 б.
- Көпрүлү М.Ф. Қожа Ахмет Ясауи танымы мен тағылымы. Зерттеулер (Баспаға дайындаған – К.Коч). Шымкент: 1999, 196 б.
- Қазақстан республикасындағы «Әзірет Сұлтан» мемлекеттік тарихи қорық-мұражайының №1068/5 ғылыми көмекші қоры.
- Лотман Ю. Мәдениеттер типологиясы // Әлем. Альманах. Алматы: Жазушы, 1991, 246-247 б.
- Диваев Ә. Тарту (Құрастырған, алғы сөзін жазған Ф.Оразаева). Алматы: Ана тілі, 1992, 218-219 б.
- Егеубай А. Махұт Қашқари. «Диуани луғат-ит-түрк» (XI) // Махмұт Қашқари. Түрік тілінің сөздігі: (Диуани луға-ит-түрік): 3 томдық шығармалар жинағы (Қазақ тіліне аударған, алғы сөзі мен ғылыми түсініктерін жазған А.Егеубай). Алматы: ХАНТ, 1997, 7 б.
- Өтенияз С. Аттила (ғылыми зерттеу). Алматы: Арыс, 2000, 154 б.
- Фарид ад-дин Аттар. Тазкират ал-аулийа, или Рассказы о святых. Перевод Ольги Васильевой. Москва: САМПО, 2005, с. 23.
- Гумилев Л.Н. От Руси до России: Очерки этнической истории. Москва: Айрис-пресс, 2004, 124-125 б.
- Мыңжан Н. Қазақтың көне тарихы (Дайындаған М.Қани). Алматы: Жалын, 1994, 152-153 б.
- Шәмшетдинова С. М.Қашғарлының «Деуаны луғат-ит түрк» мийнетіндегі этнонимлер // Национальный фольклор народов Центральной Азии и проблемы духовного обновления общества:

материалы международной научно-практической конференции.
Нукус, 27-28 ноября, 2008 год. Нукус: 2008, 189 б.

Комилов Н. Тасаввуф. Иккинчи китоб. Тавхид асрори. Тошкент:
Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат хамда «Ўзбекистон
нашриётлари, 1999, 84 б.

Мәшһүр-Жүсіп Көпеев. Шығармалары. 9 т. Павлодар: 2006, 327 б.

Иасауи Қожа Ахмет. Диуани хикмет (Даналық кітабы). Жинақты
баспаға әзірлеп, қазақшаға аударғандар: М.Жармұхамедұлы,
С.Дәуітұлы, М.Шафиғи. Алматы: «Мұраттас» ғылыми-зерттеу
және баспа орталығы, 1993, 184 б.

Мұқанов С. Таңдамалы шығармалар: 16 томдық. Т. 15 Халық мұрасы.
Тарихи-этнографиялық шолу. Әдеби портреттер. Алматы:
Жазушы, 1979, 62 б.

YENİ BİR TÜRK-İSLAM MEDENİYETİ TASAVVURU İÇİN HOCA AHMED-İ YESEVİ VE YÖNTEMİNİN ÖNEMİ

MEVLÜT UYANIK*

ÖZ

Birçok alanda yeni krizlerle karşı karşıya olan insanlığı, huzura kavuşturabilecek yeni bir medeniyet tasavvuru üzerine düşünmek gerekiyor. Dini ve metafizik değerlerden arındırılmış seküler, maddeci-pozitivist bilgi, bilim tasavvuru ve bunlar üzerine kurulu Batı medeniyet anlayışının sosyo-politik alanda küreselleşmesiyle insan insanın kurdu haline geldi.

Hz. Muhammed(sav)'e gönderilen İslâm, bu bağlamda, ahlaki ve sosyal bir düstur anlamında sadece bir din va'z etmekle kalmadı, aynı zamanda dünyanın bir kesiminin zihniyetlerini de değiştirdi. Kısa sürede kendine özgü ve özgün bir medeniyet oluşturdu. Dolayısıyla Sasani, Grek/Bizans ve Çin-Hind medeniyetleri ile hesaplaşması ve kısa sürede kendine özgü bir bilgi, bilim ve medeniyet kurgusu oluşturmasının temelleri incelenmelidir.

Yüzyıllarca farklı dil, ırk ve dini tasavvurlarla sahip insanlara esenlik ve barışı sağlayan İslam dini ve medeniyeti şimdilerde niçin yitik konumda ve yeniden diriltmek için neler yapabiliriz? Yitik medeniyetimizin kuruluş kodlarını Atayurt ve Anayurt

* Prof. Dr; Hitit Üniversitesi, (Çorum) İlahiyat Fakültesi

bağlamında yeniden keşfetmek ve güncel soru/n/lara çözümler üretebilecek bir bilgi, bilim ve felsefesi tasavvuru oluşturmak ve bunları hayata geçirmeye çalışmak gerekir. Hanefi fikhî ve Maturidi itikadi yapıyla oluşan resmi İslam tasavvurunu halka ulaştırarak onun içselleştirilmesini sağlayan Hoca Ahmed Yesevî'nin yol ve yöntemini yeniden okumayı öneriyoruz.

Anahtar Kelimeler: İslam, Medeniyet, Türkistan, Türkiye, Hanefilik, Maturidilik, Yesevilik

Giriş:

Birçok alanda yeni krizlerle karşı karşıya olan insanlığı, huzura kavuşturabilecek yeni bir medeniyet tasavvuru üzerine düşünmek gerekiyor. Dini ve metafizik değerlerden arındırılmış seküler, maddeci-pozitivist bilgi, bilim tasavvuru ve bunlar üzerine kurulu Batı medeniyet anlayışının sosyo-politik alanda küreselleşmesiyle, insan insanın kurdu haline geldi. İslam dünyası kuzey Afrika'dan Orta Doğu Arap ülkeleri, İran, Pakistan, Afganistan'a oradan İç Asya'daki Türk Devletleri, Kafkasya ve Türkiye'ye kadarki yerler "lanetli ve/ya kriz bölgesi" olarak belirlenmişti. O tarihten itibaren buralarda ya iç çatışmalar ya da dış müdahalelerle "sürekli bir istikrarsızlık hali" yaşanmaktadır. Ortadoğu, Yakın Doğu ve Uzakdoğu gibi nitelermeler yüzyıl önce sömürge güçleri tarafından yapılmış, stratejik ve jeo-felsefi tanımlamalar olup, bölgeler daima kavgaya ve kargaşaya müsait bir şekilde düzenlenmişti.¹ Buralara dikkat edildiği zaman, ya enerji (su-petrol, gaz ve diğer değerli madenler) üretim merkezleri ya da enerji arz merkezleri olduğu gözlemlenmektedir. Körfez ülkeleri hariç, bölge halkları bu zenginliklerden asla istifade edemediği gibi temel insan hakları ihlal edilmekte, insanlar yarın ne olacak tedirginliği içinde yaşamaktadır.

11 Eylül 2001 tarihinde ABD ikiz kulelerine olan saldırı, aslında bir yeni yüzyılın veya örtülü olarak 3. Dünya Savaşı'nın da başlangıcı

¹ Mevlüt Uyanık, İslami Uyanışın Bilgisel Zemini, Kur'an'ın Tarihsel ve Evrensel Okunuşu, edit: M.Uyanık. Fecr yay. Ankara.2011, 2. Baskı. S.238 vd; <http://www.haberlotus.com/2014/06/22/islam-dunyasindaki-surekli-istikrarsizlik-durumu-ve-neo-selefi-soylem/#.VIv9mNKsV1Y>

diyebiliriz. ABD ön planda, arka planda “commonwealht” ülkeleri ve özellikle İngiltere ve AB merkezli küresel güçler, enerji üretim ve arz merkezlerine, demokrasi insan hakları vb gerekçelerle müdahalelerde bulunmaya başladı. Irak’tan başlayarak (bir zamanlar “İpek Yolu”nun güney hattı olan) **Afganistan ve Pakistan bölgesine kadar alanda “sürekli bir istikrarsızlık” durumu oluşturuldu.** Bu tarihten itibaren bölgelere yönelik yeni operasyonlar düzenlendi. 2010 yılında demokratikleşme umudunu yeşerten Arap Baharı adı altında, Kuzey Afrika ve Ortadoğu’da hareketlenmeler yaşandı. Özellikle Mısır, Irak ve Suriye’de yaşananlar Müslümanların birbirini din adı altında nasıl kırdığını ya da kırdırıldığını, bunun Türkiye’yi tehdit eder hale geleceği belliydi. Özellikle Yemen Arap Baharı’nı bizatihi gözlemleyerek elde ettiğim bilgilerle Arap dünyasını tekrar cahili sisteme (ebevi/kabilevi nizam, patrimoniyal yapı) dönüştürüldüğü üzerinde ayrıntılı düşünmek gerekiyor. Şii-Selefi şeklinde meşruiyet sağlanan eko-politik çatışmalarla küresel sömürge güçlerinin, bölgeyi sürekli istikrarsız halde tutmasının önüne geçmek için neler yapılmalıdır, sorusunun cevabı bulunmalıdır.² Nitekim, maa-lesef ülkemizde de çatışmalar yoğunlaştı, bombalar patlamaya başladı.³

² Mevlüt Uyanık, “Arap Baharının Mezhepçilik ve Kabilecilik Bağlamında Analizi”, *Eski ve Yeni Dergisi*, sayı:25, 2012, ss. 84-93; “Arap Dünyasında Dönüşümler: Yemen”, *Kamuda Sosyal Politika Dergisi*, yıl 5, sayı.18, 2011/3, Ankara. Memur Sen, ss. 28-42; Mevlüt Uyanık, Medeniyet İçi Savaş mı? http://www.haber10.com/yazar/prof_mevlut_uyanik/medeniyet_ici_savas_mi-41212 (erişim.26. Eylül.2013)

³ Ankara’da 14 Şubat 2016 tarihinde Kızılay ve Askeri bölgeye yakın yerde; 14 Mart 2016 tarihinde Kızılay’ Güvenpark da; 19 Mart İstanbul istiklal caddesinde patlamalar oldu. Geçen yıl da 10 Ekim 2015 Ankara’da patlamalar olmuştu. Türkiye Tarihinin en kanlı olayında 95 kişi hayatını kaybetmişti. Son saldırılarla birlikte Ankara, Bağdat sonrasında dünyanın 2. Terör başkenti olarak anılmaya başlandı. <http://www.kamusaati.com/gundem/ankara-da-siddetli-patlama-patlamada-son-durum-siddetli-patlama-bomba-yuklu-arac-la-yapildi-kac-olu-var-h6015.html>; <http://www.haberedevam.com/gundem/Ankara-da-patlama-SON-DAKIKKA-Ankara-Kizilay-da-17-Subat-2016-patlama-Kac-kisi-oldu--1176.html>; <http://www.hurriyet.com.tr/son-dakika-istanbul-istiklal-caddesinde-patlama-meydana-geldi-40071967>; <http://www.diken.com.tr/ankarada-baris-mitingi-oncesi-patlama/>

Bu bağlamda “Selefilik bir mezheb midir yoksa yöntem midir?”ve Şii öğreti mensuplarını tekfir etmesinin yanı sıra, sufi öğretiye göre yaşayanları da müşrik olarak görmesinin teorik temeli ve tarihsel gelişim süreci üzerinde ayrıntılı ve güncel araştırmalar yapılmalıdır.⁴ Bu tekfir ve şirk kısılcasına düşmemenin yolu nedir diye düşündüğümüz zaman, tarihsel olarak da Arap-Fars erk kavgalarının dışında kalmış Hoca Ahmed Yesevi gibi bir alimin yol ve yöntemini incelemek çözüm önerisi üretmeye katkı yapabilir.⁵

Fuat Köprülü bu bağlamda, Arap ve Fars Müslümanlığından farklı bir niteliklere sahip olan bir Türk Müslümanlığı olduğunu Ahmed Ye-

⁴ İslam tarihini analitik bir şekilde inceleyen kişinin hicri 3 asra kadar olan Selefî öğreti ile günümüzde sunulan siyasi/itikadi model arasında irtibat kurması oldukça zordur. Çünkü Selefiye önceleri bir ekol/fırka olmaktan ziyade erken dönem anlayışını muhafaza etmeye çalışan bir söylemdi. Mezhepleşme süreci h.2 asrın ortalarından itibaren başlamış, Ahmed b. Hanbel ile billurlaşmış, İbn Teymiye ve İbn Kayyim el-Cevziye (ö.751) ile sistemleşmiştir. Oysa Muhammed b. Abdilvehhab'ın öğretisi bu yolu takip etme iddiasına rağmen aşırı yorumlarla tam bir fanatizme dönüşmüştür. Bu nedenle Vehhabi öğretinin selefilik diye sunduğu model ile “selef-i salihin” arasında bir özdeşlik kurulması imkânsızdır. Burada dikkat edilecek husus, İslam akaidinin teşekkül dönemlerini dikkate almadan sahabe ve tabiun yöntemini takip ediyoruz diye oluşturulan (neo) Selefî öğreti, islam dünyasının Tevhid/akaid tasavvurunun tek temsilcisi olduğunu iddia etmektedir. İşid, Taliban gibi örgütlerin İslam ve selefi düşünce adına yaptığı eylemler ise “İslamfobia”yı besleyen unsurlara dönüştü. Sönmez Kutlu, “Mezhepler ve Geçmişte Geleceği Kurma İdeolojisi Olarak Selefilik” *2023 Dergisi* sayı:143, 2013, Selefilik özel sayısı, s.9; Mehmet Kubat, “ Selefi Perspektifin Tarihselliği “ *slami Araştırmalar Dergisi*, cilt.17, sayı:3, 2004,s.235-239; Akaid ilminin geçirdiği aşamalar için bkz Ebu Hasen Siracüddin Ali b. Osman el-Oşi, “*Emali ve (Aliyül-Kari) Şerhi*, çeviri. Şahver Çelikoğlu, Marifet yayınevi, İstanbul.2011, Giriş, s.17 vd; . Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmi, Giriş*, Damla yay. İstanbul.2002, s.19 vd, 44, 113 vd

⁵ Mevlüt Uyanık, “Yitik Medeniyetimizin İzlerini Takip Ederek Yeniden Diriltmek “*Diyanet Aylık Dergi*, Şubat 2016, sayı:302, ss.26-29; Yeni bir İslam Medeniyeti Tasavvuru İçin Hoca Ahmed Yesevi ve Yönteminin Önemi;http://www.haber10.com/yazar/prof_mevlut_uyanik/yeni_bir_islam_medeniyeti_tasavvuru_icin_hoca_ahmed_yesevi_ve_yonteminin_onemi-615212_07 Şubat 2016; <http://www.maturidiyeseviotagi.com/yeni-bir-islam-medeniyeti-tasavvuru-icin-hoca-ahmed-yesevi-ve-yonteminin-onemi/>; 03 Şubat 2016 Çarşamba 23:29; <http://www.anahaberyorum.com/yeni-bir-islam-medeniyeti-tasavvuru-icin-ehl-i-sunnet-ogretilerini-yeniden-okumak-haberi>, 03 Şubat 2013

sevi örneğinde incelemiştir. Aslında bu Türk tarihinde sufi tefekkürün rolünü göstermesi açısından son derece önemlidir. Çünkü İslamiyet'i kabul etmemiş ya da girip de onun inanç ilkelerini içselleştirememiş Türkler arasında yayılması, milli kültür, milli ruh ve milli zevke sahip büyük mutasavvıflarca yapılmıştır. Yeni mefkureyi halkın anlayacakları bir lisan ve zevk alabilecekleri bedii bir şekilde yaymaya çalışıyorlardı. Bunlar, Acem tarzı tantanalı ve Arap tarzı vahdet-i vücud (panteist) öğelerden de kaçınıyorlardı.⁶ Hanefi öğretisi tam bu noktada bir Türk Müslümanlığı tasavvurunun temelini oluşturur. Köprülü'ye göre Karahanlılar ve ilk Selçuklular Türk milletinin içtimai vicdanından doğan Hanefilik olan bağlılıkları ile alimlere ve şeyhlere büyük hürmet ediyorlardı. İslam arasındaki ayrılığın, Rafizilik ve itizalin umumileşmesine böylece engel oluyorlardı.⁷

Türklerin Müslümanlığı kabul etmesinden itibaren, Atayurt'tan Balkanlara kadar uzanan bir coğrafyada tarihsel süreç içinde İslam'ın yaşanma biçimi, aldığı görünümler ve yarattığı zihniyete "Türk Müslümanlığı" denmektedir.⁸ Araplar içinde de Kuzey Afrika Müslümanlığı farklı kültürel biçimlere sahiptir. Aynı şekilde Avrupa ve Amerika'da bir Batı Müslümanlığı şeklinde bir sosyolojik ve antropolojik durum vardır. Bunlardan herhangi birini tek başına bir Müslümanlık Modeli olarak görmek tutarlı değildir. Tersine hepsi bir Dünya Müslümanlığı oluşturur.⁹

⁶ Fuat Köprülü, Türk Edebiyatında ilk Mutasavvıflar, DİB, Ankara, 1991, s.1-2; Ahmet Yaşar Ocak, "Anadolu Sufiliğinde Ahmed-i Yesevi ve Yesevilik", Yesevilik Bilgisi içinde, s.465 vd; Yaşar Nuri Öztürk, "Yesevilik", Yesevilik Bilgisi, ed.Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı, MEB, Ankara.2000,s.270-271; Ayhan Pala, Yesevilikten Bektaşiliğe Türk Müslümanlığı", Yesevilik Bilgisi içinde, s. 294-297

⁷ Köprülü, Köprülü, İlk Mutasavvıflar, s. 18-19; Mehmet Celik, "Ahmed Yesevi'nin Tebliğ Metodu" Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu, 26-29 Mayıs 1993, s.81 vd

⁸ Köprülü İlk Mutasavvıflar adlı eserinden sonra İslam Ansiklopedisi için yazdığı maddede daha realist bir tutum takınmış ve Türk Müslümanlığı ile Ahmed-i Yesevi'yi özdeşleştirmiştir. Ahmet Yaşar Ocak, Ahmed Yesevi ve Türk Müslümanlığı" Yesevilik Bilgisi, ed.Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı, MEB, Ankara.2000,s,177-179

⁹ Ocak, agm, s.180

Niçin Yesevi?: Hacı Ahmed-i Yesevî Hacı-i Türkistan ve Feridüddin Attar'ın yad ettiği gibi, Pir-i Türkistan da denilen Yesevî, bir anlamda Anadolu'nun da manevî fatihidir.¹⁰ İzlediği yol ve yöntemle tasavvufî Türk Edebiyatı'nın kurucusu ve ilk büyük şairidir. Kendine mahsus bir üslubu ve meşrebi alan Yesevî bazı eserlerde "Türk Meşayihî'nin Meşrebi" veya "Türkistan Meşayihî'nin Usul ve Erkanı" gibi isimlerle anılmaktadır. Ahmed Yesevî düşüncesini *Divan-ı Hikmet*, *Fakr-Name*, *Risale der Adab-ı Tarikat ve Risale der Makamat-ı Erbain* ve Muhammed Danişment'in kaleme aldığı *Mir'atü'l-kulup* adlı eserlerde bulmaktayız.¹¹

Çözüm önerisi üretme bağlamında şunları söyleyebiliriz: Hz. Muhammed(sav)'e gönderilen İslam, kapsayıcılık açısından önceki şeriatların hepsini içerir. İslâm, bu bağlamda, ahlaki ve sosyal bir düstür anlamında sadece bir din va'z etmekle kalmadı, aynı zamanda dünyanın bir kesiminin zihniyetlerini de değiştirdi. Kısa sürede kendine özgü ve özgün bir medeniyet oluşturdu. "Aslı Hakikat" ve "Ezeli Hikmet"ten bir parça olan şeraitleri işlem ve kapsam ilişkisi bağlamında düşünen Müslüman alimler bazı hususları aynen aldılar, bazılarını değiştirip,

¹⁰ Hoca Ahmed Yesevî diye anılır ama buradaki Hoca terimiyle günlük anlam kast edilmez. Havace gibi yazılır, ama vav okunmaz, hı harfinin özel telaffuzunu gösterir. Hacı soylu kimselere verilen hüdevandigar, hünkar gibi bir ünvanıdır. Baba tarafından peygamber efendimize ulaştığı iddia edilen silsilesine de gönderme yapılır. Hâcegan veya hâcegan Hanedanı İmam Muhammed b. Ali neslinen gelenlere denilir. Ahmed Yesevî'de bu silsileye bağlı olduğu için Hacı Ahmed, Kul Hacı Ahmed gibi sıfatlarla da anılmaktadır. Yesevî ise nisbet ismidir. Nereye mensup olduğunu, yetiştiği yeri gösteren bir kelimedir. Bu ism-i nisbet sıfattır. İsme sıfat tamlaması şeklinde bağlanır. Bu açıdan Farsçası "Ahmed-i Yesevî"; Türkçesi "Yesili Ahmed" denilir. Bkz. M. Esad Çoşan, "Takriz", *Ahmed-i Yesevî, Hayatı, Eserleri, Fikirleri, Tesirleri*, Seha yay. İstanbul. 1996, s.39-40, 46; M. Serhan Tayşi, Ahmed-i Yesevî, aynı eser içinde, s.51-55; Kemal Eraslan: "Hâcegan" maddesi TDVİA İstanbul., 1992, c.I, s.160

¹¹ Yesevî, *Fakr-Name*; (Yesevî'nin *Fakr-Namesi*) yay.haz. Kemal Eraslan, AYÜ, Ankara.2016, s.5-6; Necdet Tosun, Ahmed Yesevî (ed) AYÜ, Ankara.2016, s.12,23-24

Mikail Bayram, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Hacı Ahmed-i Yesevî'nin Rolü, *Ahmed-i Yesevî, Hayatı, Eserleri, Fikirleri, Tesirleri*, Seha yay. İstanbul. 1996, s.534-535

dönüştürüp yeniden yorumladılar, bazı hususlar ise bizatihi Kur'an hükümleri ve peygamberimizin içtihatlarıyla zaten yenilenmişti. İslam filozofları bunu bildiği için, Hz. Muhammed'in şeraiti öncesine dair Hakikat'ten kim ne getirirse bize şükran duyarız, ama bunların her dediğini mutlak olarak kabul edeceğimiz anlamına gelmez derler.¹²

Bu anlamda felsefe, kişinin gücü yettiği ölçüde Hakk'ın ve Hayr'ın bilgisine sahip olması için ilk peygamberden itibaren düşünce serüvenini eleştirel, rasyonel bir şekilde inceleyen, kim Hakikat'e dair sahipsiz bilgi olarak ne getirirse ona şükran duyan, bunları bir sistem içinde açıklamaya çalışan hikmet disiplindir. Burada önemli olan Hakikat'e dair ulaştıkları bilgiler bir araya getirildiği zaman büyük bir değer oluşturmasıdır.¹³ Bu nedenle Sasani, Grek/Bizans ve Çin-Hind medeniyetleri ile hesaplaşması ve kısa sürede kendine özgü bir bilgi, bilim ve medeniyet kurgusu oluşturmasının temelleri incelenmelidir. Geçmişte bunu yapmış olmak, yeniden yapılabirliğinin de teminatıdır.

Bu hususta takip edeceğimiz yöntem şudur: Yüzyıllarca farklı dil, ırk ve dini tasavvurlarla sahip insanlara esenlik ve barışı sağlayan İslam dini ve medeniyeti, şimdilerde niçin yitip konumda ve onu yeniden diriltmek için neler yapabiliriz? Yitik medeniyetimizin kuruluş kodlarını Atayurt ve Anayurt bağlamında yeniden keşfetmek ve güncel soru/n'lara çözümler üretebilecek bir bilgi, bilim ve felsefesi tasavvuru oluşturmak ve bunları hayata geçirmeye çalışmak gerekir.

Bunu, "Felsefeyi Anadolu'da Yeniden Yurtlandırmak" isimli projeye Atayurt ve Anayurt irtibatının kültürel kodlarını Farabi'den hareketle araştırıyoruz. Hanefi fikhı ve Maturidi itikadi yapıyla oluşan resmi İslam tasavvurunu **halka ulaştırarak onun içselleştirilmesini sağlayan** Hoca Ahmed Yesevi'nin yol ve yöntemini (halk İslam'ı) yeniden okumayı öneriyoruz.¹⁴ Ahmet Yaşar Ocak hocamız bunu 1993 yılında

¹² Kindi, İlk Felsefe Üzerine, Kitab Fı Felsefeti'l-Ula, Kindi:Felsefi Risaleler, çev. M.Kaya, İz yay. İstanbul.1994,s.1-2

¹³ Kindi, İlk Felsefe Üzerine, Kitab Fı Felsefeti'l-Ula, Kindi:Felsefi Risaleler, çev. M.Kaya, İz yay. İstanbul.1994,s.1-2

¹⁴ Mevlüt uyanık, Fikirlerle Hadiselerin Coğrafya ile irtibatı: Hadari-Özgürlükçü Söylem Maturidilik, <http://www.haberlotus.com/2014/06/18/hadari-ozgurluk->

gündeme getirmiş ve İslam'ın ve buna paralel olarak Türk Müslümanlığının akademik bir şekilde alınmasıyla Türkiye'nin yaşadığı sorunları aşmaya yardımcı olacağını ve toplum kesimleri arasında uzlaşma sağlamada hayati bir rol oynayacağını söylemişti.¹⁵ Bize göre de modern anlamda sivil, özgürlükçü bir hukuki ve itikadi yapı sunan öğretinin yeni siyasi, itikadi/selefi yapılanmalar ile dinin siyasete meşruiyet aracı olarak kullanılmasına karşı,¹⁶ ahlak ve siyaset felsefesi açısından özellikle özgürlük teolojisi bağlamında bu seçkin âlimlerin öğretilerini yeniden güncellenmek gerekir. Bunu yapmak mevcut kaos ortamının hasarını nispeten de olsa gidermeye katkı yapabilir.

Bunu gerçekleştirmenin önemi şudur: Horasan erenleri de denilen Yesevi'nin talebeleri elinin emeği, gözünün nuru ile geçinen ve Atayurt'tan (İç Asya) kalkıp, Ön Asya (Anadolu)'ya yürüyen, buraların yurtlandırılıp vatan kılınmasında öncülük yapmış alperenlerden oluşur. Bir nevi "Türk Birliğinin Kurulması"na ön ayak olmuşlardır. Çünkü Yesevi'nin ortaya çıktığı dönemde Büyük Selçuklu Devleti,

cu-soylem-maturidilik/#.VwYCSZyLQdU, (erişim. Haz.18,2014) Din ve Riyaset Arasındaki Çizgi; <http://www.haberlotus.com/2014/06/19/din-ve-riyaset-arasindaki-cizgi/>; (erişim. Haz.19,2014); İslam Dünyasındaki Sürekli İstikrarsızlık Durumu ve Neo-Selefi Söylem <http://www.haberlotus.com/2014/06/22/islam-dunyasindaki-surekli-istikrarsizlik-durumu-ve-neo-selefi-soylem/#.VwYCPpyLQdU> (erişim. Haz.22,2014) Yeni Selefilik Tehlikesine Karşı Hanefi Maturidi Gelenek Niçin Öncelenmelidir?; <http://www.haberlotus.com/2014/06/13/yeni-selefilik-tehlikesine-karsi-hanefi-maturidi-gelenek-nicin-oncelenmelidir/#.VwYCS5yLQdU> (erişim. Haz.13,2014); Mısır ve Türkiye, Oyundan Çıkarılıyor; Selefi Söylem Daha Yaygınlaşacak!; <http://www.haberlotus.com/2014/06/27/misir-ve-turkiye-oyundan-cikariliyor-selefi-soylem-daha-yayginlasacak/#.VwYCO5yLQdU> (Erişim.Haz.27.2014); Bir Korku ve Şiddet Simgesi Olarak İŞİD ve Horasan Örgütleri; <http://www.haberlotus.com/2014/10/03/bir-korku-ve-siddet-simgesi-olarak-isisid-ve-horasan-orgutleri/#.VwYCNJyLQdU> ; (Erişim. Ekim.3, 2014)

¹⁵ Ahmet Yaşar Ocak, a.g.m, s.182-183, aynı yazar: "Türk Dünyasında Ahmed Yesevi Yesevilik Kültürünün Yayılışı: Bir Sufi Kültürünün Yeniden Güncelleşmesi", Yesevilik Bilgisi içinde, s.451 vd

¹⁶ Uyanık, Mevlüt Din Hegomonik Bir Siyasetin Aracı Olamaz" İslam ve Şiddet, (M.Türköne, İstanbul. 2007. s.43 vd; Uyanık, Mevlüt, İslam, Demokrasi ve Şiddet Bağlamında Kökten(Din)cilik Kavramının Tahlili, <http://www.haberlotus.com/?author=28&paged=4>;

kudretini kaybetmeye başlamıştı. Abbasi hilafeti de zor durumdaydı. Ekonomik sıkıntılar başlamıştı. Güvenlik sorunları ortaya çıkmıştı ve Moğol tehdidinin emareleri de belirmişti. Kısacası Türk ahali arasında bir tesanüt yoktu, gereksiz ihtilaf ve mücadelelerle birbirlerine zarar veriyorlardı. Yesevi bu dayanışmayı ve birliği kurmalı, bir gaye ve ülkü/ideal etrafında birleştirmeliydi. Üstelik nerede bir Türk zümresi varsa, oraya bu mefkûreyi götürmek zarureti vardı. Nitekim bunun gerçekleşmesi sonucu, Horasan alperenlerinin gayretiyle 13.yy Anadolu bir Türk Yurdu olarak gözüküyordu. El/devlet; dil/Türkçe ve Boy'una sahip çıkmanın önemi üzerinde özellikle duruyordu.¹⁷

Bunların dilinde şiddet, öfke, kavga yoktur. Bunlarda tebliğ söz ile değil hal iledir. “sünnet imiş, fakir de olsa verme zarar/incitme; Gönül katı, gönül inciticiden Allah şikâyetçi; Allah şahit, öyle kula Siccin/Cehennem hazır. Bilgelerden işitip bu sözü söyledim ben işte” ifadesi bunun delilidir.¹⁸ Eğer biz bu dili yeniden üretebilirsek, dünyaya yayılan İslam korkusu (İslamfobia)nun geçersizliğini de göstermiş olacağız.¹⁹ Çünkü Yesevi ve onun yolunu takip edenler Hz. Muhammed’i (sav) “rol model²⁰ olarak görüp, farklı zaman ve mekânlarda,

¹⁷ Orhan Bilgin, Ahmed-i Yesevi'nin Devlet Anlayışı, Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu, 26-29 Mayıs 1993. Kayseri, Erciyes Üniv. Yay. S.45; Fatih Dalgalı (yay.haz), Hoca Ahmed Yesevi ve Osmanlı Devletinin Teşekkülünde Yesevilik, İstanbul Büyükşehir Belediyesi yay. 2013, s.18-19, 1279 yılında Anadolu'dan geçen Marco Polo, bölgeyi Turkmenia diye anar. S.20; Müjgan Cunbur, Ahmed Yesevi'nin Ahive Gazileriyle Anadolu'nun Türkleşmesindeki Yeri, Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu, s.63-68; A Çetin Ertürk, “Türklerin İslam'ı algılayış ve Uygulayışında Hoca Ahmet Yesevi'nin Rolü”, s.119 vd; Göknuur Göğebakan, “Türk Hakimiyetlerinin Zaaf Dönemlerinde Tarikatların Birleştirici Rolü ve Yesevilik”, Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu, s.153-157; Mustafa Kafalı, bel kavramını arapça hudud yani sınırlar olarak anlar. Bkz. “Ahmet Yesevi, Yaşadığı Devir ve Onu Yetiştiren Çevre”, aynı sempozyum içinde, s.167-168

¹⁸ Tosun; age, s.73

¹⁹ Mevlüt Uyanık, İslam, Demokrasi ve Şiddet Bağlamında Kökten(Din)cilik Kavramının Tahlili; <http://www.haberlotus.com/2012/01/21/islam-demokrasi-ve-siddet-baglaminda-koktendincilik-kavraminin-tahlili/#.VwYMBjyLQdU>, (Erişim: Ocak 21, 2012)

²⁰ UYANIK Mevlüt, “Gençlerimizin Din-Kültür Ve Kimlik İlişisini Kurgulama-

farklı şartlarda yaşanan soru ve sorunlara çözüm önerileri üretirken örnek almışlardır.²¹

Hanefi fikhî ve Maturidi itikadi yapıyı içselleştiren Yesevi gelenele, Türkler Atayurtları ile Anayurtları(Anadolu) arasında yani bir zamanlar medeniyet mihveri olan İpek Yolu üzerinde kurduğu devletlerle bu rol modelliği hayata taşındı. Fethedilen her bölgeyi “Türk eli” haline getiren ve yurtlandırıan,²² kalplere hitap eden, şariat, tarikat ve hakikat üçlemesini İman, İslam, İhsan aşamalarıyla içselleştiren bu zihniyeti yeniden gündeme yeni yorumlarla birlikte getirmek gerekir.²³ Hanefi fikhî ve Maturidi akaidi resmi İslam, Yesevilik ise bir nevi “Türk Halk Müslümanlığı”dır.²⁴

Bundan kasıt, inanç sistemleri farklı kültür coğrafyalarında yayıldıkça aradan geçen zamana ve değişen kültür ortamına paralel olarak bir yandan insanları değişim içine sokarken, aynı zamanda bu insanların birtakım niteliklerine uygun bir yapıya da bürünmüşlerdir. A.Yaşar Ocak buna *Müslümanlığın yatay farklılaşması* demektedir. Bir de Müslümanlığın aynı toplum içinde çeşitli sosyal kesimlere göre farklılaşması vardır ki, bunu da *Müslümanlığın dikey farklılaşması* diye

sında Peygamberimizin “Bir Sosyal Model “ Olarak Sunumu” Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, *Sünnet’in Bireysel ve Toplumsal Değişimdeki Rolü*” (11-12 Mayıs 2007) Konya ilahiyat Fakültesi Derneği yayını, Konya.2008, ss.77-101; Bir Felsefecinin Diliyle “Hakikat”ın Nihai Temsilcisi Olarak Peygamberimiz <http://www.haberlotus.com/2013/09/10/bir-felsefecinin-diliyle-hakikatin-nihai-temsilcisi-olarak-peygamberimiz/#.VwYCVJyLQdU>; (Erişim.Eylül 10, 2013)

²¹ Mevlüt Uyanık, Günümüz İslam Düşüncesinde Tarihsellik ve Evrensellik Sorunu” Kur’an’ın Tarihsel ve Evrensel Okunuşu, edit: M.Uyanık. Fecr yay. Ankara.2011, 2. Baskı. S.133-179

²² Mevlüt Uyanık, Küreselleşme Olgusu ve İpek Yolunun Yeniden Diriliş Projesi, Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 18-19 sayı (2013), ss.104-131 https://www.academia.edu/3739059/K%C3%9CRESSELLE%C5%9EME_OLGUSU_ve_%C4%B0PEK_YOLUNUN_YEN%C4%B0DEN_D%C4%B0R%C4%B0L%C4%B0C5%9E_PROJES%C4%B0<http://yarin-dergisi2007.blogspot.com.tr/2007/05/trkmenlerin-birlik-ve-yeniden-dirili.html>

²³ Mevlüt Uyanık, Aygün Akyol, Hakkın ve Hayrın Bilgisine Sahip olmak, Muhsini Tavır- Cibril Hadisinin İslam Ahlak Felsefesi Bağlamında Değerlendirilmesi, İnsani Değerlerin Yeniden İnşası Sempozyumu Erzurum.2015, cilt.1, s.89-111

²⁴ Ayhan Pala, Yesevilikten Bektaşiliğe Türk Müslümanlığı”,s.294 vd

isimlendirir. Arap Müslümanlığı, Fars Müslümanlığı ve Türk Müslümanlığı farklılığı bundan dolayı doğaldır.

Konumuz itibarıyla “Türk Müslümanlığı” teriminden kasıt şudur: İslam’ın Türkler arasında yeni kabul edildiği günden itibaren daha çok halk tabakaları tarafından eski inanç ve gelenekler doğrultusunda bir çeşit kavmi nitelik taşıyan, kitabı vasıflarından çok, halkın geleneksel değer yargılarına uygun bir biçim alış şeklidir. Bu anlamda bir Kuzey Afrika, bir Orta Doğu, bir Uzak doğu ve hatta Avrupa ve Amerika’da oluşan Batı Müslümanlığı şeklindeki sosyolojik olgudan bahsedilebilir.²⁵

Ahmed Yesevi bu gerçekten hareketle, aldığı ciddi eğitimin verilerini halkın anlayacağı dilde, hikmet dediği deyişlerle ifade etmiştir. Yesevi kültürüne ait eserlerde zikredilen kasidelerin, “Yesevi’ye mensup” olduğu söylenilebilir. Dil açısından incelendiği zaman, Yesevi’nin lisanı ile olduğu görülür. O bölgede yazılan edebi eserler gibi, Hakani/doğu Türkçesiyle yazılmıştır. Argu Türklerinden olan Yesevi’nin Hakaniye Türklerinin lehçeleriyle aynı daireye sokulacağından hareketle, Yesevi’nin dilinin Oğuz lehçesinden olmadığını Köprülü belirtir. Toğan ise bunun Oğuz Türkçesinin etkisi altında olduğunu vurgular.²⁶

I. İslam bilgi-bilim-felsefe ve medeniyet tasavvuru

Geçmişte diğer medeniyetlerle yüzleşip, kendimize ait özgün ve özgül bir medeniyet kurmuş olmamız, yeniden yapılabilirliğinin de teminatıdır. Yüzyıllarca farklı dil, ırk ve dini tasavvurlarla sahip insanlara esenlik ve barışı sağlayan İslam dini ve medeniyeti şimdilerde niçin yitik konumunda ve yeniden diriltmek için neler yapabiliriz? İnsanın amacı dünyada mutluluğu (tahsilu’s-saada), ahrette ise mutlak kurtuluşu ve en yüce mutluluğu (saadetü’l-kusva) elde etmektir.²⁷ Bunu sağlamak nasıl mümkün olacaktır?

²⁵ Ahmet Yaşar Ocak, “Ahmed-i Yesevi ve Türk Halk Müslümanlığı” *Ahmed-i Yesevi, Hayatı, Eserleri, Fikirleri, Tesirleri*, Seha yay. İstanbul. 1996,581-587, aynı makalenin genişletilmiş şekli, Yesevilik Bilgisi içinde, s.178-1180

²⁶ Köprülü, İlk Mutasavvıflar, s. 126-142;Zeki Velidi Togan, “Yeseviliğe Dair Bazı Yeni Malumat” Yesevilik Bilgisi içinde, s.267

²⁷ UYANIK Mevlüt, İslam Bilgi Felsefesinde Kalbin Anlaması, -*Gazzali ve Mev-*

Yüce Mevla, Hz. Âdem'den itibaren insanlara dünyada refah, ahirette felahı sağlayacak ilkeleri, farklı zaman ve mekânlarda, farklı dillerde farklı uygulayıcılara (nebi/rasul) göndermiştir. Hz. Adem'den itibaren hep aynı (iman) ilkeler, farklı zaman ve mekanlarda farklı dillerde muhtelif peygamberler tarafından hayata geçirilmişlerdir. Bu anlamda bütün peygamberlere gönderilen dinin ortak adı İslam'dır. Bu açıdan Tek Bir İlahi Din vardır. Dünyada refah ahirette felahı sağlayacak ilkelerin, yani vahyin çelişimini düşünmek mümkün değildir. Çünkü şah damarımızdan daha yakın olan ve bize nefesinden üfleyen Rabb'imiz, bizlere yanlış bilgi vermez. Buna akıl doğrusu denir.

Bu doğruluğun pratiğe geçirilmesindeki uygulamalarda ortaya çıkan farklı uygulamalara, yol ve yöntemlere ise olgusal doğruluk diyoruz. Yani zorunlu olmayan ve karşıtı mümkün olan doğruluk tasavvurlarıdır. Bu anlamda ed-Din'i akıl doğrusu; şartları ise olgusal doğruluk tasavvuru içinde değerlendirmek mümkündür. Çünkü bunlar birbirlerini nakzeder ve hepsi de mutlak doğruluk ve evrensellik iddiasında bulunur. Son kitap olarak Kur'an bu çelişik ve tahrip edilmiş hususları yeniden tashih etmiş ve yeni bir söylemle ortaya koymuştur.²⁸ Bir daha peygamber gelmeyeceğine göre, peygamberimizin varisleri olan alim, abid, arifler getireceklerdir. Kur'an-ı Kerim'i ve bunu hayata geçiren Peygamber'imizin tavır, tutum ve eylemlerini "yaşayan sünnet" haline getirerek, temel ilkelerden hareketle yaşanan soru(n)lara çözüm önerileri üreteceklerdir.²⁹

İlahî Örneği- Genişletilmiş 2. Baskı. Ankara.2016, s.99-106, 117-132; İbn Sina, Makamatü'l Arifin ve Ariflerin Olağan Üstü Halleri" *İşaretler ve Tembîbler*, çev.: Ali Durusoy, Muhittin Macit, Ekrem Demirli, Litera Yay. s.180; İbn Sina, *Ariflerin ve Olağanüstü Hadiselerin Sırları*, , Şerh: Fahreddin Razi Çev. Ömer TÜRKER, Hayy kitap, 3. Baskı, İstanbul 2013; Esra Fırat, İbn Sina'nın Makamatü'l-Arifin risalesini Cibril hadisi bağlamında okumak adlı bitirme tezine bakılabilir. Çorum.2015.

²⁸ UYANIK Mevlüt, *İslam İnanç İlkeleri*, Ankara.1997, s.9-10, Mahmut Şeltut ve Hamdi Yazır'ın konuyla ilgili görüşleri için bkz. Aynı eser, s.20-24; a.mlf, *Felsefi Düşünceye Çağrı*, Elis yayınevi. Ankara. 2013, s.50

²⁹ Mevlüt Uyanık, *Çağdaş İslam Düşüncesinde Tarihsellik ve Evrensellik Sorunu*,

Bu da ilk olarak Tanrı-Evren-İnsan ilişkilerinin nasıl olduğunun tabî/pozitif/ideal (b)ilimlerle açıklanmasını, sonra bu evrenin niçin yaratıldığı sorusuyla ilgili olarak ilahiyat ve medeni ilimler (fıkıh, kelim) ile cevabını aranmasından geçer. Diğer bir ifadeyle yitirilen medeniyetimizin kuruluş kodlarını yeniden keşfetmek ve güncel soru/n'lara çözümler üretebilecek bir bilgi, bilim ve felsefesi tasavvuru oluşturmak ve bunları hayata geçirmeye çalışmak gerekir. *Eğer yeni bir medeniyet anlayışı kurgulamak ve hayata geçirmek istiyorsak, öncelikle 17-19.yüzyıllara hâkim olan pozitivist "bilgi güçtür, güç de bilgidir" anlayışın tutarlılığını tablil etmek gerekiyor ki, bu yazının amacının dışındadır.*

Hız. Muhammed (as) indirilen mesajın kısa sürede kendine özgü ve özgün bir medeniyet teşekkülüyle hasıl olan yüksek kültürü biçimlendirmede oldukça etkin ve büyük ölçüde özerk entelektüel bir faaliyetin klasik kaynaklar bağlamında yeniden okunması gerekir. Bu bağlamda İslam düşünce geleneğinin teşekkülünde önemli rol oynayan Kindi'nin *Fi Aksam el-Ulum; felsefe tarihinde* Aristoteles'ten sonraki "İkinci Muallim" sıfatını kazanan Ebu Nasr el-Farabi'nin İlimlerin Sayımı Hakkında Kitap isimli risaleleri nasıl yeni bir yöntem geliştireceğimize dair ipuçları verebilir.³⁰ Daha sonraki alimlerde aynı yöntemle yani öncelikle Tanrı-evren ve insan münasebetlerini nasıl kurgulanacağına dair beşeri/şeri ilim ve pozitif bilimlerin mahiyetini ve tasnifi yaparak çalışmalarına başladılar.³¹

Kur'an'ın Tarihsel ve Evrensel Okunuşu (K.Hamdi Okur ile beraber) Fecr. Yay. Ankara. 2012, s.133-180, a.mlf, Gelenek(sel)ci Akım ve İlerleme Düşüncesi, Modernizm ve Geleneksellik Arasında Din, Hece yayınevi, Editör: Samil Öçal, Cevat Özyurt. Ankara. 2014, ss.127-152

³⁰ Farabi, İhsau'l-ulum, (İlimlerin Sayımı) çev. A.Ateş, Ankara.1986, s.53 vd, UYANIK Mevlüt, İslami İlim Kavramsallaştırması, İslamiyat.Cilt.6, Sayı.4.2003.13-36

³¹ Farabi, Kindi'nin beşeri ve dini şeklindeki ilim tasniflerinin yerine sistematik bir ilimler sınıflaması yapmıştır: Dil, Mantık, Matematik, Fizik ve Metafizik, Medeni İlimler (Fıkıh, Siyaset, Kelam ve Ahlak)Bu kategorik tasnifi bir değer açısından ele alarak, Astronomi'nin konusu şerefli diye ilk sıraya koymuş, Geometriyi kullandığı delillerin kesin sonuç vermesi açısından ikinci, pratikte büyük yarar sağladığı için dini ilimleri üçüncü sıraya koymuştur. İlk ve son ilimlerin birleşimine metafizik de denilebilir. Bu anlamda aslında meşşai geleneğin kurucusu ve muallim-i sani denilmesinden hareketle ilk Müslüman filozof da

İslam dünyasına İskenderiye üzerinden intikal etmiş olan Aristocu ilimler tasnifiyle, Kur'an ve özellikle Şeriat'tan türetilen anlayışla uzlaştırma arzusunun sonucu olması" kanaatimce bilimlerin İslamleştirilme çabasının ilk örneğidir: İslam medeniyetinin muhtelif dil, kültür ve bilimlerle karşılaştığı zamanki fikri karışıklıkları gidermek için bir ilimler tasnifi yapmıştır. İslamleştirilmeden kasıt da bu anlamda, mevcut bilimlerin İslam'ın toplumsal normlarıyla uyuşacak şekilde nasıl uygulanacağını göstermektir. İslami entelektüel faaliyetlerle var olan bilimler arasında yaratıcı bir uyum sağlayarak, ilimlere bir çeki düzen vermiştir. Bu ilimleri birleştirerek aralarında karşılaştırmalar yaparak mükemmel bir şekilde İslamleştirdikten sonra Müslüman alimler, fikri bunalım ve anarşi çıkmasını engelleyen yapıcı unsurları içeren bir yaratılığa sahip olmaya başlamışlardır.³²

Gerek klasik kelimeler, gerekse felsefe kitaplarında ilk konunun bilgi ve bilginin elde edilmesi ve tasnifi, duyular, akıl ve haber-i mütevatir'in ne'liği konularıyla başlaması, İslam'ın kendine özgü bir "episteme"si, bir "paradigma"sı olduğunun göstergesidir. Müslüman filozoflar burhan yöntemini önceleyerek, cedel/diyalektik yöntemin farklı görüş/episteme-yi red, tekfir veya ötekileştirmeden kaçınırlar. Böylece reddedilen öğretiyi için "gerekli bir öteki" konumunu pekiştirme riskinden uzak durulur. Burhan yöntemi, zaruri olarak akli ve yakini bilgiye götürür.

Burada bir "episteme"nin diğeri üzerine mutlaklığı veya reddi, dışlanması değil, paradigmlar arası rekabeti öngören bir düşünce pazarı kurulmasını istediği için yanlışlıklara, aksaklıklara dikkat edilir ama Hak'tan yansımaları barındıran hususlarda ötekileştirilmez. Hatta Muhammedi yol ve yöntem, öncekilerin yöntemleri (şer'u men kablane) bağlamında Hz. Âdem'den itibaren, temel ilkelerin farklı zaman ve mekanlarda pratiğe aktarılma tarzlarını inceler, nasıl bilimsel modeller

denilebilir. Mevlüt Uyanık, Aygün Akyol, "Farabi'nin Medeniyet Tasavvuru ve Kurucu Metni Olarak-İhsâu'l-Ulum" Medeniyet Düşünürü Farabi Uluslararası Sempozyumunda (13-15 Kasım 2014/Eskişehir) sunulan bildiri.

³² Mehdi Emin Razavi, Modern Dünyanın Meydan Okumaları ve Geleneksel İslam: Ontolojik Bir Analiz, çev. Mevlüt, *Uyanık*, Kur'an'ın Tarihsel ve Evrensel Okunuşu Fecr. Yay. Ankara. 2012, s.89-90

geliştirdiklerini bakar ve medeniyet(ler) kurulma süreçlerine dikkat eder. Dönemindeki kadim medeniyetlerle yüzleşmeden kasıt budur: Çünkü insanların; ne yaptığı, ne düşündüğü ve nasıl düşündüğü arasındaki farklara dikkat ederek, içinde yetiştiğimiz kültürün unsurlarının kavramsal bir tahlile tabii tutulması, bilişsel unsurlarının tahlili, bilgi-bilim ve değer ilişkisinin tespitinde büyük önem arz etmektedir.

Bu çerçevede, sosyo-politik bir canlı olarak insan, modern bilgi ve bilim anlayışında “modern” olanın ne olduğunu, bilimsel keşiflerin ve bulguların değerlerinde ne gibi değişiklikler ortaya çıkardığını araştırmaya başlanmıştır. İslam dünyasında oryantalist sömürü sonrasında önemli oranda gerileme yaşanan bilgi, bilim ve felsefe alanında yeniden bir diriliş için S.Nakip el-Attas, İsmail Raci Faruki, Batılı tasavvurları ciddi bir eleştiriye tabii tutarak “Bilginin İslamileştirilmesi” üzerinde çalışmaya başladılar. Bu projede yaşanan aksaklıklara da dikkat ederek, bir İslam bilim tasavvuru geliştirilmesi üzerinde duran S.Hüseyin Nasr ve gelenekselci akım paradigması oluşmaya başladı. Batılı moderniteye ciddi eleştiriler yönelten Fazlur Rahman farklı çözüm önerilerini gündeme getirdi.³³

II. Yeni Bir Türk-İslam Medeniyeti Tasavvuru İçin Türkistan/ Horasan ve Türkiye Birikimini Okumak

11 Eylül 2001 aslında yeni yüzyıl başlangıç tarihidir. Küresel güçler, enerji üretim ve arz merkezlerine, demokrasi insan hakları vb gerekçelerle müdahalelerde bulunmaya başladı. Irak'tan başlayarak (bir zamanlar ipek yolunun güney hattı olan) Afganistan ve Pakistan bölgesine **kadar alanda** “sürekli bir istikrarsızlık” durumu oluşturuldu. Arap Baharı adıyla başlayan operasyonlarla Orta Doğu bir kan gölüne dönüştü. Önceden “Medeniyetler Arası Savaş” ve “Tarihin Sonu” tezleriyle İslam dünyasına yönelik müdahalelerin alt yapısını oluşturmakta kullanıldı.³⁴

³³ UYANIK Mevlüt, *Bilginin İslamileştirilmesi ve Çağdaş İslam Düşüncesi* Ankara Okulu yayınları, Ankara. 2014,s.111 vd

³⁴ Mevlüt Uyanık, Medeniyetler Arası Çatışma Tezlerinin Analizi, Medeniyetler ittifakı ve Türkiye'nin Katkısı, *Muhafazakar Düşünce* Medeniyet özel sayısı: 21-22, www.medeniyetmektebi.com/index.php?option=com_content&task=view&id=41351

Şimdi Müslümanlar Şii-Selefi ayrımı adı altında bir medeniyet içi çatışmaya sürüklenmek üzere. Bu çatışma halinin dışında kalabilmenin yolu Türkiyeli Müslümanlar için Atayurt ve Anayurt birikimini yani Hanefi fikhı ve özgür iradenin simgesi olan Maturidi akaidini yeniden okumakla mümkün olabilir. Ehli Sünnet'in önemli akımının hal dili olan Ahmed Yesevi ile gönüllere hitap etmesini güncellememiz şarttır. Bunun felsefi boyutunu ise Farabi'nin İlimlerin Sayımı adlı eserinde yaptığı gibi, Tanrı-Evren ve İnsan ilişkisini açıkladığı gibi bir sunumla yeni bir medeniyet tasavvuru oluşturabiliriz.

“Batı felsefesi Platon'a düşülen dipnotlar” denilir, biz de Muallim-i Sani Farabi'nin Tanrı'nın evreni niçin yarattığını, insanın varoluş anlamını ilahiyat bağlamında müzakere etmeye başlayabiliriz. Ardından bu tasavvurun nasıl hayata geçirileceğiyle medeni ilimler (siyaset/fıkıh ve kelam) ilgilenir. Farabi'nin ve diğer Müslüman filozofların ahlak ilmini siyaset ilmi ile birlikte “medenî ilimler” kısmına dâhil etmesi, günümüz siyasal sorunlarına dair etik problemlere çözüm önerileri üretmede etkili olabilir.³⁵ Atayurt ve Anayurt merkezli yeni bir medeniyet tasavvurunun müspet/doğa bilimleri bölümünü ise Biruni merkezli bir yöntem ile yeniden üretilebilir.³⁶

“Felsefeyi Anadolu'da Yeniden Yurtlandırmak” adı altında bu medeniyet tasavvurunu oluşturma projemizin, yerli/milli güncel şahsiyetleri olarak Mümtaz Turhan, Nurettin Topçu ve Erol Güngör gibi alimlerimizin yöntemlerini inceliyoruz. Özellikle Topçu'nun Batı materyalist ve pozitivist öğretisinin etkinliğini, Bergson'un sezgi felsefesi ve Blondel'in aksiyon felsefesinden hareketle temellendirmesini önemsiyoruz. Topçu'nun Abdülaziz Bekkine ile de dini/milli/yerli kurguyu yaptığını

³⁵ M.S.Aydın, Farabi'nin Siyasi Düşüncesinde Sa'adet Kavramı, Ebu Nasr el-Farabi, es-Siyasetü'l-Medeniyye veya Mebadiü'l-Mevcudat, çev.M.S.Aydın, A.Şener, M.R.Ayas,, Büyüyen Ay yay.İstanbul.2012, içinde, s.15-16

³⁶ Hanefi Özcan, İlk Müslüman Türk Devletlerinde “Düşünce”, Türkler Ansiklopedisi, c.5, s.463 , 468, M.G.S.Hodgson, İslam'ın Serüveni: Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih, Entelektüel Gelenekler Arasında Olgunlaşma ve Diyaloğ, çev. B.Çetinkaya, M.Şeviker, yay.hz.M.Karabaşoğlu, İz yay.istanbul.1993, c.2, s.180-184

düşündüğümüz zaman, bu medeniyet tasavvurunun hal dili olan Yesevi yöntem de güncellenmiş olacaktır. Çünkü Sünni/Hanefi olan Yesevi, bir sufi şair ve mürid olarak düşünce aksiyonunun temelini Hz. Muhammed (sav) sünnetine bağlılık oluşturur.³⁷

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda Anadolu merkezli bir öğreti geliştirilmeye çalışıldı. Mavi/seküler Anadoluçuluk bu coğrafyada öteden beri hâkim olmuş medeniyetleri temel alan bir fikir akımı olarak hala etkisini sürdürmektedir. Türkçü Anadoluçuluk, daha çok Türkçülük ve milliyetçilik kavramlarıyla beslenen bir anlayış olarak ortaya çıktı. İslamcı Anadoluçuluk, 1939 sonrası dönemde ortaya çıkan bir harekettir. Bunun teorik arka planı Hareket dergisi (1939-49) etrafında gelişen fikirlere Hüseyin Avni Ulaş, Nurettin Topçu öncülük etmiştir. Mekânın manevi gücüne vurgu yaparak mekânın, ırkı millete dönüştürmesinden söz etmişlerdir.

Kendi milli, dini, yerli değerlerine yabancılaşan nesiller özgüvensizlik duygusuna kapılırlar. Buna engel olmak ancak Anadolu rönesansı, yani bu coğrafyaya özgü bir “yeniden doğuş” ile mümkün olabilecektir. Topçu, bu bağlamda rönesans'ı insanlığın yaptığı her “iman hamlesi” olarak görür. Çünkü rönesans fiziki dünyayı bilip, oradan metafizik/manevi değerler oluşturmaya yönelik olup, “kendimize dönüş” harekettir. Bunun için Anadolu'daki *bin yıllık İslam tefekkürünü yöntemli bir şekilde inceleyerek bir ilim zihniyeti oluşturmak gerekir. Görüldüğü üzere İslamcı Anadoluçulukta “vatan” fiziksel olduğu kadar, ahlaki değerler sisteminin sınırlarını çizmektedir. Bu değerler, insanlar için önemli bir mekânı vatanlaştırmıştır.*³⁸

³⁷ Yaşar Nuri Öztürk, “Yesevilik”, Yesevilik Bilgisi içinde, s.270-271

³⁸ Emre Yıldırım, *Modern Cumhuriyetin Kimlik Arayışları: Kayıp Kimliğin Peşinde Mavi Anadoluçuluk Hareketi*; İÜ SBE, Basılmamış doktora tezi İstanbul, 2012; ss. 100, 163, 330-337, Komisyon: *Türk Siyasi Hayatı*, AÜ, AÖF, Eskişehir.2013, s.121-126; Barış Karacasu, “Mavi Kemalizm: Türk Humanizmi ve Anadoluçuluk”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Kemalizm*, İletişim yay. cilt. 12, İstanbul.2009; Ögün, *Türkiye’de Cemaatçi Milliyetçilik ve Nurettin Topçu*, s.44. Mustafa Kutlu, “Nurettin Topçu İçin Bir Biyografi Denemesi”, *Fikir ve San’atta Hareket: Nurettin Topçu Özel Sayısı*, Cilt.10, Sayı.112, Ocak-Şubat-Mart 1976, ss.110-113; Ali Osman Gündoğan, “Nurettin Topçu ve Hareket Felsefesi”, (Çevrimiçi), <http://>

Görüldüğü üzere, “Aksiyon/Hareket felsefesi” ile “Mekân” yani Anadolu ve manevi gücünü önceleyen *bu bakış açısı, bana göre, hem Anadolu’yu yurtlaştıran Horasan ve Yesevi kültürü dediğimiz milli ve dini birikimine hem de insanlığın evrensel felsefi birikimine sahip olarak Anadolu’nun salt seküler-Batı kültüründen ibaret olduğunu söyleyen akımlara ciddi eleştiriler yönelir.* Velhasıl melami meşrep Horasan alperenleri İslam’ın Anadolu toprağıyla terkididir. Sezai Karakoç’un ifadesiyle, **Selçuklu ile Müslümanlaşan Anadolu kendini ancak, büyük bir metafizik hamleyle koruyabilir ve büyük bir tarihi oluşla yeniden kurabilirdi.** Bunu da 13 y.y itibaren Ahmed Yesevi’nin müridleri olan Horasan alperenleri gerçekleştirdi. Önce Kutbiddin Haydar isimli Türk şeyhi Yesevilik ile Kalenderilik öğretisini uzlaştırarak Haydarilik meşrebini kurmuştur. Bektaşilik teşkil edene de kadar Yesevilik bu öğreti ile temsil edilmiştir.³⁹

Anadolu insanına yaşama ümidi ve mücadele gücü verdiler. Halkın yıkılan maneviyatını yükselttiler. Birlik ve beraberliğin sağlanmasında, dayanışma ve direnme gücünün artmasında müspet rol oynadılar. Öte yandan diğer dinlerin mensuplarına karşı da son derece müsamahâli davrandılar. Onları din değiştirmeye zorlamadılar. Bu insani davranışlarıyla Müslümanlığın Anadolu’da en ücra köşelere kadar yayılmasını ve benimsenmesini sağladılar.⁴⁰ Aslında Kafkaslar ve Balkanların İslamlaşması için de benzer bir tespit yapmak mümkündür.⁴¹ Yesevi

www.aliosmangundogan.com/PDF/Makale/Ali-Osman-Gundogan-Nurettin-Topcu-ve-Hareket-Felsefesi.pdf, 10.01.2012. Mevlüt Uyanık, Aksiyon/Hareket Felsefesi Olarak Anadoluçuluk ve Nurettin Topçu; <http://www.haberlotus.com/2015/09/07/aksiyon-felsefesi-olarak-anadoluculuk-ve-nurettin-topcu/#.VhOiIOzmtko> Eyl 7, 2015 /

³⁹ Eraslan, agm, s.117; Ocak, Ocak, Ahmed-i Yesevi ve Türk Müslümanlığı”, Yesevilik Bilgisi içinde s.180; a.mlf, Ocak, Bir Sufi Kültürünün Yeniden Güncelleşmesi, s.455-458; “Anadolu Sufiliğinde Ahmed-i Yesevi ve Yesevilik”, s.468-469, Metin Akar, “Osmanlılarda Yesevilik” Yesevilik Bilgisi içinde s.471-472

⁴⁰ Mevlüt Uyanık, Bir Aksiyon Felsefesi Olarak Anadoluçuluk ve Nurettin Topçu, <http://www.haberlotus.com/2015/09/07/aksiyon-felsefesi-olarak-anadoluculuk-ve-nurettin-topcu/#.VwYIGpyLQdU>, (Erişim:27.Eyl.2015

⁴¹ Osman Türer, “Türk Dünyasında İslam’ın Yerleşmesi ve Muhafazasında Sufi Tarikatlar ve Yesevi’nin Rolü” Yesevilik Bilgisi, ed.Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı, MEB, Ankara.2000,s.73

öğretisiyle yetişen ve Anadolu'da oldukça etkin olan sufilerden birisi de Hacı Bektaş Veli'dir. (1209-1270) Horasan'ın önemli kültür merkezlerinden olan Nişabur'da doğan, eğitimini Yesevi medresesinde ve Hoca Ahmed'in halifelerinden Lokman Perende'nin yanında dergahlarında tamamlamıştır.⁴²

Kırk yaşlarındayken Moğol istilası üzerine Anadolu'ya gelmiş, irşad faaliyetlerine burada devam ettirmiştir. Dolayısıyla ne Yesevi'de ne de hacı Bektaş-i Veli'de Şiilik yoktur.⁴³ Lokman-ı Perende ile irtibatı yoktur iddialarını⁴⁴ analiz ettiğimizde, iki önermeyi de inceleyen Köprülü, Hacı Bektaş'ın Yesevi'nin müritlerinden olma ihtimalini belirtir. Bu bağlamda Bektaşilik üzerine de ayrıntılı çalışma yapılması, Makalat ile Hikmetleri içeren Divan arasındaki benzerliklere rağmen günümüzdeki Bektaşilik tasavvuru hakkında oldukça sert ve olumsuz ifadeler

⁴² Lokmanı Perende ile Hacı Bektaş veli irtibatının tutarlı olmadığı da söylenmektedir. Lokman, perendelik (uçmak/keramet istediği mekana başsız ayak-sız girebilme yetisi) nasibini Yesevi'den mi yoksa Muhammed Hanefi'den mi aldığı da tartışmalıdır. Abdülbaki Gölpınarlı, Lokman Perende adını taşıyan üç kişiden söz eder: Birincisi Şeyh Lokman-i Serasi'dir ve 1048'de ölmüştür. İkincisi, Hüseyin Baykara zamanında Herat'ta yaşamış bir şeyhtir, 1492-93'te ölmüş ve buraya gömülmüştür. İkisi arasında 14. yüzyılda Erdebil'de yaşamış olan ve Safaviler'in Anıtkabri sayılan türbeye gömülmüş olan bir başka Lokman Perende bulunmaktadır. Mezarı, Şeyh Safiyuddin İshak'ın (öl. 1334) oğlu Şeyh Sadreddin Musa (1334-1392) tarafından yaptırılmıştır. Perende (Uçan) sözcüğü üzerinde de durmak gerek. Bu isim gezginci dervişler olan Kalenderî tarikatına bağlı başka bir kişiye de verilmiştir. Bu kişi de ünlü Şems-i Tebrizi'dir. <http://aregem.kulturturizm.gov.tr/TR,12029/haci-bektas-velide-ahmed-yesevi-ve-lokman-perende-bagla-.html>; Köprülü, İlk Mutasavvıflar, s.50-54; Öztürk, agm, s.285; Ayhan Pala, Yesevilikten Bektaşiliğe Türk Müslümanlığı", s.299

⁴³ Ahmet Tekin, Hacı Bektaş Veli: Makalat, önsöz, Türkiye Sağlık İş Sendikası yay. Ankara.2002, s.7-13; abdurrahman Güzel, "Ahmed Yesevi'nin Fakrname'si ile Hacı Bektaş Veli'nin Makalatı Arasındaki Benzerlikler, Ahmed-i Yesevi, Hayatı ve Eserleri, Seha Neşriyat, İstanbul.1996, s.335-351; Yaşar Nuri Öztürk, "Yesevilik", Yesevilik Bilgisi içinde, s.271; Mürsel Öztürk, Ahmed Yesevi-Hacı Bektaş-ı veli ve Yunus Emre Zinciri, Yesevilik Bilgisi içinde, s. 286-287

⁴⁴ Köprülü, İlk Mutasavvıflar, s.110-112; benzerlikler için bkz. Mustafa Tatcı, Ahmet Yesevi, Hacı Bektaş-ı veli ve Yunus Emre'de Dört Kapı-Kırk Makam", Yesevilik Bilgisi içinde, s.303 vd; Yılmaz Kurt, "Hoca Ahmed Yesevi'nin Rum Eyaletindeki Zaviye Kurucuları Üzerindeki Etkileri", Yesevilik Bilgisi içinde, s.517

kullanıldığı üzerinde durulmalıdır. Şimdi Ahmed Yesevi'nin yetiştiği kültürel ortam ve geliştirdiği yöntem ve ortaya koyduğu İslami tutum hakkında bilgilendirmeye geçebiliriz.

III. Ahmed Yesevi ve Yöntemi

Hace-i Türkistan ve/ya Pir-i Türkistan diye anılan Ahmed Yesevi'nin doğum ve ölüm tarihleri üzerinde net bir bilgi yoktur. Bugünkü Kazakistan'ın Çimkent şehrinin doğusunda Sayram kasabasında doğmuştur. Bazı önemli kaynaklarda Yesi olarak zikredilir.⁴⁵ Ama hikmetlerinden hareketle yapılan incelemelere göre Sayram daha tutarlıdır. 1085-1095 yılları arasında bir gün doğduğu ve 1166-67 yılında vefat ettiği de iddia edilir.⁴⁶ Doğduğu ve vefat ettiği iki yer arasında 157 km uzaklık vardır. Zaten Sayram'ın önemli alimlerinden olan babası Şeyh İbrahim'in vefatı üzerine yedi yaşında Yesi şehrine güçtüler. Bu şehir, Aslan Bab/a denilen arif ve alim insanın etkisi altındaydı. *Horasan Melamiliğini* temsil eden Arslan Bab/a'nın eğitimiyle epey mesafe alır. Onun vefatı üzerine eğitimi tamamlamak için Buhara medreselerinde İslami ilimleri tahsil etti.⁴⁷

Tahminen 504/1112 yılında tanıştığı Ebu Yakup Yusuf b. Eyyüp b. Yusuf b. el-Hasan b. Vehre el Hamadeni (d.440/1048-v.535/1140) Hanefi fikhı ile tasavvufu mezceden güzide alimlerden birisiydi. Haccan silsilesinden olan Yusuf Hamadini'den hem fıkıh dersleri aldı, hem de ona intisap etti. Hadis, Usul-i fıkıh, hilaf ve nazar ilminde ileri bir derece de alim olan Hamadini, Nizamiye medresesinde eğitim gördü. Ünlü müderris Ebu İshak el-Şirazi'nin (v.467/1083) talebesi oldu. O aynı zamanda Tayfuriyye (Nakşibendi) meşrebine göre hareket eden

⁴⁵ Yesi ibaresi aslında Yazı diye de okunabilir iddiası için bkz. Zeki Velidi Toğan, "Yesevilige Dair Bazı Yeni Malumat" Yesevilik Bilgisi içinde, s.265; Enver Konukçu, "Sayram ve Yesi", Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu, s.249-252

⁴⁶ Kemal Eraslan, Ahmed-i Yesevi, Yesevilik Bilgisi, ed.Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı, MEB, Ankara.2000,s.99-100

⁴⁷ Köprülü, age, Menkibeve hayatı için bkz. s.27 vd; tarihi hayatı için bkz. 61 vd; Necdet Tosun, Ahmed Yesevi, AYÜ yay.Ankara.2016,s.19-22

bir sufiydi. Hocası Ebu Yusuf el-Hamadani, onun da hocası Abudllah el-Ensari (v.1089). Cüneydi Bağdadi'den (v.910) etkilenmiştir. Nizamiye medreselerinde ders veren bu güzide alimin şeyhleri arasında İmam Gazali ve onun mürşidi olan Ebu Ali Farmedi de sayılır. Farmadi'nin Kuşeyri (465/1072) talebesi olduğunu biliyoruz.⁴⁸

Hikmetlerine bakılınca, Şakik-i Belhi, Bayezid'i Bistami, Şibli, Maruf-i Kerhi gibi mutasavvıfların da etkisi görülmektedir.⁴⁹ Hamadeni üzerinden Nakşi silsilesi şöyle sayılır: Hz. Muhammed, Hz. Ebu Bekir (13/64), Selman-ı Farisi (35/665), Kasım b. Muhammed (720), Cafer-i Sadık(148/765), Ebu Yezid Tayfur el-Bistami (216/831), Ebu'l-Hasan Harakani (425/1034) Ebu ali Farmadi)477/1084) Yusuf Hamadeni. Çünkü Yesevi, Hamadini'nin 3. Halifesi olmuştur. Daha sonra yerini Abdülhalık Gücdüvani'ye bırakıp, Buhara'dan ayrılıp memleketi Yesi'ye dönmüştür.⁵⁰ Türk toplumuna özgü bir tarikat olarak Yeseviliği tesis etmiştir. Nakşibendilik ve Necmüddin-i Kübra'nın (1221) kurduğu Kübrevilik tarikatlarıyla birlikte üç sufi yapılanma Atayurt'ta yaygınlaşmıştır. Hem Kübrevilik hem de Nakşilik kültürüne Yesevilik önemli oranda etki etmiş ve içine nüfuz etmiştir. Bu açıdan bu iki sufi yapı da kendini Yesevilik ile irtibatlandırmıştır.⁵¹

Yesevi İslamlaşmış bir ortamda hizmet etmesi bir hazırbulunuşluk içinde olması da, etkisini artıran nedenlerden birisidir. Hocası Hamadani'nin bölgede binlerce putperest İslam'a kazandırdığı nakledil-

⁴⁸ Köprülü, age, s.65 vd; Tosun, age, s.15—18; Ethem Cebecioğlu, Hoca Ahmed-i Yesevi" Yesevilik Bilgisi içinde, s. 118-119. Yaşar Nuri Öztürk, "Yesevilik", Yesevilik Bilgisi içinde, s.270-271; Ahmet Ocak, "Nizamiye Medreseleri Geleneği ve Yesevilik", Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu, s.293-295

⁴⁹ M.G.S.Hodgson, İslam'ın Serüveni: Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih, Tarikatların Tasavvufu, çev. A.Varlı, M. Karabaşoğlu, yay.hz.M.Karabaşoğlu, İz yay.istanbul.1993, c.2, s.235, Eraslan, agm, s.102-103

⁵⁰ Bkz. M. Esad Çoşan, "Takriz", *Ahmed-i Yesevi, Hayatı, Eserleri, Fikirleri, Tesirleri*, Seha yay. İstanbul. 1996, s.37-49; M.Serhan Tayşi, Ahmed-i Yesevi, aynı eser içinde, s.51-59, İsmail Yakıt, Hoca ahmed-i Yesevi ve türk Düşünce Tarihindeki Yeri, aynı eser, s.61 vd; Cebecioğlu, agm, s.119-122

⁵¹ Köprülü, İlk Mutasavvıflar, s. 16,114-118; Ocak, Bir Sufi Kültürünün Yeniden Güncelleşmesi, s.453

mektedir. Yaklaşık iki buçuk asır öncesinden Hallac-ı Mansur (v.309) bölgede dervişleriyle beş yıllık bir tebliğde bulunduğu bilinmektedir.⁵² Sünni geleneğin fıkıh ve itikad anlayışıyla tasavvufu mezcutmesi oldukça önemlidir. Hem şeriatin ilkelerine sıkı sıkıya bağlıdır, hem de bunları oldukça basit ve sade bir dil ile anlatmayı başarmıştır.⁵³ Aslında bu anlamda etkisi uzun süre devam eden ve Türkler tarafından kurulan ilk tarikat Yesevilik'tir denilebilir. Hem Moğol istilası sırasında hem de Sovyetler döneminde yaşanan kırılmalara karşı halkın dini bilincini korumuştur. Bu açıdan hem Sünni tasavvuru tebliğ hem de dış tehditlere karşı muhafaza görevini görmüştür. Bunu sürekli bir direniş bilinci sağlayarak ve halkı teşkilatlandırarak yapmışlardır.⁵⁴ Sufi idealinin ana çizgilerinden birisi Allah'ın kendisine bahsettiği her şeyi fakirlere, dullara, yetimlere gariplere ve ihtiyaç içindeki aile babalarına dağıtmak⁵⁵ ilkesini yaşatmaları da halka ulaşmalarına vesile olmuştur.

Yesevilik'in kurumsal bir yapı olarak çıkması Kur'an, Sünnet gibi iki temel ve bunun halka yansımaları olan tasavvufun Arslan Baba Melamiliği ile olmuştur. Temel ilkelere sıkı sıkıya bağlı olan bu yapıyı "tarikat"

⁵² Frit Meier, "Sufilik ve İslam Kültürünün Sona Erişi" çev. Ahmed Arslan, "İbn Sina ve Spinoza'da Felsefe-Din ilişkileri", İslam Felsefesi Üzerine, Bilgi Üniv. yay. İstanbul.2013, s.236, Cebecioglu, agm, s.125, öztürk, agm, s.275; Yesevi Hallac'ın öldürülmesini şöyle eleştirir: Mollalar "Ene'l-Hak" ifadesinin anlamını anlamadılar. Hak Teala zahir elhine manevi halleri anlamayı nasip etmedi. Riyayetler yazıldı, kimse onun halini anlamadı. Munsur gibi veliyi dar ağacında astılar" Tosun, age, s.75

⁵³ Bu açıdan onu heteredoks (sapkın) olarak nitelendirmek tutarlı değildir. Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu (Ankara.1959, s.98(bu iddiayı yapan Fuat Köprülü, daha sonra Türk Edebiyatına ilk Mutasavvıflar (DİB, Ankara, 1991, s.76) bu görüşlerinden vazgeçmiş görünmektedir. Vahdet felsefesine en yakın olduğu zamanlar (li maallah, mutu kalbe en temutu ve fena fillah) da bile şeriatin silahını asla unutmaz. Şeri ilimlerdeki derniliğinin taserini halkın anlayacağı sade bir dil ile izah eder ve temel ilkelerden asla taviz vermez. Ethem Cebecioglu, Hoca Ahmed-i Yesevi" Yesevilik Bilgisi içinde, s. 122-123, Yaşar Nuri Öztürk, "Yesevilik", Yesevilik Bilgisi içinde, s.271-274

⁵⁴ Türer, agm, s.76-80; a.mlf, Türk Dünyasında İslam'ın Yerleşmesi, s.469,482

⁵⁵ Frit Meier, "Sufilik ve İslam Kültürünün Sona Erişi" çev. Ahmed Arslan, "İbn Sina ve Spinoza'da Felsefe-Din ilişkileri", İslam Felsefesi Üzerine, Bilgi Üniv. yay. İstanbul.2013, s.238

kılan rizayet ve mücadele, halvet ve (cehri) zikirleri vardır. Zikr-i erre denilen bu cehri tarz, halvete muhalif olan Hâcegan/nakşîyye tarikatına göre daha farklı eğitim metodu izlemiştir. Türkistan'da başlamış ama kısa süre içinde Harezmi ve Maverâünnehir'e doğru yayılmıştır. Tarikatın ahkâmı, vacipleri, sünnetleri ve adabları bellidir. Müridin uymaya mecbur olduğu hususlar da nettir. Tabii şeyhlik için gerekli olan şartlar da açıktır.⁵⁶ Cehri zikir yaptıkları için Cehriyye de denilen Yesevilik, Munsur Ata, Said Ata, Sufi Muhammed danişment ve Hakim ata ile yayılmıştır. Bunlar silsile-i meşayih-ı Türk de denilir.⁵⁷ Yesevi, el/devlet, dil/Türkçe ve bel/boy'a sahip çıkmasını, İslamiyet'in temel ilkelerini merkeze alarak halkın anlayıp yaşayabileceği bir şekilde sunmasını, İbn Haldun'un sebep/din ve nesep/soy/ırk bağlarını asabiyeti yani toplumsal birlikteliğini sağlaması bağlamında yorumlayabiliriz.⁵⁸

Genelde tasavvuf ve tarikat denildiği zaman, çoban sürü ve itaat kültürü baskın anlaşılır. Oysa *Yesevilik'te asla pasif ve körü körüne bir itaatın gerektirdiği şuursuz, uyusuk ve bilinçsiz bir tevekkül anlayışı yoktur*. Sürekli hayatın içindedirler, rızıklarını alın teriyle kazanırlar. Ziraate özellikle önem verirler. İçinde yaşadıkları toplumun milli adetleri önemserler, halk içinde halkla beraber olmayı öncelerler.⁵⁹ Hem fetihlerde hem de fetih sonrası İslamlaşmayı sağlamaları da bu aktif

⁵⁶ Ahmed Yesevi, Fakrname, (hz.K.Eraslan), s.14-19; Köprülü, age, s.98-108; Necdet Tosun, Türkistan Dervişlerinden Yedigâr: Orta Asya Türkçesiyle Yazılmış Tasavvufî Eserler, insan yay. 2011, s.23-29; a.mlf, Ahmet Yesevi, s.18; Eraslan, agm, s.115-117; Türer, agm, s.232-236, . Zeki Velidi Togan, "Yesevilige Dair Bazı Yeni Malumat" Yesevilik Bilgisi içinde, s.267

⁵⁷ Köprülü, age, s.108 vd; Tosun, Ahmed Yesevi, s.40-45; Cehri zikre ahenkli ve düzenli bir şekilde iki veya üç kişi tarafından okunan Yesevi hikmetleriyle başlanır. Zikir ve okunan hikmetlerin çöşküsü ve ses dengesi (bıçkı sesi gibi) birbirini takip ederek yükselir. Mehmet Cantürk, "Doğu Türkistandaki Tasavvuf ve Hoca ahmed Yesevi, Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu, 26-29 Mayıs 1993, s.49

⁵⁸ Muhammed b. Abdurrahman b. Haldun, *Mukaddime*, çev. Z.Kadiri Ugan, İstanbul. 1990, c.1, s.18,402-410, Mevlüt Uyanık, *Felsefî Düşünceye Çağrı*, Elis yayınevi, Ankara. 2003, s.138-139

⁵⁹ Şeyh bağış vb hemen ihtiyaç sahibine olana verir, kendisi yemez, çünkü murdar et yemek gibidir bu. Türer, agm, s.230-231

yapılarına borçludurlar. Siyaseten dönemin Karahanlı Satuk Buğra Han (893-955) ve kendi çağdaşı olan Buğra Tekin Arslan Kara Han el-gazi (1034/1047) bağlılığını beyitlerinde açıklar. Yani mevcut siyasal düzene bağlılığı ve toplumsal hayata olan katkılarının yanı sıra, dış tehlikelere karşıda gösterdikleri direnişi ve halkı teşkilatlandırmada da son derece işlevseldir.⁶⁰ Kanatime göre bu durum Nurettin Topçu'nun İsyah Ahlakı merkezli bir direniş kültürüne sahip olduklarını göstermektedir.⁶¹ Bu anlamda Yesevi, iman, irşad ve düşünce adamıdır. Halk kütlelerinin pratik olarak eğitimini üstlenmiş, bunu kendisine görev bilmiş Sünni mutasavvıf bir alimdir.⁶²

Göçer Türk topluluklarına fikhî ve itikadi hususların basit ve sade bir dil ile anlatılmasını tercih etmiş ve bu nedenle de oldukça kabul görmüştür. Diğer bir ifadeyle İslamîyet, tasavvuf ve milli kültür bir bütün olarak sunulmuştur. Bu açıdan hikmetler hak ve hakikati anlatmak için bir vasıtaadır. Büyük ölçüde öğretici/didaktik bir özellik taşımaktadırlar.⁶³ Bu husus yaygınlaşmasına neden olmuştur ama kesinlikle edebi olmadığı anlamına gelmez. Tersine kelim/akaid ve fikhî/muamelat tartışmalarının ayrıntılarına girmeden neyin nasıl olduğunu belirten ve doğrudan vicdanlara hitap eden sade bir dil kullanımını talim ve terbiye irtibatının güçlülüğünü göstermektedir. Ayrıca temel iman esaslarını kelim ve felsefenin ayrıntılı incelemeleri ve anlaşılması zor ifadeleri yerine, sade ve basit bir dil ile anlatmak büyük bir yetenek olsa gerektir.⁶⁴ Nitekim Yunus Emre onun hikmet tarzı meyvelerini “ila-

⁶⁰ Türer, Türk Dünyasında İslam'ın Yerleşmesi, s.469

⁶¹ MevlütUyanık, Sivil İtaatsizlik ve Dini Değerler, Elis yay. Ankara.2010; a.mlf, İslam Siyaset Felsefesinde Sivil İtaatsizlik, Hasan el-Basri Örneği, Otorite yay. 3.baskı. İstanbul.2014.

⁶² Nevzat Aşık, “Yesevi Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi ve Sünnet Kültürünün Hikmetlere Tesiri”, Ahmed-i Yesevi, Hayatı ve eserleri, Seha Neşriyat, İstanbul.1996, s.398

⁶³ Nesimi Yazıcı, Hoca Ahmed Yesevi döneminde Türk-İslam Kültürünün Oluşum ve Gelişimi Üzerine Bazı Düşünceler, Yesevîlik Bilgisi içinde, s.66-69; Eraslan, agm, s.106-107; Mürsel Öztürk, Ahmed Yesevi-Hacı Bektaş-ı veli ve Yunus Emre Zinciri, Yesevîlik Bilgisi içinde, s. 286

⁶⁴ Köprülü, age, s.165

hi” adıyla Anadolu’da yaygınlaştırmıştır.⁶⁵ Özellikle İslam Felsefesinin amacının dünyada tahsilu’s-saade; ahirette ise saadetu’l-kusva olarak nitelendirilmesini anlatırken Yunus Emre’nin şu şiirini kullanırdım:

“Eğer beni öldürel,
külüm göke savuralar
Toprağım anda çağıra, bana seni gerek seni
Cennet Cennet dedikleri birkaç köşkle birkaç huri
İsteyene ver sen anı, bana seni gerek seni”⁶⁶

Bu şiirinin Yesevi’de söylenişi ise şöyledir: ⁶⁷

“Külüm göğe savuralar.
Toprağım anda çağıra.
Bana seni gerek seni.
Cennet cennet dedikleri.

Birkaç köşkle birkaç huri
İsteyene ver anları.
Bana seni gerek seni”

Görüldüğü üzere, Yesevi ve Yunus Emre’nin en büyük özellikleri metafizik değerleri sade ve anlaşılabilir bir dil ile halka anlatmalarındır. Dolayısıyla Yesevi’nin Divan’ının estetik değerden yoksun diye nitelenmek tutarlı değildir. Onun yol ve yöntemini takip eden sonraki mutasavvıf şairlere bakıldığı zaman etkisinin büyüklüğü ortaya çıkar.⁶⁸

⁶⁵ Mehmet Demirci, Ahmed Yesevi’den Yunus Emre’ye” Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu, 26-29 Mayıs 1993, s.85-91; Eraslan, agm, s.111-113; Yunus Emre şiirlerinde Yesevi’nin halifesi olan Sarı Saltuk’u özellikle zikreder. Kemal Yüce, “Ahmed-i Yesevi’nin Halifesi Sarı Saltuk”, Yesevilik Bilgisi, ed.Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı, MEB, Ankara.2000,s.281

⁶⁶ <http://www.yunusemre.net/siirler/58-Bana-Seni-Gerek-Seni.html>

⁶⁷ “gece gündüz düşüncem sensin, bana sır sen gereksin/Cennete girip ne dolaşayım, ne diye hurilere bakayım/Onu bunu ben ne edeyim, bana sır sen gereksin” bkz. Tosun, Ahmed Yesevi, s. 64

⁶⁸ Öztürk, agm, s.276; Müjgan Cunbur, “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Ahmed Yesevi^ Yesevilik Bilgisi içinde s.487-488

1. Yesevi Öğreti ve Bireysel Diriliş

Bu anlamda Yesevi gelenek her daim bireyi önceler, bu açıdan “Divan-ı hikmet, ferdi bir ahlak mecmuasıdır.” der, Fuat Köprülü. Bundan kasıt, aslında bütün tasavvufi eğitimin ferdi hayata yönelik olmasını da düşünmek gerekir. İnsanın zihni ve ruhi yapısını berraklaştırmak esastır.⁶⁹ Hesap sormak değil, hesap vermek üzerine kuruludur; iman, İslam ve ihsanı, şeriat tarikat ve hakikat şeklinde bireysel yaşama aktarmayı söyler. Halk içinde her daim Hakk ile beraberliğini vurgular. Bir kavmin kendini değiştirmedeği sürece, Mevla'nın “onların durumunu değiştirmeyeceği” (Rad/11) ilkesinin bireyden başlayarak, topluma ve devlete yönelik değişim ve dönüşümün mümkün olacağını düşünüyoruz. Bunun Hadis-i şerifteki karşılığı iman, İslam ve ihsan kavramlarını, açık bir şekilde bize gösteren, teori(iman) ile pratik(İslam) uyumunu sağlayan ihsan mertebesine ulaşacağını gösteren Cibril hadisidir. Bunun bir diğer ifadesi, ilme'l-yakin (teorik bilgilenme, alim) ayne'l-yakin (abid/zahid, uygulama) ve hakka'l-yakin'dir. Felsefi dildeki karşılığı ise Hakk'ın ve Hayr'ın bilgisine sahip olmaktır. Bu bilgiye sahip olan ise “Muhsini Duruş ve Tutuma Sahip” olandır.⁷⁰

Velhasıl Yesevi geleneğinin tecdid projesi aşağıdan yukarıyadır, birey, aile ve topluma yöneliktir. İşte selefi zihniyetin ve/ya siyasal İslam ile hareket ettiğini söyleyen birimlerin öncelikle karşılarında hedef olarak Hanefi-Maturidi öğretiyi ve Yesevi geleneğini bunları içselleştiren alperen zihniyetini ve “Hakkın ve Hayr'ın Bilgisine Sahip” olanların “Muhsini duruşunu” görmeleri bu nedenden dolayıdır.

SONUÇ:

Dini-ahlaki ilkelerin temel hedefi; insanlara huzurlu, mutlu, (maddi ve manevi-sosyal açıdan) müreffeh bir ortam sağlamayı hedefler. Döneminde kısa sürede kendine özgü bir bilgi, bilim ve medeniyet tasavvuru oluşturup hayata geçiren Hz. Muhammed(sav) yol ve yöntemini

⁶⁹ Köprülü, age, s.160; Sabahattin Küçük, “Divan-ı Hikmet’de İnsan Eğitimi” Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu, s.271, 279

⁷⁰ Uyanık, Akyol, “Hakkın ve Hayrın Bilgisine Sahip Olmak” s.89-111 <http://web.hitit.edu.tr/dosyalar/yayinlar/aygunakyol@hititedutr210620140B7N9W0Z.pdf>

“yaşayan sünnet” haline getirmesi, sonra bunu yitirmemiz, yeniden bul(a)mayacağımız anlamına gelmez.

İslam dünyasının içinde yaşadığı sosyo-ekonomik tarihini iyi incelediğimiz zaman Hanefi fikhı, Maturidi Akaidi, Ahmed Yesevi'nin hal diliyle manevi/tinsel ilimlerle evrenin ve insanın niçin yaratıldığı; Biruni gibi alimlerin yöntemleriyle de pozitif ilimlerle evrenin dilinin mahiyetini, Farabi gibi alimlerin yaptığı gibi erdemli/medeni bir yönetimin (ahlak/fıkıh/kelam) tarzını yeniden ortaya koyabilecek yeni bir medeniyet tasavvuru oluşturabiliriz. Böylece dünyada mutluluğun elde edilmesi mümkün olacaktır; bunu elde edebilen birisi, ahrette saadetu'l-kusva'ya zaten erişecektir. Yesevi'nin ilah-i rızayı talep etmesi ve “bana sana gerek seni demesi” buna işarettir.

I. OTURUM/Salon B

“Kargaşadan Huzura Ahmed Yesevî/Yesevilik”

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Necdet TOSUN

Prof. Dr. Ali ÇELİK

Hoca Ahmed Yesevî'nin Tebliğ ve İrşad Faaliyetinde Uyguladığı
Metot Üzerine Bazı Tespitler

Phd(Dr) Erol CİHANGİR

Göçebe Düşüncesinin Tekâmülünde Hoca Ahmed Yesevî ve
Metafizik Merkezli Haritaların Oluşumu

Prof. Dr. Necati DEMİR

Ahmet Yesevî'nin Temsilcisi Saltık Gazi'nin Yesevilik Anlayışının
Evrenselleşmesine Katkısı ve Günümüze Yansıması

HOCA AHMET YESEVÎ'NİN HİKMETLERİNDE TEBLİĞ VE İRŞAD METODUNA ÂİT BAZI TESPİTLER

ALİ ÇELİK*

Muhterem hâzırûn,
Hepinizi saygıyla selamlıyorum.

HOCA AHMET YESEVÎ KİMDİR ?

Herkesin mâlumları olmasına rağmen, tebliğde bir bütünlük olması açısından ben konuşmama “Hoca Ahmet Yesevî Kimdir?” sorusuyla başlamak istiyorum.

Hoca Ahmet Yesevî, Batı Türkistan'daki **İsficâb** veya **Akşehir** adıyla anılan **Sayram** kasabasında, XI. yüzyılın ikinci yarısında¹ -kabul gören görüşe göre 1093'te doğmuş, yedi yaşlarında iken annesi ve babası öldüğü için ablası **Gevher Şehnaz** tarafından büyütülmüş ve daha sonra da onunla birlikte **Yesi'**ye yerleşmiştir² Yirmiyedi yaşında³

¹ Doğumunun hicrî V. Asrın ortalarına rastladığı tahmin edilmektedir.(Köprülü, Fuat., İlk Mutasavvıflar,s.62'dan naklen, Yıldırım Ahmet., Hoca Ahmet Yesevî'nin Hadis Kültürü, Türkitan,2011,s.20)

² Hazînî, Cevâhiru'l-Ebrar min Emvâci'l-Bihâr, hazırlayan: Cihan Okuyucu, Kayseri 1995, s. 32, 41. N.Bardakçı, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Dönüm Noktası: Ahmed Yesevî ve Tasavvuf Dünyası Türkler ve İslâmiyet* TÜKYURDU Temmuz 2011 - Yıl 100 - Sayı 287

³ **Ben yirmi yedi yaşta piri buldum**
Her ne gördüm perde ile sır örttüm (A.Yesevî., Hikmet,4)

* Prof. Dr., ESOGÜ İlahiyat Fakültesi

“o, devrin önde gelen âlimlerinden **Yusuf Hemedâni** (440/1048-49-535/1140)’nin müridi olmuş ve tarikattaki eğitim usullerini, dini ve tasavvufî ilimleri ondan tamamlamış; hocası **Yusuf Hemedâni** ile birlikte, **Merv, Buhara, Semerkand, Herat** gibi **Türkistan** şehirlerinde İslâm’ı yaymaya çalışmıştır.

Yusuf Hemedâni’den sonra dergahın sorumluluğunu üstlenerek **Buhara**’da hizmete devam etmiş, daha sonra da **Yesi**’ye dönmüş ve hayatının sonuna kadar burada irşad faaliyetlerine bulunmuştur. Şeyhi gibi bir Hanefî fakihî ve ilim adamı olan Ahmed Yesevî’nin, kesin olmamakla birlikte, (562-563/1166-67) yılında vefat ettiği kabul edilmektedir.”⁴

Buna göre Ahmed Yesevî 73 yıl yaşamıştır. Bazı araştırmacılar, onun 83, 120⁵, 125⁶ ve 130⁷ yaşında vefat ettiğini de ileri sürmüşlerdir. Fakat genellikle onun vefât tarihi, vefâtına düşülen bir tarih beyiti dikkate alınarak (1166-1167) olarak bilinmektedir.⁸

“**Ahmed Yesevî**, bir din tebliğcisi, bir mürşid mutasavvıf, nihayet kendi adıyla anılan bir tarikat kurucusu olarak **Farmedî** (477/1084),

⁴ Kutlu,Sömez., A.Yesevinin Din Anlayışı([http://www. Sonmezkutlu.net/pnum:142](http://www.Sonmezkutlu.net/pnum:142)); Yazıcı, Nesimi., *Hoca Ahmed Yesevi Döneminde Türk İslam Kültürünün Oluşumu ve Gelişimi Üzerine Bazı Düşünceler*, Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı, **Yesevilik Bilgisi**, Ankara, 2000, s.67

⁵ Köprülü, Fuat., İlk Mutasavvıflar,s.62(3.dipnot)’ dan naklen, Yıldırım Ahmet., a.g.e,s26

⁶ V.A. Gordulevski, onun 125 yıl yaşadığını ileri sürer. ’ dan naklen, Yıldırım Ahmet., a.g.e,s26

⁷ Mevlânâ Husameddin Allâme-i Sığnâki’nin (ö.711/1311) Menkıb-ı Ahmed Yesevî adlı eserinde “ uzun ömr-i şerifleri 130 ya da 126 sene idi” yer almaktadır. (Tosun,Necdet., Ahmed Yesevî’nin Menâkıbı”, İlam Araştırma Dergisi, İst., 1988,c.III,sy,1,s.78’ dan naklen, Yıldırım Ahmet., a.g.e,s26

⁸ Onun vefatıyla ilgili olarak *Hazinetül’-asfiyâ*’da yer alan tarih beyti şöyledir:

Tiz Ahmed kâşif-i Hak kon rakam

Hem be-gu Ahmed Veli-i Cenneti

Ahmed’i Hakk’ın kâşif olarak an, hem onun için cennet evliyasıdır, de” Ebcet hesabıyla “Ahmed Veli-i Cenneti” ibâresi hicrî (564(milâdî 1166-1167) tekâbül etmektedir. (Eraslan, Kemal., “Ahmed Yesevî”, Yesevilik Bilgisi,s.79 (7. Dipnot)’dan naklen Yıldırım,Ahmet., a.g.e., s.26

Kuşeyrî (465/1072), **Sülemî** 412/1021) ve **Yusuf Hemedanî** (1050-1140) silsilesinin bir halkasıdır.

Zamanında bütün **Orta Asya** bölgesinde tesirleri olmuştur. **Pîr-i Türkistan** diye anılmış ve hikmetleri dilden dile dolaşarak ve yazılarak günümüze kadar ulaşmıştır. Onunla başlayan **Hikmet** türü, dinî-tasavvufî edebiyâtının rağbet gören bir malzemesi olmuştur”⁹.

DURUM TESPİTİ:

Yesevî'nin tebliğ ve irşadda bulunduğu ve hikmetlerinin hüsn-ü kabul gördüğü hizmet alanına kültürel arka plan olarak baktığımız zaman şunu tespit ediyoruz:

Hız. Peygamber (s.a.v) tarafından 610 yılında tebliğ edilmeye başlanan İslâmiyet, bir asır içinde batıda **Mağrib** ve **Endülüs**'e, doğuda **Mâverâünnehir** ve **Orta Asya**'ya ulaşmıştır. **Hız. Osman** zamanında **Horasan**'ın fethiyle Müslüman Araplara sınır olan Türkler, 85/704 yılında Emevîlerin Horasan valisi **Kuteybe bin Müslim**'in **Merv**'i eyalet merkezi yaparak **Mâverâünnehir** ve **Orta Asya**'ya yönelik fetih hareketlerini başlatmasıyla İslâmiyet'le tanışmıştır.

IX-X. yüzyıllar, İslâmiyet'in bütün kurumlarıyla bu geniş bozkırda hâkimiyet kurduğu dönemdir. **Mâverâünnehir**'i bir ilim ve ticaret merkezi yapan Müslümanlar, hem fetihler hem de ticaret kabilelerine katılan âlim ve şeyhlerin seyahatleri sayesinde sınırlarını genişleterek, göçebe Türkmenler arasında İslâmiyet'i yaymaya başlamışlardır.

“Orta Asya Türk toplulukları arasında X. Yüzyılın ikinci yarısına doğru başlayan İslâmlaşma süreci devam ediyordu. XII. Yüzyılda Ahmed Yesevî ile yepyeni bir ivme kazandı. Bu büyük tarihî şahsiyet **İslâm**'dan önce **Budist**, **Şamanist**, **Maniheist** mistik kültürleri tanımış, özümsemiş Türk toplumlarının **İslâm**'a geçişinin yine mistik bir yolla olacağını keşfetti. Yesevîlik kültürü işte böyle başladı ve bu mistik zemin üzerinde gelişti.

⁹ Korkmaz, Seyfullah., *Ahmed Yesevî Ve Hacı Bektaş Veli. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Sayı : 11 Yıl : 2001 (325-355) s,325

Ahmed-i Yesevî'nin fedâkar halifeleri, daha XII. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Yesevîlik'i **Mâverâünnehir ve Fergana** havâlisinde yani bu günkü Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve kısmen Türkmenistan ve Tacikistan bölgelerine yaymaya başladılar.¹⁰ Burada **Yesevilik** sınıksız tutundu. Buralarda Yesevîlik **İslâm**'ın kendisi oldu. Kalabalık kitleler **İslâm**'ı, Yesevîlik kanalıyla tanıdılar.

XII. yüzyıl başlarında Orta Asya'da meydana gelen **Moğol istilâsı** (1218'lerde), Yesevî dervişlerinin daha uzak bölgelere ulaşmalarını sağladı. Bir yandan **Harezm, Horasan ve Azerbeycan** üzerinden **Anadolu**'ya, diğer yandan da **Hindistan**'a girdiler. **Ahmet Yesevî ve Yesevilik** kültürünün bu gün için başlıca üç ana coğrafi bölgede yayıldığını ve günümüze kadar devam ettiğini söyleyebiliriz:

1. Orta Asya ağırlıklı saha. (Bugünkü **Kazakistan, Özbekistan**, kısmen **Türkmenistan ve Tacikistan ve Volga boylarını** içine alan saha).

2. **Hindistan Sahası**¹¹

3. **Anadolu Sahası**.¹²

¹⁰ Fazla bilgi için bkz. Körülü,F., İlk Mutasavvıflar, 1966,2. Baskı

¹¹ Horasan tasavvufunun önemli temsilcilerinden olan **Yusuf Hamadânî** (1140) yılında vefat ettiğinde, arkasında iki mürid bıraktı: Bunlardan biri **Hoca Ahmed Yesevi**, diğeri ise **Abdülhalik Gücdivani...** Bu iki müridi birbirinden ayıran en önemli özellik ise, zikirdeki farklılıkları. Yüksek sesli zikir yapan **Hoca Ahmed Yesevî** Türkistan'da hizmet vermeye devam ederken, **Hanefi mezhebinde** sesli zikrin mekruh sayılmasından dolayı sessiz zikiri uygun gören **Abdülhalik Gücdivani** ise **Özbekistan** sınırları içerisinde ekolünü yaydı.

Hoca Ahmet Yesevî'nin takipçileri tarikata "**Yesevilik**" derken, Abdülhalik Gücdivani'nin tarikatına ise "**Hacegan**" ismi verildi. Yesevilik özellikle Türkler arasında yaygınlaşırken, **Hacegan** ve onun devamı **Nakşibendilik** ise hem **Türkler** hem de **Tacikler** arasında yayıldı.

Horasan'ın **melâmet** anlayışı ile **Buhara'nın Sünni anlayışını** birleştiren bir tasavvuf ekolü olarak kurulan **Hacegan tarikatı**, 14'üncü yüzyılda **Bahâeddin Nakşibend**'in, tarikatın unutulmaya yüz tutan prensiplerini tekrar ortaya koymasından dolayı **Nakşibendiyye** adını aldı. (<http://ahmetdursun374.blogcu.com/naksibendilik-tarikatinin-tarihcesi/4492634>)

¹² Ocak, A.Yaşar., *Türk Dünyasında Ahmed Yesevî ve Yesevilik kültürünün Yayılışı: Bir Süfi kültürün yeniden Güncelleşmesi*, **Yesevilik Bilgisi**, s. 451-452)

Türk toplulukları arasında İslâmlaşma sürecinin **Ahmed Yesevî** ile yeni bir ivme kazanmasına neden olan özellikler nelerdir diye düşündüğümüzde, onun farklılık arzeden niteliklerini şöyle tespit etmemiz mümkündür:

1. Ahmed Yesevî, öncelikle İslâmî ilimlere vâkıf, ilimle ameli birleştiren bir aksiyon adamı ve iyi bir ahlâkçı.

2. Elindeki yegâne ölçü Kur'an ve Sünnet'tir:

“Onun fikirlerinin temelini, Allah sevgisi ve Hz. Muhammed sevgisi oluşturur. Şeriatı bilmeden tarikata girmenin yanlış olduğunu söyler ve tarikat için şeriatı bilmeyi şart koşar.”¹³ O, bunu hikmetlerde şöyle ifade eder:

Tarîkate şerîatsiz girenlerin
Şeytan gelip imanını almış
İş bu yolda pîrsiz dâvâ kılanlar
Şaşkın olup ara yolda kalırmış¹⁴

Ona göre, “Hz. Peygamber'e lâyık bir ümmet olabilmek için Allah'ın kitabına ve Hz. Peygamber'in sünnetine uymak ve bağlanmak gerekir. Çünkü şeriat ile tarikat birbirinden ayrı şeyler değildir. Seriate dayanmayan tarikat bâtıldır. İmanın postu şeriat, özü ise tarikattir. Gerçek pîr Hz. Peygamberdir.”¹⁵

3. Onu meşgul eden tek şey, halkı irşad ve onları doğru yola sevk etme düşüncesidir.

“Hikmetlerde tasvir ettiği dinî menkıbeler, münâcâtlar, feryadlar ve istiğfarlar hep bu yüksek düşünceyle yazılmıştır. Erenlerin sözünü dinlemek, Kur'an ve hadis hükümlerine uymak, şeriatla tarikatı mec-

¹³ Kutlu,Sömez., A.Yesevinin Din Anlayışı(<http://www.Sonmezkutlu.net/pnum:142>)

¹⁴ Eraslan,Kemal.,Divân-ı Hikmetten Seçmeler, s.217

¹⁵ Kutlu,Sömez., A.Yesevinin Din Anlayışı(<http://www.Sonmezkutlu.net/pnum:142>)

zeylemek, dünyayı bırakmak riyâzat ve mücâhede yolunu tutmak onun en çok tavsiye ettiği şeylerdendir.”¹⁶

“Hikmetler, Allah ve insan sevgisini gönüllere yerleştirmeyi gaye edinen, Hz. Peygamberin tebliğ ettiği dine uymayı telkin eden, insanı kötü davranışlardan kurtarmaya çalışan ahlâkî prensipler olarak karşımıza çıkmaktadır.”¹⁷

4. İrşadında, muhâtabını iyi tanımakta ve onlara nasıl hitab ededeceğini bilmektedir.

“Ahmet-i Yesevî'nin yaşadığı coğrafi mıntıka genel olarak Türklerle meskundü. Ancak bunlar arasında bir birlik yoktu. Lüzumsuz ihtilaf ve mücâdelelerle birbirlerine zarar veriyorlardı. Aynı zamanda bu zümreler, henüz İslamiyet'i ve onun getirdiği yepyeni dünya görüşünü tam manasıyla benimseyebilmiş değillerdi. Hatta bu sathi Müslümanlar arasında **Şamanizm**'in, **Budizm**'in ve **Paganizmin** izleri hala yasıyordu. İşte **Ahmet-i Yesevî**, her şeyden önce, birbirleriyle ihtilaf halinde olan ve değişik inançlara sahip Türkler arasında tesanüt ve birliği kurmalı ve onları bir gaye, bir ülkü, bir ideal etrafında birleştirmeli idi. Nerede bir Türk zümresi varsa oraya bu ülküyü, bu mefkureyi götürmek zarureti vardı.”¹⁸

Yesevî, ilim tahsili için gittiği **Buhara**'da **Şeyh Yusuf Hemedâni**'den **Hanefî fikhını** öğrenmenin yanı sıra, onun sûfî yoluna intisap ederek halifesi konumuna yükselmiştir. **Yusuf Hemedâni**'nin yanında tasavvuf eğitimini tamamladıktan sonra onunla birlikte bölgede seyahat ederken, Orta Asya insanını gözlemleyip tanıma fırsatı bulmuştur. Böylece onlara karşı nasıl bir eğitim sisteminin etkili olacağına da farkına varmıştır. O bir hikmette, **gurbet** olarak nitelendirdiği ve olgunluğunu sağlayan **Horasan, Şam ve Irak**'taki seyahatlerini, Hz. Yusuf'un

¹⁶ Köprülü, Fuat., İlk Mutasavvıflar, s.10'den naklen Yıldırım, Ahmet., a.g.e., s.57

¹⁷ Korkmaz, Seyfullah., a.g.m., s. 338

¹⁸ N.Bardakçı, a.g.m

Kenan diyarından ayrılışına ve Hz. Muhammed (s.a.v)'in Mekke'den Medine'ye hicretine benzetmektedir.¹⁹

5. Halkın anlayış seviyesini dikkate almıştır.

“Halkın anlayış seviyesini dikkate alarak onların anlayacağı seviyede İslâm'ı âdeta formülize ederek, tasavvufi sisteminin merkezinde dört kapı kırk makam anlayışını getirmiştir. İslâmın inanç, ibâdet ve ahlâkî ilkelerini yazılı kültürden uzak göçebe Türk kavimlerine bu şekilde sistemleştirmiş ve bu ilkeleri hayat felsefeleri haline getirmiştir. Daha sonra Dört kapı kırk makam **Anadolu**'da **Hacı Bektaş Veli** tarafından, hemen hemen aynen devam ettirilmiştir. Bütünüyle Türk yorumu olan **Yesevîlik, Nakşibendilik ve Bektaşilik** olarak bazı kırılmalar ve değişmelerle birlikte, **Orta Asya'da, Anadolu, Balkanlar ve Kafkaslarda** yaşayan Türk boylarının dindarlığının tasavvufi boyutu olarak canlılığını günümüze kadar sürdürmüştür.”²⁰

6. Kullandığı üslup sâde ve anlaşılabilir bir dil.

Türkistan bölgesinde İslâmiyete yeni girmiş, herhangi bir eğitim alamamış fakat inançlarında son derece samimi olan insanlara, sâde bir dille, hece vezninde manzumeler söylemiş ve bunlara da “**hikmet**” adını vermiştir. Bunu **Divân-ı Hikmet**'in başında birinci hikmetinde şöyle açıklar:

Bismillah deyip beyan ederek hikmet söyleyip
Talep edenlere inci, cevher saçtım ben işte
Riyâzeti sıkı çekip, kanlar yutup
“İkinci defter” sözlerini açtım ben işte.²¹

Yesevî'nin deyişlerine “**hikmet**” adını vermesi, Kur'an-ı Kerim'de Nahl suresi 125. Ayetinde geçen “**Rabbinin yoluna hikmetle ve gü-**

¹⁹ Eraslan, a.g.e., s. 101, Hikmet, VIII/3-4'dan naklen N.Bardakçı, a.g.m

²⁰ Sönmez Kutlu, A.Yesevinin Din Anlayışı

²¹ Eraslan, Kemal., “Ahmed-i Yesevî”, Yesevîlik Bilgisi,s.91'den naklen Yıldırım,Ahmet., a.g.e., s.57

zel nasihatle dâvet et” ilâhî buyruğunu dikkate alması sebebiyledir.²² “Hikmet adı verilen bu dörtlükler, onun vefatından sonra “**Divân-ı Hikmet**” adı verilen mecmuanın da adı olmuştur.”²³

“Hikmetlerin tamamında öne çıkan ana konular şunlardır:

- Allah’ın birliği ve sıfatları
- Ölüme hazır olma
- Öldükten sonra dirilmek ve kıyâmet
- Hz. Peygamber’in sünneti
- Allah ve Peygamber sevgisi (aşkı)
- Zühd ve takva
- Allah’ı anma (zikir)

Yesevî tarikatının Âdab ve erkânı gibi hususlar.²⁴

7. O’na göre tarikatın yolu edeptir.

Muhammed’in bilin zâtı Araptır;

Tarikatin yolu bütün edeptir.²⁵

Nitekim bu gerçeği teyid sadedinde Ebû Bekir er-Râzî (ö.313/925) de şöyle demiştir: “**Bir dirhem ilim bin dirhem edebe muhtaçtır.**”

Evet, İslâm Dini’nin müntesiplerine telkin ettiği, hep tevhid, ilim ve edeb olmuştur. İnanan inasının, Rabbine karşı, nefesine karşı, âilesine karşı, içinde yaşadığı topluma karşı, hulâsa tüm insanlığa karşı edeb dâiresi içinde olmasını, o ahlâkî güzellikleri yaşamasını istemiştir. Bunu iyi bilen Hoca Ahmed Yesevî de “**Tarikatin yolu bütün edeptir**” dizesiyle buna işâret etmiştir.

²² Eraslan, Kemal., DİA, IX, 429, “Ahmed-i Yesevî” mad.

²³ Köprülü, Fuat., İlk Mutasavvıflar, s.119

²⁴ Eraslan, Kemal., DİA, IX, 429 “Divan-ı Hikmet” mad.’den naklen Yıldırım, Ahmet., a.g.e., s.57

²⁵ =Yesevî, a.g.e. (XLIII-1). (Ali Atmaca, Ahmet Yesevî’nin İnanç Ve Düşünce Dünyası, Y.Lis. Teszi. Sivas, 2008, s.76)

8. Tevâzuğu ve edebi elden bırakmamış

O, çevresine hitap ederken tevâzuğu elden bırakmamış, ilk uyarıyı ve irşadı öncelikle kendisine yapmıştır. Bu da Kur'an'da ifade edilen ve Hz.Peygamber'in şahsında tüm Müslümanlara emredilen ilâhî bir metodudur. Kur'an'da şöyle buyruldu: “[وَإَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ]:” **(Önce) en yakın akrabamı uyar.**”²⁶

Peygamberimiz de bu metodu aynen uygulamış ve tebliğine en yakınlarından başlamıştır. Hadis kaynaklarından **Buhârî**'nin naklettiği rivâyet şöyledir:

أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ أَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ {وَإَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ} قَالَ يَا مَعْشَرَ قُرَيْشٍ أَوْ كَلِمَةً مِثْلَهَا اشْتَرُوا أَنْفُسَكُمْ لَا أَعْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا يَا بَنِي عَبْدِ مَنَافٍ لَا أَعْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا يَا عَبَّاسُ

“Ey Kureyş topluluğu, kendi nefsinizi Allah'tan satın alınız, ben sizin için bir şey yapamam, Abd-i Menâf oğulları, Amcam Abbas, halam safiyye, nefisleriniz satın alın, ben sizin için bir şey yapamam. Ey Muhammedin kızı Fatıma, nefsinizi satın al, ben senin için bir şey yapamam, malımdan varsa, dünyada benden iste ama âhirette bir şey yapamam”²⁷

Ahmed Yesevi bu metodu hikmetinde şöyle açıklar:

Kul Hâce Ahmet, kırka girdin kır nefsinizi;
Burada ağlayıp âhirette temizle kendini;
İman postu seraittir, tarikat bil esasını;
Tarikate giren Hak'tan nasip aldı dostlar.²⁸

Ahmet Yesevî, insanları edeb ve ahlâkî açıdan eğitmeye önce kendi nefsinizi eleştirerek ve eğiterek işe başlamış, insanları incitmeden eğitmeye özen göstermiştir. İnsanlara, müslüman kâfir olmasına bakmaksız-

²⁶ Şuarâ,214

²⁷ Buhârî,Vesâyâ,11(ha.2753)

²⁸ Yesevî, a.g.e, (V-15).(Ali Atmaca ,Ahmet Yesevî'nin_inanç Ve Düşünce Dünyası,Y.Lis. Teszi. Sivas,2008,s.75)

zın müsâmaha ve hoşgörülü davranmayı; onlara güzel sözler söylemeyi ve güler yüzlü olmayı öğütlemiştir.²⁹

Bu ölçüler de yine Kur'an ve Sünnet'in buyuruklarıdır. Yüce Allah Kur'an'da :

رَسْعُلًا مُكْبِدِيرِي لَآؤَ رَسِيْنَا مُكْبِدِ اللّٰه دِيرِي

“Allah sizin için kolaylık ister, güçlük istemez.” (Bakara 185)

Peygamberimiz de hadislerinde:

اَوْرُسَعْتُ لَآؤَ اَوْرُسِيَوَ اَوْرُقِنْتُ لَآؤَ اَوْرَشِيَدِ

“Müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz; kolaylaştırınız, zorlaştırma-
yınız”³⁰ buyurmuştur.

اَلْمُسْلِمُ مِّنْ سَلِمِ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ

“Müslüman, diliyle ve eliyle/ söylemiyle ve eylemiyle başkasını
incitmeyen insandır.” (Buhari, İman, ha.9)

Ahmed Yesevî'nin hikmetlerine ise şöyle yansımıştır:

Sünnet imiş, kafir de olsa incitme sen
Hüda bîzardır katıyürekli gönül incitenden
Allah şâhit öyle kula hazırdır Siccîn
Bilginlerden duyup bu sözü söyledim işte³¹

9. “Akıl ve nakil çatışmasına düşmemiştir.”³²

10. Tebliğ ve irşâdında “sohbet”e son derece önem vermektedir:

Ahlâkî etkileşim ve kişilik transferlerinde fizikî ve maddî beraberlik
“sohbet” le gerçekleştiğinden **sohbet geleneğine** önem vermiş, tebli-
ğini genellikle bu çerçevede yapmıştır. Mânevî berâberlik de “**râbıta-i**

²⁹ Sönmez Kutlu, A.Yesevinin Din Anlayışı

³⁰ Ebu Davud, IV, 408, ha.4837

³¹ Eraslan, **Divan-ıHikmet Seçmeler**, 57.

³² Sönmez Kutlu, A.Yesevinin Din Anlayışı

mürşid” ile gerçekleşir. Bu nitelik daha sonra özellikle **Nakşibendiy-ye**'de sistematize edilmiştir.³³

Benim hikmetlerim âlemde destân
Ruhum gelse, kılar **sohbet**-i bostan

Benim hikmetlerim fermân-ı sübhân
Okuyup anlasan, mânâ-yı Kur'an

Benim hikmetlerim âlemde sultan
Kılar lahzada çölü gülistan³⁴

Halk gelse, seçkin olur, yıldız gelse ay olur
Bakır gelse altın olur, dervişler **sohbetinde**,

Kibir hasetler ölür, içine manalar dolar,
Göz açıp Hakk'ı görür, dervişler **sohbetinde**³⁵

11. Tebliğ ve irşâdında murâkabe ve muhâsebeye önem vermektedir:

Bağlılarının **murâkabeli** ve **muhâsebeli** bir davranış çizgisine gelmesini isteyen Yesevî, hikmetlerinde, tasavvuf literatüründe “**Rabîta-i Mevt**” denilen ölümün hatırlanmasına önem verir. Bu bir öz eleştiri, kendini sorgulama ve davranışlarında daha dikkatli olma düşüncesinin canlı tutulması halidir. Böylece müridlerinin kontrollü ve kabre hazırlıklı bir yaşantı sergilemelerini arzular.

Canım ayrı olanda, tenim burada kalandâ
Tahta üzre olanda ne yaparım Allahım

Aciz olup yatanda, melekler hem girende
“Men Rabbük” diye soranda, ne yaparım Allahım³⁶

³³ Gündüz, İrfan., *Ahmed Yesevî'nin Tarikat ve İrşad Anlayışı*, Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı, **Yesevilik Bilgisi**, Ankara, 2000, s.249

³⁴ Eraslan, Kemal., *Divân-ı Hikmetten Seçmeler*, s.271

³⁵ Eraslan, **Divan-ı Hikmet Seçmeler**, 307

³⁶ Eraslan, Kemal., *Divân-ı Hikmetten Seçmeler*, s.301

12.Yesevî, “Hakikate” ermede Halvet ve Uzlet’i tercih eder

Kâmil bir insan olmak için Kur’an ve hadisin hükümlerine uymayı, âriflerin sözünü dinlemeyi, şeriat tarikat bütünlüğünü sağlamayı ve bir şeyhin gözetiminde zühd, riyâzet ve nefis mücâhedesini yaparak vuslata ermeyi öğütlemiştir.

Ahmed Yesevî, özellikle 63 yaşında “**Kul yere gir**”³⁷ nidasını duyduktan sonra tercih ettiği **halvet** ve **uzlet** hayatının, insana sağladığı mânevî faydalar bağlamında **halvet** kelimesinin derin anlamları olduğu ifade edilerek şu açıklama getirilmiştir:

Muhakkikler halvetin **ha’sını** hâlî’den, **lâm’ını** ley’den, **vâv’ını** vuslat’tan, sonunda **hâ okunan tâ’sını** da hidâyet’ten almışlardır. Halvet 40 gündür. Bu sayı **Hız. Musa’nın Tûr-ı Sînâ’da** kaldığı (Ârâf suresi 6/142) süreye eşittir.

Halvet, şeriat ve tarikat halveti olarak ikiye ayrılır. *Şeriat halveti* olmadan *tarikat halveti*’nin olması mümkün değildir.

Şeriat halveti, **tevbe** ile başlar. Müridin ilkin **pişmanlık içeren bir tevbe yapması** gerekir. Sonra **duyu organlarına hâkim olması, uzlete çekilmesi, helal yemesi, oruç tutması, şüphelilerden kaçınması ve Allah’ın haklarına riâyet etmesi** gerekir. Bunları gerçekleştiren mürid, **tarikat halvetine** girebilir. Müridin tabiatı kötülöklere karşı daha fazla eğilimli ise, eğitilip terbiye edilmesi o derece güçtür. Nefsinin onu helâke sürüklemesinden korkulur. Eğer fitratı bozulmamış ve iyiliğe meyilli ise terbiyesi kolay olur.³⁸

13. Yesevî, Hakikati “akıl” ile değil, ancak “aşk”la bulmanın ve müşâhede etmenin imkânlarından söz eder

Ahmed Yesevî’ye göre ilâhî aşk varlığın sebebi ve mânâsıdır. İnsanın gâyesi, kulluk kılarak Allah’a varmak olmalıdır:

Aşkın kıldı şeyda beni, cümle âlem bildi beni,
kaygım sensin dünü günü, bana sen gereksin sen

³⁷ Eraslan, a.g.e., s. 99, Hikmet, VII/14 ; N.Bardakçı, a.g.m

³⁸ Hazîni, Cevâhiru’l-Ebrar min Emvâci’l-Bihâr, hazırlayan: Cihan Okuyucu, Kayseri 1995,s. 21-23’dan naklen N.Bardakçı, a.g.m.

Taâla'llâh zihî ma'nî, sen yarattın cism ü cânı,
kulluk kılsam dünü günü, bana sen gereksin sen.

beyitleriyle bu düşüncesini ifâde eder.³⁹ Aşk makamı, insan aklının kavrayamadığı, baştanbaşa zorluk, cefâ ve mihnetle doludur. Aşk derdinin çaresi yoktur. Candan geçmedikçe aşk defteri tamamlanmaz.⁴⁰

Aşkın bağıny gezmeden âşık olunmaz
Hakirlik-ağlamaklık-çekmedikçe nefsin ölmez
Bir damlaya razı olmadan o inci olmaz
Razı olup has cevherden aldım ben işte⁴¹

Şeriattie âşıkların efsânesi
Ârif âşık tarikatın inci tânesi
Nereye gitse sevgilisi, evdeşi
Bu sırları arş üstünde gördüm ben işte⁴²

SONUÇ

Yapılan bu tespitler, Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinden çıkarılmış çok genel tespitlerdir. Bu tespitler bize göstermektedir ki, Ahmet Yesevi ve Yesevilîğin özellikle Orta Asya ağırlıklı sahada (Bugünkü **Kazakistan**, **Özbekistan**, kısmen **Türkmenistan** ve **Tacikistan** ve **Volga boylarını** içine alan saha) hala görülen izleri, Şeyhi **Yusuf el-Hemadânî** gibi bir **Hanefî** fakihî ve ilim adamı olarak tebliğ ve irşadda bulunduğu, Kur'an ve Sünnet merkezli ve Sünnî çizgide bir tarikat olduğudur. **Ahmet Yaşar Ocak**'ın da tespit ettiği hibi, "XII. yüzyıl başlarında Orta Asya'da meydana gelen **Moğol istilâsı** (1218'lerde), Yesevî dervişlerinin daha uzak bölgelere ulaşarak bir yandan **Harezm**, **Horasan** ve **Azerbeycan** üzerinden **Anadolu**'ya, diğer yandan da **Hindistan**'a girmeleri sonucu, Orta Asya Türkistan bölgesindeki özelliğini koruyamamış, Anadolu'da XIII. Yüzyılda **Kutbuddin Haydar** adlı bir Türk şeyhi tarafından Yesevilikle **Kalenderilik** birleştirilmek suretiyle

³⁹ Eraslan, a.g.e., s. 22

⁴⁰ Eraslan, a.g.e., s. 107, Hikmet, IX/3-4, 9-11; N.Bardakçı, a.g.m

⁴¹ Divan-ı Hikmet, Hikmet,XII-10

⁴² Divan-ı Hikmet, Hikmet,XII-9

kurulan **Haydarîlik** tarafından asimile edilmiştir. Bu, Yesevîlik geleneklerinin bundan böyle **Anadolu**'da XVI. Yüzyılın başlarında **Bektâşîlik** teşekkül edinceye kadar **Haydarîlik** tarafından temsil edilmesi demektir. Bu yüzyıldan sonra da bu temsilciliği **Bektâşîlik** devralmıştır. Bugün artık **Anadolu** ve **Balkanlar**'da Yesevî geleneklerini daha çok **Bektâşîlik** temsil etmektedir.

“Hind sûfilîğinde **Yesevîlik** etkisinin sonraki yıllarda daha çok Nakşîbedîlik'in bazı kolları içindeki âyin ve erkânla sınırlı kaldığı gözleniliyor.”⁴³

Yusuf el Hemadânî'nin bir başka talabesi olan, **Abdülhalik Gücdivânî**'nin tarikatına ise “**Hâcegân**” ismi verildi. **Yesevîlik** özellikle Türkler arasında yaygınlaşırken, **Hâcegan** ve onun devamı **Nakşîbedîlik** ise hem **Türkler** hem de **Tacikler** arasında yayıldı.

Horasan'ın **melâmet** anlayışı ile **Buhara**'nın **Sünnî anlayışını** birleştiren bir tasavvuf ekolü olarak kurulan “**Hâcegân**” **tarikatı**, 14'üncü yüzyılda **Bahâeddin Nakşîbend**'in, tarikatın unutulmaya yüz tutan prensiplerini tekrar ortaya koymasından dolayı **Nakşîbendiyye** adını aldı.⁴⁴

Kaynakça

Ahmet Yesevî, **Divan-ı Hikmet**, Hikmet, XII-10

Atmaca, Ali., **Ahmet Yesevî'nin İnanç Ve Düşünce Dünyası**, Y.Lis. Teszi. Sivas, 2008

Bardakçı, N., *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Dönüm Noktası: Ahmed Yesevî ve Tasavvuf Dünyası Türkler ve İslâmiyet* **TÜKYURDU** Temmuz 2011 - Yıl 100 - Sayı 287

Eraslan, Kemal., **Divân-ı Hikmetten Seçmeler**

Eraslan, Kemal., **DİA**, IX, 429

⁴³ Ocak, A.Yaşar., *Türk Dünyasında Ahmed Yesevî ve Yesevîlik kültürünün Yayılışı: Bir Sûfî kültürün yeniden Güncelleşmesi*, **Yesevîlik Bilgisi**, s. 454)

⁴⁴ (<http://ahmetdursun374.blogcu.com/naksibendilik-tarikatinin-tarihcesi/4492634>)

- Gündüz, İrfan., *Ahmed Yesevî'nin Tarikat ve İrşad Anlayışı*, Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı, **Yesevilik Bilgisi**, Ankara, 2000
- Hazîni, **Cevâhiru'l-Ebrar min Emvâci'l-Bihâr**, hazırlayan: Cihan Okuyucu, Kayseri 1995.
- Korkmaz, Seyfullah., *Ahmed Yesevî Ve Hacı Bektaş Veli. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Sayı: 11 Yıl: 2001 (325-355)
- Köprülü, Fuat., **İlk Mutasavvıflar**, 1966,2. Baskı
- Kutlu,Sömez., A.Yesevinin Din Anlayışı([http://www. Sonmezkutlu.net/pnum:142](http://www.Sonmezkutlu.net/pnum:142))
- Ocak, A.Yaşar., *Türk Dünyasında Ahmed Yesevî ve Yesevilik kültürünün Yayılışı: Bir Süfî kültürün yeniden Güncelleşmesi*, **Yesevilik Bilgisi**, s. 451-452)
- Yazıcı, Nesimi., *Hoca Ahmed Yesevî Döneminde Türk İslam Kültürünün Oluşumu ve Gelişimi Üzerine Bazı Düşünceler*, Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı, **Yesevilik Bilgisi**, Ankara, 2000
- Yıldırım, Ahmet., **Hoca Ahmet Yesevî'nin Hadis Kültürü**, Türkitan,2011
<http://ahmetdursun374.blogcu.com/naksibendilik-tarikatinin-tarihcesi/4492634>)

Göçebe Düşüncesinin Şekillenişinde Hoca Ahmet Yesevi ve Tasavvuf Merkezli Haritaların Teşekkülü

EROL CİHANGİR*

Saygıdeğer misafirler, değerli ilim adamları hepinize merhaba,
Tebliğimize konu olan “Göçebe” düşüncesinin şekillenmesinde Hoca Ahmet Yesevi’nin rolü ve muhtasar adı “Yesevilik” mahreçli tasavvuf merkezli haritaların teşekkülüne dair iki hususu ihtiva etmektedir. Pek tabii olarak “göçebe dünyasının” düşüncesinin varlığından, tekamülüne kadar değişik sorular sormak mümkün olmakla birlikte, her türlü itiraz hakkı mahfuz olmak kaydıyla, bizim burada üzerinde duracağımız husus, göçebe toplumun düşünce dünyasının sistematize edilmesiyle, bir başka ifadeyle göçebe toplumun yeni bir medeniyet inşasına doğru evrilme aşamalarına dikkât çekmektir. Zira, gerçekten de Avrupa merkezli, lineer ilerlemeci antropolojik görüşü bir yana bırakırsak, biz biliyoruz ki ilk insan ve ilk insan toplulukları da yaşadıkları mekan ve cemiyet içinde yeterli bir düşünce ameliyesi gerektiren “bilgi”ye sahip oldukları kadar, müdriklerdi. Bundan sonrasında “ilk düşünce” tarih (zaman) ve mekân (coğrafya) ile zenginleşerek günümüze kadar gelecektir. Hâtta bu konuda ilk insan cemiyetleri belki de bizim şu anda bildiklerimizden daha fazlasını biliyorlardı. Sözün gelişi, varlığından pek de haberdar olmadığımız Orta Afrika kadim Tuareg yazılı metinleri bu konuda bize ilginç olduğu kadar çarpıcı bilgiler vermektedir. (S. Çölgeçen, 2015, ve Kolektif, 2015)

* Phd(Dr), INALCO, Paris

Burada üzerinde duracağımız bir başka husus, “göçebe” toplumla, “yerleşik toplum” arasındaki ezeli farklılığın coğrafya üzerinden anlamlandırılmasıdır. Bu göçebe toplumun sosyolojik gerçeğiyle, beşeri coğrafyanın birbirinden ayrılmaz gerçeğidir. Yani, yakın çağ medeniyet tartışmalarının omurgasını oluşturan medeni miyiz, değil miyiz, yoksa yerleşik hayata geçmekteki gecikmenin bedeli olarak sınıflı toplum olup olamama gibi konular tabii olarak, Batı ölçekli mukayese esastan hareket etmekle ilişkili olduğunu da bilmekteyiz. Yine bilindiği gibi yaşadığımız yüzyılın son yarısından itibaren artık bu tür bir sınıflandırmanın anlamsız olduğu, tek bir “medeniyet” yerine, “medeniyetler” olduğu vurgusu yapılmaya başlanmıştır. İşte bu anlamda göçebe toplumun sosyolojik bir vakıa (olgu) ve aynı zamanda kendine özgü bir medeniyet kurucusu ve taşıyıcısı olmakla, kendi başına emsalsiz bir medeniyet olduğu kanaatindeyiz. Ancak böylesi bir sosyolojik olgunun kendi iç dinamikleri ve coğrafi mekanla (çatışmalı-barışık, uyumlu-uyumsuz) alâkalı olarak düşünce ve fikir dünyasının teşekkül ve tekamül aşamalarından geçerek, kemale ve zevale uğrayacaktır. Burada özellikle belirtmek isteriz ki, göçebe dünyanın düşünce dünyasındaki değişme ve gelişmeler sonuçları itibarıyla her ne kadar başka kültür ve medeniyet unsurlarıyla eklemlenerek, bir “yabancılaşmayı” beraberinde taşırsa da, yine de bugün bile gündelik hayat içindeki ilişkilerimizden, ikamet ettiğimiz mekâna, tercih ettiğimiz beslenme şekillerine, kültüre, dış politika ilişkilerimize kadar genetik hafızamızda bir şekilde muhafaza edilmektedir.

Burada sempozyuma konu olan ve gerçekten bir medeniyet değişikliğine gitmede bir dönüm noktası olarak kabûl edilen Hoca Ahmet Yesevi ve adıyla anılan Yeseviliğin anlamlandırılabilmesi onu Ortadoğudan ziyade İç Asyanın iklimatik karasal iklimin, sosyolojik olarak göçer yahut konar göçer çoban hayatını hâkim olduğu göçebe toplum bağlamında değerlendirmek gerekir. Buna tabii olarak dinî inanç ve itikadî biçimleri de ilâve etmekle, Asya kıtasının inanç sistemlerinin özellikle tasavvuf cereyanlarında tezahür ettiğini belirtmek gerekir. Dolayısıyla İslâm, Ortadoğu menşeli olmasına rağmen, Yesevi ve benzeri İslâm düşünürleri ve mutasavvıfları tarafından yeniden kurgulanarak, göçebe

düşüncesinin teşekkülünde Asyatik/bozkırlı bir karakter kazanır. Bu durum özellikle gözden geçirdiğimiz mutasavvıfların eserleriyle, kullandıkları hakim dilin, din dili olan Arapça yerine, yerli dil Çağatayca veya Uygurca olması yanında, bir başka coğrafyada hüküm süren ve aynı dine mensup (İslâm) âlim ve tasavvuf erbabının eserlerine rağbet etmemelerinde görülür.

Bu babdan olmak üzere Yesevi ve Yesevilğin hakim olduğu takribi 11.yy'dan, 13.yy'a kadar geçen iki yüzyıllık dönem İç Asyadan Anadolu'ya hâтта Doğu Avrupaya kadar uzanan mekân Asyalı göçebe kavimlerin kısa süreli yükseliş ve düşüşleriyle ilgili olarak, aynı zamanda Moğol fırtınasının en yoğun yaşandığı döneme rastlar. Sözün gelişi, 1092'de Selçuklu Devletinin iç karışıklıklarla Atabeyliklere bölünmesi, Katvan muharebesiyle Karahıtaylara yenilerek çöküşün başlaması (1141) ve büyük Oğuz isyanıyla Selçukluların dağılmasıyla, Harzemşahların ortaya çıkması (1154), Moğol Karahıtaylarının Uygur Kara Hoca krallığıyla Karahanlıları zayıflatıp (1132), Fergana'da Karahanlıların Harzemşahlar tarafından yıkılması (1212) İç Asya'da sıkışıp kalan Türk toplulukları için ciddi bir sıkıntı yaratmıştı. Diğer tarafta, aynı mekânda oldukça güçlü bir Budist, Zerdüş ve İsmaili etkisi sadece İslâmı değil, aynı zamanda toplumsal yapının bütünlüğünü parçalayacak bir başka kültürel tehdit unsurudur. Hoca Ahmet Yesevi, bağımsızlığını yitirmiş ve toplumsal düzenin bozulduğu, bir nevi anarşi içinde boğuşan bu beşeri coğrafyada, yeni mekân arayışlarıyla, toplumsal yapıyı yeniden inşa etme çabası içinde olan göçebe topluma hitabedecekti. Hoca Ahmet Yesevi ve Yesevilik bu hâliyle Haldun'un deyimiyle "kurucu göçebe" (İbn-i Haldun, 1989) rolünü üstlenerek, yeni bir dünya, yeni bir medeniyet kurma misyonunu üstlenir. Zira, yerleşik hayatın hakim olduğu şehir hayatı siyâsî ve fikrî çatışmalar içindedir. Bu durum kendi bağlamında taşıdığı değerler, hâтта üzerinde yapılan tartışmalar tarih ve coğrafyayı (zaman ile mekânı), göçebe ile yerleşikliği, din ile itikat arasındaki ilişkileri kimi zaman karşı karşıya getirerek, birinin diğerine hâkim olmasını sağlayacaktır. İç Asya'da mevcut düzenin aksine gelişen bu hareket (Yesevi) dinî olduğu kadar, siyâsî coğrafya açısından da sonraları Yesevî ardılı tasavvuf cereyanlarında göçebe kökenlerine

bağlı Selçuklu ve Osmanlı asırlarında yerleşik zadegan sınıfına karşı, muhalif bir hareket olarak değişik adlar altında (Bektaşilik, Bayramilik, Ahilik, Kalenderilik, v.b) ortaya çıkacaktır. (E. Akgün, 2011) Yerleşik-göçebe ayrımı burada ampirik olmaktan öte, beşeri ve coğrafi bir anlam taşır ki, meselâ yerleşik toplum statükoyu muhafaza etme, ticari kazanç elde etme gayesi taşırken, göçebe veya yarı göçebeler yaşadıkları pastoral hayatın gereği kendilerine olan sınırsız bir özgüven, varolanla yetinmeyi, ama yerleşik hayatın kanun ve nizamlarından azade hür yaşamayı tercih edeceklerdir. Bu konuda özellikle Orta Asya menşeli tasavvuf hareketlerinde hâkim olan serazat hayat tarzıyla, öğreti ve söylemleriyle tasavvuf terminolojisinin esasını oluşturan; *nefse hakimiyet*/dünya malından vazgeçme, *uzlet ve inziva*/kalabalık kitlelerden uzak kalma, her şeyden “*vazgeçme*” içselleştirilmiş bir göçebe/çoban hayatıyla, daha sonraları kendini “Yeniçeri ocağı”nda bulacak olan Bektaşilikte, gezgin dervişlerin Kalenderiliğin/diğergamlığı ve siyâsî hayatın içtimaî dayanışmacılığın Bayramilik ve müşterek paylaşımcılığın Ahilikte aynı göçebe ruhunun “dışa vurumu” tezahürü olarak görmek mümkündür. Nitekim, Yesevî menşeli dervişlerden Sarı Saltuk, Küpeli Hafız, Hacı Bayram Veli, Yunus Emre, Gül Baba, v.d. simaların yerleşik içtimaî hayat ve siyâsî otoriteden bağımsız hareket etmeleri de bununla ilgili olmalıdır. Bu durum dinin algılandığı toplumsal yapı ve alanla ilgili olduğu kadar, aynı zamanda coğrafi mekânla da ilgilidir. Zira, “her toplum kendi üretim biçimini ve doğa ile olan ilişkilerini tanımlayan ve meşrulaştıran egemen bir dünya görüşü kavramsallaştırması yaratır” (M. Doğan, 2016). Dolayısıyla, İslâmın Asya’da nasıl algılandığı ve göçebe toplumu nasıl etkilediği de önemli bir husustur. Be sebeple Yesevi ve yeseviliği anlamlandırmada kullanacağımız argüman İslâmdan ziyade, İslâmın algılanış mekânı olan bozkır/göçebe coğrafyası olmalıdır. Birincide, yerleşik tarım ve ticaret alanlarıyla, bu alanlarda tutunma imkânı bulan o yıllarda çok tanrılı dinleri (Budizm, Manihizm, v.d.) barındırmakla, modern tabirle yozlaşma/çürümeyi (degeneration) beslerken, Hoca Ahmet Yesevi, henüz yerleşik hayattan uzakta ve hâlâ “yaratıcı” tek tanrı dini üzerinde yürüyen kadim ahlâk anlayışını İslâm öğretisiyle mezcederek, Asyalı, göçebe bir dünyanın

paradigması olan “Yesevilik” adıyla anılacak yeni bir ahlâkî doktrin kuruyordu. Bu doktrin, tam da klâsik göçebe hayat alanına uygun, insan merkezli bir bakışta ifadesini bulacaktır.

Hoca Ahmet Yesevi, Divan-ı Hikmet’inde;

*Kayda körseng köngli sınık merhem bolgıl
Öyle mazlum yolda kalsu hemdem bolgıl
Ruz-ı mahşer dergahıga mahrem bolgıl
Mâ vü menlik halayıkıdın kaçdım mene* (H. Ahmet Yesevi, 2016)

“Nerde görsen gönlü kırık, merhem ol
Öyle mazlum yolda kalsa, yoldaş ol
Mahşer günü dergahına yakın ol
Ben-benlik güden kibirlilerden kaçtım ben”

Coğrafyanın belirlediği çetin tabiat şartları altında belki biraz çetin, ziyadesiyle savruk ama öz itibarıyla yaradılışın ilk yalın hâli merhamet ve vicdani duygularını taşıyan kadim çoban ruhundan örnek bir model düşünce yaratma çabası Yesevi’den itibaren hemen hemen Asya merkezli tasavvuf hareketlerinin temel düsturu olur. Yesevi, yine “Hikmetler”de;

*Sünnet imiş kafir bolsa berme garaz
Köngli kattıq dil-âzardan Huda bizâr* (H. Ahmet Yesevi, 2016)
“Sünnet imiş, kafir de olsa incitme
Gönlü katı, gönül incitenden de Allah şikâyetçidir”

Bu söylem tarzı, elbette çağımızın konuyla ilgili hakim görüşü hâline gelmiş “münzevi” bir hayatla, dünyadan bağlarını koparma yahut tam tersine “meta”yı tartışmasız tek gerçek haline getirme değil, insan başta olmak üzere âlemi oluşturan her şeyi, “varlık ve yaradılış” odaklı bir dünya görüşü ortaya koyar. Nitekim ahir zamanda “*Ve ilm-i şeriat birlen amel kılmağay* (Ahir zamanda sahte âlim ve şeyhler çıkıp, şeriat/kanunlara uymayacaklar) haber veren Yesevi, Fakrnâme’de “*derişlikte kırk makamdan birinin, insanlara gönül alıcı sözler söylemek, diğerinin de ilim öğrenmek*” olduğunu dile getirir. Keza, Yesevi’nin öğrencilerinden olan Süleyman Hâkim Ata’nın artık halk ağzında bir darb-ı mesel hâline gelen “*Her geceyi Kadir, her gördüğünü Hızır bil*” düsturu, göçebe dünyasının insan ve evren algısını ortaya koyduğu gibi, aynı zamanda

yeni bir din anlayışıyla (İslâm) ortaya çıkan anlayışın kavramsal değişim aşamalarına işaret eder.

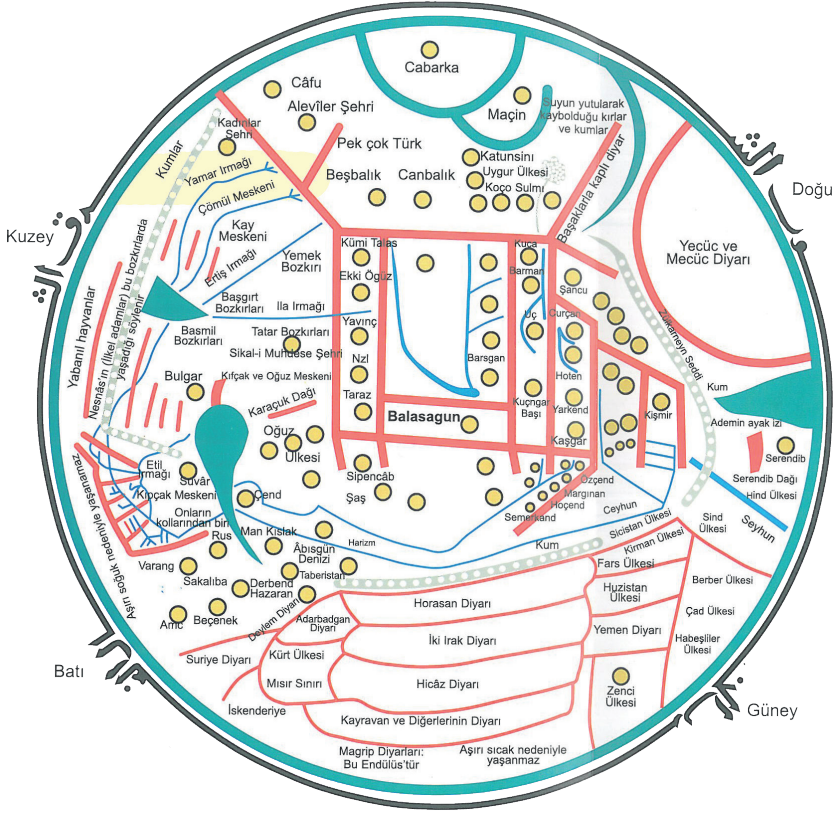
Dinî ilimlerden, tasavvufa ve tasavvuf kanalından beslenen toplumsal yapı, şeriat alanına tecavüz etmeksizin kendine özgü bir ahlâki doktrin geliştirir. Bu doktrin adil olmayı, paylaşmayı, yaratılan her nesneye saygı göstermeyi, hâtta yolda yürümekten, ata binmeyi, konuşma üslûbuna kadar bilimum insanî münasebetleri tefekkür dünyasında formatlandığı, yeni bir medeniyetin teşekkül devrinin başlangıcını oluşturur. Nitekim, bozkır mutasavvıflarının eserlerinde-menkıbe ve darb-ı mesellerle-kullandıkları metaforlar her ne kadar tasavvuf yoluna girmiş taliplere (mürîd) ilişkin adab ve erkan, din ve devlet yolunda bir misyonerlik va'zediyorsa da, aslında bu toplum içinde zaten varolan değerlerin değişmesi değil, bu değerlerin dinî bir niteliğe bürünerek, sistematik hâle gelmesinde sufiler öncü rol üstlenmeleridir.

Teşekkül devrinin yalın ve sade hikmetli söze dayanan birikimi daha sonraları gelişerek, edebiyattan, mûsikiye, lûgattan, ilimden, tefekküre evrilerek belli bir dönemde kemâle erişir. Ne var zaman içinde, bir yandan sınıfsal “egemenliğin” meşruiyet kazanmasında şeriat hükümlerinin hâkim hale gelmesi/getirilmesi, bir yandan doğal olarak her oluşumun olgunluk sonrası çöküşü gereği tasavvuf hareketlerinin yozlaşması, diğer yanda Batı emperyalizminin fitilini ateşleyen “akıl ve kültür” karşısında Asya tefekkürünü “hikmet ve irfan” merkezli dünyasını yenilemeyişi, tenkidin olmamasının getirdiği kendini tekrara düşmesi, Batı karşısında topyekun bir yenilgiyi getirir.

Sonuç olarak Ortadoğu İslâmı, ilâhiyata dair keskin tartışmalarla, toplumsal birliği parçalayan mezhep tartışmaları içindeyken, Yesevi geleneği vahdet bütünlüğü içinde bozkırın çoban/göçebe irfanından ahlâki bir doktrin yaratıyordu. Bu durum bize Yesevi geleneğiyle, bu gelenekle ilgili hemen her tasavvufî hareketin Hindistan'dan, İdil-Ural'a, Anadolu'dan Orta Avrupa içlerine kadar yayılmasında aynı zamanda coğrafyanın tarihsel arkaplânının üzerinde durulması gerekliliğini gösterir. Biz bunu ancak Yesevi coğrafi perspektifinden baktığımızda bir anlam kazandırabiliriz. Bu perspektif tabii olarak mistik yahut daha doğrusu sufi haritaların oluşumuyla ilgili olup, bize medeniyet daireleri

ve döngülerinde coğrafya ile medeniyet arasındaki ilişkileri anlamlandırabilmemizi sağlayacaktır.

Bundan hareketle, erken kültür ve coğrafya ürünlerinden biri olan Kaşgarlı Mahmut'un kartografya çalışmasından yola çıkmayı uygun görüyoruz. Zira bu harita erken dönem kartografya çalışmalarının ortak özelliği "inanç" merkezli olması bir imkân sunduğu kadar, aynı zamanda tebliğimizin özünü oluşturan "bozkır" dünyasını en iyi yansıtan kartografik enstrümanlardan biridir.

Kaşgarlı Mahmut'un Haritası

Kaşgarlı Mahmut'un haritasında görüleceği üzere bozkır/çoban kavimlerin meskun oldukları coğrafi mekan yer almaktadır. Şimdi bu haritayı zihnimizin arkaplanında tutarak devam edelim: sözkonusu bölgede (İç Asya) hemen hemen bütün sufi hareketlerin coğrafi toponomiyle birebir ilgili olduğu görülür. Meselâ, Türkistanî, Horasanî,

Bulgari, Semerkandî, Buhari, Tirmizî, Yesevî, Tebrizî, v.b. (Bu arada elbette tasavvuf şeyhinin bizzat kendi adıyla anıldığı da vakidir) Bu bağlamda tarikat yahut tasavvuf hareketleri coğrafi mekânla eşanlamlı olarak kavramak veya belli bir topluluk mekân perspektifiyle ilişkili olarak düşünmek gerekmektedir. Tabii olarak bu tür bakış biçimi bir tasavvuf ve sufi coğrafyayı da anlamlı hale getirecektir.

İster yesevilik olsun, ister diğer İç Asya menşeli sufi hareketlerin şimdiki zaman ve mekândan bakıldığında uzak kalışımızın ve anlamlandırılmamızın sebebi 11. ve 12.yy İç Asyasının inanç ve mekân boyutundan farklı bir zaman ve mekânda bulunmamızdır. Meselâ, Yeseviliğin doğup geliştiği dönem Türk Asyasında Karahanlı, Gazneli, Selçuklu, Harzemşahlar hâkimiyet mücadelesi verirken, ardı sıra gelen Moğol istilâları bölgede yeni bir organizasyona uyacak biçimde yeni bir idari coğrafyanın da teşekkül çabasına girişir. Biz bu sebeple, 11.yy'dan, 19.yy'a kadar bölgede hâkim olan tarikat ve tasavvuf hareketleriyle, sonuçlarını incelerken bunların hayat bulduğu kurumsal mekânlarla (tekkeler, zaviyeler, ocaklar, v.s.) birlikte ortaya çıkan tasavvufî metinlerin mekânla olan ilişkilerini de dikkâte almak zorundayız.

Keza, Kaşgarlı Mahmut'un haritasına yeniden dönecek olursak, bu harita etnolojik olduğu kadar İslâm dünyasının hemen hemen tamamını (Hind'den, İspanya'ya kadar) almakla, aynı zamanda bir inanç ve dünya görüşü haritasıdır. Haritada daha da ilginç olanı, Japonya hariç tutulduğunda islâm ülkeleri dışında başka bir ülke ve bölgenin yer almaması ve Balasagun'un merkez oluşudur. Dolayısıyla Asya merkezli sufizm (Türkistan) klâsik medrese alanının tartışmaları dışında bir bozkır hümanizminin doğuşuyla, tarihin tamamlayıcısı rolü üstlenir.

Tabii olarak yukarıda zikredildiği üzere aynı dönemde medrese, Kur'an ve Hadis metinleri üzerinden dini mevzuların keskin kurullarla tartışıldığı alan hâline gelirken, sufi hareketler bu tartışmanın dışında tam da bozkıra özgü hür bir dünya görüşü oluşturuyorlardı. Dahası, medrese-iktidar ikilisinin tehdidine maruz kalan kişi ve kişiler, tehdit ve tehlikeden kurtulmak için çoğu zaman kaçarak bozkırın sufi ocaklarına sığınıyorlardı.

Özellikle 11.yy ile 14.yy arasında İç Asya'da cereyan eden siyasi hadislerle meydana gelen alt-üst oluşlar karşısında Asya sufiliğiyle, bu

cereyanın ortaya çıkardığı edebiyat islâmî bir kavrayış biçimi olarak, potansiyel bölücü ve parçalayıcı karakter taşıyan bölgeci ve itikadi ayrılıkları, bir ahlâk doktrini etrafında birleştirici ve şekillendirici yanıyla, millî bir kimliğin, yerli bir düşüncenin ortaya çıkması, belki de daha fazlası coğrafyanın/mekânın vatanlaşması kadar İslâmlaşmasını da sağlar. Nitekim, takibeden Orta zamanların Türk devletlerinin giriştikleri fetihlerde bu sufi hareketler alp/dervişler adıyla kolonizatör rolü üstlenirken, daha sonraları çöküş döneminde özellikle Çarlık Rusyasının fetihlerine karşı Kafkasya, İdil-Ural ve Türkistan'da istiklâl ve hürriyetin korunmasında milli kimliğin temsilen direniş cephesi olurlar.

Burada elbette, dinden, siyâsete, iktidar kavgalarından, toplumsal ve iktisadi yapıya kadar pek çok karmaşık bağlantılar iç içe geçmiş durumdadır. Böylesi karmaşık bir yapı içinde bir takım istisnai durumları saymazsak, Yesevi menşeli sufi hareketler çoğu zaman yerleşik düzene ve kurumlara karşı muhalif, fakat genel olarak da özerk hareket olarak kalırlar. Şimdilerde bazı çevrelerin heterodoksi adıyla vulgarize etmeye çalıştıkları sufi hareketler uzun süre varlığını bu şekilde devam ettirirse de, zaman içinde kendini yenileyemediği noktada ya egemen sınıf, iktidarla uzlaşarak, iktidarın kurumsal organlarından biri haline gelir, yahut itikatta meydana gelen kaymalara uğrayarak heretik bir hareket olarak tarihi ve toplumsal misyonunu yitirir.

Ancak, sonuçları ne olursa olsun geniş Asya bozkırlarından başlayarak, Anadolu, Balkanlar, Kafkasya ve Kıpçak bozkırlarına kadar Avrasya anakarasının beşeri şekillenişinde Yesevilik ve benzeri sufi kavrayışı kendine özgü bir Turan mekanının kadim göçebe/çoban topluluklarını etno-kültürel bir evreye sokarak, Asyatik bir tefekkür geleneği yaratmıştır. Bu anlamda tabiatıyla homojen bir islâm coğrafyasından ziyade birkaç İslâm coğrafyasından bahsetmek daha isabetli olur. Yine aynı sebeple , İç Asya Türkistan'ında doğup, gelişen Yesevi menşeli sufi cereyanları, tefekkür biçimini Ortadoğu çöl coğrafyasından alan benzeri sufi cereyanları birbirinden bağımsız teşekkül eden pastoral/göçebe hikmet ve ahlâk anlayışı olarak değerlendirmek gerekir. Tam da bu noktada farklı siyâsî, fikrî ve üretim tarzlarıyla tartışmaya açılan ilmî konuların coğrafyadan bağımsız olarak düşünmek de mümkün

değildir. “Her toplum ve üretim biçimi tabii çevre ile olan ilişkilerinde özel bir ilişki türünü gerekli kılmış” olmakla (M. Doğan, 2016), İç Asya (Türkistan) mistisizmi veya sufizminin teşekkül ve tefekkür alanı olan mekân, her şeyi ile coğrafyanın ayrılmaz bir parçasıdır.

Burada bir yaklaşım tarzı olarak ele aldığımız sufi cereyanların haritalanmasında ölçü olarak 55⁰ Kuzey, 27⁰ Güney paraleliyle, 124⁰ Doğu, 52⁰ Batı meridyenleri arasında (Grosser Weltatlas, 1990) hayat süren, eserlerini Türkçenin Çağatay lehçesiyle yazan ve Türkçe düşünen mutasavvıflarla, Türkî tarikatlar esas alınmıştır. Sempozyum gibi sınırlı bir vakit içerisinde sözkonusu mutasavvıfların isim ve seccelerini mümkün olduğunca kısa tutarak Yesevi merkezli sufi haritalara değinmek istiyorum.

Tasavvuf yahut tarikat dendiğinde hemen hemen çoğumuzun aklına gelen M. Bahaddin Nakşibendi'den, Hoca Ahmet Yesevi'ye, Hoca İshak'tan, Seyyid Nefes b. Oraz'a kadar tedkik ettiğimiz toplam 51 (ellibir) mutasavvıfın tamamı Türkçe yazıp, Türkçe konuşan Türk dil coğrafyasına mensuptur.

Tasavvuf hareketlerinin bölgesel olarak dağılımına bakıldığında üç bölge dikkat çekmektedir: Doğu Türkistan (bugünkü Uygur bölgesi), Batı Türkistan (bugünkü Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan), Kuzey Afganistan ve İdil-Ural (Tataristan, Başkurdistan, eski Bolgar Hanlığı). Genel olarak İç Asya çanağını oluşturan Fergana vadisiyle, Maverâ'ün nehir merkez olamak üzere, İdil-Ural bölgesini kapsayan sufizmin doğuş yerleri toplam 31 mekanı teşkil etmektedir. Bunlar Çimkent, Buhara, Oş, Horezm, Saray, Belh, Herat, Kabil, Gazne, Namanagan, Kaşgar, Yarkent, Aksu, Hoten, Kuca, Semerkant, Hokant, Hive, Taşkent, Ufa, Orenburg, Kazan, Astarhan ve Meşhed'dir. Mezkur mekanlar, bugünkü Orta Asya kalkanı kuzey yarıküresinin 3/1'ine tekabül etmektedir.

Bölgede doğup, gelişen belli başlı sufi hareketleri genel olarak 6-7 tasavvuf ve tarikat belirleyici olmakla; bunlardan 20'si Yesevi ocağı ilk sırada yer alırken, 7'si Nakşibendi ve kollarıyla ikinci sırada, 3'ü Kalendarilikle üçüncüsürada yer almaktadır.

Tarikat mensubu sufilerin faaliyet sahaları, doğdukları şehir, köy, kasaba çevresi merkez olmak üzere, genel olarak hinterlandı Doğu-Batı istikametinde bugünkü Doğu Türkistan'dan başlayıp, Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan, Türkmenistan ve Güney Kafkasya üzerinden Türkiye; Güney-Kuzey istikametinde Afganistan'dan başlayıp, Hazar'ın doğusundan İdil-Ural boylarına uzanmaktadır. Ancak kendi merkezi alanı dışında Kafkasya, Anadolu ve Balkan coğrafyasına yöneldiğinde, bir nevi "alp/eren" (misyoner/şövalye) tarzıyla farklı bir örgütlenme ve kavrama biçimine dönüşür.

Netice itibarıyla, konuyla ilgili yapılacak daha özel ve detaylı çalışmaların, gerek bölgesel, gerekse bölgelerarası değişim ve dönüşümleri takibetme ve anlamlandırma açısından önemli olduğunu düşünüyor, hepinize saygılarımı sunarım.

Kaynakça

- Sami Çölgeçen, Büyük Sahrayı Nasıl Geçtim, Ark Yay., İstanbul, 2015
 Kolektif, Tuaregler, Çev. Zekeriya Kurşun, Taş Mektep Yay., 2015
 İbn-i Haldun'a Mukaddime, C.2., Dergah yay., İstanbul, 1989
 Engin, Türk Dünyasında Din ve Gelenek, Doğu Kütüphanesi Yay., İstanbul, 2011
 Mesut Doğan, "Çevre Sorunları" İstanbul Üniv. Edebiyat Fak., Coğrafya Ders Notları, İstanbul, 2016
 Hoca Ahmet Yesevi, Divan-ı Hikmet (Mısır nüshası), Hazırlayan, M. Mahur Tulum, Doğu Kütüphanesi Yay., İstanbul,
 Grosser Weltatlas, Nauman/ Göbel Verlagsgesellschaft, Köln, 1990

AHMET YESEVİ'NİN TEMSİLCİSİ SALTIK GAZİ'NİN YESEVİLİK ANLAYIŞININ EVRENSELLEŞMESİNE KATKISI VE GÜNÜMÜZE YANSIMASI

NECATİ DEMİR*

ÖZ

Saltık Gazi, Türk dünyasının en büyük hocalarından Ahmed Yesevî'nin öğrencisi sayılmaktadır. Evliya Çelebi, Sarı Saltık'ın adının *Muhammed Buhari* olduğunu, Türk-i Türkan Hoca Ahmed Yesevî'nin tahta kılıç kuşatarak Hacı Bektaş-ı Veli'nin yanına, Rum'a gönderdiğini belirtir. Çelebi, eserinin bir başka yerinde Ahmed Yesevî'nin onu önce Moskov memleketinde Heştek kavmini ve Leh memleketinde Lipka kavmini İslam dinini kabul ettirmek için gönderdiğini söyler.

Gerçekte Ahmed Yesevî, Saltık Gazi'den yaklaşık yüz yıl önce yaşadığından bir araya gelmiş olmaları mümkün değildir. Ancak düşünce, dünyaya bakış, din algısı vb. konularda Saltık Gazi'nin Ahmet Yesevî'nin devamı olduğuna hiç şüphe yoktur.

Saltık Gazi sağlığında aynı anlayışın temsilcileri *Tapduk Emre*, *Hacı Bektaş-ı Veli*, *Nasreddin Hoca*, *Mevlanâ Celaleddin -i Rumî*, *Ahmed Fakih*, *Karaca Ahmed*, *Mahmud Hayrani*, *Barak Baba* ... gibi Türk ulularıyla yakın ilişkiler içerisinde olmuştur.

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi.

Saltık Gazi'nin diğer milletlerle barışı hep önde tuttuğu anlaşılmaktadır. Saltık Gazi'nin *Boşnaklar, Hırvatlar, Sırplar, Frenkler, Lehler, Almanlar, Avusturyalılar, Kırımlılar, Romenler, Moldovanlar, Macarlar, Çekler, Mısırlılar, Macarlar, Arnavutlar, Bulgarlar, Makedonar, Yunanlılar, İspanyollar, Araplar, Farslar, Türk Dünyası, İslam Dünyası* ile ilişkileri kayıtlara geçmiştir. Hatta Arnavut ve Boşnaklara İslamiyeti tebliğ eden de Sarı Saltıktır. *Babadağı, Varna, Kırım, Bosna-Hersek, Arnavutluk, Babaeski, Mısır, Diyarbakır, Kütahya, Lapseki, İran* ve Çorum'da olmak üzere 13 yerde tekke kurmuştur. Buralarda pek çok konuda hizmet vermiştir.

Romanya, Rusya, İsveç, Çekoslovakya, İspanya, Polonya, Bosna-Hersek, Kırım, Macaristan, Bulgaristan, Makedonya, Kosova, Yunanistan ve *Türkiye*'de kırkın üzerinde yerde türbesi veya makamı bulunmaktadır.

Bütün bunlardan anlaşıldığına göre Ahmet Yesevî'nin temsilcisi olarak Saltık Gazi üç kıtanın hemen her yerine Ahmet Yesevî'nin anlayışını taşımış ve evrensel boyut kazandırmıştır. Saltık Gazi'nin 13. yüzyılda Ahmet Yesevî'nin görüşlerine kazandırdığı bu evrensellik, günümüz uluslararası ilişkilerine hala yön vermektedir. Bosna-Hersek ve Arnavutluk'un Türkiye'ye yakın durmasının temelinde Ahmet Yesevî anlayışı ve o anlayışı bu ülkelere taşıyan Sarı Saltık bulunmaktadır.

Biz bildirimize Ahmet Yesevî'nin temsilcisi Saltık Gazi'nin; Yesevilik anlayışını üç kıtaya nasıl taşıdığı, günümüze kadar bu anlayışın nasıl olgunlaştığı, günümüzde ne durumda olduğu, gelecekte nasıl geliştirilebileceği üzerinde duracağız.

Anahtar kelimeler: Hoca Ahmet Yesevî, Saltık Gazi, Yesevilik

ABSTRACT**THE CONTRIBUTION TO UNIVERSALIZATION OF YESEVÎLIK DOCTRINE OF SALTİK GAZI, THE REPRESENTATIVE OF AHMET YESEVÎ, AND TODAY'S REFLECTION**

Saltık Gazi is acknowledged as the student of one of the greatest Turkish scholar, Hodja Ahmed Yesevî. Evliya Çelebi said that Sarı Saltık's original name was Muhammed Buhai, while Türk-i Türkan Hodja claimed that Ahmed Yesevî girded Sarı Saltık with sword and sent him to Hacı Bektaş-ı Veli in Anatolia. Evliya Çelebi, somewhere else in his book, claimed that Ahmed Yesevî sent Saltık Gazi first to the Hestek tribe in Moscow, and then to the Lipka tribe in Poland to invite and convert the tribes into Islam.

On the one hand, in reality, it was not possible for Saltık Gazi and Ahmed Yesevî to meet, because Ahmed Yesevî had lived a century before Saltık Gazi, on the other hand, in terms of their thoughts, world views and religion perceptions, Saltık Gazi was a descendant of Ahmed Yesevî.

Saltık Gazi was in close relationships with Turkish scholars of the same school of thoughts such as *Tapduk Emre, Hacı Bektaş-ı Veli, Nasreddin Hodja, Mevlana Celaleddin-i Rumi, Ahmed Fakih, Karaca Ahmed, Mahmud Hayrani, Barak Baba* and so on.

It has been understood that Saltık Gazi assigned the prime importance to peace with the other nations. Saltık Gazi's relations with *Bosnian, Serbian, French, Polish, Austrian, Romanian, Moldavian, Hungarian, Bulgarian, Croatian, Macedonian, Czech, Greek, Spanish, Arabic, Persian, Turkish, Muslim, German, Albanian* people were in records.

He built 13 different Tekkes, Islamic Monasteries, in *Babadagi, Varna, Bosnia-Herzegovina, Babaeski, Egypt, Diyarbakır, Lapseki, Iran* and Çorum. He served on different subject in those Tekkes.

He has more than 40 shrines and posts in *Romania, Russia, Sweden, Czechoslovakia, Spain, Poland, Bosnia-Herzegovina, Hungary, Bulgaria, Macedonia, Kosovo* and *Greece*.

Given that, it can be inferred that as a representative of Ahmed Yesevî, Saltık Gazi has delivered Ahmed Yesevî's understandings and thoughts to three different continents and has made his school of thoughts universal.

This universalization still has effects on world politics. The essence of the close relationships between Bosnia-Herzegovina and Albania was a result of Ahmed Yesevî's doctrines which reached those countries from Middle Asia thanks to Saltık Gazi. In our paper, we will focus on the Saltık Gazi, the representative of Ahmed Yesevî, how he delivered the Yesevîlik doctrines to three continents, how these doctrines developed, how these doctrines are in today's world and finally how these doctrines can be improved in the future.

Keywords: Hoca Ahmet Yesevî, Saltık Gazi, Yesevî's doctrines

Giriş:

Evliya Çelebi'ye göre Saltık Gazi, Ahmed Yesevî tarafından Yesevîliği ve doğru yolu insanlara öğretmek için batı tarafına gönderilmiştir. Saltık Gazi'nin adı *Muhammed Buhari, Muhammed Buhari-i Saltık, Muhammed Buhari-i Sarı Saltık Bay*'dir. Çelebi ayrıca Saltık Gazi'nin Babadağı'ndaki mezarında "*Burası Bay Seyyid Muhammed Gazi'nin mezarıdır*" şeklinde Tatarca bir yazı olduğundan da bahsetmektedir. Ancak Sarı Saltık'ın Buharalı olduğunu ve adının Muhammed Buhari olduğunu sadece Evliya Çelebi söylemektedir. Çelebi, onun adının *Muhammed Buhari* olduğu iddialarıyla birlikte eserinin başka yerlerinde hep *Sarı Saltık, Saltık Baba, Saltık Sultan, Sarı Saltık Sultan*, ... şeklinde zikretmektedir.

1. Ahmed-i Yesevî:

Hoca Ahmed, Ata Yesevî, Türkistan Piri ve Pîr-i Türkistan adları ile de bilinen *Ahmed-i Yesevî*, muhtemelen Kazakistan Çimkend yakın-

larında yer alan Saram kasabasında doğmuştur. Bazı kaynaklara göre Yesi, bugünkü adı ile Türkistan'da dünyaya gelişir. Doğum tarihi belli değildir. Yusuf-ı Hemedanî'den ders aldığına göre XI. yüzyılın ikinci yarısında, 1083'te dünyaya geldiği tahmin edilmektedir. Babası Yesi'nin tanınmış şahsiyetlerinden Şeyh İbrahim, annesi ise Şeyh İbrahim'in halifelerinden Musa Şeyh'in kızı Ayşe Hatun'dur. Çocuk yaşta babasını ve annesini kaybeder. Eğitimi ve bakımı ile ablası Gevher Şehnaz ilgilenir. Daha sonra ablası ile Yesi şehrine yerleşirler. Burada Arslan Baba'dan ders alır.

Ahmed-i Yesevî, Hz. Peygamber'in sünnetlerine son derece bağlıdır. Yusuf-ı Hemedanî'den dolayı İmam-ı Azam Ebu Hanife mezhebindedir Yusuf-ı Hemedanî'dan sonra 1160'tan sonra irşad mevkiine gelmiş, 1162'ya kadar devam etmiştir.

Ahmed-i Yesevî, 83-84 yaşında (H.562) 1166'da Hakka yürüdüğü tahmin edilmektedir¹. Türbesini 1396-97 yılında Emir Timur yaptırmıştır².

2. Ahmed-i Yesevî'nin Müridleri ve Halifeleri

Ahmed-i Yesevî, hayatta iken doksan dokuz bin müridi, yine hayatta iken tayin ettiği pek çok halifesi bulunmaktadır. İlk halifesi Arslan Baba'nın oğlu Mansur Ata'dır. İkinci halifesi 1218'de vefat eden Harezimli Sait Ata, üçüncü halifesi Süleyman Ata da denilen Hakim Ata'dır. Dördüncü halifesi olarak Sufî Muhammed Danişmend gösterilmektedir³.

3. Ahmed-i Yesevî ve Yesevîlik

Yesevîlik tarikatının esasları; adab ve erkan hakkındaki bilgiler, Ahmed-i Yesevî'nin hikmetlerinden öğrenilmektedir. Ayrıca onun *Fakr-name* risalesi, Yesevî dervişi Hazinî'nin *Cevâhirü'l-evrar*

¹ Necdet Tosun, *Ahmet Yesevî*, Ankara 2015, s. 19-20.

² Kemal Ersalan, *Ahmed-i Yesevî Divan-ı Hikmet Seçmeler*, Ankara 1991, s. 6-17.

³ Tosun, age, s. 36.

min emvaci'l-bihar adlı eserinden de Yesevîlik hakkında bilgiler elde edilmektedir.

Ahmed-i Yesevî'nin kurucusu olduğu Yesevîlik tarikatı İslam adab ve erkanı içerisinde yer almaktadır. Zühdi bir tasavvuf anlayışı hakimdir. Bu anlayışın temelini "Tevhid" teşkil ettiği için Yesevîlik'te tarikat ile şariat iç içedir.

Hikmetlerde ve diğer eserlerden öğrenilebildiğine göre Yesevîlik'in esasları şöyledir: 1) Tevhidi esas alan tasavvuf anlayışı, 2) Şariate ve Hz. Peygamber'in sünnetine mutlak bağlılık, 3) Şariate dayanan tarikat, 4) Riyaet ve mücadele, 5) Halvet ve zikir.

İslamiyete getirdiği evrensel yorum ise 7 başlık altında değerlendirilmektedir: 1) Allah'a aşk ile bağlılık, 2) İhlas, 3) İnsan sevgisi, 4) Hoşgörü, 5) Kadın – erkek eşitliği, 6) Emek ve işin kutsallığı, 7) Bilim.

4. Yesevîlik ve Anadolu

Yesevîlik, başlangıçta Seyhun çevresine, daha sonra da bütün Türkistan'a yayılmıştır. Moğol istilasından sonra Horasan, İran ve Azerbaycan Türkleri arasında yaygınlaşmıştır. XIII. asırda da Yesevî dervişleri vasıtasıyla Anadolu'ya doğru ulaşmaya başlamıştır.

Anadolu'da çok sayıda Yesevî dervişi bulunmaktadır. Dervişlerden ikisi çok önemli isimlerdir. Bunlardan birisi Hacı Bektaş-1 Velî diğeri ise Sarı Saltık Gazi'dir.

Hacı Bektaş-1 Velî Velayetnamesi'ne göre Hacı Bektaş-1 Velî, Ahmed Yesevî'nin halifelerinden Lokman Parende'nin mürididir⁴. İlimde olgunluğa erişince Ahmed Yesevî, Hacı Bektaş-1 Velî'yi Anadolu'ya göndermiştir.

Yine rivayete göre Ahmed Yesevî, Sarı Saltık'ı 700 kişi ile Hacı Bektaş-1 Velî'ye yardım etmesi için beline tahta kılıç bağlamış, Rum / Anadolu'ya göndermiştir. Hacı Bektaş-1 Velî ise Anadolu'ya gelen Sarı Saltık'ı, Rumeli'ye göndermiştir⁵.

⁴ Hacı Bektaş-1 Velî Velayetnamesi,

⁵ Hacı Bektaş-1 Velî Velayetnamesi,

Evlıya Çelebi, bilgilerin kaynağını belirtmeksizin, Seyahatname'nin 3. cildinde Bürvadi (Dobruca)'den bahsederken Sarı Saltık ve Hacı Bektaş-ı Velî'yi Rum'a Türk-i Türkan Hoca Ahmed Yesevî'nin gönderdiğini belirtir. Sarı Saltık'ın Sinop'tan Varna'ya, Varna'dan Pürvadi / Pirevadi'ye yani Dobruca'ya geldiğinden bahseder⁶.

Evlıya Çelebi, Babadağı'nı bir başka zaman ziyaretinde Sarı Saltık'ın yani Muhammed Buhari'nin Horasan'dan Hacı Bektaş-ı Velî ile birlikte göçtüğünü, Bektaş-ı Velî'nin izniyle Babadağı'na geldiğini anlatmaktadır. Geldikten sonra Leh, Çeh Nemse, İsaç ve Moskov memleketlerinde Saltık namıyla seyahatte bulunduğunu, buralarda gizlice yüz binlerce kişiyi Müslüman ettiğini, sonra da Babadağı'na dönüp oturduğunu, Sarı Saltık'tan dolayı Babadağı dendiğini anlatmaktadır⁷.

5. Sarı Saltık Gazi

Saltıkname'den ve diğer kaynaklardan anlaşıldığına göre *Sarı Saltık*, XIII. yüzyılda yaşamış, Anadolu ve Rumeli'nin Türkler adına fethinde birinci derecede rol almış bir Türk kahramanıdır. O, *Sinop*'ta doğmuş, hayatta olduğu süre içerisinde üç kıtaya adaleti, doğruluğu ve aydınlığı bu ilimizden hareket ederek götürmüştür. Hayatının daha sonraki yıllarında *Edirne*'ye taşınmış, burayı “*gaziler ocağı*” ve “*fetih kapısı*” durumuna getirmiştir. Sarı Saltık'ın faaliyet alanı, yukarıda da bahsedildiği gibi Anadolu'dan başlar. Daha sonra haksızlık, kanunsuzluk, zulüm ve kötülüklerin bulunduğu bütün yeryüzüne uzar. Yani Sarı Saltık, nerede kötülük, kanunsuzluk ve zulüm varsa düzeltmek için oradadır.

Saltık Gazi'den ilk bahseden kaynaklardan birisi de İbnü's-Serrac'ın *Tuffâhu'l-Ervâh ve Miftâhu'l-İrbâh* adlı eseridir. İbnü's-Serrac'ın eserinde onun adı “*Sarı Saltuk*” veya “*Saltuk et-Türki*”dir. Yazara göre Sarı Saltık, 1227 yılında doğmuş ve 70 yaşında iken 1297'de Hakk'a yürümüştür⁸.

⁶ *Evlıya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 3, s. 175-176.

⁷ *Evlıya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 3, s. 204-205.

⁸ S. Sankaya vd, *İbnu's-Serrac'ın Eserleri Çerçevesinde XIII. Yüzyıl'da Güneydoğu Anadolu'da Dini-Tasavvufi Hayat*, PN 110K317, Isparta 2012, s. 243-248.

Saltıkname'ye göre Saltık Gazi'nin en yakın gaza arkadaşları; *Köle Yusuf, İlyas Rumî, Husrev, Kemal Ata, Kara Davut*'tur. Esere göre Saltık Gazi, Anadolu'yu Türk yurdu yapan *Taptuk Emre* (13 yüzyıl), *Hacı Bektaş-ı Veli* (? -1271(?)), *Nasreddin Hoca* (1208 (?)-1284(?)), *Mevlanâ Celaleddin-i Rumî* (1207-1273), *Şems-i Tebrizî* (1185-1248), *Ahmed Fakih* (13 yüzyıl), *Karaca Ahmed* (?), *Mahmud Hayrani* (?-1269), *Barak Baba* (?-1307)... gibi Türk uluları ile görüşmüştür. Dolayısıyla destan kahramanları içerisinde adı geçen Türk uluları da yer almaktadır. Selçuklu Sultanlarından *I. İzzeddin Keykavus* (1211-1220), *I. Alâeddin Keykubad* (1220-1237), *II. Gıyaseddin Keyhüsrev* (1237-1246), *II. İzzeddin Keykavus* (1246-1260), *II. Alâeddin Keykubad* (1249-1257), *III. Gıyaseddin Keyhüsrev* (1265-1282); Deşt-i Kıpçak Devlet adamları *Batu Han* (1227-1256), *Berke Han* (ö.1266), *Mengü Timur* (ö.1280), *Tuda Menge Han* (ö. 1287) ile görüştüğü, pek çok konuda ortak çalıştıkları Saltıkname'de anlatılmaktadır.

Saltık Gazi'nin Anadolu'daki en önemli mekanları; *Sinop, Amasya, Sivas, Kastamonu, Çankırı, Ankara, Konya, Kırşehir, Niğde, Bor, Trabzon, Bursa, İzmir, Antalya, Alanya, Finike*'dir. Rumeli tarafında ise *Kırım, Edirne, Babadağı Babaeski* ve **İstanbul** ön planadır. Kısaca belirtmek gerekirse Saltıkname'nin coğrafyası; Asya, Avrupa, özellikle Balkanlar ve Afrika'nın kuzeyidir, diyebiliriz. Bir başka söyleyişle Saltıkname, üç kıtada yaşayan bütün milletleri ilgilendirmektedir. Bu bakımdan Saltıkname, diğer Türk destanlarına göre coğrafyası en geniş olanıdır. 13 yerde zaviye kurduğu tespit edilmiştir⁹ (Demir, 2015: 137-213).

Yukarıda da bahsedildiği gibi 1297'de Babadağı'nda Hakk'a yürümüştür. Asıl mezarı Babadağı'nda olduğu tahmin edilmektedir. Şimdiye kadar 41 yerde mezar, türbe ve makamı tespit edilmiştir.

Gerçekte Ahmed Yesevî, Saltık Gazi'den yüz yıl önce yaşadığından bir araya gelmiş olmaları mümkün değildir. Ancak düşünce, dünyaya bakış, din algısı vb. konularda Saltık Gazi'nin Ahmet Yesevî'nin devamı olduğuna hiç şüphe yoktur.

9 Necati Demir, Sarı Saltık Gazi, İstanbul 2015, s. 137-213.

6.Hacı Bektaş-ı Veli ve Sarı Saltık İlişkisi

6.1. Saltıkname'ye göre Hacı Bektaş-ı Veli ve Sarı Saltık İlişkisi

Saltıkname'de Hacı Bektaş-ı Veli ile ilgili çok önemli bilgilere rastlamaktayız. Eserde anlatılanlara göre Saltık Gazi, Sultan Hacı Bektaş-ı Horâsânî'nin Sivas'a geldiğini ve Sivas şehri içerisinde dervişlerle birlikte gezdiğini duyar. Sivas'a gelip onunla görüşüp sohbet ederler. Saltık Gazi, Sultan Hacı Bektaş-ı Horâsânî'den kendisine dua etmesini ister. Hacı Bektaş-ı dua eder ve onu Fakih Ahmed'in yanına gönderir¹⁰. Saltıkname'de Hacı Bektaş-ı Veli ile Saltık Gazi'nin ilk karşılaşması şöyle anlatılmaktadır:

"... Saltık Gazi, birkaç gün çok sıkıntı çekti. Kendine gelince kalktı, sultandan izin alıp Sivas'a gitti. O sıralar Çin'den, Sultan Hacı Bektaş-ı Horasanî gelmişti. Sivas şehrinde dervişleri ile gezerdi. Saltık Gazi, onu görünce ileri geldi. Onun mübarek elini öptü. Sultan Hacı Bektaş-ı Horasanî de Saltık Gazi'yi tuttu, alnını ve iki gözünü öptü. Sonra defalarca kucaklaştılar. Varıp bir yerde otururlar. Saltık Gazi:

—Bana dua et, dedi. Hacı Bektaş, ona çok dua etti:

—Yürü Server (Saltık Gazi), Fakih Ahmed'in yanına var, dedi. Şerif(Saltık Gazi), bu söz üzerine Fakih Ahmed'in yanına gitmek üzere yola çıktı"¹¹.

Eserin bir başka bölümünde Anadolu evliyaları ve Ahmed Yesevî'nin öğrencisi Hacı Bektaş-ı Veli'nin Anadolu'ya gelişi şöyle anlatılmaktadır:

"Şöyle rivayet ederler. Saltık Gazi; Rum'da bu gazaları ederken Acem mülkünde, Horasan'da, Belh şehrinde ehlullah bir mecliste toplanmıştı. Horasan pîrleri:

—Acaba bu Sarı Saltık, hangi mertebededir? Bütün bu işleri, o yapıyor. Sarı Saltık, bizim dairemizde değil. Rum'da herhangi bir

10 *Saltıkname*, Topkapı nüshası, s. 42-43.

11 *Saltıkname*, Topkapı nüshası, s. 519-521.

*eşliyanın varlığını bilmiyoruz. Eşliyanın olmadığı bir yerde o, bunun gibi işler yapıyor. Acaba Sarı Saltık eşliya mıdır, dediler. Kutb:—Eğer Rum'da bizden bir kimse varsa bu bizim ucu yanmış odunumuzu tutar, deyip ocaktan ucu yanmış bir odunu aldı, havaya doğru fırlattı. Belh şehrinde Cengis çıkmazdan önce, **Sultanülulema Bahavar** göçüp Rum'a geldi. Onun bir müridi vardı. Divane olup dağlarda gezerdi. Bir süre sonra geldi, bir yerde tekke kurup oturdu. Yanında birkaç kişi daha vardı. Kutb, o ucu yanmış odunu fırlatınca Üryan Baba ve Toğan Ata tekkenin penceresinden elini dışarı uzatıp:*

—Bize onlardan armağan geldi, dedi. Ucu yanmış odunu tuttu, yere bıraktı. O ağaç yere batınca yeşerdi, yapraklandı. Ateşi söndü. Bu hâl, Kutb'a malum olunca:

—Bakın, bizim attığımız ateşli odunu kimse tuttu mu, dedi.

Sultan Hacı Bektaş-ı Horasanî, o cemaatin aşçılarından idi. İzin aldı, güvercin suretine girip Rum'a gitmek üzere uçmaya başladı. Kırşehir'deki Ahmed zaviyesine geldi. Ateşli odunu orada gördü. Şaşırdı, bir ağacın budağına kondu. Ahmed:

—İlimize misafir geldi, bakın kimdir, dedi. Toğan yerinden kalktı. Dışarı çıkıp baktı, geri geldi:

—Kimse yoktur, dedi. Ahmed, Üryan'a:

—Sen de çıkıp bak, dedi.

Öyle deyince Üryan dışarı çıktı, baktı. Sultan Hacı Bektaş-ı Horasanî'yi gördü, Toğan'a gösterdi. Kendisi içeri girdi, Ahmed'in huzuruna geldi:

—Server! Doğudan batıya göz attım, bir güvercin gördüm, dedi. Ahmed:

—Olur, deyip hemen yerinden kalktı, dışarı çıktı.

Bu tarafta Toğan Ata, bir doğan suretine girdi. O güvercinin üzerine vardı. Sultan Hacı Bektaş-ı Horasanî onu görünce silkinip insan suretine girdi:

—Server! Erenler, adama böyle vahşi görünmezler. Sen niçin böyle yapıyorsun, dedi. Toğan:

—Buraya, Rum ili derler. Buranın erenleri çok vahşi olur, dedi.

Sultan Hacı Bektaş-ı Horasanî onunla söyleşirken Ahmed Veli dışarı geldi. Bektaş-ı ileri gelip Ahmed ile kucaklaştı. Ahmed:

—*Gelmene sebep nedir, diye sordu. Sultan Hacı Bektaş-ı Horasanî:*

—*Bu Rum'da er var mı, diye bakmaya geldim, dedi. Ahmed:*

—*Beri gel, gör, dedi. Bektaş, ileri geldi. Ahmed, eli ile onun gözünü okşadı. Bektaş, nereye baksa bir er otururdu. Gördü. Evliyaların rubunu müşabede etti, hayran oldu. Tekrar gözünü okşadı, kendine geldi. Fakih:*

—*Git, şimdi Kutb'a haber ver, dedi. Bektaş, geri gitti. Horasan pîrleri:*

—*Durum nedir? Rum'da er gördün mü, dediler. Bektaş:*

—*Taş ve toprak kadar er gördüm, dedi. Kutb:*

—*Gördüklerin var olsun. Şimdi yürü, sana Rum'un gözçülüğünü verdik. Ahmed'e de kutupluk verildi. Bundan sonra Rum'da kutb odur, dedi.*

Hacı Bektaş, geri Rum'a geldi. Rum'da olan erenler karşılamaya çıktılar, alıp oturdukları yere getirdiler. Hacı Bektaş, oraya yerleşti. Şimdi orada yatmakta”¹².

Velayetname'nin en eski nüshası H. 1034/1624-25 tarihlidir. Ancak eserin çok daha eski tarihlerde yazıldığı tahmin edilmektedir.

6.2. Velayetname'ye göre Hacı Bektaş-ı Veli ve Sarı Saltık İlişkisi

Velayetname'de Sarı Saltık ile ilgili ilgi çekici rivayetler yer almaktadır. Hacı Bektaş-ı Veli Velayetnamesi'ndeki rivayetlere göre Hacı Bektaş-ı Veli ile Sarı Saltık, Arafat Dağı'nda Zemzem Pınarı'nın yanında karşılaşmışlar. Sarı Saltık, sürüleri olan bir çobandır. Hünkar onun yanına varır, konuşup tanışır. Hünkar ona bir yay, yedi ok ve bir seccade verir. Beline de bir tahta kılıç kuşatıp yanına yoldaş olarak Ulu Abdal ile Kiçi Abdal'ı görevlendirir ve onları "Seni Rum'a salduk" diyerek Rumeli'ye gönderir. Onlar Sinop'a giderler. Hünkar'ın verdiği seccadeyi denize bırakıp üzerine çıkarlar. Seccade Gürcistan'a gider. Gürcü

¹² *Saltıkname*, Topkapı nüshası, s. 523-524.

Kralı onları karşılayıp misafir eder. Sarı Saltık onları İslamiyete davet eder. Onlar da şehadet getirip Müslüman olur. Gürcü Kralı öldükten sonra onlar tekrar eski dinlerine dönerler.

Sarı Saltık ve arkadaşları Gürcistan'dan ayrıldıktan sonra tekrar Karadeniz'den Dobruca'ya yönelirler. Kaliakra Kalesi'nin yanından karaya çıkarlar. O yıllarda burada yedi başlı bir ejderha ortaya çıkmıştır. Bu yüzden Kaliakra Kalesi terk edilmiş durumdadır. Sarı Saltık ejderhanın karşısına dikilir. Hünkar'ın verdiği okların her birini ejderhanın bir başına atar. Ejderha can havliyle Sarı Saltık'ı kuyruğu ile sıkıştırır. Sarı Saltık bu durumdan Hacı Bektaş-ı Velî'nin Hızır'ı yönlendirmesi ile ejderhayı öldürerek kurtulabilir. Bunun üzerine Kaliakra Padişahı ve halkı Müslümanlığı kabul eder.

Velayetname'deki bir başka rivayet kurban ile ilgilidir. Açak isimli bir çiftçinin iki öküzü vardır. Açak bunlara çok iyi bakmamaktadır. Bir gün tarlada çift sürerken öğendere ile öküze dokunur. Öküzün vücudu kanar. Öküz dile gelip sahibine bağırıp çağırır, ona Sarı Saltık'ın geleceğini ve kendisini ona kurban edeceğini söyler. Açak bu durumu gelip Çelebilere anlatır. Çelebiler, Sarı Saltık'ı karşılamak için Aksaray tarafına gönderir. Fakat Sarı Saltık, Kırşehir yolundan gelip Karahöyük'e ulaşır. Burada çakıl taşlarını toplayıp gelmelerine nişane olsun diye bir yere yığarlar. Sonra Hacı Bektaş-ı Velî'nin türbesine gelirler. Çelebiler ile bir araya gelip o öküzü kurban ederler.

Hacı Bektaş-ı Velî Velayetnamesi'ndeki rivayetlere göre Sarı Saltık daha sonraki yıllarda Hakk'a yürür. Yürümeden önce kendisini sevenlerin bir tabutla alıp götürmelerini vasiyet eder. Vasiyeti de yerine getirilir. Onu severler tabutunu alıp götürürler, Sarı Saltık'a yakın olmanın sevinci ile yurtlarında defnedirler¹³.

Evliya Çelebi'ye göre de Sarı Saltık'ı Rumeli'ye gönderen Hacı Bektaş-ı Velî'dir. Çelebi, muhtemelen Hacı Bektaş-ı Velî Velayetnamesi'ni okumuş ve bu bilgiyi adı geçen eserden almıştır¹⁴.

¹³ Hamiye Duran-Dursun Gümüşoğlu, Hünkar Hacı *Bektaş Velî Velayetnamesi*, Ankara 2010, s. 421-447.

¹⁴ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 2, s. 185.

7. Sarı Saltık Gazi ve Ahmed Yesevî

Evliya Çelebi (1611-1682), yaklaşık kırk yıl boyunca Osmanlı Devleti topraklarında geziler yapmış, gözlemlerini 10 ciltlik Seyahatname adlı eserde toplamıştır.

Evliya Çelebi Seyahatname'nin I., II., III. cildinde Bürvadi (Dobruca)'dan bahsederken Sarı Saltık'ın adının *Muhammed Buharî* olduğunu, Türk-i Türkan Hoca Ahmed Yesevî'nin tahta kılıç kuşatarak Hacı Bektaş-ı Velî'nin yanına, Rum'a gönderdiğini belirtir. Sarı Saltık'ın Sinop'tan Varna'ya, Varna'dan Pürvadi / Pirevadi'ye geldiğinden bahseder¹⁵. Evliya Çelebi Seyahatname'nin V., VI., VII., VIII. ciltlerinde onun Romanya, Yunanistan, Arnavutluk, Makedonya'daki türbelerinden, makamlarından, maceralarından onunla ilgili inanışlardan bahsetmektedir¹⁶.

Evliya Çelebi'ye göre Sarı Saltık, Ahmed Yesevî tarafından batı tarafına gönderilmiştir. Önce Moskov memleketinde Heşteek kavmini ve Leh memleketinde (Polonya) Lipka kavmine İslam dinini kabul ettirmiştir¹⁷. Polonya'nın Gdansk şehrinde yerleşmiş, burada İslamiyeti kabul etmeyen ve ona engel olan bir papazı da ortadan kaldırmıştır. Gdansk'ta birkaç yıl kaldıktan sonra burada Müslüman ettiği Lipka kavmi ile Dobruca'daki Yenısala Kalesi'ne gelmiş, fethedip buraya yerleşmiştir. Evliya Çelebi, sık sık bahsettiği bu bilgileri, Yazıcıoğlu Mehmed Çelebi (?-1450)'nin Sarı Saltık Risalesi'den almış olmalıdır¹⁸.

Ancak Sarı Saltık'ın Buharalı olduğunu ve adının Muhammed Buharî olduğunu sadece Evliya Çelebi söylemektedir. Ahmed Yesevî'nin 1166'da öldüğü, Sarı Saltık'ın 1227'de doğduğu dikkate alındığında Saltık Gazi'den 61 önce yaşadığı için bir araya gelmiş olmaları mümkün değildir. Çelebi, onun adının *Muhammed Buharî* olduğu iddiaları-

¹⁵ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 3, s. 175-176.

¹⁶ Geniş bilgi için bk. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Hazırlayan: S. A. Kahraman, Y. Dağlı), C. I-X, İstanbul 1999.

¹⁷ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 5, s. 142.

¹⁸ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 5, s. 142.

la birlikte eserinin başka yerlerinde hep *Sarı Saltık*, *Saltık Baba*, *Saltık Sultan*, *Sarı Saltık Sultan*, ... şeklinde zikreder¹⁹.

Anlaşılan odur ki Ahmed Yesevî ile Saltık Gazi bir araya gelmemiştir. Lakin Saltık Gazi; *Tapduk Emre*, *Hacı Bektaş-ı Veli*, *Nasreddin Hoca*, *Mevlanâ Celaleddin-i Rumî*, *Ahmed Fakih*, *Karaca Ahmed*, *Mahmud Hayrani*, *Barak Baba* ... pek çok çağdaşları gibi Ahmed Yesevî'nin yolundan gitmiş ve onun takipçisi olmuştur. Anadolu'da yazılmış eserlere göre bu önemli şahsiyetlerin kutbu da Ahmed Yesevî'dir.

8.Saltık Gazi'nin Yesevîlik Anlayışının Evrenselleşmesine Katkısı

Saltık Gazi'nin diğer milletlerle barışı hep önde tuttuğu anlaşılmaktadır. Saltık Gazi'nin *Boşnaklar*, *Hırvatlar*, *Sırpalar*, *Frenkler*, *Lehler*, *Almanlar*, *Avusturyalılar*, *Kırımlılar*, *Romenler*, *Moldovanlar*, *Macarlar*, *Çekler*, *Mısırlılar*, *Macarlar*, *Arnavutlar*, *Bulgarlar*, *Makedonlar*, *Yunanlılar*, *İspanyollar*, *Araplar*, *Farslar*, *Türk Dünyası*, *İslam Dünyası* ile ilişkileri kayıtlara geçmiştir. Bu ülkelerden özellikle batı tarafında bulunanlar *Boşnaklar*, *Hırvatlar*, *Sırpalar*, *Frenkler*, *Lehler*, *Almanlar*, *Avusturyalılar*, *Kırımlılar*, *Romenler*, *Moldovanlar*, *Macarlar*, *Çekler*, *Macarlar*, *Arnavutlar*, *Bulgarlar*, *Makedonlar*'a ... Ahmed Yesevî'nin İslam anlayışını götüren Sarı Saltık Gazi'dir. Hatta Arnavutlar ve Boşnaklara İslamiyeti tebliğ eden de Sarı Saltık'tır. Hırvatların bir kısmı ise İslamiyeti ondan öğrenmiştir.

8.1.Saltık Gazi, Arnavutlar ve İslamiyet

Pek çok tarihçi Arnavutların İslamiyet ile tanışmasını Osmanlı Dönemine bağlamaktadır. Halbuki Saltık Gazi, Osmanlı Devleti Balkanlara geçmeden onları İslamiyet ile tanıştırdığı anlaşılmaktadır. Yani Balkanların Müslüman milleti olan Arnavutlar ile İslamiyeti tanıştıran Saltık Gazi'dir. Arnavutluk'un Kruya (Kruje) (Osmanlı Döneminde Akçahisar) şehrinde bulunan Saltık Gazi Türbesi, bu güzel anların abidesidir.

¹⁹ Necati Demir, *Sarı Saltık Gazi*, İstanbul 2015, s. 38-39.

Harita: Arnavutluk Haritası (<https://www.google.com.tr>)

Saltık Gazi ile Arnavutların ilişkisi bununla da kalmaz. Evliya Çelebi, Arnavutluk'un Ergiri kasabasının özel günlerini anlatırken Ruz-ı Hızır, Nevruz-ı Harzemşahî, Kasım günlerinden bahsettikten sonra ilginç bir biçimde “*Sarı Saltık Günleri*”ni de burada yaşayanların özel günü olarak kutladıklarını bildirmektedir. Sarı Saltık Günleri ve diğer özel günlerinde kuşak kuşağa yapışıp *hora teptikleri*²⁰, semai ettikleri anlatılmaktadır²¹.

Hasluck, Arnavutluk'un Malakastra bölgesindeki yer adlarını sayarken: “*Şetet Mirayen: yani 'evliya yeri' ki bu isim Sarı Saltık'ın burayı ziyaret ettiği hakkındaki menkıbeye dayanır.*” demektedir²².

Hasluck, İşkodra ile Yakova arasında Has denilen yerde şimdiye kadar bahsi geçmemiş bir *Sarı Saltık mezarı* bulunduğunu işittiğini söylemektedir²³.

Arnavutluk'un batısında Sarendë şehrinde 2008 yılında Hacı Dede Reşat Bardî'nin tekke inşaatı yapılırken sol taraftaki Saltık Gazi'ye sağ tarafı ise Balım Sultan'a ait olduğuna inanılan ayak izleri tespit edilmiştir²⁴.

²⁰ Bir tür horan. Horan oynama “hora tepmek” şeklinde de ifade edilmektedir.

²¹ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 8, s. 302.

²² Hasluck, age, s. 64.

²³ Hasluck, age, s. 157.

²⁴ Mehmet Tütüncü-Sara Kuehn, “Further Notes on The Setting For The Veneration of Şari Şaltıq Dede”, *Balkanlara Gidişinin 750. Yılında Uluslar arası Sarı Saltık Sempozyumu* (6-10 Kasım 2014), Köstence- Romanya 2014.

Fotoğraf: Hacı Dede Reşat Bardi Tekkesi ile Saltık Gazi ve Balı Sultan'ın Ayak İzleri

Arnavutluk'un Kruya (Kruje) yani Akçahisar'da Saltık Gazi'nin ayak izi olduğuna inanılan bir türbe binası bulunmaktadır. Türbe ve ayak izleri Tiran'dan Kruya'ya gelirken Kuruya'ya birkaç kilometre kala yolun hemen sağ tarafında yer almaktadır.

Fotoğraf: Arnavutluk'un Kruya (Kruje)/Akçahisar Şehrinde Saltık Gazi'nin Ayak İzleri

8.2.Saltık Gazi, Boşnaklar ve İslamiyet

Saltıkname'deki rivayetlere göre Saltık Gazi, kendisini tanıtmadan defalarca Bosna'da bulunmuştur. Fakat bunlar gezi ve gözlem amaçlı olmuştur. Bir kez yine Bosna'ya gittiğinde bir düğün merasimine rastlamıştır. Düğün, Bosna Kralının oğlundur. O, düğün sırasında Bosna kralının oğlunu ve Hersek kralının oğlunu sarhoş iken kaçıtır ve bir yere gizler. Onlar kendilerine geldiğinde Müslüman olmalarını

ister. Bosna kralının oğlu ve Hersek kralının oğlu, Müslüman olurlarsa Bosnalıların bunu hoş karşılamayacağını söylerler. Saltık Gazi onlara gizli din tutmalarını önerir. Bu konuda anlaşılır. Saltık Gazi, Bosna kralının oğlunu ve Hersek kralının oğlunu serbest bırakır. Bosnalıların İslamiyet ile tanışması galiba bu olay sırasında olmuştur²⁵.

Saltıkname'deki rivayetlere göre Saltık Gazi, İslamiyeti kabul ettirdiği Bosna kralının oğlu ve Hersek kralının oğlu ile münasebetleri hep devam etmiştir.

Saltıkname'de anlatılanlara göre Saltık Gazi zaman zaman Bosna melikini ve oğlunu ziyaret eder. Onlar da Saltık Gazi'ye hürmet eder, ziyafetler verir ve hediyelerle uğurlarlar²⁶. Bosna kralının oğlu ve Hersek kralının oğlu da zaman zaman Saltık Gazi'yi Babadağı'nda ziyaret eder, ona hediyeler ve kurbanlar getirirler²⁷. Bosna Meliki ölünce yerine Saltık Gazi aracılığı ile Müslüman olan oğlu geçer. Rivayetlere göre Müslüman Bosna melikini ilk ziyaret edip onu kutlayan Saltık Gazi'dir²⁸.

Saltıkname'de Bosnalıların Saltık Gazi aracılığı ile İslamiyeti kabul ettikleri anlatılmaktadır. Onların Müslüman olmaları eserde şöyle rivayet edilmektedir:

Sarı Saltık ve arkadaşları bir dağın zirvesine ulaşır, orada büyük bir kale görürler. Kale sanki gökyüzüne değmektedir. Saltık Gazi o kaleye ulaşınca kalenin komutanı kalenin kapısını sağlamlaştırır. Saltık Gazi kaleye girip: *"Ey! Gözünüzü açın, kaleyi bana verin, canınızı kurtarın. Yoksa sizi hep kırarım, dedi. Kalenin beyi ileri geldi: 'Ya Server! Bu il, Bosin'e bağlıdır. Biz onun beyine uyarız. Bosin beyi sizin dostunuzdur. Biz de dost olalım. Bu dağ başındaki kalede su yoktur, yağmur yağsa sarnıçtan su içeriz. Yağmazsa aşağıdan getiririz. Bizim hâlimiz çok kötüdür. Eğer sen velayet gösterip bize bu dağ başından su çıkarırsan, sana uyarız ve dinine gireriz' dedi. O beye Biliç Yorgevan derlerdi. Şerif kabul etti, bir taş*

²⁵ Saltıkname, Topkapı nüshası, s. 98-104.

²⁶ Saltıkname, Topkapı nüshası, s. 181-182.

²⁷ Saltıkname, Topkapı nüshası, s. 581-582.

²⁸ Saltıkname, Topkapı nüshası, s. 600-601.

*asasını vurdu. Bir yerden yoğun su çıkıp akmaya başladı. Şeker gibi tatlı idi. Bey bu durumu görünce atından indi, gelip diz çöktü, iman getirdi. Halk da iman getirdi, Müslüman oldu. Şerife izzetler ve hürmetler ettiler. Ser-ver on gün orada kaldı. Sonra oradan ayrıldı, Bosin meliki kralın yanına vardı. Bosin meliki Seyyid'in geldiğini işitti, karşılamaya gelip Şerif'in ayağına düştü. Seyyid'i alıp tahtgâhı saraya getirdi. Şerif'e ziyafetler verip, konuk etti. Ser-ver kırk gün orada oturdu. **Zira Ser-ver onu, oğlumdur, diye severdi. O da Şerif'e, babam, derdi. Biribirine muhabbetleri ziyade idi. Gizli din de tutardı.** Ser-ver ona veda edip yola revan oldu, gitti. Geldiler, gazilerle büyük bir kaleye ulaştılar"²⁹.*

Bir başka rivayet de Bosna'ya saldıran Almanları Saltık Gazi'nin uzaklaştırması ile ilgilidir³⁰.

Saltıkname'de Hersek'e saldıran Frenklerin Saltık Gazi yardımıyla geri püskürtülmesi de anlatılmaktadır. Geri püskürttükten sonra Frenklerin saldırdığı kaleyi Hersekliler yıkar. Bu kaleyi başka bir yerde inşa ederler ve adını **Saltıkiyye** koyarlar³¹.

Rivayetlere göre Saltık Gazi, bir savaş sırasında şehit olur. Şehit olmadan önce: "... Ben giderim! Siz beni yıkayıp kefenleyin. ... Çevredeki beyler sizden benim ölümü isterler. Birer tabut hazırlayın. Bir gece dursun, adamlarına verin. Ben o tabutlarda görüneyim. Benim tabutumu her yere koyun. Sizler de koydukları zaman görürsünüz" der. Saltık Gazi'nin vasiyetini yerine getirirler. O yüzden Saltık Gazi'nin kabrinin çok yerde olduğu rivayet edilmektedir. Leh (Polonya), Çek, Üngürüs (Macaristan) meliki gelip Saltık Gazi'nin tabutunu alır. Daha sonra Bosna Meliki gelir. Ona da bir tabut gösteriler. Alıp ülkesine götürür. Bosna Meliki türbe yapıp orayı vakıf hâline getirir. Mamur edip zaviye yapar. Mostar'a 15 km uzaktaki Blagay köyünde yer alan Sarı Saltık Tekkesi, Saltık Gazi'nin Bosna'daki makamı gibi görünmektedir.

²⁹ *Saltıkname*, Topkapı nüshası, s. 861 - 862.

³⁰ *Saltıkname*, Topkapı nüshası, s. 993-1011.

³¹ *Saltıkname*, Topkapı nüshası, s. 1011-1016. *Saltıkiyye Kalesi*, şu ana kadar, tarafımızca tespit edilememiştir. Dolayısıyla burada anlatılan rivayetin doğruluğu araştırmaya muhtaçtır.

Bosna-Hersek'teki Sarı Saltık'ın türbesi/makamı, Mostar şehrine 20 km uzaklıkta olan Blagay Tekkesi'nde yer almaktadır.

Blagay'da yer alan Sarı Saltık Türbesi / Tekkesi, Mostar Köprüsü ile birlikte Türkiye-Bosna Hersek dostluğunun en önemli bağlarını oluşturur. Blagay Sarı Saltık Türbesi /Tekkesi, muhtemelen Bosna'nın Osmanlılar tarafından sınırlarına katılmasından önce de var idi. Sonradan tamir gördüğü ve bugünkü haline geldiği anlaşılmaktadır. Sarı Saltık'ın bu tekkede yaşadığı, dini eğitim verdiği ve öldükten sonra buraya defnedildiğine inanılmaktadır.

Blgay, Bosna-Hersek'in en büyük nehirlerinden Neretva'nın kollarından biri olan Buna nehrinin çıkış noktasının adıdır. Yüksek bir dağın dibinden, tek noktadan çıkan Buna nehri, belki de dünyanın en ilgi çekici manzaralarından birisi denilse yanlış olmaz.

Fotoğraf: Blagay Sarı Saltık Türbesi / Tekkesi ve Buna Nehri'nin Kaynağı

Saltıkname'deki rivayetlere göre Blagay nehri, Sarı Saltık'ın bir kerameti ile ortaya çıkmıştır. Eserde konu şöyle anlatılmaktadır:

“Sarı Saltık ve arkadaşları bir dağın zirvesine ulaşır, orada büyük bir kale görürler. Sarı Saltık, o kaleye ulaşınca kalenin meliki kalenin kapısını sağlamlaştırır. Cenk aletiyle kaleyi donatıp cenge başlarlar. Saltık Gazi, siyah Bedevi atına binip kaleden yana yürür. Atı sıçratır, at kalenin burcundan içeri düşer:

-Ey! Gözünüzü açın, kaleyi bana verin, canınızı kurtarın. Yoksa sizi hep kırarım, dedi. Kalenin beyi ileri geldi:

*-Ya Server! Bu il, Bosin'e bağlıdır. Biz onun beyine uyarız. **Bosin beyi sizin dostunuzdur.** Biz de dost olalım. Bu dağ başındaki kalede su yoktur, yağmur yağsa sarnıçtan su içeriz. Yağmazsa aşağıdan*

getiririz. Bizim hâlimiz çok kötüdür. Eğer sen velayet gösterip bize bu dağ başından su çıkarırsan, sana uyarız ve dinine gireriz, dedi. O beye Biliç Yorgevan derlerdi. Şerif kabul etti, **bir taşa asasını vurdu. Bir yerden [T862] yoğun su çıkıp akmaya başladı. Şeker gibi tath idi. Bey bu durumu görünce atından indi, gelip diz (2) çöktü, iman getirdi. Halk da iman getirdi, Müslüman oldu. Şerife izzetler ve hürmetler ettiler. Server on gün orada kaldı. Sonra oradan ayrıldı, Bosin meliki kralın yanına vardı.**

Bosin meliki Seyyid'in geldiğini işitti, karşılamaya gelip Şerif'in ayağına düştü. Seyyid'i alıp tahtgâhı saraya getirdi. Şerif'e ziyafetler verdi, konuk etti. Server kırk gün orada oturdu. Zira Server onu, oğlumdur, diye severdi. O da Şerif'e, babam, derdi. Birbirine muhabbetleri ziyade idi. Gizli din de tutardı. Server ona veda edip yola revan oldu, gitti. Geldiler, gazilerle büyük bir kaleye ulaştılar.³²...

Blagay'da yer alan Sarı Saltık Tekkesi'nin bu rivayetler ile bir ilgisi olup olmadığı çok açık değildir.

Saltıkname'de yer alan bir başka rivayet de şöyledir: “Ondan sonra Bosin meliki geldi, ona da bir tabut gösterdiler. ... Daha sonra Bosin meliki geldi, ona da bir tabut gösterdiler, Şerif'i içinde yatar gördü: ‘Seyyid, buraya gömülmeyi vasiyyet etti’, dedi. Bazıları da vasiyyet eyledi, doğrudur, dedi. Bosin meliki türbe yapıp vakıf hâline getirdi.”³³.

Adını nehrin adından alan Blagay, Bosna-Hersek'in Hersek Neretva Kantonu'nda yer alan bir kasabadır. Blagay'daki Saltık Gazi'nin türbesi, dimdik yükselen bir dağın dibinden çıkan Buna nehrinin kaynağında yer almaktadır.

³² Saltıkname, Topkapı nüshası, s. 861-862.

³³ Saltıkname, Topkapı nüshası, s. 1045

Fotoğraf: Blagay Sarı Saltık Tekkesi ve Türbesi (Fotoğraf: Necati Demir)

Tekke binası, Osmanlı Mimarisinin karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır. Üç katlı ahşap bina, görenlere tam anlamıyla Anadolu'yu hatırlatmaktadır. Sarı Saltık'a atfedilen kabir, Tekke binasının bir odasında yer almaktadır.

Fotoğraf: Blagay Sarı Saltık Türbesi (Fotoğraf: Necati Demir)

Sarı Saltık Tekkesi/makamı, Bosna-Hersek tarafından 33 yıllığına bir Türk turizm şirketine devredilmiş, türbenin girişine türbeyi gölgeleyecek şekilde binalar yapılmıştır. Ayrıca Sarı Saltık Tekkesi'nin adı anlaşılabilir bir biçimde "Alperenler Tekkesi" olarak değiştirilmiştir.

8.3.Saltık Gazi, Romanya ve İslamiyet

Saltık Gazi, barışı önde tuttuğu ve herkese babalık yaptığı için gayrimüslimler de dahil herkes ona "baba" demektedir. Çevrede yaşayan

bütün milletler ona “baba” dediği için Saltık Gazi’nin yaşadığı yerler “baba” adı ile anılır olmuştur. Kaynaklardan anlaşıldığına göre Romanya’nın *Babadağı* kasabasını o iskana açmıştır. Bu kasabanın adı, ona verilen lakap ile ilgilidir.

Fotoğraf: Saltık Gazi’nin İskana Açtığı Romanya Babadağı Kasabası (Fotoğraf: Necati Demir)

Saltık Gazi’nin asıl mezarının, Babadağı’nda yer alan Sarı Saltık Türbesi’nde olduğu kuvvetle muhtemeldir. Kaynakların çoğu, onun asıl türbesinin burada olduğu konusunda görüş birliği içerisindedir.

Fotoğraf: Saltık Gazi’nin Babadağı’ndaki Türbesi (Fotoğraf: Necati Demir)

Kaynaklardan anlaşıldığına göre Saltık Gazi’nin Babadağı’nda bir de zaviyesi bulunmakta idi. Babadağı’nda bulunan zaviyenin adı kaynaklarda; “Babadağı Sarı Saltık Tekkesi”, “Babadağı Sarı Saltık Zaviyesi”, “Babadağı Sarı Saltık Baba Tekkesi”, “Babadağı Sarı Saltık Baba Zaviyesi”, “Tuna Baba Sarı Saltık Tekkesi”, “Tuna Baba Sarı Saltık Zaviyesi” olarak geçmektedir.

Velayetame-i Otman Baba'da Babadağı yakınlarında Yenısala şehrinde bir Sarı Saltık makamından ve tekkesinden bahsedilmektedir³⁴.

8.4.Saltık Gazi, Kosova ve İslamiyet

Saltık Gazi konusu Kosova'da hâlâ çok canlıdır. Dragaş'a bağlı Mlika köyündeki caminin yapılış tarihi 1289'dur. Cami, zaman içerisinde bir birkaç kez onarılmış caminin kitabesi cami minaresinin gövdesinde bulunmaktadır.

Kosova'da Prizren yakınındaki Dragaş (Krekoyšta) belediyesine bağlı Mlika köyünde Saltık Dönemi'nden kalma bir camide mermer bir kitabe bulunmaktadır. Camiye ait minarenin kesme taştan yapılan altı köşeli gövdesindeki kitabede, caminin Hicrî 688, Miladî 1289 yılına ait olduğu görülmektedir. Aynı kitabenin Hicrî 1238, Miladî 1822 yılında Ahmed Ağa tarafından onarıldığı da yazılıdır. Ahmed Ağa'nın onardığı caminin 1389 yılında meydana gelen Kosova savaşından yüz yıl önce inşa edildiği anlaşılmaktadır. Buna göre Mlika'da nüfusun I. Kosova Savaşı'ndan yüz yıl önce Müslüman olduğu anlaşılmaktadır³⁵.

Öte yandan, iki çanaklı minaresi ile ünlü olan Muşnikova köyünde ve etraftaki diğer köylerde bugün de çocuklara Saltuk / Saltık adı verilmekte ve misafirlere *Saltuk kabvesi* ikram edilmektedir³⁶.

Kosova'da Saltık Gazi'ye ait olduğu iddia edilen pek çok mezar bulunmaktadır³⁷.

Öyle anlaşılmaktadır ki Saltık Gazi, Oğuzlardan önce gelip bu yörelere yerleşen Avar, Kıpçak, Peçenek Türklerini gidip burada bulmuş, onlara İslamiyeti öğretmiştir. Burada yaşayan Türkler, İslamiyetin gereğini başta camilerini inşa etmek üzere yapmışlar, Saltık Gazi'nin oturup kalktığı yerleri de ölümsüzleştirmişlerdir.

³⁴ *Otman Baba Velayetnamesi*, (Haz. F. Kılıç, M. Arslan, Tuncay Bülbül), Ankara 2007, s. 117

³⁵ <http://www.balgoc.org.tr/2003/grolylar.html> (e.t: 21.3.2014)

³⁶ <http://www.balgoc.org.tr/2003/grolylar.html> (e.t: 21.3.2014)

³⁷ Geniş bilgi için bk. *Dördüncü Bölüm*.

8.5. Saltık Gazi, Hırvatlar ve İslamiyet

Hırvatların da İslamiyeti tanımaları Saltık Gazi ile gerçekleşmiştir. Saltıkname'de *Beravati* olarak zikredilen halk, Hırvatlar olmalıdır. Zira Hırvatların Saltık Gazi ile komşu olması ve eserde Hırvat adının hiç geçmemesi bizi bu fikre götürmüştür.

Saltıkname'de anlatıldığına göre Saltık Gazi, Beravati melikinin kızının düğününe gitmiştir³⁸.

Saltıkname'de yer alan rivayetlere göre Saltık Gazi şehit olduktan sonra hazırlanan on iki tabutun birisini Beravati (Hırvat?) Meliki almış ve ülkesine götürmüştür³⁹. Saltıkname'de Beravati (Hırvat?)'ye götürülen tabutun nereye gömüldüğü açıklanmamıştır. Dolayısı ile Saltık Gazi'nin Hırvatistan'daki makamı / türbesi tespit edilememiştir.

Harita: Hırvatistan (<https://www.google.com.tr/>)

Saltıkname'deki rivayetlere göre Saltık Gazi öldükten sonra Bizans İmparatoru Saltık Gazi'nin topraklarına saldırır. Binlerce Müslümanı şehit eder. Saltık Gazi'ye bağlı olan halkı korumak için Kırım Hanı ordu toplayıp gelir. Ona yardım için Bosna Meliki, Hırvat (Beravati) melikinin Müslüman olan oğulları Herasek ve Mariko da gelir. Eserde Hırvat melikinin oğullarının İslamiyeti kabul ettiğini özellikle açıklaması ilgi çekicidir.

Bugün Hırvatları % 1.3 Müslümandır. Bu yaklaşık 60 bin nüfusa denk gelmektedir.

³⁸ *Saltıkname*, Topkapı nüshası, s. 553.

³⁹ *Saltıkname*, Topkapı nüshası, s. 1145.

Saltık Gazi'nin Yesevîlik Anlayışının Günümüze Yansıması ve Sonuç:

Öyle görünmektedir ki Balkanlara Ahmed Yesevî anlayışını ilk taşıyanlardan biri belki de ilk taşıyan kişi Sarı Saltık Gazi'dir.

Anadolu Türklüğü ile Bosna - Hersek arasındaki dostluk, kardeşlik ve iyi ilişkilerin en eski kaynağı belki Ahmed Yesevî çizgisindeki Saltık Gazi'dir.

Türkler ve Boşnaklar yaklaşık 800 yıldır tanışmaktadır. Bu zaman zarfında çeşitli vesileler ile ilişki içerisinde olmuşlardır. Hatta Osmanlı Devleti Dönemi'nde yaklaşık 500 yıl aynı devletin mensubu olmuşlar, aynı bayrağın altında durmuşlardır. Bu durumun da kaynağı Ahmed Yesevî'nin öğrencisi sayılan Saltık Gazi'dir.

Türkiye Türklüğü Bosna - Hersek arasındaki dostluk, kardeşlik ve iyi ilişkilerin en eski kaynağı belki de Saltık Gazi'dir. Bir başka söyleyiş ile Ahmed Yesevî çizgisindeki Saltık Gazi, Anadolu'da Türkiye Cumhuriyetini kuran Müslüman Oğuz Türklüğü ile günümüz Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin dostluk, kardeşlik ve iyi ilişkilerinin ilk temel taşlarından birisidir.

Aynı durum Arnavutluk için de geçerlidir. Arnavutluk'un İslamiyet ile tanışması Saltık Gazi vasıtasıyla olmuştur. Türkiye Türklüğü ile Arnavutluk arasındaki dostluk, kardeşlik ve iyi ilişkilerin en eski kaynağı yine Ahmed Yesevî çizgisindeki Saltık Gazi'dir.

Öyle görünmektedir ki Hırvatlar da İslamiyeti Ahmed Yesevî yolunu devam ettiren Saltık Gazi'den duymuştur. Günümüzde bu ülkede bulunan yaklaşık 60 bin Müslümanın gönlü Türkiye ile beraberdir.

I. OTURUM/Salon C

“Ahmed Yesevi’de Peygamber ve Sahabe”

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Mehmet Zeki İŞCAN

Prof. Dr. Nuri TUĞLU

Hoca Ahmed Yesevî’nin Peygamber Tasavvuru

Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM

Rol Model Şahsiyet Olarak Hoca Ahmed Yesevînin İnsan ve Toplum
İnşasında Hz. Peygamber’in Etkisi

Prof. Dr. Bilal KEMİKLİ

Hikmet Geleneğinin Mihveri: Hakikat-ı Muhammediyye

Doç. Dr. Adil ŞEN

Dîvân-ı Hikmet’te Sahabe Algısı’nın İslam Tarihi Kaynaklarında
Mevsukiyeti Meselesi

AHMED YESEVÎ'DE PEYGAMBER TASAVVURU

NURİ TUĞLU*

ÖZ

Peygamber tasavvuru, dinin anlaşılmasında ve pratik hayatta yer tutmasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışmada Türkistan'ın yetiştirdiği büyük âlimlerden Ahmed Yesevî'nin peygamber tasavvurunun ana hatları üzerinde durulacaktır. Yesevî'nin Peygamber anlayışında Türk toplumunda yaygın olan peygamber tasavvurunun ananevî kodlarını bulmak mümkündür. Onun anlayışında Hz. Muhammed'in beşerî ve biraz daha baskın olmak üzere beşerüstü vasıflarının dile getirildiği görülmektedir.

Kelimeler: Ahmed Yesevî, Peygamber Tasavvuru, Divân-ı Hikmet, Hz. Muhammed, Türklerde Peygamber Tasavvuru.

ABSTRACT

The idea of prophecy in divine religions has an important role in both understanding of related religion and application of it to practical life. This situation is also valid for the religion of Islam. This study will be focussing on the outlines of the conception of the prophet in the thought of Ahmed Yesevi, one of the great scholars raised by Turkestan. It is possible to find in the thought of Yesevi's Prophet understanding that the traditional codes of

* Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

the conception of the prophets, which is widespread in Turkish society. In his understanding it is seen that Prophet Muhammad's divine qualities are structured a bit more dominant than his humanistic features.

Key words: Ahmed Yesevî, Idea of Prophecy, Divân-ı hikmet, Prophet Muhammad, The idea of prophecy in Turks.

Giriş

İlahî dinlerde peygamberlik, Allah ile insanlar arasındaki iletişimi sağlama görevidir. Yüce Allah insanlığa mesajını beşer içinden seçtiği üstün vasıflı, yüce ahlaklı, erdemli, zeki ve liderlik vasfı olan peygamberler (aleyhimüsselam) aracılığı ile iletir. Allah ile beşer arasındaki iletişimi muhtelif şekillerde Peygamberler'e gelen vahiy yoluyla olmaktadır. Peygamberler bir beşerdir. Ama her yönüyle donanımlı, seçilmiş, ilahi bir terbiye ile yetiştirilmiş ve muhafaza edilmişlerdir.¹ Bu bağlamda Hassan b. Sabit'in (r.a.) ifadesiyle "Hz. peygamber beşerdir ama taşlar içindeki yakut gibi" ayrıcalığı vardır. Bu yönüyle baktığımızda biz gerek Hz. Peygamber (aleyhisselam) gerekse diğer peygamberler hakkında konuşurken sıradan insanlar hakkında konuşuyormuş gibi konuşamayız.

Peygamberler Allah'tan aldıkları vahyi ilave ve eksiltme yapmaksızın insanlığa ulaştırmak zorundadırlar. Ayrıca peygamberler almış oldukları vahyin ihtiva ettiği emir ve yasakların nasıl uygulanacağını da göstermekle yükümlüdürler.² İnsanlara da onun açıklamalarına uymak ve tâbi olmak görevi düşmektedir.³ Bu bağlamda Hz. Peygamber de yüce ve önemli vazifesi sebebiyle dinin merkezinde yer alır.

Hz. Peygamber (s.a.v.) de dahil peygamberlerin şahsiyetinin iki yönü bulunmaktadır. 1-Beşerî yönü, 2-Nebevî yönü. Peygamberlik yönüyle meleklerle irtibata geçer vahiy alırlar. Beşerî yönüyle de insanlar

¹ Mâide, 5/67.

² İbrahim, 14/4; Nahl, 16/64.

³ Âl-i İmrân, 3/31, Nisâ, 4/80; Mâide, 5/67.

arasında yaşayarak her yönüyle insanlara her alanda örnek olurlar.⁴ Doğru bir peygamberlik anlayışı için peygamberlerin hem nebevi hem de beşerî yönlerinin iyi bilinmesi ve bunun tefrik edilmesi önemlidir. Bu açıdan bakıldığında hem beşerî hem de nebevî yönünü ifrat ve tefrite kaçmayan bir peygamber anlayışını tespit ettiğimizde sağlıklı ve doğru bir peygamber anlayışına sahip olabilir, dolayısıyla doğru ve sahih bir din anlayışına kavuşmuş oluruz.

A-Tarih Boyunca Peygamber Anlayışları

1-Efsanevî Peygamber Anlayışı

Tarih boyunca ilahî din mensuplarının peygamber tasavvurlarında farklılıklar olmuştur. Bu farklılıklar dinler ve dinî anlayışlarla da yakından ilgilidir. Tarih boyunca görülen peygamber tasavvurlarından biri *efsanevî peygamber anlayışı*'dır.

Efsanevî peygamber anlayışı'nda peygamber aşırı bir yüceltme ile Allah'a ortak edilmeye çalışılır. Bu, Hıristiyanların Hz. İsa hakkındaki tasavvurlarına benzer. Bazen tanrı insan suretine indirgenerek yeryüzüne iner. Genel olarak bu tasavvur bazı tasavvufî çevrelerde de itibar görmüştür. Bazen ilahlaştırma sınırına varmaksızın peygamber, insanüstü ve olağanüstü bir kimliğe büründürülür.⁵

Yüceltmeci peygamber anlayışı dediğimiz anlayış içerisinde peygamberleri ilahlaştırma şeklinde bir tezahür ile karşılaşırız. Hz. İsa'nın durumu buna güzel bir örnektir. Roma imparatoru Konstantin m.s. 325'te İznik'teki Konsilde resmi olarak, Hz. İsa (a.s.), baba ile aynı bedene sahip olarak görülmüştür. Böylece Hz. İsa, Tanrı'nın oğlu konumuna getirilmiştir. Bu bakış açısı m.s. 451'de Hristiyan inancının dogması haline getirilmiştir. Böylece Hz. İsa'ya kendisine ilahlık atfedilerek Allah'a ortak bir kimlik kazandırılmıştır.⁶ Bu anlayışta bir bakıma peygamberi ilahlaştırma vardır.

⁴ Âl-i İmran, 3/164, Cuma, 62/2.

⁵ Severcan, Şefaettin, "Peygamberlik Anlayışları ve Hz. Muhammed (S.) (I.Bölüm), *Bilimname Dergisi*, C. I, sayı, 1, Kayseri 2003, s. 230 vd.

⁶ Severcan, *a.g.m.*, s. 229-231.

Peygamberin insan suretinde yeryüzüne inen Allah kabul etme tasavvuru, Peygamberliği gerçek kimliği dışına taşıran anlayışlardan biridir. Bu anlayışa göre Peygamberler Allah'ın kendisinden ayrılmayan vekilleridir. Bu İslam tarihindeki "Hulûl nazariyesi" anlayışında yer bulmuş bir peygamber tasavvurudur. Bu anlayışta Allah ile peygamber arasında ikilik yoktur. Oysa bir varlığa, yaratılmışa ilahlık atfedilmesi İslamî naslar çerçevesinde düşünülemez.⁷

Peygamberleri insanüstü varlık kabul etme çok eski tarihlere dayanmasına rağmen, Hz. Peygamber'i önceki peygamberlerin hayatını bilen cahiliye Arapları onların hikâyelerinde sunulan peygamber anlayışı ile kabul etmişler ve bu çerçevede değerlendirmişlerdir. Nitekim Musa'nın asasının ejderha olması, Hz. İsa'nın ölüleri diriltmesi vb. vasıflar cahiliye Araplarının peygamber anlayışlarını yansıtmaktadır.⁸

İslam dönemi peygamber tasavvuru ile ilgili Hz. Peygamber'i pek çok yönüyle ifade eden bilgileri, Siyer-İslam Tarihi, Tefsir, Hadis ve Tasavvuf kitaplarında bulabiliriz. Bunların içinde aşırı yüceltmeci bir yaklaşımla Hz. Peygamber'i insanüstü bir kimliğe büründüren bir anlayışa temel oluşturabilecek sayısız rivayeti bulabiliriz.

2-Sıradanlaştırıcı Peygamber Tasavvuru

İnsanüstü peygamber anlayışı yanında bir de onu sıradanlaştırıcı peygamber anlayış vardır. Burada iki tür yaklaşım söz konusu olup, birincisi, özellikle Yahudilikte daha belirgin hale gelen bu anlayış, peygamberleri hem insan hem de görev olarak sıradan kabul eden anlayıştır. İkincisi ise Hz. Peygamberle ilgili olan bakış açısıdır. Onu ideolojik ve misyonerce okuyan batılıların bakış açısıdır. Daha çok şarkiyatçıların temsil ettiği bu bakış açısı Hz. Muhammed'i vahiyden koparıp, Kur'ân'ı da kendi kültürel birikimi olarak takdim etmektedir.⁹ Aynı zamanda Kur'ân'ı kendi zaman ve mekânına ait gören anlayıştır. Onu ahlakî bir sembol olarak da gören yaklaşımlar içinde ele alırlar.

⁷ Bkz. Severcan, *a.g.m.*, s. 234.

⁸ Bkz. Severcan, *a.g.m.*, s. 235.

⁹ Severcan, *a.g.m.*, s. 165.

İkinci bakış açısı tamamıyla kabul edilemez olup birincisinin izlerini de taşımaktadır.

B-Ahmed Yesevîde Peygamber Tasavvuru

Hız. Pir-i Türkistan Ahmed Yesevî'nin peygamber anlayışı, peygamberlik kurumunun varlığı, peygamberliğin sübutu, mucizeleri, şefaathetmeleri, vahiy alışları, ahlâk ve ahvalini benimseme ve peygamberlere uyma gibi peygamberlikle ilgili hususlara inanan birinin –tam inanmış bir mümin- anlayışı yatmaktadır. Bütün peygamberlerin peygamberliğine inanan Ahmed Yesevî'de Hız. Muhammed'in yeri ayrı bir aşk ve muhabbete dayanmaktadır. Yesevî'nin şahsiyeti ve düşüncesinin hareket noktası yanında ideallerinin ufkunu Hız. Muhammed oluşturmaktadır.¹⁰

Genel olarak İslam toplumunda ve Türk kültüründe Hız. Muhammed ayrı bir yere sahiptir. Türklerde peygamber sevgisi diğer İslam toplumları ile karşılaştırıldığında daha belirgin bir hal almaktadır. Tarih sahnesine çıktıklarından beri savaşçılıkları ile bilinen Türkler, Talas savaşından sonra kitleler halinde Müslüman olmuşlardır. İlk dönemlerde İslam'ı Acemler aracılığı ile öğrenmelerine rağmen kendi kültür değerleri çerçevesinde özümseyerek gerek din ve gerekse Peygamberimiz Hız. Muhammed (s.a.v.) hakkında kendilerine özgün bir anlayış geliştirmişlerdir.¹¹ Türkler Hız. Peygamber'e olan sevgilerini değişik şekillerde ifade etmişlerdir. Milletimiz O'nun şahsında, özlediği, âdetta ezelden aşına olduğu, asırlardan beri bekleyip durduğu kahramanı bulmuştur. Kendi kültürel mirasından da bir kısmını bildiği vefayı, dürüstlüğü, merhameti, sevgiyi, hürriyet ve adalet duygusunu, eşitliği, aile sıcaklığını, evlat sevgisini, yaşama zevkini, fakirliğin vakarını, zenginliğin tevazuunu, cömertliği, çalışkanlığı, nezaketi, mertliği, affetmeyi, sabrı, güler yüzü, fanilik ve ebedilik arasındaki ince çizginin ne

¹⁰ Yıldırım, Ahmet, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Hadis Kültürü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012, s. 101.

¹¹ Tuğlu, Nuri, *Türk Kültüründe Hadis*, Rağbet yayınları, İstanbul 2014, s. 82

olduğunu, iyiliği, güzelliği, kısacası insana ait bütün güzellikler adına ne var ne yoksa hepsini onda bulmuştur.¹²

Türk kültüründeki Hz. Peygamber tasavvurunda Ahmed Yesevî, İmam-ı Azam Ebû Hanîfe (v.150/767) ve İmam Mâturîdî (v.333/944) ile tasavvufî hareketlerin önemli bir tesiri olmuştur. Ahmed Yesevî Hz. Peygamber'le ilgili hikmetlerinde bazı bilgilere yer vermektedir. Ahmed Yesevî'nin Peygamber tasavvurunu özellikle Hz. Peygamber'i esas alarak, aşağıda ifade edeceğimiz şekilde bir tasnifle ortaya koymaya çalışacağız.

1-Yesevî'de Tarihsel Olarak Hz. Muhammed'in Beşerî Yönü

Peygamberimiz Hz. Muhammed'in Peygamber olarak varlığı yanında onun bir de tarihi olarak varlığı söz konusudur. Bu Hz. Peygamber'in beşer olarak doğumundan ölümüne kadar beşerî hayatını ifade eder. Onu beşerî yönü doğumu ile başlar ve vefatına kadar devam eder.

a-Hz. Peygamber'in doğumu

Yesevî hazretleri, Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) doğumu ile ilgili bazı tarihi bilgilere atıfta bulunur. Nitekim o, her zaman olduğu gibi Hz. Peygamber'in varlığı ile ilgili anlatımlarında yalın bir dil kullanmıştır. Öncelikle onun soyuna ve akrabalarına dair bilgiler de verir.¹³ Nitekim o, söz konusu hususlarda ilgili şu beyitleri söylemiştir:

Muhammed'in bilin zatı Arab'tır
Tarikatın yolu bütün edeptir.

Muhammed'i tarif eylesem kemine,
Anasının adı bil Amine:

Babasının adı Abdullah'tır
Anadan doğmadan ölmüştür.

¹² Ergüzel, Mehdi, "Gaye insan Ufuk Peygamber" in Yolunda Son Devir Edebiyatımızdan yansımalar", Kültür Coğrafyamızda Hz. Muhammed I, Uluslararası sempozyum, Sakarya 7-8 Mart 2009, DİB yay., Ankara 2011, s. 69.

¹³ Beyitler anlaşılır olduğu için yorum yapmak yerine buraya olduğu gibi almayı uygun bulduk.

Muhammed'i dedesi korumuştur
Çıplak açları yoklayandır.

Dedesi biliniz Abdülmuttalib;
Gönülde saklayınız iyi bilip.

Dedesinin babası idi Hâşim;
İşitince akmakta gözde yaşım.

Biliniz dördüncüsüdür Abdulmenaf;
Onları bilse her kim, gönlüdür sâf.

Rasûl'un bilse her kim dört ceddini,
Kıyamette gezer sekiz cennetini

Babası yedi yaşında ölmüştür;
Rasûl'u amcasına vermiştir.

Ebu Tâlib Ali'nin babasıdır;
Bütün Arabların büyüğüdür.

Ebu Talib olmakta iş başında,
Muhammed oturur daima karşısında

Muhammed'in yaşı on yedi oldu;
Ki o vakit Hatice O'nu gördü.

Muhammed'i bilin ki şahin misali
Hatice O'nu görüp olmakta ağlamaklı

Hadice gönlünde O'nu sevmektedir
Muhammed aşkında içi yanmaktadır.

Gece gündüz diler O'nu Allah'tan;
Biliniz sonunda buldu muradın.

Görünüz Allah'ın işini
Muhammed bakmakta iken devesini,

Hadice'ye Rasul çâker olmuştur,
Bu sebeple bil sen O'nu almıştır.

Hadice'nin Allah bahtını açmıştır;
Rasul'un başına inciler saçmıştır.

Rasul'un yaşları kırka varmıştır,
Ki ondan sonra Allah'dan vahy yetmiştir.

Ki ondan sonra Muhammed oldu sultan
Rasul'un gönlünde yâr oldu Allah.

Muhammed işini Allah yazdırdı;
İnsanların hepsi iman getirdi.

Rasûl'un başında oldu imâme;
Kemal buldu otuz üç bin sahabe.

Rasul'a hepsi hizmet eylemektedir
Edep ile yürüyüp izzet eylemektedir

Rasul önüne bir yetim gelmiştir
Garip ve müptelâyım deyip söylemiştir.

Rahim eyledi Rasul onun haline;
Dileğini onun verdi eline.

Rasul dedi ona: "Ben de yetimim;
Yetimlikte, gariplikte yetişmişim."

Muhammed dediler: "Her kim yetimdir,
Biliniz, o benim has ümmetimdir."

Yetimi görseniz, incitmeyiniz;
Garibi görseniz, dağ etmeyiniz.

Yetimler bu cihanda ezilmiştir
Gariplerin işi zordur.

Gariplerin işi daima riyazettir
Diri değil, garip ölü gibidir.¹⁴

İzhar kıldı Adem'e, Adem'den ta Hatem'e,
Nuru doldu âleme, yâ Mustafa Muhammed.¹⁵

Hz. Peygamber'in arap oluşunu, annesini, babasını, dedesini, büyük dedelerini, amcasını ve Hz. Hatice ile evliliğini, ikisi arasındaki sevgi

¹⁴ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, nşr. Hayati Bice, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010, s.129-130, (hikmet no: 36).

¹⁵ Yesevî, *a.g.e.*, s. 406, (hikmet no: 205).

bağını, ilk vahiy ile peygamber oluşunu dile getiren Yesevî, beşer olarak her insanın hayatında var olan doğum ve ölüm arası safhalara ait bilgiler vermektedir.

Hız. Peygamber'in doğumu ile ilgili verdiği bilgiler bunlar olsa da, Hız. Peygamber'in var oluşunun her şeyden önce olduğunu kabul etmektedir. Nitekim o, (Allahu teâlâ, o hazrete emretti ki): İbrahim'in doğru dinine tabi ol. Ve yine emretti ki: (Siz de) onun doğru dinine tabi olunuz. Hız. Muhammed Mustafa (sa), kâinattaki herkesin (ve her şeyin) önderi idiler. "*Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik*"¹⁶ vb. âyetlere dayandırmaktadır.

Yesevîliğin önemli kaynaklarından biri olan Mir'âtu'l-Kulûb' da kaydedildiğine göre, Ruhların anası Hız. Muhammed'dir (s.a.v.). Cessedlerin anası Hız. Âdem'dir. Tenler atası da Hız. Âdem'in tenidir. İlk yaratılan ruh Hız. Muhammed'in ruhu olup Âdem'in zatından önce de beden yaratılmamıştır. Bundan dolayı Hız. Muhammed'in ruhu ruhların atası olmuştur. Bu tasavvufî kültürdeki "Nûr-u Muhammedî veya Hakikat-i Muhammediyye" anlayışının bir tezahürüdür. Yesevî'nin de bu anlayışa sahip olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷ Yesevî her ne kadar inanç olarak Mâturîdî mezhebine mensup olanların yaşadığı bir coğrafyada yetişmiş olsa da, bu konuda İmam Maturidî hazretlerinden farklı düşünmektedir. Nûr-u Muhammedî anlayışının İslam toplumunda ortaya çıkışı Felsefî düşüncenin İslam dünyasına girişinden sonra olmuş ve tasavvufî bir anlayıştan kaynaklanmaktadır.¹⁸ Hız. Peygamber'in, "*Yaratılıştta peygamberlerin ilkiyim, gönderilişte sonuncusuyum,*"¹⁹ rivayeti bu anlayışın kaynağı olmuştur. Popüler dinî kitapların en belirgin özelliklerinden biri, Hız. peygamber sevgisini "sınırsız bir tarzda" ve "merkezi öge" olarak ele almalarıdır. Bu sevgi sadece nübüvvet sınırları içinde kalmayarak diğer alanları da içine alacak şekilde genişlemiştir.

¹⁶ Enbiya, 21/107.

¹⁷ Yıldırım, Hoca Ahmed Yesevî'nin Hadis Kültürü, s. 104-105.

¹⁸ Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2000, s. 125 vd.

¹⁹ Müslim, Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahibu Müslim*, Çağrı yayınları, İstanbul 1992, Kader, 16.

Bu tür kitapların metinlerinde “merkezi öge” Nûr-i Muhammedî’dir. Meseleler bütünüyle Hz. Muhammed merkezli ele alınmaktadır. Söz konusu eserlerde anlatılan bazı hususlar nedeniyle, Hz. Peygamber’in model olma niteliği zengin biçimde işlendiğinden zamanla bu örneklik gerçek, tarihsel seyrinden çıkarak mistik ve efsanevi bir mahiyete bürünmüştür.²⁰ Bu yönlü bir peygamber tasavvuruna kısmen Ahmed Yesevî’de de şahit olunmaktadır.

Divan’da Ahmet Yesevî bu mesele ilgili şu beyitleri kaydetmektedir:

Sen’sin Halık’ın sevgilisi, Hakk dergahına layık
Yaratılmışların özü ya Mustafa Muhammed

İnsan varlığının aslı, rasul ve nebilerin sonuncusu
Gizli niyaza mahrem ya Mustafa Muhammed.²¹
Şeriattan tarikattan beyan oldu.

Hakikattan Kur’an sözü kelam oldu.

Bu cihana Muhammed’in nuru doldu.

O nur ile iki cihan aydınlanır olmalı.²²

Hak teala habibi, yâ Mustafa Muhammed,
Dertliklerin tabibi, yâ Mustafa Muhammed.

İzhar kıldı Adem’e, Adem’den ta Hatem’e,

Nuru doldu aleme, yâ Mustafa Muhammed.²³

Verdiğimiz beyitler onun peygamber anlayışının merkezinde Hz. Peygamber’in olduğunu göstermektedir.

Buna ilave olarak Yesevî hazretleri, Hz. Peygamberin hayatının muhtelif kesitlerine hikmetlerde yer verir. Çocukluğu, yetim olarak büyümesi, gençliği, ticaretle meşguliyeti vb. hususlara da atıflarda bulunur.

²⁰ Arslan, Mustafa, “Söylem Mitos ve Tarih: Popüler Dini Literatürde Hz. Muhammed (sav) Tasavvuru –Muhammediye Örneği–”, *Milel ve Nihal Dergisi*, C.6, sayı:1, İstanbul 2009, s. 199-200.

²¹ Yesevî, *a.g.e.*, s. 134, (Hikmet no: 39).

²² Yesevî, *a.g.e.*, s. 237, (Hikmet no: 104).

²³ Yesevî, *a.g.e.*, s. 406, (Hikmet no:205).

b-Hz. Peygamber'in Vefatı

Ahmed Yesevî Hz. Peygamber'in vefatı ile ilgili bir hikmet kaydeder. Burada, Azrail'in gelişi, Hz. Peygamber'in Allah'ı arzu edişi, Hz. Ebû Bekir ile Selman'ın (r.a.) orada hazır bulunuşu, Hz. Ali'nin yıkaması, İbn Abbas'ın (r.a.) su döküşü, Sahabe'nin Resulullah (s.a.v.)'in cenazesini sidretü'l-münteha'ya aşırıp arş üstüne koymalarına, Fatıma'nın ağlaması ve yetimliğine atıfta bulunur. Ona göre Hz. Peygamber vefatından sonra sidretü'l-müntehayı aşarak arş üstüne konmuştur. Sidre-i münteha ise Hz. Peygamber'in miraç'ta Allah'a yaklaştığı son noktadır. Ondan sonrası arştır.

Yesevî'nin Hz. Peygamber'le ilgili anlattığı konuların benzerlerini daha sonraki asırlarda Anadolu mutasavvıflarının eserlerinde de görmekteyiz. Nitekim Süleyman Çelebi'nin *Mevlidî* en bariz örnektir. Bunun yanında Aziz Mahmud Hüdâî, Şemseddin Sivasî vb. mutasavvıflarda da Ahmed Yesevî'nin işlediği konuların benzer şekilde ele alındığına şahit olmaktayız. Bu anlayış ve muhteva birlikteliği kültür dünyamızda ve tasavvuf anlayışımızdaki kodların izini sürmemize yardımcı olmaktadır. Gelecekte topluma beşerüstü vasıfları ile birlikte beşerî yönünü de ortaya koyan doğru bir peygamber anlayışının anlatılmasında yardımcı olacak bilgileri sunmaya katkı sağlayacaktır.

2-Peygamber Olarak Hz. Muhammed

Bir beşer olarak Hz. Muhammed (s.a.v.) toplum içinde ve toplumun üst değerlerine saygılı bir hayat yaşamıştır. Ticaretle uğraşmış, evlenmiş ve çocukları olmuştur. Kırk yaşına geldiğinde vahye muhatap oluşu ile birlikte Hz. Peygamber'in hayatında yeni bir safha başlamıştır. Hoca Ahmed Yesevî Hz. Peygamber'i bir beşer olarak anlatırken aynı zamanda onun peygamber olarak taşıdığı kimliği de ortaya koymaya çalışır.

Resûl'ün yaşları kırka varmıştır,
Ki ondan sonra Allah'tan vahy yetmiştir.²⁴
Cebrail vahy getirdi Hak Resûl'e,
Ayet geldi zikr edesin diye parça ve bütüne.²⁵

²⁴ Yesevî, *a.g.e.*, s. 130, (Hikmet no:36).

²⁵ Yesevî, *a.g.e.*, s. 107, (Hikmet no: 19).

a-Rehber, Mürşid, Hidayet Rehberi Hz. Muhammed

Ahmed Yesevî'nin Peygamber tasavvurunda Peygamber olarak Hz. Muhammed (s.a.v.), bir klavuz, muallim, mürşid ve hidayet rehberidir. Hz. Peygamber'i bu vasıflarıyla da zikreden Ahmed Yesevî fâsık fâcir kim olursa olsun, Resûlullah'ın (sav) sünnetlerine uymalıdır. -Ki bu aynı zamanda Kur'ân-ı Kerîm'in emridir.- Kur'ân müminlerden Resûlullah'a (s.a.v.) tâbi olmayı ve onun emirlerine riâyet etmeyi emretmektedir.²⁶ Bu bağlamda Hâce Ahmed Yesevî,

Fâsık, fâcir günaha girip yeri basmaz
Oruç-namaz kazâ eyleyip misvâk asmaz;
Resûlullah sünnetlerini göze iliştiemez
Günahları günden güne artar dostlar.²⁷

Ümmet olup Resûl değerini bildiniz mi?
Ten-Can ile Sünnetlerini yaptınız mı?²⁸
Sünnetlerimi sıkı tutup ümmet ol,
Gece-gündüz salât-selam söyleyip yakın ol.²⁹

Sözlerinin ardından sünneti kabul etmeyenleri şu ifadeleriyle eleştirerek Hz. Peygamber'in kendisine ümmet demeyeceğini beyan etmeye çalışır:

Tanrı Teala sözünü, Resûlullah Sünnetini,
İnanmayan ümmetini ümmet demez Muhammed.

Ümmetim diye yürürsün, buyruğunu yapmazsın,
Nasıl ümit tutarsın, orada sormaz Muhammed.³⁰

Hz. Pîr-i Türkistan Hz. Peygamber'e tam tabi olma yolunun, tam bir mümin olmanın yolunun onu anlamaktan geçtiğine vurgu yapar. Bu bağlamda o, Kur'an'ın sadece okunmasını yeterli görmeyip onun anlaşılmasına ve hayata tatbikine ehemmiyet vermektedir. Nitekim onun;

²⁶ Âl-i İmrân, 3/32; Nisâ, 4/59.

²⁷ Yesevî, *a.g.e.*, s. 208, (Hikmet no: 86).

²⁸ Yesevî, *a.g.e.*, s. 133, (Hikmet no: 38).

²⁹ Yesevî, *a.g.e.*, s. 298, (Hikmet no: 142).

³⁰ Yesevî, *a.g.e.*, s. 132, (Hikmet no: 37).

Kur'an anlamını doğru bilmedin heva ile,
 Taat kıldın halk içinde riya ile,
 Pas basan gönül yoktur ziya ile,
 Mana okuyup riya kemerin salmaz mısın?³¹

Mümin değil, hikmet işitip ağlamıyor;
 Erenlerin söylediği sözü dinlemiyor
 Ayet hâdis, Kur'ân'ı anlamıyor
 Bu rivayeti Arş üstünde gördüm ben işte.³²

Şeklindeki beyitleri Kur'an'ın anlaşılmasının önemine işaret ettiklerinden bir kaçıdır.

Hadislerin nesillere aktarılması önemlidir. Kur'an'ın anlaşılmasının yanında hadislerin anlaşılması ve hadis rivayetinin başlangıcından beri hadisin fikhının öğrenilmesi, ne anlattığı, ne söylediğinin bilinmesi, sözle beraber mananın da çözümlenmesi ve hayata takbik edilecek yönünün tespiti, İslam ilim tarihinde üzerinde önemle durulan hususlardan biridir. Bu husus pek çok âlim tarafından dile getirilmiştir. Ahmed Yesevî de hadis ve sünnet bağlamında hadislerin sadece söz olarak nakli ile yetinmeyi doğru bulmamaktadır. Haddi zatında Mâturîdîlik ve Hanefîlik'te sözle birlikte anlamamanın önemi büyüktür. Söz konusu mezheplerde bu husus ilmi bir yaklaşım olarak devam edegelmiştir. Yesevî hazretleri de hadislerde yatan manayı anlamayı önemsemektedir. Ve şöyle demektedir:

Aşksızların hem canı yok, hem imanı;
 Rasûlullah sözünü dedim, mânâ hani
 Nice desem, işitici, bilen hani?
 Habersize desem, gönlü katlaşıp dostlar.³³

Hâce Ahmed Yesevî, hadislerle birlikte onu anlama ve sinelerde özümseyip, tutum ve davranışa dönüştürülmesinin önemini ifade et-

31 Yesevî, *a.g.e.*, s. 387, (Hikmet no: 193).

32 Yesevî, *a.g.e.*, s. 71, (Hikmet no: 3).

33 Yesevî, *a.g.e.*, s. 207, (Hikmet no: 86).

menin yanında kendi hikmetlerinin sünnetin ve Hz. Peygamber'in hadislerinin özü ve yansıması olduğunu dile getirmektedir.³⁴

O hikmetlerinin hadislerle dolu olduğunu şöyle ifade etmektedir.

Benim Hikmetlerim hadis hazinesidir,
Kişi pay götürmezse, bil habistir.³⁵

Hoca Ahmed Yesevî yukarıdaki sözleriyle metin olarak nakdedilen hadislerden elde ettiği manaları, anlamları ve fikhî hikmetlerine yansıttığını, diğer bir ifadeyle hikmetlerinin ilham kaynağı ve özünün hadisler olduğunu söylemektedir.

Ona göre Hz. Peygamber bir rehberdir. Öyle bir rehber ki, söz ve fiillerinde ona uyulması zorunludur. Onun rehberliği sadece insanlığa değil aynı zamanda kendinden önceki peygamberlere de şamildir. Nitekim o;

Yüce Hazrettesin keremli gurbettesin,
Peygamberlerin öncüsü ya Mustafa Muhammed,³⁶
Ya Resuller Efendisi, Ya nebilerin sonuncusu,
Ya sapıtmışların doğrultucusu ya Mustafa Muhammed.³⁷
Muhammed ki âleme yol göstericidir
O günde olacaktır yardımcı.³⁸

Yesevî'ye göre Hz. Peygamber, serverdir, rehberdir, ışıktır. Bütün insanlık hidayete erebilmek için, ebedi kurtuluşu yakalamak için O'nun örnek kişiliği ve özelliklerini yakından tanımalı ve kendisine rehber edinmeli ve onu sevmelidir.³⁹

³⁴ Ayrıca bk. Yıldırım, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Hadis Kültürü*, s.148 vd.

³⁵ Yesevî, *a.g.e.*, s. 427, (Münacaat kısmı).

³⁶ Yesevî, *a.g.e.*, s. 134, (Hikmet no: 39).

³⁷ Yesevî, *a.g.e.*, s. 134, (Hikmet no: 39).

³⁸ Yesevî, *a.g.e.*, s. 127, (Hikmet no: 34).

³⁹ Yıldırım, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Hadis Kültürü*, s. 119.

b-Hz. Peygamber'in Diğer Peygamber'lerden Ayırıcı Özellikleri

İslam tarihinde ve özellikle peygamberlik meselelerinin tartışıldığı kelam ilminde Hz. Peygamber'i (s.a.v.) diğer peygamberden (aleyhi-müsselam) ayıran özelliklere yer verilir. Tartışmalarda diğer peygamberlere olan üstünlükleri dile getirilir. Hemen hemen bütün İslamî ilimlerde bu meseleye her nerede temas edilirse, gerek ayet gerek hadis ve gerekse diğer bazı menakıba yer verilerek Hz. Peygamber'in üstünlüklerine işaret edilir. Bu bağlamda Hz. Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî de, Hazreti Peygamber'i anlatırken O'nu diğer peygamberlerden ayıran vasıflarından da bahseder.

Tasavvufi gelenekte Hz. Peygamber'in miracı özel bir yere sahiptir. Onun miracından yola çıkarak tarikat ve tasavvufta seyr-u sülûk'ta Mîraç'la ilişkilendirilen bazı hususlar bulunmaktadır. Özellikle miraç hadisesini ele alırken onun miracını ve miraçta geçen hadiselerle işaret eder.

Ona göre, Hz. Peygamber, arş ve kürsî'yi aşarak rabbine kavuşmasıyla, miraçta diğer peygamberlere kıldırıldığı namaz ile yaratılmışların öze ve evrenin uğruna yaratılmış olması, sekiz cennete sahip olması gibi vasıflarıyla diğer peygamberlerden üstün bir konum elde etmiştir. Hadis kaynaklarında Hz. peygamber kendisini diğer peygamberlerden ayıran bazı hususlar zikreder. Nitekim "Bana beş şey verildi ki, benden evvel hepsi birden veya bir bir hiç kimseye verilmemiştir: 1-Bir aylık mesafede bulunduğum halde, korku ile düşmanlarıma galebe çaldım. 2-Bana ganimetler helal kılındı. Hâlbuki benden evvel peygamberlerden hiç birine helal kılınmamıştır. 3-Kürre-i arz(yeryüzü) bana ve ümmetime mescid, toprağı da temizleyici madde kılındı. Binaen aleyh ümmetimden herhangi bir kimseye namaz yetiştğinde, namazını olduğu yerde kılsın. 4-Bana şefaet verildi. 5-Her peygamber sadece kavmine gönderildi. Ben ise bütün insanlara gönderildim."⁴⁰

Bizden sonsuz selam ya Mustafa Muhammed

Tahiyyat-ı bîşumar ya Mustafa Muhammed

⁴⁰ Bkz. Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahibul-Buhârî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, Teyemmüm, 1, Salât, 56.

Ya Rasuller Efendisi, ya Nebilerin sonuncusu
Ya sapıtmışların doğrultucusu ya Mustafa Muhammed
Ya “Eyyühel müddessir” Hakk dedi “Kumfaenzir”
“Ve rabbike fekebbir” ya Mustafa Muhammed
Yüce hazrettesin keremli gurbettesin
Peygamberlerin öncüsü ya Mustafa Muhammed
Sen’sin Halık’ın sevgilisi, Hakk dergahına layık
Yaratılmışların özü ya Mustafa Muhammed
İnsan varlığının aslı, rasul ve nebilerin sonuncusu
Gizli niyaza mahrem ya Mustafa Muhammed
Kabe-kevseyinin tubası, kevneyin bağının ayı
Herkes kurret ayneyn ya Mustafa Muhammed
Arş ve kürsiden aşan Hazret’ine ulaşan
Doksan bin niyaz söyleyen ya Mustafa Muhammed
Yer gök yürür mamurundur, sahabeler manzurun
Bütün ümmet mağfurun ya Mustafa Muhammed
Her kime olsa meylin kaldırır Hakk azabını
Alem senin tufeylin ya Mustafa Muhammed
Her kim sana sığınır cehennemden o kurtulur
Cennet’e doğru yollanır ya Mustafa Muhammed
Canımı feda eylesem hoşnudluğunu alsam
Üzüntü yoktur ölsem ya Mustafa Muhammed
Gerçi çoktur günahım affedesin Allah’ım
Sensin benim sığınağım ya Mustafa Muhammed
Ya Rab nasıl eyleyim şefaatin alayım
Ümmetinden olayım ya Mustafa Muhammed
Ümmetinden olanlar şefaatin alanlar
Cennet ehli olanlar ya Mustafa Muhammed
Ahmed’in muradı sensin zikri ve yadı sensin
İşlerin anahtarı sensin ya Mustafa Muhammed.⁴¹

⁴¹ Yesevî, *a.g.e.*, s. 134-135, (Hikmet no: 39).

On sekiz bin âleme server olan Muhammed;
Otuz üç bin ashâba rehber olan Muhammed.

Çıplaklık ve açlığa kanaatlı Muhammed;
Asi, câfi ümmete şefaathı Muhammed.

Geceleri yatıp uyumaz, tilâvetli Muhammed;
Garip ile yetime mürüvvetli Muhammed.

Yoldan azan günahkara hidayetli Muhammed;
Muhtaç düşse herkese, kifayetli Muhammed.

Ebu Cehl ve Ebu Leheb'e siyasetli Muhammed;
Melâmetin sabunu, selâmetli Muhammed.

Namaz, oruç kılıcı, ibadetli Muhammed;
Dinmeyip tesbih söyleyici, riyazetli Muhammed

Lanetli, lanetlenmiş şeytana siyasetli Muhammed;
Şeriatın yoluna inayetli Muhammed.

Tarikate yol gösterici, iradetli Muhammed;
Hakikate mukteda, icazetli Muhammed.

Duaları müstecap, icabetli Muhammed;
Kötülüğe iyilik, kerametli Muhammed.

Tevfik veren zâlime, celaletli Muhammed;
Secde kılan eğilip, itaatlı Muhammed.

Beş vakit namaz olduğunda imametli Muhammed;
Mirâc aşır vardığında şehadetli Muhammed.

Arş ve Kürsü pazarı, inayetli Muhammed;
Sekiz cennet sahibi velayetli Muhammed.⁴²

Hz. Peygamber'in şefaathı sahibi olması ve şefaathı ile ilgili duasından dolayı diğer peygamberlerden ayrılmaktadır. Hz. Peygamber'e olan sevgi, hak olan azabın kaldırılmasına sebep olur ve ona sığınan cehennem azabından kurtulur. Her kime ümmetim dese o şefaathı mahrum kalmayacaktır. Nitekim o bu hususu şu dizelerle dile getirir:

⁴² Yesevî, *a.g.e.*, s. 136, (Hikmet no: 40).

Her kim “Ümmetim” dese, Rasûl işini bırakmasa
Şefaât günü olsa, mahrum bırakmaz Muhammed.⁴³

Arş ve kürsiden aşan Hazret’ine ulaşan
Doksan bin niyaz söyleyen ya Mustafa Muhammed

Yer gök yürür mamurundur, sahabeler manzûrun
Bütün ümmet mağfurun ya Mustafa Muhammed

Ya Rab nasıl eyleyim şefaâtini alayım
Ümmetinden olayım ya Mustafa Muhammed

Ümmetinden olanlar şefaâtini alanlar
Cennet ehli olanlar ya Mustafa Muhammed.⁴⁴

Yesevî, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) diğer peygamberlerden ayrılan özelliklerinden biri olarak şefaât konusunu merkeze alarak anlatmaya çalışır.

Bütün halklar Âdem Ata’ya doğru ardınca gidince
“Ey babamız şimdi bizi kolla”deyince
“Ruhsat yok, benden geçti evlat” deyince
“İbrahim’e gidelim”deyip söyler imiş

İbrahim’e gidip söyleyince Adem Ata
“Şefaât eyle bunlara sen hepsi hata”
O da der “Sizden yakın Adem Ata”
“Musa tarafına gidelim” deyip söyler imiş

Musa deyince “-Rabbi erini-” dedim o gün
Acizlikten çıktığım yoktur işte bugün
Gidelim Muhammed’e olup mahzun”
Hepsi Hazret’e doğru gider imiş

Musa deyince “Ya Muhammed ayak bas
Ümmetlerin cehennem içinde yok oldu”
Muhammed’de iba eyleyip durunca o an
Musa bırakmayınca birlikte varır imiş.

⁴³ Yesevî, *a.g.e.*, s. 132, (Hikmet no: 37).

⁴⁴ Yesevî, *a.g.e.*, s. 135, (Hikmet no: 39).

Tacını alıp kısıp koyup arş altında
Feryad edip ağlayıp durunca işte o günde
“Ya Kadir, Ya Gafur” dediğinde
“Ya Habibim başını kaldır”deyip söylermiş

Alıp gel ümmetini dergahıma
Bağışlayım hepsini ben sizlere
Dahil eyleyim hepsini cennetime”
Böyle diyerek Hakk’tan nida gelir imiş

Zahid, abid, has kullardan, alimleri
Alıp gelince dergahına işte bunları
Rabbim der ki “Ya Muhammed asiler hani?”
“Asi layık değil” deyip söyler imiş

Âsi-cafi layık”deyince “rahmetime”
Yine der “Dahil edeyim ben onları cennetime
Günahlarını bağışlayım hepsini sana”
Rasul memnun olup gelir imiş

Musa ile Râsulullah yürüyüp gelince
“Asi-cafi ümmetlerim! Yürüyün” deyince
“Günahlarınızı affeyledi Kadir, Hayy”
Cennet içine önden gelip girer imiş

Kul Hoca Ahmed kıyametten söyledi bunu
Hikmet eyleyip ahaliye yaydı bunu
Ulu ulu kitaplardan söyledi bunu
Okuyandan dua talep eder imiş.⁴⁵

3-Kul Olarak Hz. Muhammed (sav)

Ahmed Yesevî, kul olarak anlattığı bir Peygamber tasavvurunu da kaydeder. Bu Kur’ân’da “üsve-i hasene” ifadesiyle tanımlanan Hz. Peygamber’e ait tasavvurdur. Hz. Muhammed, bu yönüyle bakıldığında:

Dünya malını sevmez, Allah’a tam tevekkül içindedir. Hüzünle yaşayan bir peygamberdir. Dertlilerin dertleriyle ilgilenir. Gariplere yetimlere şefkatli ve merhametli, aynı zamanda onlarla ilgilenen bir tutumu vardır. Zaten efendimiz âlemlere rahmet olarak gönderilmiş-

⁴⁵ Yesevî, *a.g.e.*, s. 248-249, (Hikmet no: 112).

tir. Kötülöklere iyilikle muamele eder. Şeytana karşı koyar, muhtaçlara daima yardımcı ve onlara karşı daima cömertçe davranır, cömert, kanaatkârdır.⁴⁶ Allah'a kulluğunu göstermek için gece gündüz ibadet eden, hatta ayakları şişinceye kadar ibadet etmeyi aşkın bir haz sayan, ümmetinin sıkıntıları için kaygı taşıyan bir peygamberdir Hz. Muhammed Sallallahu aleyhi ve sellem.

4-Yesevî de Peygamber Sevgisi

Bütün müminlerde Peygamber sevgisi var olmak zorundadır. Özellikle Hz. Peygamber'i *salat ve selam* ile anmakla başlayan sevgi tezahürleri bireylere ve anlayışlara göre çok üst seviyelerde olabilir. Hoca Ahmed Yesevî, Hz. Peygamber'i salat ve selam ile anmaya ehemmiyet verir. Zira bir hikmetinin nakaratını salat ve selam ile oluşturmuştur.⁴⁷ Ahmed Yesevî diğer müminlerde olduğu gibi Hz. peygamber'i sevmektedir. Onun sevgisi gayet içten, samimi ve muhabbet doludur. Onun Hz. peygamber'e olan sevgisini dile getirdiği beyitler, sevgi ve muhabbetinin tam anlamıyla, "*Sizden biriniz beni Anasından, babasından, çocuğundan ve bütün insanlardan çok sevmedikçe kâmil mümin olamaz,*"⁴⁸ Hadisinin muhtevasına uygundur.⁴⁹ Aşağıdaki hikmetler bu sevginin tezahürlerini dile getirmektedir.

Bizden sonsuz selam ya Mustafa Muhammed
Tahiyyat-ı bişumar ya Mustafa Muhammed

Ya Rasuller Efendisi, ya Nebilerin sonuncusu
Ya sapıtmışların doğrultucusu ya Mustafa Muhammed

Ya "Eyyühel müddessir" Hakk dedi "Kumfaenzir"
"Ve rabbike fekebbir" ya Mustafa Muhammed

Yüce hazrettesin keremli gurbettesin
Peygamberlerin öncüsü ya Mustafa Muhammed

⁴⁶ Yesevî, *a.g.e.*, s. 136, (Hikmet no: 40).

⁴⁷ Bkz. Yesevî, *a.g.e.*, s. 194-197, (Hikmet no: 80).

⁴⁸ Buhârî, İman, 8; Müslim, İman, 16.

⁴⁹ Yıldırım, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Hadis Kültürü*, s. 119.

Sen'sin Halık'ın sevgilisi, Hakk dergahına layık
Yaratılmışların özü ya Mustafa Muhammed
İnsan varlığının aslı, rasûl ve nebîlerin sonuncusu
Gizli niyaza mahrem ya Mustafa Muhammed
Kâbe-kevseyinin tûbâsı, kevneyn bağının ayı
Herkes kurret ayneyn ya Mustafa Muhammed
Arş ve kürsîden aşan Hazret'ine ulaşan
Doksan bin niyaz söyleyen ya Mustafa Muhammed
Yer gök yürür mamurundur, sahabeler manzûrun
Bütün ümmet mağfurun ya Mustafa Muhammed
Her kime olsa meylin kaldırır Hakk azabını
Âlem senin tufeylin ya Mustafa Muhammed
Her kim sana sığınır cehennemden o kurtulur
Cennet'e doğru yollanır ya Mustafa Muhammed
Canımı feda eylesem hoşnudluğunu alsam
Üzüntü yoktur ölsem ya Mustafa Muhammed
Gerçi çoktur günahım affedesin Allah'ım
Sensin benim sığınağım ya Mustafa Muhammed
Ya Rab nasıl eyleyim şefaatin alayım
Ümmetinden olayım ya Mustafa Muhammed
Ümmetinden olanlar şefaatin alanlar
Cennet ehli olanlar ya Mustafa Muhammed
Ahmed'in muradı sensin zikri ve yadı sensin
İşlerin anahtarı sensin ya Mustafa Muhammed.⁵⁰

Ahmed Yesevî, övgülerin en güzeliyle methederek onu övmeye gayret eder. Onun Peygamber Efendimiz aleyhisselâm'ı övdüğü en güzel beyitleri 40-41. hikmetlerindedir. Kanaatimizce Hz. Peygamber kelimelere sığmayan, nazmın ve nesrin ifadelerini aşan, şairlerin beyitleriyle sınırlandırılmayacak, dil ile ifade edilemeyecek bütün övgüleri hak etmiştir. Çünkü en büyük övgüye layık olan Rabbimiz Teâlâ ve tekad-

⁵⁰ Yesevî, *a.g.e.*, s. 134-135, (Hikmet no: 39).

des hazretleri onu övmüştür. Onu övmenin hakkını verecek kelimeler lügatlerde yerini bulmadığından övgülerimiz hep eksik kaldı. Salât ve selâmların binlercesi sana olsun ey Allah'ın habibi, resûl aleyhisselam.

On sekiz bin âleme server olan Muhammed;
Otuz üç bin ashâba rehber olan Muhammed.

Çıplaklık ve açlığa kanaatlı Muhammed;
Asi, câfi ümmete şefaathı Muhammed.

Geceleri yatıp uyumaz, tilâvetli Muhammed;
Garip ile yetime mürüvvetli Muhammed.

Yoldan azan günahkara hidayetli Muhammed;
Muhtaç düşse herkese, kifayetli Muhammed.

Ebu Cehl ve Ebu Leheb'e siyasetli Muhammed;
Melâmetin sabunu, selâmetli Muhammed.

Namaz, oruç kılıcı, ibadetli Muhammed;
Dinmeyip tesbih söyleyici, riyazetli Muhammed

Lanetli, lanetlenmiş şeytana siyasetli Muhammed;
Şeriatın yoluna inayetli Muhammed.

Tarikate yol gösterici, iradetli Muhammed;
Hakikate mukteda, icazetli Muhammed.

Duaları müstecap, icabetli Muhammed;
Kötülüğe iyilik, kerametli Muhammed.

Tevfik veren zâlime, celaletli Muhammed;
Secde kılan eğilip, itaatlı Muhammed.

Beş vakit namaz olduğunda imametli Muhammed;
Mirâc aşır vardığında şehadetli Muhammed.

Arş ve Kürsü pazarı, inayetli Muhammed;
Sekiz cennet sahibi velayetli Muhammed. (h.39)

41. Hikmet

Miskin Ahmed kuluna kitabetli Muhammed;
Yetim, fakir, garibe sehavetli Muhammed.

Başıma düşüp nara-1 sevda-1 Muhammed
Ben onun için yolunda şeyda-1 Muhammed
Kim ümmeti ise durmadan hamd ve sena söyler
Ya Samed eyle beni nisva-1 Muhammed
Gönlüme koyup aşk sevdasını Allah'ım
Eyle beni sen aşık-1 yekta-1 Muhammed
Mecnun misali geçirip iki cihandan
Divane eyleyip eyle beni rüsva-1 Muhammed
Öldür, yandır, her sıkıntıyı gönder
O ceza günü eyle beni şeyda-1 Muhammed
Herzaman ümmet derdini yedi, yemedi nimet
Kerametidirsin hani gamha-1 Muhammed
Ümmet diyerek gece gündüz yedi hasret
Göğsünden çıkarır pûrhun-1 dilha-1 Muhammed
Ümmetin günahını dileyip o Şahların Şahı
O ceza günü yok bizde perva-1 Muhammed
Vazgeç herşeyden ara Muhammed'in rızasını
Vallahi bulasın anında göya-1 Muhammed
Sen'den dileğim budur ey Halık
Koy kulağıma benim gevga-1 Muhammed
Ben savrulayım hoş kereminden senin Allah
Bir damla tatdır bana derya-1 Muhammed
Yol verici Rahman-Rahim, Gafur ve Settar
Kılma beni pişman-1 gümrah-1 Muhammed
Bir damla su o elest kadehinden bana bağış
Eyle olayım hamdine dâna-1 Muhammed
Kara yüzünü sür Pir-i Kâmil'in ayak izine
Lutfetse verir dide-i bina-1 Muhammed
Maksadıma erdir beni ey Halık
Ben talibiyim zülf-ü semen sa-1 Muhammed

Yûzden kaldırıp perdeyi Miskin'e doğru bak
Ben o kuluyum o muy-1 siyah pa-yı Muhammed
Miskin Yesevî arzu-1 ravza-1 Hazret
Olur mu müyesser hak-i kefi pa-1 Muhammed.⁵¹

Hız. Peygamberle ilgili Ahmed Yesevî'nin çokça temas ettiği bazı hususlar vardır ki, onları da şöyle ifade edebiliriz. Hız. Peygamber'in garip oluşu, gariplere sahip çıkışı, yetimleri koruması, şefâat etmesi, ibadetinin çokluğu, ümmetine düşkünlüğü, ümmeti için kaygılanması, âlemlere rahmet olarak gönderilmesi, üzerinde çokça durduğu ya da atıfta bulunduğu konulardır.

Sonuç

Ahmed yesevî, Hız. peygamber'i bazen kitabi bilgilere dayanarak bazen de tarih dışına çıkarak halkın duygularına uygun bir hissiyatla, Melâmî ve zâhid şekline büründürerek sûfilerin peygamber anlayışı çerçevesinde anlatmaya çalışmıştır. Bölgenin mistik kültürü bunun başlıca sebeplerinden biri olmuştur. Onun tasavvurunda Hız. peygamber, bir veliye ait sıfatlarla anılmaya çalışılmıştır. Yesevî de Hız. peygamber'in zahiri örneklığı yanında mistik ve menkabevî bir peygamber tasavvuruna şahit olmaktayız. Bu anlayış Yesevî sonrası zamanlarda, kültür tarihimizde Hız. peygamber hakkında yazılan eserlerde devam etmiştir. Nitekim, Süleyman çebebi, Şemseddîn Sivasî, Aziz Mahmud Hüdâî vb. âlimlerin şiirlerinde benzer anlatımlara şahit olmaktayız. Bu bizim kültürel devamlılığımızın göstergesi olarak karşımızda durmaktadır. Hız. Peygamber'i anlatmada izlediği yol evrensel dinlerin kitabî ilkelerini halk dilince ve anlayışı çerçevesinde bir ihtiyaç baş göstermiştir. Bu amaçla da dini esasları halkın kavrayışına uygun tarzda anlatan eserlerin yazılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Yesevî'nin *Hikmetler*'i de İslam'ın ilkelerini ve Peygamber'ini geniş halk kitlelerine ulaştırma hedefine matuf olarak kaleme alınmış ve bu gayeyi de gerçekleştirmiş bir eserdir.

Yesevî'nin menkabevî anlatımında, Hız. peygamber'in diğer peygamberlerden üstünlüğü hayat hikâyelerinden örneklerle karşılaştırmalı

⁵¹ Yesevî, *a.g.e.*, s. 136, (Hikmet no: 40).

bir biçim de ortaya konmaktadır. Miraç da bütün peygamberlere imam oluşu, Musa (as)'ın Allah'ı görmemesine karşın Hz. peygamber'in Allah'ı gördüğü şeklinde bir bilgi ile Efendimiz aleyhisselam'ın üstünlüğünü ortaya koyması gibi.

Bütün tasavvufi çevrelerde olduğu gibi Nûr-ı Muhammedî anlayışı Yesevî'nin Peygamberimiz'le (s.a.v.) ilgili tasavvurunun önemli bir vechesini ortaya koymaktadır. Onun Hz. Peygamber tasavvurunda İslam öncesi kültürün izlerini de bulmak mümkündür. Ona göre Hz. Peygamber, izzet, otorite her şeye malik sembolü olan doğana benzetilir. (tıpkı şinkar). Yesevî'nin Hz. Peygamber'i anlatım ve tasvirleri çok canlı, sevgi ve saygı dolu, içten olduğu kadar aksiyoneldir. Ayrıca Yesevî'ye Hz. Peygamber oğul diye hitap etmiş ve Aslan Baba'nın Hz. Peygamber'den aldığı hurmayı yedi yaşında ona vermesiyle tasavvufun sembolizmini dile getirmiştir.

Yesevîden başlayarak günümüze kadar uzanan çizgide Peygamberimiz Efendimiz, yerine göre müşfik bir baba, milletin atası, kavmin Aksakalı, milli birliğin tesisi ve devletin devamı için adalet öneren, yabancı olanla birlikte yaşamayı öğreten, kimsesizlerin hamisi ve “Gariplerin babası”, aç ve çıplakların “barınağı” olan bir otoritedir. Güzel ahlaktan gücünü alan Peygamber, ümmetini çok seven, onların günahkârları için kıyamet günü şefaathçi olmak için çırpınan, hastalandığında şifa dileyen ve şifa veren bir “Dede”; kerâmeti güzel ahlakta, kurtuluşu sevgide ve uygulamada gören; kişisel yalnızlık ve tatbik edilmeyen bilginin insana fayda vermeyeceğini ihtar eden bir “uygulama önderi”. Devletin milli bütünlük üzerine kurulmasının canlı örneği, adaletin yeryüzüne götürülmesi ve dağıtılması idealinde bir “Alp-Eren”, insanların üzerinden geçinen saltanat sahibi değil; fakir ve yetim düşkününü olan “şefkatli, şifacı ve şefaathçi” bir teselli kaynağı olarak görülmektedir. Bu durumu “*Türklerde Peygamber aşkı, Peygamber'e imanın önüne geçmiştir*” şeklinde özetlemek mümkündür. Böylece Yesevîlik, İslam düşüncesinde “imanın, sevgi temeline dayalı olması gerektiği” şeklinde psikolojik boyut kazanmıştır.⁵²

⁵² Atmaca, Veli, “*Anadoluda Yesevîlik (Yesevî Menakıbnâmesi Özelinde Peygamber*

Hz. Peygamber'in tarihsel kişiliğini örttürecek bir efsanevi, beşer üstü peygamber vurgusu, onun peygamber olarak insanlığa örnekliğinin hakkıyla bilinip yaşanmasının önüne set çekmektedir. Bu nedenle sıradanlaştırıcı ve beşer üstü efsanevi peygamber anlayışları sağlıklı bir peygamber anlayışını yansıtmamaktadır. Onu ilk varlık olarak takdim etme, diğer peygamberlerle mucize yarışına sokma, ona karşı gösterilmesi gereken sevgi ve saygıyı, çeşitli ritüellere indirgeme; ayrıcalığını, saç ve sakalının telinde, teninde, terinde vb. arama, hem onun gönderiliş sebebine, hem de Kur'an'ın teklif ettiği ve vuruguladığı "beşer-resûl" anlayışı ile örtüşmemektedir. Bütünüyle de beşer olarak görüp peygamberlik görevini ıskalayan anlayış ta Kur'an'ın bize teklif ettiği beşer-resul anlayışı ile uyuşmamaktadır.⁵³

Yesevî sünnete son derece bağlı olmanın yanında, ona bağlılığı daha çok duygusal bir boyut taşımaktadır. Hz. Peygamber'in sünnetine ittibâ abartılarak aşırı bir yüceltme ile takdim edildiğinde, Âlemlere rahmet olarak gönderilen peygamberimiz örnek alınamayacak bir duruma gelebilir. Rahmetle yoğrulmuş rehberliğine ve irşadına muhtaç olduğumuz, son zamanlarda daha fazla ihtiyaç duyduğumuz şu günlerde, yeni nesillere, kısa zamanda en doğru ve kendilerine en yakın bir şekilde, onların örnek almalarının önünü açacak şekilde tanıtılabilmemiz temennileri ile saygılar sunuyorum.

Kaynaklar

Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, nşr. Hayati Bice, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010.

Arslan, Mustafa, "Söylem Mitos ve Tarih: Popüler Dini Literatürde Hz. Muhammed (sav) Tasavvuru –Muhammediye Örneği-", *Milel ve Nihal Dergisi*, C.6, sayı:1, İstanbul 2009.

Tasavvuru"), (Basılmamış tebliğ) s. 15.

⁵³ Bkz. Erul, Bünyamin, "Uydurma Rivâyetlerde Peygamber Tasavvuru", *İslamın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri*, Kutlu Doğum Sempozyumu (2001), Ankara 2003, s. 434-435.

- Atmaca, Veli, “Anadolu’da Yesevîlik (Yesevî Menakıbnâmesi Özelinde Peygamber Tasavvuru)”, (Basılmamış tebliğ).
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahibu’l-Buhârî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Ergüzel, Mehdi, “Gaye insan Ufuk Peygamber”in Yolunda Son Devir Edebiyatımızdan yansımalar”, *Kültür Coğrafyamızda Hz. Muhammed I, Uluslararası sempozyum*, Sakarya 7-8 Mart 2009, DİB yay., Ankara 2011.
- Erul, Bünyamin, “Uydurma Rivâyetlerde Peygamber Tasavvuru”, *İslamın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri*, Kutlu Doğum Sempozyumu (2001), Ankara 2003.
- Müslim, Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahibu Müslim*, Çağrı yayınları, İstanbul 1992.
- Severcan, Şefaettin, “Peygamberlik Anlayışları ve Hz. Muhammed (S.) (I. Bölüm), *Bilimname Dergisi*, C. I, sayı, 1, Kayseri 2003.
- Tuğlu, Nuri, *Türk Kültüründe Hadis*, Rağbet yayınları, İstanbul 2014, s. 82
- Yıldırım, Ahmet, *Hoca Ahmed Yesevî’nin Hadis Kültürü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012, s. 101.
- Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2000.

ROL MODEL ŞAHSİYET OLARAK HOCA AHMED YESEVÎ'NİN İNSAN VE TOPLUM İNŞASINDA HZ. PEYGAMBER'İN ETKİSİ

AHMET YILDIRIM*

ÖZ

İnsanı eğitme, ona karakter ve şahsiyet kazandırılmasında örnek insan modellerinin önemi büyüktür. Tarih boyunca toplumlara yön veren ve onları şekillendirmeye çalışan örnek şahsiyetler var olmuştur. Hoca Ahmed Yesevî de bu rol model şahsiyetlerden biridir. Bu yönüyle Hoca Ahmed Yesevî, Orta Asya'nın Türk kabilelerinin eğitilmesi ve Müslümanlaşmasında önemli rol oynamıştır. Onun farklılığı ve tesirli oluşunu; insanlara Müslüman kâfir olmasına bakmaksızın müsamaha ve hoşgörülü davranmasında, insanları sevmesinde, eşitliği, adaleti ve insanların haklarını gözetmesinde; güzel sözlü ve güler yüzlü olmasında ve bunu istemesinde, çalışmayı sevmesi ve teşvik etmesinde, ilimle ameli birleştiren bir aksiyon adamı olmasında, İslam'ı halkın anlayacağı şekilde anlatmasında, toplumun bütün problemleriyle yakından ilgilenmesinde, haksızlığı, bilgisizliği ve cehaleti eleştirmesinde aramak gerekir. Ayrıca Hoca Ahmed Yesevî'nin şahsiyet ve düşüncesinin harekât noktasını ve ideallerinin ufku Kur'ân yanında Hz. Peygamber (s.a) ve O'nun öğretileri oluşturmakta ve bunun etkileri onun üzerinde görülmektedir.

* Prof. Dr., Yıldırım Beyazıt Üni. İslami İlimler Fakültesi Hadis Anabilim Dalı

Biz de tebliğimizde bu ve buna benzer konuları tebliğ sınırları çerçevesinde ele alınıp incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Hoca Ahmed Yesevî, Rol Model, İnsan, Toplum, Hz. Peygamber.

ABSTRACT

People training, the importance of her character and personality, promoting the human model is a great example. Throughout history there have been examples of personalities that shape the community and working to shape them. Hodja Ahmed Yesevi is one of these role models personality, this aspect of Hodja Ahmed Yesevi and the training of Turkish tribes of Central Asia and has played an important role in the Islamized. It formed the diversity and effective; In tolerated and tolerant Muslim infidels regardless of whether people in love people, equality, justice and observe the people's rights; In being nice spoken and friendly and want it, in promoting the love of work and in being a man of action that combines action with knowledge, in the description so as to understand the Islamic people, the close involvement of society all the problems, injustice, ignorance, and should seek to criticize the ignorance. Also Hodja Ahmed Yesevi and operational point of the personalities of the Qur'an and the Prophet alongside the horizons of the ideals of thought. The Prophet (aw), and His teachings are creating and its effects are seen on it. We will also examine whether these and similar issues in the framework of the borders of our essay papers.

Keywords: Hodja Ahmed Yesevi, Role Model, People, Society and the Prophet. Prophet

İnsan ve toplum eğitiminde, insana karakter ve şahsiyet kazandırılmasında örnek insan modellerinin önemi büyüktür. İnsanların daha çocukluk yıllarından itibaren kendilerine örnek aldıkları, model olarak seçtikleri birileri mutlaka bulunur. Büyüdüklerinde hep onlar gibi

olmayı hedefler, onların tavırlarını ve hayat tarzlarını taklit etmeyi düşünürler. Bu, kimi zaman hocaları, anneleri babaları, kimi zaman da yakın çevrelerinden tanıdıkları dostları, komşuları ya da bir yerde görüp etkilendikleri biri olabilir. Özenilen bu kimlik, kişinin yaşadığı ortama, hayat şartlarına, semte ve kültür düzeyine göre farklılıklar gösterir. Ayrıca insan dünyaya tamamen bilgisiz ve korunmaya muhtaç olarak gelir. Gelişimini ve bilgisini tamamlamak için bir başkasına, bir modele veya örneğe ihtiyacı duyar. İnsanı yaratan Allah, istenen insan olma ve insanca yaşamının yollarını insanlar arasından seçtiği elçilerinin örneğinde göstermiştir. Genelde din eğitiminde, özelde karakter eğitiminde diğer ilke ve tekniklerin yanında “rol model, model olma ve model alma” birbirine yakın çok önemli üç olgu olarak karşımıza çıkar. Peki rol model ne demektir? Rol model (role model), “kişinin hedeflerini, tutumlarını ya da davranışlarını örnek aldığı, özdeşim kurduğu ve taklit etmeye çalıştığı insanlar ya da gruplar”¹ olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir tanımda ise rol modelin, “davranışı, kişisel tarzı ya da kendine has özelliklerine özenilen kişi” olduğu zikredilmektedir.² “Model olma ve model alma” rol model ile benzer ve yakın anlamları ihtiva etmektedir. Dinî terminolojide bu anlamda nümune-i imtisâl ve üsve-i hasene kavramları yer almaktadır. Nümune-i imtisâl “örnek alınacak, rehber kabul edilecek şey, peşinden gidilebilecek kimse”, üsve-i hasene ise, “güzel bir örnek” anlamlarına gelmektedir. Bu kavramlar dinî terminolojide özelde Hz. Peygamber için kullanılmakla birlikte genelde örnek alınacak ve rehber kabul edilebilecek herkes için söz konusu olabilir. Böylece insanlar “nümune-i imtisâl, üsve-i hasene, rol model, model olma ve model alma” gibi olgular vasıtasıyla yaşamlarını biçimlendirmelerine imkân sağlarlar, gözlemleyerek öğrenmeyle bilişsel kapasitelerini geliştirebilirler.³

¹ Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003, s. 523.

² Bozkurt Koç, “Çocuğun Dini Gelişiminde Rol Model Olarak Anne ve Baba”, *Dini Araştırmalar*, Mayıs-Ağustos 2008, Cilt: 11, s. 31, ss. 50.

³ Bkz. Ahmet Yıldırım, “Hz. Peygamber’in Örnekliliği ve Rol Model Olması”, *Çalışan Gençlik ve Değerler Kitabı İçinde*, Ankara 2015, s. 169-170.

İnsan yaşamında anne ve baba yanında ailedeki diğer yetişkinler, arkadaşlar, öğretmenler, âlimler vb. birçok rol model yer alabilir. Zira insan, sevdiği, yakınlık duyduğu, davranışlarını örnek aldığı, taklit etmeye çalıştığı ve kendisiyle özdeşim kurduğu kişileri rol model olarak kabul eder. Bu modeller içerisinde ise anne ve babanın rol modelliği en önemli etkiye sahiptir. Anne - babanın rol model olarak etkisinin diğer gelişim alanlarında olduğu gibi, insanların dini inanç ve ibadetlerine de yansıdığı, onların dini yaşamlarının gelişimi ve değişimi üzerinde önemli bir role sahip olduğu görülür.⁴

Tarih boyunca insanlara ve toplumlara yön veren ve onları şekillendirmeye çalışan örnek şahsiyetler var olmuştur. Şüphesiz bu şahsiyetler, gerek kendi toplumlarının ve gerekse diğer toplumların bireyleri tarafından ilgi görmüş ve örnek alınmaya çalışılmıştır. Türklerin inanç, toplum ve manevi hayatında önemli bir yere sahip olan mutasavvıf, şair ve Yesevîye tarikatının kurucusu olarak bilinen Hoca Ahmed Yesevî de bunlardan biridir. O okulu Orta Asya bozkırları ve öğrencileri de bu bölge yaşayan geniş halk kitleleri olan bir eğiticiydi.⁵ Onun en önemli hususiyetlerinden birisi bireysel anlamda insanın, ‘insan-ı kâmil’ mertebesine ulaştırabilmek için gösterdiği çaba ve eğitimidir. Çünkü eğitim, yapısı itibariyle bir yandan toplumsal zemini oluşturan normlardan etkilenirken, diğer yandan da onu yoğurarak istenilen bir sosyal varlık formu haline getiren bir olaydır. Bu bakımdan eğitimin bu niteliği hiç bir zaman gözden uzak tutulmamalıdır. Konuya eğitimle ilgili bir perspektiften bakılınca Hoca Ahmed Yesevî, Türk gönül ve düşünce dünyasında yaşayan ve bu dünyayı etkileyen abide şahsiyetlerden birisi olarak karşımıza çıkar. O halde onun bu özelliğini daha iyi anlayabilmek için, içinde yaşadığı sosyo-kültürel atmosferi; etkilendiği düşünce unsurlarını; özellikle de şahsiyetini oluşturan eğitim ortamı hakkında bilgi vermek gerekir. Böyle bir incelemenin diğer bir yararı

⁴ Geniş bilgi için bkz. Bozkurt Koç, “Çocuğun Dini Gelişiminde Rol Model Olarak Anne ve Baba”, ss. 49-60.

⁵ Bkz. Fuad Köprülü *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., 5. Baskı, Ankara 1984., s. 114

da, Hoca Ahmed Yesevî'ye özgü olanı, yani onun orijinal taraflarını anlamayı sağlamaktır.⁶

Eğitimde eğiticinin rolünün ne kadar önemli olduğunu vurgulamaya gerek yoktur. Eğiticinin, konusuna hâkim, faaliyetlerinde samimi ve ihlâslı olması gerekir. Aksi halde etkili ve başarılı olma şansı çok zayıftır. Bu bağlamda Hoca Ahmed Yesevî'nin mükemmele yakın bir çizgide olduğunu görmekteyiz. O, Kur'ân'ı, Sünneti, Tasavvuf ve Tarikatı kısacası öğretmek durumunda olduğu İslâm'ı çok iyi bilmektedir. Hoca Ahmed Yesevî'nin bu çizgiyi yakalamasında, Allah'ın inayeti yanında, iyi bir aile ve çevrede yetişmiş olmasının rolü büyük olmalıdır. O, annesini ve babasını erken yaşlarda kaybetmiş olmasına rağmen, insanın ilk karakter çizgilerinin oluştuğu çocukluk devresini iyi bir aile çevresinde geçirmiştir.⁷ Ayrıca bu bağlamda Hoca Ahmet Yesevî'nin yaşadığı döneme ve coğrafyaya baktığımızda; siyasi olarak devlet otoritesinin kaybolup taht kavgalarının yapıldığı, önemli iktisadi sıkıntıların bulunduğu, ferdî ve sosyal problemlerin yaşandığı bir kriz dönemi olarak karşımıza çıkmaktadır. O dönemde bu coğrafyada yaşayan insanlar ve bilhassa Türk boyları İslâm'la tanışmış olmakla birlikte, henüz İslamiyet'i ve onun kendileri için önemini tam manasıyla kavrayabilmiş değillerdi. Farklılıklar ve düşünce ayrılıkları devam etmekteydi.⁸ Hatta önceki kültürlerin yani Şamanizm'in, Budizm'in ve paganizmin izleri hala bulunmaktaydı. Diğer taraftan tasavvuf düşüncesinin egemen olduğu bir dönemde bunların olması dikkat çekicidir. Yesevî işte tam böyle bir dönem ve ortamda doğup büyümüştür.⁹

⁶ Hüseyin Akyüz, "Eğitici Bir Şahsiyet Olarak Ahmed Yesevî", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (AÜTAET)*, Erzurum, 1994, Sayı: 1 s. 19-20.

⁷ Cemal Tosun, , "Hoca Ahmed Yesevî, Hayatı, Eserleri ve Toplumu Eğitme Metodu", *Dini Araştırmalar*, s. 124

⁸ Bu dönemde Manihaizm, Mazdakilik ve Zerdüştlük gibi farklı inançların yoğun biçimde ilgi gördüğü bir zeminde 'İslâm' adıyla ortaya çıktı. Bkz. Aşirbek Kurbanoğlu Müminov, "Yesevîyye Tarikatının Doğuşu Hakkında", Çev. Aşur Özdemir. *Yedi İklim. Sanat Kültür Edebiyat Dergisi*. Cilt. 5, Sayı: 42 Eylül 1993. s. 10-13.

⁹ Ahmet Yıldırım, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Hadis Kültürü*, Ankara 2011, s. 209. Hoca

Hoca Ahmet Yesevî, yaşadığı böyle bir dönem ve ortamda Allah'ın varlığı ve birliğine, İslâm dininin özüne ters düşmeyen eski Türk millî geleneklerini dışlamamış, onları müsamaha ile karşılamış, onların dinle yoğrulan kültürüne renk katacak şekilde mana ve değer kazanmasını temin etmiştir. İşte Türk-İslam kültürünün oluşumu bu yolla başlamıştır. Onun bu metodu, Türklerin büyük bir zorluk çekmeden Müslüman olmalarını temin ettiği gibi, kimliklerini kaybetmemelerini de sağlamıştır. Burada Ahmet Yesevî'nin kendi ilmini geniş alana yaymasında ve İslâm'ı tanıtmada, düşünce ve çalışmasını “davranış hürriyeti” prensibi üzerine oturttuğunu söyleyebiliriz. Bu manada Ahmet Yesevî'nin Türk-İslâm Dünyasına en büyük hizmeti eski Türk töre, yasa ve ahlâk değerleriyle, İslâmî ahlâk esaslarını yakınlaştırıp, bağdaştırması olmuştur.¹⁰ Onun hakkında “Orta Asya Sofiliğinin temeli, Ahmed-i Yesevî ve Yesevîlik tarafından o kadar güçlü bir şekilde atılmıştı ki, sonraki sûfi cereyanlar, mutlaka kendisini bu temele oturtmak zorunda olduğunu görmüşlerdir”¹¹ şeklinde değerlendirme Yesevî düşüncesinin önemini, eğitim anlayışını ve farkını göstermektedir.

İşte bu noktada Ahmed Yesevî'nin eğitici yönünü iyi bir şekilde ortaya koyabilmek için, meseleye pedagojik açıdan bakmak gerekir. Bir eğitim düşüncesi, stili ya da uygulaması ele alınırken, eğitimin felsefesi (insana bakışı, insan anlayışı), ilkeleri, amaçları, bilgi muhtevası, seçilen metot ve politikalar, araç ve gereçler, eğitim ve öğretim organizasyonu ve bunların ana unsurları inceleme objeleri olarak ele alınır. Bu durum kişilerin incelenmesi için de geçerlidir. Şimdi bu ölçüler içerisinde Hoca Ahmed Yesevî'yi inceleyebiliriz:

Ahmed Yesevî zihniyetini Karahanlılar'ın hakim olduğu ve Hanefiliğin belirleyici olduğu bir muhitte, Buhârâ'da Yusuf el- Hemedânî (ö.535/1140) gözetiminde şekillendirmiş ve düşüncelerini ortaya koymuştur. Eski Türk inançlarındaki mistik unsurlarla İslâmî temayülleri mezcederek, dönemindeki mevcut zâhidane eğilimi sistematik bir tasavvuf modeli haline dönüştürmüştür. Fatih M. Şeker, *İslamlaşma Sürecinde Türklerin İslam Tasavvuru*, Diyanet Vakfı yay. Ankara 2010.s. 36.

¹⁰ Dosay Kenjetay, “Hoca Ahmet Yesevî: Yaşadığı Devir, Şahsiyeti, Tarikatı ve Tesiri”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, Aralık 1999, yıl: 1, sayı: 2, s. 121.

¹¹ Ahmet Yaşar Ocak. *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İst. 1996, s. 40

Hoca Ahmed Yesevî'nin insan anlayışının temelinde, İslâm düşüncesinden gelen unsurlar olarak hoşgörü, tevazu ve takva gibi davranışlar yanında, üst seviyeli bir kavramlaştırmanın neticesini ifade eden üstün insan imaj ve ideali de bulunmaktadır. Hoca Ahmed Yesevî bu nitelikleri taşıyan insanı, insan-ı kâmil mürşidi kâmil, pir ve fenâ fillâh makamına erişmiş insan kavramlarıyla tanımlamaya çalışıyor. Bizzat kendisi bu ideal tip için en iyi örnektir.¹² Hikmetlerinde şöyle der:

Nam ve nişan hiç kalmadı, “Lâ... -La...” oldum;
Allah zikrini diye diye “...illâ...” oldum;
Halis olup, muhlis olup “...lillah” oldum;
“Fena fillah” makamına geçtim ben işte.¹³

Bu dörtlükte görüldüğü gibi, Ahmed Yesevî'nin ideal insanı, özellikle de tasavvufi boyuttaki eğitim anlayışının tanımladığı insan modeli, fenâ fillâh mertebesine erişmiş insandır. Fakat bu makam tasavvuf eğitim anlayışının en son hedefidir. Bu ideal hedefe erişmede kullanılan ara hedeflerden, kısa vadeli amaçlardan söz etmek mümkündür. Hoca Ahmed Yesevî'deki eğitim düşüncesinin bu yönü, yani ampirik değerlere ve pratik faydaya yönelen kısmı daha ziyade dikkati çekmektedir. Çünkü Hoca Ahmed Yesevî'nin düşüncesinde felsefi, sanatsal ve tasavvufi endişelerden ziyade, sosyal amaç ve muhteva ön planda bulunuyor. Onun şiirlerinin toplandığı *Divân-ı Hikmet*¹⁴ bu amaçla incelenirse, bu durumun bütünüyle doğrulandığı görülür.¹⁵ *Divân-ı*

¹² Hüseyin Akyüz, “Eğitici Bir Şahsiyet Olarak Ahmed Yesevî”, (*AÜTAET*), Erzurum, 1994, Sayı: 1, s. 23-24.

¹³ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 67 (Hikmet, 2)

¹⁴ Bkz. Fuad Köprülü *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 126-145; Kemal Eraslan, “Divân-ı Hikmet”, *DİA*, İst. 1994, IX, 429-430

¹⁵ Hoca Ahmed Yesevî ilmini halkına aktarmada “Hikmet Söylemeyi” bir yöntem olarak kullanmıştır. Onun bu özelliği çeşitli yönleri ile değerlendirilebilir:

a. Burada birinci yönü, eğitici şahsiyeti ile ilgilidir.

b. Hikmetlerin dili ve şekli.

c. Hikmetlerin muhtevası: Bkz. Cemal Tosun Hoca Ahmed Yesevî, Hayatı, Eserleri ve Toplumunu Eğitme Metodu, *Dini Araştırmalar*, 2000, cilt: II, sayı: 6, s. 125-127. Hikmetlerin tamamı göz önüne alındığında üzerinde en çok durulan ana konuların dini ve tasavvufi unsurlarla birlikte sosyal ve zamanın ihtiyacı olan

Hikmet'te cimrilik, tamah, açgözlülük ve nefsanî arzular reddediliyor; sabır, kanaat ve nefsin frenlenmesi övülüyor. Hırs ve ihtirasın insan hayatına verdiği zararlar anlatılıyor, hoşgörü, tevazu ve sevgi davranışlar olarak tavsiye ediliyor. Yalan ve riya eleştirilerek, dürüstlük ve açık sözlülük yüceltiliyor.¹⁶ İşte bu noktada Hoca Ahmet Yesevî'den bize intikal eden en önemli miras, onun hikmetleridir. Hikmetler bize onun edebî şahsiyetinin yanında fikrî şahsiyetiyle de ilgili bilgiler sunmaktadır. Özet olarak belirtecek olursak hikmetler, İslam'ın yüce ahlakının süzülerek insan idrakine sunulmuş halini ifade etmektedir. Bu itibarla Hoca Ahmet Yesevî'de, ahlak merkezli bir din anlayışı hâkimdir. Bu anlayışın insanda ve toplumda yansımaları için çalışmış, konuşmuş ve hikmetler söylemiştir. Hikmetlerin tamamı göz önüne alındığında üzerinde en çok durulan ana konuların dini ve tasavvufi unsurlarla birlikte sosyal ve zamanın ihtiyacı olan hususlar olduğu ortaya çıkmaktadır.¹⁷

Hoca Ahmed Yesevî'nin eğitim anlayışında nefsi terbiye edip gerçek aşka yönelmek önemli yer tutmaktadır. O, kendi hayatını anlattığı hikmetlerinde, kendi nefsiyle ne kadar mücadele verdiğini anlatmaktadır. İnsanlar tarafından menkıbeleştirilen, adeta hiç günah işlemezmiş gibi gösterilen Hoca Ahmed Yesevî, hayatının birçok safhalarında hatalar yaptığını, bunlardan pişmanlık duyup tövbe ettiğini anlatmaktadır. Hem nefsin terbiyeye uğraşması, hem pişman olup tövbe etmesi ve hem de bize bunları tavsiye etmesi üzerinde düşünmemiz gereken hususlardır. Şu hikmetleri bize bu konuda bir fikir vermektedir:¹⁸

Nefs yoluna giren kişi rezil olur
Yoldan çıkıp, kayıp, tozup günahkâr olur
Yatsa, kalksa şeytan ile yoldaş olur
Nefsi tep, nefsi tep, ey kötülükler işleyen

hususlar olduğu ortaya çıkmaktadır.

¹⁶ Hüseyin Akyüz, "Eğitici Bir Şahsiyet Olarak Ahmed Yesevî", (*AÜTAET*), Erzurum, 1994, Sayı: 1, s. 23-24.

¹⁷ Ahmet Yıldırım, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Hadis Kültürü*, s.84-85.

¹⁸ Cemal Tosun, "Hoca Ahmed Yesevî, Hayatı, Eserleri ve Toplumunu Eğitme Metodu", *Dini Araştırmalar*, 2000, cilt: II, sayı: 6, s. 130.

Nefsin seni son anda köle eyler
Din evini yağma eyleyip tamam eyler
Öldüğünde imanından ayrı eyler
Akıllı isen, kötü nefsten ol şikayetçi¹⁹

Dertsiz insan insan değil, bunu anlayın
Aşksız insan hayvan cinsi, bunu dinleyin
Gönlünüzde aşk olmasa, bana ağlayın
Ağlayanlara gerçek aşkımı hediye eyledim.²⁰
Aşksızların hem canı yok, hem imanı;
Rasûlullah sözünü dedim, mânâ hani
Nice desem, iştirici, bilen hani?
Habersize desem, gönlü katılaştır dostlar.²¹

Bu noktada Yesevî Hikmetlerinde insanın kendini (nefsini, özünü) bilmesi üzerinde de durmaktadır. Ona göre insanın kendisini bilmesi Hakk'ı bilmesi demektir. Hikmetlerinde şöyle der:

Kendini bildi ise, Hakk'ı bildi;
Allah'dan korktu ve insafa geldi.²²
Allah de ey Kul Ahmed özünü bil
Özünü bilince ilmin ile amel kıl²³

Yesevî'nin insanın kendisini bilmesinin Hakk'ı bilip tanınması demek olduğunu ifade etmesi, eşref-i mahlûkât olan insanın, egoizmin geçici zevkleri içinde bocalayarak yüz yüze geldiği bunalım ve yabancılaşmadan kurtarılması yolundaki ciddi çabaları göstermektedir.²⁴

Bu anlamda Hoca Ahmed Yesevî bir Hikmet'inde insanı şöyle tanımlamaktadır:

¹⁹ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 214 (Hikmet, 91)

²⁰ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 157 (Hikmet, 54)

²¹ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 207 (Hikmet, 86)

²² Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 429 (Münacaat)

²³ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 162 (Hikmet 58). Bu ifadeler "Nefsini bilen Rabbini de bilir" rivayetinin manasını hatırlatmaktadır.

²⁴ Hüsnü Ezber Bodur, "Hoca Ahmed Yesevî ve Sosyal Bütünleşme", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 1995, cilt: II, sayı: 2, s. 14

İnsan odur, fakir olup yerde yatsa,
Toprak gibi âlem onu basıp geçse,
Yusuf gibi kardeşi köle diye satsa;
Kulun kulu, o gün ne diye heva eylesin?²⁵

Hoca Ahmed Yesevî, nefsin terbiye edilmesi noktasında, nefsin hırs ve tahakküm içgüdüsünü tatmine yönelik, tamamen egoist duyguların tahrik edilmesini ilke edinmemiş, maddeci kültürün oluşturduğu bencil insan tipi yerine, insani değerleri öne çıkarmış altruistik (diğergamcı) insan tipi ikame edilmek istenmiştir.²⁶ Bu temayı şu mısralarda da görmek mümkündür:

Dünya benim mülküm diyen sultanlara,
Alem malını sayısız yığıp alanlara,
Yeme ve içme ile meşgul olanlara,
Ölüm gelse, biri vefa eylemez imiş.²⁷

Hoca Ahmed Yesevî bu noktada gurur ve kibri olgun insan çirkin görmekte ve bu tür duygularla savaşarak yok etmek gerektiğini vurgulamaktadır.

Onüçümde nefsani arzuları ele aldım
Nefs başına yüz bin bela sarıp saldım;
Kibirilenmeyi ayak altında basıp aldım;
Ondördümde toprak gibi oldum ben işte.²⁸

Nefisle savaşmaya küçük yaştan itibaren başladığını belirten Hoca Ahmed Yesevî, ahlakî olgunluğa erişme yolunun toprak gibi olmaktan geçtiğini ifade etmek istemektedir. Zira toprak insanın mayası olduğu ve birçok ürün vererek hayatın devamına imkân verdiği halde, ayaklar altındadır.²⁹

²⁵ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 292 (Hikmet, 139)

²⁶ Hüsnü Ezber Bodur, "Hoca Ahmed Yesevî ve Sosyal Bütünleşme", s. 14

²⁷ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 250 (Hikmet 113).

²⁸ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 70 (Hikmet 3).

²⁹ Mehmet Şeker, "Divân-ı Hikmet'e Göre İnsan ve Sosyal Hayat", *Ahmed-i Yesevî*, (Haz. Mehmed Şeker, Necdet Yılmaz), Seha Neşriyat, İst. 1996, s. 111

Bu itibarla Yesevî düşüncesi, insan ve onun psikolojik özellikleri ile manevî olgunlaşması öğretisinin pratik ilkeleri ve ahlakî ideallerini kapsayan bir ilimdir. Hoca Ahmed Yesevî bu noktada, insanın mahiyetini ruh olarak tanıyıp manevi olgunluk (kâmil insan) öğretisini sunmaktadır.³⁰ Bu öğretiyi elde etme bilgisini beşerî ve dinî diye iki kategoride değerlendirmek mümkündür. Beşerî tarafı, Yesevî'nin kendi gayreti ve çabasıyla elde ettiği bilgiler ve tecrübeler olarak özetlemek mümkündür. Dinî tarafını ise Kur'ân ayetleri ve Hz. Peygamber'in (s.a) sünnet/hadisleri ve bunların oluşturduğu zihniyettir.³¹

Bütün bu anlatılanlardan Hoca Ahmed Yesevî'nin pedagojik şahsiyetini ören iki ana unsur olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar, İslamiyet ve Türklükle ilgili değerlerdir. İslamiyet, doğuşuyla birlikte çok yeni ve etkili bir varlık görüşü ortaya koymuş, zaman içerisinde bu görüş geliştirilerek orijinal diyebileceğimiz bir kültür ve medeniyet örgüsü meydana getirmiştir. Bu kültür ve medeniyet örgüsü çok kısa bir zaman içerisinde geniş bir coğrafyaya yayılmış, çeşitli kavim ve milletleri de içine alarak yeni yeni sentezlere ulaşmıştır. Söz konusu İslâm'ı örgü içerisinde, günümüzde de etkisini sürdüren birçok unsurun varlığına şahit oluyoruz. Fıkıh, kelim, bilim, felsefe, sanat ve edebiyat ve tasavvuf gibi çalışma alanları bu örgünün ana unsurları olarak değerlendirilebilir. Bu yönüyle Hoca Ahmed Yesevî'nin eğitici şahsiyetini oluşturan düşünce kategorisinin önemli tarafını İslâm'ın tasavvufi yorumu oluşturduğunu söylemek mümkündür.³² Tasavvufi yoruma tasavvufi eğitimle ulaşılır. Tasavvufi eğitim, tekke ve çevresinde oluşan ve özellikle gönül halkaları olarak nitelenen tekke, dergâh, ocak ve benzeri kurumlar vasıtasıyla yapılan faaliyetlerdir. Tekke ve çevresinde teşekkül eden bu kurumlar, insanları belli özelliklere erdirmek için çeşitli didaktik metotlar kullanılarak amaçlarını gerçekleştirmek istemişlerdir. Bu kurumların önde

³⁰ Dosay Kenjetay, *Hoca Ahmet Yesevî'nin Düşünce Sistemi*, s. 224-225

³¹ Bkz. Ahmet Yıldırım, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Hadis Kültürü*, s. 210.

³² Hüseyin Akyüz, "Eğitici Bir Şahsiyet Olarak Ahmed Yesevî", (*AÜTAET*), Erzurum, 1994, Sayı: 1, s. 22.

gelen şahsiyetlerine, eğitici özellikleri yansıtan hoca, pîr³³ ve müşid gibi unvanlar verilmiştir. Bu unvanların tümü Ahmed Yesevî için de geçerlidir. Hoca, müşid-i kâmil ve pîr-i Türkistan tabirleri, Yesevî için sıkça kullanılan unvanlardır.³⁴ O döneme hâkim olan düşünce biçimleri dikkate alındığında, bu çeşit unvanların aynı zamanda arzu edilen insan modeliyle ilgili tipleştirmeleri de içine aldığı görülür.³⁵

Ahmet Yesevî'nin insan ve toplum eğitiminde hatırlanması gereken önemli hususiyetleri arasında ilimle ameli birleştiren bir aksiyon adamı ve ahlakçı kişiliğe sahip olmasıdır. Bu manada Hoca Ahmet Yesevî,

³³ Hoca Ahmed Yesevî, ortaya koydukları ile yüzyıllardır “pîr” unvanıyla anılması Türk insanı için asırlardır ilâhî aşk yolculuğunda erişilmesi güç bir zirve, rehber ve önder karşılığında kullanmıştır. Bu terimin bir tarikat şeyhi anlamı dışında, özellikle Ahmed Yesevî için düşünüldüğünde, çok daha evrensel bir boyutu olabileceği gözden uzak tutulmamalıdır. Rıdvan Canım, “Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî’de Tasavvuf Düşüncesi”, *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi [Bilig: Bilim ve Kültür Dergisi]*, 1996, sayı: 1, s. 10.

³⁴ Bu yüzden Ahmed Yesevî, öncelikle yaşadığı bölgede, daha sonra Türkistan coğrafyasında ve İslam dünyasında mânevi rehberlik yapan bir şahsiyet olmuştur. Yine bugün Orta Asya’da Ahmed Yesevî adı, adeta İslâmı özdeşleşmiş temel öğelerden biri durumundadır. O çoktandır, burada tarihi hüviyetinden farklılaşmış, efsaneleşmiş bir şahsiyet olarak, Altaylar’dan Volga boylarına kadar, Pîr-i Türkistan, Hazret-i Türkistan, Hoca Ahmed Yesevî, Ata Yesevî olmuştur. Ahmet Yaşar Ocak, “Türk Dünyasında Ahmed Yesevî ve Yesevilik Kültürünün Yayılışı.”, *Yesevilik Bilgisi*, s. 316.

³⁵ Bu ideal tipe ilgili örnekler, devletin resmi kuruluşu olan medresenin idealize ettiği insan tipinden bazı bakımlardan farklıdır. Medresenin idealize ettiği insan modeli, iyi bir kul, iyi bir din adamı ve iyi bir devlet memurudur. İyi bir kul, dini vecibelerini eksiksiz yerine getiren, Allah’a inanan ve ona gönülden bağlanan bir kişidir. İyi bir memur ise, dürüst, çalışkan ve ulü’l-emre itaat eden insandır. Aslında iki grubun da yüceltiği insan modelleri arasında mahiyet bakımından bir farkın olduğunu söylemek zordur. İslami muhteva taşıyan düşünce formlarında zaten gerçek bir farklılığın olması düşünülemez. Aslında farklılık özden değil, kullanılan malzeme ve metotlardan kaynaklanmaktadır. Kelam ile felsefenin, medrese ile tekkenin farklı yapılar olarak ortaya çıkmasında araç farklılığı etkili olmuştur denilebilir. Özellikle de üslup farkının çok büyük olması, oluşum aşamasındaki muhteva unsurlarındaki benzerliği geriletmiş, sonuç olarak bir nevi öz ve form çatışmasını gündeme getirmiştir. Ahmet Yesevî'nin sık sık müftü ve kadılarından şikayet etmesinin temelinde bu tür bir durumun bulunduğunu söylemek mümkündür. Hüseyin Akyüz, “Eğitici Bir Şahsiyet Olarak Ahmed Yesevî”, (*AÜTAET*), s. 19.

aynı zamanda bir ruh terbiyecisi ve eğitimcisidir. Ona göre her türlü ahlâkî kötülüğü temsil eden nefis, insanı Hak yolundan alıkoyduğundan, onu terbiye etmek, ahlâkî kötülüklerden arıtmak, iradeyi geliştirip, nefsin kontrolünü sağlamak gerekir. Bu yönüyle Yesevî, topluma insanı kazandırmak için çabalayan eğitim mücadelesi veren mürşittir. Böylece onun Türk kültürüne kattığı en önemli düşünce ve ilke, ‘insan merkezli değişimi’ sunması ve insanları İslâm ruhundan nasiplenmeye vesile olmasıdır. Meseleye toplumsal bütünlük açısından baktığımızda Ahmet Yesevî’nin üzerinde durduğu en önemli husus birlik (*vahdet*) düşüncesidir. Bu hususta “Yesevî’nin varlığın birliği ve zikir teorisi” olduğu belirtilmiştir ki, bu teori Eski Türk Düşünce Sistemi ile Türk tasavvufu arasındaki “doğal sohbet” sonucu oluşan hikmet türüdür. Bu teoriye göre İslam Düşünce tarihinde vahdet-i vücûd anlayışı İbn Arabî’den önce Yesevî öğretisiyle birlikte oluşmuştur.³⁶ Onun için esas kanun, içtimaî dayanışmadadır. Kanunu, düzeni bozmak, toplumsal birlik ve düzenliliğin kopmasına götürür. Ortak bilincin oluşmadığı toplumlar, sosyolojik anlamda bir sosyo-kültürel yapı göstermez, onun için Yesevî’nin esas davası tevhid-i ilâhîdir, birliktir. O, insan faktörüne, bilhassa topluma yön veren ve onu yöneten insanlara çok büyük önem verir. Âlimler, ilimlerine uymaz, hâkimler hakka ve adalete göre karar vermezlerse, toplum çöker, devlet gider. O, bu husustan sürekli şikâyetçidir. Birlik üzerinde durup “*Ben, sen diyen kimselerden geçtim işte*”³⁷ diyerek ayrılık gayrilik gütmeyi yermiştir. Hikmetlerinde birliğin (vahdetin) önemini vurgulamıştır. “*Ol makamın tevhid adlı ağacı var.*”³⁸ Tevhit ağacının meyvesinden tadanların huzur bulacağını söylemiş,

O ağacın meyvesinden tadan kullar,
Dünyasını âhirete satan kullar,
Kabir içinde huzur içinde yatan kullar
Seherlerde gözyaşını umman eyler.³⁹

³⁶ Bkz. Dosay Kenjetay, *Hoca Ahmet Yesevî’nin Düşünce Sistemi*, s. 224.

³⁷ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 63 (Hikmet, 1)

³⁸ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 285 (Hikmet, 135)

³⁹ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 285 (Hikmet, 135)

Ayrıca yaşadığı dönemde “ölümden kaçan, ölümsüzlük ve kurtuluş yolu” arayan topluma; İslâmî huzuru, insanî gayeyi sunmuş, tanıtmış ve ölüm tehlikesinden kurtarmak yolunda “Allah’a iman” esasını öğretmiştir.⁴⁰ Devamlı toplumsal ahlâkın esası olan birliğe çağırmıştır.⁴¹ Bu manada Hoca Ahmet Yesevî’nin İslamiyetin tevhid inancı etrafında birbirine düşman olan kabileleri organize edebilmesi önemli bir model olmuştur. Zaten Ahmed Yesevî Müslümanların uymak zorunda olduğu, olmazsa olmaz türünden Allah’ın varlığına, birliğine ve sıfatlarına dayalı tevhîd inancına hikmetlerinde ağırlıklı bir yer vermiştir. Bu yüzden de kabile düzeninin hâkim olduğu bozkır insanının kalbine bu inancı kökleştirmeye çalışmıştır.⁴² Elbette kabilevi hayat tarzının tabiatında, birlikten öte ayrılık ve düşmanlığın varlığı bilinmektedir. Böyle bir bölünmüşlük halinin, ortak tarihi-kültürel yapının oluşmasını engellediği de bir vakadır. İşte Yesevî’nin tüm gayret ve çabalarının temelinde dağınıklığı sona erdirip birliğin ikame edilmesi düşüncesi yatmaktadır. Birlik ve beraberliğe katkıda bulunacak yeni düşünceler üretmek, eski kıymetleri muhafaza etmek kadar önemlidir.⁴³

Bütün bunlar onun tevhide verdiği değeri gösterir. Bu yönüyle Hoca Ahmet Yesevî, Orta Asya’nın Türk kabilelerinin eğitilmesi ve Müslümanlaşmasında önemli rol oynamıştır. Hoca Ahmed Yesevî’nin bu bilge kişiliği sayesinde bireysel gelişme ve toplumsal bütünleşmenin dinamiklerini çok iyi gördüğünü ve faaliyetlerini bu yönde yoğunlaştırdığını söylemek mümkündür.⁴⁴

Ahmed Yesevî’nin eğitici şahsiyetini oluşturan ikinci ana kaynak, Türk kültür dünyasından gelen bilgi, düşünce, gelenek ve uygulamaları kapsamaktadır. İslâmî dönemden önceki Türk sosyal hayatıyla ilgili pratik mahiyette bazı bilgilere sahip olmamıza rağmen, üst seviyeli düşünce kalıp ve ölçüleri konusunda yeterli bir bilgi birikiminin oluş-

⁴⁰ Dosay Kenjetay, “Hoca Ahmet Yesevî”, *Tasavvuf Dergisi*, s. 121.

⁴¹ Dosay Kenjetay, “Hoca Ahmet Yesevî”, *Tasavvuf Dergisi*, s. 122.

⁴² Hüsnü Ezber Bodur, “Hoca Ahmed Yesevî ve Sosyal Bütünleşme”, s. 14.

⁴³ Hüsnü Ezber Bodur, “Hoca Ahmed Yesevî ve Sosyal Bütünleşme”, s. 15.

⁴⁴ Hüsnü Ezber Bodur, “Hoca Ahmed Yesevî ve Sosyal Bütünleşme”, s. 14.

tuğunu söylemek mümkün değildir. Fakat sosyal hayatı yapan sosyal iradenin, düşünce dünyasının bir yansıması olduğu gerçeğinden hareketle bazı genellemeler yapılabilir: Eski Türk toplum yapısını (çok katı ve keskin olmamakla birlikte), birkaç tabakanın meydana getirdiği söylenebilir. Aristokratlar (soylular), askerler, din adamları ve halk (kara budun) en belirgin sosyal kesimlerdir. Eski Türk düşünce hayatının idealleştirdiği üstün insan imajı içerisinde kullanılan ölçülerden sadece birisi soyluluktur. Sıradan bir insanın ideal bir insan olabilmesi için soyluluk yanında bilgili ve cesur olması da gerekirdi. Bilge kişi, bey kişi ve er kişi, başka bir söyleyişle soyluluk, alplık ve bilgelik ideal bir insan modeli için kullanılan ölçüler ve gerekli niteliklerdi.⁴⁵

Bu ideal insan modeli, aynı zamanda o döneme egemen olan eğitimle ilgili düşünce ve uygulamalarının da ana karakterini yansıtmaktadır. Eski Türk toplumunun temel kurumları olan aile, ordu ve din bu ideale hizmet eden başlıca organlardı. Bu kurumlar İslami dönemde de eski özelliklerinden birçoğunu sürdürmüşlerdir. Hoca Ahmed Yesevî'nin eğitici şahsiyetinin oluşmasında bu kurum ve organların, özellikle de din adamlarının kullandığı metotların etkili olduğunu söylemek yanlış olmaz.⁴⁶

Eğitiminin temellerini, içinde yaşadığı toplumun kültüründen alan Ahmet Yesevî, Türk töresini, Türk dilini sahip olduğu tasavvuf düşüncesi ile birleştirmiş, bezemiş ve Türk tasavvufunun temeline ilk taşları koymuştur. Bütün bunlar bulunduğu toplum ve ortamda kendiliğinden gelişen hususlardır. Bu noktada Ahmed Yesevî yaşadığı toplumun birikiminden ve tarihî tecrübelerden azamî ölçüde yararlanmış, hatta bazı bilgi ve tasarruflarına bunlar kaynaklık etmiştir. Toplumun tecrübe ve kültüründen istifade etme hususunda, dinen yasaklanmayan şeyleri almış, eğer dinen yasaklanan bir şey ise onu yasaklanma unsurlardan arındırarak ya da onlara yeni bir çehre veya muhteva kazandırmak suretiyle topluma ve insanlığa kazandırmayı tercih etmiştir.⁴⁷

⁴⁵ Hüseyin Akyüz, "Eğitici Bir Şahsiyet Olarak Ahmed Yesevî", (*AÛTAET*), s. 22.

⁴⁶ Hüseyin Akyüz, "Eğitici Bir Şahsiyet Olarak Ahmed Yesevî", (*AÛTAET*), s. 22.

⁴⁷ Ahmet Yıldırım, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Hadis Kültürü*, s. 88.

Bildiklerini bulunduğu topluma kazandırma ve yansıtma noktasında gayret sarf etti. Böylece ilkeleri, takip ettiği metodu, misyonu ve yolu belirginleştirdi. Böylece sonradan Yesevîlik denilen geleneğin temelleri oluştu. Onu farklı ve tesirli kılan yönler ortaya çıktı. Onun farklılığı ve tesirli oluşunu; insanlara Müslüman kâfir olmasına bakmaksızın müsamaha ve hoşgörülü davranmasında, insanları sevmesinde, eşitliği, adaleti ve insanların haklarını gözetmesinde; güzel sözlü ve güler yüzlü olmasında ve bunu istemesinde, çalışmayı sevmesi ve teşvik etmesinde, ilimle ameli birleştiren bir aksiyon adamı olmasında, İslam'ı halkın anlayacağı şekilde anlatmasında, toplumun bütün problemleriyle yakından ilgilenmesinde, bilgisizliği ve cehaleti eleştirmesinde, bunları yaparken de hedef kitesine bahsedilen hususları ve İslamî değerler sistemini benimsetmede, doğal uyum yöntemi olarak bilinen, “sohbet ve aksiyolojik mutabakat”⁴⁸ metodunu kullanmasında görmek gerekir. Bütün bunların temelini de ondaki Allah ve Hz. Muhammed inancı ve sevgisi oluşturmaktadır. Ayrıca ilimle ameli birleştiren bir aksiyon adamı ve ahlakçı kişiliği hatırlanması gereken önemli hususiyetleri arasında yer alır.⁴⁹

Hoca Ahmed Yesevî'nin öğretici faaliyetlerinde kullandığı metot ve bilgi malzemelerinin yanında, takip ettiği üslup da önemli bir yer tutmaktadır. Hoşgörü ve tevazu içerisinde çok yumuşak bir üslubu tercih etmiştir. O dönem medreselerinin sert ve katı tutumuna karşılık Hoca Ahmed Yesevî, gayet ılımlı bir yol izlemiştir. Çok sayıda insanın gönlünü kazanmasındaki esrar burada aranmalıdır.⁵⁰

Eğitim faaliyetlerinde muhteva seçimi ve bu muhtevaya uygun düşecek metotların kullanılması da önemli bir eğitim problemidir. Hoca Ahmed Yesevî'nin öğretici çalışmalarında dini ve milli motif ve değerler, bunlarla ilgili bilgiler, eğitim muhtevasının ana öğeleri olarak yer almışlardır. Allah fikri, Hz. Peygamber ve diğer peygamberler, dört

⁴⁸ Bkz. Dosay Kenjetay, “Yesevîliğin Türk Kültür Tarihindeki Yeri ve Geleceği”, s. 1. (Yayımlanmamış tebliğ)

⁴⁹ Ahmet Yıldırım, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Hadis Kültürü*, s.85.

⁵⁰ Hüseyin Akyüz, “Eğitici Bir Şahsiyet Olarak Ahmed Yesevî”, (*AÜTAET*), s. 25.

büyük halife, büyük İslam düşünürleri, velileri, Türk ve İslam toplumlarına mal olmuş devlet adamları ve halk âşıkları, Ahmed Yesevî'nin örnek kavram ve tipleridir. *Divân-ı Hikmet*'ten anladığımız kadarıyla Ahmed Yesevî bu örnek tipler aracılığıyla İslamiyet'i halka benimsetmek istiyor. Halkın tek yönlü bilinçlenmesini önlemek için, yerli ve milli değerleri ihmal etmemeye özen gösteriyor. Bu konularda çeşitli bilgiler veriyor, deyimler, atasözleri ve menkıbeler aracılığıyla toplumsal bilincin (ma'şeri vicdanın) canlı tutulmasına katkıda bulunuyor.⁵¹ Halkın anlayacağı, halkın ma'şeri vicdanını yansıtan ve onların yakın çevresinde bulunan motifleri tercih etmesi, eğitici endişe taşımasının bir sonucudur. Günümüz pedagojisinde önemli yer tutan yakından uzağa, bilinenden bilinmeyene ve basitten karmaşığa ilkelerini o dönemde uygulayabilmiştir.⁵²

Yine insan eğitiminde Hoca Ahmed Yesevî, İslamlaşmaya başlayan Türk kabilelerine İslâm'ı bilgileri vererek onları belli bir düşünce ve hareket formuna erdirmek için, İslam'a uygun motif ve metotları seçmeye özen göstermiştir. Herkesin bildiği basit ve sade bilgilerden yola çıkarak, üst seviyeli kavram ve değerlere ulaşmak istemiştir. Burada bir bilgi ve değer üretiminden söz etmek mümkündür. Fakat onun çalışmalarında bilgi ve değer üretmek bir amaç olmayıp, karakter formasyonunun sağlanması ve toplumsal integrasyon için bir araç olarak yer almıştır. Bilgide sadelik, zaman ve mekânda yakınlık ve ifadede duruluk ve akıcılık onun nasıl bir eğitici olduğunun da göstergesidir.

⁵¹ Tarih bilincinin uyandırılması için de, tarihe mal olmuş ünlü kişi ve devlet adamlarının faziletlerini örnek davranış normları olarak anlatıyor. Onun didaktik faaliyetlerine başka bir açıdan bakmak gerekirse, eğitim muhtevasını yapan unsurların son derece basit ve sade olduklarını söylemek mümkündür. Karmaşık ifadelerden, özellikle felsefi mülahazalardan uzak durmaya çaba göstermiştir. Fakat bu durum zayıflığından ya da bu konudaki yetersizliğinden kaynaklanmış değildir. Aksine bu konularda çok iyi bir eğitim gördüğünü, devrin önde gelen bilginlerinden dersler aldığını ve kendini çok iyi yetiştirdiğini biliyoruz. Bütünüyle didaktik amaç güttüğü için bu çeşit konulara girmeyi gereksiz görmüştür. Hüseyin Akyüz, "Eğitici Bir Şahsiyet Olarak Ahmed Yesevî", (*AÜTAET*), s. 24-25.

⁵² Hüseyin Akyüz, "Eğitici Bir Şahsiyet Olarak Ahmed Yesevî", (*AÜTAET*), s. 24-25.

Kime, neyi, nerede ve nasıl öğreteceğini çok iyi bir şekilde düşünmüş ve bunları çekinmeden uygulamaya koymuştur. Aşağıdaki şiir bu durumun tipik bir örneğidir⁵³:

Sözü söyledim, her kim olsa cemale talip
Canı cana bağlayıp, damarı ekleyip,
Garip, yetim, fakirlerin gönlünü okşayıp
Gönlü kırık olmayan kişilerden kaçtım ben işte.⁵⁴

Hoca Ahmed Yesevî'nin uyguladığı eğitim anlayışında çok önemli diğer bir mesele de kişiler arası etkileşim ve toplumsal bütünleşme (integrasyon) olayıdır. Yeni İslamileşmeye başlayan Türk grup ve kabilelerini, İslami bir pota içerisinde eriterek aynı imanı paylaşan ve aynı dili konuşan bir millet haline getirmek, bütün eğitim sistemleri için çok önemli bir hedefdir. Hoca Ahmed Yesevî'nin böylesine bir amaç gütmemesi, sosyal dayanışma ve bütünleşmeye eğitim aracılığıyla hizmet etmesi, özellikle de, Türkçe konuşarak, Türkçe yazarak bu amaca ulaşmak istemesi azımsanacak bir durum değildir. Bilim dilinin Arapça, sanat ve edebiyat dilinin Farsça olduğu bir dönemde, Türkçe konuşup, Türkçe yazma yanında, yakın çevrenin sosyo-kültürel örgüsünü oluşturan Türk motiflerinin ısrarla kullanılması, İslami form içerisinde Türklük muhtevasının, Türklük bilincinin canlı tutulması için önemli bir adımdır.⁵⁵ Türkçe konuşan, Türkçe yazan ve çoğunlukla da yakın sosyo-kültürel çevrenin motiflerini kullanan Türk mutasavvıfları, eski Türk geleneğini İslamleştirerek halk ruhuna yerleştirmeye çalışmışlardı. Felsefe, bilim ve din adamlarının Arapça'ya, sanatçıların Farsça'ya yöneldiği bir dönemde, Türk mutasavvıflarının Türkçe'yi baş tacı etmelerinin bir sebebi de budur. Ahmed Yesevî'yi de aynı halka içerisinde düşünmek gerekir.⁵⁶ Onun bu yönü Türkçe'yi tasavvuf dili hâline getirmiştir.

Hoş görmemekte âlimler sizin dediğiniz Türkçe'yi
Ariflerden işitsen açar gönül ülkesini

⁵³ Hüseyin Akyüz, "Eğitici Bir Şahsiyet Olarak Ahmed Yesevî", (*AÜTAET*), s. 25.

⁵⁴ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 63 (Hikmet 1).

⁵⁵ Hüseyin Akyüz, "Eğitici Bir Şahsiyet Olarak Ahmed Yesevî", (*AÜTAET*), s. 24.

⁵⁶ Hüseyin Akyüz, "Eğitici Bir Şahsiyet Olarak Ahmed Yesevî", (*AÜTAET*), s. 22-23.

Ayet hadis anlamı Türkçe olsa uygundur,
Anlamına yetenler yere koyar borkünü...
Miskin, zayıf Hoca Ahmed yedi ceddine rahmet,
Farsça dilini bilerek güzel söylemekte Türkçe'yi⁵⁷

Hikmetler de müşahhaslaştığı gibi, oluşturulan yeni dil sayesinde bir yandan göçebe kabileler dağınıklıktan kurtarılarak daha organize bir yapı kazanmaya başlamış, diğer yandan da yeni yeni oluşmaya başlayan kısmi istikrar pekiştirilmeye çalışılmıştır.⁵⁸

Hoca Ahmed Yesevî'nin eğitim anlayışında sosyal huzursuzlukların, istikrarsızlığın ve çözümlerin üstesinden gelmemize yardımcı olacak bir bakış açısı vardır. Bunlar hikmetlerinin satırları arasında unutulmuş olduğu görülmektedir. Hikmetlerinde şöyle der:

Gönül vermeyip dünyaya, el uzatmayıp harama,
Hakk'ı seven âşıklar ahaliden geçmişler

Dünya benim diyenler, cihan malını alanlar,
Kerkenez kuşu gibi olup o harama batmışlar.

Molla, müftü olanlar, yanlış fetva verenler
Akı kara eyleyenler o cehenneme girmişler.

Kadı, imam olanlar, haksız dâva eyleyenler
O eşek gibi olarak yük altında kalmışlar.⁵⁹

Onun eğitimdeki hedeflerini şöyle özetlemek mümkündür:

- 1- Kâr ve zarar hesabına bağlı olmayan gerçek sevgi,
- 2- Cemaat olma şuuru,
- 3- İslam'î kalp terbiyesi, yani nefis tezkiyesi ve kalp terbiyesi,
- 4- Mal, mevki ve rütbeye iltifat etmeyip ihtiras ve arzuların peşinden koşmamak,
- 5- Dinde gaye dinin özüne kavuşmak,

⁵⁷ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 181 (Hikmet 71)

⁵⁸ Hüsnü Ezber Bodur, "Hoca Ahmed Yesevî ve Sosyal Bütünleşme", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 1995, cilt: II, sayı: 2, s. 14

⁵⁹ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 227 (Hikmet 99)

6-İrşadı Kur'ân ve sünnetin işaret ettiği çizgide gerçekleştirmek. ⁶⁰

Ayrıca ilimle ameli birleştiren bir aksiyon adamı ve ahlakçı kişiliğe sahip olması onun insan ve toplum eğitiminde hatırlanması gereken önemli hususiyetleri arasında yer alır. Bu manada Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetleri arasında düşünce dünyamızın teşekkülünde bizlere öncülük edecek değer ve inanç motifleri çok fazladır. Mesela;

Sünnet imiş, kâfir de olsa, verme zarar
Gönlü katı, gönül incitciden Allah şikayetçi ;
Allah şahid, öyle kula "Siccin" hazır
Bilgelerden işitip bu sözü söyledim ben işte.⁶¹

mısraları arasına sığdırılmış koca bir zihniyet dünyası, bugünün maddeleşmiş barbar insanına insanlık dersi verir. Ayrıca Hz. Peygamberin "*Kafir bile olsa mazlumun ahından sakınınız*" hadisini hatırlatır. ⁶²

Hoca Ahmed Yesevî'nin şahsiyet ve düşüncesinin harekât noktasını ve ideallerinin ufkunu Kur'ân yanında Hz. Peygamber (s.a) ve O'nun öğretileri oluşturmakta ve bunun etkilerini insan ve toplum inşasında da görmek mümkündür. Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinde, Peygamberimizin sünneti önemli yer tutar. Bu önemin birinci göstergesi, bir hikmette geçmekte olan "*Benim hikmetlerim hadis hazinesidir*"⁶³ sözleridir. Bu itibarla o, hadis/sünneti insan ve toplum eğitimine konu yapmıştır. Sünnetleri eğitim konusu yaparken, hem sünnete verdiği değeri ifade etmiş hem de insanları bu konuda uyarmıştır. İşte buna bir örnek:

Fâsık, fâcir günaha girip yeri basmaz
Oruç-namaz kazâ eyleyip misvâk asmaz;
Rasûlullah sünnetlerini göze iliştiemez
Günahları günden güne artar dostlar.⁶⁴
Ümmet olsan, Mustafa'ya bağlı ol

⁶⁰ Selçuk Eraydın, "Ahmed-i Yesevî'nin Eğitim Anlayışı", *Ahmed-i Yesevî*, (Haz. Mehmed Şeker, Necdet Yılmaz), Seha Neşriyat, İstanbul, 1996 s. 281-284.

⁶¹ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 65 (Hikmet 1)

⁶² Ahmed b. Hanbel, *Musned*, III, 153.

⁶³ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 427, (Münacaat)

⁶⁴ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 208, (Hikmet, 86)

Dediklerini can ve gönülde sen de eyle
Gece namazda, gündüzleri oruçlu ol
Gerçek ümmetin rengi tıpkı samandır.

Sünnetlerini sıkı tutup ümmet ol
Gece gündüz salat-selâm söyleyip yakın ol
Nefsi tepip mihnet yetse, rahat ol
Öyle âşık iki gözü giryandır.⁶⁵

Yine Ahmed Yesevî büyük bir dikkat ve titizlikle işleyerek toplumun zayıf ve güçsüz bu kesiminin sahiplenilmesini ve onlara her zaman yardım edilmesini, Hz. Peygamber'in kişiliğinden ve sözlerinden aldığı ilham, ışık ve irfanla dile getirmiştir.⁶⁶ Hikmetlerinde bu noktada toplumun bir kısmını oluşturan garip ve yetim insan motifiyle ilgili söylediklerinin bir kısmı şunlardır:

Garip, yetim, fakirlerin gönlünü okşayıp
Gönlü kırık olmayan kişilerden kaçtım ben işte.
Garip, fakir, yetimleri Rasûl sordu
O gece Mirac'a çıkıp Hakk cemalini gördü

Akıllı isen, gariplerin gönlünü avla
Mustafa gibi ili gezip yetim ara

Garip, fakir, yetimleri sevindiresin;
Parçalayıp aziz canını eyle kurban;

Garip, fakir, yetimleri her kim sorar,
Râzı olur o kulundan Allah.⁶⁷

Rasûl dedi ona: "Ben de yetimim;
Yetimlikte, gariplikte yetişmişim."

Muhammed dediler: "Her kim yetimdir,
Biliniz, o benim has ümmetimdir."

⁶⁵ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 298 (Hikmet 142)

⁶⁶ Nevzat Aşık, "Yesevî'nin Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi.", *Ahmed-i Yesevî*, s. 389.

⁶⁷ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. (Hikmet 106)

Yetimi görseniz, incitmeyiniz;
Garibi görseniz, dağ etmeyiniz.⁶⁸

Hayır ve cömerdlik eyleyenler, yetim gönlünü alanlar,
Çehar-yâr'lar yoldaşı, Kevser dudağında gördüm.

Zâlim olup zulmeden, yetim gönlünü ağrıtan,
Kara yüzlü mahşerde, kolunu arkada gördüm.⁶⁹

Dergâhına başımı koyup ağlasam
Garib-yetim başımı okşayıp dua alsam⁷⁰

Sonuç olarak söylemek gerekirse, Türk halk dehasının ortaya çıkardığı bu zirve isim, Türklükle İslamiyet'i aynı potada eriterek insanı eğiterek yeni bir toplum yapmayı amaçlayan gönül ve düşünce adamıdır. Onun şahsiyetini ne sanatı, ne felsefesi ne de tasavvufi tarafı tam olarak yansıtabilir. Hoca Ahmed Yesevî'nin günümüze kadar sürüp gelen abidevi şahsiyetini; ancak, Türk-İslam fikri ve bunları eğitici motifler olarak kullanan tarafı, yani hocalığı, mürşitliği temsil edebilir.⁷¹ Bir mürşid ve ahlâkçı hüviyetiyle şeriat ahkâmını, tasavvuf esaslarını, tarikatın âdâb ve erkânını insan ve topluma öğretmeye çalışmış, yaşadığı bölgenin çoğunluğunu oluşturan Türklere İslâmiyet'i sevdirmek ve yerleştirmek gayesiyle kendi toplumunun anlayabileceği seviyeye inerek, toplumdaki düzensizlikleri ve gayr-ı ahlâkî davranışları kaldırmak ve adaleti yerleştirmek için çaba sarf etmiştir.⁷² Bu itibarla mülkün esas sahibinin Allah olduğunu belirterek, O'nun karşısında hükümlerlik ve sultanlık taslayanlara, haksız yere insanların mallarını gasp edip yağmalayanlara "ölüm" gerçeğini hatırlatmaktadır. Esasında ölüm sadece azgınlara aydınlatması gereken bir gerçek değildir Hoca Ahmed Yesevî düşüncesinde Allah'la insan arasındaki ilişkisinin en güçlü bağlarından birisi ölümdür. Yesevî ölümden önce dünya hayatının önemine vurgu

⁶⁸ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 131 (Hikmet 36)

⁶⁹ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 156 (Hikmet 53)

⁷⁰ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 172 (Hikmet 64)

⁷¹ Hüseyin Akyüz, "Eğitici Bir Şahsiyet Olarak Ahmed Yesevî", (*AÜTAET*), s. 26.

⁷² Dosay Kenjetay, "Hoca Ahmet Yesevî", *Tasavvuf Dergisi*, s. 121.

yaparak ilâhî aşk, ihlâs ve samimiyet, insan sevgisi, hoşgörü, kadın erkek beraberliği, çalışma, iş ve emeği yüceltme, ilim ve bilgi öğrenme ve yaşamaya çağırıştır. *Divân-ı Hikmet*'te düşünce ve davranış hürriyeti, sosyal adalet, vicdan, eşitlik gibi konuların ele alınmış olması insan ve toplum inşası için önemlidir.⁷³

Bugünün sanayileşmiş ülkelerinde egoist dürtülerin tahrik edilmesine dayalı sosyo-kültürel ve ekonomik gelişmeyi yani, yenedünya düzeni olarak isimlendirilen dünya görüşünü geliştirmekte olan ülkelere benimsetme çabaları karşısında dirençli olmak ve insan ve toplumumuzu yeniden inşa etmek istiyorsak, kendi kültürel mirasımız içinde mevcut değerlerimizi yeniden üretmek ve ilişkilerimize yeni anlamlar yüklemek zorundayız.⁷⁴ Bugün insanlığın her zamankinden daha çok ihtiyaç duyduğu şey, insan-tabiata, insan-insan ve insan-toplum ilişkilerini tevazu, iyilik, hoşgörü ve denge temeli üzerine inşa eden Yesevî'nin inanç ve düşüncelerini yeniden canlandırma, toplumun rasyonel temeller üzerinde yeniden inşasında bu değerlerden yararlanma olarak özetlenebilir.⁷⁵ Nitekim Yesevî'nin;

Her zaman iyilik eyle, gidersin işbu dünyadan⁷⁶;

mısraında tüm sosyal ilişkilerimizde iyiliğin, güzelliğin rehberliğine olan ihtiyacımız vurgulanmaktadır. Kur'an ve hadislerde insanî ilişkilerimizde iyiliği elden bırakmamanın karşılığının iyilik olacağına belirtilmesiyle, Yesevî düşüncesinin referans çerçevesi de açıkça görülmektedir. Allah'ın yeryüzünde Halifesi olan dolayısıyla çok önemli bir misyon yüklenen insanoğlu, karşılıklı sevgi ve saygıya dayalı aklın hâkim olduğu bir sosyal çevre oluşturabilir, hatta oluşturmak zorundadır. Ancak insanlar hür iradesiyle, ilmi çabalarıyla meydana getirdiği sosyal çevrede, bütünleşmeden, uyumdan, kardeşlikten söz edilebilir.

⁷³ Dosay Kenjetay, "Hoca Ahmet Yesevî", *Tasavvuf Dergisi*, s. 121.

⁷⁴ Hüsnü Ezber Bodur, "Hoca Ahmed Yesevî ve Sosyal Bütünleşme", s. 14 (Kısmen tasarrufla)

⁷⁵ Hüsnü Ezber Bodur, "Hoca Ahmed Yesevî ve Sosyal Bütünleşme", s. 16

⁷⁶ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 298 (Hikmet 142)

O halde milletimizin ortak değerlerinin teşekkülünde birer sembol olan Yesevî gibi şahsiyetlerin iyi tanınması, anlaşılması ve fikirlerinin kimliğimizin bir parçası haline getirilmesi, birbirimize kenetlenmemizin de dinamik unsuru olacaktır.⁷⁷ Yetiştığı kültür dünyasının manevî, sosyo-psikolojik değerler ile tarihî şartların belirlediği, kendi özgü ilke, prensip ve öğretileri olan, pek çok farklılıkları ve yenilikleri de bünyesinde barındıran Yesevî'nin⁷⁸ yaklaşımı bizim için, değerlendirilip geliştirilen bir hareket noktası olmalıdır. Ayrıca daha hususi noktada Hoca Ahmed Yesevî insan ve toplum inşasında Hz. Peygamber'i örnek aldığı ve O'nun örnek ve rehberliğini ön plana çıkararak bize gösterdiği görülmektedir. Bizim de konuyla ilgili birçok hususu Peygamberimizin hayatı ve hususiyetleri içerisinde, somut bir örnekle ele alıp sunabiliriz.

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), *el-Musned*, Thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş I-X+I-II Fihrist, Beyrut 1991.

Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Haz. Hayati Bice), Diyanet Vakfı yay. Ankara 2009.

Ahmet Yaşar Ocak, "Türk Dünyasında Ahmed Yesevî ve Yesevîlik Kültürünün Yayılışı: Bir Sufî Kültürün Yeniden Güncelleşmesi", *Yesevîlik Bilgisi*, (Haz. Mustafa İsen, Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı), s.311-318.

Ahmet Yaşar Ocak. *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İst. 1996.

Ahmet Yıldırım, "Hz. Peygamber'in Örnekliliği ve Rol Model Olması", *Çalışan Gençlik ve Değerler Kitabı İçinde*, Ankara 2015, s. 169-170.

Ahmet Yıldırım, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Hadis Kültürü*, Ankara 2011

Aşirbek Kurbanov, "Yesevîyye Tarikatının Doğuşu Hakkında", Çev. Aşur Özdemir. *Yedi İklim. Sanat Kültür Edebiyat Dergisi*. Cilt. 5, Sayı: 42 Eylül 1993. s. 10-13.

Bozkurt Koç, "Çocuğun Dini Gelişiminde Rol Model Olarak Anne ve Baba", *Dini Araştırmalar*, Mayıs-Ağustos 2008, Cilt: 11, s. 31, ss. 50.

⁷⁷ Hüsnü Ezber Bodur, "Hoca Ahmed Yesevî ve Sosyal Bütünleşme", s. 16

⁷⁸ Ahmet Yıldırım, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Hadis Kültürü*, s. 92.

- Cemal Tosun Hoca Ahmed Yesevî, Hayatı, Eserleri ve Toplumunu Eğitime Metodu, *Dinî Araştırmalar*, 2000, cilt: II, sayı: 6, s. 119-132
- Dosay Kenjetay, “Hoca Ahmet Yesevî: Yaşadığı Devir, Şahsiyeti, Tarikatı ve Tesiri”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, Aralık 1999, yıl: 1, sayı: 2, s. 105-129.
- Dosay Kenjetay, *Hoca Ahmet Yesevî'nin Düşünce Sistemi*, Hoca Ahmet Yesevî Ocağı yay., Ankara 2003.
- Dosay Kenjetay, “Yesevîliğin Türk Kültür Tarihindeki Yeri ve Geleceği”, (Yayımlanmamış tebliğ)
- Fatih M. Şeker, *İslamlaşma Sürecinde Türklerin İslam Tasavvuru*, Diyanet Vakfı yay. Ankara 2010.
- Fuad Köprülü *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., 5. Baskı, Ankara 1984.
- Hüseyin Akyüz, “Eğitici Bir Şahsiyet Olarak Ahmed Yesevî”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (AÜTAET)*, Erzurum, 1994
- Hüsnü Ezber Bodur, “Hoca Ahmed Yesevî ve Sosyal Bütünleşme”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 1995, cilt: II, sayı: 2, s. 13-16.
- Kemal Eraslan, “Divân-ı Hikmet”, *DİA*, İst. 1994, IX, 429-430.
- Mehmet Şeker, “Divân-ı Hikmet'e Göre İnsan ve Sosyal Hayat”, *Ahmed-i Yesevî*, (Haz. Mehmed Şeker, Necdet Yılmaz), Seha Neşriyat, İst. 1996, s. 107-137.
- Nevzat Aşık, “Yesevî'nin Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi ve Sünnet Kültürünün Hikmetlere Tesir”, *Ahmed-i Yesevî*, (Haz. Mehmed Şeker, Necdet Yılmaz), Seha Neşriyat, İstanbul 1996, s. 375-399.
- Rıdvan Canım, “Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî'de Tasavvuf Düşüncesi”, *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi [Bilig: Bilim ve Kültür Dergisi]*, 1996, sayı: 1, s. 9-1
- Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003.
- Selçuk Eraydın, “Ahmed-i Yesevî'nin Eğitim Anlayışı”, *Ahmed-i Yesevî*, (Haz. Mehmed Şeker, Necdet Yılmaz), Seha Neşriyat, İstanbul, 1996 s. 281-284.

Hikmet Geleneğinin Mihveri: Hakikat-ı Muhammediyye

BİLAL KEMİKLİ*

“Eğer hikmet okursa insanlar
Olur oğul bana o has tâlib”

Hoca Ahmet Yesevî, Türkistan’da İslam’ı, tasavvufi neşve ile Hanefî geleneği mezc ederek neşretmiş yol açıcı mürşitlerden ve muhakkiklerden birisidir. Bu bakımdan Pîr-i Türkistan olarak anılır olmuştur.

Bir yol açıcı ve muhakkik olarak, adına nispet edilen Yesevîlik tarihinin kurucu pîridir. Yesevîlik, Nakşîlik ve Bektâşîlikle de ilişkilendirilen önemli bir irfân ocağıdır. Pîr-i Türkistan’ın bu yolun kurucu Piri olarak vazettiği gelenek, usûl ve erkân, geride bıraktığı yahut adına nispet edilen *Divân-ı Hikmet* ve *Fakr-nâme*’de münderiçtir. Daha sonra yazılan menakıbnameler ise, Yesevî geleneğinin şifahi tarihini ve Pîr-i Türkistan’ın halk muhayyilesiyle inşâ edilen manevi şahsiyetini ortaya koymak bakımından önemlidir. Fakat o, daha çok edebi gelenek içinde nazmettiği *hikmetleri* ile anılır. Hikmetler, Pîr-i Türkistan’ın kelâma tebdil eden ma’nâsını ifade eder. Böylece o, kelâmı ile ahlakî değerleri inşâ ederek yeni bir söz varlığının ihyâsına gayret etmiştir. Tasavvuf şiiri, bu hikmet vadisinden beslenerek gelişmiştir.

Bu tebliğde, Pîr-i Türkistan’ın hikmetleri ve düşüncelerindeki aslı mihverinin ne olduğu tetkik edilecektir. Elbette bu mihver, sûfi literatürde Hakikat-ı Muhammediyye kavramıyla ifade edilen Hz. Peygamber’in manevi şahsiyetidir. Bu şahsiyet, Peygamber sevgisiyle birlikte

* Prof. Dr. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Bursa

ondan geriye kalan Kur'an ve Sünnettir. Bu itibarla, Pîr-i Türkistan'ın inşâ ve inda ettiği hikmet geleneğinin zihni köklerine dair bir inceleme yapılacaktır.

Şiir, Ma'nâ ve Hikmet

Ahmet Yesevî, insan toprağını *hikmet* tohumlarıyla tezyin eden bir *mürebbi*, bu hikmetlerle *hakîkate* ulaşmayı talep edenlere yolu telkin eden bir *mürşid*, yolun esas ve usulünü vaz eden bir *muhakkik*dir. Mürebbi, mürşid ve muhakkik sıfatlarıyla, istidâdı olan tâlipleri içinden geldiği ilim geleneğine bağlı kalarak *tadrîs* ve *takrîr*le yetiştirdiği gibi, şifahi kültürün hâkim olduğu bir coğrafyada sözü ve sohbetiyle de *ma'nâyı* kitlelere ulaştırmıştır. Onun tadrîsi ve takrîrleri hakkında fazlaca malumatımız yoktur; ancak Yûsuf-ı Hemedânî'den aldığı dersleri, gene ondan öğrendiği usûl üzerine tâliplere ulaştırmış olmalıdır. Nitekim Türkistan, büyük âlim, muhaddis, sûfi ve filozofların yetiştiği bereketli bir ilim havzasının adıdır. Yesevî'nin bu havza içerisinde, sadece bir *sûfi* yahut *şâir* kimliğiyle değil, aynı zamanda seleflerinin yolunda giderek "âlim" vasfıyla "şeriatta sefer eyleyecek" (83/3)¹ "cân âlimlerinin" ve "gerçek âlimlerin" (83/7) yetişmesi için ilim halkaları kurmuş olması muhtemeldir. Onun, ilim ve âlim telakkîsi, "cân âlimi" ve "beden âlimi" (83/7 8) tasniflerinden yola çıkılarak tahlil edilebilir. Fakat bizim burada öncelikli konumuz, sözü edilen tahlilden ziyade, onun gerçek âlim olarak işaret ettiği "cân âlimi" vasfını haiz olarak, "muhabbet deryasından inci" (83/4) derdiği, bunu da sohbetleriyle ve söylediği *hikmet*leriyle dile getirdiğine işaret etmektir.

Bilindiği gibi, "ince anlayış ve ilim" anlamında kullanılan hikmet, en genel anlamıyla varlığın hakikatini müdrîk olmaktır. Bu da *müşâhede*, *murâkabe* ve *tefekkür* gibi ilim kanallarından, usûl ve esaslardan yararlanarak varlığın bilgisini yani *ma'nâyı* tahsil edip ona uygun bir davranış ve tutum geliştirmek anlamına gelir. Nitekim varoluşun gaye-

¹ Bu tebliğde, Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Haz. Dr. Hayati Bice), Ankara, 1993 esas alınmıştır. Burada verilen ilk rakam, adı geçen kaynaktaki hikmeti, ikinci rakam ise, o hikmetin içindeki beyit yahut bendi işaret eder.

si, *Yesevî Hikmetleri*'nde "ikinci defter" olarak anlam kazanan *hakikati* yani *ma'nâyı* idrak etmektir. Hikmet, bu hakîkati ve bu ma'nâyı ihtiva eden bir ilimdir.

"*Bismillah deyip beyân ederek hikmet söyleyip
Taleb edenlere inci, cevher saçtım ben işte.
Riyâzeti sıkı çekip, kanlar yutup
İkinci defter sözlerini açtım ben işte*" (1/1)

"Taleb edenlere inci ve mercân dağıtmak", tâlibi hakikatle ve ma'nâ ile buluşturmadır. Bu anlamda Ahmet Yesevî, her hangi bir âlim veya sûfî sıfatının ötesinde "muallim"lik vasfını hâiz, mürebbi, mürşid ve muhakkik vasıflarıyla Türkistan'ı hikmetle buluşturmuş olması bakımından "Pîr-i Türkistan" olarak anılmıştır. Yaşadığı dönemde, ders ve sohbet halkalarıyla taliplere "inci mercân" sunduğu gibi, söylediği ve kayda geçen hikmetleri, *Fakr-nâme*, *Risâle-i Der Âdâb-ı Tarikat* ve *Risâle der Makâmât-ı Erba'in* gibi eserleriyle ve derlenen menkıbeleriyle o, bizi hakikatle ve ma'nâ ile buluşturma görevini sürdürmektedir.

"*Ben ikinci defteri dedim size yadigâr
Ruhumdan meded isteyip okuyun zinhar
Dua eyledim vasıl eylesin Allah
Rahman Malik'im arz etmeğe geldim ben işte*" (14/13)

Hikmet, Yesevî'nin inşâ ve ihyâ ettiği irfânî gelenek içinde önemli bir yere sahip olan *fakr* kavramının münderecatında da kendine yer bulur. Bu meyanda *Fakr-nâme*'de geçtiği üzere, hikmet, fakrın on "orundan" (yer, mevki) ilkidir. Hikmete ulaşan talib, adalet, akıl, hilm ve izzet gibi mevkilere de ulaşacaktır. Bu bakımdan hikmet, "marifetin" (ilâhi bilginin) kaynağıdır ve talibin bu kaynağa ulaşması için evvel emirde "*Defter-i Sâni*"yi okuyup anlaması icabeder.

Burada anahtar kavram "*Defter-i Sâni*"dir. Pîr-i Türkistan, bir bakıma söylediği hikmetleriyle bu defteri şerh yolunu ihtiyar etmiş bir şârihtir. Dolayısıyla onun şii, hakîkate ilişkin ma'nâyı taşıma görevine sahiptir. Bu ma'nâyı, *fakr makamlarından* bir makam olan âriflik *makamının* sahibi "kân-i irf'an" olan Hz. Muhammed'i tanıyarak tahsil edeceğiz. Keza bu ma'nâyı nasıl sunacağımızı da yine fakr mertebelerinden bir mertebe olan *kanaatin* mâliki Muhammedî ahlakî tevarüs ederek

öğreneceğiz. Nitekim Hz. Peygamber, “Hâlîkîn sevgilisi, yaratılmışların özü, insan varlığının aslı ve nebîlerin sonuncusu”(39/5-6) ve “yetim, fakir, garibe sehâvetli”(41/1) dir. Bu itibarla ma'nâyı, o *sevgiyle*; varlığı, o özle; kendi hakikatimizi, o *asıla* ve beşeriyete sunulan ilâhî bilgiyi de o *son* (hâtem) ile idrak edeceğiz. Hikmetlerde Hz. Peygamber, hem ma'nânın membaı (bilgi kaynağı/kân-ı irfân), hem o ma'nâyı telkin eden (el-Mübelliğ/el-Mübeşşir/el-Münezzir) ve hem de o ma'nâyı tahsil etmenin yolunu, usûl ve esasını haliyle gösteren (sünnet/ ahlâk-ı nebî/ örneklik) bir rehber (el-Muallim)dir. Pîr-i Türkistan, hikmetleri bu kaynaktan tahsil ederek, ahâlinin anladığı bir lisan ile Türkçe sunmuştur.

*“Hoş görmemekte âlimler sizin dediğiniz Türkçe'yi
Âriflerden işitsen açar gönül ülkesini
Ayet hadis anlamı Türkçe olsa uygundur
Anlamına yetenler yere koyar borkünü”* (71/1)

İlmi halkın anladığı dille nakletmeyi hoş görmeyen âlimlerin içine düştükleri “epistemik kibr”e rağmen ârifler, “gönül ülkesini açan bir dil” kullanırlar. Bu dil, Türkistan ârifleri için Türkçe'dir. Nitekim âlimler de ayet ve hadisleri, dini ilimleri Türkçe söyleseler, ma'nâya muhatap olan ahali, tevazu ile “borkünü” koyup emredileni yerine getirecektir. Bu yüzden Yesevî, hakikati anadiliyle söylemiş; böylece hikmetlerini duyup okuyarak kelama muhatap olan insanları ma'nâ ile mayalamıştır. Şunu söylemek mümkündür: *O, ezeli hikmet geleneğini Türk diliyle tarif, tavsif ve neşretmiştir.*

Na't-ı Nebî

Pîr-i Türkistan, Hz. Peygamberi hikmetlerinde Hak Mustafa, Resûlullah, Muhammed, Hak Resûl, Muhammed Hak Resûl ve Mustafa Muhammed gibi isimlerle anar. Bazen de Nûr-ı Hüdâ, Dost-ı Hüdâ Hulâsa-i Hakâik, Asl-ı Vücûd-ı Âdem, Kamer-i Bağ-ı Kevneyn ve Tûbı-yı Kâbe Kavseyin gibi teşbih ve telmihlerle Hz. Peygamber'e atıfta bulunur. Keza *Divân-ı Hikmet*'te bulunan hikmetlerin ekseriyeti na't vasfını haizdir. Bu n'atlar içinde, *mevlid* türünü tebşir eden, muhtasar *siyer* hüviyetine sahip na'tların (mesela: 36) yanında, *salavât-nâme*, şe-

fa'at-nâme ve mîrac-nâme gibi türlerin ilk örneklerini ihtiva eden metinler de bulunmaktadır. Keza tevhit ve münacat olarak değerlendirilmesi mümkün olan hikmetlerle, ölüm tefekkürü (rabîta-i mevt), zikir, sohbet, ilim, nefis ve muhabbet gibi konuların ele alındığı hikmetlerde de bir şekilde Hz. Peygamber'in konu edildiği görülmektedir. Bu bakımdan *Divân-ı Hikmet*, *Divân-ı Nuût-i Nebî* olarak tavsif edilebilir. Bu hikmetlerinde o, Kur'an'ın ruhu ve ma'nâsını insanlara öğreten ve Allah'ın rahmetinin aynası olan Hz. Peygamber'i tanıtmaya ve sevdirmeye yollarını keşfe çıkmış gibidir. *Yaş-nâmeler*, bu kâşifin sergüzeştini kayda alan metinlerdir.

Pîr-i Türkistan, daha sekiz yaşında iken “yol açıldığı”nı, “pîr-i kâmil”in mey içirerek artık “hikmet söyle” diye emrettiğini kaydeder (1/20). Sekiz yaşında açılan yol, ilâhi vâridat ve sunûhatlara mazhar olarak hadsî bilgi ağını telmih ediyor olmalı. Bu bilgi, vecd halinde elde edilen bir bilgidir. Bu ise, Pîrin içirdiği mey ile kolaylaşan bir haldir. Aksi takdirde uzun ve meşakkatli bir yoldan geçtikten, bin bir türlü çile ve tuzakları aştıktan, farklı menzil ve hallere erdikten sonra bu yolun açılması mukadderdir. Ancak Pîrin içirdiği “mey”in esrûğü o yolları tayy etmeye, ma'nâyâ erken zamanda ermeye vesile olacaktır. Peki, bu Pîr kimdir? Pîr-i Türkistan, insanı hakîkate ve dolayısıyla ma'nâyâ ulaştıracak “Pîr-i kâmil” in ancak “Hak Mustafa”nın olacağını açıkça beyan eder.

*“Pîr-i kâmil Hakk Mustafa, şüphesiz bilin;
Nereye varsan, vasfını söyleyip saygı gösterin
Salât selâm deyip Mustafa'ya ümmet olun;
O sebepten altmış üçte girdim yere”* (2/21)

Burada bir hususu belirtmek isterim: Her ne kadar daha sekiz yaşındayken “hikmet söyle” emrine muhatap olsa da, onun elimizdeki hikmetleri, buluş ve oluşun eserleri olarak, altmış üç yaşından sonraki dönemlere aitmiş izlenimi vermektedir. Bu demektir ki, daha evvel söylenen hikmetler, kayda alınmadığından bize kadar intikal etmemiş olabilir. Çünkü “hikmet söyle” emriyle birlikte başlayan söyleme serüveni, bir sûfi şâir olarak onun yaşadığı hal ve ulaştığı makamları tasvir sadedinde olmalıdır. Her makamın bir ma'nâsı ve her ma'nânın bir söze

tebdil eden hali vardır. Oysa Pîr-i Türkistan'dan geriye kalan hikmetler, erilen zirveden geriye doğru bakıp yol gösterme esasına matuftur.

Ahmet Yesevî'nin menakıbında, altmış üç yaşına ermenin derin anlamları vardır. Bu yaşa erdiğinde, “kul yere gir!” emrinin geldiğini ve onun da bu emri yerine getirerek “ölmeden önce cân vermenin derdine düştüğünü”, bunun için “cânını cânânına vererek cemâl arzusuyla yerin altına girdiğini” söyler (7 / 14-15). Yerin altına girme hadisesini, yeni bir doğuş gibi anlamamıza imkân veren ön hazırlıklar, dünya hayatını terk (terk-i dünya) sadedinde “Mustafa'ya matem tutup girdim işte” nakaratı ile ma'nâ kazanıyor (8/1-3).

*“Altmış üç yaşta sünnet oldu yere girmek
Resûl için iki âlem berbat edivermek
Âşıkların sünnetidir diri ölmek
İşitip okuyup yere girdi Kul Hoca Ahmet”* (10/11)

Onun sünnet telakkisinde “muhabbet” kavramı önemli bir yer tutuyor. Hz. Peygambere duyduğu muhabbet, onun âlem-i mânâyâ göç yaşından daha fazla bu dünyada kalmamayı gerekli kılıyor. Böylece o, “Mustafa'ya cânını kurban eylemez misin?” sorusu etrafında tefekkür ediyor, hatta biraz daha ileri giderek “Cân ne olacak, imanını vermez misin?” sorularını münderecatı içinde saklı bir sünnet telakkisine sahip olduğunu ifade eder (10/12). Bu telakkîde “Edebi koruyarak Mustafa'ya nâib olma” (10/13) fikri de saklıdır.

Pîr, hikmetinde yer altındaki çile hanede yaşadıklarına ve yapıp ettiklerine dair bazı tespitler yapmamıza imkân verecek tecrübe aktarımında bulunmuştur. Mesela Taha Sûresi'ni çokça okuduğunu, gece namaz, gündüz oruçla daimi huzurda (ân-ı dâimi) olma halini yaşadığını, “altmış gece altmış gündüz” bir kez yemek yediğini ifade eder. Böylece “riyazeti sıkı çekmesi” (1/1) hasebiyle, bir lütuf olarak “Hak Mustafa ruhu gelip imam olmuş” ve bütün varlık yeraltında ona köle olmuştur (8/6). Terk, manevi terakkî yolunda en önemli duraklardan bir duraktır. Ancak o, bu durakta *fakr halinde* daima ibadet, zikir ve tefekkürle meşgul olarak ânı yaşama gayretinde olmuştur. Mazhar olduğu lütufların zâhirî sebebi, ânı idrâki ve sıkı çilesidir. Fakat ilâhî lütufların hakîkati ise, *fakr halidir*. Onun fakrı, Hz. Peygamber'in “üm-

metimsin ümmetim” demesi ve “sünnetimi sıkı tutasın gönüldaşım” (8/7) tembihinden mülhemdir. Zira o daima şunun farkındadır: Hz. Peygamber, “elini tutmasa” (8/8) o bu hali müdrük olamayacak ve ilâhî lütuflara eremeyecektir. Nitekim altmış gece ve altmış gündüz süren çilenin neticesinde erdiği ma'nâda Hz. Peygamber şunu tebşir etmiştir:

*“Kıyamette yol kaybedersen yola salayım
Muhammed deyip susamış olsan elini tutayım
Evladım deyip elini tutup cennete girdireyim...”* (8/8)

Bu ma'nâ onu neşelendirmiş ve şevkini artırmış (8/9); ruhu Musa gibi varlığı tutuşmuş ve Mecnûn gibi eş ve dosttan kaçıp uzlete iltica etmiştir (8/10). Daima “zorluk çekmeden vuslata erilemeyeceğini”, “hizmet kılmadan hal derdinin peyda olmaya-cağını” ve “cân ve gönül Hakka tutkulu kılmadıkça vuslatın olmaya-cağını” (8/12) söyleyen Pîr-i Türkistan, hem bu hali tahsil, hem de Hz. Peygamberin matemini yaşamak niyetiyle çileye çekilmiştir. Peki, çileden maksat nedir? Onun maksadı şu mısradaki tebellür eder: “Olur muyum Muhammed’in has ümmeti?” (10/4) Nitekim o, daima bu soru etrafında muhasebe yaparak, havf ve recâ çizgisinde “sünneti sıkı tutarak” ma'nâya yolculuk yapan bir hekîmdir.

Yesevî'nin Düşünce Mihveri

Başta dönersek, daha ilk hikmetinde “Bismillah deyip beyan ederek hikmet söylediğini” ifade ederken, bu hikmetlerin “*Defter-i Sâni*” sözleri olduğunu ifade etmişti. Yesevî'nin inşâ ve ihyâ ettiği hikmet geleneği içinde anahtar kavram olan *Defter-i Sâni*, onun düşünce mihverini de oluşturur. “*Defter-i Sâni*” tabirini o hangi anlamda kullanmaktadır? Bu tabiri, hâl ilmi (ledünni bilgi) anlamında kullandığı gibi, hakiki ilmi ifade eden ve “Hak sofrası”nda tahsil edilen “hikmet” anlamında kullanmaktadır. Hâl ilmi, bilmekle değil, olmakla elde edilen bir ilimdir. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, *yaş-nameler*de kaydedilen hikmetler, olma ve her yaşta bu oluşla erişilen ilmi tekâmüle işaret eder. Dolayısıyla “*Defter-i Sâni*, evveleminde kendi hakîkatidir; o bu hakîkati, nefsinin bilerek şerhetmiştir. Ancak nefsinin ayna tuttuğu, ona “yedi yaşında Hak Mustafa emanetini armağan eyleyene (1/16) ve “ma'nâ olmayı”

(1/19) tembih eden Arslan Baba yani *insân-ı kâmil*dir. Şu halde onun düşüncesinin mihverini oluşturan *insân-ı kâmil*dir².

İnsân-ı kâmil, varlık dâiresini tamamlayan *şahâdet* mertebesine tekâbül eder. Hakikatte dâirenin ilkinin, zuhurda ise sonunu temsil eden *insân-ı kâmil*, hakkın isim ve sıfatlarını bihakkın idrak mertebesidir. Bu anlamda, *Defter-i Sâni*, bu idrâkin, vücûd mertebelerinden biri olan taayyün-i sâniyi yani Hakikat-i Muhammediyye'dir³. *Hâl ilmi* ve *hakîkatin ilmi* bu varlık seviyesinde bir bilmeyi, Hakkın isim ve sıfatlarını mufassal bilmeyi ifade eder⁴. Varlığın sebebi olan taayyün-i sâni, hakikatü'l-hakâik, amâ, cem' makamı, vahidiyyet makamı, kabe kavseyni ev ednâ gibi tabirlerle de zikredilerek, "Hakk'ın kendisini, ilâhî-kemâlî hakîtat-ı insâniyede müşâhede etmesi" şeklinde tanımlanan bu mer-tebe, özü itibariyle insanın kendi hakikatini idrak etmesidir. *Divân-ı Hikmet*'in sanki bir na't mecmuası hüviyetinde olması, varlığı Hakikat-ı Muhammediyye zaviyesinden anlama gayretinin neticesidir⁵.

Netice

Hulâsa yukarıda işaret edildiği gibi, Pîr-i Türkistan, varlık dâiresini tamamlamaya matuf bir manevi yolculuğun (seyr ü sülük) neticesi hikmetlerini söylemiştir. *Defter-i Sâni*, bu neticenin yani cemâdât, ne-bâtât ve hayvanât özelliklerini ihtiva eden beşerlik vasfından (suver-i

² Bu anlamda "defter-i sâni"nin hâl ilmi olarak değerlendirilmesi de mümkündür. Bkz. Dosay Kenjetay, *Hoca Ahmet Yesevi'nin Düşünce Sistemi*, Ankara, 2003, 190.

³ Esasen Pîr-i Türkistan'ın Hakikat-i Muhammediyye tasavvuru diğer sûfilerden farklı değildir. Bu anlamda Pîr'in tasavvufi kavramlara yüklediği anlam, diğer sûfilerin oluşturdukları sözlükle mukayese edilebilir. Bu mukayese Türkistan Tasavvuf ekolünün mahiyetini tebellür ettirecektir. Burada Pîr'in Hakikat-i Muhammediyye anlayışını, İbnü'l-Arabî'nin varlık mertebeleri ve Abdükerim Cîlî'nin *Hakikat-i Muhammediyye* (çev. M. Bedirhan, İstanbul, 2010) ekseninde okuduğumuzda, benzerlikleri tespit etmemize şaşmamak lazımdır. Ancak kavrama yüklenen anlam, yaşanan ma'nânın mahiyetine göre daralıp genişleyecektir.

⁴ Bu konuda İsmail Hakkı Bursevî'nin irfânî geleneği tevârüs ederek yaptığı tahliller önemlidir. Bkz: Bursevî, *Varlığın Dili*, (Haz. N. Tan), İstanbul, 2019.

⁵ Hakikatin Hz. Peygamber'in manevî şahsiyetinde toplanmasıyla ilgili bkz: Bursevî, age, 91.

imkâniyye), insanın kendi ma'nâsını bularak hakikatini (suver-i ilâhiye) müdrik olma çabasının serencâmını şerh eder. Onun düşüncesinin mihverini de bu dâirenin başı ve sonunu buluşturan (cem' eden) Hakikat-i Muhammediyye oluşturur. Bu hakîkate, evvela "her şeyden vazgeçip" "on sekiz bin aleme server olan Muhammed'in"(40/1) "rızasını aramakla" (41/10) erileceğini ifade eder. "Vaz geçme" ve "arama", "insan varlığının aslını" (39/6) ve "Kâbe kavseyn-i ev ednâ" (39/7) sırrını yani *Mirâcı* idrakte mümkün olacaktır. Nitekim o, na'atlarda daha çok mirâca dair mazmunları kullanarak ve doğrudan doğruya mirâcı tasvir eden hikmetler söyleyerek, ma'nâyâ ermenin cân mirâcını (manevi mirâcı) yaşamakla ve bunun da "Allah nûru ve Allah dostu" (38/1) Mustafa'nın "saadet, ganimet ve inayet" (48/6) vesilesi olan güzel ahlakıyla tezyin olmakla mümkün olduğunu beyan eder. Böylece hikmetler, ilhamını Kur'andan alarak (104 / 5) mihverini Hakikat-ı Muhammediyye eksenli oluşturup, bu mihver ekseninde oluşan varlık bilgisiyle *Defter-i Sâni'*yi şerh etmektedir.

DÎVÂN-I HİKMET'TE SAHABE ALGISI'NİN İSLAM TARİHİ KAYNAKLARINDA MEVSUKİYETİ MESELESİ

ADİL ŞEN*

İslam Tarihi boyunca ulema, üdeba, hükema ve şuara, başta Kur'an-ı Kerîm olmak üzere, Hadîs-i Şerîfler ve dinî, tarihî kaynaklarımızdan ilham alarak bugün sadece İslam âleminin değil, bütün Dünya kütüphanelerini süsleyen milyonlarca eseri vücuda getirmişler ve insanlığın hizmetine sunmuşlardır. Hayatta iken bu hizmeti ifa ederek bize eserlerini bırakanlardan birisi de Ahmed Yesevî'dir.

Ahmed Yesevî hayatında yaptığı çalışmaları, yetiştirdiği takipçileri ve bıraktığı ölümsüz eseri 'Dîvân-ı Hikmet' ile Türk milletinin hayatında derin ve devamlı tesirler bırakan ender şahsiyetlerden birisidir. O'nun eseri incelendiğinde mensubu bulunduğu Türk milletinin seciyesine ait belirgin izler ve yine mensubu olduğu İslâm dininin temel kaynaklarından mülhem hikmetler, Türkistan'dan Balkanlar'a asırlar boyunca boyunca milletimizi aydınlatmış, bugün de aynı şekilde yön vermeğe devam etmektedir.

Hikmet kelimesi esasen Kur'ânî ve Nebevî bir kavramdır. Terim olarak; adalet, ilim, amel, nübüvvet, Kur'an, Allah'a itaat, dinî anlayış, akıl, söz ve işte isabet, hakkı bilme ve hayır işlemek demektir. 'Dîvân-ı Hikmet'te bu hususların hepsine atıflar bulunduğu gibi, sahabe-i kirâm ve hususen Hulefâ-yı Râşidîn ile ilgili müstakil hikmetler bulunmak-

* Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü.

tadır. Bu hikmetlerin başta Kur'an olmak üzere, hadisler ve islâm Tarihi kaynaklarında karşılıkları, tevsik edilişi ve ne şekilde ele alındığı, 'Dîvân-ı Hikmet'te ne şekilde yer aldığı, dolayısıyla sıhhati önemli bir husustur. Bu sıhhatin ortaya çıkarılması, bizim için Ahmed Yesevî anlayışının, hâlihazırda ve gelecek nesillere aktarımı ameliyesinde sahih bir İslâm anlayışını kuşanmanın özgüvenini temin edecektir. Bu özgüven 'Dîvân-ı Hikmet' ruhunun diriltici nefeslerini soluklarken ilave bir güç, yeni bir hamle vesilesi olacaktır.

Ahmed Yesevî'nin, hikmetlerinde Hz. Muhammed (sav)'le ilgili müstakil hikmetleri olduğu gibi değişik hikmetlerin beyitleri arasına serpiştirilmiş bir şekilde O'nun sireti, ahlakı ve ashabı ile münasebetlerine işaret eden birçok atıflar bulunmaktadır. Ahmed Yesevî'nin, 'Dîvân-ı Hikmet'i bu haliyle manzum ve özet bir 'Siret-i Nebî' bir sahabi tarihi gibidir. Tabii bütün sahabiden ziyade ümmetin yaygın olarak tanıdığı meşhur sahabi ve hususiyetle 'Hulefâ-i Râşidîn' hikmetlere mevzu olmuştur. Yesevî bu muhteva ve üslubuyla İslam'ı yeni kabul eden Türkler için rehber/öğretmen olmuş, hikmetleri ise Türk topluluklarının öteden beri aşına oldukları destan ananesine benzerliği dolayısıyla daha çabuk etkileyici ve akılda kalması daha kolay olmuştur.

Bunu yaparken sadece karihasına geldiği gibi değil, 'Ümmet olsan, garîblere uyar ol sen, Âyet ve hadîsi her kim dese, duyar ol sen'¹, sözünde olduğu gibi daha ilk 'Hikmet'in 9. beytinde ayet ve hadisleri esas aldığı, dolayısıyla bir mesnede mürtebit olduğu ölçüsünü ortaya koymuştur. Zaten birçok hikmet'inde doğrudan ayet ve hadisleri kullanmış, bazılarında da dolaylı olarak atıfta bulunmuştur. Ayet ve hadislerin yanında sahabe nakilleri, rivayetler büyük bir yer tutmuştur. Sahabe ile ilgili tavrını, bakış açısını bir beytinde;

'Rasûl'un başında oldu imâme; Kemâl buldu otuz üç bin Sahâbe.

Rasûl'a hepsi hizmet eylemektedir, Edep ile yürüyüp izzet eylemektedir'²

¹ Hoca Ahmed Yesevi, DİVAN-I HİKMET, (Haz. Hayati Bice), Ankara 1998, s.3

² Hoca Ahmed Yesevi, age, s.55

sözüyle ifade etmektedir. Bu özlü ifade Peygamber (sav)' le sahabe arasındaki münasebeti özetlemektedir. Bu münasebet Kur'an-ı Ker'im'deki ayetlerin³ ruhuna uygundur. Peygamber (sav)'in sahabe içindeki mevkiini de;

'On sekiz bin âleme server olan Muhammed;
Otuz üç bin ashâba rehber olan Muhammed.'⁴

beytiyle ifade etmektedir ki Ahzâb sûresi 21. ayette geçen 'üsve-i hasene' tabiri ile beyitteki 'rehber' birbiri ile örtüşmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in 'Ben ancak muallim olarak gönderildim'⁵ hadis-i şerifi ile de 'rehber' tabiri tam bir uygunluk arz etmektedir.

Sahabenin önde gelen mümessilleri diyebileceğimiz ilk dört halife ile ilgili müstakil hikmetler söylemiştir. Hz. Ebu Bekir (ra)'e tahsis ettiği Hikmet'inde;

Gördüğü zamân inanan Ebâ Bekr-i Sıddîk'dır
Üstün olup dayanan Ebâ Bekr-i Sıddîk'dır;
Dertleşende ağlayan, kulluğa bel bağlayan,
İç bağrını dağlayan Ebâ Bekr-i Sıddîk'dır;
Bir sözünden dönmeyen, sırrını aslâ demeyen,
Gâfil olup yatmayan Ebâ Bekr-i Sıddîk'dır;
Cân cânana kavuşturan, kızını elden veren,
El bağlayıp yalvaran Ebâ Bekr-i Sıddîk'dır;
Dediği sözüne yeten, nefis ve hevâdan giden,
Hak Rasûl'u güçlendiren Ebâ Bekr-i Sıddîk'dır;
Muhammed'e kayınbaba, kılmış değil hiç hatâ,
Boynuna koyan futa Ebâ Bekr-i Sıddîk'dır;
Kul Hoca Ahmed tasdik eyle, mağara dostunu ayrı tut,
Âriflikte bil sâdık Ebâ Bekr-i Sıddîk'dır;⁶

³ Bkz. Kur'an-ı Kerîm, Âl-i İmrân 3/31-32; Ahzâb 33/21; Fetih 48/29; Hucurât 49/1-4 ; et-Tahrîm 66/4

⁴ Hoca Ahmed Yesevi, age, s.59

⁵ İbn Mace. Mukaddime, 17, No: 229; Muslim, Talak 4.

⁶ Hoca Ahmed Yesevi, age, s.62

Bu Hikmet'te; Hz. Ebu Bekir'in Hz. Peygamber'in davetine görür görmez inanıp, icabet eden, arif, abit, zahit, sadık/sıddik kişiliğe sahip olduğu, müslümanların dertleri ile dertlenen, Hz. Peygamber'e her daim ve en zor zamanlarda destek veren, Hicret esnasında O'na yoldaş olan, bütün bu hasletlerine ilaveten kızını Hz. Peygamber'e vererek akraba da olma gibi meziyetleri sıralanmıştır. Burda Hz. Ebu Bekir'in daha çok ahlâkî vasıfları işlenmiştir. Çizilen portre gerek kadim kaynaklarımızda gerekse araştırma mahsülü eserlerde verilen bilgilere uygundur.⁷

Hz. Ömer (ra)'e tahsis ettiği Hikmet'inde;
İkincisi dost olan adâletli Ömer'dir;
Müminlikte dost olan adâletli Ömer'dir
Bilal'e ezan okutan, şeriâtı bildiren,
Din sözünü anlatan adâletli Ömer'dir.
Kâbe kapısını açtıran, bütün putları kırdıran,
Rasûl gönlünü dindiren adâletli Ömer'dir.
Şeriâtı gözetten, tarikâtı doğru tutan,
Hakikati iyi bilen adâletli Ömer'dir.
Oğlunu azarlayıp getiren, kırbaç vurup öldüren,
Adalet eyleyip yol soran adâletli Ömer'dir.
Çıra olup sönmeyen, din yolundan dönmeyen,
Haksız işi eylemeyen adâletli Ömer'dir.
Miskîn Ahmed eyle yâd, eyle aczini beyân,
Belki rûhu eyler şâd, adâletli Ömer'dir.⁸

Bu Hikmet'te; Hz. Ömer'in Hz. Peygamber ve müminlere dost oluşu, ezan hadisesindeki rolü, din yolundaki hizmeti, asla adâletten ayrılmadığı gibi, yine dinî ve ahlâkî hasletleri vurgulanarak sıralanmıştır. Hz. Ömer'le ilgili vurgulanan hususların da aynı şekilde kaynaklarımızda mevcut olduğu görülmektedir.⁹ Burda sıralanan Şeriat, tarikat ve

⁷ İbn Hişam, es-Siretü'n-Nebeviyye, c.I, Mısır 1936/1355, s.266 vd; Abbas Mahmud el-Akkad, Hz. Ebu Bekir'in Şahsiyet ve Dehası, İstanbul 1968, s.62 vd

⁸ Hoca Ahmed Yesevi, age, s.62-63

⁹ İbn Hişam, age, c.I, s.366 vd; c.II, s.154 vd; Sırma. İ. Süreyya, İslami Tebliğin Örnek Halifeler Dönemi, 20. Bsk, İstanbul 2012, s.137

hakikat kavramları tasavvufi bir neşveyi ihsan ettirse de kelime anlamı sadedinde yanlış sayılmazlar.

Hız. Osman (ra)' tahsis ettiği Hikmet'inde;
 Üçüncü dostu yar olan hayâ sâhibi Osmân'dır
 Her nefeste yar olan hayâ sâhibi Osmân'dır.
 Hak Rasûl'ün damadı, dinimizin âbâdı,
 Kölelerin azad edicisi hayâ sâhibi Osmân'dır
 Okuduğu şâtibi, âyet, hadîs kâtibi,
 Minber üstünde hatibi hayâ sâhibi Osmân'dır.
 Münâcâtı kûh-ı Tûr, aldıkları iki nûr,
 Dedikleri bütün inci hayâ sâhibi Osmân'dır.

Çoklar gelip yaya, koymadılar şehzâde,
 Şehîd eylediler orada, hayâ sâhibi Osmân'dır.
 Târif eyledin Osmân'ı, Hoca Ahmed sen onu,
 Yektur şüphesi, gümânı, hayâ sâhibi Osmân'dır.

Bu Hikmet'te; Hz. Osman'ın Hz. Peygamber'in üçüncü dostu olduğu, O'nun damadı oluşu ('Zinnûreyn/ İki nur sahibi' lakabına atıf yaparak) vurgulanmış, zenginliği, cömertliği, vahiy katibliği, şeksiz, şüphesiz imanını, samimiyeti, şehid edilişi ve her şeyden önce haya sahibi olduğu her beyitte ifade edilmiştir. Ahmed Yesevî'nin Hz Osman'la ilgili vurguladığı bu hususlar kaynaklarımızda mevcut ve mevsuktur.¹⁰

Hız. Ali (ra)' tahsis ettiği Hikmet'inde;
 Dördüncüsü dost olan Hakk arslanı Ali'dir,
 Hem Mirâc'da yar olan Hakk arslanı Ali'dir.
 Dediği sözü rahmânî, görşen yüzü nûrânî,
 Kâfirlerin kıranı Hakk arslanı Ali'dir.
 Himmet kuşağı belinde, Mevlâ'm yâdı dilinde,
 Zülfikâr'ı elinde Hakk arslanı Ali'dir.
 Binip çıksa Düldül'e, yere düşer zelzele,
 Kâfirlere velvele, Hakk arslanı Ali'dir.
 Düşmanlara mukâbil, oldu kâfire kâtil,

¹⁰ İbn Hişam, age, c.I, s.25,68,77,204,223,229,vs; c.II, s.3,7,106,121,123 vs; Sırma. İ. Süreyya, İslami Tebliğin Örnek Halifeler Dönemi, 20. Bsk, İstanbul 2012, s.147 vd

Kılan bâtilı zâil Hakk arslanı Alî'dir.
Rahmet eyleye Bir ve Var, her ne kılssa gücü var,
Hoca Ahmed'e mededkâr Hakk arslanı Alî'dir.¹¹

Bu Hikmet'te; Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in dördüncü dostu olduğu, şir-i Hüdâ/ Hak arslanı olduğu sıfatı belirgin bir şekilde vurgulanmıştır. Allah'ın kelamına bağlı, doğru sözlü, nurani yüzlü, hak adına batılla mücadele eden hasletleri ön plana çıkarılmıştır. Vurgulanan hususlar Hz. Ali'nin hayatını, şahsiyetini, faziletlerini anlatan kaynak eserlerimizde mevcuttur.¹²

Ahmed Yesevi bundan başka müstakil hikmetlerle olmasa da beyitlerin arasına serpiştirilmiş vaziyette Selman-ı Farisi, Fatıma Ana vb. sahabilere atıflarda bulunmuştur. Bütün bunlardan anladığımız kadarıyla Hoca Ahmed Yesevi, bir islam alimi olarak çevresini irşad ederken, insanlara 'rol model'/üsve-i hasene' olarak Hz. Peygamber'i ve O'nun sahabesini göstermiştir. Kur'an ve Sünnet'ten şaşmamış, yaşayan örnek olarak da İslam medeniyetinin kurucu nesli sahabeyi misal olarak, insanların gündemine getirmiştir. Bunu da sade, basit ama coşkulu bir üslûble dile getirmiştir. Bu coşkulu, heyecanlı üslûbünü yaparken asılsız mübalağa ve hamasiyet yoluna asla itibar etmemiştir. İslam kaynaklarında mevsuk ve sabit olan hadiseleri edebi bir üslûble ifade etmiş, kitlelerin ruh ve gönüllerini etkilemiştir. Yaşadığı devir ve coğrafyayı etkilediği gibi, ölümünden sonra yüzyıllar boyu Türkistan, Anadolu ve Balkanlarda etkisi devam etmiştir. O'nun üslûbü ve amacı mekteplemiş, hem ülküsü hem de deyiş tarzı çizgisinde birçok takipçileri yetiştirmiştir. Bu yönüyle sadece bir şair değil, aynı zamanda mütefekkir, eğitimci bir alim olarak, insanlara inanç, ibadet ve ahlakî değerleri duygu ve düşünce boyutundan davranış boyutuna kolaylıkla taşıyan bir mürşit olmuştur. Kültür ve düşünce tarihimizin mühim bir siması olan Hoca Ahmed Yesevi, tarihte olduğu gibi Türk-İslam dünyası için bugün ve geleceğimizin yol göstericisi ve istinat noktası olabilir. Bugün

¹¹ Hoca Ahmed Yesevi, age, s.63-64

¹² İbn Hişam, age, c.I, s.25, 32, 88-89,150-153, 262ü263, vs; c.II,s. 42, 123, 126-127, 129, vs; Hüseyin Algül, İslam Tarihi, İstanbul 1991, c.II, s.541-548

İslam dini adına birçok ifrat ve tefritin yarıştığı bir ortamda, sahih ve mutedil, Kur'an- Sünnet merkezli, sahabe örnekli bir anlayışı siyasi coğrafyaya rağmen kültür coğrafyamızda yaygınlaştırabiliriz. Bunun için Türk-İslam dünyasında asgari müstereği olan eğitim müfredatı, irşat programları, çocuklar ve gençler için uyarlanmış Hikmetler, yazılı ve elektronik medyada çeşitli film, senaryo ve tanıtımlar hazırlanabilir. Bu hamle bizim için bir özgüven kaynağı, tüm dünya için de örnek, hayırlı bir hizmet olacaktır.

Kaynakça

- Abbas Mahmud el-Akkad, *Haz. Ebu Bekir'in Şahsiyet ve Dehası*, İstanbul 1968.
- Algül, Hüseyin, *İslam Tarihi*, c.II, İstanbul 1991.
- Banarlı, N. Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB; İstanbul 1971.
- Hoca Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, (Haz. Hayati Bice), Ankara 1998.
- Hüseyin Algül, *İslam Tarihi*, İstanbul 1991.
- İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdu'l-Melik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, c.I-II, Mısır 1355 (1936).
- Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında ilk Mutasavvıflar*, (Yay. Haz. Orhan Köprülü), 6. Baskı, DİB Ankara 1976.
- Sırma. İ. Süreyya, *İslami Tebliğin Örnek Halifeler Dönemi*, 20. Baskı, İstanbul 2012.

II. OTURUM/Salon A

“Ahmed Yesevî'nin Halk Kültür ve Ürünlerine Etkisi”

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Funda TOPRAK

Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU

Memorat Anlatıları ve Hoca Ahmet Yesevî Kültürünün İnançları ve
Hayat Felsefesini Güncelleme Gücü

Prof. Dr. Ali YAKICI

İslamî Dönem Ozanı/Kamı Hoca Ahmed Yesevî'nin Türkiye Sahası
Âşıklık Geleneği Üzerindeki Tesiri

Yrd. Doç.Dr. Abdilaziz KALBERDİEV

Ahmet Yesevî Temelli Kırgız Zamancı- Ozanlar Geleneğinin XVIII-
XIX. Asırda Yeniden Teşekkülü

Hoca Ahmet Yesevî Kültünün Memorat Anlatılarıyla İnançları ve Hayat Felsefesini Güncelleme Gücü

ÖZKUL ÇOBANOĞLU*

ÖZ

Halkbilimi ve Kültüroloji araştırmalarında “olağanüstü güç veya güçlerle, görme, dokunma, konuşma, hissetme, rüya ve benzeri bir yolla iletişime dair hatıraların anlatılıp yorumlanmasına memorat (memorate) anlatı geleneği adı verilmektedir. Türkiستان’da ve yakın çevresinde 2011-2012 yıllarında yaptığımız alan araştırmalarında derlediğimiz memoralardan hareketle Türk zihniyet dünyası ve hayat felsefesini aktüel hâle getirmede Hoca Ahmed Yesevî kültünün sunduğu imkânlar üzerine tespit ve tahlillerde bulunmak çalışmamızın amacını oluşturmaktadır

Anahtar Kelimeler: memoralar, kültün yenilenmesi, kültün güncellenmesi, Hoca Ahmet Yesevi kültü, Türk dünyası halkbilimi

ABSTRACT

The personal narratives about extraordinary experiences or communications with those extraordinary creatures like speaking, touching, feeling or even dreaming called “memorates” in the Folkloristics and the other social sciences and humanities.

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Bölümü
ozkul@hacettepe.edu.tr

In this context the purpose of this paper to discuss the memorates about Hoca Ahmet Yesevi cult, their functions, structures, thematic characteristics according to revitalization and rene- wation aspects of the cult. A special attention is given to the socio-cultural context of those aplications which were collected and observed in fieldwork which were conducted by the present author in Kazaksitan, Türkistan in 2011-2012.

Key Words: memorates, reneuation of the cult, be updated of the cult, the cult of Hoca Ahmet Yesevi, Turkic folkloristics

Çalışmamızın konusunu memorat anlatıları ve Hoca Ahmet Yesevî Kültünün inançları ve hayat felsefesini güncelleme gücü üzerine tespit-lerde bulunmak oluşturmaktadır. Konuya Hoca Ahmet Yesevî kültü- nün inançları ve hayat felsefesini oluşturma yönüyle başlamak ve son- rada söz konusu yapı içinde “memorat”¹ olarak adlandırılan anlatı türü ve bunların bir külte bağlı inanç ve pratikleri güncelleme gücünü ele almak daha kolay anlaşılır olmak bakımından yararlı görünmektedir.

Kültür tarihimizde, devrinin en önemli medrese ve alimlerinden tahsil ederek yaşadıkları zaman ve çevre içinde ulema veya ciddi âlim-ler olarak tebarüz eden pek çok tarihi şahsiyetin “sufi”liğe yönelip bir sufi yoluna veya tarikata intisap ettiklerinde ya da böyle bir yolu tesis ettiklerinde, medresenin örgün öğretimini veya yazılı kültür ortamında eğitim ve öğretimi ya nerdeyse tamamıyla terk ettikleri ya da en aza indirdikleri görülmektedir. Bu eğilimin kuramsal açıklaması, “aşkı akla tercih etme” biraz da bu yolla “ilmi kesbî”² yerine “ilmî vehbî”³den kaynaklanan bu nedenle de adeta “daha ilahi” gibi görülen kaynakları tercih etmek çerçevesinde karşımıza çıktığı görülür. Bununla birlikte

¹ Olağanüstü güç ya da güçlerle görme, konuşma, dokunma, hissetme gibi yollarla kurulduğuna inanılan iletişimin hatıraları niteliğindeki anlatılar. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. (Çobanoğlu 2003).

² Kişisel çalışma ve çabayla elde edilen sistematik ve yöntemle edilen açık sistem bilgileri

³ Tanrısal bir lütufla davranışa-inanışa bağlı olarak verilen gayrına kapalı bilgiler

bu kuramsal çerçevede açıkça ifade edilmesse de an azından İmamı Maturidi ve İmamı Azam çizgisindeki İslâmi anlayış ve yorumlayışın adeta ön şart gibi koştığı tarikatın, şeriata aykırı olmaması ve muhafazası başta olmak üzere akli ve akli yorumları, devlet ve medreseyi karşısına almamak bakımlarından da nerdeyse daima yapısal ve işlevsel bakımlardan gerekli ve tamamlayıcı bir cüz olarak muhafaza etmiştir. Bu bağlamda, Hoca Ahmet Yesevî Hazretleri⁴ ve Yesevilik, devlete kadı ve kâtip yetiştirmeyi amaçlayan bir medrese ve yazılı kültür ortamında okuma-yazma eylemlerini ön planda tutan kurumlar ve buralarda kuramlar üzerinde bilgi biriktirip bunlarla uğraşan, tartışan ve yeni bilgiler üretmeyi amaçlayan insanlar yetiştirmeyi amaçlamamışlardır.

Yusuf Hamedani gibi devrinin en büyük alimlerden Buhara ve Semerkant gibi şehirlerde medreselerde ilim tahsil ettikten sonra medrese mezunlarının veya yazılı kültür ortamında yetişenlerin indinde dönemin son derece sıradan belki de daha aşağılarda en bir mevkiye sahip bir yerleşim merkezi olarak görülebilecek Yesi'sine gelmesi⁵, "hikmet"ler üretmesi, yetiştirdiği derviş tipi ve Yeseviliği kurması, Yesevilik'in geçen bin yıldaki millet hayatına hizmetleri (Köprülü 2003) ve bu bin yılda muhtemel hizmet potansiyeli, Türk kültür tarihinin çok büyük ölçüde günümüzde bile atar damarı konumundaki sözlü kültür ortamında üretim ve tüketimin, geniş kitlelerin eğitim-öğretim araç ve gereçleri olarak epik destanların, mitlerin, memorat ve benzeri diğer anlatı türlerinin imkan ve özellikleri tam olarak bilinip değerlendirilmeden anlaşılabilir. Dahası Hoca Ahmet Yesevî kültü ve onun şahsında da en genel anlamıyla Müslüman Türk kültürünün kendini inanç ve hayat felsefesini yenileme gücü de yine sosyo-kültürel bağlamları için-

⁴ Hoca Ahmet Yesevî Hazretlerine, Türk dünyasının değişik yerlerinde, "Kul Hoca Ahmed Yesevî", "Piri Türkistan", "Aziret Sultan" veya "Ahmed bin İbrâhim bin İlyâs Yesevî" gibi de adlandırıldığı görülür.

⁵ Geleneğe göre burada mürşidi Arslan Baba buluşur, kendisine tevdi edilen emanetleri alır. Bu olayın hatırasına istinaden günümüzde Hazreti Piri Türkistan'ı ziyaret etmeye niyetlenenler, onun vasiyeti üzerine önce mürşidi Arslan Baba'yı (ArslanBab) ziyaret edip sonra onun yanına giderler.

de kültün temel unsurlarınınızgizli ve açık işlevlerini ortaya koyacak bir inceleme ve tahlilden geçmektedir.

Bu bağlamda Hoca Ahmet Yesevî kültüne Türkistan⁶ merkezli olarak baktığımızda, o sadece Türk sufiliğinin en önemli tarihsel şahsiyeti olarak karşımıza çıkmaz⁷. O aynı zamanda kültü oluşturan memorat ve

⁶ Türkistan eski Yesi şehrinin günümüzdeki adıdır. Tarihte, “Ötüken”den sonraki 2. Kutsal merkezdir. Günümüzdeyse Türk dünyasının en önemli kutsal ve ruhaniyet merkezidir. Türk dünyası 11. Yüzyıla kadar biri Kuzey-Doğu Türkistan (Moğolistan) ve Doğu Türkistan diğeri Dobruca, Deşti Kıpçak, Uralları da içine alan şekliyle Batı Türkistan olmak üzere iki büyük çanağa ve buralarda Doğu ve Batı cüzleri olarak teşkilatlanmış devlet yapısına sahiptir. Bu iki bölgenin de merkezlerini oluşturan Ötüken ve (İ)Yesi, adlı iki kutsal merkezi vardır. Bunlar, kağan veya” hantahtı”dır.Başka bir adlandırmayla “pay-i taht”tırlar. Bu ikili yapı Almatı’nın doğusundaki “Kavimler kapısı”yla birleşir. Bu ikili yapının işleyişi veya takip edilen savunma ve saldırı stratejilerindeki konumu adeta bileşik su kapları gibidir.Hakimiyet ve haşmet devirlerinde Batı Yabguluktur ve Doğu Kağanlığına tabidir.Batı çöker veya işgal altında kalırsa Doğuya çekilir. Doğu işgal altında kalır veya çökerse kısmen Batıya kısmen de üçüncü çanağı oluşturan Altay-Sayan veya Tıva-Hakasya çanağı’na çekilir. Batı ve Doğu’nun çöküp işgal edilmesi “erkning kün kon” masına belki de “erknin kün togsık”a konmasına, “ergenekon” günlerine yol açar, küç ve kut bulup derlenip toplanacak yere “ergenekon”a konulmasını gerektirir. Göçrevlilerin yaşadıkları mekandan kaynaklanan bu üç kutsal merkezli yaşayış Türk tarih öncesini ve tarihini şekillendirmiş pek çok sosyo-kültürel yapılanışın ve tabakalaşmanın kaynağını oluşturmuştur. En önemlisi millet hayatına hakim olacak dünya görüşü ve takip edilecek strateji bu kutsal merkezlerin konumuna ve sosyo-kültürel ihtiyaçlara göre belirlenmiştir, denilebilir. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz.....

⁷ Türk mitolojisinde, epik destanlar, efsaneler ve memoratlar yoluyla oluşturulan “model şahsiyet”ler. Türk kültürüne yön verir. Bu durum din değiştirme gibi dünya görüşünü etkileyen büyük olaylarla kesilinceye hatta ondan sonrasında bile devam eder. Meselâ, Türk dünya görüşüne göre ideal kağan “Oğuz Kağan”dır. Tanrının seçip özenerek yarattığı ve pek çok kutsal yetiyle donattığı, tanrısal istek ve buyrukları tutan, titizlikle yerine getirerek “borcunu ödeyen”, her yönüyle tam ve mutlak manada başarılı Oğuz Kağan, kağanlık konusunda ideal olanın ölçütüdür. Hiyerarşik bir yapı ve karaktere sahip olan Türk kültürü kabul ettiği “değer”lere bağlı ve onları göz önünde bulundurarak hemen hemen her sosyal ve kültürel durum için ideal olanı belirleyip “ölçütü” ortaya koymuş insanları onları gerçekleştirmede güçleri ölçüsünce “serbest” bırakmıştır. İslâmiyet’in Kabul edilmesinden sonra Oğuz Kağan da “müslüman”laştırılır. Onun başşehri olan Yesi’ye yerleşen Hoca Ahmet Yesevî, İslâmi bir içeriğe sahip “model” olarak onun yerini alır ve millet hayatımızda universal ideoloji ve pratiğimizi ya da

menkıbeler yoluyla güncelleyen böylece dünden yarına da taşıyan son derece canlı ve dinamik bir dinî ve kültürel aktör olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu sistematığı anlayıp çözmek ve bu sosyo-kültürel ve psikik yapının bozulmadan devamını sağlamak aynı zamanda yarına veya yarınlara yönelik olarak kültün inanç ve hayat felsefesini güncelleyerek yaşamasını sağlamakla eş anlamlıdır.

Bu bağlamda işe, 2011 ve 2012 yıllarında görevli olarak bulunduğumuz Türkistan şehri özeli ve Kazakistan geneli hakkındaki gözlem ve görüşmeler yoluyla yaptığımız alan araştırmalarından hareketle Hoca Ahmet Yesevî kültünün doğduğu ve en güçlü bir biçimde yaşadığı bir anlamda “merkezüssü”ne dair tespit ve değerlendirmelerimizle başlayabiliriz. Kazakların aksakalları ve özellikle de tasavvuf kökenli rolleriyle “hoca”lar (qojas) olarak adlandırılan grupları adeta dinî toplumsal yapının naibleri veya muhafızarı konumundadırlar. Bu yarı örgütlenmiş yapının asıl etkili kısmı gücünü “atalar kültü”nden alır. Hocalar, Türkistan’da ehl-i beytten olduklarına inanılan Türkiye’de daha çok “seyit” ve “seyide” olarak adlandırılan kimselerdir. Otoritelerinin veya meşruiyetlerinin kaynağı soydur. Buna bağlı olarak çok büyük hürmet görürler ve evlerde, mahallelerde, geçiş törenleri başta olmak üzere pek çok yönüyle geçiş törenleriyle ilgili ritüelleri idare ederler. Geldikleri soyun yanısıra Hazreti Piri Türkistan’ı rüyalarında görmeleri ve halk sağaltmalarıyla ilgili ondan destur veya el almaları gibi inanış ve uygulamalar hocaların etkin ve yetkinliklerinin bir anlamda ölçütü olarak kabul edilip yorumlanmaktadır.

Bu bağlamda yaşayanlarla ölmüş mübarek ataların evliyaların -ki bunların hepsinin üstünde ve önünde Hoca Ahmet Yesevî Hazretleri yer alır- arasında rüyalar ve “görme”ler (visions) yoluyla kurulduğuna inanılan olağanüstü iletişimler ve bunların anlatıları olarak memoratlar başta Türkistan şehri olmak üzere bütün Batı ve Doğu Türkistan’da halk İslâm’ın (folk İslam) en önemli meşruiyet kaynağıdır.⁸ Hoca

“Türk cihan hakimiyeti mefküresi”ni temsil ve telkin özelliklerini günümüze kadar korur.

⁸ Hristiyan dünyasında da “anlatı”lar ve “aziz”lerin meşruiyeti ilişki ve tartışmaları için bkz. (Hahn 2001).

Ahmet Yesevî'nin başta Hacı Bektaş Veli, Sarı Saltuk⁹, Kızıl Deli gibi talebeleri veya onların talebeleri yoluyla bütün Türk dünyasında rüyalar ve "görme"lere bağlı olarak yaşamakta ve inançlarla, uygulamaları denetlediğini ve hatta yeni durumlara bağlı olarak yenileyip güncellediğini söyleyebiliriz.

Bu tabloya eklenmesi gereken bir başka husus başta Hoca Ahmet Yesevî'nin ve Hocası Arslan Bab'ın türbeleriyle gelenek içinde bir şekilde nerdeyse hemen hepsi Pîri Türkistan'a bağlanan ata ve anaların türbelerinin tamamının ziyaretleridir. Bu ziyaretlerin başında yer alan Hoca Ahmet Yesevî'nin türbesi Türk dünyasının dini hayatının kutbu Kazakların güzel ifadesiyle "kiyeli oşak" (kiyeli oshaq) yani kutsal kalbi olarak nitelendirilir. Bir başka ifadeyle Türk dünyasının merkezi veya axis mundi'si Türkistan şehrindeki Hoca Ahmet Yesevi Hazretlerinin türbesidir, denilebilir. Doğal olarak böylesi nitelendirmelerin de dışarı vurduğu gibi onun kabrinin yer aldığı türbesinin son derece mukaddes ve güçlü bir ruhaniyete sahip olduğuna inanılır. Bu nedenle de Türkistanlıların ifadesiyle onun türbesi "ikinci Mekke"dir (Privratsky 1998). İkinci Mekke olarak adlandırılan bu türbe kendine has kuraları ve ritüelleriyle adeta "hac" ile kıyaslanabilir sistematik ziyaretlerin merkezidir.

Hiç şüphesiz Hoca Ahmet Yesevî kültürünün en önemli kısımlarından birisini, meşruiyetlerini ve güçlerini, meslekî erginlenmelerini Pîri Türkistana bağlayarak icrayı sanat eyleyen ve Türkistan'a "emçi", tabip "tavip", "baksı" adlarıyla bilinen her biri ayrı bir tarihi geçmişe sahip farklı sağaltma pratiklerini uygulayan gelenekler ve bunların temsilcilerinin de günümüzde nerdeyse tamamı otoritelerinin meşruiyetlerinin kaynağını daha önce de işaret ettiğimiz "rüya"lar ve "görme"ler ve

⁹ Anadolu ve Rumeli'nde Hoca Ahmet Yesevî'ye bağlı Yesevî-Bektâşî dervişlerinden Sarı Saltuk, Deliorman'da Demirci Baba, Niyazabad'da Avşar Baba, Merzifon'da Pir Dede, Bulgaristan Varna-Batova'da Akyazılı, Bursa'da Geyikli Baba, Abdal Musa, İstanbul Unkapanı'nda Horos Dede, Yozgat'ta Emir Çin Osman, Tokat'ta Gaj-Gaj Dede, Zile'de Şeyh Nusret, Nevşehir'de Hacı Bektaş-ı Veli, Amasya'da Baba İlyas gibi adlar ilk anda akla gelenlerdir. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. (Ocak1998).

bunların yorumlanmaları yoluyla Hoca Ahmet Yesevî'den aldıklarına inanılmaktadır. Özellikle “görme” (vision) olarak adlandırdığımız ve geleneksel olarak “uyku ile uyanıklık arasında” diye tanımlanıp “yakaza” olarak adlandırılan temas biçimi ve buna dair hatıralar ya da “memoratlara” geniş kitleler tarafından doğrudan doğruya Hoca Ahmet Yesevî hazretlerinin bizatihi kendisi ile gerçekleştirilmiş olarak kabul edilmektedir. Bu tür memoratlar yoluyla kurulan iletişime dair anlatıların çok büyük bir kısmı çok uzun bir zamandan beri bilinen konulardır. Ancak, zaman içinde ortaya yeni çıkan konu ve hususlarda da gelenek temsilcilerinin ya Hoca Ahmet Yesevî hazretlerinin işaretlerine yorumlanışlarıyla rüya ve görmelere istinaden geleneğin veya kültürün gücünü ihata ettiği alan ve konuları yenilediği görülmektedir. Bu konuda Türkistan'daki gelenek çevresi içinde yer alan bir sağaltma temsilcisi yeni ortaya çıkan bir konu veya hususta doğrudan Yesevî hazretlerini görmemiş olsa bile daha önce group otoritesinin veya meşruiyetinin kaynağını ondan aldığı halk kitleleri tarafından benimsenip inanılması nedeniyle onun vereceği karar benzer yetkilere sahip bir başkasının vereceği ve onunla çelişen kararlar ortaya çıkıncaya kadar “doğru”, “hak” ve “meşru” Kabul edilmektedir. Böylece bu yolla da Hoca Ahmet Yesevî kültür bir yönden sahip olduğu geleneksel ve işlevsel yönlerini tekrar edip kendini korumaya devam ederken işaret ettiğimiz “rüya” ve “görme”lere istinaden anlatılan memoratlardan kaynaklanan meşruiyet biçimiyle kendisini yeni konuları da içererek yenilemektedir.

Kazaklar arasında “âyan” olarak adlandırılan ve gördükleri rüyalarda yer alan çeşitli unsurların kendilerine atalarının “arvak” olarak adlandırılan ruhları tarafından iletilen “qasiyet”(Privratsky 1998) dedikleri ilahi armağanlar olarak düşünülmektedir. Bu husus farklı adlandırmalar ve telaffuzlarla da olsa başta Doğu ve Batı Türkistan olmak üzere Türkiye ve Deşt-i Kıpçak sahasında yaygındır. Bir bilgi kaynağı olarak “rüya”ların kullanımı İslâmi ilimlerde pek çok bakımdan tartışmalıdır. Bu nedenle de farklı farklı bakış açıları ortaya çıkmıştır. Biz çalışmamızda bunları özetlemek ya da doğrudan tartışmak yerine geniş halk kitlelerinin muhayyilesindeki yerlerini işlevlerini Hoca Ahmet Yesevî kültürünün kendini yenilemesi bağlamında ele alıp tahlil etmeye çalıştı-

ğımızı özellikle vurguluyoruz. Benzer bir uygulamanın Türkiye’de de sufilik kültürümüzün bir parçası olduğu yaygın olarak bilinmektedir. Özellikle herhangi bir tarikata intisap etmek isteyeler veya intisap etmek için “tövbe edip” el alanların çeşitli uygulama ve pratikleri yerine getirip uyumaları ve gördükleri rüyaları unutmayıp bağlandıkları kişi veya onun tayin ettiği sorumlulara anlatmaları beklenilir. Rüya anlatılan sorumlu kişi rüyayı gören kişinin manevi alemdeki yerini, rolünü ve geleceğini söz konusu rüyayı yorumlayarak belirlemekte ve bunu söz ve eylem olarak rüyayı görene iletmektedir.

Sonuç olarak, Türk dünyasının %99 gibi çok yüksek bir kesimi olan Müslüman Türklerin en önemli ruhani ve manevi merkezi Hoca Ahmet Yesevi Hazretlerinin kabrinin bulunduğu Türkistan şehridir. Hoca Ahmet Yesevi adı etrafında oluşmuş son derece canlı ve kendini yenileyerek hayatıyetine devam eden bir kültü vardır. Hoca Ahmet Yesevi kültü olarak adlandırılan bu yapı türbe başta olmak üzere o ve hizmetle ilgili her şeyi içerir. O, Türk dünyasının dört bir yanına gönderdiği talebeleri yoluyla Türkleri müslümanlaştıran, kurulan organizasyonlar yoluyla onları yerleşik hayata intibak etmeye dah derin bir biçimde İslâmı anlayıp yaşamaya millet hayatını birlik beraberlik ruhuyla birleştirip yeryüzüne yayılıp hakim olmaya ve başta Türkçe olmak üzere millî değerlerle mecedilmiş bir yaşayış modelini oluşturmuştur. Onunla “rüya” ve “görme”ler yoluyla kurulduğuna inanılan iletişimin hatıraları olarak nakledilen anlatılar halkbilimi çalışmalarında “memorat”olarak adlandırılmaktadır. Hoca Ahmet Yesevi kültüründe memoratlar, gelenek çevresinde “otorite” olarak kabul edilen pek çok gelenek ve göreneğin meşruiyet (legitimacy) kaynağıdır. Bu nedenle de Hoca Ahmet Yesevi kültürünü yenileme gücüne sahiptirler ve pek çok bakımdan da mevcudu muhafaza ederek yenilemektedirler. Söz konusu memoratlar ve onların kaynağı olan “görme” ve “rüya”lar üzerinde yapılacak sistematik derleme ve değerlendirmeler yoluyla kültürün kendini yenileme ve güncellenmeleri takip edilip bunlardan istendik amaçlara uygun olanlar değişik araçlar vasıtasıyla kültürün yer aldığı Türk dünyasının farklı bölgelerine ulaştırılıp yaygınlaştırılabilir.

Kaynakça

- Çobanoğlu, Özkul.(2003).Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Hahn, Cynthia.(2001).Portrayed on the Heart: Narrative Effect in Pictorial Lives of Saints from the Tenth through the Thirteenth century.Univ of California Press.
- Köprülü, Mehmet.[1918].(2003). Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar. Ankara: Yayınları.
- Ocak,Ahmet Yaşar.(1998). Anadolu Sufiliğinde Ahmed-i Yesevi ve Yesevilik, **Yesevilik Bilgisi**, Ankara: Ahmet Yesevi Vakfı Yayınları, s.328-330
- Privratsky, G. Bruce.(1998).”Turkistan: Kazak religion and Collective Memory”, Knoxville: The University of Tennessee (Basılmamış doktora tezi).

İSLAMİ DÖNEM OZANI/KAMI HOCA AHMET YESEVİ'NİN TÜRKİYE SAHASI ÂŞIKLIK GELENEĞİ ÜZERİNDEKİ TESİRİ

ALİ YAKICI*

ÖZ

Türk edebiyatının doğuşunda etkili oldukları kabul edilen ozanların/kamların sığır, şölen, yuğ gibi dini muhtevalı törenlerde ortaya koydukları tek mısra üzerine kurulu olan ilkel şiir örneklerini zamanla kültürel etkileşim ve değişimler sonunda geliştirdikleri ve işledikleri konular bakımından görülen değişikliklerin yanı sıra mısra kümelerini öbekleştirerek bentler oluşturdukları görülmektedir. İşte ozan şiirinde görülen bu değişim ve gelişmelere imza atan önemli gelenek temsilcilerinin başında Hoca Ahmet Yesevi gelmektedir. Bu değişim ve gelişimde yeni bir dinin inanç hayatında etkili olmasıyla birlikte yeni bir kültür dairesi oluşturmanın büyük rolü olmuştur. Hoca Ahmet Yesevi, Türk şiirinin kendisinden önceki temsilcileri Aprinçur Tigin, Kül Tarkan, Kalım Keyşi, Asıya Tutung, Çısuva Tutung vd. ozan/kamların dışında bir muhteva ve biçimi Türk şiirine taşımıştır. Bununla birlikte İslami dönem Türk şiirinin kendinden önceki güçlü temsilcisi Balasagunlu Yusuf Has Hacip gibi ozanlardan da farklı olarak şiirde Türk edebiyatının milli vezni kabul edilen hece ve dörtlük nazım birimine yönelmiş ve bunda da başarılı olmuştur.

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi

Hoca Ahmet Yesevi'nin şiirdeki bu başarısı Türk sosyal ve kültürel hayatının bir ozanı/kamı olarak Türkiye sahası şiirinin temsilcilerinden âşıklar üzerinde de etkili olmuştur. Ahmet Yesevi'den hem muhteva ve hem de biçim bakımından etkilendiği görülen ozanların/kamların başında Yunus Emre gelmektedir. Yunus Emre üzerindeki Hoca Ahmet Yesevi tesiri Yunus'u sanatlarının piri, ustası olarak kabul âşıklar üzerinde etkili olmuştur. Dolayısıyla Yunus Emre'nin söyleyişi ve sanatıyla vasıta olduğu bu süreçte Türkiye sahasında gelişen âşıklık geleneği de nasibini almıştır.

Bu bildiriye Ahmet Yesevi'den Yunus Emre'ye, Yunus Emre'den Türkiye sahası âşıklık geleneğinin diğer temsilcilerine uzanan bu süreç örneklerle ele alınıp değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ozan, kam, Hoca Ahmet Yesevi, Türkiye sahası, âşıklık geleneği.

ABSTRACT

THE IMPACT OF MINSTREL KAMI HOCA AHMET YESEVİ IN THE ISLAMIC PERIOD ON TURKISH MINSTREL TRADITION

It has been detected that the minstrels who have a great influence on the birth of Turkish literature have developed their primitive one line poems recited in such religious festivals as sığır, şölen and yuğ, as a result of cultural developments and changes, and in addition to the thematic changes they also grouped lines and formed couplets. Hoca Ahmet Yesevi is one of the most important pioneering figures in this minstrel poetic tradition. A new religion and a new cultural atmosphere have affected this change and improvement. Hoca Ahmet Yesevi formulated a much more different form and content in Turkish poetry created by such preceding poets as Aprinçur Tigin, Kül Tarkan, Kalım Keyşi, Asıya Tutung, Çısuva Tutung and so on. Further to this, different from Yusuf Has Hacip from Balasagun, he has employed the stanzaic verse form which is described

as the national verse form in Turkish literature and has gained success in this form.

As a minstrel of Turkish social and cultural life, Hoca Ahmet Yesevi's success in the field has been a profound effect on the representatives of Turkish minstrel tradition. Yunus Emre is among these poets, influenced in terms of both content and form by Hoca Ahmet Yesevi. Hoca Ahmet Yesevi's influence on Yunus Emre has been a great effect on the minstrels who regard Yunus Emre as their masters. Consequently, thanks to this process, Yunus Emre's art has contributed to the development of the minstrel tradition in Turkey.

This process including the representatives from Ahmet Yesevi to Yunus Emre, from Yunus Emre to Turkish minstrel tradition has been discussed in this paper with reference to various examples in detail.

Key Words: Minstrel, kam, Hoca Ahmet Yesevi, Turkish minstrel tradition, minstrel tradition.

GİRİŞ:

Edebiyatların doğuşunda dini kabullerin, bu kabullere bağlı olarak yaşanan/yaşatılan törenlerin önemli ölçüde etkili olduğuna dair, kimi sosyologlar ile dil ve edebiyat araştırmacıları tarafından ileri sürülen görüşlerin varlığı bilinmektedir. Bu teoriyle bağlantılı olarak Türk edebiyatının doğuşunda da etkili olan dini-millî nitelikli sığır (av), şölen (kurban) ve yuğ (yas) törenlerinin mevcudiyeti, bu törenlerin icra biçimleri, icra ediliş şekilleri ve icracıları yani bu törenleri yönetenlerin kimler, hangi vasıfta insanlar olduğuna dair verilen kimi bilgilerle ortaya konmaktadır.

Verilen bilgilere göre bu törenleri yönetenler; ozan, kam, şaman, baksı/ bahşı, oyun, bu/bugu, tadıbey vd. adlarla tanınan sanatçı kişilerdir.

Türk edebiyatının doğuşunda etkileri bilinen ozanların/kamların sığır, şölen, yuğ gibi dini muhtevalı törenlerde ortaya koydukları tek mıs-

ra üzerine kurulu olan ilkel şiir örneklerini zamanla kültürel etkileşim ve değişimler sonunda geliştirdikleri ve işledikleri konular bakımından görülen değişikliklerin yanı sıra mısra kümelerini öbektirerek bentler oluşturdukları görülmektedir. İşte ozan şiirinde görülen bu değişim ve gelişmelere imza atan önemli gelenek temsilcilerinin başında Hoca Ahmet Yesevi gelmektedir. Bu değişim ve gelişimde yeni bir dinin inanç hayatında etkili olmasıyla birlikte yeni bir kültür dairesi oluşturmanın büyük rolü olmuştur.

Hoca Ahmet Yesevi, Türk şiirinin kendisinden önceki temsilcileri Yolluğ Tigin, Aprinçur Tigin, Kül Tarkan, Kalım Keyşi, Asıya Tutung, Çısuva Tutung vd. ozan/kamların dışında bir muhteva ve biçimi Türk şiirine taşımıştır.

Bunlar arasında özellikle ozan, kam ve baksının halk kültürü kaynaklı edebiyatın oluşmasında önemli bir yerinin olduğu muhakkaktır.

Bununla birlikte İslami dönem Türk şiirinin kendinden önceki güçlü temsilcisi Balasagunlu Yusuf Has Hacip gibi ozanlardan da farklı olarak şiirde Türk edebiyatının milli vezni kabul edilen hece ve dörtlük nazım birimine yönelmiş ve bunda da başarılı olmuştur.

Miladi 11. yüzyıldan itibaren bütün İslam merkezlerinde yaygın ve kuvvetli bir medrese öğretiminin başladığı ve İslami ilimlerin büyük bir rağbet kazanıp gelişme gösterdiği bilinmektedir. Fars edebiyatının bu dönemin Türk edebiyatı üzerindeki tesiri Müslüman Türk merkezlerinde vücuda getirilen Kutadgu Bilig, Atabetül Hakayık gibi eserlerde açıkça görülmektedir. Aynı tesir dini tasavvufi Türk halk edebiyatı üzerinde de kendisini hissettirmiştir. Manzum halk edebiyatı ürünlerinde eski Türk edebiyatından alınma dörtlükler ve hece vezni kullanılmıştır. Hece vezninin çeşitli ölçüleriyle dörtlükler halinde söylenmiş halk edebiyatı örneklerine Divanü Lügatit-Türk'te rastlanmaktadır. Köprülü, bu manzumelerin Ahmet Yesevi vd. dervişler vasıtasıyla İslami bir hüviyete sokulduğunu, yeni ruh ve anlayışla söylenen dini tasavvufi halk edebiyatı örneklerinin gayelerine uygun bir biçimde işlenerek Türk halk edebiyatının şaheserleri haline geldiklerini belirtmektedir (Köprülü, 1993: 11-26).

Hikmet, ilahi, yaş destanı vb. adı verilen bu halk edebiyatı ürünleri, bir taraftan dini tasavvufi unsurları, diğer taraftan da Türk halk ede-

biyatının milli unsurlarını bünyesinde birleştirmiş, Yesevi dervişleriyle Orta Asya Türk dünyasına ve yine Ahmet Yesevi vasıtasıyla Türkiye ve Balkanlar sahasına ulaştırarak gelenekleşmesini sağlamışlardır.

Ozanlık/ kamlık dönemine ait izler taşıyan eski halk şiiri/edebiyatı ürünlerinin Ahmet Yesevi döneminde içerik bakımından olduğu kadar şekil ve ifade bakımından da büyük bir gelişme gösterdiği kabul edilmektedir.

Hikmetlerin büyük bir kısmınının 5-25 arasında değişen dördlükten oluşması, kafiye düzeni bakımından koşmaya benzemeleri bunun önemli göstergeleridir. Dördlüklerle yazılan hikmetlerde genellikle üç dördlü (4+4+4) duraktan oluşan 12'li hecenin hâkim olduğu görülmektedir:

*Zahid olma, abid olma, âşık ol sen;
Mihnet çekip aşk yolunda sadık ol sen
Nefsi tepip dergahına layık ol sen
Aşksızların hem canı yok imanı yok
Aşk sevdası kime düşse rüsva kılar
Işık salıp Hak kendine Şeyda kılar
Mecnun gibi aklını alıp Leyla kılar
Allah şahit bu sözlerin yalanı yok
Kul Hace Ahmed, candan geçip yola gir sen
Ondan sonra erenlerin yolunu sor sen
Allah diyip, Hak yolunda canını vir sen
Bu yollarda can vermesen imkânı yok (Ahmet Yesevi, 1993: 115).*

Ahmet Yesevi'nin yukarda örnek olarak verdiğimiz hikmetinin Türkiye sahasında gelişen divan ve âşık tarzı şiir üzerinde hem ayak (şiirin kurulduğu kafiye redif) hem hece hem de içerik ve telmihler bakımından benzerlik gösterdiğine tanık olunmaktadır:

Yesevi'nin bu hikmetine 16. yüzyıl şairlerinden Fuzuli, sanki şu mısralarla devam etmektedir:

*Aşk sevdası kime düşse rüsva kılar
Işık salıp Hak kendine Şeyda kılar
Mecnun gibi aklını alıp Leyla kılar
Allah şahit bu sözlerin yalanı yok (Güzel, 2007b: 41)*

Bu görüşü teyit amacıyla Fuzuli ile birlikte Yunus Emre, Dede Korkut, Karacaoğlan, Âşık Veysel vb. sanatçıların kimi şiiirlerinden örneklerle şu karşılaştırmalar yapılabilir:

Yunus Emre'nin Türkiye sahasında gelişen âşık edebiyatı ve bu edebiyatın temsilcisi olan âşıklar/ ozanlar üzerinde önemli bir tesirinin olduğu bilinmektedir. Yunus Emre'nin şu dörtlüklerinde Yesevi'nin hikmetiyle olan kimi benzerlikler görülmektedir:

Ahmet Yesevi'nin hikmetinden bir dörtlük:

*Hâce Ahmed benim adım
Dün ü günü yanar odum
İki cibanda ümidim
Bana sen gereksin sen*

Bu söyleyiş, ayak, şekil ve anlam benzerliği Yunus'ta şu şekilde belirginleşmektedir:

*Aşkın aldı Şeyda beniCümle âlem bildi beni
Kaygım sensin dün ü günüBana sen gereksin sen
Âlimlere kitap gerekSofilere mescit gerek
Mecnunlara Leyla gerekBana sen gereksin sen (Güzel, 2007b: 41)*

Ahmet Yesevi, âşıkların/ ozanların piri Dede Korkut'un dilinden de şu dizelerle verilmektedir:

*Kul Hâce Ahmed er bolması iyi
Kızıl yüzünün yerde solması iyi
Toprak gibi yer altında olması iyi
Zatı ulu hâcem sığınıp geldim sana (Güzel, 2007b: 41)*

Karacaoğlan'ın Ahmet Yesevi'nin hikmetlerinin tesiriyle oluşturduğu dörtlüklerden biri şu şekildedir:

*Nerde görsen gönlü kırık merhem ol sen
Öyle mazlum yolda kalsa hemdem ol sen
Mahşer günü dergahına mahrem ol sen
Ben-sen diyen kimselerden geçtim işte (Güzel, 2007b: 41)*

20. yüzyıl Türkiye sahası âşık tarzı şiiirin önemli temsilcisi Âşık Veysel'de ise şu benzerlik göze çarpmaktadır:

*Âşık değil sevdiğine can vermese,
Köylü değil, çapa yapıp nan vermese
Burda ağlayıp ahrette can vermese
Yolda kalır, Huda lutfunu alanı yok* (Güzel, 2007b: 41).

Bu tür benzerlikleri Türkiye sahasında âşık tarzını etkileyen ve bu tarz şiiirleri bulunan şairlerin eserleriyle Ahmet Yesevi'nin hikmetleri arasında sıklıkla görmek mümkündür.

Ahmet Yesevi ile başlayan dini-tasavvufi konuları âşık tarzında işleyenlerin başında Yunus Emre gelmektedir. Hacı Bektaş Veli ve Mevlana ise âşık tarzında söyleyenleri destekleyerek Ahmet Yesevi geleneğinin Türkiye sahası âşıkları üzerinde etkili olmasına katkı sağlamıştır.

Hoca Ahmet Yesevi'nin şiiirdeki bu başarısı Türk sosyal ve kültürel hayatının bir ozanı/kamı olarak Türkiye sahası şiiirinin temsilcilerinden âşıklar üzerinde de etkili olmuştur. Ahmet Yesevi'den hem muhteva ve hem de biçim bakımından etkilendiği görülen ozanların/kamların başında Yunus Emre gelmektedir. Yunus Emre üzerindeki Hoca Ahmet Yesevi tesiri Yunus'u sanatlarının piri, ustası olarak kabul âşıklar üzerinde etkili olmuştur. Dolayısıyla Yunus Emre'nin söyleyişi ve sanatıyla vasıta olduğu bu süreçte Türkiye sahasında gelişen âşıklık geleneği de nasibini almıştır.

Çünkü Yunus Emre, geleneğin piri Hoca Ahmet Yesevi'nin aydınlattığı yolda yürüyerek; Türk kültür ve edebiyatının binlerce yıl önce ilk temsilcileri olarak kabul edilen ozan, kam, baksı gibi döneminde dini, milli toplantıları da yöneten dini, milli şairler zincirinin asırlar sonra Türkiye sahasında ortaya çıkmış olan güçlü bir halkasını oluşturmuştur. Bu bakımdan Yunus Emre, çoğu eski Türk dini mensubu olan İslamiyet öncesi ozanların şiiir geleneğini İslam tasavvufuyla yoğun olarak bir senteze ulaştırmış, kendine özgü tasavvufi bir anlayış meydana getirmiştir. "Yaradan'dan ötürü yaratılanı sevmeyi" ilke olarak kabul etmiş, temeli sevgi olan bu anlayışı sayesinde Türkiye sahasında ortaya çıkan ozanları/âşıkları büyük ölçüde etkilemiştir. Hangi inanç, yol, erkân, meşrep ve mezhebe mensup olursa olsun Türkiye sahasında yetişen bütün âşıklar tarafından yol gösteren, aşk badesi sunan bir pir, bir ulu ozan olarak benimsenmiş, yediden yetmişe bütün âşıkları kendi

şemsiyesi altında toplamış, onlar için bir güneş olmuş, onları ışığıyla aydınlatmıştır (Yakıcı, 2016: 110-111).

Ayrıca Yunus Emre, manevi hocası Ahmet Yesevi'nin aydınlattığı yoldan yürüyerek Türkler arasında İslamiyet'in ve İslam tasavvufunun yayılmasında ve özellikle Anadolu'nun Türkleşmesi, İslamlaşması ve vatanlaşmasında önemli bir görevi yerine getirmiş Türk mutasavvıfıdır. Ahmet Yesevi geleneğinin en belirgin özelliği, Tabgaç ve Göktürk kamplarından gelen Türk gelenekleriyle bağının olması ve bu geleneklerden izler taşımasıdır (Ecer, 1995: 47).

Dolayısıyla Ahmet Yesevi, İslami dönemde Türklüğü temsil eden bir kamdır. Bu sebeptendir ki, bir kam olarak Ahmet Yesevi'nin yetiştirdiği manevi ustalardan Yunus Emre de; dil, üslup, estetik ve içerik bakımından hocası Ahmet Yesevi'nin başlattığı bu geleneğin Türkiye sahasında yetişen ozanlar/ âşıklar üzerinde etkili olmasını ve günümüze taşınmasını ve günümüzde de sürdürülmesini sağlamıştır.

Fuat Köprülü'ye göre; Ahmet Yesevi'nin takipçileri yalnız mutasavvıf şairler/sanatçılar olmamıştır. Yesevi'nin takipçileri arasında ellerinde kopuzları/ sazlarıyla eserlerini icra eden musiki-şiir temsilcisi ozanlar/ âşıklar da önemli bir yer tutmaktadır. Köprülü bu konuda öz olarak şu cümlelere yer vermektedir:

“Hoca Ahmed Yesevi’yi takip edenler arasında bu suretle halk şair-mutasavvıflarından, yani tekke şairlerinden başka, edebi telakkilerinin esasını bilhassa tekkelerden almakla beraber, büsbütün mutasavvıf da sayılmayacak halk şairleri, yani ellerinde sazları tekke tekke, kahve kahve, şehir şehir dolaşan bir takım Âşıklar da yetişti. Eski Türk Ozan veya Baksılarının yerini alan bu bestekâr-muganni şairler, ekseriyetle hiç medrese tahsili görmeyerek kendi kendilerine yetiştikleri için, halkın zevkini, ruhunu dâba iyi biliyorlar ve halk edebiyatından geniş ölçüde faydalanıyorlardı...

...Herhalde, Orta Asyada’ki bütün mutasavvıf şairlerde olduğu gibi, bu halk şairleri üzerinde de Hoca Ahmed Yesevi’nin çok büyük ve kuvvetli tesiri olduğu pek açık ve kesindir.” (Köprülü, 1993: 169-170).

Türkiye sahası âşıklarının şiirlerinde görülen milli vezin kullanma, son dörtlükte mahlas kullanma/ tapşırma vb. içerikte milli hayatın izlerini şiire taşıma, verilen milli-İslami mesajlar ve şiirlerini arı bir Türkçeyle oluşturmuş olmaları Köprülü'nün bu husustaki görüşlerini teyit eder niteliktedir.

Abdurrahman Güzel, Türkiye sahası âşık şiiri/ halk şiirinin şekillenmesinde etkili olan Ahmet Yesevi'nin hikmetleri konusunda şu öz bilgilerti vermektedir:

“Hikmetlerin çok önemli bir kısmı; bir yandan muhteva, tema itibarıyla dini nitelikleri ve İslami telakkileri, diğer yandan da doğrudan doğruya milli hayatın izlerini taşımaktadır. Hikmetlerdeki esas milli unsurlar dış yapıdadır; milli vezin hece vezniyle yazılıp söylenmiştir. Bu pencerelerden bakıldığı zaman O'nun bütün şiirlerinin milli unsurlarla örülü olduğu görülür. Mesela, Yesevi'nin adı veya mahlası her hikmetin son dörtlüğüne yüklenmiştir ve şiirin hazzı, estetiği bütün mısralara yayılmış olmasına rağmen, fikri ağırlığı, mesajı son dörtlüğe bırakılmıştır. Bu itibarla, hikmetleri meydana getiren maddi ve manevi dinamiklerin tamamıyla Türk halkının yaşayış ve düşüncesinden mülhem olduğunu ifade etmeliyiz.” (Güzel, 2007a: 59).

Ahmet Yesevi'nin; Türkiye sahasında eser veren sanatçılar ve özellikle de ozan/ âşıklar üzerinde Türkçe'nin kullanılması bakımından da tesirinin olduğu belirgindir.

Köprülü, 14. yüzyılda Âşık Paşa ve muakkiplerini *“Türk diline kimesne bakmaz idi”* dizesiyle vb. mısralarla söze başlatarak Türkçeye yönelişlerini sağlayan ulu kişinin Ahmet Yesevi olduğuna vurgu yapmaktadır (Köprülü, 1993: 234).

Güzel, Köprülü'nün bu düşüncesini şu sözlerle teyit etmektedir:

“Ahmed Yesevi, tıpkı Kaşgarlı Mahmud gibi, Türkçenin önemine dikkat çekiyor, toplumun hocası olarak özellikle dini-tasavvufî konuları Türkçe anlatıyordu. Herkesin de her konuyu Türkçe olarak anlatmasını istiyor ve bu vesileyle Türkçenin önemini ve Türk dili şuurunu aşağıdaki dörtlüğüyle ortaya koyuyordu:

*Hoş görmemekte âlimler sizin dediğiniz
Türkçeyi Ariflerden işitsen açar gönül ülkesini
Ayet-hadis anlamı Türkçe olsa uygundur
Anlamına yetenler yere koyar borkünü” (Güzel, 2007a: 64).*

Hoca Ahmet Yesevi tesiriyle oluşturulan ve bu ulu zatı dile getiren çok sayıda âşık tarzı şiir bulunmaktadır. Bunlardan biri Niyazi Yıldırım Gençosmanoğlu'na aittir. Bu şair, alp-erenleri destanlaştırdığı şiirlerinde ulu hoca Ahmet Yesevi'yi çeşitli yönleriyle dile getirmiştir:

*Cihana saldığın sestem
Yeşerdi bir ulu destan
Hazreti Piri Türkistan
Hoca Ahmet Yesevi*

*Şahlanınca eşkin atlar
Tayfuna döndü imbatlar
Külâbındı şu kümbetler
Koca Ahmet Yesevi*

*Dediler: Işıkla izler
Silinince söndü özler
Diyarı Rum'da gündüzler
Gece Ahmet Yesevi*

*Çözdün kördüğüm sırları
Kurdun gönül kasırları
Aşıp geldin asırları
Yüce Ahmet Yesevi*

*Diledi ulu Yaradan
Dağlar çekildi aradan
Ve yürüdü maveradan
Nice Ahmet Yesevi (Gençosmanoğlu, 2000: 13).*

Alp-Erenler Destanı (1990) adlı kitabında Gençosmanoğlu, bir şiirinde de Ahmet Yesevi'yi şu dörtlüklerle anlatmaktadır:

*Dünya hayatına ulu Peygamber,
Altmış üç yaşında veda eyledi.
O yaşa gelince Ahmed Yesevi,
Alp Erenlerine nida eyledi...*

*Kazdırdı toprağı oldukça derin,
Bir mekân yaptırdı altında yerin,
Aşkı uğruna son Peygamber'in,
Kendini dünyadan cüda eyledi...*

*Alp Erenler Piri Ahmed Yesevi,
Cennet köşkü bildi bu izbe evi,
Türk düşüncesinin mürvetli devri,
Su ile ekmeği gıda eyledi...*

*"Divan-ı Hikmet"i yazdı orada,
Türkçeden inciler dizdi orada,
Nice manaları gezdi orada,
Günde beş vaktini eda eyledi...*

*Yeni bir çığırdı onun bu tavrı,
Onunla başladı Türk'ün nur devri,
Milleti uğruna çekti bu cevri,
Özünü aşkına feda eyledi...*

*Türk'ün irfanına yol verenlere,
İleriye bakıp uz görenlere,
Rum'a gönderdiği Alp Erenlere,
Arzın göbeğinde seda eyledi... (Gençosmanoğlu, 2000: 14).*

Sonuç olarak denilebilir ki; Ahmet Yesevi, Türkiye sahası âşık sanatı üzerindeki tesirini belirgin olarak Türk kültürünün üç ulu mutasavvıfı/ kamı/ ozanı/ şairi/ edibi üzerinden yapmıştır. Bunlar; Yunus Emre, Hacı Bektaş Veli ve Mevlana'dır.

Yunus, kendi icra töresi ve ortaya koyduğu eserlerle bir usta ozan, pir ozan olarak; hem Türkçesiyle, hem işlediği konularla hem de kopuz vb. unsurlara şiirlerinde yer vererek geleneğe bakışıyla yol göstermiş, yön belirlemiştir.

Âşıklık geleneğinin Türkiye sahasındaki gelişmesinde önemli rolü bulunan diğer bir ulu Hacı Bektaş Veli'dir. Hacı Bektaş, Hoca Ahmet Yesevi'den kendisine ulaştırılan meşaleyle hem bulunduğu coğrafyanın insanını hem de o insanların içinden yetişen ozanların/ âşıkların saz ve sözle sanatlarını icra ederken çeşitli sebeplerle zaman zaman karşılaş-

tıkları engelleri düşünceleriyle kaldırarak onların alanların sanatlarının ustaları olmalarına güç vermiştir.

Âşıklık geleneğine bakışıyla güç kazandıranlardan biri de Mevlana olmuştur. Mevlana hem kendi döneminde hem de kendinden sonraki dönemlerde yetişen gelenek sanatçıları üzerinde geliştirdiği hoşgörü felsefesiyle etkili olmuş, dolayısıyla başta Konya olmak üzere Türkiye sahasında birçok âşığın yetişmesine maddi ve manevi katkı sağlamıştır.

Bütün bu tesirlerinden dolayı son söz olarak denilebilir ki Ahmet Yesevi,, şiirlerinin şekil ve içerik yapısı, şiirlerini oluştururken geliştirdiği hece vezni, şiirlerinde yakaladığı ahenk ve estetik ile şiirlerinde herkesin anlayabileceği güzellik ve durulukta kullandığı mükemmel Türkçe vb. sebeplerle bir ulu kam/ ozan/ mutasavvıf şair olarak Türkiye sahası âşıklık geleneği üzerine önemli etki ve role sahip olmuştur. Yesevi'nin bir ulu kam ve usta ozan olarak bu tesiri günümüzde de devam etmektedir.

Kaynaklar

- Ahmed-i Yesevi (1993), *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Haz. Kemal Eraslan, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ecer, Ahmet Vehbi (1995), "Yunus Emre'nin Yaşadığı Çağda Anadolu'da Kültür Hayatı'nın Ana Hatları", *Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri (Ankara, 7-10 Ekim 1991)*, Ankara: AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Gençosmanoğlu, Niyazi Y. (2000), "Hoca Ahmed Yesevi", *Yesevilik Bilgisi*, Haz. Cemal Kurnaz- Mustafa Tatçı, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayını.
- Güzel, Abdurrahman (2007a), *Ahmed Yesevi'nin Fakr-name'si Üzerine Bir İnceleme*, Ankara: Öncü Kitap.
- Güzel, Abdurrahman (2007b), *Süleyman Hakim Ata'nın Bakırgan Kitabı Üzerine Bir İnceleme*, Ankara: Öncü Kitap.
- Köprülü, Fuad (1993), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Yakıcı, Ali (2016), “Türkiye Sahası Âşıklık Geleneğinin Gelişmesinde Söz Ustası Mutasavvıf Bir Şair Olarak Yunus Emre’nin Tesiri”, *Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri*, Editör: Ünal Şenel, Manisa: Yunusemre Belediyesi Yayınları.

AHMET YESEVÎ TEMELLİ KIRGIZ ZAMANCI-OZANLAR GELENEĞİNİN XVIII-XIX. ASIRDA YENİDEN TEŞEKKÜLÜ

ABDİLİZİZ KALBERDİEV*

Giriş

XX. asra kadar çoğunluğu göçebe hayat tarzı süren Kırgızlar, manevî değerlerini şifahî olarak koruya gelmişlerdir. Şifahî kültüre dayalı toplumlarda ise şair ve ozanların şiirleri, deyiş ve destanlar halkın dayandığı, müracaat ettiği, eğlendiği ve zevk aldığı kaynakların en önemlilerinin başında gelmektedir. Seyit Kemal Karaalioglu'nun da belirttiği gibi şair “seslerde, uyumlarda gösterdiği en güzel bağdaşmalarla birlikte taşıdığı duygu, hayal, fikirleriyle bizde canlı heyecanlar, duygulanmalar, izlenimler uyandıran, ayrıca hayatımıza heyecan ve renk katan; dünyamızı, bakışlarımızı derinden etkileyerek bize yaşama sevinci, bir bakıma hayatımıza anlam katan bir yaratıcı” demektir.¹ Buna göre, böyle yaratıcının karşısında etkilenmemek insanın elinde değildir. İnsanların bütün heyecanı ve sevinciyle hayata sınıksız sarılmalarına, dünyaya bakışını değiştirmelerine ve hayatına anlam katmalarına neden olan şair ve ozanların duygu, hayal ve fikirleri insanlar tarafından kolayca benimsenmektedir. Çünkü ozan demek hayal gücünün dorukta olduğu bir insan demek, aydın demek, bir düşünür demektir. Nitekim

* Doç. Dr., Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

¹ Seyit Kemal Karaalioglu, *Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, II. Baskı, 1978, s. 688.

Ahmet Yesevî temelli Kırgız zamancı-ozanlar da halkın fikir dünyasına nüfûz ederek, onların hayata olan bakışlarını, anlayışlarını olumlu yöne değiştirmeye gayret etmişlerdir.

Kırgız Zamancı-Ozanların Teşekkülü ve Hoca Ahmet Yesevî Geleneği

XVIII. asrın sonlarına doğru ortaya çıkmış ve genelde XIX-XX. asırlarda yaşamış olan “zamancı” veya “kazalçıl” olarak bilinen Kırgız âşıklarının Ahmet Yesevî geleneğini devam ettirmeye çalıştıklarını söyleyebiliriz. Zira içerik olarak onların eserleri ile mutasavvıf Ahmet Yesevî'nin (ö. 1166) “Hikmet”leri ve Hakim Ata olarak bilinen Süleyman Bakırganî'nin (ö. 1186) “Ahir Zaman”ının arasında benzerlikler bulunmaktadır. Nitekim Kırgız araştırmacı Çoyun Ömüralı Uulu da buna vurgu yapmaktadır.² Çünkü onlar da Yesevî ve Bakırganî gibi inananlara Allah'ı tekrar hatırlatarak zamanın kıyamete doğru hızla sürüklendiğini kıyamet ve alametleriyle açıklamaya çalışmışlardır. Kalgıul'un (1785-1855) ‘Akır Zaman’ (Ahir Zaman), Artanbek'in (1824-1874) ‘Tar Zaman’ (Dar Zaman), Moldo Kılıç'ın (1866-1917) ‘Zar Zaman’ (Hüzün Zaman), Aldaş Moldonun (1874-1930) ‘Hal Zaman’ (Zamanın Hali) adlı eserleri bunu açıkça tekit etmektedir. Zaten zamancı-ozanlar silsilesinin temeli Bakırganî'nin “Âhir zaman”, dolayısıyla Ahmet Yesevî'nin Hikmetlerine kadar geri gitmektedir.

Her ne kadar Hoca Ahmet Yesevî öğretileri etrafında vücûd bulan Yesevîliğin XV. asırda Nakşibendiliğin yaygınlaşmasıyla etkisi azalsa da,³ Kırgız ve Kazaklar arasında Yesevî geleneğinin etkisi asırlar boyu devam etmiş ve bu doğal olarak Kırgız ozan-zamancıların doğmasına neden olmuştur. Aslında diğer Türk boylarının yerleşik hayatı seçmeleriyle Nakşibendiliğin hızlı bir şekilde yayıldığını söyleyebiliriz. Zira Nakşibendiliğin yerleşik ve şehir hayatının ihtiyaçları göz önünde bu-

² Çoyun Ömüralı Uulu, “*Cazılık Kulkocakmat*”, Kırgızlar, Haz. Kengeş Cusupov, Kanıbek İmanaliyev, Uçkun Matbaası, Bişkek, 2004, c. V, s. 308.

³ Ali Jusubaliev, “*Kaybolmaya Başlayan Yesevî İzbasarları - Laçiler*”, Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Kalan Türk Toplulukları, 4. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 2013, s. 303.

lundurularak, mevcut şartlara göre ayarlanmış olma ihtimali vardır. Yesevîliğin ise, daha çok Tanrı Dağlarında ve Bozkırlarda yaşayan göçebe Türk boylarının hayat şartlarını, ihtiyaç ve meraklarını iyi bilen, ellerine müzik çalgıların (komuz, dombura) alıp ata binip, sürekli yer değiştiren, halkın peşinden giderek İslamî değerleri şiirlerle anlatan âşıkların faaliyetlerini temsil etme ihtimali yüksektir. Nitekim Fuat Köprülü Yesevîliğin göçebe hayat tarzı yaşayan Kırgızların yaşadığı bölgeden İdil-Bulgar Türklerine kadar nüfûz ettiği ve kuvvetli izler bıraktığını belirtmektedir.⁴

XVIII. asrın sonlarına doğru ortaya çıkmaya başlayan zamancılardan zincirinin Veli Kalıgul'la başladığı, Arstanbek Buylaş Uulu, Moldo Kılıç, Aldaş Moldo ile devam ettiği genelde herkes tarafından kabul edilmektedir. Ancak aynı çağda yaşayan Moldo Niyaz, Nurmoldo, Talip Moldo, Niyazalı Moldo Esengul Uulu gibi aydınları da zamancı-ozanlar kategorisi içinde değerlendirmek gerekir. Çünkü bu şahısların hem düşünce-fikirleri, hem de yaşam-kaderleri zamancı-ozanlara benzemektedir. Başka bir deyişle; sosyal eşitsizlik, ahlakî çöküntü gibi sorunlar onları da düşündürmüş ve bu meselelerin çözümlerini dinde aramışlardır. Özellikle Rusların işgalini bir trajedi olarak nitelendiren⁵ bu şahıslar, Sovyetler Birliğinin ideolojik tutumunun kurbanları olmuşlardır. Dolayısıyla onların Ahmet Yesevî temelli zamancı-ozanlarla aynı düşünce çizgisini takip ettikleri kadar aynı kaderi paylaştıklarını da belirtmek doğru olsa gerekir.

Aslında birçok araştırmacı bu konuya değinerek Moldo Niyaz, Nurmoldo gibi şahısların zamancılardan içinde değerlendirilmesi gerektiğini belirtmekte ve onların da bazen açık, bazen dolaylı yoldan 'zaman'⁶ konusu üzerinden fikir beyan ettiklerini dile getirmektedirler.⁷ Dolaylı-

⁴ Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1993, s. 56.

⁵ Ceenbek Canıbekov, *Kırgız Oyuçları*, OşDÜ'nün Bilim Yayınları, Oş, 2000, s. 64.

⁶ Bakırganı'nın Ahir *zamani*, dolayısıyla Ahmet Yesevî'nin düşünce mirasın içeren konu.

⁷ Sadık Alahan, *Beş Moldo (Moldo Niyaz, Nurmoldo, Moldo Kılıç, Adlaş Moldo,*

sıyla onlara göre, zamancılar akımının zincirini, sadece üç, dört kişiyle sınırlı tutmak doğru değildir. Zira bu akım, neredeyse bir asrı aşan zaman yelpazesinde ortaya çıkmış olan onlarca aydını ihtiva etmektedir.

Bu ozanların özellikle insanlar arası ilişkilerde Allah'ın varlığı, birliği, bilirligi, hâkimliği ve adaletliği gibi hususları vurgulamaları ve bunların dikkate alınması gerektiği hususunda hemfikir oldukları aşikârdır. Demek ki, zamancı-ozanların izledikleri yol, yöntem ve özellikle halkın dindarlaşmaları açısından harcadıkları büyük gayretler, Yesevî'nin bıraktığı mirasın tekrar gündeme gelişi olarak algılanmaktadır. Nitekim zamancıların ileri gelenlerinden Moldo Kılıç'ın:

*Türkstanda mazarı / Türkistan'da kabri,
"Hikmat" sözü cayılıp / "Hikmet" sözü yayılarak
Bizge kaldı kazalı.⁸ / Bize (miras olarak) kaldı gazeli,
Aldaş Moldo'nun:
Oşol zaman baarı öttü / O zamanlar geçti-gitti,
Neçen kıyın er öttü / Nice kahraman er gitti.
Koco Ahmed Yassavi / Hoca Ahmed Yesevî,
Kausul Agzam pir öttü / Havzu azam pir gitti,⁹*

gibi sözleri, onların Ahmet Yesevî'den bir hayli etkilendiklerinin ve onun yolundan devam etmeye çalıştıklarının delilidir.

Ayrıca zamancıların, insanların zorluklar karşısında sabırlı, dirençli, kanaatkâr olmaları gerektiğine işaret eden sözleri,¹⁰ onlarda da tasavvufî boyutunun bulunduğunu ortaya koymaktadır. Ancak zamancı ozan ve düşünürlerin Ahmet Yesevî'den farkı, topluma yeni olan bir şeyi getirmemiş olmalarıdır, bilakis onlar halkın sahip olduğu anlayış, inanç, adet-kaideleri, yani toplumun zihniyetinde ve kültüründe bulunan unsurları güzel bir üslup kullanarak tekrar halka arz etmişlerdir.

Moldo Bağış), Bişkek, 2004, ss. 35, 50-51.

⁸ Tazabek Samançin, "*Kılıç- Cazuuçu Akım*", Ala Too Dergisi, Ala- Too Yayınları, Sayı 8, Frunze, 1989, s. 145.

⁹ Ali Jusubaliev, "*Kaybolmaya Başlayan Yesevî İzbasarları - Laçiler*", s. 306.

¹⁰ Kalıgul Bay Uulu, "*Nasıyat, Sanat Irları*", Muras, Kırgızstan Yayınları, Frunze, 1990, s. 30; Moldo Kılıç Şamırkanov, *Kazaldar*, Adabiyat Yayınları, Frunze, 1990, ss. 131-132.

Başka bir deyişle halkın inandığı, benimsediği dinî inanç ve anlayışları güzel bir tarzda, halkın hoşlandığı ve anladığı dille sunmuşlardır.

Özellikle günümüzde Kırgız ve Kazak Türklerinin arasında canlı ve etkin bir biçimde kullanılan “Tökmö akındık (Ozanlık, âşıklık)” sanatı asırlar boyu göçebe halkın manevî azığı olagelmıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi ozanlar toplumsal anlayışı, inanç ve gidişadı belirleyen, dolayısıyla idareci Beylerin bile çekindikleri dâhiler idiler. Onlar da Ahmet Yesevî gibi elindeki müzik (komuz, dombura, dutar, saz) çalgılarıyla Hakk’ın hakikatlığını, İslam’ın esaslarını, tarikatın âdâb ve erkanlarını şiir şeklinde vaaz etmişlerdir. Zaten okuma-yazma oranı düşük olan ve göçebe hayat tarzı yaşayan insanlar, ancak bu şekilde İslamlaştırılabilirdi, dindarlaştırılabilirdi. Nitekim Ahmet Yesevî’nin Türklerin İslamlaşmaları açısından rolü ve önemi ne ise, ozan-zamancıların da Kırgızların dindarlaşmaları açısından yeri ve önemi de odur. Elbette bu Türklerin zorla değil, kendi istekleriyle müslüman olduklarının birer delilidir.

Zamancı-ozanlar yaşadıkları çağın gidişatı, mevcut şartları ve insanları hakkında düşünerek refah hayat için çözüm arayışına girmiş, bu arayış ve çabalarını ise ‘zaman’ (zamana) konusu çerçevesinde ortaya koymuşlardır. Toplumun her tabakasını hedef alan zaman konusu kurtuluşa, refaha, bolluğa götürecektir yolun hakikat dini olan İslam’da olduğuna işaret etmektedir. Bunun için zamancı-ozanlar insanlara âhiret, kıyamet ve kıyamet hallerini hatırlatarak, dolayısıyla uyararak toplumun gidişatını değiştirmeye, geliştirmeye çaba sarf etmişlerdir. Özellikle yaşadıkları çağın hallerinden bahseden zamancılar, mevcut durumun kıyamet alâmetlerinden olduğunu vurgulamışlardır.

Genelde şifahî olarak bize kadar ulaşıp sonradan kâğıda aktarılan zamancı-ozanların eserlerine bakarak onların yaşadığı dönemin genel tablosunu çıkartmak mümkündür. Bu dönemde bir taraftan sosyo-ekonomik, siyasî ve askerî faktörlerin insanlara verdiği eziyet, diğer taraftan da toplumdaki gerginlikler ve manevî boşluğu doldurma çabaları onların eserlerine fazlasıyla yansımıştır. Bu açıdan halkın kaynağı olan bu aydınların kaygılarının başında insanların dindarlaşmaları gelmiştir. Bu bağlamda onların eserleriyle, Ahmet Yesevî gibi Hakk’ın ve hal-

kın hizmetinde bulunarak dinî alandaki boşluğu gidermeye çalıştığını söylemek mümkündür.

Ozan-Zamancılar Sovyet İdeolojisinin Kurbanları

Sovyetler Birliğinin hâkimiyeti döneminde zamancılar ve eserleri ilk olarak dinî nitelik taşıdığından pan-islamistik özelliği bulundurduğu iddia edilmiş¹¹ ve unutturulmaya çalışılmıştır. Çünkü sadece insanları Tanrıyla, dinle ilgili düşünce ve fikirlerinden koparmak değil, aynı zamanda insanların enerji kaynağı olan geçmişi, tarihi, kültürü yıkmak Sovyetler Birliğinin ideolojik amacının başında gelmiştir.

Zamancı ozanların birçoğunun özellikle zenginler tabakasından olmaları, ilk başta bir sorun olarak görülmesi de, daha sonraki dönemlerde Sovyetler Birliği'nin ideolojik amacı doğrultusunda eşitlik ve mülk edinme ilkesine¹² aykırı olduğundan veya din ve zenginler taraftarları olarak değerlendirildiğinden yasaklanmıştır.¹³ Dolayısıyla onları ve eserlerini okumanın ve okutmanın yasaklanmasının bir nedeni de bu sebepte yatmaktadır.¹⁴ Melis Abdıldayev Kırgız idarecilerinin cahillikleri, tarihî öneme haiz olan zamancıların eserlerine olan ideolojik yaklaşımları ve ilgisizliklerinin de buna neden olduğunu belirtmektedir.¹⁵ Ismanalı Mukasov zamancı düşünürlerin eserlerine tek taraflı bakıldığını, genel olarak Sovyetler Birliği dönemindeki tüm araştırmaların bu yönde yapıldığını ve olayların belli bir ideolojik ve siyasî anla-

¹¹ Saken Bazelbayevič Dorcenov, İslam bugünkü kündö, Kırgızstan Yayınları, Frunze, 1980, s.29.

¹² SSCB'nin mülk edinme ilkesi, kamusal ve sosyalist mülkiyet esasına dayanır. Başka bir deyişle SSCB'de mülkiyet devletindir, tüm halkındır. Kamu refahı için herkes ondan eşit kullanır ve onu korumak, güçlendirmek tüm SSCB yurttaşının ortak görevidir. Kamusal ve sosyal mülkiyete karşı suç işleyenler halkın düşmanıdır. Bu bakımdan SSCB'de zengin tabakasının olması söz konusu değildir.

¹³ Askar Kakeyev, "*Nurmoldonun Filozofiyalık Köz Karaştarı*", Kırgızdar, Haz. Kengeş Cusupov, Kanıbek İmanaliyev, Uçkun Matbaası, Bişkek, 2004, c. VIII, ss. 468–470.

¹⁴ C. Canıbekov, Kırgız Oyçuldarı, s.14.

¹⁵ Melis Abdıldayev, "*Kazalçı Akındardın Kazınasınan*", Ala-Too Dergigisi, Ala Too Yayınları, Sayı, 10, Frunze, 1989, s. 79.

yış çerçevesinde değerlendirilerek olayın gerçek yüzünün saklandığını söylemektedir.¹⁶ Bununla beraber Çarlık Rusya'nın işgalci tutumları ve yerli halka verdikleri eziyetler zamancıları derinden etkilemiş ve bu sebep onlarda olumsuz görüş ve kanaatlerin oluşmasına neden olmuştur. Ruslar hakkındaki düşünce ve kaygılarını şiirlerine yansıtan ozan-zamancılar, Komünistler iktidara geldikten sonra yasaklanmıştır. Bu yasağın esas nedenlerinden biri olarak bölgedeki Rus imajının düşmesini önlemek amacını taşımış olabileceğini düşünmekteyiz.

Zamancıların başta gelen isimlerinden Kalıgul, Ruslar hakkında şu mısralara yer vermektedir:

Öngü sarı, közü kök / Sarı renkli, mavi gözlü
 Orus keler / Rus gelmekte,
 Uzun çöptün baarisin / Uzun otların tümünü
 Orup keler / Biçerek gelmekte,
 Kısa çöptün baarisin / Kısa otların tümünü
 Korup keler.¹⁷ / Koruyarak gelmekte.
 Oroylorong baatır boldu / Kabadayı kahraman oldu,
 Orus almak bizderdi / Ruslar bizi işgal edecek
 Oşo zaman cakın boldu.¹⁸ / Zaman bize uzak değildir.
 Arstanbek Buylaş Uulu ise şunları söylemektedir:
 Bul orustu karasang / Bu Rus'a bak!
 Çençi salıp cerdi aldı / Ölçüp biçip yerleri aldı.
 Beeden tuulgan kerdı aldı / Beygir doğduğu tayı aldı,
 Kardı salık baydı aldı / Karnı şişman zengini aldı.
 Kaça turgan caydı aldı / Kaçacak mekânları da aldı,
 Kaçkanıng kayda kutuldu.¹⁹ / Hiçbir şey ondan kurtulmadı.

Ancak son dönem bazı zamancıların Ruslara olan bakışları değişmiş olmalı ki, Rusların olumlu yönlerini de eserlerinde yansıtmaya başla-

¹⁶ Ismanalı Mukasov, *Kırgız Elinin Filozofiyalık Oylomunun Tarıby Dinamikası*, Basma Tamga Matbaası, Bişkek, 2004. ss. 174-175.

¹⁷ *Akılman Kalıgul*, Haz. Samar Musayev, Abdıldacan Akmataliyev, Şam Yayınları, Bişkek, 2000, s.37.

¹⁸ *Akılman Kalıgul*, s. 43.

¹⁹ Arstanbek Buylaş Uulu, “*Tar Zaman*”, Muras, ss. 37-38.

dıklarını görmek mümkündür.²⁰ Fakat genel olarak değerlendirdiğimizde Rusların Orta Asya'ya gelişleri hoş karşılanmamış, hatta bazıları bunu kıyamet alâmetlerinden bile saymışlardır.²¹

Yukarıdaki söylenen tüm nedenleri göz önünde bulundurarak şunları söylemek mümkündür:

Otoriter rejim olan Sovyetler Birliği insanlarda millî, dinî duyguları uyandırması muhtemel olan tüm edebî mirasları, manevî zenginlikleri ortadan kaldırmaya yönelik faaliyetlerde bulunmuştur.²² Bu bakımdan Panislamizm, Pantürkizm, Derebeycilik, Milliyetçilik ve Kozmopolitizm gibi iftiralarla suçlanan insanlar ve eserleri unutturulmaya çalışılmıştır. Bunun doğal sonucu olarak tarihin belli dönemlerinde düzeltilmesi kolay olmayan tarihî-kültürel kopukluklar meydana gelmiştir.

Ayrıca siyâsî hiyerarşinin en yukarıdaki basamağından verilen emir, yasak ve yaptırımların, aşağıya indikçe daha dramatik boyut kazandığı da aşîkârdır. Nitekim tarihte şahsî menfaatler uğruna toplumun sahip olduğu edebî zenginlikleri ve değerleri değiştiren, onlara ihanet eden mahallî yöneticiler de az olmamıştır. Netice itibariyle bu durum, edebî zenginlik ve miraslarından yoksun olan toplumun ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Kırgız toplumu da, az kalsın böyle bir kade-re maruz kalacaktı. Ancak Sovyetler Birliğinin yıkılmasından hemen önce uygulanmaya başlayan “tekrar yapılanma” (perestroyka) hareketi, objektif olarak geçmişi yeniden tanımaya, taramaya ve değerlendirmeye olanak tanımış,²³ bağımsızlıkla beraber bu tür çalışmalar araştırmacılar tarafından geniş bir şekilde işlenmeye başlamıştır. Aslında Sovyetler Birliği döneminde bu şahsiyetler ve eserleri hakkında birkaç araştırma bulunsa da, objektif yaklaşımda bulunan çalışmalar sınırlı sayıda kalmakta veyahut araştırmacılar rejim korkusundan dolayı

²⁰ Moldo Kılıç, *Kazaldar*, ss. 161-163.

²¹ Arstanbek Buylaş Uulu, “*Tar Zaman*”, Muras, ss. 36-40.

²² Omor Sooronov, “*Başat*”, Kazaldar, Adabiyat Yayınları, Frunze, 1990, ss. 3-4.

²³ M. Abdıldayev, “*Kazalçı Akındardın Kazınasınan*” Ala Too Dergisi, Sayı, 10, ss. 77-78.

olaya fazla nüfuz edememekte ve genelde taraflı olma zorunluluğunu hissetmektedirler.

Yaşadığı dönemde genel olarak tüm toplumca sevilen, saygı gösterilen, ancak Sovyetler Birliği döneminde kendi kaderine terk edilen ve yasaklanan zamancılar vatansever, dindar kişilikleriyle tanınmaktaydı. Özellikle insanları aydınlatmaya ve dindarlaştırmaya yönelik faaliyetleri olumlu sonuçlar getirmiştir ki, bu, Hokand Hanlığının merkezî yönetiminin dinî tebliğ – dindarlaştırma – faaliyetlerine de kolaylık sağlamıştır.

Burada bir kez daha belirtmek gerekir ki, zamancı aydınlar İslam eğitimi, ahlakı ve özellikle Hanefî-Maturidî-Yesevî geleneğinde yoğurulmuş insanlardır. Onun için Ahmet Yesevî tarafından kullanılan metotlarla halkı aydınlatmaya çalışmışlardır.

Sonuç

Genel olarak Türkler ilâhiyât meselelerinde Ebu Mansur el-Maturidî'yi, şariat meselelerinde Ebu Hanife'yi ve ahlâk meselelerinde de Ahmet Yesevî'yi hoca ve imam edinmişlerdir. Günümüzde tüm İslam dünyasında hızlı bir şekilde yayılmakta olan Selefilik ve Selefî zihniyete engel olması, belki yeni bir medeniyetin doğması için müslümanlar tarihi yeniden okumalıdır. Elbette geçmişteki kültür birikimlerimiz de buna ışık tutacaktır. Çünkü yeni olan ve kültürel değerleri ötekileştirmeyen, bilakis ondan bol bol istifade eden anlayış, yeni bir medeniyet kurmaya müsaittir.

Son zamanlarda özellikle Selefî zihniyetle mücadele etmek için Kırgızistan'da yeni girişimler başlatılmıştır. Geleneksel İslam adı altında kavramsallaşan bu girişimin temelinde Hanefî-Mâturidî anlayış yatmaktadır. Aslında İslam'ı göçebe halkın anladığı dille anlatan Yesevîliğin tecrübesinen bolca istifade edilmesi gerekirken, ne yazık ki bu girişimde ona yer verilmemiştir. Onun için göçebe halkın İslam'ı kabul etmelerinde önemli rolü bulunan Yesevîlik ve dindarlaşmalarında emeği geçen Ahmet Yesevî temelli ozan-zamancılar geleneği hakkında yeni araştırmaların yapılması ve halka yeniden tanıtılmasına ihtiyaç vardır.

Kaynakça

i. Kitaplar

- ABDILDAEV Melis. (1989) *“Kazalçı Akındardın Kazınasınan”*, Ala-Too Dergigisi, Ala Too Yayınları, Sayı, 10, Frunze.
- Akılman Kalıgul.*, (2000) Haz. Samar Musayev, Abdıldacan Akmataliyev, Şam Yayınları, Bişkek.
- ALAHAN Sadık. (2004) *Beş Moldo (Moldo Niyaz, Nurmoldo, Moldo Kılıç, Adlaş Moldo, Moldo Bağış)*, Bişkek.
- BAY UULU Kalıgul. (1990) *“Nasiyat, Sanat Irları”*, Muras, Kırgızstan Yayınları, Frunze.
- BUYLAŞ UULU Arstanbek. (1990) *“Tar Zaman”*, Muras, Kırgızstan Yayınları, Frunze.
- CANİBEKOV, Ceenbek. (2000) Kırgız Oyçuldarı, OşDÜ'nün Bilim Yayınları, Oş.
- DORCENOV Saken Bazelbayeviç. (1980) İslam bugünkü kundö, Kırgızstan Yayınları, Frunze.

ii. Makaleler

- JUSBALİEV Ali. (2013) *“Kaybolmaya Başlayan Yesevî İzbasarları - Laçiler”*, Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Kalan Türk Toplulukları, 4. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Ankara.
- KAKEEVA Askar. (2004) *“Nurmoldonun Filozofiyalık Köz Karıştı”*, Kırgızdar, Haz. Kengeş Cusupov, Kanıbek İmanaliyev, Uçkun Matbaası, Bişkek, c. VIII.
- KARAALİOĞLU Seyit Kemal. (1978) *Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, II. Baskı.
- KÖPRÜLÜ Fuat. (1993) *Türk Edebiyatında İlk Mutasaovıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- MUKSAOV Ismanalı. (2004) *Kırgız Elinin Filozofiyalık Oylomunun Tarıby Dinamikası*, Basma Tamga Matbaası, Bişkek.
- ÖMÜRAALI UULU Çoyun. (2004) *“Cazılık Kulkocakmat”*, Kırgızlar, Haz. Kengeş Cusupov, Kanıbek İmanaliyev, Uçkun Matbaası, Bişkek, c. V.

SAMAÇİN Tazabek. (1989) "*Kılıç- Cazuuçu Akın*", Ala Too Dergisi, Ala-Too Yayınları, Sayı, 8, Frunze.

SOOMOROV Omor. (1990) "*Başat*", Kazaldar, Adabiyat Yayınları, Frunze.

ŞAMIRKANOV Moldo Kılıç. (1990) *Kazaldar*, Adabiyat Yayınları, Frunze.

II. OTURUM/Salon B

“Dünden Bugüne Yesevî/Yesevilik Tesiri”

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Cengiz GÜNDOĞDU

Samir VİLDİÇ

Balkanlar ve Bosna Hersek'te Ahmet Yesevi ve Yesevilik

Gulnara RİZAKHOJAEVA ABDUMAJİTKİZİ

Improving Professionalism of the Specialists in The Field of Tourism
as The Fundamental Factor for Attracting Tourists (On The Example
of Architectural Monument of Khoja Ahmed Yasawi)

BALKANLAR VE BOSNA HERSEK'TE AHMET YESEVİ ve YESEVİLİK

SAMİR VİLDİÇ*

Yûsuf el – Hemedânî'nin halifesi Ahmet Yesevi tarafından kurulan ve Sultan lakabına nispetle Sultaniyye, cehrî zikri icra ettiklerinden dolayı Cehriyye ve mensuplarının genellikle Türkler olması sebebiyle de Silsile-i Meşayih-i Türk olarak da bilinen Yeseviyye tarikatı sadece Orta Asya'yı değil, aynı zamanda Anadolu ve Balkanları da derinden etkilemiştir. Bilindiği üzere Yesevilik'in XIII. asırda Horasan'da doğan Haydarilik dışında, Anadolu'da ortaya çıkan Babâi ve Bektaşî tarikatları üzerinde tesirleri vardır. Ayrıca Yesevilik ile Nakşbendi tarikatlarının ortak bağları daha kuruluşlarının başlangıcından itibaren devam etmektedir. Bundan dolayı sülûk silsilesi bakımından Ahmed Yesevi'ye mensup iki tarikattan biri olarak Nakşbendilik de sayılmaktadır.¹

DERVİŞLERİN BALKANLARA AKINI

Dervişlerin Anadolu'nun İslamlaşmasındaki aktif rolünün yanı sıra Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve Balkanlara yerleşmesinde de önemli katkıları olmuştur. Balkanlarda fetihlerin hızlı yayılmasının sebepleri arasında şüphesiz dervişlerin faaliyetleri önemli yer almaktadır.

Dervişlerin Balkanlardaki faaliyetlerini üç döneme ayırabilmekteyiz;

* Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Bölümü Doktora Öğrencisi, UU İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslar arası İlişkiler Yüksek Lisans Öğrencisi, samir.vildic@gmail.com

¹ Köprülü, "Ahmet Yesevi", İA., I, 213; N. S. Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, I, 281.

Fetih öncesi dönem: Balkanlara XIII. yüzyıldan itibaren yerleşmeye başlayan tasavvuf anlayışı şüphesiz Balkan halkı üzerinde derin izler bırakmıştır. Osmanlılardan önce Balkanlara gelip yerleşen dervişler İslamî hayat tarzlarından birinin somut örnekleri olarak bu dinin bölge halkı tarafından benimsenmesi noktasında mühim bir rol üstlenmişler ve bu suretle Balkanların İslamlaşmasını önemli ölçüde kolaylaştırmışlardır. Burada en iyi örnek olarak verilebilecek ve aşağıda üzerinde daha detaylı durulacak Sarı Saltık şahsiyetinin Balkan halkı üzerinde bıraktığı etkidir. Ahmet Yesevi dervişlerinden olduğu bilinen ve gerçek adı Muhammed Buhari olan Sarı Saltık, İslam'ı yaymak amacıyla Anadolu ve Balkanları dolaşmış ve halkı etkilemiştir. Sarı Saltık'ın birçok yerde türbesinin bulunması kendisini sahiplenen halkın üzerindeki etkilerini göstermektedir.

Fetih dönemi: Osmanlıların Balkanlara gelmesiyle beraber tarikat ehli de akın etmiştir. Örneğin Bosna'nın fethi sırasında birçok dervişin Osmanlı ordusunda yer aldığını ve şehit olduğunu görmekteyiz. Horasanlı Aynî (ö.1461-62) ve Şemsî Dede (ö.1461-62) bunlardan bazılarıdır.²

Fetih sonrası dönemi: Osmanlıların Balkanları fethinden sonra yaygınlaşan tarikatlar arasında Nakşibendilik, Bektaşilik, Kadirilik, Halvetilik ve Mevlevilik gibi tarikatlar bulunmaktadır. Bu tarikatların Balkanlarda kurulan tekkelerin listesi bir hayli kabarıktır. Osmanlı toplumunun din anlayışının merkezinde yer alan tasavvufun, Balkan halkının hayatı üzerindeki etkisi günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

BALKANLARDA YESEVİLİK TARİKATI

Yesevilik, Anadolu'da olduğu gibi Balkanlarda da tesirlerini sürdürmüştür. Bunlardan birincisi bizzat Yesevilik tarikatı olarak varlığı; ikincisi ise Balkanlarda en yaygın tarikatların düşünce, âdab ve erkanı üzerindeki etkisi söz konusu olmuştur.

² Çehayic, Džemal, *Derviški Redovi u Jugoslavenskim Zemljama*, Orijentalni Institut u Sarajevu, Sarajevo 1986, s. 21.

Yesevilik tarikatının varlığını doğrudan Balkanlarda göstermesi daha çok Osmanlıların Balkanları fethinden önce ve fetih sırasında görmemiz mümkün. Fetihden önce buralara yerleşen Horasan erenlerinin kurdukları tekke ve zaviyeler vasıtasıyla bölgenin gayri Müslim halkını etkileyerek bir anlamda halkı psikolojik olarak fethetmeye hazır hale getirmekteydi. Böylelikle dindeki müsamahalı davranışlarıyla gayri Müslimlerin ihtidalarını kolaylaştırdıkları gibi kendileri de fetih hareketlerine katılmışlardır.

SARI SALTUK (ö. 1297/98)

Yeseviliğin Balkanlarda en meşhur temsilcilerinden biri şüphesiz Sarı Saltıktır. Sarı Saltık'tan bahseden en eski kaynaklar arasında Cem Sultan'ın Ebulhayr Rûmi'ye yazdırdığı Saltıknâme, İbn Battuta'nın Seyahatnamesi, Ali Yazıcıoğlu'nun Oğuznamesi ve Yusuf b. İsmail en-Nebhani'nin (ö. 1932) Cami'u keramati'l-evliya'sıdır.³ Bunlardan doğrudan Sarı Saltık'ı konu edinen Saltıknâme, Ebulhayr'ın Anadolu ve Balkanları yedi yıl boyunca dolaşarak Sarı Saltık menkıbelerini derlenmiş ve üç cilt şeklinde basılmıştır.

Yahya Kemal, "Maverâda Söyleniş" isimli şiirindeki aşağıdaki mısralarda Sarı Saltık'ı şu şekilde anlatmaktadır:

*Geldikti bir zaman Sarı Saltık'la Asya'dan
Bir bir Diyar-ı Rum'a dağıldık Sakarya'dan*

Sarı Saltık, Anadolu ve Rumeli'nin fethi esnasında kahramanlığı ile daha yaşarken efsaneleşmiş bir Türk kahramanıdır. Bu efsanelerden biri de Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde şu şekilde yansımaktadır:

Ünlü Hoca Ahmet Yesevi'nin müritlerinden, Hacı Bektaş'ın yârânı, adı Mehmet Buhara olan ve Sarı Saltık diye de tanınan bir devri Osmanlı Padişahı Orhan Gazi'nin sarayına gelmiş ve Bursa'nın fethinden sonra 70 müridiyle Avrupa'ya gönderilmiştir. Bu yolculuğunda Sarı Saltık Kırım, Moskova ve Polonya'yı ziyaret etmiştir...⁴

³ Machiel Kiel, *Sarı Saltuk*, DİA, c.36, s.149

⁴ Hasluck, F.W., *Anadolu ve Balkanlarda Bektaşilik*, İstanbul, 1995, s.155-156.

Evlıya elebi'nin yukarıdaki sözlerden de anlaşılacağı gibi Ahmet Yesevi dervişlerinden olduğu bilinen ve gerçek adı Muhammed Buhari olan Sarı Saltık'ın doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, XIII. yüzyılın ikinci yarısında yaşamıştır. İslam'ı yaymak amacıyla Anadolu ve Balkanları dolaşmış ve halk üzerinde derin etkiler bırakmıştır.⁵ Sarı Saltık'ın birçok yerde türbesinin bulunması kendisini sahiplenen halkın üzerindeki etkilerini göstermektedir.

Sarı Saltık'ın Anadolu ve Balkanlar'da çok sayıda türbesi bulunmaktadır. Bu türbelerin bazıları Müslümanların yanı sıra Hıristiyan ahali için de ziyaret yeri konumundadır. Saltıkname'de Sarı Saltık'ın on iki mezarı olduğu belirtilmektedir. İznik, Diyarbakır, Manisa, Tunceli, Bor (Niğde), İstanbul ve Babaeski'nin yanı sıra Babadağ (Romanya), Ohri, Arnavutluk ve Bosna Hersek'te türbe veya makamları bulunmaktadır.

Türbe ve makamları farklı dinlere mensup kişiler tarafından da ziyaret edilen Sarı Saltık, Saltıkname'ye göre Balkanlarda İslam'ı yaymak için savaşan bir alp, eren ve gazi olarak anlatılmaktadır.

ÜSKÜPLÜ ATÂ (ö. 1523)

Doğum tarihi bilinmeyen Atâ'nın Üsküp doğumlu olduğu ve atalarının Horasan'dan Üsküp'e geldiği bilinmektedir.⁶ Tuhfetü'l-uşşâk Mesnevisinin sonunda Ahmet Yesevi'nin neslinden geldiğini kaydeden⁷ Atâ aynı zamanda Yesevilik tarikatına mensup olduğunu da bildirmektedir.

Üsküplü Atâ'nın Nakşibendiliği, Bahaeddin Nakşibendi'yi ve tarikatının Balkanlardaki ilk temsilcilerinden Abdullah İlahî'yi methetmesinden hareketle bu tarikata da mensup olduğunu düşünülmektedir. Tuhfetü'l-uşşâk Mesnevisinin bir yerinde Atâ şöyle söylemektedir:

⁵ M. Tayyib Okıç, "Sarı Saltık'a Ait Bir Fetva", AÜİFD, I (1952), s. 48-58.

⁶ İ. Hakkı AKSOYAK, *Ahmet Yesevi'nin Rumelili Bir Takipçisi Üsküplü Atâ ve Tuhfetü'l-Uşşâk Mesnevisi*, Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi 5, İstanbul 2001, 71-98.

⁷ <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10713,girisvemetinpdf.pdf?0> (15 Nisan 2016).

Çünkü kalmaz nakş u kalur Nakş-bend
Geç bu zâhir nakşuna bir nakş u bend (1105 b)

Bir başka beyit ise şöyledir:

Sırrıdır Hâce Bahauddinün ol
Dürriür bahr-ı bahâ vü dinün ol (1143 b)

Üsküplü Atâ'nın Tuhfetü'l-uşşâk adlı eseri dışında Divan ve Mev-lit eserleri bulunmaktadır. Sarayevo'daki Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesinde bir nüshasının bulunduğu yazarın Tuhfetü'l-uşşâk adlı eseri Kâtibi'nin Dehbâb mesnevisine nazire olarak yazılmıştır. Günümüze eksik bir şekilde ulaşan Divan 16 kaside ve 17 gazelden oluşmaktadır.⁸

Üsküplü Atâ'nın şairliği diğer şairler tarafından takdir edilmiştir. 'Onun gibi âlemün bir şûb-ı şehri - âşubıdır' diyen Âşık Çelebi'nin yanında Şehzade Selim'in (1524 - 1575) de Atâ'nın şiirini methettiği kaydedilir.⁹

Üsküplü Atâ 1523 tarihinde Üsküp'te vefat etmiş ve burada defnedilmiştir.

YESEVİLİĞİN BALKANLARDA DİĞER TARİKATLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Yesevilik XIII. yüzyılda Horasan'da doğan Haydarilik ve Anadolu'da doğup gelişen Babâî ve Bektaşilik tarikatları üzerindeki etkilerinin yanı sıra Nakşibendilik tarikatını da belli ölçülerde etkisi altında bırakmıştır. Bu tarikatlardan özellikle Nakşibendilik ve Bektaşilik Balkanlarda en yaygın tarikatlardan ikisidir. Birçok açıdan birbirine zıt görünüm arz eden Nakşibendilik ve Bektaşiliğin¹⁰ buluştukları ortak nokta olan Yeseviliğin Balkanlardaki etkisini bu iki tarikattan hareketle takip edebilmekteyiz.

⁸ AKSOYAK, a.g.m.

⁹ AKSOYAK, a.g.m

¹⁰ Prof. Dr. Salih Çift, *Siyaset-Tarikat ilişkileri Bağlamında Nakşibendilik-Bektaşilik İhtilafı*, Kur'an ve Toplumsal Bütünleşme Sempozyumu, Bursa 2015, s.207.

Nakşibendilik

Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak'a göre Ahmet Yesevi'yi ve Yeseviliği, Nakşibendilik öncesi (XIV.yüzyılın ikinci yarısından önce) ve Nakşibendilik sonrası (XV.yüzyıl) olmak üzere iki dönemde incelemek gerekmektedir.¹¹

Buharalı Bahauddin Nakşibend'e (ö. 1389) isnat edilen Nakşibendilik tarikatı bilindiği üzere Anadolu ve Balkanlarda Fatih Sultan Mehmet döneminde XV. yüzyılda Molla Abdullah İlahi tarafından yayılmıştır.¹² Simavlı Molla İlahi, İstanbul Zeyrek Medresesinden sonra ilmini artırmak için devrin meşhur ilim merkezlerinden Horasan'a gitmiş, orada bulunduğu sırada tasavvufa meylederek Semerkant'ta bulunan Şeyh Ubeydullah Ahrar'a intisap etmiştir. Memleketine dönerek kısa zamanda şöhret bulan Molla İlahi, Fatih Sultan tarafından İstanbul'a davet edilmiş, bu davet üzerine de kendisi gitmeyerek önde gelen müritlerinden Emir Ahmet Buhari'yi (ö. 1516) göndermiş, daha sonra ise kendisi İstanbul'a giderek irşat hizmetinde bulunduktan sonra Selanik yakınlarında bulunan Vardar Yenicesine gitmiş ve vefatına kadar orada kalmıştır. Molla İlahi İstanbul'dan Rumeli'ye giderken arkasında Emir Ahmet Buhari'yi bırakırken yanına en seçkin müritlerini almıştır. İrşat vazifesinde yetiştirmiş olduğu yüzlerce müridinin Nakşibendilik tarikatının hem Anadolu'da hem de Balkanlar'da yayılmasında büyük payı olmuştur.¹³

Nakşibendilik tarikatı Balkanlarda çeşitli ülkelerde faaliyet göstermekle birlikte en çok faaliyet gösterdikleri ve yayılma alanı buldukları ülke Bosna Hersek'tir.

Nakşibendiliğin Bosna'ya ne zaman girdiği konusunda kesin bir bilgiye sahip olmamakla birlikte Bosna'da Nakşibendî tarikatının ilk temsilcileri Fatih Sultan Mehmet'in çağdaşları olan Aynî Dede (ö.1461-62) ve Şemsî Dede (ö.1461-62) olduğu konusunda bazı bilgi-

¹¹ Ocak, Prof. Dr. A. Yaşar. "Anadolu Sufiliğinde Ahmed-i Yesevi ve Yesevilik", Türk Dili, sayı : 504 (Aralık 1993), s. 581-587

¹² Hamid Algar, *Nakşibendilik*, İnsan Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2013, s. 451

¹³ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, Türk Tarih Kurumu, 2. Baskı, İstanbul 2014, s.229

lere rastlamaktayız.¹⁴ Bu iki zat Bosna'nın fethi sırasında şehit düşmüş ve bugünkü Bosna Hersek Cumhurbaşkanlık binasının karşısındaki eski mezarlığına defnedilmişlerdir. Türbelerinin bulunduğu yer 'Gaziler Yolu' olarak da bilinmektedir. Bosna Hersek'te bilinen en eski Nakşibendi tekkesi daha sonra burada kurulmuştur.¹⁵

Aynî Dede'ye ait mezar taşından onun Fatih Sultan'ın arkadaşı ve danışmanı olduğunu öğrenmekteyiz. Mezar taşının üzerinde rakamla 866/1461-62 tarihi yazılmıştır. Şemsî Dede'nin mezar taşında ise Nakşibendi tarikatına mensup olduğu kayıtlıdır. Onun da vefat tarihi 866/1461-1462'dir.

Sûfiler arasında dolaşan şifahî menkıbelere göre Fatih Sultan Mehmet'in ordusu 1463 yılında Bosna'yı fethederken yanında epeyce Nakşî müridi de bulunmaktaydı. Cemal Çehayiç'in (ö. 1989) vermiş olduğu bilgilere göre fetih sırasında şehit düşen bazı Nakşî dervişleri için türbe yapılmış, daha sonra ise türbenin yanında tekke de inşa edilmiş ve böylece ilk Nakşibendi tekkeleri oluşmaya başlamıştır.¹⁶

Bunun yanında Fatih Sultan Mehmet'in ordusunda, fetihten üç sene sonra Bosna'nın valiliğine atanan İskender Bey¹⁷ de bulunmaktaydı. İskender Bey, Miljacka nehrinin sol tarafında, bugünkü Skenderiya Spor Merkezi'nin bulunduğu yerde tekke, imaret ve misafirhane, nehrin diğer tarafında ise saray, kervansaray, 11 dükkan ve Miljacka üzerinde köprü inşa etmiştir. İskender Bey Tekkesi Bosna Hersek'te hem İslam'ın hem de Nakşibendi tarikatının yayılmasında önemli yer almıştır.

Nakşibendiliğin Bosna Hersek'teki asıl yaygınlaşması XVIII. ve XIX. yüzyıllarda olmuştur. Bu dönem Nakşibendiliğin Bosna Hersek'teki '*altın dönem*'dir. Bosna'da bu tarikatın hem ulemâ, hem yöne-

¹⁴ Čehajić, a.g.e.

¹⁵ Hazim Šabanović, *Teritorijalno sirenje i gradjevni razvoj Sarajeva u XVI stoljeću*, Sarajevo 1965 s. 34 - 39

¹⁶ Čehajić, a.g.e., s.35

¹⁷ İskender Paşa ya da Mihaloğlu İskender Paşa (ö. 1506) II. Mehmet ve II. Bayezid dönemlerinde çeşitli valilik görevlerinde bulunmuş bir Osmanlı veziri ve Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda yaptığı fetihlerde önemli bir rol oynamış olan bir akıncı kumandanıdır.

tici ve çeşitli meslek sahipleri tarafından kabul görmesi, onların Ehl-i sünnet akîdesine ve Kur'ân ve Sünnet prensiplerine bağlılıklarıyla yorumlanabilir. XVIII. asırdan itibaren Nakşibendilik Bosna'nın sadece şehirlerine değil köylerine de uzandığını müşahede etmekteyiz.

Bu dönemde Nakşibendî tarikatının Bosna'da yaygınlaşmasında büyük rol oynayan Bosnalı Nakşibendî şeyhleri arasında özellikle iki tanesi Şeyh Hüseyin Baba (ö. 1799-1800)¹⁸ ve Şeyh Abdurrahman Sırrî (ö. 1847)¹⁹ zikredilmeye değerdir.²⁰

Vukelyiçi ve Oglavak tekkelerinin yanında Sarajevo, Visoko, Travnik, Foynica, Foça ve Konyic gibi yerlerde tekkelerin kurulduğu ve Nakşibendi tarikatının faaliyetlerinin bu tekkeler etrafında şekillendiği gözlemlenmektedir.

Nakşibendilik tarikatı günümüzde Bosna Hersek'te en yaygın tarikattır.

Bektaşilik

Hacı Bektaş Velî'nin Yesevî ile ilişkileri Vilayetname'de konu edinmektedir. Vilayetnâme incelendiğinde, Yesevî'nin görüşlerinin halk tarafından benimsendiği ve Yesevî'nin Hacı Bektaş Velî'nin manevi piri olduğu açıkça anlaşılmaktadır.²¹ Yesevî'nin Türkistan'da sistemleştirdiği ilkeler, Hacı Bektaş Velî tarafından öncelikle Anadolu'da sonra ise daha geniş coğrafyada yayılmasını sağlayarak yeni bir yapıda varlığının devam ettirilmesi sağlanmıştır. Bilindiği üzere Bektâşî âdâb ve erkânı, kaynağını Ahmet Yesevî'nin Dört Kapı Kırk Makam anlayışıyla Hacı Bektaş tarafından düzenlenmiştir.

¹⁸ Şeyh Hüseyin Zukiç Vukelyiçi'de doğmuştur. Vukelyiçi'deki şeyhliğinin dışında Foynica Medresesi'nde müderrislik de yapmıştır. Şeyh Hüseyin 1799-1800 yılında Vukelyiçi'de vefat etmiş ve orada defnedilmiştir. Tek müridi Şeyh Sırrî mezarı üzerinde türbe yaptırmıştır.

¹⁹ Abdurrahman Sırrî 1775 yılında Foynica'da doğmuştur. Sırrî (gizemli, esrarengiz) lakabını Şeyh Hüseyin'den alan bu değerli zat, bugün de mevcut olan meşhur Oglavak Tekkesi'ni kurucusudur. 1847 yılında vefat etmiştir.

²⁰ Džemail İbranović, *Nakšibendijsko-halidijski tarik i njegov utjecaj u Bosni*, Doktora tezi, Sarajevo 2008, s.46.

²¹ Hamidiye Duran, *Vilayetnâme*, TDV yayınları Ankara 2007

Osmanlıların Balkanları fethiyle birlikte Bektaşî dervişler de buraya yerleşmiş ve Balkanların fethinde etkin rol oynamışlardır. Bunun yanı sıra zamanla Bektaşîlik toplumun çeşitli tabakalarında taraftar kazanmış ve XVI. yüzyıldan itibaren Yeniçeriliğin resmi tarikatı olmuştur.

Ahmet Yesevî'den alınan bu düşüncenin Balkanlarda yayılışı Anadolu'daki gelişmesiyle paralel olarak olmuştur. Bektaşîlik düşüncesinin Balkanlardaki temsilcileri arasında Seyyid Ali Sultan, Akyazılı Sultan, Ali Koç Baba, Gül Baba ve Demir Baba gibi dervişler bulunmaktadır. Bunlar bugünkü Bosna Hersek, Makedonya, Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk ve Kosova gibi ülkelerde birçok tekke kurmuşlar ve Türkistan'dan alınan meşaleyi Hacı Bektaşî Veli üzerinden buralara taşımışlardır.

Bektaşîlik erken dönemde başta Arnavutluk olmak üzere Bosna Hersek, Bulgaristan, Kosova ve Makedonya gibi Balkanların çoğu ülkesinde yayıldıysa da Bosna Hersek'te olduğu gibi XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Sünnî tarikatların ağır basması ve Bektaşîliğin özellikle son dönemde ehli sünnet çizgisinden uzaklaşması gibi sebeplerden dolayı günümüzde bu tarikatın Balkanlardaki etkisi zayıflamıştır.

Şeyh Şemseddin Efendi Efendi Tekkesi (Kosova), Dikmen Baba Tekkesi (Makedonya), Harabati Baba Tekkesi (Makedonya), Hıdır Baba Tekkesi (Makedonya) ve Şeyh Salih Dede Baba Tekkesi Balkanlardaki bazı Bektaşî tekkelerdir.²²

Kalenderilik

Günümüzde Balkanlarda yaygın olmayan ancak ilk dönemde az da olsa varlığını sürdüren ve Yesevîliğin etkisinde kalan bir diğer tarikat da Kalenderiliktir. Tarikatın erken dönemde en önemli temsilcilerinden biri Otman Baba'dır.

Otman Baba hakkındaki bilgileri halifelerinden Küçük Abdal tarafından kaleme alınan Vilayetname-i Otman Baba eserinden öğrenmekteyiz. Buna göre Otman Baba 1378 yılında doğmuş, 1478 yılında vefat etmiştir. Bugünkü Bulgaristan'ın Hasköy ilinde türbesi bulunan ve Kalenderi şeyhi olduğu bilinen Otman Baba, yüzlerce dervişleriyle

²² Tuğçe Tuna, *Balkanlardaki Miras*, İstanbul 2013

Horasan'dan İstanbul'a, oradan da Balkanlara geçmiş ve Babaeski, Aydos, Dobruca, Tırnovo, Filibe, Edirne ve Belgrat gibi yerleri dolaşmıştır. Kalenderilik tarihinde önemli yere sahip Otman Baba, tarikatın Balkanlara kadar uzanmasını sağlamıştır.²³

Otman Baba'nın türbesinden Evliya Çelebi de iki ayrı yerde bahsetmektedir.²⁴

SONUÇ

İslamiyet ile birlikte Horasan bölgesi önemli ilim ve tasavvuf merkezlerinden biri olmuştur. Pir-i Türkistan lakabıyla tanınan Ahmet Yesevi bu merkezin önemli simalarından biri olup burada geliştirilen düşünceyi dünyada yayacak halifeler yetiştirmiştir.

Türkistan'dan Balkanlar'a kadar geniş kitleleri etkileyen Yesevilik geleneği, tarikat kültürünün söz konusu coğrafyalarda yayılmasında önemli rol oynamıştır. Bunun yanı sıra Ahmet Yesevi yalnız yaşadığı çağı değil, daha sonraki asırları da etkilemiştir. Yesevi'nin kurduğu tarikatın Türkistan'dan taşarak başka bölgelere yayılması ve yeni kurulacak tarikatlara kaynaklık etmesi Moğol istilasının da önemli tesiri olmuştur. Türkmen boyları ve Yesevi dervişlerinin Moğollardan kaçarak Anadolu'ya ve bir kısmının oradan Balkanlara geçtiği bilinmektedir.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere Yesevilik tarikatı Balkanları doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki şekilde etkilemiştir. Balkanların manevi fatihi sayılan efsanevileşmiş Sarı Saltık ve şair Üsküplü Atâ gibi şahsiyetlerin faaliyetleriyle Balkan halkını doğrudan etkileyen Yesevilik tarikatı, Nakşibendilik, Bektaşilik ve Kalenderilik tarikatları üzerinde dolaylı olarak etkilemiştir.

Sarı Saltık'ın Anadolu ve Balkanlarda onlarca türbe ve makamının bulunması XIII.yüzyılda yaydığı geleneğinin gücünün bir ifadesidir. Daha sonra Sarı Saltıkla Balkanlara taşınan bu meşale Hacı Bektaş Veli'nin yoğurmasıyla Seyyit Ali Sultan, Otman Baba, Akyazılı Sultan,

²³ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süfilik: Kalenderiler*, İstanbul 2016, s.101

²⁴ ACAROĞLU, M. Türker, *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006, s.796

Gül Baba, Demir Baba gibi erenlerle daha da pekiştirilmiştir. Nihayetinde Yesevi geleneği, bütün Balkanlarda ve özellikle Bosna Hersek'te günümüzde kadar en yaygın tarikatlardan biri olan Nakşibendilik içinde varlığını göstermiş.

KAYNAKLAR

- Kemal Eraslan, “*Ahmet Yesevi*”, DİA, 1.c,
 Machiel Kiel, *Sarı Saltuk*, DİA, 36.c,
 F.W. Hasluck, *Anadolu ve Balkanlarda Bektaşilik*, İstanbul, 1995,
 M. Tayyib Okiç, “*Sarı Saltuk'a Ait Bir Fetva*”, AÜİFD, I, 1952,
 İ. Hakkı Aksoyak, *Ahmet Yesevi'nin Rumelili Bir Takipçisi Üsküplü Atâ ve Tubfetü'l-Uşşâk Mesnevisi*, Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi 5, İstanbul 2001,
 Prof. Dr. Salih Çift, *Siyaset-Tarikat İlişkileri Bağlamında Nakşibendilik-Bektaşilik İhtilafı*, Kur'an ve Toplumsal Bütünleşme Sempozyumu, Bursa 2015,
 Prof. Dr. A. Yaşar Ocak, “*Anadolu Sufiliğinde Ahmed-i Yesevi ve Yesevilik*”, Türk Dili, sayı: 504 (Aralık 1993),
 Hamid Algar, *Nakşibendilik*, İnsan Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2013,
 Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, Türk Tarih Kurumu, 2. Baskı, İstanbul 2014,
 Džemal Čehajić, *Derwiški redovi u jugoslovenskim zemljama*, Orijentalni Institut, Sarajevo 1986,
 Hazim Šabanović, *Teritorijalno sirenje i gradjevni razvoj Sarajeva u XVI stoljecu*, Sarajevo 1965,
 Džemail İbranović, *Nakşibendijsko-halidijski tarik i njegov utjecaj u Bosni*, Doktora tezi, Sarajevo 2008,
 Hamidiye Duran, *Velayetnâme*, TDV yayınları Ankara 2007
 Tuğçe Tuna, *Balkanlardaki Miras*, İstanbul 2013
 Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfilik: Kalenderiler*, İstanbul 2016,
 M. Türker Acaroğlu, *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006.

IMPROVING PROFESSIONALISM OF THE SPECIALISTS IN THE FIELD OF TOURISM AS THE FUNDAMENTAL FACTOR FOR ATTRACTING TOURISTS (ON THE EXAMPLE OF ARCHITECTURAL MONUMENT OF KHOJA AHMED YASAWI)

RIZAKHOJAYEVA GULNARA ABDUMAJITKIZI*

The development of tourism plays an important role in solving social problems. In many countries of the world tourism creating new jobs, support high living standard of population, prerequisite for improving the country's balance of payments. The need for tourism development contributes to raising awareness of education; improve the system of medical care, the introduction of new means of disseminating information, and so on.

Evaluation of cultural facilities for tourist purposes may be carried out by two main methods:

1. ranking cultural complexes in their place in the world and national culture;
2. necessary and sufficient time for sightseeing, it allows you to compare different areas on the prospects of the historical and cultural potential for tourism;

* PhD student Ahmed Yasawi International Kazakh-Turkish University, Humanitarian sciences Faculty, Department of Pedagogical Sciences, Kazakhstan, Turkestan

3. quality of the service, the competence of specialists in the field of tourism.

These methods are largely subjective: cultural complexes, highly valued by experts, not always produce an adequate response from the tourists. A necessary and sufficient time for the inspection of objects to a certain extent determined by their availability, and the construction of excursion routes. Finally, the idea of the value of cultural complexes depends on the level of education, the national peculiarities of tourists. In most cases, the interest in cultural objects is determined by fashion.

Features of culture of different regions of the world are increasingly encourage people to take holidays in the journey. Objects, visited by tourists, contribute to the enrichment of their memories. Culture is one of the main elements of tourist interest.

Cognitive tourism covers all aspects of travel, by which a person learns about the life, culture and customs of other nations. Tourism, therefore, is an important means of creating cultural relations and international cooperation. Development of cultural factors within the region is a means of increasing the resources to attract tourism flows. In many countries, tourism can be included in so-called policy cultural relations.

During the development and testing of a functional model of formation of professional competence of future specialists in tourism following tasks must be defined:

- Create organizational and pedagogical conditions of formation of professional competence of the future specialists in the field of tourism at the university.
- To implement pedagogical maintenance of process of formation of professional competence of future specialists in tourism.
- Provide an opportunity for students of the Department of Tourism
- self-development, self-improvement, self-realization in the process of education.

- To ensure continuity in the implementation of the requirements of practical knowledge and skills in educational activities for the scientific and industrial and manufacturing practices at the university, travel agencies, hotels, etc.

At the International Kazakh-Turkish University named after Ahmed Yasawi located in the South-Kazakhstan region, Turkestan, carried out training in the specialty «5B090200 - Tourism». The main task of the department is to train and improve the quality of tourism industry professionals, able to work and exercise their professional knowledge and skills, both in Kazakhstan and abroad. However, the Department is committed to training and bring their skills up to the level of international standards through the implementation and improvement of skills in the tourism industry developed countries. For over twenty years, there is parallel changes in the State Standard of Education, as well as the legal framework of the educational activities in the country. Tourism Department provides organizational and pedagogical conditions for the implementation of tourism training programs.

Undergraduate 5B090200 - Tourism began training in 2004. Department «Management and Tourism», implements educational programs of undergraduate 5B090200 - Tourism in 2014, is a subdivision of the Faculty of Social Sciences of the International Kazakh-Turkish University named after Ahmed Yasawi and carries out fundamental, scientific-practical, scientific and educational, scientific and methodical research. Nowadays, training of students in the educational program in the specialty 5B090200 - Tourism in the International Kazakh-Turkish University named after Ahmed Yasawi carried out on the basis of the state license No137408, AB series, issued by the MES 03.02.2012 year. Validity of license without restriction. Annex to the license No006, issued by MES 04.25.2013 year.

The central component of the educational program is a system of goals, which characterizes the model of the graduate as a result of the

activities of the educational system. The main purpose of the educational program 5B090200- specialty «Tourism» is to provide:

- education in the spirit of patriotism and respect for different cultures, customs and traditions of different peoples;
- formation of human, social and personal values;
- formation of ecological, physical, ethical, legal culture and a culture of thinking;
- recognition of the level of training in other countries;
- greater mobility of graduates in the changing levels of the labor market;
- the conditions for the acquisition of a high general level of intellectual development, mastery of literacy and speech, humanitarian culture of thinking skills and scientific organization of labor, the harmonious development of future specialist tourism and hospitality;
- conditions for the development of creativity, initiative and innovation, gain knowledge on the fundamental disciplines of tourism, the acquisition of practical skills required of managers of tourism;
- competitiveness of graduates in the labor market in the tourism sector through the formation of knowledge, abilities and skills in professional work that meets modern requirements.

22 general cultural competence (CC) are defined to achieve the educational objectives of the program, including general science, social and instrumental competence, as well as 60 professional (PC) skills.

The educational program provides two types of practices: educational, industrial and pre-diploma, the number of credits which are distributed as part of SES according to the requirements of the market: at the end of each school year, students of the Department of Tourism go on training in the institutions depending on the type of practice. For an internship the department has all the necessary conditions. The University operates a hotel complex «Iasi», mausoleum of Khoja Ahmed Yasawi which is material and technical base for the practical

fastening of theoretical knowledge of students; concluded agreements on cooperation with representatives of the tourist industry (hotels and tourist firms in the cities of Kazakhstan (Turkestan, Almaty, Astana) and Turkey (Antalya, Belek, Alanya, Kemer), the State Ethnographic Museum of Turkestan, Kentau Karatau State Nature Reserve, etc. .

Specialty 5B090200 - Tourism provides training of students in full-time education on the basis of secondary (4-year training). For the international recognition of national educational programs, mobility of students and teachers to educational institutions, as well as improving the quality of education, at the university credit technology with polylingual teaching are used.

The content of the educational program of compulsory component of the curriculum corresponds to SES RK 5.04.019 - 2011 and includes 7 essential component modules. Total labor education program is 151 credits. Among them – theoretical training 129 credit (State mandatory module - 12 credits, social-communicative module - 6 credit unit of professional modules - 111 of them, science module - 6 credits Basic profile module - 68 credits module individual trajectory - 27 credits interdisciplinary module - 10 credits), practice - 11 credits, additional types of training - 8 credits, final examination - 3 credits. Basic profile module is aimed at forming a future bachelor's fundamental knowledge in the specialty. The module determines the trajectory of an individual list of special competences in relation to the professional activities of tourism management.

According to the rating of educational programs in the universities of Kazakhstan from 2010 to 2013, an educational program on a specialty 5B090200 - «Tourism», carried out in the Ahmed Yasawi University takes 2nd place. This trend confirms the quality and effectiveness of the educational program in the specialty 5B090200 - «Tourism».

The strong points for development of tourism in Turkestan include favorable geographical location, rich natural heritage, rich historical and cultural heritage, own educational structures, preparing personnel for the tourism industry and hotel industry, good natural and climatic

conditions. The success of attracting tourists to the region largely depends on the quality of training these specialists. Only highly qualified specialists can provide the proper service to increase the number of tourists. Since, the mausoleum of Khoja Ahmed Yasawi is a historical monument of culture the specialists in field of tourism should be well aware of the significance of the Khoja Ahmed Yasawi teachings, history of building the monument, the legends associated with this cultural monument.

In the XVI-XIX centuries Turkestan was the residence of the Kazakh khans. Iasi City was the site of the preaching work of Khoja Ahmed Yasawi, where he lived most of his life. Yasawi was born in the town of Sairam near Shymkent in 1103. His first spiritual mentor and teacher was the famous Sheikh Ahmed Arslan-Bab. After his death, Yasawi moved to Bukhara and went through a challenging course of Sufi teachings. For a while he was the head of the Sufi community in Bukhara, and later moved to the city of Iasi. Here he expands his preaching activity.

In his sermons Khoja Ahmed Yasawi urged people to be kind, taught to despise avarice and greed. His poems were very popular, they are memorized and sang far beyond the Dasht-i-Kipchak. His poems included in the world's treasury of culture of mankind. According to legend, in a sign of mourning for the dead at the age of 63 years, the Prophet Muhammad, which the poet regarded as his teacher, Khoja Ahmed Yassavi reaching the same age, he lived in an underground cell of the mosque and there spent the rest of his life.

He died in 1166-67, and was buried with great honors. built for him a small mausoleum, which later became a place of pilgrimage and worship of Muslims. Her visit was equal to three times the hajj in Mekka. Nowadays mausoleum over the tomb of Khoja Ahmed Yassavi was built 233 years after his death on the orders of Timur.

In 1389, 1391, 1394, 1395 respectively Timur in numerous bloody battles has broken the power of the Golden Horde, burned its capital - the city of Saray-Berke, and in honor of his victory, he decided to build on the site came to the dilapidated state of the old mausoleum

of Khoja Ahmed Yassavi new grandiose memorial. Timur was guided not only by religious considerations. By this act he raised his authority, asserted the idea of the inviolability of its power. According one of the legends, on the order of Tamerlane over the tomb of Khoja Ahmed Yasawi began construction of the mosque (1338-1405). All attempts to erect walls failed, a strong storm demolished them, and according to another version green bull destroyed everything. Saint appeared in a dream to Timur said that first you need to build a mausoleum over the grave of the saint Arystan Bab, and then over the tomb of Khoja Ahmed Yasawi. Timur did. Therefore, the pilgrims first visited the mausoleum of Baba Arystan, and then the mausoleum of Khoja Ahmed Yasawi [1]

Various sources indicate that Timur was personally involved in the drafting of the future of the mausoleum, and gave specific instructions to builders. Mausoleum of Khoja Ahmed Yasawi is a great longitudinal axial portal-dome construction. Its dimensions in terms of - 46,5 x 65,5 meters. The thickness of the outer walls of 1.8-2 meters, the central part - 3 meters.

Not long ago, the Mausoleum of Khoja Ahmed Yassavi included in the World Heritage list. Mausoleum became the first historical monument of the Republic of Kazakhstan in the list of the greatest creations of mankind. Times when Turkestan was a political and cultural center of Kazakhstan - in the distant past. But this city, even today, can claim a special place in your heart, because it is, as before, is the spiritual heart of the country.

Memorial complex Azret Sultan apart from the mausoleum of Khoja Ahmed Yasawi includes a variety of other structures built next to it over the years, namely the medieval bath (Monschau), cell (hilvet) where he lived Yasawi after the execution of his 63 years, the mausoleum of the great-granddaughter of Tamerlane and daughter of astronomer Ulugbek Rabiya - Sultan Begim, Kazakh khan Esim mausoleum, shildehana and other monuments, among which miraculously preserved underground house for thought Kumshik-ata. In general, the

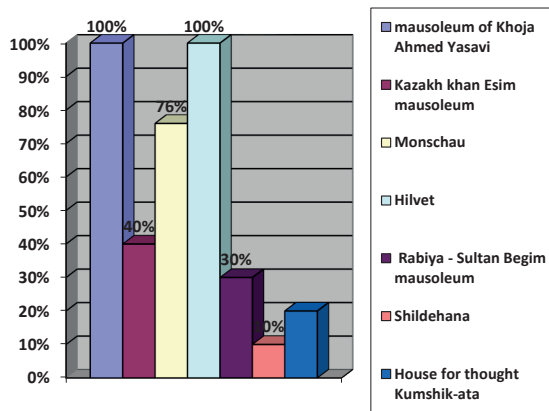
whole complex is sometimes referred to as objects of «historical and cultural reservation».[1]

Gathering information about the complex, we decided to conduct a survey among students of tourism specialty (International Kazakh-Turkish university named after Kh.A.Yasawi) and find out which monuments in the complex they know, ask about the history of their origin. It was interviewed 30 people.

The survey consisted of 2 stages. At the first stage we found which monuments of the complex the students know.

Results:

The majority of respondents know the monuments: mausoleum of Khoja Ahmed Yasawi (30 people), Monschau (28 people), hilvet(23 people), Kazakh khan Esim mausoleum (30chelovek). Less well-known monuments: Shildehana (6 people), house for thought Kumshik-ata (9 persons), Rabiya - Sultan Begim mausoleum (10 people).

In the second phase, we checked knowledge of the history.

Results:

18 people know some of the facts from the history of the monuments Monschau, hilvet, Rabiya - Sultan Begim, Kazakh khan Esim mausoleum, 12 know some information about shildehana, house for thought Kumshik-ata and history of all rooms of the mausoleum of Yasawi, other children could not say anything.

After the interview the came to following conclusions:

1. From the estimated monuments of the complex, students recognize only well-known of them.
2. Students almost do not know the origins of the complex mausoleums, can tell some information.

As a result of the investigation project an electronic catalog of Khoja Ahmed Yasawi mausoleum was created. Catalog help students (future specialists in the field of tourism) to take the detailed information about the history of the mausoleum, to touch the history of Turkestan city, to feel themselves as patriots of Turkic world, cause a feeling of pride in the deeds of their countrymen.

By studying the Khoja Ahmed Yasawi mausoleum we have learned:

- the history of the mausoleum;
- names of the authors and architects who worked on the creation of sites;
- what event or person dedicated to the monument;
- what materials are made monuments and the date of their establishment.

At the conclusion it should be noted, that the future specialists in the field of tourism should be aware of the history of the Turkestan, of the mausoleum of Khoja Ahmed Yasawi and other constructions of Azret Sultan complex. Architectural monument of Khoja Ahmed Yasawi located in Turkestan, South Kazakhstan region is a great place to organize a lucrative tourism in the region. It should be noted that the only problem is the lack of tourism industry in the region and a lack of qualified personnel. UNESCO declared 2016 the year of Khoja Ahmed Yasawi. Efforts should be made for the development of tourism and tourist business in the region (opening of the hotels, restaurants, entertainment centers which meet international standards). One of the main factors of the success of these establishments is to provide tourism sector with qualified and competent specialists.

References

History of Kazakhstan T.5. Almaty: Dayk Press, 2007, p.87

Novikov V.S. Innovations in tourism. M., «Akademiya», 2007.

Rizakhojayeva G.A., Berkimbaev K.M., Rakhimova D.A. K voprosu o formirovanii kommunikativnoy kompetencii budishih specialistov v oblasti turizma. SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN, International popular science journal No5 (26) 2014

Islam. Encyclopedia. – Almaty, Aruna Ltd, 2010

II. OTURUM/Salon C

“Yesevi'nin Türk Kùltür ve Tarihindeki Yeri”

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Dosay KENJETAY

Prof. Dr. Mehmet Zeki İŞCAN

Ahmed Yesevî, Yesevîlik ve Türk Müslümanlığı Tartışmaları

Doç. Dr. Mustafa YILDIZ

Ahmed Yesevî ve Türk Bilgelik Geleneği

Doç. Dr. Zikiriya JANDARBEK

Yesevi Tarikatının Devlet Yönetiminden Uzaklaştırılmasıyla
Türk Devlet Yönetim Sisteminin Çöküşü

Ahmed Yesevi, Yesevilik ve Türk Müslümanlığı Tartışmaları

MEHMET ZEKİ İŞCAN*

Giriş

Ahmet Yesevi, Türk Müslümanlığının adı bize intikal etmiş ilk öncüsü sayılmaktadır. Onu tanımanın Türk Müslümanlığını tanımak olduğu ifade edilmiş, onun bir bakıma Türk halk Müslümanlığının bilinen ilk mübeşşiri sıfatını hak ettiği vurgulanmıştır¹.

Buna göre Ahmet Yesevi bir düşünür olmaktan çok bir inanç ve din adamı gibidir. Kendisine ilk Türk İslam misyoneri gözü ile bakmak mümkündür. O, Türk İslam sentezinin oluşumuna katkı sağlayan tarihi bir şahıstır. Yesevilik de İslam düşüncesi ile Türk anlayışının kültürleşmesini temsil etmektedir.

* Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

¹ Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, "Anadolu Sufiliğinde Ahmed-i Yesevi ve Yesevilik", *Yesevilik Bilgisi*, haz. Cemal Kurnaz Mustafa Tatçı, Milli eğitim Bakanlığı Yay., Ankara 200, s. 466.

"İlk öncü", "İlk mübeşşir" ifadeleri abartılı ifadeler olarak değerlendirilebilir. Yörükân'ın ifade ettiği gibi, din neşri Müslüman olmaktan çok ayrı bir iştir ve bu işin imkan sahasına çıkması, tebliğ edilen din esaslarının, vazıh, gayri şahsi ve aleni olmasına, mübeşşirlerin de kültür üstünlüğüne sahip hakimiyet tesis etmiş veya muhiti hazırlamış olmasına bağlıdır. Bu şartların bulunduğu yerde Müslümanlık intişar kabiliyeti bulur. Nitekim Hazarların, Şimal Bulgarlarının, Oğuzların ve Selçukluların, Karahanlıların kütle kütle Müslüman olmaları, bu şartlar altında vukua gelmiştir. Bu ulusların ülkelerinde Ahmed Yesevi'nin ve halifelerinin hareketleri ve menkabeleri, Müslümanlığın yayılmasından en az üç yüz sene sonra başlar. Bkz. Yusuf Ziya Yörükân, *Anadoluda Alevilik ve Tahtacılar*, eklerle yayıma hazırlayan: Turhan Yörükân, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002, s. 477.

Onun ya da Yeseviliğin eserlerinden biri olarak görülen “Hikmetler” de Ahmet Yesevi’ye aidiyeti sorgulansa bile Türk Müslümanlığının örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Nitekim Hikmetler’in Ahmet Yesevi’ye ait olup olmamasından ziyade Yesevi muhitlerinde gördüğü ilgi daha önemlidir².

Başka bir ifade ile “Hikmetler” Türk Müslümanlığı diyebileceğimiz bir din anlayışının anonimleşmesi olarak görülebilir. Hikmetler, giderek kimin söylediği belirsizleşse de “halka” mal olan, “halkı” içinde barındıran din söylemi ve Yesevi geleneğinin bir ürünü olarak değerlendirilmektedir³.

Hikmetler esas alınarak denilebilir ki Ahmet Yesevi, İslam’da tasavvufu Türk dilinde ifade eden ilk kişidir. Yesevi ne söylemişse Türkçe söylemiştir. Ahmet Yesevi ve onu izleyen erenlerin en belirgin yönü, kullandıkları arı duru halk Türkçesidir. Yesevi erenlerinin Türk kültür birikiminin zenginleşmesine ve süreklileşerek bugüne değin ulaşmasına yaptıkları en büyük katkı, din dili olarak Türkçeyi yeğlemeleridir⁴. Aynı zamanda Fezailü’l Etrak ile Divan-ı Hikmet karşılaştırılırsa pek çok noktalarda ayniyetler tespit edilebilir⁵.

Fakat Ahmet Yesevi etkisindeki Türk Müslümanlığının evliya kültü merkezli bir Müslümanlık ya da mitolojik ve geleneksel unsurlarla, hurafelerle örülmüş koyu muhafazakar bir karakter arz ettiğini ileri sürmenin⁶ birçok hatayı içinde barındırdığı ifade edilmelidir.

² Bkz. Mustafa Kara, Yesevi Kültürünü Günümüze Ulaştıranlar ve Cevahirü’l-Ebrar min Emvacı’l-Bihar, İlim ve Sanat, sayı: 35-36, 1993, s. 14.

³ Bkz. Onur Bilge Kula, *Anadolu’da Çoğulculuk ve Tolerans*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2011, s. 52.

⁴ Onur Bilge Kula, *Anadolu’da Çoğulculuk ve Tolerans*, s. 53.

⁵ Mübahat Türker Küyel, “Yesevi Portresi”, *Erdem*, cilt: 7, Sayı: 21, s. 871, 875.

⁶ Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, “Ahmet Yesevi ve Türk Müslümanlığı”, *Yesevilik Bilgisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara 2000, s. 180.

Türk Müslümanlığı evliya kültü merkezli değildir

Divan-ı Hikmet yakından incelendiğinde, şahıs(evliya, şeyh, alim vs.) karizmasından kitap, eser, sünnet, hikmet karizmasına doğru bir değişimin izlerini takip etmek mümkündür.

Divan-ı Hikmet'in gayesi, "Hak Kelamı" ile birlikte mey-i aşkın otağına girip binlerce destan söylemek⁷; Kur'an okuyup amel kılmak, şeyh olmak çok zor olduğu için rehber belleyerek şer'i yolda yürümek⁸, gerçek bir pir-i mugan olan Hak Muhammed Mustafa'ya ve onun sünnetine sarılıp ümmet olmayı sağlamaktır. Pir-i Mugan, Hak Mustafa'dır. Ona ümmet olmak gerçek müritliktir⁹.

Yine Divan-ı Hikmet'te ortaya konulan anlayışa göre gerçek pir, bu kitapta yazılan hikmetlerdir. Hikmetler pir-i kamildir, kudretli bir pirdir. Bu hikmetleri okuyan kişiler, Ahmet Yesevi'nin oğulları ve talebeleri makamındadır. Hikmetler, canların iman ile çıkmalarının kuvvetli bir vesilesidir¹⁰.

Divan-ı Hikmet'te sahte dervişlerden, elde tespih, gönülde hile, fikirde maddiyat taşıyan şeyhlerden söz edilerek bunlara ihlasın yöneltilmemesi gerektiği ifade edilmektedir¹¹. Tespih tanesi elde olmasına rağmen dillerde gıybetin, ibadetlerde riya ve kibrin hakim olabileceği belirtilmektedir¹². Artık hocalardan, mollalardan, yahşilerden izzet gitmiştir¹³. Bunlar, özlerini ulu tutmakla birlikte gönülleri kibir ve benlik dolu şeyhler haline gelmişlerdir. Bu gibi "zalimlere" hizmet etmek, Kur'an'ın anlamını doğru okumamak demektir¹⁴.

Hikmetler'de "şeyhim" diye pir edinilmesi, şeyhlerin; "bana gaipten haber ulaştı" diye çırpınmaları, insanlar arasında sürekli dolaşıp mürit

⁷ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, Hazırlayan: Hayati Bice, T.D.V. Yay., Ankara 2009, s. 377.

⁸ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 348.

⁹ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 69.

¹⁰ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 427-430.

¹¹ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 335.

¹² Hoca Ahmet Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 257.

¹³ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 343.

¹⁴ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 387.

aramaları, “bana mürit olun” diye insanları sıkıştırmaları da kıyasıya eleştirilmektedir. Bunların şeriata uygun olmadığı, tarikat diye insanlara dinde olmayan şeylerin öğretildiği, “hakikat benim” iddiasıyla böbürlenmeler yaşandığı belirtilmektedir¹⁵.

*Sabte aşık, sabte sufi gördüm yerdim
Riya kılan şeyhi gördüm bizar oldum
Zerre payı değdi bana hasta oldum
Hak yolunda sermest idim huşyar oldum*¹⁶.

Bu sözlerde şeyhlerin tasallutundan kurtulmanın bir tür uyanıklık hali olduğu da ifade edilmektedir. Hikmetler, sufiye benzemesine rağmen günahlardan ürkmeyen ve elinde riya tespahi taşıyan kişilerden oldukça fazla söz etmektedir¹⁷.

Hikmetler’de ahir zaman şeyhleri, iman-amel bilmeyen, manadan yoksun, ilimsiz, dünyada “kulaksız ve kuyruksuz eşek”, ahirette de kara yüzlü mahluklar olarak tasvir edilmektedir. “Yüce” oldukları kabul edilmekle beraber dünya malı yığan bu insanlar, sadece cehennemi hak etmektedirler. Bu tür insanlara uyanlar da yarın kıyamet gününde sorguya çekilecekler:

*Ey müminler işte şeyhin beyanını
Ben söyleyeyim güzel dinleyin ayanını
Kıyamette yüklenir mürit günahını
Sırat üzre titreyip sallanıp durur imiş*¹⁸.

¹⁵ Bkz. Mertol Tulum, “Hikmetlere Göre Yesevilik ve Orta Asya Kültür Tarihi Bakımından Önemi”, *İlmi Araştırmalar*, sayı: 7, İstanbul 1999, s. 212.

Tulum şu sonuca ulaşmıştır: “Hikmetler tahlil edildiğinde görülür ki, bunların hemen hemen bütününe türlü ifadelerle yansımış ve sinmiş olan ruh, dolayısıyla Yesevilik tarikatının esasını teşkil ettiğinde şüphe bulunmayan öz, şeriata ve Ehlisünnet mezhebine tam bağlıdır”. Bkz. Hikmetlere Göre “Yesevilik ve Orta Asya Kültür Tarihi Bakımından Önemi”, s. 207.

¹⁶ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 67, 316.

¹⁷ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 102-105

¹⁸ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 309.

Hikmetler kitabına göre şeriat asıldır. Tarikata şeriatlı girenlerin imanını şeytan alacaktır¹⁹. Ama bu durum bir tür şeriatçılık olarak görülmemelidir. Kanaatimize göre şeriat üzerinde durmak, disiplini, kurallı yaşamayı ve “logosun hakimiyetini” “velinin hakimiyeti” karşısında öncelemek içindir. Burada karizmatik lider kültürünü eleştirme maksadı bulunmaktadır. Nitekim:

*“Kim şeriatı bilmeden şeyhim dese,
veliliğini, kerametini söylese,
rubu’l emin olsa bile batıldır”*

denmektedir. Özü bu tür batıl inançlardan korumak gerekmektedir²⁰. Çünkü “şeyhim” diye bir başka bina tesis etmeye çalışmak, imandan ayrı kalmaya sebebiyet verebilir²¹.

Hikmetlerde “alim” de eleştiriden nasibini almaktadır: “Şüphesiz hakkıyla alimler bilir” ayetini kendi otoritesi için kullanan, abası yoksa alim değil zalimdir. Gerçek alim, az gülen çok ağlayandır. Alim odur ki şeriatle yola çıkar, tarikatin pazarında yerini alır, muhabbet deryasından inciler devşirir. Alimin özü mahzundur, gönlü kırıktır ve asıl işi meşakkattir²².

Burada İslami bir hüviyete sokularak yaşatılmak istenen Şaman geleneğinin eleştirisi söz konusudur denebilir²³. Ama aynı zamanda “hikmetlerin” totemik ritüellerle kutsanmış hayat biçimini sınırladığı, büyüü bozduğu, en azından kutsallık arayışına sistematik, kurallı, ve sorumluluk getiren cevaplar verdiği söylenebilir. Böylece var olan kutsallık arayışı insanilikle uzlaştırılmaktadır.

“Ata” ya da “bab” kelimelerinden hareketle Türklerin karizmatik liderci bir din anlayışına sahip olduğunu iddia etmek, Türk geleneğine

¹⁹ Hoca Ahmed Yesevi, *Divan*, s. 244.

²⁰ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 186.

²¹ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 158.

²² Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 204.

²³ Bkz. Mertol Tulum, “Hikmetlere Göre Yesevilik ve Orta Asya Kültür Tarihi Bakımından Önemi”, *İlmi Araştırmalar*, sayı: 7, İstanbul 1999, s. 205.

de yabancıdır. Çünkü genel olarak Türklerde lider, “eşitler arasında öncelikli” biridir. Burada karizma, liderde değil törededir. Lider töreye uygun hareket etmelidir. Atalar kültü ile “evliya kültürü” bir tutmak mümkün değildir. Çünkü atalar kültüründe “ataları” töre temsil eder.

Hikmetler, evliya merkezli değil Allah merkezli bir din anlayışını temsil etmektedir.

*“Allah deyip içine nur doldurmazsan
Vallah billah sende aşkın nişanı yok”*

beytinin gösterdiği gibi Allah içe dolan bir ışık, iç alemin aydınlanması olarak görülmektedir.

Hikmetlerde “settarımsın, melikimsin, gaffarımsın, rahmanımsın” şeklinde niyazların epey bir yekûn tuttuğu söylenebilir²⁴.

“Rahmanım, Melikim; ara yolda kaldım ben işte” örneğinde görüldüğü gibi seslenişler hep rabbedir²⁵.

*Bir ve Barım Allah, ışık salar ve gâfletler yok olur.
Can, gönül, akıl, şuur Allah der.
Entel Hadi O’dur²⁶.*

Bir ve Var olan karşısında “ben” diyen “şeyh-i zaman” olmamalıdır. Entel Hadi, entel Hak kalpte yer tutmalıdır. Önemli olan budur. Bu zikri şuur dokusu haline getirmeyene “şeyh” denmesi onun cehennemlik olduğunu gösterir.

Hikmetler’de bütün yalvarışlar Allah’adır. Açık bir muvahhit söylem söz konusudur:

*“Ey Sultanım sensin kulun sığınağı, Bana sen gereksin”;
“Vaizlere minber gerek bana sen gereksin”²⁷.*

²⁴ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 318-320.

²⁵ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 310.

²⁶ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 79.

²⁷ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 128.

Özet olarak Hikmetler’de Türk anlayışı ile İslami inanç esaslarının bir araya gelmesi evliya kültü çerçevesinde olmamıştır. Daha çok dervişliğin erdemliğine ilişkin methiyeler, dünya gidişatından yakınmalar, ruh yaşamı, ruhun bekası, cennet ve cehennem akideleri, kişisel ve toplumsal nitelikteki erdemler, (azla yetinmek, aşk, alçak gönüllük gibi) yoluyla olmuştur²⁸.

Türk Müslümanlığı hurafelerle örülmüş bir Müslümanlık değildir

Hikmetler’i esas alarak Türk din anlayışının hurafelerle örülmüş koyu muhafazakar bir anlayış olmadığı da ifade edilebilir. Çünkü hikmetler her değer in en iyisinden yapılan bir karışım, bir sentez gibidir. Hikmetlerde aşk, muhabbet şarabı, ene’l-hak, sünnet, namaz, Kur’an’a tabi olma aynı sıklıkla ve aynı düzlemde ifade edilir. Peygamber sünnetinin yanında aşıkların sünneti yer alır.

“Arş üstünde namaz kılıp dizim büktüm,

Hızır babam hazır olup kıldı şefkat”²⁹,

“Miraçta Hak Mustafa ruhumu gördü”³⁰,

“On sekizde kırklar ile şarap içtim, yüz bin türlü meleklerle yüzleştim”³¹,

“Otuz birde Hızır babam mey içirdi”³²

mısralarında ortaya konan düşünceleri, hurafe olarak nitelemek mümkün değildir. Bunlar mitoloji de sayılamazlar. Çünkü birçok kere ahlaki bir nasihatle tamamlanırlar. “Hızır babam hazır olup kıldı şefkat” denilir, fakat “şefkat”ten erdemler elde etmenin gereği vurgulanır. “Şevk şarabını içmek³³” tok gözlü olmanın nedeni olarak gösterilir. “Miraç sırasında Hak Mustafa ruhumu gördü” mısrası da “meleklerden ders almak”, “mana peşinden koşmak” anlamına gelir. “Hızır babadan mey

²⁸ Bkz. Mahmut Tezcan, “Ahmet Yesevi’nin Türk Din Antropolojisindeki Yeri”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt: 26, 1993, s. 3-5.

²⁹ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 67, 316.

³⁰ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 69.

³¹ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 71.

³² Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 74.

³³ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 63

içmek”, nefisteki kötülüklerin bertaraf edilmesi gereğinin bir girizgâhı olarak sunulur.

Hikmetler’de “erenler denizine düşmek” dünya ihtiraslarından kurtulma anlamında sembolik bir ifadedir. Çünkü bunu; “Erenler dünya demedi, dünya gamı yemedi, haktan özgeyi demedi” dizeleri takip etmiştir³⁴.

Vahdaniyet deryasına girmek, “yuhibbuhum” şarabını içerek “veyuhibbunehu” libasını giymek, şeriatın kisvesi, tarikatın Burak’ı ile cezbe ve coşku alemine gitmek, fenafillah deryasına batarak bekabillah geveherinden almak³⁵, şevk şarabını içip ruha kanmak³⁶, Hikmetler’in en önemli mesajlarıdır. Bunlarda da maksat aşık olmayı zahitliğe tercih etmektir. Hikmetler’de muhabbet şarabı, raks ve sema vurmak, aşk hançeri ile şevk ateşi içinde bağrın kebab olmasından dem vurulmakta, ama bunlar, cefanın bir vefası olarak zikredilmektedir³⁷.

Elbette modern dönem öncesi bazı hayat ve anlam biçimlerinde mitos ile logos aynı anda mevcuttur ve ikisi birbirinin tamamlayıcısı olarak görülür. Her birinin kendine ait bir yeterlilik alanı vardır. Bazen ikisi de vazgeçilmezdir. Fakat Hikmetler söz konusu olduğunda karizmanın söze, hikmete verildiği ifade edilebilir. Eğer mitos, logosu tehdit ederse hikmet, logos lehine mitosa bir müdahale haline gelebilmektedir.

Türk Müslümanlığının bazı özellikleri

Bütün bunlardan sonra Hikmetler’de temsil edilen Türk İslam zihniyetin mahiyeti konusunda bazı şeyler söylemek mümkün hale gelmektedir.

Ahmet Yesevi veya Yesevi din anlayışı, “tevhit” ağacının her dalındaki meyveden almak isteyen bir anlayıştır. Bu yüzden aşktan, muhabbet şarabından, gözyaşından, namazdan, şer’i yolda yürümekten aynı düzlemde bahsedilmektedir.

³⁴ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 180.

³⁵ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 261.

³⁶ Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 275.

³⁷ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s.321-322.

Hikmetler’de “zahit kul”, “aşık kul” karşılaştırılması yapılır. “Aşık kul” bir dindarlık modeli olarak “zahit kula” yeğlenir. Çünkü “zahit kul”, namaz kılar ve karşılığında huri bekler. Aşık kul ise canan için candan geçer³⁸.

Hikmetler’de “enelhak” ve “lamekân” kelimeleri çok fazla geçmesine rağmen açılımları, manaları üzerine fazla durulmamıştır. Enelhak, sadece candan geçip sevgiliyi sevmek, hak kokusu almak üzere anlamlandırılmıştır³⁹.

Bu din anlayışında aşksız yürüyen zahitler, taatinden mağrur olanlar, “alimlerden öğrendiklerimizle amel kıldık” diyerek kendi öznelliklerini görmezden gelenler, tespih, tehliil ile vakit geçirip gözyaşından habersiz olanlar kıyasıya eleştirilir. Allah için gözyaşından daha büyük bir armağan olmadığından dem vurulur⁴⁰.

Yesevi geleneğini ifade eden Hikmetler’de din, zalimlerin değil, muktedirlerin değil, yolda kalmışların, mazlumların, gariplerin dinidir. Hikmetler’de Resul, garip, fakir ve yetimleri sorup onların izini sürmektedir. Yine Hikmetler’de “gönül incitenler”, katı yürekli olarak nitelendirilir ve kafir de olsa kimsenin incitilmemesi gerektiği ifade edilir. Resul garipleri, yetimleri soran, gariplikte sıkıntı çekmiş biridir, il il gezip yetim arayan biridir.⁴¹

Yesevi ve erenleri, gariplerin gönlünü kazanmak için, dünyaya tapan soysuzlardan yüz çevirirler. Gönlü kazanılması gerekenler dünya nimetlerinden yararlanmayan yoksullar ve gariplerdir.⁴²

Yesevi’nin din anlayışına insan sevgisi ve hoşgörü tamamen hakimdir:

*“Sünnet imiş kafir de olsa verme zarar
Gönlü katı olandan, gönül incitenden Allah şikayetçidir
Allah şahit! Öyle kula siccin hazır
Bilgelerden işittiğim söz budur⁴³”.*

³⁸ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 305.

³⁹ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 88.

⁴⁰ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 326-331.

⁴¹ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 63.

⁴² Bkz. Onur Bilge Kula, *Anadolu’da Çoğulculuk ve Tolerans*, s. 55.

⁴³ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 65.

Divan-1 Hikmet'te cimrilik, tamah, açgözlülük ve nefsanî arzular reddedilmekte; sabır, kanaat ve nefsin dizginlenmesi övülmekte; hırs ve ihtirasın insan hayatına verdiği zararlar anlatılmakta; hoşgörü, tevazu ve sevgi örnek davranışlar olarak tavsiye edilmektedir. Yalan ve riya eleştirilerek, dürüstlük ve açık sözlülük yüceltilmektedir. Hikmetler'de ideal insan tipi, âbid olduğu kadar âkil, âkil olduğu kadar âlim olan kişidir. Dikkat edilirse bütün bu motifler, sosyal hayatı meydana getiren davranış modellerini ihtiva etmektedir⁴⁴.

Hikmetler'de "ümme bilincine" çok önemli yer verilmektedir. "Ah bir ümme olsam!" feryadı birçok yerde gerçek bir feryat şeklinde yükselmektedir⁴⁵. Hz. Peygamber'e gönüldaş olmak için sünnetine sıkı sarılmak gerekmektedir. Muhammed'in has ümmeti olmak bir gayedir. "Sünnetlerin muhkem tutup ümme oldum" mısrasında ümmete aidiyetle sünnete uyma arasında ilişki kurulmaktadır.

Fakat aynı zamanda, "Muhammed'in bilin zatı Arap'tır, Tarikatın yolu bütün edeptir" demek suretiyle Hz. Muhammed'in Arap olmasının dinin de Arap olmasını gerektirmediği, dinin yolunun tamamen ahlaktan ibaret olduğu adeta vurgulanmak istenmiştir. Arapça ile Arap örf ve adeti arasında ilgi bilindiğinden;

*"Hoş görmez âlimler dediğiniz Türkçeyi
Ariflerden işitsen açar gönül ülkesini
Ayet hadis anlamı Türkçe olsa uygundur
Anlamına yetenler yere koyar börtünü"⁴⁶*

denilmekte ve Türkçe bir din dili olarak benimsenmektedir.

Yine "sünnetlerini sıkı tutup ümme oldum" denildikten hemen sonra "yeraltına yalnız girip nura doldum" mısraı gelmektedir. Burada ümme olabilmek için sünnete uymanın önemi vurgulanırken aynı zamanda içsel ışığı yakalamada "yalnızlığın" ve "yeraltının" önemine temas

⁴⁴ Bkz. Hüseyin Akyüz, "Eğitici Bir Şahsiyet Olarak Ahmet Yesevî", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı: 1, 1994, s. 23-24.

⁴⁵ Bkz. Hoca Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 85.

⁴⁶ Bkz. Hoca Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 181.

edilmektedir. Peygamberin sünneti önemlidir, fakat aşıkların sünneti de esas alınmalıdır⁴⁷.

Hikmetler’de aklın hakimiyeti, kalbin hakikati bulmadaki payı ve şeriatın düzeni bir arada değerlendirilmekte, adeta bu yollar arasında bir sentez meydana getirilmek istenmektedir. Hikmetler akıl, inanç ve iştiağı bir arada değerlendirmektedir. Buna göre dini yaşam sadece akait ya da sadece mücerret ahkâm değildir. Dini yaşam aynı zamanda batini bir zevk veren ruhi yaşamdır. Bu durum Hikmetler’de sosyal öznenin daha çoğulcu bir özellik sergilediğini de göstermektedir.

Bütün bunlardan dolayı Yeseviliği temsil edebilecek yetkinlikte olduğu kabul edilen Divan-ı Hikmet’e bakıldığında, Türk Müslümanlığının, rahat bir şeriat üzerine temellenen, dinin insancıl yayılmasını dikkate alan, şahıs karizmasından ziyade hikmetin karizmasını vurgulayan çoğulcu bir din anlayışı olduğu söylenebilir.

Ahmet Yesevi’nin temsil ettiği din anlayışı, İslam’ı nas, ceza, şeriat gibi kısır, cılız ve ruhsuz unsurlara bağlamaktan çok insan ruhunu kainata derinden bağlayan kuvvet üzerine temellenmiştir. Hikmetler’de insan ruhuna dönüş söz konusudur.

Buradan hareket etmek suretiyle “Nakşilik daha çok şehirli ve Sünni muhitlerde yayılmış, Yesevilik ise konar-göçer Türkler arasında faaliyet göstermiştir. Bu sebeple zamanla bu iki tarikat arasında farklılıklar gelişmiştir”⁴⁸ tezinin çok isabetli olmadığı ifade edilebilir. Ruha dönüş ve çoğulculuk, konar-göçerliği aşan bir gelişme çizgisi olarak kabul edilebilir.

Ahmet Yesevi’nin din anlayışının köklerini de hesaba katarak düşünecek olursak, Hikmetleri, adı ne olursa olsun, herhangi bir mezhebin, meşrebin, tarikatın dar sınırlarına hapsedmenin bir haksızlık olduğunu düşünebiliriz. Hele hele onu, farklı bir dil olan “melamet”ten

⁴⁷ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 86, 91.

⁴⁸ Bkz. Ayhan Pala, “Yesevilikten Bektaşiliğe Türk Müslümanlığı”, *Erdem, Atatürk Kültür Merkezi Araştırma Dergisi Hoca Ahmet Yesevi Özel Sayısı*, cilt: 7, Sayı: 21, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995, s.856-859.

yola çıkararak “gulat” çizgiye indirgemeye çalışmak, tam anlamıyla bir kadirbilmezlik olacaktır⁴⁹.

Hikmetler’de bir mezhep şuuru bulmak pek mümkün değildir. Hikmetleri heterodoksi ya da ortodoksi ikilemi içinde değerlendirmeye tabi tutmak gereksizdir. Çünkü inanç esasları üzerine temellenmiş bir yapı bulunmamaktadır. Hikmetler bir inanç kitabı değil bir ahlak kitabıdır. Türk Müslümanlığı bu açıdan bir akide İslam’ı değil bir ahlak İslam’ıdır.

⁴⁹ <http://www.hasanonat.net/index.php/89-ahmet-yesevi-nin-din-anlay-s-ve-bektasilikteki-baz-yans-malar>

Ahmet Yesevi ve Türk Bilgelik Geleneği

MUSTAFA YILDIZ*

ÖZ

Türk İslam medeniyet dünyasında Hoca Ahmet Yesevi'nin açmış olduğu ve Hacı Bektaş Velî ve Yunus Emre gibi düşünürlerle süregiden bilgelik geleneğinin söylem yapısı, toplumun en alt tabakalarına varıncaya değin anlaşılabilirlikte ve didaktik bir özellik sergiler. Bunun temel sebebi, hikmetin gereği olarak hiçbir birey dışarıda bırakılmaksızın tüm insanların iki dünya mutluluğuna katılımının istenmesidir. Bu yüzden Yesevi bilgeliğinin öncelikli hedef kitlesi, yoksullar, yetimler, mazlumlar, gönlü kırıklar, yolda kalmışlar ve gariplerdir. Amacı ise bu insanların toplumsal hayata katılımını sağlayarak devleti yetkinleştirmek; bozulma ve yozlaşma karşısında ise isyan bayrağını açarak erdemli bir toplum inşa etmektir. Böylece Yesevi bilgeliğinin toplumsal örgüsü bilgi, samimiyet ve sevgiye dayanan bir bağ ile bireyleri birbirine bağlamasıyla karakterize edilebilir. Ancak bunun gerçekleşmesi için bireysel düzlemde yetkinleşme imkânı sunan ve “riyâzet” adını alan zorlu ve çetin bir manevî talimin ardından nihayetinde “yere girmek”le sembolize edilen evrensel bakış açısına ulaşılması için çaba harcanır.

Giriş

Türk dilinde tasavvufî kavramların halk şuurunda kullanılmaya başlanmasıyla düşünce, söz ve eylemi birleştiren yeni bir anlayış vücu-

* Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü.

da gelmiştir. Ahmet Yesevi ile başlayan bu gelenek Hacı Bektaş Veli, Mevlana Celaleddin Rumi, Yunus Emre, Hacı Bayram Veli, Bedreddin Simavi ve Seyyid İmameddin Nesimi gibi bilgeler tarafından sürdürülmüştür. Bilge halk şairleri, inanç ve düşüncelerini topluma yaymak için yalın, ancak metafizik anlamlarla yüklü bir dil ihdas etmişlerdir. Burada amaç anlaşılır olmak ve toplum genelinin dinin temellerine nufûz edebilmelerine ve inancın gerektirdiği yaşam biçimini kazanmalarına yardımcı olmaktır. Bununla birlikte anlatılmak istenen şeyin soyut olması, kaçınılmaz olarak bir takım sembollerin kullanılmasını, hatırda kolay kalması ise, bir takım söz sanatlarının kullanılmasını gerektirmiştir.

Bu minvalde *Divân-ı Hikmet*, büyük kitleleri etkilemek ve İslam'ın hikemî içeriğini ifşa için, Hoca Ahmet Yesevi'nin manevî otobiyografisi ve dervişlerin hayatından örnek ve menkıbelerin eşlik ettiği, tevhid ilkesi başta olmak üzere dinin temellerini sade ve anlaşılır bir üslupla aktaran bir eserdir. "Bismillah deyip beyan ederek hikmet söyleme" niyetiyle başlayan eser, toplumun dünyevî temayülleri ile yöneticilerin iktidar hırsı ve sefahat düşkünlüğüne eşgüdümlü olarak dinin de bozulma tehlikesine karşı dinî ve ahlakî kaygılarla yüklüdür.

Bu kaygının sebebinin, Kur'an'da dikkat çekilen önemli bir olgu olarak toplumsal yozlaşma olduğu söylenebilir. Bu tehlikeye karşı Kur'an'ın tamamlanmışlığı ve değişmezliği, Hz. Muhammed'in de peygamberliğin mührü olarak uygulamalarının yeterliliğiyle birlikte, temel ilkelerin özellikle İslam'a yeni girmiş toplumların tüm katmanlarına değin yayılması, toplumsal hafızada sürekli canlı tutulması ve yozlaşmadan korunması için bir takım bilgelerin varlığına ihtiyaç duyulduğu da açıktır. İşte Ahmet Yesevi'nin Türk dünyasında açmış olduğu bilgelik (hikmet) kapısı bu işlevi görmüş; Türk bilgeleri, içinde yaşadıkları topluluk içinde bu kutlu görevi icra etmiştir.

Yesevi Bilgeliğın Söylem Yapısı

Bu bağlamda Fuat Köprülü'nün *Divân-ı Hikmet*'teki parçaları konu itibariyle çeşitlenmemiş, üslup itibariyle de "öğretici (didaktik) manzumelerden mürekkep basit bir eser", Ahmet Yesevi'yi de "hakikî bir

şairlik kabiliyetinden yani lirizmden mahrum kuru bir ahlakçı”¹ olarak nitelenmesi bir ölçüde haklı olsa da, bu durumun, bilgenin içinde yaşadığı toplumdaki çöküş ve yozlaşmaya karşı ahlaki kaygılarından kaynaklandığını da göz önünde bulundurmak gerekir. Nitekim hikemî söylemin didaktik nitelikte olmasının en önemli sebebi bilgeliğin gereği olarak mutluluğun, kişinin kendi mutluluğuyla sınırlanmasının istenmeyen bir şey olmasıdır. Bu yüzden mutluluğa götürecektir hakikat bilgisi olan bildiğince geniş bir insan kitlesinin kavrayışına açık hale getirilmelidir.

Bu açıdan *Divân-ı Hikmet* ve sonraki Türk bilgelik geleneğinde yazılan eserlerin, ne kelamcılarının dinin esaslarını rasyonel temellerle açıklama çabasıyla, ne fıkıhçıların kıyas yöntemini kullanarak yeni dinî hükümler çıkarmalarıyla ne de filozofların metafizik araştırmalarıyla bir ilgisi vardır. Esasında bu gelenekte din, akılla ilişkili olmaktan çok arı inanç ve erdemli yaşamla ilişkilidir. Şu var ki durum aklın değersizleştirildiği ya da işlevsizleştirildiği anlamına gelmez. Bilakis akıl, inançla, yani “tevhit” ve “nübüvvet” gibi sorgulanmaksızın kabul edilen temel hakikatlerle ve erdemli hayatla, yani inancın gerektirdiği eylemleri gerçekleştirme güç ve iradesiyle birlikte olmak durumundadır. İnanç, akli çıkarımların üstündedir ve salt zihinsel olmanın ötesinde teorik ve pratik, akli ve hissî tüm hayatımızı kuşatır. Buna karşılık akıl, inancın ve erdemli hayatın taşıyıcısı durumundadır. Dolayısıyla bilgelik kavramı, teorik açıdan aklın daha üst düzey bir kesinlik olan inançla bütünleşmesi; pratik açıdan ise inancın gerektirdiği eylemleri gerçekleştirme yolundaki samimiyete işaret eder. Böylece Yesevi bilgelik geleneğinde söylenen şiirlerde, inancın coşku durumlarını karşılayacak şekilde duygulanımlara hitap edilerek düşünce, duygulanım, söz ve eylem arasında ayrılmaz bir ilişki kurulur.

Bununla birlikte söylemin akıldan ziyade duygulanımlara hitap etmesi sebebiyle nesnel bilgi bakımından bir değer ifade etmediği ileri sürülebilir. Ancak bu gelenekte amaç, nesnel bilgiyi ortaya koymak değildir. Bu açıdan hikmetlerdeki anlatıların doğruluğunun ölçütü olgusal

¹ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1993), s. 63-64.

gerçeklik ya da mantıksal tutarlılık değildir. Burada nesnesine ya da akıl ilkelerine uygunluk anlamında bilginin doğruluğu aranmaz. Hatta okurun ya da dinleyicinin bu metinlerin olgusal gerçekliğini ya da akla uygunluğunu dikkate almaması gerekir. Öyle ki, kimi zaman olgusal gerçeklik inkâr edilebileceği gibi, kimi zaman da olgusal olarak var olmayan hatta var olması imkânsız olan şeyler var olarak gösterilebilir. Bilakis Türk bilgeliğin geleneğinde söylem, olguların ötesine geçerek ya da olgulara deney ve akıl üstü bir anlam yükleyerek hakikatin aktarılmasını amaçlar. Bu yüzden de salt sanatsal kaygılara da hizmet etmez. Dolayısıyla bu gelenekteki yazılan eserlerdeki edebî sanatlar da inancın ve erdemli hayatın taşıyıcısı olmak durumundadır. Hakikatin topluma yayılması ve kavrayış gücü en düşük olan insanların bile hatırında kalabilmesi buna bağlıdır.

Kısacası Hoca Ahmet Yesevi'nin açmış olduğu Türk bilgeliğin geleneğinde söylem, sözün olgusal gerçekliğe ne ölçüde uygun olduğu, mantıksal tutarlığı ya da sanatsal biçim ve değerinden ziyade içeriği ve amacına odaklanmıştır.

Yesevi Bilgeliğinin Hedef Kitleleri: Gönlü Kırıklar

Bu bağlamda Yesevi bilgeliğinin özünde, gönüllerin birbirine bağlanması esas yer alır. Nitekim bireysel kurtuluş diye bir şey yoktur; yukarıda ifade ettiğimiz gibi mutluluk, olabildiğince herkesin mutlu olmasını istemekle kazanılır. Bu yüzden bilgeliğin, “ben” ile “öteki” arasında herhangi bir ayırım görmez; bilakis bireyüstü bir anlayışa ulaşmaya çalışılır. “Öteki”, “ben”de yok olduğu gibi, ben de Allah'ta yok olmak (fenâ fi'llah) durumundadır.

Bu sebeple gönlü bütün olanlar, yani başka gönüllerle birleşmeye ihtiyaç duymayanlar ve benlik davası güdenler bu yolun dışındadır. Tam tersine, bu gelenekte bilgeliğinin (hikmetin) hedef kitleleri yoksullar, yetimler, mazlumlar, gönlü kırıklar, yolda kalmışlar ve gariplerdir.² Tüm bu insanların ortak özelliği ise toplumsal ve siyasal hayattaki rollerinin

² Hoca Ahmed Yesevi, *Dîvân-ı Hikmet*, Haz. Hayati Bice, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2015), 1:2-7.

ya hiç olmaması ya da çok zayıf olmasıdır.³ Bu insanların iyi bir eğitim almadığı için kavrayış gücü de zayıftır. Dolayısıyla süslü ve ağdalı sözleri anlayabilecek düzeyde de değildirler.⁴ Başka bir deyişle bu insanlar toplumun ve devletin en zayıf halkasıdır. Bunlar güçlendirildiği ve toplumsal bünyeye katıldığı oranda toplum ve devlet yetkinleşecektir.

*Sıradan kişi gelse seçkin olur, yıldız gelse ay olur
Bakır gelse altın olur, dervişler sohbetinde,
Kibir ve hasetler ölür, içine mana dolar
Göz açıp Hakk'ı görür, dervişler sohbetinde.⁵*

Günümüz açısından değerlendirildiğinde bu kitlenin en ön sırasına, sayıları artık milyonlarla ifade edilen göçmen ve sığınmacıları alabiliriz. Yurtlarından sürülmüş, yersizleştirilmiş ve kimliksizleştirilmiş bu insanların Yesevi dergâhlarını örnek alan kurumlar ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla topluma katılımlarının bir gereklilik olduğu söylenebilir. Aksi takdirde bu insanlar terör örgütlerinin, mafya ve benzeri oluşumların, uyuşturucu ve kadın ticareti yapanların eline düşecektir. Oysa Yesevi bilgelik, onların değil bizim misafir olduğumuzu telkin eder:

*Garib, fakir, yetimleri sevindiresin;
Parçalayıp aziz canını eyle kurban;
Yiyecek bulsan misafirle canını birle
Hak'tan işitip bu sözleri dedim işte.⁶*

Bu bağlamda Ahmet Yesevi'nin açtığı Türk bilgelik geleneğinde hiçbir insan “yabancı” olarak görülmez. Dil, din, ırk, sınıf, cinsiyet gibi ayrımların aşılması gerektiğine gönderme yaparak; kimi kimsesi olmayan ve hatta kimliksiz kalan insanlara “insan olma” kimliğiyle yaklaşılır ve dost olarak kabul edilir; böylece her birinden ayrı bir murad elde edilir.

³ Hasan Şahin, “Ahmet Yesevi'nin İnsana Bakışı”, Milletler Arası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri, 26-29 Mayıs 1993), (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Basımevi, 1993), s. 348.

⁴ Kadir Özköse, “Ahmed Yesevi ve Dîvân-ı Hikmet”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 7 [2006], sayı: 16, s. 297

⁵ Hoca Ahmed Yesevi, *Dîvân-ı Hikmet*, 92: 5-6.

⁶ Hoca Ahmed Yesevi, *Dîvân-ı Hikmet*, 1: 14.

*Her kim sohbette geldi, erenden pay aldı
Yabancı geldi, biliş oldu dervişler sohbetinde
Her kim sohbette geldi, gönlüne mâna doldu
Dostlar murad buldu dervişler sohbetinde.⁷*

Önemli bir açıdan Türk bilgeliğin özünde, çatışan farklılıkları ortadan kaldıran bu “aşkın birlik” olduğu söylenebilir. Bu anlamda onu sadece hoşgörü kavramı altında tanımlamak mümkün değildir. Bilakis hoşgörünün de teminatı olan çok daha üst düzey bir bakış açısı söz konusudur. En veciz ifadesini Mevlana'nın “Ne olursan ol, yine gel” ifadesinde bulan bu bakış açısından yabancılaşmış insanlar, her ne türden olursa olsun tüm farklılıklarıyla birlikte kabul edilerek siyasal birlik ve toplumsal barış ortamına katılmış olur.

Yesevi Bilgeliğın Amacı: Toplumsal Katılım ya da Siyasal Başkaldırı

Alıcı kitlesiyle ilgili olarak hikemî söylem düşünce ve eylemde hakikate ulaşarak zayıf bireyi yetkinleştirme yoluyla toplumsal hayatı dirlik ve düzene kavuşturmayı hedefler. Dünyevî amaçlar hırs, açgözlülük, sabırsızlık, riya ve kibir gibi olumsuz nitelikleri doğururken çatışma ortamını kaçınılmaz kılar. Buna karşın Allah korkusu başta olmak üzere kanaat, sabır, fakirlik, cömertlik ve hoşgörü gibi nitelikler övülerek yüceltilir. Şu var ki tüm bu niteliklerin yüceltilmesi, dünyevî düzlemde yöneten-yönetilen ilişkisini bir itaat kültü haline getirmek için değildir. Nitekim genel bir kanı olarak günümüzde kimi Batılı düşünürlerin etkisiyle tekke ve tarikatlar, iktidarın itaati topluma yayma aracı olarak görülmektedir. Ahmet Yesevî'nin açtığı Türk belgelik geleneğine göre bu tümüyle yanlıştır. Bilakis tekkeler yoksul, yetim ve garib, yani tek başlarına hiçbir gücü olmayan dervişlerin zalim yönetimlere karşı birlik içindeki baş kaldırısını, hak yönetimlere de katılımını ve bu yolla devletin yetkinleşmesini temsil eder. Dahası Hak yolunda sarhoş olan derviş, dinin araçsallaştırılması, hurafelerin yaygınlaşması ve tarikatla-

⁷ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, 92: 3-4.

rın yozlaşması karşısında da Hak yolundaki sarhoşluğundan ayılarak buna karşı da mücadeleye girer.

*Riya kılan şeyhi gördüm bizâr oldum
Zerre payı değdi bana hasta oldum
Hak yolunda sermest idim buşyar oldum
Onun için düşman tutub yürüdüm ben işte.⁸*

Bu yüzden hikemî söylemin dünyadan el-etek çekmeyi ve dervişe toplumun dışına çıkmayı telkin ederken kaygısı, insanlar arasındaki kavga ve savaşların kaynağı olduğu ölçüde dünyevî nesne ve amaçların bireyler arasındaki ilişkileri denge durumundan çıkararak toplumu zayıflatması ve erdemden uzaklaştırmasıdır. Yoksa burada iktidara koşulsuz boyun eğmek ya da saltık anlamda toplumsal ve siyasal ilişkilerden uzak durmak amaçlanmaz. Bilakis bozuk bir siyasal düzene karşı derviş, dağ ve çölü mesken tutarak isyan bayrağını açar. Nitekim bu tür bir düzende, siyasal hayata katılım riyadan başka bir şey olmayacaktır.

*Dervişim deyip tâat kılar halk içinde
Riya kılıp dolaşıp yürür orada burada,
Allah için tâat kılan derviş nerede,
Gerçek derviş dağ ve çölü mekân kılar.⁹*

Bu bağlamda Türk halk türkülerine de yansıyan ve sık sık tekrarlanan dağ imgesi, iktidarın elinin uzanamadığı doruk, çöl ise yine iktidarın nüfuz etmede yetersiz kaldığı enginlik olarak birer isyan mekânıdır. Dadaloğlu'nun özlü ifadesiyle "Ferman padişahınsa dağlar bizimdir" düsturu, bu anlamda Türk bilgelik geleneğinin bozuk siyasal hayat karşısında sessiz kalmadığını, tam tersine ovadaki çürümüş düzen karşısında dağları mesken tutmanın gerekliliğine işaret eder.

*Yurttan kaçıp dağ çölünü eyleyince vatan
Çöller içinde yoldaşları karga ve çaylak
Gider olsa çorak dikenini ona kefen
Türlü vahşi hayvanı yoldaş kılıp yürür olmalı.¹⁰*

⁸ Hoca Ahmed Yesevi, *Divân-ı Hikmet*, 151:11.

⁹ Hoca Ahmed Yesevi, *Divân-ı Hikmet*, 133: 16.

¹⁰ Hoca Ahmed Yesevi, *Divân-ı Hikmet*, 102: 15

Öyleyse burada Yesevi bilgeliğın, yozlaşmış toplumsal ilişkilerden uzaklaşmayı ve dünyevî nesnelere dikkat göstermemeyi teşvik edip içsellik ve kendine hâkim olma gibi değerleri yüceltirken Stoacılıktaki gibi elitist (seçkinci) ve individüalist (bireyci) bir ahlak anlayışı geliştirdiğini söylemek mümkün değildir. Bilakis çürümüş siyasal ilişkilerin, mağdurları olan gönlü kırık kimselerin dağ ve çölü mesken tutup savaşmasıyla yetkin bir topluma dönüştürülebileceği inancıyla Yesevi bilgelik, toplumcu bir ahlak anlayışı ortaya koyar.

Yesevi Bilgeliğın Toplumsal Örgüsü: Bilgi, Samimiyet ve Sevgi

Bu bağlamda başkaldırının nesnesi ise zulüm ya da cehalet, riyâ ve bencillik gibi toplumsal bağları zayıflatan olgulardır. Bunların karşısına Türk bilgelik geleneğı bilgi (marifet), samimiyet (ihlas) ve sevgiyi (aşk) koyar:

1. *Divan-ı Hikmet*'te bilginin simgesi, Ahmet Yesevi'ye vermesi için Hz. Muhammed'in Arslan Baba'ya emanet ettiğı ve damağında beş yüz sene sakladığı hurmadır. Bu simge Yesevi öğretilerdeki bilginin kaynak itibariyle Kur'an ve Sünnet olup, bunun eskimeyen, değışmeyen ve çürümeyen bir bilgi olduğuna işaret eder.

*Garip Ahmet sözü asla eskimez
Eğer yer altına girse çürümez
Benim hikmetlerim hadis hazinesidir
Kişi pay götürmese bil ki habistir
Benim Hikmetlerim Sübhan'ın fermanı
Okuyup bilsen hepsi Kur'an'ın anlamı.¹¹*

Bu bağlamda İbn Arabi'nin *Fusûsu'l-Hikem* adlı eserinin bölüm başlıklarında her bir peygambere atfen kullandığı "hikmet" ile Ahmet Yesevi'nin "hikmet"leri kaynak itibariyle birbiriyle örtüşüp "Hakikat-i Muhammediyye"den tevârüs edilen batınî miras ya da Hz. Muhammed'in "mişkât"inden alınan bilgiye işaret eden bir anlama sahiptir.¹²

¹¹ Hoca Ahmed Yesevi, *Divân-Hikmet, Münâcât*: 2, 13, 15)

¹² Ebu'l-Alâ el-Afifî, *Fusûsu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar et-Ta'likât alâ Fusû-*

Dolayısıyla Yesevi bilgeliğe sinmiş olan ruh, öz şeriat ve Sünnî-Hanefî akideye tam bağlılıkta ifadesini bulur.¹³

2. *Samimiyet*, düşüncede tüm yabancı unsurlardan arınıp Allah'a hiçbir ortak koşmaksızın içtenlikle inanmak ve eylemde riwayi terk edip, gösterişten uzak, sadece Allah'ın rızasını gözetmek demektir.¹⁴ Bu anlamda samimiyetin kaynağı bilgi olduğu ölçüde *tevhid* ilkesinden başka bir şey değildir. Dolayısıyla Yesevi bilgeliğe samimiyet, tüm erdemlerin üstünde bir erdem olarak hakikat ile eylemi birleştiren en üst erdemdir. Burada hakikat metafizik soyutlamalarla elde edildiği haliyle lisanî ve mantıkî bir biçimsellikten ziyade inancın arı ve duru olması; eylem ise şekli ibadetten ziyade Allah korkusu, tevazu, kanaat, fakirlik, sabır, hoşgörü ve cömertlik gibi tezahürleriyle zahidâne davranışa karşılık gelir. Kısacası hakikat ve iyi eylemin ölçüsü mantıkî bir delil ve dışsal görünüş olmayıp Tanrı'nın büyüklüğü ve yüceliği karşısındaki içsel tutumdur. Bu tutum tüm ibadet ve ahlakla ilgili gösterişlerin ötesine geçerek yalnızca Tanrı karşısındaki duyarlılığı temel alır. İnanç ve eylem, insanlara değil Tanrı'nın yüceliği karşısındaki acziyete atfen değer kazanır.

Bu yüzden “şeriat imanı”, “tarikât imanı” ve “hakikat imanı” arasında ayırım gözetilen Yesevi bilgeliğe göre şeriat imanı, kelime-i tayyibe “Lâ ilâhe illallâh” okumak; tarikât imanı Allah'tan korkmak ve hakikat imanı samimiyet ile Allah'a yönelmektir.¹⁵

Aslında samimiyet Allah'tan başka ilah olmadığını bilme ve ondan korkmayla bağlantısı içinde iki temel ahlakî nitelikte açığa çıkar. Birincisi alçak gönüllülüktür (tavâzû) ki, insanın kendini yüceltme ve olduğundan farklı göstermeden uzak olma haline karşılık gelir. Hatta kişinin kendisini büyük bir “günahkâr” olarak görece derecede alçaltmasına yönelik korku kaynaklı duygusal bir eğilimdir.

si'l-Hikem, çev.: Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yay., 2000, s. 69-71.

¹³ Mertol Tolum, “Hikmetlere Göre Yesevilik ve Orta Asya Kültür Tarihi Bakımından Önemi”, İlmî Araştırmalar, Sayı: 7, İstanbul: 1999), s. 207

¹⁴ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an*, neşr. Muhammed Seyyid Kılânî, (Beirut: Dârü'l-Ma'rife), s. 154

¹⁵ Hayati Bice, *Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevi*, (İstanbul: İnsan Yay., 2013), s. 380.

*Canım tanık, cismim günah, gönlüm günah
Ne dil ile burada ben deyim sana “İlâh”,
Ben ağlamayayım kim ağlasın halim berbat?
Günahımdan sana ağlayıp geldim ben işte.¹⁶*

Diğeri ise yüce gönüllüktür ki, insanın kendisini her türlü süffiliğin ve sıradanlığın üzerinde tutabilmesi anlamına gelir. Öyle ki, Miraç hadisesinde ruhunun Peygamber’le karşılaşması, meleklerden ders alma, belâ ahdine sadık olma, halka baş âlimlere başkan olup arş ve kürsî gibi en yüksek makamlara ulaştığına yönelik yine duygusal bir temayüle karşılık gelir.¹⁷

*Dokuz ay ve dokuz günde yere düştüm
Dokuz saat durmadım göğe uçtum
Arş ve kürdi derecesini varıp kucakladım
O sebepten altmış üçte girdim yere.¹⁸*

Alçak gönüllülükle (yer düşmek) yüce gönüllülük (göğe uçmak) arasındaki bu karşıtlık belki de en veciz şekilde Nesîmî’nin “Gâh çıkarım gökyüzüne seyrederim âlemi/Gâh inerim yeryüzüne seyreder âlem beni” dizelerinde dile getirilir. Bununla birlikte bu ikisi arasındaki gidip gelmeler aşk (sevgi) ile bir karara bağlanır.

3. *Sevgi* ise, ontolojik açıdan varlığın birliği, epistemolojik açıdan imanın kesinliği, etik açıdan samimiyetin en üstün erdem oluşuna işaret eden bir kavramdır. İşte böylesi bir samimiyet, kendini bilmek ve kendine hâkim olmakla kendi tutkularından, gurur ve kibirden arınarak tüm yaratılanları sevmekle sonuçlanır. Bu yüzden aşksız kişi cansız ve imansız olarak nitelenir.¹⁹

*Kul olsan aşka kadem koymaz mısın?
Aşktan ulu taat yoktur görmez misin?
Hasret kılıp bağrın ezip yürümez misin?
Ağlayıp yürü, gözyaşının riyası yok.²⁰*

¹⁶ Hoca Ahmed Yesevi, *Divân-ı Hikmet*, 152: 11.

¹⁷ Hoca Ahmed Yesevi, *Divân-ı Hikmet*, 2: 1-7.

¹⁸ Hoca Ahmed Yesevi, *Divân-ı Hikmet*, 2: 8.

¹⁹ Hoca Ahmed Yesevi, *Divân-ı Hikmet*, 86: 3.

²⁰ Hoca Ahmed Yesevi, *Divân-ı Hikmet*, 157: 36.

Sevginin varlığı aslında “ben”in ortadan kalkması demektir. Bu yüzden sevgiye dayanan ilişkiler, riya ve kişisel menfaatlere yer vermediği ölçüde toplumu oluşturan bireyler arasındaki en sağlam bağı, İbn Haldun’un deyimiyle *asabiyeyi* teşkil eder. Böylelikle toplumsal hayat dirlik ve barışa kavuşur. Yunus Emre’nin “Sevelim, sevilelim. Dünya kimseye kalmaz” özdeyişiyle dile getirilen bu dirlik içinde evrensel bir barış imkânı sunulur.

Bununla birlikte şunu da ifade etmek gerekir ki, bu evrensel barış insanın dünyasına hazır gelmez. Bilgi, samimiyet ve aşkla örülen toplumsal hayatın önkoşulu bireyin yetkinleşmesidir.

Yesevi Bilgelik Bireysel Örgüsü: Riyâzet ve Ölmeden Önce Ölmek

Yesevi bilgelik bireyin yetkinleşme yolunun zorluğuna işaret ederek ancak bir mürşide bağlanmakla ve onun gösterdiği tarikte yol almakla, yani sıkı bir manevî talim sürecine girmekle elde edilebileceğini savunur. Riyâzet adını alan ve şeriat, tarikat, marifet ve hakikat olmak üzere dört kapı ve her kapıda on makamdan geçilerek ulaşılan bu eğitim süreci hayli zorlu ve çetindir.²¹

*İşbu yolda riyâzetli talib gerek,
Nefs hevâyı koyup taat kılmak gerek,
Cefa çekip pir nispetin tutmak gerek,
Riyâzetsiz Hakk’a vasıl olmaz, dostlar.²²*

Buradaki bir pîrin önderliğinde aşka doğru giden manevî eğitim, hayatın gidişatında dünyevî tutkuların tedavisini olduğu kadar aynı zamanda ve daha önemlisi zihnin kendini aşarak ebedileştiği evrensel bir kavrayış düzeyine çıkış seyridir. Bu bağlamda Yesevi bilgelik, soyut ve kavramsal bir eğitim-öğretim müfredatına değil, hayatın bütünselliği içinde bir yaşama biçiminin kazanımına dayanır. Burada birey, kendini bilgi düzleminde değil, varoluş düzleminde konumlandırır. Riyâzete

²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Eraslan, “Yesevî’nin Fakr-nâmesi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 22 (1976), s. 45-82.

²² Hoca Ahmed Yesevi, *Divân-ı Hikmet*, 169: 11.

konu olan akıl değil, gönüldür. Bilginin yolu okuyup yazma, araştırıp öğrenme, kısaca kıl ü kâl değil, içe yönelme ve mücahededir.

*Âlimim diye kitap okur anlamını bilmez
Çoğu ayetin anlamını aslâ bilmez
Büyükleme, ben-benliği dini tutmaz
Âlim değil cabildir dostlarım ey.²³*

Bilinçsizce yaşanan ve dünyevî tutkularla gölgelenmiş sahte ve boyalı bir hayattan, kendilik bilinci ve aşkla yaşanan böylesi bir hayata geçiş “ölmeden önce ölme” deneyimiyle tamamlanır. Ahmet Yesevî'nin, peygamberin 63 yaşındaki ölümünü sünnet kabul edip “ölmeden önce ölünüz” hadisine atfen “yere girmek”siyle sembolize edilen bu düzey, kişiliğin köklü dönüşümü ve dünyaya bakış açısındaki nihâî değişime tekabül eder.

*İhlâsımı görüp mâşuk elimi aldı,
Feyz ve fetih dolu verip yola saldı,
Boynum eğip bencilik yeksan kıldı,
Toprak olup ölmezden önce öldüm ben işte.²⁴*

Bu bağlamda “yere girmek”, dünyadan çekilmek değil, ölümün korkulacak bir şey olmaktan çıkması için riyâzetin en önemli safhasıdır. Fâniliğin sürekli farkındalığı olarak nitelenebilecek bu aşamada birey “nefs-i mutmainne” olarak adlandırılan dinginlik durumuna ulaşır. Nitekim ölüm düşüncesi insan için doğrudan doğruya kendi hayatıyla hesaplaşmasını gerektiren bir gerçekliktir. Herkesin tek başına olacağı Mahşer Günü'nde kendi hayatının hesabını vereceğine inanan bireyin, ölümün gerçekliği karşısında “sağ iken yere girmesi” ya da “ölmeden önce ölmesi”, ruhun dünyevî arzu ve tutkulardan arınmasını, bedene ve duylara bağlı bakış açısından sevginin evrenselliğine yükselmesini amaçlayan bir alıştırmadır. “Yere girmek”le yeryüzüne ait tüm olgu ve olaylar, öznel duygu ve düşüncelerin değerlendirilmesinden sıyrılıp nesnel ve evrensel bir bakış açısıyla görünür olur. Böylece içsel bir dönüşüm gerçekleşir; “yere girmek”le sufî ve bayağı işlerden elini ete-

²³ Hoca Ahmed Yesevi, *Divân-ı Hikmet*, 83: 5.

²⁴ Hoca Ahmed Yesevi, *Divân-ı Hikmet*, 153: 5.

ğini çeken kimse, varlığı birlik içinde görür; tâ ki *fenâfillah* makamıyla zamandan ve mekândan bağımsızlaşır.

*Nam ve nişan hiç kalmadı, "Lâ... Lâ..." oldum;
Allah zikrini diye diye "...illâ..." oldum;
Hâlis olup, muhlis olup "...lillah" oldum;
"Fenâ-fillah makamına geçtim ben işte."²⁵*

Bu dönüşüm sayesinde artık dünya küçük görünür, suffî olan suffîliği içinde kalır; ulvî olana yürünür. Dünyevî olan hiçbir şey üzerinde durmaya değmez; kadere karşı koymakla ya da başa gelene kızmakla elde edilebilecek bir şey de yoktur. Tam tersine ve kısaca ifade etmek gerekirse Türk bilgelik geleneğinde hayatı tüm zulüm ve felaketlere rağmen, aklın ve sevginin ışığı altında yeniden ve yeniden düzenlemek; gönlü kırık olanın gönlünü tamir etmeye, yetimi bağrına basmaya, hasta olanı iyileştirmeye, düşeni kaldırmaya, sığına kol kanat gerip ekmeği bol acıyı bal eylemeye yönelmek esastır.

KAYNAKÇA

- Bice, Hayati, *Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevi*, (İstanbul: İnsan Yay., 2013).
el-Afifi, Ebu'l-Alâ, *Fusûs'ul-Hikem Okumaları İçin Anahtar et-Ta'likât alâ Fusûs'ul-Hikem*, çev.: Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yay., 2000).
el-İsfahânî, Râgıb, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an*, neşr. Muhammed Seyyid Kılânî, (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife).
Eraslan, Kemal, "Yesevi'nin Fakr-nâmesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 22 (1976), ss. 45-120.
Hoca Ahmed Yesevi, *Divân-ı Hikmet*, Haz. Hayati Bice, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2015).
Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1993).
Özköse, Kadir, "Ahmed Yesevi ve Divân-ı Hikmet", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 7 [2006], sayı: 16, ss. 293-312

²⁵ Hoca Ahmed Yesevi, *Divân-ı Hikmet*, 2: 12.

I. ULUSLARARASI HOCA AHMED YESEVİ SEMPOZYUMU

Şahin, Hasan, “Ahmet Yesevi’nin İnsana Bakışı”, Milletler Arası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri, 26-29 Mayıs 1993), (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Basımevi, 1993), ss. 347-351.

Tolum, Mertol, “Hikmetlere Göre Yesevilik ve Orta Asya Kültür Tarihi Bakımından Önemi”, *İlmi Araştırmalar*, Sayı: 7, İstanbul: 1999), ss. 201-214.

Yesevi Tarikatının Devlet Yönetiminden Uzaklaştırılmasıyla Türk Devlet Yönetim Sisteminin Çöküşü

Müellif: ZİKİRİYA JANDARBEK*
Mütercim: ZHAKHANGİR NURMATOV**

ÖZ

Ahmet Yesevi'nin manevi mirası orta asırlarda yaşayan Türklerin dili ve kültürünün tekrar canlanmasına çok büyük katkı sağlamıştır. Bununla sınırlı kalmayıp devlet sisteminin Türk anlayışı özelliğine sahip olmasına da etkilemiştir. Ancak XIV. yüzyılın ortasından itibaren Yesevi yoluna karşı Altın Ordu hükümdarları tarafından siyasi mücadeleyi başlatmıştır. Bu olaylar Altın Ordu devletinin çöküşüyle sonuçlanmıştır. Bundan sonraki süreçte ise Avrasya bölgesindeki Türk hanlığı idarecilerinin Yesevi yoluna karşı tutumları ve onlarla olan mücadelesi Yesevi tarikatının tarih sahnesinden silinmesine neden olmuştur. Bunun yanı sıra Kazak hanlığının dini ideolojik siyaseti ve onların Nakşibendi tarikatını benimsemeleri Yesevi tarikatı temsilcilerinin devlet idare sisteminde tamamen uzaklaştırmıştır. Makalemizde Yesevi tarikatının devlet yönetiminden uzaklaştırılması ve Türk Devlet yönetim sisteminin çöküşü meselelerini ayrıntılı bir şekilde inceleyeceğiz. **Anahtar Kelimeler:** Ahmet Yesevi, Tarikat, Türk İdare Sistemi, Altın Ordu, Kazak Hanlığı

* Doç. Dr., Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi.

** Yrd. Doç. Dr., Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi.

ABSTRACT

The Removal Of Yesevi Tarikat From The State Administration And The Collapse Of Turkish State Management System

Ahmet Yesevi's spiritual heritage has made enormous contributions for revival of Turkish culture and language in the middle age. Furthermore, it has impacted on the state system to gain the Turkish conception of property. However, in the middle of XIV century there was the political struggle by rulers against the way Yesevi. At the end of these events have resulted the collapse of Altın Ordu. Subsequently, It has led to the deletion of Tarikat Yesevi from the scene of the history. Moreover, the religious ideological politics of the Kazakh khanate and their adoption of the Naqshbandi tarikat, it has alienized completely representatives of Yesevi tarikat from the state administration system. In this article we will discuss the removal of Yesevi Tarikat representatives from the state administration and the collapse of Turkish state management system.

Key Words: Ahmet Yesevi, Tariqat, Turkish administration system, Altın Ordu, Kazakh khanate.

Hoca Ahmet Yesevi'nin Türk tarihindeki yerini değerlendireceğimiz zaman öncelikle onun Türk dili ve kültürünün yeniden canlandığını ve bu çabanın sayesinde Türk halklarının kaybolmadan tarih sahnesinde yerini aldığını söylememiz gerekir. Ancak onun yaptığı hizmet sadece bununla mı sınırlı kaldı? Hayır. Türklerin dini, örf-adet ve geleneği, devlet olarak tarihte kalması hep Hoca Ahmet Yesevi'nin sayesinde olmuştur ve yeniden Türk özelliğini alarak, Türk dili ile kültürü ve Türk devleti tekrar gelişmeye başlamıştır. Onun oluşturduğu Yesevi tarikatı Türklerin varlığını, dinini, dilini, geleneğini ve genel olarak kültürünü kapsıyordu. Türklük sadece bu tarikat dairesinde varlığını sürdürebilmiştir. Tarikat dairesinin dışında İslam yer aldıysa da Türklük olmamasından dolayı, Yesevi tarikatından çıkması anlamına geliyordu. Diğer bir ifadeyle Türk kültüründen ayrılması başka kültür dairesi kap-

samına girmesi demektir. Böyle bir durum sadece kültürü değil, Türklerin Devlet sistemini de doğrudan etkileyeceğini söylememiz gerekir. Çünkü Eski Türk Devlet sisteminin diğer devlet sisteminden ayıran özellikleri vardı. Bu sistemin yapısal sisteminin şemasına Kazakların (Türklerin) çadırını(kiyiz uy) misal olarak ele alabiliriz. Kazak çadırı temel üç parçadan oluşur: Kerege, Uik ve Şanırak'tır. Çadır parçalarının her birinin belli bir anlamı vardır. Bunları şu şekilde izah edebiliriz. Kerege – halkları bir araya getiren kabile sistemi; Uik- kabile reisleri, yani biler(bek, bey)dir. Şanırak ise han idaresi anlamını taşıyordu. Söz konusu sistem birbirine bağlı sosyal gruplardan oluşuyordu. Bunlardan hiçbiri gruptan ayrılarak kendi başına hareket edemiyordu. Bu ise bir yandan Türk toplumundaki adalet sisteminin devam etmesini sağladı, diğer yandan Türk toplumunda demokrasi sistemini oluşturdu. Bu sistemi ilk defa oluşturan Oğuz hakan olarak bilinmektedir. Konuyla ilgili bilgiler Raşided-Din'in *Camiu't-Tevarih* adlı eserinde yer almaktadır (Raşid ed-Din 1952: 80-91).

Yesevi tarikatının oluşması Türklerin eskiden var olan gelenekleri yeniden canlandırmasına, nikâh ilişkilerinde eski Türklük niteliklerin bulunmasına, kabile sisteminin hizmetini yeniden devam ettirmesine imkaniyet yaratmıştır. Türklerin manevi-kültürel varlığının yeniden inşa etmesini İslam merkezi ve Harizm beyleri pek hoş karşılamamıştır. Öncelikle Hoca Ahmet Yesevi'nin çizdiği yolun yanlış olduğunu göstermek üzere Horasandan Baba Maçın gelmiştir. Ancak Yesevi yolunun doğru bir yol olduğunu itiraf ederek kendisi de onun talebesi olmuştur (*İslamizatsiya i Sakralniye Rodoslovniye* 2008: 126-127). Aynı amaçla Harizm'den gelen İmam Marguzi de fikir tartışmasında kendi zayıflığını anlayarak Yesevi'yemürd olmuştur (*İslamizatsiya i Sakralniye Rodoslovniye* 2008: 127-128). Konuyla ilgili bilgilerden Yesevi tarikatının tasavvufi bir tarikat olarak oluşmasında ve ortaya çıkmasında çok zor ve çetin bir süreci geçirdiğini öğrenmekteyiz. Başına gelen zorluklara rağmen Yesevi yolu Türk halklarının geleneksel kültürü, örf-adet ve ananelerinin İslam dininin taleplerine göre oluşmuştur. Türklerin sarsılmaz ruhu, Kur'an'ın derin ve dipsiz sırları ile Hz. Peygamber hadislerinin değerleriyle süslendirilmiştir. Böylece Yesevi, Türklük ruhunun

İslam ruhuyla ayrılmaz bir parçası olduğunu göstermiştir. Bu tarikat-taki kurumsal sistemin bir özelliği yöneticiye sıkı bir şekilde uyma ve boyun eğme ilkesidir. Tasavvufu ilgili araştırma yapan meşhur alim J. S. Trimingham tarikatların oluşmasını üç devreye ayırarak ele almıştır. Birincisi-Yaratıcıya boyun eğme (hanaka); ikincisi – evliyalıktan başlayan grupların içe yönelik kanun ve kaidelerine uyma, kendi doktrinini oluşturma; üçüncüsü- kişiye, şahsa uyma (Trimeningem 1989:15-92). Yesevi tarikatı gelişim sürecinde üç aşamayı kat etmiştir. İlk devresi Yesevi ilmi onun hanakası ile oluşmuş, ikinci devrede Yesevi yolunun esas yönü ve amacı, genel doktrin ve bölümleri (dalları) meydana gelmiştir. Her bir grup kendi soyunu Muhammed İbn el-Hanefiye'nin Türkistan şehrine gelip, İslama davet eden evliyalarla ilişkilendirmiştir. Üçüncü devrede ise sözü edilen silsileyle devam eden şahısların Yesevi yoluna uyan halka yönetici olmak ve belli bir teşkilat olarak oluşturulmasıdır. Şayet Yesevi tarikat sistemi aşamalarını sırasıyla ifade edecek olursak aşağıdaki sistemi gözlemleriz: kabile-grup-tarikat. Bu sistem bundan sonraki yüzyıllarda Özbekhan'ın Yesevi tarikatını devlet ideolojisi olarak kabul eden bir dönemde, Yesevi tarikatı Cuci ulusunun devlet ve siyasi sisteminin esasını oluşturmuştur. Ancak bu sistem biraz çetrefil bir nitelikteydi. Boy (ru)-kabile-juz-tarikat. Boy, kabilenin küçük parçasıdır. Kabile sözü bilinen kabile anlamında, juz ise dal, kol anlamındadır. Ondan sonra tarikat gelir. Şimdi bu sistemi idare sistemiyle ilişkilendirirsek, devlet idaresinin aşağıdaki devreli sistemini görmemiz mümkündür. Boy toplumunun yöneticisi kabile reisine boyun eğer. Kabile reisi ise juz yöneticisine, juz yöneticisi ise yukarı idareciye boyun eğer. Bu sistem sonraki kuşaklarda Türk devletinin devlet sistemini oluşturmuştur. Böylece Yesevi yolu Türk halkı devlet sisteminin yeniden yapılanmasına büyük imkân sağlamıştır. Yesevi ilminin tarih sahnesine çıkması Türk dünyasının kaybettiği tüm zenginliklerini tekrar oluşturmasına imkân vermiştir. Ancak İslam dinine mensup olan Türk halkı, Yesevilikten hariç Türk dünyasının bileşen parçası olma imkânından ayrılmıştır. Çünkü, Türk halklarının dini, maneviyatı, kültürel değerleri ile devletin kurumsal sisteminin tümü Yesevi ilminin dairesi çerçevesinde oluşturulmuştur. Yesevi ilmi-

nin oluşmasından sonra onun devlet ideolojisi düzeyinde ele alınması için onu günlük hayatın tüm alanlarına uygulama ihtiyacı doğmuştur. Ancak Yesevi yoluna ilk yıllarda Karahanlıların reisi destek veriyse de devlet düzeyine yükseltememiştir. Bu ilme tamamen destek verememiştir. Sözcüleri, Karahanlı yönetici Kayu Tegin Muhammed Danişmend Zarnukihanakasına Karadağ'dan Karaçık'a kadar olan yerleri vakıf olarak vermiştir. (*İslamizatsiya i Sakralniye Rodoslovniye* 2008: 68). Ama Karakitaylardan yarım bağımsız bir durumda olan Karahanlı yöneticileri bu sistemi uygulamaya imkânları yoktu. Bunun üzerine bilgi yarışmasında Yesevi ve onun müridlerinden mağlup olan Horasan ve Harizm alimleri Yesevi'ye boyun eğmeye mecbur kalmıştır. Ancak Türklük ruhunun tekrar canlanması Harizm yöneticilerini hoşnut etmemiştir. Türklük ruh tekrar canlanırsa, Harizm yöneticilerinin tahtta oturmaları pek mümkün değildi. Dolayısıyla onlar Yesevi ilminin daha kuvvet bulmadığı bir esnada Türk devletinin ortadan kaldırmasını ve tahrip edilmesini hedeflemiştir.

Muhammed Harizmşah Müslümanları Karakitay baskısından kurtarma bahanesiyle asker yollamıştır. Önce Harizmşah askerlerinin gelmesine sevinen, sonradan Harizm şahın Karakitaylardan da beter tutumlarını anlayan Müslümanlar onlara karşı direnmiştir. Harizmşaha ilk karşı çıkan Otırar hanı Bilgehan olmuştur. Nesevi yazılarında bu kişinin Tacı ed-Din Bilgehan olarak adlandırdığını ve onun Semerkand hanı Osman'ın amca oğulları olduğunu öğrenmekteyiz. Söz konusu olay 1210 tarihinde gerçekleşmiştir (Bartold 1963: 429). *Nesebname* nüshalarında Bilgehanı, Ürgenış sultanı Muhammed öldürdüğü ve böylece Karahanlılar hükümetinin bozguna uğradığı, Kayırhanın ise Buğrahanın yerine geçtiği ve soyunun kangli olduğu kaleme alınmıştır. Harizmşah sadece Otırar hükümetini öldürmekten sınırlı kalmamıştır. Semerkand, Buhara, Özgent şehirlerdeki Karahanlı beylerini de kılıçtan geçirdiği kaydedilmiştir (Bartold 1963: 429). Söz konusu tarihi olaylar Yakut el-Hamavi'nin *Mu'cemu'l-Buldan* adlı eserindeki bilgilerle uyuşmakta ve görüşümüzü desteklemektedir. O, Harizmşah Muhammed İbn Tekeş'in Maveraünnehri işgal ettiğini ve Karahanlılar hükümetini tamamen bozguna uğrattığını kaydetmiştir (Volin 1960:

86). Bu bilgilerden hareketle XIII. asrın ilk yıllarında Karahan devleti Türklerin hem siyasi hem de manevi baskıya uğratıldığını, yüzyıllarca devam edegelen devlet düsturunun ağı koptuğunu öğrenmekteyiz. Türk halklarının devlet sistemini bozan Harizmşah Muhammed İbn Tekeş ve onun Otirar şehrine tayin ettiği emiri Kayırhan her ikisi de bölgesel halka yabancı bir şahıslar olarak karşımıza çıkmaktadır. Hakikaten olay bu şekilde gerçekleşmiştir.

Bu devirde Doğudan gelen Kuşlikhan da Müslüman dininde olan Türkleri kırıp geçirdi. Raşided-Din *Camiu't-Tevarih*'inde Kuşlik'in Hotan şehrinde Müslümanlara nasıl bir zulüm yaptığını kaydeder. O, Hotan'da olan tüm bilim adamlarını bir araya getirerek bilgi yarışması düzenlemiştir. Bilgi yarışmasında mağlup olan Kuşlik hana bağlı bilim adamlarının imamı Alaeddin'i eziyet ederek öldürür ve medresenin kapısına asar. Müslümanların Kuşlikhan'ın bu gibi zulümlerinden ancak Cengiz han kurtarmıştır (Raşid ed-Din 1952: 183).

XIII. yüzyılın başında Türkistan bölgesindeki siyasî durum Türklerin bu çıkmazdan kurtulacak bir yol arayışına sevketmiştir. Türkler Kulca diyarında Karakıtaylara da, Kuşlik'e de boyun eğmeyen Buzar adlı yöneticisi olan Müslüman emirliğini kurdu. Öncelikle hükümeti tanımak istemeyen halkla bir olup barımta*ile iştilgal ederek güçlenmiş Almalı şehrinin işgal ederek kendi devletini kurmuştur. Buzar kendisini Toğrulhan olarak ilan etmiştir. Bundan sonra oğlu SuğnakTegin ile eşi Uluğ Hatun'u Cengiz hana elçi olarak göndermiş ve onların emri altına girmeye hazır olduğunu bildirmiştir (Bartold 1963: 54). Demek ki bunun Kazak aile soyağacındaki Cengiz hanı han olarak kaldıran beyler hakkındaki rivayetlerden esinlenerek ortaya atılan hayali ve yalan tarih değil tarihi hakikat olduğunu gösterir. Meşhur âlimve dil uzmanı Kulmat Omiraliyev *Ahval Cengiz han ve Aksak Timer* kitaptaki bilgilere dayanarak Cengizhanıhan kaldırmak üzere gelen beylerin Toğrulhan devletinden gelen beyler olduğunu düşünür ve onların isimlerini şöylece zikreder: "Onlar öncelikle uysinMaykı bey, Kaldar bey, Ordaç bey, Kıpçak bey, Taman bey, Kereyt bey, Bortak bey, Timur Kutluğ bey, Mutban (ya da Muyten) bey, Tangut bey" (Ömiraliyev 2003:20). Bunlar Türklerin, Cengiz hanı bozguncu olarak değil, kendi hanı olarak

tanıdığını gösterir. En önemlisi bunun Toğrulhanın kurduğu Devletin Müslüman memleketi ve onun içindeki Yesevi yolunu takip eden devlet olarak karşımıza çıktığını görürüz. Raşided-Din *Tevarih*'indeki bilgiler Yesevi yolunun Toğrul han devletinde uygulandığını destekler. Bu bilgiyi paylaşmadan önce o zamandaki şu aşağıdaki olaya bir göz atalım.

1217 yılında Kuşlikhan Buzar-Toğrul hanı av avlarken yakalayarak öldürmüş, Almalık şehrini kuşatmıştır. Sonra geri dönmeye mecbur kalır. Çünkü ona karşı Jebe Noyan rehberliğinde 20 bin asker gelip Suğnak Tekin'i babasının yerine tahta oturtarak kendisi Kuşlik hanın izine düşer. Kuşlik emirliğinin bir köşesini kendi topraklarına geçiren Jebe Noyan "Herkes kendi atalarının dininde olması lazım" diye ilan eder. Bunun sonucunda tüm halk Kuşlik hana karşı çıkmaya başlamıştır. Onlar Kuşlike karşı ayaklanarak Jebe Noyan tarafına geçmiştir. Kuşlik'in Yedisu'da Moğullarla olan savaştaki mağlubiyeti onun Jebe Noyan askerlerine karşı harekete geçme umudunu kaybetmiştir. Kuşlik'i Jebe Noyan Sarıkol adlı yerde yakalayarak öldürmüştür (Bartold 1963: 55-56). Raşided-Din söz konusu olayı anlatırken şöyle bir sonuca varır: "(Burada) dikkat edeceğimiz husus şudur: herhangi (insan) Muhammed dininin yayılması ve intişar etmesine karşı gelecek olursa çok az bir zamanda yok edilecek. Aynen bunun gibi Ahmed'in ilahi kanununun gelişmesine katkı sağlayan, ona (Muhammed'in dinine) uymasa dahi onun durumu gün geçtikçe iyileşerek kuvvet bulacak ve ömrü uzayacaktır" (Raşid ed-Din 1952: 184). Bu kısa pasajda "Muhammed'in dini", "Ahmed'in kanunu" gibi iki ifade geçmektedir. Bu ibarelerin manasını analiz edecek olursak, müellif iki kişinin, Hz. Muhammed ile tasavvufun Türk yönelişinin esasçısı Hoca Ahmet Yesevi ismine ayrıca önem verdiğini görmekteyiz. Müellifin bu sözü iki kişiye yönelik söylenilmemiş ise, o halde "Muhammed'in dini ve kanunu" diye de söylenebilirdi. Dolayısıyla buradan müellifin Yesevi yoluyla ilgili özel olarak üzerinde durduğunu söyleyebiliriz. Tabii ki Hz. Peygambere "Muhammed" de "Ahmed" de denildiği herkesçe malumdur. Ancak söz konusu metinde müellif iki şahsın ismini özel olarak ayrı ayrı dile getirdiğini görmekteyiz. Bu memleketin ömrü pek uzak sür-

memiştir. Ancak Yesevi yolunu izleyen ilk memleket olarak tarihte iz bıraktı.

Bundan sonra aradan yüzyıl geçti, 1320 yılında Cuci ulusu Özbek han döneminde Yesevi yolu devlet ideolojisi düzeyine çıkarılmıştır. İrtiş ve Dunay nehirleri arasında yaşayan Türklerin manevi ve kültürel birlikteliğini oluşturan, dini-manevi esası Yesevi yolu olmuştur.

Özbek hanın Cuci ulusunda İslam dini başta olmak üzere Yesevi yolunu devlet ideolojisi düzeyine çıkartması ve bu bağlamda devlet idare sistemini tekrar yapılandırması devleti bir merkeze bağlı güçlü devlete çevirdi. Batı seferinden sonra Batu han Cuci'nin her bir oğluna taksim edilen ulusları dağıtarak Cuci soyundan gelenleri yöneticilikten uzaklaştırmıştır. Bunların yerine devlet idaresinin yeni sistemi getirilmiştir. Rus araştırmacıları söz konusu kurumsal sistemi oblis olarak isimlendirmişlerdir (Sapargaliev 1996: 340). Bu sistem oblis değil, hakların manevi birliğine dayanan boy, kabile ve juz kurumları idi. Söz konusu kurumsal sistemi idare eden beyler kendi tahtı tasarrufunda olan kurumsal sistemin hem manevi hem de siyasi yöneticilerine dönüştürülmüştür. Atanın beyi, boyun beyine, boyun beyi kabilenin beyine, kabilenin beyi juz'un beyine juz'un beyi yukarı beye, yukarı bey ise hana boyun eğdi. Yazılı belgelerde yer alan devlet idare sistemindeki beylerbeyi ile karaşı beyleri, yukarı bey ile juz kurumlarının yöneticileri olarak anlamamız lazım. Onların tebaiyetinde 70 tümenbaşı büyük kabileler ile şehir yöneticileri vardı. Özbek han yöneten devletin kurumsal sistemini değiştiren reformdan sonra han, esas idareciliği kendinde bırakarak, özel alanlar için tüm idareyi beylerbeyi ile vezirin üzerine yüklemiştir. Beylerbeyi tüm askeri yöneterek Yüce Divanı idare etti. Yabancı devletlerle olan ilişkiler beylerbeyin esas görevlerinden biri idi. Vezir ise devletin mali vergi siyasetini yürütmüştür (Tizengauzen 1884: 206).

Devletin yasama hukuku, sosyal ilişkilerin düzenlenmesi din temsilcilerinin üzerine yüklenmiştir. Örneğin, şehir halkları arasında sosyal ilişkiler tarikat yoluyla düzenlenmiştir. Devletteki tüm ilişkiler kanuna tabi tutulmuştur. Böylece devletin kurumsal yapısı, keregesi kurulmuştur. Keregeyi şanıarak ile devam ettirecek ulk görevini boylar

ile kabilelerin manevi rehberi beyler sürdürmüştür. Böylece birbirine bağımlı olan birisi olmadan diğerinin varlığı düşünülemez devlet kurumsal sistemi oluşmuştur. Bunun gibi kurumsal sisteme sahip olan devlette adalet ile kanun her zaman üstündü. Toplumun her bireyi kendisini söz konusu toplumun tam üyesi olarak saymıştır. Birinin diğerine hainlik yapması düşünülemezdi. Çünkü her bir kişinin arkasında akrabası ya da soydaşı yer alıyordu. Kendilerini Yüce Yaraticının temsilcisi sayan evliyaların amacı gerçekleşmiştir. Onlar orta asırlarda adaletli toplumu meydana getirdi ve o zamandaki Cuci ulusu, adalet ile kanun çerçevesinde yöneten Peygamber zamanındaki topluma yakınlıkta çabasında oldu. Ancak idare sisteminin hiçbiri mutlak idareye sahip değildi.

Özbek hanın Yesevi yolu temsilcilerine dayanarak Cuci ulusunda sürdüren reformu sadece eski Türklük idare sistemini oluşturmamıştır. Bunun yanı sıra devletin ismini değiştirme konusunda da etkili olmuştur. O zamandan itibaren Cuci ulusu Altın Ordu olarak isimlendirilmiştir. Bu ise Altın Ordu devletinde herkesin irade hukukuna önem verdiğini, vicdan özgürlüğü sağlanan adaletli toplum oluştuğunu göstermektedir. Bu olay Altın Ordu devletinde ilim ve kültürün gelişmesine önemli ölçüde etkilemiştir. Böylece Altın Ordu devleti gelişerek son zirvesine ulaştı. Altın Ordu devletindeki istikrar, Türk halklarının manevi birlikteliğinin durağan olmasına dayanmaktadır. Büyükten en küçüğüne kadar birbirine bağlı, birisi olmadan diğerinin varlığı düşünülemez olan bu devlet sisteminde manevi birlik ve beraberlik ile adalet en yüksek düzeyde sağlanmıştır. Altın Ordu devletinin bileşenindeki Türklerin manevi birlikteliği ile birliğin böylece oluşması onların kültürü ile örf-adet ve geleneğinin eşit olmasına tesir etti ve bir etnos olarak ortaya çıktı.

Türkler arasında oluşan örf-adet ve gelenek toplumun dini-manevi görüşleriyle uyum içerisindeydi ve bu manevi birlikteliğinin temelinde oluşan boy, kabile sistemi gelişerek istikrarlı bir sistemin kurulmasına tesir etti. Özellikle nikâh ilişkilerine ayrıca önem verilmiştir. Aynı boydan, kanbağı olan erkek ve kadın arasındaki nikâh ilişkilerini yasaklamıştır. Bu ise Türk halklarının kan temizliğini korumak ile devletin en temel

unsuru olan boy, kabile sisteminin dağılmamasını sağlamak içindi. Böylece toplumda yaşayan kadınların serbest dolaşmalarına imkaniyet sağlanmıştı. Her köyde aynı boydan ve aynı soydan gelen kişilerin yaşaması dolayısıyla köydeki kadınların erkeklere karşı hiçbir korkusöz konusu olamazdı. Köydeki her kız herkesin kızı, birisine kardeş diğerine abla konumunda idi. Kadınlar ise birisine gelin diğerine yenge idi. Dolayısıyla kadına yönelik davranışların tümü saygıya dayandırılmıştır. Toplumda kadınlara olan saygı ve hürmet bu tarzda oluşmuştur. Kadın, kız ve abla halkın ar ve namusu olarak telakki edilmiştir. Bugüne kadar Kazakların arasında bilinen “Hastalık aştan, kavga karındaştan (kızdan)”, “Dul kavgası-toprak kavgası” atasözleri o zamandan bize intikal eden söylemlerdir ve aynı zamanda kadına olan saygının göstergelerindedir. Ancak Altın Ordu devletinin siyasi sistemindeki değişimler ile toplum hayatındaki olumlu değişimler toplumdaki bazı grupları sevindirmemiştir. Bilakis onlar fırsat buldukça bu gelişmelerin tümünü bozmaya çalışan güçler idi. Onlar, Özbek han devlet idaresine geldikten sonra siyasi iktidardan kovulan Cuci soydaşları idi. Özbek han da hayatta kaldıkça onların etkin çalışmalarına hiçbir fırsat vermemeye çalışmıştır.

Altın Ordu devletinin geleceğine tehlike yaratan diğer bir faktör tahta kimin geçmesi meselesi idi. Özbek hana kadar han tayini Cengiz soyundan gelenlerin kongresinde halledilirdi ve devlet idaresine layık, yaşı büyük Cuci soyundan birisi seçilirdi. Özbek han söz konusu geleneği reddederek, taht seçimini sadece kendisinde bırakmıştır, böylelikle gelecekte devletin kaderi için tehlikeli bir sonuç yaratacağını düşünmemiştir. Çünkü han, tahta miras olarak sadece bir oğlunu tayin eder. Diğer oğulları ise siyasi iktidardan tamamen uzaklaştırılacaktır. Bu mesele ise Özbek han çocukları arasındaki iç rekabeti meydana getirdi. 1342 yılında Özbek hanın aniden vefatı üzerine tahta geçmesi gereken Tımbek'in o esnada Çağatay ulusunda seferde olması, Altın Ordu tahtına kimin geçmesiyle ilgili kavganın ortaya çıkmasındaki en temel faktör olarak bilinmektedir. Söz konusu olayın arka planında Özbek han oğulları arasındaki taht kavgası yer alıyordu. En önemlisi söz konusu devletin dağılmasına tesir eden en temel faktör miras meselesi idi (Sapargaliev 1996: 368).

Özbek hanın vefat ettiğini duyan Tınıbek bulunduğu yerden geri döndü. Annesi Taydulla ile istişare eden Janibek: “Ağabeyim beni tahttan uzaklaştırmak için geliyor”der. Diğer oğullarından Janinek’i daha fazla seven Taydulla, Tınıbek’in tahta geçmemesi için emirleri ikna eder. Tınıbek yaklaştığında onları karşılamak üzere gelerek Tınıbek’i öldürür ve Janibek’e haber verir. Janibek han bundan sonra kardeşi Kıdırbek’i de öldürür. Böylece tahta tamamen geçtikten sonra tüm halka başlarına sarık sarmalarını emreder (Tizengauzen 1884: 263). *Tarihel-Malik en-Nasir Muhammed İbn Kulan ve Evladuhuadlı* yazılı belgede Janibek ile annesinin bir araya gelip Tınıbek’i sarayda öldürdüğü beyan edilir (Tizengauzen 1884: 252).

Taydulla hanım ile Janibek han iktidara geçtikten sonra devletin esas direği olan beylerbeyi ile karaşı beyleri değiştirerek onların yerine diğer dini düşünceye sahip olan insanları yerleştirmesi ihtimali olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü şayet emirlerin, Tınıbek’i öldürmeleri hakikat ise o halde onların Yesevi tarikatının temsilcileri olması mümkün değildir. Çünkü, Yesevi tarikatı temsilcileri hiçbir zaman han soyundan gelenleri öldürmeye yanaşmamıştır. Yesevi tarikatında kişinin soyu ve nesli çok önemlidir ve “hanın kafasını ancak han alır” kaidesine önemle riayet edilir. Demek burada Taydulla hanım ile Janibekhan iktidarı ele geçirmesinden hemen sonra devletin idare sisteminde bazı değişiklikler getirmiş ve böylece Türk idare sistemine kendilerini adayın beyleri devlet idare sisteminden uzaklaştırabilmiştir. Altın Ordu tarihinin araştırmacısı M. G. Sapargaliyev Altın Ordulu aristokrat insanların Janibek taraftarı olduğunu, Özbek hanın Tınıbek’i küçüklükten beri devlet idaresini yönetme konusunda bizzat kendisi hazırladığını bu ise aristokratların aleyhine işlediğini dile getirerek şayet Tınıbek tahta geçerse kendi iktidarını daha da güçlendireceğini söylemiştir. Han tahtını kanunsuz bir şekilde sahiplenen Janibek ise emirlerin çizgisinden çıkmayarak onlara uymak zorunda olduğunu dile getirmiştir (Sapargaliev 1996: 368). Ancak Özbek han, devletin idare sistemini reform yaparken han elindeki idarenin çoğunluğunu beylerbeyi ile karaşı beylerin ve vezirlerin eline teslim ederek, kendisine sadece genel yöneticiliğini bırakması, o devirdeki Altın Ordu devletinin kurumsal sisteminin nasıl

olduğunu Arap tarihçisi el-Ömeri kaydetmiştir (Tizengauzen 1884: 339). Özbek han Altın Ordu devletinin kurumsal sistemini oluşturma konusunda, birbirine bağımlı, biri olmadan diğer sistemin varlığının düşünülmesi imkânsız bir sistemi getirmiş ve taht mirasçısı olarak Tınbek'i söz konusu siyaseti devam ettirmesi için özel hazırlamıştı. Ne yazık ki Özbek hanın söz konusu umudu gerçekleşmemiştir. Tınbek'in yerine Janibek geçti. Bu ise sadece Özbek hanın bir oğlunu diğerine değiştirmesiyle sınırlı değil, devletin tüm siyasi-kurumsal sistemi ile söz konusu sistemin ideolojik esasları olan Yesevi tarikatından uzaklaştırılması anlamına geliyordu. Böylece çok az bir zaman diliminde temeli atılan boy, kabile ve juz gibi sabit ve durağan kurumsal sistemden ve bunların temelini oluşturan Türklükten vazgeçmek anlamına geliyordu. Janibek hanın ilk günden beri Türk geleneği ile örf adet ve tarikatından vazgeçtiğini, şeriat yoluna ve Arap geleneğine intikal ettiğini onun ilk çalışmalarından görmek mümkündür. Tahta geçmesinden hemen sonra geleneksel Türk baş giysisinden vazgeçerek, sarık sarmalarını emretmesi bunun en çarpıcı örneği olarak önümüze çıkmaktadır (Tizengauzen 1884: 263). Altın Ordudaki şeriat ilminin hızlı bir şekilde yayılması Sırderya ve Maverâünnehir bölgelerinde, Harizm, Horasan ve İranda yetişen âlimlerin katkısı büyük olduğunu konuyla ilgili araştırma yapan A. Muminov "İran âlimlerinin Altın Ordudaki Hizmeti" adlı makalesinde etraflıca incelemiştir. Bunun yanı sıra, o zamanda birbiriyle mücadele eden Hanefi ve Şafii mezheplerinin, tasavvuf yolunun güçlenmesi dolayısıyla, onların sûfilere karşı taraf tuttuğunu kaydetmiştir (Muminov 2004: 121-126). Özbek han döneminde tarikata da şeriata da aynı ilgiyi gösterilmiştir. Ancak tarikata daha çok önem verdiğini yukarıda bahsetmiştik. Janibek han ise tarikattan vazgeçerek şeriata yönelmiştir.

Janibek han ile devletin esas direği olan Türk kabileleri arasında meydana gelen söz konusu anlaşmazlıklar hakkında Doğunun ya da Batının hiçbir tarihi belgelerinde rastlanmamaktadır. Ayrıca kazak şecereleri ile kazak halkının ortaya çıkması tarihine ilişkin efsanelerde söz konusu mesele tam olarak aydınlatılmış diye söyleyebiliriz. Örneğin, Asan Kaygı ile ilgili efsanelerde Janibek hana karşı mücadelesi

beyan edilmiştir. Janibek han ve Asan Kaygı arasındaki anlaşmazlıklar devleti ikiye bölmüştür. Asan Kaygı Janibek hanı tek başına terk etmedi, onunla beraber juz kurumuna dâhil olan Türk kabileleri gitmişti.

Janibek hanın Altın Ordu devletinde yürüttüğü dini-ideolojik siyaseti ile devletin kurumsal sistemini değiştirmek için yaptığı girişimleri devletin esas direği olan Türklerin ruhuna aykırı olması Türklerin Janibek hanın yürüttüğü siyasetinden vazgeçirdi. Asan Kaygının Altın Ordudan ayrı Alaş devletini oluşturmuştur. Bu ise devletin iç birlikliği ile gücünü zayıflatmıştır. Buna rağmen Altın Ordu, İran, Horasan ve Maverâünnehir bölgelerinde yetişen âlimlerin sayısı çoğaldı. Janibek han kendi döneminde en bilgili dindar yönetici olarak tanındı. Orta asır tarihçileri onu bu şekilde anlattı. Onun hakkında *Anonim İskender* adlı eserde şu satırlar yer almıştır: “Janibek hanın adaletini Anuşirvan adaletiyle aynı safhada ele alır. O tüm Özbek ulusunu İslam dinine yönlendirdi, puthaneleri ise imha etti. Birçok cami ve medreseler yaptırdı. O tüm çabasını Müslümanların yararına adadı” (Tizengauzen vd 1941: 128). Bu eseri için onun ismine “el-Aziz” kelimesi eklendi. O günden itibaren o ez-Janibek olarak adlandırılmıştır. İslam dinindeki Hanefi mezhebi âlimleri ve Hanefi Okulu hakkında araştırma yapan A. Muminov Altın Orduda Muhammed İbn İsa eş-Şirvani, Muhammed İbn Muhammed el-Haravi gibi fıkıh âlimleri ile Kutbuddin İbn Muhammed İbn Muhammed er-Razi eş-Şafii et-Tahtani (1364-1365) ve Sa'ded-Din Mesud İbn Ömer et-Taftazani en-Nesai el-Horasanî gibi ansiklopedist alimlerin hizmet ettiğini kaydeder. (Muminov 2004: 124). Genel olarak geleneksel din ilimlerinin; teoloji, felsefe, mantık, fıkıh, Arap filolojisi gibi bilim dalları hızla gelişti. (Muminov 2004: 125). O dönemde buna cevap olarak tasavvufi yönelişteki eserlerin ortaya çıktığını gözlemlemek mümkündür. Mahmud Bulgarî'nin *Nehce'l-Feradis*, Rabguzî'nin *Husrevve Şirin*, Hova İshak İbn İsmail Ata et-Türkistani Kazıgurtî'nin *Hadikatü'l-Arifin* gibi eserlerin telif edilmesi Altın Ordudaki ideolojik mücadelenin sadece devletin belli sistemiyle sınırlı kalmadığını, genel bir özelliğe sahip olduğunu, özellikle din ilimleri alanında rekabetin söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum Janibek hanın elindeki idarenin zayıfladığına,

Özbek han dönemindeki devletin bütünlüğüne tesir ettiğini göstermektedir. Burada şöyle bir soru akla gelebilir: Janibek hanı bunun gibi bir yola sevkeden temel güç nedir? Bugün bu soruyu tam olarak cevaplandırmamız mümkün değildir. Ancak onun devlet idare sistemini analiz yaparken Janibek hanı böyle bir yola düşmesine sevkeden iki sebebin olduğunu söyleyebiliriz. Birincisi,hanın mutlak iktidar olma hevesi; ikincisi ise Janibek hanın İran kültürü etkisinde tahsil alması idi. Janibek hanın devlette mutlak iktidarı oluşturma yolundaki guru- ru, devletin dini ideolojik yönünün değiştirerek o siyasete uyarlanmış devlet idare sistemine değişiklik getirmesine yol açtı. Kendi halkının değerlerine saygısı olmayan, yabancıya ait şeyleri kendi değerinden üstün koyan Janibek han kendi eliyle yaptığı sistemin kurbanı olmuştur. O Türk halkının dini düşünce ve kültüründen vazgeçerek yeni devlet idare sistemini kurmak istemiştir. Akıbetinde devletin bozulmasına sebep oldu. Kendi geleneksel kültürü ile dinini muhafaza edemeyen halk, hiçbir zaman kendi devletini devam ettiremeyeceğini Altın Ordu devletinin hüznü kaderi bunun en çarpıcı örneğidir. Janibek han kendi oğlu Berdibek tarafından öldürülmüştür. Üç yıldan sonra Berdibek'in kendisi öldürülmüştür. Böylece Cuci ulusunun temelini atan Batu soyundan gelen ve Altın Ordu tahtına geçecek erkeklerden kimse kalmamıştı. Bu üzücü olayı Kazak halkı "Nar boynu Berdibekle kesildi" olarak ifade etmiştir. Bu olay Altın Ordu devletinin başına gelen musibetin başlangıcı idi. Bundan sonraki dönemde vaktiyle Özbek hanın siyasi idareden uzaklaştıran Cuci nesli harekete geçti. Batu han soyundan miras olarak kalan Altın Ordu tahtı için Cuci nesli arasındaki kanlı savaş başlamış ve bu Emir Timur'un Altın Orduyu tamamen işgal etmesiyle sonuçlanmıştır. Altın Ordu devletinin kapsamındaki Türk halkının ilk etnik bölünmesi bu dönmeden itibaren başlanmıştır. Şimdiki Tatar, Başkurt, Kırım Tatarları ile diğer Kuzey Kafkas bölgelerinde yaşayan Türk halkları o dönemde diğer ideolojik akımların etkisiyle diğer etnik birlik olarak oluşmuştur.

Bundan sonraki dönemde Edige bey Altın Ordu devletini tekrar oluşturma çabasına düşmüştür. Ancak onun bu çabası olumlu netice vermemiştir. Bunun iki sebebinin olduğunu söyleyebiliriz: Birincisi,

Türk halklarının ruhani, kültürel birlikteliğinin bozulmasıdır. İkincisi, Emir Timur'un Toktamış'ı mağlup ettikten sonra Cuci neslinin tekrar harekete geçerek Saray tahtı için savaşı başlatması idi. Ancak Edige beyin çabası neticesiz olduğu için, onun çabasının bundan sonraki dönemde Türk devletinin kaderine doğrudan etkisini göstermiştir. Edige'nin söz konusu çabası Altın Ordu devletinin üzüntülü kaderine ilişkin yaptığı yanlışları değerlendirirken, yeni kanun projesi "Töre" ile "Yasa"yı tekrar oluşturması idi. Edige'nin oluşturduğu kanuna dayalı sistemi Türk halkının devlet sistemini oluşturmasında bundan sonraki asırlarda önemli rol oynamıştır. Dolayısıyla Edige beyin Altın Ordu devletinin tekrar yapılandırmasındaki çabası konusuna önemle üzerinde durulması gerekir. Edige beyin soyu itibarıyla Özbek hanı İslam dinine boyun eğen dört şehyin Zengi Ata'nın talebesi Sadreddin Şeyh-Baba Tuklas – Baba Tukti Şaştı Aziz'in torunu (torununun çocuğu olabilir) idi. Sadreddin Şeyh'in kendisi Ottrar'ın en son Karahanlı beyi Hasan İbnEbu'l-Halık hanın dördüncü soyundan geldiğini yukarıda da zikretmiştik.

Eski Türk yönetici hanedanından gelen Edige bey, İran'ın dini düşüncesi ile İran Devlet İdare sisteminin Cuci ulusuna sirayet etmesini tehlikeli olarak saydı. O, Özbek hanın oluşturduğu ruhanî, kültürel birliği muhafaza etmek yolunda çaba gösterdi.

Yabancı tarihçilerin Edige'yiDeşt ile Kırım yöneticisi olarak tanımasında az da olsa doğrunun payı olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü, Edige kendisi han tahtına geçerse de, hanın her zaman kanuna riayet etmesini ve kanuna aykırı bir iş yapmamasını talep etmişti. Edige döneminde kanun her zaman üstün kılınmıştır. İbn Arapşah'ın "Herkesin yürüyeceği yolu çizdi" diye kaleme alması bunun açık kanıtıdır. Edige bey Timur Kutluğ han öldükten sonra, onun kardeşi Şadibek'i han olarak seçmiştir. Muin ed-Din Natanzî'nin Fars ve İsfahan yöneticisi Emir Timur'un torunu İskender'e yazdığı tarihinde, Edige beyin Timur Kutluğ öldükten sonra Şadibek'i han tahtına oturtmasını, örf-adeti tertip eden "Töre" ile yöneticilik sistemini tertip eden "Yasa" kanununu oluşturduğunu, önceden özgürlüğü olan bir halkın sonradan baskıya uğradığını söyler. Şadibek hanın bu kanuna boyun eğmek

istemediğini, Edige'ye karşı çıkararak suikast yapmak istediğini, Edige onun bu niyetini fark ederek bunun tedbirini aldığını ve böylece Şadibek Azerbaycan'a kaçtığını yazar (Tizengauzen vd 1941: 133). Burada Edige'nin söz konusu kanunu çıkarmasına ne gibi bir faktör sebep olmuştur? gibi sorusu akla gelebilir. Bu soruyu yanıtlamak için Özbek han döneminde oluşturulan kanun projesini kısaca gözden geçirmekte yarar vardır. Onları değerlendirirken onların özelliklerini öğrenmeden Edige beyin meydana getirdiği ve kabul ettirdiği kanununun tarihteki rolünü anlamamız mümkün değildir.

Edige bey Altın Ordu devletinin başından geçirdiği üzüntülü tarihten ders çıkararak, kendisinin oluşturduğu "Töre" ile "Yasa" kanununu kabul etmeye mecbur kalmıştır. Söz konusu kanuna göre herhangi Cuci soyundan gelen birisi han olabilme hukukundan mahrum kılınmıştır. Hanı Cengiz han soyu arasından, Cuci ulusunda Cuci soyu arasından seçmek, boy, kabile başkanlarının, beylerin salahiyetine verilmiştir. Han olarak seçilecek şahıs, Cuci soyundan gelen beylerin incelemesinden geçmesi gerekiyordu. Beylerin istemediği ya da sevmediği birisi Cuci han tahtına geçemezdi. Mahkeme idaresi de tamamen beylerin eline geçmişti.

Edige'nin kabul ettiği kanunu ondan sonraki dönemlerde Kıpçak bozkırında idare sistemini tertip eden temel alete dönüştürüldü. Han olmak isteyen Cuci ulusundan herhangi birisi eskiden olduğu gibi silah kuşanarak halkın huzurunu bozmaya hakları yoktu. Kimin bey olacağını Nogay beylerinin inisiyatifinde idi. Nogay Ordusunun tarihini araştıran V. V. Trepavlov "kimin han olacağını Nogay hallediyordu; herhangi Cengiz soyu Ordusuna Mangıt beylerinden elçi gelerek, onlara han olmaya kendilerini aday olarak gösterecek olursa, sultan hakiki anlamda sevinerek kendi geleceğinin iyi olacağına inanıyordu" demiştir (Trepavlov 1993: 43-61). Bu geleneğin Kazak bozkırında Kazak hanlığının tamamen dağılına kadar devam ettiğine tarih şahittir.

Edige bey öldükten sonra Altın Ordu devletinin sağ kolu İdil kıyısı da dahiltamamıyla Hz. Muhammed'in tahtı emrine girerek hususi devlete dönüştü. İdil ve İrtiş arasındaki yerlerde Ordu Ejen ile Şiban soyu idare eden birkaç hanlık meydana geldi. İdil'in Batı kısmındaki

halklar Türk beylik sistemiyle Yesevi yolundan tamamıyla vazgeçmişti, İdil'in Doğu kısmındaki halklar ise söz konusu sistemi tamamıyla muhafaza ederek, boy, kabile kurumlar başkanları ellerindeki iktidarı devam ettiriyordu.

1429 yılında tarih sahnesine Özbek ulusu olarak bilinen devlet ortaya çıktı. Abilhayır han idare eden ulusun Özbek ulusu olarak adlandırılması Özbek hanın kurduğu devlet sisteminin söz konusu ulusta tamamen korunduğundan dolayıdır ve bu insanların Özbek hanın oluşturduğu yola sadakatli olduğunu gösterir. Bu yüzden söz konusu ulus Özbek ulusu olarak isimlendirilmiştir. Devletin dini-ideolojik yönelişi de Özbek han dönemindeki gibi Yesevi yolu olduğunu tarihi belgeler desteklemektedir. Söz konusu devlet hakkında orta asır tarihçisi Mahmud İbn Veli şöyle demiştir: “Janibek han öldüğü 758/1356-57 yıldan 835/1428-29 yılına kadar Deşt-i Kıpçak tahtına oturacak akıllı ve sebatlı bir yönetici bulunamadı. Bundan dolayı devlette din ile devlet görevi zayıfladı. Halkın bütünlüğünü sağlayan ağ koptu, birlik ve beraberlik kayboldu. Bu ülke halkının böylece zorluk çekmelerini gören Yüce Allah ülkenin geleceğini aydınlatan, din ile devlet görevini tekrar yapılandıracak yeni nurlu ufka çıkarmıştır. O Abilhayır han idi. Dünya tekrar aydınlandı. Bozulan dünya tekrar eski haline döndü. Toplum üyelerinin amacı normal hale getirildi. Toplum tekrar başarılarla gelişmeye başladı. Meşhur Ahmed yolunun kanunu ile Muhammed’in dini tekrar gelişti” (*Mateiali po İstorii Kazahskih Hanstv* 1969: 140-171). Bu küçük pasajın kendisi İslam dini başta olmak üzere Yesevi yolunun Altın Ordu devletinde nasıl bir rol oynadığını, Abilhayır’ın söz konusu yolu tekrar yapılandırıldığını göstermiyor mu? Demek ki bu Cuci ulusundaki halkları bir araya getirme sürecinin temelinde Yesevi yolu olduğunu, manevi faktörün önemli anlam taşıdığını gösteriyor. Şimdi Abilhayır’ı tahta geçiren ve han olarak tayin eden kimler idi sorusu üzerinde duralım. Mesut İbn Osman Kuhistani’nin *Tarih-i Ebu’l-Hayrbani* adlı eserinde aşağıdaki şahısların isimleri söz edilir: “Tüm askerbaşı, Hz. Peygamber temsilcileri, “Ta” ve “Ya sin” (süfiler) temsilcileri idi. Onların arasındaki en ünlüleri Kul Muhammed Seyyid ve Kara Seyyid (Allah onların kabirlerini nurlandırın) ve Buzuncar

bey Kiyat, Vekkas bey Mangit, Şeyh Sofi Oğlan, Satuğ bey, Suyınşı bey, Kara Kedey dürmen, Ak sofi Nayman, ... Yusuf Hoca okireş Nayman, Kazı Mirza Şat, Bahti Hoca uygur, Rus Konırat vd. meşhur insanlar güçlü emirin sarayına gelerek onun galip askerleri ile hizmetçilerinin arasından yerini almıştır” (*Mateiali po İstorii Kazahskih Hanstv* 1969: 141-144). Yukarıdaki bilgilerden o dönemdeki Kıpşak bozkırında yaşayan Türk boyları ile kabilelerinin başındaki yöneticilerinin hemen hemen hepsinin dini temsil eden insanlar olduğunu görmek mümkündür. Demek o dönemde boy ve kabile başında manevi bir yöneticinin olduğu aşikârdır. Burada “sûfi” ile “hoca” isimlerinin dinle alakası olduğunda hiçbir şüphe yoktur. “Bey” kelimesinin etimolojik anlamına şüpheyle bakanlar vardır. Ancak “bey” kelimesinin orta asırlarda dini ve manevi başkana işaret ettiğine ve Kazak bozkırında dini hayat biçimi olarak bilinen Yesevi yoluyla doğrudan ilişkili olduğuna Kazakların eski atasözleri delildir. Örneğin:

Kahraman dediğimiz barak (köpek cinsi) köpektir,

Her ikiden biri bunu bulabilir.

Bey dediğimiz ak şeriattır,

Elliden biri ancak bunu bulur (Seyfullin 2003: 378).

Ya da “Ülkeye zenginlik bereket değil, bey berekettir” gibi atasözlerinden beyin Kazak toplumunda çok önemli bir konumda olduğunu gösteriyor. Abilhayır han Yesevi yoluna sadık olduğu dönemde, onun taşının yokuşa doğru yükseldiğini ve hiç kimseye boyun eğmediğini tarihi kaynaklardan biliyoruz. Ancak 1446 yılında Abilhayır hanın Sırderya kıyısındaki şehirleri işgal etmesi, Siğanak şehrine kendi merkezini kurması onun devlet idare siyaseti ile devletin kurumsal sisteminin değiştirmesine sevketti. Çünkü o burada Nakşibendi tarikatı temsilcilerinin etkisinde kalmıştır. Ancak yazılı belgelerde Abilhayırhanın Sığanakta kiminle bulunduğu hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak tüm Özbek ulusunun siyasi durumunun değişmesi; Abilhayırhanın uzun zaman kendisinin yoldaşı ve arkadaşı olan Edige'nin torunu Vekkas beyi öldürmesi, Arka'da Kara KıpşakKobilandı'nın Argın'ın beyi Dayır Hoca-Akjol beyi öldürmesi (Kudayberdiuli 1991: 22-23), ondan sonra birçok boy ve kabilelerin Abilhayır'dan ayrılması, halk

önünde affedilemez günah işlediğini gösteriyor. Ata yoldan vazgeçse dahi ahdi bozmasa ve Yesevi yolundan ayrılmazsahalk böylesine ağır cezayı uygun görmezdi. Bu olay Özbek han ulusunu ikiye ayırarak tarih sahnesine iki devleti: Kazak hanlığı ile Şeybaniler devletini meydana getirdi. Başkasının manevi etkisini kabul etmeyen, Türklerin sarsılmaz ruhunun özü olan Yesevi yolundaki halk Kazakolarak isimlendirilerek Ata yurda sahiplendi. Nakşibendi tarikatını kabul eden soğdi-tacik kültürüne uyan halklar ise Ata yurttan ayrılarak Maverayünnehire gitmeye mecbur kaldı.

Böylece Abilhayır hanın Yesevi yolundan vazgeçerek, Nakşibendi tarikatını kabul etmesi Kıpçak bozkırındaki manevi birliği bozarak, halkların manevi ve kültürel yönden bölünmelerine tesir etmiştir. Bu olay Kıpçak bozkırında yaşayan Türk kabilelerinin etnik haritasının değişmesiyle sonuçlandı. Günümüzdeki özbek, kazak, Nogay halklarının eskiden bir halk olduğu, onların içindeki boy, kabile türdeşliğinin halk edebiyatındaki hâlihazıra kadar mevcut bazı örneklerinden anlayabiliriz. Söz konusu sürecin sonucundaXV. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan Kazak hanlığıXVI. yüzyılın ilk yıllarında Merkezi Asya’da güçlü bir memleket olarak kendini gösterdi. Onlara “Kazak” isminin verilmesi, başkanın izinden değil, kendi manevi, kültürel özgürlüğünü korumasına ilişkindir. Türklerin sarsılmaz ruhu – Yesevi yolunun değerini bilen halk Janibek ile Kerey hanlarının bayrağı altına toplanıp Kazak hanlığı olarak meydana gelmiştir. Söz konusu devlet hakkında Muhammed Haydar Dulati *Tarihi Raşidi*’de şöyle demiştir: “Kasımhan tüm Deşt-i Kıpçağı emri altına aldı. Cuci’den sonra hiç kimse Deşt-i Kıpçağıboyun eğdirememiştir. Örneğin, onun binlerce (milyon) askeri vardı” (Dulati, 1996 :349). Böyle güçlü bir devlete dönüşen Kazak hanlığı Kasımhan öldükten sonra dağılmaya yüz tutmuştu. Burada dikkat etmemiz gereken bir mesele, Yesevi tarikatının Kazak boy ve kabileleriyle uyum sağlayarak özdeşleştiğini ve söz konusu boy ve kabilelerin ayrılmaz birparçası olduğunu söylememiz gerekir. Kazak boyları Kazak bozkırında ikamet eden hoca hanedanıyla yakından ilişkili oldu. Boyun her bir üyesi Yesevi tarikatının da üyesi olmuştur. Her bir boyun, juzun manevi başkanı, piri olur. Kazaklarda yöneticilik söz konusu beylerin elinde idi. Yöneticiliği

şariat kanunlarına göre yürütmüştü. Çünkü bu mesele Altın Ordu döneminden kalan bir sistem idi. Şariat kanunlarına karşı gelen han fermanlar uygulanamaz idi. Dolayısıyla Kazak bozkırında bey sözünün her zaman önemli bir yeri vardı. Özbek ulusunun hanı Abilhayırhanın beylerin talebini yerine getirmedeği için nasıl bir ceza uyguladığını, halkın çoğunluğu ona olumsuz bir tavır takındığını, Janibek ile Kerey hanları izinden giderek Kazak hanlığını kurduğunu yukarıda bahsetmiştik. Şunu üzülererek dile getirmeliyiz ki, Kazak hanları Abilhayırhanın yanlışlarından ders alamamıştır. Onlar halkın iman birliğiyle ilgili meselelerle oynamanın kötü sonuçlar çıkaracağını anlayamadı. Kasımhanın bir yanlış tüm halkın, devletin kaderini olumsuz yönden etkiledi. Burada Yesevi ile Nakşibendi tarikatları arasındaki çatışma Kazak hanlığının kaderini olumsuz yönden etkileyen bir faktör olarak saymamızda hiçbir beis yoktur. Yukarıdaki Kasım hanın yaptığı yanlış, Nakşibendi tarikatını Kazak bozkırına getirmesi ve yayması idi. Bununla ilgili Muhammed Talib'in *Matlab et-Talibin* adlı eserinde şu bilgiler yer alır. 1512 yılında Safevilerin Necdi Sani komutanlığında başlattığı asker ile Babur'un başlattığı asker Buhara şehrine girdiği, ondan kaçan Cuybari şeyhi İslam hoca Kasımhana sığındığı, Kasımhan o zaman Nakşibendi şeyhi Ebu Bekir Sa'dın müridi olduğu söz edilir (Abuseyitova 1998: 268). Kazak halkı Haknazar döneminde tekrar bir araya gelerek güçlü bir devlete dönüştü. Böylece Haknazarhan'ın tekrar Yesevi şeyhlerine uyduğu ihtimali yüksektir. Şigayhan ile onun oğulları Tauekel ile Esim sultanları tamamen Nakşibendi tarikatında olduklarını tarihi belgelerde görmektedir. Mesela, Şigayhan tahtına oturan Tauekel kendisinin 120 çocuğuyla Nakşibendi'ye şeyhi Hoca İshak'a mürid olduğu zikredilir. Ancak sonradan bu düşünceden vazgeçerek, tekrar Türkistan'daki Yesevi şeyhlerinin birine mürid olduğu söylenir (Stuart 1999: 97) "Ziyau'l-Kulub" adlı elyazmada bu bilginin tarihi gerçek olduğunu, 1590 yılının sonuna doğru Tauekelhanın tekrar Yesevi şeyhlerine teveccüh ettiğini ispatlayacak ikinci bir belge vardır. Söz konusu belge Hoca Ahmet Yesevi türbesini sahiplenen Akkorganlı hocalar hanedanının hem soy ağacı hem de Hazireti Sultan'a has vakıf yerlerinin belgesi olarak bilinen *Nesebname* nüshasında, söz konusu belgenin gerçek olduğunu ispatlayan Tauekel Muhammed hanın

mührü vardır. Bu ise Taukel Muhammed hanın Yesevi şeyhlerine boyun eğdiğini gösterecek önemli belgedir. Dursun Muhammed han Taukel Muhammed hanın dini yönelişini devam ettiren tarihi belgeler de bunu destekliyor. Dursun Muhammed Yesevi şeyhleriyle “Hazireti Sultanın” vakıf yerlerini tanıyan sayılı hanlardan birisidir. XIX.yüzyılın Rus araştırmacısı P. Lerh 1867 yılında Türkistan’a olan ziyaretinde şeyhu’l İslam Nasrullah’ın elinde, hicri 1035 yılında Dursun Muhammed hanın Hoca Ahmet Yesevi soydaşlarına verdiği vakıf belgelerinin var olduğunu görüp bununla ilgili kaydetmiştir (Kojaev 2000: 44). Bunun ötesinde Dursun Muhammed hanın Nakşibendi şeyhlerinin Kazak bozkırına geçmesini yasaklaması Dursun Muhammed’in Yesevi tarikatında olduğu, yabancı bir dini yönelişin ülkeye girmesini yasaklaması ile ülkenin manevi birliğini korumaya dikkat ettiğini gösteriyor (Abuseyitova 1998: 268). Ancak, Dursun Muhammed han ile Esim han arasında gerçekleşen savaşta öldürülerek, Kazak hanlığının tahtına Esim han geçti. O tahta geçer geçmez Nakşibendi tarikatını devlet ideolojisi derecesine çıkarmaya çaba gösterdi. Esim hanın çıkardığı “Esim hanın eski yolu” kanunu Kazak hanlığında Arap gelenekçiliği şeriatının Hoca Ahmet Yesevi döneminden sonra Türkler arasında tekrar gelmesi idi. Dolayısıyla bu kanun “eski yol” diye adlandırıldı. Türkistan, Şimkent, Taraz, Sozak gibi şehirlerdeki halkların ilk Kazak-Özbek olarak bölünmesi bu dönemde gerçekleşti. Esimhanın söz konusu kanunu, göçmen Kazak toplumuna pek etkili olamamıştır. Yesevi yolu temsilcileri ve beyler kendi elindeki iktidardan vaz geçmek istemedi. Böylece halk arasında bölünmeler oldu. Taukehanın “Yedi yargı” adlı kanununun zuhur etmesinden sonra Yesevi yolunun kanuni bir şekilde devlet ideolojisinden tamamen kaldırıldı. Yesevi yolu temsilcilerinin beylik sisteminden tam olarak uzaklaştırdı. Yesevi yolu temsilcileri Taukehanın gösterdiği baskısı hakkında *Neseb-name* nüshalarında şöyle söz edilir: “Nice zamandan sonra (Nimetullah hocanı) köle yaptı. Kırgıza götürdü. Hazireti Hoca Nimet hoca Azizdar sonradan gidip vaaz yaptı. Kabul etmedi. Hazireti Hoca Nimet hoca Azizdar mürşitlik yaptı. Nemengen’de 1200 ev halkı onun müridi idi. Hazireti Hoca Nimet hoca Azizdar Nemengen’de şehit oldu” (*İslamizatsiya i Sakralniye Rodoslovniye* 2008: 98). Bu küçük pasajdan Taukehanın

Yesevi yolu temsilcilerine ne kadar baskı yaptığını görebiliriz. Doğduğu yerden ayrılarak, Nemengen'e gidip, hocalık yaptığı yerde öldürülmüştür. Bunun nedeni bize göre kendisinin dini-manevi yönelişinden vazgeçmemesi olabilir.

Bu Yesevi tarikatı temsilcilerinin toplumdaki etkisini azalttı. “Yedi Yargı” zuhur etmeden önce Yesevi şeyhlerinin hukuku han hanedanının hukukuyla eşit seviyede olmuş, onları “aksuyek” (otorite sahibi) olarak isimlendirilmiştir. “Yedi Yargı” meydana geldikten sonra ise onların hukuku sıradan insanların hukukuyla aynı konuma getirildi. Taukehanın söz konusu reformundan sonra beyler enstitüsü her boyun, her kabilenin kendisinden çıktığı beylerin eline teslim edildi. Bu eskisi gibi beylerin hana, devletin idare sistemine olan tesirini azalttı. Devlet idare sisteminde çok büyük değişiklikler oldu. Devlet idare sistemi şu basamaklardan ibaret idi: Han, Ata (baş vezir), Ordu beyi, Yedi Yargı müşavirliği, Kaz (Genel halkın toplantısı, istişare), Yöneticiliğin temeli. Bu idare sisteminde boy enstitüsü dördüncü mertebeye düşürüldü. Söz konusu beylerin elinde iktidar yoktu. Devlet idare sistemi fars özelliğine bürünerek mutlak idare sistemine değişti.

“Yedi Yargı”ya kadar toplumdaki dini, manevi başkanlık, hukuki idare hoca hanedanının, Yesevi tarikatı temsilcilerinin elinde idi, “Yedi Yargı”dan sonra dini-manevi idare Nakşibendi şeyhlerine teslim edilerek, pirin hizmetini Nakşibendi şeyhleri yapmıştır. Çünkü, Nakşibendi tarikatı temsilcileri halkla bir olup, onun dini, manevi terbiyesiyle uğraşmamıştır. Sadece yılda bir kere gelerek mürid olanlardan zekat toplayarak geri dönüyordu. Bu ise halka kendisinin geleneksel dini düşünceleri ile kültürünü korumaya imkân vermiştir. Yesevi tarikatı temsilcilerinin çoğunluğu kendilerinin beraber yaşadığı halklabir araya gelip geleneksel hizmetini devam ettirmiştir. Bazıları ise Sırderya kıyısına göç ederek yerleşik hayata geçmiştir. Ancak dini-manevi alanlardaki değişmelere rağmen Yesevi yolu Kazakların örf-adeti ile geleneğinde korunmuştur. Önceki dönemlerdeki “cehri zikir” de devam etmiştir.

Kazak bozkırındaki hukuki idare boy, kabile, juz kurum başkanlarının, yani beylerin elinde idi. Bu ise Yesevi yolunun kanununun haricinde hayat bulmasına imkân sağladı.

“Yedi Yargı”nın Kazak toplumuna olan daha bir olumsuz etkisi şu ki, Cengiz soyunun hukukunu güçlendirerek, her juz’ün başına özel bir han tayin etmesiydi. Bu olay Kazak hanlığının içki siyasi bölünmelerine sebep olan temel faktörlerden birisiydi. XVIII. yüzyılın ilk yıllarında Kazak hanlığında oluşan bunun gibi durumlardan yararlanarak Kazak düşmanları kendi menfaati peşine düşmüştü. Taukehan daha hayattayken devletin birliğini muhafaza etmeye çalışmışsa da, onun ölümünden sonra devletin birlikteliği tehlike altında kaldı. Onun oğlu Polathan babası Tauke’nin yürüttüğü siyasetini devam ettirememiş ve han içinde tekrar anlaşmazlık meydana gelmişti. Sonunda onlar 1723 yılında Cungarların hücumuna maruz kalmış ve Kazak halkının başına karanlık kaplamıştı. Kazak halkında manevi birliğin olmaması başına gelen ağır günlerde hemen belli oldu. Polathan vefat ettikten sonra Abilhayır ile Sameke hanın savaş meydanını bırakarak, askerleriyle çekilmesi söz konusu manevi birliğin olmadığına delildir. 1740 yıllarında Abılayhanın tarih yüzüne çıkması Kazakların başını bir araya getirmeye, tekrar güçlü bir devlet haline gelmeye imkân sağlamıştı. Abılayhanı Kazak bozkırındaki herkesin tanınmasının sebebi, onun Kazakların eski manevi yolu olan Yeseviliği kabul etmesi idi. Üç juzun başını bir araya getirerek güçlü bir memlekete dönüştü. Jüzler arasındaki kin ve adavet bertaraf olmuştu. Abılayhan Cungarlara galip geldikten sonra 1771 tarihinde Türkistan’da tüm Kazaklar toplanarak üç jüz han seçti. Hiçbir hana gösterilmeyen saygı gösterilerek, han kaldırma geleneği “Hazireti Sultan”ın içinde gerçekleşti. Ancak Abılayhan Yesevi yolunu tamamıyla tekrar devletin ideolojisi düzeyine çıkaramadı. Onun bu siyasetine karşı çıkan “Yedi Yargı”yi destekleyen ve idareyi eline alan boy ve kabilenin beyleri idi. Onlar üzerindeki iktidarlıktan vaz geçmek istememişti. Bu siyasetin sonu Abılayhan’ın ölümüyle son buldu. Abılayhan vefat ettikten sonra Kazak hanlığı hususi devlet olarak hayat sürdüremedi. Kazak bozkırının kuzeyi Rus çarlığın eline, güneyi Kokan hanlığı, Batısı ise Hiva hanlığı eline geçti.

İşte, Türkistan’daki Hoca Ahmet Yesevi’nin kurduğu yolun Türk tarihinde aldığı rolü bunlardan ibarettir. Dolayısıyla insanlar Türkistan’a saygı göstererek “Hazireti Türkistan”, Hoca Ahmet Yesevi’yi “Hazi-

reti Sultan” diye isimlendirmiştir. Türkistan ile Yesevi ismi Türklerin iman birliğini ortaya koymuştur. Yesevi ilmi yayıldıkça insanların güç ve kuvveti artmıştır. Bozkırı mesken edinen kahraman halkın güçlenmesi ya da zayıflaması Yesevi ilminin etkisiyle meydana gelmiştir. Altın Ordunun dağılmasından itibaren Kazak hanlığının savrulmasına kadar geçen zaman içerisinde tarihi olaylara, dini ve manevi süreçlere tahlil yaptığımızda şöyle bir sonuca varabiliriz ki, Türk halklarının başına gelen en büyük musibet, Yesevi yolundan uzaklaşmaları olmuştur. Maalesef, tarihte Yesevi yolunun hayattarlığı kendiliğinden durduğu anlatılıyor. Hakikatinde bu böyle değildir. Yesevi yolunun tarihten silinmesine sebep olan en temel güç, Avrasya’yı yöneten Cuci ulusunun mutlak idareye olan hevesi idi. Çünkü Yesevi yolu devlet ideolojisi olduğu dönemlerde hiçbir han mutlak yöneticiliğe ulaşamayacağını biliyordu. Dolayısıyla Yesevi yoluna aykırı olan çeşitli dini yönelişleri alet olarak kullanmıştır. Onlar Yesevi yolunu tarihten silmekle mutlak idareyi ele geçiririz düşüncesindeydi. Ancak Yesevi yolundan vazgeçmek Türk devletinin bozulmasına sebep olabileceğini anlamamıştı. Çünkü Yesevi yolu Türk halklarının sarsılmaz ruhunun esası olduğunu kendilerinde hissedemedi.

Kaynakça

- Abuseytova, Mayra. (1998). *Kazakistan i Tsentralnaya Aziya v XV-XVII vv: İstoriya, Politika, Diplomatiya*. Almatı: Dayk-Press. 268.
- Bartold, Vasiliy Vladimiroviç (1963). *Turkestan v Epohu Mongolskogo Nashestviye. Soçinenie*. C. I, Moskva: İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturi, 760.
- Bartold, Vasiliy Vladimiroviç (1963). *Obşie Raboti Po İstorii Sredney Azii. Raboti Po İstorii Kavkaza i Vostoçnoy Evropi. Soçineniye*, C. II, Moskva: Vostoçnoy Literaturi Yay, 1020.
- İslamizatsiya i Sakralniye Rodoslovniye v Tsentralnoy Azii* (2008). C. II, Almatı: Dayk-Press, 127.
- Kojaev, Muhtar (2000). *Yasi-Türkistan Taribi*, Almatı: KAZ Akparat, 44.
- Mateiali po İstorii Kazahskih Hanstv XV-XVIII vekov (İzvoleşenie iz Persidskih i Tyurkskih İstoçnikov)* (1969). Alma-Ata: Nauka Kaz SSB, 140-171.

- Mominov, Ashirbek ve Jandarbek Zikiriya (1992). *Mevlana Safi ed-Din Orun Koylagi. Nesebname*. Turkistan: Mura, 24.
- Haydar Dulati, Muhammed (1996). *Tarihi Raşidi*. Taşkent: FAN, 727.
- Muminov, Aşirbek (2004). “Deyatelnost uçenih-ulema iz İrana v Zoloyoy Orde” *Materiali Mejnaraodnogo Kruglogo Stola İstoriko Kulturnie Svyazi İrana i Deşt-i Kıpçaka v XIII-XVIII yy*, Almatı: Dayk-Press, 121-126.
- Ömiraliev, Kulmat (2003). “Ata Tarihimizga Unilsek”, *Kazak Ordasi* 3, 20.
- Raşid ed-Din (1952). *Sbornik Letopisey*. C. I, Moskva-Leningrad: AN SSCB, 80-91.
- Seyfullin, Saken (2003). “Biler Sozderi”, *Kazaktin Ata Zandari*, C. II, Almatı: Jeti Jargı, 376-385.
- Sapargaliev, Manarbek (1996). “Raspad Zolotoy Ordi”, *Na Stike Kontinentov i Tsivilizatsii*, Moskva: İman, 277-526.
- Tizengauzen, Romaskaeviç ve Volin (1941). *Sbornik Materialov, Otnosyaşihysya k İstorii Zolotoy Ordi. İzvoleşenie iz Persidskih Soçineniy.*, Moskva: SSB, 128.
- Stuart D (1999). “Svedeniya Agiografiçeskoy Literaturi Po İstorii i Religiı Kazahov. (Hoca İshak Veli)”, Şelkoviy Put i Kazakistan (*Materiali Nauçno Praktiçeskiy Konferensii*). Almatı: İzdatelskiy Dom Jibek Joli, 89-100.
- Kudayberdiuli, Şakarim (1991). *Türk-Kırgız-Kazak hem handar Şeciresi*, Almatı: Kazakistan, 22-23.
- Tizengauzen V.G (1884). *Sbornik Materialov Otnosyaşihysya K İstorii Zolotoy Ordi*. C. I. Sankt-Peterburg.
- Trepavlov V.V. (1993). “Nuradini Nogayskoy Ardi”, *İstoriko Geografiçeskoy Aspekti Razvitie Nogayskoy Ordi*, Mahaçkala: 43-61.
- Trimeningem J.S (1989). *Sufiyskiye Ordeni v İslame*, Moskva: Nauka, 328.
- Volin S (1960). “Sevedeniye Arabskih İstoçnikov IX-XVI vv. o Doline Reki Talas i Smejnih Rayonah”//*TİLAİE*. C. VIII. Alma-Ata: AN Kaz SSB, 72-92.

III. OTURUM/Salon A

“Yeseviliğin İnançsal Etkileri”

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU

Prof. Dr. Orhan ARSLAN

Yesevî Terbiyesi ve Zikrinde Esmâ-i Hüsnâ

Professor, PhD. Alyona BALTABAYEVA

Hoca Ahmed'in Nazarında Şamanizm ve İslam Sentezi

Ermanno VISINTAINER

Ahmed Yesevi Poet and Mystic,
Halfway Between Shamanism And Sufism

Yrd. Doç. Dr. Hammet ARSLAN

İslam'ın Hint Kültürüne Etkisi: Ahmed Yesevi,
Kabir ve Guru Nanak Örneği

HOCA AHMED YESEVİ TERBİYESİNDE VE ZİKİRİNDE ESMAİ HÜSNA

ORHAN ARSLAN*

ESMA

Allah isminin 12 anlamı var: Sevgi.

Allah anlam demektir, amaç demektir. Allahsız insan hiçtir, Allahsız hayat sapıklıktır. İnsan ancak Allah ile tatmin olur. İslam insanı arar, insan da İslam'ı arar.

Allah'ın varsa neyin yok, Allah'ın yoksa neyin var.

İnsan taptığı ve ibadet ettiği varlığı tanımak ister.

Bir mümin için Allah'ı tanımak olsa da olur değil, olmazsa olmaz bir konudur.

Allah'ı gereği gibi bilmeden, tanımadan ve anlamadan ibadet edilemez, bu kesin. Kesin olan bir şey daha var: Esmâi Hüsna bilinmeden Allah gereği gibi tanınmaz.

İlim, Esmanın tecellisi ile ilim olur. İlim adamı da kaç esma ile ihşa olursa, o kadar âlim olma seviyesine erişir.

Hadis: **“Esmayı ihşa eden cennete girer.”** Ezberleyen değil.

Esmâ, duvarlara asılan nostaljik süs değildir, Esmaları bilmek, anlamak herkesin görevidir; Allah'ın emridir, farzdır. İnsan Allah ile tanışmalıdır.

* Prof. Dr.

Esmâi Hüsna, insanın kalitesi ile alakalıdır. Esmâ ile ihşa, seviye ve seciye kazanma işidir. Esmâyı bilmek adam olmaktır.

Esmâi Hüsna “Allah’ın güzel isimleri” demektir. Maalesef günümüzdeki pek çok insan tarafından duyulmamış bile. Duyanlar da, kaç adet zikredildiğinde hangi dileklerinin kabul olacağına hesabını yapıyorlar.

Yesevilikte sözler, ifadeler ve zikirler çoğunlukla Esmâi Hüsna anlamı üzerine kurulmuştur.

Esmâ duanın anahtarıdır. Hocamız, Rabbimize Esmâi Hüsna ile dua ediyordu.

Hoca Ahmed Yesevi, Divanı Hikmetinde 99 Esmâi Hüsna’dan 33 ismi kullanmıştır.

Burada, sözde ve zikirde en çok kullanılan 8 Esmâi Hüsna’dan; Hakîm (Hikmet), Hâdi, Hakk (Hakikat), Kâfi, Âfi (Afuv), Gafur ve Hay esmalarına kısaca temas edilecektir.

1. EL HAKÎM (HİKMET)

Hocamızın sözlerinin toplandığı divanın adı “**Divanı Hikmet**”tir. **Hâkim; amaçlı ve doğru hüküm veren demektir. Hikmet, Hâkim esmasının fiilidir.**

Hocamız söze şu mısra ile başlar Divanında: “**Bismillah dep beyan eyley hikmet aytıp (Bismillah deyip beyan ederek hikmet söyleyip)**

Hikmet, Allah için kullanıldığında bir şeyi yerli yerinde yaratmak, kul için kullanıldığında bir şeyi yerli yerinde tutmaktır.

Hikmet aramak, yaratılanın içinde anlam aramaktır. Her ilim, Allah’ın eşyaya koyduğu anlamı ve hikmeti arama çabasıdır.

Hikmet insan mutluluğunun garantisidir. Bu hayatın yükünden ancak içinde bir hikmetin bulunduğunu anladığında kurtulur; “**vardır bir hikmeti**” der.

2. EL HÂDÎ

Asi câfi kulung keldi dergâhingge
Kolum tutub yolğa salgıl “Ente’l-Hâdi”
Erklik Kadir yığlab keldim bârgahingge
Kolum tutub yolğa salgıl “Ente’l-Hâdi”

Yolsuz yolğa kirdim dostlar halim harab
Halkdın sorsam heç kim bermes menge cevab
Halıkımsen yol körsetgil âlicenâb
Kolum tutub yolğa salgıl “Ente’l-Hâdi”

Günah derdi bimâr kıldı tabibimsen
Mahbubumsen dermanımsen habibimsen
Yolda kaldım halim sorar refikimsen
Kolum tutub yolğa salgıl “Ente’l-Hâdi”

(Elimi tutup yola koy Ente’l Hâdi)

El Hâdî; **rehber, doğru yola yönelten, hidayet veren, sevk eden** demektir.

Bir yerde rehberlik varsa orada:

1. Şuurlu bir rehber
2. Şuurlu bir yolcu ve
3. Yöneltilen yol olmalıdır.

Rehber Hâdî Allah, yolcu insan, yol İslam’dır.

Allah’ın Hâdî olmasıyla: Yolu bulmak, Yolda yürümek, Menzile varmak mümkündür.

Hidayet Allah’a giden yol değildir, Allah’ın yoludur.

Allaha giden yoldan söz etmek için Allah’ın uzak olması lazımdır. Şah damarından daha yakın olana yol mu gider?

İLETMEK VE YÖNELTMEK FARKI

Hidayet iletmek değil, yöneltmektir, **sevk etmektir.**

İradesiz varlıklar, iletilmek için alıp götürülür. İradeli varlıklar ise menzile kendileri yönelirler. **Menzile varamadınsa sen varamadın; vardın ise ödülü alırsın.**

Yesevi Baba “Ente’l Hâdî” diye buna vurgu yapıyor; **Sen Hadi’sin, Sen doğru yola yöneltensin.**

“Entel Hâdi, Ente’l Hakk”: Sen doğru yola koyansın, çünkü sen hakikatin ta kendisisin.

Yola ilet demiyor, yola sal diyor.

Hâdi esmasını o kadar yerinde kullanıyor ki...

3. EL HAKK (HAKİKAT)

“Ente’l-Hâdi Ente’l-Hakk” nı zikrin aytsam
Hadi bolsang egri yoldın rastka kaytsam
Hû zikrini tilge alıb nâ’ra tartsam
Kolum tutub yolğa salgıl “Ente’l-Hâdi”

“Ente’l-Hâdi Ente’l-Hakk” nı zikr-i Allah
Hakk zikrini ayğıl tınmay bolgung âgâh
Rahim Mevla’m nazar kılsa olur nâgâh
Kolum tutub yolğa salgıl “Ente’l-Hâdi”

Hocamız, Divanı Hikmet’te Allah’tan daha fazla, aynı anlama gelmek üzere **Hakk** esmasını kullanmıştır.

“**El Hakk**, mutlak gerçek, doğru ve **hakikatin** eşsiz ve benzersiz kaynağı demektir.

İnsan **El Hakk** olan Allah’ı ve **hakikati** bilmelidir, bilebilir. İnsana akıl bunun için verilmiştir.

Ey İnsan! Bileceksin! Bilmiyorsan kötü niyetlisin.

Kuran, Hakk olan Allah’ın **hakikatleridir** ve uyulursa insan, uyulmazsa sapık olunur (**Yunus 10/32**).”

Allah **El Hakk’tır**. Hayat; **hakkıyla, bihakkın, bilhak** yaşamaktır, yani hakka uygun, yani hakkını vererek.

4. EL KÂFİ

“Kad allemna ente fi külli umur”
Ente Kâfi ente Âfi ya **Gâfur**
“Kafi fil gaybı hüve men fil huzur”
Ente **Kâfi** ente **Âfi** ya **Gafur**

Mustafa der haleti naz erdiler
Bir güruhını asi dep kayğurdiler
“Ümmetim vay ümmetim” dep aydılar
Ente **Kâfi** ente **Âfi** ya **Gafur**

Hak Te’alâ’dın nida keldi anga
Ümmetin işin havale kıl menge
Cümlesin bağışlayım anda senge
Ente Kâfi ente Âfi ya Gafur

Burada görüldüğü gibi, Hocamız, “Ente Kâfi, Ente Âfi Ya Gafur” zikrini çekmiştir.

Kâfi esması, Kuluna Yeten ve her şeye Kâfi olan Zat demektir.

İnsan kendi kendine yetmez, hiçbir varlık da yetmez.

“Allah bana yeter” diyen, **ENTE KÂFİ** diyen, Allah’ı yanında bulacaktır.

Allah kuluna yetmez mi? Yeter ki ne güzel.

5. EL AFUV (ÂFİ)

Âfi; Afuv olan Allah’ın fiilidir ve affı sınırsız olan, günahları temizleyen demektir. Af, günah işleyen kul için talep; Allah için ise, suçun cezasından vazgeçmektir.

Afuv Kuranda Gafur ismiyle birlikte gelir: **“Afuvvun Gafurun”**. Allah hem af eder, hem de bütün sonuçlarıyla bağışlar. Af ve mağfiret yan yana.

“Ente Kâfi, Ente Âfi Ya Gâfur” redifli hikmetinde hocamız, Kuran tertibini aynen kullanır.

Kul kusurludur, kulluk kusurluluktur. Hocamız bunu biliyordu. Ayrıca, affın muhatabı sadece iradeli varlık olan insandı; hocamız bunu da biliyordu. Sen **ÂFİ**’sin diyordu.

6. EL GAFUR

Her türlü günahı sınırsız bağışlayan demektir.

İstiğfar; talep etmektir: **Estağfurullah; Allah’ım beni bağışla demektir**, Rabbimiz de kabul eder.

Gafur olan Allah, bağışladığını kulun yüzüne bile söylemez, azarlamaz; sen yaptın da ben affettim bile demez. Hiç günah işlememiş gibi davranır. **“Kulum mahcup olmasın”** der.

Bağışlar ama ezmez, bağışlar ama başa kakmaz, bin kere bağışlar bir kere yine mi sen demez.

Bu, kula değer vermektir, kusurlu olması değerini düşürmez. Günahkâr kirlenmiş değerlidir. Değerli kirlenince değersiz olmaz; kirli değerli olur. Yıkanınca temiz değerli olur.

Onun için, **“kendine atış yapma, günaha atış yap”** der.

Efendimiz günde 70 kez istiğfar ederdi.

Allah'ın mağfireti söz konusu olduğunda, kulun isyanı teferruattır.

7. EL HAYY

Diri, hayat sahibi, her canlıya **hayat** veren, **dirilik** yaratanın hayatıyla hayat bulmaktır.

Bütün mucizeleriyle **hayat, Hayy** olan Allah'ın tecellisidir

Can, **Hayy** olan Allah'ın eşyaya gönderdiği elçidir. Ruh, hayatın cevheri olarak **Hayy** isminin insandaki yüksek tecellisidir.

Vahiy, hayatı ruhla canlandıran mesajdır. Allah insanları dirilişe vahiyle çağırır. Onun için Kuran ölümlerin eğil, dirilerin kitabıdır.

Hayâ (Edep) **Hayy** isminin insandaki özel tecellisidir.

Hocamız Ahmed, **Hayy** zikri ile Diri olandan dirilik, hayat ve **işlevsel bir ruh** talep etmektedir: “**Bize iki cihanda hayat ver Ya Hayy**” demektedir.

SON SÖZ

Günümüzde maalesef ebcet ve cifir hesaplarına konu edilerek harflerine verilen değerlerle tekrarlanan Esmâ-i Hüsnâ'yı Hocamız, hem terbiyesinde, hem zikrinde, hem de duasında çok miktarda kullanmıştır, hem de yerli yerinde kullanmıştır.

İstemiş ki, öğrencileri Yaratana tanışsınlar, O'nun sonsuz rahmetine kavuşsunlar.

SYNTHESIS OF SHAMANISM AND ISLAM IN THE VIEWS OF KHOJA AHMED YASAVI

ALENA YULDASHEVNA BALTABAYEVA*

Khoja Ahmed Yasavi is the biggest, respected and spiritual personality of the Turkic world, and the city of Turkestan, where situated the mausoleum to this saint is the spiritual capital and heritage of the Turkic people. Turkestan - an ancient city with an old and rich history. In 1998 we held celebrations in honor of the 1500th anniversary of the founding of this city, and UNESCO declared the 2016 year – the year of Kh.A. Yasavi (for his 850th anniversary). This saint has left behind numerous spiritual works that are included in the culture of the various nations of Central Asia. In the book, “Mantega Alteyr” Aldini Farid Attar calls Yasavi “Feast of Turkestan.” Among the peoples of Central Asia Yasavi considered one of the main representatives of Sufism, who founded his own school. Khoja Ahmed Yasavi have his own teachings and the path known as “Yasawia”, which are one of the Sufi faiths in Central Asia. This teaching has played an important role in the religious formation of the region’s population. It must be emphasized, that the main factors of preservation and development of Islam in the Central Asian region is a different way of interpreting and mysticism and Sufism. Only from this perspective can examine and analyze the principles and ways of preservation of religious traditions and beliefs in the soul of a large part of the Muslim population of the region. For many centuries on the territory of Central Asia have developed various

* Dr., Professor, Director of Department for Science and Innovation Akhmet Yasawi University 29 B.Sattarkhanov Ave.

religious sects and denominations of Sufism, among which we can mention such as “Naqshbandi”, “Kubrava”, “Kader” and of course “Yasawia.” Orientalists believe that as patrons “unofficial Islam” adherents of different sects of Sufism played an important role in maintaining Islamic traditions, which make up a significant part of everyday life of the region’s population. Sufi clerics for many years were considered as main actors of the informal Islam, instructs people in the way of truth.

But along with Sufism, we cannot forget about those beliefs that were in the Turkic peoples before Islam. For example, shamanism - one of the most remarkable phenomena in the religious traditions of the Turks, surviving from the pre-Islamic era. Shamanism - a vast system of animistic beliefs and practices among different peoples, typical of the tribal system. The common features of them is the presence of the cult of ancestors (about it, see. below), as well as the administration of rituals - a shaman, able to fall into a special, ecstatic state, and in this state, on the proposal of the cult of media to communicate with the other world.

Shamanism is due to the belief - is the special relationship of individuals with the spirits. The help of spirits explain the ability of shamans treat people wonder, to find missing things and cattle. Shamans also attributed the power over the phenomena of nature, the ability to perform miracles. Shamans played an important social position, being substantially priests. Even after the spread of Islam in the Kazakh steppes shamans continued to retain great influence. Shamanic rituals supposed communication with the spirits of the Bucks, so started the calls spirits. Then a special chant accompanied spirits. Spirits had to banish, and to this end was held a ceremony. To terrify and banish spirits have caused the disease, Bucks waving knives, beaten with a whip patients. A number of actions had no direct “therapeutic” purpose. To convince the audience that the spirits really come to shaman, led by his actions and give a special force, the Bucks showed different tricks. He jumped up on the dome of the yurt, he squeezed the body with ropes, licking hot objects etc. Sticking knife into the body - one of the most common tricks. Bucks pierced knife to himself and to others. Faith

patients in the efficacy of rituals helped the body's fight against disease. In addition, it is undeniable that shamans had medical experience. One of the main features of the Kazakh shamanism - merge with Islam. "... The cult of saints in Islam stands in a clear monotheistic form. In the minds of most believers worship of saints is not contrary to the teachings of the one Allah ... "[1, 139-140 pp.].

By the XIX century from shamanism cult traits contrary to the rules of Islam have disappeared. The Muslim clergy readily decried the activities of shamans, however, the Islamization of shamanic cult did not give the clergy serious grounds for their critics.

With shamanic practices and activities various kinds of healers, astrologers, sorcerers were combined. Voodoo practice has a lot of variety of techniques designed to restore the health of a person or to protect against disease. Since the disease was due to various reasons, including the effects of spirits, evil eye or witchcraft, voodoo and the treatment was carried out not only the methods based on the action of herbs, diet, heat, massage, but primarily through the ritual of treatment based on magic - animistic beliefs. At the same time undertook to treat people and shamans and witch doctors, and people who know how to make simple ritual action. In shamanism, ritual in which the shaman had treated the patient was considered a rite of expulsion of the evil spirit from the human body (eg, the patient) - kuchuruk. This is traditionally believed that due to the relocation of evil spirits in the man's body and his spirit weakens the man appear ailments. Here's how it describes L.P.Potapov: a session of treatment Khudoyar fluttering close to the face of the patient, hoarse, Keck and almost spitting in the face of the patient, then quickly jumped up, ran to the fire, took out from there to incandescent red kyapkir, licked it, and beat it patient on both the palms of hands, soles of the feet, back and each time cry the same word kuch - "go away" [2, 176 pp.].

This word-order (kuch) and was intended to exorcise the evil spirit from the patient's body. In our case, the text of the prayer, inherently, is close to the aforementioned rite of exorcism. This practice - an appeal to the spirits in prayer was prevalent in Muslim Asia. This is confirmed

by a specially selected collections, where the texts of these prayers were collected [3, 56 pp.]. You can mention the work of Ghulam Husain Rammala "Kanz al-Husayn." His manuscripts were spread out in Central Asia. There its publication in the Persian language [4, 133 pp.]. Is it translated into the Turkish language [5, 133]. Hence the need among the Turkic peoples such prayers gave rise to translation of this book.

For example shamanic rituals in the new form of - the shaman as a healer or doctor to start treatment using specific text. On such a text related to Ahmed Yasavi spirit to cure fever disease A. Erkinov writes in his article [6, 53 pp.]. In it, he describes the features of appearance of small text, intended to carry with you, as a counteraction against the fever. At the same time the author of the text (it is natural healer) encourages the spirit of Ahmed Yasavi.

The author gives the following text:

یوسیدحما هجاوخ تضرح یاعد دیرکیمه هزرا مبه ار سی کرکا
 یم حرلا نحرلا لهما سمه لی باعث لهما عاشنا دبیا مت صحه دلسنب ندرک رد همتشون
 رودنوندکی نی سه نوکبه رودنوندچ یردنتاآ نی سه نالتف رودناتفر تی آ مککنز
 یدیا رجوک اتریک یدیا تریک یدلیک یوسیدحما هجاوخ ناطلس یرا
 کیدیل قله لهما مدنراد سم با ک داد بی ک دودرمه ک دادش ارجوک

The text is in three languages: the first line and the first half of the second line in Persian. The second part of the second line is a prayer in Arabic. The remaining third, fourth and fifth lines in Turkish. The following is a translation of the text:

1. If someone is sick with fever, (we must) write a prayer Khoja Ahmed Yasavi.
2. and (this text) worn around the neck (Means tumar - a talisman that is usually worn around the neck). (This way he) will find healing if Almighty Allah wants it. (Prayer) In the name of Allah the thankful and compassionate.
3. Fever which name raftān (?), Troublemaker is your father (?). (Fever) crazy, today is your day.
4. Came Riyadh Sultan Khoja Ahmed Yasavi, it (i.e., disease) will go now go away! Relocated (illness), now

5. will go! (You are a fever despot (Word shadad has another meaning -?! “oppressor”, “despot,” “tyrant” In this context, the end of “-ak” gives the word diminutive (caressing sense). rejected (mardud word still used in the sense of “damn” Here, too, the end of “-ak” attached (caressing sense) strong (Word Bidadi has such meanings “sharp” “acute” it should be emphasized that these three words could be applied without any particular significance as of Sacred) (Dua intended) having Allahkulibek name (usually in the dua -.. prayers indicated whom the name it was issued).

Muslim Turks of Central Asia find Ahmed Yasavi the second in the spiritual hierarchy after the Prophet Muhammad [7, 48].. Name of Khoja Ahmed is often included in the “army” patron spirits in the Central Asian shaman ritual [8, 6-18 pp].

Some sources commonly referred Ahmed Yasavi as a Sufi sheikh, and folk beliefs made his “spirit” in the healer for diseases. It was a fairly common practice. Bukhshi - healer, in their ritual dances in the healing process of the patient is usually treated by means to call the spirits of the saints. For example, in one of these prayers, called “Dua Hazrat Khoja-yi Ukkasha” author refers to the spirit of Ukkasha [9]. He could deal with a sick person healing with the help of a special dance or other methods. Accordingly, there were texts of counteracting specific diseases [6, 53 pp.].

In the spiritual life of Central Asia dua - prayer played an important role. For the treatment of various diseases were special dua. About the establishment of prayer considered accurate data are not available; the language can be attributed to XVIII-XIX centuries. In style text, to some extent, resembles Hikmet of “Diwani Hikmet” written by Ahmed Yasavi.

Introduction of the dua is written in Persian, with elements of the Tajik language, which is inherent in Persian texts from Central Asia, approximately, from the XVIII century. The text on the Chagatai language. This, surely, would like to emphasize the sacredness of the text.

Except formula in Arabic, “Bismillah ...” at the beginning of prayers - after the prologue, in the text there is nothing that would emphasize its Islamic character. The most important part of the text - the expulsion of the disease by the spirit of Ahmed Yasavi, in this part, which states that the spirit of Ahmed Yasavi came and disease has to leave the patient - is written in the Turkic language.

The most important of the entire cycle of shamanic rituals was rite. In Central Asia, there was a ceremony kuchuruk (Turkic - “eviction”, “relocation”, “expulsion”) [10, 147 pp.].

All these data show that the prayers of a similar type, in which the figure of holy spirits, synthesized the traditions of pre-Islamic religions with Islam. In this case, prayer partially shows a shamanic approach to spirits.

References

- Basilov V.N. Kult svyatih v islame. Moscow, 1970, 139-140pp.
- See .: Leonid Pavlovich Potapovs Materialien zur Kulturgeschichte der Usbeken aus den Jahren 1928-1930. Hsgb. J. Taube. Wiesbaden. 1995, 176.
- Zarcone T. “The Invocation of Saints and / or Spirits by the Sufis and the Shamans: About the Munajat Literary Genre in Central Asia” // Kyoto Bulletin of Islamic Area Studies. 1-1 (2007), pp. 56.
- Ghulam Hussain Rammal. Kanz al-Husayn. Kanpur. 1897.
- Ghulam Hussain Rammal. Kanz al-Husayn and the Turks. Tashkent. 1336 (1918).
- Erkinov A. “Prayer against Fever, Connected with the Name of Khoja Ahmed Yasavi”. // Manuscripta Orientalia. International Journal for Oriental Manuscript Research. 10/2 (Helsinki-Saint-Petersburg, 2004). p.53.
- Dzhandosova Z. “Kazakhstan”. // Islam on the territory of the former Russian Empire. Encyclopedic Dictionary. Vol. 3. Moscow, 2001. P.48.

Juma A. "Khoja Ahmed Yasavi and spiritual life of the peoples of Central Asia." // Tamyr. 1 (13), January-March. Almanac. Almaty, 2001. 6-18pp.

. Dua Hazrat Khwaja-yi Ukkasha. IVRUz-1, 3080 / 6, 54b-58a; 3584 / 1, 1a-3a). Lykoshin N. On the treatment of the Kyrgyz Bukhshi // Turkiston viloyati newspaper. 1896. number 27;

Trinity AL "Treatment of patients with the expulsion of evil spirits (kuchuruk) among the settled population of Turkestan." // Bulletins of the Central Asian State University. Ed.10. Tashkent, 1925 147p.

AHMED YESEVI POET AND MYSTIC, HALFWAY BETWEEN SHAMANISM AND SUFISM

ERMANN0 VISINTAINER

Ahmed Yesevi (1093-1166), Ахмед Яссауи - *Ahmed Yassarwi*, يسوی -*Yasarwi* or *Yesevi* - depending on the Kazakh, Persian, or Turkish-Anatolian spelling and pronunciation, is a **writer and mystic of historical Turkestan**¹.

A vast Eurasian territory that today includes Kazakhstan and other Central Asian countries, including and touching regions ranging from Afghanistan to the Turkic-speaking province of China, or East Turkestan, to proceed to the western Mongolia, which finally is the cradle of ethnogenesis of these populations.

With reference to this personality, a necessary prelude is that in the West, despite the valuable however heterogeneous studies, conducted also in recent years, compared with the mystics of the rank of *Jalâl ad-Dîn Rûmî*, *Ibn'Arabi* or *Ghazali*, he is still quite unrecognized, especially outside the narrow academic and scientific fields.

A historical figure belonging to the Islamic Central Asian Renaissance emerged from the meeting between Arab-Persian and Turkic civilization, whose precursors were the philosopher *Abû Nasr Muhammad ibn Tarkhan al-Fârâbî at-Turki* (870-950), who was born near *Fârâb*, today Отырар-Otîrar in Kazakhstan, architect of a syncretism among the Aristotelian, the neo-Platonic and the

¹ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında ilk Mutasavvıflar*, Ankara 1991.

Islamic philosophy. Author of *Al-Mâdinat ul fazîla* (The city of virtue) and *Kitâb al-Siyâsa al-Madaniyya, al-Mulaqqab bi-Mabâdi' al-Mawjûdât*, known as the “Treaty on the principles of being”, Al-Fârâbî was defined *Al-Mu'allim al-Thani* or *Magister secundus* after Aristotle, in particular for the theoretical and methodological approach to this idea².

Then, and his countryman Avicenna, *Ibn Sinâ* (980-1037) doctor, philosopher and mathematician, known for his vision of metaphysics and author of the *Qânûn fi l-tibb* (The Canon of Medicine). In addition, of course other poets-philosophers like the Qrâkhanid *Yusuf Balasaghun* author of *Qutadgu Bilig* (The Wisdom which brings Happiness) and in this case *Ahmed Yesevî*³.

Everybody known couplets in which *Mewlânâ Jalâl ad-Dîn Rûmî* (1207- 1273), poet of Anatolia writes:

*Gel, gel, ne olursan ol yine gel,
ister kâfir, ister mecûsî, ister puta tapan ol yine gel
bizim dergahımız, ümitsizlik dergâhı değildir,
yüz kere tövbeni bozmuş olsan da yine gel*

Come, come again, whoever you are, come Heathen, fire worshipper or idolatrous, come! Come even if you broke your penitence a hundred times, Ours is the portal of hope, come as you are.

In this verses he invites anyone, faithful, fire worshiper or idolatrous or Zoroastrian and idolatrous - etymologically Buddhist - to gain access to his doctrine.

While another great Sufi, *Muhyî al-Dîn ibn al-Arabî*, (1165-1240), in his book, *Fusûs al-hikam* (Gems of wisdom) exhibits an interesting concept of religious tolerance by asserting: “Nothing of what is existing in the universe is other in relation to the identity of the Truth; rather, it is the embodiment of that identity”⁴ and continues by saying:

² Henry Corbin, *Storia della Filosofia islamica*, Milano, 1991, pp. 167-175.

³ Historical Development of Kazakh Culture, *Muslim Reanissance and Turkic Culture*, 2004 <http://www.ara-cahrc.com/CAHCRC/madeniettanu04.pdf>. Nicola Abbagnano, *Storia della Filosofia*, 2005, pp. 40-57.

⁴ Andery Smirnov, *Il concetto di “essere” nel sufismo: quale spazio per una tolleranza*

Be careful not tie yourself to any defined belief and not misunderstand the truth present in all the others. In that case, you will miss a copious benefit; besides it will escape the knowledge of the universal order what it is. Cultivate in your mind, then, a primary interest for the various faiths, without exception, because the Almighty God is too great to be understood by one faith and not by others⁵.

Although being this intentionally adogmatic language, a typical aspect of Sufism in a broad sense, this assumption finds also a parallelism in his work, the *Dîvan-ı Hikmet* (the Divan of Wisdom), in this case in the first *Hikmet*, which becomes a sort of manifesto:

*Kayda körseng köngli sınık merhem bolğıl
Andağ mazlum yolda kalsa hemdem bolğıl
Ruz-ı mahşer dergahığa mahrem bolğıl
Mâ u menlik halâyıkdın kiçtim muna*

Wherever you see the broken hearth comfort it
If suddenly you come across in the wayfarer, receive him
And the day of judgment, be close to the divine presence
So I escaped from advocates of their Ego

(Hikmet I)⁶

The Central Asian Islam is still, despite some attempts of penetration of modern fundamentalism, an Islam *sui generis*.

Central Asia, historically coincides with Turkestan, literally the “Land of the Turks”, the legendary *Turân*, referenced in the Zoroastrian text of *Avestâ*, the vast region that extends beyond the river *Oxus*, or *Âmû Daryâ* according to the Persian denomination of the

universale? Il problema della diversità religiosa, in *Sufismo e confraternite nell'Islam contemporaneo*, Torino 2003, p. 43.

⁵ Andey Smirnov, *Il concetto di “essere” nel sufismo: quale spazio per una tolleranza universale? Il problema della diversità religiosa*, in *Sufismo e confraternite nell'Islam contemporaneo*, Torino 2003, p. 44.

⁶ Kemal Eraslan *Ahmed-i Yesevi, Dîvan-ı Hikmet Seçmeler*, Ankara 1993 e Hayati Bice, *Hoca Ahmed Yesevi Dîvan-ı Hikmet*, Ankara 1993.

hydronym, respectively Transoxiana, whose extension proceeds to the Gobi and Mongolia.

Since ancient times, i.e. long before the Islamic penetration, this territory had formed, parallel to Mesopotamia and ancient Egypt, one of the electives seats of the genesis of civilization⁷.

Turkestan, at the time of the Arab invasion was divided in several small principalities, formed respectively by the kingdom of Samarkand, Ferghana and Khwârezm and was characterized both culturally and religiously, by the presence of a strong syncretism.

Coexisting in an atmosphere of accord and tolerance, the major religions of the time spread in the regions and centres of Turkestan they were placed as follows: Zoroastrianism mainly in Khwârezm and in Bactria, Buddhism in Bactria, Sogdiana and Tokharistan, while Nestorianism, Manichaeism and Judaism were professed in the major cities along the Silk Road. In addition to that, especially in the steppes, mostly Turkic-speaking nomads were devoted to the ancient shamanistic beliefs⁸.

Ahmed Yesevi dedicated his entire life and his spiritual authority to meet again and unite peoples similar but from different religious orientations.

Beyond his historical personality, the tales about his legendary life are full of sensational events from the details of which is possible to recognize what Mircea Eliade defines the “mythic themes” or “magical-religious complexes” specific of north-Asian shamanism with particular reference to the ornithomorphic symbolism⁹. Thesis also corroborated by the Turkish scholar, Fuad Köprülüzâde, who in *Influence du chamanisme Turkish-Mongol sur les Ordres mystiques Musulmans*, emphasises the particular importance possessed by

⁷ René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu, Attila-Cengiz Han-Timur*, İstanbul, 1993, pp. 21-69.

⁸ Jean Paul Roux, *Storia dei Turchi*, Milano 1988, p.56.

⁹ Mircea Eliade, *Lo Sciamanesimo e le tecniche dell'estasi*, Roma 1983, p.428.

these elements in the religious history of the whole Turkic world¹⁰. Even the Italian scholar, Pio Filippini Ronconi, in one of his countless dissertations, referring to this mystic speaks of his “**flying dervishes**” characterized by two horns headdress, who ended by merging with the Ottoman *Bektaşîs*. Filippini Ronconi adds that all these magical and ecstatic shamanic practices, **as well as the absurd behaviours of the Malâmatî Yesevî and Bektaşî Turkic dervishes, leading to the “sacred folly”, are of very ancient origin.** Still practiced by shaman’s students of an area that extends from Korea, Turkestan and Lapland, consist of the sudden liberation linked to the acquisition of prodigious sensory and motor powers¹¹.

Therefore *Ahmed Yesevi* is a figure that is exactly half way between the shaman and the Islamic mystic.

Central Asia is the place where, through a syncretistic osmosis, happened a handover from the ancient beliefs and from the pre-Islamic Turk rituals toward the institutionalized Islam, of which *Ahmed Yesevi* was its catalyst and protagonist.

In his work, *Dîvan-ı Hikmet* (the Divan of Wisdom)¹², he cites as his model of emulation a personality who embodied the prototype of heterodoxy and the conflict between the anti-dogmatism of the Sufis and the orthopraxis of doctors of law, *Mansûr Hallâj*¹³.

¹⁰ Fuad Köprülüzâde, *Influence du Chamanisme Turco-Mongol sur les ordres mystiques musulmans*, Istanbul 1920, pp. 5-6, in cui scrive: La doctrine de Yasawi a été adaptée aux tendances locales et a été fortement influencée par les croyances et les rites turcs préislamiques (...). Il est certain qu’il n’est pas question d’attribuer au chamanisme un rôle quelconque dans les conceptions mystiques des grands soufis; mais ce rôle, si insignifiant soit-il au point de vue de l’histoire des doctrines du soufisme, ne peut être considéré comme dénué d’importance au point de vue de son histoire extérieure(...)”la question que nous étudions présente une importance spéciale pour l’histoire religieuse turque”(...)”multiples sont les traces des danses extatiques propres aux chamans des tribus nomades de l’Asie septentrionale”.

¹¹ Pio Filippini Ronconi, *L’Induismo*, Milano 1994, p.68.

¹² Kemal Eraslan *Ahmed-i Yesevi, Dîvan-ı Hikmet Seçmeler*, Ankara 1993 e Hayati Bice, *Hoca Ahmed Yesevi Dîvan-ı Hikmet*, Ankara 1993.

¹³ Henry Corbin, *Storia della filosofia islamica*, Milano 1991, 206-208.

Among pulses that played a catalytic role in creating the conditions of **the transition from the ancient shamanistic beliefs to the peculiar form of Sufism professed by Ahmed Yesevi it is certainly counted the presence in that area, the *Malâmatî-qalandarî* spiritual tendency,** emerged between IX and XI centuries in Khorâsân¹⁴, of which *Mansûr Hallâj* himself was a follower.

The *Malâmatî* Arabic term, more or less, synonymous with the other, *Qalandarî*, designates those looking for other people's blame departing from law, through antinomian attitudes. All these elements interlock and amalgam into a kind of "synergistic-syntropic" complex from which arises this form of Sufism professed by *Yesevi*.

Mansûr Hallâj - as notes Henry Corbin - is one of the most eminent representative of the Persian mystic Sufism. Born in south-western Iran in 857. He went in regions such as India, Turkestan to the borders with China, he was judged a heretic and blasphemous for having pronounced **the crucial words:** الحق *Anâ l-Haqq*, "I am the Truth". *Mansûr* argued that union with God was realized through love. Arrested by Abbasid police was imprisoned and executed in 922¹⁵. ***Ahmed Yesevi* mentions him innumerable times in his work, making his debut as well:**

Min yigirmi altı yaşda sevdâ kıldım
Mansûr-sıfat didâr için ğavğa kıldım
Pırsız yürüp derd ü hâlet peydâ kıldım
Ol sebebdin Hak'ka sığınıp keldim muna

At twenty-six, I was seized with a burning desire
 As *Mansûr* for the Divine Face I set myself in conflict
 And proceeding without master found pain and suffering
 So I came to take refuge with the Truth

(*Hikmet IV*)

then:

¹⁴ Ömer Uluçay, *Ahmed Yesevi*, Adana 1995, pp. 187-190.

¹⁵ Henry Corbin, *Storia della filosofia islamica*, Milano 1991, 206-208.

*Işk yolıda aşık boluþ Mansûr ötti
 Belin bağlab Hak işini mehkem tutdı
 Melametler ihanetler köp eşitti
 Ey müminler men hem Mansûr*

*Mansûr in ecstasy walked the way of Love
 And tenaciously engaged in actions¹⁶ conform to the Truth
 Listened the *Malâmatîs* and heard many insults
 Hey believers me too have been like *Mansûr*¹⁷*

In the light of the emerging picture of the *Ahmed Yesevî*'s figure, although being unable to define him strictly speaking as a heterodox, it is probable that certain "corrective" references, represent a subsequent integration aimed at mitigating a content that decontextualized, would have seemed too transgressive¹⁸.

Taking however for authentic the eleventh *Hikmet*, not present in certain versions of *Dîvan* and dedicated to the existential and spiritual event of *Mansûr Hallâj*, **we can not avoid to identify it as a kind of agreement, by the poet, to all those antinomian themes eviscerated here**, as well as his adherence to the *Malâmatî*, *Ahl-i-malâmat* or *Melâmîlik* tendency.

However, as evidenced by some verses disseminated inside the *Dîvan*, after the person of the Prophet the most mentioned figure is *Mansûr Hallâj* and the *Malâmatî* literary theme that exerts the most important function on *Ahmed Yesevî* seems to be the gallows on which *Hallâj* was executed in Baghdad. A gesture that - as also comments Alessandro Bausani - despite having even soteriological similarities with the Christian passion, does not have the same expiating and redemptive function, if not that of completely antinomian matrix

¹⁶ Sufi jargon that refers to the spiritual experience, Carlo Saccone, *Il maestro sufi e la bella cristiana, Poetica della perversione nella Persia medievale*, Roma 2005, p. 304.

¹⁷ Hayati Bice, *Hoca Ahmed Yesevi Dîvan-ı Hikmet*, Ankara 1993, p. 22.

¹⁸ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında ilk Mutasavvıflar*, Ankara 1991 p. 27. Necmi Atik, *Yesevîlik ve Cevâhriü l'Ebrar min Emvâci Bihâr*, Ankara 1997, p. 27.

springing from outright approval to an ignominious death¹⁹. On the other hand the Christian gesture - as noted by Henry Corbin - would rather **represent a kind of *fanâ fil'insan* instead of *fanâ fil'llâh*, i.e. of extinction of the divine in the human condition**, by confusing the plane of *zamân âfaqî* with *zamân anfosî*, basically a process of historicizing and secularization²⁰.

Some passages of the poem where is mentioned *Mansûr*:

Mansûrdek candın keçip, darda konsam

If as *Mansûr* sacrificing myself I'm placed on the Gallows
(Hikmet, CLV)

İşk yolıda 'âşık bolup Mansûr ötti

Mansûr in ecstasy passed to the way of Love
(Hikmet, XXXIV)

Mansûr sıfat başım berip 'ışk darında

As *Mansûr* I offered my head to the Gallows of Love
(Hikmet, XXVIII)

İşk babıda Mansûr sıfat boldum mena

On the threshold of Love as *Mansûr* I was also
(Hikmet, XXXIII)

Âşık Mansûr "Enelhak" nı tilge aldı

Mansûr the crazy of Love "I am the Truth" pronounced
(Hikmet, XXXIV)

Enel Hakkını manasını bilmes nadan

Profane is he who ignores the meaning of "I am the Truth"
(Hikmet, XXXIV)

Bilmediler mollalar EnelHak'nı manasını

Mullahs ignored the meaning of "I am the Truth"

¹⁹ Alessandro Bausani, *La Letteratura persiana*, Milano 1968, p. 166.

²⁰ Henry Corbin, *L'uomo di luce nel Sufismo iraniano*, Roma 1988 p. 149.

Kal eblîğe hal ilmin Hak körmedi münasib

For the Exegetes the science of ecstasy did not seem appropriate to the Truth (Hikmet, XLIX)

Şeyh Mansûr "Enelhak" deb gavğa kıldı

The guide *Mansûr* saying "I am the Truth" put himself in conflict (Hikmet, CVII)

Şeyh Mansûr öz başını darda kördi

Mansûr saw his head on the Gallows (Hikmet, CI)²¹

Even the fateful phrase pronounced by *Mansûr*: أنا الحق *Anâ l-Haqq*, "I am the Truth", whose esoteric meaning was "**There doesn't exist *Mansûr*, there exists only the truth**"²² assumes a special significance since representing the principle of identification of the being with the unique Principle from which it emanates. A consequence of *Wahdat al-Wujûd*, the metaphysical unity of existence, an aspect of the divine unity.

In this sense, *Ahmed Yesevi*, is characterized for being one of the **precursors in the Islamic Turkic world of an embryonic *Weltanschauung***, subsumed later to the universal categories of the metaphysics of knowledge concerning the conditions of the same philosophy: the ego and the nature, the hierophany of the divine and its experience as foundation of knowledge of the nature.

A consideration this, epistemological, as writes Pio Filippini Ronconi²³: the concrete realization of identity between subject and object that takes place in every moment of our cognitive process²⁴.

Analogously to another maximum exegete of the argument, the phenomenologist of religion, Mircea Eliade, Filippini Ronconi too approached shamanism and Sufism adding yoga, as cognate *Weltanschauungs* ascribed to the magical idealism.

²¹ Ali Yaman, *Türk Dünyası'nda süreklilik unsurları: Orta Asya'da Hikmet geleneği (Divan-ı Hikmet ve Deste-i Gül)*, <http://www.hbektasveli.gazi.edu.tr>.

²² Namik Kemal Zeybek, *Yasawi žolï*, Ankara 1998, p. 10.

²³ Pio Filippini Ronconi, *Il Buddhismo*, Milano, 1994, p.42.

²⁴ Pio Filippini Ronconi, *Il Buddhismo*, Milano, 1994, p.60.

Ontologically, addressing the issue of technical terms related to Sufism in the broadest sense - as also noted the Islamist Hungarian Ignaz Goldziher²⁵ - it could be identified additional associations, if not actual commingling between *Fanâ*, or *Fanâ'fi'llah* and *Nirvāna*, spiritual stages which designate respectively, the “annihilation in God” in the Sufi and the “extinction of pain and illusion” in the Buddhist terminology, often compared because of their inherent similarity. Subjective conditions that correspond to a noetic vacuum in which takes place the unspeakable unification between the subject and the object of knowledge²⁶.

And again, widening the scope of the search, the symmetry between the *Wahdat al-Wujūd*, the Unity of Existence and metaphysical monism of Vedānta.

And here, also it is involved a *ma'rifa qalbīya*, a “knowledge of the heart” aimed to establish an existential unity between the subject and the object of knowledge. The irruption of *Wahdat al-Wujūd* inside the *myste* who becomes container through the cancellation, the *Fanâ* of own contingent selfishness²⁷.

In our opinion, in fact, the element that epistemologically approaches Sufism in general, but in this case the Turkic one to the categories of metaphysical speculation and consequently to the cognate shamanic *Weltanschauung*, is this peculiar connotation that assumes the term “mysticism” inside the Central Asian Islamic context.

A context essentially characterized by the **practical, active and operational aspect of *ma'rifa qalbīya*, which could be summed up in the hermetic maxim: *post laborem Scientia*.**

²⁵ Ignaz Goldziher, *Vorlesungen über den Islam*, Heidelberg 1910.

²⁶ Pio Filippini Ronconi, *Il Buddhismo*, Milano 1994, p. 21.

²⁷ Pio Filippini Ronconi, *Identità di Essere e di Conoscere nella Wahdat al-Wujūd*, Yād-nāma Roma 1991. pp. 175-178.

İslam'ın Hint Kültürüne Etkisi: Ahmed Yesevi, Kabir ve Guru Nanak Örneği

HAMMET ARSLAN*

Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî (1093-1166), günümüzde Kazakistan'da yer alan Çimkent'in doğusundaki Şahyar nehrinin bir kolu olan Karasu üzerindeki Sayram kasabasında doğmuştur.¹ Türk-İslâm tasavvufunun en önemli şahsiyeti sayılan Yesevî, kendi adıyla anılan bir tarikatın da kurucusu kabul edilir. İlk eğitimini Türkistan/Yesi'de alan Yesevi, sonraki eğitimini döneminde İslâm dünyasının belli başlı kültür merkezlerinden biri olan Buhara'da sürdürmüştür. Ahmed Yesevi tasavvufa Şeyh Arslan Baba'nın ve Türkistan Hâcegânından Yusuf Hemedânî'nin manevi rehberliğinde girmiştir. Türk olmasından ötürü, İslâm öncesi eski adetlerini korumuştur. Yesevi'nin dini-tasavvufi düşüncesi Türkçe konuşan kabileler arasında kök salmış ve çok etkili biçimde yayılmıştır. Ahmed Yesevi'nin düşüncelerinin, ayrıca, civardaki diğer inanç mensupları üzerinde de etkili olduğu gözlemlenmektedir.

Timur'un Hindistan seferi Ahmed Yesevi'nin düşünce ve inançlarının Hint kültürüne girişinde pay sahibidir. Ayrıca Yesevi dervişlerin Hint topraklarındaki varlığı bölgedeki Yesevi etkisini güçlendirmektedir. Bu argümana binaen Yesevi'nin fikirlerinin Hint mistikleri Kabir ve Guru Nanak üzerinde izler bıraktığı düşünülmektedir. Bunun net bir örneği olarak Ahmed Yesevi'ye verilen "Pir-i Türkistan" ismi

* Doç., Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İzmir

¹ Yesevi'nin hayatı için bkz., Kemal Eraslan, "Ahmed Yesevi", *DİA*, II/159-161

de Sih gurularının düşüncelerini etkilemiştir. Sihizm'de *pir* kavramı Hargobind döneminde kullanılmaya başlanmıştır. Biz burada öncelikle Ahmed Yesevi'nin düşüncelerinin tarihi olarak hangi yolla Hint alt kıtasına ulaştığını, daha sonra da onun görüşlerinin hem Kabir ve Guru Nanak'ın düşünceleri hem de Bhakti hareketi ve Sihizm içerisindeki izlerini mukayeseli olarak ortaya koymaya çalışacağız.

I- Ahmed Yesevi'nin Hint Alt Kıtasına Yönelik Kerametleri

Hoca Ahmed Yesevi'nin, çilehanesinde uzun bir hayat geçirerek bu dünyadan ayrılmasından sonra da birçok keramet gösterdiği belirtilmektedir. Tarih ve menkıbe kitaplarına, bu sayısız kerametlerin sadece birkaç tanesi geçebilmiştir.² Öncelikle Ahmet Yesevi'nin Hint Alt Kıtasıyla ilgili olarak yaşarken ifade buyurduğu ve ölümünden sonra gerçekleşen bazı kerametleriyle başlamak istiyoruz.

A- Hümayun'a Hint Hâkimiyetini Müjdelemesi

Köprülünün aktardığına göre *Cevahiru'l-Ebrar*'da, Yesevi'nin Hümayun hakkındaki bir kerameti anlatılır: Yesevi halifelerinden Seyyid Mansur Ata, bir keresinde Türkistan'a, yani Yesi'ye gelerek, Hoca'nın türbesini ziyaret ve onunla manen mülakat etmiştir. Mülakat esnasında Hoca Ahmed Yesevi ona şöyle demiştir: "*Çağatay Padişahı -yani Babür Şah'ın oğlu Hümayun- Semerkand'ın hâkimiyetini ele geçirmek istiyor; lakin iyi ruhlar buna razı değil, onu Hindistan'a havale ediyorlar. Onun o havalideki zaferleri için, türbemizden bir alem al, götür.*" Hoca'nın bu emri üzerine Seyyid Mansur, alemi alarak Hümayun'un hükümet merkezi olan Kabil şehrine gitmiştir. Hakikaten Hümayun padişah, dedesi Timur'un medfun olduğu Semerkand'ı alıp Cengizhan'ın soyunu ortadan kaldırmak istiyordu. Padişahın kardeşi Hendal Mirza, Kabil'de Seyyid Mansur ile uzun bir süre görüşmüş ve onun büyüklüğünü anlayarak müridi olmuştur. Biraderi, Hümayun'un yanına gittiği zaman, ona, başından geçenleri anlatmıştır. Hümayun rüyasında bunu

² M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, ALFA, İstanbul, 2014, s. 94

işaret eden acayip bir olay görmesi üzerine Seyyid Mansur'u davet etmiştir. O da Ahmed Yesevi'nin verdiği alemlerle beraber gelmiş, Padişah da onu karşılamıştır. Sonra zikir halkası kurulmuş, Türkistan *pir*lerinin *Hikmet*'lerinden manzumeler okunmuştur. Hikmetleri dinleyenler vecd haline girmiştir. Bundan sonra Seyyid Mansur Ata, Padişah Hümayun'a şöyle demiştir: “*Maveraünnehir evliyası, size Hint fethini müjdeliyorlar. Hazret-i Ahmed Yesevi de fethinize yardımcı olması için bunu gönderdi. Kabul buyurunuz.*” Bunun üzerine Hümayun Padişah bu müjdeden çok memnun olmuş ve Hindistan'a yönelerek orayı fetih etmiştir.³ Ahmed Yesevi'nin bu suretle büyük bir keramet göstermiş olduğu görülmektedir.⁴

B- Timur'un Yesevi Türbesini İnşa Ettirmesi

Menkıbeye göre, Timur'un, Hoca'nın mezarı üzerine bir türbe ve cami inşa etmesi, Hoca'nın bir kerametinin eseridir. Köprülünün aktardığı menkıbeye göre Emir Timur, Hızır Aleyhisselam ile beraber Buhara'ya gitmeye niyet etmiş, yolculuğunda Türkistan'a uğramıştır. Burada, Türkistanlı Hoca Ahmed Yesevi, Emir Timur'un rüyasına girmiş ve ona “*Ey yiğit! Çabuk Buhara'ya git, Allah'ın izniyle oradaki şahın ölümü senin elinden olacaktır. Senin başından çok şeyler geçecektir. Zaten bütün Buhara halkı seni bekliyor*” demiştir. Emir Timur, bu rüyayı gördükten sonra uyanmış ve Allah'a şükretmiştir. Ertesi gün Türkistan hâkimi Nogaybak Han'ı çağırılmış, Ahmed Yesevi'nin kabrine büyük bir tekke yaptırması için ona yüklü miktarda para vermiştir. Türkistan

³ *Cevahirul-Ebrar min Emvaci'l-Bihar*, s. 308-314'den aktaran M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 96.

⁴ Hümayun Şah'ın, saltanatını kaybederek Safeviler'e sığındıktan sonra onların yardımıyla Kabil'i, kardeşi Kamran Mirza'dan alması, 1448-1449'da ve oradan Hint fethine yönelmesi 1553-1454'te gerçekleşmiştir. Hendal Mirza'nın ölümü ise 1551-1552'dedir. Bu sebeple, Seyyid Mansur'un Kabil'de Hendal Mirza ve Hümayun Şah ile görüşmesi, herhalde 1545-1551 seneleri arasında gerçekleşmiş olsa gerektir. Molla Abdulhamid Lahori, *Padişahname*, c. I, s. 64-65 ve *Muntehabu't-Tevarih-i Bedavuni*, c. I, s. 454'den aktaran M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 96

hâkimi Nogaybak Han da öylesine süslü ve muhteşem bir asitane yaptırmıştır ki bu şaheser halen bütün güzelliğiyle ayaktaadır.⁵

II- Emir Timur'un Yesevi'ye Olan Bağlılığı

Yesevi düşüncesinin Hint alt kıtasına intikalinde, bize göre, Timur'un Ahmet Yesevi'ye olan saygısının ve hürmetinin önemli bir payı vardır. Zira Emir Timur, bazı eleştirel bakış açıları olmakla birlikte, Yesevi'ye duyduğu hayranlığı onun eskimiş türbesinin üzerine görkemli bir yapı inşa ettirerek göstermiştir. Bu hayranlığa binaen onun düşüncelerini 1398-1399'da gerçekleştirmiş olduğu Hint seferi ile Hint alt kıtasına götürmüş olması büyük olasılıktır.

A- Timur'un Yesevi'ye Olan Hürmetine Eleştirel Bir Bakış

Ahmed Yesevi'nin düşüncesi Yesi, Taşkent ve çevresinde gösterdiği yayılma kuvvetini, Fergana, Buhara, Semerkand, Hive ve Horasan'da çok fazla hissettirememiştir. Köprülüye göre, Yesevilik bu bölgelerde ondördüncü asırdan, yani Nakşibendilik tarikatının genişlemesi ve yayılmasından sonra Yesevi menkıbelerini yayılmaya başlamıştır.⁶ Timur'un 1397-1398'de Yesevi adına türbe ve cami yaptırması, bu iddianın aksini ispat etmez. Halk üzerindeki nüfuzunu layıkıyla kurmak ve yerleştirmek için hocalara ve şeyhlere dayanma siyasetini güden Timur, bu suretle Sır Derya bölgesi üzerindeki ahalinin itikadını okşamak gayesini takip ediyordu. Bu değerlendirmeye göre, Timur'un Yesevi'ye yönelik tutum ve davranışları tamamen konjonktürel bir yapıya sahiptir. Zira o, bu yüce zatın bölgedeki önemine binaen halk nezdinde hâkimiyetini perçinlemek için Yesevi'ye hürmet göstermiştir.

Timur'un dini ve siyasi anlayışına en büyük eleştiri Köprülü'den gelmektedir. Onun dini düşüncesinin aslında on iki imama dayandı-

⁵ *Risale-i Tevarih-i Bulgariye*, s. 26'dan aktaran M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 94-95

⁶ Hoca Ahmed Yesevi'nin tesirleri başlangıçta daha çok Türk kültürünün hüküm sürdüğü kuzey doğu bölgelerinde kendisini göstermiştir. M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 115

ğını ancak siyasi emelleri için bunun aksi bir tutum sergilediğini ifade etmektedir:

“Hocaların ve şeyhlerin halk üzerindeki manevi nüfuzlarından faydalanmak maksadyla bütün hayatında İslami bir siyaset takip eden, eski Cengiz Yasasını kaldırarak isna aşeriye (imamiye veya oniki imam) mezhebinden ilham alarak yeni bir teşkilat kuran Timur, 1396-1397 tarihinde Dilguşa Bağı’ni yaptırdıktan sonra Taşkent tarafına doğru gitti. Seyhun nehrini geçip o civardaki kasabalarda ordunun kışlamasını emretti ve kendisi de Türkistan’da büyük şöhreti olan Ahmed Yesevi mezarını ziyaret için Yesi’ye geldi.”⁷

B- Timur’un Yesevi Hayranlığı

Hoca Ahmed Yesevi’nin türbesi günümüzde Kazakistan’ın Çimkent bölgesindeki Türkistan şehrinde yer almaktadır. Yesevi’nin türbesinin de bulunduğu külliye geçmişten günümüze Türk-İslam dünyasının en önemli merkezlerinden birisi ola gelmiştir. Hoca Ahmed Yesevi’nin kabrinin üzerinde ilk başlarda küçük bir türbenin varlığından söz edilir. Ölümünden sonra onun kabri Müslümanların sıklıkla ziyaret ettiği manevi bir yer olmuştur. Burayı ziyaret eden insanların adaklar adadığı, dualar ettiği, şükür kurbanı kestiği gözlemlenmektedir.

Timur’un inşa ettirdiği Yesevi Türbesi, Timur döneminde Türkistan bölgesinde yapılan mimari yapıların bütün karakteristik özelliklerini taşımaktadır. Timur inşa ettirdiği yapılarda kendinin ve devletinin gücünü göstermeyi hedeflemiştir. Bu yüzden yapılardaki geniş kubbelere, sağlam portaller, göz kamaştırıcı süslemeler, zengin mozaikler dikkat çekmektedir. Yesevi için inşa edilen türbe sadece bir anıt eser olmamış aynı zamanda bir eğitim ve ibadet merkezi olmuştur.

Timur, 1389-1391 ve 1394-1395’teki savaşlarla Antınorda devletini ortadan kaldırdıktan sonra Moğolistan Hanı Hazır Hoca Han’ın kızı Tükel Hanım’ı gelin olarak almaya karar vermiştir. Gelin alayını karşılamak için yola çıktığında Cinas yerleşkesi yakınındaki Ahangaran’da mola veren Timur, oradan Yesi şehrine geçerek Hoca Ahmed

⁷ M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 141-142

Yesevi'nin türbesini ziyaret etmiştir. Yesevi'nin kabrinin başında dualar okumuş ve türbedar ile türbede ikamet eden Yesevi dervişlerine birçok armağan vermiştir. 1396 yılının Eylül ayında Ahmet Yesevi'nin kabrini ziyaret etmek için Seyhun nehrini geçerek Yesi'ye gelmiştir. Yesevi'nin kabrinin üstüne onikinci yüzyılda yapılan türbenin zamana yenik düş-tüğünü ve eskidiğini fark etmiştir. Bunun üzerine Yesevi'nin kabrinin üstündeki eski türbenin yıkılarak yerine yeni ve görkemli bir türbenin inşa edilmesini ferman buyurmuştur.⁸

Timur, Sultan Bayezid ile harp için Anadolu'ya sefere çıkmadan evvel Yesevi'den bir işaret aramıştır. Bu arayış içerisinde Yesevi'nin Makamat'ından müjde verici şu rubaiyle karşılaştığını ifade etmektedir:

*Yelda giceni şem'i şebistan itkan
Bir labzada 'alemni gulistan itkan
Bes muşkil işim tuşubdur asan itkan
Ey barcanı muşkilini asan itkan*

**

*Uzun geceyi kandil gibi aydınlatan
Bir anda cihanı gül bahçesi eden
Ne zaman güç işim düşse kolay eden
Ey herkesin güçlüğünü kolay eden Allah'ım.*

Timur, bu rubaiyi ezberlediğini ve Anadolu'da Bayezid'in ordusuyla karşılaştığında yetmiş defa okuduğunu ve böylelikle zafere ulaştığını ifade etmektedir.⁹ H. Bice'nin ifade ettiği üzere Timur'un bu sözleri onun Ahmet Yesevi'ye duyduğu saygı ve hayranlığın göstergesidir. Anlaşılmaktadır ki Timur, Ahmet Yesevi'nin manevi tasarrufuna sonsuz bir inanç duymaktadır. Timur, bir Allah dostu olarak Yesevi'ye büyük

⁸ Bilgi için bkz., Hayati Bice, "Hoca Ahmed Yesevi ve Divân-ı Hikmet Üzerine", *Divân-ı Hikmet*, Haz. Hayati Bice, TDV, Ankara, 2009, s. 46-47

⁹ Metinde Beyazid'in ordusu "Kayser-i Rum askeri" diye zikredilmektedir. Kadı Mahdum Nebi Can Hatif, *Vaki'at-ı Timur*, Taşkend, 1308'den aktaranlar: M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 95, 30 no'lu dipnot; Hayati Bice, "Hoca Ahmed Yesevi ve Divân-ı Hikmet Üzerine", *Divân-ı Hikmet*, Haz. Hayati Bice, TDV, Ankara, 2009, s. 47-48

bir güven ve itimat beslemektedir. Bu manevi güç sayesinde Timur ve ordusu büyük başarılarla imza atmıştır. H. Bice, bütün bunlara karşın Timur'a yöneltilen eleştirilerin haksız olduğunu şöyle ifade etmektedir:

“Emir Timur'a yönelik küçümseyici, hakaret dolu ve birçoğu gayri Türk tarihçilerin uydurması olan hikâyelere inanmış olanlar için bu gerçekler herhalde çok çarpıcı gelecektir. Bugün şuurlu bir Türk için Ankara'nın Çubuk ovasında perişan edilen Yıldırım Bayezid ne kadar saygı değer ise ashında istemediği halde Anadolu'ya yönelmek zorunda bırakılan Emir Timur'da en az o kadar saygıdeğer olmalıdır. Bugünün dünyasında geçmişin kavgalarının kan davası gütmek yerine dün olduğu gibi bugün de hoca Ahmed Yesevi'nin, dünya Türklerini dizleri dibinde bir araya getiren 'ortak manevi önder' olduğu hatırlanmalı ve Yesevi ocağında kucaklaşılmalıdır. Emir Timur'un Buhara'daki çağdaşı Hacegan sissilesi meşayihına gösterdiği ilgiyi anlatan birçok menkıbe yanında Timur'dan asırlar sonra yaşamış büyük mutasavvıf ve mürid İmam-ı Rabbani'nin Mektubat'ında Şah-ı Nakşebend'den naklederek belirttiği manevi derecesi, Emir Timur hakkında konuşulurken dikkatli olunmasını ihtar etmektedir.”¹⁰

Batı seferinde zafer kazanan, Timur Başşehri Semarkand'a dönerken türbenin yapımına dair esasları belirlemiştir. Türbenin ölçülerinin de bizzat Timur tarafından belirlendiği ifade edilmektedir. Türbenin yerinin belirlenmesi, projenin düzenlenmesi ve temelin atılmasına fiilen katıldığı belirtilmektedir. Türbe inşaatının koordinatörlüğünü Mevlana Abdullah Sadr'a vermiş, baş mimar olarak da Türkistan'ın en ünlü mimarı Hüseyin Şirazi'yi görevlendirmiştir.¹¹

Bu muazzam binanın yapılmasından sonra, Timur, şehirdeki fakir ve muhtaçlara birçok ihsan ve sadakada bulundu ve bu merasim bitince tekrar ordusuna dondu. Rivâyete göre, bu sanat abidesi son defa olarak Abdullah Han tarafından tamir olunmuştur.¹²

¹⁰ Hayati Bice, “Hoca Ahmed Yesevi ve Divân-ı Hikmet Üzerine”, s. 48

¹¹ Hayati Bice, “Hoca Ahmed Yesevi ve Divân-ı Hikmet Üzerine”, ss. 48-49

¹² E. Schuyler, *Türkistan Seyahatnamesi*, Çev. Kolağası Ahmed, ss. 94-96'dan nak-

Yesevi'nin düşüncelerinin Hindistan'a naklinde büyük bir ihtimalle Timur'un katkısı söz konusudur. Nitekim Timur'un, Kuzey Hindistan'a yaptığı seferlerde Hindulara karşı hoş görülme davrandığını görülür. Özellikle kendisinden *eman* isteyenlere karşı olumlu bir tavır sergilediği anlaşılmaktadır. Timur, Hindistan'da bir bölgeye girmeden önce yöneticilerin ve halkın kendisine itaat etmelerini istemiş, bunun karşılığında can, mal ve namuslarının garanti altında olacağını beyan etmiştir. Hatta kendisinin haberi olmadan Dehli, Siri ve Cihanpe-nah'da yapılan savaşın sonucunda Hindu halkına zulüm yapıldığından haberdar olan Timur, buna çok üzülmüştür.¹³ Bu durum Timur'un Hint alt kıtasındaki diğer din mensuplarına yönelik tutumunu ortaya koymaktadır.

III- Ahmed Yesevi'nin Hint Alt Kıtasına Giden Torunları ve Halifeleri

Yeseviyye'nin Hindistan'a girişi, Orta Asya'nın Moğollar tarafından işgali yıllarına kadar gider. Birçok Müslüman Anadolu'nun yanı sıra Hindistan tarafına kaçmıştır. Orta Asyalı dervişlerden Şeyh Muhammed Türk ve Şah Hızır 13. yüzyılın başlarında Türkistan'dan çıkıp Hindistan'a gelmişler ve Narnaul'a yerleşmişlerdir. Yesevi dervişleri Afganistan, Mâverâünnehir, Horasan, Azerbaycan'ın yanı sıra Sind ve Pencab tarafında mevcuttur. Bu yüzden Yesevî dervişlerinin Hindistan'a 16. yüzyıl gibi çok erken bir tarihte girdikleri tahmin edilmektedir.¹⁴

Keşmir vadisi coğrafi konumu itibarıyla Orta Asya ve Horasan tarafından gelen dervişler aracılığıyla İslâmleştirilmiştir. 14. yüzyılda Türk-

leden M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 144

¹³ Nizamüddin Şami, *Zafernâme*, Çev. Necati Lugal, TTK, Ankara, 1987, ss. 206-253.

¹⁴ Yesevi dervişlerinin Hindistan'a girişi ve bölgedeki uygulama ve faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Thierry Zarcone, "Turkish Sufism in India: The Case of the Yasawiyya", *Confluence of Cultures: French Contribution to the Indo-Persian Studies*, Ed. Françoise Nalini Delvoye, Manohar, Delhi, 1994, ss. 82-92. Bu makalenin Türkçe çevirisi için bkz., "Hindistan'da Türk Tasavvufu: Yesevîlik Örneği", *Dergah*, Nisan 1993, İstanbul, ss. 19-20.

ler bu bölgeye gelmeye başlamışlar ve vadi halkının sosyal ve kültürel hayatı üzerinde önemli ölçüde etkiye bulunmuşlardır. Keşmir vadisinin Müslümanlaştırılmasında Bülbül Şah isminde mutasavvıf bir dervişin büyük katkısından bahsedilmektedir. Ali Şir Nevâi dervişlerin hayat hikâyelerini ele alan kitabında, İsmail Ata'nın (ölümü 1302?) torunu Hoca Bahâeddin'in zorlamalar neticesinde Orta Asya'dan kaçtığını ve Keşmir'e yerleştiğini ileri sürer. Orada şöhret kazanmış, bölge halkı kendine mürid olmuş ve vadiyi İslamileştirmiştir. Ayrıca, hem Hacı Bektaş hem de Ahmed Yesevi'ye bağlı olan Şeyh Şerif Mehmed adında birinin Agra'ya yerleştiği, burada kendine, özel danışman (sadr-ı âsaf) unvanını veren Hümayun'un hizmetinde bulunduğu belirtilir.

A- Hoca Hafız Ahmed Yesevi

Köprülü, Hoca Ahmed Yesevi'nin çocukları ve torunlarını ele aldığı bölümde Hindistan'da Hoca Hafız Ahmed Yesevi Nakşbendi diye birisinden bahsetmektedir. Bu kişi, XVII. yüzyıldan sonra Ahmed Yesevi'ye mensup olduğunu iddia etmiş bir mutasavvıf olarak tanımlanmaktadır. Bu derviş, kaderin yönlendirmesiyle vatanından ayrı düşerek Mekke, Medine, Kudüs, Şam, Irak, Rum, Rus memleketlerinde bulunduktan sonra Hindistan'ın Keşmir yöresine gelerek uzleti seçmiştir. Kimse ile görüşmediği, sadece arada bir Şeyh Ağa Molla Şah'ın tekkesine geldiği belirtilir. Birkaç sene sonra Hoca Nizamuddin b. Muinu'ddin, onun manevi üstünlüğünü fark ederek onun hizmetine girmiş ve onu kendisi ile beraber şehre gelmeğe razı etmiştir. Nizamuddin'in ölümünden sonra Hoca Nureddin Muhammed Aftab, onun hizmetine girip, müridi olmuş ve bu sayede Keşmir bölgesinde çok büyük bir ün kazanmıştır. Ahmed Yesevi'nin torunlarından olan bu Yesevi-Nakşibendi şeyhi, tahminen 1702 ve 1704'te vefat etmiş ve Keşmir'e defnedilmiştir.¹⁵

¹⁵ *Hazinetü'l-Asfiya*, I.657'den aktaran M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 141. Köprülü bu aktarımı verdiği yerde eserin yazarının Yesevileri daima Nakşibendi olarak zikrettiğini ifade etmektedir.

B- Hindistan'da Yesevilik-Nakşibendilik

Ahmed Yesevi kendine dört halife tayin etmiştir. Bunlardan Türkler arasında en meşhur olanı Süleyman Hâkim Ata (ölümü 1183) idi. Orta Asya tasavvufunun en önde gelen temsilcisi Ahmed Yesevi, Süleyman Hâkim Ata ve Halil Ata'nın halifesi, Bahaüddin Nakşibend'dir.¹⁶ Bu durum Nakşibendiyye tarikatının silsilesinin Hâcegâna dayandığı mânâsına gelmektedir. Nakşibendiliğin müstakil bir tarikat olarak ortaya çıkıp gelişmesi Yeseviyye'nin nüfuzunu azaltmıştır. Ancak bu durum, Yeseviyye'nin tamamen geri planda kaldığı anlamına gelmez. T. Zarcone, İstanbul'daki zaviyelerde, 15-20. yüzyıllar arasında kendilerini Nakşi olarak bildiren bazı Hindistan ve Türkistanlı sufilerin aslında Nakşibendî usulleri kadar Yesevi usullerine de bağlı kaldıkları gözlemlendiğini belirtmektedir. Benzer durumun Hindistan'da da olma ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır.

17. yüzyılın sonlarında Deccan'da kurulan Nakşi zaviyesinin müdavimlerinin, zaviyenin kurucuları olan Bâbâ Pelangpost ve Baba Musafir gibi Kuzey-Batı Turan veya Orta Asya'dan Hindistan alt kıtasına göç etmiş muhacirlerle yine aynı şekilde muhacir olan ve asimile olmuş az sayıda Afganlı ile Keşmirliden oluştuğu belirtilmektedir. Zaviyenin müntesipleri arasında, Dekkan'a kadar ulaşmış Moğol ordusunun askerlerinden bahsedilir.

Dergâh üyelerince geliştirilen âdab ve erkânın detaylı tetkikinden dergâh mensuplarının inançlarının Kalenderiliğin yanı sıra Yeseviyye-Nakşibendiyye olarak isimlendirilebilecek tarikatların karışımı olduğu ortaya çıkmaktadır. O zaman Dekkan'daki Baba Pelangpost tekkesi ile İstanbul'daki Özbek veya Hindiler Tekkesi diye isimlendirilen tekkedeki ortak olan eğilimler, Bahaeddin Nakşibend'in tarikatının örtüsü altında Yeseviyye'nin hâlâ hayatını sürdürmesi mânâsına gelir. Orta Asya ve Türklerin yayıldığı bölgelerdeki Türk tasavvufunun iç boyutlarını anlayabilmek için Yeseviyye, Kalenderiyye, Nakşibendiyye karışımını anlamak önemli bir adımdır.

¹⁶ Yesevi silsilesi için bkz., M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 481

Ayrıca Dârâ Şukuh'un "Sefinetu't-evliya"sı Ahmed Yesevî'nin hayat hikâyesini açık olarak vermektedir. Burada, Yesevî, Yusuf Hema-dânî'nin bir Türk müridi olarak tasvir edilmekte ve Mansûr Atâ, Said Atâ, Süleyman Atâ, Hakîm Atâ gibi Ata derviş kolunun ilk silsilesini temsil ettiği ifade edilmektedir.

Bütün bunlarla birlikte Hindistan'da organize ve düzenli bir Yesevî grubunun yayıldığını gösteren net ifadeler yoktur. Yeseviyye'nin Hindistan'daki Nakşibendî kolları içinde varlığını sürdürdüğü ileri sürülebilir. Bunlara ilaveten tasavvufun amelî yönüyle ilgili bir Hint risalesinde, genellikle Yesevî dervişleri tarafından yapılan Bıçkı zikri (zikr-i erre) uygulamasının tarifinin yer alması Hindistan tasavvufunun, Türk Yesevî tasavvufundan habersiz olmadığını gösteren önemli bir delil kabul edilebilir.¹⁷

C- Hac Yolculuğu Yapan Dervişler

Maveraünnehirli dervişlerin, Hac yolculuğuna çıktıkları zaman doğrudan Hazar'ın güneyine yönelmek yerine Afganistan'daki geçitlerden geçerek Hindistan'ın Pencab hatta Bombay bölgesine kadar ulaştıkları ifade edilmektedir. Pencab bölgesine kadar gelenlerin az bir ihtimalle batıya yönelerek kara yolunu tercih etmeleri büyük bir ihtimalle Karaçi limanını kullanmaları söz konusudur. Hindistan'ın daha güney kısımlarına inenler de Gucerat veya Bombay'daki limanları kullanarak deniz yoluyla yolculuklarına devam ettiği düşünülebilir. Hacı adaylarının Hindistan yolunu tercih etmelerinin sebepleri arasında değişik derviş gruplarının yaşadığı farklı coğrafyaları ve bölgeleri ziyaret etmek, güvenlik temini, ticari hareketlilik için idarecilerin daveti, idarecilerin ve dindaşların misafirperver davranışları, Müslümanlardan haberdar olma, yolculuk için gerekli temel ihtiyaçların karşılanması yani lojistik yardım sayılabilir.

¹⁷ Thierry Zarcone, "Turkish Sufism in India: The Case of the Yasawiyya", *Confluence of Cultures: French Contribution to the Indo-Persian Studies*, Ed. Françoise Nalini Delvoe, Manohar, Delhi, 1994, ss. 82-92

Orta Asya'yı Pencab bölgesine bağlayan yol miladın ilk yıllarından bu yana Hintli tüccarların İpek yoluna ulaşmak için kullandıkları bir güzergâhtır. Bu güzergâhı önce Budist keşişler Hindistan'dan Orta Asya ve Çin'e geçerken daha sonra da Çinli hacılar Hindistan'a giderken yıllardan bu yana kullanmaktaydılar. Bu yüzden Orta Asya'yı Pencab'a bağlayan yol güzergâhında güvenli ve çeşitli ihtiyaçların karşılanabileceği yerleşim ve konaklama noktaları oluşmuştur. Müslüman hacılar da bu imkânlardan istifade etmek için bu güzergâhı kullanmış olabilirler.

IV- Ahmet Yesevi'nin Düşüncelerinin Hint Kültürüne Etkileri

Yukarıda Ahmet Yesevi'nin düşüncelerinin Türkistan ve Orta Asya'dan Hindistan'a naklediliş araçlarını ortaya koymaya çalıştık. Yesevi'nin düşüncelerinin özellikle Hindistan'ın kuzeybatı kısmında yani Pencab bölgesinde daha etkin olduğunu görebilmekteyiz. Bu manada 15. yüzyılda Sihizm'in ortaya çıkışı Yesevi düşüncesinin izlerini sürmemiz açısından dikkat çekicidir. Burada Sihizm'in kurucuları arasında sayılan Kabir ve Sihizm'in ilk gurusu olan Nanak'ın düşüncelerine değinmek ve Yesevi düşüncesiyle benzerlik gösteren noktalarına dikkat çekmek istiyoruz. Ancak bundan önce İslam'ın Hint yarımadasına gelmesiyle filizlenen *Bhakti* (Tanrı sevgisi) anlayışı üzerinde durmak konunun anlaşılması açısından önemlidir. Çünkü Kabir ve Nanak'ın düşüncelerinin özü itibarıyla *Bhakti* öğretisiyle örtüştüğünü ifade etmemiz gerekmektedir. Zaten Kabir *Bhakti* öğretisinin önemli savunucularından birisi olarak zikredilmektedir. Bu kısımda son olarak Ahmed Yesevi için kullanılan *pir* kavramının Sih düşüncesindeki kullanımına ve *pir* kavramının batını anlamı ile *guru* kavramının batını kavramı arasındaki dikkat çekici benzerliğe vurgu yapmak istiyoruz.

A- Bhakti Hareketi

Bazı araştırmacılar Ortaçağda *Bhakti* hareketinin güçlenmesinin temel nedeninin İslam olduğunu ifade ederler. *Bhakti* hareketinin Hint alt kıtasında 11. yüzyıldan itibaren yaygınlaşması Müslüman yöne-

ticilerin idaresi altına giren bölgede İslam'ın yayılışı ve güçlü etkisi karşısında bir cevap olarak değerlendirilir.¹⁸ İslam'ın Sihizm üzerindeki etkisi konusunda araştırmacılar hemfikirdir. Zira Sih kutsal metninde Şeyh Ferid ve Kabir gibi Müslüman mistiklerin sözleri vardır.¹⁹ Zira başka hiçbir dinde, söz konusu din mensuplarının haricindeki kişilerin sözleri veya uygulamaları yer almamaktadır. Sihlerin kutsal metni bu yönüyle farklılık göstermektedir.

İslam felsefesinin temel karakteristikleri ile Ortaçağlarda yaşamış Hint mistik ve azizlerinin bakış açılarındaki benzerlik İslam'ın söz konusu grup mensuplarını etkilemesi olarak yorumlanır. Hatta meşhur Hint filozofu Şankara'nın dahi İslam'ın monoteist bakış açısından etkilendiği ifade edilmektedir.²⁰ Tarihsel faktörler Şankara'nın İslam ile tanışmış olma ihtimalini arttırmaktadır. Zira Şankara'nın doğduğu bölgede hâkim olan Kaladi kralının İslam'a girmiş olması bu ihtimali güçlendirmektedir.²¹

İslam tasavvufu ve Bhakti hareketi arasındaki benzerlikler etkinin kaynağı konusunda araştırmacıların üzerinde durdukları en önemli konudur. En önemli benzerlik ise Tanrı'ya sevgi ve aşk ile yaklaşımdır. İlahi aşk veya Tanrıya adanma olarak da adlandırılabilir olan anlayışın hem İslam tasavvufunda hem de Bhakti hareketinde önemli

¹⁸ Annemarie Schimmel, *Islam in the Indian Subcontinent*, Brill, Leiden, 1997, ss. 3-7; Karen Pechelis, "Bhakti Traditions", *The Continuum Companion to Hindu Studies*, Ed. Jessica Frazier & Gavin Flood, Bloomsbury, 2011, ss. 107-121; Andre Wink, *Al-Hind: the Making of the Indo-Islamic World*, Brill, Leiden, 2004 John Stratton Hawley, *A Storm of Songs: India and the Idea of the Bhakti Movement*, Harvard University Press, 2015, ss. 39-61.

¹⁹ Michael Shapiro, *Songs of the Saints from the Adi Granth*, *Journal Of The American Oriental Society*, 2002, ss. 924-925; Mahinder N. Gulati, *Comparative Religious And Philosophies : Anthropomorphism And Divinity*, Atlantic, 2008, ss. 302; H.S. Singha, *The Encyclopedia of Sikhism*, Hemkunt Press, 2009, s. 8; Gurinder Singh Mann, *The Making of Sikh Scripture*, *Oxford University Press, Oxford*, 2001, s. 19

²⁰ Tara Chand, *Influence of Islam on Indian Culture*, Indian Press, 1954.

²¹ Humayun Kabir, *The Cultural Heritage of India*, IV/586-587; S. R. Goyal, "Foreword", Susmita Pande, *Medieval Bhakti Movement: Its History and Philosophy*, Kusumanjali Prakashan, Meerut (India), 1989, s. XI

olması etkileşimin delili olarak sunulmaktadır. Yesevi'nin dizelerinde bu durum şöyle ifade edilmektedir:

*Günah derdi hasta eyledi tabibimsin
Sevdiğimsin, dermanımsın, sevgilimsin
Yolda kaldım halimi soran yoldaşımsın
Elimi tutup yola koy "Ente'l-Hâdi".21/8*

**

*Aşk yolunda damla damla kanlar yutarım
Rahman adı rahmetinden ümit tutayım
Şarap kadehini doyası versen candan geçeyim
Hasretinde iki gözümü yaşlasam ben.51/5*

**

*Dertsiz insan insan değil, bunu anlayın
Aşksız insan hayvan cinsi, bunu dinleyin
Gönlünüzde aşk olmasa, bana ağlayın
Ağlayanlara gerçek aşkı hediye eyledim.54/5*

**

*Aşk sevdası kime düşse evi vıran
Gece-gündüz cemal isteyip yürür hayran
Aşk yolunda gözü yaşlı bağı yanık
Tutkun olup özünü arayıp yürür imiş*

Bunun yanı sıra nefes alış-verişini kontrollü biçimde sürdürme, bir *pir* veya *gurunun* rehberliğine sığınma, ibadet esnasında bazı kutsal veya gizemli sözcükleri mırıldanma yine önemli benzerlikler arasında kabul edilmektedir. İlâveten, diğer dini geleneklere karşı toleranslı bakmak, dini ritüel veya uygulamalara karşı alışılmışın dışında bir tutum sergilemek de hem İslam tasavvufunun gem de Bhakti hareketinin ortak paydaları arasında kabul edilmektedir. Sufi şairlerle Ortaçağda yaşamış olan mistik ve azizlerin şiirleri arasındaki büyük benzerlik iki grup arasındaki ilişkiyi göstermektedir.²²

²² S. R. Goyal, "Foreword", Susmita Pande, *Medieval Bhakti Movement: Its History and Philosophy*, Kusumanjali Prakashan, Meerut (India), 1989, ss. XI-XII

Sufiler ve dervişler Hindu mistikleri etkilemişlerdir ve bunlar arasındaki ilişkinin varlığı inkâr edilemez. Özellikle Sufizm, Keşmir Şi-vaizmi ve Vedanta düşüncesi arasında yakın bir ilişki vardır. Müslüman tüccarların, askerlerin ve din adamlarının sekizinci asırdan itibaren Hint alt kıtasına gelip gitmeleri bu etkileşim için uygun bir zemin oluşturmuştur. Gazali, İnb-i Arabi, Hucviri ve Cami Hint kültüründe etkili olan Müslüman âlimlerdir. Muinuddin Çiştî, Feriduddin, Nizamuddin gibi sufilerin öğretileri ve uygulamaları İslam'ın Hindu kültürü üzerindeki etkisinin gelişmesinde büyük bir öneme sahiptir.²³

B- Kabir

15. yüzyıl Hindistan'da bir reform ve yenilenme dönemi olarak tanımlanır. Bu dönemde güçlenen Bhakti hareketi sınıf ayrımı yapmaksızın bütün insanların kurtuluşa ulaşabileceğini savunmuştur. Mistiklerin yaşantısının canlı bir örnek oluşturması Bhakti düşüncesinin topluluk içerisindeki yayılmasına ivme kazandırmıştır. Kabir'in (1440-1518) Sufi tarikatlarıyla yakın bir ilişkisi söz konusudur.²⁴ Kabir'in muvahhid olduğu ifade edilmektedir. Kabir Tanrıyı bütün sıfatların, niteliklerin ve sayıların ötesinde olarak tanımlar. O deruni ve içsel bir aşk ile ulaşılabilir konumdadır. Onun hükmünün geçersizliği gibi bir durum da söz konusu değildir. O, mahiyeti itibarıyla fiziki âlemin ötesindedir, o zaman algısından da uzaktır. S125

Dindar kimse kendini Tanrı'ya teslim etmelidir, ona tam bir inançla bağlanmalıdır. Ona güven duymalı ve itimat etmelidir. Onun düşüncesinde dindar kimse 'Tanrı tarafından sevilen', Tanrı da 'insanın sevgilisi'dir. Bu durum Yesevi'nin aşık ve maşuk tanımlamasının tezahürüdür.

*Gerçek dertliye kendim ilaç, kendim derman;
Hem âşıkım, hem mâşukum, kendim canan;*

²³ Susmita Pande, *Medieval Bhakti Movement: Its History and Philosophy*, Kumanjali Prakashan, Meerut (India), 1989, ss. 103-104

²⁴ Kabir'in ailesinin sosyal konumlarını iyileştirmek için İslam'a girdiğini ifade edilmektedir. H. P. Dwivedi, *Kabir*, Hindi Granth Ratnakar, Bombay, 1964, ss. 3 vd.

*Rahmet eyleyim, adım Rahman, zâtım Sübhan;
Bir nazarda içlerini safâ eyledim.54/7*

Tanrıya ulaşmak için arzulara gem vurulmalıdır, öfke ve açgözlülük terk edilmelidir, kıskançlık duyulmamalı ve dünya malına bağlanılmamalıdır. Bunları sufilerin ve dervişlerin yaşamlarında da gözlemlemek mümkündür. Yesevi bu konuda şöyle demektedir:

*Onüçümde nefsani arzuları ele aldım
Nefs başına yüz bin bela sarıp saldım;
Kibirlenmeyi ayak altında basıp aldım;
Ondördümde toprak gibi oldum ben işte.3/3*

**

*Ey evlat ümmetlerin derdi örter
Yanlı, noksan günahları dağdan artar
Dini bıraktıp dünya malını kendine çeker
O sebepten Hakk'tan korkup kabre girdim. 9/8*

**

*Dünya malını yığıp yolu yitirenler
Kısa ömrünü küfr içinde geçirenler
Kılavuzsuz kırlarda yürüyenler
Muhabbetin değerini ne zaman bilir? 136/4*

Kabir'in düşüncesinde ilahi aşka ulaşmak için görünür tarzda ritüellerin hiçbir yararı yoktur. Bunları gösteriş veya riyakârlık olarak değerlendirmektedir. Aslolan ise bireyin kendi iç dünyasına yönelmesidir. Ahmet Yesevi içe dönüşle ilgili olarak Hikmetlerinde şöyle demektedir:

*Oruç tutup halka riya eyleyenleri
Namaz kılıp tesbih ele alanları,
Şeyhim diye başka bina koyanları
Son anda imanından ayrı eyledim.54/12*

**

*Söz dışta olsa içte lezzet olmaz
İçi kuru olsa orada lezzet olmaz*

*Niceleri arzu eyleyip nasip almaz
İddia ile anlamını arayıp bulunmaz. o.131/4*

Kabir, gurunun manevi gelişimindeki rolüne büyük önem atfeder. Guru öğrencisine derin düşüncenin yollarını öğretir. Guru öğrencisine bir lütuf bahşeder ve ona kurtuluşa giden kapıyı aralar. Guruyu mecazi olarak çömlekçiye benzetir. Çömlekçi nasıl ki çamura şekil verirse guru da öğrencisine şekil verir. Guru öğrencisinin manevi cehaletini gidererek Tanrıya ulaşma konusunda onu bilgilendirir. Cahil kimsenin Tanrıya ulaşması söz konusu değildir. Divan-ı Hikmet'te pirin önemi, cahilliğin ve cahillerin eleştirisi şöyle ifade edilmektedir:

*Ben yirmialtı yaşta sevda eyledim
Mansur gibi cemal için kavga eyledim
Pirsiz yürüyüp dert ve sıkıntı peyda eyledim
O sebepten Hakk'a sığınıp geldim ben işte.*

**

*Ben yirmiyedi yaşta Pir'i buldum;
Her ne gördüm perde ile sırrı örttüm
Eşiğine yaslanarak izini öptüm;
O sebepten Hakk'a sığınıp geldim ben işte.4/7-8*

**

*Cahillikte işlediğim işim bepsi hata
Kusurlardan tövbe eylemedim yakamı tutarak
Gerdanuma tavuk gibi koyup fota
Ya Allah'ım affeyle günahımı.30/2*

**

*Bu sırrı bilmeyen cahil kişi
Dervişlerin değerini ne zaman bilir?
Dil ucuyla ümmetim diye iddia eder
Mustafa'nın değerini ne zaman bilir?136/1*

Kabir, kutsal ismin seslendirilişine vurgu yapar. Kişi dikkatini yoğunlaştırdığı unsuru gözünde canlandırır ve onun içerisine girer. Onun manevi düşüncesinin nirengi noktası sınırsız olana ulaşmak için sınırlı

olanı aşmaktır.²⁵ Yesevi düşüncesinde bu husus Hakk'ın zikri biçiminde ele alınmaktadır. Hikmetlerde bu konuda şu örneklerle rastlamaktayız:

*Rahim içinde belirdim, ses geldi;
"Zikir söyle!" dedi, organlarım titreyiverdi
Ruhum girdi, kemiklerim Allah" dedi;
O sebepten altmış üçte girdim yere.2/6*

**

*Nam ve nişan hiç kalmadı, "Lâ... -La..." oldum;
Allah zikrini diye diye "...illâ..." oldum;
Halis olup, muhlis olup "...lillab" oldum;
"Fena fillah" makamına geçtim ben işte.2/12*

**

*Her sabah vakti ses geldi kulağıma
Zikir söyle!" dedi, zikrini söyleyip yürüdüm ben işte.
Aşkınsızları gördüm ise, yolda kaldı;
O sebepten aşk dükkânını kurdum ben işte.3/1*

**

*Zikreden olup, şükreden olup Hakkı buldum;
Dünya, ahiret haram eyleyip vurup teptim;
Tutkun olup, rezil olup candan geçtim;
Gamsız olup yer altına girdim ben işte.13/2*

C- Guru Nanak

Guru Nanak (1469-1539) Lahor yakınlarındaki, bugün Nankana Sahip diye bilinen Talvandi köyünde dünyaya gelmiştir. Nanak, Lodi hanedanlığının yönetimi altındaki kuzey Hindistan'da yaşamıştır. Döneminde burada büyük sosyal çalkantılar yaşanmış, o da doğal olarak hem bu olaylardan hem de bölgenin ünlü sufisi Kâbir'den etkilenmiştir. Rivayete göre Nanak, 30 yaşına gelince, Sultanpur'da aydınlanma tecrübesi yaşamış ve Guruluk mertebesine erişmiştir.²⁶

²⁵ Kabir hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Susmita Pande, *Medieval Bhakti Movement: Its History and Philosophy*, Kusumanjali Prakashan, Meerut (India), 1989, ss. 120-130

²⁶ Bazı araştırmacılar ne Kabir'i ne de Nanak'ı sistematik bir düşünür kabul eder.

Nanak'a göre Tanrı her şeyin yaratıcısıdır ve O yaratıklarından uzakta değildir. Tanrı tektir ve O'nun eşi ve benzeri yoktur. Onun resmi veya heykeli yapılamaz. O âlemdaki her şeye nüfuz etmiştir (AG, 463). Yesevi Allah'ın gücü ve kudretini; Tek'liğini ve Var'lığını şöyle dile getirmiştir:

*Bir fırsatta yetişip gelmeyip geçmeyip saat
Haşmetine yer ve gökler eylemez takat
Ferman olsa Allah'ımdan ölüm meleği
Nasıl takat yetireceğimi bilemezdim.47/13*

**

*Adem Safi sünnetlerini dile alsam
"Yâ Rabbenâ zalemnâ" deyip feryad etsem
Kırlarda gözyaşımı akıtsam
Bir ve Var'ım beni yola salar mı ki? 64/5*

Nanak da yukarıda ifade ettiğimiz üzere tıpkı Kabir gibi içe yönelmeyi, Tanrıya bağlılığı, sadakati ve düşkünlüğü savunmuştur. Tanrı, "bütün her şeyi aydınlatan saf ışık" olarak tanımlanır. Yesevi şöyle der:

*Cemâl göreyim diyen kullar uykusuz olur;
Yürüse-dursa, yatsa-kalksa, zikrini söyler
İçi-dışı öyle kulun nura dolar;
Allah nurunu öyle kula saçar dostlar.82/8*

O hem aşkın hem de içkindir. Dindar kişi, hem Tanrının kendinde içkin olduğunu hem de her şeyin Tanrı'da olduğunu bilir. Tanrının her şeyi bildiği ve bir nehir gibi olduğu söylenir. Tıpkı nehrin içinde yaşayan balığın nehrin büyüklüğünden haberi olmaması gibi insan da Tanrı'nın sınırlarını ölçemez(AG, 25). İnsan Tanrı'nın iradesine tevekkül etmelidir, ona boyun eğmeli ve rıza göstermelidir. Nanak'a göre bu da disiplinli bir ahlaki tutum ve davranışı gerekli kılar. Bu husus Hikmet'te şöyle ifade bulur:

Nefsten geçip kanaatı buy edinen,

Onlar iç tepki ve sezgileriyle hareket eden eklektik öğretmenler kabul edilir. Nicol Macnicol, *Indian Theism: From the Vedic to the Muhammadan Period*, Oxford University Press, 1915, Oxford, s. 146

*Her kim tepse, râzı olup boyun sunan,
İyilere hizmet eyleyip dua alan;
Öyle âştıkın mahşer günü üzüntüsü yok.140/4*

Nanak'ın ifade ettiği üzere insan yaratılmışların en yücesidir. İnsan sadece fiziki bedenden ibaret değildir. Onda ilahiliğin kıvılcımı vardır. İnsanın yegâne amacı, ilahi hükmü (hukum/hukam) anlamak ve hayatını buna göre organize etmektir. İnsanoğlu aklına ve ahlaki sezisine rağmen bencilliklerinden (haumai) ve cehaletinden ötürü Tanrı'dan uzaklaşmaktadır. Çünkü bencilce düşünce ve tavırlar (arzu, nefret, açgözlülük, dünyaya bağlılık, kibir) insan ile Tanrı arasına duvarlar örmektedir. Manevi ilerleyiş bunların üstesinden gelmekle gerçekleşir.

Yesevi bencillikle ilgili şöyle der:

*Onbirimde rahmet deryası dolup taşıtı;
"Allah!" dedim, şeytan benden uzak kaçtı;
Hay u heves, ben-bencillik durmayıp göçtü;
On ikide bu sırları gördüm ben işte.3/2*

**

*Hâlıkımdan haber erişti, şükreden oldum;
Her kim çekiştirdi, belki tepdi, sabreden oldum;
Bu âlemde hiç uyumayıp hazır oldum;
Hayuheves, ben-bencillik gitti dostlar.5/4*

**

*Sabralarda dört darbe vurup zikrini başla,
Kibir ve heves, ben ve benlik irak gönder.
Gece-gündüz tekbir söyleyip dinmeden işle,
Zikrini söyleyip sıdkı ile durmak gerek.210/6*

**

*O hem beş harf iyi bilse Hakk'a yeter,
Ben ve benlik zamirinden şüphesiz gider.
Bilse kalsa, ibadete yoktur tehlike,
Marifetin meydanına girmek gerek.211/3*

Yesevi kibirle ilgili şöyle der:

Onüçümde nefsanî arzuları ele aldım

*Nefs başına yüzbin bela sarıp saldı;
Kibirilenmeyi ayak altına basıp aldım;
Ondördümde toprak gibi oldum ben işte. 3/3*

**

*Şeyhim diye ulu tuttun özünü daim,
Gönlün kibir ve benlik ile, dilin saim.
Nefsin için uzun geceler durup kaim,
Okuyup Kur'an hiç özüne gelmez misin? 193/2*

**

*Sabralarda dört darbe vurup zikrini başla,
Kibir ve heves, ben ve benlik irak gönder. 210/6*

Nanak'a göre manevi ilerleyişte Tanrı'nın lütfu da önemli bir etken-
dir. Yesevi'de bu hususta Hakk'ın inayetinin aşıkların üzerine olduğu
ve Allah'ın istediği kuluna lütfedeceği vurgulanır.

*Aşıklara olup Hakkın inayeti
Bâtın içinde açılır keşif ve kerameti
Dillerine saçıp her an Hakk rahmeti
Fani olup masivâdan geçer imiş.114/3*

**

*Sübhan Rabb'im kuluna lutf eylese,
İçi aydınlanıp, dışı yanıp biryân olur.
Pir eteğini tutarak âşık yola girse,
Hakk'ı izleyip iki gözü giryan olur.137/1*

Nanak'ın düşüncesinde insanın manevi gelişiminde dindarlık, bilgi,
çaba, lütf ve hakikatten oluşan beş aşama söz konusudur. İnsanın
kurtuluşu Tanrı ile birlikte olmasına bağlıdır. Kurtuluşu arzulayan kişi,
insanları veya dünyayı değil tanrıyı düşünmelidir (gurmukh). Buna
denge, dinginlik ve sükûnet hali (sahaj) denilir. Yesevi terk-i dünya
eylediğini şöyle ifade etmektedir:

*Gönül bağı yeşil iken bilmeden yürüdüm
Ömrüm geçti hazan oldu şimdi duydum
Dünyayı terk edip din yoluna adım attım
Binbir defa ağlayıp dua eyleyim sana.27/3*

Nanak da tıpkı Ortaçağdaki diğer mistik ve azizler gibi dini rehberin (guru) önemine vurgu yapmıştır. Bu düşünce veya ilkenin İslam tasavvufundan geçtiği konusunda neredeyse fikir birliği vardır. Nitekim Yesevi pir'in önemini şu sözlerle vurgular:

*Ben yirmialtı yaşta sevda eyledim
Mansur gibi cemal için kavga eyledim
Pirsiz yürüyüp dert ve sıkıntı peyda eyledim
O sebepten Hakk'a sığınıp geldim ben işte.*

**

*Ben yirmiyedi yaşta Pir'i buldum;
Her ne gördüm perde ile sırrı örttüm
Eşiğine yaslanarak izini öptüm;
O sebepten Hakk'a sığınıp geldim ben işte.4/7-8*

Nanak'a göre mutlak guru Tanrı'dır. Beşeri gurular Tanrısal lütfun, sevginin ve bilginin insanlara aktarılmasında aracı görevi görürler.²⁷ Yesevi'de ise bu konuda pir, pir-i kamil ve Hakk ayrımı söz konusudur.

D- Pir ve Guru

Hak yolunda ilerlemek isteyen öğrencilere yol gösteren rehberlere *pir* denilir. *Pir* sözcüğü aynı zamanda müstakil bir tarikat kuran veya tarikatın en üst konumunda olan kimse için de kullanılır. Farsça kökenli olan *pir*, kelime olarak "ihtiyar, yaşlı, ak saçlı, tecrübeli kimse" anlamına gelir. Kaynaklarda aktarıldığı üzere *pir* denildiği zaman "veli, mürid, şeyh, dede, baba, ata" gibi kavramlar da akla gelmektedir. Nitekim *pir* sözcüğü bunlarla eş anlamlıdır.

Pir kelimesi tasavvufi anlamda ilk olarak 9-10. asırlarda Horasan sufileri arasında kullanılmıştır. *Pir* ve şeyh kelimeleri birbiri yerine ve aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir. Horasanlı sufiler doğdukları yerlere veya yaşadıkları coğrafi bölgeye nispet edilerek *pir* sözcüğüyle birlikte zikredilmişlerdir. Abdullah Ensari *pir-i Herat*, Şeyh Nasur da

²⁷ Guru Nanak hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Susmita Pande, *Medieval Bhakti Movement: Its History and Philosophy*, Kusumanjali Prakashan, Meerut (India), 1989, ss. 130-138; Hammet Arslan, "Sihizm", *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni (I-X)*, Ed. Bayram Ali Çetinkaya, İnsan Yayınları, İstanbul, 2015, I/723-754.

pir-i Guhistan olarak isimlendirilmiştir. Bu kullanım tarzının en meşhuru Ahmed Yesevi için kullanılan pir-i Türkistan ifadesidir. Pir terimi zahiri ve batını bir anlama sahiptir. Bu açıdan kutub, gavs, mürebbi, veli ve müşid gibi kelimelerle ilişkilidir. Pir sözcüğünün zahiri anlamı seyru suluku tamamlayıp insanlara rehberlik eden tarikat şeyhini ifade eder. Pir teriminin batını anlamı ise mücerret bir şahsiyet veya ilahi bir ilke için kullanılır.²⁸

Sih guru silsilesinin altıncı gurusu olan Hargobind (1595-1644), dönemindeki Müslüman etkiye binaen *pir* sözcüğünü “dini ve ahlaki ilkeleri insanlara anlatan rehberler” için kullanmaya başlamıştır. Bu tanımlama açısından bakıldığında Sih düşüncesinde *pir* sözcüğünün kullanım alanıyla yukarıda bahsettiğimiz zahiri anlam arasında herhangi bir farklılık yoktur. Bu yüzden Hargobind *pir* sözcüğünü dini alandaki öncüler ve rehberler için kullanırken Hint Alt Kıtasında fiilen mevcut olan Horasan sufilerinden hatta büyük olasılıkla Yesevi dervişlerinden etkilenmiştir. Zira *pir* sözcüğü en tanıdık ve yaygın kullanım alanına *pir-i Türkistan* olarak Ahmed Yesevi ile ulaşmış gözükmektedir.

Yukarıda *pir* kelimesinin batını anlamda manevi ve ahlaki ilkeler için kullanıldığını belirtmiştik. Bu durum Sih ahlaki ve dini ilkelerini içeren kutsal metin anlayışında görülmektedir. Ancak burada *pir* kavramı yerine guru sözcüğü tercih edilmiştir. Ancak *pir* ve guru sözcükleri insanlara ve isteklilere rehberlik etme anlamında büyük bir içerik benzeşmesine sahiptir. Onuncu ve son guru Gobind Singh (1666-1708), kendisinden sonra beşeri formda bir guru gelmeyeceğini ve bundan böyle dini ve ahlaki ilkeleri ihtiva eden kutsal metni guru ilan etmiştir. Bu husus hem guru ve hem de *pir* sözcüğünün batını olarak dini ve ahlaki ilkeler bütününü ifade etmeleri açısından eş anlamlı kabul edilebileceğini göstermektedir.

²⁸ Safi Arpağuş, “Pir”, *DİA*, 34/272-273; Hayati Bice, “Hoca Ahmed Yesevi - Divân-ı Hikmet Sözlük”, *Divân-ı Hikmet*, Haz. Hayati Bice, TDV, Ankara, 2009, s. 468

Sonuç

Ahmed Yesevi Türkler arasında yetişen en büyük mutasavvıflardan biridir. Onun Türk ve İslam düşüncesi içerisindeki yeri her geçen gün daha fazla bilinir hale gelmektedir. Ahmed Yesevi'nin din ve tasavvuf anlayışındaki en önemli unsurlardan birisi de "ilahi aşk"tır. Her ne kadar kendisinden önceki mutasavvıflarda bu anlayış mevcut ise de Ahmed Yesevi ile birlikte Orta Asya Türkleri arasında din algısının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. İlerleyen zamanlarda Yesevi düşüncesi sadece Orta Asya ile sınırlı kalmamış Müslümanların yaşadığı farklı coğrafyalara yayılmıştır. Bu coğrafyalardan birisi de Hindistan'dır. Hindistan'da Yesevi düşüncesi sadece Müslümanlar arasında değil Hint kültürü benimseyen gruplar arasında da etkili olmuştur.

Yesevi'nin ölümünden sonra ortaya çıkan menkıbelerde onun Hint diyarıyla ilgili müjdeli haberleri söz konusudur. Nitekim o, Timur ve Hümayun'un Hint seferlerini müjdelemiştir. Yesevi'ye büyük saygı duyan Timur'un Hint topraklarını fethetmesi Ahmed Yesevi'nin düşünce ve inançlarının Hint kültüründe güçlenmesine yol açmıştır. Ayrıca Yesevi'ye bağlı dervişlerin Hint alt kıtasındaki varlığı onun düşüncelerinin bölgeye intikalinde delil kabul edilmektedir. Onun düşüncelerinin izlerini Bhakti öğretisi içerisinde sezme mümkündür. Ahmed Yesevi'nin fikirlerinin Hint kültürünün önemli mistik simalarından olan Kabir ve Guru Nanak üzerinde tesirler bıraktığı görülmektedir. Bu iki şahsiyetin düşüncelerinde "bir tek Tanrı'nın varlığına ve ona duyulan ilahi aşka" vurgu yapılmaktadır. Dolayısıyla Ahmed Yesevi'nin düşüncelerinin Kabir ve Guru Nanak aracılığıyla Sihizm'in ortaya çıkmasına etkide bulunmuş olma ihtimali söz konusudur. Ahmed Yesevi'ye verilen "Pir-i Türkistan" ismi de Sih gurularının düşüncelerini etkileyen bir başka husustur. Nitekim altıncı guru Hargobind "insanlara dini anlamda rehberlik eden kişi"yi ifade etmek için *pir* kavramını Sihizm'e dahil etmiştir.

III. OTURUM/Salon B

“İlahi Aşkın ve Tevazuun Timsali: Hoca Ahmed”

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Rahmi KARAKUŞ

Prof.Dr. Necmeddin BARDAKÇI

Hallâc-ı Mansûr’dan Ahmed Yesevî’ye İlâhî Aşk

Yrd. Doç. Dr. Mustafa TATÇI

Tevhid Ağacının Gölgesinde

HALLÂC-I MANSÛR'DAN AHMED YESEVÎ'YE İLÂHÎ AŞK

MEHMET NECMEDDİN BARDAKÇI

Giriş**

Tasavvuf kültüründeki sevgi, Kur'an ve hadisin vurguladığı ölçüler içerisinde gelişmiştir. Kur'an-ı Kerimde aşk kelimesi yer almamakla beraber sûfiler arasında "İman edenlerin Allah'a olan sevgisi daha şiddetlidir"¹ ayetinin aşka işaret ettiği anlayışı yaygındır. Hz. Peygamber (sav)'in; "*Bir kimse kendisi için sevdiği bir şeyi kardeşi için sevmedikçe hakkıyla iman etmiş sayılmaz.*"² "İman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe iman etmiş olmazsınız."³ buyrukları imanla sevgiyi özdeşleştirmiştir. Dolayısıyla imanla bütünleşen Allah sevgisi, benlik davasından sıyrılarak rablerine doğru yola çıkan ve O'na kavuşuncaya kadar bu yoldan ayrılmayan müminlerin temel özellikleri arasında yer alır.

Tasavvuf düşüncesinde sevgi, hayatın aslı ve âlemin var oluş sebebi. Allah âlemi kendini tanıtmaya olan muhabbeti sebebiyle yaratmıştır. İnsan Allah'ı tanıyarak sevip ibadet etmesi için var edilmiştir. İnsanın âlemdeki varlıklara karşı olan sevgisi ilâhi sevginin bir teza-

* Prof. Dr., SDÜ İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, Isparta.

** Bu çalışma 113K570 nolu TÜBİTAK projesi kapsamında hazırlanmıştır.

¹ Bakara 2/165.

² Buhârî, *el-Câmiu's-Sahih*, İstanbul 1992, İman, 7; Müslim, *el-Câmiu's-Sahih*, İstanbul 1992, İman, 71-72.

³ Müslim, İman, 93; Ebu Dâvud, *Sünen*, İstanbul 1992, Edeb, 130-131.

hürüdür. Bu bakımdan aşk, mecâzî ve ilahî olmak üzere ikiye ayrılır. Beşerî aşk da denilen mecâzî aşk, hakiki aşka basamak, bir vasıta ve bir alıştırmadır. Sevmeyi bilmeyen kişinin Allah'ı sevmesi de beklene-
mez. İlahî aşka nail olan kişi, baktığında Hakk'ı görür, konuştuğunda hakikati söyler. Böylece bir kudsi hadiste ifadesini bulan “*Ben kulumun gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum*”⁴ hitabı gerçekleşir.

Tasavvuf tarihinde Allah aşkını terennüm eden ilk kişinin Râbia Adeviyye (ö.185/801) olduğu kabul edilir.⁵ İlahi aşkı yaşayıp marifete ulaşarak birlik şuurunu tecrübe eden ve hakikatin ışığında yürüyerek Allah sevgisini gönlüne yerleştiren Râbia, “On sekiz bin âlem içinde Hakk'ın aşk şerbetini içip de, en sonunda Hakk'a ermemiş ve ‘O, onları sever, onlar da O'nu sever’”⁶ sözü kendisinde yadigâr olarak kalmamış hiçbir kimse yoktur,⁷ sözüyle muhabbetin ezelden ebede her şeyi içine aldığı, sevgisiz hiçbir şeyin olmadığını belirtmiştir. Allah'ın sevginin hem sebebi hem de kaynağı olduğunu vurgulayan Râbia,⁸ cennet nimetlerinin Allah'ı sevmenin bir neticesi olduğunun farkında olmakla birlikte bu nimetlere iltifat etmemiştir. Şu münâcâtında vurguladığı gibi cennet ümidini ve cehennem korkusunu aşmıştır: “*İlahi! Kısmetim olmak üzere dünyadan bana her neyi ayırdın ise onları düşmanlarına, âbiretten neyi ayırmış isen onu da dostlarına ver. Sen bize yetersin. Bize sadece sen gereksin.*”⁹

Sevgiye dayalı zühd anlayışını benimseyen, ilâhi aşk hakkındaki düşünceleri ile yeni bir çığır açan Râbia, sevgiyi esas alan sûfiler tarafından aşk yolunun işaret taşı olarak görülmüştür. Yahya b. Muaz, Bâyezid-i Bistamî, Semnûn-ı Muhib, Hallâc-ı Mansûr, Ebû Bekir

⁴ Buhârî, Rikâk, 38.

⁵ Ebu'l-Alâ Afifi, *Tasavvuf İslam'da Manevi Hayat*, çeviren: Ekrem Demirli-Abdullah Kartal, İz Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 181; William Chittick, *Tasavvuf*, çeviren: Turan Koç, İz Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 143.

⁶ Mâide 5/54.

⁷ Ferideddin Attâr, *Tezkiretül-Evliya*, hazırlayan: Süleyman Uludağ, 2. baskı İstanbul 1993, s. 118.

⁸ Ebû Bekir Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf, Ta'arruf*, hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları 2. Baskı, İstanbul 1992, s. 162.

⁹ Attâr, *Tezkiretül-Evliya*, s. 125.

Şibli, Ahmed Gazzâlî, Ferideddin Attâr, Hakîm Senâî, Ahmed Yesevî, Mevlânâ ve Yunus Emre gibi birçok sûfinin ilham kaynağı olmuştur. Bununla birlikte Râbia'nın Allah sevgisi, Hallâc'ın yüksek perdeden ilan ettiği Allah aşkı yanında pek mütevazı kalır.¹⁰

1. Hallâc-ı Mansûr ve İlâhi Aşk

Hallâc-ı Mansûr (ö.309/922), tasavvuf tarihinin altın çağında yaşamış ve melâmet anlayışını benimseyerek sûfilerin giydiği hırka ve tâc gibi giysileri çıkarıp halktan biri gibi giyinmeyi tercih etmiştir. Kabına sığmayan bir sûfi kimliğiyle sürekli seyahat etmiştir. Ahmed Yesevî'nin kendisinden övgüyle söz ettiği Hallâc-ı Mansûr, Türklerin de içinde olduğu birçok kavmin İslamlaşması için Bağdat'tan çıktığı iki ayrı seyahat esnasında Horasan, Mâverâünnehir ve Çin sınırına kadar Türk illerindeki ribatları dolaşarak halkı İslâmiyet'e davet etmiş,¹¹ onlar için kendi dillerinde kitaplar yazmıştır. O, Hz. Peygamber'in Hayber'in fetih günü Hz. Ali'ye, Yemen'e gönderirken Muaz b. Cebel'e ve bir başka zaman sahabeden bazılarına söylediği "*Allah'ın senin vasıtanla bir kişiye hidayet vermesi, senin için dünya ve içindekilere sahip olmandan daha hayırlıdır,*"¹² buyruğunu kendisine rehber edinmiştir. İnsanların iliklerine kadar işleyen ilâhi aşk ve mârifetullah konulu vaaz meclislerine halktan ve ulemâdan her çeşit insan katılmıştır. Bağdat'a döndükten sonra da onlarla mektuplaşarak irtibatını devam ettirmiştir.¹³

Âşıklar delilikle velîlik arasındaki çizgiyi aştıkları için toplum onları mecnun olarak görür. Âşıkların halini mağarada ne kadar kaldıklarını bilemeyen Ashâb-ı Kehf'in gençlerine benzeten Hallâc'a göre,¹⁴ aşkın

¹⁰ Abdurrahman Bedevî, *Şehidetül-Aşki'l-İlahi*, Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, 2. Baskı Mısır 1962, s. 27-28.

¹¹ Hatîb el-Bağdadî, *Târihu Bağdad*, Mısır 1931, c. VIII, s. 112-113; Sem'anî, *el-Ensâb*, Beyrut 1980, c. IV, s. 278-279.

¹² Bir başka varyantta "*Kızıl develere sahip olmandan hayırlıdır.*" Buhârî, Fedâilü'l-Ashâb, 9; Megâzî, 38; Müslim, Fedâilü's-Sahâbe, 34.

¹³ Hatîb el-Bağdadî, *Târihu Bağdad*, c. VIII, s. 114; Zehebî, *Siyeru Âlâmi'n-Nübelâ*, Beyrut 1994, c. XIV, s. 315; Attâr, *Tezkiretül-Evliyâ*, s. 596-597.

¹⁴ Kâmil Mustafa eş-Şeybî, *Şerhu Divânı Hallâc*, Köln-Bağdat 2007, s. 222, no: 19.

ışığı o kadar güçlüdür ki, yeryüzünü aydınlatan güneşin ışığı bile onun parlaklığı yanında sönük kalır. Çünkü güneş akşamleyin batır ve ışığı kaybolur. Aşkın ışığı ise, her an sevgiliye kavuşma arzusu ile yoluna devam eden âşığa yol gösterir.¹⁵

İlâhî aşkı pervane ve mum ışığı metaforuyla anlatan Hallâc'a göre pervane âşığı, mum ışığı hakikatin ilmini, ışığın sıcaklığı hakikatin hakikatini, alevin içine dalmaksa hakikatin hakkını sembolize etmektedir. Bir diğer deyişle pervanenin ışığı görmesi "ilme'l-yakîn", ışığın hararetini hissetmesi "ayne'l-yakîn", kendisini ateşin içine atıp yanıp kül olması "Hakka'l-yakîn"dir. Aşkın en son merhalesi olan bu hâli anlayıp kavramak oldukça zordur.¹⁶ Âşık için vuslattan sonra gerçekleşen ayrılığı bir nevi ölüme benzeten Hallâc, Hakk'tan ayrı kalmak yerine eziyet ve işkencelere maruz kalarak ölmeyi seçmiştir.

İlahi aşk davasının şahsında savunulduğu Hallâc'a göre aşk, âlemin yaratılma sebebi olarak her şeyden önce vardır. Zâtı özünden alevlenir ve her sıfatı dışa yansıtır. Ezelden ebediyete kadar bütün engelleri aşarak gerçekleşir. Aşkın kaynağı varlığın hakikatidir.¹⁷ Hallâc, aşkın Allah'ın varlığa olan muhabbeti sebebiyle ezeli olduğunu vurguladığı bir şiirde aşk konusundaki bazı düşüncelerini şöyle özetlemiştir:

*Aşk, ezeliyetler ezeliyetinde Mutlak olandır.
O'ndan, O'na ve O'nda gözükür, O'nda görünmüştür.
Aşk, olmayan değildir, çünkü sıfatıdır.
Sıfatlar arasından, O'nun öldürüp dirilttiğinin
O'nda ve O'ndan yaratılmış şeyler değildir sıfatları
Bir şeyin yaratana görünür kıldır bu şeyleri
O yaratınca başlangıcı ve gösterince aşkı bir sıfat gibi
O'nun başlattığında ışığı O'nda parladı
Lâm Elif ile birleşince bir bütün oluşturdu*

¹⁵ eş-Şeybî, *Şerhu Divânı Hallâc*, s. 197, no: 13.

¹⁶ Y. Nuri Öztürk, *Hallâc-ı Mansûr ve Eseri*, 3. Baskı İstanbul 1997, 305-306; Uludağ, "Aşk", *DİA*, IV, 12.

¹⁷ M. Louis Massignon, *İslâm'ın Mistik Şebidi Hâllâc-ı Mansûr'un Çilesi*, çeviren: İsmet Birkan, Ardıç Yayınları, İstanbul 2006, s. 452-453; eş-Şeybî, *Şerhu Divânı Hallâc*, s. 177, no: 6.

*Böylece ikisinin yazgısı yazıldı Bir diye
Birleşirlerse, iki olurlar ayrılınca
Fakat kulla Rabbi arasındaki farktır tek farkları
Gerçekler böyledir, aşkın ateşi yakar onları hakikat içinde
Yakınında da olsalar uzağında da
Küçülürler, güç yitirerek, ne kadar tutkunsalrsa
Güçlüler de alçalır, gönül indirirler tutulduklarında.¹⁸*

Hallâc'a göre, aşkın güvende olması için gizlenmemesi, sevenin sevdiğine sevgisini ifade etmesi gerekir. Âşık, aşk konusunda toplumun kendisine ne diyeceğini hesaba katmaz, her türlü övgü ve yergisini duymazlıktan gelir. Her ne kadar nefis zulüm ve iftiralar karşısında kendisini savunmak düşüncesiyle aşktan vazgeçmek istese de, âşık sabırlı ve kararlı olmalıdır.¹⁹ Hallâc'a göre, âşığın sevgilisini anması o kadar içten ve güçlüdür ki, sevgiliye olan arzu ve isteği neredeyse kendisini helâk etmesine sebep olur. Aşk her yanını kapladığı için başta kalp olmak üzere bütün organlar aşkın tesiriyle yanıp tutuşur.²⁰ Âşığın sevgisi gönlünü kaplayınca gönlünde başka bir şeye ne ilgi ne de sevgi kalır. Âşık, sevgiden söz etmeyi bile bir eksiklik görür. Çünkü sevgilisi onun ruhu, o da sevgilisinin ruhu olmuştur. Sevgili bir şeyi istediğinde o da istemiş, o bir şeyi istediğinde sevgili de istemiş olur.²¹

*Aşk, gizlendikçe kendini büyük tehlikede görür
Ancak ibtiyat elden bırakılınca güveni yerine gelir
Aşk, iftiraların nefesi onu yaydıkça daha güzel kokmaz mı?
Çakmak taşında gizli kaldıkça işe yaramayan ateş gibi
Kendim için Senin aşkından kurtulmayı istemek geliyor içimden
Ama o zaman hem işitmekten hem de görmekten kurtulmam gerekecek.²²*

¹⁸ Massignon, *Hâllâc-ı Mansûr'un Çilesi*, s. 452-453.

¹⁹ Massignon, *Hâllâc-ı Mansûr'un Çilesi*, s. 578-579; eş-Şeybî, *Şerhu Divânı Hallâc*, s. 259, no: 35.

²⁰ eş-Şeybî, *Şerhu Divânı Hallâc*, s. 300, no: 56.

²¹ eş-Şeybî, *Şerhu Divânı Hallâc*, s. 290-291, no: 52.

²² Hallâc-ı Mansûr, *Divân*, no: 24; Massignon, *Hâllâc-ı Mansûr'un Çilesi*, s. 578-579.

Hallâc-ı Mansûr, tasavvuf tarihinde aşkı ilk defa ıstırap ve elem olarak tanımlayan sûfidir. Bedenini ve ruhunu ilâhî aşk ateşi içinde yakarak kendi hiçliğinde Allah'ın varlığını ortaya koymuştur. Kalbini kendi ihtiraslarının üzerinde tutarak değişimi gerçekleştirip sorumluluğunun bilincinde yüce görevini yapmaya çalışmıştır. Bir yandan kendini feda ederken diğer taraftan kendini âlemin merkezi haline getirmiştir.²³ Allah'ın kendisine bir mevhibe olarak verdiği bazı hallerin tesiriyle coşan Hallâc, Allah'ın bütün tecellileri ile kendisini kapladığını şöyle ifade etmiştir:

*Ey benim velâyetim! Senin aşkını bütün varlığımla kucakladım.
Kendini o kadar yoğun gösterdin ki, sanki artık bende Sen'den başka bir şey yok.*²⁴

Hallâc'a göre, gerçek aşkta âşık ve mâşuk ortadan kalkar ve sadece aşk kalır. Allah'ın bir kulunu anması, bu kulun da O'nu anması demektir. Aynı anda gerçekleşen bu anma iki gibi görünse de birdir. Ona göre âşık ile mâşukun, bir diğer deyişle kul ile Allah'ın birleşmesi ontolojik anlamda olmayıp tefekkür boyutunda sûfilerin fenâ ve cem hallerinde yaşadıkları bir manevi birlik tecrübesidir:

*Mâşûk âşık ile birleşti
Sevilen sevene yar oldu
İki benzer şey bir halde kaldı
Görünmez âlemde her ikisi de kayboldu.²⁵
O'nun beni anması, benim O'nu anmamdır
İki zikreden ancak beraber olur.²⁶*

Hallâc, aşk kavramına ilk defa kanı karıştıran sûfidir. İlâhî aşk yolunda benliğinden geçip “Ene'l-Hak” dediği için idam edilirken elleri kesildiği zaman âşıkların rengi olduğu gerekçesiyle yüzünü kana bulayıp kollarına kan sürerek abdestini tamamladığını söylemiştir. “Bu

²³ Nurettin Topçu, *İsyan Ahlakı*, Dergâh yayınları, 2. Baskı İstanbul 1997, s. 203.

²⁴ Massignon, *Hallâc-ı Mansûr'un Çilesi*, s. 361.

²⁵ eş-Şeybî, *Şerhu Divânı Hallâc*, s. 316, no: 65.

²⁶ eş-Şeybî, *Şerhu Divânı Hallâc*, s. 302, no: 57.

ne biçim abdest?” diye sebebi sorulunca, “Aşk ile kılınacak iki rekât namazın abdesti kanla alınmazsa sahih olmaz.” cevabını vermiştir.²⁷ Ona göre bu hareket, insanı büyük imtihanlarla karşı karşıya koyan aşktaki samimiyetin ve doğruluğun göstergesidir.

Hallâc’ın ‘*Ene’l-Hak*’ sözü kendisine sorulan Abdulkadir Geylânî, onun sevgisinde samimi olduğunu söyleyerek şöyle cevap vermiştir: “Hallâc muhabbet yolunda ilerleyip aşk kapısını çalınca kendisine: “Ey Hallâc! Bu kapıdan ancak beşeriyet sıfatından arınmış ve insanlık sıfatını terk etmiş olanlar girebilir.” denildi. Bu nedenle o, sevgi sebebiyle öldü, aşkla eridi. Ruhunu kapıda teslim etti. Perde kaldırıldığında canını feda etti. Dehşet makamında, hayret ayakları üzerinde durdu. Fenâ kendisini dilsiz yapınca şükür onu konuşturdu ve “Ene’l-Hak” deyince, heybet muhafızı ona şöyle cevap verdi: “Bugün kesilme ve ölüm, yarın ise kurb ve vuslat zamanıdır.”²⁸

İlâhi aşkı gönlüne dolduran Hallâc, onun gereğini yerine getirmiş ve aşk uğrunda kendisini feda etmiştir. Benlikten sıyrılmak ve kendini aşk uğrunda feda ederek hiçliğe ulaşmak şeklinde özetleyebileceğimiz Hallâc’ın ilâhi aşk hakkındaki bu düşünceleri, XII. asırda Ahmed Yesevî tarafından coşkulu hikmetlerle dile getirilmiştir.

2. Ahmed Yesevî ve İlâhi Aşk

Türklerin İslâmlaşma sürecinde yeni bir dönemin mimarı olan Hoca Ahmed Yesevî, Kur’an mesajının ve Hz. Muhammed’in güzel ahlâkının toplum tarafından özümşenerek yaşanır hale gelmesini hedeflemiştir. Hikmetlerinde insandaki ahlâkî olgunluğun, sosyal hayattaki birlik ve beraberliğin, yardımlaşma ve fedakârlığın önemini vurgulamıştır. İyilik, güzellik, adalet, doğruluk, fedakârlık, dürüstlük ve alçakgönüllülük gibi evrensel insanî değerleri işlemiştir. İslâmiyet’in gönülleri fethetmesi ve yerleşmesi için sevgiye dayalı bir eğitim sistemi oluşturmuştur. Kâmil bir insan olmak için dinin hükümlerine uyma-

²⁷ Attâr, *Tezkiretül-Evliyâ*, s. 603-604; Niyazi, *Mansûr-Nâme* (Hallâc-ı Mansûr’un Menâkıbnâmesi), hazırlayan: Mustafa Tatçı, İstanbul 1997, s. 193-194.

²⁸ İbnü’s-Serrâc, *Tuffâhu’l-Ervâh ve Miftâhu’l-İrbâh*, hazırlayanlar: N. Gürkan-M. N. Bardakçı-M. S. Sarıkaya, Kitap Yayınevi İstanbul 2015, s. 210.

yı, âriflerin sözünü dinlemeyi, şeriat tarikat bütünlüğünü sağlamayı öğütlemiştir.

Ahmed Yesevî, dini ilimleri tahsil ettikten sonra kalbini Allah sevgisiyle doldurmak düşüncesiyle tasavvufta sevgi ve aşk yolunu seçmiştir. Onun tarikat silsilesinde Ahmed el-Gazzâlî, Ebu Bekir Şiblî ve Bayezid Bistâmî gibi ilahi aşk yolcuları bulunmaktadır.²⁹ Hucvirî'nin de belirttiği gibi, temkin sahibi olmadığı ve cezbesine yenik düştüğü için tasavvuf eğitiminde kendisine uyulmayan Hallâc'ın,³⁰ tasavvuf silsilelerinde yer almamakla birlikte aşk yolunu seçen sûfler üzerinde büyük bir etki bıraktığı bilinmektedir. Onun ilâhî aşk düşüncesinin etkisinde kalan âriflerden biri de Tıpkı Hallâc gibi Cemâl-i İllâhiyi temâşâ etmek için nefsiyle kavga eden Ahmed Yesevî'dir.

Ahmed Yesevî'ye göre dinin, daha özelde tasavvufun hedefi kalplerine sevgi tohumu ekilen müminleri dinin özüne yaklaştırmak, özü sözüne uygun samimi bir Müslüman yapmaktır. Asıl gayesini unutanların kılık kıyafete takılıp şekilciliğin ötesine geçemeyeceklerini belirten Ahmed Yesevî, bu ülküsünü gerçekleştirmek düşüncesiyle İslâm inancını ve millî müşterekleri Türklerin anlayabileceği basit bir dille anlatmıştır. Hem tasavvufi şiirlerden oluşan *Divân-ı Hikmet*'teki hikmetleriyle, hem de sevgiyi temel alan tasavvuf mektebi ile Orta Asya Türk kavimlerinin ruhlarında derin izler bırakmıştır.

Ahmed Yesevî'ye göre aşk makamı, insan aklının kavrayamadığı, baştanbaşa zorluk, cefa ve mihnetle doludur. Sevgilisinin yolunda can vermeyen gerçek âşık değildir. Candan geçmedikçe aşk defteri tamamlanmaz. Aşk derdini aşkı tanımayan ve âşık olmayanlara söylememelidir. Çünkü aşk derdinin çaresi yoktur. Satsan satılmaz, atsan atılmaz.³¹

²⁹ Hazîni, *Cevâbir'ül-Ebrar min Emvâc'ül-Bihâr*, hazırlayan: Cihan Okuyucu, Kayseri 1995, s. 18-20. Ahmed Yesevî'nin silsileleri için bizim şu makalemize bkz. M. Necmettin Bardakçı, "Hoca Ahmed Yesevî ve Mubiti", *İstem*, Yıl: 9, sayı: 18, 2011, s. 11-29.

³⁰ Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb Hakikat Bilgisi*, hazırlayan: Süleyman Uludağ, İstanbul 1982, s. 256.

³¹ Kemal Eraslan, *Ahmed-i Yesevî, Divân-ı Hikmetten Seçmeler*, Ankara 1983, s. 107, *Hikmet*, IX/3-4, 9-11.

Bu öyle bir derttir ki, yolu uzun engeli çoktur. Bu yüzden âşık tıpkı ateşe düşen pervane gibi, kendi hiçliğinde aşkı canlandırmalıdır.³² Ahmed Yesevî, aşk yolunda ölmeden ihtiyari ölümü tercih ederek hazırlık yapılmasını öğütler.

*Kul Hoca Ahmed, öğüdü kendine ver
Âşık isen, candan geçip bir kerecik öl.*³³

*Başın gider bu yollarda hazır ol sen
Aşk yolunda ölmeden önce muhakkak öl sen
Pir eteğin sıkı tutup hizmet kıl sen
Hizmet edenlerden asla yolda kalan yok*

*Âşık değil, sevdiğine can vermese
Köylü değil, çapa yapıp nan vermese
Burada ağlayıp âhirette can vermese
Yolda kalır Hüda lütfunu alanı yok.*³⁴

Ahmed Yesevî'ye göre, nefsin peşinde koşan kişi rezil olur.³⁵ Kalbinde sevgi olmayan kişi hayvandan farksızdır.³⁶ Kıyamet günü Allah onlara cemâlini göstermez.³⁷ Bunun bilincinde olarak ilahi aşka tutulanlar nefislerinin kötülüklerini iyiliklere çevirip içlerine nur doldurur. Rahat ve huzur arzusuyla tutuşanlar ile ben sen davası güdenlerin aşk meydanında adı anılmaz. Aşk yolunda yürüyenlerin başka gayeleri olmaz. Aşk sevdası kimin kalbine düşerse, onun nefsini rezil eder, Hak yolunda deli divane olur. Âşığın gözyaşlarından başka şahidi yoktur. Ahmed Yesevî, gerçek âşığın gözlerinden yaşlar akması, muhabbetin şevki ile can vermesi gerektiğini, aksi takdirde ömrünün boşa geçeceğini belirtmiştir. Ona göre, aşkı mihnet ve sıkıntılarla beslemeli, nefsi

³² Eraslan, *Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, s. 119, *Hikmet*, XI/6-11; s. 257, *Hikmet*, XXXIX/2-4.

³³ Hayati Bice, *Hoca Ahmed Yesevî, Divan-ı Hikmet*, Ankara 1998, *hikmet*, XIII/12.

³⁴ Eraslan, *Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, s. 55, *Hikmet*, XI/1-3.

³⁵ Eraslan, *Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, s. 157-159, *Hikmet*, XVIII/5-7.

³⁶ Eraslan, *Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, s. 133, *Hikmet*, XII/5.

³⁷ Eraslan, *Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, s. 167, *Hikmet*, XX/9.

hor görüp terbiye etmeli, başkalarının hakaretlerini nefis terbiyesi için ganimet bilmelidir. Âşık, seherlerde rahat yatağından kalkıp zikir ve tefekkürle meşgul olur. Boş hevesleri bırakıp sen-ben kavgasını terkederek.

*Zâhid olma, âbid olma, âşık ol sen
Mihnet çekip aşk yolunda sâdik ol sen
Nefsi tepip dergâhına lâyük ol sen
Aşksızların hem canı yok, imanı yok
Aşk sevdası kime düşse, rüsvâ kılar
Işık salıp Hak kendine şeydâ kılar
Mecnun gibi aklını alıp Leylâ kılar
Allah şâhit, bu sözlerin yalanı yok.³⁸*

Ahmed Yesevî'ye göre, âşık olmak kolay değildir. Maldan geçmeden benlik fikri terkedilemeyeceği gibi, candan geçmeden de aşk sırrı bilinemez. Aşk sırrını bilmek için candan geçmek, benlik bağından sıyrılmak için maldan geçmek gerekir.³⁹ Cefa çekmeden âşık olunamayacağı gerçeğinden hareketle,⁴⁰ aşk yolunda ilerlemek isteyenler gece gündüz ağlayıp inlerler ve gece uykusunu terkederek.⁴¹ Ahmed Yesevî, kendisinin bir Hak âşığı olduğunu belirterek aşk ve âşığa büyük değer vermiştir. Aşk rüzgârının Hz. Muhammed'e Allah'tan hediye geldiğini, âşıkların Burak'a binerek mânevî miracı yaşayacağını, aşkın tadını tatmayanların ve gönlünde aşka yer olmayanların hayvandan farksız olduğunu vurgulamıştır.⁴²

Sûfilikte müridin yolunu açan zikir ve Allah'a niyâz en büyük rükündür. Ebû Cehil, Kâbe'nin civarında olmasına rağmen niyâzdan uzak olduğu için mahrum olmuş, Veysel Karanî ise uzak Karen diyarında iken bile niyâz ile aradığını bulmuştur.⁴³ Ahmed Yesevî, Allah'a vuslatı sağlayan vasitalardan biri olan zikir ve niyazın insanın için-

³⁸ Eraslan, *Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, s. 55, *Hikmet*, XI/4-13.

³⁹ Eraslan, *a.g.e.*, s. 197, *Hikmet*, XXVII/2.

⁴⁰ Eraslan, *Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, s. 203, *Hikmet*, XXVIII/7.

⁴¹ Eraslan, *Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, s. 197, *Hikmet*, XXVII/2.

⁴² Eraslan, *Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, s. 133,137, *Hikmet*, XIII/1-5, 13.

⁴³ Hazîni, *Cevâhirul-Ebrar*, s. 61.

deki ve dışındaki kötülükleri harareti ve nuru ile yakması gerektiğini belirtir.⁴⁴

Ahmed Yesevî, aşkın insandaki ben ve benlik duygusunu silip süpüreceği, teni yakıp eriteceği için Allah'tan aşkı lütfetmesini istemiştir. Aşk derdinin devâsı olmayan bir dert olduğunu belirtmekle birlikte⁴⁵ Yüce Allah'ın aşk kapısını kendisine açmasını ve tertemiz aşkı gönülüne yerleştirmesini ümit ettiğini ifade etmiştir. Aşk yolundaki her türlü belâyâ katlanacağını ve bu uğurda gerekirse can verebileceğini vurgulamış, âşık için hüsrân diye bir şeyin olmadığını ifade etmiştir:

*Aşk kapısını Hak yüzüme açırverse
Hâs aşkını gönül içine yerleştirse
Lutf eylese, iki âlemde şâh eylese
Âşıkları Hakk'a doğru uçar dostlar.*⁴⁶

Ahmed Yesevî'ye göre, âşığın çektiği elem on sekiz bin âlemden duyulur. Onun acı çekmesi vuslatı gerçekleştirmediği için değil, aşka doyamadığı içindir. Gönül Allah arzusu ile yanıp tutuşunca bedeninin bütün organları Allah diyen bülbül kesilir. Muhabbet meydanına çıkıp sır şarabından içince sevgi bahçesinde yetişen gül olur.⁴⁷ Aşk dipsiz deniz içinde saklı olan bir cevher gibi Allah ile kul arasında gizlenmesi gereken bir sırdır. Âşıklardan başkası bu sırrı taşıyamaz. Denizin dibindeki inciye almak için tehlikeyi göze almak gerekir. İnciye heveslenen çoktur fakat inciye elde eden azdır. Tıpkı bunun gibi, aşkı arzu eden çoktur ama aşkın belasına, divaneliğine sabredip, ateşte yanarak kemâli elde edenlerin dışında aşkı elde eden yoktur.⁴⁸ Bütün zorluklarına rağmen aşkın peşinde koşarak Allah sevgisiyle kalplerini dolduran âşıkların dili değil gönlü konuşur.⁴⁹

⁴⁴ Hazînî, *Cevâhiru'l-Ebrar*, s. 58.

⁴⁵ Eraslan, *Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, s. 160-162, *Hikmet*, XIX/1-11.

⁴⁶ Eraslan, *Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, s. 165, *Hikmet*, XX/5.

⁴⁷ Eraslan, *Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, s. 193, *Hikmet*, XXVI/1-2.

⁴⁸ Eraslan, *Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, s. 169, *Hikmet*, XXI/1-5.

⁴⁹ Eraslan, *Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, s. 217, *Hikmet*, XXX/21.

Aşkta sadakat, kararlılık ve vefâ olduğunu vurgulayan Ahmed Yesevî, aşkın dile gelmeyeceğini, âşığın gönlüyle dilinin birbirini yalanlamayacağını belirterek yalandan âşık olduğunu söyleyenleri cehennem azabı ile korkutur. Sûfî olmadığı halde onların kıyafetlerini giyerek sûfî olduklarını zannedenlerin de sırat köprüsünü geçemeyeceklerini belirterek dervişliğin sıdk ve samimiyetle, teslimiyet, kararlılık ve sabırla elde edildiğini vurgular:

*Hakk'ı seven âşıkları buldu murâd
Sabte âşık olup yürüme yarın hicâb
Kılıçtan keskin kıl köprünün adı Sırat
Yalan dava kılan geçemeyip kalır imiş
Âşık olsan yalan dava kılma zinhâr
Yalan dava kılanlardan Hüdâ bizâr
Kabhâr Rabbim kabr eylese adı Kabhâr
Kıyamet günü yüzü kara boyar imiş.⁵⁰*

Ahmed Yesevî, gerçek âşıkların dünya değıştirseler bile ölmeyeceğini, bedenlerinin toprağa gömülmesine rağmen ruhlarının yer altına girmeyeceğini vurgulamıştır. Zâhid ve âbidlerin bunun farkına varacak bir kabiliyete sahip olmadıkları için âşıkların halini bilemeyeceklerini belirtmiştir. Âşıkları ölümsüzlük sırrına vâkıf olduğunu düşündüğü Hızır'a benzeterek âb-ı hayatla ölümsüzleşeceklerini ifade eden Ahmed Yesevî'ye göre âşık bir âh çekse gönlündeki sevginin gücüyle yedi göğü sarsar. Âşık bir kez Allah dese bütün günahları silinir. Âşık aşk ateşinde yandıkça halktan uzaklaşır fakat Allah kendisinden razı olur. Az veya çok herhangi bir şeyi arzu etmeyen âşıklar, Allah'ın kendileri hakkında uygun bulduğu şeye razı olurlar. Zira âşığın arzu ve istekle işi olmaz:

*Gerçek âşıklar dâim diri, ölücü değil
Ruhları da yer altına girici değil
Zâhid, âbid bu manayı bilici değil
Gerçek âşıklar insanların Hızır'ı olur.
Âşıkların yedi göğe yeter âbı
Allah dese, yerle bir olur her günabı*

⁵⁰ Eraslan, *Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, s. 227-229, *Hikmet*, XXXIII/5-6.

Âşıkların Rahmân Rab'bim tekye gâhı

Aziz yaşı insanların nezri olur.

Âşık yanar, halktan kopar, Allah râzı

Âşıklığı arzu kılan şebid gâzi

Hâcet değil âşıklara çoğu azı

Katre yaşı Hak Mevlâ'mın nezri olur.⁵¹

Ahmed Yesevî, Allah'ın rahmeti ile aşk deryasına dalanların işittikleri manevi bir sesle canları yandığı için nara attıklarını belirtmiştir. Kendisinin bu sırlara âşina olduğunu ve âşıklar kervanına katıldığını ifade etmiştir. Allah'ın bir kula iman nasip etmesinin büyük bir devlet olduğunu belirterek, sözlerini sıdk ile dinleyenlere rahmet dilemiştir:

Rahmân Rab'bim rahm ile nidâ kılar

Hazin nidâ işitip âşık canı yanar

Saf saf olup âşıkları baş yükseltir

Âşık kendini eşsiz kılıp yürür olur.

Âşık olup hikmet dedi Kul Hâce Ahmed

Sıdk ile işitene yüz bin rahmet

İman atâ kılar Tanrı'm, tâc ve devlet

Âşık gönlünü safâ kılıp yürür olur.⁵²

Gönlündeki aşk ateşini uzun süre gizlemeye çalışan Ahmed Yesevî, aşk yüzünden canının yandığını ve yüreğinin kebab olduğunu ifade etmiştir. Aşk sırrını herkese söylemenin uygun olmadığını, bu yüzden gizli gizli ağlamak gerektiğini vurgulamıştır.⁵³ Sırrı ifşâ etmenin bedelinin çok ağır olduğunu ifade ederek gerçek âşıkların candan geçtiklerini belirtmiştir. Bunun en çarpıcı örneklerinden birinin Hallâc-ı Mansûr olduğunu, kendisinin de onun yolunda yürüdüğünü dile getirmiştir.

3. Ahmed Yesevî'de Hallâc-ı Mansûr Etkisi

Râbia Adeviyye ile başlayıp Hallâc-ı Mansûr ile zirveye ulaşan Allah sevgisini benimseyen Ahmed Yesevî, kendini halktan ayrı görme-

⁵¹ Eraslan, *Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, s. 239, 243, 245, *Hikmet*, XXXVI/3, 12, 17.

⁵² Eraslan, *Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, s. 251, *Hikmet*, XXXVII/13-14.

⁵³ Eraslan, *Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, s. 257, *Hikmet*, XXXIX/1-3.

den Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği İslâm dinini iman, ibadet ve ahlâk bütünlüğü içinde yaşamaya ve içinde yaşadığı Türk kavimlerine öğretmeye çalışmıştır. Allah aşkını terennüm ederken büyük oranda Hallâc-ı Mansûr'dan etkilenmiştir. Birçok hikmette Hallâc-ı Mansûr'dan övgüyle söz etmesi bu düşüncemizi doğrulamaktadır. Nitekim kendisi hakkında bilgi verdiği bir hikmette onun gibi Cemâl-i İlâhi için kavga ettiğini, aşkı uğruna canından geçtiğini, eşini ve dostunu terk ettiğini vurgulamıştır. Fâtiha suresinde “*Sadece Sana ibadet ederiz ve yalnız Senden yardım dileriz*” buyruğu ile hareket ederek Yüce Allah'a sığındığını ifade etmiştir:

*Ben yirmi altı yaşta sevda eyledim,
Mansur gibi Cemal için kavga eyledim,
Pirsiz yürüyüp dert ve sıkıntı peyda eyledim
O nedenle Hakk'a sığınıp geldim ben işte.⁵⁴*

*Kırk dördümde muhabbetin pazarında,
Yakamı tutup, ağlayıp yürüdüm gül bahçesinde,
Mansur gibi başımı verip aşk darağacında;
Zatı ulu Rabbim, sığınıp geldim sana.*

*Kırk dokuzda aşkın düştü, tutuşup yandım,
Mansur gibi eş ve dosttan kaçıp kayboldum,
Türlü türlü cefa değdi, boyun eğdim,
Zatı ulu Rabbim, sığınıp geldim sana.⁵⁵*

Ahmed Yesevî, kalbine Allah sevgisini doldurduğu için mâsivâulla-ha yer kalmadığını, bununla birlikte her fırsatta kalbe girmeye çalışan dünyaya savaş açtığını ifade etmiştir. Hallâc-ı Mansûr gibi aşk kapısına geldiğini, melâmet hırkasını giyerek aşkı uğruna onun gibi birçok eziyet gördüğünü ve sayısız ihanetle karşılaştığını belirtmiştir:

*Ey dostlar temiz aşkını ele aldım,
Bu dünyayı düşman tutup yürüdüm ben işte.*

⁵⁴ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, editör: Mustafa Tatçı, Ankara 2016, s. 55; Bice, *Hoca Ahmed Yesevî, Divân-ı Hikmet*, s.11, *Hikmet* 4/7.

⁵⁵ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 59-60.

*Yakam tutup Hazret'ine sığınıp geldim,
Aşk kapısında Mansur gibi oldum ben işte.*

*Aşk yolunda âşık olup Mansur geçti,
Belini bağlayıp Hak işini sıkı tuttu,
Melametler ihanetler çok işitti,
Ey müminler hem Mansur oldum ben işte.⁵⁶*

Ahmed Yesevî, bu ifadeleriyle devrindeki insanların tasavvufa ve dervişlere iyi bakmadıklarını ve halkın kendisi aleyhinde konuştuklarını ifade ederek sosyal psikoloji alanında değerlendirmeler yapmıştır. İnsanların yeni bir dinî veya siyasî harekete bakışları genellikle olumsuzdur. Nitekim Ahmed Yesevî, Buhâra'dan gelip Yesi'de kurduğu dergâhında halkı irşâd ederken birçok iftira, eziyet ve cefaya maruz kalmış, ancak Allah sevgisiyle dolu olan kalbinde insanlara karşı bir nefret oluşmamış ve doğru bildiği yolda yürümüştür.

Ahmed Yesevî, bir Hak âşığı olan Hallâc-ı Mansûr'un söylediği "Ene'l-Hakk" sözünü Cebrâil'in kendisine öğrettiğini ve onunla birlikte söylediklerini ifade ederek bu sözden dolayı bir sorumluluğunun olmadığını, bununla birlikte bunun sonucuna gönül hoşluğu ile katlandığını belirtmiştir:

*Âşık Mansur "Ene'l-Hakk"ı dile getirdi,
Cebraîl gelerek "Enel Hakk"ı beraber söyledi,
Cebraîl gelerek başını ver deyip yola saldı,
Darağacına asılıp cemalini gördüm ben işte.⁵⁷*

Bu düşünceleriyle Ahmed Yesevî, âşık ve âriflerin meleklerle konuşabildiklerini, onların kendilerine rehberlik yaptığını dile getirmektedir. Kur'an'da meleklerin Hz. Meryem⁵⁸ başta olmak üzere bazı insanlara görünüp onlarla konuşmaları göz önüne alındığında bunun mümkün olduğu anlaşılır.

Ahmed Yesevî, Hallâc-ı Mansûr'un "Ene'l-Hakk" demek suretiyle aslında hiçliğini ilan ederek kemâli elde ettiğini, halkın ve yöneticilerin

⁵⁶ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 70-71.

⁵⁷ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 71.

⁵⁸ Meryem 19/16-21.

bu sözün hakikatini kavrayamadıkları için kendisine hakaret ettiklerini ve türlü türlü işkencelerle öldürdüklerini vurgulamıştır. Onun gönül dünyasını Allah'tan başka hiç kimsenin bilmediği için kendisine eziyet edildiğini, dostlarından birçoğunun “Ene'l-Hakk” sözü sebebiyle kendisinden uzaklaştıklarını ifade etmiştir. Kendisinin de onun yaşadığı birlik/tevhid tecrübesini yaşadığını söyleyen Ahmed Yesevî, Hallâc-ı Mansûr'un içinde bulunduğu hali gayet iyi anladığını belirtmiştir:

*Sabıhsız Mansur hor görülmekle tam oldu,
Bir söz ile dostlardan ayrı kaldı,
Kalb halini hiç kimse bilmez, Tantanık Rabb'im,
Kanlar yutup ben hem tanık oldum ben işte.
Şeyh Mansur'un “Enel Hakk”ı yersiz değil,
Yolu bulan bize benzer günahkâr değil,
Her soysuzlar bu sözlerden haberli değil,
Haberli olup Hakk kokusu aldım ben işte.⁵⁹*

Ahmed Yesevî, yaptığı ibadetler ve iyilikler çok olsa da vuslata nâil olmaktan emin değildir. Sevgide vuslat amaç olmayıp sadece sevmek söz konusu olsa da muhabbet meydanında Hallâc-ı Mansûr gibi darağacında asılmanın, binlerce eziyet görmenin ve cefâ çekmenin Cemâl-i İlâhî'yi görmeyi sağlamamasından endişe etmektedir:

*Muhabetin meydanında can oynatsam,
Mansur gibi başımı verip darağacını oynatsam,
Yüz bin türlü cefa çekip can incitsem,
Aciz kulun cemalini görür mü ki?⁶⁰*

Ahmed Yesevî, aşkı uğruna can vermenin önemli olduğunu kabul etmekle birlikte, aşk yolunda Hallâc-ı Mansûr gibi kendini feda etmenin, başını vermenin “ölmeden önce ölme” şuurunu kazanmaktan daha kolay olduğunu ifade etmektedir. Ahmed Yesevî'ye göre asıl olan irfânî ölümü tatmaktır:

*Âşıklığın kolay işi, baş verme,
Mansur gibi kendinden geçip can verme,*

⁵⁹ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 72.

⁶⁰ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 162.

*“Mûtû kable en-temûtû” toprak olma,
Âşıkları ölmeden önce ölür imiş.*

*Kul Hoca Ahmed âşık olsan, candan geç,
Ondan sonra şevk şarabını doyasıya iç,
Günahını hafif eyleyip burada uç,
Âşıkları cennet içinde uçar imiş.⁶¹*

Ahmed Yesevî, zâhidlerle âşıkların bir mukâyesesini yaparken zâhidlerin namaz ve oruç gibi ibadetlerle işin kolayını tercih ettiklerini ve kolay yoldan cenneti ve nimetlerini elde ettiklerini, âşıkların ise Hallâc-ı Mansûr gibi candan geçmeden sevgiliye kavuşamadıklarını, dolayısıyla en zor yolu seçtiklerini vurgulamıştır:

*Zâhid kullar takva eyleyip namaz kılar,
Nasib eylese orada varıp huriler kucaklar,
Âşık kullar Mansur gibi candan geçer,
Kurban olur darağacı üstünde canan için.⁶²*

Ahmed Yesevî, Cemâl-i İlâhî'ye ulaşmak isteyen aşk yolcusunun gözyaşı dökerek, kalbini ayrılık acısıyla yakarak hiçliğe razı olması gerektiğini vurgulamıştır. insanın gerçek özgürlüğü Allah'a teslimiyetle gerçekleştirdiğini ifade etmiştir. Bayezid-i Bistâmî, Hallâc-ı Mansûr ve Ebû Bekir Şibli'nin gittiği ilâhî aşk yolunu takip etmesi gerektiğini belirtmiştir:

*Ey âşık gece gündüz dinmeden ağla,
Yanıp pişip yürek bağırını ezip dağla,
Ecel yetse merdcesine belini bağla,
Böyle âşık varsa orada konuk eyler.*

*Şeyh Mansur öz başını darağacında gördü,
Nur gönderdi Hakk cemalini orada gördü,
Şuursuz olup kendini bilmeden feryad eyledi,
Va şevka diye kendini bilmeden dolaşır.*

*Şeyh Şibli âşık olup bilmeden geçti,
Şeyh Bayezid yetmiş yol kendini sattı,*

⁶¹ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 227.

⁶² Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 286.

*Bu dünyanın izzetlerini kaldırıp attı,
Geçen içe pişmanlık diye feryad eyler.⁶³*

İlâhî aşk anlayışının sembol ismi Hallâc-ı Mansûr, tarik-ı şuttâr'ı benimseyen ârifler üzerinde büyük bir tesir bırakmıştır. Hikmetlerinde ilâhî aşkı terennüm eden Ahmed Yesevî, Allah âşıklarının Hallâc-ı Mansûr gibi halkın peşin hükümlü yaklaşımlarına, zındıklık gibi dönemin en kötü yaftasıyla itham etmelerine karşı melâmetî bir tavır takınarak dövene elsiz, sövene dilsiz olmaları gerektiğini ifade etmiştir. Aşk yolunun hakikate ulaşmada en kısa yol olmakla birlikte en tehlikeli yol olduğunu vurgulayan Ahmed Yesevî, tıpkı Hallâc'ı Mansûr gibi aşk yolunda melâmetî tavır sergilemiştir.

Hoca Ahmed Yesevî, Hz. Peygamber'in; "*Allah'ım Sen'i sevmeyi, Sen'i sevenleri sevmeyi ve Sen'in sevgine ulaştıran ameli yapmayı isterim,*"⁶⁴ hadisinden mühlhem bir hikmetinde aşk hakkındaki düşüncelerini özetlemiştir.

*Aşk yolunda yok olayım Hakk Bir ve Var
Her ne eylesen, âşık eyle ey Allah'ım
Elimi açıp dua edeyim, Azîm Cebbâr
Her ne eylesen, âşık eyle ey Allah'ım
Aşk pazarı ulu Pazar, sevda haram
Âşıklara senden başka kavga haram
Aşk yoluna girenlere dünya haram
Her ne eylesen, âşık eyle ey Allah'ım⁶⁵*

Sonuç

Tasavvuf düşüncesinde aşk, hayatın aslı ve âlemin var oluş sebebi olarak kabul edilir. Hz. Peygamber'in imanla özdeşleştirdiği sevgi, benlik davasından sıyrılarak rablerine doğru yola çıkan ve O'na kavuşuncaya kadar bu yoldan ayrılmayan bilgelerin gönül dünyalarında yankılanır. Nitekim ilâhî aşk davasının şahsında savunulduğu ve aşk

⁶³ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 268.

⁶⁴ Tirmizî, *Sünen*, İstanbul 1992, Deavât, 73.

⁶⁵ Bice, *Hoca Ahmed Yesevî, Divân-ı Hikmet*, hikmet 33/1-2, 9.

hakkındaki düşünceleri ile yeni bir çıkır açan Hallâc-ı Mansûr, aşkın ışığının yeryüzünü aydınlatan güneşin ışığından daha parlak olduğunu belirtir. Ahmed Yesevî'nin düşüncelerinden etkilendiği ve kendisinden övgüyle söz ettiği bir ârif olan Hallâc-ı Mansûr, Allah sevgisi ve mârifetullah anlayışı ile Mâverâünnehir'de Türklerin de içinde bulunduğu kavimlerin Müslüman olmaları için büyük gayret göstermiştir. Âşıkların halini mağarada ne kadar kaldıklarını bilemeyen Ashâb-ı Kehf'in gençlerine benzeten Hallâc, âşık için vuslattan sonra gerçekleşen ayrılığı bir nevi ölüme benzeterek Hakk'tan ayrı kalmak yerine eziyet ve işkencelere maruz kalarak ölmeyi seçmiştir.

Türklerin İslâmlaşma sürecinde yeni bir dönemin mimarı olan Hoca Ahmed Yesevî, tasavvufta Râbia ile başlayıp Hallâc-ı Mansûr ile zirveye çıkan sevgi ve aşk yolunu seçmiştir. İslâmiyet'in gönülleri fethetmesi ve yerleşmesi için sevgiye dayalı bir eğitim sistemi oluşturmuştur Kur'an mesajının ve Hz. Muhammed'in güzel ahlâkının toplum tarafından özümsemesini hedefleyen Ahmed Yesevî, hikmetlerinde insandaki ahlâkî olgunluğun, sosyal hayattaki birlik ve beraberliğin, yardımlaşmanın önemini vurgulamıştır. Müminlerin kalplerine sevgi tohumu ekerek özü sözüne uygun insanlar yetiştirmiştir. İyilik, güzellik, adalet, doğruluk, fedakârlık, dürüstlük, alçakgönüllülük gibi evrensel insanî değerlerin yaşanır hale gelmesi için çalışmıştır.

Ahmed Yesevî, Hallâc-ı Mansûr'un "Ene'l-Hakk" sözünün aslında hiçliğini ilan etmek olduğunu, halkın ve yöneticilerin bu sözün hakikatini kavrayamadıkları için kendisine hakaret ettiklerini ve türlü türlü işkencelerle öldürdüklerini vurgulamıştır. İlâhi aşkı arzu edenlerin çok olmasına rağmen aşkın belasına ve divaneliğine sabredip kemâli elde edenlerin oldukça az olduğunu ifade etmiştir. Âşıkların Hallâc-ı Mansûr gibi melâmet ehli olmaları gerektiğini vurgulayan Ahmed Yesevî, Hallâc'ı Mansûr'u takip ederek onun gibi aşk yolunun bir yolcusu olmuştur.

Kaynakça

Afifi, Ebu'l-Alâ, *Tasavvuf İslam'da Manevi Hayat*, çeviren: Ekrem Demirli-Abdullah Kartal, İz Yayıncılık, İstanbul 1996.

- Attâr, Ferideddin, *Tezkiretül-Evliya*, hazırlayan: Süleyman Uludağ, 2. baskı İstanbul 1993.
- Bardakçı, M. Necmettin, “*Hoca Ahmed Yesevî ve Muhiti*”, *İstem*, Yıl: 9, sayı: 18, 2011, s. 11-29.
- Bedevî, Abdurrahman, *Şehidetül-Aşkı'l-İlahi*, Mektebetü'n-Nehdati'l-Misriyye, 2. Baskı Mısır 1962.
- Bice, Hayati, *Hoca Ahmed Yesevî, Divan-ı Hikmet*, Ankara 1998.
- Buhârî, *el-Câmiu's-Sahih*, İstanbul 1992.
- Chittick, William, *Tasavvuf*, çeviren: Turan Koç, İz Yayıncılık, İstanbul 2011. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*.
- Ebu Dâvud, *Sünen*, İstanbul 1992.
- Eraslan, Kemal, *Ahmed-i Yesevî, Divân-ı Hikmetten Seçmeler*, Ankara 1983.
- Hatîb el-Bağdadî, *Târîhu Bağdad*, Mısır 1931.
- Hazînî, *Cevâhirü'l-Ebrar min Emvâci'l-Bihâr*, hazırlayan: Cihan Okuyucu, Kayseri 1995
- Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, editör: Mustafa Tatçı, Ankara 2016
- Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb Hakikat Bilgisi*, hazırlayan: Süleyman Uludağ, İstanbul 1982.
- İbnü's-Serrâc, *Tuffâhu'l-Ervâh ve Miftâhu'l-İrbâh*, hazırlayanlar: N. Gürkan-M. N. Bardakçı-M. S. Sarıkaya, Kitap Yayınevi İstanbul 2015.
- Kelâbâzî, Ebû Bekir, *Doğuş Devrinde Tasavvuf, Ta'arruf*, hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları 2. Baskı, İstanbul 1992.
- Massignon, M. Louis, *İslâm'ın Mistik Şebidi Hallâc-ı Mansûr'un Çilesi*, çeviren: İsmet Birkan, Ardıç Yayınları, İstanbul 2006
- Müslim, *el-Câmiu's-Sahih*, İstanbul 1992.
- Niyazî, *Mansûr-Nâme* (Hallâc-ı Mansûr'un Menâkıbnâmesi), hazırlayan: Mustafa Tatçı, İstanbul 1997.
- Öztürk, Y. Nuri, *Hallâc-ı Mansûr ve Eseri*, 3. Baskı İstanbul 1997
- Sem'anî, *el-Ensâb*, Beyrut 1980.
- eş-Şeybî, Kâmil Mustafa, *Şerhu Divânı Hallâc*, Köln-Bağdat 2007.
- Tirmizî, *Sünen*, İstanbul 1992.
- Topçu, Nurettin, *İsyan Ahlakı*, Dergâh yayınları, 2. Baskı İstanbul 1997.
- Zehebî, *Siyeru Alâmi'n-Nübelâ*, Beyrut 1994.

TEVHÎD AĞACININ GÖLGESİNDE

MUSTAFA TATCI*

ÖZ

İslâm'ın temeli tevhid düşüncesidir. Bu düşünce halk ve sûfi nazarında nasıl değerlendirilmektedir. Muvahhidlerin bu konuda taliplere verdiği reçetele nelerdir? Yolun ve yolcunun sonu nereye varacaktır. Tevhîd makamları nelerdir? Burada temel görüşümüz serdedildikten sonra Yesevî Hazretlerinin hikmetlerinde ağaç remziyle anlatılan tevhidle alakalı görüşleri tahlil edilip varılan netice tebliğ edilecektir.

Tevhîd, insanın aslıdır. Hz. İnsan tevhîdin nûrundan yaratılmıştır. Cenâb-ı Hakk'ın kasem ederek “Biz insanı en güzel sûrette yarattık. Sonra onu en aşağıya gönderdik. Tîn/4-6.” buyurduğu âyette işaret edilen “aşağıya gönderilen” nefis ile “en güzel sûrette yaratılan” ruhun söz ile birleşmesi kelime-i tevhîd, bu birliğin enfüste idrâk edilmesi ise vahdettir. Bu manâda insan nefis ile rûhun vahdetinden ibarettir denilebilir. Vahdet sırrının idrâki, “Nefsini bilen Rabbini bilir.” kutsî sözüyle ifade edilmiştir. Nefsin aslı Cenâb-ı Hakk'ın takdîr ettiği vehile tevhîd kelimesinin nuruyla ve Muhammed (a.s.) vesilesiyle bilinecektir. Bu söze yüklenen İlâhî kuvâ sebebiyle Hakk'ı tevhîd eden zâkir tenezzül ettiği dünya âleminde tahsil ettiği olumsuz sıfatlarını bu sözdeki kuvâ ile yakıp Allah'ın ahlâkıyla ahlaklanacak ve aslı olan ruhlar âlemine dönecektir.

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi

Hz. Peygamber, dört halife ve büyük müşidlerin ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla tevhîd menzilleri ve bu menzillere ait işaretler, halk, seçkinler ve seçkinlerin seçkini olan ehllullah tarafından farklı şekilde yaşanmış ve idrâk edilmiştir.

Halkın anlayışına göre tevhîd, insanın anne ve babasından veya bilginlerden öğrendiği üzere sadece diliyle “Lâ ilâhe illallah Muhammeden Resûlullah” demekten ibarettir. Ancak bu sözü söyleyen kişi onun manâsından ve tasdikinden haberdâr değildir. Öğrenmek için bir gayret ve talebi de yoktur. Bu tevhîd avâmîdir. Cenâb-ı Hak ise gönülde tasdike bakar. Allah’ın zâkir ve seçkin kullarına göre tevhîd, dil ile “Lâ ilâhe illallah Muhammeden Resûlullah” diye ikrâr edip kalbiyle tasdik etmek ve yaşamaktır.

Kelime-i tevhîtte, “lâ” lafzı nefiydir. “İllallah” lafzı ise isbâtıdır. Hak tâlibi, zâtullahı bu kelâm ile sâbit eyler. Bu tevhîd sahibi Allah’ın emirlerini yerine getirip nehy ettiklerinden kaçınır. Ehllullahın tevhîd-i hâs dedikleri budur. Şer’-i şerife riayet eden ve ilme’l-yakîn sahibi olan Hakk’ın seçkin dostları, tevhîdi zedeleyen olumsuz huylarını terkedip güzel ahlaka yönelmişler ebrâriyyet makamına mazhar olmuşlardır.

Sûfilerin hâssü’l-hâs dedikleri seçkinler içinde Hakk’a daha yakın bir kısım evliyâyâ göre tevhîd, zâhir ve bâtını, evvel ve âhiri, celâl ve cemâli birlemekten ibarettir.

Bilindiği gibi Uhud savaşında şiddetli bir savaş olmuş, sahabeden pek çok kişi şehîd düşmüş ve hatta Hz. Peygamber’in iki mübarek dişi de kırılmıştı. Allah’ın yardımını erişince küfür ehline karşı zafer kazanılmış ve dönüşü geçilmişti. Hz. Peygamber yolda buyurdu ki, “küçük gazadan döndük, ulu gazaya gidelim” dedi. Sahabîler bu cevabı işitince kendilerinden geçip gazadan korkdular. Dediler ki, “Yâ Resulallah, bundan daha ulu gazâ olmaz. Bizim neslimiz kesilir.” dediler. Habibullah, nefisle gazâ bundan daha yücedir, diyerek, sahabîye halvete koydu ve kelime-i tevhîd telkin etdi. Ashâb-ı suffâ, müdavim oldukları bu tevhîd ile cân gözlerini açtılar ve seyr ü sülûk ederek hakikat sırrına mazhar oldular.

Bir seferinde Ashâb-ı suffâ Medine’de halvette mücâhede ve zikirle meşgul oldukları sırada müşâhede kıldıkları hâlleri Habib-i Ekrem’e

söylerken Hz. Ali de oradaydı ve dinleyip hayıflanarak mübarek hatırından geçti ve ilhâm-ı Rabbanî ile dedi ki:

“Ya Resûlallah, ben hakîrin gece gündüz zâhirî gazâdan hâlî değilim ve illâ bu seyr ü sülûk benimle tamamlandı. Hazretinden dileirim ki bana bir amel gösteriniz. Hizmeti az, hakikatte fazlı çok ola. Aynı zamanda, hem gazadan kalmayayım, hem de sülûk edeyim, dedi. Hz. Peygamber bunun üzerine Hz. Ali’ye kelime-i tevhîd telkin etti. Sonra manâdan işaretleri geldikçe onu tevhîd yolundaki yedi makama yükseltti. Bu yedi nefis merhalesine ve yedi esmâya kâmiller bilahire “Mâye-i Muhammedî usûl-i esmâ” demişlerdir. Hazret-i Nûr-ı Muhammed’den ehlerinden ehline aktarılan bu tevhîd mâyası önce Hz. Ali Efendimize sonra da arkasından gelenlere telkin edildi. Hz. Ali, Efendimiz Hazretlerinden bu hakikatin kendisine telkin edilmesini dileyince, Efendimiz, Ali’nin kendisine yaklaşmasını istedi ve ellerini eline alıp iki mübarek dizini dizlerine dayayarak “yâ Ali, ıĝmız aynek” (yâ Ali, gözlerini yum) diyerek kelime-i tevhîdi telkin etti. İmam-ı Ali bundan sonra kendisine telkin edilen tevhid kelimesine mücâhid oldu. Darb-ı tevhîd ile nefis-i emmâresiyle gazâyâ başladı. Yavaş yavaş vücûd semâsının kuvveleri açıldı. Aslına sülûk ile nefis menzil ve merâtibini tamamladı Her türlü kötü ahlâktan arındı. Gönül gözüyle gördüğü ilâhî terkiplerini yani manevî müşâhedelerini Hz. Peygamber’e anlattı. Habib-i Ekrem de sahip olduğu hikmet ilmiyle Ali’nin rüyâlarını tabir edip nefis-i levvâme kapısının anahtarı olan ikinci zât ismini, Allah lafzını kulağına telkin etti. “Yâ Ali şimden sonra halvetinde hafî olarak zikrin bu olsun,” buyurdu. İmâm-ı Ali bir müddet zât ismine mücâhid oldu. Hâlen, velâyet ve kerâmet bahrine mazhar düştü. Pek çok hikmetle ve seyr ü sülûk çıkarıp mertebeleri kat etti. Sonra tekrar Habib-i Ekrem’e gelip rüyâsını tabir ettirdi. Hz. Peygamber, nefis-i mülhime kapısının anahtarı olan üçüncü zat ismini, Hû ismini telkin etti. Şimden sonra halvetinde bazen darbî, bazen cehrî, bazen de mahfî, zikrin bu olsun, dedi. İmam Ali de, Hû ismine mücâhid olup çeşitli menzil ve mertebe kat etti. Rabbânî ilhâmlara ve ledün ilmine mazhar düştü. Bu isimle meşgul olduğu bir anda hakikat makamına kadem bastı. Habib-i Ekrem, tekrar rüyâlarını dinleyip tabir etti. İşa-

ret gelince, nefs-i mutmainne kapısının anahtarı olan dördüncü zat ismini, Hakk ismini telkin etti. İmam-ı Ali de, o isme mücâhid olup pek çok menziller geçti. Nefsinde olan kin, kibir, enâniyet ve gurur sıfatlarına fenâ verip mutmainne buldu. Onun geldiği bu makam, Hal-lâc-ı Mansûr'un bulunduğu dairedir. İmâm-ı Ali, rüyâlarını Hz. Pey-gamber'e tekrar söyledi. Habib-i Ekrem bu rüyâları tabir edip, Ali'ye nefs-i razıyye kapısının anahtarı olan beşinci esmâyı telkin etti. Ali, o isme mücâhid oldu. Bu makamda da pek çok menziller geçip kerâmet, âb-ı hayât ve ilm-i kelimat bahrine mazhar düştü. İhyâ-yı kulûb oldu. Nefsiyle mücâhede ve mücâdelesine devam etti. Bu mertebeleri kat ederken yaşadığı manevî halleri ve rüyâlarını gelip Habib-i Ekrem'e anlattı. O da, tabir edip nefs-i marziyye kapısının anahtarı olan altıncı ismi telkin eyledi. İmam-ı Ali de o isme mücâhid oldu. Pek çok menzil aşır Allah'ın izniyle irşâd seccâdesine mazhar ve hakiki halîfe oldu. Vücûdunun hücrelerini la'l u yakut eyledi. Rüyâlarını Habib-i Ekrem'e söyledi. O da ilm-i hikmet ile tabir edip nefs-i sâfiyye kapısının anahtarı olan yedinci ism-i şerifi telkin etti:

“Yâ Ali, şimdiden sonra halvetinde ihfâ ile zikrin bu olsun,” dedi. İmam-ı Ali de bu esmâya mücâhid olup hâl ile “küllü şey'in halikün. / Onun yüzü(zâtı)ndan başka her şey yok olacaktır. Kasas/88.” âyetinin tahtında münderic oldu ve “fâkr” tamamlandı. Mübârek nefesi ebrâ-riyyet makamını buldu. Rûh-ı şerifi mukarreb menziline ulaştı. Sırrı, ilallaha (Allah'a doğru yolculuğa) ve seyr-i maallaha (Allah ile seyre) ayak bastı. Vuslat ve vahdet bulup tecellisine, mukâlemesine, müşâhe-desine mazhar düştü. Ser-çeşme-i evliyâ oldu. Cümlesine câmi olup on sekiz hırfet (meslek)e duâ ile destûr verip erenler kuşağını kuşandı. Tevhid tamamlanınca Hak yolunda bütün tasarrufların kendi vücudunda meydana geldiğini ve kendisinden zuhur ettiğini Hakke'l-yakîn müşâhede etti. O mertebedekeyken Kur'ân'ın sırrına câmi oldu ve Ali (k.v.) vahdet-i zâtta olduğuna işareten şöyle dedi:

“Kur'ân fâtihadâ, fâtihâ da, besmelenin “ba”sının altındaki noktada mevcuttur. İşte ben, “ba”nın altındaki o noktayım.”

Hz. Ali'nin ifade ettiği nokta ve zât sırrından haberdâr olan tarîk-i müstakîm ehline “evliyâ/=Hak dostu” derler. Nokta, kelime-i tevhî-

din açılımı olan yedi esmânın gönülde tecellisidir. Habîb-i Ekrem'in, İmam-ı Ali'ye telkin ettiği nebevî sıfatlardır. Bu ilâhî ve nebevî sıfatlar, Hz. Ali'den evliyâullahâ intikâl edip geldi.

Burada, İmâm-ı Ali'nin, Hak yolundaki kemâlini, tasavvuf sülûkunun sırrını, yedi esmânın zuhurunu, kalbinin tasfiye ve rûhunun tahliyesini, tasarrufunu ve ilallah (Allah'a doğru) ve maallah (Allah ile) seyrinde yaşadığı sırlarını ve hâllerini zikredersek söz çok uzar. Nihayet, İmam-ı Ali, tarikatte istikâmet bulup müntehî oldu.

Habib-i Ekrem, velâyet sırrına ulaşan İmam-ı Ali hakkında buyurdu ki, "etin etimdir, kanım kanımdır, nefesin nefesimdir, gönlün gönlümdür.." Sonra yine, "bütün seçkin mürsellerin hakikatini görmek isteyen, Ali'ye nazar etsin", dedi. Zira Ali, seçkin mürsellerin mucizelerini, kerametle izhâr etmiştir.

Habib-i Ekrem, her haliyle kemâle ulaşan Hz. Ali'ye buyurmuştur ki:

"Ya Ali, sana tâlim ettiğimiz bu esmâ-i seb'a ile olan sülûku ve tarik-i müstakîmi, senin gibi kabiliyetli kişilere tâlim edip irşâd kıl. İrşâd ettiğin kişi de başka bir kabiliyetli vücûda talim eyleye. Bu usûl yani ayne'l-yakîn ve hakke'l-yakîn tarîki, tâ âhirete kadar ümmetim arasında müteselsil yürümeli, hiç bir zaman kesilmemelidir." şeklinde vasiyet etti.

Habib-i Ekrem fenâdan bekâya ve cemâlullaha sefer kılıp bu âlem-den göçünce, Ebu Bekir Sıddîk hilâfete geçti. İmam Ali de Hz. Peygamber'in "irşâdla ilgili" vasiyetini yerine getirmek için Basra vilâyetine gitti. Oraya varınca yetmiş vâizin noksanını tesbit edip bunların görevlerini iptal etti. Sonra burada, Hasan'la tanıştı, onunla sohbet etti ve kabiliyetini anladı. O gece Hasan-ı Basrî rüyâsında Habib-i Ekrem'i gördü. Hz. Peygamber, manâda Hasan'ı irşâd edip, "Ali'nin eline su döküver," dedi. Hasan rüyâsını Ali'ye söyledi. Ali de, rüyâyı tabir edip "hizmet buyurulmuş" diye söyledi. Hasan-ı Basrî de, İmâm-ı Ali'ye teslim olup bey'at etti. İmâm-ı Ali ona, kelime-i tevhîdi telkin etti. Hasılı, İmam-ı Ali, bu usûl ile Hasan-ı Basrî Hazretlerini irşâd edip sülûkunu tamamlattı. Böylece Hak erenlerin usûl-ı tevhîdi dilden dile, gönülden gönüle yaşandı ve yaşatıldı.

Bu gönülden aktarılan tevhîdin hakikati tabii ki dile dökülemezdi. Aşk, cezbe ve hal yoluyla rüyete ve vahdet bilincine ulaşanlar ne kadar söyledilerse bizim kismetimize düşen de odur.

*

İmdi, Hakerenler nazarından bakınca varlık yek vücûd ve tek bir hakikatten ibarettir. Çokluk Hakk'ın sıfatlarının tecellisi ve tezahürüdür. Mülkün sahibi Cenâb-ı Hak'tır, eşyanın başı ve sonu Odur. Onun varlığının bir sebebi başlangıcı ve nihayeti yoktur. Kendi zâtıyla var olan Cenâb-ı Hak bütün zamânları ve mekânları kaplayan mutlak bir varlıktır. Zâtının hakikati sıfatlarının nûruyla tecellî eder. Zâtı, zâtıyla bilinmez. Sıfatlarıyla bilinir.

Pek çok ehlullah tarafından açıklanan vücûd birliği idrâkinin Muh-yiddîn-i Arabî (ö. 638/1240) tarafından somut bir düşünce haline getirildiği söylene de bu idrâk ve hâl bütün sufizm tarihi boyunca örtülü veya açık bir şekilde anlatılagelmiştir. İbn Arabî'nin kaleme aldığı vahdet telakkisi ledün dilini Türkçeye uyarlayan başta Ahmed Yesevî (ö. 1166) ve Yûnus Emre (ö. 1321) olmak üzere ilk Türk mutasavvıflarından bugüne kadar yaşayan Hakerenlerce yorumlanmıştır. Gerek Yesevî ve gerekse Yûnus Emre ve onların izinden giden iki bini aşkın Hikmet ve İlâhî şairi sûfi, eserlerinde doğrudan veya dolaylı olarak vahdet düşüncesini Kur'ân ve hadislerle temellendirerek anlatma yoluna gitmişlerdir.

Yesevî Hazretleri ve onu takip eden ehlullah vuslat yolcularının vahdete tevhîd-i esmâ, tevhîd-i ef'âl, tevhîd-i sıfât ve tevhîd-i zât adını verdikleri dört makamda ulaşabileceklerini söylerler. Bunun Hikmetlerdeki ifadesi "dört kapı" terkididir. Vuslat yolcularının gayesi zâtî tevhîdi yaşamaktır. Zât tevhidi yaşanmadan muvahhid olunmaz. Çoğu bire indirenler dil ile "tevhîd"ten geçmiş, tevhîdi gönlüne sindirmiştir. Fiiller tevhîdini yaşayan sâlik zerreden küreye, atan ve tutan elin bir, hayrın ve şerrin Hak'tan olduğunu yani fâilin Hak olduğunu bilir. Dolayısıyla kahrı ve lutfu hoş görmeyen tevhîd yolunda tutunamaz. Tevhîdin ikinci merhalesi olan "sıfatlar tevhîdi"nde sâlik, kâinatta vücûd bulan bütün eşyanın Hakk'ın birer sıfatı olduğunu anlar. Renk,

şekil ve desenler Hakk'ın birer tecellîsidir. Bu tecellîlerde vahdet kalb gözüyle müşâhede edilir. Sıfatlar tevhîdinde sûret çok, hakikat tektir.

Sıfatlar tevhidini zevken yaşayan kişi Hakk'a mutî olur; her şeyde Hakk'ı görür. Bu müşâhede âşıkı vecde getirecektir.

Zât tevhîdi yoklukta (fakr-ı tammede) yaşanır. Gerçek şu ki eşyâ izâfidir. Varlık “tek ve mutlak olan Hak” olunca onun mukabilinde ikinci bir varlığa benlik izâfe edilemez. Bunu yaşayarak anlamak için benliği terk etmek elzemdir:

Hakkın birliğini idrâk etmek isteyen her yolcunun hedefi vahdet meyinde içmek yani nefsinin Cenab-ı-Hakk'ın varlığında ifnâ ederek birlik zevkini tatmaktır. Onun da yolu candan geçmek, Allah için fedâkârlık yapmak ve bütün ikiliklerden kurtulmaktır. Yesevî Hazretleri burada şunu söyler:

Cândan geçmeyince vahdet meyini içmek olmaz,
Mey içerek sema eyleyerek yürür olmalı

İslâm'ın ve kitabımız Kur'ân'ın tasvir edip hedef gösterdiği insan tipi vahdete ulaşmış kişidir. Bir İslam muvahhidi olan ve doğu Türkçesini ledün, manâ, aşk ve irfan dili haline getiren Ahmed Yesevî Hazretleri sülûkun şartını aşk ve marifet yoluyla ulaşılabilecek olan tevhîd makamına bağlar. Bir yerde erenler yolunu “gemi”ye benzetir. Bu gemiye binmeden tevhidin meyvesini yemek mümkün değildir:

Vahdaniyet gemisinin sırrını bilmeden,
Aşk sırrının kelâmından haber almadan,
Tecrid ve tefrid işlerini tamam eylemeden,
O tevhîdin meyvesinden yemek olmaz.

Bir muvahhid olan ve Doğu Türkçesini bir manâ ve irfân dili hâline getiren Yesevî Hazretlerine göre tevhîd, marifet bahçesi içinde her dalında türlü meyveleri biten ağaç gibidir. Tabiatıyla onun ağaç ile kasdı ârif-i billah olan ve hüviyet-i zâtı temsil eden insân-ı kâmindir. Hz. Pîr-i Türkistan Hakk'a sülûk ederek bu marifet meyvesinden nasiplenmiştir:

Marifet bostanı içine girip,
Evvel tevhîd ağacını gördüm orada.

O ağacın her dalında meyvası var,
Sübhân Azîm nasîb eyledi, aldım ben işte.

Marifet bahçesi içindeki tevhid ağacının aslı “Hû”dur yani hüviyet-i zattır. Cenab-ı Hakkın bütün esmasını kendinde toplayan hüviyet , kesretsiz vahdeti ifade eder. Hakerenler bu esmaya geldiklerinde perdeler açılır, ilahî sırlar zuhur eder. Bu alan tefrîd ve tecrîd alanıdır ki, nefis burada dumura uğrar. Aşıklar bu menzile ulaştıklarında müşâhede meyvesinden de nasiplenirler.

Tevhîd, O ağacın aslını bilsen, Hû’ dan imiş,
Tefrîd, tecrîd çeşmeleri sudan imiş.
O ağaç âşıkların yeri imiş,
Müşâhede kıldık, dostlar, hazretinde.

Hak’tan gafil olan benlik sahibi câhillere tevhid ağacının yani insan-ı kâmilin gölgesinden rızıklanıp marifet meyvesini yiyemez. Dünya tamahları Hak’a yakınlığa engeldir:

Değme câhil o ağacın yeri değil,
Nefsim diyen o meyvadan asla yemez.
Tamahkârlar nefsi için neler demez,
Nefsdan geçen yakın olur yakınlığında.

Nefsdan geçtim, can hicabı karşı geldi,
Candın geçtim, canım cana karşı geldi.
Gaybe düşüp, gaybe girib gayb oldu,
Hasret üzre hasret ateşi gurbetinde.

Hak âşıkları himmete uğramış aşk yoluna düşerek o ulu sultanın ikram ettiği hüviyet-i zâtiyye sırrı olan tevhid meyvesini yemiştir:

Evvel himmet makâmına gir dedi,
Azâmetli sultanlığımı gör dedi.
O tevhîd meyvasından ye dedi,
Lütfu ile yedirdi aşk nimetinde.

Tevhid ağacının sıfatlarından biri de şükrü eda edilemeyecek kadar ulu olmasıdır:

Kime bahşiş verdi ise, olsun kutlu,
Yüz bin canım olsa, olsun buluntu.

O ağacın sıfatıdır, dostlar, ulu,
Şükrünü söyler, kulluk kılsun hizmetinde.

Tevhîd ağacının gölgesinde oturan Hak âşıkları aşk şarabıyla mest olmuş, masiva perdesini yırtarak vahdet sırrında tatmin olmuş kişilerdir:

O ağacın gölgesinde otururlar,
Şevk şarâbını içip ruhunu kandırırlar.
Masivadan özü tamamen koparırlar,
Karar kılmaz aşk dileyerek himmetinde.

Dost dileyen o bostanda karar kılmaz,
Hakikatli âşıkları aşksız olmaz.
Gönül mülkünü verse ona göze iliştiirmez,
Takva kılar içer nebat şerbetinde.

Dost için dünyâ ukba mülkünü bırakıp,
Mevt ateş içre girip yakılıp-yanıp,
Ne kadar kovsa dergâhından karşı gelip,
“Erini/ Bana göster” deyip zar ağlar hazretinde. (Bakara/260)

Kul Hoca Ahmed girdi görün meydan içre,
Gördü tevhid ağacını bostan içre.
O ağacın sıfatıdır Kur’an içre,
Haber verdi o İbrâhim sûresinde.

*

Kelâmın özü şudur:

Kelime-i tevhîdden asıl maksat olan hakikattir. Hakikat lübb (öz); söz ise kabuktur. Kelime-i tevhid (Lâ ilâhe illallah) sözü hakikatin hâmilî (taşıyıcısı) ve zarfıdır. Bir Hak yolcusu asıl maksada ulaşınca onun haricindeki vesile ve vâsıtalara itibâr etmez vesselâm.

III. OTURUM/Salon C

“Yesevi “Hikmet”lerine Anlamsal Bakışlar”

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Nuri TUĞLU

Prof. Dr. Ahmet KARTAL

Ahmed-i Yesevi’de Kişiyi Allah’tan Uzaklaştıran Bir İlet: Riya

Doç. Dr. Ferhat KARABULUT

Hoca Ahmed Yesevi’de Zaman ve Mekan: Yokluktan Varlığa
Bitmeyen Yolculuk

Dr. Hayati BİCE

Divân-ı Hikmet’te Fenâ ve Bekâ Makamları

AHMED-İ YESEVÎ'DE KİŞİYİ ALLAH'TAN UZAKLAŞTIRAN BİR İLLET: RİYÂ

AHMET KARTAL*

Allah için yapılması gereken amel ve ibadeti kullara gösteriş olsun diye yapma anlamında ahlâkî bir terim olan riyâ; sözlükte “görmek” anlamına gelen “re’y” kökünden türemiş olup hadis-i şeriflerde ve ahlâkî eserlerde “-süm’a” (şöhret peşinde olma) kelimesiyle birlikte “saygınlık kazanma, çıkar sağlama gibi dünyevî amaçlarla kendisinde üstün özellikler bulunduğu başkalarını inandıracak tarzda davranma olarak açıklanmaktadır (Çağrı 2008: 137).

Din ve ahlâk değerleri açısından kınanılan bir davranış olan riyâ; “kulluk görevlerini yerine getirdiğini, iyi işler yaptığını, Tanrı'nın buyruklarına uygun davrandığını göstererek kendini iyi bir Müslüman olarak tanıtmayı, böylece halk arasında hak etmediği bir yer edinmeyi, bu yolla çıkar sağlamayı isteyen kimsenin tutum ve davranışı” olarak tanımlanmıştır (Tulum 2016: 320). Bu tanımdan, Allah için yapılan bütün eylemler ile samimiyetsiz ibadetlerin riyânın içersine girdiği anlaşılmaktadır (Kılıç 2012: 299).

Ahmed-i Yesevî'nin de dahil olduğu Horasan melâmet anlayışında da riyâ, sadece Allah için yapılması gereken bir fiilin, kul görsün diye sergilenmesidir. Bu davranış ise, Allah'tan beklenilmesi gereken karşılığın kullardan beklenilmesi olarak kendisini gösterdiği için bu durum gizli şirk olarak telakki edilmiştir (Kılıç 2012: 299). Nitekim riyâyı “küçük şirk”¹ olarak niteleyen Hz. Peygamber (Kınalızâde Ali

* Prof. Dr., ESOGÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Çelebi 2012: 303), Allah'ın kıyamet gününde insanlara amellerinin karşılığını verirken gösteriş için ibadet ve hayır yapanlara, “Ey riyâkâr-lar! Dünyada amellerinizi gösteriş olsun diye kimin için yaptığınız gidin onu arayın, bakalım bulabilecek misiniz?” şeklinde hitap ederek onları huzurundan kovacağını bildirmiştir. Yine “Ümmetim için gizli şirk ve şehvetten kaygı duyuyorum.” diyen Hz. Peygamber'e; “Sizden sonra da hâlâ şirk olacak mı” diye sorulunca, “Evet, fakat güneşe, aya, taş ve puta tapmak şeklinde olmayacak, insanlar ibadetlerini riyâ için yapacaklar.” cevabını vermiştir (Çağrı 2008: 137).

Riyânın hassaten, yapılan ibadet ve ameller vesilesiyle ortaya çıktığı müşahede edilmektedir. Özellikle bu noktada en çok istismar edilen ibadetin namaz olduğu dikkat çekmektedir. Nitekim *Kur'ân-ı Kerîm*'de, Mâûn suresinin 4-6. ayetlerinde bu gibi tutum ve davranışları olup da namaz kılanlar hakkında; “Vay haline o namaz kılanlara ki onlar namazlarının özünden uzaktırlar, halka gösteriş yaparlar.” buyurularak bu gibiler kınanmaktadır² (Tulum 2016: 320; Kılıç 2012: 300). Hatta Hz. Peygamber; “Kendisinde zerre kadar riyâ olan ameli Allah cennete kabul etmez.” (Kınalızâde Ali Çelebi 2012: 302) buyurarak, bu tarzda ifa edilen ibadetlerin boş yere yapıldığına vurgu yapmıştır.

Diğer taraftan *Kur'ân-ı Kerîm*, iki yüzlülük ve sahtekârlık olarak nitelendirdiği riyâ ile “dil ile iman ettiğini söyleyip kalp ile buğz/küfür edenlerin” durumunu ifade için kullanılan münafıklık arasında da bağlantı kurmuştur. Çünkü dinsizden beter bir yaratık olarak nitelendiri-

¹ Hz. Peygamber; “Sizin için en çok korktuğum şey küçük şirktir.” buyurunca, ashap; “küçük şirk nedir?” dediler. Hz. Peygamber de; “riyâdır.” dedi. bk. Kınalızâde Ali Çelebi 2012: 303, dipnot 464.

² Bu konuyla ilgili Hz. Peygamber'in ise şöyle bir hadis-i şerîfi bulunmaktadır: Ebû Saîd el-Hudrî'den; Şöyle demiştir: Biz (sahâbiler bir gün) Mesîh-i Deccâlın fitnesi hakkında kendi aramızda müzâkere ederken Resûlullah (S.A.V.) üzerimize çıkageldi ve: Bence sizin için Mesîh-i Deccâl'dan daha korkunç olan şeyi size haber vermeyeyim mi? buyurdu. Ebû Saîd demiştir ki: Biz de: Buyur (haber ver), dedik. Bunun üzerine: (Sizin için daha korkunç şey) gizli şirk(tir) ki: Adamın namaza durup da gördüğü bir başka adamın (kendisine) bakmasından dolayı namazını güzelleştirmesidir.” buyurdu (İbn Mâce, Zühd, 21; www.hikem.net/en).

len münafıkın bütün emeli de iki yüzlülük ve gösteriştir (Kılıç 2012: 300). Nitekim *Kur'ân-ı Kerim*'in 4. (Nisâ) suresinin 142. ayetinde bu durum açıkça müşahede edilmektedir: “Doğrusu, iki yüzlüler Allah’ı aldatmaya çalışırlar, oysa Allah o aldatmayı kendilerine çevirir. Onlar, namaza kalktıkları zaman, tembel tembel kalkarlar ve insanlara gösteriş yaparlar ve Allah’ı çok az anarlar.”

Hız. Peygamber münafıklığın alameti hakkında; “Münafiğin alâmeti üçtür: 1. Söz söylerken yalan söyler. 2. Söz verdiği zaman sözünde durmaz. 3. Kendisine bir şey emânet edildiği zaman ihanet eder.” (Sahîh-i Buhârî, iman, 24, ha: 33) buyurmuştur. Ahmed-i Yesevî de, bir kıtasında münafiğin alametini; dil ile kendilerinin mü’min olduklarını söylediklerini, namazlarını kılıp niyazda bulduklarını, ancak dinde yeri olmayan ve yapılmaması gereken kötü işleri yapmaktan da geri kalmadıklarını belirterek dillendirmektedir:

Mö'min-mén dép aygaylar
Námaz niyaz kılGaylar
Fását işni kılGaylar
Munâfıkni bélgüsi

“Ben Mü’minim” derler.
Namaz niyaz (da) kılarlar.
(Ancak) (yine de) kötü işler yaparlar.
(Bu hâl) münafık alâmetidir. (Tulum 2016: 260-61)

Ahmed-i Yesevî, yine sahte âşığın hüviyetini belirtirken riyâkârın/ münafiğin içiyle dışının aynı olmadığı hususuna şöyle dikkat çekmiştir (Tulum 2016: 114-15):

Kimni körsen bu yollarda yalğan ‘âşık
Zâhır sûfi bâtın içre érmes sâdık

Bu yollarda gördüğün sahte âşığın (hâli şöyledir):
Dışına (baktığında) (görüntüsüyle) sûfidir; (ama) gönlünde bağlılık yoktur.

Özellikle içleriyle dışları aynı olmayan bu tip insanların sözlerinin karşılarındaki kişiler üzerinde etkisi olmadığına;

Huyun “riyâ” tâsîr kılmas halka sözün
İki yüzlü olduğun için insanlara etki yapmaz sözün. (Tulum 2016:
178-79)

diyerek vurgu yapmıştır.

Diğer taraftan Ahmed-i Yesevî, bu tip kişilerin her ne kadar derviş görünüşlü olsalar da, asla gerçek Müslüman olamayacaklarını;

Sufiyâ bî-gam yörersin dâne-i tesbih alıp
Dünyâga magrûr bolup dîn işini arka salıp
Korkkıl imdi korkkıl imdi Hudâga yalbarıp
Sûfi-nakş boldun velî hergiz müselmân bolmadın

Ey sufi! Eline tesbih alıp dertsiz yürürsün,
Dünyaya aldanıp din işini arkaya atarsın,
Kork şimdi, kork şimdi, Allah’a yalvarıp
Derviş görünüşlü oldun ama aslâ Müslüman olmadın. (Ahmed Ye-
sevi 2016a: 171)

şeklinde ifade etmiştir.

“İki yüzlü olan kimse, Allah katında bir mevki sahibi olamaz.” ha-
dîs-i şerîfi gereğince

Ahmed-i Yesevî, yapılan ibadetlerin özünü kaybettirip sadece şekli özelliğini bırakan riyâ ile ifa edilen ibadetlerin, boş yere yapıldığına şu kıtasında dikkat çekmektedir (Tulum 2016: 120-121);

Kul Hoc’Ahmât “Bándá-mén” dâp urmağıl laf
Riyâ birlen kılğan tâ’ât barça güzaf
Şârî’atta kârın hılaf
Âhırâtta kâzzaplarını ‘uryan kılur

(Ey) Kul Hoca Ahmed! “Ben kulum” diyerek (boş yere) konuşup
durma.

İki yüzlülükle yapılan ibadetlerin cümlesi boşuna.

(Yaptıkların) şeriata da, tarikata da aykırı; (uygundur sanma).

(Allah) yalancıları ahirette (gerçek çehreleriyle) çıplak (bir şekilde)
teşhir edecektir.

Ayrıca Hz. Peygamber; “Allah sizin suretlerinize ve cesetlerinize bakmaz, lâkin kalplerinize ve amellerinize bakar.” (Müslim, birr, 33-34) diyerek asıl olanın gönlün riyâdan uzak halis bir hüviyette olması ve

amelin hulus-i kalple ifa edilmesi gerekliliğine vurgu yapmıştır. Bundan dolayı kişi, Mevlânâ'nın dediği gibi, ya olduğu gibi görünmeli ya da görüldüğü gibi olmalıdır. Hatta Yüce Yaradan'la buluşmanın yolu güzel ibadet etmek ve Yaradan'a yapılan ibadete kimseyi ortak etmemekle mümkündür. Nitekim Allahu Teâlâ Kehf suresi 110. ayette şöyle buyurmaktadır: “Kim rabbiyle buluşmak istiyorsa güzel ibadet ve iyi işler yapsın; rabbine yaptığı ibadete kimseyi ortak etmesin.” İşte bütün bunların bilincinde olan ve ilhamını *Kur'ân-ı Kerîm*'den ve hadîs-i şeriflerden alan Ahmed-i Yesevî; Hz. Peygamber'in gerçek kurtuluşun yaptığı ibadetle insanlara gösteriş yapmamakla mümkün olduğu (Kınalızâde Ali Çelebi 2012: 302) şeklindeki sözlerinden hareketle; “Yalغان namâz riyâlarını taşlasam mén (krş. Sahte namaz ve riyâları bıraksam ben)” (Ahmed Yesevi 2016a: 100) diyerek her ne kadar kendi nefesine seslense de, aslında bütün inananlara hitap ederek onları “sahte namaz ve riya”dan uzak durmaya davet etmektedir.

Hatta Ahmed-i Yesevî'ye göre, yaptığı amellerine riyâyı karıştıranların imanlarında da zayıflık oluşur;

Rozâ tutup halka riyâ kılğanlarını
 Nâmaz okup tâsbih kolga alğanlarını
 Şâyh-mén téyü özge binâ koyğanlarını
 Âhır dâmdede îmânıdın cüdâ kıldım

Oruç tutup (da) insanlara gösteriş yapanları,
 Namaz kılıp (da) tespîh elde dolaşanları,
 ‘Şeyhim’ diye başka (yollarda) yapı kuranları
 Son deminde imanından uzaklaştırdım. (Tulum 2016: 136-137)

“Yakarışında sesini yükseltme, sesini pek de kısma, ikisi ortası bir yol tut.” (İsrâ 17/110), “Rabbimize gizlice ve gönülden yakarın.” (Arâf, 7/55), ayetleri ve “Farzlar hariç, namazı evde kılın; evde kılınan namaz daha hayırlıdır.” (Buhari), “Tek başına kılınan nafîle namazın sevabı, cemaat içinde kılınandan 25 kat daha fazladır” (İ. Ahmed) hadisleri (bk. <http://www.dinimizislam.com/detay.asp?Aid=4138>) mucibince melâmîlerin temel hareket noktası, ibadet ve taatlerini gizleyerek başkalarının bu hallerinden haberdar olmalarını önlemektir. Nitekim Ahmed-i Yesevî bu hususu;

Çin dârvişler tâ'âtlerin pinhan kılur
Gerçek dervişler (yaptıkları) ibadetleri gizler. (Tulum 2016: 116-17)

Pinhan bolup tâ'ât kılığın Tanrı'n bilsün (Tulum 2016: 116-17)
Göz önünden kaybolup (gizlice) ibadet et, (yalnızca) Tanrının görsün.

şeklinde dile getirmiştir.

Ahmed-i Yesevî'nin hikmetlerinde özellikler riyâkâr ve sahtekâr olan şeyhler üzerinde durduğu müşahede edilmektedir:

Tasavvufta, Allah'a yakınlaşım kavuşmak için Allah'tan başka her şeyden yüz çevirmek, yalnız ona yönelmek, kalbi ve düşünceyi ona bağlamak gerekir. İnsana, daha doğrusu müride/dervişe bu yolda kılavuzluk eden, edep ve erkân öğreten kimse şeyhtir. "Mürşit" ve "pir" de bu manada kullanılan kavramlardır. Ruh eğiticileri ve yol göstericileri olarak nitelendirilen bu kimseler, kendilerine intisap edenleri, yaradılış özellikleri ve kabiliyetlerine göre eğitip terbiye eder, bütün kötü huy ve davranışlardan arındırarak olgunlaştırır, gönüllerini tezkiye etmeye çalışırlar. Mürşitsiz Hakk'a ulaşılamaz. Gerçeğe giden yolun hâl, makam ve tecellilerine ancak bir manevî kılavuzun yol göstericiliği ile ulaşılabilir (Tulum 2016: 290, 318). Nitekim Abdülkâdir-i Geylânî Hazretleri: "Hiç kimse kendi keyfine göre yol alamaz. Mutlaka büyük bir zata tabi olması gerekir. Her kim kendi görüşü ile yetinirse sapar, şaşırır." (Kılıç 2012: 67) diyerek bu yolda mürşid-i kâmilin hem önemi- ne hem de gerekliliğine vurgu yapmıştır. Bu anlayıştan dolayı Ahmed-i Yesevî de; "Oşbu yolga ay bir<a>dâr pirsiz girme (krş. Ey kardeş! Bu yola pirsiz girme)" (Tulum 2016: 170-171) diyerek, bu yolun yolcusunu ikaz etme ihtiyacı hissetmiş ve bir şeyhe/pire/mürşide intisap etmeden hüviyetini ve gereğini bilmedikleri bu yola girenlerin sersemleşerek yarı yolda kalacaklarını ve hedefe ulaşma imkânını kaybedeceklerini ise şöyle dile getirmiştir;

Oşbu yolnı pirsiz da'vı kılğanlar<nı>
Sársan bolup ara yolda kalur érmış

Bu yolda pirsiz davaya kalkışanlar
Serseme dönüp yarı yolda kalırmış. (Tulum 2016: 170-171)

Fakat bu kılavuzun/şeyhin, Ahmed-i Yesevî'nin ifadesiyle; “Târîkat-ke siyâsâtlik “mürşit”” (krş. Tarikate eğitici ve doğru yola yönlendirici mürşit) (Tulum 2016: 170-171) olması yani bu yolda tekâmüle ulaşmış/olgunluk kazanmış olması gerekmektedir. Bu hüviyetin sağlanması da “Onlar ki Allah’a iman etmişlerdir ve hep takva ile korunurlar.” (Yûnus 10/63) ayeti mucibince, Allah’ı gerçek manada tanımak ve O’nunla dost olma hakkını elde etmekle mümkündür (Kılıç 2012: 69). Ancak o zaman mürşid-i kâmil olarak isimlendirdiğimiz Yaradan’ın has kullarından şeriat, tarikat ve hakikatin hüviyeti öğrenilebilir;

Şâri’atni târîkâtni biley désen
Târîkâtni hâkikâtke ulay desen
Bu dünyâdın dür ü gâvhâr alay désen
Candın kéçken has kullar<1> alur érmiş

Şeriat ve hakikatin (ne olduğunu) bileyim dersen,
Tarikatu hakikata ulayayım dersen,
Bu dünyadan inci ve cevher alayım dersen,
(Bil ki, bunları) (Hakk’ın) candan geçen has kulları ele geçirmiş.
(Tulum 2016: 170-71)

Ancak, dönemin şeyhlerinin riyâkâr, sahtekâr ve cahil olduklarını ifade eden Ahmed-i Yesevî, onları eleştiriye tabi tutmuştur:

Diyar diyar gezen bu şeyhlerin -tıpkı bahşılarda olduğu gibi- ellerinde ucu sivri demirli değnek, başlarında ise büyük bir sarık vardır. Gezerken uğradıkları yerlerde ve köylerde yaşayan göçebelerden ve köylülerden “nezir” denilen geçimlik alırlar. Helal mi haram mı diye sorgulamadan geçimlerini bu şekilde devam ettirirler:

Kollarığa uçı tıglık ‘asâ alur
Başlarığa dâstârını kâttâ kılır
Sâhrâ kézip ‘ávamlarını nâzrin alur
Hâlal hâram farkın bilmes yürürler-e

Ellerine ucu sivri demirli değnek alırlar,
Başlarına (da) kocaman birer sarık sararlar
Köy köy gezerek cahil köylülerden nezir alırlar.
Helâl haram demeden (böylece) geçinip giderler. (Tulum 2016: 194-95)

Bu tip şeyhler, halk arasında diyar diyar gezerken “mürît” toplamaya çalışmaktalar, bunu yaparken halka baskı uygulamaktalar, bunun neticesinde de aslında birçok gönülsüz kişiyi “mürît” yapmaktadırlar. Bu durum ayrıca, bu tip şeyhlerin özellikle köylü ve göçebe halk çoğunluğu üzerinde nüfuz kazanmaya ve teşkilatlı zümreler hâline gelmeye çalıştıklarını da dolaylı olarak göstermektedir (Tulum 1999: 210; Tulum 2016: 192-93):

Halklar ara kézip yürüp “mürît” ister
Mana mürît bolgıl tiyü halknı kıstar
Oşbu yanlıg içi kavak kuruk dástar
Könülsizni zordın mürît-éterler-e

İnsanlar arasında sürekli dolaşarak mürît ararlar.
“Bana mürît olun” diye halka baskı uygularlar.
İçi bomboş (kafalarında) sarık bulunan (bu şeyhler)
Gönülsüz kimseleri bu şekilde zorla mürît yaparlar.

Zorla “mürît” yapılan bu tip kara cahiller, İslâm’ı tam anlamıyla bilmedikleri halde şaman hüviyetiyle tertip ettikleri parlak ayinler ile bu ayinlerde ruhî coşkunluk/vecd hâlindeyken yapıp gösterdikleri olağanüstü şeylerle cahil kimseleri cezp edip, Müslümanlığın bu çevrelere girmesiyle sadece bir ad değişimiyle, onların indinde “şeyh” adını almışlardır. Bu da cahil şeyh-(şamanların)lerin kendilerini bir peygambere, bir veliye veya Hızır gibi bir de “pir”e bağlamak suretiyle eski işlerini devam ettirdikleri anlaşılmaktadır. Bunlar cahil göçebe ve köylü halk arasında dolaşıp, genellikle hasta tedavi etmek için tertipleedikleri bu ayinlerde şaman dualarına benzer, ancak eski ruhların adları yerine, herhâlde “Hızır” gibi başka din ve inançlarda da var olan unsurlarla peygamberler ve velilerin adları girdirilip İslamleştirilmiş bir takım dua ve İlâhiler okumakta, şamanların –eski inançları gereği- aslında ruhlarla temas kurmak için yaptıkları hareketlere benzer bir takım hareketler yapmaktadırlar. Gerçek şaman ayinlerinde uzunca bir süre devam eden bu durum sonunda bir ruhî istiğrak/vecd haline dönüşmekte, bu kendinden geçme halinin büyük şamanlara sar’a nöbetine benzer uzunca süren bir bayılmayla son bulduğu bilinmektedir. Aşağıda zikrettiğimiz metne göre bu tür sahte şeyhlerin; “Bana gaipten

ses geldi.” diyerek yaptıkları hareketler, gerçek bir manevî vecd ve istiğrak hâli ile ilgisi bulunmayan; önce ayakta hoplayıp zıplamak, sonra da kendinden geçmişçesine yerde yuvarlanmak şeklinde sürdürülen birtakım hareketlerden ibarettir ki, bu, artık dinî hüviyeti kalmamış bir sahte şamanın sahte ayini olarak da nitelenebilir. Bu tespit şiirde “mást şütür dék agnarlar (krş. sarhoş deve gibi yerlerde yuvarlamak)” şeklinde değerlendirilmektedir ki, bununla bu gibi şeyh şamanların hayvan postundan yapılmış elbise giydiklerine işaret de edilmiş olabilir (Tulum 1999: 209-10):

Nâdan câhıl câmi' bolup hay hû téyü
Ol gümrahını pir kılurlar “Şâyım” téyü
Şâyhları hám mana habár tégdi téyü
“Hâlká” içre mást şütür dék agnarlar-a

Kara cahiller bir araya gelip “hay huy” diye bağırır.
O sapkını (da) “şeyhimiz” diyerek pir ilân eder.
(Pir saydıkları) şeyhleri de “Bana (gaipten) haber ulaştı” der,
(Çevresini kuşatan) çember içinde sarhoş deve gibi yerlerde yuvarlanır. (Tulum 2016: 192-93)

Elni mürid algaylar
Âh u áfgan kılğaylar
Háyran bolup kalgaylar
Dáccal mál'un bolğusu

Halkı (zorla) mürit edinirler.
(Boş yere) bağırıp çağırırlar.
Kendilerinden geçip (katılır) kalırlar.
(Bu sahte şeyhler) lânetli Deccal'dir. (Tulum 2016: 262-63)

Bu hüviyetteki şeyhlerin “Deccâl”³ olarak nitelendirilmesi, hassaten dikkat çekici bir husustur.

Bu tip şeyhler; şeriatı bilmezler, tarikatı anlamazlar, hakikati ise sezemezler. Bundan dolayı şeriata uygun yaşamazlar, halka tarikat diye

³ İlâhî dinlerde kıyamet alâmetlerinden sayılan ve insanları doğru yoldan saptırmaya çalışacağı kabul edilen olağan üstü güçlere sahip kişi. (Geniş bilgi için bk. Demirci 1994).

“İslâmiyet’te” yeri olmayan, Sünnî bir tarikat için aslâ söz konusu olmayacak şeyleri söylerler, hakikatten ise bî-haber olmalarına rağmen “hakikat denilen benim” diyerek böbürlenirler. Haklarında Hz. Peygamber tarafından; “Kim ki bizden sonra şu dinimizde bir şey ihdas ederse, o red olunur ve yüzüne çarpılır.” (Buhari, ha. 2697) denilen bu tip kişilerin en önemli vasıflarından biri de yalancı oluşlarıdır. Hz. Peygamber’in; “Yalancı benim ümmetinden değildir.” hadisi mucibince kendi ümmetinden görmediği bu tip kişilerin söyledikleri ve ileri sürdükleri her şey gerçek dışı yani yalan olup aldatmaya yöneliktir. Bu da Yesevîlik gibi Sünnî esaslara bağlı bir tarikatın, hikmetlerde sık sık dikkat çektiği ve üzerinde ısrarla durduğu “şeriatsız tarikat olmaz” ilkesini hem hiçe saydıklarını hem de söz konusu üç dayanak ve hedefi bozma gayretinde bulduklarını göstermektedir. Bütün bunlara rağmen kendilerini şeyh olarak kabul ederler (Tulum 1999: 211):

Bu gümrahlar aru kılmas şâri’ât döp
Halka aytur “bid’ât” işni târikât döp
Fâhr éterler mén bolup-mén “hâkikât” döp
Bu kâzzaplar yalğan da’vı kılurlar’a

Bu sapkınların yaptıkları şeriata uygun değildir.
Tarikat diye halka dinde yeri olmayan şeyleri söylerler.
“Hakikat denilen benim” diyerek böbürlenirler.
Bu yalancıların yaptıkları ve söyledikleri (her şey) gerçek dışıdır.
(Tulum 2016: 194-95)

Şâri’atni bilmesler
Târikâtni ukmaslar
Hâkikâtni bilmesler
Özlerin şâyh bilgüsi

Şeraiti bilmezler.
Tarikatı anlamazlar.
Hakikati sezmezler.

(Buna rağmen) kendilerini şeyh bilirler. (Tulum 2016: 262-63)

Şeyhlik davasında bulunan bu kimseler, hem başkalarına tarikat yolunu gösterip öğretmeye çalışıyorlar hem de şeyhlik iddiasında bulunuyorlar. Ancak öğretmeye çalıştıkları tarikat yolunun hüviyetini ve şart-

larını bilmiyorlar. Hatta dinî açıdan oldukça önemli olan helalle haramı ve sünnetle bid'ati birbirinden ayıramıyorlar. Ayrıca dinî inançları ve ona göre oluşturdukları yaşam tarzları, içersinde yaşadıkları toplumun mensubu olduğu ve İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe tarafından oluşturulan Hanefî mezhebine hiçbir şekilde uymamaktadır. Dolayısıyla ehl-i sünnet anlayışına muhalif diğer mezheplerin yolundan gitmektedirler:

Mürşitlikni da'vi kılur şartın bilmes
Hálal háram sünnát bid'át farkın bilmes
“Bû-hánife mázhábi”de hárgiz yürmes
Diğer bid'át mázháplerdin yürürler-e

Mürşitlik iddiasına kalkışırılar, (ama) şartını bilmezler.
Helálle haramı, sünnetle bid'ati birbirinden ayırmazlar.
Ebû-Hanife mezhebine hiçbir şekilde uymazlar,
Diğer sapık mezheplerin yolundan giderler. (Tulum 2016: 194-95)

Şeriata hulus-i kalp ile bağlanıp onun gereğini bi-hakkın yerine getirmeyen bu sahte şeyhler, dinin yasakladığı hususları da yapmaktan geri durmuyorlar. Yetkin dinî malumatı olmamasına rağmen, din âlimlerinin sözlerini de doğru olarak kabul etmiyorlar. Nefislerini tezkiye etmek için Sünnî inanca mensup bir şeyhe bağlanıp onun terbiyesine giren riyazet ehli dervişleri de umursamamaktalar. Ayrıca kendilerinden başka hiç kimseyi önemsemeyip “yeryüzünde var olan ancak benim” diyerek, Allahu Teâlâ'nın sevmediği⁴, Hz. Peygamber'in yasakladığı kibri⁵ benimseyip böbürlenerek yürümektedirler:

⁴ “İnsanlara yüz devirme, yeryüzünde böbürlenerek yürüme; doğrusu Allah, kendini beğenip öğünen hiç kimseyi sevmez.” Lokman suresi, ayet 18.

“...Doğrusu, Allah övünenleri, böbürleneni sevmez.” Nisâ suresi, ayet 36.

⁵ Abdullah b. Amr'dan: Peygamber (Sallallahü Aleyhi ve Sellem)'in yanında oturuyorduk da çöl halkından bir adam geldi; üzerinde dibaca örülü cübbe vardı. Tâ Hz. Peygamber'in başucunda durup, şöyle dedi: — Sizin arkadaşınız her babayığidi aşağı yıkmak istiyor ve çobanı (zavallıyı) da yukarı kaldırıyor. Bunun üzerine Peygamber (Sallallahü Aleyhi ve Sellem), kızarak onun cübbesini eteklerinden tutup, şöyle buyurdu : «— Senin üzerinde akılsız bir kimsenin elbisesini görmüyor muyum?» Sonra Hz. Peygamber döndü, oturdu ve şöyle buyurdu: Nuh (Aleyhisselâm)'ın vefatı yaklaşınca, oğullarına dedi ki: — Ben size vasiyetlerimi söylüyorum: Size iki şeyi emrediyorum ve size iki şeyi yasaklıyorum. Allah'a

Şâdık bolup şâri'átke 'ámál kılmas
'Álımların sözlerini rásti bilmes
Riyâzátlik dárvişlerni közge ilmes
Cihan içre mén-mén téyü yürürler-e

Şeriata bağlanıp onun gereklerini yerine getirmezler.
Din bilginlerinin sözlerini doğru kabul etmezler.
(Üstelik) riyazet ehli dervişleri (de) umursamazlar.
Yer yüzünde "Benim" diye kabarıp yürürler. (Tulum 2016: 194-95)

Gerçek şeyh benim diyerek göğsünü kabartıp böbürlenene ve mü-
minlere bu dünyayı zindan eden bu şeyhlerin Allah'a rakip olduklarını
ifade eden Yesevî, bunların Hakk'a nasıl dost olacaklarını sorar:

"Şâyh-mén" tiyü baş kötergen Hak'ka rakıp
Ménlik kılıp Suphan'ıga bolmas hábıp
Bîdar yürüp dartsızler<ge> bolgay tábıp
Bu dünyânı mö'minlerge zindan kılır

"Şeyhim" diyerek göğsünü gerip böbürlenene Hakk'a rakiptirler.
Büyük taslayanlar Hakk'a nasıl dost olabilirler?
(Böyleleri) (dertlilerin dertleriyle ilgilenecek yerde) gamsız tasasız
yaşayanlara ilgi gösterirler.

Mü'minlere (ise) bu dünyayı zindan ederler. (Tulum 2016: 114-15)

Ahmed-i Yesevî, hem bu tip kişilerin peşine manevî bir kazanç elde
ederim düşüncesiyle gidilmemesini hem de kendisini beğenen ve aki-
desi bozuk bu kimselerin veli olarak görülmemesini salık vermektedir
(Tulum 2016: 182-83);

Vay oş andag nâdanlardın ümit kılman
Fâyz u futuh alur-mén dép yügrüg yélmen

ortak koşmaktan ve kibirlenmekten sizi men' ediyorum.» Size, Lâ İlahe İllallah'ı
emrediyorum; çünkü yedi kat göklerle yedi kat arz eğer bir terazi kefesine ve Lâ
İlahe İllallah da diğer bir kefeye konsa, bu tevhit onlara daha ağır basardı. Eğer
yedi kat göklerle yedi kat arz, uçsuz bucaksız bir çember olsalar, onları Lâ İlahe
İllallah ve Sübhanellahi ve bihamdihi kelimeleri kırardı; çünkü bu kelimeler her
yaratığın duâsıdır; ve bunlarla her şey rızıklanır. (Lâ İlahe İllallah ile Sübhanellahi
ve Bihamdihi kelimelerini söyleyin, bu ikisini bırakmayın). (İbn Hanbel, II 225;
www.Hikem.net'ten)

Nâfsi ulug şâr'i buzuk "vâlî" bilmen
Şâytan lá'in tohta<p> turmay mindi dostlar
Vay (böyle cahillere)! Bu gibi cahillerden (bir şey) ummayın.
(Bunlardan) (manevî) kazanç elde ederim diye (peşlerinden) koşturup seğirtmeyin.
Kendini beğenmiş, akidesi bozuk (olan) (bu kimseleri) veli bellemeyin.
Lanetli şeytan (bu gibileri) dursuz duraksız haydalayıp sürdü ey dostlar!

Ahmed-i Yesevî, geçmişten günümüze seslenerek, yeterli dinî bilgisi olmayan insanların, kişileri lanetlenmiş şeytan gibi çok kolay ve rahat bir şekilde aldatan ve Hz. Peygamber'in "Bizi aldatan bizden değildir." (Müslim, iman 174) diyerek kendisinden görmediği bu tip şeyhlerden uzak durmalarını, ancak bu şekilde davrandıkları zaman onların etkisinden uzak durarak tuzaklarından ve aldatmalarından korunacaklarını dile getirmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in şeriatına sımsıkı bağlanması gerektiğini belirten Ahmed-i Yesevî, böylece Yesevîliğin temel dayanağını da açıkça vurgulamaktadır:

Ayâ dostlar! Bu pândınga kulak salgıl
'Âkıl êrsen Mustáfâ'nı şâr'in tutkıl
Oşbu yanlıg gümrah şâyhtın yırak kaçkıl
Yuksa séni şâytan lá'in aldarlar-a

Ey dostlar! Bu öğüdüme kulak verin:
Aklınız varsa Hz. Muhammed Mustafa'nın yolundan ayrılmayın.
Bu tür sapık ve sapkın şeyhlerden uzak durun;
Çünkü sizi lanetli şeytan (gibi) (kolaylıkla) aldatırlar. (Tulum 2016: 194-95)

Yalan ve dolan sözleriyle insanları doğru yoldan ayıran, hatta halkı bu yalanlara inandırmak için "bunlar erenlerin sözleridir" demekten bile çekinmeyen bu sahtekâr şeyhler, yalan söyleme ve aldatmada şeytandan bile daha hünerlidir. Oysa Hz. Peygamber'in "Kulun, kalbi doğru olmadıkça imanını doğru olmaz; lisanı doğru olmadıkça kalbi doğru olmaz." (Müslim, iman, 18, ha. 46) şeklinde buyurduğu gibi içiyle dışı

bir olmayan bu tip şeyhlerden uzak durulması gerekliliğine hassaten tekrar vurgu yapılması önemli ve dikkat çekicidir:

Aların sözlerin zal muttásıl bil
Şári'át áhl<i> bu áhldin hácil bil
Inansun dép munı barınça bî-'ákl
Kılur érlerdin ol yalğançılar nákl

Anın tázvirleri şáytandın á'lâ
Turar yüzi kara máhşárde gümrâ
İlâhî körmeniz yüzini hárgiz
Anın dék la'netidin eyle párhiz

Bunların sözleri, bil ki, durmadan (halkı) yoldan çıkarır.
Şeriat bağluları, bil ki, bunlardan utanç duyar.
Akılsız (kimseler) söylediklerine adamakıllı inansın diye,
(Bu) yalancılar, “Erenlerin sözüdür” deyip sözler aktarırlar.

Onların yalan dolanları şeytanı aşar.
Sapkınlar mahşerde yüzleri kararmış kalkar.
Aman Allah'ım! Onların yüzünü aslâ görmeyesiniz. Bunun gibi
lânetliye (sakın) yakın olmayasınız. (Tulum 2016: 234-35).

Hz. Peygamber'in “Önce kendine, sonra diğer insanlara nasihat et.” (Muavi, feyzulkadir, I/104) hadisi mucibince kendi nefesine seslenen Ahmed-i Yesevî, aslında bütün inananları, nefislerinin isteklerine boyun eğmeyerek kötü hasletlerden uzak durmaya, Hz. Peygamber'in mekârimen ahlâk olarak ifade ettiği güzel ahlâkî değerlerle hemhal olmaya, özellikle sapkın ve sahtekâr şeyhlerden uzak durmaya çağırmaktadır. Ancak bu şekilde davranıldığı zaman, onların kendilerini ehl-i sünnet itikadından uzaklaştırmalarına mani olup cehenneme sürüklenmekten kurtulabileceklerine vurgu yapmaktadır:

Kul Hoc'Ahmát náfs yolğa kirmegil sen
Bunlar birlen hám-rah bolup yürmegil sen
Mutı' bolup i'tikâdın bérnegil sen
Dinin alıp dûzah içre tartarlar-a

(Ey) Kul Hoca Ahmet! Sen nefesine uyma,
Bunlarla yoldaşlık etme,

Bunlara uyup da inanma;
 (yoksa) (seni de) dininden edip cehenneme sürüklerler. (Tulum
 2016: 194-95)

Ahmed-i Yesevî'nin, keramet gösterdiğini ifade ederek halka kendini ve dinini satanlar ile verdikleri yalan yanlış bilgilerle gerçek Müslümanlık budur diyenlerin “kâfir” olarak öleceklerine dikkat çekmiştir;

Kerâmet der gaflet uykusunda gördüklerini,
 Riyâ ile halka kendini satar dostlar (Ahmed Yesevi 2016: 188)

“Kârâmât”ler kılıp halka dînin satma
 Musulmanlık va'da kılıp kâfir kêtme

Kerametler gösterip (de) halka dinini satma
 “(Budur) Müslümanlık” diyerek (halkı) (yalan yanlış sözlerle) kandırıp (da) kâfir olarak göçme. (Tulum 2016: 156-57)

“Târikatke siyâsâtlik “mürşit” kérek (krş. Tarikate eğitici ve doğru yola yönlendirici mürşit gerek.) (Tulum 2016: 170-71) diyerek dervişe yetkin şeyh/pir gerektiğini belirten Ahmed-i Yesevî; “Ol mürşitke i'tikâtlık mürit kérek (krş. Böyle mürşide (ise) gönülden bağlı mürit gerek.) (Tulum 2016: 170-71) söyleyerek de şeyhe, gönülden bağlı derviş gerektiğine vurgu yapmıştır. Asıl anlamı “dilenci, yoksul” demek olan derviş, dünyadan yüz çeviren, vaktini sadece ibadet ve dua ile geçiren, dünyayı ardına atıp bütün benliğiyle Allah'a yönelmiş kimseye denmektedir. Daha geniş anlamıyla derviş, herhangi bir tarikata girmiş kimsedir. Ârif, sûfi, velî, eren ve ermiş olarak da isimlendirilen derviş, gönlü dupduru, nefsini öldürüp Hak'ta yokluğa ererek Hak'ta dirlik bulmuş, görünüşte halk arasında, ama iç bakımından her an Hak'la birlikte, sırlar dünyası bilgisinin aydınlığıyla gören ve bilen kimsedir. Tasavvuf erlerince dervişlik yolu akıl gücüyle değil, gönül temizliğiyle ve iç aydınlığıyla yücelikleri kavrama, Allah'a arınmış bir ruh, yok edilmiş bir benlikle yaklaşıma çalışma yoludur (Tulum 2016: 283, 310).

Gerçek dervişlerin, “Ve her nerede olsanız sizinle beraberdir, hem Allah her ne yaparsanız görür” (Hadîd/ 4. ayet) ayeti mucibince yaptıkları ibadetleri Yüce Yaradan'ın bilmesinden dolayı riyâ içinde bulunmadıklarını, ibadetlerini gizli yaptıklarını vurgulayan Ahmed-i Yesevî,

rızâ-i Hak için ibadet ve taatta bulunan dervişlerin artık kalmadığını, bunun için riyakâr dervişlerden uzak kalmayı istediğini belirtir:

Dârviş bolsan tâ'ât kılıp kılma riyâ
Hâr gûşâde tâ'ât kılsan Tanrım güvâ

.....
Çin dârvişler tâ'âtlarin pinhan kılur

.....
Vay oş andag dârvişlerdin fânâ bérgil
Ol nâdanga ülfât kılma cânım algıl

.....
“Dârviş”mén dép tâ'ât kılğan halk içinde
Riyâkılıp yügrüp yürür anda munda
Allâ uçun tâ'ât kılğan dârviş kayda
Çin dârvişler tag u tüzni mâkan kılur

(Gerçek) dervişlerden isen, ibadetini gösteriş için yapma.
Nerede ibadet edersen et, Tanrı şahittir, (unutma).

.....
Gerçek dervişler (yaptıkları) ibadetleri gizler.

.....
Vay böylesi dervişlerden! (Allah'ım!) (Bunlarla karşılaşmaktansa)
(beni) yok et.
Bu cahillerle tanışıp görüşmeden canımı al, (sendendir merhamet).

.....
“Dervişim” diyerek ibadet eden herkesin gözü önünde,
İki yüzlülükle (gösteriş peşinde) koşturup durur orada burada.
Allah için ibadet eden derviş nerede?
Gerçek dervişlerin (ibadet) yeri, (ıssız) dağlar ve düzlüklerdir. (Tulum 2016: 116-17)

Ahmed-i Yesevî, has/gerçek derviş ile sahte derviş için şunları demektedir:

Has dervişler Hakk'ı arayıp cândan geçti,
Riyâzeti katı çekip, göğsünü deşti,
Ondan sonra vahdet meyinden doyasıya içti,
Yalancılar vahdet meyinden tattığı yok.

Sahte dervîş beyânını söyler sana,
 Elde tesbîh, gönülde hîle, fikri para,
 Akıllı isen, ihlâs kılma zinhâr ona,
 O nâdândan hiç kimsenin behre aldığı yok. (Ahmed Yesevî 2016: 317)

Peki şirk olarak nitelendirilen riyâdan kurtulunabilinir mi? Riyânın panzehiri olarak “ihlâs” kabul edilmiştir. “İbadet ve iyilikleri riyâdan ve çıkar kaygılarından arındırıp sadece Allah için yapmak” anlamına gelen ihlâs, daha geniş anlamıyla “şirk ve riyâdan, batıl inançlardan, kötü duygulardan, çıkar hesaplarından ve genel manada gösteriş arzusunun kalbi temizlemeyi, her türlü hayırlı faaliyete iyi niyetle yönelmeyi ve her durumda yalnızca Allah’ın rızasını gözetmeyi ifade eder.” (Ateş 2000: 536). Fudayl b. İyâz’ın; “Halk için ameli (ve günah olan şeyleri) terk etmek riyâdır, halk için amel (ve ibadet) ise şirkidir. İhlâs ise Allah’ın bu iki şeyden seni afiyette kılmasıdır.” (Kuşeyrî 2003: 291); Ebû Ali Dekkâk’ın, “İhlâs sahibi olan muhlis de riyâ yoktur.” (Kuşeyrî 2003: 290) ve Ebû Süleymân Darânî’nin, “Kul ihlâs üzere olursa içinde bulunan vesvese ve riyâların pek çoğu kesilip atılmış olur.” (Kuşeyrî 2003: 292) değerlendirmeleri de riyâdan kurtulmanın en önemli vesilesi olarak ihlâsı gördüklerini göstermektedir.

Ahmed Yesevî de “İhlâslık kul halk içre murâdıga yétti-ya” (Temiz kalpli ve garazsız kullar (ise) muradına erişti ya! (Tulum 2016: 256-57) ve “İhlâslı kulun mahrûm olup kaldığı yok” (Bice 2015: 314) sözleriyle bu hususa vurgu yapmıştır.

Görüldüğü gibi Ahmed-i Yesevî, “riyâ” kavramını dinî terminolojide ihtiva ettiği anlamıyla kullanmış, ilhamını Kur’ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerden alarak değerlendirmeye tabi tutmuş, ehl-i sünnet akidesine bağlı kalmıştır.

Kaynakça

- Ahmed Yesevî (2016), *Dîvân-ı Hikmet*, editör: Mustafa Tatçı, Ankara.
 Ahmed Yesevî (2016a), *Ahmed Yesevi*, editör: Nejdet Tosun, Ankara.
 Atay, Hüseyin (2008), *Kur’an-ı Kerim ve Türkçe Çevirisi*, Ankara.

- Ateş, Süleyman (2000), “İhlâs” mad., *DVİ İslâm Ansiklopedisi*, c. 21, s. 535-37.
- Elmalılı Hamdi Yazır (2006), *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli [Bilgisayarlı Kur’an Hattı İle]*, sadeleştiren: M. Sadi Çöğenli, takdim: Orhan Okay, İstanbul: Huzur Yay.
- Çağrı, Mustafa (2008), “Riyâ” mad., *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 35, s. 137-38.
- Demirci, Kürşat (1994), “Deccâl” mad., *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 9, s. 67-67.
- İbn Atâullah el-İskenderî (2009), *Tasavvufî Hikmetler, hikemül-Atâiyye El-muhkem Fî şerhi’l-Hikem*, şerh: Kastamonulu Ballıklızâde Ahmet Mahir, İstanbul: Kurtuba Kitap.
- Kılıç, Hamza (2012), *Günümüz İnsanına Melâmet*, İstanbul: Kurtuba Kitap.
- Kınalızâde Ali Efendi (trhs.), *Ablâk ablâk-ı alâ’i*, hzr. Hüseyin Algül, İstanbul.
- Kınalızâde Ali Çelebi (2012), *Ablâk-ı Alâ’i*, hzr. Mustafa Koç, 2. baskı, İstanbul: Klasik.
- Kuşeyrî (2003), *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, hzr. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yay.
- Tulum, Mehmet Mahur (2016), *Hoca Ahmed Yesevî Dîvân-ı Hikmet (Mısır Nüshası)*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Tulum Mertol (1999), “Hikmetlere Göre Yesevilik ve Orta Asya Kültür Tarihi Bakımından Önemi -Bir Hikmet Üzerinde Tahlil Denemesi-”, *İlmî Araştırmalar*, sy. 7, s. 201-214.

Hoca Ahmed Yesevi’de Zaman ve Mekân: Yokluktan Varlığa Bitmeyen Yolculuk

FERHAT KARABULUT*

“Beni zaman kuşatmış, mekân kelepçelemiş;

Ne sanattır ki, her şey, her şeyi peçelemiş”

Necip Fazıl Kısakürek

“Zamanı Tanrı yaşar, insan oğlu hep ölmek için yaratılmış.”

Bilge Kağan

ÖZ

Allah insanı dünya içine yerleştirirken, dünyayı da insanın içine yerleştirmiştir ve dünyayı tüm karmaşıklığı ile önce insana sunmuştur. Bu bir paradoks gibi gözükebilir, ancak öyle değildir. İnsan “zübde-i âlemdir” ve yaratıcı dünyaya sığmamış ancak mümin kalbe sığmıştır. Zaman, ise mekânla ve hareketle var olmuş, mahiyeti açık bir şekilde çözülememiş bir varlıktır. İnsan ya zamanın içinde yaşar, zaman durağandır, insan hareketlidir; ya da zaman hareketlidir ve insanın üzerinden geçer, insan durağandır.

Yaratıcıdan başka her şey değişken olduğu için de insanın zaman ve mekân anlayışı hep izaha muhtaç olmuştur. Fizikötesinin metaforik yansımaları “soyut olana” gönderme yapsa bile, Yesevi’nin hikmetlerinde metafizik bilgiler her zaman “somut olana” dönük bir bilgi alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü insan; ilk önce fiziki dünyayı ve kendi hayatını gördüğü ve

* Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi

tanımlayabildiği ölçüde anlamlandırmaya çalışmaktadır. Sufiler, seyr-i sülük sürecinde elde ettikleri metafizik bilgileri halkın diliyle ifade edebilmek için sembolik anlatım tarzını kullanmışlardır. Sufi geleneğine bağlı kalan Ahmed Yesevi, Hikmetlerinde tanımlamalar yapmak ve metafizik bilgileri aktarmak için çoğu zaman metaforik anlatım tarzını seçmiştir. Metafizik gerçeklerin dile getirilmesinde metaforik ifadelere başvurulması zorunludur. Dolayısıyla, Hikmetlerde yer alan metaforlar çoğunlukla metafizik içerikli hakikatlerin tasvirlerinde kullanılmıştır.

Bu çalışmada, Hoca Ahmed Yesevi'nin Hikmetlerinde zamanın ve mekânın nasıl ve hangi boyutları ile yer aldığı üzerinde duracağız. Bunun için Ahmed Yesevi'de varlığın algılanış biçimini ve yansımalarını semantik-göstergebilimsel bir temelde ana hatlarıyla ele alacağız.

Anahtar kelimeler: Ahmed Yesevi, hikmetler, zaman, mekân, varlık, tasavvuf

ABSTRACT

A never-ending journey of a world exile: Being, time and space in Hoca Ahmed Yasawi

In this study, we will deal with being, time and space in Hoca Ahmed Yasawi of Turkestan. Hoca Ahmed Yasawi was a master (mürşid) of a religious sect or tarikah in which people travels from nothingness to reality. According to Ahmed Yasawi, a person is in the way in which he/she goes to somewhere: good or bad. A person who has virtue coming from God, should chose the best way taking him/her to the eternal happiness. Hoca Ahmed Yasawi, uses the concepts such as way, good way, bad way, entering the god way, time, being, sea, pearl, coral, etc. Here we will analyse the way in which Hoca Ahmed Yasawi shows people what the good personality is. In order to examine, we will make use of semiotics and morpho-semantic syntactic point of views.

Keywords: Ahmed Yasawi, virtues, being, time, space, mysticism, philosophy

Giriş

Tasavvuf ehli insanlar öğretilerini ve inanç sistemlerini, yani hakikatleri yayarken soyut olanı somutlaştırma durumunda kalmış ve bunun için metaforlara/sembollere başvurmuştur.¹ Sufiye göre, insan, gerçek olamayan geçici bir mekâna (dünya) doğmuş ve aldatıcı bir zaman (sonlu, sınırlı) içinde yaşamıştır/yaşamaktadır. Bu durumda, hem zaman hem de mekân gerçek olanın birer yansımasıdır ve insan bunun idrakinde olarak yaşmalıdır. Görünmeyen yaratıcı görünen dünyayı yaratmıştır. Aslolan aynada yansıyan değil, varlığın kendisidir. Ahmed Yesevi “dem bu demdir başka demi dem deme” diyerek ânın mutlak oluşunu ve zamanın genişliğini/kuşatıcılığını vurgular. Ona göre, gerçek olan “dem” yaratıcı ile birlikte vardır. Yaratıcının yaratma eylemini gerçekleştirdiği fizikötesi zaman gerçek “dem”dir. Dünyanın zamanı gerçek değildir ve bundan dolayı da geçicidir. İnsana verilen fizik-zaman, yaratılmış olan dünya ile var olduğu için de kıymetsizdir. O, ânın (dem) varlığın özü ile birlikte var olduğu uyarısını yaparken, başka bir hikmetinde “her şey O’nun; O, la mekân içinde” diyerek, insanın (varlığın) bir mekân içinde var olduğunu, mekânı yaratmanın ise mekânsız olduğunu vurgulamıştır. Varlığın ne olduğunu tam olarak anlamak veya ortaya koymak için ise Yesevi’nin zamanı ve mekânı sınırlaması ve somutlaştırması gerekmiştir.

Varlığın ne olduğunu idrak etmek gerçeğe erişmektir. Gerçeğe erişmek ise varlıktaki teklifin ve karşılıklı ilişkinin farkına varmak, benliği aşmak ve mutlak gerçeklik makamına ulaşmakla olur. Yesevi’de görüldüğü gibi sufiler hakikati anlık tecrübe etmişler ve anları birleştirerek zamana (gerçek olana) ulaşmaya çalışmışlardır. Bu ise, gözle görülen

¹ Şafak Yakup (1995), “Tasavvufi Şiirde Mecazî Anlatım”, *VII. Mevlana Sempozyumu*. Konya, 81. Yakup, şöyle devam eder; “Mutasavvıf şairler, mecazî anlatım tarzını, içlerindeki derin ve zengin duygularını, sezgi ve ilhamlarını, alenen söylemek istemedikleri hakikatleri ve sırları ifade etmek için seçmişlerdir”(Yakup, agm, 88).

ve akılla tanımlanan âlemin sınırlarının aşılması ve zaman ötesi bir boyutta yeniden var olma anlamına gelmiştir.

Ahmed Yesevi'nin Zaman ve Mekân Anlayışının Temeli

Ahmed Yesevi'de zaman ve mekânı anlamak için bakmamız gereken bazı önemli noktalar vardır. En başta Yesevi'yi var eden iklimin/ zamanın doğru anlaşılması ve analiz edilmesi gerekir. İklîmîden kastımız hem maddî hem de manevî coğrafyadır/çağdır. Yesevi bir yandan İslam ve onun bir yansıması olan tasavvuf içinde kendisini pişirirken, aynı zamanda Asya'nın bozkırlarında, İslam'ın hızla yayıldığı göçebe toplumlar içinde "varlığı" somutlaştırarak anlatmaya çalışmıştır. Kuşkusuz en büyük çabası da anlaşılacak ve anlatıldıklarını hayata geçirmeye çalışmak üzerine olmuştur.

Yesevi'de² zaman ve mekân konusuna geçmeden önce; İslam'da ve dolayısıyla tasavvufta zaman ve mekân kavramalarından ne anlaşıldığı üzerinde durmakta fayda vardır. Buna göre; İslam dininin (Kuran ve Sünnet), tasavvufun, Yesevi'nin hayatının ve içinde yaşadığı toplumun hayat anlayışının, felsefenin ve nihayet fizik biliminin söz konusu edilmesi gerekir. Bu açıdan baktığımızda Yesevi'de zaman ve mekân algısı, şöyle bir tablo çıkarır karşımıza: 1.Kuran ve sünnette zaman ve mekân; 2.Tasavvufta zaman ve mekân; 3.İslam filozoflarının zaman ve mekân anlayışı; 3.Yesevi'nin inanç sistemindeki ve tasavvuf anlayışındaki zaman ve mekân; 4.Yesevi'nin hitap ettiği toplumun inanç sistemi, değerleri ve hayat anlayışındaki zaman ve mekân; 5. Fizik biliminin zaman

² Kuşkusuz Divan'da yer alan hikmetlerin tamamı Yesevi'ye ait değildir. Bilindiği üzere mürişletlerine bağlanan müritler ve daha sonra gelen takipçiler, içinde buldukları silsilenin anlayışına uygun şiirler yazarlar ve bunu kendi isimleriyle değil de müritlerinin ismi ile yaparlar. Bu durum Yunus Emre'de söz konusu olduğu gibi daha önceden Yesevi'de de olmuştur. Bu realiteye ilk temas eden Köprülü olmuştur. O, isabetli bir şekilde şu tespit ve teklifi yapar "Bugün elimizde bulunan Hikmetler velev Hoca Ahmed Yesevi'ye ait olmasa bile, şekil ve ruh bakımından onların Yesevi'ye ait olanlardan tamamıyla farksız olacağına hükmedebiliriz. Şimdiye kadar saydığımız çeşitli ihtimallerden hangisi tercih ve kabul edilirse edilsin, her halde elimizdeki Divan-ı Hikmet'in tetkikiyle, Ahmed Yesevi'nin edebî şahsiyeti ve Türk tasavvufî edebiyatının bilinmeyen ilk safhaları aydınlanabilir (Köprülü, age, 125).

ve mekân anlayışı: fiziki dünyanın gözle görülen ve tanımlanabilen zaman ve mekân olgusu.

Kuran ve Sünnette zaman ve mekân: Kuran ve Sünnette zaman ve mekân aslında iki boyutludur. Fiziki zaman ve mekân (bu dünya) ve fizikötesi zaman³ ve mekân (ahiret). Fiziki dünya, yaratılmıştır ve bu yüzden sonludur, geçicidir; somuttur, tanımlanabilir ancak kuşatılamaz bir zaman ve mekân söz konusudur. Fizikötesi âlemde ise zaman ve mekân sonsuzdur, soyuttur ve insan ilminin dışında tanımlanmaz bir olgudur. Bu durumda aslında insan merkezli bakıldığında; yaratılıştan önceki zaman ve mekân, yaratılan fiziki dünya (yalan dünya) ve ölümden sonraki gerçek alem (ahiret) olmak üzere üç aşamalı/kademli bir zaman mekân boyutundan bahsedebiliriz.

Zaman, Arapçada sözlük anlamıyla “uzun veya kısa vakit” anlamına gelir. Kur’an’da yaratıcı, “zaman” yerine daha çok “vakit” kelimesini tercih eder. Vakit ise sözlükte bir iş için belirlenen zamanın sonu anlamına gelir. Kur’an’da zamanla ilgili olarak sık sık gün, hafta, yıl, asır, vakit, saat kelimeleri geçer. Zaman dilimleri arasında Kuran’da en çok geçen ise gün (yevm) kelimesidir. Kuran, bir bakıma zamanı tanzim

³ Dedi ki: “Yıl sayısı olarak yeryüzünde ne kadar kaldınız?” Dediler ki: “Bir gün ya da bir günün birazı kadar kaldık, sayanlara sor.” Dedi ki: “Yalnızca az (bir zaman) kaldınız, gerçekten bir bilseydiniz,” (Müminun Suresi, 112-114); “Gökten yere her işi O evirip düzene koyar. Sonra (işler,) sizin saymakta olduğunuz bin yıl süreli bir günde yine O’na yükselir.” (Secde Suresi, 5); Kuran-ı Kerim ayrıca, “Yedi Uyurlar” olarak bilinen, üç yüz dokuz yılına eşdeğer sürede mağarada kalan, uyandıklarında ise kendilerini sanki bir gün ya da günün birkaç saati kadar mağarada kaldıklarını hisseden genç bir topluluktan bahseder: ... İçlerinden bir sözcü dedi ki: “Ne kadar kaldınız?” Dediler ki: “Bir gün veya günün bir (kaç saatlik) kısmı kadar kaldık.” Dediler ki: “Ne kadar kaldığınızı Rabbiniz daha iyi bilir...” (Kehf Suresi, 19); “Onlar mağaralarında üç yüz yıl kaldılar ve dokuz (yıl) daha kattılar.” (Kehf Suresi, 25); Kıyamet-saatinin kopacağı gün, suçlu-günahkârlar, tek bir saatin dışında (dünya hayatı) yaşamadıklarına and içerler. İşte onlar böyle çevriliyorlardı. (Rum Suresi, 55); Onlar senden, azabın çarçabuk getirilmesini istiyorlar; Allah, vâdine kesin olarak muhalefet etmez. Gerçekten, senin Rabbinin katında bir gün, sizin saymakta olduklarınızdan bin yıl gibidir. (Hac Suresi, 47); Şu halde onların söylediklerine karşı sabırlı ol, güneşin doğuşundan ve batışından önce Rabbinin hamd ile tesbih et (yücelt). Gecenin bir bölümünde ve gündüzün uçlarında da tesbihte bulun ki hoşnut olabilesin. (Taha Suresi, 130)

etmiş, insanların hayatlarını buna göre şekillendirmesini emretmiştir. Özellikle namaz, oruç ve hac ibadetlerinin zamana bağlı olması, zamanın dilimlenmesini gerektirmiştir. Kuşkusuz zamanın somutlaşması mekânla ve hareketle olmuştur.

Tasavvufta zaman ve mekân: Tasavvufta zaman ve mekân konusundaki ortak anlayışa göre geçmiş zaman elden çıkmıştır, gelecek ise henüz gaybdadır, öyleyse mevcut olan anın kıymetini bilmek gerekir. Kaynağını Kuran ve sünnetten alan İslam tasavvufu kuşkusuz çok da başka bir anlayış olarak karşımıza çıkmaz, bununla birlikte sufinin kendi dünyasında ontolojik bir sorgulama ve çözümleme de söz konusu olmuştur. Sufide, zaman ve mekân, tıpkı varlığın kendisinde olduğu gibi daha çok sembolik bir özellik taşır. Sufi, soyut olan gerçekliği, hem anlamak hem de anlatmak için çoğu zaman benzetmelere ve mecazlara başvurur. Yani metaforik ve sembolik kullanımlar, hem anlamın daha derinleşmesine hem de genişlemesine neden olur. Maksat da budur zaten. Az sözle çok şey anlatmak. Benzetmelerden faydalanarak hem fizikötesini somutlaştırmak hem de fizik dünyayı soyutlaştırarak anlamı derinleştirmek asıl gayedir. Sufiler böylece beş duyunun algıladığı alemin ötesine geçip, çok boyutlu bir gerçekliğe erişmiş olurlar. Yola çıkmış olan sufinin ruh yoğunluğu içinde, zaman mekânsız ve mekân zamansız olmaz, çünkü birinin varlığı diğerinin varlığına hem delil hem de dayanaktır. Örneğin, Yesevi, normal insanın tecrübe edemediği bu geçişi yer altında bedeni bu dünyada kalmak üzere gerçekleştirir. Bu geçiş yola girme ile eş zamanlı gerçekleşir. Bu nedenle Yesevi'nin hikmetlerinde en çok "yolda bulunma" metaforu yer alır. Bu bir durumdur aslında, seyahat halinde olan seyyahın (sürgünün) donmuş bir anının tasvidir aynı zamanda. Böylece o girdiği mezarda anların birbirini takip ettiği dizisel bir dilimden çok, sonsuz, zamansız ve dinamik bir şimdiki zamanı tecrübe eder. Zamansızlık ve mekânsızlık alemi; geçmiş, şimdi, gelecek gibi zaman dilimlerinden oluşmaz, çünkü Yesevi mevcut zamanı, ân içinde sıkıştırmıştır ve hakikati bu an içinde tecrübe etmektedir denebilir.

İslâm felsefe tarihi içinde *Farabi'de*, *İbni Sina'da*, *Kindi'de* ve *Gazali'de zaman ve mekân*: İslâm felsefe tarihinde zaman meselesi hakkında

ilk defa geniş çaplı ve sistemli bir incelemede bulunan filozof kuşkusuz İbn Sina'dır. Filozof bu kavramı sadece tabiat felsefesi içinde sınırlayarak incelemek yerine çoğu zaman varlık felsefesiyle ilişkilendirerek açıklama yoluna gitmiştir. İbn Sina'ya göre zamanı incelemenin yolu mekânı anlamaktan geçer. Çünkü zaman, her hareket için gerekli olan bir durumdur.⁴

Farabî'ye göre sınırlı zaman içinde vaki olan bir şeyin birinci ve ikinci olmak üzere iki zamanı vardır. Birinci zaman kendi içinde vaki olan şeyin varlığına tâbi olan, ona uyan ve ondan ayrılmayan zamandır. İkinci sınırlı zaman ise birinciden daha büyüktür ve birinci onun bir parçasıdır. Zamanı hareketle bağlantılı olarak inceleyen Farabî'ye göre zaman, harekete tâbi ve ârız olan şey demektir.⁵ Akla büyük bir yer veren Meşşâilik felsefesini ilk başlatan kişi de olan Kindî,⁶ mekân ve hareketin izafî olduğunu, zamanın cisim ve hareketten ayrı düşünülemediğini söylemiştir. Kindî de, mekânın ve dolayısıyla zamanın sonlu ve sınırlı olduğunu İbn Sina'ya benzer bir şekilde ispat yoluna

⁴ İbn Sina, *eş-Şifâ, Tabiiyyât I* (tarihsiz-yersiz), (yay. İbrahim Medkur), s. 147, 160; *Kitabü's-Şifâ, Fizik I* (2004), (tercüme ve yayın Muhittin Macit ve Ferruh Özpilavcı), Litera Yay., İstanbul, s. 189, 205.

⁵ Kemal Sözen (2001), "Ebu'l-Berekât el-Bağdâdî'nin Zaman Teorisi", *Dini Araştırmalar*, C. IV, S. X, , Ankara, s. 169; M. Naci Bolay (1990), *Farabi ve İbn Sina'da Kavram Anlayışı*, MEB Yay., İstanbul 1990, s. 51.

⁶ Sonsuz bir niceliğin olamayacağını ortaya koyduktan sonra madde, hareket ve zamanın ezeli değil sonradanlıklarını kanıtlayan Kindî'nin görüşü şöyledir: Madde, hareket ve zamanın varlıkları bir ve beraberdir; biri ötekinden önce veya sonra bulunamaz. Öyleyse bunlardan birinin sonradanlığı ispat edilirse diğerlerinin sonradanlığı da ispatlanmış olur. Çünkü bu üç kavram ontolojik ve lojik açıdan birbirini gerekli kılmaktadır(...)Zamanın cisim ve hareketle ilgili bir kavram olduğunu sürekli vurgulayan filozof çeşitli eserlerinde onun beş ayrı tanımını verir. Buna göre, a) Zaman âlemin var oluş sürecidir; b) Hareketin sayıdır; c) Feleğin (gökküre) hareketinin sayısından ibarettir; d) Sayıdan başka bir şey değildir, yani hareketi sayan (belirleyen) bir sayıdır; e) Zaman hareketin saydığı, cüzleri değişken bir süreçtir. Bu tanımlardan ilkinin Eflâtun'a, beşincisinin kelâmcılara, ötekilerin de Aristo'ya ait olduğu bilinmektedir (...).Kindî'ye göre iki an arasındaki mesafe düşünülecek olursa biz ona zaman diyebiliriz. Şu halde zaman öncelik ve sonralıktan başka bir şey olmadığına göre biz onu geçmişle gelecek arasını birleştiren hayali bir ân sayabiliriz (Mahmut Kaya, "Kindî, Ya'kub b. İshak " maddesi TDVİA cilt:26;sayfa:47)

gitmiştir. Ancak o, bunu yaparken mekândan değil de zamandan yola çıkmıştır. “Yavaş dediğimiz şey, uzun zaman içinde belli bir mesafenin kat edilmesidir. Zaman sonsuz olarak farz edildiğinde, şu an içinde bulunulan zaman diliminden önceki zaman da sonraki zaman da sonsuza gidiyor olmaktadır. Ancak bu durum iki sonsuz zamanın var olması demek olup, iki sonsuzun bir arada bulunabilmesi ise imkânsızdır. Ayrıca, her iki zaman diliminin birisinin son kısmı, diğerinin ise başlangıcı bilindiği ve belli olduğu için sonsuza doğru uzanan diğer uçlarının da biliniyor olması gerekir. Mekânı oluşturan bütün oluş ve bozulular sonlu, sınırlı zaman içinde gerçekleşir.”⁷

Aristoteles’te olduğu gibi Kindî’ye göre de zaman hareketin saydığı (belirlediği) cüzleri sabit olmayan (kararsız) bir süreçtir. Cisim varsa hareket, hareket varsa zaman vardır, hareket yoksa zaman yoktur. Yukarıdaki bilgiler ışığında görülmektedir ki Aristoteles, Kindî ve İbn Sina’nın görüşleri tam bir uzlaşma içindedir.⁸

Felsefecilerde zaman ve mekân: Bütün olaylar zaman ve mekân çerçevesinde gerçekleşir ve gelişir. Gerçek varlıkları bu iki kategorinin dışında düşünme imkânı yoktur. Yalnız bunların çok soyut ve karmaşık oluşları kendilerinin tanımlanmasında zorluklar çıkarmaktadır. Varlık, bilgi ve değer konularında kendilerine ait metotlarla genel kavramları ve tanımları bulmaya çalışan filozofların zaman ve mekân kavramlarıyla da ilgilenmeleri tabidir. Mekân nesnelere var olma ve bilinmelerinin koşulu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan ele alınınca o, zamanla birlikte hem ontolojik hem epistemolojik bir değer taşımaktadır. Tabii ki bu şekilde bir ele alış, mekânın daha çok fenomenolojik bir değerlendirilişi olacaktır. Zira mekân dışı varlıklar vardır ve onların bilinmesi için mekâna ihtiyaç duyulmaz. Bu bağlamda düşünülecek olursa, doğadaki nesnelere tasviri için mekân gereklilik olarak görülmektedir. Mekânın önemi fizikteki nesnelere zaman ve mekânda

⁷ Kindî, *Risâle fi vahdâniyyeti’llah ve tenâhi cirmi’l-âlem* (Allah’ın Birliği ve Âlemin Sonluluğu Üzerine), *Felsefi Risâleler* (1994), (tercüme. Mahmut Kaya), İz Yay., İstanbul, s.91.

⁸ Kindî (19914), *Risâle fi hudûdi’l-esyâ ve rusûmihâ* (Tarifler Üzerine), *Felsefi Risâleler* içinde, (tercüme eden Mahmut Kaya) içinde, İz Yay., İstanbul, 59

gömülü olmalarından ileri gelmektedir. Eğer biz bunu göz ardı edersek nesnelere varlığından bağımsız bir varlığa sahip olan bir zaman ve mekânın varlığını düşünme tehlikesiyle karşı karşıya kalırız. Bu kaçınılması çok kolay olmayan bir soyutlamadır. Bizler aynı zamanda biliyoruz ki, mekân diye tanımlamaya çalıştığımız şey bizi çevrelemekte ve karşımızdadır.

Filozoflara göre, en genel anlamıyla mekân; tüm var olanları içinde bulunduran sınırsız yerdir. Tüm var olanların akışı içinde birbirlerinin yerini alarak zincirlendikleri sonsuz süreyi dile getiren zaman kavramıyla sıkıca bağımlı olarak maddenin var olma biçimlerinden temel olanı dile getirir. Bundan dolayı da mekân, zaman, hareket ve madde birbirlerinden ayrılmazcasına bağımlıdırlar. Bunlardan biri olmayınca öbürleri de olmaz.⁹

Felsefe ve bilim tarihinde zaman ve mekân: Antikçağda mekân, özellikle Demokritos ve Epikuros gibi atomcularda durağan, her zaman ve her yerde aynı olan bir boşluk olarak sanılıyordu. Buna karşın zaman içerisinde mekânın; bağımlı, hareketli, hiç bir yerde aynı olmayan maddi bir doluluk olduğu anlayışı gelişmiştir. Bunun yanı sıra mekânın insan bilincinden ve iradesinden bağımsız bir gerçeklik olduğu da düşünce tarihi içerisinde genellikle yadsınmıştır. Hatta Berkeley, Hume, Mach vb. düşünürler incelendiğinde, mekânı bireysel bilince kadar indirgedikleri görülecektir. Bu bağlamda; zaman ve mekân idealist felsefeye göre, bizim dışımızda mevcut değildir ve zihnin basit formlarından ibarettir.

Zaman meselesi, felsefe ve bilim tarihinde üzerinde en çok durulan ve en çok tartışılan, ancak hem felsefe ve hem de bilim açısından hâlâ

⁹ Alemin sınırı ve ötesinde ne olduğuna dair Aristo'nun ve O'nun felsefesinden büyük oranda etkilendiği görülen İslam filozoflarının açıklamaları, genelde iki noktada toplanmaktadır. Bunlardan birincisi söz konusu problemin, bir nicelik problemi olarak düşünülüp açıklanmaya çalışılmasıdır. Buna göre zaman, mekân, hareket ve sayı gibi niceliklerin, bilfiil sonsuz olup olamayacağı tartışılmakta ve söz konusu problem, bu çerçevede sonuçlandırılmaya çalışılmaktadır (Şaban Hakkı "İslam Felsefesinde Mekân Ve Boşluk Tasavvurunun Kozmolojiye Tatbiki" Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2007/2, c. 6, sayı: 12, s 42

tam anlamıyla anlaşılammış konulardan biridir. Aziz Augustinus'dan¹⁰ Kant'a, Bergson, Heidegger, Hegel, Aristoteles, Newton'dan¹¹ Einstein'a birçok filozof ve bilim insanı zaman kavramı üzerine düşünmüş ve yazmışlardır. Platon hariç bütün ilkçağ filozoflarına göre zaman ezeldir. Aristoteles'le¹² devam eden bu metafizik varlık anlayışı Orta Çağ'da, dinsel anlam kazanarak, İlahî Varlık alanına dönüşmüştür. Augustinus'un zaman yorumu idealisttir, metafizik bir yorumdur. Ona göre, evrenden önce zaman da yoktu ikisi aynı anda tanrı tarafından yaratıldı.¹³ Descartes'la başlayan Modern Batı Felsefesinin, varlığı epis-

¹⁰ “Zaman nedir? Kimse sormazsa ne olduğunu biliyorum. Ama birisine açıklamaya kalkarsam artık bilmiyorum... Eminim ki geçip gitmiş olmasa ‘geçmiş’ zaman olmayacak. Bir şey gelecek olmasa gelecek zaman da olmayacak. Peki nasıl oluyor da geçmiş ve gelecek var olabiliyor? Geçmiş artık yok. Gelecek ise henüz yok. Şimdiki zaman sürekli var ise, geçmişe karışmayacak ise şimdiki zaman değil sonsuzluk olmaz mı? İyi ama şimdiki zaman var olabilmek için geçmişe karışması gerekiyorsa mevcudiyetini yok oluşuna muhtaç olan bir Şimdi'nin VARlığından nasıl bahsedilebilir? Demek ki zaman yokluğa meylettığı ölçüde var olan şeydir.” (Aziz Augustinus,: 354-430)

¹¹ Isaac Newton'a göre, zaman homojen bir biçimde akar ve olaylardan bağımsız bir boyuttur. Mutlak zaman ve mutlak mekân anlayışı var ve evrensel bir mutlaktır. Zaman geçmişten geleceğe doğru akar, homojen ve mutlaktır. Newton'a göre, mutlak zaman ve mekân sırasıyla nesnel gerçekliğin bağımsız yönleridir. Newton zamanı duyulabilir ölçülerden ayırarak mutlak, doğru ve mantıksal zaman ile görelî, belirgin zaman arasında bir ayırım yaparak şöyle tanımlar: “Mutlak, doğru ve matematiksel zamanın kendisi kendi doğasından dengeli bir biçimde akıp gider, dışsal olan herhangi bir şeyle ilişki kurmaz; başka bir biçimde, süre olarak adlandırılır. Görelî, belirgin ve genel zaman, hareket yoluyla duyulabilen ve dışsal olan bazı süre ölçülerine sahiptir; saat, gün, ay ve yıl gibi.” (Newton,: 1952) Newton, Isaac. (1952) “*Mathematical Principles of Naturel Philosophy*”, Chicago, IL: Encyclopaedia Britannica, Inc.

¹² Aristoteles, zamanın var olabilmesi için sürekli bir harekete muhtaç olduğunu söyler. Çünkü hareket, ona göre sürekli olan bir mekânda gerçekleşmektedir. Mekânda var olan önce ve sonranın karşılığı olarak zamanda da zorunlu olarak öncelikler ve sonralıklar vardır ve bunların peşi sıralığı sonucunda zaman oluşur. “Aristo ve İbn Sina'ya göre zaman, mesafe ve hareket müteakıl şeylerdir: Süreklilik onlara yüklenir. Zaman sürekli (muttasıl) olduğu için muhayyilede algılanan bir sınıra sahiptir. İşte, bu sınıra “an” adı verilir.” “An” fiilen var mıdır? Eğer “an” ın fiili bir varlığı yoksa ne anlamda vardır?” Bk. Mehmet Dağ, “İslam felsefesinde Aristocu zaman görüşü”, İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.XIX, 105.

¹³ Agostinho, Santo. (2006) “*Confissões*”, 3. ed. Coleção Patrística; 10. São Paulo:

temoloji temelli bir metafizik anlayışla ele aldığı görülür. Heidegger'e göre, Kant, kartezyen geleneğe olan aşırı sadakati sonucu zamanın, "Varlık'ın anlamı" olduğunu göremedi. 19. yüzyılın diğer bir felsefe akımı olan pozitivism ise, zamanı nesnel bir yorumla ele alarak fiziksel olanla ilişkilendirdi. Fransız felsefeci Henri Bergson Tekamülcü Yaratış Teorisi'nde, anlamamız gereken şeyin, zamanın bir birikim, bir büyüyüp gelişme, bir süre olduğunu belirtir. Bergson, sürenin yalnızca akıp giden bir şey olmakla kalmayıp, yaratıcı olduğunu savunur. Başka bir deyişle, süre görünüşün gerisindeki gerçeklik, bilimlerin araştırdığı gözle görülür ampirik dönüşümlerin gerisindeki esas nedendir. Buna göre, türlerin evrim geçirdiği hipotezini doğrulanabilen deneysel bir hipotez olarak benimseyen Bergson, buradan bütün bu evrimsel gelişmenin gerisindeki esas gücün, temel nedenin süre olduğu metafiziksel tezine geçmiştir. Bergson'a göre, gerçekten var olan şey madde, cansız varlık değildir; gerçeklik süredir ve bunu yalnızca sezgi kavrayabilir. Zaman bir birikimdir. Gelecek hiçbir zaman geçmişin aynısı olamaz, zira her adımda yeni bir birikim ortaya çıkar. O bilinçli bir varlık için var olmanın değişmek olduğunu kabul eder, zira değişmek demek olgunlaşmak demektir; olgunlaşmak ise, sonsuzca kendi kendini yaratmak demektir. Bu, yalnızca bilinçli insan varlığı için değil, fakat bütün gerçeklik için böyledir. Bergson gelişmeyi, ancak süre olarak anladığımız takdirde açıklığa kavuşabileceğimizi savunur."¹⁴

Fizik biliminde zaman ve mekan: Uzun zamandır insanlığın zihnini, "zaman var mıdır?," "izafi midir?" yoksa "zaman sadece bir an mıdır?" gibi sorular meşgul etmiştir. Galilei, Newton¹⁵, Einstein, Step-

Paulus, 361.

¹⁴ <http://felsefeokuma.blogspot.com.tr/p/mheidegger.html> (31.5.2016)

¹⁵ Newton'un Tanrıya inancı mutlak ve bu inancı şöyle dile getiriyordu; Tanrı ebedi ve sonsuzdur. O, zaman ve mekân değildir. O, hazır ve nazırdır. Diyebiliriz ki, böyle olmakla da zaman ve mekân meydana getirmiştir. Newton, zaman ve mekân insandan bağımsız olduğu kadar, maddeden de bağımsız ve bu anlamda mutlak sayıyordu. Mutlak zaman ve mutlak mekân kavramları Newton tarafından ileri sürülmüştür. Newton, dindar bir adam olduğu için, ben varsayım yapmam diyerek bu konuda bilimsel bir varsayım ileri sürmekten kaçındığı halde, Tanrıbilimsel varsayımlar ileri sürmekten çekinmiyordu. Örneğin; "Principia" sının sonuna

hen Hawking gibi birçok bilim adamı tarihin birçok döneminde bu sorulara cevap bulmaya çalışmışlardır. Modern fiziğin bulguları mekân, zaman, nesne, sebep ve etki gibi kavramlarda derin değişimleri gerekli kıldı. Bu kavramlar dünyayı tecrübe etmemiz için çok temel şeyler olduğundan, bunları değiştirmeye çalışan fizikçilerin yaşadıkları tam bir şok haliydi. Bu değişimlerin sonucu olarak ortaya yeni ve tamamen farklı bir dünya görüşü çıktı ve hala formüle edilmesi sürüyor. Kuantum teorisi doğanın birbirine bağımlılığını gösterir dolayısıyla bizi evrenin fiziksel nesnelere oluşturduğu bir şey değil ama tek bütünün karmaşık ilişki ağında bulunan birçok parçasından oluşan bir bütün olarak anlatır. Bu durum sufilerin algıladıkları gibi bir varlık anlayışı sunar bize. Modern fiziğin bulguları mekân, zaman, nesne, sebep ve etki gibi kavramlarda derin değişimleri gerekli kıldı. Modern fiziğin göreceli modelleri ve teorileri Sufizmin dünya görüşünün iki ana elemanını betimler: evrenin teklifi ve asıl olarak dinamik karakteri. Mekân farklı derecelerde bükülmüştür ve zaman evrenin farklı bölgele- rinde farklı hızda akar. Üç boyutlu Öklidyen mekân ve zamanın lineer

eklediği yedi yapraklık genel açıklama bölümünde, fizik bulgularının metafizik sonuçlarını bir Tanrıbilimci ağzıyla şöyle açıklıyordu: Bu güneş, gezegenler ve kuyruklu yıldızların uyumlu dizgesinin, her şeye gücü yeten ve her şeyi bilen üstün bir varlığın buyruğundan doğması gerekir. Leibniz, zaman ve mekân konusunda, Newton'un anlayışına karşı çıkmıştır. Newton'u ilk eleştirenlerden olan Leibniz, eleştirilerini metafizik ve teoloji açısından yapmıştır. Leibniz; mekan ve zamanı varlık olarak değil, cisimler ve olaylar arasındaki topolojik bağıntıların bütünü olarak görür. Leibniz; “ Benim görüşüme göre, mekânı yalnızca görelilik olarak alıyorum. Zamanı da birlikte varoluşların düzeni olarak. Zaten zaman ardılıkların düzenidir. İhtimal bağlamında mekân, aynı anda beraber bulunan diye kabul edilen nesnelere düzenidir. Bir çok nesne bir arada görünürse, kişi bunu kendilerinin ötesinde nesnelere düzeni olarak algılar”. Bu bağlamda, Newton'un mutlak zaman anlayışına karşı olan Leibniz'e göre, zamanın kendi başına bir varlığı olamaz. Demek ki o, nesnelere ardarda gelişlerinin bir düzen formudur. Ona göre zaman, sebep ve sonuç olarak birbirlerine bağlı olanların iç içe girdikleri ardarda olmalarının düzen formudur. (Kutsi Kahveci: http://dusundurensozler.blogspot.com.tr/2007/11/mutlak-zaman-mekan-kavray-zerine_25.html-20.05.2016)

akışı fenomeni fiziksel dünyanın algı tecrübeleriyle sınırlı olduğundan, hakikate ulaşılması için önce bunların terk edilmesi gerekir.

Einstein'in "zamanın göreceliği", Stephen Hawking'in "kara delikler" kuramları¹⁶ 20. yüzyılda yeni ortaya atılmış teorilerdir. Örneğin, Einstein'ın rölativite kuramına göre, zaman sabit değildir, hıza bağlı olarak uzar veya kısalır. İşte Einstein zamanın göreceliğini bu şekilde izah eder. Işık hızı ile zamanın akış hızı eşit olduğundan, ışık hızına ulaşan bir nesne veya kimse "zaman duvarını" aşmış, maddi varlığından ve maddeye bağımlılığından sıyrılmış, en, boy, yükseklikten oluşan zemin ve zaman gibi 4. boyuttan çıkıp 5. boyuta, ve daha yüksek boyutlara doğru ulaşma imkanını elde etmiş olur. Parapsikolojik bir bakış açısından vücut geliştirme çalışmaları gibi zihin geliştirmeye ve zihin kontrolüne yönelik çalışma disiplinleri içerisinde yetişen insanların (tasavvuf üstatları, hintli yogalar yada Tibet'li budist rahipleri) zihin üzerine odaklanan çalışmaları sonucunda fiziksel bedenin zihni bağlayan sınırlamalarından kurtulup uzaklaşan, fikir ve zikirle, sürekli konsantrasyon ve tefekkürle hakikate ve hikmete yaklaşan kimseler, farklı boyutlara ulaşma ve aynı mekân içinde farklı zaman ve mekânlarda yaşama imkanına kavuşurlar.¹⁷

Yesevi'de zaman ve mekân:

İnsanoğlu, ana rahmine düştüğü andan itibaren aslında bir sürgün hayatına başlamış olmaktadır. O, doğumdan itibaren ise bir bumerang gibi yola çıkmıştır/fırlatılmıştır. Dünyanın aldatıcılığı içerisinde evini (gerçek âlemi) arayan birey, ömrü boyunca, etrafını kuşatan varlık kafesini, zaman ve mekân zincirini kırmak ve hakikate ulaşmak istemiştir. Elbette bunu her insan idrak etmemiştir. Bunun için bireyin kendisini en baştan bir sürgün psikolojisi içerisinde bulması ve aramak için yola çıkmanın kaçınılmaz olduğunu idrak etmesi gerekmiştir. Gerçek-

¹⁶ Stephen Hawking, Big Bang, evrenin genişlemesi, kara delikler, kara deliklerdeki antimadde, Hawking radyasyonu gibi teorileri bulmuş, fizikte "boyut" kavramı üzerinde çalışmalar yapmıştır.

¹⁷ Çetin BAL, "Dinsel metinlere göre zaman bilmececi", <http://www.zamandayolculuk.com/zamanblmeces.HTM> (31.5.2016)

te; varlık, mekân ve zaman, üçü birlikte, sürgünün somutlaşmış halini temsil eder. Biri, diğer ikisinin varlığı için hem gereklidir hem de yaratılmış olan âlemin tecrübe edilmesi için bir delildir. Nitekim Yesevi hikmetlerinde insanı varlık âleminde tanımlarken gurbet/ayrılık metaforlarını çok sık kullanır. Örnek olması bakımından Yesevi'nin değişik hikmetlerinden aldığımız şu metaforlara bakmamız yeterli olacaktır: “bu kafesin kuşu havalanmakta uçmağa (...) ey dostlar uçmak için buraya geldik (...) asıl vatan odur burada misafirsin (...) yürü deyip asıl vatan hükmünü söyleyip (...) gece gündüz gurbet çekip aşk yolunda yürüyüp (...) Kul Hoca Ahmed bu gurbete düştü ise (...) elimi alıp yolda kaldım (...) aşk yolunda benim gibi kimse yok garib...”

Zaman aslında mekânla birlikte varlık âlemine çıkmıştır. Varlık ise bir mekâna, bir zamanda doğmuştur. Yaratılmış olmaları gerçeği; varlığı, zamanı ve mekânı, gerçek varlık (yaratıcı) karşısında, geçici, izafi ve değersiz kılmıştır. Varlığın özüne doğru yola çıkan insan ise gerçek mutluluğu ve kurutuluşu, yalan olanda değil, gerçek olanda (yaratıcıda) aramıştır. Doğduğu andan itibaren kendini bir yolcu olarak gören ve yola girmenin mutlak gerçeğe ulaşmak olduğunu idrak ve kabul eden yolcuların başında ise tasavvuf ehli gönül insanları gelir. Yolculuğun çıkış noktası da ulaşılmak istenen de hakikatin (yaratıcı) kendisidir. Buna karşın, hakikate ulaşmak için bireyin gerçek olandan değil, yalan olandan yeni bir yolculuğa çıkması gerekmiştir. Bu nedenle aslında yolcu hayatın en başında sürgüne çıkmış bir seyyahı andırır. Evinden uzakta ve gerçeği arayan insan, sembolik ve izafi bir âlemde yolculuk etmek zorunda kalmıştır.

Asya bozkırlarında Türk toplumunun manevi besleyicisi olan Hoca Ahmed Yesevi, yola çıkanların, sürgünden gerçek olana ulaşma yolunda çile çekenlerin öncüsü olmuştur. O, “yolu” ve “yolculuğu” bütün yönleriyle idrak etmiş, zamanı ve mekânı, bu bağlamda değişik boyutları ile hikmetlerine yerleştirmiştir. Divan-ı Hikmet'te¹⁸ özellikle bazı

¹⁸ Bu çalışmada Ahmet Yesevi Üniversitesi tarafından yayınlanan Divan-ı Hikmet esas alınmıştır. Bk. *Divân-ı Hikmet* (2016), Hoca Ahmed Yesevi /Editör: Mustafa Tatçı, Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 496 s.

kavramlar/metaforlar çok sık tekrar edilmiştir: mekân ile bağlantılı olarak; yol, yolcu, yola girmek, yoldan çıkmak, yolda yürümek, yolsuz, azık toplamak; dünya, dünyanın yalan oluşu, dünyanın türlü boyutları; derya, deniz, inci, mercan, dalma, dalış, dalgıç; meydan, pazar, bostan, bahçe, dağ, çöl, kır; zaman ile bağlantılı olarak; gece-gündüz, seher, tan vakti, sabah, ahir zaman, zamansızlık, zamanı geçiciliği v.d.

Varlığın akıl merkezli sorgulandığı Batı kültürünün aksine, Doğu kültürü varlığı akıldan çok gönülle sorgulamıştır. İnsanın ve varlığın özünü arayan sufi-dervişler, içinde buldukları zamanı ve mekânı türlü yönleri ile sorgulamış ve anlamaya çalışmıştır. Tasavvuf geleneğinin bir temsilcisi olan Ahmed Yesevi de kendinden öncekilere ve zamandaşlarına benzer bir yolla varlığa, zamana ve mekâna bakmıştır. Bununla birlikte yaşadığı coğrafya ve hitap ettiği toplumun özel konumu nedeniyle kendine has bir özellik de taşımıştır.

Ahmed Yesevi, Buhara'da Şeyh Yusuf Hemedani'ye intisap edip, kendini manevi anlamda derinleştirse de, o şeyhinin/hocasının ölümünden sonra Yesi'ye dönerek yeni bir mekânda/coğrafyada ömrünü tamamlamıştır. O dönemde başta Buhara olmak üzere "Maveraünnehir'in bir çok büyük merkezleri bile manen "Türk" olmaktan ziyade "İrâni" idi."¹⁹ Oysa Türk kültürü daha çok bozkır hayat anlayışı ile şekillenmişti ve insanların önemli bir kısmı İslam dinini yeni yeni öğreniyordu. Bu durumda Yesevi'nin yeni bir anlayışla yola çıkması gerekirdi. Ayrıca kendisi de bozkır kültüründe doğmuş ve yetişmiş biriydi. Yani kısaca o; varlığı, zamanı ve mekânı; Kuran, sünnet ve tasavvuf temelinde hikmetlerine yerleştirirken yaşadığı toplumun gerçeklerini de her zaman göz önünde tutmuştur denebilir. Kısaca onda gelenek ve kendine haslık iç içedir.

Yesevi'nin inanç sistemini, bilgisini ve kişiliğini oluşturan değerler konusunda Fuat Köprülü ile Kemal Eraslan önemli tespitlerde bulunur. Köprülü'ye göre kendisi bir mutasavvıf olmakla birlikte, o, önceki ve sonraki bazı sûfilere göre biraz farklıdır. En azından hikmetlerin-

¹⁹ Fuat Köprülü (1984), *Türk Edebiyatından İlk Mutasavvıflar*, beşinci basım, Diyanet yay., Ankara, 21.

den bu sonuç çıkarılmaktadır. Onun bu özelliği hikmetlerin dilini ve derinliğini de etkilemiştir denebilir. Eraslan Ahmed Yesevi'nin fikri şahsiyetini oluşturan başlıca unsurların İslamiyet, tasavvuf ve millî kültür olduğunu belirtir. Devamla Eraslan şu bilgiyi verir; "Mürşidi Şeyh Yusuf-i Hemdanî gibi Hanefî Mezhebinde bir alim ve mutasavvıf idi. Kuvvetli bir medrese tahsili görmüş, din ilimleri yanında tasavvufu da iyi öğrenmişti. Bununla beraber devrinin birçok din âlimleri ve mutasavvıfları gibi belli bir sahada kapanıp kalmamış bildiklerini ve inandıklarını çevresindeki yerli halk ile göçebe köylülere anlayabilecekleri bir dil ve alıştıkları kalıplar içinde aktarmaya çalışmıştı. Bir mürşid ve ahlakçı sıfatlarıyla İslamiyetin esaslarını, şeriatın hükümlerini, Tasavvuf'un inceliklerini, tarikatın adâb ve erkanını öğretmeye, böylece onları Hz. Peygambere lâıyk birer ümmet olarak yetiştirmeye çalışmıştı."²⁰

Eraslan'ın tespit ve değerlendirmesinde dikkat çekici önemli bir nokta vardır. Ahmed Yesevi, henüz Müslüman olmamış veya yeni Müslüman olmuş halkı irşad ederken, derinlikli ve soyut bir alan olan tasavvufu da öğretmeye ve uygulamaya çalışmış, insanları buna çağırmıştır. Üstelik davet yaptığı topluluk yeni Müslüman olmanın yanında önemli ölçüde göçebe yaşayan, hayvancılık ve tarımla geçinen bir topluluktu. Yerleşik hayata tam olarak geçmemiş insanlara yeni bir öğretiyi taşımak, onları ikna etmek ve bunu devam ettirmek oldukça güçtür. Çünkü bu insanlar özgür ruhludur, daha çok şüphecidir ve sürekli teyakkuz halinde yaşamayı hayat felsefi yapmışlardır. Yeni kabul edilmiş dine ait soyut kavramların tam oluşmadığı ya da oturmadığı toplumlarda, inanca ait kavramları yerleştirmek oldukça zor ve zaman isteyen bir iştir. Yeni değerlere tam alışmamış bir toplumda ileri seviyede tasavvuf anlayışı yerleştirmek de sabır isteyen bir iştir. Ayrıca bu tür toplumların varlık, oluş, zaman ve mekân anlayışları da farklıdır. Sürekli hareket halinde olan toplumların zaman ve mekân anlayışlarının, yerleşik hayatta olanlardan farklı olması her zaman olasıdır. Her iki toplumun zaman- mekân anlayışında olumlu taraflar olduğu gibi

²⁰ Kemal Eraslan (2000), "Hoca Ahmde Yesevi", *Yesevilik Bilgisi*, MEB yay., Ankara, 106-107.

olumsuz taraflar da olabilir. Belli bir mekâna (sınırlı ve küçük bir alan) ölünceye kadar kendini bağlamamış olan insana mekân daha soyut ve geçici gelebilir. Buna karşın belli bir mekâna kendini sıkı sıkıya bağlamış insanın mekân anlayışı daha katı ve vazgeçilmez olacaktır. Zaman kavramı mekân ile anlam kazandığına göre, mekânı geçici gören insanın zamanı da geçici görmesi gerekir. Yaşadığı toprağı bir gün terk edeceğini bilen insan (bu ölümle de olabilir), geleceğe ait hesaplarını da ona göre yapacaktır. Ahmet Yesevi'nin işini kolaylaştıran en önemli etken Türk toplundaki bu mekân ve zaman anlayışı olmalıdır. Şeriat, tarikat, hakikat ve marifet dörtgeninde şekillendirdiği dini-tasavvufi anlayışını daha kısa zamanda ve daha geniş kitlelere yayma imkânını bu sayede bulmuştur denebilir. Bunun tersi de mümkündür. Mekânı somutlaştırmayan birey, zamanı da sınırlamayabilir. Bu durumda Yesevi'nin öğretileri topluma daha soyut gelmiş de olabilir. Elde ettiği neticeye bakılırsa başarılı olduğu elbette söylenebilir.

Hem tasavvuf geleneği hem de göçebe yaşam tarzı, hareketi yani yolculuğu önceleme noktasında kuşkusuz çoğu zaman örtüşmüştür. Tasavvufa girmek, yola girmektir. Göçebe/bozkır toplumu olmak her zaman yolda olmaktır. Yesevi'nin yola ve yolculuğa dair ortaya koymuş olduğu hikmetler, bu nedenle tek başına ne tasavvufla ne de milli kültürle izah edilir. İzah için her ikisini de göz önünde bulundurmak gerekir. Bu bağlamda baktığımızda hikmetlerde Yesevi'nin, yola ve yolculuğa dair hemen bütün kavramları kullandığını görüyoruz. Tasavvufta sufi, arayış içindedir ve gerçeği aramakla ve onu bulmakla yükümlüdür. Bu onun için en önemli şarttır. Nitekim, İbni Arabi “Yol, hakikatin kendisidir” demiştir. Başlamayan yolculuk bitmez. Yol olmazsa, yolcu da olmaz. Ya da yolcu olmazsa yol bir anlam ifade etmez. Yola çıkmayanı, yolda durmayanı, yolda hazır olmayanı, gitmek istemeyeni, yol bir yere götüremez. “Yola çıkan kişi, önceden yola girmiş olanlardan yol bilgisini almak zorundadır. Yolculuk, canlı bir organizmandan “insan” oluşa, geçişle başlar. Başka bir ifade ile biyolojik varlıktan ahlâki varlığa, fiziki yaratılıştan (halk), manevi yaratılışa (hulk), yani varlığa doğru bir harekettir. Bu yolculukta, kazanılan ahlâk tecrübesi, başkalarına açıla-

rak, objektifleşir ve kişide yaratılan bir iç ahlâktan, başkalarına çerçeve olmak üzere dış ahlâka dönüşür”²¹

Bu arayışta hikmetlerde bir de Türk kültürünün yol ve yolculuk kavramı kendini hissettirir. Tasavvufu yeni tanıyan bir toplum için bu oldukça açıklayıcı ve somutlaştırıcı bir durumdur aslında. Zamanı da bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Mekânda yapılacak yolculuk bir zaman diliminde gerçekleşecektir. Bu da hareketi ve belli zaman dilimlerinin önemini ortaya koymaktadır. İslam dininde her ne kadar zaman bir bütün olsa da günler, vakitlere bölünmüştür ve insan bu vakitler merkezli hayatını şekillendirme durumundadır. Yesevi'nin günün vakitleri ve özellikle namaz vakitleri konusunda çok belirgin ifadeleri olmasa da, hayatın ve hareketin başlama vakti olan seher vaktini seçmesi ve bunu her fırsatta dile getirmesi tesadüf değildir. Hikmetlerde, zaman konusunda, özellikle günün bölümleri bağlamında Yesevi'nin; “seher”, “tan”, “sabah” ve “şafak” kavramlarını sık kullandığını görüyoruz. Onun, inanan insanları (özellikle sufileri) bu zaman dilimlerinde uyanmaya, ibadet etmeye ve yola çıkmaya çağırması; İslam'ın bu vakitleri önemsemesinin yanında, hayatın yani arayışın bu vakitlerde başlaması ile de ilgilidir.²² Göçebe bozkır kültüründe de sabah ve günün erken dilim-

²¹ Hakan Poyraz (2006), “Yolun Ahlakı”, *Bilgi*,(13) / 2 : 1-10.

²² Bu konuda Kuran'da pek çok ayette önemli uyarılar ve telkinler vardır: “Öyleyse akşama girdiğiniz vakit de, sabaha erdiğiniz vakit de Allah'ı tesbih edip (yüceltin). Hamd O'nundur; göklerde ve yerde, günün sonunda ve öğleye erdiğiniz vakit de. (Rum Suresi, 17-18); Gündüzün iki tarafında ve gecenin (gündüze) yakın saatlerinde namazı kıl. Şüphesiz iyilikler, kötülükleri giderir. Bu, öğüt alanlara bir öğüttür. (Hud Suresi, 114); Şu halde onların söylediklerine karşı sabırlı ol, güneşin doğuşundan ve batışından önce Rabbini hamd ile tesbih et (yücelt). Gecenin bir bölümünde ve gündüzün uçlarında da tesbihte bulun ki hoşnut olabilesin. (Taha Suresi, 130); “Şübhesiz ki takvâ sâhibleri, Rablerinin kendilerine verdiğini almış kimseler olarak, Cennetlerde ve pınar başlarındadırlar. Çünkü onlar, bundan önce iyilik eden kimselerdi. Gecenin az bir kısmında uyurlardı. Seherlerde de onlar istiğfâr ederler (mağfiret dilerler)di.” (Zariyat, 15-18).

Benzer şekilde Hadislerde de bu konuda önemli telkinler yer alır: Enes b. Mâlik der ki: Biz seher vakti yetmiş defa istiğfâr getirmekle emrolunduk. Resûlullah Efendimiz (asm) bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurdular: “Allah, her gece dünya semâsına gecenin son üçte biri kaldığında rahmetiyle tecellî eder ve şöyle buyurur: ‘Bir isteyen yok mu ki onun istediğini vereyim? Bir duâ eden yok mu

leri çok önemlidir. Birey her halükarda en erken vakitte uyanmak ve yola çıkmak zorundadır, aksi halde hayatını idame ettirmesi mümkün değildir. Zaman bağlamında gece ve gündüz kavramları da önemlidir. Yesevi, insanları özellikle geceleri ibadet etmeye ve tefekküre çağırmaktadır. Bunun da kuşkusuz önemli nedenleri vardır. Birinci neden elbette tasavvuf ehli her müşşidin çağrısının bu yönde olmasıdır. Peygamber efendimiz de bu gece ibadetlerini çok önemsemiştir.²³ Bunun

ki ona icâbet edeyim? Bir mağfiret dileyen yok mu ki kendisini bağışlayayım?’” (Kurtubî, c. 2/4, 39); Enes’ten rivayet edildiğine göre o şöyle demiş: Peygamber’i (asm) şöyle buyururken dinledim: “Şüphesiz yüce Allah buyuruyor ki: Ben yeryüzü halkını azab etmek istiyorum da mescidlerimi imar edenlere, Benim rızam için birbirlerini sevenlere, teheccüd kılanlara, seher vaktinde mağfiret isteyenlere bakınca; onlar sebebiyle yeryüzü halkından azabı defederim.» (el-Azizî, es-Sirâcu’l-Munir, I, 393). Hadisler: “Gece seher vaktinde ve namazlardan sonra yapılan dua kabul olur.” (Tirmizi). Resûlullah (asm) yüce Allah’ın Hz. Yakub’un çocuklarına söylediğini naklettiği: “Sizin için Rabbimden mağfiret dileyeyeceğim” (Yu-suf, 12/98) buyruğunu açıklamak üzere şöyle buyurur: “Yakub onların bu mağfiret isteklerini seher vaktine erteledi.” (Tirmizî, Deavât 114) Seher vaktinde duanın kabul edilme ihtimali yüksektir ve hatta duanın kabul edilme vaktidir. (Vehbe Zuhayli, et-Tefsirü’l-Münir).

a) Seher vaktinde, daha önce karanlık her şeyi bürümüş iken, sabahın aydınlığı doğar. Sabah aydınlığının doğması ile sanki ölü gibi olan canlılar dirilirler. İşte o zaman, herkesi saran bir cömertlik ve mükemmel bir feyz-i İlahî vaktidir. Binâenaleyh büyük âlemin sabahının aydınlığının doğuşu ile küçük âlemin sabahının doğması uzak bir ihtimal değildir. Bu doğuş, kalbte Allah’ın celâl nurunun tecellî etmesidir.

b) Seher vakti, uykunun en tatlı olduğu zamandır. Kul, bu lezzetten yüz çevirip de, ubüdiyyete yönelince, tâati en mükemmel bir seviyeye ulaşır. (Fahrüddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb)

Seher, halvet vaktidir. Zira herkesin uyumakta olduğu bir sırada, sıcak yatağından kalkarak Rabbine dilekçe sunmak, ağlayarak derdini ve problemini O’na aktarmak gibi nafil bir ibadet yoktur. Nitekim; Hz Lokman (as) oğluna şöyle bir öğütte bulunuyor: “Ey oğul! Seher vaktinde uyanıp öten horoz senden daha erken ve akılcıca davranıp kalkmasın, sen ondan önce davran, sakın o öterken sen mışıl mışıl uyumayasın.” (İmam Nesefî, Nesefî Tefsiri).

²³ Arapçada “Leyl”(Gece) kelimesi güneşin batması ile, sabahleyin fecr-i sadık denilen ikinci fecrin doğuşuna geçen zamanı ifade eder. Geri kalan müddette de nehar (gündüz) denir. Kur’an-ı Kerim’de gündüz (nehar) 57, gece (leyl) 92 kere zikredilir. Gece müddeti, yıllık olarak ele alınınca günün tam yarısı eder. Bu nedenle azami ölçüde değerlendirilmelidir.

için akşamın erken saatlerinde yatan kişi, sabaha yakın kalkmakta ve hem ibadetini yapmakta hem de gün doğarken yola çıkmış olmaktadır.

Ahmet Yesevi'nin bu nedenle öğretileri daha kolay yayılabilmiş ve takipçileri bu sebeple çoğalmıştır. Onun öğretilerinde; hem insan doğasına hem milli kültüre hem İslam dinine hem de tasavvufa uygun bir sentez vardır. Nitekim şariat (Kuran ve sünnetler) ile tarikat (tasavvuf) anlayışı onun hikmetlerinde bir ahenk içindedir. Kişi hem şariatın kurallarına uyabilir, hem de tarikat yoluna girebilir. Bu sayede hakikate ve marifete daha kolay ulaşabilir. Eraslan, Yesevi'nin bu anlayışı için şu tespiti yapar; "Hz. Peygamberin şariat ve sünnetine sıkı sıkıya bağlıdır. Tasavvufu benimsemesine ve tarikat sahibi olmasına rağmen, hikmetlerinde şeraite aykırı hiçbir ize rastlanmaz. Şariat ile tarikatı kolayca telif etmesi, daha doğrusu tarikatını şariat esasları üzerine bina etmesi sebebiyle Yesevilik Sünni Türkler arasında sür'atle yayılma imkânı bulmuştur"²⁴

Her şeyden önce Ahmed Yesevi'nin Buhara'dan döndükten sonra hitap ettiği toplum Araplara ve Farslara göre geç dönemde İslamiyete girmiş ve halen girmeye devam eden bir bozkır toplumdur. İslami birikimleri çok yeni olsa da bu toplum aslında birkaç yüzyıldır tasav-

Farz namazların mühim gayelerinden biri, Müslüman kimseye, günlük zamanı taksim ve programlama alışkanlığı kazandırmaktadır. Kıyamu 1 leyl (gece kalkışı) 'e Kur'an-ı Kerim önem vermektedir. Büyük İslam medeniyetlerinin parlama dönemlerini hazırlayanların hayatında gece kalkışı önemli yer tutar. Kıyamu 1 leyl Peygamber Efendimiz'e (SAV) farzdı fakat ümmetine nafiledir. Bu sünnet Kur'an-ı Kerim'in emridir. "Rabbin adını sabah-akşam an (zikret). Geceleyin O'na secde et. O'nu geceleri uzun uzun tesbih et." (İnsan 26). "Geceleyin secde ederek ve ayakta durarak boyun bükken, ahiretten çekinen ve Rabbinin rahmetinden dileyen kimse inkar eden kimse gibi olur mu?" (Zümer 9). Fakat daha sonra (8 ayda 10 yıl arasında değişen bir müddet sonra geldiği belirtilir). Kur'an-ı Kerim'de gece kalkışıyla alakalı hafifletmeler ifade edilmiştir. Hastalar, cihada çıkanlar gibi mazeretliler muaf tutulmuştur. Gece kalkılacak müddet enaz gecenin dörtte biri, en fazla dörtte üçü olarak belirtilmiştir. Bu farklılık gecenin uzunluğundan dolayıdır. Kıyamu 1 leyl öncelikle ibadet yani namaz ve tilavet-i Kur'an içindir. İlimle de meşgul olunabilir. Kıyamu 1 leyli Kur'an-ı Kerim'de gece kelimesinin gündüz kelimesinden çok zikredilmesi ve bu emrin Peygamber Efendimize (SAV)'e peygamberliğinin ilk yıllarında verilmesi önemli kılmalıdır.

²⁴ Kemal Eraslan, agm, 107.

vufa yabancı değildi.²⁵ Bu konuda Köprülü şunları kaydeder; “Bizim kanaatimize göre, Ahmed Yesevi’nin zuhur ettiği zaman Türk âlemi epey uzun zamandan beri- herhalde 4. asırdan beri- tasavvuf fikirlerine alışmış, mutasavvıfların menkabe ve kerametleri yalnız şehirlerde değil, göçebe Türkler arasında bile az çok yayılmıştı. İlahiler, şiirler okuyan, Allah rızası için halka birçok iyiliklerde bulunan, onlara cennet ve saadet yollarını gösteren dervişleri, Türkler eskiden dini bir kutsiyet verdikleri ozanlara benzeterek hararetle kabul ediyorlar dediklerine inanıyorlardı.”²⁶ “Yesevi etrafına Buhara, Semerkant ve Horasan şehirlerinde olduğu gibi İran dil ve edebiyatın vakıf ve o adetlere alışmış kimselerden ziyade, İslam’a yeni girmekle beraber, O’na sağlam bir şekilde gönül vermiş olan saf ve sade Türkler’i toplamıştır.”²⁷ “İslamiyeti samimi fakat henüz sathi bir surette kabul etmiş olmakla beraber, kendi millî kültürlerini saklamaktan kolay kolay vazgeçmeyen Türklerle hitâb etmek lazım gelince, ister istemez onların zevklerine, itiyadlarına uyma, manasını anlayacakları basit bir lisan ve ahengine aşına çıkabilecekleri bir vezinle hitâb eylemek zaruri idi.”²⁸ Bu nedenle Köprülü’nün de vurguladığı gibi Yesevi, daha çok Arapça ve Farsça dillerinde ortaya konmuş olan tasavvufi telkin ve adapları anlamayan/anlayamayan Türkleri aydınlatma ve bunları müridlerine öğretme maksadıyla şiirler yazmıştır. Köprülü Yesevi’yi, ondan sonra gelen mutasavvıflardan kısmen ayırır. O, örneğin Yunus Emre veya Mevlana gibi bir mutasavvıf değildir. Daha az derinlikli, daha çok didaktik şiirler yazan, lirizmden çok tasavvufi öğretileri ön plana çıkaran bir sufidir.”²⁹ Köprülü’nün bu

²⁵ “Bir mutasavvıf olarak Ahmed Yesevi’nin özellikle Yesi’ye döndükten sonraki irşad faaliyetlerine baktığımızda, onun kendisinden önce bölgede gelişme göstermiş bulunan tasavvufi cereyanlar dolayısıyla müsait bir ortam bulmuş olduğunu söyleyebiliriz.” Bk. Nesimi Yazıcı (2001), “Hoca Ahmed Yesevi Döneminde Türk-İslam Kültürünün Oluşumu ve Gelişimi Üzerine Bazı Düşünceler”, *Yesevilik Bilgisi*, MEB: Ankara, 68.

²⁶ Fuat Köprülü, age, 19.

²⁷ Osman Türer, (2000), “Türk Dünyasında İslam’ın Yerleşmesi ve Muhafazasında Sufi Tarikatlar ve Yesevi’nin Rolü”, *Yesevilik Bilgisi*, MEB:Ankara, 76.

²⁸ Fuat Köprülü, age, 146

²⁹ Fuat Köprülü, age, 155-156

tespiti veya iddiası her ne kadar tartışmaya açık olsa da aslında önemlidir. Araştırmacılar kuşkusuz onun edebi derinliği ve lirizmdeki ustalığına dair deliller bulacaktır, ancak Yesevi'nin birincil hedefinin sanat yapmak olmadığı her zaman göz önünde tutulmalıdır. O her şeyden önce bir rehberdir ve hikmetleri ile yol gösterici olmayı hedeflemiştir. Bu noktadan baktığımızda onun varlık bağlamında zaman ve mekân anlayışını da görebiliriz. Asıl gayesi “yola girmek” ve “insanları yolda tutmak” olan birinin ağzından çıkacak olan sözler, belki de daha az derinlikli ve daha çok sanatsız olmak durumundadır. Bu arada Yesevi'nin zaman zaman derinleştiğini, sanat değeri bakımından bol çağrışımlı ve metaforik bir dil ve üslup yakaladığını da belirtmek gerekir. Bununla birlikte hitap ettiği toplumda daha çok bozkır kültürünün yaşandığını, dini ve tasavvufi anlayışın henüz derinleşmekte olduğunu bu nedenle hayatın daha somut algılandığını göz önüne bulundurmak gerekir. “O, hitâb ettiği topluluğun fikir seviyesini ve ruh hallerini tamamıyla göz önüne almış ve onlara tasavvufi felsefenin anlayamayacakları inceliklerini değil, daha çok şer'i ve ahlaki bir takım meseleleri öğüt verici bir emir şeklinde tebliğ ederek, uhrevi saadet için mutlaka onlara bağlı kalma lüzumunu anlatmağa çalışmıştır.”³⁰ Şeriat, tarikat, hakikat ve marifet dörtgeninde şekillendirdiği dini-tasavvufi anlayışını o, daha kısa zamanda ve daha geniş kitlelere yayma imkânını bu sayede bulmuş olmalıdır. Bunun tersi de mümkündür. Soyut olan makamı/mekânı somutlaştırmayan birey zamanı da sınırlayamaz. Bu durumda Yesevi'nin öğretileri topluma daha soyut gelmiş de olabilir. Bunun için o, aşağıda görüleceği üzere sıkça metaforlara başvurur. Şeriat, tarikat, hakikat ve marifet basamaklarını çoğu zaman dünyaya ait varlıklarla somutlaştırır. Bu bağlamda en çok; deniz, dalgıç, cevher, yol, pazar, ticaret, bahçe, bostan, çöl, dağ, kır; gece ve seher metaforlarını kullanır. Örneğin, Hikmetlerde; şeriat, tarikat, hakikat ve marifet makamlarının sık sık; meydan, pazar, bahçe, bostan, derya, deniz, inci, dalgıç metaforları ile somutlaştırılır ve görünür hale getirildiğini görürüz.

³⁰ Fuat Köprülü, age, 154-155

Yesevi'de günün bölümlerinin öne çıkarılmasına karşın, haftanın günleri veya aylar ile ilgili bir vurgu söz konusu değildir. Örneğin mübarek gün olarak Cuma, mübarek ay olarak Recep, Şaban, Ramazan belirgin değildir. Bu tür zaman dilimleri daha soyut olarak yer alır. O, sık sık oruç tutmaktan bahseder, ama ne zaman ve nasıl tutulacağı konusunda ayrıntı vermez. Hikmetlerden, sanki yılın her günü oruç tutmak gerekir gibi bir sonuç çıkar. O, sürekli "gündüz oruç, gece ibadet" şeklinde bir telkin yapar. Bu da aslında Yesevi için genel anlamda zamanın değil, ânın daha önemli olduğu anlamına gelebilir. Her ânını değerli geçiren mümin-mutasavvıf, dolayısıyla haftaları ve ayları da verimli geçirecektir. Örneğin her seher kalkıp ibadet ve zikir ile meşgul olan insan, Cuma gününü ve Ramazan ayını da dua, ibadet ve zikir ile geçirmiş olmaktadır. En azından bizim çıkarımımız bu yöndedir.

Yesevi'de zaman, gerçek olana ulaşmak için hem bir hareket noktası hem de bir "engeldir". Benzer şekilde mekân da "tuzak kurcudur". Çünkü hem zaman hem de mekân yaratılmıştır ve insan yaratılmış olan varlıkları vasıta olarak kullanmak zorundadır. Dünyanın zamanı ve dünyanın mekânı, aslında gerçek olan zaman ve mekân içinde kuşatılmıştır ve aldatıcıdır. Temelde iki zaman ve iki mekân vardır. Yaratıcıda olan ve insanda olan şeklinde özetleyebiliriz bu ikiliği. Başka bir şekilde söylersek yaratılmış olan zaman tuzağa çeken yem, mekân da tuzağın kendisidir. Bütün bunları bilen Yesevi, hikmetlerinde Hallac-ı Mansur'u ve İbrahim Edhem'i çokça zikreder. Hallac-ı Mansur³¹ hem zamanı hem de mekânı aşabilmiş ender insanlardan birdir. Zaman ve mekân, varlığın hem nedeni hem de sonucu olduğu için, bedeni bu ikilikten kurtarmak ve gerçek olana ulaşmak gereklidir. Mansur bunun için önce bedenden sıyrılmak gerektiğini ilan etmiş sonra da başka bir boyuta geçerek gerçeği aramaya koyulmuştur. Edhem ise makamı ve mekânı terk ederek gerçeği, zamansızlıkta ve mekânsızlıkta aramıştır.

³¹ Ahmed Yesevi, aslında Türkistan bölgesinde zuhur etmiş ilk mübelliğ değildir. Ondan yaklaşık iki buçuk asır önce yaşayan Hallac-ı Mansur (ö. 309)'un bölgelerde, kendi devrileriyle birlikte tebliğ faaliyetlerinde bulunduğunu görüyoruz. (Ethem Cebecioglu (2000), "Hoca Ahmed-i Yesevi", *Yesevilik Bilgisi*, MEB: Ankara, 125; ayrıca bk.(Hayrani Altıntaş (1986), *Tasavvuf Tarihi*, Ankara 1986, 74.

Yesevi, hikmetlerinde Mansur'dan başka pek çok tasavvuf ehli insandan ve âlimden bahsetmiş, onları örnek göstermiştir. Onun örnek gösterdiği insanların en ortak tarafı yola girmiş olmaları ve zaman-mekân tuzağından kurtulmuş olmalarıdır. Kuşkusuz onun örnek aldığı en büyük insan Hz Muhammed'dir. Hz Muhammed bir insan olarak zaman ve mekân tuzağından, yani beden/varlık tuzağından kurtulmuş ve gerçek olanla buluşmaya zaman ve mekân üstü bir boyuta geçmiştir. Bu nedenle Yesevi, sık sık Miraç hadisesinden bahseder ve "Arş ve Kürsî" metaforuna başvurur. Nitekim peygamberin, zaman ve beden tuzağından ebediyen kurtulduğu altmış üç yaşında, Yesevi de sürgün yaşadığı zaman ve mekânı terk ederek, yerin altına inmiş ve orada ölünceye kadar çile doldurmuştur. Bu durumda Yesevi için mekân başka bir boyuta ulaşmış ve zamanın bir hükmü kalmamıştır. Yerin altında Yesevi, zamanı dondurmuş, âni zamanın tuzağından kurtarmış, zaman ve mekânın somutlaşmış hali olan nefsi de kilit altına almayı başarmıştır. Yerin altında "yalan ve tuzak olan dünyaya" ait hemen hiçbir şey kalmamıştır. En başta gün ışığı ve hayatın aldatıcı cazibesi yerini karanlığa ve sonsuzluğa bırakmıştır. Bu andan itibaren Yesevi için, iç muhasebe daha da derinleşmiş, nefesine olan düşmanlığı daha da artmıştır. Bu durumda onda, en belirgin mekânlardan birinin ölmeden önce girdiği mezardır/hücredir denebilir. Zaman da bu vesile ile fizikötesi zamana evrilmiş ve güneşin doğuşu ve batışı ile bağlantısını koparmıştır. Zamanı yaşamadan yaşama, mekânı kat etmeden yola girme bu olsa gerektir. Bir nevi sürgün hayatıdır onun seçtiği. Doğumdan itibaren, yaratıcının kendisine dönmesi için dünyaya sürgüne yolladığı nefis, bu şekilde yerin altında kendi kendini de sürgüne yollamıştır.

Yesevi için, içinde yaşanan dünya, sınırları pek belli olmayan, başlangıcı ve bitişi görünmeyen ama mutlak bitecek olan bir sürgün yeridir. Hikmetlerinde bu nedenle Türkistan'ının belli bir yeri değil, dünyanın kendisi karşımıza çıkar. Mekân belirsiz olunca, üzerinde yaşayan insanlar da belli bir ırka mensup olmazlar. Gerçi o, hikmetlerini Türkçe söylediğini bunun çok önemli olduğunu vurgular ve Türkçe kullanmayı

telkin eder³² ama milliyetinden hiç bahsetmez. Onun için toplum vardır ve toplum yola girenlerden ve girmeyenlerden oluşmuştur. Üçüncü grup insan da yola girmiş gibi olup da aslında yola girmemiş olanlardır.

Yesevi aslında bir yönüyle dünyayı bütün bütün reddetmez, yok saymaz. Bu dünya bir sürgün yeri ise insanın buradan kurtulmak için çaba sarf etmesi gerekir. Bu bağlamda Yesevi, bireyi yola çağırarak için dünyanın bazı değerlerini metafor olarak kullanır. Seçtiği zaman-mekân kavramları ve mecazlar aslından tasavvuf ehlinin kullandığı metaforlardır. Buna karşın Yesevi'nin hem yaşadığı yer hem de hitap ettiği toplum bağlamında bu değerlerin dikkatli analiz edilmesi gerekir. Dağda yaşayan bir topluma, denizden veya deryadan bahsetmek ne kadar anlamsız gelirse, deniz kenarında yaşayan birine de dağdan bahsetmek anlamsız gelebilir. Türkistan'da her ne kadar deniz ve göl olmasa da büyük nehirlerin (Sır Derya ve Amu Derya) varlığı, Yesevi'nin denize ait metaforlarını daha anlaşılır kılmıştır. Nitekim "Ahmet Yesevi, Batı Türkistan'da, Çimkent'in doğusunda Tarım ırmağına dökülen Şahyar nehrinin küçük bir kolu olan Karasu üzerindeki Sayram kasabasında doğmuştur."³³

Yesevi'yi kolay anlaşılır kılan ve hikmetlerini daha geniş halk kitlelerine ulaştıran en önemli nokta zamanı ve mekânı somutlaştırmada kullandığı metaforlar denebilir. Fizikötesini ve soyut olanı, somutlaştırarak, görünmeyen yaratıcıyı görmeyen gözlere göstermiştir. Yesevi'de en önemli mekan kuşkusuz dünyadır. Dünya genel bir mekan olarak karşımıza çıkar. Sınırları belli değildir, ancak sonludur, yalancıdır, aldatıcıdır, tuzaklarla doludur. Bu nedenle, dünya çoğu hikmette olumsuz bir mekân olarak karşımıza çıkar. Dünya asıl vatan olmadığı için de insan için bir sürgün yeridir, bir gurbettir. Gurbet ise insanı mutlu etmez, hüznülendirir. İçi ayrılık acısı ile doludur ve insan bu acı ile yola

³² Hoş görmemekte âlimler sizin dediğiniz Türkçe'yi,
Âriflerden işitsen açar gönül ülkesini,
Âyet hadîs anlamı Türkçe olsa uygundur,
Manâsına yetenler yere koyar borkünü... (Divan-ı Hikmet, 2016,169)

³³ Emel Esin, "Ahmed Yesevi Külliyesi", TDVİA, C. II, s.162.

girer, olgunlaşır, pişer ve asıl vatana ulaşır. Yesevi’de kuşkusuz dünyaya ait gerçek mekanlar da söz konusu edilir. Özellikle yaşadığı bölge ve kutsal mekânlar hikmetlerde yer alır. Yesevi’de; “deniz”, “dağ/çöl”, “pazar”, “meydan” ve “yol” mekana/dünyaya ait en önemli metaforlar olarak karşımıza çıkar. Zaman ân ile sınırlandırılır ve ânların birleşmesinden zaman oluşur. Bununla birlikte zamanın dilimleri/durakları olan vakitler de önemli bir yere sahiptir. Yesevi en çok “gece-gündüz”, “akşam” ve “seher/tan/sabah” kavramlarını kullanır.

Zamana ve Mekâna Ait Metaforlar

Dünyevî alan ile ilgili hikmetlerde geçen metaforlar: fani dünya, boş dünya, yalan dünya, geçici dünya, aldatan dünya, kinli dünya, kötü dünya, gafillerin dünyası, dünyayı geçmez akçeye satmak, dünya derdini tepmek, dünyayı bırakmak, aydın dünyayı haram kılmak, bu dünyayı düşman tutmak, dünya haram, dünyaya talak koymak, dünya leştir, dünya işini koy, dünya dayanıksızdır, dünyayı terk et, ahreti işitip dünyayı bırakmak.

Hikmetlerde metafizik soyut kavramlardan ziyade dünya ile ilgili metaforik ifadeler daha çok yer verildiğini görüyoruz. Bunun nedeni, Yesevi’nin okuyucuya, fiziki anlamda alışagelmış, bilinen varlık ve nesnenin manevî boyutunu göstermek istemesi olmalıdır. Hikmetler daha çok didaktik özellik taşıdığı için toplumun inanç sistemini ve ruh iklimini tasavvuf penceresinden daha yumuşak ve daha derinden biçimlendirmeyi amaçlamıştır. En genel ifadesiyle Yesevi, tasavvufun genel çizgisine sadık kalarak, dünyanın tehlikeli ve insanı baştan çıkarıcı yanlarına dikkat çekmiştir.³⁴ Yesevi, dünyayı olumsuz yönleriyle öne çıkararak insanın gönlünü fiziki dünyadan manevî dünyaya çek-

³⁴ İslam dininin ve tasavvufun dünyaya bakışını göstermesi bakımından Gazali’ye bakmamız yeterli olacaktır. Dünyanın tuzak kurucu ve çirkin olması noktasında Gazali, *Kimyâ-yı Saâdet* isimli eserinden ilginç benzetmelere başvurur: Dünya, şekli kötü, sûreti çirkin bir kadına benzer ki, yüzüne perde örtüp güzel elbiseler giyer, dünya isteklisi deniz suyundan içene benzer, ne kadar, içerse, o kadar susar. Bk. İmam Gazali, *Kimyâ-yı Saâdet*, Çelik Yayınları, İstanbul, s. 69-70.

meye çalışmaktadır. Yesevi, görünürde çekici olsa da gerçekte insanın özgürlüğünü kısıtlayan, onu kendi amaçları doğrultusunda köleleştiren dünyadan korkmayı ve düşman olarak görmeyi öğütler. Yesevi, gerçek kurtuluşun “dünyaya talak koymak”tan geçtiğini ve dünyayı “düşman bellemek” gerektiğini hikmetlerinde sık sık vurgulamıştır.

Mekân ile ilgili hikmetlerde geçen metaforlar: Göğe uçtum, yere düştüm, yer ve göğü ağlattı, sırat köprüsü, dağ ve taş, Darüs selam sarayı, çöller gezip, yer altını vatan eylemek, kaçtım çöle, toprak gibi oldum, yedi yön, kara yer kızıl yüz, dağlara çıkıp, ev barktan geçmek, yer üstüne mekân tutmak, yer altında köle olmak, yere girmek, başım toprak kendim toprak cismim toprak, kabristandan haber al, ötelere geçip aştım, lâ mekâna aştım, lâ mekânı seyrederek makam aştım, lâ mekândan Hakk’dan ders aldım, halka içine girmek, dergaha girmek, üç yüz altmış su geçtim, dört yüz kırk dört dağ aştım, düştüm meydana içinde, meydana düşmek, varlık şehrini gezmek, aşkı meydanda gördüm, aşıkların meydanı bostan içinde, gülü gül bahçesinde gördüm, her şey O’nun mekânı/ O lâ mekân içinde, kırları gezip mecnun olsam, erenlerin bastığı iz, kırlarda göz yaşımı akıtsam, muhabbetin meydanı, başımı alıp kırlara gideyim, gideceğim yeri bilemem, dağa taş başını vurup, gül bahçesi, dağ ve ovayı bostan eyle göz yaş kanı ile.

Yesevi, soyut âlemi somutlaştırmak için mekâna ait kavramları oldukça geniş bir yelpazede kullanır. Yer, gök, dağ, deniz, meydan, pazar, ev bark, Arş-Kürsi, Darüs selam, kabristan, toprak, yol, bahçe-bostan en çok başvurduğu metaforlardır. Bu metaforlarla bağlantılı başka benzetme ve sembollere de sık sık başvurur. En genel şekliyle, Yesevi’de mekân sınırları belirsiz, ama parçalardan oluşan bir bütündür. La mekânı ve fizikötesi mekânı anlayabilmek veya resmedebilmek için, bu dünyaya ait mekân cüzlerini görmek gerekir. Yesevi, bu nedenle söz dağarcığına hayatın her alanında yer alan mekân unsurların dahil etmiştir denebilir. Bunda yaşadığı coğrafyanın ve mensubu olduğu göçebe kültürün de etkisi olmuştur.

Gerçek mekânlar: Yesevi’nin hikmetlerinde geçen gerçek mekânlar onun yaşadığı coğrafya olan Türkistan başta olmak üzere, medeniyet ve dini merkezlerdir. Bunlar: Türkistan, Horasan, Şam, Irak, Belh, Kerbela,

Kabe. Horasan onun ilim ve tarikat yolunda yükselmesinde önemli bir yere sahiptir. Kerbela acının merkezi iken, Kabe İslamın kalbidir. Şam, Irak ve özellikle Belh Hallac-ı Mansur ve İbrahim Edhem nedeniyle önemlidir. Yesevi hikmetlerinde en çok bu son iki isimden bahseder.

Arş ve Kürsî metaforları: arş ve kürsî derecesi, arş üstünde namaz, arşa yeter, arş kürsî levh kalem, arşa konu, arş ve kürsü pazarı, arş üstüne çıkarak, melekler yoldaşı arşın üstünde, arş ve kürsüyü gördüm.

Arş ve kürsî hem ulaşılması en zor hem de en büyük hedeftir. La mekân olmak ve zaman üstü bir sülük için Arşa yükselmek gerekir. Bu nedenle Arş ve kürsü metaforları Yesevi'de çok geçer. Çoğu hikmetlerde Arş ve kürsî kalem ile birlikte zikredilir.

Deniz, derya, su temelli metaforlar: dipsiz deniz içine düştüm, o denizden Rabbim yardım etti çıktım, dalgıç oldum derya battım, muhabbet deryasında dalgıç, marifet cevherini alsam, vahdaniyet deryası, o deryanın dalgalanışında değme dalgıç inci almaz, derya içine dalsam, marifetin deryası, dalgıç denizine girdim varlık şehrini gezdim, taşkın gelen deryalarda yüzsem, hakikat deryasına batır, hakikat denizinden inci alan, hakikatin deryası, aşk cevheri dipsiz deniz içinde gizli, sıkıntının deryasında dalgalanası, denize kim girerek kim çıkması, aşk dalgıcı, vahdaniyet deryasına gir, deryanın gevheri, fenafillah deryasına bat, bekabillah gevherinden al, vahdaniyet gemisi, muhabbetin denizi, dalgıç olmadan mücevher için denize dalınmaz, can denizinden geç, rahmet suyu, ulu derya içre dalıp battım, erenler dipsiz derya içre pinhan, sohbet içre inci der, aşk deryası vücut içre cûş eylese, bilinçsiz olup girdab içre hayran olur, dalgıç gerek o deryaya özünü bıraksa, olta bırakıp büyük balık avla, maksud incisini ele alsın, aşk denizine dalan aşık cevher alır, cevher alan geçek aşıklar derya olurlar, (derya dalar<> derya olur yani aşık ve mürşit), katre katre gözyaşını derya kılar, o deryada aşk cevheri sayısızdır, dalgıç olup o gevherden alırım gelir. (su >derya> hakikat)

“Hemen hemen tüm mistik öğretilerin varlık tasvirlerinde su, pınar, deniz imgelerine rastlamak mümkündür.”³⁵ Genel olarak Tasavvuf li-

³⁵ Annemarie Schimmel (2004), *Tanrı'nın Yeryüzünüzdeki İşaretleri, İslam'a Görün-*

teratüründe “deniz/derya” mutlak varlık olan Allah’ı, onun sonsuz sıfat ve zat makamını, vahdeti ve küllî varlık âlemini temsil eder.³⁶ Yesevi’nin hikmetlerinde de denize ve suya ait metaforlar çok önemli bir yer tutar. Tasavvuf ehli, denizi, fizik yapısı/özelliği nedeniyle, hem hayatın kaynağı hem sonsuzluğun mekânı hem de birliğin sonsuzluğu olarak kullanmıştır. Ahmed Yesevi’nin hikmetlerinde deniz aslında hem bir tasavvufi metafor hem de coğrafi bir unsur olarak yer alır. Onda, özellikle deniz/derya sonsuzluğu ve teklifi temsil etmesi bakımından önemlidir. Bu durumda su hem arındırıcı hem de içine alıcı ve kendinde yok edici olmuştur. Sufi, arınmak için suya girmekle aslında vahdet içinde yok olmayı arzulamıştır. Yesevi, deniz ve su metaforlarının yanında; tasavvufta yola girenleri, yol gösterenleri, yolda arananları ve aramak için sahip olunması gereken araç ve yetenekleri temsil etmek üzere dalıcı, dalgıç, olta, inci, gevher, mercan metaforlarına sık sık başvurmuştur. Yesevi’nin bu bağlamda kullandığı su ve deniz/derya metaforlarına bir bakarsak daha açıklayıcı olacaktır. Bu arada deniz/derya metaforunu her zaman aynı anlamda veya bağlamda kullanmadığını da belirtmek gerekir. O, deniz metaforunu bazen tasavvuftaki bağlamı dışında, bu dünyadaki gerçek anlamı ile kullanılır. Örneğin “dipsiz deniz içine düştüm” ifadesi, her iki anlamda da anlaşılabilir. Yani o, bu iki metafor ile hem “vahdeti” hem de “sıkıntıyı/dünyanın meşakkatlerini” kastetmiş olabilir. “Denizden Rabbim yardım etti çıktım” ifadesi, “sıkıntıdan kurtuldum” anlamında bir metafor olarak karşımıza çıkarken, “dalgıç oldum derya battım”, “muhabbet deryası”, “marifet cevheri”, “vahdaniyet deryası” gibi ifadeler, tasavvufi bağlamda “birlik/vahdet” metaforları olarak kullanılmıştır. “Deryanın dalgalanması” tasavvufta mâsivanın boğuculuğu, engel koyuculuğu ve yutuculuğu olarak karşımıza çıkar. Bu durumda Yesevi’ye göre her “dalgıç” bu “dalgalardan arasından” “inci” alamaz. Bu durumda “inci” gerçek olandır, yani yaratıcının hikmetleri ve O’nun birliğinin işaretleridir. Nasıl ki, balıklar denizden karaya çıkınca ölürlere, evliyaullah da vahdet denizinden kesret âlemine çıkınca

gübilimsel Yaklaşım, çev. Ekrem Demirli, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, s. 26-27.

³⁶ Kaplan Üstüner (2007), *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Bireşik Kitapevi, Ankara, 292.

bundan rahatsız olur, ölürler. Dalgıç, mürşidi temsil ederken, balık ve liyi temsil eder. Vahdet deryası çok derindir, her dalgıç ona dalamaz, dalsa da ya yok olur ya da eli boş döner. Dalmak için gerçek rehber ihtiyacı vardır ve rehberle dalan dalgıç mutlaka bir cevher ile dönecektir.

Yol ve yol temelli metaforlar: Tarikatın yolları, yola gir, yol açıldı, yolda kalmak, aşk yolu, aşk yolunda toprak ol, yol gösterecek, yoldan azan günahkar, yola saldı, yol kaybeden, erenlerden yol sorup, tarikatın yolları sonsuz yüce, yol şaşırarak, yola salmak, Hakk yoluna girmek, şeytan yolu, iyi yoldan sapıp kötü yola girmek, yolsuz idim, yola koydu, yolsuz yola girdim, yolu yitiren köpek gibi olup, yola koymak, yolunda baş vermek, yoldan sapma, yol üstünde toprak olmak, Hakk yolu, din yoluna gir, bu yollarda can saklamak, şeriatın yolu, yollar uzun/ yol azığının almadım, azıksız gitmek, ahiret yolunda, yol sormak, dört yarımdan yol indi, yetmiş yolu satsam, yol üstünde toprak olsam, yolda kaldım elimi al, yola salmak, yoldan çıkarmak, öz yoluna alır mı, yolunu açmak, yol altında toprak olmak, ara yolda kalmak, yol başı, nefis yoluna giren kişi rezil olur, yoldan çıkıp kayar tozar, şeriatın maksat yola gir, yolda şaşırarak, kılavuzsuz yola girmek, eğri yola giren, yolların cefaları, hakikat yolları.

Yesevi, insanın; kâinat, toplum ve hayat karşısında konumunu en anlamlı biçimde ortaya koymuş, sorgulamış ve çözümlenmiş bir mutasavvıftır. O, insanı bir nevi kâinatın merkezinde konumlandırarak zaman ötesi bir âleme yolculuğa çıkarır. Aslında merkez bir yönüyle insandır. İlk önce insan hareket eden ve zaman ve mekân boyutu taşıyan bir varlıktır. Her neredeyse oraya atılmış fırlatılmış bırakılmış bir varlıktır. Sürgüne yollanmıştır ve eve dönmek için yola çıkmak, yola girmek, yolda yürümek ve yolu tamamlamak zorundadır. Bunun için kuşkusuz doğru bir rehberle sahip olması gerekir. İnsan, aslında inanç sitemini, sosyo-kültürel statüsünü ve bedence/ruhça imkânlarını önceden seçemez, belirleyemez. O kendisini içinde bulunduğu haliyle “oraya” atılmış olarak bulur. İnsan, kendi varlığını gerçekleştirmek üzere sürekli seçimler ve tercihler yapmaktadır, yani özgürlüğünü gerçekleştirmek zorundadır. Özgürlük ise varlıkta tekliktir, yani mutlak olanda kaybolmaktır. Yaratıcı, önceden var ettiği bir mekânda

insanın belli bir zaman diliminde hayat sürmesini ve sürgünlüğünü tamamlayarak geri dönmesini arzu eder. İnsan gerçekte ne kadar uzağa atılmış olsa da o kadar yaratıcısına yakındır. Bu yakınlık veya uzaklık izafidir ve aramak bulmanın bir ön koşuludur. Bazen çok yakında olmak hedefe ulaşmak anlamına gelmediği gibi çok uzakta olmak da hedefe ulaşılmayacağı anlamına gelmez. Bu anlamda mekân ve ona bağlı olan zaman önemini yitirmekte ve mesafeler tayy-i mekân ve tayy-i zamanla ortadan kalkmaktadır. Yesevi'ye göre sığınabileceği ve destek görebileceği bir üstün varlığı bulunmayan insan, varlığı evren içerisinde yalnızlık ve yitmişlik içindedir. Ona göre insanın temel tasa ve çektiği çilenin nedeni budur. Yesevi'de insan hiçbir zaman sahipsiz ve terk edilmiş değildir. Sadece kendi tercihini yapma hakkı verilmişidir ve bazı kimseler bu hakkı yola girmeyerek veya yoldan çıkarak kullanmıştır. Bu noktada kendini sorumlu hisseden Yesevi, neredeyse hikmetlerin tamamında insanı bu yalnızlık karşısında, fırlatılmışlık karşısında sahibine yönelmeye ve aramaya davet eder. Ona göre, göre insan varlığının temel bir takım belirlenimleri vardır; bunların başta gelenleri dünyada olmak, dünyaya fırlatılmış olmak, başka insanlarla birlikte olmak, her zaman üç boyutlu bir zamanın akışı içinde bulunmak, bir ölüm için yaşam ya da ölüme doğru yaşam içinde bulunmak. Ölüm bizim dışımızda uzakta bir yerde de değildir. Aslında biz, doğup dünyaya gelmekle ölme kaderini de üzerimize almış oluruz. Ölüm bizim dışımızda değil bizim içimizdedir, zamanı ve mekânı kavrayamaz ve gerçek olana ulaşmak için uğraşmazsak ölüm bizi içimizden hiçliğe doğru kemirip bitirmektedir.

Zaman ve zaman temelli metaforlar: dem bu demdir başka demi deme deme ömür yıl gibi geçti, altmış üçte kul yere gir, yüz yirmi üç yaşa girdim, ecel vakti, ömrüm geçti hazan oldu, mahşer günü, ahir zaman, bir an geçmeden ömrüm geçti, gözüm yumup da açana kadar ömrüm geçti, zaman ahir olsa akıl gider/Ademoğlu birbirini tutup yer, deme ömür uzundur, ömür bitti yel gibi geçti, hiç bilmedim nasıl geçti ömrüm benim,

“Tasavvufta yaratıcı-zaman-insan ilişkisi temel bir sorun teşkil etmektedir. Sufiliğin anlamı da bu ilişkilerin kurulmasında ve anlaşıl-

masında gizlidir.³⁷ Dolayısıyla, sūfliğin mahiyetinin anlaşılması bakımından, zaman kavramı etrafındaki dilsel ifadelerin incelenmesi önem taşımaktadır. Yesevi, hikmetlerinde zaman metaforuna sıkça başvurmakta ve ona önemli bir yer vermektedir. Ancak, tasavvuf öğretisinin genel çerçevesine uygun olarak, zaman kavramı, bir tür “töz”, tek başına ele alınan bir “iddia” veya Kant’ın epistemolojik yorumunda olduğu gibi her tür tecrübenin ve bilginin şartı değil, daha çok hayatın içinden bakılarak incelenen bir konudur. İslam tasavvufunda, zaman bir fizikî veya ontolojik olgudan ziyade ruhsal/fizikötesi bir gerçeklik olarak karşımıza çıkar.³⁸ Yesevi de, “dem bu demdir başka demi deme deme” diyerek zamanı fizik ötesinde dondurmakta ve ânı merkeze yerleştirerek, sonsuzluğa ulaşmaktadır. Vakit/ân, Yesevi’nin şimdiki zamanda içinde bulunduğu haldir ve bu hal insanın en kıymetli varlığıdır. Bu ifade ile o, insanın, vaktin kendisine hâkim olduğunu/olması gerektiğini vurgulayarak, bireyin/sufinin, geçmiş ve gelecek ile değil, daima şimdiki zamanla ilgilenmesi gerektiğini belirtmektedir. Aslında Yesevi’de her üç zaman da önemli ölçüde yer alır. Geçmiş zamanı yani hayata başladığı andan itibaren yaşadıklarını geleceğe ibret ve ders olması için kronolojik olarak ortaya koyar. Bu bir çeşit “yaşname/zamanname”dir. Onun her yaşında bir tekâmül ve değişme vardır ve bunu altmış üç yaşına gelinceye kadar sayar. Onun için hal yine de çok önemlidir. Ancak bu hal durumu aslında daha çok geniş zamanı kapsar. Nasihat ve tavsiyeler ancak geniş zaman içinde bir uygulama imkânı bulacaktır. Bu nedenle “gecelerde”, “seherlerde”, “gündüzlerde” metaforları ile hayatın tümünü kapsayan zaman dilimlerini veya vakitlerini geçmiş, hal ve gelecek olarak değil geniş bir zaman diliminde sayar. O, “şimdi

³⁷ Süleyman Uludağ (2007), *Tasavvufun Dili-2, Manevi Haller*, Mavi Yayıncılık İstanbul, 46.

³⁸ Burada Tasavvuftaki zaman kavramı Bergson’un geliştirdiği kavramı ile yakınlık göstermektedir. Bergson’a göre, zaman insan bilincinin bir oluşumu ve yaratıcı gelişimidir. Bu nedenle insan bilincinin dışında değil, gelişim süreci içindedir. İnsan bilinci ise belleğin oluşturduğu ayrı bir varlıktır. Belleğin kökeni de geçmişin şimdiki sürede uzamasıdır. Bellek bu özelliği yüzünden, durağan değildir; geçmişten bugüne doğru uzayan kesintisiz bir akıştır. Bk. Henri Bergson (2007), *Madde ve Bellek*, Çev.: Işık Ergüden, (Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 56-72.

kalk ve ağla” demez ya da “dün kalkmadın ağlamadın” demez, bunun yerine “seherlerde kalk ve ağla, ibadet et, dua et” der.

Yesevi’de zaman, aynı zamanda insan ömrünü sınırlayan, kısıtlayan bir tuzaktır. O, zamanın çok hızlı aktığını, fizik zamanın insan ömründe bir kıymetinin olmadığını sık sık vurgular. Zaman ona göre, ân gibi kısadır ve bir yel esmiş gibi gelip geçmiştir. Söz konusu metaforlar ile birlikte zaman; bir tür kalıp, bir tür geçit veya mekân kavramlarını çağrıştırmaktadır. “zaman” bilinci derinleşince, “zamansızlık” denilen sonsuzluk bilincine ulaşılır. Yani, aklın zamanlılığı, kalbin veya ruhun zaman üstünlüğü durumuna dönüşür ve zaman-ın üstünde bir tek ân kalır. Söz konusu durum tasavvufta, “ölmeden önce ölmek” olarak nitelendirilmektedir.

Gece-gündüz metaforu: akşam ve geceler kaim oldu, gece namaz gündüz oruçlu, gece gündüz ibadet namaz, gece gündüz uyuyup cemal görülmez, geceleri uyuma yaş yerine kan dök, geceleri tan atana dek yatmak kötüdür, gece gündüz (Onu) kovaladım, gece gündüz yanar odum, uzun geceyi gündüz eyledi, uzun gecede aydınlık günde gön-lüm orda, yürü gecede, Bayezid gibi gece gündüz dinmeden Kâbe’ye varsam, Hâlıkımı ararım gece gündüz cihan içinde, geceler hu de, gece gündüz riyazete kaim ol, uzun geceler zikirle meşgul ol, gece gündüz gamsız yürüdüm, gece uykusunu harab et, gece gündüz canı kurban ediniz, gece gündüz ahiretin gamını çek, geceler uykusuz ol kan yut, gece namaz salat selam, gece namaz kıl ağla.

Yesevi, hikmetlerinde zaman mefhumu söz konusu olunca “gece-gündüz” metaforlarına sıkça başvuruyor. O böylece, zamanı bir bütün olarak almış oluyor. Gece gündüz zaman olarak peş peşe gelmeyi ve kesintisiz olmayı ifade eder. Gece-gündüz ibadet ve dua ile meşgul olan kişi aslında ömrünün tamamını ibadet ve dua ile geçirmiş demektir. İslam’ın geceye ve gündüze ait olan ibadet ve ritüelleri aslında bellidir. Yesevi’nin bu zaman dilimlerinde yapılacak dini ritüelleri tek tek saymak yerine böylesine geniş ve sınırsız zaman diliminin dolu dolu geçirilmesini istemesi tesadüf değildir. Gece ve gündüzü ibadet, dua ve zikir ile geçiren insan, hem yola girmiş bulunmakta hem de yolda kalmayı başarmış olmaktadır. Yesevi’nin de istediği hayatı bir

bütün olarak algılamak ve gerektiği gibi yaşamaktır. Bu nedenle yukarıda görüldüğü gibi “gece gündüz canı kurban ediniz”, “gece gündüz ahretin gamını çek”, “gece gündüz ibadet namaz”. O bazen de gece ve gündüzü boş geçirenler adına konuşur ve tövbe ve pişmanlık yolunu seçer. Ona göre insan gafil olduğu zaman hayatını boş geçirmekte ve hem dünyasını hem de ahretini kaybetmektedir. “Gece gündüz gamsız yürüdüm” derken tam olarak bunu kastetmektedir.

Seher, tan, sabah metaforları: Her sabah ses geldi, sabah erken Pazartesi yere girdim, tan atana dek namaz kılmak, ağlar idim seher vaktinde, seher vaktinde ağlayıp döksem kanlar, seherlerde ağla, halimi sor seherde, günahı gizli eyle seherde, horozlar sena söyler seherde, hazır ol seherde, geceleri tan atana dek ağla dua et, seherde feryad edip, seherde canını incit çalış, tan atana dek zikir eyleyen/dağ ve çölü bostan eder akan yaşı, sabah varsa mahşerde sultan olur, seherlerde kalkıp Hakk’dan dile, seher vakti pir-i kamil sordu, seherlerde kalkıp ağla, seherlerde erken kalkıp Hakk’a yansam, tan atana dek ağlasam, seherlerde feryad edip ağlasam, sevgiliyi bulmak için seherlerde kalk, seherlerde canımı inletmedim, sabah vakti boynu büküp, seherlerde ta’at eylesem, seherlerde Kuran okuyup yakarsam, seherlerde ağlasam, ağlayarak seherlerde kalkmak, Hakk yâdı hoştur seher vakti, açılır devlet saadet seher vakti olanda, sen bağışla günahım seher vakti olanda, cemalini görmek için seher vakti kalk, seher vakti kalkıp nefsin gözünü oy, seherde dört dövün erken kalk, seherlerde kan yut.

Yesevi’nin, zamanın bölümleri içerisinde en çok başvurduğu zaman dilimi “seher/tan/sabah” olarak karşımıza çıkar. Kuşkusuz bunun önemli nedenleri vardır. Bu konuda yukarıda ayrıntılı olarak bir değerlendirme yapılmıştı. Burada, hikmetlerde seher/tan/sabah/ şafak metaforlarını nasıl kullandığını görebiliyoruz. Gecenin aydınlanmaya doğru yaklaştığı zaman dilimi olan seher vakti, hem Kuran’da hem de sünnetlerde önemli sayılmış ve müminlerin bu zaman dilimini verimli olarak geçirmesi istenmiştir. Bununla birlikte özellikle göçebe toplumlarda sabahın erken saatleri çok önemlidir. Hayata zinde başlamak ve yola hazırlıklı çıkmak için insan, erken kalkmalıdır. Bu durumda kişi hem bu dünya için hem de ahiret için azık hazırlamış olmaktadır.

Seher vakti dünden veya geçmişten kalan sıkıntıların/günahların daha kolay atıldığı bir zaman dilimidir. Hem insan bünyesi tazelenmiştir hem de birey yeni güne daha dinç kafa ile hazırlanmaya başlamıştır. Biyolojik olarak sabahın belli saatinden sonra kalkan insanın metabolizmasının daha yavaş ve verimsiz çalıştığı bilinmektedir. Bünye ağırlaştıkça, o günü verimli geçirmek de mümkün değildir. Yesevi'nin seher/tan söz konusu olunca en çok kullandığı kavram “ağlama” ve “dua etme”dir. Bu çok dikkat çekici bir durumdur. Hatta Yesevi’de “seher” ile “ağlamayı” birbirinden kopmaz iki metafor olarak hep birlikte görürüz. Bunun için şu alıntılara bakmak yeterli olacaktır: “ağlar idim seher vaktinde, seher vaktinde ağlayıp döksem kanlar, seherlerde ağla, geceleri tan atana dek ağla dua et, seherde feryad edip, seherde canını incit çalış, tan atana dek zikir eyleyen/dağ ve çölü bostan eder akan yaşı, seherlerde kalkıp ağla, seherlerde erken kalkıp Hakk’a yansam, tan atana dek ağlasam, seherlerde feryad edip ağlasam, seherlerde ağlasam, ağlayarak seherlerde kalkmak, seherde dört dövün erken kalk, seherlerde kan yut...”

Gurbet metaforu: gariplikte gurbet içinde kaldım, gurbet değse pişkin eyler, gariplikte misafir olmak, gariplikte kul olmak, gurbet içinde yanmak, babamın ruhu saldı beni gurbete, keremli gurbettesin, öz yurdunda garip olmak, garip canımı inletemedim.

İnsan bu yalan dünyaya yollanmış garib bir sürgündür. Gurbet, bir bakıma eve dönüş için de bir hareket noktasıdır aslında. Bu nedenle Yesevi, kendini hep yabancı bir iklimde kabul etmiş, yola girerek asıl vatanına ulaşmaya çalışmıştır. Yesevi için gurbette olmak demek, kavuşmamış olmak demektir. Kavuşmadan yaşamak ise insanı mutlu etmez. Yalan dünya tuzaklarla doludur ve her tuzak insanı olgunlaştırıcı birer işlev görür. Bu nedenle Yesevi, altmış üç yaşına gelince, kendi iradesi ile bu dünya sürgününden kurtulmak istemiş ve toprak altına girerek, ömrünü tamamlamıştır. Yesevi, ölmeden önce ölmek arzusu ile yola çıktığı için içindeki gurbeti bu şekilde yok etmiştir. Aslında o gurbeti bir bakıma olgunlaştırıcı, pişirici bir olgu olarak da değerlendirir. Ona göre “gurbet değse insana pişkin eyler onu”. Pişkin eylemek, pişirmektir. Mevlana’daki “hamdım, piştım, yandım elhamdülillah” an-

layışı ile örtüşen bir anlayıştır bu. Pişmek için “gurbet içinde yanmak” gerekir. Bununla birlikte insan “öz yurdu” da olsa “gariptir”. Bu gerçek değişmez. “Gariplikte” ise “kul” olmak gerekir. Belki de gerçek kulluk gariplikte yani gurbette olmakla ilgilidir. Hakiki kul olmak için insanın önce uzağa atılması gerekir, yani sürgün olmadan gerçek vatana ulaşmak arzusu insanın gönlüne hiçbir zaman doğmaz. Önemli olan “gariplilikte kul olmaktır”.

Gönül metaforu: gerçek gönül, has aşkı gönül içine yerleştirir, gönül bağı yeşil iken, gönül mülkünü okşar, vücuddan geçip gönülden geçip çırpındı can, gerçek gönülde namaz kıl, kırk yıllık zincir çöktü gönül ülkeme, gönül ülkesini harap eyledi, karanlık basan gönlüm aydınlanıp inci cevher saçar mı, gönlün bahçesidir garip bahçe.

Gönül kavramı, birçok din ve felsefi sistemlerde merkezi bir yer tutmakla birlikte, kapsamlı olduğu kadar açık olmayan tanımlarla ifade edilmektedir. Yesevi'nin tasavvuf öğretisinde gönül; “aşkın” evi olduğu gibi “karanlığın bastığı yer” de olabilir. Bu insana bağlıdır. Esasen gönül, insanı insan yapan, insanı diğer canlılardan ayıran manevi/soyut bir “ülkedir/mekândır.” Gönül, insanın düşüncesine ve rasyonel anlayışına zıt bir “mekan” değil, tersine akılla birlikte gerçek benliğin olduğu yerdir. Bu nedenle önemlidir. Yesevi'nin hikmetlerinde gönül ile ilgili metaforlara bakıldığında, onun; gönlü, insanın benliğinin gerçekleştiği mekân olarak tasvir ettiğini görmekteyiz. Onun için gönül; “evdir”, “bağdır”, “bahçedir”, “ülkedir”, yani kısaca insana sığınak, hayat kaynağı ve huzur ortamıdır. Önemli olan içini güzel hasletlerle doldurmaktır. Gönül her ne kadar bir sığınak ve ülke de olsa içine “karanlık çökebilir”, “harap olabilir”, “zincir çökebilir”. Yani gönül evi, iyi bakılmazsa insanı “zincire vuran” bir hapishaneye dönüşebilir. Yesevi'ye göre, Allah'a yönelimleriyle içinde metafizik hakikatleri barındırabilen gönül, aynı zamanda “gerçek varlığın da evi” olmaktadır ve mutlaka Allah sevgisinin barınağı olmak durumundadır.

Şeriat, tarikat, *hakikat*, *marifet* ve *vahdaniyet*; aşk, fenafillah, muhabbet için *metaforik mekânlar*: fenafillah makamına geçtim, aşk dükkanı, iman postu şeriattır, muhabbetin pazarı, marifetin meydanı, şeriatın bostanı, tarikatın gülzarı, marifet eşiği, nefis dağı, muhabbet deryasında

dalgıç, tarikatın meydanı, muhabbetin bahçesi, muhabbetin asası, saadet hırkası, marifetin dalına konmak, muhabbetin pazarını dolaşmak, vahdet küpü, vahdaniyet deryası, muhabbet meydanı, tarikatın pazarı, hakikat deryası, hakikat denizinde inci, marifet nesnesi, muhabbetin pazarında özünü satmak, tarikatın pazarında sefer etmek, marifet pazarı, hakikat meydanı, marifet minberi, vahdaniyet gemisi, muhabbetin denizi, hakikat denizinden cevher al/dalgıç gibi o denizden çıkmaz ol, muhabbet sokağı

Yesevi; şeriat, tarikat, hakikat, marifet, vahdaniyet, aşk, fenafillâh ve muhabbet makamlarını çok önemser. Yola giren aşık türlü makamlara ulaşmak ve türlü makamları aşmak zorundadır. Gerçekte soyut olan bu makamları, somutlaştırmak için dünyaya ve mekana ait metaforlar kullanır. Yesevi hem tasavvufun bir geleneği olarak hem de yaşadığı coğrafyanın ve hayat anlayışının bir gereği olarak somutlaştırıcı mekânlardan faydalanır. Buna göre Yesevi manevi makamlar için şu mekân eşleşmelerini yapar; şeriat: bostan; tarikat: gülzar, meydan, pazar; muhabbet: pazar, derya, dalgıç, bahçe, asa, meydan, satmak, deniz, sokak; marifet: meydan, eşik, dal, nesne, pazar, minber; hakikat: derya, deniz, inci, meydan, cevher, dalgıç; fenafillah: makam; vahdet: küp; vahdaniyet: derya, gemi; aşk: dükkan; iman: post; nefis: dağ; saadet: hırka.

Sonuç

Sufilerde zaman yukarıda değindiğimiz üzere tek boyutlu değildir. Zaman çok boyutludur veya çok katmanlıdır. Bunları; Yaratıcının zamanı, yaratılmışların zamanı ve kişinin zamanı olarak sıralayabiliriz. Yaratıcının zamanı sonsuzdur ve biz onu sınırlayamayız. Yaratılmışın zamanı ömürdür ve ömür her yaratılmış için farklıdır. Aynı yıllarda yaşamasına rağmen bir kelebeğe, bir ağacın ve bir kuşla bir insanın büyüme ve ömrünü tamamlama hızları aynı değildir. Kelebek için ömür bir gün iken insan için seksen yıl olabilir. Kişinin zamanı Yesevi için bir an gibi kısadır. O hikmetlerinde şu ifadeleri sık sık tekrar eder: “bir an geçmeden ömrüm geçti”, “gözüm yumup da açana kadar ömrüm geçti”.

Tasavvuf dilinde zaman hem sahiptir hem de sahip olunanır: İbnü'l Vakt (zamanın çocuğu), Ebu'l Vakt (zamanın babası/sahibi).

Allah, Kuran'da zamanları sayarak yemin verir. Asra, seher vaktine (Duhaya), gündüze, geceye yemin olsun gibi ifadeler ayetlerde karşımıza çıkar. Her şeyin başlangıcı ve sonu yaratıcı olduğuna göre ve insan tekrar O'na döneceğin göre zaman da aslında başladığı yerde birleşecektir. Bu bir bakıma döngüsel bir durumdur ve insan dairenin çevresini turlayan bir varlıktır. Mekânda alınan yol, zamanda yapılan hareketi ifade eder. Yol madem insanı hedefe götürmek üzere vardır o halde insan doğru olan yola girmelidir. Yesevi'ye göre her yolculuk, hedefe ulaştırmayabilir. Esas olan zamanı doğru ve faydalı kullanmak ve mekânı yani yolu doğru olandan seçmektir. Her yol doğru değildir. Tasavvufun yolu tarikata girmektir. Bunun için yolcu önce kendisine yetecek miktarda azık almak ve azığının sağlam olandan seçmek zorundadır. Bu da şeriattır.

Yesevi'ye göre, sufi yani insan, geçmiş ve gelecek içersinde aslında ânda duran bir yolcudur. Ânı bilmek ve ânı değerlendirmek esas gaye olmalıdır. Ân aslında henüz geçmemiş ve henüz gelmemiş olan en kısa zaman dilimidir. Bu durumda insan zamanı dilimlere bölmek ve bu dilimlerden önemli olanlarını ân olarak adlandırıp faydalı bir iş yapmak durumundadır. İnsan, günü ne kadar verimli geçirirse zamanın daha çok farkına varmış olur. Hareketin hızı ve miktarı zamanın yoğunluğu ile ilgilidir. Hızlı hareket eden insan mekânı daha belirsiz görecektir. Mekân belirsiz hale gelince zaman da çok hızlı akacaktır. Oysa hem fikretmek için hem de zikretmek için daha durağan bir zaman ve daha sabit bir mekâna sahip olmak gerekir

Yesevi, zamanı yavaşlatmak ve hatta durdurmak istemiştir. Bu nedenle 63 yaşında yerin altına girmiştir. Aslında o yerin altına girerek hem zamanı hem de mekânı dondurmak istemiştir denebilir. Dünyanın insanı kendinden geçiren hızlı dönüşü ve zamanın hızlı akışı gerçek olandan insanı uzaklaştırmaktadır. Bu nedenle insan ömrünü bir yel esmiş gibi kısa görmektedir. Ölüm bir bakıma dünyayı durdurmak ve zamanı dondurmaktır gibidir. Dünya durunca ve zaman donunca insan kendine gelmekte ve gerçek dünyaya ve gerçek zaman adım atmaktadır. Onun için insan bu dünyadan bir an önce kurtulmayı ve gerçek dünyaya ulaşmayı arzu etmelidir.

Dîvân-ı Hikmet'te Fenâ ve Bekâ Kavramları

HAYATİ BİCE*

ÖZ

Bazı araştırmacılar Ahmed Yesevî'nin Dîvân-ı Hikmet eserindeki hikmetlerinin tasavvufî derinlikten uzak ve vecd duygusundan yoksun olduğunu yazmıştır. Oysa Dîvân-ı Hikmet eseri dikkatle incelenip tefekkür edildiğinde, tasavvufun çok önemli kavramlarının inceliklerle işlendiği hikmetler hemen fark edecektir. Bu konudaki bir örnek olarak, bu bildiri ile tasavvufun temel kavramlarından olan ve birbiriyle ilişkili fenâ ve bekâ kavramlarına Dîvân-ı Hikmet satırlarında nasıl yer verildiği gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahmed, Yesevî, hikmet, fenâ, fenâfillah, bekâ, bekâbillah.

ABSTRACT

Some researchers claimed that the hikmats in Ahmed Yassawi's "Diwan-ı Hikmat" are away from the deepness of sufism and devoid of the feeling of ecstasy. However, when Diwan-ı Hikmat is examined and contemplated carefully, the hikmats where very important notions of sufism are delicately explained

* Dr., Araştırmacı, yazar.

can be distinguished easily. As an example about this case, it is shown that how the concepts of fana and baqa, which are essential and interrelated notions of sufism, have taken place in *Diwan-ı Hikmat* with this assertion.

Keywords: Ahmed, Yassawi, hikmat, fana, fanafillah, baqa, baqabillah.

Dîvân-ı Hikmet'in önemi, İslâm'ın kabulünden sonraki Türk Edebiyatı'nın daha önce yazılan Kutadgu Bilig'den sonraki bilinen en eski örneklerinden biri olmasından ziyade tasavvufî Türk edebiyatının ilk eseri oluşuna ve buna bağlı olarak Türk yurtlarında meydana getirdiği etkiye dayanır.

Ahmed Yesevî, "hikmet" adı verilen şiirleri ile ilk tasavvufî ekolü oluşturarak bütün dünyada yaşayan Türk soyundan insanların gönül tahtında asırlardır hüküm sürmeğe devam etmektedir. '*Yesevî Hikmetleri*' Türkler arasında bir iman birliğinin teşekkül etmesine hizmet etmesi bakımından çok önemlidir.

Ahmed Yesevî, büyük çoğunluğu bozkırlarda yayılmış olarak, dağınık bir halde yaşayan Türk soylu halklara Allah'a iman ve İslâm'ın esasları, şeriat hükümleri ve tarikatının adâb ve erkânını öğretmek için sâde bir dil ile ve hece vezninde şiirler söylemiştir. *Dîvân-ı Hikmet*'in asırlara karşı böylesine dirençli ve etkin oluşunda zâhirî olarak hikmetlerdeki dil ve şiiriyet özellikleri de etkili olmuştur. Vezinli-kafiyeli '*sagu*'lara aşına Türk obalarının zikir meclislerinde, vezinli-kafiyeli ve ilaveten belirli makâmlarla okunan hikmetleri benimsemeleri çok kolay olmuştur.

Türk edebiyatında tasavvufî şiir geleneğini başlatan sûfî olması yanında, mürîdlerin eğitiminde makâm ile söylene gelen 'hikmet' şiirlerini vasıta yaparak tasavvufî irşadda edebî ve müzikal yöntemleri öne çıkartan ve böylece yepyeni bir çağır açan ilk mürşid de Ahmed Yesevî'dir. Çevresinde İslâm ile yeni tanışmış ancak yeni inançlarına çok güçlü olarak bağlanmış saf gönüllü Türkler halkalandığından Ahmed Yesevî, ziyaretine gelenlere kolayca anlayabilecekleri Türk dili ile hitab etmeyi

tercih etti. Dîvân-ı Hikmet'te yer alan şiirler eski devirlerin 'kam-o-zan-baksı'larından hemen hiç farkları olmayan Yesevî-Han mürîdler tarafından, yüzyıllar boyu her türlü toplum faaliyetinde okunmuş, dillendirilmiştir.

Ahmed Yesevî'nin tarikatını, sülûk adâbını Türk dervîşlerine anlatmak için, Türk halk edebiyatından alınmış şekillerle, hece vezninde söylediği bu şiirler, daha sonra Türkistan edebiyatı ürünü diğer şiirlerden ayırt edici özgün bir isim olarak "hikmet" adı ile tanınıp "Dîvân-ı Hikmet" adı verilen kitaplarda bir araya getirilecektir. Tarihi süreç içerisinde Yesevî yolunun ebediyet kazanmasında etkili olan mürşîd-i kâmil kadrosu kadar önem kazanan ve Ahmed Yesevî'nin ismini ölümsüzleştiren miras, hikmetlerini bir araya getiren Dîvân-ı Hikmet külliyatıdır.

Ahmed Yesevî'nin, tasavvufî görüşlerini ve tarikatının esaslarını Türkçe ifade etmesi ile açılan çığırdan giden sûfîlerin de katkısı ile Türk dili, en karmaşık ibareleri, soyut kavramları ifade edebilme gücüne sahip olması gereken tasavvuf dili mertebesine yükseldi. Hazret Sultan Yesevî'nin Türkçe'yi tebliğ dili olarak tercih etmesi Türk dili tarihi yönünden hayati bir önem arz eder. Bu önem günümüzde bütün Türkologların teslim ettiği bir husustur. Öyle ki devrin yaygın edebi dili olan Farsça'nın öne çıktığı bir dönemde ve -kendi ifadesi ile- Farsça'yı da iyi bildiği halde Hazret Sultan Yesevî, mesajının iletilmesini öncelendiği için Türkçe kullanımında ısrarlı olmuştur. Ahmed Yesevî hikmetleriyle halkın manevî eğitimini hedef aldığı için, kolay akılda kalabilecek şekilde ritmik, basit ve akıcı bir söyleyişi tercih etmiştir. Yesevî dervîşlerinin Türkçe hikmet geleneğini sürdürmeleri sâyesinde bütün Türkistan coğrafyasında yaşayan, Arapça ve Farsça bilmeyen halk arasında Türk dilinin '*tasavvufun dili*' olarak yaşayabilmesi mümkün olabilmıştır.

Ahmed Yesevî hikmetlerinde birçok kez dalgıç gibi mânâ denizlerine dalarak hakikat incileri derlemekten söz eder. Bu değerlendirmeyi Dîvân-ı Hikmet için de yapmak ve bir mânâ denizi olarak vasıflandırmak mümkündür. Her bir hikmette yer alan, her bir mısra insanı bazen uçsuz-bucaksız bir okyanusun kenarına kadar götürür ve

hattâ okur bir anda sırlar okyanusuna dalar, gider. Dîvân-ı Hikmet, bu özelliği ile, sayfalara basılan satırlar yanında yüzyıllardır dilden dile; gönülden gönüle aktarılıp -sözlü bir gelenek teşkil ederek- Türkistan bozkırlarında asırlardır yaşatılmış ve yaşatılmaktadır. Günümüzde 'hikmet' odaklı bu şifahî kültürün son temsilcilerine bütün Türkistan coğrafyasında rastlamak mümkündür. Hattâ, bize ulaşan görsel verilerden anlamaktayız ki, büyük bir kültürel kırılma ile hem Batı Türkistan'dan hem de tüm Türk yurtlarından ayrıştırılan Çin işgalindeki Doğu Türkistan'da bile Yesevî-Han geleneğinin bugünlerde de sürdürülmektedir.

Yesevî hikmetlerinin bu tarihî önemine rağmen hikmetleri yüzeysel olarak inceleyenler "kuru", "didaktik" ve hattâ "ilkel" manzumeler şeklinde nitelemekten sakınmamışlardır. Bu yaklaşımın ilk örneğini veren kişilerden birisinin Prof. Dr. M. Fuad Köprülü olması bu anlayışın kök salmasında etkili olmuş görünmektedir. Köprülü, Yesevî araştırmalarının temel eseri olan "*Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*" adlı eserinde şunları kaydetmiştir:

"Divân-ı Hikmet'teki Ahmed Yesevî, ruhlarından kopup gelen samimî feryadları zapt ve tesbit ederek onların şer'î hükümler zevâhiriyle te'lîfi mümkün olup olmadığını düşünmeyen âşık mutasavvıflardan sayılamaz. O, bunun aksine olarak, hitâb ettiği topluluğun fikir seviyesini ve ruh hâllerini tamâmiyle göz önüne almış ve onlara tasavvufî felsefenin anlayamayacakları inceliklerini değil, daha çok şer'î ve ahlâkî birtakım meseleleri öğüt verici bir emir şeklinde tebliğ ederek, uhrevî saâdet için mutlaka onlara bağlı kalma lüzumunu anlatmağa çalışmıştır. Dört Halife hakkındaki uzun medhiyeleri, dervişleri tarikate teşvik yollu zâhidâne mev'izeleri, âhir-zaman fenalıklarından şikâyetleri bize Ahmed Yesevî'yi hakikî bir "mutasavvıf şâir" olarak tanıtamaz; "yetmiş iki millete bir göz ile bakmayan; halka müderris olsa, hakikatte âsîdir" diyen Yunus Emre'nin bu geniş telâkkisini, Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin Panteist felsefesini hatırlatan şeyler Divân-ı Hikmette hiçbir sûrette yer bulamamıştır. İşte bu bakımdan Divân-ı Hikmet derin ve şâirane bir tasavvuf eseri olmaktan çok, dinî ve ahlâkî vaız ve hikâyelerden, tarikat usûlüne ve sülük âdâbına

dâir öğretici (didactique) manzûmelerden mürekkep basit bir eser, *Ahmed Yesevî de tasavvuf fikri ile dolu, fakat buna rağmen hakikî bir şairlik kabiliyetinden, yâni lirisme'den mahrum kuru bir ahlâkçı (moraliste)'dir.*"(Köprülü, 1976, s. 154-156)

(...)

Ahmed Yesevî tarafından yayılan ve telkin edilen tasavvufî ahlâk sisteminin uygunsuzluğu, kendisinin O husustaki telkinlerinin za'fından ileri gelmiyordu. İyi bir san'atkâr olmamasından başka, hitab ettiği topluluğun basitlik ve iptidâiliği de düşünülürse, bu husustaki özrü tamâmiyle anlaşılır. Yoksa Ahmed Yesevî esâsen o devrin bütün sûfiyâne telâkkisini tamâmiyle kavramış mühim bir şahsiyetti. Tasavvufî hakikatleri, ancak muhâtaplarının kabiliyet ve idrâki derecesinde ifşâ lüzumuna tamâmiyle inandığı için, telkinlerini, hattâ Mantıkû't-Tayr'da olduğu nisbette bile panteizm'e yaklaştırmaktan sakınmıştır. (Köprülü, 1976, s. 159)

(...)

Dîvân-ı Hikmet bir tasavvufî ferdî ahlâk mecmuasıdır. (...) sabır ve kanâatin iyiliği, dünyanın âhret için bir ekip biçme yeri olmaktan fazla bir kıymeti bulunmadığı, hasisliğin, gevezeliğin, mizâhın, fenâlarla dostluğun, hırs ve tama'ın birçok korkunç neticeleri, dünyanın fenâlar ve fenâlıklarla dolduğu çok kuru bir ifâde ile anlatılır." (Köprülü, 1976, s. 160, *Vurgulamalar HB*)

Köprülü'nün Dîvân-ı Hikmet ile ilgili bu yazdıkları neredeyse herkes tarafından aynen tekrarlandığı için yaygınlaşmıştır. Oysa günümüzde Ahmed Yesevî ve eserinin tanınmasında büyük hizmeti geçen, hikmetler deryasından inciler derleyen ilk dalgıçlardan Prof. Dr. Kemal Eraslan'ın gönü bu yüzeysel değerlendirmeye el vermez: "(Yesevî) hikmetlerinin tamamen basit, kuru ve edebî bir değerden mahrum olduğunu söylemek de doğru değildir. Bazı hikmetlerinin samimî ve coşkun bir ifadeye sahip olduğu ve dinî –tasavvufî halk edebiyatının en güzel örneklerini teşkil ettiği unutulmamalıdır." (Eraslan, 1991, s.31)

Bu bildiride Yesevî hikmetlerindeki tasavvufî derinliğe bir örnek olarak tasavvufun en önemli ve ancak o kadar da güç kavranabilen

konularından Fenâ ve Bekâ makamlarının Dîvân-ı Hikmet'te nasıl ele alındığı gösterilecektir.

Tasavvufta 'Fenâ' Kavramı ve Yesevî Hikmetlerine Yansımaları

Arapça'dan gelen Fenâ kelimesi, sözlük anlamı olarak fâni (=geçici) olmak, yok olmak, ölmek anlamındadır. Tasavvuf kavramı olarak, dünya ve içerisindeki bütün nesnelere, sufînin gözünden silinmesini ifade eder. Kulun kendi fiil ve davranışlarını görmekten fâni olup gerçek kul olma noktasına ulaşması anlamına da gelir. Fenâ, "Allah'ta yok olma"-nın sözlükteki karşılığıdır. (Cebecioğlu, 2004, s.208)

Fenânın zıddı olan kavram bekâ'dır. Fenâ kelimesi, genellikle "var olmak, sürekli olmak" anlamındaki bekâ kelimesiyle birlikte kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de bu iki terimin türevleri geçmektedir (bk. en-Nahl 16/96; er-Rahmân 55/ 26-27).

İlk sûfilerden Abdulkerim Kuşeyrî, fenâyı üçe ayırır:

1. İlk fenâ, kulun kendinden ve kötü sıfatlarından fânî olması,
2. İkinci fenâ, Hakk'ı temaşa eden kulun, Hakk'ın sıfatlarından da fânî olması,
3. Üçüncü fenâ, Hakk'ın varlığında yok olan kulun, kendi fenâsını görmesinden de fânî olmasıdır.

Fenâ kelimesine tasavvufî olmaktan ziyade, felsefî mahiyette ele alan Muhyiddin İbn Arabî'ye göre; fenâ, kulu Allah'a ulaştırır. Fenâ hali, kulun benliğinin kaybolması ile, tevhidin gerçekleşmesi demektir. Bu durumda kul, bütün nefsî arzularını terk eder ve kendini Allah'ın irâdesine teslim eder. Bu hal, tevhidin en yüksek derecesidir.

Kulun niyetleri, davranışları, ahlâkî planda düzelmeye gösterirken, Fenâ halinde tefekkür planında görülen saflaşma, kulun fiillerine de yansır.

Fenâ tasavvufta, fiillerde fenâ, sıfatlarda fenâ, Zat'da fenâ olarak ta sınıflandırılmıştır:

1. Fenâ-yı Ef'âl: Hak yolcusu, her nefes alış-verişinde "hakikatte Allah'dan başka fâil yok" gerçeğini fark eder. Acz, zaaf, fakr ve ihtiyaçlarının çehresinde, hep Hakk'ın güç, kuvvet ve servetinin emarelerini müşahade eder.

2. Fenâ-yı Sıfât: Bu makamda sâlik; bütün hayatlar, ilimler, kudretler, kelâmlar, iradeler, sem ve basar Hakk'ın sıfatlarının birer tecellisi olduğunu duyar, zevkeder ve bütün "havl" ve "kuvvet"inden teberride bulunur.

3. Fenâ-yı Zât: mağrip ve maşrıkın iç içe olduğu bu matlaa ulaşan hakikat eri, zevkî ve hâlî olarak "Allah'tan başka hakikî hiçbir varlık olamaz" der ve bütün kevn ü mekânları O'nun ilminin, haricî vücûd nokta-i nazarından bir zuhûru ve "var" diyebileceğimiz her şeyi de O'nun "vücûd" nûrlarının tecellisinden ibaret görür.

Böylece her hak yolcusu evvelâ; "Sizi de sizin fiillerinizi de Allah yarattı." (Sâffât, 37/96) medlûlünce, ef'al âlemi açısından fâniliğin ilk mertebesine varır. "Her şey Sen'den, Sen Fâil'sin." der temkine yürür. Sonra "Attığını sen atmadın onu Allah attı." (Enfâl, 8/17) gereği, hiçliğin idrakiyle, Hakk'ın sıfatlarının gölgesinde tamamen erir. Seyr u sülûkuna devam ederse, bütününü mâverâîliğe açılır ve «Allah vardı ve O'nunla beraber hiçbir şey yoktu; şu anda da öyledir." Kudsî hadisine göre hâlî, zevkî bir fânilik hissiyle yok olduğunu hisseder ve bekâya adım atar.

Fenâ'nın üç aşaması Şeyh İbn'ül Habîb ed-Darkavî'nin Divan'ında: "Allah'ı zikretmenin başlangıcında fiillerin birliği (tevhid-i ef'al) apaçık ortaya çıkar. Ve sıfatın birliği (tevhid-i sıfat) Allah aşkından doğar. Ve O'nun Zat'ının birliği (tevhid-i zat) Allah'ta ebediliği getirir." buyurur. (es-Sufî, 1982, s.78)

Muhammed el-Alevî ed-Darkavî "Sıfatlardan çekilin ve kendinizi Zat'ın Zat'ında eritip yok edin. Bunlar sonunda Allah'a götüren işaretlerdir." tavsiyesinde bulunur. Fenâ, sıfatların ve hatta hayatın durmasına dayanan manevî ölümdür. Fenâ'ya, İsm-i A'zâm aracılığıyla duyumsal olandan, bilinçlilikle kurulan son bağlantı olan Ad bile kaybolana kadar, çekilmekle ulaşılır. Asıl ıssızlığın derinliklerinden sırlar ve nurlar zuhur eder. Arayıcı, herbirinin ayrı renk ve anlamı olan feleklerin arasından geçecektir. Nur üstüne nur... Sırrın üzerindeki örtüyü kaldırarak Allah'a işaret eden büyük tecelliye kadar.

"Fenânın kemale ermesiyle Zat'ın anlamı aşikâr olacak; böylece geri kalan ömrünüzde Allah'ta zenginleşerek bekâ sahibi olacaksınız."

Tasavvufî hayata giren mürid bir mürşidin gözetim ve denetimi altında, kabiliyetine göre değişen bir süre içinde çeşitli riyâzet ve mücâhedelerle nefsinin terbiye eder. Bu terbiye ve tezkiye sonucunda ulaşılan noktaya “fenâ-bekâ” adı verilmiştir. Taşavvufî hayatın son merhalesine başka isimler veren sûfîler varsa da fenâ-bekâyı bu yolculuğun son durağı olarak görenler çoğunluktadır. Bu terimleri “sekr-sahv”, “cem‘-tefrika” ve “gaybet-huzûr” terimleriyle aynı anlamda kullanan sûfîler de vardır.

“Müridin kötü huy ve vasıflarını yok edip onların yerine iyi hasletler kazanması” anlamında kullanılan fenâ terimi özellikle ilk dönemlerde cehaletin yerine ilmin, gafletin yerine zikrin, zulmün yerine adaletin, nankörlüğün yerine şükrün, mâsiyet ve günahın yerine taat ve ibadetin geçmesi şeklinde anlaşılmıştır. Sûfîlerin yaşadıkları tasavvufî hallerle ilgili görüş ve tesbitleri zenginleştikçe fenâ ve bekâ kavramları da değişik ve zengin boyutlar kazanmıştır.

Fenâ-bekâ tasavvuf tarihinin en çok tartışılan terimlerindedir. “Allah’ta fâni olma” ifadesinin zaman zaman dini esasları zorlayacak ve ahlâk kurallarının ihlâlüne yol açacak şekilde yorumlanması zahir ulemâsı yanında mutedil sûfîleri de rahatsız etmiş ve onları meselenin bu yönü üzerinde önemle durmaya sevk etmiştir. Sûfîler fenâ-bekânın bazı özellikleri hususunda farklı kanaatlere sahip oldukları gibi konunun dinî sınırları meselesi üzerine de eğilmişlerdir.

Sûfîler bu konunun gereği gibi anlaşılabilmesi için tasavvufî terimlerin iyi bilinmesi gerektiğine işaret etmişlerdir.

Tasavvufî kaynakların ortaklaşa verdikleri bilgilerden, fenâ-bekâ kelimelerini kullanarak bunları tarif eden ilk sûfî Ebû Saîd el-Harârâz’a göre fenâ kulun kulluğunu görmekten fâni olması, bekâ ise ilâhî tecellileri temaşa etmekle bâki olmasıdır. Kulluğu görmek demek yapılan ibadetleri kendine nisbet etmek, onlara güvenmek demektir. Sûfîler, bu tavrın kişinin ruhî gelişmesini engelleyen bir durum olduğunu söyler. Kul kendi fiil ve davranışlarını görmediği zaman gerçek kul olma noktasına ulaşmış demektir. Ebû Saîd fenâ halini üçlü bir derecelendirmeye tâbi tutmuştur. Mürid önce dünya ve âhiretle ilgili bütün haz ve duygularını kaybeder. Sonra Allah’ın kudretinin tecelli

etmesi sebebiyle O'na duyduğu saygıdan dolayı Allah'la ilgili hazzını da yitirir. Son tecelli ile bu hazzını yitirdiğini dahi bilemeyecek bir noktaya ulaşır. Allah'ın hakikatinin bütün benlik ve şuurunu istilâ ettiği bu durumda dışarıdan gelen herhangi bir uyarıcıyı idrak edemediği ve kendi varlığının da farkında olmadığı için “fenâü'l-fenâ” halini yaşar. Çünkü fenâ halini yaşadığının farkında olmak demek mutlak hakikatten (Allah) başka bir şeyi idrak etmek demektir. Fenânın son noktasında bu idrakten de yoksun kalan sûflerin söylediği bazı sözler şeriata aykırı olabilmektedir ki bunlara “şatâhat” denir.

Tasavvufu “*Allah'ın seni sende öldürmesi, kendisinde diriltmesi*” şeklinde tarif eden Cüneyd-i Bağdâdî, fenâ halini yaşayan sûflerin ruh hallerini üç kademedede incelemiştir. Son merhalede bulunan dervişin saflık, sükûnet ve teslimiyetiyle elest bezmi arasında benzerlik kurar. Önde gelen mutasavvıflara göre Allah'ın, fenâ halini yaşayan sûfiyi günah işlemekten koruduğuna Sahih-i Buhârî'de yer alan “*Ben onun gözü, kulağı... olurum*” meâlindeki kudsî hadis işaret etmektedir.

Muhyiddin İbnü'l-Arabî Kitâbü'l-Fenâ adlı eserinde, bir hadiste “Allah'a O'nu görüyormuş gibi ibadet etme” şeklinde tarif edilen “ihسان” kavramını fenâ ile aynı anlamda kabul etmiştir. el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye'de ise fenâyı yedili bir tasnife tâbi tutarak bunları günahın, fiillerin, sıfatların, zâtın, âlemin, Allah'tan başka her şeyin, nihayet Allah'ın bütün sıfatlarının ve bunlar arasındaki münasebetlerin yok olması tarzında sıralamıştır. Seyyid Şerîf el-Cürcânî fenâyı “kötü huyların yok olması”, bekâyı da “iyi vasıfların kazanılması” olarak ahlâkî anlamda tarif ettikten sonra fenâyı ikiye ayırmıştır. Bunlardan birincisi tarifte belirtilen ahlâkî mânadaki fenâ olup mücâhede ve riyâzet yoluyla elde edilebilir. Dünya ile ilgili algıların yok olmasından ibaret olan ikincisi ise müşâhede ve istiğrak ile gerçekleşir.

Sûfler istiğrak ve müşâhede halinde olan kişinin kendini kaybetmesine ve dünyaya dair idraklerinin yok olabileceğine delil olarak Hz. Mûsâ ve Yûsuf'la ilgili bazı âyetleri örnek göstermişlerdir. Hz. Mûsâ dağda Allah'ın tecellisini gördüğü zaman kendinden geçmiş (el-Arâf 7/143), Hz. Yûsuf'u gören kadınlar ise meyve yerine ellerini kestikleri halde bunun farkında olamamışlardır (Yûsuf 12/31). Kuşeyrî, iki insan

arasında böyle bir hal cereyan ettiğine göre kul ile Allah arasında daha mükemmel hallerin vuku bulabileceğine şaşmamak gerektiğine dikkat çekmiştir. Bu noktada sûflerce ateş-demir benzetmesi de kullanılmıştır. Ateş siyah ve soğuk demiri nasıl kırmızı ve kızgın hale getirirse Allah aşkı da insanın bazı özelliklerini değiştirir.

Fenâyı “ferdaniyyette fenâ, vahdâniyyette fenâ” olarak ikiye ayıran Necmeddîn-i Kübrâ irfanın muhabbeti, muhabbetin de fenâyı doğurduğu kanaatindedir. Ona göre Hallâc’ın “Enel-Hakk” dediği noktada helâk ile fenâ aynı anlamdadır. İsmâil Hakkı Bursevî ölümü kırmızı, beyaz, yeşil ve siyah diye dörde ayırmış, birinciyi nefsin arzularını yerine getirmemek, ikinciyi aç kalarak mideyi öldürmek, üçüncüyü yamalı hırka giymek, dördüncüyü de halkın eza ve cefasına tahammül etmek şeklinde açıkladıktan sonra bu son halin fenâ fillâh olduğunu, çünkü bütün fiillerin sevgilinin filinde yok olduğunu söylemiştir.

Fenâ Aşamaları:

Tarikatların kuruluş gelişmesinden sonra fenâ kavramı insan-Allah ilişkisinin dışına taşarak yeni boyutlar kazanmıştır. Bunların en meşhurları Fenâfi’ş-Şeyh, Fenâfi’l-Pîr, Fenâfi’r-Rasûl, Fenâfillâhtır. Bir şeyhe intisap eden mürid onun öğütlerine kayıtsız şartsız bağlı kalmak ve onu sevmekle ilk merhaleyi tamamlayınca mürşidi ona tarikatın kurucu pîrini tanıtır, anlatır ve sevdirebilir. Pîrin mânevî tesirine terkedilen mürid düşüncesini onun tavsiye, fikir ve görüşleri üzerinde yoğunlaştırır. Üçüncü merhalede müridin Hz. Peygamber’in sevgisinde fâni olması söz konusudur. Fenâfillâh kişide sevinç ve mutlulukla birlikte güven duygusu meydana getirir; mürid bu halin manevî sarhoşluğuyla huzura kavuşur.

Fenâ tasavvuf pratiğinde üç aşamalı olarak değerlendirilmiştir:

1. Fenâfi’ş-Şeyh: Arapça, şeyhte fâni olmak demektir. Müride göre şeyhi, gözü önünde görmekte olduğu en olgun müslüman tipidir. Fenâfi’ş-Şeyh tarikatta birinci derecedir. Mürid onun bütün söz ve hareketlerini taklid edip kendini ona benzetmeye çalışarak, onun şeklinden hareketle, sahip olduğu manaya ulaşır. Buna, suretten sîrete intikâl de denir. İmam-ı Rabbanî’ye göre “İlk fenâ hali, fenâfişşeyhte başlar ki bu:

Fenâfillah makamına çıkmaya bir vesiledir.” (Mektubât-1 Rabbanî,61) Fenâfi’ş-Şeyh dahi, Fenâfillaha vesile olabilir. Bekâbillah da, bu ikinci fenânın üzerine tertip edilmiştir; velâyeti husule getiren de budur. (Mektubât-1 Rabbanî,391)

Fenâfi’l-Pîr: Pîr, Farsça ihtiyar, şeyh gibi manaları ihtiva etmekle birlikte, bu terim, pîrde fâni olmak anlamına gelir. Fenâfi’ş-Şeyh ile Fenâfi’r-Rasûl arasında bir yerde konumlandırılmıştır. Bütün varlığını tarikatın kurucu mürşidinin manevî varlığında eritmek, Fenâfi’l-pîr diye tâbir olunan bir haldir. Müridin bağlı olduğu tarikatın ilk efendisi, Rasûlullah’ın yolundan giderek, kendini O’na benzetmeye çalışan kâmil bir mü’min tipidir. Mürid, bu örneği nedeniyle onu taklid ederek, kendisini sûreten ve sûreten ona benzetmeye çalışır. Hedef müridin aynı olgunluğa ermesidir.

2. Fenâfi’r-Rasûl: Arapça, Rasûlullah’da fâni olmak demektir. Müridin bütün varlığını Rasûlullah Muhammed Mustafa (s.a.v.)’in şahsiyetinde yok etmesi manasına gelir. Meretebe olarak Fena fi’ş-Şeyh’den sonra, Fenâfillah’dan önce gelir. Hz. Rasûlullah (s.a.v.)’i tam olarak taklid ve uymakla, bu hal teşekkül eder. Fenâfi’r-Rasûl, fenâfillâh makamının eşigidir. Çünkü Hz. Peygamber’i sevmek Allah’ı sevmenin ön şartıdır (Âl-i İmrân 3/31).

Rasûlullah Muhammed Mustafa (s.a.v.)’in muhabbet deryasına gark olmak, O’nda yok olmak. Bu hâlin alâmeti, Kur’ân ve sünnet modelini hayatın her safhasına aksettirebilmektir. Fenâfi’r-Rasûl mertebesine vâsıl olamayanlar, hiçbir zaman Fenâfillâh mertebesine ulaşamazlar.

Fenâfi’r-Rasûl mertebesinin özü de, Hazret-i Peygamber’i her şeyden çok sevmek ve böyle bir muhabbetle O’na bağlanmaktan ibarettir.

3. Fenâfi’l-lah: Arapça, Allah’da fâni olmak demektir. Kulun zât ve sıfatının, Hakk’ın zât ve sıfatında fânî olmasıdır. Kul, bu durumda bütün dünyevî ilgilerinden uzaklaşır, Allah’ın birlik dergâhına tam bir teveccühle yönelir.

Kulun zât ve sıfatının, Allah’ın zât ve sıfatında fâni olmasıdır. Dünya ilgilerini tam anlamıyla ortadan kaldırarak, Allah’a yönelmek demektir. Bu yönelişte istiğrak hâli meydana gelir. Sûfi bu makama ulaşmak için, tıpkı bir ölünün dünyayı terkedişi gibi her şeyi terkeder.

İşte buna “ölmeden önce ölmek” denir. Ölen kişi nasıl Allah’a rücû ederse, bu makama gelen kişi de Allah’a vâsıl olmuş, O’na rücû etmiştir. (Cebecioğlu, 2004, s.210)

Sûfîler arasında farklı biçimde değerlendirilen hususlardan biri de fenâ halinin sürekli olup olmadığı meselesidir. Fenâ halinin sürekli olmaması gerektiği kanaatini paylaşan sûfîlere göre fenâ halinin sürekli olması durumunda sûfî ibadetlerini yapamayacak, dünya ve âhiret işleri aksayacaktır. Asıl ve sürekli olan, fenâ halinin sona ermesiyle başlayan bekâ halidir. Bazı sûfîlere göre ise, fâni fenâdan önceki vasıflarına iade edilemez. Çünkü bu hali yaşayan insanı Allah korur.

Sûfîler fenânın çalışarak elde edilen bir hal mi (kesbî), yoksa Allah’ın bir lutfu mu (vehbî) olduğu konusunu da tartışmışlardır. Bu halin vehbî olduğunu savunanlar fenânın sürekli olması gerektiğini söyleyen sûfîlerdir. Çünkü Allah kullarını aldatmaz, lutfettiği bir şeyi geri almaz. Hakk’ın vasıflarını Hak zannetmenin küfür olacağını söyleyen Serrâc’a göre kalbe giren Allah değil O’na olan iman, tevhid ve hürmet duygusudur. Fenâ, ittihad (Allah ile birleşme) değil Allah’ın mutlak irade ve kudretinin tam olarak tanınmasından ibarettir.

Hucvîrî, Allah’ta fâni olma konusunu hem sûfîler hem de zâhir ulemâsı açısından ele almıştır. Küllî fenâyı benimseyen cahil mutasavvıflarla Hindistan’da bizzat konuyu tartıştığını ifade eden Hucvîrî, onların fenâ ile bekâyı anlayamadıklarını ve yanlışta ısrar ettiklerini söyler. Hucvîrî’ye göre fenâ ile ilgili çok değişik ifadeler kullanılsa bile hepsinin ulaştığı nokta şudur: Kulun fâni olması demek Hakk’ın celâl ve azametini temaşa etmesi, O’nun celâlinde dünya ve âhireti unutması, bu hali yaşadığının bile farkına varmaması demektir. Bu durumda sûfinin dili Hak ile konuşur, bedeni huşû halinde bulunur, ruhu saf ve duru hale gelir.

Konu tartışılırken bütünüyle yok oluşu ifade eden Budizm’deki Nirvana ile fenâ arasındaki benzerlikler üzerinde de durulmuştur. Hind mistisizminde hiçlik, fenâyı ifâde etmesine rağmen, İslam tasavvufunda kul hiç olmaz, hiçin yerine Allah’ın sıfatları geçer. Kul, insan olarak taşıdığı sıfatları ve huyları terkeder, fenâyı ererek, tam hale gelir, olunlaşır. Ancak, bu giden kötü sıfatların ve ahlâkın yerini, Allah’ta mü-

kemmel olarak bulunan ilâhî sıfatlar veya ilâhî huylar alır. Yani Hind mistisizmindeki gibi, yokluğa gidiş, yokluk, hiçlik söz konusu değil, aksine mükemmel olan Allah'ın sıfat ve ahlâkında yenilenme, yükselme hususu gündemdedir.

Fenâ halini yaşayan sûfilere, başka insanlara tasavvufî hayatla ilgili olarak rehberlik yapabilmeleri açısından da ikiye ayrılmışlardır. Birinci zümre sürekli cezbe halinde bulunduğu için mürşid olamaz; ikinci zümre normal haldedir ve rehberlik yapma yetkisine sahiptir. Fenâ halinin sürekli olmadığını savunan sûfilere göre ise kişi bekâ haline geçmeden irşadla görevlendirilemez.

İmam-ı Rabbanî'ye Göre Fenâ:

Nakşbendiyye tasavvuf yolunu zamanına kadar olan bilgileri sistematize ederek yeniden tanımlayan İmam-ı Rabbanî olarak ünlenen Ahmed Farûkî SÎrhindî'nin Mektubât adlı ünlü eserinde fenâ makamları ile ilgili birçok husus yer almaktadır.

“Ehlullah, fenâdan ve bekâdan sonra ne görürlerse, onu kendi özlğinde görürler. Marifet yollu elde ettikleri her şeye de, kendi özlğinde arif olurlar. Hayretleri dahi, yine kendi özlğinde olur. Bundan açıkça anlaşılıyor ki: Müşahede, marifet, hayret sadece özdedir; onun dışında bir şey değildir. Bunlardan, yalnız biri özde bulunursa, fenâdan yana haz ve nasib yoktur. Onlardan bir kısmı dışarıda olunca, sonunda gelmesi umulan bekâ nasıl gelsin? Fenâ ve bekâ işindeki mertebelerin nihyeti budur. Ve bu: Mutlak fenâ halidir. Mutlak fenâ ise, diğerlerine göre, daha şümüllüdür. Bekâ durumu dahi, fenâ hali miktarına göre olur. Üstte anlatılan mana icabı olarak, ehlullahtan bazılarının; fenâ ve bekâ ile tahakkuk sonu dışı dönük müşahedeleri vardır.” (Mektubât-ı Rabbanî, 6)

“Bu fenâ işinin nihyeti, öyle bir fenâ halidir ki; zatî tecelli ve seyr-i fillahta tahakkuk sonu gerçekleşir. İrade fenâsı ise., anlatılan fenâ hali şubeleri cümlesinden sayılır.” (Mektubât-ı Rabbanî, 11)

“İradenin fenâ halinin, nazarda dahi sureti zahir oldu: bu makama münasip bazı ilimler, feyiz yollu geldi. Bu fenâ hali ile tahakkuk, ilimlerin feyiz yollu gelmeleri; vahdet ötesi has bir nazarla oldu. Her ne

kadar, bir emr-i mukarrer olarak; vahdet ötesinde nazar yoksa da, hattâ öyle bir nisbet dahi yoktur. Lâkin, o makamın suretini vahdetin ötesinde görmekteyim. Onu her ne zaman, arz etmeye kalksam, yazmaya cesaret bulamıyorum. Yakın mertebesine ulaşıncaya kadar bu böyle kalacak. Onun öyle olduğuna şüphe yoktur.” (Mektubât-ı Rabbanî,11)

“Fenâ olarak anlatılan, ölümden evvelki ölüm gerçekleşmedikçe, mukaddes zata ulaşmak kolay olmaz. Hattâ, havaî enfûsî ilâhlara, (görünmeyen putlara) afakî sayılan batıl mabudlara ibadetten necat dahi mümkün olmaz. Keza, İslâm’ın hakikatına erilemeyeceği gibi; imanın kemale ermesi dahi kolay olmaz. Nerede kaldı ki: Tanı abid kullar zümresine girilsin; evtad zatlar derecesine erilsin. Durum anlatıldığı gibi olmasına rağmen; bu fenâ hali, velâyet mertebelerine atılan ilk adımdır ve işin başında hâsıl olan bir kemal derecesidir.” (Mektubât-ı Rabbanî,21)

“Fenâ derecesinde değişik kademeler olduğundan; şüphesiz, mün-tehiler arasında, marifet derecesinde farklar bulunur. Bir kimsenin fenâ hali, tam manası ile tamam olursa, onun marifeti dahi tam manası ile kemal bulmuş olur. Fenâ derecesi düşük olanların, haliyle marifet dereceleri de düşük olur. Bu kıyas devam edebilir. Fenâ hali, her ne kadar sırf mevhibe ise de; ancak onun mukaddimleri ve ön işleri vardır. Bunlar da, çalışma ile elde edilebilir. Bazıları fenânın hakikatına, bu mukaddimleri ve ön işleri yapmadan erebilir. Bu da, onun hakikî manada: Riyazetlerle mücahedelerle tasfiyesi sonunda olur.” (Mektubât-ı Rabbanî,38)

“Velâyet halinden ibaret olan fenâ ve bekâ devletlerinin husulünden asıl gaye, işte yakîn halinin olmasıdır. Fenâfillah ve bekâbillah lafızlarından; anlatılanın dışında mana çıkarmak murad edenler, yani: Halliyet ve mahalliyet (kulun Allah’a Allah’ın kula gelmesi) vehmi doğuracak sözler söyleyenler, ilhada ve zındıklığa düşmüş olurlar. Halin galebesi ve vaktin sekri olduğunda bir şeyler zuhura gelebilir; böyle bir şeyi sonradan bırakıp geçmek önceki sözden ve halden istiğfar etmek gerekir. İbrahim b. Şeyban şöyle dedi: “Fenâ ve bekâ bilgileri, vahdaniyette ihlâs, ibadette sıhhat üzere devreder. Bunun dışında kalanlar: Zındıklık ve mugalatadır.” O, bu sözleri doğru söylemiştir. Allah, sır-

rının kudsiyetini artırsın. Onun bu sözleri istikametini anlatır. Fenâfillah, Yüce Hakk'ın razı olduğu şeyler içinde yok olmaktır.” (Mektubât-ı Rabbanî,97)

“Deriz ki: Ruhun nefisle birleşmesi, üstteki anlatılan mukaddimeden anlaşılmiş oldu. Bunun için, ancak, ruhun fenâsı nefiste olacak; bekâsı dahi nefiste olacaktır. Hiç şüphe edilmeye ki: Zahirdeki gaflet, batındaki gafletin aynı olmaktadır. Bu içtima ve bu intizam devam edip kaldığı süre böyle olacaktır. Zahirin gafleti olan uyku dahi, aynen batının gafleti durumunu alacaktır. Ne zaman ki, anlatılan intizama hallel gelir; batın, zahirin muhabbetinden yüz çevirir; batınların batınına ikbal eder; önceleri ruha ait olan fenâ ve bekâ dahi zail olup kendisine hakikî bâki Zat'la fenâ ve onunla bekâ hâsıl olursa, işte o zaman, zahirin gafleti batında müessir olamaz.” (Mektubât-ı Rabbanî,99)

“Her ne olursa, olsun; mutlak fenâ husulü olmadan Yüce Hakk'ın müşahedesini tasavvur edilemez. Bu fenâ hali dahi, sülûkün nihayetinde tahakkuk edecektir.” (Mektubât-ı Rabbanî,113)

“Kalbin selâmeti, Yüce Hakk'ın zatından gayrını unutmaya ve kalbden gidermeye kalmıştır. Bu unutma o hadde ulaşmalı ki. Zorla hatırlatılmaya çalışılsa dahi, hatıra gelmemeli. Bu takdirde, başkasını hatırlamanın manası kalmaz. İşbu halet anlatılırken şöyle denir: Kalbin fenâyâ varması yani: Fenâ-i kalb.” (Mektubât-ı Rabbanî,116)

“İster hususî; isterse umumî olsun velâyet, fenâdan ve bekâdan ibarettir. Umumî, demekle, mutlak manâdaki velâyeti, hususi demekle de, Velâyet-i Muhammediyye'yi kastediyoruz.” (Mektubât-ı Rabbanî,135)

“Seyr ü sülûk, hareket-i ilmiyeden ibarettir. Ve bu: Bir keyfiyet mekulesinden olup bir eyniyet hareketine burada yer yoktur. Seyr-i ilallah ise, bir hareketten ibaret olup ilmin alt derecesinden en üst derecesine, buradan dahi daha yüceye gidici olmaktır. Sonra, bütünüyle mümkünün ilimleri toplandıktan her manada zevelden sonra, Vacib Teâlâ'nın ilminde iş nihayet bulur. İşbu anlatılan halet Fenâ olarak adlandırılır.

Seyr-i fillah ise, yine hareket-i ilmiyeden ibarettir. Ama, esma, sıfat, şuun, ibtibarlar, takdisat, tenzihatın vücup mertebelerinden; kendisinden bir ibare ile anlatılamayan, bir işaretle ona işaret edilemeyen, bir isim verilemeyen, kinaye yollu da bahsedilemeyen, hiç bir âlimin

bilemeyeceği, hiç bir müdrikin idrâk edemeyeceği mertebede nihayet bulmaktır. İşbu seyre ise, Bekâ adı verilir.

Seyr-i ilallah ve seyr-i fillah, velâyet makamının özünü tahsil için olup fenâdan ve bekâdan ibarettir.” (Mektubât-1 Rabbanî,144)

Fenânın ve bekânın husulü ile Velâyet-i Muhammediyye husule gelir. (Mektubât-1 Rabbanî, 196)

Velâyet, fenâ ve bekâdan ibarettir. Harika kerametler ve keşifler, az ya da çok olsun velâyetin gereklilikleri arasındadır. (Mektubât-1 Rabbanî,216)

Fenâ: Sivanın unutulması olup idam edilip asla verilmesi değildir. Burada lâzım olan siva yetirilmiş görülmeli; siva hiç bir şey olmayıp ve madum görülmemelidir. (Mektubât-1 Rabbanî, 272)

Dünyayı ve âhireti unutmak, fenâ makamında ve orta hallerde müyesser olur. (Mektubât-1 Rabbanî, 302)

Sübhan Hakk’ın zatından başkasını unutmaktan ibaret olan fenânın manası Hakk’ın gayrına olan mahabbetin zevalidir. (Mektubât-1 Rabbanî, 306)

Fenâ ve bekâ, cezbe ve sülûk yenidir; meşayihin buluşlarındandır. Mevlâna Cami Nefehat’ta şöyle anlattı: “Fenâdan ve bekâdan ilk söz eden Ebu Said Harraz’dır.” (Mektubât-1 Rabbanî,313)

Fenânın hakikati: Yüce Hakk’ın mâsivâsını unutmaktan ibarettir; onun gayrı ile taallukun olmamasıdır. Sine sahasını dahi, nefsin bütün muradlarından ve onun iktiza ettiği şeylerden temizlemektir. (Mektubât-1 Rabbanî, 412)

Sûfiler için muteber olan vuslat, ancak fenâfillah sonunda yüce Hakk’ın mâsivâsını unutarak hâsıl olan bekâbillah makamındadır. (Mektubât-1 Rabbanî,444)

Hakk’ın mâsivâsı ise, iki kısımdır: a) Afâki mâsivâ b)Enfûsî mâsivâ. Afâki olanları unutmak, afâka nisbet edilen husuli ilimlerin zevalinden ibarettir. Enfûsî olanları unutmak ise, enfüse nisbet edilen huzuri ilimlerin zevalinden ibarettir. (Mektubât-1 Rabbanî,464)

Süfiyenin kail olduğu ve velâyeti ikisinden ibaret kıldıkları fenânın ve bekânın manası nedir? Beşeri sıfatların kalkması tasavvur edilmedikçe; fenâ nasıl tasavvur edilir? Bunun için şu cevabı veririm: Velâ-

yette muteber olan fenâ, şuur ve şühud itibarı iledir. Bu dahi, Sübhan Hakk'ın mâsivâsını unutmaktan ibarettir; onun mâsivâsının kalkması değildir.

Fenâ halinin sahibi, çok kere, sekr halinin ağır basmasından dolayı, eşyaya olan şuarsuzluğu, eşyanın olmayışı sanır. Tevehhüm eder ki, yüce Hakk'ın mâsivâsı ortadan kalkmıştır. Bununla da teselli bulur. Ancak Hakk'ın fazlı ile bu makamdan yücelince, ayıklık derecesi ile de teşerrüf edip, bir temyiz sahibi de olunca, bilir ki; bu fenâ, eşyayı unutmak gibidir; eşyanın yok olması değildir. (Mektubât-ı Rabbanî,533)

Şimdi Dîvân-ı Hikmet'te Fenâ ve Fenâfillah kavramının nasıl kullanıldığını **birkaç örnek üzerinden görelim:**

HİKMET-2

Nâm u nişân heç kalmadı “Lâ-Lâ” boldum,
Allah yâdın ayta-ayta “illâ” boldum,
Hâlis bolup muhlis bolup “Lillah” boldum,
Fenâfillâh makâmığa aştım menâ.

(La ilabe illallah zikri ile yokluğa erdim; herşey Allah için oldu ve Fenâfillah makamına ulaştım. Hazret-i Türkistan burada Fenâfillah makamına ulaşmanın sırrının zikrullah olduğunu vurgulamıştır.)

HİKMET-27

Kul Hâce Ahmed nefs tağdın çıkıp aştı,
Fenâfillah makâmığa yavuklaştı,
Yürek bağrım cuş uruban kaynab taşdı,
Bu hal birle yığlab duâ kılay senge.

(Kul Hoca Ahmed, nefs dağını aşarak Fenâfillah makamına yakınlaştı ve o hâlette gönlüm ilahi aşkla dolup taşıtı. Ya Rabbî, işte bu hâl ile dua edeyim Sana. Hazret-i Türkistan burada Fenâfillah makamına ulaşmak için nefs engelini aşmak gerektiğine ancak bunun o kadar da kolay olmadığına işaret etmektedir. Bu mertebeye eren sūfinin gönlünde değişim ortaya çıkacak ve duâların kabul makamına ulaşılacaktır.)

HİKMET-33

Işk yolıda fenâ bolay Hak Bir ü Bar,
Her ne kılsang âşık kılğıl Perverdigâr.
Elkim açıp duâ kılay İzim Cebbâr,
Her ne kılsang âşık kılğıl Perverdigâr.

(Aşk yolunda fenâfillah makamına erdir beni Ya Rab... Allahım, kulunu her neye layık göreceksen gör ama illa ki, âşık eyle...)

HİKMET-64

Başım-tenim tufrak kılıb fenâ bolsam,
Didâr tileb hasretide edâ bolsam,
Ehl-i ayâl hânumândın cüdâ bolsam,
Dostlar Hâcem menge rahmi keler mukin?

(Başım, vücudum toprak eyleyip fenâfillah makamına ersem, cemâlinin hasreti ile yansam ve ehlü iyâlden geçsem, Allah'ın rahmetini umabilir miyim?)

HİKMET-81

Menlik birle tarikatga kirmediler,
Cândın keçmey yolga kadem koymadılar,
Nefs öltürmey, teslim-fenâ bolmadılar,
Ham tamalığ birle yolga kirmeng dostlar.

(Nefsi öldürmeden Hakk'a teslim olup fenâfillah makamına ulaşılmaz.)

HİKMET-87

Kul Hâce Ahmed Yesevi'ning uşbu sözi,
Aceb ermes bakıb körse sırdın közi,
Fenâlık makâmında özning özi,
Fenâlık içre bakıb körer dostlar.

(Fenâfillah makamına ulaşanın sır gözüyle bakıp özünü görmesi hayret verici değildir.)

HİKMET-95

Erenlerni astânesin saklap yatkıl,
Seherlerde çarzarb urub erte kobgıl,
Zâri kılıb fenâ bolub cândın ötgil,
Hakk cemâlin körsetmese damen bolay.

(Hakk'ın cemâlini göreyim dersen, erenlerin eşîğinde yatarak, seherlerde zikretmek için erkenden kalk ve ağlayı ağlayı fenâ olup candan geçmelisin.)

Allah teyu fenâ bolgıl bağring küysün,
Tünler kobub tâat kılğıl Tengri süysün,
Andın songra has buzruklar nazar kılsun,
Hakk cemalin körsetmese damen bolay.

(Allah diyerek fenâ ol ki, bağrın yansın; geceleri kalkıp ibâdet eyle ki, Tanrı sevsin. İşte ondan sonra yolun büyükleri sana Hakk'ın cemâlini göresin diye nazar eylesin.)

HİKMET-114

Âşıklarga bolub Hakning inâyeti,
Bâtın içre açulur keşf u kerâmeti,
Dillerige saçıb her dem Hak rahmeti,
Fenâ bolub mâ'sivadın keçer ermiş.

(Âşıklara Hakk'ın yardımını ulaşıncâ bâtın içerisinde keşf ve kerâmet kapısı açılır, her dem Hakk'ın rahmeti gönüllilerine açılır ve fenâ olup mâ-sivâdan geçerler.)

HİKMET-126

Kul Hâce Ahmed lahed ara makâm tutmay,
“Fenâfillah” makâmıdın yelib ötmey,
Pîr-i muğan katresidin cur'a yutmay,
“Limeallah” makâmığa yetse bolmas.

(Kul Hoca Ahmed ölüp kabre girmeden ve Fenâfillah makamından hızla geçmeden Pîr kadehinden bir damla yutmadan Limeallah makamına geçmek olmaz.)

HİKMET-186

Evliyâlar bu âlemde gedâ boldı,
Keçib ehlu ayâlidin, sivâ boldı,
Cândın keçib didâr üçün, fenâ boldı,
Didâr üçün ölmesburun ölmeyin mü?

(Evliyâlar bu âlemde kul oldular, ehli iyâlden geçip uzaklaştılar, Hakk'ın cemâli için candan geçerek fenâfillah oldular. Hakk'ın cemâline ermek için ben de ölmeden önce ölmeyeyim mi? Hazret-i Türkistan burada fenâfillah yolunu 'ölmeden önce ölüünüz' hadisine işaretle göstermektedir.)

HİKMET-235

Kul Hoca Ahmed, bu dünyânı öttüng bolgay,
Fenâfillâh makâmıga yetting bolgay,
Ma'rifetning deryâsıga batting bolgay,
“Bat!” dediler, ey yarânlar, batmayın mu?

(Kul Hoca Ahmed bu dünyadan geçerek fenâfillah makamına erecek, marifet deryasına batacaksın. “Bat” dediler ey dostlarım batmayayım mı?)

HİKMET-238

Kul Hoca Ahmed, tiling birle aydıng senâ,
Kabûl kılmas, cândın keçib bolmay fenâ,
Közleringdin kan yaş akıb, kılısang duâ,
Andağ kıldı sendin burun ötgen kişi.

(Kul Hoca Ahmed, dilin ile yakardın ama, candan geçip fenâ olmadan Rabbim kabul eylemez. Senden önce geçen kişilerin yaptığı gibi gözlerinden kanlı yaşlar akıtıp duâ etmelisin ki, duâların kabul olunsun.)

HİKMET-244

Hakikatlik ma'suk üçün canım fidâ,
Tâ ölgünçe mihnet tartıb, boldum edâ,
Pervânedek ahker bolub, küldek fenâ,
İnşâallah, Hak nurıga battım menâ.

(Gerçek mâşuk için canım fedâ olsun. Ölünceye kadar mihnet çekip yok oldum, pervâne gibi yanıp kül olarak yok oldum. İnşâallah bu şekilde Hakk'ın nuruna battım.)

HİKMET-246

Muhabbetning derdi tegdi, edâ boldum,
Devâ izleb, eşiklerde gedâ boldum,
Gedâ bolub, fenâ içre fenâ boldum,
Bu dünyâga didâr üçün keldim, dostlar!

(Muhabbetin derdi değdi, yok oldum, çare arayıp kapılarda kul oldum, kul olduktan sonra fenâ içre fenâ oldum. Bu dünyaya Hakk'ın cemâline hak kazanmak için geldim dostlar! Hazret-i Türkistan burada 'fenâ içre fenâ' sözüyle fenâ mertebelerinin iççeliğine işaret etmektedir.)

Tasavvufta ‘Bekâ’ Kavramı ve Yesevî Hikmetlerine Yansımaları

Allah’ın varlığının sonsuzluğunu ifade eden kelâm terimi olup kelime olarak Arapça, ilk haliyle devam edip gitme, sona ermemiş, bir halde sürekli oluş gibi mânâları ihtiva eder. Sözlükte “sebat ve devam etmek, kesintiye uğramadan geleceğe doğru sürüp gitmek” anlamına gelen bekâ, terim olarak Allah Teâlâ’nın varlığına herhangi bir yokluğun gelemeyeceği (fenânın selbi) mânâsını taşır; kavram olarak fenâ’nın zıddıdır.

Kur’an’da bekâ sıfatı Allah’a nisbet edilir. (Tâhâ 20/73; er-Rahmân 55/27) Ayrıca Kur’an’da Allah’ın bekâ sıfatını ölümsüzlük, fenâ bulmamak gibi kavramlarla ifade eden başka âyetler de (el-Furkan 25/58; el-Kasas 28/88) mevcuttur.

Tasavvufta bekâ kavramı, kulun, Allah’ın her şeyin üzerinde olduğunu görmesidir. Kulun kendinde olandan geçip, Allah’a ait olanla bekâyâ ermesi yüce bir makamdır. Bekâ ehli zâhirde kul, bâtında özgürdür. (es-Sufi, 1982, s.80)

Bekâ, eşyanın tamamının kul için tek şey haline gelmesi ve tüm hareketlerinin Allah’a muhalefet değil muvafakat halinde bulunmasıdır. Sûfiler, bu mânâda olmak üzere, kişinin kendi özelliklerinden geçip, Allah’ın özelliklerinde bekâyâ ermesini hedefler. Allah’la bakî olan (bâkibillah) kişi, nefsinden fenâyâ ermiştir. Bir şey yaptığı zaman, sadece ve sadece Allah rızası için yapar. (Cebecioğlu, 2004, s.81)

Bekâ’da, kulun kendi nefsinin kötü yanlarını, tasfiye etmesi ve iyi ahlâk ile, yani Allah’ın razı olduğu huylarla süslenmesine de Bekâbillah (=Allah’la bekâ) denir.

Bekâ, süreklilik anlamı taşır. Bekâ, yolun ve vuslatın tasdikıyla, baştaki kulluğa dönmektir. Bekâ ehli zâhirde kul, bâtında özgür; zâhirde karanlık, bâtında aydınlık; zâhirde ayık, bâtında sarhoştur.

Bekâ, âlemin yaratıcısı olan Allah’ın ezelden beri mevcudiyeti yani kıdem sıfatı ile yakından ilgilidir. Ezelden beri mevcut olan Allah’ın geleceğe doğru da sonsuz olarak var olacağını kabul etmek mantık bakımından zorunludur. “Zeval bulmaz, ölmez” mânâlarına gelen lâ-

yezâl ve lâyemût lafızları da Cenâb-ı Hakk'ın bekâ sıfatını ifade için kullanılmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'de her canlının öleceği (Âl-i İmrân 3/185) ve her şeyin helâk olacağı (el-Kasas 28/88) ifade edilmektedir. Ölümsüzlük ve değişmezlik anlamına gelen bekâ ise sadece Allah'a mahsustur.

İmam-ı Rabbanî'ye Göre Bekâ:

Bekâbillah makamı, salikin kendi, özünü Hakk'ın aynı bilmektir. Bu bekâ, bazılarında cezbe makamında; fenâyâ benzeyen istihlâk ve izmihlalden sonra müyesser olur. (Mektubât-ı Rabbanî,30)

Bekâbillah mutlak fenâdan sonra müyesser olur. Vâsıl olan kâmil, muntehi ise, fânifillah ve bâkibillah olmuştur.

Bekâbillah, salikin kendini Sübhan Hakk'ın aynı bulması sanılmamalıdır. Bekâbillah öyle bir şeydir ki, mutlak fenâdan sonra müyesser olur. (Mektubât-ı Rabbanî,285)

Mutlak fenâdan ve sülûkün nihayetinden sonra bekâyâ gelince, bunun menşei, ayıklık ve marifetin mebdeidir. O yerde, sekrim medhali yoktur. Fenâ haletinde iken, salikten kaybolanlar, asalet boyasına boyanmak sureti ile bütünüyle Bekâbillah halinde geri döner. (Mektubât-ı Rabbanî,290)

Bekâbillahta tasavvur edilen müşahede, "Benimle duyar ve benimle görür..." manâsına gelen kudsî hadisle ifade edilen makamdır. (Mektubât-ı Rabbanî,277)

Bekâbillah ruhun fenâ hulup Hakkanî vücud ile bekâ bulmasından sonradır. (Mektubât-ı Rabbanî,287)

Sufiler katında muteber olan vuslat, ancak fenâfillah sonunda, yüce Hakk'ın mâsivâsını unutarak hâsıl olan bekâbillah makamındadır. (Mektubât-ı Rabbanî,444)

Şimdi de Divân-ı Hikmet'te Bekâ ve Bekâbillah kavramının nasıl kullanıldığını birkaç örnek üzerinden görelim:

HİKMET-60

Zâkirlerge va'de kıldı Kadir Hüdâ,

Gor içinde âtâ kıldı hûr u likâ,

Zâkirlerni turar câyı darül-bekâ,
Keling yığlıng zâkir kullar zikir aytaylık.

*(Kadir Hüda zahidlere ahirette cemâlini ve hurileri vaad eylemiştir.
Zâkirlerin varacağı yer Bekâ yurdudur. Gelin zâkir kullar gelin, zikir
söyleyelim.)*

HİKMET-122

“Limeallah” makâmıga barmagunça,
“En temûtu” sarayığa kirmegünçe,
“Fenâfillah” deryasıga çommagunça,
“Bekâbillah” gevheridin alsa bolmas.

*(Limeallah makâmına varmadıkça, ‘ölmeden önce ölünüz’ sarayına
girmedikçe, “Fenâfillah” deryasına batmadıkça “Bekâbillah” gevherinden
almak olmaz. Hazret-i Türkistan burada “Bekâbillah” makamının “Fenâ-
fillah” makamının ötesinde olduğunu işaret etmektedir.)*

HİKMET-138

“Elest” hamrın kimge berse oşal sâki
Bilâ-müdâm içip asrar mengü bâkî
Tenin cânın küydürüb şevk ihrâkı
İçden küyer yıkılıb hem kül bolur.

*(Elest şarabını o sâki her kime verse sonsuza kadar içip bekâya varana
kadar gizler. Bedenini ve canını şevk ateşi yakar ve içeriden yanıp yıkılır
ve sonuçta kül olur.)*

HİKMET-185

Vâ-deriğâ, keçti ümrim, kaldı bekâ,
Yigitligim yeldek ötti, suvdek aka.
Miskinlikni makâmıda yırtıp yaka,
Tutub tevbe otı birlen küymeyin mü?

*(Vah yazık ki, bekâya eremeden ömrüm geçti, su gibi akarak, yigitliği yel
gibi geçti. Fakirlik makamında yakamı yırtıp tevbe ateşi ile yanmayayım mı?)*

HİKMET-190

Şeki yoktur, kıyamet kün kelür, dostlar,
“La uksimu bi yevmil-kıyameh” deb aytmadı mu?
Özin Bâkî, özgelerni fânî biling,
“Küllü şey’in helikün” deb aytmadı mu?

(Hiç şüphesiz, kıyamet günü gelir dostlar, “La uksimu bi yevmil-kıyameh” demedi mi? Sadece Allah’ı bâki, başkalarını fâni bilin diye “Küllü şey’in helikün” diye söylemedi mi? Hazret-i Türkistan burada Allah gayrı herşeyin fâni olduğunu, gerçek bâki olanın ancak Hakk olduğunu söylemektedir.)

HİKMET-203

Sıdk birlen gâfil hergiz tevbe kılmas,
Essiz ümrin gâfil keçrür hergiz toymas.
Ümrüng, min işansang bâkî bolmas,
Tevbe teyu tevbe tonın kiygüm kelür.

(Gafil sıdk ile asla tevbe eylemez. Böylece ömrünü geçirir, asla doymaz. Bin dilesen de ömrün bâki olmaz. Tevbe diye, tevbe elbisesini giyesim gelir.)

HİKMET-213

Melûl boldı bu köngüller, eyâ dostlar,
Tınglasangız razın sizge açarbız â.
Vefası yok yalgancıdur uşbu dünya,
Köngül kezib bâkî sözni açarbız â.

(Mahzun oldu bu gönüller ey dostlar; dinlerseniz size derdimi açayım; yalancı bu dünyanın vefâsı yoktur. Gönül gezip bâki olan sözü açalım, isterseniz.)

HİKMET-224

Bekâbillâh makâmın kılub cândın keçerlar,
Fenâfillâh bolganlar ol menzilge koçarlar.
Bekâlıkı şarâbı, ne huş tatlığ şarâb ol,
Sırdın ma’ni tuyganlar ol şarâbdın içerler.

(Bekâbillah makamına erip candan geçerler, fenâfillah olanlar o menzile ulaşırlar. Bekâbillah olmanın şarabı çok tatlıdır. Sırrın manâsına erenler o şarabdan içerler.)

SONUÇ

Verdiğimiz sınırlı sayıdaki hikmet kıtalarından da anlaşıldığı üzere Hoca Ahmed Yesevî, Dîvân-ı Hikmet’inde *Fenâ* ve *Bekâ* gibi tasavvufun en girift konularını en anlaşılabilir bir şekilde sunabilme başarısına ulaşmıştır. Erişilmesi hiç de kolay olmayan bu başarıya ulaşan bir kül-

liyâtı, bütünüyle “*kuru, didaktik manzumeler dizgesi*” olarak vasıflandırılmak insafsızlık olacaktır. Dîvân-ı Hikmet’in yapılacak derinlikli içerik analizi ile sadece bu kavramların değil daha pek çok tasavvufî sırrın da Yesevî hikmetlerinde yüz gösterdiği anlaşılacaktır. Yeter ki, Hakk’ın cemâline vuslata ulaştıracak yollar açılsın, vuslata engel haline gelen nefsanî ve zâhirî perdeler aradan kaldırılabilsin.

KAYNAKLAR

- Ahmed, Yesevî, Divân-ı Hikmet, (Türkçe’ye Aktaran: Hayati Bice), TDV Yay., 6. Basım, 2010. (*Metindeki Hikmet alıntılarında verilen kıtanın yer aldığı Hikmet sıralaması bu esere göre yapılmıştır.*)
- Cebecioğlu, Ethem, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Anka Yay., 2004.
- Eraslan Kemal, Divân-ı Hikmet’ten Seçmeler, Kültür Bakanlığı, 1000 Temel Eser serisi: 98, (2. Baskı), 1991.
- es-Sûfi, Abdulkadir, Tasavvuf Yolunda 100 Basamak, Yeryüzü Yay., 1982.
- Köprülü Fuad, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, DİB Yay., 6. Baskı, 1976.
- Sirhindî, Ahmed Farûkî, Mektubât-ı Rabbanî, Çev. Abdulkadir Akçiçek, Merve Yay., 1995. (*Metindeki Mektubât-ı Rabbanî alıntıları bu neşirdeki mektup numarası ile verilmiştir.*)
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Fenâ maddesi: Mustafa Kara, Bekâ maddesi: Metin Yurdagür)

IV. OTURUM/Salon A

“Tasavvufî Açıdan Yesevî/Yesevilik”

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Selahattin TURAN

Prof. Dr. Rahmi KARAKUŞ

Divan-ı Hikmet'e Göre Kişi Olmanın Şartları: Bazı Temel Tasavvuf
Terimlerinin Anlamı

Divan-ı Hikmet'e Göre Kişi Olmanın Şartları: Bazı Temel Tasavvuf Terimlerinin Anlamı

RAHMI KARAKUŞ*

ÖZ

İnsan-toplum birlikteliği değişik maksatlarla ayrı ayrı ele alınsa bile varoluşu itibarıyla tam bir birlik gösterir. Bu birlik fiziki manada olduğu kadar insanın ruhi-manevi ya da hem zihin ve hem de zihinsel her etkinliği için geçerlidir. Kısacası insan, toplumda insan olur ve toplum da insanlardan oluşur. Fakat bu birliktelikte bazen toplumun bazen insanın etkinlik derecesi mevki bakımından farklılaşabilir. Nitekim kurucu kişiliklerin kendi toplumlarını aşan ve sonrası için belirleyici olan yönleri söz konusudur. Bunlar kişi kavramının tam karşılığı olacak örnek fertlerdir. Bazıları da toplumunun her şeyi ile bendedi olup onun hayatini sağlarlar. Bu fertler ise daha ziyade kimlikleri ile varolurlar. Medeniyetin temel değerleri söz konusu olduğunda tarihte kurucu kişi olma vasfı ile ünlenmiş kişilerin özel bir önemi vardır. Çünkü kişi olma sürece değerleri hazmedip yaşamayı gerektirir. Bu yaşama başkaları için örnek olduğu kadar yeni bir yapılanmanın tekil örneği olur. Fakat değerleri içselleştirme zorlu bir süreç olup mistik mezheplerin (tarikât) bu amaç için uygulamalı eğitim verdiklerini söyleyebiliriz. Tarih boyunca tarikâtlar aralarındaki nüanslara rağmen bu süreçte müşterek bir

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi

takım kavram ve ilkeleri benimsemişlerdir. Bunların kişi olma bakımından önemli bir işlevleri vardır ve bu kavram ve ilkelerin kişi olma gerekleri itibarıyla günümüze tercüme edilmesi gerekir. Özellikle bazı terimlerde, çağrışımlarından azade bir şekilde anlaşıldığında kişi olmanın evrensel gereklerini görebiliriz. Ahmet Yesevi de kendi sonrasındaki toplumsal yapının kurucu ve yaşatıcısı olacak kişilere dair ön gördüğü bir modeli dile getirmiştir. Divan-ı Hikmet'te tasavvufun bir takım karakteristik kavramlarını bazı benzetmelerle tekrar tekrar izah eden Yesevi'nin *yetkin insan=insan-ı kâmil=kişi* programının günümüzde de geçerli olduğunu söylemek mümkündür.

Anahtar terimler: Yesevi, şeriat, sufi, kamil insan, birey, kişi

Düşünce tarihinde insan ve topluluk hayatının ilişki durumuna ve birbirleri için gerekliliğine dair çok şey söylenmiş olduğunu, insan ve toplumu konu edinen bilimlerin hasılasını dikkate alarak denilebilir ki birey ve toplum bir birini oluşturan, biçimlendiren, yönlendiren, devam ettiren ve bu sebeple birbirinin gerekleri durumundaki tek bir varoluşun iki cephesi gibi görülebilirler. Birbirinden tecrid edilemeyen bu varoluşun etken edilgeni birey ve toplum için derecelense de nihayetinde her ferd toplumun inşasında etken olduğu gibi aynı zamanda toplumunu yaşar. Onu hem üretir hem de onun tarafından üretilir. Bu açıdan bakıldığında bireyin toplumundan, toplumun onu oluşturan bireylerinden yalıtılması mümkün değildir. Fakat bu iç içelik, biraz önce ifade edildiği gibi öncelik ve derecelenme bakımından değişkenliğe açıktır. Diğer bir ifade ile bireyin çocukluktan yetişkinliğe evrilmesinde toplumsal olana karşı daha fazla edilgen olduğundan bahsedebileceğimiz gibi, yetkin insan(kişi) seviyesinde bu edilgenlik durumu tersine dönebilir. Yetkin insandan sıradan insana farklı gereklerle derecelendirilmiş kişiliklerin durumu da aynı şekilde mütalaa edilebilir. Kısacası toplumsal hayatı etkilemede bazı bireylerin diğerlerine göre öne geçtiğine tarih boyunca şahitlik ediyoruz. Bu kişiler diğerlerini daha fazla etkileyerek, etkilerinin asırlarca devam ettirebilmektedirler.

Bu insanlar bazen bir sanat dalında bazen bir bilim alanında bazen de hayatın bütünü için içten ve dıştan şekillendirici, anlam verici bir etkilik kazanırlar. Medeniyet dairemizde bu insanlar peygamberdir, alimdir, sufidir, hakimdir, velidir, bilgedir, ariftir. Ya da veciz bir tarif ihtiyacı olduğunda insan gibi insandır, adam gibi adamdır, özü sözü birdir, vb. Geleneğin benzerlerinden temyiz ettiği bu insanlar ayrıntılarını bir tarafa bıraktığımızda ahlaki bakımdan önemsenen, değer dünyası karar bulmuş felsefi manada kişi kültür içindeki çağrışımlarına göndermede bulunmak istenirse 'sahici insan' deyişine uygun bireylerdir. Nasıl birisidir sahici insan? Kısaca kendi şartlarında kişi olmuş olandır. Kişi ve kişilik etrafında söylenenlerin ortalama halini dikkate alarak denebilir ki inandıklarını gerekçelendirmiş, gerekçelendirdiklerini yaşamış, yaşadıklarını üstlenmiş birisidir. Kendisine karşı sorumlu olduğu gibi insanlığa ve varlığa karşı da sorumluluğunu idrak ederek hayatını ve -maddi ve manevi -yaşarken kazandıklarını paylaşmanın varoluş şartı olduğunu hazmetmiş biridir. Yanlıştan koruyan, yapılması gerekeni, yapılması gerekenin nasıl yapılacağını ve her zaman yapılacak bir şey olduğunu hatırlatan, vicdan sahibidir. Kişi olmanın ayrıntılarını Yesevi'nin Hikmet'indeki tasvirlerine dair değerlendirmelerle bırakarak uygun olacaktır. Çünkü kişi olma adına söylenenlerin nihayetinde subjektif bir yönü unutulmamalıdır. Mesela ilkçağ düşünürlerinin kişi için uygun buldukları vasıflarda çilecilikten hazcılığa uzanan bir değerlendirme çeşitliliği görürüz. Bu durumda bazen kişi hakkında söylenenler idealize edilmiş birey, gerçekleştirilmesi istenenlere meşruiyet kazandıracak çerçeve konumu kazanabilirler. Kısaca bugün felsefeden ayrı olarak kişilik tiplerinden bahseden psikolog ve psikiyatrisiler teorilerini ve çeşitlendirmelerini tadil ede ede mesele ile ilgili mütalaayı iletirmektedirler.¹ Fakat yine de kişi dendiğinde sorumluluk duygusuna sahip özgür kararları ile eylemde bulunan değer dünyasını içselleştirmiş, dünya ve 'öteki' ile ilişkisini benimsediği değerler ile tutarlı bir şekilde sürdüren, duygu ve düşünce dünyası karar bulmuş bireyler

¹ Feriha Baymur, Genel Psikoloji, İnkılâp ve Aka Basımevi, 5. Baskı, İstanbul, 1983, s.258-260

hatıra gelecektir. Çalışmanın kişiden kastı psikolojideki tepkilerinin toplamı manasıyla birey ya da Freud'un temel yapıları ile bir çatışma durumu ya da Kant'daki vurgu ile özgürce yönelmiş eylem varlığı ya da bağlanışlarını fark ederek kendini somutlaştırmak isteyen ben şeklinde değil belki bütün bu tespitlerin belli bir derecede yer aldığı bütünlüklü bir ahlaki özne bir kavrayışı olacaktır.²

Bireyin ahlaklanmasında bilgi ve eylem ayrılığı veya ilişkisizliğini esas almak yerine 'eylembilgi' denebilecek önce taklit sonra örnek alma sürecinden bahsedebiliriz. Değişik derecelerde gerçekleştirilen taklit vasıtasıyla, deneme ve algılama benzeri ilişkiye benzer bir kazanım söz konusudur. Eğitimde istendik davranış kavramı ile ifade edilen ve bireyin doğasına iliştirilen bu kazanımın güvene dayalı bir bağlılıkla gerçekleştirebildiği açıktır. Fakat bunun Gazali'nin dediği gibi mukallitliğini değişik yaşama durumlarında fark eden birey, bir varoluş krizine düşecektir. Bu krizin aşılması, kazandıkları ile kendini ayıran ya da kendine kendinden bakıp şaşırın ve şaşkınlaşın yaşama durumunun ve tekrar varlık bütünlüğünün kazanılması gerekir. Burada artık taklit edilen değil örnek alınan bireyle ilişki durumu başlar. Taklit yolu ile inşa edilmiş ben dağılmış olmakla birlikte hatırası yeni benin inşası için varlık değerinin göstergesi olma kıymetindedir. Güçlü ve gerçek olduğu düşünülmüş o halin güç ve gerçek hakkında bir kıstas olma özelliği ile hatırlanması yeni gerçeklik kavrayışının isabeti için kişinin kendinde taşıdığı en güvenilir referans noktası olur. Örnek alınan, ilk sorumluluk tecrübesi olması yanında bilerek isteyerek bağlanılan ve bu nedenle özgürlüğünüzü ve dolayısıyla sınırlarınızı fark ettiğiniz bir ilişki durumu yaşatır. Örnek alınanda değerlerin somutlaşması değerlerin birbirine nasıl içerdiği idrak edilip benliğe ulanır. Bağlılık devam ettikçe taklitteki değişik derecelere benzer örnek alma süreçleri yaşanır. Bu sürecin taşıyıcısı değerlerin ve duyguların kendisinde teklediği veya başa hiç hiçbir değer ve duyguya imkan tanımayan aşktır. Aşık değer ve duyguları bakımından tam bir muvahhittir. Aşığın maşuku ile ilişkisin-

² Bedia Akarsu, Max Scheler'de Kişil Problemi, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1962.

de cesarete, fedakarlığa, cömertliğe, şefkate, dostluğa, izzete, v.d. ihtiyacı yoktur. Aşkın biricik dileği vuslat ve vahdettir. Bir olmaktır. Başka bir deyişle bağıllık sonunda bağlanan ile bağlanılanın homojenleşmesi gibi bir yekparelik kazanır.

Yesevi'nin hikmetlerinde kişi olma sürecini kavramaya çalışırken sözlerinin ve çalışma konusunun iç içe geçmiş anlam çerçevelerine yerleşik olduğunu hatırdan çıkarmamak gerekiyor. Tartışmaksızın kabul edilen bir dış çerçeve olması bakımından İslamiyet birinci belirleyen, ikincisi ise sufi düşüncenin benimsediği kadar da olsa bilim felsefe birikimi ile tasavvuf ve sufi düşüncenin öncüleri olan şeyhler, veliler, Allah dostları, mürşitlerdir. Hikmetlerde anlam taşıyıcı temel kavramlar genelden başlayarak özelleşirler: Önce şariat sonra tarikat, önce Peygamber sonra mürşit, önce ayet ve hadis sonra hikmetli söz. Bu aynı zamanda kabulleri, değerli olanı, zorun olduğu düşünüleni olanı belirler. Bu nedenle 'Bir ve Var'ım' dediği hak, sonraki her varın ve sözün belirleyenidir. Yaşamak, bilmek, olmak vb. söz konusu olduğunda esas olan O'dur. Dışındaki her şey ona göre araçtır, yöntemdir, vasıta, mevzidir veya onun zuhur mahallidir. Fakat onun hakkında söylenebilecek olan 'Bir- Var'dır. Onun dışındaki tüm talepler geçicidir veya onunla gerçektir. Bireyde hakka tutkun olmak, hakkı istemek tahakkuk ettiği zaman kişi olma süreci başlamış demektir. Yesevi'de bu başlangıç biçimi geleneksel söylem biçimine atıfta bulunarak geçilebilir. Fakat kişi yolcuğunda Hak ve Aşk birlikteliği söz konusudur. Başka bir ifade ile hakkı fark ediş aşk haliyle başlar ve bu devam eden bir haldir. Hakka aşk nasıl başlar? Yesevi'nin hikmetlerinde bu hususla ilgili açık bir başlangıç açıklamasına rastlanmaz.³ Geleneksel söylemin seçilmişlik vurgusu, emanetini teslim alıp hikmet söyleyişi, hakkı talep konusunda kişisel gayretinden başka ve daha üstün bir vazifelendiriliş

³ Birdenbire durduğum yerde bütün ulular/Hakk aşkın gönlüm içine saldı dostlar
Hızır Babam hazır olup lütfederek/Yardım edip, elim tutup aldı dostlar(5)
Hakikatin anlamına yeten kişi/Şaşkın tutuşup yanar içi dışı(12)
Ahmet Yesevi, Divan-ı Hikmet, haz. Hayati Bice, TDV yayınları, 6. Baskı, Ankara 2010. Eser bundan sonra DH kısaltması ile kullanılacaktır.

söylemi bu yola girişinin niteliğini belirler. Bu konuda belirsizlik hakimdir.⁴ Fakat o hem yönelmiş hem de yöneltmiştir. Diğer taraftan yaşanması son derece güç olan⁵ bu halin talep edilmesi tavsiye edilmez.⁶ Ancak kişinin zihnini ve gönlünü Bir Var'a bağlamasında keskin bir karar vermiş olma durumu veya yaşayama biçiminde keskin bir hat değiştirme kendisini gösterir. Geleneksel terminoloji ile bu tövbedir. Tövbe bireyin kendine yaptığı bir itirafıdır.⁷ Bu itiraf bireyin o zamana kadar yaptıklarını fark etmesi, değeri ile birlikte kabul etmesi ve yeni bir değer dünyasına geçiş anlamı taşır. Böylece değerli olanlar değişmiş, yaşama çerçevesi ve mahiyeti değiştirilmiştir. Benliği büyütme-ten vazgeçip⁸ Bir-Var'a yönelinmiştir. Tövbe benliği ayrı bir varolan şeklinde vehmetmekten çıkıp onu hakkın parçası haline getirmek kararıdır. Kişi olma serüveninde bireyin bu keskin kararı aynı zamanda özgürlüğe geçiş manasına da gelir.⁹ Zira bağlanılan artık Bir-Var'dır.

⁴ Hakk'ı bulanın özü gizli, sözü gizli (DH-2)

⁵ Aşk makamı türlü makam, aklın ermez/Baştan ayağa zorluk, cefa, sıkıntı gitmez; Melâmetler, ihanetler eylese, geçmez;/Lâmekân'da Hak tan dersler aldım ben işte.

Aşk belâsı başa düşse, ağlar eyler/Aklın alıp, şaşkın kılıp, hayran eyler
Gönül gözü açıldıktan sonra giryan eyler/Lâmekân'da Hak'tan dersler aldım ben işte. (DH-17)

⁶ Âşık işi kolay değil; eyleme heves

....

Âşıklağın kolay işi, baş verme/Mansur gibi kendinden geçip can verme
“Mutu kabte en temutu” toprak olma/Âşıklar ölmeden önce ölür imiş. (DH-108)

⁷ Bu yolun lezzetini bilmeyenler/Öz yakasın tutup tevbe etmeyenler
Dünyalığına mağrur olup yürüyenler/Hayvandır, belki ondan beter imiş (DH-107)

⁸ Kul Hoca Ahmed nefsdan büyük bela olmaz/Yol üstünde toprak olsam kâfir olmaz

Yer ve gökten yemek versem asla doymaz/Elimi tutup yola koy “Ente'l-Hâdi”
(DH-22)

⁹ İlahi pak Zat'ının hürmetinden/Uzaklaştır bizi şeytanın sıkıntısından
İlahi herkesi kulluğa has eyle/Beni benden alıp bir kez özgür eyle
Bana tevfik suyundan Sen içir/Kerem ile günahım affeyle

Varoluş çerçevesi değiştiğinden gidilecek yol ve bu yolun işaret ve yolcuları da değişmiştir. Yolun inşasını Hz. Peygamber yapmıştır ve bu yolda en önemli kazanımlardan biri tövbe ile başlayan kararın devam ettirilmesidir. Karar imandır ve onun verdiği aydınlık ile yola devam edilir.¹⁰ Bu aydınlatıcının güçlü kalmasını sağlayanlar vasıtalarından biri ibadetlerdir. İbadetler kişinin kendine dönmesi, yöneldiği, bağlandığı varlık alanının hatırlanmasıdır.¹¹

İnsanın bu dünyadaki hayat serüvenini veya daha özel haliyle kişi olma sürecini en iyi yansıtan benzetme yolda olmak ve yolcu olmak olsa gerek. Yol ve yolcu doğum ve ölüm noktaları arasında izah için olduğu kadar bu süreçte bize yardım ve rehberlik edenler için de uygun bir açıklama aracı olurlar. Türkçe'nin hayat ve yol deyişleri zengindir. Yolculuk sıkıntılıdır. Yolculukta en çok ihtiyaç duyulan rehber veya yoldaştır, yol arkadaşıdır. Sufi terminolojinin şeriat ve tarikatı da aynı benzetme ile ele alınmaya uygundur. Bu terimler yol anlamına gelirler. Diğer sufilerde olduğu gibi Yesevi'de de hakka ulaşma şeriat ile başlar ve tarikat ile devam eder. Şeriat yolunun kurucusu ve rehberi Hz. Peygamberdir ve bu yolun refikidir. Tarikat ise bu yolun içindeki başka bir yoldur. Burada da erenler, pir, mürşit, şeyh yolu kurmuş ve yoldaşlığı üstlenmiştir. Söz konusu iki yolun birlikteliği veya daha doğru ifadesi ile iç içeliği esastır. Bu duruma sufiler özen gösterirler. Nitekim Yesevi'de de şeraihsiz tarikat faydasız bulunur. Ancak kişi olma sürecinde şeriat kavramını ibadetler manzumesi şeklinde anlamak yanında bir değer çerçevesi şeklinde de anlamak gerekir. Yesevi için şeriat "İman postu" olup şeriatın esasını kavrayarak yaşama dileyeninin tarikata dahil olması gerekir. Zira hak ile yaşamının tahakkuku bu sayede olacak-

Ki bilmeden sayısız günah işledim/Gönülleri yıkıp mahzun eyledim

Ki her asi rahmete layıktır/Gel ey Ahmed duaya ol muvafık (DH-32)

¹⁰ Sen bağışla günahım seher vakti olanda.

İman mumunu yandırsan, ruh kuşunu tutuştursan, (DH-93)

¹¹ Cahil kimse namazın kadrini nereden bilir/Her namazda iman baştan tazelenir

...

Hakkâ yakın olayım desen ibadet eyle/İbadet eyleyen Hakk'a yakın olur olmalı.
(DH-104)

tır¹² Bu hususta biricik yol gösterici, Hz. Peygamber olup diğer insani vasıfları ile de ayrıcalıklı bir mevkide yer alır.¹³ O saadet, ganimet ve inayettir.¹⁴ İnsanın hayat/kişi olma serüveninde yolu belirginleştirip kolaylaştırmış ve işaret taşlarını yerleştirmiştir. Bu tabloda tüm insanlığa yönelmiş açık bir ahlaki yetkinlik görünür. Yapılması gereken bu izleri takip etmektir.¹⁵ Söz konusu hayatın mümkün en yetkin biçimde yaşanmasını talep eden için ise yeni bir yol ve yoldaş gerekir. Yaşamak değerler manzumesi içinde mümkün ise bunun her daim güncel olması ve bireyselleştirilebilmesi gerekir. Başka bir deyişle değerler içeriği bakımında icra edileceği zaman ve zemine irtibatı lazımdır. Yani onun çağının ve onu icra edecek bireyin tavrına intibakı gerekir. Burada söylenmeye çalışılan değerlerin evrensel ancak onların icrasının tarihsel ve öznel nitelikte olduğudur. Adalet, şefkat, dostluk erdemleri bütün insanları olumlu bulduğu erdemlerdir, ancak kimin nerde ne için, kime ve nasıl adil, şefkatli, dost olacağına bilgisi yazılmış değildir. Her birey

¹² İman postu şeriattır, aslı tarikat/Tarikata giren Hak'tan pay aldı dostlar. (DH-5)

¹³ Garip ile yetime mürüvvetli Muhammed./Yoldan azan günahkâra hidayetli Muhammed;

Muhtaç düşse herkese, kifayetli Muhammed./Ebu Cehl ve Ebu Leheb'e siyasetli Muhammed;

Melâmetin sabunu, selâmetli Muhammed./Namaz, oruç kılıcı , ibadetli Muhammed ;

Dinmeyip tesbih söyleyici, riyazetli Muhammed./Lanetli, lanetlenmi şeytana siyasetli Muhammed;

Şeriatın yoluna inayetli Muhammed./Tarikate yol gösterici, iradetli Muhammed;

Hakikate mukteda, icazetli Muhammed./Dualar müstecap, icabetli Muhammed;

Kötülüğe iyilik, kerametli Muhammed./Tevfik veren zâlime, celaletli Muhammed (DH-40)

¹⁴ Heyhat heyhat saadettir o Mustafa/Heyhat heyhat ganimettir o Mustafa

Heyhat heyhat inayettir o Mustafa/Kimler için geldi Rasul bildiniz mi?

Kul Hoca Ahmed söyler sözünle dilim kefa/Ümmetlerim eyle vefa kılma cefa
Ümmetine böyle dedi Hakk Mustafa/Kimler için geldi Rasul bildiniz mi? (DH-38)

¹⁵ Erenlerin yaptıkların hem sen de yap/Hizmet eyleyen sonunda murad bulur dostlar

bunu, Aristo gibi söylersek yapa yapa kazanır. Başlangıçta taklit daha sonra örnek alma şeklinde seyreden erdemlerin icrası aynı zamanda bireyi iç dünyası bakımından dönüştürür. Fakat erdemlerin yönelmişlikle başlayan icrasında konumumuzu ve yolumuzu korumak belli bir dereceye kadar kendi kendimize yapamadığımız bir değerlendirmedir. Değer dünyasının kazanılmasında kendisi değer olmuş bir öncü ile yola çıkmanın avantajı budur. Aksi durumda tehlikeler söz konusudur.¹⁶ Sufi terminoloji ile şeraihsiz tarikat olamayacağı gibi tarikatsız hakikat -güncellenmiş değer içeriği- de mümkün değildir. Şeriat büyük bir bostan, tarikat ise bu bostanın gülistanı mesabesindedir.¹⁷ Hak kavrayışının tebeyün edip pratik edildiği ilk yaşama çerçevesi şeriat ve bu şeriatın kılavuzluğunda güncellenmiş hali ise tarikattır. Ancak çerçevenilmiş bu yolculukların her dem gerçekleşmesi için canlı bir hakikat ve marifet gerekir.¹⁸ Hakikat ve marifetin varlığı ise bireyde mümkündür. Bu varoluşun somutluk kazandığı uygulamaların zaman içinde yol işaretleri halinde kalması ve bunların hakikate ve marifete işaret dışında kendilerinin hakikat ve marifet sayılmaları da mümkündür ki -benzetme hoş görülürse- ile yemeğin kendisi değil kokusu veya resmini yemek saymak ya da ateşin sesi veya hayali ile ısınmak gibidir.

¹⁶ Kervan eğer göçer olsa, azık alır/Kâr ve zarar olduğunu orada bilir;
Azıksız yola giren yolda kalır/Yükünü yükleyip yola giren kalmaz imi .
Yükünü yükleyip yola giren yiğit olur;/K lavuzsuz yola giren şaşkın olur
Yolbaşçısı, yolu gören kervan olur;/Yol görmeden kervan adım atmaz imiş. (DH-111)

¹⁷ Şeriatning bostanıda cevlan kıldım/Tarikatning gülsarında seyran kıldım
Hakikatdın kanat tutub tayran kıldım/Marifetning eşigini açtım dostlar. (DH-19)

¹⁸ Tarikate şeraihsiz girenlerin/Şeytan gelip imanını alır imiş .
Bu yolu pirsiz iddia eyleyenleri/Şaşkın olup ara yolda kalır imi.
Tarikate siyasetli mürşid gerek;/O mürşide itikatli mürid gerek;
Hizmet kılıp Pir rızasın bulmak gerek;/Böyle âşık Hak tan pay alır imiş.

...

Şeriatı, tarikati bileyim desen,/Tarikati hakikate ulayım desen,
Bu dünyadan inci ve cevher alayım desen,/Candan geçen seçkinleri alır imiş.
(DH-109)

Kısacası Yesevi'de insanın bağlanma ihtiyacının en keskin varlık kazandığı hal hakka aşk, bu bağlanmanın kuralları şariat ve tarikat, bağlanışın mahsulü ise hakikat ve marifettir. Bu süreçte Hz. Peygamber ve şeyh de yoldaş/kılavuz/timsalidir. Onlardan intikal edenler de (rivayet) kişi için esasta meseldir. Birey ancak bir insan eliyle/yardımla/kılavuzluğu ile insan olur. Bizi mağaradan çıkararak bilgenin, bir vakitler mağaradan çıkarılmış olduğu dikkate alınırsa insanın(bilgenin) rehberliği bir ganimettir. Fakat taklit etmeyle örnek alma farkını unutmamak gerekir. Taklit kolaydır ve o bizden geliştirilmiş zihin melekeleri beklemez. Örnek alma ise mesel konumundaki yaşantıyı kendimize özelleştirebilmek için insaniyetimize esas olan melekelerimizin yetkinleştirilmiş olmasını ister.

IV. OTURUM/Salon C

“Ahmed Yesevi’nin Eserleri Hakkında Değerlendirmeler ve Yeni Bulgular”

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Mevlüt UYANIK

Prof. Dr. Necdet TOSUN

Ahmed Yesevî’nin Yeni Bulunmuş İki Farsça Risâlesi

JONATHAN TRAPMAN

The Challenges and Rewards associated with translating a dead
language into living English and the gifts offered

Ahmed Yesevî'nin Yeni Bulunmuş İki Farsça Risâlesi

NECDET TOSUN*

ÖZ

Hoca Ahmed Yesevî'nin dinî-tasavvufî görüşlerini ihtivâ eden en önemli eserler, onun Türkçe şiirlerinden oluşan *Dîvân-ı Hikmet*'i ile, yine Türkçe ve nesir olan *Fakrnâme*'si olarak kabul edilir. Bununla birlikte, Ahmed Yesevî'ye nisbet edilen iki Farsça küçük eser daha vardır. Bunlardan biri *Risâle der Âdâb-ı Tarîkat*, diğeri de *Risâle der Makâmât-ı Erbaîn* ismini taşır. Birinci eserde tasavvuf ve tarîkat âdâbı, muhabbet, aşk, marifet ve dervişlik konuları ele alınmıştır. İkinci eserde ise dervişin kemâle erme yolunda ulaşması ve aşması gereken 40 makam, şeriat, tarîkat, marifet ve hakikat mertebelerine ait onar makam hâlinde özetlenmiştir. Bu tebliğde yeni bulunmuş olan bu iki Farsça yazma eser incelenip tanıtılacak ve tercümeleri sunulacaktır.

**

Giriş:

Hoca Ahmed Yesevî'nin Türkçe olan *Dîvân-ı Hikmet* ve *Fakrnâme* isimli eserleri meşhurdur. Bunların dışında iki küçük Farsça yazma eser de Ahmed Yesevî'ye nisbet edilmektedir. Bu Farsça eserlerin muhtevâları incelendiğinde, Yesevî'nin diğerk Türkçe eserlerindeki konular ile büyük benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu Farsça risâ-

* Prof. Dr., Marmara Ün. İlahiyat Fakültesi, (İstanbul).

lelerin Ahmed Yesevî'ye ait olması kuvvetle muhtemeldir. Bu eserler ister bizzat Ahmed Yesevî tarafından kaleme alınmış olsun, ister onun sözlerinin müridleri tarafından derlenmesiyle meydana gelmiş olsun, Yesevî'nin düşünce dünyasını günümüze aktaran önemli metinlerdir. Bu iki Farsça eser şunlardır:

1. *Risâle der Âdâb-ı Tarîkat*: Taşkent'te üç yazma nüshası bulunan bu küçük Farsça eser, tarikat âdâbı ve makamları, mürid-mürşid ilişkileri, dervişlik, Allah'ı tanımak ve ilâhî aşk gibi konular hakkındadır.¹ S. Mollakanagatuli tarafından Kazak Türkçesi'ne tercüme edilerek yayınlanmıştır (Almatı 2012). Bu neşrin sonunda Farsça yazmaların tıpkı basımı da bulunmaktadır.

2. *Risâle der Makâmât-ı Erba'in*: Ahmed Yesevî'ye nisbet edilen Farsça, yazma ve küçük bir eser olup şeriat, tarikat, marifet ve hakikattan herbiri hakkında onar makam olmak üzere toplam kırk makam ve kaideyi ihtiva etmektedir. Şimdilik bilinen tek nüshası Kütahya'nın Tavşanlı ilçesinde, Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi'ndedir (nr. 1056, vr. 112a-113a).

Her iki eserde de tasavvufî konular anlatılırken âyet ve hadisten örnekler verilmektedir. Ancak güvenilir hadis kaynaklarında olmayan bazı sözlerin hadis olarak nakledilmesi, sûfilerin hadis âlimleri kadar titiz olmadıkları şeklinde izah edilebileceği gibi, Ahmed Yesevî'nin aldığı dinî eğitimin seviyesi konusunda da bir fikir vermektedir.

**

Tercüme-1

Hoca Ahmed Yesevî, *Risâle der Âdâb-ı Tarîkat*

Bismillâhirrahmânirrahîm

Tarîkatın kutbu, hakîkatın burhânı (delili) Hazret-i Hoca Ahmed Yesevî (rahmetullâhi aleyh) kendi risâlesinde, inşaallah kalp gözleri aydınlansın ve manevî yolun tâlipleri istifade etsin diye tarîkat âdâbı hakkında birkaç sözü açıklamışlardır.

¹ Yazma nüshaları: Taşkent, Özbekistan Fenler Akademisi Biruni Şarkiyat Enstitüsü Ktp, nr. 3808 (vr. 312b-316b); nr. 6652; nr. 9175.

Birinci Bâb (Birinci Bölüm): Tarîkat Ahkâmı Hakkındadır:

Ey Derviş! Bilesin ki tarîkatın ahkâmı (hükümleri) altı kısımdır. Birincisi marifet (Allah'ı tanımak), ikincisi cömertlik, üçüncüsü sıdk (doğruluk), dördüncüsü yakîn (sağlam inanç), beşincisi tevekkül, altıncısı tefekkürdür.

İkinci Bâb: Tarîkat erkânı (temelleri) Hakkındadır:

Ey derviş! Biliniz ki, tarîkatın erkânı altı kısımdır. 1. İlim, 2. Hilim (yumuşak karakterli, ağırbaşlı olmak), 3. Sabır, 4. Rıza, 5. İhlas, 6. Kurban (Allah'a yakın olmak).

Üçüncü Bâb: Tarîkatın vâcipleri (gerekleri) Hakkındadır:

Ey derviş! Bilesin ki, tarîkatın vâcipleri altı kısımdır. 1. Talep, 2. Şevk (arzu), 3. Korku, 4. Ümit, 5. Zikir, 6. Fikir.

Dördüncü Bâb: Tarîkatın Sünnetleri Hakkındadır:

Ey derviş! Bilesin ki, tarîkatın sünnetleri altı kısımdır. 1. Cemaatle namaz kılmak, 2. Gece seher vakti kalkmak (teheccüd namazı, zikir ve dua ile meşgul olmak), 3. Her zaman temiz olmak, 4. Dâimâ abdestli bulunmak, 5. Tâzim ile zikretmek. 6. Beş vakit namazda (namazdan sonra) peypamberler, velîler, İslam padişahı, anne, baba, pir (şeyh), üstad, öğretmen ve çocukları için dua etmek.

Beşinci Bâb: Tarîkatın Müstehabbı (tavsiye edilen işleri):

Ey derviş! Bilesin ki, tarîkatın müstehabbı altı kısımdır: 1. Misafire güzel ahlak ile muâmele etmek, 2. Ona yemek vermek, 3. Kendi evinde misafirle sohbeti ganîmet bilmek, 4. Misafiri evden gönül hoşluğu ile (mutlu olarak) göndermek, 5. Misafirin ihtiyaçlarını gidermek, 6. Mü'min kula hizmetkârlık etmek.

Altıncı Bâb: Tarîkatın Edebi (âdâbı) Hakkındadır:

Ey derviş! Bilesin ki, tarîkatın edebi altı kısımdır: 1. Şeyhin huzurunda diz üstü, edeble oturmak. 2. Kendini herkesten aşağı (ve âciz) görmek. 3. Şeyhin huzurunda ondan önce konuşmamak. 4. Büyüklerin

huzurundayken, başkasıyla konuşmamak. 5. Şeyhin izni olmaksızın konuşmamak. 6. Şeyh, üstad, öğretmen ve benzerlerine cân u gönülden hürmet etmek, onların izni ile hareket etmek, onlara hizmeti anne ve babaya hizmetten önde tutmak.

Şiir:

Şeyhinin izin vermediği bir işi,
Kendiliğinden aslâ yapma.

Yedinci Bâb: Mürid Kabul Etmek Hakkındadır:

Hazret-i Hoca Ahmed Yesevî şöyle buyuruyorlar: Mürid kabul etme (-nin şartı) şudur ki, şeyh, mürşid-i kâmil olmalıdır. Mürid kendisine intisab edip bağlandığı anda onun nefsânî sıfatları, cismânî problemleri ve kalbinin içinden haberdâr olmalı ki mürid kabul etmek ve merhaba (tarikatımıza hoş geldin) demek ona (o şeyhe) uygun olsun. Eğer şeyh Allah Teâlâ'nın farzlarından, Hz. Peygamber'in sünnetlerinden haberdâr değilse, böyle bir şeyh dünyada dikenlik, âhirette ise Hak Teâlâ'nın, rasûlünün, bütün mezhep âlimlerinin, enbiyâ, evliyâ ve tasavvuf ehli insanların yanında mahcûb olacak, utanacaktır. Bundan Allah'a sığınırız².

Tarikatın kutbu, hakikatın delili Hoca Ahmed Yesevî (kaddesallahu sırrahû) şöyle buyururlar: Bir şeyhe mürid olmanın şartı şudur ki, o şeyh kırkdört makamdan haberdâr olmalıdır. Eğer bu makamlardan haberi yoksa, yirmi iki makamından haberi olmalıdır. Eğer dervişliğin bu makamlarından haberi yoksa, mutlaka dervişliğin şu sekiz makamından haberi olmalıdır. Bu sekiz makamdan sekiz harf meydana gelir. Harfler şunlardır: 1. Elif, 2. Be, 3. Te, 4. Sin, 5. Sad, 6. Fe, 7. Kaf, 8. Re. Bilesin ki, "Elif" düzdür, derviş elif gibi düz olur. "B" beşâretli (müjdeli, neşeli) olur. "T", terk-i dünyâ eder (dünya sevgisini terk eder), "Sin"

² Ahmed Yesevî şeyh olup mürid kabul edebilmek için bazı şartlar bulunduğunu, bazı manevî makamları aşmanın zorunlu olduğunu sıklıkla vurgulamıştır. Kendisinden nakledilen bazı sözlerden biri şöyledir: "Pes ol muktedâ kim bu sıfatlık köngül 'âlemin açsa ve yitmiş makâmдын keçse şeyhlik anga müsellemler bolur. Eger bu sıfatsız muktedâ bolsa kezzâb turur. Andağ şeyhdin hazar kılmak kirek". Bkz. Sûfi Muhammed Dânişmend, *Mir'âtül-kulüb*, İsveç (Sweden), Universitätsbibliothek zu Uppsala, No. 472, vr. 166b-167a.

seyr u sülûk eder (manevî eğitime girip tasavvuf yolunda ilerler), “Sad” Sabırlı olur. “F” fâka içinde (fakr ve aczinin farkında) olur, “Kaf” kanaatli olur, “R” derviş dâimâ riyâzat (perhiz) içinde olur³. Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerîmde: “*Allah onlardan râzı oldu, onlar da Allah'tan râzı oldular*” (el-Beyyine, 98/8) buyurduğu gibi, böyle (bu makamları bilen) bir şeyhin mürid kabul etmesi, asâ vermesi, müridin hâlini sorması, hediye alması uygun olur. Eğer dervişliğin bu sekiz makamını bilmiyorsa, şüphesiz mürid kabul etmesi uygun olmaz. Eğer şeyhlik yapmaya kalkarsa ebedî azâba düçar olur.

Muhabbet Bâbı:

Şeyhimiz şöyle buyuruyorlar: Ey derviş! Muhabbeti boş söz olarak görmemek gerekir. Çünkü Cenâb-ı Hak Teâlâ muhabbeti yaratınca ona şöyle nidâ etti: Ey muhabbet! Arş-ı azîme yerleş. Muhabbet Arş'ta yerleşmedi. Tekrar nidâ edip seslendi: Kürsî'ye yerleş. Oraya da yerleşmedi. Nidâ geldi: Ey muhabbet! Niçin bu makamlara yerleşmedin? O zaman muhabbet yalvaran bir dil ile şöyle dedi: Ey Rabbim! Muhabbetin yerleşmesi için onsekiz bin âlemde maksad (gâye) gerekir. Tâlibe matlûb, âşika maşûk, Züleyha'ya Yusuf'un yüzü, Hadice'ye Hz. Muhammed'in (a.s) yüzü gerekir. Müride mürşidin sohbeti, (Hakk'a) tâlip olan dervişe de Mevlâ'nın cemâli lâzımdır. Âyet: “*Onları, Allah'ı sever gibi seviyorlar*” (Bakara, 2/165).

Aşk Hakkında Bâb:

Şeyhimiz şöyle buyuruyorlar ki: Aşk, bir hâlde, bir hâle kavuşmaktır. Âşık o kişidir ki, bir defa “Allah” der, çakmak gibi şevk ateşinden tutuşur. İhlas ona yüz gösterir, marifet kandili aydınlanır, muhabbet mumu erimeye başlar. Derviş o vakit seccâde üstünde pervâne (kelebek) gibi uçmaya başlar ve rûhânî âlemde yüzünü duâ dergâhına çevirip şükreder.

³ Ahmed Yesevî'nin bazı harflere değişik anlamlar yüklemesi hakkında bkz. Muhammed Âlim Sıddikî, *Lemehât min nefehâti'l-kuds* (nşr. M. Nezîr Rânchâ), İslamabad 1986, s. 51-55.

Böyle (âşık) bir şeyh hakkında Hoca Ahmed Yesevî şöyle buyuyorlar: “Dünya ve ahirette her kim bir kâse gül suyu içerse, yani dostun elinden muhabbet kadehinin yudumunu kendi gayreti ile tadarsa, melâmet (halkın kınama ve eleştirisine mâruz kalma durumu) onun nasîbi olacaktır”.

Marifet (Allah’ı Tanımak) Bâbı:

Kalbin hayatı, Allah iledir. Ey derviş! Bilesin ki, aşkın lezzeti ma’şûkun (sevgilinin, veya âşığın) boğazında olduğu sürece, aşk, vefâ ile artmaz, cefâ ile de azalmaz. Muhabbet ona zevk verir. Zevk, yanında gözetleyen bir akıl varken, sevgiliyle buluşmaktır.

Ey derviş! Bilesin ki, Cennet, tâlib (Allah’ı arayan kişi) için Hak Teâlâ’nın lütuf ve ihsanı olur. Kulların gönül derdine şifâ olur. Kulun dermanı, “Celîl (yüce Allah) ile buluşmak, hastanın şifâsıdır” sözü olur. Dervişin gözleri dâimâ yaşlı olur. Nitekim rahmet, göz ile olur (su, kaynaktan fışkırır). Dervişin gönlü daimâ korku ve endişe içinde olur. Nitekim korku, kalp iledir. Dervişin canı (ruhu) yücelerde olur. Nitekim yücelik, ruh iledir. Dervişin bedeni tevbe içinde olur. Nitekim “beden tevbeyledir” (şeklindeki söz meşhurdur). Dervişin elleri dâimâ hayırdadır. Nitekim: Hayır, eller iledir (sözü meşhurdur). Dervişin ayakları sürekli itâattedir. Nitekim tâat (kulluk) ayakla olur. Dervişin iki kulağı daimâ işitmektedir. Nitekim işitmek iki kulakla olur. Dervişin dili daimâ zikirde olur. Zikir, dil iledir. Seven, sadece sevgilisinin makamını (bulunduğu yeri) ister.

Ey derviş! Bilesin ki, kulun dört şeyi, dört şeye bağlıdır: Kulun dili sürekli zikrullah ile olur. Kalbi muhabbet ve marifetullah ile olur. Gözleri, Allah ile buluşma arzusu içinde sürekli yaşlı olur. Sözü daimâ tevbede olur. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “*Ey iman edenler! Allah’a samimi bir tevbe ile tevbe ediniz*” (et-Tahrîm, 66/8).

Marifetin Açıklanması Hakkında Bâb:

Hazret-i Hoca Ahmed Yesevî buyururlar ki: Ey derviş! Bilesin ki, marifet kaledir, muhabbet padişahıdır, akıl vezirdir. Dilin yolu zikirdir. Kalbin madeni (içi) tefekkürdür. Müşâhede gönülde (sırda) olur. Tâ-

libin kulağı hikmetlerde olur. Canı (ruhu), muhabbet denizine batmış olur. Dervişler muhabbete batıp boğulmuşlardır.

Ey ağlayıp âşık olan ve Rabbinin cemalini özleyen derviş! Bilesin ki, Allah Teâlâ Cennet'in içinde bahçe ve ağaçlar yaratmıştır. Dervişlerin kalbinin içinde de marifet (Allah'ı tanıma) ağacı yaratmıştır (onlara bu kâbiliyeti ve istidâdı vermiştir). Kalp evini ihlastan yaratmıştır. Kalp (ağacının) meyvesini inançtan, yapraklarını tasdikten yaratmış, akli da ona rağbet ettirmiştir.

Ey samimi ve âşık derviş! Bilesin ki, o ağacın bedeni imandır, dalları hikmettir. Allah Teâlâ anber tabiatlı Cennet'te dört ırmak yaratmıştır: Biri süt nehri, biri bal nehri, biri temiz şerbet nehri ve biri de su nehri. Dervişin kalbinde de ibadetin dört deryası (denizi veya nehri) vardır: Tevekkül, tefekkür, tevâzu ve zikir deryaları. Hangi âşık-ı sâdık ve Hakk'a kavuşmaya tâlib derviş kul bu deryaların kenarına yerleşirse ve bu şevk (ilâhî aşk) şerbetinden içerse, şeriat kilimi üzerine oturursa (dinî kurallara uyarsa), tarikat yastığına yaslanırsa, marifet (Allah'ı tanıma) gülünü zevk burnu ile koklamaya başlarsa, muhabbet fırınında aşk ateşiyle yanarsa, Dost'un makamından, muhabbet ateşiyle yanmış ve ayrılık ateşiyle kebab olmuş bu dervişe şu şekilde bir ilâhî muhabbet mektubu ve padişahın saâdet fermanı ulaşır muhabbet haberi tesir eder ki: *"Tevbe edenler, ibadet edenler, hamd edenler, oruç tutanlar, rükû edenler, secde edenler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar ve Allah'ın sınırlarını (emirlerini) koruyanlardır. O müminleri müjdele"* (et-Tevbe, 9/112).

Tekrar Hak Teâlâ'nın şöyle hitap gelir: Ey canını feda eden derviş kullarım, ey yanış ve eriyiş ile gönlü yaralı ve özleyen âşıklar! Sizin canlarınız bana fedâ olmuştur. Âyet: *"De ki, ruh (can), Rabbinin emr âleminde"* (el-İsrâ, 17/85). Sizin gönlünüz, benim nazargâhımdır (baktığım yerdir). Kalplerinizin içine bir taht (koltuk) binâ etmişimdir. Tahtın üst tarafından benim şerefli ve mübarek ismim vardır. Sizin haberiniz yok ama ben müminlerin ve dervişlerin gönlüne nazar ediyorum. Günde bin defa rahmet nazarıyla onların kalplerine bakıyorum.

Bilesin ki, onun tahtı imandır, padişahı akıldır, veziri marifettir ve kalbin zemini muhabbet makamıdır. O zeminde (toprakta) onun ağacı Lâ ilahe illallah Muhammedün rasûlullah şeklindeki keime-i tayibedir.

Hak Teâlâ şöyle haber veriyor: “*Görmedin mi Allah nasıl bir misal getirdi: Güzel bir sözü, kökü (yerde) sâbit, dalları gökte olan güzel bir ağaca (benzetti)*” (İbrahim, 14/24).

Dervişliğin Açıklanması Bâbı:

Şeyh Hoca Ahmed Yesevî (k.s) şöyle buyururlar: Dervişliğin hakikatı şudur, dervişin gönlü daima zikirde, itikadî gönülde, gönül sevinci mescid içinde namaz kılmakta ve zâhid (muttakî) olmaktadır. Sürekli Kur’an okur ve gündüz oruçlu olur. Nitekim Hz. Peygamber (Cenâb-ı Hak’tan rivayetle bir kudsî hadiste) şöyle der: “Oruç benim içindir ve onun sevabını ben vereceğim”.

Hz. Hoca Ahmed Yesevi (k.s) şöyle buyururlar: Derviş o kişidir ki, eğer bir mümin ayağını onun başına koysa, tefekkür denizinde gark olur ama halka belli etmez. Ey âşık derviş, bilesin ki, tarîkat yolu tâlib olan dervîşi tefekküre ulaştırır, tefekkür korkuya, korku ümide, ümid göz yaşına, göz yaşî hidâyete, hidayet tevfiğe (başarıya), tevfiğ tâate, tâat zikre, zikir yakîne (sağlam imana), yakîn hamd ve senâyâya, hamd ve senâ muhabbete, muhabbet rızâyâ (Allah’tan râzî olmaya), rızâ selâmet yurduna (Cennet’e), selâmet yurdu Cenâb-ı Hak’ın cemâlini görmeye ulaştırır.

Hak Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’inde şöyle haber vermiştir: “*Yüzler vardır ki o gün ıslıl ıslıl parıldayacaktır. Rablerine bakacaklardır*” (el-Kıyâme, 75/22-23). Doğrusunu Allah bilir.

Şiir:

Bizim râzî olduğumuz (istediğimiz) Cennet

Annelerin ayağının altındır.

Hakk’ın rızasını aramak (bulmak) istersen,

Annenin râzî olacağı işi yap.

Hoca Ahmed Yesevî’nin (k.s) risâlesi tamam oldu.

**

Tercüme-2

Risâle der Makâmât-ı Erbaîn

Hamd, âlemlerin Rabbine, salât ve selâm da efendimiz Hz. Muhammed’e ve tüm âilesine. Ey tâlib! Bilesin ki, bu risâle, Sultânü’l-ârifîn

Kutbü'l-muhakkîkîn, öncekilerin ve sonrakilerin sırlarını keşf eden, şeyhlerin övünç kaynağı Hoca Ahmed Yesevî'nin sözlerinden oluşan kırk makam hakkında bir eserdir.

(Ahmed Yesevî) Buyurdu ki: Kul, Allah Teâlâ'ya kırk makam (basamak) ile ulaşır. İlk on makam şeriatla ilgilidir. İkinci on makam tarikatla, üçüncü on makam marifetle, dördüncü on makam da hakikatla ilgilidir.

Şeriatdaki on makam şunlardır:

1. Makam: Allah'a, meleklerle, kitaplara, peygamberlere, kıyâmete, kadere yani hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inanmaktır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur (?): "Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, kadere hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inandım.

2. Makam: Müslüman olmaktır. Allah Teâlâ'nın sözü şöyledir: "*Allah katında hak din İslam'dır*" (Âl-i İmrân, 3/19). Müslümanlığın beş şartı vardır: Birincisi namaz kılmak ve zekat vermektir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*Namazı kılın ve zekatı verin*" (el-Bakara, 2/43.). Ayrıca oruç tutmaktır. Allah Teâlâ buyurur: "*Sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de oruç farz kılındı*" (el-Bakara, 2/183). Ayrıca hac etmektir. Allah Teâlâ buyurur: "*Gitmeye gücü yetenlerin hacca gitmesi, Allah'ın insanlar üzerindeki hakkıdır*" (Âl-i İmrân, 3/97).⁴

3. Makam: Boş sözlerden ve övünmekten dili korumaktır. Nitekim Hz. Peygamber (a.s): "Susan kurtuldu" buyurmuştur.

4. Makam: İlimdir. İlmi aramak gerekir. Hz. Peygamber (a.s) şöyle buyurmuştur: "İlim talep etmek, her Müslüman erkek ve kadına farzdır".

5. Makam: Evlenmektir. Cenâb-ı Hak âyette şöyle buyurur: "*Kadınlardan hoşunuza gidenleri ikişer, üçer, dörder nikahlayın*" (en-Nisâ, 4/3). Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: "Nikah benim sünnetimdir. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir".

6. Makam: Helal yemektir. Hak Teâlâ buyurur: "*Size rızık olarak verdiklerimizin temiz (helal) olanlarından yeyin*" (Tâhâ, 20/81).

⁴ İslam'ın beş şartından biri (birincisi) olan "kelime-i şahâdet" eserde zikredilmiştir.

7. Makam: Sünnete riâyet etmektir. Hz. Peygamber (a.s) buyurur: “Kim benim sünnetim içinde (yolumu takip ederken) vefat ederse Allah onu bağışlar”.

8. Makam: Allah’ın yarattıklarına karşı şefkat ve merhamettir. Cenâb-ı Hak buyurur: “Eğer bir iyilik yaparsanız, kendinize iyilik etmiş olursunuz. Kötülük ederseniz de yine kendinize kötülük etmiş olursunuz” (el-İsrâ, 17/7).

9. Makam: Helal giymektir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Kim helal elbise giyerse, Allah onun duasını kabul eder”.⁵

10. Makam: Nefsin isteklerinden uzak durmaktır⁶. Hak Teâlâ buyurur: “*Nefsini dünyevî isteklerden uzak tutan kişi için Cennet yegâne barınaktır*” (en-Nâziât, 79/40-41).

Şeriat makamları bitti. Aynı şekilde tarikat makamları da on tanedir.

1. Makam: Tevbe etmektir. Allah Teâlâ buyurur: “*Ey iman edenler, Allah’a samimi bir tevbe ile tevbe edin*” (et-Tahrîm, 66/8).

2. Makam: (Saça) makas vurmak (mürîd olmak) ve beşeriyet saçını kesmektir. Önce makas vurmak (saçı kesmek) ve tevbe etmek gerekir. Cenâb-ı Hak buyurur: “*Saçlarınızı traş etmiş ve kısaltmış olarak korkmadan (Mescid-i Haram’a gireceksiniz). Allah sizin bilmediğinizi bilir*” (el-Feth, 48/27).⁷

⁵ Helâl giymenin önemi hakkında Ahmed Yesevî’den nakledilen başka sözler hakkında bkz. Muhammed Âlim Sıddîkî, *Lemhât min nefehâtî’l-kuds*, s. 84.

⁶ Yazma eserin bu kısmında yazılar siliktir.

⁷ Bazı tarikatlarda olduğu gibi, Yesevîlik’te de mürîd olmak isteyen kişi şeyhe intisap edip bağlanacağı zaman şeyh tarafından saçından bir miktar kesilmesi geleneği vardır. Yesevî şeyhlerinden Hoca İshak b. İsmail Ata’nın kaleme aldığı *Hadikatü’l-ârifin* isimli eserde Yesevîlikteki intisap (mürîdliğe giriş) merâsimi hakkında şu bilgiler verilir: Şeyh, mürîd olmak niyetiyle gelen kişinin elini tutar. Tevbe etmesini ve Allah’a yönelmesini tavsiye ederek şu tevbe virdini üç kez okur: “Estağfirullâhe’llezî lâ ilâhe illâ Hû el-Hayye’l-Kayyûm ve es’elühû’t-tevbe”. Sonra eline bir makas alır ve: “Yâ eyyühe’llezîne âmenû tûbü ilallâhi tevbeten nasûhâ” âyetini okur. Ardından mürîdin saçından, önce sağ, sonra sol, sonra da orta taraftan iki üçer adet kıl keser. Bu, dünyâ sevgisini gönülden kesip atmanın sembolüdür. Bunun peşinden mürîde nâfile namaz kılmayı, sürekli zikretmeyi, şeyhinden izinsiz iş yapmamasını tavsiye eder. Bkz. Hoca İshâk b. İsmâil Ata,

3. Makam: Mürid olmaktır. Hz. Peygamber şöyle buyurur: “Şeyhi olmayan kişinin şeyhi şeytandır”⁸.

4. Makam: Korku ve ümit arasında olmaktır. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Mü’min, korku ve ümit arasındadır.

5. Makam: Kahrı (öfkeyi) yakmak (yok etmektir). Cenâb-ı Hak buyurur: “*Öfkesini yutan ve insanları affedenler ... Allah iyilik yapanları sever*” (Âl-i İmrân, 3/134).

6. Makam: Hizmet etmektir. Hz. Peygamber (a.s) buyurur: “Hizmet edene hizmet edilir”.

7. Makam: .. Sepet, makas, kandil .. (e sahip olmak?)⁹.

8. Makam: Allah’ın rahmet ve merhametinden ümitli olmaktır. Hak Teâlâ şöyle buyurur: “*Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin*” (Zümer, 39/53).

9. Makam: Cem’iyyet ve nasihatı (kalbin dağınık olmayıp Allah’a yönelmesi ve samimiyettir. Ya da sufiler cemiyeti/grubu içinde bulunmak ve nasihat kabul etmektir).

10. Makam: Terk, tecrîd ve tefrîddir (inzivâ ve dünyadan kalben uzaklaşmak). Allah’a ve ona kavuşmaya âşık olmaktır. Tecrîd ve tefrîd arasındaki fark nedir? Fark şudur: Tecrîd (dünyevî) alâkalardan (bağlardan), tefrîd ise engellerden sıyrılmak ve uzaklaşmaktır.¹⁰

Tarîkat makamları bitti. Aynı şekilde marifetin makamları da on tanedir:

1. Makam: Nefsin edebidir. Hz. Peygamber şöyle buyurur: “Nefsin edebi, dersin edebinden daha hayırlıdır”.

2. Makam: Korkmaktır. Yani dervişlerden korkar.

Hadikatü'l-ârifin, Taşkent, Özbekistan Fenler Akademisi Bîrûnî Şarkiyat Enstitüsü Ktp., nr. 11838, vr. 91b.

⁸ Hadis kaynaklarında böyle bir hadis yoktur. Sûfilerden Bâyezîd-i Bistâmî’ye nisbet edilen bir sözdür.

⁹ Metinde kopukluk ve okunmayan kelimeler var.

¹⁰ Ahmed Yesevî *Fakrnâme* isimli eserinde tarîkatın on makamını yukarıdakine benzer şekilde şöyle sayar: 1. Tevbe, 2. Şeyhe bağlanmak, 3. Korku, 4. Ümit, 5. Vird ve zikirleri yapmak, 6. Şeriat ve tarîkatın gereklerini yerine getirmek, 7. Şeyhin izni ile konuşmak, 8. Nasihat dinlemek, 9. Tecrîd olmak, 10. Tefrîd olmak. Bkz. Kemal Eraslan, *Yesevî’nin Fakr-nâmesi*, Ankara 2016, s. 40, 52.

3. Makam: Mâsivâdan sakınıp uzaklaşmak.

4. Sıdk ve ihlas. Âyet: “*Sadece dini Allah’a tahsis ederek (ihlasla) ibadet etmekle emrolundular*” (el-Beyyine, 98/5). Sıdk hakkında âyet: “*O, sâdıkları sever*”.¹¹

5. Makam: Hayâdır (utanmaktır). Nitekim Hz. Peygamber (a.s) buyurur: “Hayâ, imandandır”.

6. Makam: Cömertliktir. Âyet: “*Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir*”. (el-Haşr, 59/9).

7. Makam: İlimdir. Hz. Peygamber (a.s) buyurur: “Allah, câhili dost edinmez (edinmedi)”.

8. Makam: Sâlih ameldir. Âyet: “*İman edip sâlih amel (hayırlı iş) yapanlar için, amellerine karşılık varıp kalacakları cennet konakları vardır*” (es-Secde, 32/19).

9. Kalbi temizlemektir. Âyet: “*O gün mal ve oğullar fayda etmez, ancak Allah’a selim (temiz) bir kalp ile gelenler faydasını görür*” (Şuarâ, 26/88-89).

10. Makam: Nefsi tanımaktır. Hz. Peygamber (a.s) buyurur: “Nefsini (kendini) tanıyan Rabbini tanır”. Yani kendisinin fânî olduğunu tanıyan, bilen kişi, Rabbinin bâkî olduğunu anlar, bilir.

Marifetin makamları bitti. Hakîkatın makamları da aynı şekilde on tanedir:

1. Makam: Teslim olmak.

2. Makam: Yetmiş iki millete tek nazar ile bakmak (herkese aynı gözle bakmak, insanlar arasında ayırım yapmamak) ve eşit şekilde hizmet etmek.

3. Makam: Gelen ekmeğin nereden geldiğini bilmedikçe yememek.

4. Makam: Yedi uzvunu Hak yoluna hizmete fedâ eylemek.

5. Makam: Her hayvana saygılı olmalı, öldürmemelidir. Sadece yılan hâriç. Çünkü “Eziyet (ve zarar) vereni öldürün” diye hüküm vardır.

6. Makam: Seyr u sülûk (manevî eğitim) ve müşâhededir (kalp gözüyle görmek).

¹¹ Böyle bir âyet yoktur: “*Allah, muhsinleri (iyilik yapanları) sever*” (Âl-i İmrân, 3/134) şeklinde âyet vardır.

7. Makam: Dili korumaktır.

8. Makam: Allah'a yalvarmaktır.

9. Makam: Tevhîddir (Allah'ın birliğini idrak etmektir).

10. Makam: Kalp gözünü açmak ve din ilmini anlamaktır.

Hakikat makamları bitti. Başarı ve ihsan Allah'tandır. En iyisini bilen Allah'tır. Dönüş de Onadır.

Hoca Ahmed Yesevî'nin risâlesi bitti.

The Challenges and Rewards associated with translating a dead language into living English and the gifts offered

JONATHAN TRAPMAN

ABSTRACT

The Challenges and Rewards Translating A Dead Language into Living English and the Gifts it endows.

Is it the height of human madness to attempt translating a dead language into living English?

Many might agree and if embraced, deep, rich sources of divine wisdom, poetry and genius would remain excluded from human enlightenment. If we are, individually and collectively, here to evolve, then wherever there is opportunity for such a journey, it must be encouraged.

My wife and I were crazy enough to embark the journey. With tools consisting a healthy basket of language skills, reverence, love and ability as translation wordsmiths, we embraced an offer translating Hoja Ahmed Yassawi's *Diwani Hikmet*. It involved getting to know Yassawi, his life and times. Visiting the places of his life, soaking up the 'feel' of Yassawi, meeting those alive that maintained a passion for his work and life while benefitting from those dead who left their input. We found a colleague who devoted his life to learning Chagatai and loving Yassawi – a divine gift. Having resources in Russian, Kazakh and the Chagatai original, increased our translation chances meaningfully. Knowledge of Arabic helped. We considered it a six-week

assignment. Fourteen months later an intensive, emotional, very personal journey of revelation, commitment and evolution concluded. Across time Yassawi shared much, we now share.

Apart from this being the first ever English Diwani Hikmet, global dissemination of Yassawi's work and wisdom is more imperative today than ever that also fulfils his personal desire. Divine Madness, noted Plato, contains four essential elements – prophecy, healing, artistic and love. Only through our endeavours translating Yassawi were we to discover the many ways this saint imprinted these elements into his work and the reader's consciousness, thus bequeathing us all a treasure that is eternally - Divine Wisdom.

*When the world ends, madness sets in,
The descendants of Adam will fight and eat each other,
Faith, religion and belief will all be sold for profit,
To the thinkers among you I direct these words.
Hikmet 74*

Divine Madness and Divine Wisdom are a mere razor's edge apart!
My paper's title is:

“The Challenges and Rewards associated with translating a dead language into living English and the gifts offered”

One gift received is to be present at this symposium, alongside some of the sharpest minds, astute and knowledgeable scholars and lovers of Hoja Ahmed Yassawi's work and life. I say we, as I wish to recognize the translation of Diwani Hikmet is the result of the joint effort of my wife, Virve and myself.

I am grateful, to stand on the shoulders of all scholars and experts of the great saint, recognizing the honour and privilege it bestows.

So, is it a sort of madness to attempt translation of a dead language into a living one, in this case, English?

I am sure all of us here would say No!

Otherwise how could we cherish, embrace the riches, poetry and divine wisdom as Yassawi offers us?

My wife and I were crazy enough to take on such a challenge, when in 2011, our Kazakh friend Anuarbek Bokebay asked if we would attempt an English translation of Diwani Hikmet. My wife, of course said yes. A short time later Anuarbek passed, yet his brother Samatbek supported our effort in realizing the translation.

When asked how long it might take, we gaily answered “Oh, 6 to 8 weeks!” Although accomplished translators, we had no idea what plans Yassawi had ahead for us!

We discovered our crazy time projection was woefully short, yet the saint’s divine wisdom was powerful medicine, countering our less than divine madness.

My professional life has been spent travelling the world, meeting and working with all sorts – Royals, aristocracy, corporate heads down to the common worker and gut wrenchingly poor. Context, listening to their stories; who they were, was essential to understanding each and every one, no matter at what level they lived.

So visiting Southern Kazakhstan, Turkestan, the landscape and environment Yassawi lived and breathed, getting a feel for this great saint, experiencing the hilvet he chose to spend half his life in, where he created the majority of his 99,000-Hikmet, became essential.

We visited mausoleums of family members, his own, the magnificent one in Turkestan and other sacred centres. It allowed us to feel connected on a far deeper level. One happenstance, when visiting Hoja Ahmed Yassawi University, in search of a certain professor, we were offered a translator, Suriaya Yuldasheva, whose family, Yuldeshev, it transpired were direct descendants of the great man.

From her father we were able to gain a facsimile of the original work, held for generations in their family, in the original Chagatai.

On top of this fortuitous meeting, we met an elder scholar, Mirahmet Mirhaldarov. This wonderful man has spent his life devoted to studying Yassawi, as well as learning Chagatai. Once back in the UK,

the Internet provided us a constant reference to the original through the knowledge of our wonderful friend and scholar.

Standing at the other end of this mammoth task, I can state honestly I would not have missed one single moment of the journey. Getting to know this great saint, his voice, glimpsing his beautiful mind, his insights, guidance and overwhelming message of hope from within scenes superficially, places of darkness incarnate.

The more we immersed ourselves, the more we began to comprehend the wisdom and transcendent viewpoint, perceived across centuries, yet through a lens of awareness that recognized follies and hollow ambition as much alive today as his day.

Perhaps it is that feeling of similarity that inspired us to go deeper, learn more about a man who, able to virtually 'see into the future', offers gifts and tools for us today to cope with, benefit from and ultimately transcend the pile of human mockeries across time and space.

My former life as photojournalist had me remark to my wife how modern and familiar his verses felt. How some events described could as easily have come from the pen of a reporter embedded in present day wars and troubles.

Perhaps it is just that humanity continues to revolve around basic desires to do battle through divide, conquer and confuse.

It was this, Yassawi's extraordinary ability to capture our attention that became the hook drawing us deeper and further. I confess my own on matters of conflict, bait and switch and power, made it an attractive magnet. He certainly knew how to get our attention and also reinforced a feeling maybe we had not merely been chosen randomly.

Our pathetically slim timescale woefully inadequate, we realized we were in this for the long haul. We comprehended the depths our saint was pulling us into and THAT required meditative focus, fortunately, familiar territory for us both. By that I mean, his intense, yet loving prose demanded a state of mind, as clear as possible released from our translators' egos. Ignoring this, all we would accomplish would be hitting a brick wall of incomprehension. Weeks turned into months.

Months of devotion eagerly exploring the closest possible meaning we could translate his beautiful and insightful prose.

The deeper we went, the more tears we shed - tears of joy, appreciation and insight.

It was his transparent honesty, fallibility and descriptions of personal desperation openly expressed that moved us. Initially I struggled, embarrassed at conveying so many ‘weepings’ and ‘crying copiously’. Western perception of tears and crying afforded my English-speaking ego get in the way. Recognizing deeper spiritual comprehension allowed me to move forward.

As we went over, again and again, it became apparent repetition of words and their precise placement became the very meditation, awakening surrender in the reader.

As we see in ***Hikmet 20***:

*“Weep a lot,” says the Lord,
Comprehending its meaning, the scholar wept copiously,
So many tears were shed,
Such a scholar becomes a maven, my friends.*

I spoke of Yassawi’s transparency and honesty. The more we, translating him, mirrored these qualities, the greater comprehension there was, of the saint’s work.

It also became clear Yassawi touches profound habitual human tendencies that have run through time, over centuries and this alone makes his work even more relevant today, than ever.

In fact his constant message throughout the hikmet is urging us to find our humanity, our peace with others. Only if we develop the spiritual tendencies within us will be able to then become more human.

Right from the start he writes in

Hikmet 1

*Shelter for the destitute, poor and orphans,
Avoiding those whose arrogance is great, Yes, I.*

In a world today where empathy seems to have lost its currency amongst our leaders and those in charge, through all strata of life, Yassawi's prescient message constantly reminds us.

As we came across this reiterated theme, it made us realise how little progress there has been within the human condition.

Yassawi's output was huge. He tells us he wrote more than 99,000. Since we know most of his hikmet were compiled while underground, a simple calculation made us wonder how he managed this.

It was when our good friend Mirahmet Mirhaldarov, himself a Professor of Academia from Turan University surprised us with his research, now more accepted by scholars in Kazakhstan, on the years Yassawi spent in his cell. He spent 63 years hidden from sight.

In one of the more recently discovered hikmet, he tells us:

"Even after 125 years I have yet to find the meaning of the human soul"

In translating his verse, it was apparent the free flow rather than precise stanza format and rhyming parameters, was his preferred style. Much like some of today's poetic form.

We caught how repetition, in cases such as Yes, I emphasizes drawing our attention to his words:

*"At sixty-three, with years of carefree living,
Not strongly following God's will and ignorant,
Had become sloppy in prayers and fasting,
Seeking out the bad, avoiding the good, Yes, I"*

Personally this form of writing aided our translating, as I am sure many of you recognize, translating poetry can be the harshest challenge to retain original 'feel'. Yet not only did it give us some license but it also showed us the intensely loving way Yassawi speaks to us and is conveyed.

Again in Hikmet 144 and 145 the repetition of a line such as:

"Taken by hand and placed on the path Anta-al-Hadi" burns the message into the readers mind. Yassawi plays with words, like a magician plays with his audience. It is truly magical. It is love personified in words.

It is this very love flowing through each and every hikmet, transmuting pain to bliss, devotion to fulfilment and humanity to spiritual awareness that gave the impetus for our work.

Having completed the translation, we gifted a copy to Maulana Sheikh Nazim Al-Haqqani, head of the Naqshabandi order. He originally blessed our work. We sent copies to other spiritual leaders. The Archbishop of Canterbury responded personally, much appreciating and recognizing Yassawi's tremendous importance in aiding global unity. It is our wish all Heads of State hold a copy of this great man's work. Of course, President Nursultan Nazarbayev has his copy.

Apart from being blessed with scholastic help during translation, one particular form of assistance plainly presented itself, during hours pondering the meaning behind Yassawi's words. More than anything this gave me the desire to be as true to the original as possible in veneration of this saint.

Wondering over a particular line or two, I found myself asking the great man himself what he really meant and wished conveyed. It was then I felt his presence. A literal touch on the shoulder or words entering my consciousness,

“That is correct” or

“More compassionately” or

“Make it even stronger in tone!”

When he wished to reprimand those lacking belief, holding too much ego or lacking conviction.

This brought both of us to “*Weep copiously*”!

One such example is well illustrated in ***Hikmet 35***:

*The prediction of saints will soon come to pass,
Judgment Day draws closer, my friends,
They say smart people will lose their minds,
As mercy and kindness desert people, my friends.*

*From the old and the young politeness flees,
From tender girls and young women shame departs,
Where has moral sense in faith disappeared, asked Rasul?
Unusually, society lost its shame, my friends.*

*Muslims killing Muslims,
Misrepresenting and violating the meaning of the Lord,
Murid became impolite, neglecting their teacher,
Remarkably, violent times descended, my friends.*

*All sorts of people lose their generosity,
Kings, and viziers turn away from their Creator,
Dervish prayers lack sincerity,
All kinds of woes weigh people down, my friends.*

*Scholars at the End of Days became vicious and mean spirited,
Scholars became sycophantic,
Dervishes declaring Haqq were blamed and killed,
Terrible times have befallen us, my friends.*

*Judgment Day is close, there is no turning back,
Everything Servant Ahmed shares is true,
Nothing here is written for his own sake,
But purely for the enlightenment of all, my friends.*

The great philosopher **Plato** described the essential constituent parts to Divine Madness as being **prophecy, the artistic, healing and love**. Through his verses Yassawi shares all these in abundance guiding us towards spiritual life.

To all of he bequeaths his treasure – Diwani Hikmet – Divine Wisdom, an eternal treasure, more needed in our world today than ever. It is fitting thus, to finish with Yassawi’s own voice from his Munajat:

*“Dive into the Hikmet of Yassawi,
And such immersion reveals their quality.....
Taste just one drop from the pitcher of Love,
And merge into the Face of God forever. “*

HOCA AHMET YESEVİ DÜŞÜNÇESİNDE TANRI ÂLEM VE İNSAN İLİŞKİSİ

BAYRAM ALİ ÇETİNKAYA*

Hoca Ahmed Yesevî (1093-1166), İslâm düşünce geleneği üzerinde kalıcı etkiler bırakmış bir Türkistan'ın Pîri'dir. Onunla özdeşleşen *Divân-ı Hikmet* eseri, hikmet, irfan, hakikat, marifet ve muhabbetle süslenmiş bir bilgelik ocağı ve kaynağıdır.

Divân-ı Hikmet, ilim ve irfanla bezenmiş bir ahlâk, edep ve hayat kitabı olarak nitelendirmeye layık bir kitaptır. Hoca Ahmet Yesevî, Hakk, hakikat ve marifet ekseninde insanı, özellikle de kâmil insanın vasıflarını, toplumun her katmanından, farklı kültürel seviyedeki kişilere anlatır.

Sığılılacak İlahî Melce

Ahmet Yesevî, sığılılacak melce/mekân olarak Sevgilisi'ne, Yaratan'a iltica eder. "Allah, hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilmişse, şüphesiz ona çokça hayır verilmiş demektir. Bunu ancak akıl sahipleri anlar." (Bakara, 269). İşte Yesevî, sığındığı Rabb'inin hikmet lütfuna mazhar olarak en yüksek hayır ve iyiden nasiplenir. Onu takip edenler de bu hikmet pınarından, gerçek dirilişin ebedî iksirinden feyz alırlar.

Kendisini nasiplendiren Hakk'a hamd ve şükür niyazı, Ahmet Yesevî'nin dilinde bir nefes olarak vücut bulur. Günah ve erdemsizliklerin şerrinden imtina eden Yesevî, tevbe kapısında medet arar. Kulluğun nirengi noktası olan tevbe ve şükürün hayat veren saadeti, onu şeytan,

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

nefis ve şehvetin şerrinden Rahman'ın engin merhametine taşır. Tıpkı euzu-besmele ile başlayıp Fatıha suresiyle devam eden ayetlerin çağrıştırdığı şu dizelerde olduğu gibi:

Yâ İlahım, hamdım ile hikmet söyledim
Zâtı ulu Rabbim, sığınıp geldim sana
Tevbe kılıp günahımdan korkup döndüm;
Zâtı ulu Rabbim, sığınıp geldim sana¹

Kelâm'ı Kadîm'in ilk ayetlerinden beslenen Ahmet Yesevî, tevhidin zırhıyla Ehâd ve Cemil'in cemâliyle şükürler deryasına ulaşır. Hasret ve gurbetin dayanılmaz hali, onun Âlemlerin Rabb'nin Cemâl'ini görme arzusu ve iştiağıyla sükûn bulur.

“Kul Hûvallah, sübhânallah”ı vird eylesem
Bir ve Var'ım cemâlini görür müyüm?
Baştan ayağa hasretinden feryâd eylesem,
Bir ve Var'ım, cemâlini görür müyüm?²

Hayatının kemâl yaşlarında Hoca Ahmed, âlemi seyre dalar. Âlemlerin Sahibi'ni ve Varlık Vereni'nin cemâlini görmenin aşkıyla varlığı ve tabiatı temaşa eder. Cemal'a nail olmanın zamanını sabırsızlıkla bekler. Gerçek âlemin varlık kazanmasına kadarki zaman, onun için sabrın imtihanından başka bir şey değildir. O sabır ki, onu olgunluk mertebelerine taşıyacaktır.

Elli birde kırları gezip, otlar yedim;
Dağlara çıkıp, taat kılıp gözüm oydu;
Cemâlini göremedim, candan doydum;
Bir ve Var'ım, cemâlini görür müyüm?³

Ârif ve Âkil Olmak Gerek

Sevgili'nin aşkından habersiz olanlar, “Ene'l-Hakk”ın görünmeyen anlamlarından habersiz câhillerdir. Hakk'ın hakikatine nail olmak için

¹ Hoca Ahmet Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, haz: Hayati Bice, hikmet:6, İstanbul 2015, s. 16.

² Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 7, s. 18.

³ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 7, s. 18.

ârif ve âkil olmak gerektir. İrfân ve akıl dünyasında hakikat yolculuğuna talip olmak icap eder.

‘Ene’l-Hakk’ın anlamını bilmez câhil
 Ârif gerek bu yollarda, mertler denizi,
 Akıllı kullar Hakk yâdına “sevgili” dedi.
 Candan geçip Sevgili’yi sevdim ben işte.⁴

Aşkın Şiddeti Coşturur

Nefsindeki varlığını terk ederek Hakk’ın hakikatinden lezzet alanlar, nihayetinde deryâ gibi dolup taşarlar, mekânsız âlemin sâkinleri haline dönüşürler. Dünya ve onun geçici hazları, hakikat yolcularının seyahatinde terk ettikleri arasına dâhil olur. Hakk’ın karşısında akıl tutulur. Aşkın şiddeti, âkili çağlayan gibi coşturur. Duyduğu görünmeyen âlemin sırları, Ahmed Yesevî’yi, kelebeğin ateşin çekim alanına kendini kaptırarak onun içinde yok olduğu gibi yakar, bitirir.

Candan geçip yalnız Hakk’ı cana kattım,
 Ondan sonra deryâ olup dolup taşım,
 Lâ-mekân’ı seyrederek makâm aştım,
 Dünyâ ardında yüz bin talak koydum ben işte.

Hakk önünde en üstün akıl bile duramaz,
 Aşk şiddeti coşsa bir an durmaz,
 Kelebek gibi kor haline gelip kendini bilmez,
 Bu sırları Sevgili’den duydum ben işte.⁵

Cemâl’i Görmek Tarifsiz Lügatinde Bulunmaz

Cemil’in cemâli, Hakk âşığının gece ve gündüzünü yok ederek, onu vaktin sınırlarının dışına atar. Mekânsızlık ve zamansızlığın hüküm sürdüğü âlem, aşkın safiyetinin ve sınırsızlığının hâkim olduğu Cemâlullah’ın Zatında vücut bulur.

Tarikatın yollarının ötesi çok,
 Temiz aşkını ele almadan yürüyüp olmaz;

⁴ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 11, s. 27.

⁵ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 12, s. 30.

Cemâlini görse olmaz gece gündüz uyuyup,
Hiç uyumadan cemâlini gördüm ben işte⁶

Cemal'i görmek, tarifsiz fedakârlıklarla bile ele geçmeyen bir halin tezahürüdür. Acı, ıstırap ve çilenin sınırsızlığına tâlip olanlar, Allah aşkının doyumsuz tadından nasiplerine düşenleri toplarlar.

Allah dedi: "Çok ağlasan göresin Beni,
Ağlayıp inlesen kulum deyip söyleyeyim seni,
Candan geçip Beni isteyen âşık hani..."
İlham geldi gerçek kulağa aldım ben işte.⁷

Hikmetlerinden feyz alıp nasiplenenlere çağrıda bulunan Yesevî, görünmeyen âlemin kendisine bahşettiği meyveleri devşirmeye namzet olanlara müjdeler verir: Riyâzet ve mücehdat imtihanlarından zaferlerle çıkanlar, Nurlar Nuru Sevgili'nin Cemâl'inde şavk bulacaklar.

Nail olmak için istemek gerekir. Talip olan, gönül ve aklın gözüyle samimiyet sınavından geçmelidir. Talep etmek, sıkıntı ve cefayı göze almak demektir. Yol ehli olan tâlip, Ahmed Yesevî'nin riyâzet imtihanlarının namzedidir. Zorlukları ve derin menfezleri geçenler, güzellik âleminin Cemâl'ini temaşaya nâil olurlar. Hakk'ın Cemâlî'nin dilencileri, hizmet ve sohbet vasıtalarıyla kemâl mertebesine ulaşırlar. Halka hizmet ve sohbet, Hakk'ın rızasının anahtarıdır.

Hikmetimden nasib alan göze sürsün,
İhlâs ile göze sürüp cemâl görsün,
Şartı odur riyâzete boyun sunsun,
Canlar geçip Sevgili'yi gördüm ben işte.

Cemâl için dilenci oldum âmin deyiniz,
Ey tâlibler hâlimi görüp gamımı yiyiniz,
Yolda kalan kul Ahmed'e yol veriniz,
Yolu arayıp dilenci olup geldim ben işte.

Kul Hoca Ahmed dilenci olsun Hakk'a ol,
Başın ile erenlere hizmet kıl,

⁶ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 12, s. 30.

⁷ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 12, s. 31.

İlgi bulursan halka kurup sohbet kıl,
Halka içinde âgâh olup durdum ben işte.⁸

Görünmeyen âlemin perde ve setreleri, gönül gözüne açılır. Bu âlemi temaşa edenler mekânsızlık âleminde Hakk'ın nimet, lütuf ve hediyelerine mazhar olur, ve vahdet deryasının şarabından tadarlar. Şeytan'ın şerlerinden halas olup, Kevser havuzundan kana kana içerler.

Bir ve Var'ım dersler verdi perde açıp;
Yer ve gökte duramadı şeytan kaçıp;
Şölen eyleyip, vahdet meyinden doyası içip,
Lâ-mekân'da Hakk'tan dersler aldım ben işte.⁹

Akıl, idrak ve zihnin tüm yeteneklerinin kaybolduğu aşk makamı; cefa, sıkıntı ve zorluğa şartsız teslim olanların mertebesidir. Ahmed Yesevî, Rahman'ın inayetinden beslenenlerin hakikî gönül insanları olduğunu bildirir.

Aşk makâmı türlü makâm, aklın ermez
Baştan ayağa zorluk, cefâ, sıkıntı gitmez;
Melâmetler, ihânetler eylese, geçmez;
Lâ-mekân'da Hakk'tan dersler aldım ben işte.¹⁰

Âşıklık Mertebesi

Âşıklık mertebesine ulaşanlar, Cemâl ile buluşanlardır. Musa gibi kelâm edenler, vuslatın hararetiyle kendilerinden, nefislerinden ve varlıklarından koparak aşk âleminin sarhoşları arasına katılırlar. Ahmed Yesevî, pîri ve mürşidi olan Arslan Baba'nın, görünmeyen âlemin sınırlarından kendisine fısıldadığını haber verir.

Aşka adım atanlar, Hakk cemâlini görürler;
Mûsâ gibi mahşerde Hakk'tan suâl sorarlar;
Sarhoş olup vuslatıyla, Hû zikrini kurarlar;
Arslan Babam sözlerini işitiniz teberrük.¹¹

⁸ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 14, s. 36.

⁹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 17, s. 39.

¹⁰ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 17, s. 39.

¹¹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 18, s. 42.

Ahmed Yesevî, Divan'ında seher vakitlerinin bereketinden sıklıkla bahseder. Dua ve yakarışın karşılıksız kalmadığı, nefsin zevklerine feda edilmemesi gereken bu zaman dilimleri, Yesevî için altından daha kıymetli vakitlerdir. Rahmetin dağıtılıp, tevbenin geri çevrilmediği, şeytanın vesvesesinin çaresiz kaldığı bu zamanlar, ümit meyvelerinin devşirildiği hazine değerindeki anlardır. Seher vakitleri, gafletle geçen ömrün diriliş zamanlarıdır. İçinde barınılacak en sağlam kalelerden daha muhkem olan seher vakitleri, Hakk Teâlâ'nın rahmetinin sınırsız zamanlarıdır. Korkulardan ve şerlerden kaçıp sığınılan bu muhkem sığınaklar, Hâkiler Hâkimi'nin sonsuz mekânsızlık mekânlarıdır.

Rahmân Rabbim rahmetini câri eyle seherde,
İsyan batağına battım, yardım et seherde.

Estağfir ve istiğfarı eyle uzak şeytandan,
Şeytan seni azdırır, selâmet ver seherde.

Ümit ile gelmişim dergâhıma Allah'ım,
Günahkârım, isyankâr elimi tut seherde.

Tevbe eyledim dilimde, gönlüm korkmaz Hüdâ'dan,
Hem rahmet ve cemâlini armağan eyle seherde.

Yolsuz yola yol yürüdüm, gaflette ömrüm geçti,
Ey Kadir-i Zülcelâl, yola sal seherde.

Sensin benim sığınağım, gazap eyleme Allah'ım,
Ey bütün halleri bilen, hâlimi sor seherde.¹²

Rahman'ın Mekânsız Mekânına İltica

Ümit ve korkunun arasında bir varoluş sergileyen Ahmet Yesevî'nin yüreği, Kahhâr'ın kahredici, yok edici kudretinin haşyetinden sıkışırken Yesevî gözyaşlarına hâkim olamaz, koruyucu muhkem bir kale arar. Hicap duyguları içinde sevgi, rahmet ve merhametin sonsuz sahibi Rahman'ın engin mekânsız mekânına iltica eder. Orada umudun ve saadetin zirvesini yaşar.

¹² Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 25, s. 54-55.

Kahhâr adlı kahrından korkup ağlar Hoca Ahmed;

Rahmân adlı rahmından ümit tutar Hoca Ahmed.¹³

Yesevî, yakarmaya devam eder. Aşkın âlemlerin aşkın Kudreti'ne sığınır. Dua ve yakarışlara cevap verip, icabet eden Hakk Teâlâ, muhtaçlara ihtiyaçlarını verendir. Yeter ki, kullar sabırsızlık gösterip şeytanın aceleciliğine başvurmasın. Dertlerin ve çaresizliklerin devasını ve şifasını veren Şâfi, mustariplerin sıkıntılarını hafifletir, yaralarına merhem olur.

Ya İlahi, Kâdir, Allah'ım,
Rahmet eyle kuluna ey Rahmân.

Sığındım Zât'ına ey Allah'ım,
Yaradan bütün âlemin penâhı.

İcâbet Sen'den ve başvurmak bendendir,
Ey İlah-ı Zül-celal bütün hacetlerde.

İlahî hacetimi Sen kolaylaştırır,
Kerim'sin lütfeyle derdime devâ eyle.¹⁴

Nefsin ve şeytanın ayartmalarından Rahim'in en geniş mağfiretiyle günahlardan azâd olmak, tevbe ilacıyla dünya ve ahiret azabından kurtulmakla mümkün olur. Hoca Ahmet Yesevî imandan ayrılmayı, cânın tenden ayrılması, hatta cân'ın Canan'dan ayrılması olarak düşünür ve şöyle feryat eder:

Kerem ile affeyle ey Ârif Zât,
Âhiret azâbından azad eyle.

İlahi şeytanın şerrinden Sen sakla,
Bütün günahlarımdan hem Sen sakla.

Bütün günahlarımdan tevbe eyledim,
Ki aklım başta değildi ben ondan ayıldım.

Demiyorum beni candan ayırma,
Son günümde imandan ayırma.

¹³ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 29, s. 59.

¹⁴ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 32, s. 61-62.

İlahi herkesin feryâdına yetiş,
Bütün çaresizlerin imdadına yetiş.¹⁵

Umutların Sahibi'ne Müracaat

Yesevî, kulların isyanlarında bile Yaradan'dan ümidini kesmez ve O'na müracaat ederek yakarır. Dertlilere deva, bela ve musibetlere çarenin kula şahdamarından yakın Hakk olduğunu bilir. Hazzın ve hevânın köleliğine karşı, özgürlüğü tercih edip, Yaradan'a kulluğu seçer.

Âsi kulunun Sen her hacetini ver,
Bu devâsız dertliye Sen devâ ver.

İlahi Sen affeyle takatim yok,
Senin önünde lâıyk ibadetim yok.

İlahi pat Zât'ının hürmetinden,
Uzaklaştır bizi şeytanın sıkıntısından.

İlahi herkesi kulluğa has eyle,
Beni benden alıp bir kez özgür eyle.

Bana Tevfık suyundan Sen içir,
Kerem ile günâhımı affeyle.¹⁶

Ahmet Yesevî, nice gönüller yıkıp onları mahzun bıraktığından dolayı pişman olduğunu ifade ederken sanki Yunus'un (1240-1320) sözlerini haber vermektedir;

Bir kez gönül yıktın ise
Bu kıldığın namaz değil
Yetmiş iki millet dahi
Elin yüzün yumaz değil

Pir-i Muğan Hoca Ahmed, naz makamıyla cömertliği sınırsız olan Cevâd'a bütün varlığıyla seslenir: Ya Rabb, Sen'in bağışlanmana en layık olan sana âsi olanlardır. Eğer sen onlara cömert davranıp merhamet etmezsen, ahirette kaybedenlerden olacaklardır.

¹⁵ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 32, s. 62-63.

¹⁶ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 32, s. 62.

Ki bilmeden sayısız günah işledim,
Gönülleri yıkıp mahzun eyledim.
Ki her âsi rahmete lâyıktır,
Gel ey Kul Hoca Ahmed duaya ol muvafık.¹⁷

Bana “Sen” Gereksin...

Yesevî, kendisinden yetmiş küsur yıl sonra doğacak olan Yunus’la gönül âleminde ortak bir dil kullanarak hasbihal eder:

Âlem bütün cennet olsa, bütün Hûriler karşılamağa gelse,
Allah bana nâsib eylese, bana Sen gereksin.¹⁸

Yerküre ve onun dışındaki on sekiz bin âlem cennet olsa, bütün huriler onunla bir olsa dahi Allah’la buluşmak onun dostu ve yâri olmak, tüm bu güzelliklerden daha evlâdır.

Cennet cennet dedikleri
Birkaç köşkle birkaç huri
İsteyene ver anları
Bana seni gerek seni

Nefis Mihrabını Harap Etmek

Aşkın ve muhabbetin ateşi Yesevî’yi yakar ve pişirir; hamlıktan kurtarıp kemâle ulaştırır. Aşk şarabı gönlünü coştururken nefis mihrabını harap eder. Ama her şey, En Yüce Dost’un cemâlini temaşa edip şeref-lerin zirvesine nâil olmak içindir. Hakk’ın Sarayının misafiri olmak, O’nun lütuf ve inayetine mazhar olup oranın ebedî sâkini olmak...

Şevk şarabını içtim ise kıldı harap,
Muhabbetin ateşi ile bağrım kebab,
Cemâlini nasib eylese Azîm Vehhâb,
Dar-us’selâm sarayına giresim gelir.¹⁹

¹⁷ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 32, s. 62.

¹⁸ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 35, s. 66.

¹⁹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 48, s. 85.

Çok Çok Seven ve Sevilmeye En Çok Layık Olan'a (Vedûd) duyulan aşk, Hoca Ahmed için, bülbülün güle aşkı gibidir. Nasıl ki, bülbül seherlerde coşar, feryat eder, kendisinden geçer; kul için de mana, akıl ve kalp gözlerinin tamamen açıldığı vakitler, Cemâl'i temaşaya en yakın olan seher vakitleridir. Yaşamayan ve tatmayanın asla bilemeyeceği bu manevi lezzetler, muhabbet ve irfan sofralarında bulunur.

Doyumsuz tatların tecrübe edildiği irfan seyahatinin yoldaşları olan mürşitler, birlik ve tevhidin rehberleridir. Sonsuz ummanın tâliplerine yol gösterenler, Yesevî'ye göre istikamet rotasını vahdaniyet çizgisine taşırlar. Kim ki onlarla beraber olur, iki cihanın mutluluğunu kazanır. Yunus'un Tabduk Emre'nin dergâhına (elif gibi) dümdüz odunları taşıması gibi onlara hizmet etmek, sonsuzluğun nefesinden feyizlenmeye vesile olur.

Hakk'a ulaşmak, sadece ruhun bedenden ayrılmasıyla gerçekleşmez. Madde ile mananın ayrılması, mekanik bir ayrılıştır. Refik-i Âlâ'ya (En Yüce İyi) kavuşmak, nebevî solukla yoğrulmuş tezekkür ve taabbudun nefasetini doya doya tatmakla mümkündür. Öte âlemin hayat soluğu, Rahman'ın Güzel İsimleri'nin gönül ve zihin dünyasında bıraktığı izlerle alınır.

Muhabbetin bahçesine bülbül gibi,
Seherlerde feryâd edip konasım gelir.
O vakit de Allah'ımın cemâlini,
Mana gözü ile açıkça göresim gelir.

Merdlerdir Hakk yolunun başçuları,
Mürid ile Allah arasında elçileri,
Vahdaniyet deryasının yolcuları,
Dergâhında varıp kapıcı olasım gelir.

Hakka kavuşmayı dileyenler gece ve gündüz,
Dinmeyip canı ile söyler Hû zikrini,
Hakk'dan ilhâm yetişip gelir bilsen bunu,
Âhiretin azığını alasım gelir.²⁰

²⁰ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 50, s. 87.

Varoluş Âleminde Seyahat

Hoca Ahmed Yesevî, varlık ve varoluş âleminde bir seyahate çıkar. Büyük âlemden (makrokozmos) küçük âleme (mikrokozmos) yapılan bu yolculuk, aslında ötelere ötesi görünmeyen âleme nispetle yok me-sabesindedir. Mekânsız cihetler ve ışıktan yoksun olanda yapılan bu cevelan (dolaşma) tevhidle nihayete erer. Aydınlığın ve karanlığın her deminde madde ve fiziğin ötesine duyulan bu iştihak, küçük âlem in-sanda başlar. “Nefsini bilen Rabb’ini bilir” ilkesiyle özetlenecek olan bu hicret, yerkürenin güzellikleri nehirler ve dağların, insan vücudundaki damarlar ve tümseklere olan benzerlikleriyle devam eder.

Yesevî, anasır-ı erbaa’dan (dört unsur) yedi nefse, oradan ay-üstü âlemdeki feleklere/gezegenlere yükselir. Kesretten başlayan, akabinde ikilikten (düalizmden) teklige, yani tevhide yapılan seyahat Vâhid’de nihayetlenir.

Hoca Ahmed’in gönül âleminde âriflerle görüşmesi, Miraçtaki Hz. Peygamber’in nebilerle görüşüp buluşmasını hatırlatır. O, inci arayan bir dalgıç gibi varlık evrenindeki arayış ve keşfine devam eder. Varlıkta kendi varlığından geçen Yesevî, Vahid’in varlığında yok olur. Arş, Kür-si, Levh ve Kalem onun için varlığın hakikatleridir. Bu seyahat Pîr’i görünmeyen âlemin, mekânsızlık mekânının yolcuları arasına dâhil eder. Sözlerin ve kelimelerin aciz kaldığı lezzetlerle buluşan Hoca Ah-med, bunları lisan ile anlatmakta zorlanır. O artık benlik ve varlığından soyutlanmış bir hazine ve cevherdir. Hem incidir, hem dalgıçtır; hem aşktır, hem âşık, hem de maşuktur; hem cândır, hem de Canân’dır. Hakk’ın varlığında kendi varlığını yitirendir. Gül bahçesindeki gülü temâşa eden bülbüldür. Nihayetinde o, varlık şehrinin sâkinlerinden biridir.

Hâlık’ımı ararım gece gündüz cihân içinde;
Dört yanımdan yol indi evren ve mekân içinde.

Dörtten yediye yettim, dokuzu geçip gittim,
Ondan ikiye geldim çerh-i keyvan içinde.

Üçyüzaltmış su geçtim, dört yüz kırk dört dağ aştım,
Vahdet şarâbını içtim, düştüm meydan içinde.

Çünkü düştüm meydana, meydana dolu gördüm,
Yüz bin ârifi sordum, bütün cevân içinde.

Dalgıç denizine girdim, varlık şehrini gezdim,
İnciyi sedefte gördüm, cevheri hazine içinde.

Arş ve Kürsî'yü yürüdüm, Levh ve Kalem i gördüm,
Varlık şehrini gezdim, söyledim bu can içinde.

Canı gördüm cânanda, aşkı gördüm meydana,
Âşıkların meydana cümle bostan içinde.

Eri gördüm erleştim, istediğimi sordum,
Hepsi sende dedi, kaldım hayrân içinde.

Hayran olarak kaldım, şuarsuz olarak daldım,
Kendimi derde saldım, buldum dermân içinde.

Seyr ister mi bülbül açılmıştır kızıl gül,
Her gülü uzak görme gülü gül bahçesi içinde.

Kul Hoca Ahmed canı, hem cevherdir, hem hazine,
Her şey O'nun mekânı, O lâ-mekân içinde...²¹

Çile Çekmeden Hakikat Âleminde Mesafe Alınmaz

Zikrin en güzeli, Allah lafzı ile olanıdır. Sığınılacak yer Hakk'ın tecelligahıdır. Gözyaşı dökülmeden, çile ve ıstırap çekmeden hakikât âleminde mesafe alınmaz. Her şey, âlemlerin Rabb'i içindir ve O'na aittir. Onun rızasının kazanılması esastır.

Allah, Allah, canım Allah, dilim Allah,
Sen'den özge sığınağım yok Vallâh-Billah,
Ağlayıp geldim dergâhına "Şey'en Lillah..."
Dostlar Hâcem bana bağlım der mi ki?²²

Her dâim zikir ve tefekkür halindeki âdemler, Nurlar Nuru (Nuru'l-Envâr)'nun şavkından beslenirler. Ol kişiler, görünen âlemin hiçbir ışık ve nuruyla karşılaştırılmayacak kadar kudretli ve kuvvetli olan

²¹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 62, s. 103.

²² Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 63, s. 105.

Nuru'l-Envâr'ın himayesi ve murakabesi altındadır. Cemâl'i temaşâ, tezekkür ve teşbihin saflığında berraklaşır.

Cemâl göreyim diyen kullar uykusuz olur;
Yürüse – dursa, yatsa-kalksa, zikrini söyler
İçi-dışı öyle kulun nurla dolar;
Allah nurunu öyle kula saçar dostlar.²³

Muhabbetin, tarikatin ve hakikatin doyumsuz lezzetleri ile çevrilen Yesevî, Hakk'a kulluğunu yetirince yerine getiremeyen canının beden kafesinden çıkmasına engel olamaz. Dünyanın çile ve sıkıntılarını, Güzellİsimleri'nin (Esmâ-i Hüsnâ) evradını kendisine bir hayat rehberi olarak görür. Kulluğunu hakkıyla yapamamanın mahcubiyeti, onun için dünyevî sıkıntıların en başta olanıdır. Zikrin lezzetinden tadanlar, Burak'la Sırların Sırrı'na müminin miracı olan namazda seyahat ederler.

Muhabbetin şarabından içirmese,
Can ve gönlüm hasret ile gider dostlar,
Allah zikrini vird eylemeden ölüp gitsem,
Essiz ömrüm zahmet ile geçer dostlar.

Allah diyen gerçek âşıklar Burak'a bindi,
Sevgilisinden mihnet yetse boyun sundu,
Tarikatın pazarında sefer eyledi,
Hakikatin deryasından geçer dostlar.²⁴

Tekebbür Ehlinin Mekânı

Rahmetin Cemâl'iyle müşerref olan zâkirler, varlıklarından arınarak Cemâl'de kaybolurlar. Nefsin ve şehvetin tüm isteklerini reddedip benlik zincirinden kurtulanlar, şeytanın kibrinden uzak olanlardır. Tekebbür ehlinin mekânı iki cihanda da cehennemdir.

Cemâlini talep eyleseniz ey zâkirler,
Candan geçip halka içinde görün cemâl,
Şevkin ile Allah deyip, doğruya dönüp,
Gece uykusunu haram eyleyip olun uykusuz.

²³ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 82, s. 135.

²⁴ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 84, s. 137-138.

Uykusuzlara Hakk rahmeti olur yakın,
Uykusuzların gönlü kırık gözü yaşlı,
Ben-benliğin cezasını verecek cehennem
Kibirinin cehennem içinde hâli perişân.²⁵

Kalbin zikriyle tevhidi terennüm eden lisanın sahibi, kâmil bir rehberin izinden yürümeli ki, İllâhî hakikatlere ve inayetlere mazhar olsun. Cemâl'i temaşa edemeyen gözler, iki cihanda kayıp içinde olanlardır. Tevhid kelimesini akıl ve gönülde muhafaza edenler, Yesevî nezdinde ve kâmil mürşitlerin nazargâhı altında hakikat evreninin misafirleri olurlar.

“Lâ ilâhe illâllah” deyip ağla,
Hakk zikrini her kim dese oraya git,
Mürşid-i kâmil hizmetine gidip yürü,
Hakk cemâlini göstermese perişân olunur.

Dile al “Lâ ilâhe İllâllah’ı”,
Akla koy her nefesde ol uyanık,
Pîr-i kâmil nazâr eyleyince sana ansızın,
Hakk cemâlini göstermese perişân olunur.²⁶

Benlik ve Bencillik Girdabından Sıyrılmak

Rahman'ın sonsuz merhameti, ummandaki bir damla mesabesinde-
dir. Bir katresinden nasipleneler, benlik ve bencillik girdabından sıy-
rılıp Cemâl ile hayat bulurlar. Zühd ve takva ekseninde bir hayat sür-
dürenler, Yesevî'nin gözünde, Hakk'ın Cemâl'i'nden nasipleneceklerdir.

Hakk rahmeti ulu deryâ bir damla yeter,
Katresinde nâsib alan eylemez heves,
Ben ve bencillik senden gider sinek gibi,
Hakk cemâlini göstermese perişân olunur.

Hakk rahmeti ulu deryâ kabul eyle,
Talip isen Hakk'a doğru meyilli ol,

²⁵ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 91, s. 146.

²⁶ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 95, s. 150.

Zühd-takva daimâ eyleyip nail ol,
Hakk cemâlini göstermese perişân olunur.²⁷

Tefekkür ve tezekkürün müdavimleri, şeytanın vesvesesinden emin olurlar. Karşılaştıkları dert ve sıkıntılara çare, Şafi'de (Şifa Veren) bulunur.

Zâkir olup zikrini dese, gelecek nidâ;
Lanetli şeytan yetmiş fersah osun ayrı,
Derdi olsa, Hakk derdine verecek devâ;
Öyle kulu kendisi arayıp canân eyler.²⁸

Dünyayı Hakk'a Feda Etmek

Seherlerde tesbihat ve kullukla yaşlanan gözler, sultan makâmında şeref kazanır, bu şerefle şerefleneler çaresizliğin sıkıntılarından azâd olurlar. Dünyevî her şey, öte dünyanın gerisinde kalır. Hoca Ahmed'e göre, ahiretin tarlası olan dünyayı Hakk'a İbrahim'in İsmail'i kurban ettiği gibi feda etmedikçe, kemâlat hâsıl olmaz.

Maneviyat rehberleri, Hakk'ın yeryüzündeki sevgilileridir. Nebilerin mirasçalarına karşı gelmek, hakikat âleminin nimetlerini geri tepmek anlamına gelir.

Geceleri seherlerde Hakk uyandırıp kan ağlatır,
Uykusuz eyleyip kendi aşkına bel bağlatır,
Devâsı yok derdi verip ağlatıp inletir;
Burada ağlayıp orada gitse, sultan eyler.

Hakk'a âşık olan kullar daima uykusuz,
Cennet değil arzuları, verir cemâl,
Çoluk-çocuk, ev-barktan olur şikâyetçi;
İsmâil gibi azîz canını kurban eyler.

Şeyhim diye başkaldıran Hakk'a rakip;
Benlik eyleyip Sübhân'ına olmaz sevgili,
Uykusuz olup derdsizlere olan tabip;
Bu dünyâyı mü'minlere zindan eyler.²⁹

²⁷ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 95, s. 154.

²⁸ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 133, s. 209.

²⁹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 133, s. 209.

Yesevî'ye göre, nefsini öldüren ve terbiye edenler, Allah'ın yakın dostlarıdır. Topraktan yaratılan insan, toprak gibi tevazu sahibi olursa, benlik ve kibir mahzeninde kaybolup yok olmaz.

Hakk'ı bulan toprak olup yolda yatar,
Toprak misâli âlem onu basıp geçer,
Ben-benlikler başını basıp, tepip gider,
Başkaldırıp ona Sühan kıldığı yok.³⁰

Bilgelik Pınarından İçmek

Âlemlerin Rabb'inden sakınan hakikat dervişidir. O ki, bilgelik pınarından kana kana içer. Nurlara gark olur, gözün bıraktığı yaşlar, Rezzak'ın kudretine itaat etmenin işaretleridir. Aksi davranışta bulunanlar ziyan içindedir. Kulakları nasihatlere kapalı bu insanlar fasıklar güruhunun temsilcisidir.

Gece-gündüz Hakk'dan korkup duran kişi,
Özünü bilir özge ile yoktur işi;
Ondan sonra nura dolar iç ve dışı,
Hakk'dan korkup gözde yaşını revân kılsın.

Kulum diye Hakk emrini kılmayanlar,
Nasihatı kulağına almayanlar,
Kar ve ziyân olduğunu bilmeyenler,
O fâsıklar Hakk'a ne diye vefâ kılsın?³¹

Dünya Denizinde Kaybolmak

Dünya denizinden kaybolmayanlar Vedûd'un sevgisine gark olurlar. Aşk şarabında hayat bulup dirilenlere mukabil yalancı ve fâsıklar, bu dünyada kazansa da öte dünyada kaybederler.

Dünyâ tepip, Hakk'ı seven buldu murad,
Aşk şarâbın içen âşığın şevki çokça,

³⁰ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 159, s. 257.

³¹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 201, s. 316.

Yalancılara kıyâmet gün yüzü ayıplı,
Yalancılar Hakk yâdını dediği yok.³²

Ümitsizlik, Cevâd'ın rahmet ve bereketinden umutlarını yitirenlerin özelliğidir. Yesevî seher zamanlarında kulluğun şanını yerine getirip gözyaşı dökenerin ukbalarının ahiret olduğunu söyler. Bu insanlar sınırsız lütuflara mazhar olurlar.

Bende olsan, kulluk edip, ümmet ol,
Ondan sonra iman-İslam ele al,
Seher vaktinde yaşını saçıp, zâri eyle.
Allah cömert, hiç kimsenin ümitsiz kaldığı yok.³³

Dünyanın sevimliliğine aldananlar, emanetin alındığı ölüm anında aklını yitirir, ecelinin gelmesini istemezler. Sonsuz nimetler içinde olup da, gece ve gündüzlerini şükürsüz geçirenler, kıyamette ziyanda olurlar.

Bu dünyayı asla fenâ olmaz sandım,
Hakk emânet koyan canı ölmez sandım,
Dirlikte bu ölüme gelmez sandım,
Siyâseti büyük günde ne eyleyim?

Nimetin yiyip, Hakk şükürünü kılmadım ben,
Geceleri kalkıp, bir gün taat kılmadım ben,
Âhir günün geleceğini bilmedim ben,
Siyâsetli büyük günde ne eyleyim?

Kıyâmet gün iş kılanlar zararlı olsa,
Hicâbsız olarak yola girip, kükreyp yansa,
Ben gibi yolda kalanlara hasret olsa,
Siyasetli büyük günde ne eyleyim?³⁴

Yine de Hoca Ahmed, Ğafur'dan umut kesenleri ve öte dünyayı unutanları şöyle uyarır: Dünyanın geçiciliğine kapılıp da öte dünyanın utananları arasına katılma. Allah Teâlâ kurtuluş lütfedip, rahmette bulunmasa, azap çemberinden kurtuluş yoktur.

Cehennem üzerine çekilecektir sırat köprüsü,

³² Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 219, s. 341.

³³ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 219, s. 342.

³⁴ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 228, s. 359.

Yalan âşık olup yürüme orada ayıplı,
Lütfeyleyip Hakk Teâlâ verecek necât,
Lütfetmese, sert azap, vahşeti var.³⁵

Hakk'ın rahmeti, kabirleri genişletir, nurla doldurur. Hakikî kullu-
ğun işaret ve vasfı rahmetten umut kesmemektir. Kıyametin keşme-
keşliğinden sakınmak, hayırlı amellerle mümkündür.

Ya Rabbi, temiz Zâtın, eğer lutf etmesen nâgâh,
Kabir darlık, yolun aydınlık, bütün işler pişmanlık.
Dedin “Lâ taknetu...” rahmetinden ümidim çok,
Kıyâmet tanı atınca, başıma salma şaşkınlık.³⁶

Aşk ve vahdet şarabından içenler nurlarla dolup taşar. Yesevî'ye göre
bu hâl, dünyevî makamları yerle bir eder. Şirk ve küfürden kaçmanın
sırrı, Hakk'tan gayrısını İlâh kabul etmemektir. Ancak tek ilâh vardır,
O da Ehad'dir.

Aşk şarâbın Hakk içirdi, dolup-taşım,
Bir fırsatta yüz bin türlü makâm aştım,
Teşbih koyup, zünnâr takıp, Hakk'a kaçtım,
“Lâ-Lâ” söyleyip, “İllallah”da buldum işte.³⁷

Gözlerin Allah için yaşarması, Hoca Ahmed'in nezdinde, Cemâl
ile müşerref olmanın işaretidir. Habibullah Muhammed Mustafa da,
kendisine ümmet olanların bu yönüne şükreder.

Ağlayanlar Hakk cemâlini görür imiş,
Gözyaşına sekiz cennet verir imiş,
Hakk Mustafa ağlayın sever imiş,
Mustafa'ya ümmet olsam ağlamayım mı?³⁸

Allah'ın cemâlini görmeye nâil olanlar, kemâlatta mesafe alanlardır.
Helalin bereketinden nasipleneler, haramdan ise ceylanın aslandan
kaçtığı gibi uzaklaşırlar.

Hakk Teâlâ nasip kılrsa cemâlini,

³⁵ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 240, s. 377.

³⁶ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 241, s. 379.

³⁷ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 244, s. 387.

³⁸ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 245, s. 389.

Kulluk içre görüp Hakk'ın kemâlini,
Haram koyup, alıp Hakk'ın helalini,
Bu dünyaya didâr için geldim, dostlar!³⁹

Sevgili/Habip İçin Var Edilen Âlemler

On sekiz bin âlemin Rabbi Allah Teâla, bu evreni Habîb'i için yarattı. Güneş ve ayla birlikte bütün âlemler, onun yüzü hürmetine varlık buldu. Öte âlemler, cennet, nimetler, huriler, hâsılı her türlü ebedi lütuf ve armağan Resulullah'ın (s) varlığı için var kılındı.

On sekiz bin âlemi Hakk yarattı,
O Muhammed Habîbullah Resul için.
Bil, nurundan ay ve güneşi Hakk yarattı,
O Muhammed Habîbullah Resul için.

Sekiz uçmak Firdevs adlı cennetleri,
Yenip tükenmez asla orada nimetleri,
Huriler giyer yetmiş türlü hil'atleri,
O Muhammed Habîbullah Resul için.⁴⁰

Yesevî'nin, Hakk'a olan aşkın yönelişi, onun "En Yüce Dost" a ulaştırılan hallere tercüman olmasına vesile olur. Pîr, aşkın bir yanısla kendinden geçenlere derin bir muhabbet besler. Nitekim Nurların Nuru'ndan nasiplerini alanlar, hikmete nâil olurlar. "Allah hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilirse, ona pek çok hayır verilmiş demektir. Ancak akıl sahipleri düşünüp ibret alırlar."⁴¹ İlkesinden nefeslenen Hoca Ahmed, bîatının zengin anlamlar dünyasının sınırlarına bilgelikle vâsıl olunacağını düşünür.

Artık bu mertebede hakikatin sırlı ve bereketli yolları, Gerçek Âşık'a ulaştırır. Uğruna canların feda edildiği Rahman, dostlarına merhametini iki cihanda lütfeder/gösterir. Dünyanın meşakkatli ve ıstıraplı hallerini yaşayan veliler, öteki âlemde nurlara gark olacaklardır.

³⁹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 246, s. 391.

⁴⁰ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 250, s. 395.

⁴¹ Bakara, 269.

Pir'in gözünde, çileye tâlip olanlar, dertlerini kendilerine derman eyleyenlerdir. Sabır ve metanet girdabından zaferle çıkanlar, tövbenin sınırsız himmeti ile kendi hisselerine düşenleri cem ederek, ummanlara açılırlar.

Hakk Teâlâ selâm söyledi yananlara,
Kanlar döküp iki gözünü oyanlara,
Canı cana ekleyip yürüyenlere,
Hançer alıp gözlerimi oymayım mı?

Hakk pertevi kime düşse, bilge kılar,
Gönlü ışıyıp bâtınlarını binâ kılar.
Marifeti söyleyip özünü söyler kılar,
Söyler olup Hakk yollarını demeyim mi?

Selâm söyledi dostlarına Hakk mihrîbân,
“Burada ağlayın, âhirette kılalım handan”.
Hakk yolunda âşıkların canı kurban,
Bu sözü işitip yüz bin canımı vermeyim mi?

Ben defter-i sâni söyledim derde dermân,
Bir ve Var'ım kulum dese kalmaz hüsrân.
Her ne kılsa, özü kılar, Hakk'tan fermân,
Fermânında hâzır olup yürümeyim mi?

Kul Hoca Ahmed, bu dünyâda gamsız geçtin,
Hakk'tan korkmadan tan atana kadar durup yatdın.
Dünyâ dileyip Hakk zikrini dışlayıp atdın,
“Tûbu ileyh” okuya-okuya ölmeyeyim mi?⁴²

Toprak Gibi Nefsi Öldürmek

Sevgi ve aşk yolculuğunda, nefsi ayaklar altına almak, cefalar içinde bir seyahati arzulamak; dostluk ve aşka ihanet etmeden, düşüklükten yüz çevirmektir.

Saf altın gibi selim kalp sahibi, gönlün arılığını bilen Her Şeyi En Mükemmel Bilen Âlim'in bilgisinde yerini bulacaktır. Hakk'ın mekânı olan gönül ve kalp, inanç ve safiyetinin mihenk taşıdır. O öyle bir

⁴² Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 188, s. 300.

mikyastır ki, burhan ehlinin hakkı bâtıldan ayırmasına güç yetirmesini sağlayan yegâne vasıtaadır.

Hakk'ı seven âşıkları fakîr oldu,
Yol üstünde toprak gibi nefsi öldü,
Aşk yolunda cefâ çekip, derde doldu,
Nereye varsa, nefsi teper, dostlarım ha.

Âşık olsan, yalancı olma, sâdık ol,
Hile-huda işlerinden uzak ol,
Allah diye, saf kıl gönlü, nura dol,
Doğru kulları Allah bilir, dostlarım ha.

Allah dedi, iman evini kılma viran,
Doğru kulların gönlündedir Hakk-burhan,
Gönül kıran câhilleri sevmez Sübhân,
Halim olup, didâr görün, dostlarım ha.⁴³

Görünmeyen zırhların gölgesinde korunan hakikat yolcusu, dalâletin amansız vesveselerinden Hidayet Sahibi'nin yardımıyla kurtulur, istikamet bulur. Hakk'ın cezbesine düşüp varlığından sıyrılanlar, nefsin gemini ellerine alıp şeriâtın sarsılmaz ilkelerini rehber edinirler.

Ol vakit, kapalı olan hallerin perdesi kendisine aralanır, Hızır ve İlyas gibi, hayat kaynağı su gibi azizlik mertebesine ulaşır. Onlar için kabirler, ölümün değil canlılığın mekânlarıdır, Sonsuz Hayat Veren'in kudretiyle ölüm ve yok oluş uyanışın başlangıcı olur.

Hoca Ahmed Yesevî, bu noktada, çileye Hallâc-ı Mansur gibi tâlip olmadıkça kemâlin semeresinin elde edilemeyeceği uyarısında bulunur. Lâyık olmak, nefis ve beden ölümünü göze alabilmekle mümkündür. Aksi takdirde kişiyi nefsin azgınlığının kurbanları haline gelme tehlikesi beklemektedir.

Huş gâibten o dervişe avâz gelecek,
“Ey kulum!” diye, Allah özü elini alacak,
Yoldan çıksa, hâdi olup yola koyacak
Allah özü yol gösterir, dostlarım ha.

⁴³ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 222, s. 348.

Cezbe ve hâlet peydâ kılan Hakk'ı bulur,
Din kılıcını ele alıp, nefsi kovalar,
Nerede varsa, sırlar görüp, büküp kapatır,
Ehlini bulsa, şerhini yapar, dostlarım ha.

Hakk'a âşık olan kullar buldu murad,
Hızır, İlyas dâima verir âb-ı hayat,
Tâ kıyâmet görmesinler asla ölüm,
Kabir içinde uyanık yatar, dostlarım ha.

Âşık değil nefsi daima tepmedikçe,
İşte bu dünyâ izzetinden geçmedikçe,
Mansur benzeri "Va şevkâ" diye ölmedikçe,
Dergâhına lâıyk değil, dostlarım ha.⁴⁴

"En Yüce Dost"a Veli Olmak

Hoca Ahmed, takipçisi büyük ozan Yunus'a da ilham kaynağı⁴⁵ olmaya devam ederek bir acz örneği sergiler. Yaratan'a karşı olan muh-

⁴⁴ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 222, s. 348.

⁴⁵ Aşkın aldı benden beni
Bana seni gerek seni.
Ben yanarım dünü günü
Bana seni gerek seni.

Ne varlığa sevinirim
Ne yokluğa yerinirim
Aşkın ile avunurum.
Bana seni gerek seni.

Aşkın âşıklar öldürür
Aşk denizine daldırır
Tecelli ile doldurur
Bana seni gerek seni.

Aşkın şarabından içem
Mecnun olup dağa düşem
Sendin dünü gün endişem
Bana seni gerek seni.

Eğer beni öldüreler

taçlığını âcz içinde itiraf eder. Hakk'ın çılgın bir âşığı olan Yesevî, el-Ganiyy ve Samed'i (İhtiyaçsız, Muhtaç Olmayan, Her Şey Ona Muhtaç Olan) tezekkür eder. Gecesiyle gündüzüyle Kudret Sahibi'ni arar, ona ulaşamama düşüncesiyle kaygılanır. Yaratan'a olan aşkı, Pîr'i, varoluşun boyutlarını araştırmaya iter. Yine de Muhabbetullah'ın şavkı onu bırakmaz, yakar, kavurur. Bu yanı sıra en yakınları bile gözünde görünmez. Zira o, Aşkın Varlık'ta varoluşunun derdiyle Canan'la buluşur. Yalnız ve kimsesizlerin En Yüce Dost'una veli olmak arzusuyla coşar, kendinden geçer.

Aşkın eyledi şeydâ beni cümle, âlem bildi beni,
Kaygım Sen'sin gece gündüz, bana Sen gereksin.

Taâla'llah zihî ma'ni, Sen yarattın cisim ve canı,
Kulluk eyleyim gece gündüz, bana Sen gereksin.

Gözüm açtım Seni gördüm, bütün gönlü Sana verdim,
Akrabalarımı terk eyledim, bana Sen gereksin.

Söylesem ben dilimdesin, gözlesem ben gözümdesin,
Gönlümde hem canımdasın, bana Sen gereksin.⁴⁶

Kulluğu Kurban Etmek

Sultanlar Sultanı'na kulluğunu kâmil bir şekilde yapamamanın eksikliğini yaşayan Pîr, maddenin ötesine geçip, benliğini kurban etmenin yollarını arar. Artık varlık âleminde, Var Olan'dan (Vâcibu'l-Vücûd/Zorunlu Varlık-Var Olmaması Düşünilemeyen Varlık) başka hiçbir varlık onu tatmin etmez. Varlığın ve aklın ötesinde, varoluşunu kemalâta erdirmenin gayreti içindedir.

Bu âlem içindeki sayısız güzelliklerin aşk pazarında bir karşılığı yoktur. Onu, sadece Hakk'ın hakikati, ab-ı hayat gibi nefeslendirir ve diriltir. Varlığın geçici hazlarının gönüller dünyasında bir yeri bulunmamaktadır.

Külüm göğe savurular
Toprağım anda çağıra
Bana seni gerek seni

⁴⁶ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 35, s. 66.

Cennet, huriler, âlimler, kitaplar, sufiler, vâizler ihtiyacı olan aşkınlığı yaşatmaya kifayet etmemektedir. Pişmenin akabinde yanmanın nârı, varlığını tüketir, fenâ âleminin yitikleri arasına katar.

Fedâ olsun sana canım, döker olsan benim kanım,
Ben kulunum Sen sultanım, bana Sen gereksin.

Âlimlere kitap gerek, sûfilere mescid gerek,
Mecnun'lara Leyla gerek, bana Sen gereksin.

Gâfillere dünya gerek, akıllılara âhret gerek,
Vâizlere minber gerek, bana Sen gereksin.

Âlem bütün cennet olsa, bütün Hüriler karşılamağa gelse,
Allah bana nâsib eylese, bana Sen gereksin.

Cennete geriyem cevân eyleyim, ne hurilere nazâr eyleyim,
Onu bunu ben ne eyleyim, bana Sen gereksin.

Kul Hoca Ahmed adım, gece gündüz yanar odum
İki cihânda umudum, bana Sen gereksin.⁴⁷

İnsanın Öz Mayası Toprak

İnsanın hammaddesi olan toprak, Yesevî'nin dilinde tevazu ve aczi ifade etmektedir. Kibrin ve gururun temsilcisi şeytan, topraktan halk edilen insanı düşük görür. Her ne kadar İblis, kendisi ateşten yaratılmış daha "üstün" bir varlık olarak farz etse de, balçıktan yaratılan insana secde etme emrine muhatap olmuştur. Nihayetinde insan ayaklarla çiğnenip basılan bir madde, anasır-ı erbaa'nın bir terkibi değil midir?

Pîr, özü toprak olan insanın, büyük kutsî kavuşma/buluşmaya layık olmadığını düşünür. "Kan döken, bozgunculuk çıkaran, nankör, aceleci" insan, ne kadar atıklarını ve olumsuzluklarını, pişerek ve yanarak atmaya çalışsa da, bütünüyle arınmaz. Mutlak kemâlat, Hakk'ın varlığında hiçliğe ulaşmaktır.

Aslım toprak, neslim toprak, her şeyden aciz,
Basıp geçsen kirli cismin kılacağı ar,

⁴⁷ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 35, s. 66.

Kim ar etse şeytan kavmi havası var,
İşitip okuyup yere girdi Kul Hoca Ahmed.⁴⁸

Basıp toprak, kendim toprak, cismim toprak;
“Hakk vuslatına ererim” diye, ruhum hevesli,
Tutuştum yandım, olamadım asla tertemiz,
Şebnem olup yer altına girdim ben işte.⁴⁹

Ancak Ağlayanların Sahip Olabileceği Gönül Zenginliği:

Aşk

Sıkıntı ve dertler, insanı olgunluğun sınırlarına taşır. Hoca Ahmed, bundan ötürüdür ki, insanı dertle tarif eder. Varlıkta varoluşun peşindeki Yesevî, derdin, ilacın ta kendisini olduğuna inanır; Aşk, Âşık ve Maşuk’u aynı satıhta değerlendirir. Hallâc’ın “ene-l hak” şatahatı, Türkistan Ereni’nde de tebarüz eder.

Derdi aşkla ilişkilendiren Pîr, gönül evreninde aşkın varoluşunun zorunluluğunu talep eder. Aşk ağlatır, sızlatır ve yakar. Aşk, ancak ağlayanların sahip/layık olabileceği gönül zenginliğidir.

Dertsiz insan insan değil, bunu anlayın,
Aşksız insan hayvan cinsi, bunu dinleyin,
Gönlünüzde aşk olmasa, bana ağlayın,
Ağlayanlara gerçek aşkımı armağan eyledim.⁵⁰

Gerçek dertliye kendim ilaç, kendim dermân,
Hem âşıkım, hem mâşukum, kendim canân;
Rahmet eyleyim, adım Râhman, zâtım Sübhân;
Bir nazârda içlerini safâ eyledim.⁵¹

Aşksız âdem âdem değil, Hakk’tan haber,
Nerede görsen, aşksızlara kılmayın selâm,

⁴⁸ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 10, s. 26.

⁴⁹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 13, s. 33.

⁵⁰ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 54, s. 92.

⁵¹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 54, s. 92.

Söz sözleşe, bakıp ona kılmayın kelâm,
Burada, ağlayıp, âhirette gülmez misin?⁵²

Aşk “kuşunun kanatları”nda uçanlar, şeytanî tekebbürün dağdağasından kaçarak Rahîm’in engin merhametine sığınır. Bunun yolu, Yesevî’nin deva cetvelinde, benlik ve bencillikten kurtuluşa geçer. Nihayetinde kişi onda içkin olan kutsalın hayat bulması için tüm nefesini, Hakk’ın istikametinde harcamalı, böylelikle Rabb’in gönül dostları arasına katılmalıdır.

Kul olsan, ben-benliğin sakın bırak,
Seherlerde canını incitip dinmeden çalış,
Yoldan sapan günâhkârları yola yönelt,
Bir nazârda gönüllerine safâ eyledim.⁵³

Annenin Mahrem Korunağındaki Beşer

İnsanı güzelliklerin en güzeliyle Yaratan, insanın yaratılış basamaklarını/zincirini şöyle anlatır: “İnkâr edenler, göklerle yer bitişik bir halde iken bizim, onları birbirinden kopardığımızı ve her canlı şeyi sudan yarattığımızı görüp düşünmediler mi? Yine de inanmazlar mı?”⁵⁴

Su ve toprak aşamaları, insanın ana maddesi olurken, annenin mahrem korunağındaki beşer adayının süreçlerini kutsal metinlerden takip etmek hakikate daha uygun olacaktır: “Sonra nutfeyi alaka (aşılanmış yumurta) yaptık. Peşinden, alakayı, bir parçacık et haline soktuk; bu bir parçacık eti kemiklere (iskelete) çevirdik; bu kemikleri etle kapladık. Sonra onu başka bir yaratışla insan haline getirdik. Yapıp-yaratanların en güzeli olan Allah pek yücedir.”⁵⁵

Ana karnında dört ayını geçiren beden, ruhla olan vuslatıyla câna dönüşür. “Can”lanmasıyla Aşkın Canânı’nı aradığı bir yolculuğa çıkar.

⁵² Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 243, s. 383.

⁵³ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 54, s. 92.

⁵⁴ Enbiya, 30.

⁵⁵ Mu’minûn, 14.

Kan ve irinin içerisinden çıkan ak sütlerin lezzetiyle/ ab-ı hayatla kudret bulan insan, Rezzâk'ın sonsuz ve sınırsız lütuflarıyla zorlu ömrünün meşakkatlerinin talimine başlar.

İlk yaşlar, Pîr'in ifadesiyle en yakın canların yeni yeni tanındığı bi-dayet safhasıdır. Yedi yaşında âkil olma, dört yaşında anlama ve anlayışın (fehmetmek) melekelere sahip olma, on beş yaşında mesuliyet alma (şeriat evine girme) ve hükümlerin muhatabı olma mertebeleri kat edilir.

Otuz yaşında kemal bulan beden, bu yaştan sonra inişe geçmeye başlar. Bu yaşlar gönül ve dilin ayrışmaya başlaması, lisanın lâl olma hallerinin yaşandığı zaman dilimleridir.

Hâlık bizi yarattı, özü gitti gizliye,
Geçtim sudan, topraktan, yelden getirdi yine.
Kemik-derim bağlandı, üç yüz altmış gün oldu.
Dört ay on dört saatde bizlere verdi canı.

Beş ağaca bağladık, ananın sütünü emdik,
Rızk veren Rezzâk sakladı bizi yine.
Bir yaşına ulaştınca tanıdım ata-anamı,
İki yaşa yetişince düzeldik bizle yine.

Yedi yaşa ulaştınca indi başıma akıl,
Dört yana fehm eyleyip koşulduk bizler sonra.
On beş yaşa girince şeriat evine girdim,
Şeriat hükmü ile gizli ettim erkâna.

Otuz yaşa ulaştınca aldı başımdan ağrı,
Dilim söylemez oldu, gönlüm gitti her yana.
Ağlaşır balalarım, inlerler uzaklarım,
İştir kulaklarım, dilim olmaz fermana.⁵⁶

Zamana âhir olsa akıl gider,
Âdemoğlu birbirini tutup yer,
Dünyâ için İman-İslâm dinini satar,
Akıllılara bu sözleri diyesim gelir.⁵⁷

⁵⁶ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 225, s.353-354.

⁵⁷ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 49, s. 86.

Öteler Ötesine Son Yolculuk

Hoca Ahmed Yesevî, ömrün son demlerini, ruhun bedenden hicre-tiyle başlatır. Adeta bir “rabîta-i mevt” (ölümü hatırlama) halini tasvir eder.

Cismin teneşir üzerinde yaratılış mayası “su”yla paklanması “dügün gecesinin” sabahını andırır. Bedenin ikamet ettiği mekânı olan menzilden hareket, dünyadaki son ülke kabristanda noktalanır.

Kabir sorgucularının ilk imtihanlarını aşmak, inanç diyarının sâkinleri için zor değildir. Yesevî, kabirdeki hali, parmağın kalem, kefenin kâğıt oluşuyla remz ederek takdim eder.

Yine Rahman ve Ğafur’un merhamet ve bağışlamasına sığınmaktan başka çare ve yol yoktur. O ne kadar geniş bir melcedir ki, sayı ve ölçekler iflas eder, çaresiz kalır.

Yıkayıcılar geldiler, tahta üzerine aldılar,
Kaldırıp su döktüler bize yaşlı ve gençler.
Pehlivanlar geldiler, başım üzerine durdular,
Kaldırıp bindirdiler bizi taht-ı revana.

Kabrimize götürdüler, toprağımız örttüler,
Bizi koyup gittiler, yeni geldik mekâna.
Yatar idim uyandım, sağ yanıma dolandım,
Başım üzerinde durur iki same divâne.

“Senin dinin ne?” diye suâl kıldılar benden,
“Rabbim Allah!” deyip cevap verdin revana.
Parmağım kalem oldu, kefenim kâğıt oldu,
Ağladım, yazdım, hayır ve şerrimi Rabbime.

Kul Hoca Ahmed, Bir Allah’ın evinde ağlayıp söyler,
Koy boynuna futayı, şükür edeyim imana.⁵⁸

Sonuç

Kadîm Kelâm’ın tükenmez anlamlar dünyasından yola çıkan Ahmed Yesevî, tevhidin muhafazası ve Cemâlullah’ı temaşâ arzusuyla dinginliğe ulaşmaktadır. Cemil’in cemâli, Hakk âşığının gece ve gün-

⁵⁸ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 225, s.353-354.

düzünü yok ederek, onu zaman dışılığına sürüklemektedir. Mekânsızlık ve zamansızlığın sübut bulduğu âlem, aşkın safiyet ve sınırsızlığının hâkim olduğu Cemâlullah'ın Zâtı'nda vücud bulur.

Vâcibu'l-Vücûd'a (Zorunlu Varlık) ulaşmaya tâlip olan, gönül ve aklın gözüyle samimiyet çilesinden/sınavından geçmelidir. Talep etmek, sıkıntı ve cefayı göze almak demektir. Yol ehli olan tâlip, Ahmed Yesevî'nin riyâzet imtihanlarının namzedidir.

Derdi aşkla ilişkilendiren Pîr, gönül evreninde aşkın varoluşunu talep eder. Aşk ağlatır, sızlatır ve yakar. Aşk, ancak ağlayanların sahip/layık olabileceği bir gönül zenginliğidir. Akıl, idrak ve zihnin tüm yeteneklerini kaybettiği aşk makamı; cefa, sıkıntı ve zorluğa şartsız teslim olanların mertebesidir.

Yaratan'a olan aşk, Pîr'i, varoluşun boyutlarını araştırmaya itmektedir. Yine de sevgi ve Muhabbetullah'ın şavkı, onu bırakmaz, yakarak varlıkta yok olmasına vesile olur.

Sultanlar Sultanı'na kulluğunu kâmil bir şekilde yapamamanın eksikliğini yaşayan Pîr, maddenin ötesine geçerek kulluğunu kurban etmeyi arzulamaktadır. Varlık âleminde, Var Olan'dan (Vâcibu'l-Vücûd/Var Olmaması Düşünülemeyen Varlık) başka hiçbir varlık onu tatmin etmemektedir.

Hakk'ın hakikatine ulaşmak/nâil olmak için ârif ve âkil olmak, irfân ve akıl dünyasında, hakikat yolculuğuna aday olmak icap etmektedir.

Doyumsuz tatların tecrübe edildiği irfan seyahatinin yoldaşları olan mürşitler, birliğin ve tehvidin rehberleridir. Maneviyat rehberleri, Hakk'ın yeryüzündeki sevgilileridir. Nefsini öldüren ve terbiye edenler, Yesevî nezdinde, Allah'ın yakın dostlarıdır.

Nefsinin arzularını terk ederek Hakk'ın hakikatinden lezzet alanlar, nihayetinde deryâ gibi dolup taşarlar, mekânsızlık âlemin sâkinleri haline dönüşürler. Dünya ve onun geçici hazları, hakikat yolcularının seyahatindeki geride terk ettikleri dünyeviliklerdir. Akıl Hakk'ın karşısında tutulur. Ancak kalp ve gönül, tezekkürün tüm boyutlarını doyumsuz bir şekilde hisseder ve yaşar.

Zikrin en güzeli, Allah lafzı ile olanıdır. Sığınılacak yer Hakk'ın tecelligahıdır. Gözyaşı dökülmeden, çile ve ıstırap çekmeden haki-

kat âleminde mesafe alınmaz. Her dâim zikir ve tefekkür halindeki âdemler, Nurlar Nuru'nun (Nuru'l-Envâr) şavkından güç devşirirler/kesbederler. O kişiler, görünen âlemin hiçbir ışık ve nuruyla karşılaştırılmayacak kadar kudretli ve kuvvetli olan Nuru'l-Envâr'ın himaye ve murakabesi altındadır.

Hakk'a ulaşmak, sadece ruhun bedenden ayrılmasıyla gerçekleşmez. Madde ile mananın ayrılması, mekanik bir ayrılıştır. Refîk-i Âlâ'ya (En Yüce Olan'a) kavuşmak, nebevî solukla yoğrulmuş tezekkür ve taabbudun nefasetini doya doya tatmakla mümkündür. Öte âlemin hayat soluğu, Rahman'ın Güzel İsimleri'nin gönül ve zihin dünyasında bıraktığı izlerle alınmaktadır.

Ümit ve korkunun arasında bir varoluş sergileyen Ahmet Yesevî'nin yüreği, Kahhâr'ın kahredici, yok edici kudretinin haşyetinden sıkışır, gözyaşlarına hâkim olamaz, koruyucu muhkem bir kale arar. Nihayetinde mahcubiyet içinde rahmet ve merhametin sonsuz sahibi Rahman'ın engin mekânsızlık âlemine iltica etmektedir.

İnsanın hammaddesi olan toprak, Yesevî'nin dilinde mütevazılığı ve acizliği ifade etmektedir. Pîr, özü toprak olan insanın, büyük kutsî kavuşma/buluşmaya layık olmadığını düşünmektedir.

Güzelliklerin en güzeliyle insanı yaratan Hâlîk, insanın yaratılış basamaklarını/zincirini de bize bildirir. Su ve toprak aşamaları, insanın ana maddesi olurken, annenin mahrem korunağındaki süreçlerini kutsal metinlerden takip etmek gerekmektedir. Kan ve irinin içerisinden çıkan ak sütün lezzetiyle kudret bulan insan, Rezzâk'ın sonsuz ve sınırsız lütuflarıyla birlikte zorlu ömrün meşakkatlerini de tatmaya başlar.

Kısa olduğu sıkça dillendirilen ömrün son demlerini, Hoca Ahmed Yesevî, ruhun bedenden hicretiyle başlatır.

Yesevî, Hakk, hakikat ve marifet ekseninde insanı, özellikle de kâmil insanın vasıflarını, cemiyete örnek teşkil etmesi için anlatmaktadır.

Görünmeyen zırhların gölgesinde muhafaza edilen hakikat yolcusu, dalâletin amansız vesveselerinden Hidayet Sahibi'ne (Hâdi) sığınır, onun istikametinden sapmamaya çalışır.

Hoca Ahmed Yesevî, çileye Hallâc-ı Mansur gibi tâlip olmadıkça kemâlin semeresinin elde edilemeyeceği uyarısında bulunmaktadır.

Kemalata lâıyık olmak, nefis ve bedenın ölümünü göze alabilmekle mümkündür.

Hoca Ahmed'in gönül âleminde âriflerle/kâmillerle görüşmesi, Miraçtaki Hz. Peygamber'in (s) nebilerle görüşüp buluşmasını andırır. O, varlık evreninde inci arayan bir dalgıç gibi ilahi sırları aramaya devam eder. Kendi varlığından aşk ile sıyrılan Yesevî, Vahid'in varlığında yok olur.

“On sekiz bin âlem”in Rabbi Allah Teâla, Yesevî düşüncesine göre, bu evreni Habib'i için yarattı. Güneş ve ayla birlikte bütün âlemler, onun yüzü hürmetine varlık buldu. Tüm âlemler, Resulullah'ın (s) varoluşu için var kılındı.

Hoca Ahmed Yesevî, varlık ve oluş âleminde bir seyyâh gibidir. Büyük âlemden (makrokozmos) küçük âleme (mikrokozmos) yapılan bu yolculuk, görünmeyen âlemin içinde bir yok mesabesindedir. Mekânsız cihetlerden ışıktan azâde olana yapılan bu seyahat tevhidle nihayetlenmektedir.

Yesevî, anasır-ı erbaa'dan (dört unsur) yedi nefse, oradan ay-üstü âlemdeki (dokuz) feleklere/gezegenerlere uruç etmektedir. Çoklukta/kesrette başlayan, akabinde ikilikten (Dualizmden) teklige/vahdete, yani tevhide yapılan yolculuk Vâhid'de son bulmaktadır.

Bu âlem ve öte âlemler içindeki bin bir güzelliklerin aşk pazarında bir karşılığı yoktur. Hoca Ahmed'i, sadece Hakk'ın hakikati, ab-ı hayat gibi nefeslendirip dirilmektedir.

Varlığın geçiciliği ve cezbesinin gönüller dünyasında bir yeri bulunmamaktadır. Cennetler, huriler, âlimler, kitaplar, sufiler, vâizler ihtiyaç duyulan aşkınlığı yaşatmaya kifayet etmemektedir.

Pişmenin akabinde yanmanın nârı, Türkistan'dan Pîr'inin varlığını tüketip, onu fenâ âleminin yitikleri arasına katmaktadır.

DİVAN-I HİKMET'TE GÜNÜMÜZ BİLİM VE İNSAN İLİŞKİSİ'NİN TEMELLERİ

ÖMÜR ŞAYLIGİL*
HİLMİ ÖZDEN**

ÖZ

Bir mesleğe giren kişi etik yükümlülükleri üstlenir. Bilimi kendisine meslek edinen kişi de bu yükümlülükleri yerine getirir, toplum o kişiye güvenir. 1628 yılından sonra sanatsal olmayan gerçeklerin sistematize edildiği alanda bir sosyal kurum olarak varlığını koruyan bilim için çeşitli etik standartlar belirlenmiştir. Bu çalışmada, bilim ve insan arasındaki değer ilişkisi, bilimde insan kültürü, etik ve ahlak arasındaki ilişkisinin kökenleri Diwan-Hikmet'te aranmıştır.

İslam bilgi temelli bir dindir. Bilinçli bir Müslüman bilerek, inanarak konuşan ve yapan bir kişidir. İlimle meşgul olmak çok önemli bir fazilet ve ibadettir ki Hoca Ahmed Yesevi Hikmetleri içinde “**Alimi tut izzet eyle ikram**”, “**Alimi Kur'an içre öğer dostlar**” diyerek alimlerin toplum içindeki yerini açıklığa kavuşturmuş, ilimin ve alimlerin önemine vurgu yapmış, “**Olmazsa alim avam neye yarar?**”, “**Kılmaz idi yer gök alem bakar**” hikmeti ile de insanları ilime yönlendirmiştir.

Hikmetler gözden geçirildiğinde bilim, sözde bilim ayrımının açıkça ortaya konmuş olduğu, bilimin yol gösteren bilim, söz-

* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Eskişehir

** Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Anatomi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Eskişehir

de bilim olarak iki başlıkta incelendiği, işe yaramayan sözde bilimin sahibine yük olan bilgi olduğu açıklanmıştır. Bilgiye ulaşmanın asıl amacı dünya ve ahiret hayatı ile ilgili işe yarar güvenilir bilgiler elde etmektir.

Divan-ı Hikmet İslam dininin kabulünden sonra Kutadgu Bilig'den sonraki bilinen en eski eserlerden biridir. Hikmetlerdeki ana konu insandır. Hoca Ahmed Yesevi ve müritleri insanı eğitmeyi, onu mükemmel bir varlık haline getirebilmek için bilgi ve beceri yönüyle tamamlamayı amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Divan-ı Hikmet, Etik, Bilgi, Alim, İnsan İlişkiler

1-Giriş

“İslâm Medeniyeti'nin modern dünyaya en büyük hediyesi ve yardımını ilimdir. Fakat Avrupa'yı yeniden hayâta kavuşturan şey sâdece ilim de değildi. İslâm medeniyetinden gelen daha başka tesirler de Avrupa hayâtına ilk parlaklığı vermişti. Avrupa'nın ilerlemesinde İslâm kültürünün kesinlikle tesirini göremeyeceğimiz bir basamak yoktur. Bu tesirin bütün açıklık, büyüklük ve devam eden gücüyle kendini gösterdiği en büyük zaferlerin kazanılışına sebep olduğu alan, tabiat ilimleriyle ilim zihniyeti olmuştur(Temiz;2005:5)

Hoca Ahmed Yesevi ve onun Divân-ı Hikmet adlı eserinin Klasik Türk Edebîyat Tarihinde önemli bir yeri vardır. Hoca Ahmed Yesevi'nin İslamiyet'in esaslarını, tasavvufun inceliklerini bir Türk mutasavvıfı olarak yorumlayışı, herkesin anlayacağı tarzda ifade etmesi hikmet tarzını doğurmuştur. Hikmetlerdeki ana konu insandır. Hoca Ahmed Yesevi ve müritleri insanı eğitmeyi, onu mükemmel bir varlık haline getirebilmek için bilgi ve beceri yönüyle tamamlamayı amaçlamıştır.

2-Bilgi-Bilim-Sahte Bilim

Bilgi, (İngilizce knowledge, Osmanlıca malumat, ilim, irfan) İnsanın, toplumsal emeği ile meydana çıkardığı, dünyanın yasalı ilişkilerinin düşüncesinde yeniden insanla çevresi arasında kurulan ilişki,

eş anlamı da bilgidir. İlk düşüncelerden bu yana çeşitli açılardan değerlendirilmiştir. Kimileri bu ilişkinin asla kurulamayacağını, kimileri kısmen kurulabileceğini, kimileri ancak tanrısal düzeyde kurulabileceğini, kimileri de her an bağlantılı olarak kurulmakta olduğunu ileri sürmektedir. (Hançerlioğlu,1982:30-31).

Bilim, (Yunanca episteme, Latince Scientia'dan, İngilizce science) Dış dünyaya, nesnel gerçekliğe ve bu gerçeklikte yer alan olgulara ilişkin, tarafsız gözlem ve sistematik deneye dayalı zihinsel etkinliklerin ortak adıdır.(Cevizci,2002:162). Önceleri bilgi terimi bilim terimi ile eş anlamlı kullanılmıştır. Yöntemle elde edilen ve pratikle doğrulanan bilgidir. (Oğuz, Tepe,Büken, Kucursoy,2005:31-32)

Bilim, bir düşünme metodudur. Gerçeğe ve olgulara dayalı, önyargısız, tutarlı, rasyonel ölçülerde bir anlama, bulma, doğrulama metodudur. Bilim, bir taraftan düşünme ve ele aldığı konuları bilimsel metotlarla araştırma sürecidir; bir taraftan da bilimsel araştırma İçindekiler sonucunda ulaşılan bir üründür

Bilim, herhangi bir biçimde düzenlenmiş doğru bilgiler bütünüdür. Özellikleri açısından ise bilim olgusaldır, doğrudan veya dolaylı olarak gözlemlenebilir olguları dile getirmektedir. Mantıksaldır ve her türlü çelişkiden uzak, kendi içinde tutarlıdır. Nesnel, objektif ve eleştireldir. Ayrıca bilim, genelleyici, seçici ve arayıcıdır (Yıldırım 1996: 19).

Bilimin tarih, toplum ve birey olmak üzere üç boyutu vardır. Tarih boyutu, bilim insanlarının nasıl çalıştığı, buluşlarını nasıl oluşturduğu, bunları yaparken ne gibi zorluklarla karşılaştıkları, bir bilim sorunu için kaç bilim insanının ne gibi önerilerde bulunduğu, hangilerinin başarılı, hangilerinin neden başarısız olduğunu oluştururken; toplumsal boyutu, bilim insanlarının kimlerden, neden ekonomik destek aldığı, gündemlerini nasıl belirleyip liderlerini nasıl seçtikleri, kendi aralarında nasıl bir toplumsal ilişki olduğu, bilime nasıl hizmet ettikleri oluşturmaktadır. Üçüncü boyut olarak birey, bilimsel sorunlarla baş başa olan kişidir. Bu birey, ruhsal, toplumsal, kültürel ve ahlaksal sorumlulukları olan bir kişi olmalıdır. Bilimi anlamak için bu üç boyuta birbirleri ile olan ilişkileri açısından bakmak gerekir (İnam 1999: 44-48)

Bilim insanı, olgu ve olayları bilimsel düzlemde inceleyip analiz eden, değerlendiren kişidir. Bunun yanı sıra bilim insanının vazgeçilmez özelliklerinin başında entelektüel nitelik gelmektedir. Entelektüel bilim insanı, yanlışlıklar karşısında dimdik durarak, bireyin öz haklarının savunucusudur. Evrensel bir düşünme ve bakış açısı vardır ve evrende olan biten her şey onun sorunudur. Bilim İnsanı, etik duyguyu, etik düşünmeyi ve etik yaşamayı temel alan evrensel hak ve hukuk bağlamında insanın yok edilmesinin önüne geçilmesi için çalışır ve temel uğraşısı budur (Aydoğan, 2008:81-87).

Günümüze gelindiğinde bilim denilince akla, doğrudan ya da dolaylı empirik tecrübelerimize konu olan olgular alanıyla sınırlı güvenilir bilgiler ve bunlarla ilgili araştırmalar gelmektedir. Günümüzde insanların bilime olan inançlarının ardında bilimsel bilginin “doğru ve “güvenilir” olduğunu düşüncesi yatar. Son birkaç yüzyıl içinde defalarca sınınanarak bilimsel bilginin ve yönteminin işe yaradığının kanıtlanması bu inancın oluşmasında etkili olmuştur. Her bilimsel teori veya metin doğru olmayabileceği ya da belli bir süre sonra yanlışlanabileceği gibi, bilimsel olmayan, sözgelimi metafiziksel ya da ideolojik teorilerin de her zaman yanlış olması gerekmemektedir. Bilim ve düşünce tarihi, bu tespitin pek çok örneği ile doludur. Ne doğa bilimleri ne de sosyal bilimler açısından bilinecek şeylerin tamamının elde edildiğinden ve bilimlerin tamamlandığından söz edilebilir. Bilim, henüz tamamlanmamış ve belki de insanlık var oldukça da tamamlanamayacak bir “araştırma sürecidir”. İşte bilimin bu özelliği, sürekli kendini eleştirerek geliştirmesini ve yenilemesini gerektirir. Hatta denebilir ki, bilimin en önemli ayırt edici özelliklerinden biri, gelişmeye ve değişmeye açık olmasıdır. Bilimsel bir yöntemle elde edilmiş bir düşünce veya hipotez, yanlış bile olsa bilim dışında görülemez. *Hatalı bilim*, zaman içinde yanlış olduğu anlaşılrsa da bilimsel yöntemle elde edilmiş iddialardır. sahte bilim genellikle “bilimsel olmadığı halde taraftarlarınca bilimsel olduğu izlenimi verilen öğreti veya aktiviteler” olarak tanımlanmaktadır.(Uslu,2011:5-35) sahte bilim genellikle “bilimsel olmadığı halde taraftarlarınca bilimsel olduğu izlenimi verilen öğreti veya aktiviteler” olarak tanımlanmaktadır.

Bilim başlığı altında yer alan aktivitelerde farklı deneylerle benzer sonuçlara ulaşmak mümkün iken sahte bilimde sonuçların yinelenme olanağı yoktur. Çalışmaların sunulduğu karmaşıktır, anlaşılması neredeyse imkansızdır. Bilim başlığı altında yer alan çalışmalarda hatalar gözden geçirilir, yeniden araştırılır doğru bir teori üzerinde yanlış tahmin ortaya koymak mümkün değildir. Oysa sahte bilimde her ne pahasına olursa olsun hataların üstü örtülür. Bilimsel çalışmalar genişleyen araştırmalarla araştırılan konu üzerinde daha çok bilgi birikimi sağlarken, sahte bilimde kesin sonuçlara ulaşmak mümkün olmaz.

Sahte-bilim kavramı on sekizinci yüzyıldan beri kullanılıyor olsa da onu çağdaş bilim felsefesinin gündemine getiren düşünür Karl Popper olmuştur. Popper, "sahte-bilim" terimiyle bilimsellik iddiasında olan, başka bir anlatımla olguları açıklama iddiasında olan ve kendini bilimsel metotlara dayanıyormuş veya bilimsel doğruların sahip olduğu epistemik statüye sahipmiş gibi gösteren fakat yanlışlamaya, sınamaya kapalı öğretiyi ve dizgeleri kasteder. (Uslu,2011:5-35)

T. Kuhn'a göre her bilim dalı kendi tarihinde bir bilim öncesi dönem yaşar. Daha sonra bilim adamlarından birinin teorisi kendisini kabul ettirir. Bu teori ya da varsayım Kuhn tarafından paradigma olarak adlandırılır (Kuhn,1995). Paradigmaya bağlı çalışanlar olağan bilimi ortaya koyarlar. Olağan bilim döneminde hala çözüme ulaşmamış bazı problemler vardır. Bu dönem bir bunalım süreci olarak tarif bulur, Bu dönemde yeni bir bilim çalışması yeni bir teori ya da bu sürece özgün tanımla yeni bir paradigma ortaya koyar, bilimsel devrim başlar.

Lakatos'a göre de bilim ile sahte bilim arasındaki ayırım yanlışlanabilirlik ilkesi ne göre yapılamaz. Bilim insanları [kendi savdukları görüşlerle ilgili olarak] eleştiriye açık değillerdir. Sadece olgularla ters düştü diye bir teoriden vazgeçmezler. Çünkü bilim, ne basit bir deneme-yanılma yöntemidir ne bir varsayımlar ve çürütmeler dizisidir ne de salt bir boz-yap çözme sürecidir. Feyerabend'e göre bilimsel bilgi, aydınlanmanın ürünü olan batı aklına özgüdür ve diğer bilgi geleneklerinden daha üstün değildir; sadece onlar gibi bir bilgi geleneğidir. (Feyerabend,1991:12-13)

2.1-İslam Kültüründe Bilgi Bilim Sahte Bilim

İlim, İslam Kültüründe ilahi ve beşeri bilgi yanında Bilim için de kullanılan kapsamlı bir terimdir.Sözlükte bilmek anlamına gelen “bilgi” ve “bilim” karşılığı kullanılmaktadır.Klasik sözlüklerde bir şeyi gerçek yönü ile kavramak, gerçekle örtüşen kesin inanç, bir nesnenin şeklinin zihinde oluşması, nesneyi olduğu gibi bilmek, nesnedeki gizliliğin ortadan kalkması gibi tarif edilmiştir.

İrfan / Ma’rifet,fikh ve itkân gibi kelimelerde sözlüklerde bilmek manasına gelmekle birlikte, sonradan kazandıkları teknik anlamları itibarıyla gerek bilgi gerekse kesinlik dereceleri bakımından farklı anlamlarda kullanılmaktadır.

Nispeten geç dönem sözlüklerde mârifet ilimden daha özel bir anlama sahiptir.bilme fiilinin yöneldiği nesne tektir.Oysa ilimde bilmenin konusu umumidir. Mârifette unutilan şeyin hatırlanması anlamı da vardır.(Kutluer,2000:109-114).

İlmin anlamı önemi ve işlevi hadislerde de vurgulanmıştır.Her şeyden önce İslam ümmetinin benimsediği değerler sisteminin devamlılığı ilme bağlı olduğu için Hz.Peygamber, ilmi yüceltmiş, teşvik etmiş, ilmin nafile ibadetten daha üstün olduğunu söylemiştir.

Alimler, bildiklerini hem kendileri hem de insanlar için islami ölçüler içinde yararlı kıldıkları oranda ilimler onlar için üstünlük kabul edilir.Alimler ilim sahibi olmakla belli görev ve sorumluluk üstlenmişlerdir.

Rivoire, Müslüman devletlerin medeniyetleri hakkında şöyle demektedir.“Bu yükseliş ve gelişmenin sırrını bize Kur’an’ı Kerim’in bir çok âyeti ile Hz.Muhammed’in hadisleri vermektedir. Bu âyet ve hadisler Müslümanlar’ı ilme, yükseliş ve medeniyete teşvik etmiş, bunu Müslümanlar için dînî bir vazife saymıştır .

İslâm Dünyası’nda ilimlerin en parlak dönemi MS 750-1100 yılları arasında olmuştur. Büyük bilim târihçisi George Sarton’a göre İslâm Çağı olarak anılan M.S. 750-1100 yılları arasında her 50 yıl, o döneme bilimde yaptıkları katkıları ile hâkim olmuş veyâ damgasını vurmuş olan bir ya da birkaç büyük Müslüman ilim adamının ismiyle anılmaya layıktır. Sarton, İlim Târihi isimli 5 ciltlik eserinde 750-800 arasına

“Câbir Çağı”, 800-850 arasına “Harizmî Çağı”, 850-900 arasına “Râzî Çağı”, 900-950 arasına “Mesudî Çağı”, 950-1000 arasına “Ebu'l-Vefâ Çağı” adını vermiştir. Ayrıca 1000-1050 arasına “Beyrûnî ve İbn-i Sînâ Çağı” ve 1050-1100 arasına da “İbnü'l-Heysem ve Ömer Hayyam Çağı” demek gerektiğini belirtmektedir. Bunların 7 tânesi Türk'tür. 1100'den 1300'e kadarki dönemde ise, Sarton'a göre 50'şer yıllık bilim çağlarına artık Avrupa kökenli bilim adamlarının da isimleri konmalıdır. Ama bu arada da onlarla birlikte İbni Rüşd, Nâsirüddin Tûsî ve İbnü'n-Nefis de zikredilmektedir. (Temiz,2005:6)

Zihni doğru bilgilerle kalbini Allaha karşı saygı ve sorumluluk şuuruyla ve hayatını hayırlı amellerle donatanlarda “erdemli alimler” olarak tanımlanmışlardır.

İslam düşünürleri “İlim” söz konusu olduğunda üç farklı anlam olduğu üzerinde hem fikirdir.

1-İlim bir haldir.Bir idrak ve kavramdır.Değişen yerini başkasına bırakan , unutulup giden bir durumdaki anlayış ve kavrayıştır.

2-İlim, malum anlamında anlaşılır.Buna Türkçede bilim demek mümkündür.İlim Bilmek anlamında master anlamından malum bilinen anlamında kullanılır.Oysa kimi zaman birşey kitapta okunduğu gibi öğrenilmiştir.İlke ve kuralla ilişkisi yoktur.Bilinen bir şeydir. buna ilim denir.

3-İlim bir melekedir.Uzun çalışmalar sonucu insanın kazandığı, kendisine malettiği ilkeler, prensipler, kanunlar bütünüdür.İnsanda mevcut ilim bilinen nesnelere tasarruf gücü verir(Atay,1980:2)

İslam Dünyasında da bir şey bildiğini iddia eden hangi anlamda ilim sahibi olduğunun farkında olmadığından taraftarları da bu değerlendirmeyi yapacak durumda olmadığından zayıf olan bilgilerine tutunup onunla herkese ferman verip ilim sahibi gerçek alimlere karşı çıkarak kendi cehaletlerinin örten ve bencilliklerini sürdüren kişiler olmuştur. (Atay,1980:3)

Divan-ı Hikmet'te konu şöyle ifade bulmaktadır.

Ahırzaman bilginleri zalim boldu,

Hoşgeldin deyciler bilgin oldu.(89. hikmet)

2.2-Kur'an'da Bilim

Kur'an'da kullanıldığı şekli ile ilim, geçtiği yere göre Bilimsel bilgi, deneye dayalı bilgi, vahyi bilgi anlamlarından birini ifade etmektedir. (Öztürk,2012:456). Kur'an'ın bilim ve ilime verdiği önem herkesçe bilinen bir gerçektir.Peygamberimize inen ilk ayet okumayı dolayısıyla bilgi ve bilmeyi bu ayette okuma ve öğrenme emredilirken, neyin okunacağı, yani tümleci emretmektedir:”Rabbi'nin ismiyle oku...”(el-Alak,1) Aynı ayetin ilerisinde bilgiyi temsil eden Kalem'e dikkat çekilmekte:Oku,çünkü iyilik sahibi olan Rabb'in Kalemi(kullanmayı) öğretti” .(el-Alak3-4).Kalemin kullanılmasının ve yazının İslamiyet'in gelişinden önce var olduğu düşünülürse, Kalem bütün doğru olan insanlık ilim ve kültürünü temsil etmekte ve bunların tanınması istenmektedir.Peygamberimiz :”İlim Çin'de olsa arayın sözleriyle İslam'ın ruhuna uygun yabancıların bilgilerinin almada tereddüt etmemelerini öğütlemektedir.

Kur'an insanlara, onlara en güzel hediye olarak verilen bilim ve ilim elde etmenin en değerli aracı olarak akıl, kalb ve onlara bağlı diğer iç ve dış duyu organlarının çalıştırılmasını istemektedir.Bu ayetlerin bazıları:Geceyi, gündüzü, Güneş'i, Ay'ı sizin istifadenize vermiştir.Yıldızlar da O'nun buyruğuna boyun eğmiştir.Bunlardan Akleden kimseler için dersler vardır.(el-Nahl,12)Dirilten de öldüren De O'dur, gece ile gündüzün birbiri ardından gitmesi de O'nun emrine bağlıdır. düşünmez misiniz (el-Mü'minûn).

Kur'ân-ı Kerim ilmin insanlara arasındaki üstünlük ve ilerilik vasıflarından biri, belki de hiç şüphesiz en önemlisi olduğunu belirtir ve muhakkak insanların bilgice üstün olmaları gerektiğini vurgular:Hiç bilenle bilmeyenler bir olur mu?(ez-Zümer,,12)

Peygamberimizin de ilim ve ilim elde etmenin gereği üzerindeki ısrarı herkesçe bilinir.Bu konudaki hasislerden örnekler vermek gerekirse: “ilim ve hikmet mü'minin yitiğidir.Her nerde bulursa alır”. Dünyayı isteyen ilme sarılsın, âhireti isteyen ilme sarılsın, hem dünyayı isteyen hem âhireti isteyen yine ilme sarılsın (Bayraktar,2000:1-2)

3-Bilim-İnsan İlişkisi

İnsan bilgisiz doğar ancak onun bilgisiz yaşaması imkansızdır. Bilgi hazır değildir. İnsan bilmenin olanaklarına sahip olarak bu olanakları ne ölçüde kullanabilirse o ölçüde yaşayacaktır. Bilgi yalnızca doğanın insana karşı güçlerine direnebilmenin, doğadan daha iyi ve daha çok yararlanabilmenin Bacon'un deyişiyle doğaya egemen olmanın kuvveti değil, doğru yaşamanın, insanın kendi özüne göre yaşamasının, kendisini gerçekleştiren bir süreçte bulunmasının, özgürlüğünün kuvvetidir. (Erdemli,2002:221)

Bilim, her şeyden önce sosyal bir kurumdur. Diğer toplumsal kurumlar gibi bilim de geniş bir sosyal çevrede ki ortak hedeflere ulaşmak için farklı insanların işbirliğine ve düzenine ihtiyaç duyar. Resnik'e göre bilim cemiyet içinde cemiyettir. Bilimsel araştırmalar pek çok farklı açıdan Farklı insanların işbirliği ve düzenini gerektirir. Deney yapma, tahlil etme, Bilgi analizi, araştırma makaleleri, hakem kuruluna sunulacak makaleler ve özetler, araştırma projelerine personel atama, geleceğin bilim adamlarını yetiştirme gibi. Araştırmaların bir kısmı bilim adamlarını toplumla doğrudan ilişkiye sokar, medyaya sonuçları bildirmek, uzman tanıklığı yapmak, araştırmaya devlet desteği gibi. (Resnik,2004:58)

3.1-Bilim Değer ilişkisi

Değer, öznenin olana, olguya yüklediği nitelik olarak tanımlanabilir. Bir değer söz konusu olduğunda, işe mutlaka öznenin, kişiliğin karışması gerekir. Ayrıca değer bir ölçüt olarak olanla olması gereken ayrımını içerir ve her zaman olumluya da olumsuz bir şey olarak görünür.

Bilimin her şeyden önce pratik bir değeri vardır. Bilim yaşamımız içerisinde teknoloji yoluyla büyük kolaylıklar sağlar, temel problemleri çözebilir, yaşamı niteliksel olarak ve manevi bakımdan geliştirilebilir. Bu bakımdan bilim toplumun itici gücüdür. Bilimin ikinci olarak bir de entelektüel değeri vardır. Bilim insanının bilme isteğini, merakını tatmin eder, evreni anlam olanağı verir, doğal ve toplumsal gerçeklik bilim aracılığı ile anlaşılabilir. Bilimin kuşkusuz bir de ahlaki değeri vardır. Bilim insana belli bir dünya görüşü oluşturma, belli ilkelere göre

düşünme olanağı verir.Bilimsel zihniyet kazandırır. Bilimsel zihniyet de insanlara dürüst, tarafsız olmayı, karşılaşılan problemlere sabırla yaklaşmayı sağlar (Cevizi;2000:169-170).

Sanayi devrimi sonrası hemen her konuda bir değişim yaşandığı gerçektir.Bu dönem mutlakçı yasalardan olasılık yasalarına doğru bir gidişin yaşandığı dönem olarak da tariflenebilir. Bilinmeyenler yerlerini insan yapısı kurumlara bırakmaya başlar.Özgürlük ve eşitliği savunan Kurumlar Kendilerine içlerinde bulunan gruplara ait kültürleri de ortaya çıkarmış,zaman hoşgörü kültürüne ihtiyacı tanımlamıştır.Süreçte ortaya çıkan bilgi çağı “insan odaklı”sinerji yaratmayı hedefleyen bir içerikle eş zamanlı “sinerji odaklı” olmuş, Hoşgörü, farklı kültürleri tanıma ,sosyal sorumluluk bilinci gibi yeni kavramları gündeme getirmiştir. Bu kısımda sözü edilen Bilgi çağına özgü özgürlük,sosyal sorumluluk içindeki özgürlük olarak değerlendirilmektedir.Bilgi çağı insanın değeri, yaşamın değeri, insan hakları, yenilikçilik değerleri, gelecekle ilişkili zaman değerlerini günümüze taşımıştır.

3.2-İslam ve İlimin Değeri

Bayraktar,İslam'da Bilim ve Teknoloji Tarihi adlı eserinde bilimin değerine ilişkin üç ayrı başlık oluşturmuştur.Bunlar sırasıyla, İlimin Gerçeklik, Faydacılık ve Gayecilik değeridir.Bunları sırasıyla açıklamadan teknolojinin de İslam'da çok değer verilen ve teşvik edilen bir şey olduğunu açıklamak gerekir.”Hiç bir Müslüman bilim adamı kendi keşif ve bilimsel teorisinden dolayı başka dinlerde olduğu gibi işkencelerle öldürülmemiştir (Bouamrane,2009:383-396).

1) İlimin Gerçeklik Değeri

Bilim ve teknoloji eşyanın gerçeğini koymaya yöneliktir. Bilimin objektif olması vurgulanmaktadır. Burada elde edilecek sonucun Bilim adamının daha önce sahip olduğu ön yargı veya ideolojiyle karıştırılmaması ve bilimsel veriyi o doğrultuda tefsir etmesi istenmektedir.

2)İlimin Faydacılık Değeri

Bilimin faydacılık değeri gerek Kur'an ve gerekse Peygamberimizin Hadislerinde sıklıkla dile getirilmiştir.Yer ve göklerin insan için yaratıldığı, oralarda insanın rızkını araması öğütlendiği görülmektedir.

Aynı şekilde bir çok varlığın da insana faydalı olabileceği açık olarak belirtilmektedir. Alim İlminde daima insanlığı gözetmelidir.

3) İlmin Gayecilik Değeri

Bilim ve teknolojinin en son gayesi insanı Allah'a götürmesidir. Tarafsız şartlanmamış bir bilim adamının ilmiyle Allah'ın varlığı ve birliğini sezebileceğine bir çok hadis ve ayetlerde dolaylı / dolaysız işaret edilmektedir. Allah bir çok Ayette insanların ilimsiz bir şekilde kendi varlığı ve birliği hakkında konuşmalarını men eder." Bilgisiz rehbersiz ve aydınlatıcı bir kitap olmaksızın Allah Hakkında konuşanlar vardır.(Hacc : 8). Kur'ana göre ilim sadece dini hükümleri değil her türlü tabiat ve insan bilimlerinin de içine alır. (Bayraktar,2000:5-6)

4-Hoca Ahmed Yesevi ve Divan-ı Hikmet Olumlu Ahlaki Kavramlardan Örnekler

Hoca Ahmed Yesevi yetişmiş bir aydın kişi olarak Farsça ve Arapça'yı çok daha iyi bilmesine rağmen halka yöneldi. Halkın dili ile konuştu ve eser verdi.

Hoş görmemekte alimler sizin dediğiniz Türkçe'yi
Ariflerden işitsen açar gönül ülkesini (71.hikmet)

Ahmet Yesevi'den bize intikal eden en önemli miras, onun Hikmetler'idir. Divan-ı Hikmet, onun sözlerinin, ona ait olduğuna inanılan manzumelerin toplandığı bir divandır.(Bice,2010) Divan-ı Hikmet'te bir çok ahlaki kavram bulunmaktadır. Bu kavramlarda : Adalet, akıl, bilgi, cömertlik, , doğruluk, ilim, iman, iyilik, kâmil insan, kendini bilmek, kanaat, sabretmek, , tevazu, yalan söylememek ve zulüm yapmamak gibi pozitif kavramlar yanında cimrilik, gıybet, haset, kin gibi olumsuz kavramlarda yer almaktadır. Bilim insan arasındaki ilişkinin değerlendirilebilmesi amacıyla bu kavramlardan bazılarının açıklanması seçilmiştir.

4.1-Adalet / Doğruluk : İfrat ve tefrit arasında bir orta hal. Haklılık, doğruluk, hakikate bağlılık, herşeyi yerli yerinde yapma, her işte hakkı gözetme, haksızlıktan kaçınma, insanın haysiyet ve şerefe sahip olduğunu ve bu ölçülere göre kendisine yaşama hakkı verilmesini ileri süren hukuki bir ilke olarak tanımlanabilir (Seyyar,2003:2)

Hak-hukuk gözetmek adaletsizlikten haksızlıktan sakınmak bir ahlak ilkesi olduğu kadar dinin de temel hükmüdür

Divan-1 Hikmet'te Adalet/Doğruluk, toplumu oluşturan her bireyin taşıması gereken bir özellik olarak anlatılır. Böylece adalet sadece idarecide değil, toplumun her ferdinde olması gereken bir davranış şekli olarak dile getirilir.

Dünya ehli halkımızda cömertlik yok,
Padişahlarda vezirlerde **adalet** yok,
Dervişlerin duasında kabul edilme yok,
Türlü bela halk üstüne yağdı dostlar.” (89. hikmet)

Ahmet Yesevi, insanların doğru yola ancak bir yol gösterici, mürşit sayesinde ulaşabileceğini belirtir.

El kaldırıp pirden dua alsam derim,
Belin bağlayıp hizmetinde dursam derim
Himmat kılıp **doğru yoluna** girsem derim,
Gönül varıp orada nişan olur mu ki?” (181. hikmet)

Doğruluk, bilimin hedeflerine varmasında en önemli ilkelerden biridir.

Divan-1 Hikmet'te:

Doğru yanlış beyanını alim bilir.
Helal-haram farkını avam nereden bilir?
Alimlerden avamiler çok fayda olur
Her alim yüz bin avama yeter dostlar (171.hikmet)

ifadesi alimlerin değerini ortay koymak açısından çok önemlidir.

Doğruluk güveni beraberinde getirir, işbirliğini sağlar.Bilim çalışanları için doğruluk ve dürüstlük ahlaki bakımdan her zaman savunulan bir konudur.Doğruluk,bilginin ortaya konması, değerlendirilmesi, analizi ve bilim camiası ile paylaşımında ayrı bir öneme sahiptir. Bilimsel çalışmalarda sahtekarlık çoğu defa verilerin elde edilmesi ve analizi sırasında ortaya çıkmaktadır.Yanlış enformasyon uydurma bilgi, değiştirilen sonuçlarla yaygınlaşmakta ciddi etik ihlaller olarak değerlendirilmektedir.

4.2-Akıl: İnsanda iyi ile doğruyu kötülük ile iyiliği, faydalı ile zararlıyı birbirinden ayırt etmeye yarayan meleke, madde ve mana

alemlerini anlamak ve kavramak için insana verilmiş olan kuvvettir (Seyyar,2003:44) Divan-ı Hikmet'te akıl ve şuurun bilge olarak kabul edilmesi ve onlara uyulması gerektiği üzerinde durulur.

Canı ayrı ateşte yanar teni özge,
Kimi görse, izin alıp sürer göze.
Hikmet okuyup, talib olup, yetse söze,
Akıl ve şuurun bilge kılıp yürür olur.” (198. hikmet)

İnsanlar için akıl sahibi olmak yeterli değildir, asıl olan onun iyi kullanılmasıdır.her şeyin bir sanatı olduğu gibi aklın da bir sanatı vardır aklın sanatı iyi seçim yapmasıdır (Seyya,2003:45).

Bilim adamları araştırmalarında aklın öncülüğü ile dikkatsizliklerden kaçınmalı, işbirliği ve güveni tesis ederek kaynakların kullanımını konusunda da hassasiyet göstermelidir.

Ahmet Yesevi, insanın her zaman hata yapabileceğini, Bundan dolayı insanların hatalarından dolayı ümitsizliğe kapılmamasını ister.

“Günahım çok yere sığmaz kime söyleyeyim,
Tövbe eyleyip eğri yoldan doğruya döneyim.” (51. hikmet)

Bilim adamları araştırmalarında, özellikle de sonuçları sunarken hatalardan kaçınmalıdır.Deneysel, yöntemsel hataları ve insani hataları asgari düzeye indirmeli, kendini kandırmadan, tarafsızlıktan ve menfaat çatışmalarından uzak durmalıdır.(Resnik,2004,:87)Kuşkusuz burada dikkat çekilen konu hataların güvenin sarsılması ve toplumsal sonuçlarıdır.

4.3-Bilgi:Bir insan etkinliği olarak, karar vericinin belirsizliğini azalttığı oranda değerli olacak şey, güç, potansiyel güç,ilerleme doğaya egemen olma, ister salt isterse bir faydayı temin etmeye yönelik olsun bütün bilimsel faaliyetlerin hedefi,yalnızca bilimin değil felsefeden sanata, dinden mitolojiye en genel bilgi şubelerinin de ortak kavramı olarak tanımlanabilir.

Ahmet Yesevi'ye göre âlim kişi sadece bilgileri bilmekle yetinmemeli ve ilmiyle amel etmelidir. cahil insanların rehber olamayacağını özellikle vurgular ve son zamanlarda bilgi sahibi olmayanların ortaya çıkıp insanları kandırdıklarından şikâyet eder. Bu tür insanların büyük bir günah işlediklerini ve yaptıkları bu hatanın karşılıksız kalmayacağı uyarısında

bulunur. Ahmet Yesevi daima ilmin peşinden gidilmesi gerektiğini; ilmin, kadın erkek ayrımı yapmaksızın herkese farz olduğunu söyler. Ona göre insanoğlu ölünceye kadar ilmin peşinde koşmalıdır (Zal, 2011 : 12)

Durmadan yürüyüp âlimlerden ilim öğrendik,
Her ne bildiğimiz ilmimizle amel kıldık,
Ya Kadir, ulu Zatını anlayıp bildik...
Ağlayıp yürü, gözyaşının riyası yok. (157. hikmet)

“Erkek ve kadına, oğul-kıza ilim farz dedi,“
Taleb ül-ilmî farizatun” deyip Resul söyledi,
Ma yecüzu bihis-salat” ilim zaruri,
Diri varsınız, ta ölene dek okuyun, dostlar. (169. hikmet)

Hikmetler bize bilim adamlarının eğitilmeleri gerektiğini de göstermektedir.

Alimlere kitap gerek,sufilere mescid gerek,
Mecnun'lara Leyla gerek.bana sen gereksin(35.hikmet)

Fırsat ilkesi ahlaki ve siyasi bakımdan gerekçelendirilse de toplumdaki herkes fırsatlardan faydalanmalı fırsatlardan mahrum bırakılmamalıdır.

Kadınlar ve azınlıklar bilimin profesyonel sınıflarına önemli katkılarda bulunmuş olsalar da bilimin seçkin kesimi içine nadir olarak girmektedir.Fırsat ilkesi, bilim çalışanlarının iyileştirme çalışmalarına katılımlarının sağlanması,kendilerine iş verilmesi ve kadınlarla azınlıklar gibi az temsil edilen gruplarında dikkate alınmasını öngörür.

5. Sonuç

Ahlak,bütün rasyonel,akıl sahibi kişiler için geçerli olup, başkalarını etkileyen davranışı yöneten ve amaç olarak kötülük ya da acıyı / zarar azaltmaya çalışan gayri formel bir kamusal sistemdir (Cevizci,2003:93). Genel anlamda bir davranış düzeni oluşturmayı amaçlaması açısından ahlak temalı bütün eserlerin ortak konusu insandır. Günlük yaşamı içerisinde insan ahlak kavramı içinde örneklenen hem pozitif hem de negatif özelliklere sahip olarak yaşamına devam eder. Etik ahlak denen fenomeni inceleme alanıdır.Pratik bir etkinlik alanı

olan ahlaki teorik bir inceleme konusu yapan felsefe disiplini (Özlem, 2010:29). Her zaman bir meslek grubuna aittir.

Bilim insanı, olgu ve olayları bilimsel düzlemde inceleyip analiz eden, değerlendiren kişidir. Bunun yanı sıra bilim insanının vazgeçilmez özelliklerinin başında entelektüel nitelik gelmektedir. Entelektüel bilim insanı, yanlışlıklar karşısında dimdik durarak, bireyin öz haklarının savunucusudur. Bilim insanı, her şeyden önce var olanı sorgulayan ve olması gerekeni hayal edip, onu uğraş edinen kişidir. etik duyguyu, etik düşünmeyi ve etik yaşamayı temel alan evrensel hak ve hukuk bağlamında insanın evrenselleşmesinin yok edilmesinin önüne geçilmesi için çalışır ve temel uğraşısı budur (Aydoğan,2008:85-86).

İslam medeniyetinde bilginlikten çok bilgeliğe dayalı bir bakış açısı söz konusudur. Bilginin amacı doğaya hükmetmek değil onu anlamaktır.

Ahmet Yesevi etigin doğru eylem, en yüksek iyi ve istenç özgürlüğü kavramlarını da değerlendirmiştir .Bazı bilimlerin daha çok teoriye, bazılarının da pratiğe yönelik olduğu açıktır.Çağımızda bilim ve teknolojinin beraber yürüdüğü,bilimsel bilginin insan hayatına daha çok egemen olduğu görülmektedir.Çağımızın ortaya çıkardığı bilim adamı bilim ilişkisinin sonuçlarının değerlendirilmesinde Hoca Ahmet Yesevi'nin hikmetleri kaynak eser olarak ele alınabilir.

Bilim etiği içinde değerlendirilecek ikilemlerin çözümünde Türk Klasikleri doğu batı buluşmasında önemli görevler üstlenecektir.Küreselleşen dünyamızda sevgi, saygı, diyalog ve hoşgörüyeye dayalı yeni bir uygarlık inşa etmek isteyenler, Ahmet Yesevi ve onun talebelerinin taşıdığı en önemli mesajlardan biri olan “İlimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır” düşüncesini rehber edinmek zorundadırlar.

Kaynaklar

Atay, H.: Bazı İslam filozoflarına Göre İlimlerin Tasnifi.Tarih Enstitüsü Dergisi . 1977.407:1-41.

Aydın, H.: İslam Rönesans ve Aydınlanma İlişkisi Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme.http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/hasan_aydin (Erişim Tarihi: 15.04.2016)

- Aydoğan, I.: Bilim İnsanı ve Entelektüel Özellik. GAU J.Sos & App. Sci.2008. 3 (6):81-87
- Bayraktar, M.: İslamda Bilim Ve Teknoloji Tarihi.2000. TDV.4.Baskı.Yay. no.30
- Bice, H.:Hoca Ahmed Yesevi. Divan-ı Hikmet.2010. TDV.Türk Klasikleri Serisi 1.Ankara.
- Bouamrane, C.; Ortaçağ İslam Dünyasında Bilim ve Gelişimi. (Çev:Yard. Doç.Hüseyin Şimşek).2009.İstem.7(14):383-396
- Cevizci,A.:Paradigma Felsefe Sözlüğü.2000. Paradigma yayıncılık.
- Cevizci,A.;Felsefe Ansiklopedisi. 2003 Cilt 1.Etik Yayınları.İstanbul
- Feyerabend, P.: Özgür Bir Toplumda Bilim..(Çev.Ahmet Kardam) 1991. Ayrıntı Yayınları.İstanbul.
- Hançerlioğlu, O.: Felsefe Sözlüğü. 1982.Remzi Kitabevi.
- İnam, A.:Bilimin Bin Bir Yüzü.1999.Vadi Yayınları.Ankara.
- Kuhn, T.: Bilimsel Devrimlerin Yapısı.(Çev.N.Ulaş).1995.Alan Yayıncılık. İstanbul
- Kutluer, I.: İlim .2000.İslam Ansiklopedisi.TDV.İstanbul.
- Oğuz,N.Y, Tepe.H, Büken.Ö.N, Kucur.K.D.: Biyoetik Terimleri Sözlüğü.2005.Türkiye Felsefe Kurumu.
- Özlem,D.:Etik Ahlak Felsefesi.2. Baskı. 2010. Say Yayınları.İstanbul
- Resnik,D.:Bilim Etiği.2004. (Çrv:V.Mutlu).Ayrıntı Yayınları.İstanbul
- Seyyar, A.: Ahlak Terimleri Sözlüğü (Ansiklopedik Sözlük)m2003.Beta Yayıncılık.Kırklareli
- Temiz, M.: Bilim Tarihinde Erken (Ön) Rönesans Dönemi.İslam Çağı Bilim ve Teknolojinin Gerçek Sahipleri Türk Bilim Adamları.2005.Fatih Haber.sayı 26-27.
- Uslu.F.: Bilimselliğin Kriteri ve Sınırları Problemi Bilim, Bilim Olmayan ve Sahte Bilim. 2011.Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi. 10 (19)
- Yalçınkaya, M.: Ahmed Yesvi ve Divan-ı Hikmet.<http://dergiler.ankara.edu.tr/40/498/5915pdf> (Erişim tarihi: 15.04.2016)
- Yıldırım., C.:Bilim Felsefesi.1996. Remzi Kitabevi.İstanbul
- Zal, Ü.: Kutadgu Bilig ve Divan-ı Hilmet'teki Adalet, Akıl, İlim Kavramlarının Karşılaştırılması.. www.academia.edu/.../Kutadgu_Bilig_ve_Diwan-ı_Hikmet_teki_Adalet. (Erişim tarihi: 15.04.2016)

AHMET YESEVİ’NİN EMBRİYOLOJİ İLE İLGİLİ HİKMETİ

ÖMÜR ŞAYLIGİL*
HİLMİ ÖZDEN**

ÖZ

Bugünkü tıp biliminin bir dalı olan embriyoloji insanın ana rahmindeki gelişimini anlatır. Babanın spermi ile annenin yumurta hücresinin birleşmesi ile “dölllenmiş zigot” hücresinden trilyonlarca hücre oluşmaktadır. Aynı zigot hücresinden gelişen farklı dokular topluluğundan zamana göre belirli sırayla farklılaşmalar oluşarak organlar meydana gelmektedir. Başlangıçta birbirinden farksız olan ilk hücreler rahim içerisindeki bu süreç ile beyin, göz, kalb, böbrek, karaciğer, kıkırdak, kemik, deri... gibi tamamen farklı fonksiyonları olan organların nüvelerine dönüşmektedir. Bunlar için anne rahminin hazırlığı ve embriyo’nun (cenin) anne rahmine bağlanması söz konusudur. Bu arada ektoderm(dış, 15. gün) /endoderm (iç, 15. gün)/ mezoderm (ektodermden gelişir) (orta, 16. gün) hücre tabakaları oluşur. Bu ve bunlardan gelişen sistemlerin tespit edilmesi günümüzde mikroskopik düzeydeki gelişmelerle çok kolaylaşmıştır. Fakat 12. yy’da Ahmet Yesevî tarafından yazılan Divan-ı Hikmet’in ilk hikmetleri arasında “**Rahim içinde belirdim, ses geldi;/ “Zikir söyle!” dedi, organlarım titreyiverdi/ “Ruhum**

* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Eskişehir

** Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Anatomi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Eskişehir

girdi, kemiklerim Allah” dedi; /O sebepten altmış üçte girdim yere.” ifadeleri yer almaktadır. Bu bize Ahmet Yesevî'nin Kur'an'a vukufiyetini ve ilham/keşf ehli olduğunu göstermektedir. Kişiyeye özgü bilgi kaynaklarından olan ilham/keşf genel bilgi kaynakları içinde kabul edilemez. Bununla beraber ilim tarihinde ilim insanların buluşlarında ilhamın özel bir önemi vardır. Embriyoloji bilgilerimize göre **“Kardiyovasküler sistem embriyoda fonksiyona başlayan ilk sistemdir. Kalp dördüncü haftanın başında (22-23. gün) atmaya başlar”** Diğer taraftan **“sinir sistemi de kardiyovasküler sistemle beraber ilk fonksiyona başlayan sistemdir”**. Ahmet Yesevî'nin işittiği **“Zikir söyle”** ifadesi ile **“sinir sistemini”**, ve **“kalp ve damar sistemini”** vurguladığını düşünebiliriz..

Daha sonra embriyonun anne rahminde diğer organ ve sistemlerinin gelişim safhalarının gelişmeye başladığını görmekteyiz. Ahmet Yesevî'nin mütakiben **“organlarım titreyiverdi”** demesi buna uygunluk arz etmektedir. **“Ruhum girdi, kemiklerim Allah”dedi** mısrası ise günümüz tıp bilgisi açısından şunları düşündürür: “ilk kıkırdak iskelet sistemi 35-37 günlük embriyo da belirir. 44-47. günden itibaren yavaş yavaş kemikleşmeye başlar. 50-55 günlük embriyoda kas tabakası iskelet sistemine geçirilmiş gibidir.”

Sonuç olarak şunu da belirtmek gerekir ki *Ahmed Yesevî bu hikmetinde Kur'an'daki alaka* (embriyo, aşlanmış yumurta) kelimesinin geçtiği ayetlerden de **(Hac/5 عَاقَةَ, Mü'minin/14 عَاقَةَ, Mü'min/ 67 عَاقَةَ, Kıyame/38 عَاقَةَ)** ilham almış olabileceği unutulmamalıdır. İslam tarihinde İbn-i Sina, Gazali, Mevlana gibi bir çok alim ve arif de yaradılış ve anne rahmindeki embriyo hususunda görüşlerini belirtmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Yesevî, Divan-ı Hikmet, Embriyoloji

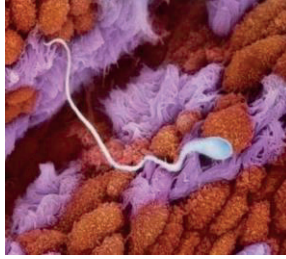
GİRİŞ

Dr. Hayati Bice “İşaret Taşları” isimli eserinde “Ahmed Yesevî’nin Hikmetli Dersleri” başlığı altında “Embriyoloji Dersi”nden bahsetmektedir: *“Dîvân-ı Hikmet’in ilk hikmetleri arasında yer alan ve Hazret Sultan Yesevî’nin hayat menkıbesini dile getiren hikmetlerden birisindeki kıta içerdiği tıbbi gerçeklik açısından dikkat çekicidir: “Rahim içinde belirdim, ses geldi;/ “Zikir söyle!” dedi, organlarım titreyiverdi/ Ruhum girdi, kemiklerim “Allah” dedi;/O sebepten altmış üçte girdim yere”.* Bugünkü tıp biliminin insanın ana rahmindeki gelişimini konu alan Embriyoloji’ye göre, gerçekten de insanın rahminde adeta belirmektedir. Anne rahmine yumurtalıklarda döllenerek gelen ilk hücreler topluluğu rahme tutunduktan sonra dokular arasında zamana göre belirli sırayla farklılaşmalar oluşarak organ çekirdekleri teşekkül etmektedir. Başlangıçta birbirinden farksız olan ilk hücreler rahim içerisindeki bu süreç ile beyin, göz, kalp, böbrek, karaciğer, kemik, kıkırdak, deri... gibi tamamen farklı fonksiyonları olan organların nüvelerine dönüşmektedir. Organların ve özellikle kalbin gelişimi belirli bir safhaya ulaştınca kalp atım niteliği ortaya çıkmakta ve anne karnındaki cenin adeta can bulmaktadır. Kalbin müstakil olarak çalışır hale gelmesi bugün hem dini, hem hukuki, hem de tıbbi otoritelerce “rahimdeki bebeğin, ayrı bir insan olarak kabulü” anlamına geldiğini ve kişilik haklarının oluştuğunu kabul etmektedirler. Kalbin anne karnındaki atımları esnasında ortaya çıkan görünüm bugün anne karnında iken ultrasonografi aracılığı ile gözle izlenebilmekte, sesi dinlenebilmektedir. Pek çok anne karnındaki bebeğin kalp atımlarını ultrasonografi monitöründen izlerken heyecan içerisinde, rahmindeki bebeğin “bir insan” olarak farkına varmaktadır. Burada dikkat çekici olan anne karnındaki bebeğin ne olduğunun asla bilinmediği bir dönemde Hazret Sultan Yesevî’nin kendi anne rahmi günlerini anlatmasıdır. Bu üst düzey tıbbi gerçekliğin bir dörtlük içerisinde bu kadar yalın anlatımı bir anlam ifade etmez de hangi şairin hangi “imgelemesi” bir anlam ifade eder? Doğrusu yine sormak gerek!” Aynı hikmette vücut seyrini anlatmağa devam eden

Hazret Sultan Yesevî şöyle söylüyor: Dokuz ay ve dokuz günde yere düştüm;/ Dokuz saat duramadım, göğe uçtum;/Arş ve Kürsü derecesini varıp kucakladım;/O sebepten altmış üçte girdim yere. Yesevî'nin dünyaya gelişi “yere düşmek” olarak ifadelendirmesi de o güne kadar “ruhani” seviyede bir hayatı olan insanın dünya macerasının mahiyetine işaret etmesiyle eşsizdir”. (Dr. Hayati Bice, 2006)

EMBRYOLOJİ

Bugünkü tıp biliminin bir dalı olan embriyoloji insanın ana rahmindeki gelişimini anlatır. Babanın spermi ile annenin yumurta hücresinin birleşmesi ile “döllenen zigot” hücresinden trilyonlarca hücre oluşmaktadır. Aynı zigot hücresinden gelişen farklı dokular topluluğundan zamana göre belirli sırayla farklılaşmalar oluşarak organlar meydana gelmektedir.

Sperm yumurtaya doğru hareket ediyor (Fotoğraf: Lennart Nilson)

Yumurta ve spermin buluşma anı(Fotoğraf: Lennart Nilson)

İki adet sperm ile kadının yumurtalıklarından atılmış olan yumurtanın buluşması(Fotoğraf: Lennart Nilson)

Yarışı kazanan sperm (Fotoğraf: Lennart Nilson)

8. Gün: Embriyonun kadının rahmine yerleşmesi(Fotoğraf: Lennart Nilson)

8. Gün:

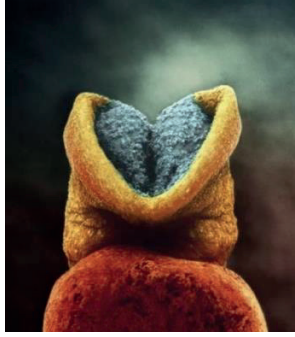
Bunlar için anne rahminin hazırlığı ve embriyo'nun (cenin) anne rahmine bağlanması söz konusudur. **Bu arada ektoderm(dış, 15. gün) /endoderm (iç, 15. gün)/ mezoderm (ektodermden gelişir) (orta,**

16. gün) hücre tabakaları oluşur. Bu ve bunlardan gelişen sistemlerin tespit edilmesi günümüz de mikroskopik düzeydeki gelişmelerle çok kolaylaşmıştır. Gelişmenin 3-8. haftaları arasındaki embriyonik dönemde, her üç germ(**ektoderm, intra embriyonik mezoderm, endoderm**) yaprağı ileri farklanma göstererek kendilerini ilgilendiren doku ve organ sistemlerini oluştururlar. Organların oluşması sonucunda da, vücudun önemli özellikleri ortaya çıkar. **Ektoderm germ yaprağından** dış ortam ile ilişkisi olan yapı ve organlar oluşur: (a) **santral sinir sistemi**, (b) **periferik sinir sistemi**, (c) **kulak, burun ve gözün duyu epitelleri**, (d) **deri, saç ve tırnaklar**, (e) **hipofiz, meme, ter bezleri ve diş minesi**. **Mezoderm germ yaprağı, paraksiyal, ara (intermediyer)** ve **lateral plak** mezodermi olarak üç bölüme ayrılır. Bunlardan paraksiyal mezoderm **somitomer**'leri oluşturur. Baş bölgesindeki mezenşimin büyük kısmı somitomerlerden köken alır. Bunlar oksipital ve kaudal bölgelerde somitlere farklılıklar. Somitler vücuttaki destek dokularını oluşturacak olan **myotom** (kas dokusu), **sklerotom** (kıkırdak ve kemik) ile **dermatoma** (dermis) farklılıklar. **Vasküler sistem** (kalp, arterler, venler ve lenf damarları, tüm kan ve lenfatik hücreler) ve **ürogenital sistem** (mesane hariç, böbrekler, gonadlar, bunların boşaltma kanalları) da mezoderm kökenlidir. **Dalak** ve **böbrek üstü bezleri** de mezoderm'den gelişir. **Gastrointestinal kanal, solunum sistemi ve mesane epiteli, tiroid, paratiroid bezleri ile karaciğer ve pankreasın** parankiması, **timpan boşluğu** ile **östaki borusunu** döşeyen epitel, **endodermal germ yaprağından** köken alırlar. (Ronald W.Dudek, 2016)

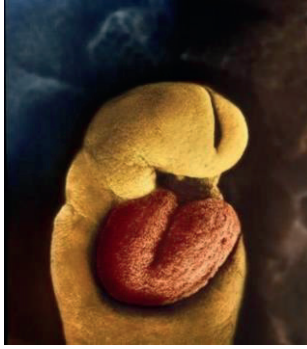
0-3. Ayın başlangıcı Embriyonal dönem

3. Aydan itibaren doğuma kadar bedenın büyümesi, doku ve organların olgunlaşması fetal dönem: 12. yy'da Ahmet Yesevî tarafından yazılan Divan-ı Hikmet'in ilk hikmetleri arasında "**Rahim içinde belirdim, ses geldi;/ "Zikir söyle!" dedi, organlarım titreyiverdi/ "Ruhum girdi, kemiklerim Allah" dedi; /O sebepten altmış üçte girdim yere.**" ifadeleri yer almaktadır. Bu bize Ahmet Yesevî'nin Kur'an'a vukufiyetini ve ilham/keşf ehlî olduğunu göstermektedir. Kişiyeye özgü bilgi kaynaklarından olan ilham/keşf genel bilgi kaynakları içinde kabul

edilemez. Bununla beraber ilim tarihinde ilim insanların buluşlarında ilhamın özel bir önemi vardır. Embriyoloji bilgilerimize göre **“Kardiyovasküler sistem embriyoda görünmeye başlayan ilk sistemdir. Kalp dördüncü haftanın başında (22-23. gün) belirmeye başlar”** Diğer taraftan **“sinir sistemi de kardiyovasküler (kalp damar) sistemi ile beraber ilk belirtileri veren sistemdir”**

22. gün(Fotoğraf: Lennart Nilson)

24.gün(Fotoğraf: Lennart Nilson)

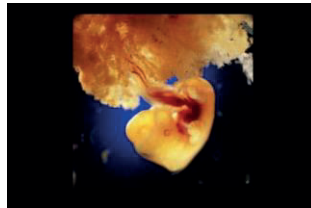
Döllenmeden sonra 28. gün(Fotoğraf: Lennart Nilson)

Ahmet Yesevî'nin işittiği “**Zikir söyle**” ifadesi ile “**sinir sistemini**”, ve “**kalp ve damar sistemini**” vurguladığını düşünebiliriz.

ZİKİR ALLAHI ANMAK VE TEFekkÜR OLARAK ALGILANIRSA; KURAN'IN ZİKİR DEDIĞİ NEDİR?

“Vele zikrullahi ekber- Allah'ı zikretme en büyüktür.”(Ankebut-45)
“Fezkirüni ezkirküm- Beni (Allah (1) anın ki, Bende sizi anayım.” (Bakara-152) “Ey İman edenler! Allah'ı çok zikredin.” (Ahzab-41) “Ayık olun! Kalpler, Allah'ı zikretmekle mutmain olur.” (Ra'd-28) “Allah'ı çok zikredin ki kurtulasınız.” (Cuma-10) “Onlar ayakta, oturarak ve yanlarına yatmış halde Allah'ı zikrederler ve göklerin yerini nesnelere düşünürler.” (Al-i imran-191) “Namaz, kötülüklerden münkerden kurtarır. Zikrullah ise en büyük olandır.” (Ankebut-45) “Unuttuğun zaman Rabbini zikret!” (Kehf-24) Daha sonra embriyonun anne rahminde diğer organ ve sistemlerinin gelişim safhalarının gelişmeye başladığını görmekteyiz.

Ahmet Yesevî'nin mütakiben “**organlarım titreyiverdi**” demesi buna uygunluk arz etmektedir. “**Ruhum girdi, kemiklerim Allah dedi** mısrası ise günümüz tıp bilgisi açısından şunları düşündürür: “İlk kırkırdağ iskelet sistemi 35-37 günlük embriyo da belirir. 44-47. günden itibaren yavaş yavaş kemikleşmeye başlar. 50-55 günlük embriyoda kas tabakası iskelet sistemine geçirilmiş gibidir.”

40. gün(Fotoğraf: Lennart Nilson)

8.hafta(Fotoğraf: Lennart Nilson)

Ahmed Yesevî bu hikmetinde **Kur'an'daki alaka** (embriyo, aşılınmış yumurta) kelimesinin geçtiği ayetlerden de (**Hac/5** عَالَقَةً, **Mü'minin/14** عَالَقَةً , **Mü'min/ 67** عَالَقَةً, **Kiyame/38** عَالَقَةً) ilham almış olabileceği unutulmamalıdır. Bu Ayetler:

“Ey insanlar! Ölümden sonra dirilme konusunda kuşku içinde olabilirsiniz. Ama şu bir gerçek ki, biz sizi bir topraktan, sonra bir spermenden, sonra bir embriyodan/döllenmiş bir karışımdan, sonra ne olduğu kısmen belirli, kısmen belirsiz bir et parçasından yarattık ki, size açık-seçik beyanda bulunalım. Ve sizi rahimlerde, belirlenen bir süreye kadar dilediğimiz şekilde bekletiyoruz. Sonra sizi bir çocuk olarak çıkarıyoruz. Daha sonra da tam kuvvetinize ulaşmanızı sağlıyoruz. Bununla birlikte içinizden bir kısmı öldürülüyor, yine içinizden bir kısmı ilimden sonra bir şey bilmesin diye ömrün en basit ve düşük noktasına geri gönderiliyor.

Yeryüzünü de sönmüş kül halinde görürsün. Nihayet onun üzerine suyu indirdiğimizde titrer, kabarır ve her güzel/bereketli çiftten bir şeyler bitirir” (**Hac/5.ayet**). “Sonra da nutfeden (bir noktadan rahim duvarına bağlı) bir alaka yarattık. Sonra alakadan bir çiğnem et (görünümünde) bir mudga yarattık. Bundan sonra mudgadan kemikleri yarattık. Daha sonra kemiklere et giydirdik (üzerini et ile kapladık). Daha sonra da onu, başka bir yaratışla inşa ettik (şekillendirdik). İşte böyle Allah, Mübarek'tir, En Güzel Yaratıcı'dır” (**Mü'minin/14.Ayet**) “O ki, sizi topraktan yarattı. Sonra bir nutfeden, sonra bir alakadan (rahim duvarına asılı bir damladan). Sonra sizi bir çocuk olarak çıkarır ki sizin en kuvvetli çağınıza ulaşmanız, daha sonra da yaşlanmanız için.

Ve sizden bir kısmı, ihtiyarlamadan önce vefat ettirilir (öldürülür). Ve (bir kısmınızın da) belirlenmiş bir süreye ulaşmanız için. Ve umulur ki siz böylece akıl edersiniz” (**Mü’min/ 67.Ayet**). “Sonra o, bir çiğnem et oldu da Allah onu yarattı, ardından düzgün bir şekle ulaştırdı”. (**Kı-yame/38. Ayet**)

Hoca Ahmed Yesevi’nin Hikmetleri: “**Dokuz ay ve dokuz günde yere düştüm;/Dokuz saat duramadım, göğe uçtum;/Arş ve Kürsü derecesini varıp kucakladım;/O sebepten altmış üçte girdim yere**”./ *“Ey dostlar, kulak verin söylediğime, Ne sebepten altmış üçte girdim yere?/ Mirâc sırasında Hakk Mustafa ruhumu gördü, O sebepten altmış üçte girdim yere./ Hakk Mustafa Cebrâil’den eyledi sual “Bu nasıl ruh, bedene girmeden buldu kemal? Gözü yaşlı, halkın başçısı, bedeni hilal; O sebepten altmış üçte girdim yere./Cebrail dedi: ‘Ümmet işi size tam hak! Göğe çıkıp meleklerden alır ders/ Feryadına feryad eder yedi kat gök...” / O sebepten altmış üçte girdim yere/önce “Elestü birabbikum?” dedi bil Hakk/ “Kalû belâ” dedi ruhum, aldı ders/ Hak Mustafa ‘oğul” dedi bilin mutlak! O sebepten altmış üçte girdim yere/’Evladım” deyip Hakk Mustafa eyledi kelam! Ondan sonra bütün ruhlar eyledi selâm! Rahmet denizi dolup taş, diye yetiştirdi haber! O sebepten altmış üçte girdim yere./Rahim içinde belirdim, ses geldi; /’Zikir söyle!” dedi, organlarım titreyiverdi! Ruhum girdi, kemiklerim Allah” dedi; / O sebepten altmış üçte girdim yere./Dört yüz yıldan sonra çıkıp ümmet olacak! Nice yıllar dolaşıp halka yol gösterecek! On dört bin alimler hizmet eyleyecek! O sebepten altmış üçte girdim yere./Dokuz ay ve dokuz günde yere düştüm; /Dokuz saat duramadım, göğe uçtum;/Arş ve Kürsü derecesini varıp kucakladım; / O sebepten altmış üçte girdim yere. (Hoca Ahmed Yesevi, 2005: 6)*

Prof. Dr.Mehmet Bayraktar, “**Tasavvuf ve Modern Bilim**”(1) isimli eserinde “**Organik Bilgi Teorisi ve İnsanın Embryolojik Gelişimi**” başlığında Gazali’nin görüşlerini şu şekilde özetler: Mutasavvıf olarak kaleme aldığı “el munkız min ed – Dalâl” (İmam Gâzalî, 2015: 157-163) adlı eserinde, İmâm Gazali çok ilginç bir noktaya temas eder. Bu da, insanın embryolojik gelişim safhaları ile insanın bilgi elde etme yolları ve vasıtalarıyla bir paralellik kurmasıdır. Mahiyet ve karakter itibarıyla farklı olan bilgi türlerinin, insanın her bir organının bir fonk-

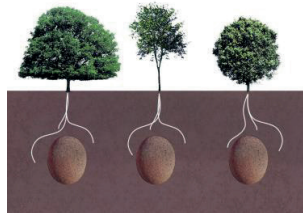
siyonu olmasını göstermesi ve neticede “Organik Bilgi Teorisi” diyebileceğimiz bir bilgi teorisi kurmağa çalışmasıdır. (Mehmet Bayraktar 1989: 95-100)

İnsanın embriyolojik gelişimi, eski çağlardan beri, ilim adamlarını meşgul etmişti. Aristo ve özellikle Calinus (Galen) (İmam Gâzâlî, 2015: 169) bu konuda çok şeyler söylemişlerdi; fakat onların bugüne kadar bilimselliklerini sürdüren hiç bir görüşleri yoktur. Büyük tıp alimi İbn Sina da Galen’in etkisiyle, eserlerini kaleme almıştır. **Mevlânâ’ya göre ise en büyük embriyolojik evrim faktörü, tabiattaki İlahî Aşk’tır. “Mineral öldüm ve bir bitki oldum, Bitki öldüm ve hayvan doğdum, Hayvan öldüm ve insan oldum. Tekrar bir daha insan olarak öleceğim, kutlu Meleklerle beraber uçmak için; Hatta meleklikten daha ileri geçeceğim, Allah hâriç, herşey yok olucu. Melekî ruhumu adamış olduğumda, Aklın idrâk edemediği şeye dönüşeceğim. Ah, benim varolmamama müsaade et!” Çünkü var olmama dillerde: “O’na dönücüyüz”** (Mehmet Bayraktar 1989: 95-100)

HÜLASA

Ahmedî Yesevî, yaradılış serüvenini Ruh aleminden iniş ve bitki olarak tekrar diriliş noktasında ele alır: “Rahim içinde belirdim, ses geldi;/ “Zikir söyle!” dedi, organlarım titreyiverdi/ “Ruhum girdi, kemiklerim Allah” dedi;/ O sebepten altmış üçte girdim yere” Önce İlahî ruhtan insanî ruha (kalp ve tefekkür) hitap, sonra hayvanî ruha geçişle organların depreşmesi, bitkisel ruhla altmış üçte insan tohumu olarak yere girişi. Niçin altmış üç rakamını tercih etmiştir. Hz. Peygamberin altmış üç yaşında toprağa defin edilmesidir.

TOPRAK ANA (ANA RAHMI)

İnsan tohumu, ağacı (Capsula mundi) (Şekil: Anna Citelli., Raoul Bretzel)

Eski Türklerde ve bir çok kadim gelenekte ölüm son değildir, toprağa insan tohumu ekilerek yeniden dirilme hadisesidir. Burada “hem ölmeden önce ölüme” vurgu hem de yeniden dirilmek istiyorsan Elif, Lam, Mim'deki “mim”i anla demektir. Çocuğun çiçek safiyetinde doğuşu anne rahmindeki serüvenini bitkisel ruha doğru sıralamış, esasında ruhun tekligini vahdetini vurgulamak için tekrar 63 yaşında yere girdim diyerek yaradılıştaki insan tohumunu hatırlatmıştır. Toprak gibi olan insan kemâlat bulur. Sürekli yeni dem taze dirilir. Toprak gibi olma da zirve örnek Hz. Muhammed (SAV) Efendimizdir. O İnsan-ı Kamil olmanın zirve örneğidir, serdarıdır. –“Resulum! Biz seni alemlere rahmet olarak gönderdik (Enbiya-107) “Feerselna ileyha Ruhena -Ruhumuzu gönderdik”. (Meryem-17). Hz. Merye'me ruh üfürülüp Hz. İsa'nın'da yaradılışı böyle idi. “Ve Allah sizi bir bitki olarak yerden bitirdi.” (Nûh/ 17. Ayet)

SONUÇ İÇİN

Elif-Lâm-Mîm. (Secde /1) Kitap'ın indirilişidir bu. Kuşku, çelişme yok bunda. Âlemlerin Rabbi'ndendir bu (Secde /2). Yoksa “Onu uydurdu” mu diyorlar?! Hayır, haktır o; senin Rabbindendir; senden önce kendilerine hiçbir uyarıcı gelmemiş bir toplumu uyarman içindir. Umulur ki, doğruya ve güzele kılavuzlanırlar (Secde /3). Allah'tır ki gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri altı günde yaratmış, sonra arş üzerinde egemenlik kurmuştur. O'nun dışındakilerden size ne bir dost vardır ne de bir şefaathçi. Hâlâ düşünüp ibret almayacak mısınız?(Secde /4) İş ve oluşu gökten yere doğru çekip çevirir; sonra o O'na yükselip çıkar: Bir günde ki, süresi, sizin saymakta olduğunuz günlerden bin yıla denktir (Secde /5). İşte budur Allah! Gaybı da görüneni de bilen O'dur. Azîz'dir o, Rahîm'dir (Secde /6). O Allah ki, yarattığı herşeyi güzel yarattı, insanı yaratmaya da çamurdan başladı. (Secde /7) Sonra onun neslini bir üsareden, hor görülen bir sudan oluşturdu. (Secde /8). Sonra onu tamamlayıp şekillendirmiş, ona kendi ruhundan üflemiştir. Ve sizin için kulaklar, gözler, kalpler yaratmıştır. Ne kadar az şükrediyorsunuz! (Secde /9). Şöyle dediler: **“Toprakta kaybolup gittiğimiz zaman mı, o zaman mı yeni bir yaratılış içinde olacağız!”** Gerçek şu

ki, onlar her şeyden önce, Rablerinin huzuruna varmayı inkâr ediyorlar. (Secde /10). Söyle onlara: “Size vekil edilen ölüm meleği canınızı alır, sonra doğrudan doğruya Rabbinize döndürülürsünüz.” (Secde /11) Günahkârları, Rablerinin huzurunda başlarını eğmiş olarak şöyle derken bir görsen: “Rabbimiz; gördük, duyduk, geri gönder bizi ki, barışa/ hayra yönelik iyi iş yapalım. Artık kesin olarak inanıyoruz.” (Secde /12) Biz dileseydik, her benliğe hidayetini elbette verirdik. Fakat benden şu yolda söz hak olmuştur: “Yemin olsun, cehennemi tamamıyla cinlerden ve insanlardan dolduracağım.” (Secde /13) **“Sonra ona bir biçim verdi ve onun içine kendi ruhundan üfledi. Sizin için, işitme gücü, gözler ve gönüller vücuda getirdi. Ne kadar da az şükredersiniz!”(Secde/ 9. Ayet)**

26.hafta (Fotoğraf: Lennart Nilson)

KAYNAKLAR

- Anna Citelli., Raoul Bretzel, <http://www.capsulamundi.it/en/project/>
Dr. Hayati Bice, İşaret Taşları, İnsan Yayınları, İstanbul, 2006.
İmam Gâzâlî, el munkız min ed – Dalâl, (Çeviren: Osman Arpaçukuru, Beyan yayınları, İstanbul, 2015.
Hoca Ahmed Yesevi, Divan-ı Hikmet, (Hazırlayan: Dr. Hayati Bice) TDVY, Ankara, 2005.
Fotoğraflar: Lennart Nilsson
<https://t.co/hJHbWVTfo4>
Prof. Dr. Mehmet Bayraktar, Tasavvuf ve Modern Bilim, Seha Neşriyat, İstanbul, 1989.
Ronald W.Dudek, Embriyoloji, (Çeviri Editörleri: Tülay İrez, Melike Erkan), İstanbul Tıp Kitapları, İstanbul,

Hoca Ahmed Yesevi'yi Hanefi Matüridi Kültür Havzasına Bağlayan Ard Alan ve Hakim es-Semerkandi

HİLMİ DEMİR*

Giriş

Hoca Ahmed Yesevi Türkistan coğrafyasında İslam'ı halk diline çevirmiş, *Hikmetler* adlı deyişleriyle göçebe toplumları İslam ile buluşturmuştur. Bütün Türk dünyasının manevî hayatında etkisi devam eden ve kendisine “Pîr-i Türkistan”, “Hazret-i Türkistan”, “Hazret Sultan” gibi yüceltici ünvanlar verilip ismi ve hatırası saygı ile anılan büyük bir mürşîd-i kâmilidir. O, aynı zamanda Türkler arasındaki ilk tasavvuf yolunun kurucusu bir mutasavvıftır. Sûfi bir şair ve tarikat sahibi bir mürşîd olarak kendi adıyla anılan Yesevîyye tarikatının kurucusu kabul edilir.

Hoca Ahmed Yesevi bugünkü Kazakistan'ın Sayram kasabasında doğmuştur.¹ İlk gençlik yıllarından itibaren de eğitimini tamamlamak üzere Buhara'ya gelmiştir.² Orada devrin ileri gelen alim ve mutasavvıflarından Şeyh Yusuf Hemedânî'ye intisap ederek, ilmi ve manevi eğitimine başlar.³ Ahmed Yesevi, Şeyh Yusuf Hemedânî'ye intisabını *Hikmet*'lerinde şöyle ifade etmektedir:

* Prof. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

¹ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1988, s. 29.

² Köprülü, *age*, s. 64.

³ *Age*, s. 65.

Ben yirmiyedi yaşta pir'imi buldum,
Gördüğüm her sırrı perde ile sarıp örttüm,
Eşiğinde yaslanarak izini öptüm,
O sebepten Hakka sığınıp geldim işte.⁴

Hoca Ahmed Yesevi'nin hayatında önemli bir etkiye sahip olan Yusuf Hemadani ve Buhara çevresi O'nun Hanefi kimliği ile Maverâünnehir havzası arasındaki bağı gösteren en önemli kanıttır. Hoca Ahmed Yesevi bilindiği gibi *Hikmet*'lerdeki gibi saf, yalın bir halk adamı değildir. Aksine Buhara'da muhtemelen medrese eğitimi almış, farklı dini ilimlerde de ihtisas sahibi olmuştur. Bu açıdan onun *Hikmet*'lerindeki deyişlerinin ard alanında farklı dini ilimlerdeki derin ihtisasının rolü vardır. Özellikle onun Hanefiliği seçmesi ile bu ilmi havza ve *Hikmet*'lerine yansıyan dini kavrayışı arasındaki bağı aydınlatmak biz araştırmacılar için hala bir sırdır. Bununla birlikte bu bağı en önemli merkezinin Maverâünnehir bölgesi olduğunu dolayısıyla Buhara ve çevresinin hem Hoca Ahmed Yesevi'nin Hanefiliğinde hem de onun tasavvufi kişiliğinde önemli olduğunu göstermeyi düşünüyorum.

Buhara'nın İlmî Kültürel Coğrafyasına Bakış

Buhara İslam'ın kubbesi gibidir, uzun yüzyıllar fakih ve âlimlere ev sahipliği yapmıştır. Geçmiş asırlardan beri her çağda o, her bölgeden büyük din alimlerinin buluştuğu yer olmuştur.⁵ Mâverâünnehir, ilk fetih yıllarından itibaren idarî açıdan Horasan'ın bir parçası olarak kabul edilmiştir. Ancak IX. yüzyılda Sâmânîler döneminde bölgenin Horasan'dan ayrı ve özel bir statüye sahip olduğu bilinmektedir. Klasik dönemde Maverâünnehir beş ana bölgeye ayrılmaktaydı: Merkezde en geniş ve verimli topraklarıyla Buhara ve Semerkant, batıda Harizm (sonraları Hîve), Güneyde Saganıyan-Huttel, Ceyhun'un yukarısında Bedaşan, kuzeyde Fergana-Şaş bulunmaktadır.⁶

⁴ Hayati Bice, H., Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, Diyanet Vakfı Yayını, Ankara 1993, s. 11.

⁵ R. Nelson Frye, *Bukhara, The Medieval Achievement*, Norman, 1965, s. 1-4.

⁶ O. G. Özgüdenli, "Maverâünnehir", *DİA*, XXVIII, 2003, s. 177-178.

Tahiroğullarının 205-259/821-873 yılları arasında Horasan'da hâkimiyetlerini sürdürdüğü dönemde bölgede egemen olan Samanoğullarının Müslüman toplumun kültür ve ilmi gelişmesinde ciddi katkıları olmuştur. Samanoğullarının gelişmesi ve güçlenmesi konusunda Tahiroğullarının yaptığı önemli katkılardan biri de bilginin tabana yayılmasına yönelik faaliyetleridir. Abdullah b. Tahir “ilimle uğraşmak herkes için mümkün olmalıdır; ilim kendini korur ve değersizlerin yanında kalmaz.” diyerek bilginin toplumsal sınıflar arasında yayılmasını teşvik etmiştir. ir başka sözünde ise “Layık olan ve olmayan tüm insanlar arasında bilim yaygınlaştırılmalıdır. Bilim layık olmayana gitmekten kendini daha iyi korur.” demiştir. Gerçekten o devirde rivayete göre en yoksul köylülerin çocukları bile tahsil yapmak için şehirlere gidebilmekteydi.⁷

Buhara'nın en önemli özelliği de Hanefi mezhebinin önemli merkezlerinden biri olarak kabul edilmesidir. Mesela dönemin büyük fakih Ebu Hafsi'l-Kebir Ahmed b. Hafs'ın ünü de sadece Buhara ile sınırlı kalmayıp bütün Maverünnehir'e yayılmıştı. Kendisine “Maverünnehir'in Şeyhi”, “Doğunun Fakihî” gibi unvanlar verilen Ahmed b. Hafs etrafında fetvalarını esas alan büyük bir cemaat toplamıştı. Narşahi, Buhara'da onun sayesinde ilmin geliştiğini ve şehrin “İslam'ın Kubbesi” namını aldığını belirtmektedir. Hatta Narşahi uzak illerdeki alimlerin, çözemedikleri meseleleri Ebu Hafsi'l-Kebir'e havale ettiğini kaydetmektedir. Bunun arkasında Ahmed b. Hafs'ı yetiştiren alimlerin önemi son derece büyüktür. O, Bağdat'a gidip Hanefi mezhebinin önde gelenlerinden ders almış ve rey ekolünün önemli isimlerinden birisi olmuştur.⁸

Bölge uzun yıllar Türk hakimiyetinde kalmıştır. Sâmanoğulları hanedanını ortadan kaldıran Karahanlıların müdâhalesi, daha sonra Sâmanoğulları'nın yerine geçecek olan Gaznelilerin bölgede yükselmesini kolaylaştırmıştır. Gazneli sultanları da diğer Türk hükümdarları

⁷ Hasan Kurt, “Devlet Kurma Sürecinde Samanoğulları”, *AÜİFD* Cilt XLIV (2003) Sayı 2, s. 117.

⁸ Aktaran Hasan Kurt, “Devlet Kurma Sürecinde Samanoğulları”, s. 122.

gibi ilim ve edebiyatı , bilginleri ve şairleri korumuştur. Gazneli Sultan Mahmud'un Sünni, Hanefî ve mutaassıp bir devlet adamı olduğu bilinmektedir.⁹

Mâverâünnehir şehirlerinde hızla yayılan İslâm, medreselerde ege- men olan sünni tedrisatın yönlendirmesi ile ehl-i sünnet çizgisinde gelişti ve buna paralel olarak bölgede kurulan bütün devletler sünniliği, resmî devlet politikası olarak uyguladılar. Karahanlılardan Gaznelilere, Selçuklulardan Osmanlılara bu çizgi sürekli korunmuştur. Selçuklu- lar'ın ilk hükümdârlarından Tuğrul Bey Hanefî mezhebine bağlı din- dar bir insandır. Malazgirt fatihi Sultan Alparslan'ın, İmam A'zam'ın Bağdad'daki türbe ve camiinin tamiri ile bir Azamiye adıyla bir Hanefî medresesi kurulmasıyla Ebû Sa'id Muhammed el-Hârezmî'yi görev- lendirdiği bilinmektedir. Tarihi bir kader olarak Türkistan'daki bütün Türk devletleri de bir devlet politikası haline getirerek daima Hanefi- liği öncelemiştir.

Selçuklularda kurumlaştırılan sünni yaklaşım, siyasî egemenliği güçlendirici bir enstrüman olarak kullanılarak, başta Selçuklular'ın da mensubu oldukları Oğuz boyları olmak üzere göçebe Türk kitlelerinin iskânı ile şehirlerde yerleşmelerini teşvik etmiştir. İslâm inancına ve Mâtûrîdî-Hanefî anlayışına sımsıkı sarılan Selçuklular, henüz Müs- lümanlığa geçmeyen Türk boylarını İslamlaştırmayı devlet politikası haline getirmişlerdir. Dolayısıyla Hoca Ahmed Yesevi'nin geldiği böl- genin en önemli özelliği Sünni ve Hanefî olmasıdır.

Maveraünnehir ve Buhara'da Tasavvuf

Bir diğer önemli hususta bölgede tasavvufun çok önceden yayıl- maya ve yerleşmeye başlamış olmasıydı. 11. yüzyıla gelindiğinde Türk yurtlarının büyük bir alanında yaşayan insanların neredeyse tamamı İslamlaşmış ve Türkistan coğrafyası, İslâm medeniyeti dairesine gir- mişti. Maveraünnehir İslamlaştıktan sonra, -İslâm'ı yaşama tarzlarının en önde gelen damarlarından birisi olarak- tasavvufi hayatın, İslâm'ın

⁹ Cliford Edmund Bosworth,, The Later Gaznavids; Splendour and Decay, New York 1977., s. 74-75.

önceden takib ettiği yollardan bütün Türkistan'da yayılacağı kolayca tahmin edilebilecek bir olgudur.

F. Köprülü kanaatine göre, Ahmed Yesevî bölgesinde etkili olmaya başladığı zaman, Türk âlemi uzun bir zamandan beri (H. IV. asırdan) tasavvuf fikirlerine alıştığını zikreder. Ama bizim için asıl önemli olan Hoca Ahmed Yesevi Buhara'ya gelmeden önce bölgedeki tasavvuf ile Hanefilik arasındaki ilişkidir. Bilindiği gibi tasavvuf cereyanının başlıca merkezlerinden biri ve belki de birincisi olan Horasan'ın tasavvuf ve tarikat gelenekleri Mâverâünnehr'e geçmiş, X. yüzyılda Buhara, Semerkand, Fergana ve Kâşgar gibi kültür merkezlerinde sûfilik akımı yayılmıştı.

Köprülü'ye göre, "halk velileri olan Türkmen 'baba'larında eski Türk 'kam-ozan'larının İslâmlaşmış şeklini görmek din tarihçisi için bir zorunluluktur. 11. yüzyıldan itibaren ise başta İran ve Azerbaycan olmak üzere İslâm ülkelerinde dervişlik ve özel bir görünümü olan kalenderlik yaygınlık kazanır. Din gayreti, Allah aşkı ve Rasûlullah ve ehl-i beyt muhabbeti ile donanmış ve çoğunun adı tarih içerisinde gaybe karışmış birçok adsız dervîş tarafından göçebe Türkler arasına enerjik bir aksiyon ve vecd dolu bir heyecanla yeni bir inanç sistemi akideler götürülüyordu. Bu dervîşler, ilginç bir şekilde, fetihlerin öncü birlikleri gibi sınır boylarını mesken tutuyorlardı.

Ahmed Yesevî 11. yüzyılda dünyaya geldiğinde, Türk dünyası epeyce uzun bir zamandan beri -herhalde 10. asırdan beri- tasavvuf fikirlerine alışmış, mutasavvıfların menkıbe ve kerâmetleri yalnız şehirlerde değil, göçebe Türkler arasında bile yayılmıştı. Ritmik melodili ilahîler, heyecan verici mistik şiirler okuyan, Allah rızası için halka dua eden, cennet bahçelerinin ve Allah aşkının yollarını gösteren "Bâb" veya "Ata" ünvânı ile anılan dervîşler, Türkler tarafından dinî bir kudsiyet verdikleri kadim zamanların kam ve mistik ozanlarına, esrarengiz güçlere sahip olduklarına inanılan baksılara benzeterek kabul ediliyorlardı.

Fakat burada asıl önemli olan bu yayılmanın X. Yüzyıldan önce nasıl geliştiği ve bunun Hanefilikle ilişkisi olup olmadığıdır. XI. yüzyılda Horasan bölgesinde tasavvufun izleri konusunda çok fazla bilgiye sahibiz. Herat, Nişabur, Merv hicrî III. asırda mutasavvıflarla nasıl

dolmaya başlamışsa, hicrî IV. Asırda Buhara ve Fergana'da da şeyhlere tesadüf edilmeye başlanmıştır. Hatta Fergana'da Türkler kendi şeyhlerine "Bab", yani "Baba" namını vermişlerdir. Horasan'a herhangi bir münasebetle gidip gelen Türkler arasından da mutasavvıflar yetişmiştir. Meşhur Ebû Said Ebu'l-Hayr'ın çok hürmet ettiği Muhammed Maşûk Tûsî ile Emîr Ali Ebû Halis Türk idiler. İşte bu sayede, Türkler arasında tasavvuf cereyanı yavaş yavaş kuvvetlenmiş, Buhara, Semerkant gibi büyük İslâm merkezlerinden dervişler aracılığıyla göçebe Türklerle de ulaşılmaya başlanmıştır.¹⁰

Ebû Saîd Fazlullah b. Ebi'l-Hayr Ahmed b. Muhammed el-Meyhenî (ö. 440/1049) Tekke âdâbını tesbit eden ve düzenlediği semâ meclislerinde okuduğu âşıkane rubâîlerle tanınan Horasanlı bir mutasavvıftır. Ebü Said fıkıh, tefsir ve hadis bilgisini ilerletmek için Merv'e gitmiş, burada Şafii fıkıh alimi Ebü Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Hazri'nin vefatından sonra beş yıl boyunca, Ebu Bekir Abdullah b. Ahmed el -Kaffal el-Mervezi'nin derslerine devam ettiğini biliyoruz. Said'in Hocalarının şafii olması bizim için oldukça önemlidir. Dolayısıyla bölgede tasavvufun çok yönlü ve etkin bir rolü bulunduğu anlaşılmaktadır.

Yusuf Hemedânî Fakih ve Mutasavvıf

Bilindiği gibi Ahmed Yesevî, Arslan Baba'nın vefatından bir müddet sonra zamanın önemli İslâm merkezlerinden biri olan Buhara'ya gitmiştir. Bu şehirde devrin önde gelen âlim ve mutasavvıflarından Şeyh Yûsuf el-Hemedânî'ye intisap ederek onun irşad ve terbiyesi altına girmiştir. Yûsuf el-Hemedânî'nin vefatı üzerine irşad mevkiine önce Hâce Abdullah-ı Berkî (ö.1160-61), onun vefatıyla Hâce Hasan-ı Endekî geçmiştir. 1160 yılında Endekî'nin de vefatı üzerine Ahmed Yesevî irşad postuna oturmuştur. Bir müddet sonra, vaktiyle şeyhi Yûsuf el-Hemedânî'nin vermiş olduğu bir işaret üzerine irşad makamını Şeyh Abdulhâlik-i Gucdüvânî'ye bırakarak Yesi'ye dönmüş ve vefatına kadar (1166?) burada irşada devam etmiştir.

¹⁰ Fuad Köprülü, age,s. 17-18.

Bu açıdan izini sürmemiz gereken bir diğer şahsiyet Hoca Ahmed Yesevi'nin şeyhi Ebû Ya'kub Yûsuf b. Eyyûb el-Hemedânî (ö. 535/1140)'dir. On sekiz yaşında iken ilim tahsili için gittiği Bağdat'ta Şâfiî fakihî ve Bağdat Nizâmiye Medresesi'nin müderrisi Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin ders halkasına katıldı.¹¹ Daha sonra İsfahan'da Hamd b. Velkîz'den, Buhara'da Ebü'l-Hattâb Muhammed b. İbrâhim et-Ta-berî'den ve Semerkant'ta Ahmed b. Muhammed b. Fazl el-Fârsî'den ders alıp hadis dinledi. Fıkıh ve kelâm tartışmalarından sıkılıp tasavvufa yöneldi. Bu yönelişte muhtemelen sûfîmeşrep olduğu bilinen Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin de etkisi olmuştur. Hemedânî'nin tasavvuf yolunda Abdullah-ı Cüveynî ve Hasan-ı Simnânî'den faydalandığı nakledilmektedir.

Bâtınilerle mücadele eden Selçuklu Hükümdarı Sultan Sencer'in Yûsuf el-Hemedânî'nin tekkesine 50.000 dinar göndermesi, bu dönemde diğer sünnî âlim ve mutasavvıflar gibi onun da devlet tarafından desteklendiğini göstermektedir. Bu desteğin nedeni muhtemelen dini emirlere son derece bağlı olan Yûsuf el-Hemedânî sahv ve temkini esas alan bir tasavvuf anlayışına sahipti. Keramete ve keramet göstermeye iltifat etmez, sekr ve vecdin tesiriyle zuhur eden ölçüsüz söz ve davranışları doğru bulmamasıdır. Buda onun aldığı fıkıh ve kelim gibi eğitimler ile tasavvufî bir kültür arasında kurduğu dengeyi göstermektedir.¹²

Ayrıca Yusuf el-Hemedânî'nin Risalelerde esasen tevhid, akide, tasavvuf ve adapla ilgili konuları birleştirdiği ve bu konuda *Rûtbetü'l Hayat* adlı bir risale yazdığını da biliyoruz. Soru cevap şeklinde farsça yazılan bu eserde Hemedânî, İslam akaidine ait sekiz soruya cevap verir. Hayat nedir? İman ve İslam arasında fark var mıdır? Kader, zikir ve fikirle ilgili verdiği cevaplar yer alır. Verdiği cevaplardan ve aktarılan bilgilerden İtikatta Matürîdi ve fıkıhta Hanefî olduğu bilinmektedir.¹³

¹¹ Zehebi, Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Siyeru A'lami'n-Nubela*, XX, Dimeşk, 1987, s. 67.

¹² Necdet Tosun, "Yusuf Hemedânî", İA, cilt: 44; s. 13.

¹³ Fatkhiddin Mansurov -Faudzinaim Hj. Badaruddin, "Hace Yusuf Hemedani: İki Büyük Sufi Tarikatının İlham Kaynağı", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 26, Temmuz-Aralık 2011, s. 168.

Hem Hemedânî'nin hem de Ebu Said gibi diğer mutasavvıfların eğitiminde ciddi bir fıkhi ağırlık olduğu ve Şafi hocaların varlığı gözlerden kaçamaktadır. Buda Horasan ve Maverâünehir bölgesinde Şafilığın tasavvufun taşıyıcı dinamiklerinden biri olduğunu gösterir. Özellikle de V./XI. asırda Horasan sufilerinin çoğu Şafilığı benimsiyordu.¹⁴ İbn Munevver, İmam Şafii zamanından itibaren bütün Sufi Şeyhlerin Şafii olduğunu ve aslında başka ekollere başka kimselerin bile sufi meşref olduktan sonra şafilığı benimsediklerini kaydeder.¹⁵ Orneğin, İbn Hafif el Şirazi (o.371/982), Ebu Nasr es-Sarrac (o.378/988), es-Sulemi (o.412/1021), Ebu İshak el-Kazeruni (o.426/1035), Ebu Nuaym el-İsfahani (o.430/1038), Kuşeyri (o.465/1072) buna örnek olarak verilebilir.

Bunun akabinde de, Eş'arilik Sufiliğin önemli taşıyıcı dinamiklerinden biri olacaktır. Eşariliğin Sufilikle tanışmasının kökleri bizzat Eşarîde ve öğrencilerinde gizlidir. Öyle ki Bündâr b. Hüseyin e ş-Şirâzî, İbn Hafif eş-Şirâzî, Ebû Sehl es-Su'lûkî gibi sufiler, Eş'arî'nin zaten sınırlı sayıdaki öğrencilerindendi ve Eşariliğin tasavvufla temasını sağlayan ilk dönem âlimlerindendi.¹⁶

İbn Hafif gibi Eşarilik-Sufilik ilişkisine toplumsal düzeyde yön veren ve doğrudan katkıda bulunan bir diğer isim Kazeruniyye tarikatının kurucusu olan Ebû İshâk el-Kâzerûnî'dir (ö.426/1035). Ebu İshak tarafından kurulan Kazeruniyye tarikatı, kurumsal yapılanma ve örgütlenme açısından bir tarikat niteliği taşıyan ilk oluşum olarak kabul edilmiştir.¹⁷ Bu husus sufi Eş'arilik tipinin özellikle Horasan'da yayılmasına ve geniş taraftar bulmasına yol açmıştır. Kazeruniyye tarikatı, daha sonra İshakiyye ve Muriidiyye gibi isimler altında Azerbeycan, Suriye ve Anadolu içlerine kadar yayıldı.¹⁸ Köprülü, tarikatın

¹⁴ Bosworth, *age*, s. 173.

¹⁵ İbn Munevver, *Tevhidin Sırları*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul, 2004, s. 53, 55.

¹⁶ Mehmet Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarilik Maturidilik İlişkisi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2011, s. 90.

¹⁷ Kalaycı, *age*, s. 92-94.

¹⁸ *Age*, s. 94.

Anadolu'da bilinen isminin İshakiyye olduğunu ve özellikle de Timur sonrası süreçte bölgeye taşındığını kaydetmektedir.

Sonuç olarak bölgede tasavvuf hem fıkıh hem de kelim ile içli dışlı olacak şekilde yerleşmiştir. Bölge uleması için tasavvuf Fıkıh ve Kelam ilmiyle uğraşmaya bir engel değil aksine bu ilimlere dayanarak kendine meşruiyet bulan bir disiplindir. Bu açıdan Hoca Ahmed Yesevi'nin tasavvuf anlayışı ilimsiz olmaz. Tasavvuf cehalet üzerine kurulu bir bilgi değil, aksine zahiri ilimlerde ilerlemekle kazanılan bir merhale gibidir. 157. Hikmetinde Hoca Ahmed Yesevi bunu şöyle izah eder:

“Durmadan yürüyüp alimlerden ilim öğrendik,
Her ne bildiğimiz ilmimizle amel kıldık,

Hoca Ahmed Yesevi'nin Ard alanı Olarak Hakim es-Semerkandi

Görüldüğü gibi Hoca Ahmed Yesevi Buhara'ya gelmeden önce bölgede tasavvufi bir kültür vardır ve bu kültür üzerinde de Hanefilik-Şafilik ve Kelam çok baskındır. O halde Hoca Ahmed Yesevi'nin Hanefiliği tercihinde etkili olan tasavvuf ve Hanefilik bağı nasıl kurulmuştur ve nereden gelmektedir. İşte bu noktada ben bölgede yazdığı itikat metni ile oldukça etkili olan Hakim es Semerkandi'ye dikkat çekmek istiyorum. Ebü'l-Kāsım İshâk b. Muhammed b. İsmâil el-Kādî el-Hakîm es-Semerkandî (ö. 342/953). Hocası ünlü sûfi Ebû Bekir el-Verrâk'ın vefat tarihinden (280/893) hareketle 260 (874) yıllarında doğmuş olduğu söylenebilir. Doğum yerine nisbetle Semerkandî, hikmetli öğütleri ve uzun müddet yürüttüğü Semerkant kadılığı sırasında verdiği isabetli kararlarından dolayı “Hakîm” olarak anılmıştır. Bu unvan zamanla kendisini diğer Semerkant ulemâsından ayıran bir alem haline gelmiştir. Ben bu ünvanın aynı zamanda onun sufi meşrep niteliğinden dolayı verildiğini düşünülebilir.

Hocası Ebû Bekr Muhammed b. Ömer b. Fazl el-Verrâk el-Hakîm et-Tirmizî (ö. 280/893)'dir. Aslen Tirmizli olup daha çok Belh'te ikamet etmiştir. Bir dönem hadis rivayetinde bulunmuş, fakat daha sonra müridliğe engel teşkil ettiği gerekçesiyle hadis rivayetini bırakmıştır. Verrâk'ın fikirlerinin şekillenmesinde velâyet konusundaki görüşleriyle

tanınan Hakîm et-Tirmizî'nin önemli etkisinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Onun, şeyhi gibi "Hakîm" sıfatıyla şöhret kazanmasının sebebi de bu olmalıdır. İlk dönem kaynaklarında Hakîm et-Tirmizî'ye dair hemen bütün menkıbeler ondan nakledilmiştir. Verrâk halkı âlimler, fakirler (sûfiler) ve emîrler şeklinde üç gruba ayırır. Bunlardan her birinin kendi sorumluluk alanlarına göre davranmasını toplumun sağlıklı biçimde varlığını sürdürmesinin temel şartı kabul eder. Ona göre âlimlerin sorumluluğu ibadetle, sûfilerinki ahlâkla, idarecilerinki geçimle alâkalıdır. Âlimlerin bozulması şeriata bağlılığın gevşemesine, sûfilerin bozulması halkın ahlâkının zayıflamasına, idarecilerin bozulması geçim sıkıntısına sebebiyet verir. Her kesim kendisiyle ilgili hususlara özen göstermeli ve birbirleriyle münasebetlerine dikkat etmelidir. Aksi takdirde toplumun çözülüp dağılması kaçınılmazdır. Verrâk devlet adamlarının âlimlerden uzak durdukları sürece bozulacaklarını, âlimlerin devlet adamlarıyla içli dışlı oldukları sürece fesada uğrayacaklarını, dervişlerin hürmet ve itibar talep ettikçe durumlarının kötüleşeceğini söyler. Ahlâkla tasavvuf erbabı arasında kurduğu ilişki çerçevesinde sûfilere önemli bir görev yükleyen Verrâk onların sorumluluk alanına giren ahlâkın bozulması durumunda fâsikların sâlihlerle, zalimlerin âdillere, kâfirlerin müslümanlara galip geleceğini öne sürer. Verrâk'ın bir eseri *Risâle fi'l-Hikme ve't-tasavvuf* adını taşımaktadır. Eski kaynaklarda zikredilmeyen Kitâbü'l-Âlim ve'l-müte'allim de (İskenderiye Belediye Ktp., nr. B. 1218) ona nisbet edilmektedir.¹⁹

Aynı şekilde talebesi Hakkında Hakim es-Semerkanî de süfiyeye ait bazı tabakat kitaplarında bilgi bulunması, Kelabazi'nin onu muamele konusunda eser veren süfiye arasında sayması açısından önemlidir. Ayrıca tasvufi hikmet ve irşadlarının mevcut olması gibi sebeplerle onun kelam, fıkıh ve tefsir yanında tasavvufla da uğraştığını ve zahidane bir hayat sürdüğünü söylemek mümkündür.²⁰

Ayrıca Sevau'l-A'zam metnine bakarsak bu metinde de Evliyanın kerametinin meşrulaştırılması, cemaat yapılan vurgu, ihlase, tövbe ve

¹⁹ Bkz. Salih Çift, "Ebu Bekir Verrak", İA, yıl: 2013, cilt: 43, sayfa: 58-59.

²⁰ Bkz. Mustafa Can, "Hakim es-Semerkanî", İA, yıl: 1997, cilt: 15, sayfa: 193-194.

pişmanlığa ait yorumlar , şükre ve cömertliğe çekilen dikkat giib bir çok husus bu metni diğer akaid metinlerinden ayırmaktadır.

Yine Hanefi ulemayı destekleyen Samaniler'in emiri İsmail b. Ahmed (275-295/892-907) Semerkant, Buhara ve diğer Maveräünnehir kasabalarındaki alimleri toplayarak onlardan sapıklığın yayılma tehlikesine karşı Sünni inancı açıklamalarını istemiştir. Bu alimler de Sünni amentünün prensiplerinin tespiti ve yorumu görevini Matüridi'nin akranı olan Hanefi alim Ebü'l-Kasım İshak b. Muhammed el-Hakim es-Semerkandi'ye (ö. 342/953) vermişlerdir. Şeyh de es-Sevadü'l-a'zam ismiyle meşhur olan eserini kaleme almış ve bu eser Samaniler döneminin resmi ilmihali olmuştur.

Semerkandi'yi ve yazdığı metinlerin bölgedeki etkisini düşündüğümüz de Hoca Ahmed Yesevi'yi Yusuf el Hemedani ile buluşturan Hanefi-Sünni kültür köprüsünün ve halkanın Semerkandi ile tamamlandığını düşünebiliriz.

Semerkandi'nin Sevadü'l-A'zam metni bir akaid metni olduğu kadar bir ahlak ve zühd metni özelliğini de taşır. Özellikle iyi amellerin işlenmesinde ihlase yapılan vurgu, karşılaşılan belalara yönelik sabrı tavsiye etmesi, şükür ve cömertliğe yapılan vurgu bunu açıkça göstermektedir.

Sonuç

Hoca Ahmed Yesevi ilimsiz, ümmi bir mütefekkir değil aksine Yusuf el Hemedani'nin derin fıkhi ve kelami bilgisinden ve tasavvufi kültürden beslenmiştir. Hoca Ahmed Yesevi'yi önemli kılan onun Buhara'da aldığı ilmi eğitimidir. Hikmet'inde de sıklıkla vurguladığı gibi onun din adına konuşanlardan, sahte şeyhlerden rahatsız olduğu ve cehaleti sermaye yapanlara karşı olduğu açıktır. Bu nedenle Hoca Ahmed yesevi'nin büyüklüğü medrese aldığı bilgileri halk irfanına çevirebilme becerisi ve başarısıdır. Ayrıca onun sahip olduğu bu halk irfanın ard alanın da Hanefi geleneğin önemli bir payı vardır. Hanefiliğin tasavvuf ve hikmetle buluşması ise çok daha erken bir evrede Hakim es Semerkandi'de olmuştur. Bu açıdan Semerkandi Hemedani ve Hoca Ahmed Yesevi'yi aynı kültür havzasının bir devamı olarak görmek mümkündür.

AHMED YESEVÎ'DE İTİKADÎ UNSURLAR

RIDVAN ÖZDİNÇ*

Giriş:

Ahmed Yesevî'nin hikmetleri Türk ikliminin Müslümanlıkla tanışıklığının en mutena tezahürüdür. Ümmî Türk boyları arasında asırlar boyunca tıpkı Anadolu'da Mevlid'in, Yunus ilahilerinin dilden dile nesilden nesile aktarıldığı gibi bu hikmetler de bölgede Müslümanlar arasında kök salmıştır. Türkler arasında o kadar yaygın ve muteber olmuştur ki halkın İslâm telakkisi ve Sünnilik bu deyişlerle ete kemiğe bürünmüştür. Bu hikmetler, şiir olmanın ötesinde Türk boyları arasında bir ilmihal hüviyeti kazanmıştır. İlmihallerde hem itikad-inanç meseleleri hem de gündelik hayatı tanzim eden prensipler bulunur. İlmihal vazifesi gören hikmetler, Türklere felsefi ve kelamî spekülasyonlardan tefrika doğuran kısır tartışmalardan uzak, sade ve maneviyatı kuvvetli bir terbiye vermiştir.

Hoca Ahmed Yesevî'nin Türk boyları arasında yaydığı İslâm telakkisinin mahiyetine dair söylenecek şeyler Yesevî'nin hayatı ve eserleri üzerinden tetkik edilebilir. Bu tetkik için Yesevî'nin hayatından çok fazla veri elde etme imkanımız yoktur. Çünkü Yesevî'nin menkıbevî hayatı ve bu bilgileri bize nakleden kaynakların şifahî karakteri sağlıklı bir tahlile imkan tanımamaktadır. Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*'da hem menkıbevî hem tarihî hayatını ayrı ayrı tahlil ederken Türk illerine rengini veren bu insicamı yakalama peşindedir. Bu menkıbe perdesini kaldırıp Yesevî'nin itikad dünyasını tanıyabilmenin

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

yolu eserlerinden hususiyle de *Divan-ı Hikmet*'ten geçer. Köprülü'nün meseleye dair şahadetine ittiba ederek hikmetlerin otantikliği tartışmalarını bir tarafa bırakmak zorundayız:

“Bugün elimizde bulunan *Hikmet*'ler, velev Hoca Ahmed Yesevî'ye âit olmasa bile, şekil ve ruh bakımından onların Yesevî'ye âit olanlarından tamâmiyle farksız olacağına hükmedebiliriz; çünkü Ahmed Yesevî'nin takipçilerinden söz ederken, ondan asırlarca sonra bile yine aynı şekil ve edâda ve aynı ruh ile aynı tarzda *Hikmet*'ler yazıldığı pek açık surette görülebilecektir.”

Ahmet Yaşar Ocak'ın mevcut nüshaları Nakşileşmiş nüshalar olarak değerlendirmesini de bu zaviyeden ele almak gerekir. Bu sebeple biz meseleyi mevcut haliyle *Divan-ı Hikmet* çerçevesine hasredeceğiz.

Yesevî'nin itikad anlayışını belirlemek için öncelikle divanın “hikmet” olarak isimlendirilmesi bize yol gösterebilir. Kitaba konu olan hikmetlerin menşesine baktığımız zaman bu bizi İslam'a davette Kur'an'ın yolunu çizdiği bir metoda götürür. İslam'a davette Kur'an üç yol tavsiye etmiştir. Nahl Suresi 125. ayet-i kerimede “*Üd'û ila sebili Rabbike bi'l-hikmeti vel mev'ızatil haseneti ve câdilhum billeti hiye absenu inne rabbake huve a'lemu bi men dalle an sebilihî ve huve a'lemu bil muhtedin*” buyurulmaktadır. Yani Allah yoluna davette emredilen yollardan birincisi hikmet, ikincisi güzel öğüt, üçüncüsü ise cedeldir. İslâmlaşma sürecinin bir parçası olarak Yesevî'nin Türklere Müslümanlığı anlatırken takip ettiği usûl, eserine verilen isimde de görüldüğü gibi hikmettir. Burada hikmetin ne olduğu sorusu ortaya çıkmaktadır.

Genelde hikmet; hakikat peşinde Allah'ın muradının ne olduğunu aramaktır. İslâm düşüncesinde ortaya çıkan okuma biçimlerine baktığımız zaman hikmete vurgu yapan iki disiplin olarak felsefe ve tasavvufu görürüz. Fakat akli esas alan felsefenin hikmetle alakası; felsefeye meşruiyet tanıyan bilgi sevgisiyle mahduttur. Bu ilişkinin İslâm dünyasına taşınması ve İslâm düşüncesi içerisinde felsefenin etki alanı göz önüne alındığında hikmetin takipçisi ve taşıyıcısının daha çok tasavvuf olduğunu söylemek mümkündür. İslâm'la tanışıklığı yeni olan ve geçmişlerinde zengin felsefi ve teolojik tartışma geleneği bulunmayan Türklere İslam ancak hikmet ve güzel öğütle (menakıb) benimsetilebilirdi. Her

ne kadar bölgedeki diğer kültürlerde kısmen felsefi tartışma zemini olsa da bu, hikmetin felsefi boyutunu ön plana çıkarmayı gerektirecek düzeyde değildir. Bu yüzden bölgedeki hikmet ve güzel öğüt zeminini hadis ve tasavvuf zeminine yerleştirmek daha tutarlı görünmektedir. Bilhassa Yesevî gelenekte Ahmed Yesevî'nin menkıbevî hayatıyla bu daha belirginlik kazanır. Yesevî'nin zihnini şekillendiren unsurların neler olduğunu da dikkate alarak onun İslâm'ı Türklere sunarken hangi usulü benimsediğini tayin etme imkanı bulabiliriz.

İslâm'ı tebliğ için tavsiye edilen üç usulden hikmeti seçen Yesevî'nin hikmet anlayışının dayandığı üç temel vardır: Bunlardan birincisi sünnet, ikincisi tasavvuf, üçüncüsü Mâtürîdîlik'tir. Bu üç temeli bölge ve Yesevî özelinde tahkik etmek bize yol gösterecektir.

1. Hikmeti, 'hakikatin ne olduğu' sorusunun bir cevabı olarak gördüğümüzde sünnet-hikmet yakınlığına ulaşmış oluruz. İslâm ilim hiyerarşisinde Kur'an ve Sünnet'in kaynak değerine baktığımız zaman mesele daha açık hale gelir. Kur'an ve Hadisler üzerine bina edilmiş bir İslâm anlayışının tezahürü olan Sünniliği hem bölgede hem Yesevî'de görüyoruz. Bölgenin itikad dünyasında doğru bilginin, iyi ve kötünün belirlenmesinde hadis kültürünün ve sünnetin ciddi bir yeri olduğunu ifade etmek abartılı olmaz.

Sünnete hikmet denmesi daha çok Kur'an-ı Kerim'de "biz sana kitab ve hikmeti indirdik/öğrettik" mealine gelen ayetlere verilen manalarda karşımıza çıkmaktadır. İslâm âlimleri arasında hikmetin ne olduğu ile ilgili tartışmalarda Kur'an'ın yanında verilen şeyin sünnet olduğuna dair yorum ve kabuller hatırı sayılır derecededir. Kur'an'ın hayata tatbiki hususunda ilk uygulayıcı Hz. Peygamber'in İslâm'ı anlama ve yaşama biçimi, hikmeti kavramada yardımcı olmaktadır. Bu da Hz. Peygamberin sünnetinde ve hadislerindeki mevcut manada tezahür eder. Daha önceki Peygamberlere de verildiği ifade edilen hikmetin doğrudan muhatabı Hz. Peygamberdir. Hikmetle sünnetin irtibatını ifade eden tanımlamalardan birini Seyyid Şerif Cürçânî'nin hükemâ tarifinde görmekteyiz: "Kavilleri ve fiilleri sünnete muvafık olan kimselerdir"

Bölgenin İslâmlaşma sürecindeki dinamiklere baktığımız zaman hadis ve sünnet kültürünün başat rolünü görürüz. Maverâünnehir ve Horasan bölgesi hadis tedrisinin merkezlerindedir. Bölgenin hadisle olan ilişkisinde ilk dikkat çeken husus birçok sahabenin İslâm'ı yaymak için bölgeye gitmesidir. İkinci olarak hadis ilmini tekmil eden önemli isimlerin bölgede zuhur etmesidir. *Kütübüs-sitte* müelliflerinin beşi bu bölgede yaşamış isimlerdir. Yesevî'nin eğitimini tamamladığı yer Buha-ra'dır. Hocası Yusuf Hamedânî'nin hadisle olan ülfeti de bilinmektedir. Köprülü'nün Hamedânî için "şer'î ilimlerde çok derinleşmiş bir Hadis hocası" nitelemesi ve onu, Kitap ve sünneti her şeyin üstünde tutan ve tevili ancak şeriatın kabul edebileceği daireden ileri götürmeyen biri olarak takdim etmesi Yesevî'nin itikad dünyasının zemini hakkında fikir verir.

Divan-ı Hikmet'te hadisleri referans olarak kullanan Yesevî'nin gerek menkıbevî hayatında gerek metinlerinde sünnet vurgusu güçlü şekilde görülür. Özellikle Hz. Peygamber sevgisinde ifadesini bulan bu bağlılık hem Yesevî geleneğinde hem Türkler arasında Peygamber sevgisinin en önemli kaynaklarından birisidir.

*Pîr-i kâmil Hakk Mustafâ, şüphesiz bilin;
Nereye varsan, vasfını söyleyip saygı gösterin
Salât-selâm deyip Mustafâ'ya ümmet olun;
O nedenle altmış üçte girdim yere.*

mısralarında ifadesini bulan bu sevgi, Arslan baba menkıbesinde olduğu gibi doğrudan Peygamberimize uzanan bir Üveysî tarikle alınmış irşadı hatırlatır. Peygamber sevgisinin yanında Hulafa-i Râşidîn'e olan muhabbet ve câr-yâr-i güzîne gösterilen teveccüh bu bağlılığı pekiştirirken İslam tarih tecrübesinin geçirmiş olduğu itikadî ve siyasî problemlerden uzak sade bir itikad alanının varlığını da gösterir. Özellikle sinn-i nebii tecavüz endişesiyle altmış üç yaş sonrasında toprak altına inzivaya çekilmek bu sevginin derecesini gösterir. Müridlerinden Sûfi Muhammed Dânişmend'in kaleme aldığı *Mir'âtül-kulûb* isimli risalede Ahmed Yesevî'den nakledilen:

"Âhiru'z-zamanda bizdin songra andağ meşâyıhlar kopgay kim,
İblîs aleyhi'l-la'ne ta'lîm alğay ve alar İblîsning işin kılğay ve

halklarğa muhib bolup irâdetsiz koymağay ve mürîdlerin başkarıp maksadğa yetkürelmeyler... Ehl-i Sünnet ve cemâ'atni düşmen körüp ve ehl-i bid'at ve dalâletni süyüp, yamanlıknı pîşe kılıp Tengri 'azze ve celledin yahşılık ümîd tutğay ve da'vâyı şeyhlik kılğay.”

ifadesi sünnete bağlılığın en bariz göstergesidir. İtikad sistemini Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat akidesi üzerine kuran Yesevî'nin *Divân-ı Hikmet*'inde zikri geçen hadis ve sünnetle ilgili ifadeler bu bağlılığın derecesini de verir:

*Zâlimlerde had ne ola, bizde günâh,
Dervîşlerin huyu kötü, geçmez duâ,
O nedenle Sultân kılar, bize cefâ,
Âyet hadis anlamından söyledim ben işte.*

Bu ilişkinin hangi boyutlarda olduğunu görmek için *Divân-ı Hikmet*'in Münacaat bölümünde Yesevî'nin serdettiği şu dizelere bakmakta fayda vardır:

*Benim hikmetlerim hadis hazinesidir
Kişi pay götürmese, bil habistir.*

Sünnet ve hadise bağlılığın ifadesi lafziliğin ötesine geçerek bir hayat tarzı inşa eder. Bu etkileşimi en bariz gördüğümüz alanlar nübüvvet ve sem'iyat bahisleridir. Mucize, mirac, şefaat-keramet, ahiretle ilgili hususlarda mevzular hikemî bir perspektifte ele alınır. Yesevî'nin menkıbevî hayatında da görüldüğü gibi münasebet doğrudan Hz. Peygamber'le sağlanır. Arslan Baba Menkıbesinde eğitim ve terbiye olarak sünnet ve hadise dayanırken aynı şekilde bu münasebet tasavvufi mana da bilgi ahz yollarından olan rüya ve mükâşefe ile devam eder. Bu ilişkiyi görebileceğimiz en iyi misallerden biri mirâc gecesinde gerçekleşen mükalemedir. Hem üslup hem mana olarak sünnete bağlılığı gösterir:

*Mirâc gecesı “Gözümün nûru evlâd...” dedi,
Elimi tutup “Ümmetimsin ümmet” dedi,
“Sünnetimi sıkı tutasın gönüldaşım” dedi,
Mustafâ'ya mâtem tutup girdim ben işte.*

Yukarıdaki satırlara sinmiş olan yakınlık ve alaka kuru bir şekilde sünnet ve hadis uygulayıcılığının ötesinde bir hissiyat barındırmaktadır. Bu da sünnetteki hikemî derinliğin farkında bir muhabbet ve bağlılığın tezahürü olmalıdır.

2. Hikmetin İslam ilim geleneği içerisinde makes bulduğu alanlardan biri de tasavvuttur. Bâtınî, ledünnî bilgiyle kolaylıkla irtibatlandırılabilen hikmet tasavvufî dünyanın merkezinde yer alır. Bâtınî tevilin en esaslı gerekçesi de zaten hikmeti arama ameliyesidir.

Horasan'da tasavvuf kültürünün mahiyetine dair yapılan tahlillere baktığımız zaman bölgenin Müslümanlığının mühim unsuru tasavvuttur. Ahmed Yesevî'nin pîri Yusuf Hamedânî'dir. Uludağ, Yesevî'yi besleyen tasavvuf telakkilerini ifade için şu cümleleri kurar:

“Görülüyor ki, Ahmed Yesevî'nin tasavvufu bir yandan mürşidi Yusuf Hamedânî'nin vatanı olan Hamedân'daki tasavvufa dayanırken diğer taraftan Tirmiz ve Belh'teki tasavvufa dayanmaktadır. Hemedân tasavvufu cezbeli ve coşkulu bir tasavvuf iken Tirmiz-Belh tasavvufu hikmet ve irfan ağırlıklı bir tasavvuftur. Ahmed Yesevî tasavvufu hikmet ve marifetleri coşkulu ve duygulu bir şekilde ifade eden, zühdü ve tasavvufu kadar hikmet ve irfâniyle de bölgesinde etkili olan bir tasavvuftur.”

Yesevî'nin itikad dünyasının bir tarafında tasavvuf vardır. Tasavvufun hikmete dönüşmüş halini hikmetleri arasında görmek mümkündür. Yaşadığı devir itibarıyla tasavvufun zühd devrini müşahede etmiş olan Yesevî'nin özellikle zühd devrinin aşk, fenâ gibi kavramlar etrafında anılan Hallac, Bayazıd, Edhem gibi isimleri referans aldığını görüyoruz. Uludağ'ın ifade ettiği gibi Hamedân tasavvuf anlayışından gelen coşkunluk Tirmiz-Belh tasavvufunu besleyen önemli unsurlardan birisi olan hadis kültürüyle imtizaç ederek Yesevî'nin hikemî dünyasını oluşturmaktadır. Hallac gibi isimler etrafında yoğunlaşmış coşkunluğun yanında tasavvufun daha ziyade dışa dönük halkı irşad ve Allah'ın ahlakı ile ahlaklandırarak bir terbiyeyi arzulayan cephesi Yesevî'de dikkat çeker. Tevekkül, fakr, sabır, şükür, yetim-fakir kollamak, ibadetleri zahirden ibaret görmeme gibi yönleri ön plana çıkarır. Nitekim bu, şeyh itibarıyla aynı kökten geldikleri Gazzalî sonrası İslâm düşüncesinin

yakaladığı terkinin bir numunesidir. Bu terkinin merkezinde hikmet telakkisi vardır. Yesevî'nin takipçileri vasıtasıyla Anadolu'ya geçen bu anlayış şariat kapısından girilen bir tasavvufî hayata vücut vermiştir. Dinin zahirî ve kuru bir şekilde yaşanışına mesafeli bir tavrı olan Yesevî'nin meseleleri gelip dayandırdığı yer, sünnet ve hadis ekseninde şekillenmiş hikemî bir İslâm telakkisidir.

*Kul Hoca Ahmed, kırka girdin nefsinı kır;
Burada ağlayıp âhirette ol tertemiz,
İmân postu şeriattir, aslı tarikattır,
Tarikata giren Hakk'tan pay aldı dostlar.*

3. Ahmed Yesevî'nin devrinde İslâm dünyasında tanınan ve yaygın olan itikadî mezheplerin üç tip Allah-âlem-insan tasavvuruna sahip oldukları görülür. Âdil olması gereken, kudreti her şeye şâmil, her şeyi bir hikmete mebnî bir ilah tasavvuru bu sistemlerin bütünü belirler. Bunlardan birincisini Mu'tezile, ikincisini Eş'arilik, üçüncüsünü Mâtürîdîlik takip eder. Bunların Allah telakkilerine baktığımız zaman, Mu'tezile Allah'ı adil olarak tanımlar ve bütün teolojik sistemini de bunun üzerine kurar. Eş'arilik de sistemini Mutezile karşıtlığından dolayı Allah'ın kudreti merkezli bakar. Mâtürîdîlik ise diğer mezheplerle fikrî bir karşıtlıktan ziyade Türklere Müslümanlığı benimsetmek için meseleye hikmet merkezli bakar. Hanefî-Mâtürîdî çizgisi hem fikhî olarak hem itikadî olarak hikmetin peşindedir. Bölgede yaygın olan bu mezhep telakkisinin hikmet-i hükümet, istihsan vb. prensipler hem değişimi hem uyumu kolaylaştırır. Türklerin Müslümanlaşması ve İslâm'a geçişlerinin kolaylaşması bu hikmet üzerinden tesis edilmiştir. Yesevî'nin geniş kitlelere Müslümanlığı benimsetirken takip ettiği tavır tam da bu anlayış üzerine kuruludur.

Bölgenin itikadî haritasına baktığımız zaman karşımıza Maturidilik çıkar. Bilindiği gibi bölge itikadî olarak Mâtürîdîliğin doğup geliştiği bir yerdir. Bu sebeple Yesevî'nin yaşadığı zamanda bölge Hanefiyu'l-mezheb Mâtürîdiyyü'l-itikad'dır. Yesevî'nin tahsil gördüğü Buhara'da Nizamiye medreseleri açılmamış ve bölgede Hanefî-Mâtürîdî çizgideki tedrisat devam etmiştir. Tasavvufî bir terbiye alan Yesevî'nin

yetiştirildiği bölgede kaleme alınmış kelimeler kitaplarında ve geniş kitlelere hitap eden itikadî risalelerde Hanefî geleneğin çerçevesini çizdiği Sünnîlik esastır. Zaten Hanefîlik aynı zamanda itikadî karaktere sahip bir mezheptir. Bölgede Hanefîliğin baskın olduğunu göz önüne aldığımızda Yesevî'nin itikad anlayışının bir tarafında Hanefî-Mâtürîdî itikad sistemi yer almaktadır. Buradan hareketle Yesevî'nin hikmetleriyle itikad sistemini hikmet üzerine kuran Mâtürîdîliği birleştirmek mümkün hale gelir.

Yesevî'nin hikmetlerindeki itikadî renge baktığımız zaman bölgedeki Hanefî-Mâtürîdî çizginin belirlediği Sünnî telakkiyi görürüz. Özellikle fitne ve bidatten sakındıran nasihatları Mâtürîdîliğin İslâm dünyasının merkezinde yaygın olan kelâmî spekülasyonlardan uzak durmasıyla uyumludur. Ne ta'vil rengi ne teşbih kokusu taşıyan bir ilah tasavvurunu kelâmî spekülasyonların soyutlamalarından uzak insanla ve hayatla iç içe bir hale dönüştürmektedir. İman-amel ilişkisini birinci düzeyde daha çok samimiyet penceresinden değerlendirirken daha genel anlamda bölgenin Müslümanlaşmasını da hesaba katar biçimde saygı merkezli yaklaşmaktadır. İman ve amelin esasını hisse zahirini saygıya irca eden bu telakki İslâm dünyasının sonraki dönemlerde bulunduğu bir çözümün tezahürüdür. Yesevî, iman-amel ilişkisini hukukî-fikhî bir zeminde ele almayıp daha çok tasavvufî kültürün de bir parçası olan zâhir-bâtın dengesi üzerine kurmuştur. O sebeple zâhidlik-âbidlik üzerinden zahirî-selefî yaklaşımı ret etme ön plana çıkmıştır.

Yesevî; müslümanlığın, tasavvufun, şeyhliğin, dervişliğin ölçüsünü şeriat olarak belirlerken, Türk boylarına yaptığı ikazlarda iman-amel ilişkisini samimiyet ve ubudiyet eksenine oturtur. Bölgeye sirayet eden bâtinî unsurlara ve tasavvufî hayatın şeriattan kopuk tezahürlerine karşı ikazını şeriat ve amel üzerine bina eder.

*Ey dostlarım, bu öğüdüme kulak ver,
Âkil isen, Mustafa'nın şeriatını tut,
İşte bu benzeri günâhkâr şeyhden uzak kaç,
Yoksa seni şeytan benzeri aldatırlar ha.*

Netice-i kelâm;

Ahmed Yesevî'nin itikad dünyasını şekillendiren esas unsur hikmet kavramıdır. Hikmet kavramının İslâm düşüncesi içerisinde ve bölgede takip ettiği seyre baktığımız zaman Yesevî'nin hikmet anlayışının sahip olduğu terkip içerisinde sünnet/hadis, tasavvuf ve Mâtürîdîlik olduğunu görürüz. *Kütübü's-sitte* müelliflerinin beşini çıkararak bölgenin hadis kültürüyle olan münasebeti, Yesevî'nin sünnete bağlılığıyla birleşince hikmetin bir dayanağı da ortaya çıkmış olur. Sünneti Kur'an'da peygamberimize verilen hikmet olarak yorumlayan yaklaşımdan hareketle vardığımız bu hükmü Yesevî'nin hikmetlerinde müşahede etmekteyiz. Gerek hikmetleriyle gerek eğitim tarzıyla tasavvufi bir hayat ve terbiye tarzının temsilcisi olan Yesevî'nin itikad dünyasında hikmeti tasavvufun merkezine yerleştiren bir anlayış yatar. Diğer taraftan hem fikhî-amelî dünyayı şekillendiren hem de bölgenin itikad dünyasını belirleyen Hanefî-Mâtürîdî anlayışın hikmetle münasebetini göz önünde bulundurduğumuzda bu terkip tamamlanmış olur.

Bu terkipten şeriata bağlı, maneviyatı derinleştiren ve devrin ve zamanın değişimine hikmet penceresinden bakabilen bir Müslümanlık anlayışı tezahür etmiştir. Bu terkinin Anadolu coğrafyasına intikaliyle birlikte bu topraklara rengini veren bir anlayış ete kemiğe bürünmüştür.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman Güzel, *Süleyman Hakim Ata'nın Bakırgan Kitabı üzerine bir inceleme*, 2. b Ankara: Öncü Kitap, 2008.
- Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, hazırlayan Hayati Bice, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993.
- Ahmet Yaşar Ocak, "Anadolu Türk Halk Sûfiliğinde Ahmed-i Yesevî Geleneginin Teşekkülü", *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: 1991, s.76.
- Ahmet Yıldırım, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Hadis Kültürü*, Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, s. 165 vd.
- Bilal Tan, *Kur'an'da Hikmet Kavramı*, İstanbul : Pınar Yayınları, 2000.

- Fatih M. Şeker, *İslamlaşma Sürecinde Türklerin İslâm Tasavvuru*, Dergâh Yayınları, 2016.
- Fatih M. Şeker, *Türk Dinî Düşüncesinin Teşekkül Devri*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016, s. 227-245.
- Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, yay. Orhan F. Köprülü, 5. b. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1984.
- Hayati Bice, *Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- Hayati Develi, *Ahmed Yesevî*, İstanbul: Şule Yayınları, 1999.
- Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid: -açıklamalı tercüme; tercüme Bekir Topaloğlu*, 5. b. İstanbul: İSAM Yayınları, 2013.
- Necdet Tosun, “Yesevîliğin İlk Dönemine Âid Bir Risâle: Mir’âtü’l-Kulûb”, *İLAM Araştırma Dergisi*, 1997, cilt: II, sayı: 2, s. 66.
- Seyyid Şerif Cürçânî, *et-Tarifât*, Beyrut : Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1983/1403.
- Süleyman Uludağ, “H.VI., M.XII. Asırda Maverâünnehir’de Tasavvuf’a Genel Bir Bakış ve Ahmed Yesevî”, *Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu*, 2010, s. 44-7.
- Yûsuf Hemedânî, *Hayat nedir?*, çev. Necdet Tosun, İstanbul: İnsan Yayınları, 1998.

HOCA AHMED YESEVÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE YESEVİLİK ARAŞTIRMALARININ BAZI MESELELERİ ÜZERİNE

NADİRHAN HASAN*

ÖZ

Bilindiği üzere, Türkistan Piri ve Arifler Sultanı Hoca Ahmet Yesevî hazretlerinin hayatı, fikir-görüşleri ve öğretisi yüz yıllardır Türklerin manevi, dini, siyasi, sosyal ve edebi hayatını etkileye gelmektedir. Hoca Ahmed Yesevî'nin hayatı, eserleri ve görüşlerine olan ilgi ve alaka, o henüz hayattayken başlamıştı. Nitekim Sufi Muhammed Danişmend, Mevlana Koylaki hem de İmam Sığnaki ile başlayan Ahmed Yesevi ile ilgili terceme-i hâl ve menkıbe yazma geleneği zamanla gelişerek, daha sonraki yüzyıllarda Hoca İshak Ata, Ahmed b. Hazini, Âlim Şeyh Aziz-zan, Zinde Ali Mirek, Muhammed Şerif Buhari, Seyyid Ahmed Merginani gibi müelliflerin eserlerinde Ahmed Yesevî ve fikirlerine geniş yer verildi. Neticede Orta Asya Tasavvuf edebiyatında Yesevîlik literatürü oluştu. 19.yüzyıldan itibaren Ahmed Yesevî ve Yesevîlik konusuna olan ilgi gittikçe artarak konuyu bilimsel açıdan inceleme çalışmaları başladı. Bu sürecin etkisiyle 20.yüzyıla gelindiğinde Yesevi araştırmaları genişleyerek bağımsız bir alana dönüştü. Son dönemlerde bu sahada ister Doğu dünyasında olsun, ister Batı'da olsun birçok çalışma yapıldı. Neticede Ye-

* Doç. Dr. Nodirkhon Khasanov, Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

sevîlik araştırmalarında epey ilerleme kaydedildi. Buna rağmen Ahmed Yesevî hayatı, hikmetleri ve Yesevîlik araştırmalarında henüz çözülmeyen bazı sorunlar devam etmektedir. Örneğin, yukarıda adı geçen kaynak eserlerin keşfedilerek tanıtılmış olmasına rağmen hâlâ kütüphanelerde Hoca Ahmed-1 Yesevî ve Yesevîlik ekolüyle ilgili henüz araştırılmayan birçok eserinin bulunması; Tasavvufî Türk edebiyatında yüz yıllardır devam ederek, Türklerin edebi-manevi hayatına yön vermiş olmasına rağmen hikmetlerin geniş ölçüde açıklanarak şerh edilmemesi; Hikmetlerin müellifliği konusuna çözümler getirme amacıyla Yesevî'nin yaşadığı dönemin sosyal, siyasi, kültürel, edebi, lisanî açılardan araştırılmaması ve bu şartlardan yola çıkarak hikmetlerin detaylı bir şekilde incelenmemesi; “Divan-1 hikmet”teki hikmetlerin hangileri Yesevî'ye ait, hangilerinin takipçilerine ait olduğunu ayırt etmek için karşılaştırma çalışmasının yapılmaması; Attar, Cami, Nevâi gibi şark'ın onlarca önemli bilim adamlarının Yesevî ile ilgili değerli görüşlerinin incelenmemesi; Türk edebiyatının önemli bir faslını oluşturan Yesevî şiiirlerinin edebiyat tarihi açısından mahsus araştırılmaması; “Divan-1 hikmet”in karşılaştırılmalı metninin hazırlanmaması ve açıklama neşrinin yapılmaması; “Divan-1 hikmet”in ilmi şerh, tahlil ve telkinlerini yapılmaması; Hem de hikmetlerin dil özelliklerine dair sorunun çözümlenmesine yönelik karşılaştırılmalı çalışmanın gecikmesi gibiler bu alanda gerçekteştirilmesi gereken vazifelerdir. Bildiride bunlardan bahsedilecektir.

Anahtar kelimeler: Tasavvuf, Hoca Ahmed Yesevî, Yesevîlik, Hikmet, Türkistan, Şiir.

ABSTRACT

ABOUT SOME ISSUES OF LIFE, WORKS OF KHOJA AHMAD YASSAWI AND ON THE YASSAWI RESEARCHES

It is known that, of life, works, ideas and teachings of the Piri Turkestan and Arif Sultan Khoja Ahmad Yassawi one hundred years of Turkic moral, religious, political, social and literary life comes into affect. Ahmad Yassawi life, interest in the works and vision he had begun alive. Indeed Sufi Muhammad Danishmand, Mawlanah Quylaqi is developed over time about writing a biography and tales tradition began with Ahmad Yassawi with both İmam Sighnaqi in the next hundred years Khoja Ishaq ancestors; Ahmad b. Khazini; Alim Sheikh Azizan; Zinde Ali Mirak, Muhammad Sharif Bukhari, Sayid Ahmad Marghinani new works of authors such as Ahmad Yassawi and was given broad ideas. As a result, the Central Asian Sufi literature Yassawism literature occurred. From the 19th century, interest in the subject matters increasingly Ahmad Yassawi and Yassawism began scientifically inspection work. When this process is the influence of the 20th century, the bride was transformed into an independent area of research expands Yassawi. Lately, they want to get on the field in the Eastern world, whether in the West has done several studies. As a result, some progress was recorded in Yassawism research. Nevertheless, Ahmad Yassawi life, wisdom and some problems are not resolved yet Yassawism research branch continues. For example, although the above-mentioned source was introduced discovered still works in our library Khoja Ahmad Yassawi and Yassawism not yet explored the many artifacts related to school there; Sufi hundred years of Turkic literature continued, largely explained referring to interpretations of the wisdom of the Turkic literary and spiritual life; Wisdom in order to bring a solution to the issue of authorship Ahmad Yassawi lived period of social, political, cultural, literary, investigating and examining in detail the terms of the license, the wisdom based on these conditions; "Divan-i

hikmat” of which only the wisdom Yassawi, comparison of published court to distinguish between that which belongs to his followers; Valuable opinions about Yassawi such scholars of East as Attar, Jami, Navai, should be carefully studied and comparatively; The evaluation off in terms of literary history Yassawi poetry, an important chapter of Turkic literature; “Divan-i hikmat” on the basis of credible compilation of manuscripts and annotated text of the preparation and publication of comparative wisdom of publishing; The preparation for publishing works related to Yassawism source, simplifying the publication of the text; Sufism, Language and Literature experts working with partners “Divan-i hikmat” in scientific commentary, analysis and make their suggestions; Finally, “Divan-ı hikmat” as its comparison with the work of the council Karahanids period to resolve the problem of the language features are the work of the task should be carried out in this area.

Keyword: Sufism, Khoja Ahmad Yassawi, Yassawism, Hikmat/ Wisdoms, Turkestan, Poem.

Türklerin tarihi, cihanşümul bir tarihtir. Bu tarih asırlardır dehalar, edebiyat ve sanat adamları, adil hükümdar ve vatansever kahramanları yetiştirmiştir. Bu tarihte fikir-düşüncenin zirvesine çıkan ve ulvi makamlara ulaşan büyük zatlar sayısızdır. Ama bunlar arasında Hoca Ahmed Yesevi kadar yüz yıllardır Türklerin manevi hayatında önem taşıyan, sosyal, kültürel ve hatta siyasal cephelerde etkisini sürdüren şahsiyetler çok azdır.

Asırlar geçmiş olmasına rağmen hala onun mübarek ismi saygıyla anılmakta, türbesi ziyaret edilmekte, hizmetlerinden bahsedilmekte, eserleri mütalaa edilmektedir. Yaşadığı devirde olduğu gibi vefatından sonraki dönemlerde de Hoca Ahmed Yesevi'nin fikir ve görüşlerine büyük rağbet olmuştur. Nitekim bir yandan birçok mutasavvıf yazarlar Ahmed Yesevi'nin hayatı, tasavvufi düşünceleri ve takipçileriyle ilgili eserler kaleme almışlar, diğer bir yandan ise Yesevi mensupları büyük

Pir'in hikmetlerini toplayarak "Divan-ı Hikmet" adıyla çoğaltmışlar, çeşitli mecmualara eklemişlerdir. Böylece Türkistan Pirinin bıraktığı manevi değerler canlılığını korumaktadır.

Son dönemlerde Ahmed Yesevi konusunda hem Türk dünyasında, hem Batı'da bir-birinden farklı çalışmalar yapıldı². Örneğin, büyük Pir'in hayatı ve tesirleriyle ilgili kitap ve makaleler basıldı, "Divan-ı Hikmet" in birkaç neşri yayınlandı, farklı dil ve lehçelere çevirileri yapıldı. Özellikle, Yesevilikle ilgili yeni kaynakların bulunması, tanıtılması ve bilim dünyasına sunulması Yesevilik çalışmalarını geniş çapta geliştirdi³. Neticede Yesevilik araştırmalarında epey ilerleme kaydedildi. Ama bu gelişmelere rağmen Ahmed Yesevi ve Yesevilik araştırmalarında henüz çözülmeyen bazı sorunlar da bulunmakta ve güncelliğini korumaktadır.

İzninizle burada bunlardan önemlileri üzerinde durmak ve Yesevilik çalışmalarının bundan sonraki aşamalarıyla ilgili bazı fikir ve hülasalarımızı paylaşmak istiyoruz.

1. Bilindiği üzere, Ahmed Yesevi'nin tarihi hüviyetini gösteren kayıt ve belgelerin az olması, onun hayatı hakkında fikir sahibi olmamızı zorlaştırmaktadır. Ama son dönemlerde bulunan bazı kaynak eserlerdeki bilgiler, büyük mutasavvıfın biyografisini kısmen oluşturma imkânı vermektedir. Örneğin, son çalışmalarımızda 16.yüzyıla mensup Türkistanlı Yesevi dervişi Hazini'nin "Cevâhir ul-ebrâr", "Câmi el-mürşidin", "Huccet ul-ebrâr", 17.yüzyılın önemli Yesevi meşayihından Âlim Şeyh Azizan'ın "Lemehât min nefehât il-kuds", Semerkand'ın meşhur ulemasından Zinde Ali'nin "Semerât ül-meşâyih" gibi değerli eserleri bize bu konuda yardımcı olmuştur. Nitekim Ahmed Yesevi risalesinde Yesevi'nin hayatı, ailesi, akrabaları, nesl u nesebi, hocaları Arslan Bab ve Yusuf Hemedani'den tahsil alması, müridleriyle ilişkileri, keşf

² Bu çalışmalarla ilgili bkz: Hasan N. Batı'da Yesevilik çalışmaları. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli araştırma dergisi, Ankara, 2012 Bahar, sy. 61, s.151-168.

³ Konuyla ilgili bkz: Yesevilige dair kaynaklar ve Divan-ı hikmet. Taskent: "Akademnashr", 2012; Yeseviliğe dair bazı kaynak eserler hakkında. Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkic, C. 4/2 Kış 2009, s.618-633.

ü kerametleri, Mekke’de geçirdiği yıllar, hikmetlerde geçen hum-ı aşk, av hayvanlarına sahip olması, halvete girmesi ve vefatına dair bilgi ve malumatlara yer verilmişse, Hazini eserlerinde büyük şeyhin tarikat faaliyeti ve Yeseviliğin adab u erkanı, tasavvufi şiirde yeni bir geleneği başlatmış olması, şeyhlik tecrübeleri ve kâmil insan yetiştirmede yolunda çektiği renc ü riyazetlerin ifadesi üzerinde durulmuştur. Adı geçen kaynak eserler keşfedilerek tanıtılmış olmasına rağmen hâlâ kütüphanelerimizde Hoca Ahmed-ı Yesevî ve Yesevîlik ekolüyle ilgili henüz araştırılmayan birçok eserler bulunmaktadır.

2. Malumunuz, Yesevî’nin fikir-düşünceleri günümüze esasen Hikmetler şeklinde ulaşmıştır. Böylece onun başlattığı Hikmet geleneği yüz yıllardır devam etmiş, sonraki nesillere bıraktığı manevi değerler canlılığını korumuştur. Tasavvufi Türk edebiyatının seçkin örneği olarak asırlardır Türklerin edebi-manevi hayatını yönlendiren bu eser farklı ülkelerde neşredilmiştir. Ama hikmetler yeterince açıklanmıyor, şerh edilmiyor? “Divan-ı hikmet”in klasik şerh geleneğine göre açıklanması, Yesevî fikirlerini yakinen anlamamıza, hikmetlerin mana derinliklerine daha da çok vakıf olmamıza yardımcı olacaktır. Nitekim XV yy müelliflerinden Mevlana Vahidi “Mirat us-salikin” adlı eserinde Ahmed Yesevî’nin hikmetlerini şöyle tarif etmektedir: “Onun hikmetleri Cennet bağlarından bir bahçedir. Güzel sesli gûyendeler O zatın marifetle dolu olan hikmetlerini her okuduklarında sohbet ehlinde cezbe hali oluşur”⁴.

3. İlimde hikmetlerin müellifliği konusunda farklı fikir ve düşünceler mevcuttur. Örneğin, bazı müsteşrikler (Gordlevski gibi) hikmetlerin Yesevî’ye ait olmadığını öne sürmüşlerdir. Bazı uzmanlara göre (Barthold gibi) hikmetler daha sonraki dönemlerde onun takipçileri tarafından kaleme alınmıştır. Yine bazı araştırmacılar ise (F.Köprülü, A.Fıtrat, Z.V.Togan, E.Rustamov, K.Eraslan gibi) hikmetlerin Ahmed Yesevî’ye ait olduğunu, ama zamanla dörtlükler dil özellikleri açısından değişime uğradıklarını belirtmişlerdir. Bu konuya çözüm bulmak

⁴ Saleman C. *Legenda pro Hakim-Ata*, s.43’ten naklen Cod. University Petrop. 596 fol.

için bizce, Ahmed Yesevî'nin yaşadığı dönemin sosyal, siyasi, kültürel, edebi ve lisanî açılardan iyice araştırılması, bu şartlardan yola çıkarak hikmetlerin detaylı bir şekilde incelenmesi gerekir.

4. Yukarıdaki problemle ilişkili olarak başka bir sorun da ortaya çıkmaktadır. Bilindiği gibi hikmetleri Hoca Ahmet Yesevî'nin takipçileri derlemiş, divan haline getirmişlerdir. Büyük Pir'in izinden giderek onun hikmetlerine nazireler yazmak adeta kutsî bir gelenek haline gelmiştir. Bundan dolayı hem Hikmet geleneğini devam ettirmek, hem de onları sonraki nesillere aktarmak için bu nüshalara diğer sûfi şairlerin şiirleri de eklenmiştir. Zamanla bu gibi nazirelerin sayısı çoğalmıştır. Maalesef onların hangileri Ahmet Yesevî'ye, hangilerinin takipçilerine ait olduğunu ayırt etmek zordur. Bu konuda da önemli adımlar atılabilir. Örneğin, neşrolunmuş divanlardaki takipçilerin hikmetleriyle Yesevî'nin hikmetleri karşılaştırılarak önemli sonuçlara varılabilir. Nitekim Sayram'da bulunan "Divan-ı hikmet" in "Külliyat" adlı nüshasının Özbekistan'da yayınlanması bu konudaki ilk adımlardan diyebiliriz⁵.

5. Bilindiği üzere, Ahmed Yesevî, dönemin ilim ve kültür merkezi olan Buhara-i şerif medresesinde Hoca Yusuf Hemedâni gibi bir Hâcegan büyüğünden ders almıştır. Eğitim dönemi, hoca-talebe ilişkileri, Yesevî hayatının en önemli devreleridir. Fakat Hoca Ahmed'in Buhara'daki eğitim hayatı hakkında bilgi çok azdır. Bundan dolayı elimizdeki eski kaynaklara dayanarak Yesevî'nin Buhara'daki tahsil yıllarının incelenmesi gerektiğini düşünüyoruz. Nitekim "Cami el-mürşidin" gibi bazı kaynaklardaki kayıt ve nakiller bu konuda bize yakinen yardımcı olacaktır.

6. Şeyh Feridüddin Attar (XIII yy.), Molla Abdurrahman Cami (XV yy.), Ali Şir Nevai (XV yy.), Âlim Şeyh (XVII yy.), Sufi Allahyar (XVII yy.), Abdurrauf Fıtrat (XX yy.), Hüseyin Vassaf (XX yy.) gibi Şark'ın önemli bilim adamı, mutasavvıf ve sanatkarları eserlerinde Ahmed Yesevî ile ilgili değerli fikir ve görüşlerini belirtmişlerdir. Örneğin, Feridüddin Attar "Mantıküt-tayr" da insanın sevdikleri bile onunla Ya-

⁵ Ahmed Yesevî. Süleyman Bakırgani. Hikmetler külliyatı. Taşkent: "Özbekistan" yayınevi, 2011.

radanla arasındaki aşk ve yakınlığa engel olmaması gerektiğiyle ilgili Türkistan Pirinin bir hikâyesini dile getirmiştir⁶. Ali Şîr Nevâî “Nesâyim ul-mahabbe” adlı evliya tezkiresinde Ahmed Yesevî’yi Türkistan mülkünün şeyh’ül-meşayihî, yüksek makam sahibi, kerametleri devam eden, eşiğinde şah u gedanın beklediği, Türkistan ehlinin kible-i duası olan bir zat olarak övmüştür⁷. Sûfi Allahyar (17 yy.), Yesevî’nin bir Şeriat güneşi olduğunu, ondan güzel bir kitap (“Divan-ı hikmet”) hatıra kaldığını ifade etmiştir⁸. Yine bir Özbek âlimi Abdurrauf Fıtrat (20 yy.) “Yesevî’nin edebiyatta benimsediği yol, Türk halk şairlerinin tuttuğu yoldur. Onun hikmetleri; vezinde, kafiyede, üslupta halk edebiyatı şairleri ile aynıdır“ diye yazmıştır⁹. Hüseyin Vassaf, Ahmed-i Yesevî’yi târif ederken “Ne büyük azm, ne büyük muhabbet, ne şiddetli himmet ve riyazettir. (Onun erdiği hâl) dünyada hiç bir ferdin yapamadığı, yapamayacağı bir hâldir. Bu esnadaki kerâmatı la-yuaddir”, - derken çok haklıydı¹⁰. Kısacası, önemli şahsiyetler tarafından söylenen bu gibi tarif ve tavsiflere Yesevilik araştırmalarında çoğu zaman umumi bir tarzda yaklaşılmaktadır. Ama bu değerli görüşler dikkatle ve karşılaştırılarak incelenmesi ve açıklanması gerektiği düşüncesindeyiz.

7. Ahmed Yesevî’nin şiirleri Türk edebiyatının önemli bir faslını oluşturmaktadır. Bunu edebiyat tarihi açısından mahsus inceleyerek, belirli sonuçlara ulaşmak zaruridir. Ama bu konuda yapılan araştırmaları da yeterli derecede diyemeyiz. Örneğin, Özbekistan’da, Kazakistan’da, Türkiye’de konuyla ilgili sadece birkaç çalışma yayınlanmıştır. Hâlbuki didaktik ve Tasavvufi Türk edebiyatının önemli abidesi olan “Divan-ı hikmet”, bugüne kadar Türk edebiyatının birçok sanatkârına ilham kaynağı olmuştur. Gerek Ahmed Yesevi olsun, gerek Hikmet-

⁶ فریدالدین عطار. منطق الطیر. تهران ۱۳۳۱. ص ۲۴۲

⁷ Nevâî, Ali Şîr. Mükemmel Eserler Toplamı. C.17. Nesâyim ul-muhabet. Taşkent: “Fen” yayınevi, 2001, s.253.

⁸ Sufi Allahyar. Sebat ul-acizin. Haz. Taşkent: “Çolpan” yayınevi, 1991, s. 64.

⁹ Fıtrat, Abdurrauf. Edebiyat kaideleri. Taşkent: “Okituvçı” yayınevi, 1995, s. 13-15.

¹⁰ Hüseyin Vassaf. Sefine-i Evliya, C.I, Osmanlıca’dan ceviren Dr. Akkus M., Dr. Yılmaz A. İstanbul 1990. s. 393.

ler olsun edebiyat tarihindeki hizmetleri geniş kapsamda incelenmesi gerek.

8. Bugün dünyanın farklı kütüphanelerinde “Divan-ı hikmet”in çeşitli yazma ve matbu nüshaları bulunmaktadır. Bu nüshalara dayanarak yapılan “Divan-ı hikmet” neşirleri konusunda çalışmalar yavaş da olsa devam ediyor. Ama divanın izahlı/açıklamalı neşirini yayına hazırlamanın vakti geldi. Bazılar akademik neşirden bahsetseler de, şimdilik divan’ın akademik neşirini yapmak imkânsız. Ama “Divan-ı hikmet”in muteber nüshalarını esas alarak derleme ve karşılaştırmalı metni hazırlanabilir. Bu konudaki çalışmalar da talep derecesinde değerlidir. Biz ilk adım olarak 2006 senesinde onlarca nüshalara dayanarak bir “Divan-ı hikmet” neşirini yayınlamıştık¹¹.

9. Malumunuz, son yıllarda İshak Ata’nın “Hadikat ul-arifin”, Hazini’nin “Câmi el-mürşidin”, “Huccet ul-ebrâr”, Âlim Şeyh’in “Lemehât min nefehât il-kuds”, Zinde Ali’nin “Semerât ül-meşâyih”, Muhammed Şerif’in “Huccet uz-zakirin” gibi Yesevilikle ilgili mühim kaynaklar keşfedildi. Hiç şüphe yok ki, bunların incelenmesi ve yayınlanması çok önemlidir. Bu açıdan ister Hazini olsun, ister diğer Yesevi müellifleri olsun, onların değerli eserlerini yayına hazırlamak, metnini sadeleştirmek, Farsça olanlarını da Türkçeye çevirmek, Yesevi hikmetlerinin metin incelemesinde yeni boyutlar kazandıracaktır¹².

10. Bilindiği üzere, “Divan-ı hikmet”in dili ve ifade tarzı sade ve akıcıdır. Ama ondaki dörtlüklerin mana-mahiyetini istendiği gibi doğru anlamak kolay değildir. Dolayısıyla Tasavvuf, Dil ve Edebiyat uzmanları ortak çalışmalarla “Divan-ı hikmet”in ilmi şerh, tahlil ve telkinlerini yapmaları lazım.

¹¹ Hoca Ahmed Yesevi. Divan-ı Hikmet. Haz. İ.Hakkul, N.Hasan. Taşkent: “Maveraünnehir” yayınevi, 2006.

¹² Bu konuda yapılan bazı çalışmalar şunlardır: Tosun N. Yesevilğin ilk dönemine ait bir risale: Mir’at ul kulub / İLAM Araştırma Dergisi, C.II, №2. İstanbul, 1997. S.41-85; Hasan N. Mirat ul-kulup/Hoca Ahmed Yesevi. Divan-ı Hikmet (yeni bulunan hikmetler). Taşkent: “Maveraünnehir” yayınevi, 2004; Hazini. Menba’u’l ebhar fi riyazi’l-ebrar, Haz. M.Mahur Tulum. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, 2009; Hazini, Cevahir ul-ebrar min emvac-i bihar: İyilerin dalgalı denizlerinden çıkardığı inciler. Büyüyenay yayınları, İstanbul: 2014.

11. Ahmed Yesevi'nin takipçileriyle ilgili Özbekistan kütüphanelerinde zengin materyal kaynağı bulunmaktadır. Yazmalar hazinesindeki bu eserler araştırmacılarını beklemektedir. Ama bunlardan sadece birkaçının (Hakim Ata Süleyman Bakırgan, Übeydi, Şeyh Hudaydad, Azim Hacı gibi) hikmetlerinden başkası henüz incelenmemiştir. Bu eserleri incelemek ve yayınlamak araştırmacıların güncel konusudur.

12. Yesevi hikmetleri tetkik edilirken eserin dil hususiyetleri hakkında bazı bilim adamları farklı görüşler bildirmişlerdir. Ama "Divan-ı hikmet" in eski yazma nüshalarını buluncaya dek onun dil özellikleriyle ilgili kesin bir sonuca varmak şimdilik zordur. Buna rağmen hikmetlerin eski nüshalarını bulma çabalarını devam ettirmek lazım. Çünkü bu nüshaların bulunması ana problemin çözülmesini sağlar. Zira Yesevi hikmetlerinde tüm mesele dil konusunda çözümlenir. Biz, hikmetlerin dili konusunda bir sonuca varabilmek için ilk önce "Divan-ı hikmet" i Karahanlılar dönemine ait diğer eserlerle karşılaştırmak lazım diye düşünüyoruz. Zira bu döneme ait "Atabet ül-hakayık", "Kutadgu Bilig", "Divan-ı lügat it-türk" gibi eserlerle mukayeseli incelemek, belirlenen amaca ulaşmaya hizmet eder. Örneğin, Ahmed Yesevi'nin:

Mahdum-ı pâkbazi, pervâz-ı şahbazi,
Sahib huruc ğazi, çün Arslan emesmu?
Mahmur aldı dil-u cân, kuydı mey-ı erğuvan.
Sultan Satuk Buĝra Han, pir-ı muĝan emesmu? –

mısraları ifade yönünden Kaşgarlı Mahmud'un:

Alp Er Tonga öldi mü?
Esiz acun kaldı mu?
Azlak öcün aldı mu?
Emdi cüray yırtılır, -

mısralarına benzemektedir. Hikmetlerde anlam açısından "Kutadgu bilig" le benzer öğütler de yer almaktadır. Bununla birlikte "Divan-ı hikmet" te yer alan eski arkaik kelime, ibare ve kavramların her birine özellikle önem verilmelidir. Burada vezin meselesi de unutulmamalıdır¹³.

¹³ Konuyla ilgili bkz: Hasan N. Ahmed Yesevi Hikmetlerinin Dil Özellikleri

Kısacası, Yesevi mirasını incelerken gün geçtikçe ardı sıra bulunan ve ilim dünyasına tanıtılan kadim kaynaklara dayanarak fikir belirtmek ve sonuç çıkartmak lazım.

Yahya Kemal, Fuat Köprülü'ye "Ahmet Yesevi'yi derin araştırınız. Bizim milliyetimiz onda gizlidir", diye boşuna söylememiştir. Gerçekten de Yesevi'yi bilmek, sadece milliyetimizi değil, düşünce dünyamızı yükseltir, maneviyatımızı ve şahsiyetimizi de güçlendirir. Aynı zamanda "Hoca Ahmed Yesevi'nin faaliyeti bilgelik ve adalet ölçüsü olarak tüm Türkistan halklarını birleştirmekte ve perçinlemektedir"¹⁴.

Üzerine Bazı Mülahazalar / Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic. Volume 10/8 Spring 2015 Ankara. s.1345-1354

¹⁴ Kerimov İ.A. Türkistan ortak evimizdir. - Taşkent: "Özbekistan", 1995, s.34.

YENİ BİR ‘HİKMETLER MECMUASI’ MÜNASEBETİYLE YESEVÎ ÇALIŞMALARI ÜZERİNE YENİ AÇILIMLAR

MEHMET MAHUR TULUM¹

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin parçalanmasının ardından ülkemizde ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Ahmed Yesevî ve Yesevîlik üzerine birçok makale ve kitap yayımlanmış; buna benzer toplantılar, paneller, sempozyumlar düzenlenmiş; Ahmed Yesevî’nin yetişip faaliyet gösterdiği cemiyet ve medeniyet çevresi; dinî, tarihî ve edebî kişiliği; tarikatı vasıtasıyla telkin ettiği mistik-spiritüel felsefe ve ideoloji; mürit ve halifelerince yüzyıllar boyunca süregetirilen ruhanî ekol ile prensipleri üzerine değerlendirmeler yapılmıştır.

İlk kertede, söz konusu çalışmaların dayandığı başlıca kaynak, bu alanda ilk ve tek ilmî araştırma olan Fuat Köprülü’nün *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı eseri olmuştur. Özellikle Yesevîliğin mahiyeti hakkındaki değerlendirmelerde metodik bakımdan göz önünde bulundurulması gereken birinci derecedeki kaynak, hiç şüphe yok ki, *hikmet* adını taşıyan manzumeler olmalıdır. Nitekim Köprülü, gerek *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*’da, gerekse daha sonra farklı bir görüş ileri sürdüğü İslâm Ansiklopedisi’ndeki “Ahmed Yesevî” maddesinde Yesevîlik üzerindeki değerlendirmelerini *hikmet*lerde dile getirilen dinî-tasavvufî anlayışa dayandırmıştır. Bununla birlikte, bugüne kadar ele geçmiş olan mecmualarda yer alan hikmetlerin ciddî muhteva

¹ Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mmtulum@anadolu.edu.tr

tahlilleri yapılmadığı gibi, bunların dil yapıları itibariyle hangi yüzyıllara ait olabileceği meselesi başta olmak üzere, ele geçen yazmaların tarihlendirilmesi de dahil, birçok önemli konu, ne yazık ki, ciddi ve ilmî çalışmalar hâlinde ele alınmamış, sırf kullanılmış olan mahlaslara dayanılarak Ahmed Yesevî'nin kaleminden çıkmış olduğu düşünülen eldeki hikmetler hakkında "Gerçekten onun tarafından mı yazılmıştır?" sorusu başta olmak üzere, birçok soruya cevap aranmamıştır.

Yesevîlik araştırmaları bakımından çözüm bekleyen birçok konu arasında en önemlilerinden biri, şimdiye kadar ele geçmiş olan hikmet mecmualarının tarihlendirilmesi meselesidir. Bu güne dek pek çok yayında kullanılmış olan belirli yazmalar için yapılan tarihlendirme değerlendirmeleri gerçeği yansıtmaktan uzaktır. Bu konuda ilk ciddi değerlendirmeyi yapmış olan Kemal Eraslan'a göre "eldeki yazma nüshaların en eskisi M. XVI. veya XVII. asra aittir." (1983:47). Sayın Kemal Eraslan yaptığı seçmeler için bulduğu yeni yazmalardan yararlanmıştı, ama, ne yazık ki, bunlar da çok yenidir ve farklı değerlendirmeler yapma açısından hiçbir veri değeri taşımazlar. Değerli hocamın yıllardır büyük bir boşluğu doldurduğu konusunda şüphe bulunmayan, Yesevî'ye ait olduğunu düşündüğü "Seçmeler"i arasında, Yusuf-ı Beyzâvî mahlaslı bir hikmette olduğu gibi, iç delillerin dikkatle araştırılması başta olmak üzere, ciddi ayırma ve seçme kriterleri kullanılmamış olmasından ötürü, aynı yazarın kaleminden çıkmadığı açık seçik belli olan hikmetler de yer bulmuştur.

Yine bir hikmet mecmuasını yayımlayan Yusuf Azmun ise "the oldest of the manuscript is said to date from 17th century" (1994:58) demek suretiyle, tıpkı Eraslan gibi, dayanakları belirtilmemiş bir tahminde bulunur.

İstinsah tarihi itibariyle eldeki hikmet mecmuaları nüshalarının en eskisi XIX. yüzyılın ortalarına denk düştüğü gibi, bunların birçoğu ihtiva ettiği yanlışlar ve gösterdiği tutarsızlıklardan dolayı da güvenilir olmaktan uzaktır. Daha da önemlisi, içinde yalnızca Ahmed Yesevî tarafından yazılmış *hikmetler* bulunan eski bir yazma da bugüne kadar bulunabilmiş değildir.

Dîvân-ı Hikmetler'deki manzumeleri anlayıp yorumlayarak Yesevî okuyularının beğenisine sunmak oldukça ciddi ve üstesinden gelinmesi

zor bir iştir. Birtakım yeni teklif ve değerlendirmelerde bulunmak ise -geniş bir dil, tarih, edebiyat, din, kültür bilgisi ile filolojik vukuf gerektirdiğinden- bir o kadar ciddi ve zor bir görevdir.

Bugüne kadar hikmetleri çevirenler, eski Özbekçe kelimeler veya gramerlik unsurların Türkiye Türkçesi'ndeki karşılıklarıyla bire bir yer değiştirmesinin, *hikmetlerin* doğru bir aktarımını oluşturabileceğine inanmışlardır.

Tebliğimize konu olan yeni hikmetler mecmuası Mısır'da keşfedilen, istinsah tarihi ile müstensihi belli, eksiksiz, tutarlı ve şimdiye kadar bilinen en eski tarihli (H. 1061/M.1650) yazma nüshadır. Mısır nüshasının heyecan ve sevinç verici keşfi ilk kez 1-4 Ekim 1998 tarihlerinde California Üniversitesi'nin Los Angeles şehrinde tertip ettiği "The John D. Soper Commemorative Conference on the Culturel Heritage of Central Asia" başlıklı konferansta Mertol Tulum, Kurtuluş Öztopçu, Mehmet Mahur Tulum adına Kurtuluş Öztopçu tarafından İngilizce olarak üçlü bir tebliğ hâlinde ilim âlemine etraflıca tanıtılarak müjdelenmişti. Ancak zamanın diyalektiği bu nüshanın neşrinin eşref vaktini on sekiz yıl sonra olarak belirlemiş olmalı ki yıllar süren hazırlığımı 2016'da böyle anlamlı bir toplantıda sizlerle paylaşmış nasip olan.

Uzun yıllar sonra mevcutlardan daha eski tarihli bir nüshanın bulunmuş olması, daha da eskilerinin bulunabileceği ümidini doğurmakla beraber, böylesine müessir bir "tasavvuf ulusunun" -bilhassa ününün yayılmış olduğu geniş coğrafyada- yaşamış olduğu yüzyıla yakın tarihli bir *hikmetin* veya hikmetler mecmuasının hâlâ bulunamamış olması, üzerinde düşünülmesi gereken bir husustur. Yayınımızda daha geniş şekilde alınmış bu meseleyi biraz sonra sonuçlardan biri olarak öne süreceğiz.

*

Mısır nüshası 1a'dan başlayıp 117b'de sona eren ve eksik yaprak ihtiva etmeyen bir yazmadır. 1a ve sonradan tashihe uğramış birkaçı haricindeki sayfalar 11 satırdan oluşur. Nispeten kolay okunabilir ve Orta Asya'da sıkça rastlanıp şikeste özellikleri taşıyan *ta'lik* (şikeste-ta'lik) hattıyla yazılmıştır. Diğer birçok yazmanın aksine Mısır nü-

hasında bulunan *hikmetler* çok büyük bir oranda müteselsil ve tamdır. Her *hikmetten* önce başlık mahiyetinde kırmızı mürekkep (sürh) ile *hikmet-i hazret-i sultân hoca ahmed yesevî* ibaresi bulunmaktadır. Metin birkaç yerde kullanılan şedde dışında *harekesizdir* ve yazmada sayfa karışıklığını önleyen *reddâde* sistemi kullanılmıştır. Birkaç yerde *hâşiyeye* yazılmış satır ilavesi veya tashihe tesadüf edilmektedir. 1a'nın başındaki mührün her iki yanında da *vakfu'llah(?)* [d. *vakfen lillah*] *bi-mekketi mu'azzama* şeklinde bir ibare vardır. Mısır nüshası, belirli bir tertibe sahip diğer hikmet mecmualarında da olduğu gibi, *besmele* ile başlayan en maruf *hikmetle* başlayıp *münâcât* ile sona erer. 117'deki istinsah kaydından nüshanın yazıcısının *Mirzâ 'Abdu'l-kâdir-i Hokandî*, nüshayı yazdıran kişinin ise *Molla Seyyid Ahûn* olduğu anlaşılır. Hemen sonra gelen dörtlüğün son mısraındaki [be] *rûz-ı şenbe tamâm* ibaresiyle düşürülen tarih, ebcedin *cümel-i sagîr* hesabıyla H.1061/M. 1650 yılını verir.

Yaptığımız karşılaştırma neticesinde, 49 *hikmet* ihtiva eden Mısır nüshasındaki 13 *hikmetin* bilinen yazma ve basma eserlerde bulunmadığını tespit ettik. Bunun Yesevîlik araştırmaları için önemli katkı sağlayacağı şüphesizdir. Ayrıca, nüsha tam ve eksiksiz olduğundan diğer eksik nüshaları tamamlayıcı özelliğe de sahiptir; hatta bazen, diğer bütün nüshalar tarafından paylaşılan ortak manzumeler Mısır nüshasında -ya ilâve dörtlükler, ya da daha değişik ifadeler kullanılarak- zenginleştirilir.

Netice olarak, Mısır nüshasının neşri, *Yesevî* ve *Yesevîlik* çalışmalarında hiç kuşkusuz çok mühim bir dönüm noktası olarak görülmelidir.

Mısır nüshasından da yola çıkarak bugüne kadarki ve bundan sonraki Yesevî çalışmaları üzerine son açılımları şu şekilde sıralamak istiyoruz:

İçinde bulunan farklı metinler açısından önemi bir yana, bu metinlerin dil birliği, mısralarının vezne uygunluk yönünden doğru ve eksiksiz oluşu, hikmetlerin dörtlük sayıları bakımından zenginliği gibi noktalardan da bu nüsha şimdilik ele geçen en değerli nüsha sayılır.

Bu nüshada bulunan 48 hikmet arasında 5'i Kul Ubeydî, Şeydâ, Hakim Ata, Muhammed, Kul Umûrî mahlaslarını taşır. Bu durum

başka hikmet mecmualarında da görülür; ama bu nüshada başka bir şeyle karşılaşılmaktadır: Kul Hoca’Ahmet mahlaslı bir hikmetin son dördülgündeki kafiye uyuşmazlığı. bu uyuşmazlık çok dikkat çekicidir; çünkü bir değiştirme işlemine işaret eder, bu hikmetin yazarının başka biri olduğunu açıkça gösterir. Bu örnek, hikmetler üzerindeki çalışmalarında ne denli dikkatli davranılması, sağlam ve güvenilir bir metin yapısını inşa etmenin dayandırılacağı temellerle ipuçlarının neler olabileceği, ayrıca da gerekli dikkat ve titizlik gösterilmediğinde ne gibi tuzaklara düşülebileceğinin örneğini teşkil eder. Bu hikmet, aynı zamanda, içinde Nesimî adı geçen hikmettir ve Köprülü tarafından, haklı olarak, “Bir defa yukarıki -Kul Hoca Ahmed, Ahmed Miskin, v.b. – mahlaslarla yazılan eserlerin hepsini Ahmed Yesevî’ye isnad etmemek için yeter derecede kuvvetli tarihî ve edebî delillere malikiz” denildikten sonra “Ne yazık ki, bu çeşitli manzumelerden birinde (Kazan 4. basım, 88. hikmet) meşhur şair ve mutasavvıf Nesimî’den bahsediliyor; halbuki H. 562 (M. 1166-67)’de ölen bir şairin, kendisinden iki asır sonra gelen bir mutasavvıf şairden -hattâ kuvvetiyle bile- bahsedemeyeceği pek tabiidir.” şeklinde ileri sürülmüş olan yargıya dayanak yapılmıştır. “... Yesevî dervişlerinin söyledikleri hikmetlerin Hâce’nin mahlasını kullanarak Ahmed-i Yesevî’ye maledildiğine delâlet eder.” denilerek, aynı örnek kullanılmak suretiyle bu yargı sayın Kemal Eraslan tarafından da paylaşılmıştır. Bu hikmetin son dördülgü şöyledir:

Arıtturur dil jengârın hû hû yâdı
 Âşıklarını keçe kündüz hû murâdı
 Hû hû tiyü can bergensen Kul Hoc’Ahmat
 Seherlerde kopup tâ’at kılğum kelür

Bu hikmet, açıkça görüldüğü üzere, Kul Ubeydî mahlasını taşımalıdır, yani Kul Ubeydî’ye aittir. Öyle olduğunda da, içinde Nesimî’nin adının geçmesi, söz konusu yargıya örnek olma değerini ortadan kaldırır.

Bu örnekte kafiyenin ele verdiği, belli sebeplere bağlı olarak bir dönemde ortaya çıktığını ileri sürebileceğimiz “mal etme” anlayışının yansımaları olan bu tutum başka nüshalarda karşılaşılan daha farklı ör-

neklerle de desteklenmektedir. Bu ise önemli birtakım sonuçlar çıkar-mamıza yol verir:

Bu sonuçlardan en önemlisi, şüphesiz, zaman içinde ortak bir hük-me dönüşen, Yesevîliğin yol anlayışının, telkin ve propagandasını bi-çimlendiren dinî bakış açısı ile hitap ettiği çevreye aşılamaya çalıştığı görüş ve ideolojinin mahiyetini açıklamakta ilk kaynak olarak kulla-nılması gereken eldeki hikmetlerin ana kaynağının Ahmed-i Yesevî olduğu yolundaki kabulün yanlışlığıdır.

Diğer önemli bir sonuç, bu mahlası değiştirilmiş hikmetlerin dilin-de görülen farklılıklar, bir kısmı doğrudan eski metinlerden, bir kısmı ise ezberden yapılan nakillerden birer derleme olduğu muhakkak olan hikmet mecmualarında yer alan bütün hikmetler için söz konusu edi-lebilecek olan dil değişmeleridir. Bu değişmeler incelendiğinde, bun-ların dilin hem iç yapısı, hem de dış yapısı ile ilgili bulunduğu görülür; bu ise, bugüne kadar elde edilebilmiş hikmetlerin yazıldıkları tarihleri belirlemek açısından göz önünde bulundurulması gereken önemli nok-taların başında gelir.

Başka bir sonuç, bugüne kadar yazma ve basma kitaplara konulan *Divân-ı Hikmet* adının sadece Ahmed-i Yesevî'nin söylemiş, ya da yazmış olduğu var sayılan hikmetleri içine alan eserler için değil, zaman içinde teşekkül etmiş Yesevîlik kültü ile bu kültün dayandığı fikir ve inanç esaslarının hakim olduğu muhitlerde muhtelif yüzyıllarda yetişen şairlerce yazılmış, teşekkül eden geleneğe bağlı kalınarak "hikmet" adı verilen bütün şiirler için söz konusu edilebileceğidir. Bu sonuç bizi *Divân-ı Hikmet* adı verilen eserlerin, tıpkı Türkistan'ın bahşı kitapla-rı ile Anadolu coğrafyasının cönkleri gibi, muhtelif şairlerce yazılmış "hikmet" adı verilen seçme şiirlerden meydana getirilmiş mecmualar olduğu görüşünü kabul etme noktasına götürür.

Bu noktada, şimdiye kadar dikkati çekmemiş olan bir hususa deği-neceğiz, o da bu mecmuaların ihtiva ettiği şiirlerin sıralanmasında gö-zetilmiş olan alfabe sırasına konulma esasıdır. Bu esas bu mecmualara "Divân" denmesini haklı kılacak bir özellik sayılır; ancak, pek zayıf bir ihtimal de olsa, yalnızca Ahmed-i Yesevî'nin yazmış, ya da söylemiş olduğu hikmetleri içine alan bu esasa göre tertip edilmiş bir eserin bu

mecmualara modellik etmiş olması da düşünülebilir; ne var ki, mevcut yazma ve basma hikmet mecmuaları bu yönden dikkatle incelendiği zaman, ortaya başka bir önemli sonuç çıkmakta, bu sonuç da yukarıda ileri sürülen düşünceyi kabule imkân bırakmamaktadır.

Söz konusu önemli sonuç şudur: Şimdilik en eski tarihli nüsha olarak ele geçmiş olan Mısır nüshası dahil, bütün mecmualarda kafiyesine göre sıralanmış hikmetler arasındaki kendi içinde bir bütünlük taşımakta olan, dolayısıyla birbirine ulanan sırası belli halkalar biçiminde bir dizi oluşturan bir bölük hikmet, klasik şiir divanlarında gazeller için yapıldığı gibi, kafiye harflerine göre sıralanıp yazılması yüzünden birbirinden koparılmış, değiştirilmemesi gereken bu sıranın oluşturduğu dizi koparılıp dağıtılarak bütünlüğü parçalanmış; böylece başı ve sonu belli, tıpkı klasik edebiyattaki bir mesnevi gibi bağımsız bir metnin hüviyeti yok edilmiştir.

Bu bağımsız metin hepsi 14'lü hecelerden oluşan dörtlüklerle yazılmış 9 hikmetten varlık kazanır. Merhum Köprülü İlk *Mutasavvıflar'*ı yazarken incelediği basma ve yazma hikmet mecmualarında -belki de parçalarının dağılma yüzünden yerleri değişmiş olması yüzünden- bütünlüğünün farkına varamadığı bu bağımsız metinle ilgili olmak üzere şu eksik değerlendirmede bulunmuştur: "... Kendisi de *Dîvân-ı Hikme'te* yedi yaşından elli yaşına kadar ne gibi manevî tecellilere mazhar olduğunu mutasavvıfâne bir edâ ile birer birer anlatırken ...". Halbuki söz konusu 9 hikmette, yedi yaşından elli yaşına kadar değil, ruhunun yaratılmasından başlayarak 63 yaşına kadarki bütün geçmişi (Hz. Peygamber'den 400 yıl sonra dünyaya gelmesi, sonra da 1 yaşından itibaren yer altına girdiği tarihe kadarki yıllar içinde geçirdiği bütün manevî gelişim safhaları) Yesevî'nin dilinden eksiksiz bir sıra içinde kurgulanmış olarak anlatılır. İlk hikmetin ilk dörtlüğünde "Men defter-i sâni sözün açtım men-e" denilerek bu bağımsız metne açılan giriş kapısı, 9. hikmetin son dörtlüğünde "Kul Hoc'Ahmat men defter-i sâni aytım" denilerek kapatılır. Bu hikmetlerde dikkati çeken husus hepsinin uzun olmasıdır.

En eski nüsha olarak Mısır nüshası üzerinde uzunca bir süredir devam eden ve derinlemesine bir muhteva tahliline dayanan anlama

ve anlamlandırma çalışmamız, bu nüshada bulunan hikmetlerin tek yazarın kaleminden çıkmış, kendi içinde belli ortak yönleriyle farklı bölümler oluşturan parçalarla düzenlenmiş müstakil bir eser sayılması gerektiği yolunda bizde kuvvetli bir kanaat uyandırmıştır. Yukarıda söz konusu ettiğimiz, 9 hikmetle varlığı biçimlenen metin bölümü, aslında, Yesevîliğin *Kur'an* ve hadise dayanan İslâmî esaslarını, Yesevî'nin propagandasını yürüttüğü tarikat yolunun *Kur'an* ayetleriyle buyurulmuş olan kulluk görevlerini eksiksiz yerine getirme, iyi işleri işleme, yasaklanmış kötü iş ve davranışlardan kaçınma, bunun yanında her an Allah'ı anarak dua ve niyazda bulunma, Tanrı katına yakınlaşmak (kurbet) için nefsi isteklerin esiri olmaktan kurtarıp kalbi Hak sevgisiyle doldurma, yücelikler dünyasından gelecek görüntülerin yansımaları sağlamak üzere gönül aynasını (ruhu) arıtıp parlatma, son amaç olarak da aşkına düşülen yüce varlığın, yani Hakk'ın "didârını görme" mutluluğuna kavuşma şeklinde özetlenebilecek esaslardan ibaret bir yol olduğunun dile getirildiği diğer hikmetlerle birlikte *Defter-i Sâni* adı verilmesi gereken eserin ana bölümlerinden ilkidir.

Konu bakımından bu bölümün özü Ahmed-i Yesevî ile Hz. Peygamber arasında ortak noktaların öne çıkarılması, Bodrogligeti'nin *defter-i sani* meselesini açıklamaya çalıştığı bildirisinde kullandığı kavramla *İmitatio Muhammadi* yani "Hz. Muhammed'le aynileştirme"dir (1992).

Yine Mısır nüshasına göre, hikmetlerin bir bölümünde konu bakımından eksen, genel ve ortak çizgi *tasavvuf*'tur. Bu hikmetler de iki yönden ilk bölümdekilerle ortaklaşır: Hepsi 12'lik hece ölçüsüyle yazılmıştır ve hemen hemen hepsi uzun olup dördlük sayıları 10'nun üzerindedir. Öte yandan bu ikinci ana bölümün ilk hikmetinde de "defter-i sâni" (Men defter-i sâni aytım dertke derman) yer alır, böylece eserin genel muhtevası burada bir kez daha hatırlatılır.

Bir bölük hikmet ise, konu ve muhteva bakımından oldukça serbest ve en ayırıcı yönüyle de şahsîdir. Bunların hemen hepsi yazarın doğrudan kendisi ile ilgili, kendini sorgulayan, kendine dönük yargılamaların ve bir iç hesaplaşmanın yansımaları olan, hamd ve şükürünü, nedameti, tövbe ve istiğfarını, dünyanın vefasızlığını, ölümün kaçınılmazlığı karşısındaki tedirginliğini ve huzursuzluğunu, öte dünyada halinin ne

olacağını bilememe korkusunu, ümitlerini, dua ve dileklerini dile getirdiği parçalardır. Bunların diğerlerinden ayıran önemli bir ortak özellik ise, kısa olmaları, bunun yanında yer yer heyecan ve duygu derinliği ile lirizm taşımaları, renkli teşbihlerle yer yer edebî bir renge bürünmüş olmalarıdır. Nihayet, yine ortak bir özellik olmak üzere, bunların da hepsi 12'lik hece ölçüsüyle yazılmıştır. Kanaatimizce, konu, eda ve ruh bakımından asıl "hikmet" sayılması ve bu ad altında toplanması gerekenler, Hudâyâd, İnkânî, Kul Şemseddin (Şems, Şems-i Özkendi), Şeydâ, Muhammed, Fakîrî, Tâlibî, Kul Ubeydî v.b. 16. yüzyıl mutasavvıf şairlerinin hikmet mecmualarında yer alan, bir kısmı hece, bir kısmı ise aruz vezinleriyle yazılmış ve beyitler hâlinde düzenlenmiş şiirleriyle de tipik benzerlikleri bulunan bu tür hikmetlerdir.

Son parça "Münâcât"tır. Kafiye düzeni bakımından bir mesnevîyi andıran bu uzun şiir, biraz dikkatle incelendiğinde görüleceği üzere, *defter-i sânî* içinde daha önce yazılmış olanların bir özeti, ortak değerlendirilmesi ve tavsiye nitelikli övgüsüdür. Oldukça düzgün ve veznin başarıyla uygulandığı bu parça bilinen nüshalarda en çok 60 beyit karken Mısır nüshasında beyit sayısı 97'dir. Bu sayı farkı, hikmetlerin zaman içinde çeşitli sebeplere bağlı olarak değişikliklere uğramış olmasından kaynaklanır. Ele geçebilecek daha eski bir yazmada beyit sayısının biraz daha fazla olabileceği ihtimal içindedir; ama şimdilik önemli olan nokta, bu sayının Mısır nüshasının eskiliğini desteklemesidir.

Münâcât'ın 97 beyti içindeki "Bu âlemde meniñ dört defterim bar", "Erür avvalğı defterim şer'at - Yana ekkincisi râh-ı tarikat", "Yana üçünçisi kulzüm hakikat - Yana törtünçisi deryâ-yi rahmat" mısraları merhum Köprülü'den bu yana kabul edilebilir bir açıklaması yapılamamış olan *defter-i sânî*'nin ne olduğu, neye karşılık bulunduğu konusuna tam bir açıklık getirir, bu açıklık da, *defter-i sânî*'nin, iç düzenini ortaya koymağa çalıştığımız ve bir kısım delillerini göstererek müstakil bir yapıda tasarlanıp düzenlendiğini ileri sürdüğümüz eserin adı olmasıdır; nitekim 82. beyitte "bu defterim" denilerek bir kitaba, tasavvuf konulu bir müstakil esere gönderme yapılır.

Mısır nüshasını ihtiva ettiği hikmetler üzerinde yaptığımız muhteva tahliline dayanan çalışmanın daha ayrıntılı sonuçlarını, daha doğru bir

metinle daha güzel bir çeviri ve zengin notlar eşliğinde 2016 Ahmed Yesevî yılında -beklenen ilmî kriterlere göre- yayımlama sözünü buradan vermek istiyoruz.

Yesevî ve Yesevîlik'le ilgili yeni kaynakların bulunmasını ve bu konulardaki ilmî nitelikli çalışmalara canlılık getirmesini umutla bekleyenlerdeniz.

Beni dinleme lütfunda bulunduğunuz için şükranlarımı arz ederim.

KAYNAKÇA

AZMUN, Yusuf; *Dîvân-ı Hikmet*, TEK-ESİN Vakfı Yayınları, 1994.

BODROGLİGETİ, András J. E.; "Ahmad Yasavî's Concept of 'Daftar-i Sanî'", *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, Feryal Matbaası, Ankara, 1992, s. 1-11.

ERASLAN, Kemal; *Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad; "Çağatay Edebiyatı", *İslam Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul, 1950.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad; *İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

ÖZTOPÇU, Kurtuluş-TULUM, Mertol-TULUM, Mehmet Mahur; "A Newly Discovered, Possibly the Oldest, Copy of the Dîvân-i Hikmat", *The Golden Cycle, Proceedings of the John D. Soper Commemorative Conference on the Cultural Heritage of Central Asia* (Ed. András J. E. Bodrogligeti) , Kecskemét, Sahıbqıran, 2002, s. 193-199.

AHMED YESEVİ'DE İMAN-DEĞER İLİŞKİSİ

FULYA BAYRAKTAR*

ÖZ

Ahmed Yesevî'den bize kalan manzumelerin “Hikmetler” adıyla anılıyor olması, bize burada bulunabilecek değerlere ilişkin bir fikir vermektedir. Hikmet; en genel anlamı ile, en yüce varlığı, en yüksek bilgi ile bilmektir. Böyle bir bilgi, bir hâl bilgisi olduğu için bunu bilen açısından bir ahlâkı işaret eder. Ahmed Yesevî'nin “Hikmetler”i bu bağlamda insanın bir ahlâk varlığı olarak değerlendirilmesine imkân verir. Hikmeti arayan bir insan, kemâle yönelmiş bir ahlâk varlığıdır. İnsanın hikmet, hakikat ve ahlâk açısından birlendiği noktada Ahmed Yesevî'nin referans değerleri bildirimizin hareket noktası olacaktır. Bütün bu konular, Ahmed Yesevî'de îman-değer ilişkisi bağlamında ele alınacaktır. Buradan hareketle, bu değerlerin evrenselliği ve hatırlattığı etik insanlık tasavvuru irdelenecektir.

Anahtar kelimeler: Ahmed Yesevî, hikmet, îman, değer, ahlâk kişisi

ABSTRACT

The Relation between Faith and Value in Yesevî Thought

The fact that the poems remaining to us from Ahmed Yesevî are referred to as “Wisdoms” provides us with an idea of the values that can be found there. Wisdom, in its most general sense, is to know of the most Supreme Being (God) by means

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi

of the highest knowledge. Since such knowledge is an existential knowledge, it points to an ethics in terms of its knower. The “Wisdoms” of Ahmed Yesevî make it possible for human to be evaluated as an ethical being. A man in search of wisdom is an ethical being directed toward perfection. The reference values Ahmed Yesevî voices unity human from the point of wisdom, truth, and ethics and they will be the vantage point of our paper. In this paper, all these matters will be treated in the context of faith and value in Ahmed Yesevî thought. As a result, the universality of those values and the ethical humanity conception inspired by them will be examined.

Key words: Ahmed Yesevî, wisdom, faith, value, ethical person

Ahmed Yesevî hazretlerinden bize kalan manzumelerin “Hikmetler” adıyla anılıyor olması, daha ilk anda orada bulunabilecek olan değerlere ilişkin bir fikir vermektedir. Zira hikmet, en genel anlamıyla; en yüce varlığı, en yüksek bilgi ile bilmektir. Lakin böyle bir bilgi, aynı zamanda bir hâl bilgisi de olacağından, esasen en yüce varlıkla, onu bilen arasındaki ilişki üzerinden oluşabilecek bir ahlâkî îmâ eder. Zira hikmetin tâlibi olmak bile, hakikatın tâlibi olmak, yani hakikat yolcusu olmak demektir. Bu yolculuk ise, bir ahlâk varlığı olarak insanın serüvenidir. Hikmet böylece, en yüce varlıkla kurulan ilişkide bir referans noktası oluşturur. Ahmed Yesevî'nin hikmetleri de bu anlamada, insanın bir ahlâk varlığı olarak yürüyebileceği yolda, yolu aydınlatan kandiller misâli, çeşitli referans noktaları olarak okunabilir. Bu noktaların her birinin, bir değeri işaret ettiği de düşünülebilir. Böylece değerler üzerinden inşa edilecek olan bir hayat söz konusu olur. Bu değerler, Ahmed Yesevî için, kaynağını en yüce varlıktan alır. Yani değerlerin aşkınlığı ve Mutlak Varlığın bu değerlerin koyucusu ve koruyucusu olması söz konusudur. İnsanın en yüce varlıkla olan ilişkisi, bir tanıma, bilme, anlama ilişkisinden ziyade bir îmân hareketi olduğunda, değerler o insan için bir varoluş biçimi hâlini alır. Böylece Mutlak olana îman,

yüce değerlere bağlanmak anlamına gelir ve varlığın hikmetine, hakikatine yönelmek, en anlamlı bir varoluş hâli olur.

Bu noktada değere bağlanmak, aslında Mutlak'a bağlanmaktır. Mutlak olana îman da, değere îman olarak tezahür eder nerede ise. İnsanı değerden soyutladığımızda, bencil bir tabiat varlığı kalır. İnsanın tabiatla, toplumla, yek-diğeri ile kuracağı ilişkiler, onun değerle olan ilişkisi ile belirlenir.

Değerler, bir kerede bütün zamanlar için tanımlanmış, statik mahiyetler değildir. Değer, herhangi bir toplumda, herhangi bir coğrafyada yaşanan ve son tahlilde örfelere, âdetlere ve alışkanlıklara indirgenmiş olabilecek olan o şey değildir. Değerler bir tabiat nesnesi, birer “şey” ya da bilimin ele alabileceği herhangi bir fenomen değildirler. Onları yaşayan, temsil eden, ihya eden şahsiyetlerle ortak bir varoluşa sahiptirler.

Değer, insanın kâinattaki anlamını gerçekleştirme için bir itici kuvvettir. Şahsiyeti oluşturan prensiptir. İnsan, tekâmül edebilme potansiyelidir. O yüzden olmuş bitmiş bir şahsiyet değil, tekâmül eden bir şahsiyet esastır. Tekâmül, bir îman hamlesi ile başlar, değerlerin yaşanması ile gerçekleşir. Değer; insanın biyolojik varlığına sığmayan o şeydir. İnsanın varlık skalasında nerede duracağını değerler belirler. Değerler, insanoğlunu biyolojik varlık düzeyinden bir özne ve şahsiyet düzeyine yükselten, insana asıl anlamını (ontik-otantik anlamını) kazandıran mânevî bir varlık alanıdır.

Ahmed Yesevî düşüncesinde değer, îmanın yaşanması demektir. Değerin yaşanması ise; “asıl olanda, asıl olanla olmak” olacaktır. İman ve değer kavramları birbirlerini zorunlu kılan iki kavramdır. Nerede îmandan bahsediliyorsa, orada esasen bir değerler manzumesine bağlanmaktan bahsediliyor demektir. Fakat özellikle Ahmed Yesevî'nin başında olduğu bir gelenek olan Tasavvuf düşüncesinde îman ve değer kavramları birlikte düşünülür. Zira bu düşünceye göre Vahdet, kâinatta “Kozmos”, insanda “nomos” yani etik ve estetik değerlerin tecessüm etmiş hâli olarak tezahür eder.

Ahmed Yesevî varlığa, îman penceresinden bakar. İman, insanın bütün anlamlı eylemlerinin temelinde ve merkezindedir. Yesevî için insan, îman ile yaşayan varlık demektir. Bu sebepten îman ile aksiyon

birbirine işaret eder ve yansıtır. İman öyle bir temel değer ve referanstır ki, insanın bütün anlamlı faaliyetlerini kapsar ve yönlendirir. İman, hikmet ve hakikatin peşine düşebilmek için motor kuvvettir. Bütün bir âlem, iman edilmiş olan mutlak varlık'ın iradesi ve kudreti eseridir. Mutlak varlığa iman etmek, beraberinde insanın kendisini bir değer varlığı olarak da fark etmesini ve dinamik bir inşaa faaliyetine girmesini zorunlu kılar. İman, insanı pasiflikten alıkoyar ve bir dinamizm ve aksiyon kazandırır. İmanı, pasif bir teslimiyet olarak değil, bilen, eyleyen, irade eden insanın temel itici gücü olarak okumak gerekir. Nitekim Hoca Ahmed Yesevî'nin tasavvufi düşüncesinde de iman, bilgi ve değer olarak açığa çıkmakta ve yaşanmaktadır.

İslâm dünyasının içinde bulunduğu temel bunalım dün de bugün de iman ve aksiyon bütünlüğünü bir türlü tesis edememiş olmasıdır. Zira iman, bir son değil, bir başlangıç ve hareket noktasıdır. Her şeyden önce, iman edilmiş olan hakikatin; insan, toplum ve kâinat planında fark edilmesi, bilinmesi ve yorumlanması gerekmektedir. Ancak böylelikle iman-aksiyon birliği kurulabilir. İman, Kâdir-i Mutlak, aşkın bir varlık referansı ile bilgi ve değer alanlarını da kapsar. Aşkın Varlık, gücü her şeye yeten, ilmi her şeyi kuşatan ve varlığa getiren Mutlak Varlıktır. Böylece insanın yöneldiği varlık nizamı ve bütün anlamlı faaliyetlerinin dayandığı değerlerin de kaynağıdır.

İman, insana neyi ve nasıl bilmesi gerektiğini öğretir. İman, insana ne uğrunda ve nasıl yaşaması gerektiğini söyler. İman, insanın nereden geldiğini, ne yapması gerektiğini ve nereye gideceğini de aydınlatır. Böyle bakıldığında iman, insana bir şuur ve irade varlığı olarak, kendi varoluşunu nasıl gerçekleştirebileceği veya gerçekleştirmesi gerektiği hususunda da yol gösterir.

Ebedî ve sonsuz bir tinsel varlık inşasının hareket noktasıdır iman. Ve iman bir değer alanıdır. Mutlak varlığa iman, beraberinde bir değerler manzumesi getirir çünkü Mutlak Varlık aynı zamanda iyi, doğru, güzel ve yüce değerlerin hem kaynağı hem de teminatıdır. Mutlak varlığın olmadığı bir düşünce sistematığında değerler de rölatif olarak tanımlanır.

Değerler, Allah'ın isim ve sıfatlarıdır Yesevî'ye göre. Bu, Asıl Varlığı bilmenin de, bağlanmanın da değerleri yaşamakla mümkün olacağı

anlamına gelir. Böyle bir kavrayışta îman etmenin, muhakkak etik ve estetik tazammunları vardır, yoksa “îman ettim” deyip, değerden âzâde yaşamının adı açıkça riyadır, hatta putperestliktir. Etik ve estetik değerden yoksun bir İslâm düşünülemez. Yesevî'nin “hikmetler”i bu değerlerin bir ifadesidir.

İnsan ancak değerler ile insan olur. Değerler olmaksızın insan, tabiattaki diğer varlıklar gibi yalın bir tabiat varlığıdır. İnsan ancak değer yoluyla bir şahsiyet varlığına dönüşür. Değerleri yaşayarak, temsil ederek, hatta kendinde inşa ederek, insan olur. Bu bakımdan insanın değerle ilişkisi dinamik bir mahiyettedir. Buna paralel olarak tekrar edebiliriz ki îman, insanı değerın yaşanması için bir aksiyona sevk eder.

İman, mutlak varlığı yakinen bilmektir. İman, bir bilgi türüdür ve fakat yalnızca bir bilgi türü değildir bir oluş biçimidir. İman, ontik ve epistemiktir. İman, bilme ve olma kapısını açar. Sadece bilme alanı değildir. “İman etmek” ve “sâlih amel işlemek” birlikte düşünülür burada¹. Hikmet bilgisinde “olmak” vardır. Hikmeti arayan, hakikate yönelmiş bir insanın, kemâle yönelmiş bir ahlâk varlığı olduğu söylenebilir. Bu noktada insan; hikmet, hakikat ve ahlâk açısından birleşir. Birliğe yönelir.

Her bir insan, kendi bulunduğu o seviyeden fakat her seferinde gelişerek o Birliğe katılır. Birliğe katılmak, değere katılmakla (ya da değerden pay almakla) mümkündür. Hakiki değere bağlı olanlar, “ben şimdi oldum” deyip kendi içine kapanıp beklemezler. Değeri insanlığa insanlık için hatırlatırlar. Değerin ihyası sadece değere gönül vermekle olmaz. Değerle olmak bir oluş sürecidir. Hiçbir değer mutlak mânâda tüketilemez ve tanımlanamaz. İşte bu, değer fanatizmi olur. Ahmed Yesevî böyle bir değer fanatizminin de önüne geçecek şekilde, değerleri Mutlak'a bağlar. Referansı Mutlak olan, Hakk olan değerler, hakiki değerlerdir. Bir değerın hakiki olup olmadığı, o değere bağlanılarak gerçekleştirilecek olan davranışın daha üst bir insani yaşayışa çıkarıp çıkarmadığı ile ölçülür. Evrenselleştirilip evrenselleştirilemeyeceği ile ölçülür. Hatta belki, insanı madde derekesine mi indiriyor yoksa kendinden aşkın bir mânâyaya mı götürüyor olduğu ile ölçülebilir. Değerin

¹ Bu düşüncenin temelini Kur'ân-ı Kerîm'de açıkça görmek mümkündür.

hakiki olup olmadığı, insanı kendi kendisine, kendi nefesine mi hapsedeceği yoksa evrensel, insanî, bütünleyici bir düzeye mi taşıyacağı ile ölçülebilir. Kısacası değer hakikiliği, insanı insanla birlikte-varoluş sürecine dâhil edip etmediği ile anlaşılabilir. Bu birlikte varoluş bir sen varlığı ile başlar, değerlerle bütünleşerek sonsuzluğa açılır.

Ahmed Yesevî'nin bize hatırlattığı değerler, hikmetler, bizi böyle bir sonsuzluğa taşır. Hikmetler'in kaynağı Kur'an-ı Kerîmdir. Vahyin içeriği hikmettir. Aslında hikmet, vahyedilmiş ya da edilmemiş bütün sahih inanç ve düşünceleri kapsar. Ancak hikmetlerin hikmeti Kur'an-ı Kerîmdir. Doğru bilgi, doğru düşünme, doğru inanç, doğru amel olarak da anlaşılabilir olan hikmetler, bize bilmekle olmak arasındaki vahdeti anlatır. Zira ilm ile amel etmek hikmettir. Yesevî'nin "hikmetler"inden anlıyoruz ki, burada hikmetle îman, cehaletle îmansızlık eş anlamlı neredeyse. Çünkü cehalet, Hakk ile bâtilı ayırdedememek demektir. Hikmet ise, yaratıcı karşısında kulluğun idrakidir. "*Kul benim deyip Hak emrini kılmayanlar, Kudretini görüp ibret almayanlar, îman, İslâm ahkâmını bilmeyenler*"² kıyamette mahçubolurlar. İman, bu nedenle hikmettir. Kendini bilen Rabbini bilir. Böyle bir bilgi, beraberrinde bir yaşama biçimi, bir olma hâli getirir. İşte bu hâl, hikmetlerde sıkça vurgulanan değerlerle kendini gösterir.

Ahmed Yesevî'nin hatırlattığı; adalet, yani her şeyi yerli yerinde değerlendirmek, nefse kul olmamak, iyi doğru ve güzele yönelmek, Hakk'ı Hakk için istemek, ölmeden önce ölmek, dünyaperest olmamak, riyakâr olmamak gibi çoğaltılabilecek pek çok değer bize işaret etmiş olabileceği ahlâkî, insanî hayatın bugün adına evrensel, etik bir insanlık tasavvurunun da kapılarını araladığını söyleyebiliriz.

İmanın, hikmetle ve değerle birlikte düşünülüyor olması; bilen, fark eden, idrak eden bir insan varlığına dikkat çeker. Hikmetsiz ilmin de, değersiz îmanın da mümkün olmadığı ya da hakiki olmadığı vurgusu; Hakk karşısında kendi konumunu idrak etmiş, Hakk'a, hakikate yönelmiş, O'nun rızası için yola koyulmuş bir insan varlığına dikkat

² Ahmed-i Yesevî, Dîvân-ı Hikmet, Seçmeler, Haz. Kemal Eraslan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s.197

çeker. “*Hakikat bilmeyen âdem imesdür*”³ yani “Hakikat bilmeyen insan değildir” Yesevî’ye göre. Hakikat bilmemek ise îmansızlıktır. Hakk bilmemektir çünkü. Oysa Yesevî’nin bağılı olduğu değer sistematüğinde, Hakk bilenler yani; “îman edenler, sâlih amel işleyenler, birbirine Hakk’ı ve sabrı tavsiye edenlerden”⁴ olmak esas kabul edilmiştir.

³ A.g.e., s. 278

⁴ (Asr Sûresi / 3. Âyet)

HOCA AHMED YESEVÎ'DEN HACI BEKTAŞ VELÎ'YE YESEVÎ GELENEKTE MEZHEBÎ TEZAHÜRLER

MEHMET SAFFET SARIKAYA*

ÖZ

Türkler, Müslüman oluşlarından itibaren büyük ölçüde Hanefî geleneğe bağlı olarak İslam'ı benimsemişlerdir. *Türkistan âlimleri* Ebû Hanife'nin yoluna bağlı olarak zahidâne bir din anlayışını benimsemişlerdir. Bu âlimler arasında İmam Matürîdî'nin şahsında bilgi kaynağı olarak keşf ve ilhama dolayısıyla sufiliğe karşı mesafeli duran bir anlayışın hâkimidir. Bununla birlikte, halka dini tebliğ ve irşad bağlamında sufiliğe meyleden bir Hanefî gelenek de mevcuttur.

Bu zühd ve tasavvuf geleneğinin ilk temsilcilerinden *Tenbîhu'l-Gafilin* ve *Bostânü'l-Arifin* sahibi Ebu'l-Leys es-Semerkan-dî' zikredilebilir. Neseî de *el-Kand*'ında zâhid nisbesinden farklı olarak sûfî nisbesiyle yirmiden fazla *Türkistan âlimlerinden* bahseder. Bu tasavvuf damarının en tipik örneklerinden birisi Ebû Bekr Muhammed b. İbrahim el-Kelâbâzî (380/990)'dir. Diğer önemli bir zat ise Maverâunnehr'in sûfilerden Ebû Yakub Yusuf b. Eyyüb el-Hemedânî (535/1140)'dir.

Bu gelenek özellikle tarikatlaşma döneminde Hâce Ahmet Yesevî'nin şahsında temsil edilmiştir. Hoca Ahmet Yesevî Ha-

* Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Isparta

nefi-Mâtûrîdî *Türkistan âlimlerinin* benimsediği itikadî yolu tasavvufî alanda devam ettirerek İslam'ı Türk ruhuna uygun, millî unsurlarla anlayıp yorumlayarak Türklere kendi örf ve adetleriyle örtüşen, anlaşılır bir dinî zihniyet sunmuştur. Hoca Ahmet Yesevî'nin temsil ettiği sûfilik Orta Asya'da Yesevîlikle Anadolu'da Bektaşilikle temsil edilerek sonraki nesillere aktarılmıştır. Tebliğde ilk olarak bu gelenek irdelendikten sonra Ahmed Yesevî'ye verilen *Hâce* unvanı ve Hacı Bektaş Veli'ye nispet edilen *seyidlik* bağlamında Türklerdeki ehl-i beyt sevgisinin muhtevası mezhebi unsurlar bağlamında ele alınacaktır.

Daha sonra gerek Hâce Ahmet Yesevî'nin *Hikmetleri*, gerek müridi Süleyman Hakim Ata'nın *Kitâb-ı Bakırgân*'ı ve gerekse Hacı Bektaş Veli'nin *Makalât*'ı ekseninde itikadî ve ameli mezhep tezahürlerine işaret edilecektir. Konu işlenirken mezkûr zatlara nispet edilen menakıp kitapları ve yeni araştırmalarla desteklenecektir.

Anahtar kelimeler: Hanefi-Maturidi gelenek, Hoca Ahmed Yesevi, Ehl-i Beyt Sevgisi, Mezhep

ABSTRACT

The Sectarian Appearances in Yasavi Tradition From Khoja Ahmad Yasavi to Haji Bektash Veli

Turks have adopted Islam majorly depending on Hanafi tradition since they became Muslim. Turkistan scholars adopted a mystical religious understanding depending on the method of Abu Hanifa. The understanding that avoids from inspiration and clairvoyance as a source of information is dominant in the person of Imam Maturidi belong this scholars. Beside this, there is a Hanafi tradition which tended sufism in the context of religious disclosure to community.

It can be said that Abu Lays al-Samarkandi who had Tanbihu'l Gafilin and Bastanu'l-Arifin, was belong first representatives

of this sufi tradition. Nasafi mentions about more than twenty Turkistan scholars as distinct from “zahid” title. One of the most typical example of this sufi trend is Abu Bakr Muhammad b. Ibrahim al-Kalabazi (380/990). The other important person is Abu Yakub Yusuf b. Eyyub al-Hamadani (535/1140) from Mawara’un-nahr sufis. This tradition, especially in the institutionalisation process, was represented in the person of Khoja Ahmad Yasavi. Khoja Ahmad Yasavi presented a comprehensible religious mentality overlapping Turkish customs and traditions by continuing the belief method that Hanafi-Maturidi Turkistan scholars adopted and interpreting Islam with national elements that is suitable with Turk soul. Sufism that Khoja Ahmad Yasavi represented, was transferred to new generations by representing with Yasavism in Central Asia, Bektashism in Anatolia.

In paper, firstly, after this tradition is examined, the content of Ahl-i Bayt attachment belong Turks will be dealt in the context of “Hace” title given Ahmad Yasavi and “sayyid” title attributed Haji Bektash Veli.

After this, the belief and fiqh sectarian appearances will be dealt in the context of “Hikmat” of Khoja Ahmad Yasavi, “Kitab-ı Bakırgan” of Suleyman Hakim Ata and “Makalat” of Haji Bektash Veli. While being dealt, the subject will be supported with manakib books and new source.

Keywords: Hanafi-Maturidi tradition, Khoja Ahmad Yasavi, content of Ahl-i Bayt, sect

Türklerin Müslüman oluşlarında konumuzla ilgili iki temel olguyla karşılaşırız: Türk ma’şerî vicdanında yer etmiş eski dîni zihniyet ve ehl-i beyt sevgisi. Bugün Anadolu’da Eski Türk diniyle ilgili pek çok unsurlar ve motifler gelenek olarak yaşatılmaktadır. Ancak eski Türk dinindeki evrensel Tanrı kabulüne dayanan geniş hoşgörü esası ve bütün âlemin, dolayısıyla içindekilerin Tanrının yaratmasından dolayı belli bir saygıyı hak etmeleri olgusu Türklerin Müslüman oluşlarıyla

birlikte devam eden mümeyyiz bir vasfı olmuştur. Zira İslam'da da bunun uzantılarını bulan Türkler kurdukları devletlerde, sahip oldukları din anlayışında hoşgörü ve muhataplarına saygı prensibinden asla vazgeçmemişlerdir (Günay 1996: 22).

Türkler Horasan üzerinden Müslümanlıkla karşılaşırken, gerek Zeyd b. Ali Zeyne'l-Âbidin (122/740)'nin isyanından sonra taraftarları tarafından Horasan'a kaçırılan oğlu Yahya'nın, Emevî takibi sonucu Kerbelâ benzeri bir facia ile öldürülmesi (125/743); gerekse Abbâsî isyanında Horasan'dan hareket eden Ebû Müslim'in etrafında oluşturulan menkıbeler çerçevesinde "Ehl-i Beyt" sevgisi ve taraftarlığıyla bezenmişlerdir. (Esin 1978: 293). Nitekim takip eden süreçte Türkler Taberistan, Cürcân ve Deylemân bölgelerindeki Zeydilerle müspet ilişkiler kurmuşlardır (Kutlu 2011: 62-63).

Ebu Müslim Horasanî'nin faaliyetlerinin arka planında ise ihtilal sürecinde Abbasileri destekleyerek diğer Şii fırkalarından ayrılan Şiî-Keysanî hareketler bulunmaktadır. Şiî-Keysanî fırkalar, Hz. Ali'nin oğlu Muhammed ibnü'l-Hanefiyye'yi ve oğlunun etrafında bir imamet inancı geliştirmişlerdir. Türkler, daha sonraki dönemlerde Horasan bölgesindeki yaşayan İbnü'l-Hanefiyye ailesinin bakiyeleriyle ilgilenmişlerdir. Türklerle iç içe yaşayan aile fertleri Orta Asya'da "hâce", "bâb", Anadolu'da "baba" diye adlandırılmıştır. Büyük Türk sufisi Hâce Ahmet Yesevi de neseben bu aileden gelmektedir (Köprülü 1981: 61-63; Atalan 2007: 97-101). Anadolu'da kendilerini Hâce Ahmet Yesevi' nesline nispet eden Alevi ocakları bulunmaktadır (Yaman 2005: 150-156). Öte yandan XIII. yüzyılda halife Nasır li-Dinillah'ın fütüvvet teşkilatını siyasi gayelerine matuf olarak kullanmasının sonucu Abbasi geleneği, Anadolu'da Aleviliği oluşturan çevrelerde kabul görmüştür. Bu gelenekte Ahi Evren, Peygamberimizin amcası Abbas'ın oğludur ve Hz. Ali'nin kızı Rukiye ile evlenmiştir. Deri tabaklamakta ve sahtiyan işlemedeki maharetinden dolayı Hz. Peygamber tarafından beli bağlanmıştı (Sarıkaya 2002: 60-62). Abbâsîliği benimseyen bu Ahilik anlatısı, Hâce Ahmet Yesevi'nin nispet edildiği İbnü'l-Hanefiyye kökenli Abbâsî taraftarlığıyla örtüşerek Anadolu'da klasik Şii kabullerden farklı bir boyut arz etmiştir.

Bektaşî geleneği de bu yapı içerisinde Peygamber ailesine bağlanan tarihi bir geçmişe sahiptir. Hacı Bektaş Velî, bir taraftan neseben Hz. Hüseyin evladından Musa Kazım uzanan bir silsileye sahipken; diğer taraftan sufilik tecrübesinde Hâce Ahmet Yesevî'ye uzayan bir silsileye sahiptir. (*Vilayet-name* 1990: 19)¹ Hâce Ahmet'in menakıbına göre, Rasulüllah'tan kalan emanetleri kendisine ulaştıran kişinin Arslan Bâb/Selman Farisî olduğunu dikkate alırsak (*Vilayet-name* 1990: 15-16) Hacı Bektaş Velî'yi Ehl-i Beyte ulaştıran dolaylı bir yoldan bile söz etmek mümkündür. Çünkü Hz. Peygamberin; “*Selman bizdendir, ehli beyt'tendir*”, sözü meşhurdur. Hacı Bektaş Velî'yi ehl-i beyte isnad eden silsilelerle birlikte o, nispet edildiği Türkmen oymağı ve kültür çevresi itibarıyla göçebe Türk kültürüne mensup bir derviştir.

Esasen bu Ehl-i Beyt sevgisinin farklı bir boyutunu da Türklerin benimsediği Hanefi mezhebinin kurucusu İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin şahsında görmek mümkündür. Ebû Hanîfe kendi din anlayışına uygun olarak yaşadığı dönemde Emevilere ve Abbasilere karşı isyan eden Ehl-i Beyt liderlerini, Zeyd b. Ali Zeyne'l-Âbidîn ve Muhammed b. Abdullah en-Nefsü'z-Zekiyye isyanını desteklemiştir. Bu

¹ *Vilâyet-nâme*'sinde Hacı Bektaş Velî kendi ağzından şöyle tanıtılıyor: “*Horasan erenlerindenim. Aslım Muhammed soyundan; Türkistan'dan geliyorum; İbrahim al-Sânî, diye tanınan Seyyid Muhammedin oğluyum. Seyyid Muhammed, Mûsâ el-Sânî'nin, o, İbrahim Mucâb oğludur, onun babası da İmam Musa el-Kazım'dır. Mürşidim doksan dokuz bin Türkistan Pirlерinin ulusu Sultan Hâce Ahmed-i Yesevî'dir. Meşrebim, Muhammed Ali'dendir, nasibim Tanrı'dan.*”

Hacı Bektaş Velî'nin tasavvuf silsilesi: Hacı Bektaş-Lokman-ı Perende- Ahmet el-Yesevî-Nasrullah Hasan el-Sincerî-Rüknüddin Ebû Muhammed el-Cür-cânî-Kutbuddin Senâbâdî-Kadı Muhammed Buharî-Ebu Bekr Muhammed el-Hâilî-Abdullah el-Vasîtî-Ebû Ca'fer eş-Şerif Tahirü'l-Müstehirî-Muhammed Eslem et-Tüsî-İmam Ali Rıza-İmam Mûsâ Kâzım-İmam Ca'fer es-Sadık-İmam Muhammed el-Bâkır-İmam Zeyü'l-Abidin-İmam Hüseyin-Ali b. Ebî Talib.

Hacegân silsilesi olarak bilinen silsile ise şöyledir: es-Seyyid Bektaş el-Horasanî-Ahmed el-Yesevî-Abdulhalık Gucdvânî-Yusuf el-Hemedanî-Ebû Ali Farmadî-Ebu'l-Hasan el-Harakânî-Ebû Yezid el-Bistâmî- veya; Ebû Ali Farmadî-Abdulkasım el-Curcânî-Ebû Osman el-Mağribî-Ebû Ali el-Kâtib-Ebû Ali er-Râzî-Cüneyd el-Bağdâdî-. Silsileler ve açıklamaları hakkında bkz., (*Vilayet-nâme* 1990: 15-16, 100-103; Vassâf 1990, 391-394; Ahmed Rıfat, 2007, 157-160; Köprülü 1981: 48-54; Coşan trz.: XXX-XXXV; Noyan 1998: 28-32).

desteğin arka planında çeşitli gerekçelerle mevali kitesine zulm eden Emevi ve Abbasi siyasetine muhalefet ve bir karşı duruş vardır. O bu muhalefetinde sadece başarıya ulaşma ihtimali olan fiili isyanları desteklemekle kalmamış, kendisine teklif edilen resmi görevleri de reddetmiştir. Ebû Hanîfe, Kufe’de mevali çevreler arasında hakkı-hukuku gözeten farklı kültür ve farklı hayat tarzlarına uygun bir din anlayışı geliştirmiştir. Ehl-i re’y ekolünün imamı olarak aklı ön plana alan bu din anlayışında Kur’an’da ve Sünnette bulunmayan ameli meselelerde istihsan ve sahih örf gibi formları geliştirerek İslam’ın farklı coğrafya ve kültürel geleneklerde daha uygulanabilir hale gelmesini sağlamıştır. (Ebû Zehra: 503, 516)

Ebû Hanîfe’nin din anlayışı ve mezhebi Abbasiler zamanında Mısır’dan Maveraunnehr’e geniş bir coğrafyada kabul görürken onun bizzat benimsediği ve yaşadığı zühd hayatı da takipçileri tarafından örnek alınmıştır. Bu zühdçü tavır Türkistan âlimleri arasında İslam’ın temel kaynaklarına uygun olarak, aklı ihmal etmeyen “ahlak temelli din algısı”na dönüşmüştür. Temelinde Kitap ve Sünnet’in yer aldığı bu anlayış, İslam’a uygun doktrinal bir yapı arz eder. Bu yapıyı, dinin temel inançlarını benimseyen, iman ve irade hürriyeti konusunda kişinin bireysel sorumluluklarını kabul eden, bireysel ibadetlerin manevi ve duygusal boyutuna vurgu yaparak ruh-mana bütünlüğünü yakalayan, kazançlar ve harcamalar konusunda dayanışmacı ve sosyal paylaşımcı, gündelik siyasetin çekişmelerinden uzak kalarak güncel problemlerle ilgili bilgi üreten ve doğru duruş sergileyen bir tavır olarak açıklayabiliriz. Bu tavrı benzeri tasavvufi düşünce ve hareketlerden ayıran özellikleri ise, tasavvufi düşüncenin temel bilgi kaynağı olan keşf, ilham ve sezgiyle elde edilen bilgilerin kabul edilmemesi, bu bilgiye sahip olduğunu iddia eden karizmatik liderler etrafında oluşturulan din algısına mesafeli durulmasıdır. Türkistan âlimleri arasında benimsenen bu anlayışın en önemli temsilcileri eserleri bize kadar ulaşan, Ebû Mansûr el-Mâturîdî ve Ebu’l-Leys es-Semerkindî’dir (Sarıkaya 2015). Ebu’l-Leys, Ebû Mansûr’dan farklı olarak muhtemelen Semerkand Hanefi/İyâziyye ekolüne mensuptur, dolayısıyla Ehl-i Hadis’e yaklaşan bir din anlayışına sahiptir.

Hanefi gelenekte Ebu'l-Leys es-Semerkindî'ye benzer Ehl-i Hadis'e yaklaşan tavra sahip erken dönemde yaşayan bir sufi de Ebû Bekr Muhammed b. Ebû İshâk İbrahim b. Yakub el-Kelâbâzî (380/990)'dir. O, *et-Ta'arruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf* adlı eserinde yaşadığı dönemde sûfilîğin ihmal ve istismar edildiği gerekçesiyle bu yolun esaslarını göstermek üzere eserini kaleme aldığını belirtir (el-Kelâbâzî 1992: 48). Eserinde sufilerin inançları hakkında bilgi verildiği bölümde *Fıkh-ı Ekber* çizgisinde Hanefi inançlarını anlatır (Uludağ 2002: 192-193; Madelung: 2003 337). el-Kelâbâzî, Allah'ın varlığını ve sıfatlarını kabul ile beraber bazı sufilerin Allah'ın isimlerinin zatının aynı olduğunu kabul ettiklerini ifade eder (1992: 67). O, Allah'ın ancak ahirette müminler tarafından görülebileceğini belirterek Rasulüllah'ın miracda Allah'ı gördüğü iddiasından hareketle kalb gözüyle Allah'ın görülebileceğini iddia edenleri, Cüneyd'e atfen, sapıklık ve yalancılıkla itham eder (1992: 72-73). el-Kelâbâzî insanın filleri konusunda, hayır ve şerrin Allah'tan geldiğini ifade ederek, insanın fillerinin “şey” olması hasebiyle Allah tarafından yaratıldığını, Allah'ın kaderinin kulların fillerdeki seçme iradesini engellemediğini, fülle birlikte bulunan bir istitâat ile fiillerin işlendiğini, Allah'ın insanlara tercih yapma ve seçme yetkisi verdiğini ancak onu tamamen serbest bırakmadığını (tevfiz) ayet ve hadisler ışığında açıklar (1992: 73-76). Ancak akıl sahiplerinin Allah'ın kendisini tanıttığı/taarruf kadarıyla Allah'ı tanıyabileceğini, aklın sadece alet mesabesinde olduğunu ve aklın doğrudan ve bizzat Allah'ı tanıyamayacağını belirtir (1992: 96)². el-Kelâbâzî daha sonra tasavvufi halleri ve makamları ve ıstılahları ayet, hadis ve önceki sufilerin sözleri doğrultusunda açıklar.

Türkistan âlimleri arasında muhtemelen 4/10. yüzyıldaki gelişmelere bağlı olarak zâhidane hayatın ötesinde tasavvufa meyleden âlimlere rastlamak mümkündür. Nitekim Nesefî *el-Kand*’ında, özellikle 5/11. yüzyıldan itibaren yaşayan ve sûfilîğe meyleden yirmi civarında zatı

² Kelâbâzî'den çok sonra Hacı Bektaş Velî'de: ““*Kim iman ten üzeredür dirise hatadur. Vê eger cân üzeredür dirse hem hatadur. ... İman akıl üzeredür arifler katunda*” diyerek benzer bir kabulü dile getirmiştir. (Bkz., Hacı Bektaş Velî trz: 14)

“sûfi” nisbesiyle anmıştır (1999: 54, 255, 262-3, 271-2, 288, 325, 333, 338, 362, 387, 533-4, 538). Yine sufi tabakat kitaplarında yer alan ve menakıpları nakledilen Baba Fergânî, Ebu’l-Hasan Bûşencî (348/959), Muhammed Ma’şuk et-Tûsî, Emir Ali Âbû, Ebu’l-Kâsım Gürgânî (450/1058) ve Lokman es-Serahsî gibi sûfiler de bu cümleden olarak zikredilebilir (Bardakçı 2011: 12).

Bu sufi gelenekte Ebû Yakub Yusuf b. Eyyüb el-Hemedânî (535/1140) Horasanlı olmakla birlikte Maveranunehr coğrafyası için önemli sûfilerden birisidir. O, Bağdat’ta Ebû İshak Şirazî (476/1083)’nin ilim halkasına katılarak fıkıh, hadis ve kelim tahsil etmiştir. Ebû Ali Farmedî, Abdullah Cüveynî ve Hasan Simnânî’den tasavvuf yolunda istifade eder (Tosun 2012: 39-50). “Hâce” lakabıyla tanınan Hemedânî, Merv’de “Horasan Ka’besi” olarak bilinen tekkesini açmakla birlikte zaman zaman dini irşad ve vaaz için birçok şehre seyahat etmiştir. Hanefî/Mâturîdî mezhebinden olması bölgede tanınmasını ve kendisine itibar edilmesini sağlamıştır (Köprülü 1981: 66; Tosun 2012: 78). Yusuf el-Hemedânî sahv ve temkini esas alan bir tasavvuf anlayışına sahiptir. Keramete değer vermez, sekr ve vecdin tesiriyle ölçüsüz davranmayı tasvip etmezdi. Hallâc için söylediği: “*Eğer Hallâc marifeti hakkıyla bilseydi “Ene’l-Hak” yerine “Ene’l-türâb” derdi sözü bilinmektedir* (Tosun 2012: 47-48). O, dünya işlerine ehemmiyet vermez, padişahların ve diğer yöneticilerin evine gitmez, eline ne geçerse fakirlere verir, kimseden bir şey kabul etmez, ehl-i kible’den kimseyi tekfir etmezdi (Köprülü 1981: 69).

Yusuf el-Hemedânî’nin, Hâce Abdullah Berkî/Barâkî (552/1157), Hâce Hasan-ı Endakî (555/1160), Ahmet Yesevî (562/1166-7) ve Abdulhâlîk-ı Gucduvânî (615/1218) adlı dört halifesi sırayla onun postuna otururlar. (Köprülü 1981: 70-71; Algar 1996: 431) Ahmed Yesevî postta iken yerini Abdulhâlîk-ı Gucduvânî’ye bırakarak Yesî’ye memleketine döner ve orada halkı irşad faaliyetine devam eder. Bölgede Muhammed b. el-Hanefiyye soyundan gelenlere “Hâce” denilmekle birlikte Ahmed Yesevî muhtemelen hocası el-Hemedânî’ye de âlimliğine istinaden verilen bu unvanı kendinde birleştirir. Ancak kendisini takip eden halifeleri “Ata” unvanıyla anılmışlardır. Buna bağlı olarak

H. Algar Yesevilerin Hâcegân silsilesinden ayrıldıklarını, Hâcegân'ın Mâverâünnehir'in Buhâra gibi eski kültür merkezlerinde, Yeseviliğin ise daha ziyade Orta Asya göçebe Türk kavimleri arasında yaygınlık kazandığını söylemenin mümkün olduğunu belirtmiştir (Algar 1996: 431).

Aslında Yeseviliğin mezhebi ve teolojik din anlayışına dair farklı yorumların bu göçebe kavimler arasındaki yayılma olgusu ve göçebe kültürüyle ilgili olduğunu söylenebilir. Muhtemelen içinden çıktığı toplumun dini irşada muhtaç olduğunun bilinciyle Hâce Ahmed şehir merkezini terk ederek kendi yaşadığı taşraya gitmiş ve Farsça bilmesine rağmen halka Türkçeyle hitap ederek güçlü bir dini bilincin oluşmasına katkı sağlamıştır. Bunu yaparken mensubu olduğu Hanefi gelenek içinde Türklere kendi örf ve gelenekleriyle örtüşen, anlaşılır bir dinî zihniyet sunmuş, dini Türk ruhuna uygun millî unsurlarla anlayıp yorumlamıştır (Köprülü 1950: I/212; Demirci 2002: V/492). Büyük ölçüde göçebe kültür içinde yapılanan bu dini zihniyet, şekli unsurlar bakımından kadın-erkek birlikteliği, kendine mahsus zikir törenleriyle dikkat çekmiştir. Bu yapı, ortaya çıktığı ilk dönemden itibaren eleştiriye açık Horasan Melami geleneğinin tezahürleriyle de mecz edilince Yesevilik hakkında gayr-i Sünnilikle ilgili söylemler dile getirilmiştir. Konu farklı boyutlarıyla bazı araştırmalarda tartışıldığı için biz bunları tekrarlamayacağız. Ancak tebliğ konusunun gelişimi bağlamında şunları ifade etmeliyiz:

1. Türkistan coğrafyası için Ahmed Yesevi'ye gelinceye kadarki tarihi süreci dikkate aldığımızda Hanefilikle başlayan ve Maturidilik ile daha sistematik hale getirilen bir Sünnilik olgusunun varlığı kesindir. Üstelik buralara hâkim Türklerin inançları gereği Rafiziler ve Mutezile ile mücadele ettikleri bilinmektedir (Sarıkaya 2003: 109-112). Dolayısıyla Ahmed Yesevi ve dervişleri bu geleneğe içinde Sünni/Hanefi mezhep mensuplarıdır.
2. Ahmed Yesevi'ye nispet edilen *Hikmetler* her ne kadar Nakşilik içinde ve oldukça geç tarihli olarak kaydedilmiş olsa bile (Eraslan 1991: 32-34) metinlerin bir kısmının yazım dili ve üslubu, bu nispeti doğrulamaktadır. Ayrıca yukarıda ifade edilen Sün-

ni/Hanefi mezhebi gelenek Türklerin yaşadıkları coğrafyalarda -Safeviler istisnasıyla- kesintisiz devam etmiş ve etmektedir.

3. Son onlu yıllardaki yeni bazı çalışmalarla Ahmed Yesevi'nin halifelerine dair bazı risaleler gün yüzüne çıkartılmış ve Türkçe'ye'de aktarılmıştır. Bu metinler de Sünni/Hanefi mezhebi anlayışa uygun kaleme alınmışlardır.

Ahmed Yesevi muhataplarını dünya ve ahiret mutluluğuna erdirmek için konuları onların anlayabileceği basit ve sadelikte edebi endişelerden uzak didaktik bir şekilde kimi yerlerde nasihat formunda öğretmeyi amaçlamıştır. O, öğretmek istediği inanç esaslarını, dini ibadetleri ve ahlaki prensipleri Kur'an ve hadis merkezli olarak dile getirmiştir. Bu bağlamda *Divan-ı Hikmet*'de çok güçlü bir Hz. Peygamber sevgisi ve sünnete bağlanma çağrısını görmek mümkündür. Eserdeki Rasulüllah ile ilgili anlatım ve tasvirler çok canlı, sevgi ve saygı dolu, içten ve aksiyoneldir. Bu durumu Peygambere imanın ötesine geçen bir Peygamber aşkı olarak nitelemek mümkündür. Metinlerdeki Hz. Peygambere yapılan nispetler şöyle özetlenebilir: *"Peygamberimiz, müşfik bir baba, Milletın Atası, Aksakal'ı, milli birliğin tesisi ve devletin bekası için adaleti öneren, yabancılarla bir arada yaşamayı öğreten, kimsesizlerin hamisi, "Garip Babası", aç ve çıplakların "Barınağı", hastalara şifa dileyen ve veren bir "Dede"dir. O, Kerameti güzel ahlakta kurtuluşu sevgiyle amelde gören, uzleti reddeden ve tatbik edilmeyen ilmin fayda vermeyeceğini ihtar eden bir "Uygulama Önderi"dir. Ümmetinin dünya ve ahirette kurtuluşu ermesini arzu eden, onların günahkârlarına şefaatçi olmak için çırpınan, bir Peygamberdir"* (Yıldırım 2015: 115).

Bu güçlü Peygamber aşkı ve Peygamber vurgusu beraberinde aynı güçlülükle Sünnet'e bağlanma, Sünnet'e uyma vurgusunu da beraberinde taşır:

Ümmet olsan, Mustafâ'ya bağılı ol,
Dediklerini cân ve gönülde sen de eyle,
Gece namâzda, gündüzleri oruçlu ol,
Gerçek ümmetin rengi tıpkı samândır.

Sünnetlerini sıkı tutup ümmet ol,
Gece gündüz salât-selâm söyleyip yakın ol,

Nefsi tepip mihnet yetse, râhat ol,
Öyle âşık iki gözü giryândır. (Yesevi 2016: 283;

diğer örnekler için bk. 64, 68, 119, 321)

Esasen bu vurgu Ahmed Yesevi'nin şahsında Hz. Peygamberin altmış üç yaşında vefatına binaen kendisinin de altmış üç yaşında yer altına girecek kadar nebevi sünnete bağlılığının ifadesi olarak pek çok hikmete yansımıştır (Yesevi 2016: 47-51, 63, 68, 70, 335, 435).

Altmış üçte sünnet dedi işitip bildim,
Mustafâ'ya mâtem tutup girdim ben işte. (Yesevi 2016: 63)

Altmış üç yaşta sünnet oldu yere girmek,
Rasûl için iki âlem berbât edivermek. (Yesevi 2016: 70)

Yine o, Hz. Peygamberin miracında olanları tasvir ederken onun Rabbinden erişen bir nida ile yukarı bakmış ve acaip suretler görmüş, hayran kalıp kendinden geçmiştir. Kendine gelip bunun neligini sorduğunda, Hz. Rabbü'l-izzet'ten şöyle nida gelmiştir: “*O suret fakirlik suretidir. Ey Muhammed, eğer beni dilerse, fakir ve tecrit ol ve eğer didar dilerse, riyazet çek, ta benim cemalime müşerref olasın. Ve her kim didar dilerse, Hakk'tan başka her şey ona haramdır.*” Mirac dönüşü Hz. Ali'nin Rasûllah'ın yüzünde gördüğü nurun sebebini sorduğunda Hz. Peygamber, “*Mirac'da Rabbu'l-Âlemin huzurunda fakirlik suretini gördüm, aşk şarabından bir yudum içtim*” diye cevap vermiştir (Güzel 2008b: 296-297). Böylece Ahmed Yesevi, fakirliği ve dervişliği ilahi kaynaklı nebevi bir olaya dayandırarak sünnet gibi telakki etmiş ve fakirliği Hz. Peygamberin mirası gibi görmüştür. Risalenin takip eden sayfalarında ise fakirliğin adabı, makamları ve mertebelerini konu alan tasavvufi açıklamalara girişir (Güzel 2008b: 297-305).

Bu Peygamber sevgisi ve bağlılığı Ahmed Yesevi'nin Sünni geleneğe ne kadar bağlı olduğunun en önemli göstergesidir. Nitekim *Fakrname'sinde* ahir zaman Şeyhlerinin hallerinden bahsederken: “*O Şeyhler ki, müritlerinden aç gözlülükle bir şeyler dilerler ve canlarını küfür ve dalâletten ayıramazlar ve bid'at ehlini iyi görürler sünnet ehlini kötü görürler ve şeriatle amel etmezler*” diyerek Ehl-i Sünneti ehl-i bid'atten ayırıp dünyalık peşinde koşan ve müridlerini kendisine bende edinen

şeriat, tarikat, hakikat ve marifetten habersiz şeyhleri eleştirir (Güzel 2008b: 289-290). Ahmed Yesevî benzer eleştirilerini *Hikmetlerinde* de dile getirir:

Mürşidlik dâvâ kılır, şartını bilmez,
Helal-haram sünnet, bid'at farkını bilmez,
Ebu Hanife mezhebinde asla yürümez,
Mübtedinin mezhebinde yürürler ha (Yesevi 2016: 422)

Hakk Rasulü Mustafa'nın sünnetleri,
İbrâhim Halilullah milletleri,
Şeriatda münkir olan bid'atleri,
Göze iliştiemez, mübtediden kaçır olacak. (Yesevi 2016: 441)

Bu ifadeleri iki farklı açıdan değerlendirmek gerekir: İlki, “bid’at” terimi “sünnet”in zıddı olarak anlamlandırılıp, sünnetten uzaklaşanlar “mübtedî” olarak nitelendirilmiştir. Ancak burada mübtedîlerden maksat Ehl-i Sünnet dışında kalan Rafiziler, Mutezile vb. fırkalar mıdır? Yoksa Yesevi yoluna bağlanmayan farklı şeyhler, müritleri veya tarikatları mıdır? DeWeese’in Ali Azîzân Râmîteni’yle ilgili yorumunu dikkate alarak (2006: 323 vd.) burada da şeyhler arası rekabeti, göçebe-yerleşik farklı kültür çevrelerine mensup şeyhler arası rekabetin mevcudiyetini veya Melami tavırlı zahiri şeriata uymayan ama şeyhlik ve dervişlik taslayanların eleştirildiğini söylemek daha doğru gibi görünüyor. Ancak, Ahmed Yesevî'nin yaşadığı dönemde bölgede başka güçlü tarikat yapılanmalarından veya güçlü şeyhlerden söz edilebilir mi? Sorusu bu meseleyi tartışılabilir kılmaktadır. Burada muhtemel kaydıyla “mübtedî” olarak ifade edilebilecek başka bir dini gruptan söz edilebilir: Bunlar VI/XII. Yüzyılın sonlarına kadar Afganistan/Gur merkezli olarak varlığını sürdüren ve İslam dâiliğini/propogandistliğini benimseyen Kerrâmî sufilerdir. Zira Hanefiliği benimsediklerini iddia eden Kerrâmîlerin dindarlığı, aşırı sufilik, dilencilik, fakirlik ve tanrıya tam teslimiyetle karakterize edilmiştir. Üstelik onlar, iyi örgütlenmiş yapılarıyla hukuk, kelam ve tasavvufa harmanlanmış bir din anlayışı insanlara sunmuşlar, toplumun geçim sıkıntısı çeken alt tabakalarına hitap ederek taraftar toplamışlardır (Malamut 2015: 547, 551; Kutlu 2002: 294-296). Onların hayat felsefinde çalışmaya mal biriktirmeye

karşı olmaları, Hanefi/Maturidi gelenekte gördüğümüz ve Ahmed Yesevi'nin şahsında bizzat yaşadığı çalışıp kazanma, elinin emeğini yeme ve başkalarına da infak etme anlayışına tamamen zıttır. Dolayısıyla yukarıdaki *Hikmet*'te ifade edilen, şeyhlik iddiasına soyunup, helali haramı, sünneti bid'ati bilmeyen üstelik Hanefi mezhebinden olduğunu söyleme olgusunun Kerrâmîlerle ilgili tavsiflere uygun olduğunu söyleyebiliriz.

Bu *Hikmet*'lerdeki ikinci boyuta gelince Ahmed Yesevi, Hanefilik mensubiyetini açıkça ifade etmekte, bu bağlamda İbrahim (as) milletine ve Hz. Peygamberin sünnetine bağlılığın ve şeriatin yasakladığı bid'atlerden kaçınmanın gerekliliğini vurgulamaktadır. Yesevi geleneğinde nispeten daha muahhar bir şeyh olan İshak b. İsmail Ata'nın³ eserinde İmam Maturidî'den alıntı yapması bu Hanefi vurguyu daha güçlendirmektedir. Buna göre müellif, "tarikatta temizlik" ile ilgili kısmında Ebû Mansûr Mâtûrîdî'nin şöyle dediğini nakleder: "*Dünyada dört şey aradım, bulamadım. 1. Açgözlü olmayan alim, 2. Uyumlu bir dost, 3. Gösterişsiz ibadet, 4. Helal lokma*" (Tosun 2010: 75, Hoca İshak vr. 84b'den naklen).

Konuyla ilgili daha ilginç bir anlatı ise *Kıssa-i Hazreti İmâm-ı A'zâm, Yarım Alma Kitabı* (Tekcan 2003: 121-122) veya *Bakırgan Kitabı* içinde neşredilen adıyla *Numan b. Sâbit Kıssası* adıyla (Güzel 2008a: 465-471) yayınlanan manzum metindir. Menâkıp türü bir anlatıma sahip kıssayı Tekcan şöyle özetler: "Sabit, bir arktan akan bir arktan akan suda abdest alırken suda akıp gelen kızıl elmayı alır, yarısını yer. Pişman olur, sahibini bulup bedelini ödemek ister, sahibine bir bağ içinde rast gelir, sahibi elmanın kendi bahçesinin elması olduğunu ve izinsiz alıp yarımını yediği için ahirette cezasını çekeceğini söyler. Bunun üzerine Sabit, âhiret yerine bunun cezasını bu dünyada çekmek istediğini dile getirir. Elmanın sahibi ise evindeki dilsiz, elsiz, ayaksız ve kör olan kızını alırsa yarım almanın bedelini ödeyebileceğini ifade eder.

³ 8/14. Yy'ın ortalarında yazılmış *Hadikatü'l-Arifin'e* göre İshak Ata'nın silsilesi: İsmail Ata, İbrahim Ata, Süksük Ata, Sûfi Muhammed Dânişmend, Hakîm Ata, Ahmed Yesevî şeklindedir.

Âhiret azabından korkan Sabit, kızı alıp cezasını bu dünyada çekmek ister, kızı almayı kabul eder. Bu kızı, anası ve atasının rızasıyla, nikâh günü alıp getirirler, oğlan kızın çok güzel olduğunu görünce çok şaşırır, yüzünü ters çevirir, atası yalancı olan bu kızı, almak istemez. Atası ve anası özür dileyip durumu şöyle açıklarlar: Dilsizdir; daima Hak yâdını söyledi, gıybet etmedi, kördür; mahrem olana bakmadı, sadece Kur'an okudu, elsizdir; kul hakkını almadı, ayaksızdır; kötü olan işe gitmedi. Bunları dinleyen Sabit, ikna olup kızı nikâhına alır. Bir süre sonra bir oğulları dünyaya gelir. Adı Numan olan bu oğlanı mektebe verirler, her gün hocaya gider (Tekcan 2003: 123-124).

Kıssanın devamında ise âlimlerin fetva vermekte aciz kaldıkları bir meseleyi Numan Kur'an'daki iki ayetle çözer ve âlimler, altı yaşındaki Numan'a Âzam adını verirler. Numan'ın atası ise, önceden yarım alma yediğini hatırlayıp o yarım elmayı yemese oğlunun üç yaşında Âzam olacağını söyler (Tekcan 2003: 124). Tekcan konuyla ilgili yaptığı incelemede kıssanın Anadolu'da anlatılan versiyonlarını da tespit etmiştir. Isparta Gelendost yöresindeki tespitin benzer bir formla kendi çocukluğumda (Afyon) öğrendiğim kıssayla örtüştüğünü söylemeliyim. Bu durum kıssanın çok erken dönemlerden itibaren Türkler arasında Ebû Hanîfe adına bilindiğini Hakîm Ata tarafından manzum ifadelerle yazılı hale dönüştürüldüğünü anlaşılmaktadır. Öte yandan Ebû Hanîfe hakkındaki Arapça menakıp kitaplarında kıssanın yer almaması da menakıbın sözlü kültür üzerinden üretildiğini göstermektedir.

Ahmet Yesevi'nin *Hikmetlerinde* ve daha sonraki metinlerde Sünnilikle ilgili en çarpıcı vurgu dört halife ve sahabeyle ilgili ifadelerde göze çarpar. *Hikmetler*'de sıklıkla Hz.. Peygambere birlikte otuz üç bin sahabeye vurgu yapılır ve onlar saygıyla anılır. Dört halife ise müşterek ve ayrı ayrı kendi özel vasıfları ve faziletleriyle anılarak yad edilir.

Gurbet değdi Mustafâ gibi erenlere,
Otuz üç bin Sahâbe ve arkadaşlara,
Ebû Bekir, Ömer, Osmân, Murtaza'ya
Gurbet değdi onlara hem, söyleyeyim ben işte. (Ahmet Yesevi 2016: 84)

Ahmet Yesevi, Hz. Ebû Bekr'i Sıddîk lakabıyla zikredip, onu mağara dostu, gördüğüne inanan, Peygambere güvenen, O'nunla dertleşip ağlayan, O'na yoldaş ve sırdaş olan, kızını verip canı canan kavuşturan, diğer sahâbeden ayrı tutulması gereken Sâdık olarak niteler (Ahmet Yesevi 2016: 126).

Hz. Ömer'i, dost, adil, ilk ezanı okutan, şeriatı bildiren, dini açıklayan, Kâbe kapısını açtırıp putları kırdıran, Şeriatı gözeten, tarikatı doğru tutan, hakikati iyi bilen, din yolundan dönmeyen, haksız iş işlemeyen olarak medh eder (Ahmet Yesevi 2016: 126-127).

Hz. Osman'ı, haya sahibi Rasulüllah'ın damadı, dinin âbâdı, kölelerin azat edicisi, güzel konuşan ve şehit edilen olarak tavsif eder (Ahmet Yesevi 2016: 127-128).

Allah'ın Arslanı olarak nitelediği Hz. Ali'yi ise mirac'ın yârî, rahmani sözlü nur yüzlü, kafirleri kıran, himmet kuşağı belinde Hak sözü dilinde, Zülfikârı elinde, Düldüle bindiğinde yeri titreten, kafirleri korkutan, her şeye gücü yeten ve Ahmed'e mededkâr olarak över (Ahmet Yesevi 2016: 128-129). Bir başka yerde buna ilaveten Hz. Ali'nin on sekiz çocuğu olduğunu, her birinin dinin alemi ve İslâm'ın tuğunu tutanlar olduğunu vurgular (Ahmet Yesevi 2016: 118).

Ahmed Yesevi Hz. Peygamber'in vefatını anlattığı *Hikmet*'inde dört halifenin yanında Hz. Fatıma, Hz. Aişe, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i de bi'l-vesile zikreder, aynı yerde Rasulüllah'ın ağzından "*Aziz tutun şimdi kalan evladımı*" diyerek ehl-i beytini ashâbına emanet ettiğini telmih eder. (Ahmet Yesevi 2016: 482-487).

Burada Ahmet Yesevi, Hz. Ali'yi tarikat piri olarak kabul ettiğini, onun da pir olarak kendilerine yardım ettiğini ve Hz. Ali evladını da birbirinden ayırt etmeksizin bu yolu öncülerini olduğunu ifade etmektedir. Bu nevi ifadeleri tarikat geleneğinin devam ettiği gerek Yesevi takipçilerinde gerekse Bektaşî ve Nakşî gelenekte görmek mümkündür. Mezhepler tarihi edebiyatında "tevilla" dediğimiz bu anlayış Türk tasavvuf geleneği için Hz. Ali ve Ehl-i Beyt ailesini sevip saymak ve onlara bağlanmak ancak diğer sahâbeden de teberri etmeksizin onlara saygıda kusur etmemek anlamındadır. Vilayet-name'ye göre (1990: 20) Anadolu'ya tevellâyı ilk getiren Hacı Bektâş-ı Veli'dir.

Konuyla ilgili araştırmacıların da bildiği gibi Ahmet Yesevî'den Bektaşiliğe yansıyan en önemli olgu tarikat geleneğinde dile getirilen dört kapı kırk makam anlayışıdır. *Hikmetler*de de sıkça vurgulanan (Yesevi 2016:)bu olgunun detayı ise *Fakr-nâme*'de detaylandırılır. Buna göre Şeriat makamında dile getirilen hususlar tamamen Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat mezhebi esaslarını teşkil etmektedir. Hatta Ahmet Yesevî'de “*Rasulullah'ın sünnetlerini yerine getirmek*” olarak yer alan makam (Güzel 2008b: 295) Hacı Bektâş-ı Veli'de (trç: 22) “*Sünnet ve cemaat ehbinden olmak*” olmak şeklinde mezhep adına dönüşmüştür. Her iki eserde Şeriat kapısının makamlarının sıralanışı şu şekildedir:

<i>Fakr-nâme</i> 'de (295)	<i>Makâlât</i> 'da (19-22)
1. İman getirmek,	1. İman getirmek,
2. Namaz kılmak,	2. İlim öğrenmek,
3. Zekat vermek,	3. İslam şartlarını yerine getirmektir,
4. Oruç tutmak,	4. Helal kazanmak ve ribadan kaçınmak,
5. Hacca gitmek,	5. Evlenmek
6. Yumuşak konuşmak,	6. Hayızlı ve nifazlıyken cimayı haram bilmek,
7. İlim öğrenmek,	7. Sünnet ve cemaat ehbinden olmak,
8. Rasulüllah'ın sünnetlerini yerine getirmek	8. Şefkat ve merhamet sahibi olmak,
9. Emr-i ma'ruf	9. Temiz yemek ve temiz giymektir
10. Nehy-i münker” şeklindedir.	10. Emr-i ma'ruf nehy-i münker”

Buradaki tablo incelendiğinde *Fakr-nâme*'deki dokuz makamın *Makâlât* ile örtüştüğünü, ancak *Namaz kılmak*, 3. *Zekat vermek*, 4. *Oruç tutmak*, 5. *Hacca gitmek* makamlarının birleştirilerek onların yerine yeni makamlar ilave edildiğini görülmektedir. Bu makamlardan “*Hayızlı ve nifazlıyken cimayı haram bilmek*” makamı da Şia'ya geliştirilmiş bir hüküm olarak görünmektedir.

Sonuç olarak Türkler arasında Sünni/Hanefi gelenekte erken dönemden itibaren farklı boyutlarıyla Ehl-i Beyt sevgisi ve bu sevginin örüldüğü bir sufi anlayışı hep var olmuştur. Bu anlayış Orta Asya'da Hâce Ahmed Yesevî'nin şahsında temsil edilmiştir. Onun *Hikmetle-*

rinde Hanefi din anlayışı açıkça tezahür etmektedir. *Hikmetler*'de Hz. Peygamber sevgisine yönelik vurgu ilk dört halifeye bağlılıkla birlikte işlenmiş, İslamlaşma sürecindeki Türk boylarının gündelik hayatlarında şer'î ve ahlaki esaslara uyarak ahiretlerini kurtarmaları teşvik edilmiştir. Hâce Ahmed Yesevî'yle doğrudan ilişkisi nispeten tartışmalı olmakla birlikte mevcut metinlerden tasavvuf anlayışlarının büyük ölçüde örtüştüğü Hacı Bektaş-ı Velî de aynı sufi anlayışın Anadolu'daki temsilcilerinden birisi olmuştur. Anadolu'daki sufilik de tıpkı Orta Asya'daki gibi güçlü bir Peygamber sevgisi, sahabeye bağlılık ve gündelik hayatla ilgili ahlaki vurguya sahiptir.

Kaynakça:

- Ahmed Rifat 2007: *Mir'âtü'l-Mekasîd Gerçek Bektaşilik*, haz., S. Çiftçi, İstanbul.
- Algar1996: Hamid, "Hâcegân", *DİA*, c. 14, İstanbul ss.431.
- Atalan 2007: Mehmet, *Muhammed b. El-Hanefîyye ve Anadolu'daki Tezahürleri*, Ankara.
- Bardakçı 2011: M. Necmettin "Hoca Ahmed Yesevi ve Muhiti", *İSTEM*, yıl: 9, S. 18, Konya, ss.11-29.
- Coşan trz.: Esat, Hacı Bektaş Velî, *Makalat, İncelemeler*, Seha Neşriyat, İstanbul.
- Demirci 2002: Mehmet, "Türkler ve Tasavvuf", *Türkler*, V, Ankara, ss. 489-497.
- DeWeese 2006: Devin, "Hâcegân'a Ait Kollar ve Tasavvufun Eleştirisi: Hoca Ali Azîzân Râmiteni'nin Menâkıb'ında Cemaatsel Benzerlik İddiası", çev. N.Tosun, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araltırmalar Dergisi*, yıl: 7 S.16, ss. 313-337.
- Ebû Zehra 1970: Muhammed, Ebû Hanîfe, çev. O. Keskiöğlü, 3. Baskı, İstanbul.
- Eraslan 1991: Kemaleddin, *Ahmed-i Yesevî Divan-ı Hikmet Seçmeler*, Ankara.
- Esin 1978: Emel, *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâmiyete Giriş*, İstanbul.

- Günay 1996: Ünver, “Anadolu’nun Dinî Tarihinde Çoğulculuk ve Hoşgörü”
Erdem, VIII, S. 22, Ankara.
- Güzel 2008a: Abdurrahman, *Süleyman Hakîm Ata’nın Bakırgân Kitabı Üzerine Bir İnceleme*, 3. Baskı, Ankara.
- Güzel 2008b: Abdurrahman, *Ahmed Yesevî’nin Fakr-nâmesi Üzerine Bir İnceleme*, 3. Baskı, Ankara.
- Hacı Bektaş Velî trz: *Makâlât*, haz. Esad Coşan, Seha Neşriyat. Ankara
- Hazînî 1995: *Cevâbirul-Ebrâr min Emvâci’l-Bihâr*, haz. C. Okuyucu, Kayseri.
- Kelâbâzî 1992: , Muhammed b. İbrahim, *et-Taarruf li-Mezhebi Ehli’t-Tasavvuf*, .çev. S. Uludağ, İstanbul.
- Köprülü 1950: M. Fuad, “Ahmed Yesevi”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, I, ss. 210-215.
- Köprülü 1981: M. Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 4. Baskı, Ankara.
- Kutlu 2002: “Muhammed b. Kerrâm”, *DİA*, Ankara, c.30, ss. 294-296.
- Kutlu 2011: Sönmez, *Türkler ve İslam Tasavvuru*, İstanbul.
- Madelung 2003: Wilferd, “Maturidiliğin Yayılışı ve Türkler”, çev., M. Tan, *İmam Mâturidi ve Maturidilik* edit. S.Kutlu, içinde Ankara, ss.305-368.
- Malamud 2015: Margaret, “Ortaçağ Horasanında Sapkın Bir Politika: Nişabur Kerrâmiyesi”, çev. H. Doğan, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, c.13, S.1.
- Nesefî 1999: Necmuddin Ömer b. Muhammed, *El-Kand fi Zikri Ulemâi Semerkand*, tah. Yusuf el-Hâdi, Tahran.
- Noyan 1998: Bedri, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik*, I, Ankara.
- Sarıkaya 2002: M.Saffet, *Anadolu Aleviliğinin Tarihi Arkaplanı (XI-XIII.yy)*, İstanbul.
- Sarıkaya 2015: M.Saffet, “Ebu Hanife’den Ahmed Yesevi’ye Hanefi/Maturidi Gelenekte Sufi Tezahürler”, *Uluslararası Dünü-Bugünü-Geleceği Maturidilik Sempozyumu*, Ahmed Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi, 3-5 Mayıs 2015, Türkistan-KAZAKİSTAN
- Tekcan 2003: Münevver, “İmam-ı Azam Ebû Hanîfe Kıssası”, N.Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Konya, S.15, ss. 121-168.
- Tosun 1997: Necdet “Yesevilğin İlk Dönemine Dair Bir Risâle: *Mir’âtül-Kulüb*”, *İLAM Araştırma Dergisi*, c. 2, S. 2, İstanbul,

- Tosun 2010: Necdet, “XIV. Yüzyılda Yazılmış Çağatayca Bir Yesevî Eseri: Hoca İşhak b. İsmail Ata'nın *Hadikatül-Ârifin'i*”, *Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu –Bildiriler–* 20-21 şubat 2010 Bağcılar/İstanbul.
- Tosun 2012: Necdet, *Bahâeddin Nakşbend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, 4. baskı, İstanbul.
- Uludağ 2002: Süleyman “Kelâbâzi, Muhammed b. İbrahim”, *DİA*, c. 25, ss. 192-193.
- Vassâf 1990: Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ*, çev., M. Akkuş-A. Yılmaz, İstanbul.
- Vilâyet-nâme* 1990: *Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli*, haz. A. Gölpınarlı, İstanbul.
- Yaman 2005: “Hoca Ahmet Yesevi İle Bağlantılı ve Literatürde Az Bilinen Alevi-Bektaşî Erenleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S.35, Ankara. 145-158.
- Yesevî 2016: Hoca Ahmed, *Divan-ı Hikmet*, Editör: Mustafa Tatcı, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara.
- Yıldırım 2011, Ahmed, *Hoca Ahmed Yesevi'nin Hadis Kültürü*, Türkistan.

EBÛ HANİFE ÖĞRETİSİNİN YESEVÎ SUFİLİĞİNE YANSIMALARI

SİDDİK KORKMAZ*

1.GİRİŞ

Ebû Hanîfe'nin (ö. 80–150/700–767) yaşadığı dönem olan hicrî ikinci asırda tasavvuf ekolleri belirgin hale gelmediği için onun görüşleri ile Şeyh Ahmed Yesevî'nin (ö. 485–562/1093–1166) hicrî altıncı asırdaki fikir dünyasını doğrudan kıyaslamak oldukça zordur. Kendi emsalleri içinde İmam-ı Azam, dini; akıl ve hayat ekseninde anlayan Ehl-i Rey mensubu bir mezhep kurucusu olarak tanınmaktadır.¹ Özellikle dinin inançla ilgili kısımlarını o, ne Haricîler gibi zahiri/literal anlamda ne de Şiîler gibi Batınî/ezoterik çizgide yorumlamıştır. Bunların yerine, Kur'ân'ı ve Sahih sünneti esas alarak bir beşerin anlayabileceği çizgi içinde teoloji kurmuş ve insan eksenli “mümin/iman” tanımı geliştirmiştir. Dinin şeriatla ilgili olan hukuk/pratik yönünü ise yeri geldiğinde “istihsan” metoduna başvurarak, yine insan ve toplumsal ihtiyaç eksenli bir anlayış geliştirmiştir. Ancak onun metodunun, takipçileri tarafından ne kadar geliştirildiği ve sürdürüldüğü tartışmalı bir konu olarak araştırılmayı beklemektedir. Çalışmamızda konunun fikhî/hukukî yönüne değil, din, insan ve ahlâk merkezli etkileşimine değinilecektir.

Hanefî–Mâtürîdî geleneğinin bir temsilcisi olarak Türkistan bölgesinde yetişmiş olan Ahmed Yesevî ise aynı çizginin devamı olarak bir

* Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

¹ Bkz. Ebû Hanîfe, Numan b. Sâbit (150/767), *el-Fıkhul-Ebsat*, (İmâm-ı Azam'ın Beş Eseri adlı kitabın içinde), trc. Mustafa Öz, İstanbul 1981, s. 43–44.

ahlâk öğretisi geliştirmiştir. Yesevî'nin öğretilerinde İslâm'ın temel ilkelerini sarsacak olan Batınî/Melâmî unsurlara veya hayatın gerçeklerini görmezden gelecek katı Zahirî/Haricî yorumlara rastlanmamaktadır. Dinin esaslarından ayrılmadığını ve şerî hükümlere bağlılığını sürekli dile getiren Yesevî, kaçırdığı bir vakit namazına pişmanlık duymakta, günahlarına istiğfar eylemekte veya Allah'ın rızasını dilemektedir.² Yeri geldiğinde halka zulmeden siyasetçileri tenkit etmekte ya da toplumdaki bozulmuşluğun yaygınlaşmasından şikâyet etmektedir. Özellikle *hikmet*lerinde huşu içinde Allah'a bağlanan bir kul, Hz. Peygamber'in sevgisiyle kalbi dolu bir ümmet ve âhiret yolculuğuna kendisini hazırlayan bir mümin durumundadır.

Ahmed Yesevî'nin Hanefî bir çevrede yetişmesi sebebiyle bu mezheple olan ilişkisi özellikle Yusuf el-Hemedânî'ye öğrenci olması sebebiyle bilinmektedir.³ Buna ilaveten Yesevî gelenekte Ebû Hanîfe'nin yeri ve şöhreti son derece açık ve nettir. Mesela Süleyman Hakim Ata'nın (ö. 581/1186) eserinde, Ebû Hanîfe'nin babası Numan'nın ağaçtan düşen bir elmayı yemesi, bunun üzerine pişmanlık duyup elmanın sahibinden helallik istemeye gitmesi, bu vesile ile elma sahibinin kızı ile evlenmesi, bu evlilikten Numan'ın doğması, altı yaşına geldiğinde Numan'ın dini bir problemi çözmesi sebebiyle İmam-ı Azam sıfatını kazanması gibi menkıbevî olaylar yer almaktadır.⁴ Böyle olmakla birlikte Hanefîlik ve Yesevîlik arasındaki ilişkilerin detayları başka çalışmalara konu olacak hususlardandır. Bizim burada ele alacağımız hususlar, özellikle Ebû Hanîfe ve Ahmed Yesevî'nin eserlerine müracaat etmek suretiyle şekillenecektir. Her iki şahsın temel görüşlerini oluşturan başta akâid ilkeleri olmak üzere, hukuk, ahlâk ve siyaset gibi

² Mesela bkz. Hoca Ahmet Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, Haz. Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s. 73.

³ Hânî, Muhammed b. Abdullah, *Âdâb*, trc. Ali Hüsrevoğlu, Erkam Yayınları, İstanbul 1983, s. 58–59; Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 174 vd.

⁴ Bkz. Süleyman Hakim Ata, *Bakırgan Kitabı*, (*Süleyman Hakim Ata'nın Bakırgan Kitabı Üzerine Bir İnceleme* adlı kitabın içinde) haz. Abdurrahman Güzel, Öncü Kitap, Ankara 2008, s. 465–470.

temel konulardaki fikir birliklerinin tespitine çalışılacaktır. Ayrıca Yesevî'nin kavram dünyasında yer almayan ve diğer mezhep veya tarikatlardan ayrıldığı hususlara da kısaca değinilecektir.

2. İTİDAL MERKEZLİ DİN ANLAYIŞI

Bir dinin merkezini o dinin tanrı anlayışı oluşturmaktadır. İslâm dini açısından bu nokta tevhid olarak belirlenmiştir. Başka bir ifade ile tevhid olmadan İslâm diye bir hakikatten söz etmek mümkün değildir. Allah insanı yaratırken, Hz. İbrahim örneğinde olduğu gibi, kendisine herhangi bir vahiy ulaşmamış olsa dahi, bir insan kendi çabasıyla Allah'ı bulabilir ve O'na inanabilir. İslâm'ın temel özelliği olan bu gerçeği hem Ebû Hanîfe'nin akaidinde, hem de Ahmed Yesevî'nin sufiliğinde görmek mümkündür.⁵

Ebû Hanîfe'nin geliştirmiş olduğu din anlayışı itidali, yani aşırılıklardan uzak olmayı bünyesinde barındıran bir yapıya sahiptir. Dini doğru anlamak onu anlamadan yaşamaya çalışmaktan daha önemli olduğu için o, "Dinde fıkıh, ahkâmda fıkihtan daha üstündür. Kişinin rabbine nasıl ibadet edeceğini öğrenmeye çalışması, kendisi için birçok ilmi toplamasından daha hayırlıdır.." demektedir.⁶ Aynı bakış açısına sahip olan Ahmet Yesevî, bu hakikati kendi *hikmetlerine* yansıtmış ve ilmin önemi hakkında şöyle söylemiştir:

*Erkek ve kadına, oğul-kıza ilim farz dedi,
"Taleb ül-ilmi farizaton" deyip Rasul söyledi,
"Mâ yecûzu bihi's-salat" ilim zaruri,
Diri varsınız, ta ölüne dek okuyun, dostlar.⁷*

Yesevî ilmin istismarına karşı çıkarak ve dini bilmeden haksız yere fetva veren veya gerçeği saptıran müftüleri de eleştirerek şöyle demiştir:

*Müftü olan âlimler, haksız fetva verenler,
Öyle müftü yerini sırat köprüsünde gördüm⁸*

⁵ Bkz. Hakim Ata, *Bakırgan Kitabı*, s. 465 vd.

⁶ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhul-Ebsat*, s. 43-44.

⁷ <http://www.divanihikmet.net/hikmet169.html>, 169. *Hikmet* (01.04.2016)

⁸ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 73.

Aşırılıktan kaçınmak ve itidali yakalayabilmek için, dinden ne anlaşıldığı ile birlikte, İslâm ve imandan ne anlaşıldığı da önemlidir. Ebû Hanîfe'ye göre İslâm, Allah'ın emirlerine teslim olmak ve O'na itaat etmek demektir. İkisi arasındaki ilişki ele alındığında, lügat itibariyle iman ve İslâm arasında fark vardır. Fakat İslâmsız iman, imansız da İslâm olmaz. Onların ikisi de bir şeyin içi ve dışı gibidirler. Din ise, iman, İslâm ve şeriatların hepsine birden verilen isimdir.⁹ Ebû Hanîfe'nin bu açıklamalarını şeriat, tarikat, hakikat ve marifet dörtlüsü ile izah eden Ahmet Yesevî, dinin bütünlüğünü şu şekilde dile getirir:

*Şeriatın bostanında cevelan eyledim
Tarikatın gülzarında seyran eyledim
Hakikatten kanat tutup göklere uçtum
Marifetin eşliğini açtım dostlar.¹⁰*

Ebû Hanîfe'ye göre Allah insanı, küfür ve imandan hâlî olarak yaratmış, sonra onlara hitap ederek emretmiş ve nehyetmiştir. Kâfir olan kendi fiili, hakkı inkâr ve reddetmesi ve Allah'ın yardımının kesilmesiyle küfre sapmıştır. İman eden de kendi fiili, ikrarı, tasdiki ve Allah'ın muvaffakiyet ve yardımı ile iman etmiştir. Allah, kullarından hiçbirini iman veya küfre zorlamamış, onları mümin veya kâfir olarak yaratmamıştır. İman ve küfür kulların filleridir.¹¹ Kendisine iman edilmesini teklif etmekle birlikte, kullarının bütün ihtiyaçlarını gidermeye hazır olan Allah'a iman ettiğini ifade eden Ahmet Yesevî, bu inancını şöyle dile getirmektedir:

*Sığındım Zât'ına ey Allah'ım
Yaradan bütün âlemin penahı
İcabet Sen'den ve başvurmak bendendir
Ey İlahi Zül-Celâl bütün hacetlerde¹²*

⁹ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhul-Ekber*, s. 70.

¹⁰ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 38.

¹¹ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhul-Ekber*, s. 68.

¹² Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 50.

Allah'a iman etmekle birlikte, bu imanın aşırılıklardan uzak olması da gerekmektedir. Aşırılıklardan uzak bir Allah anlayışının ne olduğu Kur'ân-ı Kerim'de ortaya konulmaktadır. İhlas Sûresi ve diğer âyetler, bir Müslüman'ın nasıl bir Allah'a inanacağını açık ve net biçimde tasvir etmektedir. Ebû Hanîfe, Allah Tealâ'nın, yaratılmışların sıfatları ile tavsif edilmeyeceğini açıklamak üzere, O'nun "bir, hiçbir şeye muhtaç olmayan, doğurmayan, doğrulmayan, kendisine hiçbir şeyin denk olmadığı, hay, kayyum, kâdir, duyan, gören ve bilen" olduğunu açıklamaktadır.¹³ Onun bu şekildeki itidal merkezli açıklamalarına paralel olarak Ahmed Yesevî'nin, *hikmet*lerinden birisi şöyledir:

*"Kul huvallah, Sübhânallah" din kaçıısı
Oruç, namaz, tesbih, tehlil hak elçisi
Pir-i kâmil taliplerin yol başçısı
Elimi tutup yola koy, "Ente'l-Hâdi"¹⁴
.....
Yâ İlahım, hamdin ile hikmet söyledim
Zâtı ulu Rabbim, sığınıp geldim sana
Tevbe kılıp günahımdan korkup döndüm
Zâtı ulu Rabbim, sığınıp geldim sana¹⁵*

Allah'ın zatı ve sıfatlarını doğru bilmek, din ile ilgili bütün konulara sirayet eden bir meseledir.¹⁶ Ahmed Yesevî'nin Allah'ın zâtı ve sıfatları konusundaki samimi sözlerinden birisi şöyledir:

¹³ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhul-Ebsat*, s. 62-63; *el-Fıkhul-Ekber*, s. 66 vd.

¹⁴ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 40.

¹⁵ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 14.

¹⁶ Kur'ân-ı Kerim'de yer alan bazı âyetlerle ilişkili olarak nâsîh ve mensûh meselesi ilim adamları arasındaki canlı tartışma konularından birisidir. Ebû Hanîfe, bütün peygamberlerin yeni bir şeriatla geldiği, her peygamberin kendisinden önceki şeriatleri iptal ettiği ancak hepsinin tek bir itikatla geldiği konusunu ısrarla işler. Ancak bu konunun Kur'ân'daki ilahi sıfatlar ve haberlere gelince; bunların hiçbirinde değişme olmadığını, nâsîh ve mensûhun ancak emir ve nehiylerde cereyan edeceğini belirtir. Ahmet Yesevî'nin fıkıh/hukuk ile ilgili yönünü henüz bilmediğimiz için bu konulardaki görüşlerini de çok iyi bilmemekteyiz. Bununla birlikte Ebû Hanîfe'nin görüşleri için bkz. Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-Müteallim*, s. 15.

*Kul buvallah, Sübhanallah'ı vird eylesem
Bir ve Var'ım cemalini görür müyüm?
Baştan ayağa hasretinde feryad eylesem
Bir ve Var'ım cemalini görür müyüm?¹⁷*

Bâtınîlik, mücessime, vahdet-i vücûd veya vahdet-i şühûd gibi akımlar, Allah'ın zatı veya âhiret âlemi hakkında görüşler ileri sürerken, Allah'ı bir insan suretinde (antropomorfist) veya başka şekillerde tasvir edebilmekte âhiret hayatını da anlamsız hale getirebilmektedirler. Özellikle Hıristiyanlık veya Hinduizm, Budizm gibi dinlere cevap olmak üzere Allah'ın zatının keyfiyetinin bilinmeyeceği konusu Ebû Hanîfe'nin görüşlerinde oldukça açık ve nettir. Nitekim o "itaatli olan kul, Allah'a keyfiyetsiz olarak yakın, âsi kul ise keyfiyetsiz olarak Allah'tan uzak olur. Yakınlık, uzaklık ve yönelmek, yalvaran kula râcîdir. Keza cennette komşuluk ve Allah'ın önünde bulunmak da keyfiyetsiz şeylerdir"¹⁸ diyerek bu farkı belirgin bir biçimde ortaya koymuştur. Allah'ın zatı hakkındaki tartışmalara ilaveten, âhiret hayatı ile ilgili konuların da sembolik ifadeler olduğunu düşünen Ahmet Yesevî, yine sembolik ve mecazî ifadeler kullanarak âhiret hayatı hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır:

*On beşimde huri ve gülman karşı geldi
Başını eğip, el bağlayıp saygı gösterdi
Firdevs adlı cennetinden haberci geldi
Cemali için hepsini terk ettim ben işte¹⁹*

Müslüman olmanın bir insana âhiret hayatı bakımından herhangi bir garanti sağlayıp sağlamadığı akaid konularının temel problemlerinden birisidir. Bir insanın kendisini cennetlik olarak görüp görmemesi meselesi Ebû Hanîfe'ye sorulmuştur. "Ben cennetliğim diyen kimsenin durumu ne olur?" diye sorulduğunda, o şöyle cevap vermiştir: "Yalan söylemiştir, o bunu bilmiyor. Mümin imanı sebebiyle cennete giren,

¹⁷ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 15.

¹⁸ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhul-Ekber*, s. 71.

¹⁹ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 9; s. 15.

işledikleri sebebiyle ateşte azap gören kimsedir dedi. ...”²⁰ Ahiretteki halinin garanti altında olmadığını bilen Ahmet Yesevî ise, bu hakikati *hikmetinde* şöyle dile getirmektedir:

*Gözüm düştü, gönlüm uçtu, Arş'a aştı;
Ömrüm geçti, nefsim kaçtı, denizim taştı;
Kervan göçtü, menzil aştı, yorulup düştü
Sır ulaştı, nasıl olacak halim benim?*²¹

İtidal merkezli din anlayışı, bütün aşırılıklardan uzak ve evrensel olmak durumundadır. Bu hakikatten yola çıkarak Ebû Hanîfe; “Âlimlerin, Allah'ın sıfatlarını Farsça (Arapçadan başka bir dille) söylemelerinin de caiz olduğunu dile getirir.²² Ahmet Yesevî ise kendisinin Arap olmadığı, her hangi bir ırka mensup olmanın kişiye bir değer katmadığı, önemli olanın hakikati bilmek olduğunu vurgulayarak şöyle der:

*Muhammed'in bilin zâtı Arabdır
Tarikatın bütün yolu edeptir.
Hakikat bilmeyen insan değildir
Biliniz hiçbir şeye benzemezdir.*²³

Ahmed Yesevî kendisinin Türk olduğunu ve bu dilde İslâm Dini'nin hakikatlerini dile getirdiğini ifade etmek üzere *hikmetler* de söylemiştir. Onun bu tavrında İslâm'ın dil ve ırk üzeri bir yapıya sahip oluşuna vurgu bulunmaktadır. Buna ilaveten Farsça dilini dahi bildiğini fakat hem hitap ettiği kesimin özellikleri, hem de derdini anlatmak açısından Türkçe'nin daha uygun olduğunu ifade etmek üzere şöyle söyler:

*Hoş görmemekte âlimler sizin dediğiniz Türkçe'yi
Ariflerden işitsen açar gönül ülkesini
Âyet hadis anlamı Türkçe olsa uygundur,
Anlamına yetenler yere koyar borkünü*

....

²⁰ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-Ebsat*, s. 52, 56

²¹ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 75.

²² Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-Ekber*, s. 71.

²³ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 54.

*Miskin, zayıf Hoca Ahmed yedi ceddine rahmet,
Farsça dilini bilerek güzel söylemekte Türkçe'yi²⁴*

İslâm Dini'nin en temel esaslarından birisi de Nübüvvet inancıdır. Bu konu, dinin evrensel olan itikat ilkelerinden başlamakta, şeriatın/ hukukun yerel ve lokal olabilmesine veya teccide muhtaç olmasına kadar uzanan bir konudur. Nübüvvet inancının daha başka birçok alt bileşenleri bulunmaktadır. Böyle olmakla birlikte Ebû Hanîfe'ye göre peygamberliğin evrensel olan ve olmayan ilkeleri büyük bir öneme sahiptir. O bu konuda şöyle demektedir: "Allah'ın resulleri –Allah hepsine salât ve selam eylesin – muhtelif dinlere mensup değillerdi. Hiç biri kendi kavmine, kendinden önce gelmiş olan resulün dinini terk etmeyi emretmemiştir. Çünkü peygamberlerin dini birdir. Buna mukabil her resul kendi şeriatine davet ediyor, kendinden önceki resulün şeriatine uymaktan nehyediyordu... Yani Allah'ın dini değiştirilemez. Nitekim din; tebdil, tahvil ve tağyir edilmemiştir. Şeriatler ise tebdil ve tağyir edilmiştir. Zira birtakım şeyler bazı insanlar için helal iken, Allah onları diğer insanlara haram kılmıştır..."²⁵ Bu konuların detaylarına girmeyen Ahmet Yesevî ise, en azından Hz. Peygamber'in yolundan gittiğini ve bu şahsın Hz. Muhammed olduğunu ilan etmek üzere şöyle demektedir:

*Pir-i Kamil Hak Mustafa, şüphesiz bilin
Nereye varsan, vasfını söyleyip saygı gösterin
Salât-selâm deyip Mustafa'ya ümmet olun
O sebepten altmış üçte girdim yere²⁶*

Bütün İslâm ekolleri söz konusu edildiğinde hepsini İslâm ortak paydasında buluşturan ilkelerin tevhid, nübüvvet ve meâd ilkeleri olduğunu bilmekteyiz. Bu ilkeleri öteki Müslüman gruplarla paylaşılan ortak değerler olarak görmek bir kişi veya kitlenin itidal üzere olduğunun göstergesi olarak kabul edilebilir. Âhiret inancı Ebû Hanîfe sistemi açısından da temel bir değerdir ve onun niteliği, yani âhiret

²⁴ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 93.

²⁵ Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-Müteallim*, s. 15–16.

²⁶ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 8; 59–61.

inancının ne şekilde olması gerektiği önemlidir. Ona göre kıyâmet günü amellerin mizanla tartılacağı hususu haktır. Hz. Peygamber'in havzu haktır. Kıyamet günü hasımlar arasında iyilikler alınarak kısas ve hesaplaşma olması haktır. İyilikler bulunmadığı takdirde kötülüklerin alınması hak ve caizdir.²⁷ Ahmet Yesevî açısından ise âhirette Allah'ın cemalini görmek mümkün ve hattâ idealdir, Kevser havuzu haktır ve matluptur. Bu talebini ifade etmek üzere şöyle demektedir:

*“Lâ ilâhe illallah”a tutkun olan
Cemal için bu âlemdе rûsva olan
Dünyayı bırakıp ahirete sevdalanan
Kevser havuzunu suyundan içer dostlar²⁸*

Âhîret inancının mahiyetini açıklaması bakımından Ebû Hanîfe'ye göre kabirde Münker ve Nekir'in sualleri haktır. Kabirde ruhun cesede iade edilmesi haktır. Bütün kâfirler ve asi müminler için kabir sıkıntısı ve azabı haktır.²⁹ Ahmed Yesevî'nin aynı esasların açıklaması olarak kabul edilebilecek olan sözleri ise şöyledir:

*Allah Allah yer altında vatan eyledi
Münker-Nekir “men rabbük?” deyip soru sordu
Arslan Babam İslâm'ından beyan eyledi
O sebepten altmış üçte girdim yere³⁰*

Yukarıda verilen örnekler Yesevîliğin itidal merkezli bir sufi oluşum olduğunu ortaya koymaktadır. Kanaatimizce orta yol üzerinde kalmanın altında yatan temel sebep, Bâtînilik, Hurûfilik, Kalenderîlik, Cevlâkîlik veya benzeri tarikatlarda var olan aşırı düşüncelere kapı açılmamasıdır. Söz konusu aşırı düşünceler arasında kurucu şahısların kendilerini Allah veya peygamber gibi görmeleri ya da kendi eserlerini hadislere veya Kur'ân'a denk tutma gibi iddiaları sayılabilir. Özellikle sonradan oluşan tasavvuf kültürü içinde, kendilerinden söz ettiğimiz

²⁷ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-Ekber*, s. 70-71.

²⁸ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 100.

²⁹ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-Ekber*, s. 71.

³⁰ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 8.

aşırı söz veya yorumlar³¹, şatâhât, cezbe veya mecaz olarak yorumlansa da Ahmed Yesevî'nin sözleri/hikmetleri içinde bu türden fevriliklere pek rastlanmamaktadır. Bu söz veya fikirlerin birçoğu, Şiilik veya Bâtînlilik olarak bilinen akımlarda zaten mevcuttur. Ahmed Yesevî'nin önemi ve farkı, kendi düşünce dünyasını böyle bir karışıklıktan uzak tutarken, şeriat kuralları çerçevesi içinde kalması ve Sünnî yapıyı korumakta olmasından kaynaklanmaktadır diyebiliriz.

3. İNSAN MERKEZLİ HAYAT ANLAYIŞI

Ebû Hanîfe ve Ahmed Yesevî'nin öğretilerinde insan merkezli bir hayat anlayışı vardır. Söz konusu anlayış “bu gün” ile ilişkilidir. Bu günü geçmişe veya geçmiş bu güne taşımak şeklinde bir tarih yanlışlığı veya zaman dışılık (anakronizm) yoktur. Ebû Hanîfe “o günün şartları” altında yaşayan bir insanın muhatap olduğu sorunları çözmeye çalışan bir sisteme sahiptir. Başta Ahmed Yesevî olmak üzere, tasavvuf erbabının ibnu'l-vakt olması, yani ânı yaşayan ve içinde bulunduğu halin gerekleriyle hâllenen kimseler olduğu bilinmektedir. Özüne inildiğinde bu düşünce, riyakar bir kimlik tipini önermekten öte, fakîhlerin “ilm-i hâl” dedikleri, içinde bulunduğu zamanın şartlarına göre, insan merkezli bir hayat anlayışının sembolik ifadesidir.³²

İnsan merkezli hayat anlayışına işaret eden, Hz. Peygamber ve Ebû Hanîfe döneminin birebir aynı şartları taşımadığını ifade etmek üzere öğrencisi ile Ebû Hanîfe arasında bir konuşma geçer. Öğrencisi ona şöyle bir soru sorar: “Bazıları bana bu meselelere asla girme, zira Hz. Peygamber'in ahabî bu konulara girmediler. Onlar için kâfi olan senin için de kâfidir” diyorlardı. Böyle söyleyenler benim üzüntümü artırdılar. Onların halini, büyük ve suyu bol bir nehirde, çıkış yerini bilmediği için boğulacak olan kimseye, bir başkasının “Yerinde dur, sakın çıkış yerini arama” demesine benzettim. Öğrencisinin bu sözü

³¹ Sufi teolojinin bir değerlendirmesi için bkz. Mehmet Evkuran, *Ablâk Hakikat ve Kimlik-İslam Kelamında Ablâk Problemi*, s. 77-90

³² Tanrı merkezli ve insan merkezli din anlayışlarının, ahlâk sorunu açısından tartışılması için bkz. Mehmet Evkuran, *Ablâk Hakikat ve Kimlik-İslam Kelamından Ablâk Problemi*, ss. 20-24

üzerine Ebû Hanîfe, şöyle cevap verir: Senin, onların bazı kusurlarını ve onlara karşı bazı delilleri bulduğunu görüyorum. Fakat onlar sana “Hz. Peygamber’in ashabı için kâfi olan senin için de kâfi değil midir?” dediklerinde, “evet, ben onların durumunda olsaydım, onlar için mümkün olan benim için de mümkün olurdu” şeklinde cevap ver. Oysaki onların şartları ile bizim şartlarımız birbirinin aynı değildir...” der ve konuşma, kimin mümin kimin de mümin olmadığı konusunda devam eder.³³ Konuşmanın devamı ve içeriği bir yana, Ebû Hanîfe’nin “kendinde bulunduğu şartların” önemini vurgulamasına benzer olarak Ahmed Yesevî de şöyle der:

*Kul Hoca Ahmed sıkılarak yansın şimdi
İç ve dışın ham kalmasın pişsin şimdi
Dostlar bana sözünü söylesin şimdi
Yoksa marifetini ele vermez o.³⁴*

Bir insanı hayata bağlaması bakımından kimliğini ve kişiliğini üzerine inşa edeceği iman anlayışı, yani dini ile kuracağı ilişki son derece önemlidir. Bu konu insan merkezli hayat anlayışına sahip olabilmenin de anahtarlarındandır. Ebû Hanîfe’nin emsallerinden en büyük farkı iman konusuna getirmiş olduğu tanımıdır. O şöyle demektedir: “İman; tasdik, marifet, yakîn, ikrâr ve İslâmdır.³⁵ Bunlar birbirinden farklı ve fakat hepsi de bir manaya, iman manasına gelen kelimelerdir. Bizim

³³ Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve’l-Müteallim*, s. 12–13.

³⁴ Tasavvuf kültüründe şimdikiye vurgu açısından önemli bir hatırlatma olan, ölmeden önce ölmek anlayışının bir örneği olarak şu sözleri de hatırlanabilir:

*Bütün organ derdinden dil geçmedikçe
“Mûtü kabl’em temûtu” olmadıkça
Zahirinde baş gözünü yummadıkça
Batında kalb gözüyle görünmez o*

Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 166; <http://www.divanihikmet.net/hikmet182.html> (11.04.2016)

³⁵ Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve’l-Müteallim*, s. 17.

imanımız da peygamberlerin ve meleklerin imanını gibidir.³⁶ Ancak bütün ibadetlerin sevabı hususunda onların bize üstünlükleri vardır.”³⁷

Konunun akîdevî ve Kelâmî tartışmaları bir yana, aynı anlayışın devamı ve iman-İslâm ilişkisini benimsemesi bakımından Ahmet Yesevî ise şöyle der:

*Aşksız kişi insan değildir anlasanız
Muhabbetsizler şeytan kavmi dinleseniz
Aşktan başka sözü eğer söyleseniz
Elinizden iman-İslâm gitti olmalı.*³⁸

İman-amel ilişkisi insanın dini ile ilişkisini belirleyen önemli problemlerden birisidir. Hayatı kuran etken unsur insan olduğu için dinî sorunları bakımından insanın kendi iç dünyasındaki uyumu da son derece önemlidir. Kimi mezheplere göre günah işlemek insanı dinden çıkma gerekçesi olarak algılanabilmektedir. Mürcîî-Hanefî-Mâturîdî çizgi açısından günah işlemek insanı dinden çıkararak bir husus değildir. Bu problem Ebû Hanîfe’ye, “bir kimse günah işleyen kimse kâfirdir”, derse, onun sözünü boşa çıkaracak cevap nedir şeklinde sorulmuştur. O da şöyle cevap vermiştir: Âyete “Yunus’u da an. Hani o öfkelenerek çıkıp gitmiş, kendisini tazyik etmeyeceğimizi sanmıştı. Karanlıklar içinde niyaz ederek, Senden başka ilah yoktur, Seni tenzih ederim, ben zalimlerden oldum” demiştir.³⁹ Buna göre o (Hz. Yunus) zalim mümin-

³⁶ Ebû Hanîfe’ye göre, iman dil ile ikrar ve kalp ile tasdiktir. Gökte ve yerde bulunanların imanını, iman edilmesi gereken şeyler bakımından artmaz ve eksilmez, fakat yakîn ve tasdik yönünden artar ve eksilir. Müminler iman ve tevhid hususunda birbirlerine denktir. Fakat amel itibarıyla birbirlerinden farklıdırlar. Bkz. Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve’l-Müteallim*, s. 18, 19; *Ebû Hanîfe’nin Osman el-Bettî’ye Yazdığı Risale*, s. 79; *el-Fıkh’ul-Ekber*, s. 70.

³⁷ Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve’l-Müteallim*, s. 21.

³⁸ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 78. Benzer şekilde bkz.

*Allah’ımı ararım izine düşüp giderim
Daima Sen’i söylerim “La ilabe illallah”
Nereden O’nu bulurum canımı kurban eylerim
Kurban olup giderim”La ilabe illallah”*
Bkz. Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 77; 120.

³⁹ El-Enbiya, 21/87.

dir, kâfir ve münafık değildir. Hz. Yusuf'un kardeşleri: "Ey babamız, bizim için günahlarımızın bağışlanmasını dile. Biz muhakkak suçlu idik"⁴⁰ demişlerdir. Bu durumlarıyla onlar günahkârdılar, fakat kâfir değildirler. Yüce Allah, Peygamber'i Hz. Muhammed'e "senin geçmiş ve gelecek günahını affetmesi için ..." ⁴¹ buyurmuş, günahı yerine küfürü dememiştir. Hz. Musa kıptîyi öldürmesi sebebiyle günah işlemişti, fakat kafir değildi. ⁴² Mümin bazı zamanlarda amellerden muaf tutulur. Bu muaflık halinde müminden amelin gittiği söylenemez. Âdet gören bir kadın, namazdan muaftır. Fakat ondan imanın kaldırıldığını yahut imanın terk edilmesinin emredildiğini söylemek caiz değildir. ⁴³

Ahmet Yesevî iman-amel ilişkisini Ebû Hanîfe gibi Kelâmî düzeyde bir problem olarak ele almamaktadır. Ancak mensup olduğu Hanefî geleneğin verdiği güven içinde, günah sahibi birinin tevbe ederek tekrar Rabbine dönmesi gerektiğini ifade etmek üzere şöyle der:

*Kırk beşimde Sen'den hacet dileyip geldim
Tevbe eyledim her iş yaptım hata eyledim
Yâ İlahım, rahmetini ulu bildim
Zâtı ulu Rabbim, sığınağına geldim sana"⁴⁴*

Bütün müslümanları, faziletleri bakımından değil de, imanları bakımından bir ve eşit görmek son derece önemlidir. İslâm'ın kardeşlik düşüncesi belki de böylesi bir zemin üzerinde yükselmektedir. Aynı anlayışın devamı olarak Ahmet Yesevî "Allah" diyen kimseye değer vermenin önemini belirterek şöyle der:

*Ey sufi kıldın muhabbet davasını, divane ol
Mal ve mülk ev-barkdan geç ve ilgisiz ol
Kim "Allah" diye söylese bin dönüp pervanesi ol
Sufi-nakş oldun veli, asla Müslüman olmadın."⁴⁵*

⁴⁰ Yusuf, 12/97.

⁴¹ El-Fetih, 48/2.

⁴² Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-Ebsat*, s. 61.

⁴³ *Ebû Hanîfe'nin Vasiyyeti*, s. 73.

⁴⁴ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 14.

⁴⁵ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 152.

Mezhepler arasında son derece önemli bir tartışma konusu olan iman-amel ilişkisini Ahmet Yesevî problem olarak görmemektedir. O sadece günahkâr bir kul olarak Allaha iltica eylemektedir.⁴⁶ Ebû Hanîfe ise, “Mümin zina edince, başından gömleğinin çıkarıldığı gibi, imanı da çıkarılır, sonra tevbe edince iman kendisine iade edilir” hadisini hariciler gibi yorumlamaz. Bir kimse “Ben Hz. Peygamber’in söylediği her şeye iman ederim, fakat o kötülük yapılmasını söylemedi, Kur’ân’a da muhalefet etmedi” derse, bu söz o kimsenin, Hz. Peygamber’i ve Kur’ân-ı Kerîm’i tasdik etmesi; Allah’ın Resulünü, Kur’ân’a muhalefetten tenzih etmesidir şeklinde yorumlar.⁴⁷ Aynı şekilde zina eden kimse, Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan “zina eden kadın ve erkek...”⁴⁸ âyetinde, zânî ve zânîye’den iman vasfını nefyetmeden tavsif edilmiştir. Keza Ebû Hanîfe’ye göre “sizden fuhşu irtikap edenlerin her ikisini de...”⁴⁹ âyetinde Allah, “sizden” kaydı ile Yahudi ve Hıristiyanları değil, Müslümanları kastetmiştir.⁵⁰ Yani büyük de olsa bir günahı işlemiş olmak, o günahı meşru saymadıkça insanın kâfir olmasını gerektirmektedir. Aynı anlayışın devamı olmak üzere, iman ile ölen kimsenin âhiretteki durumundan ümitli olan Ahmed Yesevî şöyle demektedir:

*Dirilikte din nevbetini iyi vur
Ahiretin gereğini burada hazırla
Kul Hoca Ahmed, iman üzere tayib ol
İman ile varan kullar ölmez imiş.⁵¹*

....

Kul Hoca Ahmed, öleceğini bile gör

⁴⁶ *Kul Hoca Ahmed günahına aklı erer*

Her kim Allah dese, O’na varır

Erenlerin sohbetine eğilimlidir

Ya Allah’ım affeyle günahımı Bkz. Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 48.

⁴⁷ Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve’l-Müteallim*, s. 32.

⁴⁸ En-Nur, 24/2.

⁴⁹ En-Nisa, 4/16.

⁵⁰ Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve’l-Müteallim*, s. 32; *el-Fıkhü’l-Ebsat*, s. 53, 63.

⁵¹ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 143.

*Abiretin hazırlığını kula gör
Varırım deyip yol başına yürüye gör
Ölüm meleği gelse, fırsat bırakmaz imiş⁵²*

Ebû Hanîfe'ye göre imanın artması ancak küfrün azalmasıyla; eksilmesi de küfrün artmasıyla tasavvur olunabilir. Bir şahsın aynı durumda mümin ve kâfir olması nasıl mümkün olur? Mümin gerçekten iman eden, kâfir de gerçekten inkâr eden kimsedir. İmanda şüphe olmaz. Zira Yüce Allah “Onlar gerçekten mümindirler”⁵³ ve “Onlar gerçekten kâfirdirler”⁵⁴ buyurmaktadır. Hz. Muhammed’in ümmetinden asî olan kimselerin hepsi gerçekten mümin olup kâfir değillerdir.⁵⁵ Ahmed Yesevî, Ebû Hanîfe'nin itikat alanındaki imanda eşitlik konusunda olduğu gibi, günahkâr bir kimsenin Allah'ın rahmetine nail olabileceği prensibine dayanıp, Allah'ın rahmetini de umarak şöyle der:

*“Âsi-câfi layık” deyince “rahmetime”
Yine der “dâhil edeyim ben onları cennetime
Günahlarını bağışlayım hepsini sana”
Rasul memnun olup gelir imiş.⁵⁶*

Hayatı, insan merkezli kabullenmek, Hz. Âdem gibi, beşerin hata yapabileceğini, ancak şeytan gibi hatasında ısrarcı olmaması gerektiğini kabullenmek demektir. Hatasını kabullenen Âdem peygamber olmuş, hatasını kabullenmeyip sorumluluğu Allah'a yükleyen şeytan ise, kıyamete kadar Allah'ın rahmetinden kovulmuştur.⁵⁷ İnsan tabiatının bu gerçekliğinden haberdar olan Ebû Hanîfe şu açıklamayı yapar: “Günahlar mümine zarar vermez demeyiz. Keza günah işleyen kimse cehenneme girmez de demeyiz. Dünyadan mümin olarak ayrılan kimse, fasık da olsa cehennemde ebedi kalacaktır, demeyiz.”⁵⁸ Aynı anlayışı

⁵² Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 141.

⁵³ El-Bakara, 2/146.

⁵⁴ En-Nisa, 4/151.

⁵⁵ *Ebû Hanîfe'nin Vasiyyeti*, s. 73.

⁵⁶ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 144.

⁵⁷ Hicr/15/39.

⁵⁸ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhul-Ekber*, s. 69

hikmetlerine yansıtan Ahmed Yesevî de, Allah'ın rahmetinden ümit kesilmeyeceğini şöyle dile getirir:

*Fâsık, fâcir rahmetinden ümitsiz değil
Sen'den başka hiç kimse beni yola koymaz
Lutfetmesen müşküllerim kolay olmaz
Elimi tutup yola koy "Ente'l-Hâdi"⁵⁹*

İnsan merkezli hayat anlayışının belki de olmazsa olmazlarından olan din ve siyaset ilişkisi, Ehl-i Sünnet açısından önemli bir konudur. Sünnilik maalesef demokratik bir kültür geliştirememiş ve tarihi boyunca egemen olduğu coğrafyalardaki var olan siyasî anlayışı içselleştirme yoluna gitmiştir. Bu anlayışın temelinde Sünniliğin kurucu imamlarından olan Ebû Hanîfe ve onun, toplumun sulh ve selametini gözeten tavsiyeleri bulunmaktadır. Ona göre, düzen, düzensizlikten daha iyi olduğu için, zalim de olsa devrin imamına itaat edilmelidir. Aslında o, sadece miskin bir şekilde itaat etmeyi değil, realist olarak davranmayı ve gereken ne ise onun yapılmasını tavsiye etmektedir. Yani güç yeterildiğinde zalime karşı savaşmanın da gerekliliğini beyan ederek "tecavüz eden zümreye karşı kılıçla savaşmak gerekir. Böyle yapmakla maruf emredilmiş, münkerden de sakındırılmış olur" demektedir. Çünkü Hz. Peygamber, "zalim olanın zulmü, adil olanın adaleti Müslüman'a zarar vermez. Sizin ecriniz size, onun vebali de onadır" buyurmuştur.⁶⁰ Ebû Hanîfe, mütecaviz kimselerle, küfürlerinden dolayı değil, haddi tecavüzlerinden dolayı savaş et. Adil zümre ve zalim sultanla beraber ol, fakat mütecavizlerle beraber olma⁶¹ demektedir. Ahmet Yesevî ise öğretisinin Ebû Hanîfe çizgisinden geldiğinin en önemli kanıtlarından birisi olmak üzere şöyle demektedir:

*Zalim eğer cefa eylese, Allah de!
Elini açıp dua eyleyip boyun eğ!
Hak yardımına yetmez olsa endişe eyle!
Hak'dan işitip bu sözleri söyledim ben işte*

⁵⁹ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 40.

⁶⁰ Bkz. Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-Ebsat*, s. 49.

⁶¹ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-Ebsat*, s. 54.

*Zalim eğer zulüm eylese bana ağla
Yaşını saçarak bana sığınıp belini bağla
Haram şüphe terk ederek yürek dağla
Zalimlere yüz bin bela verdim ben işte⁶²*

Hem Ebû Hanîfe hem de Ahmed Yesevî sisteminde karamsarlık değil iyimserlik, kavga değil barış, ölüm değil hayat esas olduğu için, her ikisi de aftan ve sulhtan yana tavır takılmaktadırlar. Ebû Hanîfe'ye göre, Haricîler gibi isyan edip, savaşıp, yağmacılık yaptıktan sonra anlaşma yapanlara daha önceki suçlarından dolayı ceza verilmez, had tatbik edilmez ve kısas da yapılmaz. Çünkü Hz. Osman'ın katillerine had uygulanmamıştır.⁶³ Önemli olan toplumun sulhu ve selametidir, Müslümanların can ve mal güvenliğidir. Aynı anlayış Yesevî'de de yer almaktadır. O, insanın yaptığı yanlıştan sonra tekrar düzelebileceğini, düzeldiği takdirde de Allah'ın onu bağışlayacağını ifade etmek üzere şöyle demektedir:

*Yâ İlahım, hamdın ile hikmet söyledim;
Zâtı ulu Rabbim, sığınıp geldim sana.
Tevbe kılıp günahımdan korkup döndüm;
Zâtı ulu Rabbim, sığınıp geldim sana.⁶⁴*

...

*Emr-i maruf, nehy-i münker bilip eylese,
Yatsa kalksa bir Allah'ı hazır bilse
Ölene kadar Rabbine hizmet eylese
Kurvet verir, onu ne diye iki büklüm eylesin⁶⁵*

⁶² Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 23.

⁶³ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhul-Ebsat*, s. 50.

⁶⁴ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 14. Ayrıca bkz. 8. *Hikmet*, s. 17 ve:

*Vah ne yazık, geçti ömrüm gaflet ile;
Sen bağışla günahlarımı rahmet ile;
Kul Hoca Ahmed sana yandı hasret ile;
Kendi kendisine kendisi yanıp yakılır imiş.*

109. *Hikmet*, s. 140.

⁶⁵ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 177.

Ebû Hanîfe'nin sisteminde insanın iyilik ve kötülüğü, doğru yapabileceği veya yanılabilceği gerçekliğı göz önünde bulundurulmaktadır. Çünkü hedeflenen Allah rızasına uygun yaşanabilir bir hayat ve bu hedefteki hayatı gerçekleştirip kuracak olan insanın bir beşer olarak kabullenilmesidir. Bu kabullenme onun her haline razı oluş değil, iyiliğe ve olgunluğa çağrı niteliğindedir. Doğal ve tarihî bir gerçeklik olarak bu talep, Ahmed Yesevî anlayışında, insan merkezli hayat anlayışının uzantısı olarak, ahlâk merkezli bir sufilik şeklinde tezahür etmiştir.

4. AHLÂK MERKEZLİ SUFİLİK ANLAYIŞI

İtidal merkezli din anlayışının doğal bir uzantısı olan ahlâk merkezli sufilik anlayışı da mecburen ilim temelli olmak zorundadır. Bu sebeple Ebû Hanîfe sisteminde ilmin önemli bir yeri bulunmaktadır. İlimin önemini ifade etmek üzere şöyle demektedir: “Bil ki, uzuvların göze tabi olması gibi, amel de ilme tabidir. Az amelle ilim, çok amelle birlikte olan cehaletten daha hayırlıdır.”⁶⁶ Aynı anlayışı Ahmed Yesevî'de de görmek mümkündür:

*İlimsiz âdem şeyhlik kılsa, revaç bulmaz,
Nazik yoldur, ilimsiz asla bilse olmaz.
Ey dostlarım, şeyh olmak kolay değil,
Rehber diye şer'i yolda yürün, dostlar.⁶⁷*

Ahmed Yesevî, özellikle cehaleti özendirilen tarikat sistemlerinin tersine, ilmin zıddı olarak cehaleti tenkit etmekte ve cahillerden yakınmaktadır. Çoğunlukla kendi emsalleri içinde görülen akıl düşmanlığı, aklı çamura çökmüş eşek gibi görme, insanın irade ve seçiciliğini terk etme, şeriyyatın/hukukun hilafına da olsa bağlılık veya bey'ata çağırma veya taassuba davet etme gibi anlayışlara yer vermemektedir. Bu ek-sende şunları söylemektedir:

*Ey dostlar cahil ile yakın olup
Bağrım yanıp candan doyuş öldüm ben işte*

⁶⁶ Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-Müteallim*, s. 12.

⁶⁷ <http://www.divanihikmet.net/hikmet169.html>, (01.04.2016)

*Doğru söylesem eğri yola boynumu çeker
 Kanlar yutup gam zebrine doydum ben işte
 Cahil ile geçen ömür nâr sakar
 Cahil olsan cehennem ondan çekinir
 Cahil ile cehenneme doğru kılmayın sefer
 Cahiller içinde yaprak gibi soldum ben işte⁶⁸*

Tasavvufun en iddialı olduğu alan “insan-ı kâmil” yetiştirmek, yani Müslümanlara ahlâklı olmanın yollarını göstermektir. Bu ahlâk anlayışının zirvesinde Müslümanların kardeş olduğu prensibi yer almaktadır.⁶⁹ Bu hakikati doğru anlayan Ebû Hanîfe; “Şüphesiz biz biliyoruz ki, Allahu Teâlâ Resûlünü tefrika ve müslümanları birbirleriyle vuruşturmak için değil, ayrılığı gidermek ve Müslümanlar arasındaki sevgiyi çoğaltmak için bir rahmet olarak gönderdi”⁷⁰ demektedir.

Ahmet Yesevî’nin özellikle 36–41 arasındaki *Hikmetleri* olmak üzere Hz. Peygamber’den söz ettiği deyişlerinin çoğu bu hakikati dile getirmek için söylenmiştir. Mesela o şöyle demektedir:

*Bizden sonsuz selam yâ Mustafa Muhammed
 Tabiyyat-ı bîşumar yâ Mustafa Muhammed
 Yâ Rasuller Efendisi, yâ Nebilerin sonuncusu
 Yâ sapıtılmışların doğrultucusu yâ Mustafa Muhammed⁷¹*

Müslüman kardeşinin hem bu dünyada hem de âhirette huzur ve saadet bulması Ebû Hanîfe açısından önemli bir husustur. Bu konuda şöyle demektedir: “Eğer bir kimse kendisi ile yaratıcısı arasında şirk koşmaksızın bir günah işlerse, ona merhamet edip şehadet hürmetine

⁶⁸ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 28; 109.

⁶⁹ “Bütün müminler kardeşler.” Hucurât, 49/10.

⁷⁰ Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve’l-Müteallim*, s. 14.

⁷¹ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 58–59. Ayrıca şu sözleri:

*Hakk Teâlâ iman armağan eyledi bize;
 O Mustafa Hak Resulü idi bize;
 Salât-selam söylesen, kuvvet verir dinimize;
 Yok ise benim yaptıklarım yalandır.
 Bkz. Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 181–182.*

işlediği günahın affi için ona dua edersen, bu daha iyidir. Eğer onun helak olması için ‘Yarabbi, şu adamı günahıyla cezalandır’ şeklinde beddua edersen, günaha girersin.”⁷² Ahmed Yesevî ise, hem ümmet aşkı, hem onların affi için dua edip, hem de kardeşliğin en önemli düşmanlarından birisi olan iki yüzlüğü tenkit ederek şöyle demektedir:

*“Ey evlad benden sorsan hani ümmet,”
“Ümmet” dedi göğsüm dolarak hasret yarası
“Ümmet için çok çekiyorum Hak’dan külfet”
Mustafa’ya matem tutup girdim ben işte
Ümmetlerimin günahlarını her Cum’a affet
Ahp geleyim ya Muhammed sen bunu ayır
Ta ki ağlayıp secde eyleyim Tanrı ya affet
Mustafa’ya matem tutup girdim ben işte”⁷³*

.....

*Ey kardeş, münafiğa olma yakın
Kim yakındır, başı üzere yüz bin külfet;
Baştan ayağa münafiğın ziyan, zahmet;
Gerçek ümmetseniz; işitip salât selâm söyleyin dostlar”⁷⁴*

Tasavvuf geleneğinde ahlâk teorileri genellikle “iman nedir, İslâm nedir ve ihsan nedir” hadisinde yer alan “Allah’ı görüyormuş gibi yaşamak” anlamına gelen “ihsan”ın ne olduğunun açıklandığı yorumlara dayanmaktadır. Ebû Hanîfe, işte bu metinde yer alan, Hz. Peygamber’in, “ihsan, Allah’ı görürcesine, O’na ibadet etmendir. Sen O’nu görmeden bile O seni görüyor” kısmını kendi eserinde rivayet eder.⁷⁵ Bu çerçevede Ahmed Yesevî göz ve kalbin kuvveti olarak iman ve ihsandan söz eder ve şöyle der:

*Gözünün ıstıtanı ihsan, kalbinin kuvveti iman,
Bu dünya vefasız, yalan, gidersin çaresiz şimdi.”⁷⁶*

⁷² Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve’l-Müteallim*, s. 23.

⁷³ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 18.

⁷⁴ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 103.

⁷⁵ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhul-Ebsat*, s. 44.

⁷⁶ <http://www.divanihikmet.net/hikmet182.html> (01.04.2016). Benzer eleştirilerin

Tasavvuf kültürünün sistemleştiği dönemlerde iman, İslâm ve ih-san hadisi; genellikle şeriat, tarikat, hakikat ve marifet olarak tefsir edilmiştir. Bu sistematığı Ahmed Yesevî'nin şiirlerinde de görmek mümkündür:

*Her kim eylese tarikatın davasını
İlk adımı şeriata koymak gerek
Şeriatın işlerini tamam eyleyip
Ondan sonra bu davayı kılmak gerek*

*Şeriatsız söz etmezler tarikatta
Tarikatsız söz etmezler hakikatta
İş bu yolların yeri bilinir şeriatta
Hepsini şeriattan sormak gerek⁷⁷*

Ahlâk ve erdemın temel düşmanlarından olan yalan, iftira, bilmediği şeyler hakkında konuşma veya gıybet gibi konular Ebû Hanîfe tarafından mevzu bahis edilmiş ve bu konuda şöyle demiştir: “Sakın bir sözü duyup beğenmeyen, sonra da sahibini lekelemek için o sözü insanlar arasında söyleyip ifşa eden kimselerden olma.”⁷⁸ “...Bilmediğimiz ve kendi tecrübelerimizle ve kendi ölçülerimizle de bilemeyeceğimiz bir sözü bize getirirlerse, bunun ilmini Allah’a havale eder ve tevakkuf ederiz.”⁷⁹ Özellikle yalandan şikayetçi olan Ahmet Yesevî, bu kötü huya sahip olan kişilerin, Hz. Peygamber’in ümmeti dahi olamayacağını ifade ederek şöyle demektedir:

*“El-kezzâbu lâ ümmeti” dedi, bilin Muhammed
Yalancılar kavmine ümmet demez Muhammed⁸⁰*

Ahlâklı ve faziletli bir insan olmanın temel gereklerinden olan gösterişçilik, kendini beğenmişlik gibi kötü huylar Ebû Hanîfe ta-

ele alındığı bir çalışma olarak bkz. Taş, İsmail, *Türk İslam Düşüncesi Yazıları*, Kömen Yayınları, Konya 2011, 321 vd.

⁷⁷ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 97; 140.

⁷⁸ Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-Müteallim*, s. 18.

⁷⁹ Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-Müteallim*, s. 30.

⁸⁰ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 57; 81; 107.

rafından yerilmiştir. O bu konuda “herhangi bir amele riya karıştığı zaman, o amelin ecrini yok eder. Keza ucüb (kendi amelinin üstün görmek) de böyledir.” demektedir.⁸¹ Aynı anlayışı Ahmet Yesevî şöyle dile getirmektedir:

*Oruç tutup halka riya eyleyenleri
Namaz kılıp tesbih ele alanları
Şeyhim diye başka bina koyanları
Son anda imanından ayrı eyledim.*⁸²

.....

*Amil olan âlimler, yola giren asiler,
Öyle âlim yerini Dâru’s-Selâm’da gördüm
Kadı olan âlimler, para-rüşvet yiyenler
Öyle kadı yerini, sakar ateşinde gördüm.
Müftü olan âlimler, haksız fetva verenler,
Öyle müftü yerini sırat köprüsünde gördüm*⁸³

Ahmet Yesevî, kibir ve kendini beğenmişliğin zıddına, bir Müslüman’da bulunması gereken önemli karakter özelliklerinden olan tevazu hakkında da şöyle der:

*Kul Hoca Ahmet kötülerin kötüsü sen
Herkes buğday el tutmaya samanı sen
Yoldan sapan günahkârların cahili sen
Gelin yığılın zâkir kullar zikir söyleyelim*⁸⁴

Ehl-i Sünnet anlayışında günahkâr bir müminin dinden çıkmayacağına göre, günahkâr müslümanın ne olacağı sorunu, özellikle sufi oluşumlarda şefaathar teorisini güçlendirmiştir. Sünniliğin arka planında yer alan Ebû Hanîfe’ye göre: Peygamberlerin (salât ve selam olsun) şefaatharları hakttır. Peygamberimizin şefaathar, günahkâr müminler ve onlardan büyük günah işleyip cezayı hak etmiş olanlar için hak ve sabittir.⁸⁵ Ahmed Yesevî, günahkâr kimselerin ümitsiz olmaması

⁸¹ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhul-Ekber*, s. 69

⁸² Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 75.

⁸³ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 73.

⁸⁴ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 81.

⁸⁵ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhul-Ekber*, s. 70

ve Hz. Peygamber'in şefaatinin onları da kapsayacağı ümidi ile şöyle söylemektedir:

*Yâ Rab nasıl eyleyim şefaatinin alayım
Ümmetinden olayım yâ Muhammed Mustafa
Ümmetinden olanlar şefaatinin alanlar
Cennet ehli olanlar yâ Muhammed Mustafa⁸⁶*

Sufiliğin geliştirdiği ahlâk teorisi zorunlu olarak beşer üstü bir karakteri gerekli kılmaktadır. Bu zorunluluk doğal olarak miraç, keşif ve keramet gibi alanlara kaymayı doğurmaktadır. Hinduizm, Budizm, Mecûsîlik, Hıristiyanlık, Yahudîlik ve Şamanizm gibi kültürlerin ege- men olduğu coğrafyalarda mecburen bu alanlara gönderme yapmak gerekmektedir. Özellikle günümüzde bilimin geldiği noktadan hareketle eleştirel düşünce sahipleri bu türden anlayışları yadırgayabilir. Hem Ebû Hanîfe hem de Ahmed Yesevî'nin eserlerinde, şayet sonradan yapılan eklemeler yok ise bu türden tabiatüstü unsurlara göndermeler bulunmaktadır. Ebû Hanîfe'nin, günahkâr kimseyi de iman sınırları içinde tutma endişesi, Ahmed Yesevî'nin de ahlaklı bir sufi yetiştirme amacıyla bu anlayışları kabullendiği ileri sürülebilir. Muhtemelen bu gerekçelerden hareket eden Ebû Hanîfe'ye göre, ahlâk konusuyla da dolaylı olarak ilgili olan miraç meselesi haktır. Onu reddeden sapık ve bidatçı olur.⁸⁷ Bu konularda kültürel unsurların dinî alana dâhil edilme ihtimali olmakla birlikte, aynı konuların, aynı bakış açısıyla Ahmed Yesevî'de kullanıldığını görmekteyiz. Özellikle miraç konusunda Hz. Peygamber, Yüce Tanrı'nın makamına ulaşmış olsa dahi tekrar garip kulların arasına dönmektedir:

*Garip, fakir, yetimleri Rasul sordu
O gece Mirac'a çıkıp Hakk cemalini gördü*

⁸⁶ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 59.

⁸⁷ Ona göre, aynı şekilde Deccal'in, Ye'cüc ve Me'cüc'ün ortaya çıkması, güneşin batıdan doğması, Hz. İsa'nın gökten inmesi ve sahih haberlerde bildirilen kıyamet alametlerinin hepsi de haktır. Ebû Hanîfe, *el-Fıkhul-Ekber*, s. 70; 103-106.

*Geri gelip indiğinde fakirlerin halini sordu
Gariplerin izini arayıp indim ben işte⁸⁸*

.....

*Ey dostlar, kulak verin söylediğime
Ne sebepten altmış üçte girdim yere?
Miraç sırasında Hak Mustafa ruhumu gördü
O sebepten altmış üçte girdim yere⁸⁹*

Ebû Hanîfe'ye göre; Peygamberlerin mucizeleri ve velilerin kerâmetleri haktır.⁹⁰ Aynı anlayışın devamını Ahmed Yesevî'de görmekteyiz. Ona göre şeyh olmak herhangi bir kurtuluşun garantisi olmayıp, doğru yola ulaştıran Allah'a sürekli iltica etmek gerekmektedir:

*"Ente'l-Hâdi ente'l-Hakk"ın zikri ulu
Hak zikrini vird eylemeyenin gönlü kırık
Vird eylemeyip "şeyhim" dese yeri cehennem
Elimi tutup yola koy "Ente'l-Hâdi"⁹¹*

Ahmet Yesevî'nin sahip olduğu tasavvufî yapı, öteki bazı aşırı hareketle görülen, ibâhîlik, yani her şeyi mubah ve meşru görme anlayışı veya hulûlîlik yani, tanrının kendisine girdiği/hulûl ettiği şeklindeki anlayışları taşımaz. Bunların yerine, şariat kurallarına bağlı ve saygılı, dinî ibadetlerini yerine getirmeyi önceleyen bir sufîlik karakterine sahiptir. Mesela, *Hikmet*lerinden birisinde şöyle demektedir:

*Aşıkların işidir söz ve güdaz⁹²
Aşıkların ihtiyaçları oruç, namaz*

⁸⁸ Hoca Ahmet Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, Haz. Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s. 3.

⁸⁹ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 6.

⁹⁰ Ancak, haberlerde belirtildiği üzere İblis, Firavun ve Deccal gibi Allah düşmanlarına ait olan, onların şimdiye kadar vukua geliş ve gelecek hallerine mucize de kerâmet de demeyiz. Bu onların hacetlerini yerine getirmedir. Zira Allah düşmanlarının hacetini, onları derece derece cezaya çekmek ve sonunda cezalandırmak şeklinde yerine getirir. Onlar da buna aldanarak azgınlık ve küfürde haddi aşarlar. Bunların hepsi de caiz ve mümkündür. Bkz. Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-Ekber*, s. 70.

⁹¹ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 42.

⁹² (*mahviyet/tevazu*)

*Mahşer günü gözyaşındır Hakk'a niyaz
Arif aşık derd ve alem çekti olmalı⁹³*

Yesevî sufilığının Sünnîlik içinde kalışının temel sebebi özellikle Şiîlik gibi akımların başta Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634), Hz. Ömer (ö. 23/644), Hz. Osman (ö. 35/656) ve Hz. Aişe (ö. 58/678?) olmak üzere diğer sahabeye karşı takınmış olduğu tavrı benimsememesidir. Bu yönüyle kendisinden sonra teşekkül eden Nakşibendîlik ve Bektâşîlik gibi akımlara da kaynaklık etmiştir.⁹⁴ Özellikle Bektâşîliğin Osmanlı coğrafyası içinde uzun süre resmi tarikat olarak benimsenmesinin altında yatan gerekçe bu olmalıdır.⁹⁵

Bir İslâmî oluşum veya mezhebin sahabeye bakış açısı onun özellikle siyâsî karakterini belirlemesi açısından son derece önemlidir. Şiî olmayışı sebebiyle Ebû Hanîfe'ye göre; Peygamberlerden sonra insanların en faziletlisi, Ebu Bekr es-Sıddîk, Ömer el-Faruk, Osman b. Affan zü'n-Nureyn, daha sonra Aliyyü'l-Murtaza'dır.⁹⁶ Aynı anlayış Ahmet Yesevî'de de yer almaktadır.⁹⁷ İlk dört halife hakkında müstakil şiirleri de olmakla birlikte, hepsini bir arada şöyle zikreder:

*Gurbet değdi Mustafa gibi erenlere
Otuz üç bin sahabe ve arkadaşlara*

⁹³ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 79.

⁹⁴ Bkz. Korkmaz, Sıddık, Alevîlik Bektâşîlik Geleneği ve İslâm, İz Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 60 vd. Hacı Bektaş Velî'nin *Makâlât* adlı eseri ile Ahmed Yesevî'nin *Fakr-nâme* adlı eseri arasındaki benzerlikler için bkz. *Fakr-nâme, (Ahmed Yesevî'nin Fakr-name'si Üzerine Bir İnceleme*, adlı çalışma içinde) thk. Abdurrahman Güzel, Öncü kitap, Ankara 2008, s. 295 vd.

⁹⁵ Yesevîlik ve Bektâşîlik ilişkisi bakımından bkz. Süleyman Hakim Ata, *Bakırgan Kitabı, (Süleyman Hakim Ata'nın Bakırgan Kitabı Üzerine Bir İnceleme* adlı kitabın içinde) haz. Abdurrahman Güzel, Öncü Kitap, Ankara 2008, 249 vd.

⁹⁶ Ebû Hanîfe şöyle der: "Allah hepsinden razı olsun. Onlar doğruluk üzere, doğruluktan ayrılmayan, ibadet eden kimselerdir. Hepsine sevgi ve saygı duyarız. Hz. Peygamber'in ashabının hepsini sadece hayırla anarız." Bkz. *el-Fıkhü'l-Ekber*, s. 69; *Ebû Hanîfe'nin Vasiyyeti*, s. 73.

⁹⁷ Hazini, *Cevâbirü'l-Ebrâr min Emvâc-i Bihâr (Yesevî Menâkıbnâmesi)*, haz. Cihan Okuyucu, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Kayseri 1995, s. 184 vd.

*Ebû Bekir, Ömer, Osman, Murtaza'ya
Gurbet değdi onlara hem, söyleyeyim ben işte⁹⁸*

İnsan ve ahlâk merkezli sufilik anlayışı açısından Ebû Hanîfe'nin değindiği konuların Yesevî sisteminde geliştirildiği ve tasavvufi bir yapıya dönüştürüldüğü görülmektedir. Bu yapıda tasavvuf, bir mistisizm olarak değil bir eğitim sistemi olarak öne çıkmaktadır. Söz konusu eğitim sisteminin çerçevesini şeriat (akaid ve hukuk) belirlemekte, özünü ise ahlâk (tarikat, hakikat, marifet) oluşturmaktadır.

Hâsılı Ebû Hanife sistemi ve Ahmed Yesevî düşüncesi arasındaki bağlantılar her iki ismin eserlerinde son derece açık ve nettir. Ele aldığımız konulardaki ilişkiler bizim verdiğimiz örneklerden ibaret olmaya bilir. Daha kapsamlı ve uzun soluklu bir çalışma ile bu ilişkinin detayları daha kapsamlı biçimde ortaya konulabilir. Konunun bu yönünü başka çalışmalara veya araştırmacılara havale etmekteyiz. Bununla birlikte en genel şekliyle ele alındığında her iki akım ve isim arasındaki ilişki et ve tırnak arasındaki bağ gibidir. Her ikisinde de itidal merkezli bir din anlayışı, insan ve hayat arasında denge ve ahlâkın egemen olduğu bir yapı bulunmaktadır.

SONUÇ

Ebû Hanîfe'nin düşünce dünyası daha çok bu âleme yöneliktir ve akidevi bir özellik arz etmektedir. Ahmed Yesevî'nin sistemi ise daha âhîret âlemine yöneliktir ve ahlâk eksenli bir yapıya sahiptir. Başka bir ifade ile İslâm düşüncesinin, Ebû Hanîfe şeriatını (akaidini), Yesevî de bu şeriatın üzerine ahlâkını veya tasavvuf kültürünü inşa etmiştir. .

Ebû Hanîfe'nin din anlayışında aşırılıkların yerine itidal esas alınmaktadır. İman ilkelerinin belirlenmesinde bunun en açık örnekleri görülmektedir. Ahmed Yesevî'nin sisteminde ise bu itidalin samimi bir şekilde hayata aktarılmasının gerektiği vurgulanmaktadır.

Ebû Hanîfe'nin din anlayışında akıl merkezli ve dogmatik olmayan bir yapı vardır. Bu çerçevenin aynı şekilde Ahmet Yesevî'de de korun-

⁹⁸ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 31; 62-63.

duğu görölmektedir. Kendi emsalleri ile kıyaslandığında cehalet veya taassuba davet eden bir yapı bulunmamaktadır.

Ebû Hanîfe'nin geliştirmiş olduğu anlayışta olgu ve olaylara duyarlılık vardır. İman-amel ilişkisi konusundaki görüşlerinde bunu net bir biçimde ortaya koymaktadır. Aynı bakış açısının günahkâr Müslümanlara karşı sergilediği tutum ile Ahmet Yesevî tarafından sürdürüldüğu görölmektedir. Zalim yöneticiler karşısında benimsenmesi gereken siyasî tavır, her iki isimde de aynıdır.

Özellikle tasavvufi konularda Ahmed Yesevî, kültürel unsurlara da yer vermektedir. Bunun sebebi sufiliğin halk katmanlarına ulaşmak üzere, onların dilleri ile konuşmak ve bu çerçevede bir toplum oluşturmak şeklinde görönmektedir. Tasavvuf bir amaç olmayıp, iyi insan ve güzel Müslüman olmak, birlik, bütünlük ve dirlik içinde yaşayabilmek için kendisinden yararlanan bir vasıta durumundadır. Başka bir ifade ile Ebû Hanîfe'nin geliştirmiş olduğu akîdevî yöntem, Yesevî tarafından merkeze alınmış ve sufilik olarak yeniden yorumlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Hoca Ahmet Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, Haz. Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993; <http://www.divanihikmet.net>
- _____, *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Haz. Kemal Eraslan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 200.
- _____, *Fakr-nâme*, (*Ahmed Yesevî'nin Fakr-name'si Üzerine Bir İnceleme*, adlı çalışma içinde) thk. Abdurrahman Güzel, Öncü kitap, Ankara 2008.
- Ahmet Yesevî, *Hikmetleri*, Haz. İbrahim Hakkulov, çeviren ve sadeleştiren: Erhan Sezai Toplu, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.
- Beyazîzade, *İmam Azam Ebu Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri*, trc. İlyas Çelebi, İFAV Yayınları, İstanbul 1996.
- Ebû Hanîfe, Numan b. Sâbit (150/767), *el-Âlim ve'l-Müteallim*, (*İmâm-ı Azam'ın Beş Eseri* adlı kitabın içinde), trc. Mustafa Öz, İstanbul 1981.
- _____, *el-Fıkhu'l-Ekber*, (*İmâm-ı Azam'ın Beş Eseri* adlı kitabın içinde), trc. Mustafa Öz, İstanbul 1981.

- _____, *el-Fıkku'l-Ebsat*, (*İmâm-ı Azam'ın Beş Eseri* adlı kitabın içinde), trc. Mustafa Öz, İstanbul 1981.
- _____, *Ebü Hanife'nin Vasiyyeti*, (*İmâm-ı Azam'ın Beş Eseri* adlı kitabın içinde), trc. Mustafa Öz, İstanbul 1981.
- _____, *Ebü Hanife'nin Osman el-Bettî'ye Yazdığı Risale*, (*İmâm-ı Azam'ın Beş Eseri* adlı kitabın içinde), trc. Mustafa Öz, İstanbul 1981.
- Evkuran, Mehmet, *Ablâk Hakikat ve Kimlik-İslam Kelamından Ablâk Problemi*, Ankara 2013.
- Güzel, Abdurrahman, *Ahmed Yesevi'nin Fakr-name'si Üzerine Bir İnceleme*, Öncü Kitap, Ankara 2008.
- Hânî, Muhammed b. Abdullah, *Âdâb*, trc. Ali Hüsrevoğlu, Erkam Yayınları, İstanbul 1983.
- Hazini, *Cevâbiru'l-Ebrâr min Emvâc-i Bihâr (Yesevi Menâkıbnâmesi)*, haz. Cihan Okuyucu, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Kayseri 1995.
- Korkmaz, Sıddık, *Alevîlik Bektâşîlik Geleneği ve İslâm*, İz Yayıncılık, İstanbul 2016.
- Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- Süleyman Hakim Ata, *Bakırgan Kitabı*, (*Süleyman Hakim Ata'nın Bakırgan Kitabı Üzerine Bir İnceleme* adlı kitabın içinde) haz. Abdurrahman Güzel, Öncü Kitap, Ankara 2008.
- Taş, İsmail, *Türk İslam Düşüncesi Yazıları*, Kömen Yayınları, Konya 2011.
- Tatçı, Mustafa-Kurnaz, Cemâl, *Yesevilik Bilgisi*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 2000.

HOCA AHMED YESEVÎ'NİN “DİVAN-I HİKMET” ADLI ESERİNE FIKHÎ AÇIDAN BAKIŞ

İSMAIL BİLGİLİ*

ÖZ

İslam dininin Türkistan bölgesine ulaşmasından sonra Anadolu'ya, oradan da tüm dünyaya yayılmasında Türk boylarının önemli katkıları oldu. Hz. Ömer'in halifeliği döneminde İslam ile tanışan Türkler, Ömer b. Abdülaziz dönemi ve sonrasında İslam'ı bir din olarak benimseyerek İslam'a hizmet ettiler ve neticede İslam ve dünya tarihine önemli iz bıraktılar.

Türklerin Müslüman olma sürecini hızlandıran pek çok unsurdan biri de Yesevî tarikatının kurucusu Hoca Ahmed Yesevî'nin bölgedeki etkisidir. Fikri alt yapısını İslam düşüncesinin şekillendirdiği Ahmed Yesevî, konargöçer bir hayat yaşayan Türk boyları arasında İslam'ın iman, amel ve ahlaka yönelik hükümlerinin benimsenip uygulanmasında etkili oldu, hikmetleri vasıtasıyla İslam'ın yayılmasına katkı sağladı.

Ahmed Yesevî'nin en önemli eseri olan *Dîvân-ı Hikmet*'in kaynağı, -kendisinin de ifade ettiği gibi- ayet ve hadislerdir. Yesevî'nin, İslam'ın iki ana kaynağı olan Kitap ve Sünneti esas alarak hikmetlerini oluşturması, İslam'ın hükümlerine olan bağlılığını göstermesi bakımından önemlidir.

* Yrd. Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Tebliğimizde Yesevî'nin hikmetlerinde İslam'ın ameli hükümlerini konu edinen fıkıh ilmine ne derecede temas ettiğine, fıkıhın terimlerine ne ölçüde yer verdiğine örneklerle değinmeye çalışacağız.

GİRİŞ

HOCA AHMED YESEVİ'NİN HAYATI, EĞİTİMİ VE ETKİSİ

Hicaz'dan dünyaya yayılan İslam'ın gelişip olgunlaşma sürecine önemli katkı sağlayan bölgelerden biri de Türkistan diyarıdır. Bu bölgede yaşayan toplumlardan özellikle Türkler, tarih boyunca Budizm, Maniheizm, Zerdüştilik, Taoizm, Konfüçyanizm, Musevilik ve Hıristiyanlık gibi çeşitli dinî tecrübelerin etkisinde kalmalarına, farklı nedenlerle din ve medeniyet değiştirmek ve hatta aynı sırada birden fazla din ve medeniyetle birlikte yaşamak mecburiyetinde bulunmalarına rağmen çoğunluk itibarıyla İslam'da karar kıldılar. İslam'ın, tevhit inancı etrafında milletleri özgürleştirilmesi, adaleti esas alması, zulme başkaldırması, hak ve hukuktan yana tavır koyması, Türklerin bu dinin kendi yapılarına uygun olduğunu kabul etmelerine ve ona bağlanmalarına neden oldu.²

Türklerin, miladi VII. asırdan itibaren İslam'ı kabullenmeleriyle İslam'ın Türkistan bölgesinde yayılması kolaylaştı. Özellikle Irak bölgesi âlimlerinin çabasıyla bu bölgede kurulan medreseler hem İslam'ın bölgeye nüfuz etmesine hem de İslamî ilimlerin olgunlaşarak gelişmesine zemin hazırladı. İmamı Azam Ebu Hanife'nin itikat ve amele ilişkin görüşlerinin bu bölgede yayılmasıyla bölge, inançta genellikle Maturîdî akaidini, amelde de Hanefî fikhini uyguladı.³

İslam kaynaklı tasavvufî anlayış, IV/X. yüzyılda Türkistan'da etkili olmaya başladı. İslam özellikle Buhara ve Semerkant medreselerinde yetişen derviş ve âlimler vasıtasıyla göçebe Türkmenler arasında yayıldı. Türk halk sülûflüğü geleneği, Türkistan erenleri, Horasan erenleri ve Rum

² Sönmez Kutlu, *Türkler ve İslam Tasavvuru*, İSAM, Ağustos 2011, 42, 45.

³ Kutlu, 102-105,

erenleri olmak üzere üç önemli evreden geçerek günümüze ulaştı. XII. asırda ortaya çıkan Ahmed Yesevî de bu geleneğin kurucularından sayılmaktadır. Bu sebeple kendisine Pir-i Türkistan denilir.⁴

Türk toplumlarına Türkçe söylediği ve adına “*Hikmet*” dediği şiirleriyle İslam’ı öğreten Hoca Ahmed Yesevî, Batı Türkistan’da, bugünkü Kazakistan’ın güneyindeki Çimkent şehrine 7 km mesafede bulunan Sayram/İsfcâb kasabasında tahminen 1093 yılında doğdu. “*Divan-ı Hikmet*” adlı eserinde doğum yeri ve yurdunun Türkistan olduğunu belirtir. Doğum yılı kesin olarak bilinmemekle beraber, Ahmed Yesevî’ye izafe edilen “*Fakr-name*” adlı eserde 73 yıl yaşadığı ve miladi 1166 yılında vefat ettiği yer almaktadır. Buna göre de doğumu 1093 yılına tekabül etmektedir.⁵

Yesevî’nin soyu Hz. Ali’nin Hz. Fatıma’nın vefatından sonra evlendiği Hanife’den dünyaya gelen oğlu Muhammed Hanefî’ye dayanır. Yesevî’nin ataları İslam’ı yaymak amacıyla Hicaz’dan gelerek Oğuz boyları arasına yerleştiler. Kız alıp vermek suretiyle de Özbek halkıyla karıştılar.⁶ Yesevî’nin babası dönemin âlimlerinden şeyh İbrahim, annesi de Ayşe Ana’dır. Yesevî ilk eğitimini babasından aldı. Küçük yaşta annesini, altı-yedi yaşlarında iken de babasını kaybeden Yesevî, ablası Gevher Şehnaz ile birlikte Yesi’ye göçtü. Yesi’de bir müddet kalıp eğitim aldıktan sonra İslamî ilimleri tahsil etmek amacıyla Buhara’ya hicret etti.⁷

Yesevî, Buhara’da bir mutasavvıf olduğu kadar bir hadis âlimi olarak da bilinen Şeyh Yusuf Hemedânî (ö. 1140)’nin talebesi oldu. Yesevî, tarikat adabını, İslam’ın zahir ve batın ilmini mürşidi Hemedânî’den öğrendi. Hanefî fakihî ve bir mürşit olan Yusuf Hemedânî, Allah yo-

⁴ Kutlu, 157.

⁵ Kemal Eraslan, *Divan-ı Hikmetten Seçmeler*, Ankara 1983, 15; “Ahmed Yesevî”, *DİA*, 1989, 2, 159-160; Hayati Bice, *Hoca Ahmed Yesevî Divan-ı Hikmet*, Ankara 2009, 9.

⁶ Muhammetrahim Carmuhammetuli, *Hoca Ahmet Yesevî ve Türkistan*, Aktaranlar: Ali Abbas Çınar-İsmail Kallımcı, Yeni Avrasya Yayınları, Ankara 2001, 27-28.

⁷ Carmuhammetuli, 20; Bice, 10-11.

lunda hizmet için Merv, Buhara, Herat, Semerkand gibi İslam merkezlerini dolaşarak halkı irşada çalıştı.⁸

Ahmed Yesevî, Buhara'da iyi bir eğitim gördü. Arap ve Fars edebiyatını öğrenerek İslamî ilimlerde mesafe aldı.⁹ Türkistan coğrafyasında benimsenen ehlisünnet fikriyatının Hanefi ekolünden olan Yesevî, hocası Yusuf Hemedânî'nin 1140 yılında vefatından sonra birkaç yıl hocasının medresenin başına geçerek eğitim alanında da adını duyurarak pek çok ilim erbabı yetiştirdi.¹⁰

Yesevî, hocası Hemedânî'nin vefatından sonra onun irşadı üzere iki yıl kadar postnişin olarak Buhara'da görev yaptı ise de bu görevi Hemedânî'nin bir diğer halifesi olan Abdülhalik Gücdüvânî (ö. 575/1179)'ye bıraktı ve Yesi'ye döndü.¹¹ Yusuf el-Hemedânî'nin halifelerinden Abdülhâlîki Gücdüvânî, Hâcegân tarikatının kurucusu kabul edilir. Hemedânî'nin bir diğer halifesi olan Ahmed Yesevî ise Yeseviyye Tarikatının kurucusudur. Dolayısıyla Hâcegân ile Yeseviyye birbirinden farklı iki tarikat kabul edilir.¹² Yesevî'nin Yesi'ye gelip yerleşmesinin en önemli sebebi, göçebe veya yarı göçebe Kıpçak ve Oğuz boyları arasında İslam'ı yaymak ve birliği sağlamlaştırmak olduğu bir gerçektir. Bu maksat doğrultusunda İslam'ın buyruklarını Türk halklarının anlayabileceği ana dillerinde, nazım şeklinde onlara sundu.¹³

Yesevî, sade bir dille yazılan ve halkın ruhunu okşayan hikmetleriyle kısa zamanda Yesi merkezli göçebe Türklerin gönlünde taht kurdu. Yetiştirdiği talebelerini Türk illerine gönderen Yesevî, başta Anadolu olmak üzere Türk illerinde İslam kültür ve tasavvufunun yayılmasında etkili oldu. Onun irşatları etrafında oluşan Yeseviyye tarikatı Türkistan'da geniş sahalara yayıldı. Yesevilikten doğan birçok tarikat Orta Asya ve Anadolu'da asırlarca Türk halkının manevi cephesini besledi.

⁸ Hikmet Özdemir, "Türlere İslam'ın Yolunu Açtı: Hoca Ahmed Yesevî", Ayın Dosyası, 18.

⁹ Carmuhammetuli, 28.

¹⁰ Carmuhammetuli, 7, 24, 57.

¹¹ Bice, 15.

¹² Necdet Tosun, "Yeseviyye", *DİA*, 2013, 43, 487.

¹³ Carmuhammetuli, 4.

Anadolu'nun manevi fatihleri olan Hacı Bayramı Veli, Hacı Bektaşî Veli ve Yunus Emre gibi pek çok önder, bir bakıma Yesevî'nin temsilcileri konumunda kabul edilmektedir.¹⁴

Fuat Köprülü, İslam'ın tasavvuf vasıtasıyla Türkler arasında yayılmasında Ahmed Yesevî'nin etkili olduğu kanaatini şöyle ifade eder;

*“Ahmed Yesevî'nin Türk tarihindeki önemi, İslâmiyet'in Türkler arasında yayılmaya başladığı asırlarda, onlar arasında ilk defa bir tasavvuf mesleği vücuda getirerek ruhlar üzerinde asırlarca hüküm sürmüş olmasındadır. Yesevî'den önce Türkler arasında tasavvuf yoluna girmiş kimseler ya büyük İslam merkezlerinde Acem kültürünün tesiri ile Acemleşmişler yahut yeni dinin umumileşmesi için büyük Türk kitleleri arasına girerek orada unutulup gitmişlerdi; içlerinden hiçbiri, kendilerinden sonra da yaşayıp, devam edebilecek kuvvetli bir şey tesirine muvaffak olmamıştı.”*¹⁵

Yesevî'nin İslami ilimlerdeki derin bilgisini, çoğu göçebe olan toplumun anlayacağı bir biçimde onlara aktarmış olması, onun Türkistan'ın en fazla talebesi ve izleyeni olan dinî lider konumuna gelmesine sebep oldu. Yesevî, Taşkent ve Siriderya bölgesinde, Seyhun'un ötesindeki bozkırlarda yaşayan göçebeler arasında büyük bir nüfuz sahibi oldu. Etrafına çoğunlukla İslamiyet'e samimiyetle bağlı köylülük ile Müslüman olmaya istekli Kırgız ve Uygur Türkleri toplandı. Yesevî, bulunduğu Yesî bölgesinde bozkırlarda yaşayan göçebe insanları hikmetleriyle etkiledi.¹⁶

Ahmed Yesevî, 63 yaşından sonra yerin altında yaptırdığı hücrelerinde kalan ömrünü geçirdi. Hicri 562, miladi 1166 tarihinde 73 yaşında iken vefat ederek, Yesî'de bulunan dergâhının bahçesine defnedildi; üzerine de mütevazı bir türbe yapıldı. Yesevî'nin vefatından asırlar sonra Emir Timur tarafından Yesevî külliyesi inşa edildi.¹⁷

¹⁴ Arif Ersoy, “Hoca Ahmed Yesevî'nin Sosyal Yapılanmaya Yönelik Yaklaşımları”, *Ahmed-i Yesevî Hayatı Eserleri Tesirleri*, İstanbul 1996, 105; Özdemir, 27.

¹⁵ Fuad Köprülü, “Ahmed Yesevî”, *İA*, I, 212.

¹⁶ Özdemir, 22.

¹⁷ Eraslan, “Ahmed Yesevî”, 2, 160; Bice, 16.

Ahmed Yesevî'nin türbesi civarına gömülmek bozkır göçebelere için ayrı bir değer taşımaktadır. Bu sebeple birçok kişi daha hayattayken türbe civarında toprak satın alarak kabirlerini hazırlardı. Bu gelenek Ahmed Yesevî'nin Orta Asya Türklüğü üzerinde ne derece tesirli olduğunu açıkça göstermektedir.¹⁸

DİVÂN-I HİKMET'İN FIKHÎ YÖNÜ

Hoca Ahmed Yesevî, İslam tarihine her ne kadar "Yesevî Tarikatı"nın kurucusu bir mürid-i kâmil olarak geçse de o aynı zamanda Hanefî fakihî bir müderrisî. Onun müderrislik vasfını, tarihsel süreçte ilim müesseselerine verdiği katkı ve inşâd ettiği hikmetlerinden tespit edebilmekteyiz. Günümüzde ortaya çıkarılan "252 Hikmet" ve "Münacaat"ının yer aldığı "*Divân-ı Hikmet*"ni baştan sona bir bütün olarak okuduğumuzda Yesevî'nin bu nitelikte bir karakter olduğunu rahatlıkla görürüz.

Kuvvetli bir medrese tahsili gören ve böylece İslam'ın zahir ve batın ilmine vakıf olan Yesevî, din ilimleri yanında tasavvufu da iyice öğrenmiş, bir mürid ve ahlakçı hüviyetiyle tasavvuf esaslarını, tarikatın adap ve erkânını öğretmek İslam'ı Türklere iyice sevdirmiştir. İslam'ın esaslarını, şariat hükümlerini insanlara öğretmek gayesiyle sade bir dille şiirler söylemiş, yanındaki dervişleri de bunları yazıya dökmüştür. Yesevî'nin başlıca gayesi, ehlisünnet inancını insanlar arasında yaymak ve yerleştirmektir. Yesevî iman, ibadet ve ahlak esaslarını Arapça ve Farsça bilmeyen Türk boylarına hece vezninde söylediği hikmetleriyle anlatmıştı. Yesevî'nin hikmetleri daha sonra "*Divân-ı Hikmet*" adlı eserde bir araya getirildi.¹⁹

Ahmed Yesevî, hikmetlerini ayet ve hadislerin ilham ettiği manalar üzerine bina etmişti. Hikmetlerinde yirmi beş ayetin lafzına yer vermek suretiyle açıkça ve pek çok yerde de telmih yoluyla Kur'an-ı Kerim'e atıfta bulundu. Hikmetlerini ayrıca hadisi şeriflerin lafız ve manalarıyla kuvvetlendirdi. Yesevî, hikmetlerini ayet ve hadisler üzerine inşa ettiğini şu şekilde belirtti.

¹⁸ Eraslan, "Ahmed Yesevî", 2, 160.

¹⁹ Eraslan, "Ahmed Yesevî", 2, 160-161; Bice, 27.

“Ayet, hadis anlamından söyledim ben işte.”²⁰

Yesevî ayet ve hadislerin hükümlerine bağlı biriydi. Ayet ve hadisleri kim naklederse nakletsin duyan herkesin uyması gerektiğini söylerdi.

*“Ümmet olsan gariplere uyar ol,
Ayet ve hadisi her kim derse, duyar ol.”²¹*

Hoca Ahmed Yesevî, oruç, namaz, zekât ve hac gibi ibadetlere çok değer verir, ibadetlerin hayatı bir bütün olarak kuşatması gerektiğine inanırdı. Zira insanoğlunun Allah’a ibadet etme amacıyla yaratıldığını ilgili ayeti kerimeye atıfta bulunarak dile getirir. Yesevî’nin bu fikirde olduğunu yani ibadetlerin hayatı tamamen kuşattığı kanaatini “*Divan-ı Hikmet*” adlı eserinde atmış kez “**namaz**” ibadetinden, otuz üç kez “**oruç**” ibadetinden, üç kez “**zekât**” ibadetinden bahsetmesi ile de tespit edebilmekteyiz. Ayrıca dokuz kıtadan oluşan 242. hikmetini sadece “**hac**” ibadetine ayırması bu hassasiyetini bir kez daha göstermektedir.

Ayrıca hikmetlerinde “**Kurban**”, “**İtikâf**”, “**Farz**”, “**Sünnet**”, “**Helal**”, “**Haram**” ve “**Şeriat**” gibi fıkıh ilminin birçok terimine de yer vermektedir. Yesevî’nin Divan’ında elli dört kez “**Şeriat**” lafzını kullanması, yirmi yedi kere de “**Şeriat-Tarikat**” birlikteliğine değinmesi, İslam dininin amel kısmını oluşturan fıkıh ilmine verdiği önemi ifade etmesi bakımından da kayda değer bir bilgidir.

Bu genel bilgiden sonra şimdi de Divân-ı Hikmet’te fıkıh ilmi konusu kapsamında yer alan hikmetlerinden örnekler sunalım.

Yesevî, İslam fıkıhına verdiği önemi hikmetlerine yansıtır. Tarikata girmek isteyenlerin önce fıkıh ilminin hükümlerini yani şeriatı öğrenmesi gerektiğini söyler. Yesevî, fıkıh ilmine bağlı olmayan tasavvuf ve tarikatın makbul olamayacağını birçok hikmetinde çok net bir şekilde vurgular. Hatta fıkıh ilminin hükümlerini gereği gibi uygulamayanların tarikata girmesini uygun görmez. Mürşidin sağlam bir elden icazet almış, yaşantısı şeriata bağlı biri olması gerektiğini de söyleyen Yesevî,

²⁰ 11. Hikmet.

²¹ 1. Hikmet.

şeriata bağlı icazetli mürşit bulunduğu anda eteğine yapışıp kendisine intisap edilmesini tavsiye eder.

*“Herkim eylese tarikatın davasını,
İlk adımı şeriata koymak gerek,
Şeriatın işlerini tamam eyleyip,
Ondan sonra bu davayı kılmak gerek.”*

*“Şeriatsız söz etmezler tarikatta,
Tarikatsız söz etmezler hakikatte,
İş bu yolların yeri bilinir şeriatta,
Hepsini şeriattan sormak gerek.”*

*“Ondan sonra bir er gerek iradeli,
Olmuş olsa bir erden icazetli,
Şeriatta doğru uygun kerameti,
Öyle erin eteğinden yapışmak gerek.”²²*

Yesevî, fıkıh ilmini öğrenen, şartlarını iyice kavrayanların tarikatın makamlarını bileceğini, tarikatta merhaleleri aşmanın da hakikate dalacağını söyler.

*“Şeriatın şartlarını bilen âşık,
Tarikatın makamını bilir dostlar,
Tarikat işlerini tamam eyleyip,
Hakikatin deryasına batar dostlar.”²³*

Hoca Ahmed Yesevî, insanın yaratılış gayesinin ayette de ifade edildiği gibi Allah’a ibadet olduğunu “Sizi, bizi Hak yarattı ibadet için”²⁴ hikmetiyle belirterek, namaz ve oruç ibadetine olan düşkünlüğüne değinir. Hatta 63 yaşından sonra yerin altında yaptırdığı ve kabir diye isimlendirdiği çilehanesindeki hayatında namaz ve oruç ibadetine verdiği önemi şu şekilde dile getirir.

*“Kabir içinde gece-gündüz ibadet eyledim,
Nafile namaz kılıp adet eyledim,*

²² 76. Hikmet.

²³ 77. Hikmet.

²⁴ 13. Hikmet.

*Her ne cefa gelse ona dayandım,
O sebepten Hak'tan korkup kabre girdim.”*

*“Gerçek dertlinin işidir söz ve icraat,
Gözyaşudur Hak karşısında niyaz armağanı,
Gece-gündüz dinmeden oruç, namaz,
O sebepten Hak'tan korkup kabre girdim.”²⁵*

Yesevî, namaz kılıp oruç tutarak Allah'a yalvaran, niyazda bulunanın muradına ereceği kanaatindedir.

*“Kul Hoca Ahmed Hak zikrini söyle daima,
Hak'tan korkup dinmeden ağla boyuna,
Namaz kılıp oruç tutup her sabah akşam,
Böyle yapıp muradıma erdim işte.”²⁶*

Yesevî, bu hikmetinde; “Ey iman edenler! Sabır ve namazla Allah'tan yardım dileyin”²⁷ ayetine de telmihte bulunmaktadır.

Namaz, oruç ve zekât gibi temel ibadetlerin, müminlerin cehennemden kurtuluşuna vesile olacağını bir hadise atıfta bulunarak şu şekilde ifade eder.

*“Oruç tutun, namaz kılın, zekât verin,
Cehennemden özünü azat eylemek için.”²⁸*

Yesevî, cemaatin terk edilmemesini, namazın cemaatle kılınması gerektiğini, cemaate gitmeyip namazı terk edenlerin şeytan ile birlikte haşr edileceğini şu hikmetiyle dile getirir.

*“Cemaate gitmeyip namazı terk eyleyenler,
Şeytan ile bir yerde, derk-i esfelde gördüm.”²⁹*

İbadette riyaı tehlikeli gören Yesevî, gösteriş amacıyla ibadet edenlerin son nefeslerinde imandan mahrum kalabileceği endişesine şu şekilde yer verir.

²⁵ 9. Hikmet.

²⁶ 12. Hikmet.

²⁷ Bakara 2/153.

²⁸ 46. Hikmet.

²⁹ 53. Hikmet.

*“Oruç tutup halka riya edenleri,
Namaz kılıp tespih ele alanları,
Şeyhim diye başka bina koyanları,
Son anda imanından ayrı eyledim.”³⁰*

Allah âşıkları da dâhil herkesin namaz oruç gibi ibadetlere muhtaç olduğunu, gözyaşı dökerek Hakk’a yalvarıp yakarmaları gerektiğine de şu hikmetiyle değinir.

*“Âşıkların ihtiyaçları oruç, namaz,
Mahşer günü gözyaşındır Hakk’a niyaz,
Arif âşık dert ve âlem çekti olmalı.”³¹*

Yesevî, abdestli olmaya özen gösterir. Zikrin önemini ele aldığı hikmetlerinde özellikle abdestli bulunmaya dikkat çeker, abdestsiz zikretmeyi hiçbir mümine yakıştıramaz.

*“Taharetsiz zikrini söyleyen iman etmez,
Öleceği vakitte hak Mustafa elini tutmaz,
Subhân Melikim günahım asla bağışlamaz,
Gelin yığulın zâkir kullar zikir söyleyelim.”*

*“Mümin olsan taharetsiz zikrini söyleme,
Kerametler söyleyip halka dinini satma,
Müslümanlık iddia edip kâfir gitme,
Gelin yığulın zâkir kullar zikir söyleyelim.”³²*

Yesevî vefat anında şeytan ve nefsin kışkacından kurtulmak için Yasin suresinin okunmasını şu hikmetiyle dile getirir.

*“Başımı verip belimi bağlayıp kılısam ihlas,
Nef-şeytan çengelinden kurtulsam,
Can verirken yardım etse Hızır-İlyas,
Gavslar gavsı “Yasin Hatmi” kılar mı ki.”³³*

³⁰ 54. Hikmet.

³¹ 59. Hikmet.

³² 60. Hikmet.

³³ 64. Hikmet.

Yesevî geceleri özel kullar gibi namaz kılıp kaim olmayı, gündüzleri de zinde insanlar gibi oruç tutmayı öğütler.

*“Has kullar gibi geceleri kaim olsam,
Mertler gibi gündüzleri oruç tutsam,
Geceleri dinlenmeden “Rabbim” desem,
Nasıl ilaç edeceğimi bilmem dostlar.”³⁴*

Yesevî, gerçek ilim sahibinin namaz kılmak ve Kur’an okumak gibi ibadetlere devam etmesini, Allah’tan çekinip gözyaşı dökerek ahiret endişesi taşımasını öğütler. Zira ilim sahibine amel daha çok yakışır.

*“Âlim odur namaz kılıp ibadet etse,
Hak’tan korkup ahiretin tasasını çekse,
Kur’an okuyup Hak’tan korkup ağlayıp inlese,
Can ve gönülde hayy zikrini deyin dostlar.”³⁵*

Yesevî, âlimlerin sözleriyle amel edilmesini, ölüm gelene kadar da buna devam edilmesini ifade ederek, İslam’ın ahkâmına uymayanların ahirette Allah’ın cemaliyle şereflemeyeceğini belirtir.

*Kul Hoca Ahmed âlimlerin hizmetini eyle,
Âlimler sözünü işitip amel eyle,
Amel eyleyip Hak yolunda canını ver,
Amelsizler cemal görmez dostlarım ey!”³⁶*

Yesevî, fıkıhın ahkâmına önem verilmesi gerektiğini, aksi takdirde oruç, namaz gibi ibadetlerinde gevşeklik gösterip kazaya bırakan, Hz. Peygamber (s.a.s)’in sünnetini gözetmeyen fasık ve facirlerin günden güne günahlarının artacağını bildirir.

*“Fasık, facir günaha girip yeri basmaz,
Oruç, namaz kaza eyleyip misvak asmaz,
Resulullah sünnetlerini göze ilâştirmez,
Günahları günden güne artar dostlar.”³⁷*

³⁴ 68. Hikmet.

³⁵ 79. Hikmet.

³⁶ 83. Hikmet.

³⁷ 86. Hikmet.

Yesevî, fıkıh ilminin hükümlerinin doğru bir şekilde öğrenilmesini, ilim sahibi müftülerin yanlış ve haksız fetva vermemesini, haramdan uzak durup rüşvet almaması gerektiğini hikmetlerinde vurgular. Bilerek yanlış fetva verenlerin sorumlu olacağını ve ahiret azabına uğrayacağını da belirtir.

*“Molla, müftü olanlar, yanlış fetva verenler,
Akı kara eyleyenler o cehenneme girmişler.”*

*“Kadı, imam olanlar, haksız dava eyleyenler,
O eşek gibi olarak yük altında kalmışlar.”*

*“Haram yiyen hâkimler, rüşvet alıp yiyenler,
Kendi parmağını dişleyip korkup durup kalmışlar.”³⁸*

Yesevî bu hikmetinde haksız hüküm veren hâkimleri, şu ayette belirtilen kişilere benzetmektedir. *“Kendilerine Tevrat yükletilip de sonra onları taşımayanların durumu, kitaplar taşıyan eşeğin durumu gibidir. Allah’ın ayetlerini yalanlayanların durumu ne kötüdür. Allah zalim toplumu doğru yola iletmez.”³⁹*

Yesevî, İslam’ın hükümlerine riayet edenlerin cenneti kazanmada mesafe alacaklarını, namazına titizlik gösterenlerin de cenneti ümit edebileceğini, namaz kılanın imanını yeniden tazelediğini ifade ederek amelin gereğine vurgu yapar. Ayrıca namazın değerini takdir edemeyen cahil kişilerin namaza çağrıldıklarında namazdan uzak durmalarını ise tenkit eder. İslam’ın hükümlerine tabi olmak, gereği gibi amel ve ibadetlerde bulunmak, Hakk’a yakın olmak demektir.

*“Şeriatta mürşit olan garip kullar,
Şeriattan onlar menzül alır olmalı,
Namazına titiz olan mümin kullar,
Cennet evini ümit edip durur olmalı.”*

*“Cahil kimse namazın kadrini nereden bilir,
Her namazda iman baştan tazelenir,*

³⁸ 99. Hikmet.

³⁹ Cuma 62/5.

*'Es-salât' dese gafil başını çevirip uyur,
Gafillikten ömrünü yele satar olmalı."*

*"Kul Hoca Ahmed, kulum desen ibadet eyle,
Kıyametin geleceğini yakın bil,
Hakk'a yakın olayım desen ibadet eyle,
İbadet eyleyen Hakk'a yakın olur olmalı."⁴⁰*

Yesevî, fıkıh ilminin hükümlerini öğrenmeden tarikata girilmemesi gerektiğini, aksi takdirde imanı kaybetme tehlikesi ile karşılaşılacağını şu hikmetinde bildirir.

*"Tarikata şeriatsız girenlerin,
Şeytan gelip imanını alır imiş,
İş bu yolu pirsiz iddia eyleyenleri,
Şaşkın olup ara yolda kalır imiş."⁴¹*

Yesevî, mahşer yerinde insanın ilk olarak abdest ve namaz konularından daha sonra da helal ve haramlardan sorgulanacağına dikkat çekmekte, namaz ve oruç ibadetlerinin sahibi için korunak olacağını belirtmekte, İslam'ın namaz, oruç, helal ve haram hükümlerine riayet edilmesinin ahiret hayatı için ne denli önemli olduğuna vurgu yapmaktadır.

*"Önce hesap eyleyince tabaretten,
İkinci hesap eyler namazından,
Üçüncü hesap eyler helal-haramından,
'Ben ben' diyen şaşkın olup kalır imiş."*

*"O vakitte çağrı gelince 'Vemtâzül yevm',
O günde korunak olunca namaz-oruç,
Aklın ve şuurun gidip orada kalmayınca idrak,
Dil suskun olup konuşmadan kalır imiş."⁴²*

Yesevî, bu hikmetinde ahiret hayatının mahşer safhasında iyilerle kötülerin birbirinden ayrıldığını ifade eden Yasin suresinin 59. ayetine⁴³ de atıfta bulunmaktadır.

⁴⁰ 104. Hikmet.

⁴¹ 109. Hikmet.

⁴² 112. Hikmet.

⁴³ "Ey günahkârlar! Bugün siz bir tarafa ayrılın." Yasin 36/59.

Yesevî, oruç ve namaz gibi ibadetlere devam edip günahlarına tövbe edenlerin, seher vakitlerinde uyanıp Allah'ı ananların ve âlimlerin hizmetinde bulunanların ahirette Cemalullah'ı görme şerefine nail olacağını da ifade eder.

*“Oruç tutup namaz kılıp tövbe eyleyen,
Seherlerde kalkıp Allah diye kulluk eyleyen,
Şeyblerin hizmetini tamam eyleyen,
Öyle kullar Hak cemalini görür imiş.”⁴⁴*

Yesevî, gam ve keder duymadan, dinin ahkâmını önemsemeden, sadece tespihini eline alıp yürüyen tarikat ehli sofilerin, asla gerçekten İslam'ın emir ve yasaklarına tabi bir Müslüman olamayacağına hikmetlerinde yer verir.

*“Ey sufi! Gamsız yürürsün tespih tanesi alıp,
Dünyaya mağrur olup din işini arkaya atıp,
Kork şimdi kork şimdi Allah'a yalvarıp,
Süfi-nakş oldun veli, asla Müslüman olmadın.”⁴⁵*

Yesevî, İslam'ın ruhuna aykırı olarak iman ve ibadet konularında sonradan ilave edilen bidatlerden sakınılması gerektiği üzerinde durur. Hatta tasavvuf ehli olduğu iddiasında bulunan fakat bidatlerden sakınmayan sofileri tenkit eder, onlara namaz ve orucun dahi fayda vermeyeceğini savunur.

*“Allah dese eylese gizli sayısız bidati,
Öyle sofiler oruç, namaz kılmasa iyidir.”⁴⁶*

Yesevî, hakikate erişmek isteyenlerin öncelikle İslam'ın zahir hükümlerine riayet etmek suretiyle şeriatın kisvesini yani elbisesini giymesini, ardından da tarikatın öğretileriyle yol almasını savunur.

*“Şeriatın kisvesini giymeyince,
Tarikatın Burak'ına binmeyince,*

⁴⁴ 113. Hikmet.

⁴⁵ 119. Hikmet.

⁴⁶ 121. Hikmet.

*Cezbe ve coşku âlemine gitmeyince,
Hakikatin meydanına girse olmaz.*⁴⁷

Yesevî, fıkıh ilminin hükümlerine uyulmadıkça, şeriatın ahkâmına göre hayat düzenlenmedikçe tarikata girilmemesi gerektiği üzerine sıkça vurgu yapar.

*“Şeriatın işlerini tamam eylemeyince,
Tarikatın meydanına girse olmaz.”*⁴⁸

*“Şeriatın meydanına özünü koymadan,
Tarikatın bahçesinde dolaşmadan,
Hakikatin deryasından cevher almadan,
Marifet adabını bilse olmaz.”*⁴⁹

*“Şeriatsız tarikata geçmek olmaz,
Hakikatsız marifete yetmek olmaz,
Pirsiz asla şevk şarabını tatmak olmaz,
Tatsa olmaz, Pir hizmetini kılmadıkça.”*⁵⁰

Yesevî mürişidin ilim sahibi olması gerektiğini, şeyhliğin öyle basit bir görev olmadığını örnekleme suretiyle açıklar. Yesevî’ye göre bele kuşak bağlamak ve başa sarık vurmakla şeyh olunamayacağı gibi, gösteriş amaçlı nafil oruçlarla da insanlara şeyhlik satılamaz.

Yesevî, ilim sahibi olmayan ahir zaman şeyhlerini, önünü göremeyen âmâyâ, ilimsiz insanları irşada kalkışanları da atacak oku olmadığı halde yayını çeken kişilere benzetir. Yesevî, ilim sahibi olmadan şeyhlik iddiasında bulunan ahir zaman şeyhlerinin insanları Arasat’ta bırakıp Hakk’a ulaştıramayacağını da bildirir.

*“Nafil oruç tutar, halklara şeyhlik satar,
İlmi yok âmâdan beter, ahir zaman şeyhleri,
Beline kuşak bağlar, özünü adam sanır,
Arasat’ta bırakır ahir zaman şeyhleri.”*

⁴⁷ 122. Hikmet.

⁴⁸ 124. Hikmet.

⁴⁹ 125. Hikmet.

⁵⁰ 128. Hikmet.

*“Başına sarık vurur, ilmi yok neye yarar,
Oku yok yayını çeker, ahir zaman şeyhleri,
Alayından al eyler, muameleyi mal eyler,
Sahipsiz ömrünü yel eyler ahir zaman şeyhleri.”*

*“Şeyhlik uludur, Hazret’e ulaştırın ıştır,
Aş vermez bağı taşıtır, ahir zaman şeyhleri,
Kul Hoca Ahmed neredesin, Hak yolunda ne yaparsın,
İlmin yok ne haldesin ahir zaman şeyhleri.”⁵¹*

Yesevî, bir başka hikmetinde ahir zaman şeyhlerinden bahsederken onların ilim öğrenmeyen, amel etmeyen, İslam’ın iman ve amelinin manasını dahi anlamayan ahirette kara yüzlü kişiler olacağını belirterek ilim ve amelin dindeki önemine vurgu yapar.

*“Ahir zaman şeyhlerinden söz edeyim,
İman-İslam bilmeden şeyhlik kılar imiş,
İlim öğrenmez, amel etmez, mana anlamaz,
Ahirette kara yüzlü olur imiş.”⁵²*

Yesevî, haram ve mekruh yolla elde edilen mala güvenilmeyeceğini, ahirette sıkıntıya sebep olacağını belirtir.

*“Haram-mekruh yığılmış mala inanmayın,
Mallarını “karış” adlı yılan eyler.”⁵³*

Yesevî, nefsini gözettiğini söyleyerek sınırsız yiyip içtiği halde hiç çekinmeden oruç tutmayıp zekâtını vermeyenlerin yaratıcının kıymetini bilemeyeceğini de ifade eder.

*“Çok kişiler iddia eder nefsini gözetip,
Yiyip-içip hayvan gibi geceleri yatıp,
Oruç tutmaz, zekât vermez hem utanıp,
Hak Teâlâ’nın değerini ne zaman bilir?”⁵⁴*

⁵¹ 129. Hikmet.

⁵² 147. Hikmet.

⁵³ 133. Hikmet.

⁵⁴ 136. Hikmet.

Namaz, oruç ve tövbe edenlerin arınıp bağışlanacağını söyleyen Yesevî, bu kişilerin iyi insanlarla beraber olacağını belirtir.

*“Namaz, oruç, tövbe üzere varanlara,
Hak yoluna girip adım atanlara,
Bu tövbe ile oraya varanlara,
Bağışlanmış kullar ile sohbeti var.”⁵⁵*

Hz. Peygamber (s.a.s)’e bağlı olmayı, onun sözlerini içtenlikle öğrenip uygulamayı tavsiye eden Yesevî, Müslümanların geceleri namaz kılıp gündüzleri oruç tutarak arınacaklarını bildirir. Hz. Peygamber (s.a.s)’e gece-gündüz salât-selam edip onun sünnetlerine sıkıca sarılan ve böylece arınan gerçek ümmetin belirtilerinden biri de, İslam’ın emir ve yasaklarına karşı duyduğu hassasiyet sebebiyle yüzünün saman gibi sarı olmasıdır.

*“Ümmet olsan, Mustafa’ya bağlı ol,
Dediklerini can ve gönülde sen de eyle,
Gece namazda, gündüzleri oruçlu ol,
Gerçek ümmetin rengi tıpkı samandır.”*

*“Sünnetlerini sıkı tutup ümmet ol,
Gece-gündüz salât-selam söyleyip yakın ol,
Nefsi tepip mihnet yetse, rahat ol,
Öyle âşık iki gözü giryândır.”⁵⁶*

Yesevî, cennet ve cehennemini konuşurken gönlünde ayet ve hadisler bulunan ilim sahibi kulların, cennetin övünç vesilesi olduğuna yer verir. Fıkıh ilminin en temel konularından biri olan namaz ibadetini terk edenlerin ise cehennemde boyunlarında yılan ve çıyanlar olduğu halde azap göreceğini hatırlatır.

*“Cennet der; ben üstün, âlim kullar bende var,
Âlimlerin gönlünde ayet, hadis, Kur’an var.”*

*“Cehennem der; ben üstün, namazsızlar bende var,
Namazsızlar boynunda yılan ile çıyan var.”⁵⁷*

⁵⁵ 141. Hikmet.

⁵⁶ 142. Hikmet.

⁵⁷ 143. Hikmet.

Yesevî, hikmetlerinde özellikle namaz ibadetine ayrı bir önem verir, namaz kılmakla, riyazette bulunmakla belinin bükülüp gitmesini arzu eder.

*“Kötü sözden bu dilimi şimdi tutsam,
Eğri yola girenleri vurup söksem,
Namaz kılıp riyazette belim büksem,
Belim bükmeden ölüp gitsem, neyerim ben işte?”⁵⁸*

Yesevî, müminin namazının miraca yücelten ve Hakk'ı görmesine vesile kılan bir ibadet olması gerektiğine işaret ederek sahte sofi ve sahte âşıkları yerer.

*“Arş üstünde namaz kılıp dizim büktüm,
Niyazımı deyip, Hakk'a bakıp yaşım döktüm,
Sahte âşık, sahte sofi gördüm, yerdim,
Maşukuma bin bir sual kıldım ben işte.”⁵⁹*

Yesevî, züht sahibini Allah rızası için itaat eden, sabah tan yeri ağarana kadar namaz kılıp kıyam eden, gece namaza gündüz de oruca devam eden biri olarak tanımlar.

*“Zahit der: ‘Rızan için taat kıldık,
Tan atana dek namaz kılıp kıyam durduk,
Gece namaz gündüzleri oruçlu olduk...’
Ağlayıp yürü, gözyaşının riyası yok.”⁶⁰*

Yesevî tarikata girmek isteyeninin şeriata bağlı olması gerektiğini tekrar eder.

*“Şeriattan tarikata kadem koyan,
Dünya işini terk eyleyerek Hakk'ı seven.”⁶¹*

Yesevî, tasavvufun ilimsiz olamayacağını, ilim sahibi olmayanın da şeyh olamayacağını, şeyh olmanın kolay olmadığını, tarikat için mutlaka şariat yolunda kalınması gerektiğini dile getirir.

*“İlimsiz adem şeyhlik kılsa, revaç bulmaz,
Nazik yoldur, ilimsiz asla bile olmaz,*

⁵⁸ 150. Hikmet.

⁵⁹ 151. Hikmet.

⁶⁰ 157. Hikmet.

⁶¹ 165. Hikmet.

*Ey dostlarım, şeyh olmak kolay değil,
Rehber diye şer'i yolda yürün, dostlar.*⁶²

Kadın-erkek herkes için ilmin farz olduğunu ilgili hadisle ifade eden Yesevî, asa olmadan karanlıkta yürüme olamayacağı gibi ilim olmadan da şeyhlik davası güdülemeyeceğini belirtir.

*‘Erkek ve kadına, oğul-kıza ilim farz dedi,
‘Talebu’l-ilmî farîzatun’ deyip Rasul söyledi.’*

*‘İlimsiz şeyhlik davasını kılmak olmaz,
Asa olmadan karanlıkta yürümek olmaz.’*⁶³

Yesevî, ilim ve âlimi pek çok hikmetinde övdüğü, önemine değindiği gibi 171. hikmetinde konuya ayrıntılı olarak yer vermekte, âlime değer verilme sebeplerini de şöylece sıralamaktadır.

1. Kur’an-ı Kerim âlimi övmektedir.
2. Âlimler pek çok meseleyi çözüme kavuşturur.
3. Âlim doğruyu-yanlış, bildiği gibi beyan eder.
4. Âlim helal ile haram arasındaki farkı da gösterir.
5. Cahiller âlim sözünü dinlemez, kıymetini bilmezlerse de bir bütün olarak insanlık âlimlerden çok faydalanır.
6. Âlimler dünyada da güzel isim bırakır, hayırla anılırlar.
7. Allah, âlim ile avamı bir tutmaz, bir âlimi yüz bin avama yeğler.
8. Âlimler olmazsa avam ne yapacağını bilemez.
9. Âlim ile din ve dünya imar edilir.
10. Âlimin ibadeti makbul olup Allah’a vuslatı sağlar.
11. Âlim, avam olan tendeki can gibidir. Âlimler avama can katar.
12. İnsan ve cinden olan âlimler melek konumunda iken, cahil ise iblis gibidir.
13. Âlimleri hor görmek, aşağılamak asla uygun değildir.
14. Âlimi ancak inkârcılar ve münafıklar hor görür.
15. Âlimi sevenin yüzü nurlu ve parlak olur.

⁶² 169. Hikmet.

⁶³ 169. Hikmet.

16. Âlimleri bilmek, onların tavsiyelerine uymak, onlara hürmet ve saygıda bulunmak cennete erişme yollarındandır.

“Âlimi tut izzet, eyle ikram,
Âlimi Kur'an içre över, dostlar,
Âlimler açar cümle müşkülâtı,
Cabiller ceblini kim döker, dostlar.”

“Doğru yanlışı beyanını âlim bilir,
Helal-haram farkını avam nereden bilir?!
Âlimlerden avamiler çok fayda olur,
Bu dünyada iyi adını edinir dostlar.”

“Cabil avam âlim sözünü hiç dinlemez,
Değme cabil özünü hiç anlamaz,
Âlimi Allah avama denk eylemez,
Her Âlim yüz bin avama yeter, dostlar.”

“Din ve dünya âlim ile olur hâsıl,
İbadet kılrsa kabul, Hakk'a vasıl,
İtikat kıl, gerek olsa temiz nesil,
Gerçek âşık bir söze baş eğer, dostlar.”

“Avam tendir âlimdir tende can gibi,
Şah Hüseyin olsa âlim gerek hem gibi,
İns ve cinde âlim melek, cabil iblis gibi,
Tutmayın karışık, zinhar inkâr, dostlar.”

“Âlimleri hor görmek değildir reva,
Hor görmez o hem yine yer-gök, heva,
Nice ki fakir, miskin o bi-neva,
Âlimi hor görmeyin asla, dostlar.”

“Âlimi hor görse o küfür ve nifak,
Nass hadis var ins ve cin ittifak ile,
Âlimi seven mümin yüzü apak,
Sorgusu yok günahından inkâr, dostlar.”

“Hoca Ahmed'e ilham verdi söylesin diye,
Her âlimin değerini bilsin diye,

*Her kim bilse, bunu amel kılsın diye,
Âlim izzetin kılan cennet girer, dostlar.”⁶⁴*

Yesevî, Hz. Peygamber (s.a.s)’in yardımıyla hikmetlerini söylediğini, hikmetlerinin de ayet ve hadis açıklamaları olduğunu, bu sebeple tabi olunması gerektiğini bir kez daha şöylece vurgular.

*“Hak Rasul”ün inayeti oldu bana,
Ayet-hadis sözünü beyan kıldım sana,
Tabi olup söylediklerini eyle ona,
Tabi olup didar görün, dostlarım ey!”⁶⁵*

Yesevî’ye göre namaz mescitte zahitler gibi huzur ve huşu içinde kılınmalı, sadıklar gibi de asla yalan söz söylenmemeli ki, arifler misali Hakk’a vasıl olunsun.

*“Mescide girip namaz kılsam zahitler gibi,
Aşk ateşine tutuşup yanan âşıklar gibi,
Yalan sözü dile almadan sadıklar gibi,
Arifler gibi Hakk’a vasıl olur mu ki?”⁶⁶*

Yesevî, duaların kabul edilmesi ve ihtiyaçların giderilmesinde Allah’ın çok anılması, ömrün Allah’ı hesaba katarak geçirilmesi, oruç-namaz gibi ibadetlere sabah akşam devam edilmesini tavsiye eder.

*“Ya Rabbenâ! Yâdın ile olsam daim,
Bütün ömrüm zikrin ile olsa tamam,
Oruç tutup namaz kılıp her sabah-akşam,
Talep kılsam hacet reva olur mu ki?”⁶⁷*

Yesevî, Cenabı Hakk’ın rızasını kazanmak isteyenlerin farz ve sünnetleri gözetmesi gereğine değinir.

*“Atmış üçtür Peygamberin yaşını bilsen,
Farz ve sünnet buyruğunu eda kılsan,*

⁶⁴ 171. Hikmet.

⁶⁵ 174. Hikmet.

⁶⁶ 181. Hikmet.

⁶⁷ 181. Hikmet.

*Kaza yetse, ahirete sefer kılsan,
Şimdi arayıp yâ Rab, seni bulur muyum?*⁶⁸

Öşür ve zekât kavramları üzerinde duran Yesevî, mal uğruna, dünya için dinin heba edilmemesini öğütler.

*“Âlemler fabri güvercine secdelen demiş,
Muhammed’in hazretinden bol dilemiş,
Öşür ve zekât ver dese iyi görmemiş,
Dünya için dinini yele satmadı mı?”*⁶⁹

Yesevî, şeyhlere seslenerek tasavvuf ve tarikata girmek isteyenlere bunun adap ve yolunu göstermelerini, şeriatın hükümlerini açıklamalarını tavsiye ederek tarikata rehbersiz girilemeyeceğini ifade eder.

*“Ey şeyh ey! Taliplere yolu göster,
Şeriatın beyanını kılmaz mısın?
Tarikatta kılavuzsuz yola girse,
Hakikatin yollarını söylemez misin?”*⁷⁰

Yesevî, hayatını kibir ve gurur ile geçirip haram ve mekruhlardan sakınmayan kişilerin cehennem azabı çekeceğini ifade eder.

*“Yürüdün daim şad ve sevinçli, sürur ile,
Mağrur oldun kibir ve heves, gurur ile,
Yedin şüpheli-haramları mekrub ile,
Cehennem içre cezasını çekmez misin?”*⁷¹

Yesevî, haramdan ve şüpheli şeylerden sakınılmayanların hesaba çekileceğine; yaratılış gayesini bilmeyen, nasihat almayan, beş vakit namazına devam etmeyenlerin ahirette yüzü kararmış bir halde perişan ve rezil olacağını, namazına devam edenlerin ise mükâfatını göreceğini belirtir.

*“Benim, kulum diyenler, yeryüzüne gelenler,
Haram, şüpheli yiyenler, bir-bir cevap veresi.”*

⁶⁸ 184. Hikmet.

⁶⁹ 191. Hikmet.

⁷⁰ 193. Hikmet.

⁷¹ 194. Hikmet.

*“Burada özünü bilmeyen, nasihati almayan,
Beş vakit namaz kılmayan, orada rüsva olası.”*

*“Eğer akıllı olsanız, nasihati alsanız,
Beş vakit namaz kılsanız, orada fayda olası.”*

*“Taat eyle kış ve yaz, kul hoca Ahmed, için için yan,
Yüzü kara namazsız, orada rezil olası.”⁷²*

Müslüman olduğunu iddia edenin haram ve şüpheli şeylerden sakınması gerektiğini söyleyen Yesevî, haram yiyip de “yemedim” demek ise ahir zaman göstergesi olduğunu belirtir.

*“Müslümanız diyenler, haram-şüpheli yiyenler,
Yemem diye hem inkâr eder, ahir zaman belgisi.”⁷³*

Yesevî’ye göre oruç tutup namaz kılarak mümin olduğunu söyleyenler şayet toplumda bozgunculuk yaparlarsa münafıklığını belgelemiş olurlar.

*“Müminim diye söylerler, oruç-namaz kılarlar,
Fesat işler yaparlar, münafıklar belgisi.”⁷⁴*

Yesevî’ye göre âlimlerin haramlardan, hâkimlerin haksızlık ve zulümden, şeyhlerin de cehaletten kaçınması gerekir.

*“Âlimler haram yerler, âlimlerden din gider,
Zâlimler güçlü olur, mü’minleri vurgusu.”*

*“Hâkimler zâlim olur, mü’minler malın alır,
Ölüp malları kalır, orada Allah’ım sorgusu.”*

*“Şeriatı bilmezler, tarikatı okumazlar,
Hakikate yetmezler, şeyhlik dava kılıgı.”⁷⁵*

Yesevî, 242. hikmetinde ele aldığı hac ibadetine değinmekte, haccın önemine, arınmanın vesilesi olduğuna işaret etmektedir. Kâbe’den son-

⁷² 200. Hikmet.

⁷³ 232. Hikmet.

⁷⁴ 232. Hikmet.

⁷⁵ 232. Hikmet.

ra Medine’de Hz. Peygamber (s.a.s)’i ziyaret edip ecelinin Resulullah’ın yanında iken gelmesini isteyen Yesevî, onun ayakucuna defnedilmeyi arzu eder.

*“Yâ İlâhi! Niyet kılıp Kâbe’ye varsam,
Himmat ile belim bağlayıp dinmeyip yürüsem,
Mübarek evi eğer görsem,
Başım koyup, yüzlerimi sürsem derim.”*

*“Kul Hoca Ahmed söyler, hep Kâbe’ye varsam,
Nice yıllar Medine’ye varıp dursam,
Ömrüm dolup, kazam yetip, eğer ölsem,
Rasûlullah ayağında yatsam derim.”⁷⁶*

İtikâfin önemine değinen Yesevî, samimiyetle yapılp nefsin isteklerine gem vuran itikâfin nice güzelliklere vesile olacağını ifade eder.

*“İtikâfta samimi durup nefsi vurup,
Can ve gönlü bir denk kılıp cemal görün.”⁷⁷*

Yesevî, malın dünyada kalacağını, haram yolla elde edilen malın asla fayda vermeyeceğini, kabirde de kişinin maldan ayrı yalnız kalacağını şu hikmetiyle ifade eder.

*“Ölüp varsan, kabre malın ele girmez,
Mal acısını görürsün, şüphe değil,
Aş versen, haram olsa, fayda olmaz,
Kabirde yalnız yatmaz mısın ey zâlim?”⁷⁸*

Yesevî, zikir meclislerini asla karma yapmamıştır. Kadınlarla birlikte karma yapılan zikir meclislerini ancak sahte şeyhlerin oluşturacağını belirtmiştir. Yesevî, sahte şeyhlerin kadınları meclisine getirip karşısına oturttuğunu, dertlerini giderme adına onlara dokunduklarını tenkit etmektedir.

*“O meclisde “Hayy-Hû” kılır şöbret için,
Şairleri şiir okurlar ziyinet için,
Kız ve gençler yığılırlar sobbet için,
Avâz işitip, her taraftan gelirler ha.”*

⁷⁶ 242. Hikmet.

⁷⁷ 249. Hikmet.

⁷⁸ 251. Hikmet.

*“Meclisine kadınları getirirler,
Halka kurup, karşısında otururlar,
Derdin var diye o kadına dokunurlar,
İşte bu benzeri bâtil işleri yaparlar ha.”⁷⁹*

Yesevî hikmetlerinde Hz. Peygamber (s.a.s)’e salât ve selam getirilmesini her fırsatta dile getirir.

*“Ey yârânlar, Mustafa’yı çok yâd edin,
Adı çıksa, salât söyleyip, feryat edin,
Cehennemden özünüzü azâd edin,
Mevlâm sever er kulunun ağlayışını.”⁸⁰*

Yesevî’nin “Divân-ı Hikmet” adlı eserinin sonunda “**Münacat**” kısmı yer alır. Münacatın ilk beyitlerinde Allah’tan affi için niyazda bulunan Yesevî, hikmetlerinin Kitap ve Sünnetin anlamını içermesi bakımından kalıcı olduğunu, sürekli okuyanlara Allah nasip ederse ahirette şefaathçi olacağını ifade eder. Yesevî, hikmetlerinin dertlilere derman, dünyada destan, âşıklara muhabbet, talibe gıda olduğunu söyleyerek kıymetini de sarrafların anlayacağını belirtir. Yesevî, münacatında ayrıca Allah’tan affedilmesini, cehennem azabından kurtulup cennete dâhil edilmesini diledikten sonra genel olarak fikhî hükümlerle ilgili şu hususlara değinir.

1. Hikmetler hadis hazinesidir, ondan nasibi olanlar istifade eder.
2. Hikmetler iyice tahlil edilince Kur’an’ın anlamından çıkarılmış Cenabı Hakk’ın fermanı konumunda olduğu görülür.
3. Cahiller hikmetleri kavrayamazlar, hikmetleri anlamak için ilim sahibi olmak gerekir.
4. İlim sahibi olmadan, iyiyi kötüden ayıramadan şeyh olunmaz.
5. İlimsiz şeyhlik iddiasında bulunanlardan fıkıh âlimleri onların adına utanır.
6. Hikmetleri can u gönülden dinleyip tatbik edenlerin iman üzere göçmeleri umulur.

⁷⁹ 220. Hikmet.

⁸⁰ 252. Hikmet.

SONUÇ

Türklerin miladi XII. asırdan sonra müslümanlaşma sürecini hızlandıran unsurlardan biri de Hoca Ahmed Yesevî'nin İslam'ı tebliğde örnek alınacak nitelikteki çalışmalarıdır. Yesevî, Hanefî fakihî büyük bir din âlimi ve Yesevî tarikatının kurucusu mürşid-i kâmil biridir. Hikmetleriyle Türkistan coğrafyası üzerinde etkili olmuş, tesiri Anadolu'ya buradan da Balkanlar ve Avrupa'ya ulaşmıştır.

Yesevî'nin "*Divan-ı Hikmet*" adlı eserinin kaynağı -kendisinin de birkaç kez ifade ettiği gibi- Kitap ve Sünnettir. Hikmetlerini ayet ve hadislerin anlamlarından oluşturmuştur. Bu yaklaşım Yesevî'nin İslam'ın ahkâmına yani fikhın hükümlerine ileri derece önem verdiğini göstermektedir.

Yesevî'nin hikmetleri söylemedeki asıl amacının Arapça olan Kur'an ve Sünnetin hükümlerini Türkistan bölgesinde yaşayan göçebe halklara öğretmek olduğu anlaşılmaktadır. Bu amaca ulaşmak için de hükümlerini ayrıntılı bir şekilde ele almak yerine, sadece daha önemli olanlar üzerinde yoğunlaşmaktadır. İslam'ı bölge insanına, bölgede yaygın olan dil ile yani Çağatay Türkçesiyle öğretmiştir.

Yesevî, incelediğimiz eserde atmış kez "**namaz**" ibadetinden, otuz üç kez "**oruç**" ibadetinden, üç kez "**zekât**" ibadetinden bahsetmek suretiyle ibadetlere verdiği önemi ortaya koymaktadır. Ayrıca dokuz kıtadan oluşan 242. Hikmetinde, sadece "**hac**" ibadetini ele alması da konuya verdiği önemi göstermektedir. Bununla birlikte hikmetlerinde "**Kurban**", "**İtikâf**", "**Farz**", "**Sünnet**", "**Helal**", "**Haram**" ve "**Şeriat**" gibi fıkıh ilminin birçok terimine de yer vermektedir. Yesevî'nin hikmetlerinde kırk altı kez "**Şeriat**" lafzını kullanması, yirmi yedi kere de "**Şeriat, Tarikat**" birlikteliğine değinmesi, İslam dininin amel kısmını oluşturan fıkıh ilmine verdiği önemi ifade etmesi bakımından da kayda değerdir.

Yusuf Hemedanî gibi devrin önemli âlimlerinden ders alan Yesevî, tasavvufu ilim ile harmanlar. Fıkıh ilmi olmadan tasavvuf ve tarikat hükümlerine tabi olunamayacağını belirten Yesevî, "*Divan-ı Hikmet*"inde İslam'ın ahkâmı olmadan, fikhın hükümlerine riayet edilmeden tasav-

vuf ve tarikat iddiasında bulunmanın boş ve geçersiz olacağını ısrarla vurgular.

Yesevî, fıkıh ilmine bağlı olmayan tasavvuf ve tarikatın makbul olmayacağını birçok hikmetinde çok net ifade eder. Hatta fıkıh ilminin hükümlerini gerektiği gibi uygulamayanların tarikata girmesini uygun görmez. Yesevî, müşşidin sağlam bir elden icazet almış, yaşantısı şeriata bağlı biri olması gerektiğini de belirtir.

Şeriat, tarikat, hakikat ve marifet makamlarının birbirlerini tamamlayan unsurlar olduğunu ifade eden Yesevî, bu dört kapıdan ve her kapının onar makamından geçilerek Allah'a vasıl olacağını belirtir. Tasavvufun takke ve tespihten oluşmadığını, tasavvuf eğitimini hedefleyip tarikata girmek isteyenlerin namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadetlerin ahkâmını bilmesi gerektiğini birçok hikmetinde dile getirir. Yesevî, fıkıh ilmini öğrenip iyice kavrayanların tarikatın makamlarını bileceğini, tarikatta merhaleleri aşmanın da hakikate ereceğini ifade eder.

Yesevî, hikmetlerinde İslam'ın şartları ve farzlarını eksiksiz yerine getirmeyi sistemli bir şekilde ele alır. Gerçek âlimi, namaz kılıp ibadet eden, Allah'tan korkup ahiret tasası çeken, Kur'an okuyan, ağlayıp inleyen, içtenlikle Allah'ı zikreden, seherde kalkıp gözyaşı döken, Hak yolunda tutuşan biri olarak tanımlar.

Yesevî, mahşer yerinde insanın ilk olarak abdest ve namaz konularından daha sonra da helal ve haramlardan sorgulanacağına dikkat çekmekte, namaz ve oruç ibadetlerinin sahibi için korunak olacağını belirtmekte, İslam'ın namaz, oruç, helal ve haram hükümlerine riayet edilmesinin ahiret hayatı için önemli olduğuna vurgu yapmaktadır.

Yesevî, cehaleti en büyük düşman olarak görür bütün sıkıntıların çıkış noktasını cahillik olarak kabul ederek cahille birlikteliği de cehennem azabı olarak algılar.

Yesevî'nin hikmetleri, insanın iç dünyasının genişlemesine yardım ettiği gibi, İslam'ın hükümlerinin öğrenilmesine vesile olan birer "teblig" niteliğinde olup insanlığın ahlak bakımından yükselmesine yardımcı olacak düzeyde bir eserdir.

DÎVÂN-I HİKMET BAĞLAMINDA HOCA AHMED YESEVÎ'NİN AHLÂK ANLAYIŞI ÜZERİNE TEOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME

FETHİ KERİM KAZANÇ*

ÖZ

Hoca Ahmed Yesevî, Türk-İslâm düşüncesinde büyük bir mütefekkir ve İslâm ahlâkçısıdır. Hikmetlerini Türkçe ifade ve tennüm eden Ahmed Yesevî, yaşadığı toplumdan ve ortamdan kendisini ayrı görmeyen çok kültürlü ve münevver bir kişidir. Hikmetleri, özlü sözleri, ikazları, nasihatleri ve irşatlarıyla önde gelen büyük bir ahlâk ve değerler eğitimcisidir. Ahlâkî değerlerin Türkler arasında benimsenmesi, yayılması ve kökleşmesini sağlamıştır. Hikmetlerinde insan ve toplumu ilgilendiren hemen hemen ahlâkla ilgili birçok kavram ve düşünceye yer vermiştir. Bu ahlâk anlayışı, gücünü sağlam itikâdî temellere, yani Kur'an ve Hadislere dayalı olarak geliştirilmiş olmasından almaktadır. Yesevî, ahlâk anlayışında teorik ve pratik ahlâkın bütünlüğünü sağlamaya ve böylelikle ahlâkî değerlerin davranışlara aktarımına büyük bir ehemmiyet vermiştir. Yesevî, ahlâk değerler sisteminde teolojik ve mistik unsurları büyük bir maharetle kaynaştırmanın güzel bir örneğini sunmuştur. Yesevî'nin ahlâkî hikmetlerinde kitlelerde amelî ahlâkın yerleşmesi ve sosyal aksaklıkların giderilmesi üzerinde ehemmiyetle durulmuştur.

* Prof. Dr., O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi.

Yesevî, insanları ahlâken basit ve sade bir dille etkilemeye, uyardırmaya ve dönüştürmeye büyük bir gayret sarf etmiştir. Ahmed Yesevî'nin ahlâk anlayışı, İslâm ahlâk düşüncesinin gelişimine ve zenginleşmesine çok büyük katkılar ve tesirler bırakmış; bu tesirler ve katkılar, özellikle Mevlânâ, Yunus Emre ve Hacı Bektaş-ı Velî'nin düşün dünyasında ve ahlâk düşüncesinde zirve noktaya ulaşmıştır.

Anahtar Kelimeler: Pîr-i muğan, hikmet, iyilik, kötülük, kibir, riya, adalet, doğruluk, tasavvufî ahlâk, kelâmî ahlâk, nefis terbiyesi.

I.Giriş: Ahlâk Kavramı ve İslâm Düşüncesinde Ahlâk Ekolleri

Ahlâk, halk/huluk kelimesinin çoğuludur. Ahlâk kavramının sözlük manasına baktığımızda, insanın tabiatı, yaratılış, huy ve seciyesi ile ilgili olduğu görülecektir. Bu nedenle Müslüman filozoflar, nefiste yerleşmiş bulunan yatkınlıklara/melekelere ahlak derler, bu yatkınlıklar sayesinde fiiller, eylemler nefisten herhangi bir fikri veya iradi güçlüğü gerek duymaksızın sadır olur. Eğer bu yatkınlıklar iyi olursa, nefisten faziletler; kötü olursa, reziletler ortaya çıkar. Bu nedenle ahlâk ilmi, insanın davranış tarzı, tutum ve tavrı, bir toplulukta makbul ve iyi sayılan ile hoş karşılanan davranış kurallarını inceler. İnsan ruhunun yetilerini olması gereken gerçek değerine ve mükemmelliğine sevk eden ilkelerden bahseder. Bu bağlamda ahlâk ilminin görevi de, nefis hakkında bilgi vererek, nefsi kendisinden erdemli eylemler çıkacak şekilde terbiye etmektir.¹

¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, 1956, c. X, s. 86; Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn*, çev. Ahmed Serdaroğlu, c. III, Bedir Yayınevi, İstanbul 1395/1975, c. III, s. 125; Mustafa Çağrıncı, *Gazzâlî'ye Göre İslâm Ahlâkı*, Ensar Neşriyat Tic. A.Ş., İstanbul 2013, ss. 42-43; Mevlüt Uyanık ve Aygün Akyol, *İslam Ahlak Felsefesi*, Elis Yayınları, Ankara 2013, ss. 35-36.

Ahlâk, bir kişinin, bir grubun, bir halkın, bir toplumsal sınıftan, bir milletin, bir kültür çevresinin vb. belli bir tarihsel dönemde yaşamına giren ve eylemlerini yönlendiren inanç, değer, norm, yasak ve tasarımlar topluluğu ve ağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan ahlâk, her yanda yaşamımızın içindedir; o tarihsel olarak kişisel ve grupsal/toplumsal düzeyde yaşanan bir şeydir; ona her tarihsel dönemde, her insan topluluğunda mutlaka rastlarız. Ahlâk fiilen ve tarihsel olarak bireysel, grupsal, toplumsal düzeyde yaşanan bir şey, bir fenomen olmasına karşılık; etik, bu fenomeni ele alan, ahlâk görüşlerini, öğretilerini irdeleyip sınıflandıran, aralarındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koyan, bunları karşılaştırıp eleştiren felsefe disiplininin adıdır. Ahlâk, her yanda yaşamımızın içindedir. Ahlâk felsefesi ise, işte ahlâk dediğimiz bu hadise üzerinde düşünme faaliyetidir. Etiğin görevi, herhangi bir ahlâk geliştirmek, ahlâklar çokluğuna bir yenisini daha eklemek ve insanlara bu ahlâka uyulmasını öğütlemek değildir. Tam tersine, etik, ahlâk denen fenomeni inceleme alanıdır. Bir başka deyişle, etik, pratik bir etkinlik alanı olan ahlâkî teorik bir inceleme konusu kılan felsefe disiplinidir.²

Eğer fiillerimiz felsefenin temel sorunlarından olan en yüksek iyi ve doğru eylem (sâlih amel) gerçekleştirme gibi hedefler için olursa, bizatihi olana, sürekli olana motive için beslenirse, fikrî ve insanî olan eylem gerçekleşir. Yani gaye, fiilin başında yer alır, birbirine hizmet eder, bireylerin tabiatlarına göre değerlendirilir; eğer maksat mutluluğa eriştirecek bilgiye ulaşmak ise, bunlara dikkat etmek gerekir. Dolayısıyla biricik ve nihâî amaç, özü itibarıyla doğru olan eyleme (sâlih amel) yönelmek, en yüksek iyiyi ve ebediyeti arzulamaktır. Fiilin en yüksek iyiyi ve doğru eylemi hedefleyen insani olanı mı; yoksa hayvani mi olacağını belirleyen ölçüt nedir? diye sorulacak olursa, burada ahlâk felsefesinin üçüncü temel sorun olan özgür irade hususu devreye girer. İlkinde neyi seçmeliyim?; ikincisinde neyi yapmalıyım?; üçüncüsünde ise neyi istemeliyim? şeklindeki soruların yanıtları arar.³

² Doğan Özlem, *Etik: Ahlâk Felsefesi*, Say Yayınları, İstanbul 2010, ss. 23, 28-29; Heinz Heimsoeth, *Ahlâk Denen Bilmece*, çev. Nermi Uygur, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1978, s. 14.

³ Özlem, *Etik: Ahlak Felsefesi*, s. 35; Uyanık ve Akyol, *İslam Ahlak Felsefesi*, s. 23.

Davranışlarımızda iyi ve kötü, yanlış ve doğru, erdem ve kusur (rezîlet) gibi ahlâkî kavramları tahlil ederek kendimize ait bir ahlâkî tutum, tavır ve bunlara uygun eylemi nasıl gerçekleştirebileceğimizi söylemek, etik (ahlâk felsefesi) yapmak demektir. İyi, kötü, yanlış, doğru gibi kavramlarla örülen bir davranış kuralları bütünlüğü olarak İslâm Ahlâkî'ndan bahsetmek farklıdır, bu davranış kurallarının neliği üzerine ve / veya bu kurallar üzerine tesis edilen hayat tarzları hakkında yapılan fikrî tartışmalar farklıdır. İkincisi ahlak felsefesi olup, burada hem ahlâkî eylem/davranış, hem de bu eyleme sevk eden (niyet, istek, ahlâkî muhayyele gibi) güdü/saikler incelenir.⁴ Bu da, malum olduğu üzere, akıl ve ahlak ilişkisini öne çıkarır. Bunu da en tutarlı yapanlar, İslam filozoflarıdır. “Güzel ahlâkî tamamlamak için gönderildim.” hadisinde belirtildiği üzere, farklı zaman ve mekânlarda ahlak tasavvurlarında önemli ya da kayda değer değişimler olmuştur, kırılmalar yaşanmıştır. Bu anlamda mevcut ve rol model (üsvetün hasene) olarak gördüğümüz peygamberimiz vardır. Ahlâkî olarak tutum ve tavırlarımızı belirleme ve yönlendirmede Kur’ân ilkelerine, peygamberimizin söz ve uygulamalarına dikkat ederiz. İyi olanı tespit edip, doğru eylemin (sâlih ve faydalı amelin) neler olduğuna dair verileri dikkatle inceler ve ebedî kurtuluşu isteriz. Bu hususun nasıl olacağını gösteren ahlâk (ideal) ilkelerimiz vardır. Ama etik, yani ahlâk felsefesi, bu bağıntılar üzerinde durur, araştırır, görecelik sınırları üzerinde konuşur. Burada insan eylemleri tanımlanırken, düşünme ve irade etme unsurları merkeze alınır. Eğer kişi, iyi düşünebilme ve sağlam bir irade gücüne sahipse, bu kişiye hür insan denilir. Kimileri ise, iyi düşünebilme ve sağlam bir irade gücü noktasında eksik bir tabiata sahiptirler, bunlar da hayvan tabiatlı insanlar ve gerçek köleler diye adlandırılırlar. Bazıları da iyi düşünebilme gücüne sahip oldukları halde, sağlam bir irade kuvvetinden yoksundurlar. Bunlar ise, doğuştan köle diye adlandırılırlar. Burada esas olan ise, hür insan olarak nitelenen davranış tarzlarının benimsenmesi-

⁴ Mevlüt Uyanık, *Felsefi Düşünceye Çağrı*, Elis Yayınları, Ankara 2003, s. 184; Abdurrahman Şeref, *Ahlak İlmi*, sad. Mevlüt Uyanık ve Aygün Akyol, Elis Yayınları, Ankara 2012, ss. 17-18.

dir. Hür insan, haz ve eziyeti bir vasıta olarak kullanarak iyiyi yapmaya ve kötüyü terk etmeyi başarabilen kişidir.⁵

İslâm âleminde gelişen ahlâk ekolleri, genel bir bakışla geleneksel ahlâk, tasavvufî ahlâk, felsefî ahlâk ve kelâmî (teolojik) ahlâk olmak üzere dört kategoride ele alınabilir.

Gelenekçi ahlâktan maksat, ahlâkî konulara bakışta, İslâm'ın ilk devrindeki tavrı koruyarak, o zaman olduğu gibi, Kur'ân ve Sünnet'i ahlâkın aslî ve mutlak kaynağı kabul eden, bu kaynakların ortaya koyduğu ahlâkı, her türlü beşerî görüşlerin üstünde tutan çalışmalardır. Daha çok hadisçiler, fıkıhçılar ve kelmacılar tarafından tertip veya telif edilen bu çeşit eserlerde, Kur'ân-ı Kerîm'de ve Hadislerde yer alan ahlâk kaide ve kanunları tartışmasız benimsenir; işlenen konularla ilgili âyet ve hadislerden bol bol örnekler verilir. Ortaya konan fikirler, ifrat ve tefritten uzak olup, daha ziyade dinî nasların yorumu mahiyetindedir. Yeni bir ahlâk nazariyesi ortaya koymaktan çok, vasat insanın ahlâkî durumunu ve kabiliyetlerini birinci derecede nazar-ı dikkate alan bu çalışmalar, İslâm ahlâkının amelî hükümlerini ve bu hükümlerin dayandığı dinî prensipleri ihtiva eder.

Ahlâkî tutumun kaynağını vahiyle ve ondan mülhem olan peygamberin söz, fiil ve takrirleriyle temellendirmek, “teolojik etik” olarak nitelendirilmektedir. Ahlak felsefesi ya da felsefî etik ise, inceleme ve eleştiriyi temele almaktır. Bu noktada etik ve teolojik etik ilişkisi durmak gerekirse, Macit Fahri'nin tespitiyle, kelâmî ve dinî ahlak arasında ayırıcı keskin bir çizginin varlığından bahsetmenin zorluğuna rağmen, bu tür bir ayırım yapılmalıdır; zira dinî ahlak, temelini Kur'ân ve Sünnet'ten alarak metnin zahirinin aynen kabul edilmesi veya cedelî şekilde yorumlanma derecesine göre “nassî” veya “kelâmî” diye nitelendirilen ahlâk türlerini içermektedir. Ayrıca dinî ahlâk, farklı Yunan felsefe akımlarının etkisini yansıtan “felsefî ahlâk teorilerini” de kapsar. “Kelâmî ve felsefî ahlâk” anlayışında ise, ahlâkî meselelerle cedelî bir yaklaşım söz konusu olup, Yunan felsefesiyle bağlantılı ola-

⁵ Fârâbî, *Tenbih alâ Sebîlîs-Sa'âde*, çev. Hanefî Özcan, MÜİFV Yayınları, İstanbul 2005, ss. 177-178; Mevlüt Uyanık ve Aygün Akyol, *İslam Ahlak Felsefesi*, s. 29.

rak doğru ile yanlışın veya dinî teklifin tabiatı ve temelleri gibi belirli rasyonalist tezlerle yöntemsel olarak ilgilenme söz konusudur. Fahri'ye göre, kelamcı ve felsefeciler, ahlâkî önermelerin mantıki konumlarını tartışmaktan kalıcı bir ahlâk felsefesi geliştiremediler. Oysa Kur'ân ve Sünnet'te daha sağlam bir şekilde temellendirilen dinî ahlâk, cedeli veya metodolojik inceliklerden uzaklaşma ve doğrudan İslam ahlâk ruhunu ortaya çıkarma eğilimindedir.⁶

İslam kelâmcıları, Kur'ân ve Hadislerde normatif tarzda yer alan ahlâkî buyrukları ve istemleri aklen sistematik hale getirme faaliyetiyle etik kuramlar geliştirmişlerdir. Bu etik nazariyeler, bu buyruklar ve istemler üzerine düşünme çabasıyla ortaya atılmıştır. İslâm kelâm geleneğinde iki ahlâk kuramının egemen olduğu görülmektedir: İlahî öznelcilik ve İlahî nesnelcilik. İlahî nesnelcilik anlayışı, Mu'tezilîler ve bir ölçüde Mâturîdîler tarafından ortaya atılan bir ahlâk nazariyesidir. İlahî öznelcilik Eş'arî kelamcılar tarafından geliştirilmiş bir kuramdır. Eş'arîlerin ahlâk anlayışı, diğer kelâmî ahlâk nazariyeleri gibi, din ile temellendirilen bir ahlâk kuramıdır. Mâturîdîliğin değerlerin nesnelliği nazariyesine göre, İyilik ve kötülük kategorilerini, doğruluk, doğruluk, adalet ve nimet verene şükretmenin iyiliği; yalan, zulüm, nimete verene nankörlük etmenin kötülüğünü, zarar, yarar, elem ve haz gibi birtakım ahlâkî değerler, Allah'ın buyruklarından bağımsız olarak eşyanın tabiatında ve fiillerin yapısında gerçek bir var oluşa sahiptir. İnsan, Allah'ın buyruklarından bağımsız, nesnel bir var oluşa sahip olan böylesi ahlâkî değerleri, genellikle sadece sağlam akıl (el-aklû's-selîm) kanalıyla keşfedip kavrayabilir.⁷ Yesevî'nin ahlâk görüşleri üzerinde Mâturîdîliğin objektif değer öğretisinin etkili olduğunu söylememiz mümkündür.

⁶ Macit Fahri, *İslâm Ahlâk Teorileri*, Muammer İskenderoğlu ve Atilla Arkan, Litera Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 17 vd.; Uyanık ve Akyol, *İslam Ahlak Felsefesi*, ss. 29-30.

⁷ Fethi Kerim, "Mâturîdî'nin Ahlâk Kuramı Üzerine Teolojik ve Felsefi Bir Çözümleme", *Uluğ Bir Çınar İmâm Mâturîdî Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı (28-30 Nisan 2014 Eskişehir)*, Ofis Yayın Matbaacılık, İstanbul 2014, ss. 485-490, (ss. 483-521).

Tasavvuf, insanın, beşerî ve süflî hayattan saf ruhi hayata yükselmesi ve kendisi için mümkün olan en yüksek kemâle ulaşması ve erişmesi için nefsinin kötü duygulardan ve hayvânî eğilimlerden kurtararak ahlâkını düzeltmesini, zâhir ve batınını tenvir etmesini sağlayan bir disiplindir. Bu yüzden bütün tasavvuf erbabı, tasavvufu, kısaca kâl ilmi değil, hâl ilmi diye tanımlamışlardır. Tasavvuf üzerinde yapılan tariflerde, İlâhî emir ve yasaklara teslimiyet, Allah ve resulünün ahlâkı ile süslenmek ve bezenmek ile Allah'tan başka her şey (mâ-sivâ)den kalben uzak olma üzere üç noktada birleştiği dikkat çekmektedir.⁸

Tasavvufî ilkelerin ahlâkı ilgilendirenlerinde büyük bir benzerliğin olduğu dikkat çekmektedir. Şahsî, ailevî ve millî benliği, hatta ümmet benliğini aşarak bütün insanlığı kucaklayan ve kuşatan bir sevgi zenginliğine ulaşmak; kısaca, yaratılanı Yaratan'dan ötürü sevmek"; nefsin kötü arzularını olabildiğince dizginlemek; ihtiyaçları en aza indirmek; dünyanın ruhu alçaltan yönlerine değer vermemek; zühd, riyazet, ferâgat, fedakârlık, diğerkâmlık; her türlü sıkıntılar, cefalar ve ıztıraplar karşısında tam bir tevekkül ve rıza ile Allah'ın mutlak iradesine teslim olmak; gerçeğin (hakikatin) bilgisine (ma'rifet), ancak tam bir kalb ve ruh tasfiyesi ve ahlâk güzelliği ile ulaşılabileceğine inanmak, tasavvuf ahlâkının temel özelliklerindedir.

Bu arada, bilhassa Sünnî tasavvuf için şu hususu da belirtmek gerekir ki, tasavvuf, asla Şeriat külfetlerine, yani dinî itikâdî, amelî ve ahlâkî yükümlülüklerle karşı kayıtsız karşılamayı hoş karşılamaz. Nitekim ünlü Sünnî mutasavvıf Gazzâlî'nin bildirdiği ve anlattığına göre, tasavvufun uluları (muhakkıkîn), "Su yüzünde yürümek suretiyle kerâmet izhar eden, bunnla beraber, şeriata (dine) muhalif iş yapan bir kimse görürseniz, iyi bilin ki, o kimse şeytandır" diye söylemişlerdir.⁹

Tasavvuf ahlâkının ayrılcı vasfı, onun bir cür'et ahlâkı değil de, kelimenin tam anlamıyla bir ferâgat ahlâkı oluşudur. İslâm dünyasında bu şekilde yaşayanlar daha Hz. Peygamber (s.a.) zamanında mevcut-

⁸ Mustafa Çağrı, *Anabatlariyla İslâm Ablâkı*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2000, s. 70.

⁹ el-Gazzâlî, *Mizânu'l-Amel*, Kahire 1328/1910, s. 206.

tu. Tarikat silsilelerinin bir sahâbiye kadar götürülüp dayandırılması geleneği de bunu göstermektedir. Esasen, bizzat Hz. Peygamber başta olmak üzere, birçok sahâbi, ölçülü bir zühd hayatı yaşar, dünyanın geçici zevklerine ve zinetlerine itibar etmezlerdi. Fakat tasavvuf bir düşünce sistemi ve dünya görüşü olarak daha sonraları ortaya çıkıp teşekkül etmiştir.

Müslümanlar, fütuhatin sağladığı geniş imkânlarla, zenginliklere, varlıklara, köle ve cariyelere mâlik olmazdan evvel daha saf, daha temiz ve daha disiplinli sade bir dinî ve ahlâkî hayata sahiplerdi. Ancak, bu imkân ve ikbâller, başta siyâsî çevreler olmak üzere, Müslümanların önemli bir kısmını Asr-ı Saâdet'in sade yaşayışından, sevgiye, muhabbete, yardımlaşmaya, insaf, adalet ve hakkaniyete dayalı ahlâkî ve ictimâî düzenin den gün geçtikçe uzaklaştırmaktaydı. İbn Haldun'a ve daha başka araştırmacılara göre tasavvuf, bu kötü gidişata karşı bir reaksiyon olarak doğmuştur. İlk ünlü mutasavvif ise, hiç kuşkusuz Hasan el-Basrî (ölm. 110/728)'dir.¹⁰

Ehl-i Sünnet müntesipleri arasında tasavvufu sadece yaşayanlar olduğu gibi, tasavvuf düşüncesi üzerine serler kaleme alanlar da vardır ki, bu eserlerin hemen hepsi, tasavvufî ahlakın, temel karakterini ve özelliklerini muhafaza ettiğini söylememiz mümkündür. Bu eserlerin ahlâkî konulara ağırlık veren belli başlı olanlarını, Hâris b. Esed el-Muhâsibî (Ölm. 243/857)'nin er-Riâyesi; Ebû Tâlib el-Mekkî (ölm. 386/996)'nin Kütü'l-Kulûb'u ve Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî (ölm. 505/1111)'nin İhyâsı olarak sıralayabiliriz.

Bu bildiride Divan-ı Hikmet bağlamında iyilik ve kötülük meselesine farklı bir bakış sergilenmiş ve Ahmed Yesevî'nin ahlâk görüşü ya da ahlâk anlayışı üzerine teolojik bir analiz ve değerlendirme yapılmaya girişilmiştir. Yesevî, ahlâk anlayışını, dini ve ahlâkî birçok kavrama sisteminde yer vererek geliştirmiştir. Böylece bu durum, ahlâkî manada zengin bir kavram örgüsü ortaya çıkarmış ve dini ahlakı daha anlaşılır hale getirmiştir. Yesevî'ni ahlâk anlayışında farklı ahlak kuramlarının izlerini ve tesirlerini görmemiz mümkündür. Bu da, onun ahlak me-

¹⁰ Çağrı, *Anabatlarıyla İslâm Ahlakı*, ss. 73-74.

selesini, dinî, tasavvufî, felsefî ve teolojik olmak üzere birçok boyutu dikkate alarak izah etmenin ve ahlâkî değerlerin insan davranışlarında yaşama geçirilmesindeki fonksiyonelliğinin, konuyu daha anlaşılır ve daha etkili hale getireceğinin farkında olduğunu göstermektedir.

II. Divan-ı Hikmet'in Hususiyeti ve Ahlâkî Açından Değeri

Hemen bütün Sünnî mutasavvıflar, tasavvufî hayatta ibadet, niyaz ve zikir gibi taabbüdî faaliyetler kadar ahlâkî faaliyet ve erdemlerin de önemli olduğunun altını çizmişlerdir. Birçok mutasavvıf, daha tasavvuf teriminin tanımında onun ahlâkla ilişkisine dikkat çekmişlerdir. Nitekim Ebû'l-Hasan en-Nuri'ye göre, "Tasavvuf ne birtakım merasimler, ne de bir bilgi yığındır; aksine tasavvuf yalnızca ahlâktır" Aynı sufi, tasavvufun hürriyet, fütüvvet, dünya gailelerinden sıyrılmak ve cömertlik erdemlerinden ibaret olduğunu belirtmiştir. Tasavvufu, kısaca "hüsnu'l-hulk"veye "el-ahlâku'r-râdiyye" şeklinde tarif edenler de olmuştur.¹¹ Hasan el-Basrî, "takvâ ehli"nin doğru sözlülük, ahde bağlılık, sıla-i rahim, yoksullara merhamet, gurur ve kibirden arınmışlık, insanlarla iyi geçinme, güzel huy gibi birtakım ahlâkî erdemlerle tanınabileceğini dile getirmiştir.¹² Sünnî tasavvuf literatürünün en gelişmiş örneklerinden olan Sühreverdî'nin Avârifü'l-Ma'ârif'inde de sufilerin başlıca erdemleri tamamen geleneksel İslâm ahlâkî ölçüleri içinde sıralanmıştır.¹³

Ahmed Yesevî, Türk-İslâm dünyasının yetiştirdiği önemli bir gönül ve irfan ehli bir mütefekkidir. Ayrıca Ehl-i Sünnet'in iki kolundan birinin kurucusu olan İmâm Mâturîdî'nin oluşturduğu Mâturîdîlik ile İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe tarafından teşekkül ettirilen Hanefîlik düşüncesini irfanla mezcetmiş ve bu günkü bilinen adıyla "Yesevîlik" tarikatının da bina edicisi şerefine nail olmuştur. Bu yönüyle o, Mevlânâ ve Yunus Emre'de olgunluk noktasına varan bir geleneğin tesisi

¹¹ Bkz. Ebû Ali Osman el-Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, Arapça'ya çev. E. Abdülhadi Kandil, Beyrut 1980, c. I, ss. 237-249; Ebû İsmâil, el-Herevî, *Menâzilü's-Sâirin*, Kahire 1908, s. 23.

¹² Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-Evliyâ*, Kahire 1974, c. II, s. 143.

¹³ Şihabeddin Sühreverdî, *Avârifü'l-Ma'ârif*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut (trç.), s. 151.

ve yerleşmesine zemin teşkil etmiştir.¹⁴ Buradan hareketle Yesevî'nin, ahlâk anlayışının, Mâtûrîdîliğin itikâdî görüşleri ile tasavvufî irfanın bir sentezi ve kaynaştırılmasının bir ürünü olarak geliştirildiğini söylemek mümkündür. Böyle bir çaba da, onun ahlâk anlayışının daha geniş ölçekte zengin kavram örgüsüyle ele alınıp, pratik düzlemde hem bireysel hem de toplumsal olarak daha başarılı, etkili ve işlevsel bir rol oynamasını temin etmiştir. Dolayısıyla Türk İslâm düşüncesinde Dîvân-ı Hikmet, ahlâkî değerler üretme ve bu değerlere göre yaşamı düzenlemeye ışık tutan ve örnek davranışlarla erdemli yaşamaya kılavuzluk eden en önemli ahlâkî kaynaklardan biri sayılır.

Hikmet, geniş ölçekte dinî, metafizik, tasavvufî ve ahlâkî bir hususiyet taşımaktadır.¹⁵ Bir başka deyişle, İslâmî esaslar içinde kalmak şartıyla, metafizik ve ahlâkî meseleler üzerinde tefekkürdür. İnsanın Rabb'ini bilmesi ve kendisinin âlemdeki yerini ve değerini idrâk edip özlü şekilde ifade etmesidir. Allah ve insan sevgisini gönüllerde yerleştirmeye gâye edinen, Hz. Peygamber'in şerîatine ve Sünnetine uymayı telkin eden, insanı kötü amellerinden kurtarmaya çalışan ahlâkî

¹⁴ Hayati Develi, *Ahmed Yesevî*, Şûle Yayınları, İstanbul 1999, ss. 32-33.

¹⁵ Kınalızâde Ali Çelebi, eserlerinde felsefe yerine, hikmet kelimesini aynı manaya gelecek şekilde kullanır ve hikmeti bütün ilimlerin temeli olarak kabul eder. Kınalızâde hikmetin "insan nefsinde ilim ve amelî meydana gelmesi ve insan nefsinin ilim ve amel(bilgi ve davranış) yönünden kemal derecesine ulaşması" biçimindeki tanımını verir. Bu hikmet ise nazarî (teorik) ve amelî (pratik) olmak üzere ikiye ayrılır. Kınalızâde'nin açıklamalarından bütün ilimlerin temeli olan hikmet, nazarî ve amelî hikmet ile kişisel ahlâkın fazileti olan hikmet olmak üzere dört ayrı hikmet kavramı ortaya çıkmaktadır. O bunların birbirinden farklı olduklarına dikkati çeker. Kınalızâde, mutlak hikmet adını verdiği hikmeti bütün ilimlerin üstünde, küllî bilgi olarak en genel anlamıyla adeta onları kucaklayan şemsiye bir kavram gibi düşünmüştür. Nazarî ve amelî hikmet bu ana hikmetin altında yer alır. Amelî hikmetin altında yer alan, ahlâk ilminin erdemlerinden birisi olan hikmet ise; bunlardan farklı olarak ilimden ziyade bu ilimler vasıtası ile ulaşılması gereken bir erdem, yani ahlâk ilminin elde edilmesindeki en ideal amaçlardan birisidir. Dolayısıyla Kınalızâde İslâm düşüncesinde kavram olarak dört ayrı manada kullanılan hikmet terimini açıklarken bu kavramların aralarındaki ayırımlarına vurgu yapmaya çalışmaktadır. Hikmet kavramı ve kısımları hakkında bkz. Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, haz. Mustafa Koç, Klasik, Yayınları, İstanbul 2007, ss. 47-52.

prensiplerdir. Hikmet, İslâmiyet'in manzûm olarak ifadesidir, demek mümkündür.¹⁶

Hikmetlerde şeriat esasları ile Yesevî tarikatının âdâb ve erkânı en ince teferruatına kadar ifade edilir. Böylece Yesevîliğin en önemli umdelerinden bir olan hikmet söylemek bir gelenek hâlinde Yesevî dervişlerince asırlarca devam ettirilir. Yesevî dervişleri bütün Türk ülkelerine yayılarak bu geleneği başta Kıpçak, Türkmen, Azerî ve Anadolu olmak üzere bütün Türk-İslâm coğrafyası ve topluluklarında yaşatırlar.¹⁷

Divan-ı Hikmet, Ahmed Yesevî'nin hikmet adı verilen dinî-tasavvufî manzumelerini içine alan şiir mecmuasıdır. Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinin başlıca gayesi, İslâm dinine yeni girmiş veya bu dini henüz yeni kabul etmemiş Türklere İslâmiyet'in esaslarını, şeriat ahkâmını ve Ehl-i Sünnet akidesini öğretmek, Yeseviyye tarikatı müridlerine tasavvufun inceliklerini, tarikatın âdâb ve erkânını telkin etmektir. Bu nedenle hikmetler sanat endişesinden uzak, sade ve kuru bir ifade yanında, didaktik bir özellik de taşımaktadır. Ancak bazı hikmetlerde ifadenin sûfiyâne ve coşkulu oluşu, onları basit manzûmeler olmaktan kurtarmıştır.¹⁸

Tarikatta türlü adabı bilmeyince
Nefsi ile muharebe kılmayınca
Aşk yoluna özünü layık etmeyince
Hakikatın sırlarını bilse olmaz¹⁹

Sen saklasan adâbı, erenlerin önünde,
Bil, onlar karşısında sayısız mana bilinir,
Dervişlere ihlas eyle, ver onlara elini,
Her kim girse bu yola, tahkik (hakikat mertebesine ermek için bütün kuvvetini ve takatini harcamak) damgası vurulur.²⁰

¹⁶ Kemal Eraslan, "Hikmet Geleneği", *Yesevilik Bilgisi*, Yayına haz. Cemâl Kurnaz ve Mustafa Tatçı, M.E. Basımevi, Ankara 2000, s. 341, (ss. 339-352).

¹⁷ Eraslan, "Hikmet Geleneği", *Yesevilik Bilgisi*, s. 352; Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, T.D.V. Yayınları, Ankara 2014, s. 164.

¹⁸ Kemal Eraslan, "Dîvân-ı Hikmet", *DİA*, c. IX, s. 429.

¹⁹ Hoca Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, T.D.V. Yayınları, Ankara 2009, s. 264 (Hikmet, 124).

²⁰ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 418, (Hikmet, 212).

Hikmetlerin muhtevası ile şekil ve dil yapısı, Ahmed Yesevî'nin yetiştiği çevre, hayatı, şahsiyeti, gayesi ve hitap ettiği zümrenin sosyal ve kültürel yapısı ile ilgilidir. Ahmed Yesevî'nin İslâmiyet'in esaslarını, tasavvufun inceliklerini bir Türk mutasavvıfı olarak yorumlayışı, bunların halk edebiyatının bilinen şekilleri içinde hece vezniyle ve sade bir dille herkesin anlayacağı tarzda ifade etmesi, hikmet tarzını doğurmuş ve bu tarz zamanla Yesevî dervişleri vasıtasıyla/kanalıyla gelenek halini almıştır.

Dîvan-ı Hikmet, Ahmed Yesevî'nin dinî-tasavvufî ve ahlâkî hikmetlerini ihtiva eden mecmuaya verilen addır. Bu adın Yesevî hikmetlerini derleyip mecmua haline getiren Yesevî dervişlerince verildiği kesin görünmektedir. İslâmiyet'in esaslarını, şerîatın hükümlerini, Tasavvuf'un inceliklerini öğretmek, hikmetlerin başlıca gâyesini teşkil ettiği için hikmetlerin muhtevası da, bu gâyeye uygundur. Hikmetler, büyük ölçüde öğretici (didaktik) bir özellik taşımakla beraber, yer yer samimî, coşkun ve sûfiyâne bir ifadeye ve üslûba da sahiptirler. Böylece hikmetleri basit manzumeler kabul etmek doğru olmasa gerektir. Hikmetlerin muhteva, şekil ve dil yapısı; Yesevî'nin hayatı, şahsiyeti, gâyesi ve hitap ettiği zümrenin sosyal ve kültürel yapısı ile ilgilidir. Bir mürşid sıfatıyla çevresinde toplananlara vermek istediklerini, halk edebiyatımızın dörtlük esasına dayanan şekilleri içinde hece vezniyle ve sâde bir dille ifade etmesi ve anlatması, Tasavvufî Türk edebiyatı ve Türk kültürü için oldukça önemli bir hadisedir. Yesevî dervişlerinin bu tarzı gelenekleştirmelerinde Yesevilik'in de büyük ölçüde payı olmuştur.²¹

M. Fuad Köprülü'nün de belirttiği gibi, hikmetlerin fikrî yönünü dinî-tasavvufî unsurlar, şekil yönünü de millî unsurlar teşkil etmektedir. Bu yüzden hikmetlerim muhtevasını İslâmiyet, Türkistan'daki tasavvuf, Yesevilîğe ait âdetler ve erkân oluşturmaktadır. Bunun yanında, bazı hikmetlerde amelî ahlâkın yerleştirilmesi ve sosyal aksaklıkların giderilmesi üzerinde de durulmuştur.

Hikmetlerin muhtevasını ana hatlarıyla İslâmiyet, Türkistan Tasavvuf'u ve Yesevilik'e ait esaslar oluşturmaktadır. Bazı hikmetlerde

²¹ Eraslan, "Ahmed-i Yesevî", *Yesevilik Bilgisi*, ss. 112-114.

amelî ahlâk ve muhitin sosyal aksaklıkları üzerinde de durulmuştur. Münâcât, Na't ve ilk dört halifeye ait övgüler dışında hikmetlerde ele alınan konuları şöyle sıralamamız mümkündür: İlahî aşk, Allah'ın birliği, mutlak irade ve kudreti, rahmeti ve bağışlayıcılığı, Hz. Peygamber sevgisi, şeriat, sünnet, zühd ve takva, İslâm ahlâkı, kıyâmet, cennet ve cehennem tasvirleri, dünyadan ve sahte âşıklardan şikâyet, mutasavvıflara ait kıssalar, zikir ve halvet gibi Yesevîlik âdâb ve erkânı ile ilgili hususlar.²²

Erenleri Hak yâdından gâfil olmaz;
 “Ricâlun lâ tulhihim” der Hâliku'n-nâs²³
 Eren yolunu tutan aslâ yolda kalmaz;
 O hazrette sır esrarı makbul olur²⁴

Gerek Divân-ı Hikmet adlı eseri, gerekse kendisinden bahseden kaynaklar tarandığında, Hoca Ahmed Yesevî, karşımıza bazen mutasavvıf, bazen din bilgini, bazen şair, bazen nasihatçı ve bazen de melamet kisvesiyle çıkar. Bütün bu veçhelerin tek ve değişmez tarafı eğitimciliğidir. İnsanı eğitmeyi ve onu mükemmel bir varlık haline gelmesi için onun bilgi ve birtakım beceriler kazanması yolunda yönlendirmeyi gaye edinmektedir.²⁵

Ahmet Yesevî, Hakk'tan ferman dört bin dört yüz hikmet söylemiştir. Ona göre okunup bilinse, hepsi Kur'an'ın anlamıdır.²⁶

Sultan Hoca Ahmed Yesevî söyledi bu hikmeti tamam
 İşitsin diye bütün cihan, dünyayı bırakıp giderim²⁷
 Aşık olup hikmet söyledi kul Hoca Ahmed;

²² Eraslan, “Ahmed-i Yesevî”, *Yesevîlik Bilgisi*, s. 114.

²³ Bkz. “Kendilerini ne ticaretin, ne de alışverişin Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan, zekât vermekten alıkoymadığı erkekler (ricâlun lâ tulhihim). (Onlar), yüreklerin ve gözlerin (dehşetten) ters döneceği günden korkarlar.” (en-Nûr sûresi, 24/37).

²⁴ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 290, (Hikmet, 138).

²⁵ İsmail Yakıt, “Hoca Ahmed-i Yesevî ve Türk Düşünce Tarihindeki Yeri”, *Yesevîlik Bilgisi*, Yayına haz. Cemâl Kurnaz ve Mustafa Tatçı, M.E. Basımevi, Ankara 2000, 165, (ss. 164-176).

²⁶ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 154, (Hikmet, 151).

²⁷ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 180, (Hikmet: 70).

Sıdkı ile işitene yüz bin rahmet;
İman armağan eyler Allah'ım, tâc ve devlet,
Âşıkların gönlünü safâ eyleyip yürür olur²⁸

Hakk'dan işitip söyledi bunu Miskin Ahmed
Gerçek bağılsının sinesinden gitmese iyi olur²⁹

Yesevî, Hz. Musa ile Rasûlullah yürüyüp gelince, “Asi-cafi (isyan-kar-cefakeş) ümmetlerim! Yürün deyince, “Günahlarınızı affeyledi Kadir, Hayy” Cennet içine önden gelip girer imiş dizeleriyle, Allah'ın asilerin ve cefakarların günahlarını bağışlayacağını dile getirmektedir. Burada kendisinin bunu hikmet eylediğini vurgulamaktadır.

Kul Hoca Ahmed kıyametten söyledi bunu
Hikmet eyleyip ahaliye yaydı bunu
Ulu ulu kitaplardan söyledi bunu
Okuyandan dua talep eder imiş³⁰

Türk edebiyat tarihinde Dîvân-ı Hikmet'in önemi, İslâm'ın kabulünden sonraki Türk Edebiyatı'nın daha önce yazılan Kutadgu Bilig'den sonraki bilinen en eski örneklerinden biri ve tasavvufî Türk edebiyatının ilk eseri oluşundan daha fazla Türk yurtlarında meydana getirdiği etkiye dayanmaktadır.

Ahmed Yesevî, İslâm'ın Türkler arasında yayıldığı asırlarda, Türkler arasında geniş ölçüde yayılma imkânı bulan ve “hikmet” adı verilen şiirleri ile ilk tasavvufî ekolü oluşturarak bütün dünyada yaşayan Türk soyundan insanların gönül tahtında asırlardır hüküm sürmeye devam etmektedir. “Yesevî hikmetleri”, Türkler arasında bir iman birliğinin teşekkül edip kurulması ve ahlâkî duyarlılığın geliştirilmesi bakımından çok önemlidir.³¹ Kime ait olursa olsun, bütün hikmetlerin temelinde Ahmed Yesevî'nin inanç ve düşünceleri, tarikatının esasları yer almak-

²⁸ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 233, (Hikmet, 102).

²⁹ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 260, (Hikmet, 121).

³⁰ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 249, (Hikmet, 112).

³¹ Hayati Bice, *Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî*, İnsan Yayınları, İstanbul 2011, ss. 379-380.

tadır. Böylece hikmetler Türkler arasında bir düşünce birliğinin tesisi bakımından çok önemlidir.³²

İslâmî zâhir ve bâtın ilmine vâkıf olan Ahmed Yesevî,³³ büyük çoğunluğu bozkırlarda yayılmış olarak, dağınık bir halde yaşayan Türk soylu halklara Allah'a iman ve İslâm'ın esasları, şariat hükümleri ve tarikatının âdâb ve erkânını öğretmek gayesiyle ve bu arada ahlâkî değerleri benimsetmek düşüncesiyle sade bir dil ile genellikle hece vezninde şiirler söylemiştir. Dîvân-ı Hikmet'in asırlara karşı böylesine dirençli ve etkin oluşunda öncelikle "ilâhî yardım" olmakla birlikte, zâhiri olarak hikmetlerdeki dil ve şiiriyet özellikleri de etkili olmuştur. Vezinli-kafiyeli "ozan saguları"na aşına Türk obalarının, yine vazinli-kafiyeli ve hatta ilâve olarak müzikal makamlarla okunan hikmetleri benimsemeleri kolay olmuştur.³⁴

III. Ahmed Yesevî'nin Ahlâk Görüşlerinde Öne Çıkan Temel Kavramlar ve Konular

Hoca Ahmed Yesevî'nin sohbetlerinde ve şiirlerinde en çok işlediği dinî-ahlâkî konular, Allah ve Peygamber sevgisi, fakir ve yetimleri korumak, dinî kurallar riayet, güzel ahlâk, zikir, riyâzet, nefis ile mücadele, kendini eleştirmek (melâmet), ölümü düşünmek, manevî mertebeler ve bu mertebeleri aşmadan şeyhlik iddiasında bulunmanın kötülüğü ve zararları gibi mevzulardır.³⁵ Aslında Yesevî'nin ahlâk anlayışında bunların gereği yerine getirilmeden ve bunlara uygun davranışlar sergilemeden ahlâkın kalben benimsenmesi ve pratikte yaşanması mümkün görünmemektedir.

Yesevî, hikmetlerinde hemen hemen ahlâkla ilgili birçok kavram ve düşünceye yer verir. Yesevî, hikmetlerinde insan ve toplumu ilgilendiren genel anlamda olumlu ve olumsuz olarak sınıflanabilecek iyi ya da kötü

³² Ahmer Eraslan, "Ahmed Yesevî", *DİA*, İstanbul 1987, c. II, s. 161, (ss. 159-161).

³³ Ahmed Yesevî, *Dîvan-ı Hikmet*, s. 418, (Hikmet, 212).

³⁴ Bice, *Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî*, s. 380.

³⁵ Nejdîet Tosun, *Ahmed Yesevî*, ed. Nejdîet Tosun, Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Kazak - Türk Üniversitesi, Ankara 2015, s. 20.

bütün değerler manzûmesine dikkat çeker; şiir dizelerinde Allah'a, bireye ve topluma karşı vazifelerimize ve sorumluluklarımıza açık bir dille temas edip yer verir. Bunları halkın anlayabileceği tarzda yalın ve sade bir üslûpla anlatmaya ve benimsetmeye çalışır. Böylece onları, insanların karmaşık düşünme ameliyelerine başvurmadan içselleştirmelerini, uygulamaya sokmalarını ve onlarla amel etmelerini sağlar.

Ahmed Yesevî, hikmetlerini siyasi, içtimaî ve kültürel hizmet ürünü olarak dile getirmiş, fakat bunların temeline de ahlâkî esasları, doğruluk, hak, adalet, eşitlik, kardeşlik (uhuvvet) ve hoşgörü prensiplerini yerleştirmiştir. O günün coğrafyasında kime efendi, kime kul olacağını bilemeyen şaşkın ve muzdarip halk kitlelerinin yol göstericisi ve manevî önderi olmuştur. Kurtuluş ve çıkış yolu arayan fert ve toplumlara hikmetlerinde, İslâmî huzuru, insanî gayeyi sunmuş, İlahî aşk, ihlâs ve samimiyet, insan sevgisi, müsamaha, çalışma hayatının incelikleri ile emeğin kutsiyetine vurguda bulunmuştur.³⁶

Yesevî bir ahlâkçıdır; bir İslâm ahlâkçısıdır. Daha doğrusu, Yesevî, gerçek bir halk ahlâkçısı ve eğitimcisidir. Ahmed Yesevî'nin yegâne ilgi odağı, halkı irşâd ve onları doğru yola sevk etme düşüncesidir. Tasvîr ettiği dini menkıbeler, nünâcâtlar, niyazlar,³⁷ feryatlar, ağlamalar ve istiğfârlar, hep bu yüksek düşünceyle kaleme alınmıştır. Onun bu konudaki görüşleri: Elest bezmindeki ahde sadakat/vefa, haddini bilmek, Allah'a ve insana saygı duymak ve geniş hoşgörü altında toplanabilir.

Erenlerin sözünü dinlemek, Kur'ân ve Hadis hükümlerine uymak, şeriatle tarikatı mezceylemek, aşırı dünyevîlik zihniyetinden kurtulmak, riyâzet ve mücâhede yolunu tutmak, onun en çok tavsiye ettiği ahlâkî hususiyetlerden sayılır. Cennet ve cehennem birbiriyle atışmalarını tasvir eden ve betimleyen hikmetleri, onun bu minvaldeki didaktik üslûbunu gösteren, yani eğitici ve öğütler veren en güzel örneklerden biridir.

³⁶ Kadir Özköse, "Ahmet Yesevî", *Türk İslâm Düşünce Tarihi*, ed. Ömer Bozkurt, Divan Kitap, Ankara 2014, ss. 189-190, (ss. 183-199).

³⁷ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 419, (Hikmet, 213).

Riyazeti sıkı çekip canlar incit
Meydan içinde başını verip başını oyna³⁸

Yesevî, ahlâk anlayışıyla dünyanın fâniliği ve nefse esir olmanın zararlarına dikkate çekmektedir.

Allah desem kâfir nefsim ölür mü?³⁹

Nefsi öldürmeyip teslim-fâni olmadılar
Diri ölmeden cemâl arzu eylemeyin dostlar⁴⁰

Candan geçmeden aşk sırrını bilse olmaz
Maldan geçmeden ben-benliği koysa olmaz
Utangaç olmadan yalnız kendini sevse olmaz
Öyle âşık halk gözünden gizli olur⁴¹

Yesevî, gurur, kibir ve riya gibi olumsuz sıfatları ve hasletleri insana hiç yakıştıramaz. İnsan ne yaparsa yapsın, sınırlı bir güce sahiptir. Başkalarını hor görmesi ve gururlanması yersizdir. İnsan mükemmel olmak için çalışmalıdır. Gurur ve kibir mükemmelliğine gölge düşürür. Yaraticısı ile arasında perde oluşur.

Yesevî, insan faktörüne, bilhassa topluma yön veren ve onu yöneten insanlara çok büyük önem vermektedir. Âlimler ilimlerine, hâkimler hakka ve adalete göre karar vermezlerse, cemiyet çöker, devlet elden gider.⁴² O, bu husustan sürekli şikayetçidir.

Dünya ehli halkımızda cömertlik yok
Padişahlarda vezirlerde adalet yok,
Dervişlerin duasında kabul edilme yok
Türlü bela halk üstüne yağdı dostlar⁴³

Yesevî, yardım etmeyi çok seven bir kişidir. Sultan Sencer, kendisine yüklü bir hediye göndermiş; o ise hepsini fakirlere dağıtmıştır. Burada

³⁸ Ahmed Yesevî, *Dıvan-ı Hikmet*, s. 222, (Hikmet, 95).

³⁹ Ahmed Yesevî, *Dıvan-ı Hikmet*, s. 175, (Hikmet, 65).

⁴⁰ Ahmed Yesevî, *Dıvan-ı Hikmet*, s. 198, (Hikmet, 81).

⁴¹ Ahmed Yesevî, *Dıvan-ı Hikmet*, s. 288, (Hikmet, 137).

⁴² Ahmed Yesevî, *Dıvan-ı Hikmet*, s. 227, (Hikmet, 99).

⁴³ Ahmed Yesevî, *Dıvan-ı Hikmet*, s. 212, (Hikmet, 89).

âdeta ünlü sûfi İbrahim b. Edhem'i kendisine örnek almıştır. Edhem gibi bu dünyadan gönül koparmayı, hırs ve hevanın yok edilmesini, tekebbürün evinin yıkılmasını öğütlemektedir.⁴⁴

Yesevî, hayatını helâl lokmayla geçirmiştir. Ona göre, kendinin olmayan veya hak etmediği lokmayla haram yollardan beslenenlerin kendilerine olmadığı gibi başkalarına da saygıları yoktur.

Yesevî'ye göre, tasavvuf erbabının mutlaka bir mesleği ve işi olmalıdır. Marifeti olmayanın kerameti de olmaz, görüşündedir. Nitekim kendisi de hayatı boyunca bu ilkeye bağlı kalmış, kaşık yontarak geçimini sağlamıştır.

Ahmet Yesevi, eli ile bizzat yaptığı ahşap kürek, kaşık ve kepçeleri satarak geçimini temin etmiştir. Hayatı boyunca alın teri ve el emeği ile geçinen bir Allah dostu olarak o, dinî, tasavvufî ve ahlâkî tecrübesinde riya ve gösterişten, şekil ve merasimden, başkalarına el avuç açmaktan, gaye ve erdem yoksunluğundan daima uzak kalmıştır.⁴⁵

İyilik ve Kötülük Kavramları

Yesevî, ahlakî düşünce sisteminde tarikatın lezzetini tadan kişinin, dünyasını din yolunda satan kişinin, gece-gündüz gözde yaşı akan kişinin, bu dünyanın değerini asla bilmeyeceğini belirtmektedir.⁴⁶

Yesevî, Hakk emrini iyilik kavramı ile ilişkilendirmektedir. Bu noktada Mâtürîdîlik ahlâk düşüncesinin Ahmed Yesevî üzerinde etkili olduğunu söylememiz mümkündür. Çünkü Mâtürîdî ahlâk anlayışı değerlerin objektifliğini ve hakikiliğini ileri sürmektedir. Emirler ve yasaklar, eşyada veya fiillerde birer nesnel gerçeklik olarak mevcut değerleri açığa çıkartır ve onlara delalet eder; sağlam akıl da bunları açık seçik olarak kavrar. İyilik (hüsün) ve kötülük (kubuh), emir ve nehyin

⁴⁴ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 220, (Hikmet, 95); Yakut, "Hoca Ahmed-i Yesevî ve Türk Düşünce Tarihindeki Yeri", s. 166.

⁴⁵ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Yayına haz. Orhan Köprülü, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, ss. 61-62; Özköse, "Ahmet Yesevî", s. 190.

⁴⁶ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 287, (Hikmet, 136).

medlûludur, yani delâlet ettiği şeydir, yoksa emir ve nehiyle gerekli olan bir şey olmaz.⁴⁷

Eş'arilere göre, bir şeyin iyi veya kötü oluşu, doğrudan akılla bilinemez. Bunlar, ancak nakil (nass) ile bilinir. Buna göre, Allah'ın emrettiği şey iyi, yasakladığı şey ise kötüdür. Mâturîdîlere göre ise, güzel ve çirkin şeylerin akılla bilinmesi mümkündür. Mâturîdî (238-333/862-944)'ye göre, genelde akıl, eşyanın güzel ve çirkinliğini kavrayıp anlayabilir; ancak o, neyin yararlı ve neyin zararlı olduğunu bütün yönleriyle ve ayrıntılarıyla bilip belirleyemez. Bunun için derin araştırmaya veya peygambere ihtiyaç duyulur. Derinlemesine araştırdıktan ve üzerinde ince düşündükten sonra bilebilir veya bir peygamberin haberiyle bilebilir.⁴⁸ Bu konuda Şerîat'ın bildirmesi, teyit ve tekittir. Şerîat da, bir şeyi, iyi olduğu için emretmiş, kötü ve zararlı olduğu için yasaklamıştır. Ona göre, din de zaten iyi olan şeyi emretmiş; kötü olan şeyi ise yasaklamıştır. Bir başka anlatımla, zaten din de aklın güzel dediğini emretmiş; çirkin kabul ettiğini de yasaklamıştır. Dolayısıyla din, bu konuda akılla birleşmektedir. Ayrıca, ahlâkî duygu insanın özünde vardır, insan yaratılışı itibariyle değer üretebilen ve buna göre yaşamını düzenleyebilen bizatihi ahlâkî bir varlıktır. Bir kısım şeylerin güzelliği, bir kısım şeylerin de kötülüğü, akılda kesin olduğu, yani aklen açık seçik halde (bedîhî) bulunduğu için, akıl bunları zorunlu olarak idrak eder, emreder ve yasaklar. Nitekim akılla da bazı şeylerin güzelliği veya çirkinliği açık ve kesin (bedîhî) olarak bilinebilir. Sözgelimi, hikmetin, adaletin, doğru sözlülüğün ve nimetlere şükretmenin güzelliği; sefeh, nankörlük,

⁴⁷ Mâturîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, thk. Fethullah Huelyf, Dâru'l-Meşrik, Beyrut 1986, ss. 178, 200-201; Kemâleddin Ahmed el-Beyâdî el-Hanefî, *İşârâtü'l-Merâm min İbârâti'l-İmâm*, thk. Yûsuf Abdürrezzâk, Şeriketü Mektebeti ve Matba'ati Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdih, 1368/1949 Kahire, s. 76. Mâturîdî düşüncede etik nesnellik kuramı hakkında ayrıntılı olarak bkz. Kazanç, "Mâturîdî'nin Ahlâk Kuramı Üzerine Teolojik ve Felsefî Bir Çözümleme", ss. 490-492, 513-515.

⁴⁸ Geniş bilgi için bkz. Mâturîdî, *Te'vilâtu Eblîs-Sünne*, thk. Fatma Yusuf el-Hıyemî, Mü'essesetü'r-Risâle Nâşirûn, Beyrut 2004, c. V, ss. 464-465; Sönmez Kutlu, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Maturidi", *İmam Mâturîdî ve Mâturîdîlik: Tarîhî Arka Plan, Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Maturidilik Mezbebi*, haz. Sönmez Kutlu, Otto Yayınevi, s. 54, (ss. 23-64).

zulüm ve yalanın ise çirkinliği böyle açıkça bilinir. Dolayısıyla akıl da, din gibi, güzel olanı emreder; çirkin olanı yasaklar.⁴⁹

Aklın tek başına, karşılığında âhirette mükâfat ve cezası olan haram ve helal kılma yetkisi yoktur, bu yetki sadece Allah'a aittir. Dolayısıyla aklın bilgisi, âhirete ait ceza ve sevap miktarını tayin edemez. Din ise emredilenleri yapana mükâfat vaat etmiş, yasaklananları yapanları ise, ceza ile tehdit etmiştir. Mâturîdî'nin ahlâk anlayışıyla ilgili belirtilmesi gereken bir husus da, fikri, inancı ve doğru bilgiyi eyleme öncelmesi ve eylemi taklide değil de, sağlam bir bilgiye dayandırmasıdır.⁵⁰

Mâturîdî'ye göre, güç yetiremeyeceği şeylerle ilgili olarak insanın sorumlu tutulamayacağı,⁵¹ evrendeki her şeyin bir hikmete göre yaratıldığı ve Allah'ın her şeyi bir hikmete göre yaptığı⁵² ile ilgili görüşlerinden de söz etmemiz mümkündür. Ona göre, evrende hiçbir şey boşuna/ beyhude yaratılmamıştır. Görünür âlemde her şey bir anlamlılık ve değer taşır. Her şeyin bir yaratılış sebebi, amacı ve hikmeti vardır. Bu nedenle, Allah'ın yarattıkları, kendi koyduğu varlığın yasaları ve aklın ilkeleri dışına çıkamaz. Bütün her şeyi en güzel şekilde ve sapasağlam yapar. Mâturîdî'ye göre, hikmetin iki şekli vardır: Birincisi, adalet, ikincisi ise lütfkârlıktır. Adalet, her şeyi yerli yerine koymaktır. Allah'ın lütfuna gelince, onun bir sonu yoktur. Sonuç olarak, ilâhî fiilin hikmet dışı olması mümkün değildir. Hikmet dışına çıkmak ise, sefihliktir ve Allah'ın rubûbiyetine aykırıdır.⁵³

Daha başka hususlarda da görüşleri olan İmam Mâturîdî, Ehl-i Sünnet imamları arasında akla en çok önem ve değer verenlerdendir. Özellikle onun baş yapıtlarından biri olan "*Kitâbu't-Tevhid*" adlı eseri

⁴⁹ Mâturîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, ss. 178, 181, 223-224. Mâturîdî'nin bu konudaki görüşlerinin izah ve tahlili için bkz. Ali Bardakoğlu, "Hüsün ve Kubh Konusunda Aklın Rolü ve İmâm Mâturîdî", *Ebü Mansûr Semerkandî (862-944) Kongresi Tebliğleri* adlı kitap içerisinde, E.Ü. Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, Kayseri 1986, ss. 42-46, (ss. 33-49).

⁵⁰ Sönmez Kutlu, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Maturidi", ss. 54-55.

⁵¹ Mâturîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, s. 137.

⁵² Mâturîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, s. 125.

⁵³ Sönmez Kutlu, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Maturidi", s. 57.

iyice incelendiğinde, onun ne kadar akla önem veren bir âlim olduğuna tanık oluruz. İmâm Mâturîdî, kendisindeki bu aklı düşünce sistematiğini, özellikle Mu‘tezile’nin birçok konudaki görüşlerini çürütmek için kullanmış ve böylece kendi selevi ve aynı bu ilimdeki hocası olan Ebû Hanîfe’nin itikâdî görüşlerini kelam metoduyla sistematik bir biçimde işlemek ve yorumlamak suretiyle Ehl-i Sünnet kelâmını zirveye taşımıştır. Ahmed Yesevî’nin düşünce dünyasının şekillenmesinde hem Hanefiliğin hem de Mâturîdîliğin önemli bir tesir icra ettiğini söylememiz mümkündür.

Ahmed Yesevî, iyilik ve kötülük kavramlarını açıklar ve bunlara göre davranmanın sonuçlarına parmak basmaktadır.

Kulum diye Hakk emrini kılmayanlar
Kudretini görüp ibret almayanlar,
İman-İslam kurallarını bilmeyenler
Ulu günde kızıl yüzlü olmaz olur⁵⁴

Her zaman iyilik eyle, gidersin işbu dünyadan
Kıyamet yüz suyuna gerek ciğerini kan eylesen
Allah emrini tutan olur o evliyâlardan;
Olursun evliyâlardan, riyâzeti çokça eylesen

Sevinme mal ve mülküne, kurutur bu ecel sonunda
Kara yere girersin sonunda, ne kadar kâr ve kazanç eylesen
Hoca Ahmed kötülük ile hayatını eyleme zâyî;
Olursun Hazret’e lâıyk, eğer seherde ibadet eylesen⁵⁵

Kul Hoca Ahmed ibret al sed hazardan
Niyazsızlar nasip almaz o pazardan
Fazıllıkta uzak kalır o nazardan
Câhil ömrünü değersiz pula satar imiş⁵⁶

Ayıp etmeyin, Hakk’ı arayıp yürümedeyiz,
Keremli Kabe tarafına varmadayız,

⁵⁴ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 271, (Hikmet, 127).

⁵⁵ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 240, (Hikmet, 106).

⁵⁶ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 241, (Hikmet, 107).

İyiler görüp, yolda ibret almadayız,
Ey yaranlar, hoşça kalın, ta görenece⁵⁷
Allah dese eylese gizli sayısız bidati
Öyle sufiler oruç, namaz kılmasa iyidir⁵⁸
Tarikattir bu yol, adını bilse derviş,
Marifetin mallarından alsa derviş,
Başka yollar kötülük yeli; sansa derviş,
Hakikatin meydanında er o olur⁵⁹

Kötülükler, Günahlar ve Hatalar: Ahlâkî, Manevî ve İrâdî Kötülükler

Burada Hoca Ahmed Yesevî'nin, kötülük ile hayatı zayi etmemeyi, seherde ibadetle vakit geçirmeye bağladığı dikkat çekmektedir.⁶⁰

Günahına tevbe eyle, ey kötülükler işleyen (H: 91: 214)
Nefs yoluna giren kişi rezil olur
Yoldan çıkıp, kayıp, tozup günahkâr olur
Yatsa, kalksa, şeytan ile yoldaş olur
Nefsi tep, nefsi tep, ey kötülükler işleyen
Akıllı isen, kötü nefisten ol şikayetçi⁶¹

Bu noktada Yesevî'nin bakış açısı ile Mâturîdî düşünce arasında bir paralellik kurmak söz konusudur. İnsan tabının arzusu ile aklın delalet ettiği ve kavradığı şey birbirine ters olabilir. Maturîdî'ye göre, insan tabiat ve akıl üzere yaratılıp biçimlendirilmiştir. Aklın güzel gördüğü bir şey, tabiatın arzu ettiği şeyin aksine olabilir; aklın çirkin gördüğü şey, tabiatın hoşlanmadığı ve nefret ettiği şeyin aksine olabilir, ya da ikisi arasında bazen aykırılık bazen de uyuşma söz konusu olabilir. Şu halde bunun, hakikatte zikredilenlerden hangi çeşit ve türde olduğunun

⁵⁷ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 422, (Hikmet, 216).

⁵⁸ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 260, (Hikmet, 121).

⁵⁹ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 290, (Hikmet, 138).

⁶⁰ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 240, (Hikmet, 106).

⁶¹ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 214, (Hikmet, 91).

bilinebilmesi için her konuda nazar, teemmül etmek ve derinlemesine düşünmek gereklidir.⁶²

“Ya Rabbenâ zalemnâ” deyip feryad eyle
Göz yaşını her tarafa şebnem eyle
Hakk zikrini deyip özünü yok eyle⁶³

Yesevî, Hz. Peygamber’in feryad edip ağlayıp durunca, işte o günde “Ya Kadir, Ya Gafur” dediğinde, “Ya Habibim başını kaldır deyip söyler imiş” dizeleri gereğince, ümmetine şefaatine parmak basmaktadır. Zahid, abid, has kullardan, alimleri alıp gelince dergahına, işte bunları Rabbim, “Ya Muhammed asiler hani?”, “Âsi layık değil” deyip söyler imiş.⁶⁴ Burada görüldüğü üzere, Ahmed Yesevî, şefaât inancını kabul edip günahkârlar hakkında iyimser bir tavır takınmaktadır. Bu noktada Ehl-i Sünnet’in şefâat inancına bel bağlamakta ve kulların, şefâat, rahmet ve mağfiret ile kurtuluşunu umut etmektedir. Zaten Mâturîdilere göre, Allah’ın büyük günah sahiplerini fadlı, lütfu ve rahmetiyle mağfiret etmesi mümkündür. Kaldı ki böyle bir mağfiret hikmet kavramının altında yer alır.⁶⁵

Âsi-cafi layık” deyince “rahmetime”
Yine der “Dahi edeyim ben onları cennetime
Günahlarını bağışlayım hepsini sana”
Rasul memnun olup gelirmiş⁶⁶

Kul Hoca Ahmed özünü bil günahını hazır kıl
Gaflet ile yanma şeytan benden kaçtı ya...⁶⁷

⁶² el-Mâturîdî, *Kitâbu’l-Tevhîd*, s. 11.

⁶³ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 220, (Hikmet, 95).

⁶⁴ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 249, (Hikmet, 112).

⁶⁵ Ehl-i Sünnet akîdesinde şefaatin hak olduğunun ispatı hakkında bkz. Ebû’l-Mu’in en-Nesefî, *Tabsratu’l-Edille fi Usûli’l-Din*, thk. Hüseyin Atay ve Şaban Ali Düzgün, D.İ.B. Yayınları, Ankara 2003, c. II, s. 397.

⁶⁶ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 249, (Hikmet, 112).

⁶⁷ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 255, (Hikmet, 117).

Sufi olsan saf ol ki suç ve isyan olmasın
İbadet-takva eyleyip gönlün perişan olmasın
Can ve gönülde ağla ki mahşerde yalan olmasın
Sufi-nakş oldun veli, asla Müslüman olmadın⁶⁸

Rahman Melik'im rahmet eyleyip girdir yola
Rahmetinden müjde ver asi kula
Yoldan şaşırın kullarını koy yola
Kılavuzsuz bu yola girse olmaz

Muhabbetin pazarına özünü sat
Özünü satmadan Hakk rahmetin alsa olmaz

Muhabbetin deryasına aç gözünü
Tevbe eyleyip Hakk yoluna al özünü
Muhabbetin deryasına sal sözünü
Tevbe eylemeden bu sevdayı gütse olmaz⁶⁹

Hikmet Kavramı

Hikmet sevgisi peşinde olan kişi, gücü yettiği ölçüde ebedî ve küllî varlıkların hakikatini araştırdığı için nefsinin tezkiye etmiş, kötülüklerden arındırılmış, maddî hazlar yerine manevî hazları öncelmiştir. Nefsinin arzularını irade gücüyle engellediğinden, yani nefsinin bu anlamda öldürdüğünden, Kindî'nin felsefe tanımlarından birisi de, "Ölümü önemsemektir." Yani erdemli/mutlu bir hayat giden yolda engel olan her türlü heva, heves ve ihtirası öldürmektir, buradaki ölümü önemsemek. Böyle olunca, insanın gücü yettiği ölçüde Allah'ın fiillerine benzemesi gerekir, demesinin de anlamı netleşir. Bu görüşlerini de, "Artık kim azmışsa ve şu yakın hayatı yeğlemişse, onun barınağı cehennemdir. Ama kim rabbinin divanında dur(up hesap ver)mekten korkmuş ve nefsi(ni) kötü heveslerden men etmişse, onun barınağı da cennettir" (en-Nâziât sûresi, 79/37-41) ve "Nefse ve onu biçimlendirene, ona bozukluğunu ve korunmasını (isyanını ve itâatini) ilham edene andolsun ki: (Allah'tan başkasına tapmayarak) Nefsinin yücelten

⁶⁸ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 257, (Hikmet, 119).

⁶⁹ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 266, (Hikmet, 125).

kazanmış, (Yaratıklara taparak) Onu alçaltan da ziyana uğramıştır” (eş-Şems sûresi, 91/9-10) âyetleriyle temellendirmektedir.⁷⁰

Vah ne yazık geçti ömrüm doymadan kaldım
Rehbersiz yola girip yorulup kaldım
Hikmet kemerin bele sağlam bağladım
Kendini seven aşıkları darmadağın eyler⁷¹

Zikrini söyle, kanlar aksın gözlerinden
Hikmet söyle, inciler damlasın gözlerinden
Güller bitsin, her bastığın izlerinden
Güle baksan, gül açılıp bostan olur⁷²

Dayanarak Kul Hoca Ahmed, yola gir
Kulu görsen, kulu olup manâ sor
Yâ İlâhım, nasip kılrsa, manâ al
Mana sorup manâ alan gerçek kul olur⁷³

Aşıklar meydanında ilim ve hikmet bilinir
Erenlerin tuzağına doğan, şahin tutulur,
Bin nefesi bir nefis, kılrsa himmet kılrsa şevk,
Sır kapısı açılıp, cümle ruhlar görünür.⁷⁴

Yesevî, erlerin sohbetini bulan kişinin hû zikrini deyip dilden bırakmadığını; ama rüsva olmadan “sırdan manâ” almanın zor olduğunu belirtmektedir.

Kul Ahmed bu hikmeti kime söyledin
Ârifim diye ahaliye okuyup yaydın
Tesir eylemez alimlere söylediğin öğüdün
Arif olur beden mülkünü viran eyleyen

⁷⁰ Ebû Yüsuf Ya‘küb b. İshâk b. Sabbâh el-Kindî, “Risâle fi’l-Hudûdi’l-Eşyâ ve Rusûmihâ”, *Felsefî Risaleler* içinde, çev. Mahmut Kaya, Klasik, İstanbul 2002, ss. 191-192, (ss. 185-195); Uyanık ve Akyol, *İslam Ahlak Felsefesi*, s. 27.

⁷¹ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 283, (Hikmet, 134).

⁷² Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 289, (Hikmet, 137).

⁷³ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 290, (Hikmet, 138).

⁷⁴ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 418, (Hikmet, 212).

Yalan ve Yalancılık

Yesevî, imanla değer arasında yakın bir münasebet kurmakta ve yalancıya cennetin olmadığını hatırlatmaktadır.

Yalancıya Ümmet demez O Peygamber⁷⁵

“el-Kezzâbu lâ ümmetî” dedi size;
O Muhammed Hakk resulü idi bize;
Yalancıya cennet yoktur, vallahi ona
Yalan konuşup imansız gitmeyin dostlar⁷⁶

Ümmet olsan Rasûl’e, dünya malını sevmesin⁷⁷

Hakk’ı seven aşıkları buldu murat;
Sahte âşık olup yürüme, sabaha ayıp
Kılıçtan keskin kıl köprünün adı Sırat
Yalan davâ eyleyen geçemeyip kalır imiş.

Aşık olsan, yalan dava eyleme sakın
Yalan dava eyleyenlerden Allah bizâr [bıkılmış, uzanmış, küskün]
Kahhar Melik’im kahr eylese, adı Kahhâr
Kıyamet günü yüzü kara kalkar imiş⁷⁸

Bu dünyada tabibim deyip iddia eyleyen,
İddiaları yanlışdır, sözü yalan;
Ahalinin hastalığına derman eyleyen
Ecel gelse, dermanını bilmez imiş⁷⁹

Kul Hoca Ahmed kabul eyledi gizliliği
Kabul eyledi aşk ateşinde yanmaklığı
Canını verip satın aldı yanmaklığı

Gerçek sözümdür asla onun yalanı yok⁸⁰

⁷⁵ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 166, (Hikmet, 60).

⁷⁶ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 198, (Hikmet, 81).

⁷⁷ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 213, (Hikmet, 90).

⁷⁸ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 242, (Hikmet, 108).

⁷⁹ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 247, (Hikmet, 111).

⁸⁰ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 259, (Hikmet, 120).

Sufi olarak saf ol ey Allah'ın kulu
Sufi olup o yalan demi geçmese iyi olur⁸¹

Kul Hoca Ahmed kulum deyip vurma lâf;
Riya ile eylediğin ibadetin hepsi boş;
Şeriatte, tarikatte kazancın şüpheli;
Âhirette yalancıları üryan eyler⁸².

Sakin, ey vaaz veren, boşuna dökme cevher,
Gönül hazinesine dil, muhafız değil mi?⁸³

Kur'ân yazısını görmez gözüm, ayet-hadis değil sözüm,
Kulum desem, yalan özüm, ben ağlamayayım kim ağlasın?⁸⁴

Ahmed Yesevî, yalancı kavramını bu dünyada uygulayıp genelleştirmektedir. Bu da, ahlâk alanında onun özgün bir hususiyetidir.

Mahzun oldu bu gönüller, ey dostlar,
Dinleseniz niyazını size açarız biz.
Vefası yok yalancıdır işbu dünya,
Gönül gezip baki sözü açarız biz⁸⁵

Yesevî'ye göre zâkir kullar Hakk fermanınım sağlam tutar. İhlâs ile Allah diye kanlar tutar. Taharetsiz zikrini söyleyen iman etmez.⁸⁶

Allah yadı nurunu kime armağan eylese
Nefs, hevâ, ben-benlikten kalır imiş
Kul eğer zâkir olup Allah dese
Tutmuş gönül pasını giderir imiş⁸⁷

Sohbet verir bulurlar o dervişler gelince,
Kime nazar etseler, dilinin kilidi açılır,

⁸¹ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 260, (Hikmet, 121).

⁸² Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 282, (Hikmet, 133).

⁸³ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 421, (Hikmet, 215).

⁸⁴ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 424, (Hikmet, 217).

⁸⁵ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 419, (Hikmet, 213).

⁸⁶ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 166, (Hikmet, 60).

⁸⁷ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 251, (Hikmet, 114).

Halka içre Hak yadını, söyleyip dilden koymazlar;
Özgür olup ruhları lâ-mekâna (mekansız, bir mekana ihtiyacı olmayan, Allah katı) ulaşır⁸⁸

Garib-yetim başını okşayıp dua alsam
“Yâ Rabbenâ zalemnâ” deyip feryad etsem⁸⁹

Hiç gelmedi benden sevab, orada ne vereceğim cevap
Eğer eyleseler yüz bin azap, bilmem ki hâlîm ne olur.
Olsa kıyamet günü, hazır olur tamamı
İşlediğin amellerin hani; bilmem ki halim ne olur⁹⁰

Ey kardeş, münafiğa olma yakın
Kim yakındır, başı üzere yüz bin külfet;
Baştan ayağa münafiğın ziyan, zahmet⁹¹

Aynı zamanda gıybet etmek, büyüklenme kibir, cimrilik, riya, haram gibi olumsuz değerler ile doğruluk, helal, adalet, takvâ, nimetlere şükretme vefa, yiğitlik ve mertlik gibi olumlu değerler manzumesi, Yesevî'nin ahlâkî düşünce sisteminde önemli bir yere sahiptir ve şiirlerinde insanlara doğru yol göstererek nasihatler ve ikazlarla bu değerleri anlatmaya ve kavratmaya gayret eder.

Gıybet Söz ve Gıybet Etmek

Gıybet sözden hiç sakınmadım ben dilimi⁹²
Sufilik öyle midir daima işin gaffet ile
Tebih danesi elinde dillerin gıybet ile
“Çilpeç sellesi” vurursun kötü nefis izzet ile
Sufi-nakş oldun veli, asla Müslüman olmadın⁹³

Gece gündüz ibadet eylese o aşık
Bu dünyada günahından olur uzak

⁸⁸ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 418, (Hikmet, 212).

⁸⁹ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 172, (Hikmet, 64).

⁹⁰ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 182, (Hikmet, 72).

⁹¹ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 197, (Hikmet, 80).

⁹² Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 200, (Hikmet, 82).

⁹³ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 257, (Hikmet, 119).

Dervişleri gıybet eden o münafık
Marifetin değerini ne zaman bilir?⁹⁴

Büyüklenme, Kibir ve Riya

Büyüklenme, ben-benliği dini tutmaz
Büyüklenme şeytana neler eyledi
Büyüklendiğinden lanet tavrı ona sarıldı⁹⁵

Yesevî, bu dünyayı terk konusunda İbrahim b. Edhem'in yaşam tarzına telmihte bulunduğu dikkat çekmektedir.

Ben-benliğin cezasını verecek cehennem
Kibirinin cehennem içinde hali perişan⁹⁶
Edhem gibi bu dünyadan gönül kopar
Hırs ve heva, tekebbürün evini boz⁹⁷
Dergâhları kibriya, İslam açıp beriya,
Evliya ser-halkası, sahib Kur'ân değil mi?
Evlad-ı enbiyadır, serdar-ı evliyadır,
Huda yolunun merdidir, ali nişan değil mi?⁹⁸

Yesevî, dünya hayatının bir oyun ve eğlenceden ibaret olduğunu vurgulayan ayetlere göndermede bulunmaktadır.⁹⁹

⁹⁴ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 287, (Hikmet, 136).

⁹⁵ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 202, (Hikmet, 83).

⁹⁶ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 214, (Hikmet, 91).

⁹⁷ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 220, (Hikmet, 95).

⁹⁸ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 421, (Hikmet, 215).

⁹⁹ “Dünya hayatı sadece bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir. Korunanlar için elbette âhîret yurdu daha iyidir? Düşünmüyor musunuz? (efelâ ta‘kilûn)”; “Bu dünya hayatı eğlence ve oyundan başka bir şey değildir. Âhîret yurdu, işte asıl hayat odur (asıl yaşanacak yer orasıdır), keşke bilselerdi” (el-Ankebût sûresi, 29/64); “Bırak o dinlerini oyun, eğlence yerine koyan ve dünya hayatının adattığı kimseleri de, sen o (Kur’ân) ile (şunu) hatırlat ki, bir kişi, yaptığı işin eline teslim edilemeye görsün, (yoksa) Allah’tan başka onun ne bir dostu, ne de bir yardımcısı olmaz. (Eyleminin elinden kurtulmak için) Her türlü fidyeyi verse de, ondan kabul edilmez. İşte onlar, kazandıklarının eline teslim edilmişlerdir. Onlar için

Mağrur olmayın, ey dostlarım, eğlenip
Gece gündüz yalan söyleyip, boşuna yatıp;
Can alıcı gelir imiş bir gün yetip;
Böyle yerde gâfil yürüse olmaz imiş¹⁰⁰

Ey sufi gamsız yürürsün tespih danesi alıp
Dünyaya mağrur olup din işini arkaya atıp
Kork şimdi kork şimdi Allah'a yalvarıp
Sufi-nakş oldun veli asla Müslüman olmadın¹⁰¹

Yesevî, tezvir ağı koyup halkı yoldan çıkararak, hakikati saptıran ve şeyhlik kılıp riya ile pazar kuranı yermektedir.

Tezvir ağı koyup halkı yoldan çıkardın
Şeyhlik kılıp riya ile Pazar kurdun
Gönül eğlendirip şeytan ile devran (devir, zaman) sürdün
Cemâline sen ne diye lâyıksın¹⁰²

Kendinden geçmeyip raks ve sema yapmak hata;
Sübham Melik'im ona kılmaz iman armağan
İbadet eylese, gönüllerini eylemez safâ;
Riyâ eyleyip raks ve sema yaptı dostlar¹⁰³

Ey sufi ibadet eylersin hepsi kibir veya riya
Can ve gönül dünyaya mağrur dillerinde ah-vah
Can verirken olacağın iman nurundan ayrı
Sufi-nakş oldun veli, asla Müslüman olmadın¹⁰⁴

kaynar sudan bir içki ve inkârlarından dolayı da acı bir azap vardır!" (el-En'âm sûresi, 6/70); "Onlar ki dinlerini bir eğlence ve oyun yerine koydular ve dünya hayatı onları aldattı. Onlar, bu günleriyle karşılaşacaklarını nasıl unuttular ve âyetlerimizi bile bile nasıl inkâr ediyor idilerse, biz de bugün onları öyle unutturuz!" (el-A'râf sûresi, 7/51).

¹⁰⁰ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 245, (Hikmet, 110).

¹⁰¹ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 258, (Hikmet, 119).

¹⁰² Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 291, (Hikmet, 139).

¹⁰³ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 210, (Hikmet, 88).

¹⁰⁴ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 257, (Hikmet, 119).

Yesevî, gerçek dervişlerin ibadetlerini gizli eylediklerini;¹⁰⁵ derviş olduğunda, ibadet eylenmesi, riya eylenmemesi gerektiğini vurgulamakta ve böylece gerçek dervişlerin karakterine dikkate çekmektedir.

Derviş olsan, ibadet eyle, eyleme riya;
Her köşede ibadet eyle Tanrı'm tanık,
Sahte derviş nereye gitse, zevk ve dâva;
Adil padişah ibadetlerini isyan eyler

Dervişim deyip ibadet eyler halk içinde
Riya eyleyip dolaşip yürür orada burada;
Allah için ibadet eyleyen derviş nerede?
Gerçek dervişler dağ ve ovayı mekân eyler¹⁰⁶

Ağlamayı her insana veren hani;
Ağlamaklık kolay değil, bağı hani;
Göz yaşını riya eyleme, Hakk'ı tanı
Hakk Teâlâ sevdiğini giryan (ağlayan) eyler¹⁰⁷

Doğruluk

Ahmed sen hem âşık ol, sıdkın ile sâdık ol
Dergâhına lâıyk ol, canan olan âşıklar¹⁰⁸

Yesevî, aynı zamanda lütuf, fazl, ihsan ve iyiliğin ilâhî kattan olduğu inancına da göndermede bulunmaktadır.

Gizli yürür kimi görse, âşık eyler
Lutfeylese, yalancıları sâdık eyler¹⁰⁹

Kul Hoca Ahmed zahid olma âşık ol,
Bu yollarda yalnız yürüme sadık ol¹¹⁰

Kimi görsen, bu yollarda sahte âşık;

¹⁰⁵ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 280, (Hikmet, 133).

¹⁰⁶ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 280, (Hikmet, 133).

¹⁰⁷ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 282, (Hikmet, 133).

¹⁰⁸ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 225, (Hikmet, 97).

¹⁰⁹ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 236, (Hikmet, 103).

¹¹⁰ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 263, (Hikmet, 123).

Zâhir sufi, batın içinde değil sâdık;
Onun için sevdiğine olmaz lâyıık
Yalancıyı mahşer günü şaşkın eyler¹¹¹
Canını incitip zakkum çiğneyip aşık ol
Yaşımı döküp gözünü sulayıp sadık ol
Ondan sonra dergâhına layık ol
Canını versen rahmet eylese canan olur¹¹²

Haram ve Helal

Yesevî, haram kavramını gece uykusunun engellenmesi olarak telakki etmekte ve böylece haram sözcüğünü daha geniş ölçekte değerlendirmektedir.

Aşk yolunda gece gündüz ağlayanlar
Candan geçip belini sıkı bağlayanlar,
Hizmet eyleyip Hakk sırrını anlayanlar
Gece uykusunu haram eyleyip ağlar olurlar¹¹³

Yesevî'nin, haram kelimesini âşık için dünyanın haram olması hakkında kullandığı da dikkat çekmektedir.

Aşık olsan, Bayezid gibi kendini sat
Vallah-billah dünya haram, kaldırıp at¹¹⁴
Gönül vermeyip dünyaya, el uzatmayıp harama
Hakk'ı seven âşıklar ahaliden geçmişler
Dünya benim diyenler, cihan malını alanlar
Kerkenez kuşu gibi olup o harama batmışlar
Mümin kullar, sâdıklar, sıdkı ile duranlar
Dünyalığını sarf edip cennet hurisini kucaklamışlar¹¹⁵
Ömrün sonunda olacaktır bir gün tamam
Bu iş ile gitsen eğer selam “yurdu”

¹¹¹ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 280, (Hikmet, 133).

¹¹² Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 288, (Hikmet, 137).

¹¹³ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 288, (Hikmet, 137).

¹¹⁴ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 289, (Hikmet, 137).

¹¹⁵ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 227, (Hikmet, 99).

Helali bırakıp yemiş olsan daima haram
Azabını gidip orada çekmek gerek¹¹⁶

Yesevî, Hakk yadından zerre gâfil olmayanların helâl lokma talep eylediklerini ve haram yemediklerini dile getirmektedir. Dolayısıyla burada Allah zikri ile helal lokma arasında yakın bir münasebet kurulmaktadır.

Gâfil olmaz Hakk yâdından geceleri tamam;
Helâl lokma talep eyler, yemez haram;
Derviş gerek işbu sıfat ile daima
Kul olarak kulluğundan caymaz olur¹¹⁷

Cimrilik

Zerre aşkı kime düşse, ağlar eyler
Göz yaşını akıtarak umman eyler
Her ne bulsa, Hak yoluna ihsan eyler
Cimrilerin düşmanlığı-buğzu olur¹¹⁸

Adalet

Hoş devlettir velilikte önder olsa
Adil olup bir mümini kadı eylese
O kadı bütün halkı razı eylese
Razılıktan cennet evini alır olmalı¹¹⁹

Takvâ

“Küllî muttaki alimen” diye söyledi Rasul
Ey kul Ahmed bu hadisi eyle kabul
Suyri halkı kabul eylemeyip oldu melûl (mahzun, kederli, hüznü, bıkmış, usanmış)
Cahil halkı pir değerini ne zaman bilir?¹²⁰

¹¹⁶ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 239, (Hikmet, 105).

¹¹⁷ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 270, (Hikmet, 127).

¹¹⁸ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 234, (Hikmet, 103).

¹¹⁹ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 238, (Hikmet, 104).

¹²⁰ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 287, (Hikmet, 136).

Nimetlere Şükretme

Mâturîdî'nin ahlâk anlayışında olduğu gibi¹²¹, Yesevî de ahlâk sisteminde bu kavrama büyük bir ehemmiyet vermektedir.

Görünür her dal üzerinde türlü renkler
Nimetlerin olgunlaştığını görür dostlar
Açıktaki nimetlerin şükrünü gafil bilmez
Gizlenmiş olanları kıyas ile görse olmaz.
Zâhir gözü gaflet ile bakıp görmez
Bâtın gözü açılrsa o görür dostlar
Bakarak iman nuru ile görür dostlar¹²²

Vefâ

Ecel gelse biri vefa eylemez imiş¹²³
Vefa eyleyen erenlerden yansa olmaz¹²⁴

Rüşvet

Bu dünyanın mallarını hazır eyleyip
Rüşvet versen, “ölüm meleği” almaz imiş¹²⁵

Yiğitlik

Yükünü yükleyip yola giren yiğit olur
Kılavuzsuz yola giren şaşkın olur
Yolbaşçısı, yolu gören kervan olur;
Yol görmeden kervan adım atmaz imiş¹²⁶
Bu dünyada yörük ata biniciler,
Savaş gününde yiğitlik eyleyiciler,

¹²¹ el-Mâturîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, ss. 178, 181, 223-224.

¹²² Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 209, (Hikmet, 87).

¹²³ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 246, (Hikmet, 111).

¹²⁴ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 269, (Hikmet, 126).

¹²⁵ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 246, (Hikmet, 111).

¹²⁶ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 246, (Hikmet, 111).

Elmas-çelik kılıç, kuşağını kuşanicılar,
Ecel gelse, beğ ve hanı koymaz imiş¹²⁷

Saçı-başı dağınık divane mi Hakk'ı bulan;
Hakk kılıcını ele alıp nefsi kovalayan,
Nereye varsa, gözü yumup sırrı bulan;
Öyle sırrı bulan kişi yiğit olur.

Taştan katı taşa yat, yanın ile
Yoldan çıkan yüz bin gafil yiğit olur¹²⁸

Mertlik

Gözyaşını niyaz eyleyip yakarışını söylemeden
Sırlar yolunu merdlerden bilse olmaz¹²⁹

Ey aşık gece gündüz demeden ağla
Yanıp pişip yürek bağrını ezip dağla
Ecel yetse merdcesine belini bağla
Böyle aşık varsa orada konuk olur¹³⁰

Yesevî, âhirette Allah'ın cemalini görme ile mertlerin muradı arasında bir ilişki kurmaktadır.

Mertlerin muradıdır Hakk'ın cemali
Hakk'ın cemali gerek olsa ol uykusuzlardan
Kul Hoca Ahmed seher vaktinde dök gözyaşı
Uykusuz olmadan Hak cemalin görse olmaz¹³¹

IV. Ahlâkın Teorik ve Pratik Bütünlüğünün Teolojik Anlamı: Teorik ve Pratik Ahlâkın Bütünlüğü

Yesevî'ye göre, ilim iki inci, beden ve cana rehberdir. İnanan ve ona göre amel eyleyen âlimler dinimizin çırağıdır. Toplumu geceleri aydınlatan ay gibidirler.

¹²⁷ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 247, (Hikmet, 111).

¹²⁸ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 289, (Hikmet, 137).

¹²⁹ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 261, (Hikmet, 122).

¹³⁰ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 283, (Hikmet, 134).

¹³¹ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 261, (Hikmet, 122).

Kıyamet gününün yaklaştığına dikkat çekilip, Kul Ahmed'in dediği sözün yalanının bulunmadığı dile getirilmektedir. Dinî ahlakta halka nasihatlar, irşatlar ve uyarılar önemli bir yer tutmaktadır.¹³² Ahmed, Yesevî, ahlak anlayışında eylemde bulunmaya büyük bir ağırlık vermekte ve cennet mertebesini alanın Allah'ın cemalini göreceğini vurgulamaktadır.

Sevda eylesen ahiretin sevdasını
Başa alma dünyanın kavgasını
Amel eyle cennet al masivasını
Cennet alan cemalini görür imiş¹³³

Kul Hoca Ahmed, öleceğini bile gör,
Âhiretin hazırlığını kıla gör,
Varırım diye yol başında yürüye gör,
“Ölüm meleği” gelse, fırsat bırakmaz imiş¹³⁴

Ahmed Yesevî, özü gafil, aklı yitik kişi, amelin yok, dünya tarafına meyilli olduğunu, ayaklarının Habil kuyusu üstünde bulunduğunu hatırlatmaktadır.

Kul Hoca Ahmed, özün gafil, aklın yitik,
Amelin yok, dünya tarafına meyilli,
Bu ayakın üstündedir Habil kuyusu,
Yıkılacağını bilen kişi korunmuş oldu¹³⁵

Ahmed Yesevî'nin dinî ahlak anlayışında manevî otorite ve yol göstericilik önemli bir yere sahiptir. Yesevî, hal ilmini bilmenin manevî rehberlik için yeterli olmadığını, manevî önderin sözünün eri olması gerektiğini hatırlatmaktadır.

Kamil olmadan “şeyhim” diye iddia eden
Kendi yapmadan halk içinde vaaz edip söyleyen
Sözü yalan dünya için amel işleyen,
Dünyayı bırakmayınca “Hal” ilmini bilse olmaz.

¹³² Ahmed Yesevî, *Dıvan-ı Hikmet*, s. 212, (Hikmet, 89).

¹³³ Ahmed Yesevî, *Dıvan-ı Hikmet*, s. 243, (Hikmet, 108).

¹³⁴ Ahmed Yesevî, *Dıvan-ı Hikmet*, s. 245, (Hikmet, 110).

¹³⁵ Ahmed Yesevî, *Dıvan-ı Hikmet*, s. 420, (Hikmet, 214).

Erenler bu yola adım attı
 Mücahede derdi ile amel eyledi
 Mükâşefe batın işçinde malum oldu
 Böyle olmayınca dergahına yetse olmaz¹³⁶

Dinî ahlâk sisteminde âhirete imanı yaşamın merkezine amaç olarak koyan Ahmed Yesevî, bu dünyada her öte dünya için türlü hazırlığın yapılmasına, âhretin esbabının gereği gibi hazırlanmasına, dini iyi yaşamaya ve iman üzere temiz (tayyib) bir hayat sürmeye büyük bir ehemmiyet vermektedir.

Dirilikte din nevbetini iyi vur
 Ahiretin gereğini/esbabını burada hazırla
 Kul Hoca Ahmed iman üzere tayyib ol
 İman ile varan kullar ölmez imiş¹³⁷

Vahdaniyet gemisinin sırrını bilmeden
 Aşk-sırlar sözlerinden haber almadan
 Tecrid-tefrid işlerini tamam eylemeden
 O tevhidin meyvesinden alsa olmaz¹³⁸

Yesevî, imanını görülür kılan kimsenin er olduğunu ve imanın dışa yansımaları gerektiğini hatırlatmaktadır.

Türlü nâdân (bilgisiz, câhil, tanrı hakikatinden habersiz) erkeğim
 diye süsledi kalpak,
 Er ol olur imanını kılsa görülesi;
 Kıldan ince, kılıçtan keskin Sırat köprüsü,
 Kadir İzim (Sahibi Rab) nasip eylese geçeriz biz¹³⁹

Arapça ve Farsça'ya derin vukûfu ve nüfûzuna rağmen, hikmetlerini Türkçe ifade ve terennüm eden Yesevî, yaşadığı cemiyetten kendini ayrı görmeyen çok kültürlü münevver ve mütefekkir bir kişidir. Ona

¹³⁶ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 254, (Hikmet, 124).

¹³⁷ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 247, (Hikmet, 111).

¹³⁸ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 265, (Hikmet, 124).

¹³⁹ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 419, (Hikmet, 213).

göre cemiyete düşünceleriyle yön verenler, yaşayışlarıyla da manevî bir örnek ve rehber olmalıdırlar.¹⁴⁰

Yesevî, sırf ahlâkî ilkeleri ve davranış kalıplarını anlatmakla kalmamış; aynı zamanda bunların bireysel ve toplumsal düzlemde davranışa nasıl döküleceğinin yollarını göstermiştir. Çünkü bu usûlü Dîvân-ı Hikmette kullandığı tabirlerden ve örneklerden de rahatlıkla anlamız mümkündür. Zira ahlâkta teorik sağlam bilgilere sahip olmak kadar onları uygulamaya sokmak ve pratiğe aktarmak da büyük bir ehemmiyet taşımaktadır.

“Fel ya’lemûn-el alimûn” okur âlim
Anlamını bilmeden olur zalim
Anlamını anlayanların giysisi aba
Öyle âlim, gerçek alim olur dostlar
“Fe’l yadhakû” âyetini tefsir eylese
Öyle âlim, gerçek alim olur dostlar
“Ve’l-yebkü kesiran” diye Allah söyledi
Anlamını anlayan alim dinmeden ağladı¹⁴¹

Ahmed Yesevî, insanoğlunun bazen beşerî bazen de manevî tarafına hitap ederek, onları düşünmeye, duymaya ve bilhassa kendi kendilerinin farkına varmaya çağırmıştır, O, tasavvufî şahsiyeti, insanî kimliği ve ahlâkçı şahsiyeti ile öğüt ve tavsiyelerini önce kendi benliğine yöneltmiştir. İkaz ve irşat edilmeye en çok layık ve muhtaç olanın, yine kendisi olduğunda ısrar etmiştir. Bu işe, evvela kendinden başlama prensibiyle hareket ettiği için sözleri etkili, tavsiyeleri tutulur olmuş ve Müslüman Türkler tarafından onun manevî ve ahlâkî örneğine bel bağlanılarak nasihatleri, öğütleri ve uyarıları hayata geçirilmiştir.¹⁴²

Yesevî, Allah-kâinat ve insan ilişkilerini herkesin anlayabileceği bir şekilde izah etmesini ve anlatmasını bilmiş ve şiirin insanı teshir edici, yani büyüleyici ve amade kılıcı üslûbu içinde onu yoğurmuştur.¹⁴³

¹⁴⁰ Yakıt, “Hoca Ahmed-i Yesevî ve Türk Düşünce Tarihindeki Yeri”, s. 165.

¹⁴¹ Ahmed Yesevî, *Dîvan-ı Hikmet*, s. 202, (Hikmet, 83).

¹⁴² Özköse, “Ahmet Yesevî”, s. 190.

¹⁴³ Yakıt, “Hoca Ahmed-i Yesevî ve Türk Düşünce Tarihindeki Yeri”, s. 166.

Yesevî, bir tasavvuf adamıdır, ama millî unsurlarla İslâmî unsurları yoğurmuş, bir başka söyleyişle, dinî hükümlerle tasavvufu dost etmeyi ve barıştırmayı bilmiştir. Bir başka anlatımla, bunda başarılı ve mahir olmuş bir mütefekkindir. Ona göre dine dayanmadan, sağlam bir inanç sistemine istinat etmeden bir tarikat bâtıldır.

Yesevî'nin ahlâk anlayışının en özgün yanlarından biri, bunun teorik ve pratik boyutlarıyla işlevsel, verimli, etkili ve dönüştürücü hale sokulabileceği ilkeleri sunma becerisi göstermiş olmasıdır. Çünkü ahlâkta en önemli hususiyet; insanın aklı, iradesi, gönlü, vicdanı, insafi ve adalet duygusunun devreye sokulup bunların içselleştirilerek tesir ve fonksiyonelliğinin artırılması ve güçlendirilmesidir. Yesevî, ahlâk düşünce sisteminde teolojik ve mistik unsurları büyük bir maharetle kaynaştırmanın güzel bir örneğini sunmuştur. Yesevî ahlâk düşünce-sinde, eserlerinde ahlâkın ve değerler manzûmesinin teorik ve pratik bütünlüğünün gerçekleştirilmesine ve davranışa aktarımına yönelik kimi teolojik ve mistik ilkeleri şöyle sıralamaktadır:

1. Münâcât'ında Ahmed Yesevî, sözlerinin Kur'ân-ı Kerîm'in ah-kâm ve emirleri ile Hadislerdeki hakikat ve hikmetleri dile getirdiğini açıkça bildirmektedir.¹⁴⁴ Aynı zamanda bu beyitler, Yesevî'nin Ehl-i Sünnet akîdesine ne kadar bağlı olduğunu da göstermektedir.

Ahmed Yesevî'nin tasavvufi ahlak anlayışı, O'nun Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in sünnetine sıkı sıkıya bağlılığıyla izah edilebilir. Gerçekten o, dinin emirlerini ve nehiylerini dikkate alınmadan yürütülmek istenen bir tasavvuf anlayışını, bu arada ahlâk anlayışını tamamen reddetmektedir.

Mümin kul, şeriat ahkâmına ve Hz. Peygamber'in sünnetine tam olarak riâyet etmelidir. Zâten Hz. Peygamber'e lâyük ümmet olmanın yolu budur.¹⁴⁵

2. Yesevî'ye göre, insan kendi başına hakikati bulamaz, o yolda tam anlamıyla yürüyemez ve bir türlü hürriyetine kavuşamaz. Sürekli nefsin desiseleri ve irade zafiyetiyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu bakımdan

¹⁴⁴ Ahmed Yesevî, *Dîvan-ı Hikmet*, s. 427, (Münacât).

¹⁴⁵ Eraslan, "Hikmet Geleneği", s. 348.

bir pîre, pîr-i muğana, pîr-i kamile, bir mürşide, bir kılavuza, bir rehber, bir manevî yol göstericiye ihtiyaç vardır.¹⁴⁶ Yesevî, âşık kulun, Pir-i kâmilin eteğini sağlam tutmasını tavsiye etmektedir.¹⁴⁷ Kulun, pirsiz yürüyüp vird ve evradı bilemeyeceğini dile getirmektedir.¹⁴⁸

Yesevî, *Dîvan-ı Hikmeti*'nde birçok ahlâkî değeri insana veciz bir biçimde anlatmakta ve öğüt yoluyla belletmeye çalışmaktadır. İnsan için ahlâkî değerleri öğrenme, kazanma ve yaşama geçirmede manevî otoritenin ve kılavuzun yol göstericiliği ve örnekliliği (prototip oluşu) önemli bir yere sahiptir.

İradesiz, icazetsiz mürşid olmaz
Tarikatın yollarını asla bilmez¹⁴⁹

Sufiyim deyip söz edersin söz ve figanın hani
Aşk-ı surh ve gözünden akan kanlı yaşın hani
Mükemmel mürşid-i kamil yol göstericin hani
Sufi-nakş oldun veli, asla Müslüman olmadın¹⁵⁰

Tecellinin makamında dolaşan âşık kullar kılavuzsuz yola girse, yoldan şaşar. Vesvese eyleyip lanetli şeytan dinini bozar. Kendi yoluna koyup onu şaşkın kılar. Bu makamı bildiren manevî rehber gereklidir. Tarikatın ön safında safder (saf-yaran, yiğit, kahraman) gerek; İşbu yolu zapt eyleyen server (baş, reis) gerek; öyle mürşid cennet mülkünü hazır eyler.¹⁵¹

3. İslam tasavvufunun diğer ekollerinde olduğu gibi, “nefis terbiyesi” Yesevîlik'te de çok önemli bir husustur. Her türlü ahlâkî ve irâdî kötülüğü temsil eden nefis, insanı Hak yolundan alıkoyar. Onu terbiye etmek, ahlâkî kötülüklerden arıtmak, iradeyi geliştirip nefsin kontrolünü sağlamak gerekir. Yesevî'ye göre, akıllı insan, nefsinin peşinde koşan

¹⁴⁶ Ahmed Yesevî, *Dîvan-ı Hikmet*, s. 283, (Hikmet, 134).

¹⁴⁷ Ahmed Yesevî, *Dîvan-ı Hikmet*, s. 288, (Hikmet, 137).

¹⁴⁸ Ahmed Yesevî, *Dîvan-ı Hikmet*, s. 291, (Hikmet, 139).

¹⁴⁹ Ahmed Yesevî, *Dîvan-ı Hikmet*, s.186, (Hikmet, 76).

¹⁵⁰ Ahmed Yesevî, *Dîvan-ı Hikmet*, s. 258, (Hikmet, 119).

¹⁵¹ Ahmed Yesevî, *Dîvan-ı Hikmet*, s. 258, (Hikmet, 119).

değil, onun boş tutkularını, arzularını ve isteklerini kontrol altına alan ve onu ahlâkî pisliklerden arıtan/arındırandır.

İnsanı iyi bir mümin olmaktan alıkoyan şey, nefstir. Nefsinin ihtiraslarına, isteklerine ve bitmez bilmez arzularına kapılan insan Hakk yolundan uzaklaşır, şeytana yoldaş olur. Hem bu dünyada hem de öbür dünyada rüsva olur.

O kadar yürüdün o kadar durdun ey habersiz
Nefis-şeytan işlerinden eyle endişe
Bizden önce dilim kervan kılınca sefer
Söyleye gider bu dünyanın vefası yok¹⁵²

Kul Hoca Ahmed nefsten büyük bela olmaz
Yer ve gökten lokma versen asla doymaz
Toprak olup yerde yatsan kafir olmaz
Nefsi ölenleri huri ve gılman kucaklar dostlar...¹⁵³

Nefsini sen kendi arzusuna bırakma sakın
Yemeyip içmeyip ibadet ile ol uykusuz
Sonunda bir gün gösterecek sana cemal
Uykusuz olan orada cemâl görür dostlar¹⁵⁴

Hakikatlı aşıkların nefsi ölü¹⁵⁵

Tesbih danesini alıp halk gözüne iyi sufisin
Kötü nefsin önünde tersa, cühûdun birisin¹⁵⁶

Sufi olasın hay u heves eyleme asla
Köpek nefsi için kullara kan tutmasa iyidir¹⁵⁷

Erenleri o denize daldı, battı;
Gece gündüz dinmeden bir an, zikrini söyledi

¹⁵² Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 256, (Hikmet, 118).

¹⁵³ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s.191, (Hikmet, 78).

¹⁵⁴ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 200, (Hikmet, 82).

¹⁵⁵ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 204, (Hikmet, 84).

¹⁵⁶ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 258, (Hikmet, 119).

¹⁵⁷ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 260, (Hikmet, 121).

Ölmeden önce can acısının, zehrini tattı;
Ahiret hazırlıklarını (esbâb) koymaz (salmaz) olur¹⁵⁸

Sufiler, nefis kelimesinden, kulun kötü ve illetli vasıfları ile yerilen ve zemmedilen huy ve fiillerini murad ederler. Kulun illetli vasıfları iki çeşittir: Birincisi, iradesi ile kazandığı günah ve isyan (ilâhî iradeye aykırı davranma), ikincisi ise aşağı huylardır. Aslında kötü olan bu nevî huylar, insan tarafından tedavi ve terbiye edilerek, tederîcî bir biçimde düzeltilmeye uğraşılırsa, devamlı bir mücadele ile kötü huyları yok etmek mümkün olur. Nefse ait birinci hükümler, haram veya mekruh kılınarak (tahrîmen veya tenzihen) yasak kılınan şeylerdir. İkinci kısım hükümler ise, nefsin aşağı ve bayağı (süflî ve behimî) huylarıdır. Bunun izahına geçildiğinde, kibir, gadap, kin, haset, kötü huy, tahammülsüzlük vs. gibi yerilen ve kötülen huylar ikinci kısmı teşkil etmektedir. Nefsin hükümlerinden en çetini ve ne zoru; nefsin bu gibi şeylerin güzel olduğu vehmine kapılması veya kendisinin bir değeri bulunduğunu, (başkaları tarafından) kadrinin bilinmesi hakkı olduğuna kani olmasıdır. Bunun için bu husus gizli şirk sayılmıştır. Nefsânî arzuları terk etmek ve nefsi kırmak, isteklerinin zıddına hareket etmek suretiyle onu tedavi ve terbiye etmek, her ne kadar açlık, susuzluk ve uykusuzluk gibi hususlar da nefsin arzularını terk kısmına/kategorisine girse de, söz konusu bu açlık, susuzluk ve uykusuzluk gibi güçsüz ve kuvvetsiz hâle gelmeyi temin eden mücâhede nevilerinden daha mükemmel ve daha tesirli bir tedavi tarzıdır.¹⁵⁹

Tasavvufî ahlâkta nefse karşı savaş ya da irade eğitimi önemli bir yere sahiptir. Hucvîrî'nin kaydettiği gibi,¹⁶⁰ tasavvufun ileri gelenlerine göre hem dinin hem de aklın reddettiği bütün kötü huyların ve çirkin davranışların kaynağı nefstir. Tasavvuf ahlâkında çoğunlukla insanın manevî benliğinin yüksek tarafını temsil eden ruh meleğe, nefis ise

¹⁵⁸ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 270, (Hikmet, 127).

¹⁵⁹ Bkz Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1999, s. 181; Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *Nefis Kusurları ve Tedavileri*, çev. Abdullah Suat Demirtaş, Semerkand Basım Yayın A. Ş., İstanbul 2015, ss. 42, 70, 76, 82, 92.

¹⁶⁰el-Hucvîrî, *Keşfu'l-Mabûb*, c. II, s. 427; Çağrıncı, *İslâm Düşüncesinde Ahlâk*, s. 30.

şeytana benzetilir. Bu yüzden ahlâkî fenalıklar, ancak riyâzet ve mücâhede'ye koyularak nefsin kötü eğilimlerini kırmak ve onu kötü huy-lardan arındırmak suretiyle önlenebilir. Gazzâlî, “İnsan ihtiraslarıyla savaşıyor, nefsinin bunların baskısından korur ve bu suretle melekların ahlâkına benzer huylar kazanırsa, kalbi melekların evi haline gelir”, diye söylemektedir.¹⁶¹ Hucvirî de nefsin isteklerine karşı koymayı, “bütün ibadetlerin başı ve ahlâkî çabaların en değerlisi” saymıştır.¹⁶²

Tasavvuf ahlâkında nefse karşı verilmesi öngörülen bu savaş ve muharebe, bir nevi iradeyi hür kılma, insanın ahlâkî mükemmelliğe ulaşması ve Allah'a yaklaşmasını önleyen bedenî ve dünyevî tutku-ların bağımlılığından ve boyunduruğundan kurtulma mücadelesidir. Bu açıdan tasavvuf ahlâkında hürriyetin büyük bir değeri vardır. Mu-tasavvıflar, insanın şuurunu meşgul eden Allah'tan başka her şeyin hür-riyeti kısıtladığı ilkesinden hareketle cennet nimetlerini arzulamayı bile, gerçek hürriyete aykırı görmüşlerdir.¹⁶³ Kuşeyrî'ye göre, hürriyet, “kulun üzerinde Allah'tan başka hiçbir şeyin etkili olmamasıdır.” Gerçek hürriyet tam kulluktur. Hakikî hürriyet kullukta kemâl hâlidir. Yüce Allah'a karşı ubûdiyyette sâdık olan kimse, başkalarına köle olma boyunduruğundan kurtularak hürriyete kavuşur.¹⁶⁴ İbrahim b. Edhem ise, hürriyeti ölmeden önce dünyadan çıkmak şeklinde açıklamıştır.¹⁶⁵ Tasavvufî kaynaklar, büyük sufilerin böyle bir hürriyete ulaşmak için verdikleri mücadeleleri anlatan ve açıklayan hatıra ve menkıbelerle do-ludur. Esasen tasavvuftaki “fakr makamı” hürriyeti de kapsar. Çünkü fakr, insanın hiçbir şeye sahip olmamasından öte, hiçbir şeyin insana sahip olmaması demektir.¹⁶⁶ Buna göre hürriyet, felsefe ve kelâmda alındığı şekliyle ahlâkın hareket noktası değil, modern varoluşçulukta

¹⁶¹ el-Gazzâlî, *İhyâu Ulûmî'd-Dîn*, c. III, s. 61; Mustafa Çağrırcı, *İslâm Düşüncesinde Ahlâk*, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul 1989, s. 30.

¹⁶² el-Hucvirî, *Keşfu'l-Mabçûb*, c. II, s. 427; Çağrırcı, *İslâm Düşüncesinde Ahlâk*, s. 30.

¹⁶³ Bkz. Kuşeyrî, *Risâle*, s. 299.

¹⁶⁴ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 299.

¹⁶⁵ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 300.

¹⁶⁶ Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, Kahire 1969, s. 215.

benimsendiği gibi ahlâkın gayesidir. Bu yüzden, hürriyet, ulaşılmaması zor makamdır. Tasavvufî sülûkun başlangıcında “irade” varsa da, hürriyet yoktur. Mürid, mürşidin delâletiyle ve yol göstericiliğiyle seyrü sülûk sırasında verdiği şiddetli ve dayanıklı mücadele sayesinde dünya ve nefis bağlarından kurtularak hürriyetini kazanır. Felsefe teorik, tasavvuf pratiktir; bu sebeple filozof akıl ile, sufi irade ile yol alır ve sonunda, hem marifete hem de hürriyete ulaşır. Ne var ki, tasavvufî anlayışa göre insanın iradesi, daima Allah’ın iradesine bağımlıdır.¹⁶⁷

4. Mümin kulların, hevâ ve heves ile, boş ve geçici arzularla işi yoktur ve bunların peşinden sürüklenmemelidir. Çünkü insan bu boş tutkularla ve geçici arzularla doğru eylemlerde bulunamaz.

5. İslâm tasavvufunun en önemli motiflerinden bir olan aşk, Dîvân-ı Hikmet’te sıkça rastladığımız ve Yesevî’nin, tasavvuf anlayışını üzerinde odaklaştırdığı bir motiftir. Aslına bakıldığında, Yesevî, aşk adamıdır. Aşkın objesine dikkatimizi çeken Yesevî, Allah ve Elçisine olan aşkı savunmuştur. Ona göre, aşk, tıpkı iman gibi, Allah’ın insanlara bir lütfudur. Bu lütfu mazhar olanların içi aydın olup, nefisleri her türlü pislikten arınmıştır. İnsan, ancak ilâhî aşk ile benliğinden sıyrılıp Hakk’a kavuşabilir. Benliği ortadan kaldıran aşktır. Aşk ikiliği yok eder. Yesevî’ye göre, bu kadar yüce bir iksire sahip olan aşk, aynı zamanda devası olmayan bir derttir; tahammülü zordur. Gerçek âşık, mihnetlere göğüs geren, onları zevk edinen, Allah için seher vaktinde göz yaşını döker.

[Aşk ehli] canı bedenden ayrı eyleyip yürür olmalı¹⁶⁸.

[Âşıklar] Dağa, taşa başını vurup, şuarsuz olup
Çoluk-çocuk, ev-barktan geçer dostlar¹⁶⁹

Aşksızların imanı yok eğer arkadaşlar;
Cehennem içinde dinmeden devamlı yanar imiş.¹⁷⁰

¹⁶⁷ Çağrı, *İslâm Düşüncesinde Ahlâk*, ss. 30-31.

¹⁶⁸ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 233, (Hikmet, 102).

¹⁶⁹ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 207, (Hikmet, 86).

¹⁷⁰ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 242, (Hikmet, 108).

Îlâhî aşk da, iman gibi insanlara Allah'ın lütfudur. Bu lütfâ mazhar olan kişinin, ancak o zaman içi aydınlanır; her türlü kötülükten arınır; dışı ise bu aşkla tutuşarak yanıp kavrulur. İnsan, ancak gerçek aşk ile benliğinden sıyrılıp, Hakk'a kavuşabilir. Gerçek aşk, benliği yok edip, ikiliği ortadan kaldırır. Zâten gerçek âşığın, ârif âşığın gâyesi, didardır; zühd ve takva ehli gibi sâdece cennet değildir. Gerçek âşıklar, bir an olsun, Hakk'tan gâfil olmazlar; gâfil olana ârif âşik demezler.¹⁷¹ Gerçek âşığın sırrı gizlidir, halk bilmez.¹⁷² Gerçek âşıklar yandıkça pür-nur olur. O sebepten maşûkuna nâzı olur. Yakılmak-yanmak âşiklara adet olur.¹⁷³

Ârif âşik öz canını ateşe yakmaz
Dertsizlere çakmağını yakıp çakmaz
Dünya gelip cilve eylese dönüp bakmaz
Aşksız kişi hayvandan beter dostlar¹⁷⁴

Aşksızların hem canı yok, hem imanı¹⁷⁵

Meleklerinden âşığı çok ey habersiz
Bir "ahh" eylese alem olur altın ve mücevher
Zâhid, âbid, sâliklerin aşkı beter
Aşksız adem vallahi yolda kalır imiş¹⁷⁶

Ahmed Yesevî, dünya malını yığıp yolu yitirenlerin, kısa ömrünü küfür içinde geçirenlerin, kılavuzsuz yolda yürüyenlerin muhabbetin değerini asla bilemeyeceğini dile getirmektedir.¹⁷⁷

Îlâhî aşk, yani Allah sevgisi hikmetlerin ana temasını teşkil eder. Ona göre İslâmiyet'in özü budur. Bu ana tema üzerine gerçek Müslümanın vasıfları ve hasletleri oturtur. Bu vasıflar ve hasletler ise, aynı zamanda onun ahlâkçı yönünü de ortaya koymaktadır. İnsanın ahlâkî

¹⁷¹ Eraslan, "Hikmet Geleneği", *Yesevilik Bilgisi*, s. 346.

¹⁷² Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 232, (Hikmet, 102).

¹⁷³ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 235, (Hikmet, 103).

¹⁷⁴ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 200, (Hikmet, 82).

¹⁷⁵ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 207, (Hikmet, 86).

¹⁷⁶ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 253, (Hikmet, 115).

¹⁷⁷ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 287, (Hikmet, 136).

olgunluğa erişebilmesi için birtakım merhalelerden geçmesi gerektiği üzerinde ısrarla duru. Ahlâken olgunluğa erişmenin sosyal dayanışma yönünden de önemli olduğunu vurgular. Kimsesizlere, mazlumlara, darda kalmışlara yardım etme, kanaatkâr olma, çalışarak karşılığını alma, dünya malından ve bunlara tamah edenlerden yüz çevirme, kul hakkı yememe; daima iyilik etme vb. gibi sosyal hayatın temel birtakım hususiyetlerini hikmetlerinde veciz bir dille anlatarak işler.¹⁷⁸

6. İnsanın kendisini bilmesi, Hakk'ı bilmesi demektir. Gafletten uyanmak, gönül gözünü parlatmak gerekir. Ancak o zaman insan, Allah katında makbûl bir kul, Hz. Peygamber'e lâyük ümmet olur.

Yesevî, "Allah'ı bilenler nefisine hâkim olanlardır" diye söylemektedir. Nefsine hâkim olamayanların Allah ve tasavvuf hakkındaki sözlerinin pek fazla tesiri olamayacağı kanaatindedir.

7. Yesevî, ahlâkî hasletlerin ve güzelliklerin kazanılabilmesi için ibadet, zühd ve takva gibi şerîat ahkâmının yerine getirilmesine vurguda bulunmaktadır.

Ahir zaman şeyhi düzeltir dış görünüşünü
Zühd ve takva kalmayıp bozar iç alemini¹⁷⁹

Zühd-takva daima eyleyip nail ol¹⁸⁰
Aşık kullar bu dünyayı göze iluştirmez
Dünya aşkını zâhid kullara dile almaz
Gece gündüz mest ve hayran kendine gelmez

Cemal dileyip göğsünü deşip ağlar inler¹⁸¹

8. Salih ameller: Kul; namaz, oruç, zekat vb. ibadetler yanı sıra güzel davranışlar ve eylemler sergilemeye ehemmiyet vermelidir. İslâm'ın beş şartından biri olan namaz farîzasını yerine getirmek çok önemlidir. Müminlerin miracı olan namaz, hikmetlere göre hem şerîat, hem tarikât, hem de hakikattir.

¹⁷⁸ Yusuf Ekinci, *Hoca Ahmet Yesevî*, Ocak Yayınları, Ankara 1995, ss. 46-47.

¹⁷⁹ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 206, (Hikmet, 85).

¹⁸⁰ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 222, (Hikmet, 95).

¹⁸¹ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 283, (Hikmet, 134).

Kul Hoca Ahmed kulum desen ibadet eyle
Kıyametin geleceğini yakın bil
Hakka yakın olayım desen ibadet eyle
İbadet eyleyen Hakk'a yakın olur olmalı¹⁸²
Çok kişiler iddia eder nefsinin gözetip
Yeyip-içip hayvan gibi geceleri yatıp
Oruç tutmaz, zekat vermez hem utanıp
Hakk Teâlâ'nın değerini ne zaman bilir?

Ahmed Yesevî, Allah'ın amel işleyen gerçek âlimi bilge kılacağını ve amel işlemeyen âlimin ise ilmini çığneyeceğini hatırlatmaktadır.

Amel işlemeyen âlimin ilmini çığneyip yürür
Ölüp varsa dar kabirde canı yanar
Allah, Rasul, dinin ne deyip korkuya düşer¹⁸³
Namazına titiz olan mümin kullar
Cennet evini ümid edip durur olmalı¹⁸⁴
Kul Hoca Ahmed alimlerin hizmetini eyle
Alimler sözünü işitip amel eyle
Amel eyleyip Hakk yolunda canını ver
Amelsizler cemâl görmez dostlarım ey¹⁸⁵
Rivayettir şeriat, hikmettir hakikat
Mücevherdir tarikat, âşıklara münasip¹⁸⁶
Hakk kulları dervişler hakikati bilmişler
Hakk'a âşık olanlar Hakk yoluna girmişler¹⁸⁷
Ne buradadır oruç-namaz, ne hayır; ihsan ve niyâz,
Yok hakikat, hayrı niyâz, ben ağlamayayım kim ağlasın?¹⁸⁸

¹⁸² Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 238, (Hikmet, 104).

¹⁸³ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 192, (Hikmet, 79).

¹⁸⁴ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 237, (Hikmet, 104).

¹⁸⁵ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 202, (Hikmet, 83).

¹⁸⁶ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 224, (Hikmet, 96).

¹⁸⁷ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 227, (Hikmet, 99).

¹⁸⁸ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 424, (Hikmet, 217).

9.Tövbe: Yesevî, insanları hikmetlerinde namaz ve oruç ibadetlerine devam ve bu arada tevbe etmeye çağırmakta ve Rahman Melik'in, kendisine tövbe edip rahmetine nail olanlara, mahşer günü cemalini görmelerini armağan edeceğine vurguda bulunmaktadır.

Oruç tutup namaz kılıp tevbe eyleyen
Seherlerde kalkıp Allah diye kulluk eyleyen
Şeyhlerin hizmetini tamam eyleyen
Öyle kullar Hakk cemalini görür imiş¹⁸⁹

Yesevî'ye göre, insan, günahlardan ve hatalardan pişmanlık duyup tevbe etmeli ve Allah'ın rahmetinden asla umut kesmemelidir. Yesevî, insanın tevbe etmesini ve yol yakınken bu kötülükten dönmesini ısrarla hatırlatmaktadır. Aslında dinî ahlakta hata yapmaya ısrar da daha büyük bir kötülüktür, ama hatadan kısa süre içinde dönmek ise büyük bir erdemliliklerdir.

Kul Hoca Ahmed bu dünyada tevbe eyle
Tevbe eyleyip yol başına varıp de
Seçkin kullar gibi azığına alıp yürü
Sorar olsa, ben kul orda ne eylerim?¹⁹⁰

Dağdan ağır günahın var özüne gel¹⁹¹

Tevbe eyle Hoca Ahmed, ola Hakk'tan inayet
Yüz bin veliler geçti, sırrı sırta ekleyip¹⁹²

Rahman Melik'im rahmeti ile nidâ eyler;
Asi, câfi ümmetlerin halini sorar;
Mahşer günü cemalini armağan eyler
Can ve gönlünü feda eyleyip yürür olur¹⁹³

[Âşıklar] Allah dese, yerle bir olur günahı;
Âşıkların Rahman Melik'im sığınağı¹⁹⁴

¹⁸⁹ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 250, (Hikmet, 113).

¹⁹⁰ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 185, (Hikmet, 55).

¹⁹¹ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 222, (Hikmet, 95).

¹⁹² Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 224, (Hikmet, 95).

¹⁹³ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 231, (Hikmet, 102).

¹⁹⁴ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 235, (Hikmet, 103).

Kul Hoca Ahmed tevbe eyle ölmeden önce
 Al yanağın kabirde yatıp solmadan önce
 Yılan-çıyan kabrin içine dolamadan önce
 Kaza kılsa razı olup durmak gerek¹⁹⁵

Kul Hoca Ahmed âşık olsan, candan geç
 Ondan sonra şevk şarabını doyasıya iç

Günahını hafif eyleyip burada uç
 Aşıkları cennet içinde uçar imiş¹⁹⁶

Vah ne yazık, aşk yolunda canını vermeden,
 Dalgıç olup deniz içinden cevher dermeden,
 Hakk'tan başka gafletleri uzaklaştırmadan
 Sabaha varsa, pişmanlıklar pek çok olur¹⁹⁷

Yüz bin günah işlendi, bilemedin;
 Tevbe eyleyip dergâhına gelemedin;
 Hizmet eyleyip iyi dua alamadın;
 Günahlardan seni ne diye suva eylesin?¹⁹⁸

Yesevî, hep hata ve günah eylediğini, “ne yapayım inciden mahrum kaldım” diye söylemekte ve gönlünde zerre nur bulunmadığını dile getirmekte ve “buna ben ağlamayayım kim ağlasın?” diye bu konuya temas etmektedir.¹⁹⁹

Hoca Ahmed Yesevî, ömrünün gafletle geçtiğini, dolayısıyla Allah'tan günahlarını rahmetle bağışlamasını dua eylemektedir. Çünkü onun terennümüne göre “Allah, dua eylese, icabetli olur imiş”.²⁰⁰ Ayrıca Yesevî, tövbe eylediğini ve kabul etmesini Allah'tan niyaz etmektedir. Kötülükler işleyenin günahına tövbe etmesini öğütlemektedir.²⁰¹ Ye-

¹⁹⁵ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 239, (Hikmet, 105).

¹⁹⁶ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 243, (Hikmet, 108).

¹⁹⁷ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 288, (Hikmet, 137).

¹⁹⁸ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 291, (Hikmet, 139).

¹⁹⁹ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 424, (Hikmet, 217).

²⁰⁰ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 170, (Hikmet, 63).

²⁰¹ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 244, (Hikmet, 109).

sevi'nin, günahların bağışlanmasını izah etme noktasında Ebû Hanîfe ve Mâturîdiyye mezhebinin geleneğini izleyerek âhirette günahların bağışlanması anlayışını benimsediği dikkat çekmektedir. Büyük günah işlemekle mümin kâfir olmaz. Günahkâr kimse de gerçek mümin-dir. Bir Müslüman, işlediği günahın helâl olduğunu kabul etmedikçe, imandan çıkmaz. Bir Müslüman, günahları hafife almama ve haramı helal saymaması koşuluyla, büyük günahlardan birini işlemesi ile kâfir sayılmaz. Mâturîdiler, büyük bir günah işlemesi sebebiyle bir Müslümandan iman vasfını düşürmezler.²⁰² Böylece Ahmed Yesevî, insanın ömrünü gafletle geçirmekle birlikte, günahlarının rahmetle bağışlanması için Allah'a dua etmesi ve yakarışına Mâturîdilik mezhebi ekseninde teolojik bir açıklama getirmektedir.

Vah ne yazık, geçti ömrüm gaflet ile;
Sen bağışla günahlarımı rahmet ile;
Kul Hoca Ahmed sana yandı hasret ile;
Kendi kendisine kendisi yanıp yakılır imiş²⁰³

10.Yesevî, tefekkür konusuna da büyük önem verir. Madem ki insan yaratıcısının sanatını ve hikmetini gösteren varlıktır. Öyleyse yaratıcının kâinata yayılan tecellisinde, O'nun sanat ve hikmetinin sınırlarını, varlıkların yaratılış hikmet nedenlerini araştırıp düşünmelidir. Mâturîdî de, kelâmî düşünce sisteminde aklî tefekküre ve aklî istidlal yoluyla Allah'ın varlığına ulaşmaya büyük bir ehemmiyet vermektedir. Zaten hikmet kavramı, Allah'ın evreni ve yaratıklarını açıklama ve anlamlandırma onun mezhebinin mihverini teşkil etmektedir.²⁰⁴

11.Yesevî'nin tasavvufî ahlâk anlayışının temerküz ettiği kavramlardan biri de, edeb kavramıdır. Tevhidin sırrı bu kavramda yatmakta, hatta ilim ve irfanın özü edeb sözcüğünde toplanmaktadır.

²⁰² Numan b. Sâbit Ebû Hanîfe, "el-Fıkhü'l-Ekber", *İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*, çev. Mustafa Öz, İstanbul 1981, s. 69, (ss. 66-72); Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, thk. Fethullah Huleyf, Dâru'l-Meşrik, Beyrut 1986, ss. 323-324; Aliyyü'l-Kârî, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, çev. Yunus Vehbi Yavuz, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992, ss. 130-131

²⁰³ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 244, (Hikmet, 109).

²⁰⁴ el-Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, ss. 9-11.

Derviş Hakk'ın nazar eylediği, zikridir gül bahçesi,
Hakk'ın yâdı sırları, tam edepli dervişler²⁰⁵

12. Yesevi, kişinin dünya ve içindekilerine ihtiyacından fazlasına sahip olmak için çaba sarf etmesinin ve ömrünü buna vermesinin doğru olmadığına inanır. Çünkü her şey fânî olup, ezeli ve ebedî olan sadece Allah'tır. Fakat insanoğlu bu gerçeği unutup, dünya malı ve şehveti peşinde koşar, ama dünyevî meşgalelerin hiçbirisi ecelin gelmesini ve ömrün sona ermesini engel olamaz.

Dünya kaygısını boşayıp koy Edhem gibi
Akıllı isen dünya için yeme gam
Kıyamet günü cezalarını verir dostlar

Kul Hoca Ahmed aşık olsan dünyayı bırak
Ahiretin azabından kaygı ye
Erenlerin yaptıklarını hem sen de yap²⁰⁶

Edhem gibi uzak olup dünyayı terk et
Kimi görsen Hızır olup elini öp

Bayezid gibi aşık olup dünyayı bırak
Hakk cemalini göstermese perişan olunur²⁰⁷

Dünya benim mülküm diyen sultanlara,
Âlem malını sayısız yığıp alanlara,
Yeme içme ile meşgul olanlara,
Ölüm gelse, biri vefa eylemez imiş²⁰⁸

13. Tezekkür-ü mevt fikri. Yesevîlik öğretisine göre, bu dünyada nice yıl yaşansa da, ölümü düşünme fikri, dervişleri ahlâkî platform içinde tutar.

Gafillikte yürüdün sen it gibi gezerek
Bedenin yatar dar kabirde çok şişerek

²⁰⁵ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 226, (Hikmet, 98).

²⁰⁶ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 189, (Hikmet, 77).

²⁰⁷ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 219, (Hikmet, 95).

²⁰⁸ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 245, (Hikmet, 110).

İş kılmanın sen Tanrı'ya göğsünü deşerek
Sorar olsa, ben kul orda ne eylerim?²⁰⁹

Kul nice yaş yaşasa, ölmesi var;
Görür göze bir gün toprak dolması var;

Bu dünyada sefer kılanın gelmesi var;
Ahirete sefer kılan gelmez imiş²¹⁰

V. Hoca Ahmed Yesevî'de Kötülük ve Cefa Meselesi

Hoca Ahmed Yesevî'nin ahlâk anlayışı kapsamında değerlendirilmesi gereken önemli bir konuda da, hiç kuşkusuz kötülük ve acı meselesidir. Yesevî'nin kötülük ve cefa meselesinin çözümünde, rıza ve şükür kavramlarına büyük bir ehemmiyet vermektedir. Onun bu konuda Ehl-i Sünnet'in öğretilerine bel bağlayarak konuyu açıklamaya giriştiği dikkat çekmektedir. Çünkü hayır da şer de Allah'tan gelir. Yaratıkların fiilleri, halleri ve sözleri Yüce Allah'ın kaza ve kaderi ile olur. Daha doğru bir anlatımla, bunlar Allah'ın kazası değil, kazasının bir eseridir (makzî).²¹¹ Burada Yesevî, dünyadaki kötülük, acı ve cefanın, âşığın olgunlaşmasında anlamlı ve işlevsel yönüne dikkat çekmektedir. Âşığın bu dünyada sıkıntı çekmesi gerektiğini ve çektiği sıkıntı ve eziyetleri rahatlık bilmesini anımsatmaktadır.²¹²

Yesevî, gâfilin dinlemesi gerektiğini dile getirerek cefa çekmeden âşık olunamayacağını belirtmektedir. Gâfilin cefa çekerek sabreder olması ve cahil olmaması gerektiğini anımsatmaktadır. Râzı olup kulluk eyleyenin akıllı bir kimse olacağını terennüm etmektedir. Aksi taktirde câhil insanın birbirinden ayrılmaz olacağını belirtir.²¹³

Hoca Ahmed Yesevî, uğranan cefa ile aşk arasında bağlantı kurmakta ve ibadet eyleyenin Allah'ın cemalini göreceğini vurgulamaktadır.

²⁰⁹ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 185, (Hikmet, 75).

²¹⁰ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 247, (Hikmet, 111).

²¹¹ Ebû Muhammed Nüreddin Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekir es-Sâbûnî, *Mâtürî-diyye Akâidi (el-Bidâye fi Usûli'd-Din)*, çev. Bekir Topaloğlu, D.İ.B. Yayınları, Ankara 1979, ss. 161-162.

²¹² Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 188, (Hikmet, 77).

²¹³ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 271, (Hikmet, 127).

İbadet eyleyen Hakk cemalini görür
Yüz bin belâ başa düşse, inleme
Ondan sonra aşk sırrını bilir dostlar

Hemen cefa dokunsa, onu Hakk'an bildi
Râzı olup yer altına hazır oldu.
Ağlayarak seherlerde kalkar dostlar²¹⁴

Ârif aşık olayım desen elem çek
Hakk vuslatına yeteyim desem geceleri don
Bu dünyanın eğlencesini boşlayıp
Boşlayıp atsa ben-benlik gider dostlar²¹⁵

Yesevî, müridin iman hoşluğunu meşakkatsiz bulamayacağını ve insanın, imanın emanetini vermediği sürece, ondaki birçok tehlikeden kurtulamayacağını altını çizmektedir.

Kabir içre mürid eğer makam tutsa
Dervişlikte kırdört makam ondan geçse
Şeyhim deyip ortaya çıkıp ateşi yutsa
Meşakkatsiz bulmaz iman hoşluğunu²¹⁶

Devr ayağı yetip geldi ey habersiz
İçirir koymaz nice eğer çekinsen
Vah yazık imanında çoktur tehlike
Kurtulamazsın vermedikçe onun emanetini²¹⁷

Kötülük ve cefa ilişkisini açıklarken Hz. Eyyub (a.s)'ün yaşamından ve sabrından hareketle konuyu aydınlığa kavuşturmaktadır. Kötülük ve cefa karşısında şükür ve sabrı tavsiye etmektedir

İyilerin sohbetinde zâkir olsam
Her ne cefa değse bana şükreder olsan
Eyyub gibi belasına sabreder olsam
Dostlar hocam bana bağlım der mi ki?²¹⁸

²¹⁴ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 200, (Hikmet, 82).

²¹⁵ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 204, (Hikmet, 84).

²¹⁶ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 275, (Hikmet, 130).

²¹⁷ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 276, (Hikmet, 130).

²¹⁸ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 170, (Hikmet, 63). Hz. Eyyüb peygamberin

Pir-i kamil hizmetinde cefa çek
Hakk cemalini göstermese perişan olunur²¹⁹

Aşık olsan, gece gündüz demeden ağla;
Pir-i kâmil hizmetine belini bağla;
Yarıp pişip derdi ile göğsünü dağla;
Dağda giden visalini görür imiş²²⁰

Arif aşık şevki ile kıyamet günü
Allah'a konuşup cevap verir imiş
Bu alemde çektiği cefa ve eziyetleri
Göğsünü yarıp Hakk karşısına koyar imiş²²¹

Sabırsızın ulaşması değildir kolay
Nasıl acı meyve yutmayınca hamlarından
Olmadıkça bu yol üzere dertli, şaşkın
Kuru oldun yanmadıkça alevlenmez o²²²

Yesevî, Yüce Allah'ın bu dünyada gerçek aşıkları ve iyi kulunu sıkıntı ve mihnet ile sınadığını dile getirmektedir. Böylece o, çekilen çile ve zorlukları meşru bir gerekçeyle açıklama yoluna gitmektedir.²²³

Ümmet olsan Muhammed'in kapsını çal
Sübhan Melik'im gerçek aşıkları sınırmış²²⁴

Sıkıntı (mihnet) ile sınırmış iyi kulunu
Gerçek aşığın ondan gönlünün kaldığı yok

Sıkıntının deryasında çalkalanası
İlim ve amel, söz ve işler şevk ölgüsü

belaya maruz kalması ve sabrı hakkında bkz. Sâd sûresi, 38/41-44.

²¹⁹ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 221, (Hikmet, 95).

²²⁰ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 242, (Hikmet, 108).

²²¹ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 252, (Hikmet, 115).

²²² Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 277, (Hikmet, 131).

²²³ Bela ve musibetler hakkında bkz. "Andolsun, sizi korku, açlık, mallar(ınız)dan ve ürünler(iniz)den eksiltmek gibi şeylerle deneriz; sabredenleri müjdele. Ki onlara belâ eriştiği zaman: "Biz Allah içiniz ve biz O'na döneceğiz", derler. İşte Rab'lerinden bağışlamalar ve rahmet hep onlarıdır ve doğru yolu bulanlar da onlardır" (el-Bakara sûresi, 2/155-157).

²²⁴ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 252, (Hikmet, 115).

Bu denize kim girerek kim çıkası
Aşık kulların maşuğundan kaldığı yok²²⁵
Gör bu dünya için çok cefalar eylesen
Sonu hiç; bu dünya yer ile yeksan eder
Ey Kul Ahmed sen yürüyüp gamlı gönülü avla
Gönül ehli olan kişi gamlı gönülü şad eder²²⁶

Yesevî, geceleri kalkıp ağlamayı ve her cefaya sabrederek Sufinin belini sağlam bağlamasını Sufiliğin şartı olarak telakki etmektedir.

Sufilik şartıdır geceleri kalkıp kan ağlamak
Her cefaya sabrederek belini sağlam bağlamak
Allah isteklisi olup her iyi sözü söylemek
Sufi-nakş oldun veli, asla Müslüman olmadın²²⁷

Aşık kişiler geceleri yatmasa iyidir
Her derd ve elem gelse feryad etmese iyidir.
Başını yarıp kana boyayıp eylese sitekler
Vurdu bana diye zalime söz katmasa iyidir²²⁸

Aşıklara derd ve bela afet gerek
Hakk'dan yakınarak can vermeğe rahat gerek
Melamete, ihanete takat gerek
Takat eylemeden Hakk'a aşık olsa olmaz²²⁹

Tarikatın şevki, zevki yakılmak yanmak
Hakk'dan kaçan soysuzlardan kaçıp uzaklaşmak
Yüz bin türlü cefa değse boyun sunmak
Boyun sunmadan aşk pazarını kursa olmaz²³⁰

Kul olarak kulluk eyler Rabb'ine
Tenini, canını esirgemez o Mevlâ'sına

²²⁵ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 259, (Hikmet, 120).

²²⁶ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 254, (Hikmet, 116).

²²⁷ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 257, (Hikmet, 119).

²²⁸ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 260, (Hikmet, 121).

²²⁹ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 262, (Hikmet, 123).

²³⁰ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 263, (Hikmet, 123).

Sabreder olup umut tutar vaadine
Cefasından gerçek âşıklar dönmez olur²³¹

Bütün organ derdinden dil geçmedikçe
“Mûtû kable en temûtû” olmadıkça
Zahirinde baş gözünü yummadıkça
Batında kalp gözüyle görünmez o²³²

Bu dünyada fakirliği âdet eyleyen
Hakirlik çekip meşakkati rahat bilen,
Kul Hoca Ahmed, iyilere hizmet eyleyen,
Kıyamet günü öyle kişi sultan olur²³³

VI. Yesevî'nin Ahlak Düşüncesinde Motivasyon ve Dinî Yaptırım

Ahlâk kaideleri, Allah tarafından insan nefsi ve ihtiyaçları gözetilerek vaz edilmiştir. Yani Allah, ahlâk kâidelerini insan nefsinin bir ihtiyacı olarak bildirmiştir. Bu kaideler en mükemmel ve en üşütün bir şuurun kutsal emirleridir. İşte bu emirlerin tutulması için Allah tarafından öngörülen ceza ya da ödül veya tazmine yaptırım (müeyyide) denmektedir. Ahlâkta yaptırım, ahlâkî bir vazifenin yapılmasından doğan bir mükâfat veya yapılmamasından doğan bir cezadır. Ahlâkî hareketlerde yaptırım zorunludur. Dinî ahlâkî bir yaptırım gereğince, iyiler, doğrular, Allah'ın emirlerine itâat edenler hem bu dünyada hem de âhirette iyiliklere kavuşacaklardır. Herkes yaptığı için karşılığını mutlaka görecektir.²³⁴

Ahmed Yesevî'nin ahlâk anlayışında ahlâkî davranışları yerine getirme duyarlılığını ve bilincinin, öte dünya ve ahvâli inancının insan yaşamı üzerinde ahlâkî davranışlarına yansımaları ve etkisiyle pekiştirildiğini görmekteyiz. Yesevî, insanın mükemmel ve kusursuz hale getiril-

²³¹ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 270, (Hikmet, 127).

²³² Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 277, (Hikmet, 131).

²³³ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 289, (Hikmet, 137).

²³⁴ Hayrani Altıntaş, *İslâm Ahlâkı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999, ss. 145-146, 153-154; Dosay Kenjetay, *Hoca Ahmet Yesevî'nin Ahlâk Felsefesi*, Hoca Ahmet Yesevî Yayınları Ocağı, Ankara 2003, ss. 82-83.

mesinde, ideal manada kâmil insanın yetiştirilmesini hedeflemektedir. Çünkü insan, bu dünyada buna erişmeyi amaçlamalıdır. Bunun tam manasıyla gerçekleştirilmesi için de, güçlü bir ahlâkî motivasyon ve dinî yaptırımlara ihtiyaç bulunmaktadır.

Yesevî, ahlâk düşüncesinde “selam yurdu” aşıkların arzusudur. Aşık olmadan selam yurduna girmek olmaz. Böylece Yesevî, ahlâkî sisteminde selam yurduna ulaşmak, âşıkların en büyük amacıdır.²³⁵

Yesevî, ahlak düşüncesinde mahşer yerinde çekileceğimiz hesaba dikkat çekmektedir. Burada taharet, namaz ve ahlaki düzlemde helal-haram hesabı büyük bir rol oynar ve etraflarında saf tutan melekler, bütün ümmete kaçıp kurtulmak olmaz, diye söyleyerek “eyne’l-mefer” nidasını ulaştırırlar.

Önce hesap eyleyince taharetten
İkinci hesap eyler namazından
Üçüncü hesap eyler helal-haramından
“Ben-ben” diyen şaşkın olup kalır imiş
O vakitte çağrı gelince “Vemtazü’l-yevm”
O gün korunak olunca namaz-oruç
Aklın ve şuurun gidip orada kalmayınca idrak
Dil suskun olup konuşamadan kalır imiş²³⁶

Yesevî, didâr (yüz, çehre, güzellik) gören kulun makamının cennet olduğunu vurgulamaktadır.²³⁷ Yesevî, öte dünyada Allah’ın cemalinin görülmesini en büyük ödül olarak telakki etmektedir. Bunun için yapılması gerekenlerin altını çizmektedir.

Kul Hoca Ahmed cemal arayıp fakir ol
Geç çoluk-çocuğundan ayrı kal
Allah hakkı bunlar düşman, uzak ol
Ayrı kalan cemalini görür imiş²³⁸

²³⁵ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 267, (Hikmet, 125).

²³⁶ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 248, (Hikmet, 112).

²³⁷ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 420, (Hikmet, 214).

²³⁸ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 253 (Hikmet, 115).

Yesevî, ölüm gerçeği ve kabir azabına dikkat çekmekte ve aşık olunmadan Hak cemalin görülemeyeceğini dile getirmektedir.²³⁹

Kul Hoca Ahmed tecrid-tefrid ümid eyle
Mustafa'nın sözlerine amel eyle
Tevbe diyerek geceleri görüp ağlayıp inle
Ağlayıp inlemeden cemalini görse olmaz²⁴⁰

Vallah, billah dünya haram, almayanlar,
Kabir içinde o kul asla ölmez²⁴¹

Hakk yolunun şevki çoktur bilenlere;
Korku ile ulaş o ölenlere;
Kolay görünür yolu daima yürüyenlere,;
Böyle kullar kabir azabını bilmez olur²⁴²

Cemal dileyip terk eylesen mâsivayı;
Ölmeden önce vücudunu eyle fâni;
“ve enhârun min aselin musaffa”yı;
Cennetini has kuluna ihsan eyler²⁴³

O ağacın (Tevhid adlı ağaç) meyvesinden tadan kullar,
Dünyasını âhirete satan kullar,
Kabir içinde huzur içinde yatan kullar
Seherlerde göz yaşını umman eyler.²⁴⁴

VII. Yesevî'nin Ahlâk Anlayışının Türk İslâm Düşüncesindeki Yeri ve Önemi

Hoca Ahmed Yesevî'nin Türk İslâm kültüründeki yeri ve konumu çok büyüktür. Yesevî, İslâm tasavvufunu Türkçe ifade eden ilk ve en etkili sestir. O, millî ve dinî-tasavvufî Türk edebiyatımızın ilk büyüğü-

²³⁹ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 263 (Hikmet, 123).

²⁴⁰ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 265, (Hikmet, 124).

²⁴¹ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 270, (Hikmet, 127).

²⁴² Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 271, (Hikmet, 127).

²⁴³ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 285, (Hikmet, 135).

²⁴⁴ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 286, (Hikmet, 135).

dür.²⁴⁵ Aynı zamanda hikmetleri, özlü sözleri, nasihatleri, irşatları ve hatırlatmalarıyla önde gelen bir ahlâk ve değerler eğitimcisidir. Çünkü ahlâkî değerler eğitimi sayesinde bu değerlerin Müslüman Türkler arasında benimsenmesini, yayılmasını ve kökleşmesini sağlamıştır. Ahlâk alanında Türk-İslâm kültüründe önemli bir yere sahip olup, Türk düşünce tarihine damgasını vurmuş, Mevlânâ, Yunus Emre ve Hacı Bektaş-ı Velî'nin²⁴⁶ düşün dünyasında ve bu arada etik anlayışında önemli tesirler bırakmıştır.

Ahmet Yesevî, hayatı boyunca uyuyan ruhları uyandırmış, gaflete düşürülenleri ikaz etmiş ve i'lâ-yı kelimetullah davasını yaymak için mücadele vermiştir. Buhara'dan Yesî'ye döndükten sonra bu duygularla tüm dikkatini göçebe Türkler üzerine çevirmiş, kitlelerin İslâm'la tanışmasına, yeni Müslüman olan Türklerin İslâm'ı içselleştirmelerine ve benimsemelerine çaba sarf etmiştir. Yesevî'nin çalışmaları kısa zamanda semeresini ve meyvesini vermiş, geniş kitleler ve Türk boyları üzerinde güçlü nüfuz sahibi olmuştur.²⁴⁷ Herhangi bir dinî eğitim alamamış, İslâm kültürünün temel kaynaklarını okuyamamış, medrese tahsili görmemiş geniş kesimleri, sade Türkçe anlatımıyla ve yalın bir dil kullanarak itikadî ve ahlâkî esaslarla irşad etmiş ve kimilerinin de İslâm'ı kabul etmelerini temin etmiştir. Kendisi üst düzey dinî tahsil aldığı, medrese kültürüne sahip olduğu, Arapça ve Farsça ibarelere hâkim olduğu halde, halkın arasına karışmış, halkın anlayabileceği üslûbu benimsemiş, Türkçe hikmetleri ve ahlâkî nasihatleriyle kitleleri uyandırmaya, canlandırmaya ve yönlendirmeye çalışmıştır. Böylece o, İslâmî inanç ve değerleri, tasavvufî-ahlâkî yaklaşımla yorumlamış, toplumun her kesimini kucaklamış, ilmî, metafizik ve ahlâkî mevzuları anlaşılır

²⁴⁵ Yakıt, "Hoca Ahmed-i Yesevî ve Türk Düşünce Tarihindeki Yeri", s. 174.

²⁴⁶ Abdurahman Güzel, "Ahmet Yesevî'nin Fakr-Namesi ile Hacı Bektaş Velî'nin Makalatı Arasındaki Benzerlikler", *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri (26-27 Eylül 1991)*, Feryal Matbaası, Ankara 1992, ss. 36-42, (ss. 33-43).

²⁴⁷ Ahmet Yaşar Ocak, "Ahmed-i Yesevî ve Yesevîlik", *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 27, (ss. 23-34).

bir üslûpla halkın seviyesine uygun olarak izah etme onurunu hak etmiş, kitlelerin bilinçlenmesine ve aydınlanmasına katkı sağlamıştır.²⁴⁸

Yesevî'nin düşünceleri ve ahlâk anlayışı, Türk töresi ile İslâmî inanç ve değerlerin kucaklaştığı; karışık kaynaştığı noktada bulunur. İnançlarımızı ve İslâm anlayışımıza millî bir üslûp ve perspektif kazandıran odur. Bir diğer anlatımla, Türk gözlüğüyle İslamiyeti değerlendiren ve yaşayan bir kişidir. Yesevî, bu açıdan bakıldığında, İslâmiyeti Türk ruhuna uygun, millî unsurlarla anlayıp yorumlayan bir düşünürdür. Yesevî, Türkler arasında Müslümanlığın benimsenmesini ve yayılmasının en büyük âmilidir. XII. yüzyıldan itibaren İslâmiyetin Türkler arasında benimsenmesi ve yayılması dervişler, irşadları ve ahlâkî nasihatları sayesinde mümkün olmuştur. Eğitim ve öğretim faaliyetleri için her yerde medrese ve hocaların bulunmadığı bir dönemde, aşiretler, boylar ve göçebeler arasında eğitim, gezgin dervişler sayesinde gerçekleştirilmekteydi. Hikmet adını verdiği dinî-tasavvufî dörtlükler ağızdan ağıza, kulaktan kulağa dolaşarak dinî ve ahlâkî eğitim gerçekleştirilmekteydi. İslâm öncesi Mecûsî, Budist, Şamanist ve Manihesit mistik kültür sahaları içinde kalan, Şii İran kültürünün ve Moğol paganizminin yoğun baskısına düşer olan Siridya, Fergana, Sayram, Taşkent ve Balasagun havalisinde Sünnî İslâm'ın yayılması, yukarıda belirtilen tasavvufu, sözlü hikmet kültürü ve ahlâkî değerler manzumesini esas alan eğitim ve terbiye ile gerçekleşmiştir. İran Şiiliğinin ve onların kollarından olan Râfizîliğin Türkler arasında yayılmasını Yesevî dervişleri önlemiştir. Zaten Yesevîliği günümüze kadar getiren ve ulaştıran en önemli unsurlardan biri; Ahmed Yesevî'nin eğitim ve irşad metodundaki başarısı, ahlâkî öğreticilik ve nasihat faaliyetleridir.²⁴⁹

Hoca Ahmed Yesevî, ahlâkî irşadlarıyla ve doğru yolu göstererek bir misyon adamı görevi ifa etmiştir. İslâm'a zararlı cereyanlarla mücadele etmiş ve onlara karşı cephe almıştır. Ehl-i Sünnet akîdesinin Orta Asya'da yayılması, onun sayesinde gerçekleşmiş, hatta Türklerin Sünnî

²⁴⁸ Köse, "Ahmet Yesevî", s. 194.

²⁴⁹ Yakıt, "Hoca Ahmed-i Yesevî ve Türk Düşünce Tarihindeki Yeri", s. 173.

oluşunda İslâmiyet'i millî perspektife göre yorumlamada Yesevî'nin payı büyüktür.²⁵⁰

Hoca Ahmed Yesevî'nin ahlâk anlayışı Türk-İslâm düşüncesine önemli bir katkı sunmuş ve ahlâkî bakışın zenginleşmesini sağlamıştır. Çünkü bu ahlâkın, Allah, kâinat, birey ve toplum ilişkisi bağlamında ahlâk düşüncesine farklı bir boyut kazandırdığı ve zenginlik getirdiği söylenebilir. Ödev, görev ve sorumluluklar bu bağlam içinde tasarlanarak düşünülüp, herkesin anlayabileceği ve uygulamaya sokabileceği bir seviyede nasihatler ve irşatlarla izah edilip anlatılmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla Yesevî, dini ahlâkta yeni bir çığır açmış ve geliştirmiştir. Burada geleneksel, tasavvufî, felsefî ve teolojik ahlak görüşlerini düşünce siteminde iç içe sokarak bütüncül bir ahlâkî bakış açısı geliştirme, ana etken olmuştur, dememiz mümkündür.

Ahmet Yesevî, İslam dinini, içinde bulunduğu ve mensubu olduğu Türk toplumuna bu toplumun anlayabileceği bir dil ile, yani Türkçe olarak, aynı zamanda akılda kolayca kalabilecek bir üslupla manzum olarak sunmuştur. Divân-ı Hikmet'teki manzumeleri Kur'ân ve hadislerin ruhuna ve manasına uygun şekildeydi. Böylece Türk toplumuna, hem dinini kolayca öğrenmelerini sağladı, hem de Türk dilini Arap dilinin sultasından korumuştur. Manevî kılavuzlukları, irşatları ve öğütleri sonucunda İslâmiyet'e yeni, fakat kuvvetli ve samimi bağlarla bağlanmış, millî bütünlüğünü koruyan toplum oluşturdu. Çünkü toplumlar, ancak ahlâkî değerler ve ilkeler sayesinde millî bütünlüklerini sağlayıp, ayakta kalabilirler. Bunun reçetesini Yesevî'nin ahlak anlayışında en açık bir biçimde bulmamız mümkündür.

Hoca Ahmed Yesevî ve onun ahlâkî metodu sayesinde Anadolu kültürü, Orta Asya'dan Balkanlara kadar uzanan coğrafyada Türkçe konuşan halkın tarih boyunca Müslüman ve Türk kalmasını temin etmiş; Türk milletinin madden, manen ve ahlâken erimeden ve yok olmadan devamını sağlamış; edebiyatta, şiirde, sanatta, mimaride, ahlâkta ve sosyal yaşayışta Türk-İslam tefekkürünün, millî tarih bilincinin

²⁵⁰ Ocak, "Ahmed-i Yesevî ve Yesevîlik", ss. 26-27; Yakıt, "Hoca Ahmed-i Yesevî ve Türk Düşünce Tarihindeki Yeri", s. 166.

oluşmasında, özellikle Anadolu'nun vatan haline ve Türk yurdu gelişinde olumlu etkilerini her zaman devam ettirmiştir.

Gerek *Dîvân-ı Hikmet*'teki Ahmed Yesevî'ye ait şiirler, gerekse Ahmed Yesevî'nin hikmetlerine benzetilerek diğer Yesevî dervişleri tarafından verilen eserler, Ahmed Yesevî'nin manevî etkisi ile ortaya çıktıkları için etkilerini aynı çerçevede değerlendirmek mümkündür. Türkmen sahasının büyük şâiri Mahtumkulu da Yesevî silsilesine intisâbı kanıtlanmış olmamakla beraber, Yesevî geleneğinin Hazar Hazar ötesi Türkmenler arasındaki temsilcisi olarak kabul edilebilir. Yesevilik yolunun esaslarından şiirler yolu ile tasavvufi tebliğin Anadolu coğrafyasındaki temsilcileri olan Âşık Paşa, Yûnus Emre,²⁵¹ Azîz Mahmûd Hüdâî, Niyâzî Mısırî, Ahmed Kuddûsî ve hattâ çağımız aşıklarından Âşık Veysel gibi isimleri de Yesevî geleneğinin temsilcileri olarak saymak mümkündür.²⁵²

Hoca Ahmed Yesevî, hikmetlerinde birçok kez dalgıç gibi manâ denizlerine ve deryalarına dalarak hakikat incileri derlemekten söz etmektedir. Bu değerlendirmeyi *Dîvân-ı Hikmet* için de yapmak ve onu bir manâ denizi olarak vasıflandırmak mümkündür. Her bir hikmette yer alan her bir mısra, ince hikmetleri ve ahlâkî öğütleriyle insanı bazen uçsuz bucaksız bir okyanusun kenarına kadar götürür ve hatta okur bir anda sırlar okyanusuna dalıp gider. *Dîvân-ı Hikmet*, bu özelliği ile sayfalara basılan satırlar yanında, yüzyıllardır dilden dile, gönülden gönle aktarılıp sözlü bir gelenek teşkil ederek Türkistan bozkırlarında asırlardır yaşatılmış ve bugün de yaşatılmaktadır.²⁵³

VIII. Sonuç ve Değerlendirme

Yesevî'nin hikmetlerini, birçok kaynağa ve yüksek kaynaklara dayandırarak terennüm ettiği izlenimi vermektedir. Ahmed Yesevî'de ah-

²⁵¹ Cihan Okuyucu, "Ahmed Yesevî'nin Anadolu'daki Temsilcileri Yunus ve Âşık Paşa Arasındaki Fikir Akrabalığı", *Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, Yayına haz. Abdülkadir Yuvalı, Mustafa Argunşah ve Ali Akyan, E.Ü. Basımevi, Kayseri 1993, ss. 307-398, (ss. 307-332).

²⁵² Bice, *Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî*, s. 144.

²⁵³ Bice, *Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî*, s. 144.

lâk anlayışı, dinin ana kaynakları Kur'an ile Hadis'e ve sağlam itikadî temellere dayalı olarak geliştirilmiştir. Tasavvufî ve teolojik unsurlara hep birlikte ve bütüncül bir biçimde yer verilmiştir. Bu da, ahlak anlayışının etkinliğini ve işlevselliğini artırmıştır. Ahlakta önemli bir husus da, muhatabın etkilenmesi, teşvik edilmesi ve harekete geçirilmesidir. Hiç kuşkusuz burada özlü ifadeler, öğütler, nasihatler, yönelendirmeler ve uyarılar ön plana geçer.

Hoca Ahmed Yesevî'nin düşün dünyasında ahlâk, bir tür dinî ahlak-tır. Ama Kur'an ve Sünnete dayalı olarak tasavvufî ve teolojik yönleriyle ve örnekliklerle güçlendirilmiş ve zenginleştirilmiş bir mahiyet arz etmektedir. Bu açıdan pratik düzlemde etkisi daha büyüktür. Çünkü Yesevî, ahlâkî öğretilerini iman, tevhîd ve ihlas temelli geliştirip ortaya koymuştur.

Ahlakta teorik boyut kadar pratik boyutu da ön plana çıkarmıştır. Kur'an ve Sünnet ışığında iman-salih ameller ve davranışlar arasında sıkı bir bağ kurmuştur.

Ahmed Yesevî'nin ahlak düşüncesi, insanın mükemmelleşmesini hedefleyen önemli bir projedir. Basit ve sade bir dille zihnen ve kalben insanları etkilemeye ve dönüştürmeye çalışmıştır. Yesevî, bazı hikmetlerde amelî ahlâk ve sosyal aksaklıklar üzerinde durulmuştur. "Ölmeden önce ölünüz" emri mucibinde, insanın nefsinin (beninin) ve bencilliğinin öldürülmesine önemli bir yer ayırmıştır.

Hoca Ahmed Yesevî'nin ahlak anlayışı, âhîret azığı hazırlama, âhîret hasretiyle yanma, kıyametin geleceğinin yakın oluşu (104/238), kabir, ölümlerden ibret alma (106/240), öte dünya inancı, mahşer yeri (104/237), cennet ve cehennem motifleriyle bir bütün oluşturacak tarzda düşünülmüştür. Böyle bir ahlak anlayışı nefsin arındırılması, dünyayı bırakma, hırs-heva-nesf yolunu bırakma (Hikmet: 74) tutun da, Allah zikri (H. 78, s. 190), Allah'ı yad etme, anma ve zikretmeye, tevbe (H: 75) ve pişmanlık duymaya kadar birçok yolun ahlâkî yaşama kavuşturulması gibi meşakkatli ve zahmetli bir çabayı gerektirmektedir. Böyle bir ahlâk anlayışı, yaptırım gücü ve caydırıcılığını, öte dünya inancından almaktadır. Yesevî, seçkin kullar gibi azığı alıp yürümeyi

terennüm etmektedir (H: 75, s. 185).²⁵⁴ Çünkü bu sözler ve hikmetler, Kur'ân'ın anlamını ve özünü terennüm etmektedir.

Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*'nde teoloji-ahlak münasebetini çok zengin bir kavram örgüsünden hareketle kurmaya çalışmakta ve bu da, onun ahlâk anlayışının daha etkin, işlevsel ve anlaşılır hale gelmesini sağlamaktadır. Çünkü teolojik ahlâkta konu son derece sınırlı kavramlarla izah edilirken, tasavvufî da istifade ile ahlâk mevzuu daha anlaşılır ve belirgin bir hale sokulmaktadır. Bu da, Yesevî'nin ahlâk anlayışını en özgün/orijinal ve en etkin ve başarılı yanlarından biridir. Ahlak felsefesi naslar ve itikadî esaslara dayanmakta; kabir inancı ve öte dünya ahvali de, bu ahlak anlayışının yaptırım ve caydırıcılığını artırmaktadır. Yani Yesevî, bu bağlamda sadece dünyevî enstrümanları yeterli görmeyip, konuyu öte dünya inancına kadar genişletip daha geniş perspektiften dinsel ahlak anlayışlarına ve İslâm ahlâk düşüncesine önemli bir katkı sağlamıştır.

İyilerin ecrini verir, kötüye ceza
Kıyamet günü cezalarını çeker dostlar²⁵⁵

Yesevî'nin ahlâkî sisteminde haram ve helal anlayışı önemli bir yere sahiptir.²⁵⁶

Yesevî, bizden önce bütün kervanların göçüp durduğunu, bakıp dursak bize nöbet yetip durduğunu, Ölüm Meleğinin kadeh şerbet tutup durduğunu, nöbet gelse o şerbetten içeceğimizi, ömrünün oynayıp gülüp geçtiğine ve yazık ettiğimize üzülp bu gerçeğe dikkat çekmektedir.

Vah ne yazık, geçti ömrüm oynayıp-gülüp,
Ah vururum pişmanlıkta kanlar yutup,

²⁵⁴ Ahmed Yesevî, *Dîvan-ı Hikmet*, s. 184, (Hikmet, 74); s. 185, (Hikmet, 75); s. 190, (Hikmet, 78); ss. 207-208, (Hikmet, 104); s. 240, (Hikmet, 106).

²⁵⁵ Ahmed Yesevî, *Dîvan-ı Hikmet*, s. 208, (Hikmet, 86).

²⁵⁶ Ahmed Yesevî, *Dîvan-ı Hikmet*, s. 270, (Hikmet, 127).

Kul Hoca Ahmed, bu hasretten canım yanıp,
Göz yaşını solgun yüze saçarız biz²⁵⁷

Ahmed Yesevî'de beşerî bilgi kaynakları yanında eserlerine kaynak olarak Kur'ân ve Hadisi esas almış, bundan dolayı eserlerin muhtevelarında her fırsatta âyet ve hadislerin özünü dile getirmeye çalışmıştır. Onun düşünce sistemi incelendiğinde temel kaynaklarının Kur'ân âyetleri ve Hz. Peygamber'in hadislerine dayandığı görülmektedir.²⁵⁸

Ayet-hadis beyan eyleyin kesin sözler
Hemdem olup cahil ile dursa olmaz²⁵⁹

Aşıklar her zaman devamlı, Allah'ı arar
Zahiri bırakıp batında arşı gözler
Taliplere âyet-hadis sözlerini söyler
Sır sözünü cahillere söylese olmaz²⁶⁰

Yesevî'nin siyasî ve içtimâî düşüncelerinin özünde ahlâkî değerler yatmaktadır. Zaten Yesevî düşüncesi, Eski Türk düşünce sistemindeki üçlü evren anlayışı ve nizamıyla uyum içinde gelişen tasavvufî ve ahlâkî bir felsefedir. Daha açık bir anlatımla, Yesevî düşüncesinin özü ahlâkî hürriyettir. Ahlâkî hürriyete kavuşmak, "Hakkı bilmek için ilk önce kendini bilmek" ve "Ölmeden önce ölmek" ilkeleriyle elde edilir. Yesevî, bunu kâmil insan öğretisiyle sistemleştirmiştir. Onun kâmil insan öğretisinin bilgesel ilkesi; hikmet, sohbet ve ahlâk üçlü esasına dayanmaktadır. İdesi de aşk ile mana kazanan varlığın birliğine ulaşmaktır. Bu üç esas insanı, nefsin esaretinden ve kendine yabancılaşmaktan kurtarmakta ve ahlâkî olgunluğa kavuşturmaktadır.²⁶¹ Ona

²⁵⁷ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 419, (Hikmet, 213).

²⁵⁸ Ahmet Yıldırım, "Hoca Ahmed Yesevî: Düşünce Sistemi, Kaynakları ve Tesirleri", *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması (26-28 Mayıs)*, Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB), Eskişehir 2014, s. 441 (ss. 423-450).

²⁵⁹ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 263, (Hikmet, 123).

²⁶⁰ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 268, (Hikmet, 126).

²⁶¹ Dosay Kenjetay, *Hoca Ahmet Yesevî'nin Düşünce Sistemi*, Hoca Ahmet Yesevî Vakfı Ocağı Yayınları, Ankara 2003, s. 225; a. mlf., *Hoca Ahmet Yesevî'nin Ahlâk*

göre herhangi bir siyasî ve içtimaî hizmet; ahlâkî prensiplere, insanı sevmeye, adalete, doğruluğa, eşitliğe vb. dayanmalıdır. Bu herkes için böyle olmalıdır. Böylece şekilde millî, özde ve ideolojide İslâmî kimliği ve düşüncesi ile ortaya çıkan Ahmed Yesevî, o günün tarihi ve coğrafyası içinde kime efendi, kime kul olacağını bilmeyen şaşkın ve mustarip halk kitlesinin yol göstericisi ve manevî önderi olma özelliğini ve onurunu kazanmıştır.²⁶²

Ahmed Yesevî, bir ruh terbiyecisi ve eğitimcisidir. Ona göre her türlü ahlâkî kötülüğü temsil eden nefis, insanı Hak yolundan alıkoyduğundan, onu terbiye etmek, ahlâkî kötülüklerden arıtmak, iradeyi geliştirip, nefsin kontrolünü sağlamak gerekir. Bu yönüyle Yesevî, insanı topluma kazandırmak için çabalayan eğitim mücadelesi veren mürşittir. Böylece onun Türk kültürüne kattığı en önemli düşünce ve ilke, Doğu medeniyetinin ilk ve tek prensibi olarak gösterilen ‘insan merkezli değişimi’ sunması ve insanları İslâm ruhundan nasiplenmeye vesile olmasıdır. Çünkü Doğu medeniyetinde “İnsan, Allah’ın yeryüzündeki halifesidir”, dolayısıyla onun, Hakk’ın yerdeki temsilcisi ve kalfası olarak, yaşadığı ortama, Hakk’a bağlı kalarak şekil vermesi gerekir ve dolayısıyla onun dünyadaki görevi, toplumda fesad çıkarmak değil, yeryüzünü ıslah ve imar etmek ve yüklendiği emanete riayet etmektir.²⁶³

Meseleye toplumsal bütünlük açısından bakıldığında, Ahmed Yesevî’nin üzerinde durduğu en önemli husus, birlik (vahdet) düşüncesidir. “Yesevî’nin varlığın birliği ve zikir teorisi”, Eski Türk Düşünce Sistemi ile Türk tasavvufu arasındaki doğal sohbet sonucu oluşan hikmet türüdür. Bu teoriye göre İslâm düşünce tarihinde vahdet-i vücûd anlayışı, İbn Arabî’den önce Yesevî öğretisiyle birlikte oluşmuş-

Felsefesi, Hoca Ahmet Yesevî Vakfı Ocağı Yayınları Ankara 2003, ss. 140-143.

²⁶² İrfan Gündüz, “Ahmed Yesevî’nin Tarikat ve İrşad Anlayışı”, *İlim ve Sanat*, Sayı: 35-36, Temmuz 1993, s. 190.

²⁶³ Dosay, Kenjetay, “Hoca Ahmet Yesevî: Yaşadığı Devir, Şahsiyeti, Tarikatı ve Tesiri”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Dergisi*, Aralık 1999, Yıl: 1, Sayı: 2, s. 122. Yesevî’nin ahlâk felsefesi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Dosay Kenjetay, *Hoca Ahmet Yesevî’nin Ahlâk Felsefesi*, Ankara 2003, ss. 100-151.

tur.²⁶⁴ Yesevî için esas kanun, içtimaî dayanışmadır. Kanunu, düzeni bozmak, toplumsal birlik ve düzenliliğin kopmasına götürür. Ortak bilincin oluşmadığı toplumlar, sosyolojik anlamda bir sosyo-kültürel yapı göstermez. O, insan faktörüne, bilhassa topluma yön veren ve onu yöneten insanlara, manevî önderlere ve kılavuzlara çok büyük önem verir. Âlimler, ilimlerine uymaz, hâkimler hakka ve adalete göre karar vermezlerse, toplum çöker, devlet elden gider. Yesevî, bu husustan sürekli şikâyetçidir. Birlik üzerinde durup “Ben, sen diyen kimselerden geçtim işte”²⁶⁵ diyerek ayrılık gayrılık gütmeyi yermiştir. Hikmetlerinde birliğin (vahdetin) önemini vurgulamıştır. “O makamın tevhid adlı ağacı var.”²⁶⁶ Tevhid ağacının meyvesinden tadanların huzur bulacağını söylemiş,²⁶⁷ devamlı toplumsal ahlâkın esasını olan birliğe çağırmıştır.²⁶⁸ Bütün bunlar onun tevhide ve dolayısıyla toplumsal birliğin oluşumuna verdiği değeri göstermektedir.²⁶⁹

Ahmed Yesevî'nin hayatında şüphesiz dinin önemli yeri vardır. Hatta dinin, onun hayatını ve düşüncelerini belirleyen ve ahlâkî düşünce dünyasına yön veren yegâne umde olduğu söylenebilir. Dinî inanç ve değerlere sahip olmak insanları birbirine yaklaştırır, ferdî ve toplumsal düzenin oluşmasına yardımcı olur. Bu bağlamda her şeyden önce Ahmed Yesevî, bir din ve ahlâk öğreticisidir. Ahmed Yesevî, Divan-ı Hikmet, Fakr-name ve Cevâhirü'l-Ebrâr'da serdedilen görüşleriyle gerçek bir halk ahlâkçısı ve eğitimcisidir.²⁷⁰

²⁶⁴ Kenjetay, *Hoca Ahmet Yesevî'nin Düşünce Sistemi*, s. 225.

²⁶⁵ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 63 (Hikmet, 1).

²⁶⁶ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 285 (Hikmet, 135).

²⁶⁷ O ağacın meyvesinden tadan kullar,

Dünyasını âhirete satan kullar,

Kabir içinde huzur içinde yatan kullar

Seherlerde göz yaşını umman eyler. Bkz. Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 285 (Hikmet, 135).

²⁶⁸ Kenjetay, “Hoca Ahmet Yesevî: Yaşadığı Devir, Şahsiyeti, Tarikatı ve Tesiri”, s. 122.

²⁶⁹ Yıldırım, “Hoca Ahmed Yesevî: Düşünce Sistemi, Kaynakları ve Tesirleri”, s. 440.

²⁷⁰ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Yayına haz. Orhan Köprülü, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s. 45; Kemal Eraslan, *Yesevî'nin Fakr-nâmesi*,

Ahmed Yesevî'nin etrafında toplananlar, İslâmîyet'e yeni, fakat çok kuvvetli ve samimi rabıtalılarla bağlanmış göçebe, yahut köylü Türklerdi; binâenaleyh İslam ilimlerini ve İran edebiyatını pek iyi bilmekle beraber, müridlerine dervişlik âdâbını telkîn için, anlayabilecekleri bir dille hitabetmek mecburiyetinde kaldı ve Türklerin halk edebiyatından aldığı nazım şekilleri, hece vezni ve oldukça basit bir dille sûfiyâne manzumeler yazdı ki, bunlara alelâde şiirlerinden ayırt etmek için hikmet derler.²⁷¹

Yesevî muakkiplerinin, ondan asırlarca sonra bile, aynı şekil ve edâda, aynı rûh ile aynı tarzda hikmetler yazdığını, tarihî ve edebî vesikalar sayesinde katî olarak bilmekteyiz. Esasen bunu yalnız Yesevî muakkiplerine has bir şey sanmamalıdır. Umumiyetle sûfiyâne halk edebiyatında bu değişmezlik asırlarca devam etmiştir. Bunun sebebini, kısmen eski edebiyatın umumi bir derdi olan nazirecilikte, kısmen de bir defa büyük pîrlere istinaden yerleşmiş şekillere muakkipleri tarafından adeta kudsî bir mahiyet verilmesinde aramalıdır. İşte bundan dolayı, hikmet adı verilen bu tasavvufî-ahlâkî şiir nevi vasıtasıyla, Ahmet Yesevî'nin edebî şahsiyetini ve telkin ettiği ideolojiyi hattâ takrîbî bir mahiyette de olsa, az çok anlamak mümkündür.²⁷²

Onun hikmetlerinde nasıl bir ideolojinin hâkim olduğunu az-çok tahmin etmemiz mümkündür: Dervişliğin faziletlerine ait methiyeler, sonunda dinî-ahlâkî neticeler çıkarılmış meşhur İslâm menkabeleri, Peygamber'e ve büyük İslâm mutasavvıflarına ait parçalar, dünya hâlinde şikâyet ve kıyamet günlerinin yakınlaştığını hatırlatma maksadı ile yazılmış zâhidane şikâyetler, cennet ve bilhassa cehennem hallerini anlatan destanlar bu hikmetlerin başlıca mevzuunu teşkil etmekteydi.²⁷³

Dîvân-ı Hikmet, derin ve şâirane bir tasavvuf eseri olmaktan çok, dinî ve ahlâkî va'z ve hikâyelerden, tarîkat usûlüne ve sülûk âdâbına dair öğretici (didaktik) manzûmelerden mürekkep bir eser, Ahmed

Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk Kazak Üniversitesi, Ankara 2016, ss. 48-57; Yıldırım, "Hoca Ahmed Yesevî: Düşünce Sistemi, Kaynakları ve Tesirleri", s. 440.

²⁷¹ W. Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, çev. Fuad Köprülü, D.İ.B. Yayınları, Ankara 1984, s. 189.

²⁷² Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, s. 196.

²⁷³ Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, ss. 196-197.

Yesevî de tasavvuf fikri ile dolu, fakat buna rağmen hakikî bir şâirlik kabiliyetinden, yani lirisme'den mahrûm kuru bir ahlâkçıdır.²⁷⁴

Ahmed Yesevî'nin ahlâk anlayışının, İslam ahlâk düşüncesine katkıları ve etkileri büyük olmuştur. Ahmed Yesevî'de ahlâk anlayışı, sağlam itikadî temellere, âyetlere ve Hadislere dayalı olarak geliştirilmiştir. Bu ahlak anlayışında millî, tasavvufî ve teolojik unsurlara birlikte yer verilmiştir. Bu da, ahlak anlayışının etkinliğini, işlevselliğini ve gerçekleştirilebilirliğini artırmıştır. Zâten ahlakta önemli bir husus da, öğütler, irşadlar ve ikazlarla muhatabın etkilenmesi ve harekete geçirilmesidir. Burada özlü ifadeler, öğütler, nasihatler, ahlâkî yönlendirmeler ve uyarılar ön plana geçmektedir. Yesevî, Ahlakta teorik boyut kadar pratik boyutu da ön plana çıkarmıştır. Kur'ân ve Sünnet ışığında iman-salih ameller ve davranışlar arasında sıkı bir bağ kurmuştur.

Ahmed Yesevî'nin ahlak düşüncesi, insanın mükemmelleşmesini, doğruluk ve dürüstlikle davranmasını ve edebe uygun hareket etmesini sağlamayı hedefleyen önemli bir eyleme dönük önemli bir projedir. Yesevî, insanları ahlâken basit ve sade bir dille etkilemeye ve dönüştürmeye çalışmıştır. Ahmed Yesevî, ahlâk sisteminde açık ve basit bir dil, fakat çok etkili bir dil kullanmaya özen göstermiştir.²⁷⁵ Yesevî'nin ahlâkî hikmetlerinde kitlelerde amelî ahlâkın yerleşmesi ve sosyal aksaklıkların giderilmesi üzerinde durulmuştur. Türk milletinin bütünlüğünün ve birliğinin sağlanmasında ahlâkî değerlerin benimsenmesine, içselleştirilmesine ve yayılmasına ona gereksinime vurguda bulunmuştur. Yesevî, bu bağlamda insanın nefsinin (beninin) ve bencilliğinin öldürülmesine önemli bir yer ayırmıştır.

Batı dünyası bugün insanlığın huzuru ve mutluluğuna uygun bir değerler üretmede ve geliştirmede tıkanmış bir vaziyettedir, dolayısıyla da aşırı tüketici, bencil, ihtiraslı ve yıkıcı toplum, kültür ve medeniyet haline gelmiştir. Dolayısıyla günümüzde insanlığın barışı, selameti ve mutluluğu için yeni bir ruha, aydınlanmaya, tazelenmeye ve silkinmeye

²⁷⁴ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, ss. 163-164.

²⁷⁵ J. E. Bodrogligeti, "Ahmad Yasavî's Concept of 'Daftar-ı Sanî'", *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri (26-27 Eylül 1991)*, Feryal Matbası, Ankara 1992, ss. 5-6, (ss. 1-11).

ihtiyaç bulunmaktadır. Modern dünya, insanlığın hayırına olan değerler üretme konusunda tıkanmıştır. Bugün Yesevî'nin ahlâk öğretileri, hem ulusal/yerel ölçekte hem de evrensel düzlemde önemli bir kaynak hüviyetine sahip olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm insanlığın evrensel ve ölümsüz değerler sistemini hatırlamaya ve bundan istifade etmeye gereksinimi bulunmaktadır.

Yesevî, Mâtûrîdî'nin ahlâkî düşünce sisteminde ortaya konan değerler manzumesini ve objektif değer öğretisini geliştirip zenginleştirerek daha anlaşılır hale getirmiştir. Burada hiç kuşkusuz, hikmetlerinde kullandığı dil, üslup ve anlatım tarzı da etkili olmuştur. Böylece Ahmed Yesevî'nin ahlâk düşüncesi, ahlâkî değerlerin Müslüman Türkler arasında benimsetilmesi ve yaşama aktarımında daha başarılı ve daha etili olmuştur.

Sonuç olarak söylemek gerekirse, Hoca Ahmed Yesevî, günümüzde dünyada karşı karşıya kalınan değerler krizi ve karmaşasının aşılmasının ve çözüme kavuşturulmasının yollarını hikmetli ve veciz sözleriyle öğretmekte; manevî rehberliği ve önderliği ile her çağın insanına ahlâkî bir meşale ile ışık tutmaktadır. Şu halde insanlığın fitratına uygun ahlâkî temelli yeni bir medeniyet hamlesi ve inşası için Ahmed Yesevî'nin hikmetlere dayalı ahlâkî düşünce sisteminde modern dünyada günümüz insanına sunabileceği ve seslenebileceği evrensel ilkeler ve mutlak değerler dizgesi yer almaktadır. Böyle bir medeniyet inşası, gücünü vahye ve peygamberi soluğa dayanmasından alacaktır. Kaldı ki, Ahmed Yesevî'nin Divan-ı Hikmeti'ndeki hikmetli sözleri ve ahlâkî öğretileri tamamen bu ruhla ve heyecanla terennüm edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

ALİYYÜ'L-KÂRÎ, **Fıkh-ı Ekber Şerhi**, çev. Yunus Vehbi Yavuz, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992.

ALTINTAŞ, Hayrani, **İslâm Ahlâkı**, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.

BARDAKOĞLU, Ali, "Hüs ve Kubh Konusunda Aklın Rolü ve İmâm Mâtûrîdî", **Ebû Mansûr Semerkandî (862-944) Kongresi Tebliğleri**

adlı kitap içerisinde, E.Ü. Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, Kayseri 1986, (ss. 33-49).

BARHOLD, W., **İslâm Medeniyeti Tarihi**, çev. Fuad Köprülü, D.İ.B. Yayınları, Ankara 1984.

el-BEYÂDÎ, Kemâleddîn Ahmed el-Hanefî, **İşârâtü'l-Merâm min İbârâtü'l-İmâm**, thk. Yûsuf Abdürrezzâk, Şeriketü Mektebeti ve Matba'ati Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdih, 1368/1949.

BİCE, Hayati, **Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî**, İnsan Yayınları, İstanbul 2011.

BODROGLIGETI, J. E., "Ahmad Yasavî's Concept of 'Daftar-ı Sanî'", **Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri (26-27 Eylül 1991)**, Feryal Matbası, Ankara 1992, (ss. 1-11).

ÇAĞRICI, Mustafa, **Anahatlarıyla İslâm Ahlâkı**, Ensar Neşriyat Tic. A.Ş., İstanbul 2000.

ÇAĞRICI, Mustafa, **Gazzâlî'ye Göre İslâm Ahlâkı**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2013.

ÇAĞRICI, Mustafa, **İslâm Düşüncesinde Ahlâk**, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul 1989.

DEVELİ, Hayati, **Ahmed Yesevî**, Şûle Yayınları, İstanbul 1999.

EBÛ HANÎFE, Numan b. Sâbit, "el-Fikhu'l-Ekber", **İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri**, çev. Mustafa Öz, İstanbul 1981, (ss. 66-72).

EBÛ NUAYM, **Hilyetu'l-Evliyâ**, c. II, Kahire 1974.

EKİNCİ, Yusuf, **Hoca Ahmet Yesevî**, Ocak Yayınları, Ankara 1995.

ERASLAN, Kemal, "Ahmed Yesevî", **DİA**, c. II, İstanbul 1987, (ss. 159-161).

ERASLAN, Kemal, "Dîvân-ı Hikmet", **DİA**, c. IX, İstanbul 1994, (ss. 429-430).

ERASLAN, Kemal, "Hikmet Geleneği", **Yesevilik Bilgisi**, Yayına haz. Cemâl Kurnaz ve Mustafa Tatçı, M.E. Basımevi, Ankara 2000, (ss. 339-352).

ERASLAN, Kemal, **Yesevî'nin Fakr-nâmesi**, Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk Kazak Üniversitesi, Ankara 2016.

el-GAZZÂLÎ, Ebû Hâmid, **İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn**, çev. Ahmed Serdaroğlu, c. III, Bedir Yayınevi, İstanbul 1395/1975.

el-GAZZÂLÎ, Ebû Hâmid, **Mizânu'l-Amel**, Kahire 1328/1910.

- GÜZEL, Abdurahman, “Ahmet Yesevî’nin Fakr-Namesi ile Hacı Bektaş Veli’nin Makalatı Arasındaki Benzerlikler”, **Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri (26-27 Eylül 1991)**, Feryal Matbası, Ankara 1992, (ss. 33-43).
- GÜNDÜZ, İrfan, “Ahmed Yesevî’nin Tarikat ve İrşad Anlayışı”, **İlim ve Sanat**, Sayı: 35-36, Temmuz 1993.
- el-HEREVÎ, Ebû İsmâil, **Menâzilü’s-Sâirîn**, Kahire 1908.
- el-HUCVİRÎ, Ebû Alî Osman, **Keşfu’l-Mahcûb**, Arapça’ya çev. E. Abdülhadi Kandil, I-II, Beyrut 1980.
- FAHRÎ, Macit, **İslâm Ahlâk Teorileri**, Muammer İskenderoğlu ve Atilla Arkan, Litera Yayıncılık, İstanbul 2004.
- FÂRÂBÎ, **Tenbih alâ Sebîli’s-Sa’âde**, çev. Hanefi Özcan, MÜİFV Yayınları, İstanbul 2005.
- HAMİDULLAH, Muhammed, **İslâma Giriş**, çev. Kemal Kuşçu, Ahmed Said Matbaası, İstanbul 1965.
- HEIMSOETH, Heinz, **Ahlâk Denen Bilmecce**, çev. Nermi Uygur, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1978.
- İBN MANZÛR, Ebû’l-Fadl, **Lisânu’l-Arab**, “Hulk” mad., c. X, Beyrut 1956.
- KAZANÇ, Fethi Kerim, “Mâturîdî’nin Ahlâk Kuramı Üzerine Teolojik ve Felsefi Bir Çözümleme”, **Uluğ Bir Çınar İmâm Mâturîdî Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı (28-30 Nisan 2014 Eskişehir)**, Ofis Yayın Matbaacılık, İstanbul 2014, (ss. 483-521).
- KENJETAY, Dosay, “Hoca Ahmet Yesevî: Yaşadığı Devir, Şahsiyeti, Tarikatı ve Tesiri”, **Tasavvuf İlmî ve Akademik Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 2, Aralık 1999.
- KENJETAY, Dosay, **Hoca Ahmet Yesevî’nin Ahlâk Felsefesi**, Hoca Ahmet Yesevî Yayınları Ocağı, Ankara 2003.
- KENJETAY, Dosay, **Hoca Ahmet Yesevî’nin Düşünce Sistemi**, Hoca Ahmet Yesevî Vakfı Ocağı Yayınları, Ankara 2003.
- KINALIZÂDE, Ali Çelebi, **Ahlâk-ı Alâi**, haz. Mustafa Koç, Klasik, Yayınları, İstanbul 2007.
- el-KİNDÎ, Ebû Yûsuf Ya’kûb b. İshâk b. Sabbâh el-Kindî, “Risâle fi’l-Hudûdi’l-Eşyâ ve Rusûmihâ”, **Felsefi Risaleler** içinde, çev. Mahmut Kaya, Klasik, İstanbul 2002, (ss. 185-195).

- KÖPRÜLÜ, Fuad, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Yayına haz. Orhan Köprülü, Akçağ Yayınları, Ankara 2003.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Yayına haz. Orhan Köprülü, Akçağ Yayınları, Ankara 2003.
- el-KUŞEYRÎ, Abdulkerim, **Kuşeyri Risalesi**, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1999.
- KUTLU, Sönmez, “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Maturidi”, **İmam Mâturîdî ve Mâturîdîlik: Tarihî Arka Plan, Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Maturidilik Mezhebi**, haz. Sönmez Kutlu, Otto Yayınevi, s. 54, (ss. 23-64).
- el-MÂTURÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûddî, **Kitâbu't-Tevhîd**, thk. Fethullah Huleyf, Dâru'l-Meşrik, Beyrut 1986.
- el-MÂTURÎDÎ, Ebû Mansûr, **Kitâbu't-Tevhîd**, thk. Fethullah Huelyf, Dâru'l-Meşrik, Beyrut 1986.
- el-MÂTURÎDÎ, Ebû Mansûr, **Te'vilâtu Ehli's-Sünne**, thk. Fatma Yusuf el-Hiyemî, c. V, Mü'essesetü'r-Risâle Nâşirûn, Beyrut 2004.
- en-NESEFÎ, Ebû'l-Mu'în, **Tabıratu'l-Edille fi Usûli'd-Dîn**, thk. Hüseyin Atay ve Şaban ali Düzgün, c. II, D.İ.B. Yayınları, Ankara 2003.
- OCAK, Ahmet Yaşar, “Ahmed-i Yesevî ve Yesevîlik”, **Osmanlı Sufiliğine Bakışlar**, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, (ss. 23-34).
- OKUYUCU, Cihan, “Ahmed Yesevî'nin Anadolu'daki Temsilcileri Yunus ve Âşık Paşa Arasındaki Fikir Akrabalığı”, **Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri**, Yayına haz. Abdülkadir Yuvalı, Mustafa Argunşah ve Ali Akyan, E.Ü. Basımevi, Kayseri 1993, (ss. 307-332).
- ÖZKÖSE, Kadir, “Ahmed Yesevî”, **Türk İslâm Düşünce Tarihi**, ed. Ömer Bozkurt, Divan Kitap, Ankara 2014, (ss. 183-199).
- ÖZLEM, Doğan, **Etik: Ahlak Felsefesi**, Say Yayınları, İstanbul 2010.
- es-SÂBÛNÎ, Ebû Muhammed Ahmed b. Mahmûd b. Ebû Bekir Nüreddîn (ölm. 580/1184), **Mâturîdiyye Akâidi (el-Bidâye fi Usûli'd-Dîn)**, haz. ve çev. Bekir Topaloğlu, D.İ.B. Yayınları, Ankara 1979.
- es-SÂBÛNÎ, Ebû Muhammed Nüreddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekir, **Mâturîdiyye Akâidi (el-Bidâye fi Usûli'd-Dîn)**, çev. Bekir Topaloğlu, D.İ.B. Yayınları, Ankara 1979.

- es-SÜBKÎ, Tâcuddîn Ebû Nasr Abdulvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi (ölm. 771/1370), **es-Seyfu'l-Meşhûr fî Şerhi Akîdeti Ebî Mansûr**, thk. M. Saim Yeprem, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul 2000.
- SÜHREVERDÎ, Şihabeddin, **Avârifü'l-Ma'ârif**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut (trz.).
- es-SÜLEMÎ, Ebû Abdurrahman, **Tabakâtu's-Sûfiyye**, Kahire 1969.
- es-SÜLEMÎ, Ebû Abdurrahman, **Nefis Kusurları ve Tedavileri**, çev. Abdullah Suat Demirtaş, Semerkand Basım Yayın A. Ş., İstanbul 2015.
- ŞEREF, Abdurrahman, **Ahlak İlmi**, sad. Mevlüt Uyanık ve Aygün Akyol, Elis Yayınları, Ankara 2012.
- TOSUN, Nejdî, **Ahmed Yesevî**, ed. Nejdî Tosun, Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Kazak - Türk Üniversitesi, Ankara 2015.
- UYANIK, Mevlüt ve AKYOL, Aygün, **İslam Ahlak Felsefesi**, Elis Yayınları, Ankara 2013.
- YAKIT, İsmail, "Hoca Ahmed-i Yesevî ve Türk Düşünce Tarihindeki Yeri", **Yesevilik Bilgisi**, Yayına haz. Cemâl Kurnaz ve Mustafa Tatçı, M.E. Basımevi, Ankara 2000, (ss. 164-176).
- YAZICI, Nesimi, **İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi**, T.D.V. Yayınları, Ankara 2014.
- YESEVÎ, Hoca Ahmed, **Divan-ı Hikmet**, haz. Hayatı Bice, T.D.V. Yayınları, Ankara 2009.
- YILDIRIM, Ahmet, "Hoca Ahmed Yesevî: Düşünce Sistemi, Kaynakları ve Tesirleri", **Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması (26-28 Mayıs)**, Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB), Eskişehir 2014, (ss. 423-450).

HOCA AHMED YESEVİ'NİN HİKMETLERİNDE AYETLERLE AMEL ETMENİN ÖNEMİNE YAPILAN VURGULAR

ÖMER MÜFTÜOĞLU*

1. GİRİŞ

Kur'an, bir yazarın, okurlarına ulaştırmak istediklerini satırlara yazarak oluşturduğu bir kitap değildir. Şimdilerde bizim "kitap"tan anladığımız şey; yazarı olan ve "yazı"nın oluşturulma usulleriyle vücuda getirilmiş bir üründür. Kitapların yazarları, önce yazdıklarını okuyanların olmasını beklerler. Okuyucularını bulduklarında ayrıca onlardan da beklentileri olacaktır. Kur'an, şekil olarak bir kitaba benzese de yapısı şimdiki kitaplara benzemez. Evvela, o bir hitaptır ve hayali olmayan, gerçek muhataplara hitap eder. Kitabın muhatapları ise hayalidir. Yazar, kitabı yazarken, bunları kimlerin okuyacağını net olarak bilmez. Kitapların, tahmin edilen okurları olurken, Kur'an'ın ne diyeceğini merakla bekleyen müminleri vardır.

Kur'an, muhatabından bir kitabın beklediklerini beklemez. Yazarı olan bir kitabın muhatabından beklentisi "okunmak"tır. Kitapta, okurun yapmasına yönelik bir eylem talebi, davranış değişikliği isteği varsa bu istek, yazarın dileği olmaktan öteye geçmez. Okur üzerinde yazarın herhangi bir bağlayıcı gücü yoktur.

Kur'an'da yer alan kelamın sahibinin, muhatabından beklentisi söylenenlerin gereğini yerine getirmesidir. Yapı itibarıyla bir kitap olma-

* Dr., ESOGÜ İlahiyat Fakültesi

dığı için muhatabından salt “okunmayı” talep etmez. Okunması, yapılması gereken şeyin ilk aşaması sayılabilir. Asıl iş okumayı yaptıktan sonra başlayacaktır.

İslam âlimleri, Kur’an aracılığıyla Rabbimizin bizden beklentisinin salih ameller ortaya koymak olduğunda hemfikirdirler. Zaten bir din büyüğünün İslam’ın temel kaynaklarından, Kur’an’dan bağımsız, Kur’an’dan ve hadis-i şeriflerden etkilenmeden kendi başına bir görüş oluşturup onu savunması gibi bir yola girmesi mümkün değildir. Hoca Ahmed Yesevî (ö. 562/1166) de ayetlerde ifade edilen hususların gereğini yerine getirilmesi gerektiğini ısrarla dile getiren ulema arasındadır. Müktesebatında Kur’an ayetlerinin ve Peygamber Efendimizin hadislerinin önemli bir yeri olduğu hikmetlerinde açıkça görülen Hoca Ahmed Yesevî’nin birikimini aktarmaktan çekinmediği de hikmetlerinin incelenmesiyle ortaya çıkar¹. Bu bildiriye Yesevî’nin hikmetlerinden yola çıkarak ayetlerle amel etmenin önemi ortaya konulmaya çalışılacaktır.²

Hoca Ahmed Yesevî (ö. 562/1166)’nin çığır açan büyük bir mutasavvıf olduğu, kendisinden sonra, onun yolunu sürdürenlerin takip ettiği yaşam biçimine Yesevîlik dendiği ve Yeseviyye’nin günümüze kadar varlığını sürdüregeldiği özellikle burada olanların gayet iyi bildikleri hususlar olduğu kabulünden hareketle bildiriye başlık olan incelemeye geçebiliriz.

2. YESEVİ’NİN HİKMETLERİNDE İLMİN ÖNEMİNE YAPILAN VURGULAR

Müslüman bireyin temel hayat felsefesi iman ettiği din-i mübine, bulduğu her imkânla hizmet etmek, katkı sağlamak, öncekilerin kendi

¹ Yesevî’nin hikmetleri incelendiğinde Kur’an ayetlerinin bazen lafızlarını, bazen de ayetlerin anlamlarını çokça kullandığı görülecektir. Hoca Ahmed Yesevî’nin hikmetlerinde Kur’an’dan yaptığı iktibaslar üzerinde yapılmış bir çalışma için bkz. Çalışkan İsmail, “Ahmet Yesevî’nin Düşüncesinde Kur’an’ın Yeri –Bir Gönül Erinin Mısralarına Ruh Veren Ayetler-“, *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması, 26-28 Mayıs 2014*. Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir, ss.421-434 (<http://bilgelerzirvesi.org>)

² Ayetlerle amel etmenin önemine yapılan vurguları ortaya koyabilmek için Yesevî’nin hikmetleri baştan sona taranarak ilgili hikmetler tespit edilmiş ve ortaya çıkan malzeme bir tasnife tabi tutularak bu çalışmaya aktarılabildiği görülmüştür.

dönemine kadar getirdiği olgunluk seviyesine olumlu katkılar yapmaktır. İster tasavvuf yolunu seçsin ister medrese yolunu seçsin dinine hizmet etmek maksadıyla yola çıkan herkese, önce bu yolda kendisine engel olabilecek bütün şeytanlardan Rabbine sığınmak düşer. Hoca Ahmed Yesevî de yoluna besmeleyle çıkıp, besmeleyle yürüdüğünü söyler:

“Bismillah deyip beyan ederek hikmet söyleyip Taleb edenlere inci, cevher saçtım ben işte.” ³	Bismillâh dep beyân eyley hikmet aytıp Tâliblerge dürr ü gevher saçtım mena
(1.Hikmet)	

Yaşanan hayattaki zorluklar Müslümanları imanlarının kendilerine emrettiği şey ile şeytanın güzel ve sakıncasız gösterdiği şey konusunda tercih yapmaya iter. Samimi Müslümanlara düşen, şeytanın aldatmalarına kanmamak, Rabbini hatırlayarak tercihlerini yapmaktır. Yesevî, imanını şeytana satmayıp yoluna besmele ile devam eden biridir:

“Zalim nefsim hiç bırakmadan ateşe attı Vücudum kendi kendine tutuşup yandı Müşriklerin imanını Şeytan aldı Euzu-bismillah deyip yürüdüm ben işte.”	Zalim nefsim hiç salmayın otka saldı Vücutlarım öz öziden küyüb yandı Müşriklerini imanını şeytan aldı Euzübillah bismillah dep yürdüm mena
(15.Hikmet)	

Besmeleyle başlanan her amel hayırlı sonuçlar doğurmaya adaydır.⁴ Rabbin rızasına uygun ameller, Besmeleyle çıkılan yolda üretilebilir. Hoca Ahmed Yesevî, yukarıdaki hikmetlerde kendi üzerinden konuşarak, sevenlerine yol ve yöntem öğretmektedir. Çıkılan bu yol, Kur’an yoludur. Yolun kilometre taşları Kur’an’ın ayetleridir. Bu yolda ilerle-

³ Tablo halinde verilen hikmetlerden soldaki sütunda yer alanı, <http://www.divani-hikmet.net/hikmet19.html> adresinden alınmıştır. Sağ sütunda yer alan versiyon ise Diyanet Vakfı Yayınları arasında yayınlanan eserden alınmıştır. Bkz. Sultan Hoca Ahmed Yesevî, Divan-ı Hikmet, (Yayına Hazırlayan: Mehran Bahari), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

⁴ İlgili hadis, “Hamd ile başlamayan her önemli işin sonuçsuz kalacağı” şeklindedir. Bkz. İbn Mace, Hadis No: 1894.

mek isteyenler, bolca Kur'an okumalıdırlar. Hata yapma riskine karşı hep uyanık durumda olmalıdırlar. Ahirette, bu dünyada yapılanların karşılığının alınacağı bilinci onları hep zinde tutar. Ahirette hesabın kolay verilebilmesi, Allah Teâlâ'nın yaşanan hayata dâhil edilmesiyle mümkündür. Yaşarken Allah'ı unutmamak bir bilinç halidir. Kişi böyle bir bilince ibadetlerini eksiksiz yaparak varabilir. Hoca Ahmed Yesevî âlim tarifi yaparken bu anlayışı ortaya koyar:

“Âlim odur namaz kılıp ibadet etse Hakk'dan korkup ahiretin tasanı çekse Kur'an okuyup Hakk'dan korkup ağlayıp inlese Can ve gönülde Hayy zikrini deyin dostlar”	Âlim uldur namaz okub ta'at kılsa Hak'dın korkub ahiretni gamın yese Kur'an okub Hak'dın korkub zar iñrese Can u dilde Hayy zikrini aytıñ dostlar
(79.Hikmet)	

İbadetini tam yapmayan, ahireti düşünerek günaha girmekten kaçınmayan, Kur'an okumayan, Allah'ı zikretmeyen birinin âlim olmasına imkan olmadığını bu veciz ifadelerle vurgulayan Yesevî'nin din ve dünyaya dair ilimlerin alimler sayesinde elde edilebileceğini, alimin ibadetinin de O'nu Hakk'a bağlı halde tutacak bir vasıta olduğunu ifade ettiği aşağıdaki dizelerinin de bu bağlamda zikredilmesi isabetli olacaktır.

“Din ve dünya alim ile olur hasıl, İbadet kılsa kabul, Hakk'a vasıl. İtikad kıl, gerek olsa temiz nesil, Gerçek aşık bir söze baş eğer, dostlar.” (171.Hikmet)	Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayınlanan Divan-ı Hikmet'te 144. Hikmet son hikmettir. Yandaki hikmet bu çalışmada yer almamaktadır.
--	---

Yesevî, yukarıdaki ifadelerinde bir önemli hakikatin daha altını çizmektedir. Bu hakikat şudur: Allah'la ilişki biçimi sevgi temeline oturan kişi, Rabbine ait her bir sözü hüsnü kabulle karşılayacaktır. Yesevî bunu; “söze baş eğmek” ifadesiyle en veciz şekilde söyleyivermiştir.

Yesevî'nin ifadesiyle “söze baş eğmek” için önce söze kulak vermek ve sözün ne dediğini anlamak gerekir. Gerçek âlim, okuduğunu anlayan, anladığını hayatına aktarma gayreti içinde olan kişidir. İlimin miktarı çoğaldıkça kişinin tevazu düzeyinde de aynı yönde bir artış

meydana gelir. Daha çok şey bilmeye başlayan, bilmediklerinin de ne kadar çok olduğunu fark eden kişidir. Kibirli olan, benliği diğer özelliklerini bastırarak kadar güçlü olanlar gerçek âlim diye adlandırılmazlar. Bunlara verilecek tek bir isim vardır: Cahil.

“Âlimim diye kitap okur anlamını bilmez	Alimden dep kitab okur ma'na okmaz
Çoğu ayetin anlamını asla bilmez	Köb ayetniñ ma'nasını hergiz bilmes
Büyüklenme, ben-benliği dini tutmaz	Tekebbür men-menlikni dini tutmas
Âlim değil cahildir dostlarıma”	Alim ermes, cahil turur dostlarıma
(83.Hikmet)	

İçinde bulunduğumuz 21. Yüzyıl, Peygamber Efendimizin yaşadığı döneme mukayese edildiğinde elbette “ahir zaman”dır. Yesevî'nin yaşadığı dönem yuvarlak bir tanımlamayla 12. Yüzyıl sayılırsa⁵ aramızda 9 asırlık uzun bir zaman diliminin olduğu görülecektir. Ancak Yesevî de kendi yaşadığı dönemi Peygamber Efendimizin hayatta olduğu yıllara mukayese ederek kendi zamanını “ahir zaman” diye tanımlamış ve bu dönemdeki bazı olaylardan şikâyetini hikmetlerine aktarmıştır. Yesevî'nin ahir zaman şeyhlerinden şikâyeti vardır. Gerçekten ilimden nasiplenmedikleri halde gösteriş ibadetleri yaparak halkın gözüne girmeye çalışan kişilerin durumlarını ortaya koyarken Yesevî şöyle der:

⁵ Hoca Ahmed Yesevî'nin yaşadığı dönemin belirlenmesindeki kriterler ve farklı tarihler arasından tercihte bulunma gerekçeleriyle ilgili olarak bkz. Nigmetov, Hamid Gulamoğlu, “Yesevî'ye Ait Bazı Seneler”, *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, s.69-74; Ayrıca bkz. Eraslan, Kemal, Ahmed-i Yesevî, *Erdem, Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, Hoca Ahmed Yesevî Özel Sayısı, c.7, sayı:21, s.799-800; Hoca Ahmed Yesevî ve hikmetleri ile ilgili özet mahiyette bir çalışma için bkz. Cebecioğlu, Ethem, Hoca Ahmed Yesevî, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1995, c.XXXIV sayı:1, s.87-132; Cebecioğlu'nun da bu makalede ifade ettiği üzere Yesevî ile ilgili yapılan çalışmalar, O'nun menkıbeye dönüşmüş hayatının yanında sönük kalmaktadır. Yesevî'nin hayatına dair çalışma yapanlar gerçek hayatı ile destanlaşan hayatı arasında tercih yapmak durumunda kalmaktadırlar. Bu anlamda Fuat Köprülü'nün “*Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*” (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976; 3. Baskı, s.27-180) isimli çalışması hem ilk hem de henüz aşılamamış olması yönüyle övgüyü hak etmektedir.

“Nafile oruç tutar halklara şeyhlik satar İlmi yok âmâdan beter ahir zaman şeyhleri Beline kuşak bağlar özünü adam sanır Arasat’da bırakılır ahir zaman şeyhleri” (129.Hikmet)	Tatavvu’ roze tutar halklarğa şeyhlik satar İlmi yok amidin beter âhir zaman şeyhleri Belige fota çalır özünü kişi sanur Arasatda oktanur âhir zaman şeyhleri
---	--

3. YESEVÎ’NİN HİKMETLERİNDE AMELİN ÖNEMİNE YAPILAN VURGULAR

Sahte şeyhlerin varlığı bugün olduğu gibi o gün de gerçek ilim sahiplerini rahatsız etmektedir. Peki, bir insanın gerçekten âlim olup olmadığını, ilminin miktarını ölçecek somut bir ölçek var mıdır? Böyle bir ölçü olduğu takdirde gerçek âlimle sahte âlim, gerçek şeyhle sahte şeyh birbirinden rahatlıkla ayırt edilebilir.

“Gönlüm katı, dilim acı, özüm zalim Kur’an okuyup amel kılmıyor sahte âlim Garip canımı harcayayım, yoktur malım; Haktan korkup ateşe düşmeden piştim ben işte.” (1.Hikmet)	Könlüm kattıg tilim aççıg özüm zâlim Kur’an okup amel kılmay yalğan âlim Garib cânım sarf eyleyim yoktur mâlim Hakdın korkup otka tüşmey piştim mena
---	--

Tam bu noktada bizim tercihimizi bekleyen iki seçenek vardır. Birincisi kendilerini gerçek alim yahut gerçek şeyh olarak tanıtanların kendi durumlarına dair beyanları. Bu beyanları kabul edip etmemeye göre kişi kararını verebilir. İkincisi ise kişilerin yaptıklarıdır. Dışarıdan gözlemlenebilen şey davranışlardır. İnsanlar uzun süre rol yapamayacaklarına göre davranışları kişilerin bilgi ve samimiyet seviyelerini ortaya koyan iyi bir göstergedir.

Hoca Ahmed Yesevî’nin ilmiyle amel eden âlimleri önemsedığı, bildiklerini icra etmeyenlere itibar etmediğı başka hikmetlerinde de açıkça görülebilecektir. O, ilmiyle amel etmeyen âlimi, ilmini çiğneyen kişi olarak görür. İlmiyle amel etmeyenin bu dünya hayatından sonraki durumu da hiç olumlu değildir. Yesevî, Allah’ı zikredip hatırdı tutarak bildiklerini amel etmek gerektiğinde ısrar eder ve şöyle der:

“Amel işlemeyen âlim ilmini çiğneyip yürür Ölüp varsa dar kabirde canı yanar Allah, Rasul, dinin ne deyip korkuya düşer Can ve gönülde Hayy zikrini deyin dostlar” (79.Hikmet)	Amel kılmay âlim ilmin basıp yürgey Ölüp barsa tar lahedde canı küygey Allah, Resul diniñ kim dep haybet kılğay Can u dilde Hayy zikiini aytıñ dostlar
--	---

Hoca Ahmed Yesevî'nin kişilerin bildikleriyle amel edip etmediklerine göre gerçek âlim veya şeyh sayılıp sayılmama konusunda ısrarlı ifadeleri kesinlikle çok isabetli ve çok gerçekçidir. Sonuçlardan hareket, en görünen yerden, görünmeyeni belirleme adına isabetli bir davranış tarzı olacaktır. Bildiklerine uygun yaşamayan âlimin durumunu yolda kalmışa benzeten Yesevî, dünya malına tamah etmeyi de uygun bulmaz.

“Essiz âlim amel işlemeyip yolda kalır Okuyup okumadan dünya malını ele alır. Ben-benlikten essiz ömrünü harcar Can ve günülde Hayy zikrini deyin dostlar” (79.Hikmet)	Essiz âlim amel kılmay yolda kalur Okup okmay dünya malın kolga alur Menmenlikdin essiz ömrün zayı kılur Can u dilde hayy zikrini aytıñ dostlar
--	--

İlim ve amel birlikte olursa kişinin sıkıntılardan uzak olacağını öngören Yesevî, söz ve işin aynı doğrultuda olması durumunda kişinin hayata bağlılığının, yaşama sevincinin çoğalacağını söyler.

“Sıkıntının deryasında çalkalanası İlim ve amel, söz ve işler ⁶ şevk ölgüsü Bu denize kim girerek kim çıkası Aşık kulların maşuğundan kaldığı yok” (120.Hikmet)	Mihnetni deryasıda mevc urğusu İlm u amel kiylü kâller şevk ölgüsü Bu teñizge kim kiriban kim çıkğusu Aşık kullar maşukıdın kalğanı yok
--	--

Yesevî'ye göre gerçekten “salih insan” olma hedefinde olan kişinin tek bir derdi olmalıdır. Bu dert, söz ve icraatın aynı şekilde olmasıdır. Kişi,

⁶ Çeviride “söz ve işler” şeklinde geçen kısmın aslındaki “kıylü kâl”, dedikodu karşılığında kullanılan bir tabirdir. Aslı astarı olmayan söylentileri ifade için tercih edilir.

söylediğini yapmıyor veya kendi yapmadığı şeyleri söylüyorsa bu kişi çevresindekileri aldatıyor demektir. Aslında bu durum bir kişilik problemdir. Kişinin sözleriyle icraatlarının birbirine uymaması onun doğru insan olmadığına da bir delildir:

“Gerçek dertlinin işidir söz ve icraat Gözyaşındır Hakk karşısında niyaz armağanı Gece-gündüz dinmeden oruç, namaz kıl O sebepten Hakk’tan korkup kabre girdim” (9.Hikmet)	Çın dertlikni işi erür söz-ü güdâz Köz yaşındır Hakk kaşıda tuhfe niyâz Keçe kundüz tınmay kılğıl roze namaz Ol sebebdin Hakk’dın korkub ğorga kirdim
---	---

Kendi yapmadıklarını halka söyleyen kişinin sözünün dikkate alınmayacağı aşikârdır. Bu durumdaki birinin ahirette hesap verme bilinci de zayıftır, sadece dünyalık menfaatler için konuşmaktadır. Kamil bir insanın hatta şeyhin en önemli vasfı, kendi yapmadığını söylememesidir. Tasavvuf başlı başına bir “hal” işi olduğundan söylediklerini yapmayan kişinin şeyhlik iddiası koca bir yalandan ibaret hale gelir:

“Kamil olmadan “şeyhim» diye iddia eden Kendi yapmadan halk içinde vaaz edip söyleyen Sözü yalan dünya için amel işleyen Dünyayı bırakmayınca “Hal” ilmini bilse olmaz” (124.Hikmet)	Burya bolmay şeyhmen deban da’va kılğan Özi kılmay halklar ara va’zın aytgan Sözi yalğan dünya üçün amel kılğan Dünya koymay hâl ilmini bilse bolmaz
---	--

Dünyadayken ilmiyle amel olmayanların ahirette pişman olacakları kesindir. Dünyada kendi elimizdeki kalemle doldurduğumuz amel kitabımız/defterimiz, kıyamet günü bize okumamız için verildiğinde her şey ortaya çıkacaktır.⁷ O kitapta/defterde ahirette karşılığı alı-

⁷ Gelenekte bizim “amel defteri” diye bildiğimiz bu kayıt yerinin Kur’an’daki adı “kişinin kitabı”dır. Herkesin yaptıklarının kaydedildiği bu kitap kıyamet günü açılacak ve kişi bu kitaptaki kayıtlara göre karşılık alacaktır. (Câsiye, 45/ 28) Bu kitap sağından verilenler imtihanı kazanmış kişilerdir. Solundan verenler ise

nacak ameller yoksa kişi dünya hayatını boşa geçirdiği için gerçekten çok üzülecek, dünyaya geri dönmek⁸ yahut toprak olmak isteyecektir⁹. Yesevî, ilgili ayetlerden ilham alarak bu hususu şöyle ifade etmiştir:

“Okuyup kitabımı görsem hiç amel yok Başımı önüme eğip olacağım pişman” (34.Hikmet)	Okub nâmemni körsem hiç amel yok Başım kuyı salıb bolğum tebâhı
---	--

İnandığı gibi yaşayan kişinin ahiret hayatındaki mükâfatı cennettir. Zira inandığı gibi yaşamaya çalışmak dünya hayatında pek çok riski göze almak, alışılmış yanlışlara karşı çıkmak, hakikatin ortaya çıkmasına imkân vermeyenlere engel olmak gibi davranışları gerektirir. Böyle bir yaşam, elbette sıkıntılarla doludur. İmanının gereğini yerine getirenlerin dünyada genellikle rahat yüzü görmedikleri de bir vakiadır. Yesevî bu hakikati “amel eyleyip masivasını cennette almak” olarak özetlemiştir:

“Sevda eylesen ahiretin sevdasını Başa alma dünyanın kavgasını Amel eyle cennet al masivasını Cennet alan cemalini görür imiş.” (108.Hikmet)	Sevda kılsan ahiretni sevdasını Başka alma dünyanı gavgasını Amel kılğıl cennet algıl masivasını Cennet alğan didarını körer ermiş
--	---

Mükâfatı cennette de alınacak olsa erenlerin bu yoldan ayrılmamaları gerekir. Bu bir çabadır, gayrettir, cehddir, tercihtir. Bu tercihi yapmayanların keşif ehli olma ihtimalleri de yoktur. Zira Yesevî'nin ifadesiyle “mücadele derdi olmayanın batın içinde mükâşefe ehli olmasına” imkân yoktur:

kaybedenlerden olduklarını anlayacaklardır. Kitabı sağ yanından verilenlerin durumlarını anlatan ayetler şunlardır: İsrâ, 17/ 71; Hâkka, 69/ 19; İnşikak, 84/ 7; Kitabı solundan yahut arkasından verilenlerin durumları da şu ayetlerde anlatılır: Hâkka, 69/ 25; İnşikak, 84/ 10.

⁸ Bakara, 2/ 167

⁹ Nebe, 78/ 40.

“Erenler bu yola adım attı Mücahede derdi ile amel eyledi Mükâşefe batın içinde malûm oldu Böyle olmayınca dergâhına yetse olmaz.” (124.Hikmet)	Erenler uşbu yolga kadem urdı Mücahede muñı birle amel kıldı Mükâşefe batın içre ma'lum boldı Mundağ bolmay dergahığa yetse bolmaz
--	--

4. YESEVÎ'NİN HİKMETLERİNDE AYET VE HADİSLERE UYMANIN GEREĞİNE YAPILAN VURGULAR

Hoca Ahmed Yesevî, İslam'ın temel iki kaynağını birbirinden ayır-
maz. Bu ayırım zaten O'nun yaşadığı dönemde gündeme gelen bir
husus da değildir. Özellikle son bir asırdır böyle bir ayırım insanların
gündemine sokulmuş ve hiçbir hakiki karşılığı olmamasına rağmen
Kur'an taraftarları yahut Hadis taraftarları şeklinde sanal taraflar oluş-
turulmuştur. Bu iki temel kaynak, biri diğerine tercih edilemeyecek
yahut birinin daha önemli olduğu iddia edilemeyecek kadar birbiri-
ni tamamlayan iki unsurdurlar. Bu iki temel kaynaktan alarak kim
ne söylese, söylenene tabi olmak gerekir. Yesevi “ümme bilinciyle”
yaşayabilmenin şartını ayet ve hadislere kulak verip onların bizden
istediklerini yerine getirmek olarak ifade etmiştir:

“Ümme olsan, gariplere uyar ol Ayete ve hadisi her kim dese, duyar ol Rızık, nasip her ne verse, tok gözlü ol Tok gözlü olup şevk şarabını içtim ben işte.” (1.Hikmet)	Ümme bolsañ gariplerge tâbi bolğıl Ayete hadis her kim aytsa sâmi bolğıl Rızık u ruzi her ne berse kâni bolğıl Kâni bolup şevk şarabın içtim mena işte.”
---	--

Kur'an'da, hadiste ifade edilen şeyleri okuyup anlamak elbette öncelikli
bir durumdur. Ayet ve hadislerden ilham alarak onları kendi dillerin-
ce anlatan erenlerin sözlerini dinlemek de olmazsa olmazlardandır.
Mümin kişinin ilk yapması gereken şey, kendine hitap eden ayet ve
hadislere kulak vermektir. Zira algılanmayan sözlerle amel edebilmenin
imkanı yoktur:

“Mümin değil, hikmet işitip ağlamıyor; Erenlerin söylediği sözü dinlemiyor Ayet hâdis, Kur’an’ı anlamıyor Bu rivayeti Arş üstünde gördüm ben işte.” (3.Hikmet)	Mü’min ermes hikmet eştip yığlamaydur Erenlerni aytkan sözün tñlamaydur Ayet hadis, güya Kuran anlamaydur Bul rivâyet arş üstide kördüm mena
---	--

Ayete, hadise, bunlardan ilham alınarak oluşturulmuş kelimeler kibar kulak verip dinlemek bir davranış tarzı olarak kişiyi kibirli olmaktan ve benliğini her şeyin önünde tutmaktan alıkoyar. Hepimiz zaman zaman benzer sıkıntılar çekeriz. Benliğimiz, kibrimiz bazen kontrolden çıkabilir. Bu tehlike her zaman için geçerlidir. Bu türden tehlikelerle karşılaştığımızda yapılacak şey bellidir. Kur’an’a dönmek, onu okuyup kendimize gelmek. Bir hayat tarzı haline getirilmesi gereken “Kur’an’ı okuyup kendine gelme” prensibinden asla vazgeçilmemelidir:

“Şeyhim diye ulu tuttun özünü daim, Gönlün kibir ve benlik ile dilin sâim. Nefsin için uzun geceler durup kâim, Okuyup Kur’an hiç özüne gelmez misin?” (193.Hikmet)	Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayınlanan Divan-ı Hikmet’te 144. Hikmet son hikmettir. Yandaki hikmet bu çalışmada yer almamaktadır.
--	---

Yesevî’nin dünyasında Kur’an’ın önemi ve bağlayıcılığı neyse Peygamber Efendimizin sözlerinin de önemi bağlayıcılığı odur. Bu ikisi birbirinden ayrı düşünülecek şeyler değildir. Tabi olmak ve gereğini yerine getirmek adına Peygamber Efendimizin sözleri de mutlaka amele dönüştürülmelidir.

“Kul Hoca Ahmed tecrid-tefrid ümid eyle Mustafa’nın sözlerine amel eyle Tevbe diyerek geceleri görüp ağlayıp inle Ağlayıp inlemeden cemalini görse olmaz” (124.Hikmet)	Kul Hacı Ahmed tecrid-tefrid ümid kılğıl Mustafa’nı sözlerine amel kılğıl Tevbe deban tünler körüb zâr inregil Zâr yığlamay didarını körse bolmaz
--	---

Yeri gelmişken, Hikmetlerinde hadis-i şerif olarak bilinen ifadelerle, hikmetlerinde yer veren Yesevî’nin “ölmeden önce ölünüz/ تَمُوتُوا أَنْ قَبْلَ

”موتوا“¹⁰ ifadesine de 4 ayrı hikmetinde yer verdiğine şahit oluruz.¹¹ Özellikle 63 yaşından sonra toprağın altında yaşamayı tercih eden Hoca Ahmed Yesevî, bu tercihinin çevresinde bulunanlara doğru bir şekilde anlatabilmek için çaba içerisindeydi. Hoca Ahmed Yesevî, böyle yaparak ölmeye önce öldüğünü, kendi ifadesiyle ölmeye önce can vermenin derdini çektiğini ifade etmektedir.

Kul Hoca Ahmed, nefsi teptim, nefsi teptim;	Kul Hâce Ahmed nefsi teftim nefsi teftim
Ondan sonra cananımı arayıp buldum;	Andın keyin cânânımmı izlep taptım
Ölmeye önce can vermenin derdini çektim	Ölmes burun cân bermekni derdin tartım
Bir ve Var'ım, cemalini görür müyüm ?	Bir ü Barım didârîñni körermen mü
(7. Hikmet)	

Bir başka hikmetinde, yine 63 yaşından itibaren tercih ettiği yaşamı gerekçelendirirken Peygamber Efendimizin bu yaşta vefat etmesine matem tuttuğu için ölmeye önce can acısının zehrini tattığını söylemiştir.

Kul Hoca Ahmed ben ikinci defteri söyledim	Kul Hâce Ahmed men defter-i sani aytdım
İki alem eğlencelerini meye sattım	İkki alem işretlerin meyge sattım
Ölmeye önce can acısının zehrini tattım	Ölmes burun can aççığın zehrin tattım
Mustafa'ya matem tutup girdim ben işte	Mustafa'ga matem tutub kirdim mena
(8. Hikmet)	

Hoca Ahmed Yesevî'nin sünnetleri sıkı tutup ümmetin iyi bir üyesi olduğuna kendi yaşamından bir tercihinin şahit tutması da anlamlıdır. O, 63 yaşından sonra yerin altında devam ettirdiği yaşamını yer altına yalnız girip nura dolmak olarak tarif etmektedir. Bu tercihi onun bâtin

¹⁰ Aclûnî, İsmail b. Muhammed, Keşfu'l-Hafâ, Beyrut, 1351; c.II, s.290, (Hadis No: 2669).

¹¹ Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinde geçen hadisler ve O'nun hadis kültürü üzerine müstakil bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışma için bkz. Yıldırım, Ahmet, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Hadis Kültürü*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

mızrağıyla nefisini deşmesi kadar etkili ve karşılığı olan bir davranış olmuştur. Yesevî, yaptığı işin doğruluğunu ve isabetini ifade etmek üzere şunları söyler:

Sünnetlerini sıkı tutup ümmet oldum:	Sünnetlerin mehkem tutup ümmet
Yer altına yalnız girip nura doldum;	boldum
Hakk'a tapanlar makamına mahrem oldum,	Yer astığa yalğuz kirip nurğa toldum
Bâtın mızrağı ile nefsi deştim ben işte.	Hak-perestler makâmığa mahrem
(1. Hikmet)	boldum
	Bâtın tığı birle nefsi yançım mena

Yesevî, Müslümanların ölümden iyi ders çıkartmaları gerektiği görüşündedir. O'na göre, akıllı kişi kabristandan, orada medfun bulunanların ölmeden önceki hayatlarından ibret almalıdır. Onların dünyadayken yaptıkları yanlışları yapmamalıdır. Ölmeden önce ölmek, şimdiden, ölümden sonrası için hazırlık yapmak demektir. Yesevî, hadis olarak bilinen bu ifadeyi kendisine düstur saydığını söyleyerek herkese örnek olmaktadır.

Akıllı isen kabristandan haber al	Akil erseñ goristandın haber algıl
Ben de şunlar gibi olmam deyip ibret al	Men hem şundağ bolurmen dep ibret
“Ölmeden önce ölünüz»e göre amel eyle	algıl
Bu hadisi fikreyleyip öldüm ben işte.	Mutua kabl-el temutuğa amel kılğıl
(15. hikmet)	Bu hadisi fikr eyleben öldüm mena

5. YESEVÎ'NİN HİKMETLERİNDE AYETLERLE AMEL ETMENİN GEREĞİNE YAPILAN VURGULAR

İlk Müslümanlardan itibaren, kendini Kur'an'ın muhatabı sayan herkesin, ayetlerde bizden yapmamız istenilen hususları eksiksiz yerine getirmek ve yaşadığı döneme kalıcı katkılar yapmak gibi temel hayat prensipleri olmuştur. Ayetin gerçek muhatabı, ayeti sadece okuyan, sonra tekrar okuyan, sonra da başkasına okutan değildir. Okumak, gereğini yerine getirmenin ilk şartıdır. Elbette okunmadan, başkasına okutmadan bir adım öteye gidilemez. Ancak Kur'an ayetlerine muhataplık, onları sadece okumakla sınırlandırılabilir kadar sıradan bir iş değildir. Sadece okuyanlar, Kur'an'ın “okur”u olurlar. Allah Teâlâ'nın vahyi Peygamber Efendimize gönderirken hedefi okunması

değildir. Bunun böyle olmadığı, Peygamber Efendimizin yaşadığı örnek hayatta müşahhas halde herkesin idrakine sunulmuştur.

Müslümanın Rabbine muhatap olarak durduğu yer “kulluk”tur. Kişi kul olduğunun bilincinde olarak Rabbinin kendisine emir ve tavsiye buyurduğu şeyleri yapmalıdır. Bunun adı “kulluk”tur. Kulluk, Kur’an’ı önce okuyup amel etmekle sürdürülebilecek bir yaşam şeklidir. Kur’an ayetlerinin amel edilmesinin görünür ölçütü kişinin halinde olacak değişikliklerdir. Davranışları, ayetlerin ruhuna göre değişmeye başlayan kişi kulluk bilincine varmış kişidir. Yesevî konuyla ilgili şöyle der:

Kulluk odur Kur’an okuyup amel kılrsa, Sözü okuyup, hali özge bağlı kılrsa, Pir-i kamil mükemmile hizmet kılrsa, İki dünya çerağı deyip söyleyin, dostlar. (169. Hikmet)	Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayınlanan Divan-ı Hikmet’te 144. Hikmet son hikmettir. Yandaki hikmet bu çalışmada yer almamaktadır.
--	---

Yesevî, kulluğun tanımını yaparken, kendini dışarıda tutmaz. Ayetlerin anlamına göre kendi davranışlarını değiştirdiğini yine kendi ifade eder. Aşağıya alacağımız hikmeti, onun gerçek bir Kur’an muhatabı olduğunun delilidir:

Haber verir “fel yadhakû kalilen” diye ¹² Yine der “veleyebku kesiran” diye Bu ayetin anlamına göre amel eyle diye Bu dünyada hiç gülmeden yürüdüm ben işte. (15.Hikmet)	Haber berür “felizehu kalilen” dep Yene aytur “veleyebku kesiran” dep Bu ayetni manasige amel kıl dep Bu dünyada hiç külmeyin yürüdüm mena
---	---

¹² Yesevî’nin hikmetlerinin yer aldığı çalışmaları incelerken özellikle ayetlerden yaptığı iktibaslarda, yayına hazırlayanlardan veya okuyanlardan kaynaklandığını düşündüğümüz bazı okuma hataları tespit ettik. Bunları burada tatad etmek istemiyoruz. Ancak yukarıdaki ayetle ilgili böyle bir hatayı da yeri gelmişken düzeltmek gerekir. Hikmetlerin yayınlandığı çalışmalarda ayetin “فَلْيُضْحِكُوا قَلِيلًا” kısmı “felizehu kalilen” şeklinde latinize edilmiştir. Doğrusu “fel yadhakû kalilen” olacaktır. Hikmetin ikinci satırında iktibas yapılan kısmın da orijinalinin görülmesi açısından ayeti buraya almak uygun olacaktır: “فَلْيُضْحِكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا” (Tevbe, 9/ 82); Ayetin “felizehu kalilen” şeklinde okunmuş halinin yer aldığı çalışmalardan bazıları şunlardır: Hoca Ahmed Yesevî, Divan-ı Hikmet, (Yayına Hazırlayan: Hayati Bice) s.25; Sultan Hoca Ahmed Yesevî, Divan-ı Hikmet, (Yayına Hazırlayan: Mehran Bahari), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.26.

Hikmetinde ele aldığı ayet, Tevbe suresindeki bir ayettir. Tebuk seferine mazeretleri olmadığı halde katılmayan ve katılanları da “bu sıcakta savaşa çıkmayın!” propagandasıyla vazgeçirmeye çalışan münafıkların durumlarının ele alındığı ayete göre bu dünya hayatında geçici bir süre rahat ettiklerini düşünüp gülmeleri münafıkları ve onların durumlarını gözlemleyen diğerlerini aldatmamalıdır. Zira onların gülüşleri sahtedir ve geçicidir. Peygamber’e (as) karşı gelmeleri, O’nunla anlaşmaları olduğu halde savaşa katılmayıp Müslümanları zor durumda bırakmalarının karşılığı olarak Ahirette çok ağlayacaklardır.

Yesevî, ayetin orijinal ifadelerin bir kısmını da hikmetine iktibas etmiş ve kendi durumuna dair detay vermiştir. “Bu dünyada hiç gülmeden yürüdüm” derken kastettiği; münafıkların yaptıklarını yapmadığı, Müslümanları hiçbir zaman zor durumda bırakmadığı, yaptığı anlaşmalara, verdiği sözlere hep sadık kaldığıdır.

Bazen son derece net ifadelerle hayattaki tercihlerini net olarak ifade eden Yesevî, bazen de bir mutasavvıf tevazuuyla konuşur ve ibadet ve amellerinin azlığını gündeme getirir. Bu ifadeler, okuyanları, kendisinininkinden daha fazlasını yapmaya teşvik etmek için söylenmiş deyişler sayılabilir. Bu içerikte birden çok hikmeti olan Yesevî’nin hikmetlerini şöylece sıralayabiliriz:

“Vah ne yazık sahipsiz ömrümü verdim yele İbadetten hiçbir şey yok baksam ele Kulluk kemerini geç bağladım şimdi bele Himmet kılıp pir hizmetini yapasım gelir.” (50. Hikmet)	Vaderiğa eşsiz ömrüm berdim yelge İbadetdin heç nime yok baksam kolga Kulluk kurın keç bağladım emdi belge Himmet kılıp pir hizmetin kılğum kelür
--	--

Kişinin hayatında bir süre Rabbinden uzakta yaşamış olması, bu hayata koyacağı bir noktadan sonra geride kalmış bir dönem sayılmalıdır. Konulan bu noktadan sonraki yaşam, önceki dönemin de izini silecek şekilde dolu dolu yaşanırsa kişinin fazlaca bir kaybı olmamış olur. Erken de olsa geç de olsa sığınılacak yegâne Varlık Rabbimiz Teâlâdır:

“Elli yaşta “Erim”dedim, amelim zayıf; Kan dökmedim gözlerimden, bağrımı ezip; Nefsim için yürür idim, it gibi gezip; Zâtı ulu Rabbim, sığınıp geldim sana.” (6. Hikmet)	Elligimde er men dedim fe’lim za’if Kan tökmedim közlerimdin bağrım ezip Nefsim üçün yürer edim it dek kezip Zâtı uluğ Hâcem sığınıp keldim saña
---	--

Kişinin inandığı gibi yaşamaması, ömrünü bereketsiz kılar. Geriye bırakılabilecek salih amellerle geçirilmiş bir ömür ise bir öncekine kıyasla elbette hatırladıkça kişiyi mutlu kılar. Bu bakımdan her günü bir sonraki gün hatırlayabilecek güzel katkılarla bitirmek gerekir. Böyle olduğunda hem bu dünya hayatı mamur edilmiş olur hem de ahirette cenneti kazanmaya aday olunur. Cenneti kazananların Rabbimizin Cemaliyle müşerref olacağı da muhakkaktır. Yesevî kendi üzerinden geç yaşta hayat tarzını değiştirenler için de hiçbir şeyin bitmediğini söylemektedir:

“Elliyedi yaşta ömrüm yel gibi geçti Ey dostlar, amelsizim, başım kurudu Allah â hamd olsun, pir-i kamil elimi tuttu Bir ve Var’ım, cemalini görür müyüm?” (7. Hikmet)	Elligyetü yaşda ömrüm yeldek ötti Eyâ dostlar amelsizmen başım kattı Bihamdillâh pir-i muğân kolum tuttu Bir ü Barım didârınını körermen mü
---	--

Dünya tarlasında çalışmayıp, ekmeyenlerin yarın ahirette biçecekleri bir şey olmaz.¹³ Dünyayı güzelleştiren, mamur eden salih amellerdir. Salih ameli olmayanların ahirette varacakları bir yer de olmayacaktır. Bunu düşünerek imkânlar bitmeden herkes kendine çeki-düzen vermelidir. Hoca Ahmed Yesevî, Rasulullah Efendimize münacaat ederek durumunu arz etmektedir:

¹³ Peygamber Efendimizin bir hadisi gibi meşhur olmuş “dünya, ahiretin tarlasıdır” sözü hikmetli bir sözdür. Bu sözün ifade ettiği anlam bir Kur’an ayetinde şöyle geçer: “Kişinin sonraki hayatında bulacağı şey, ilk hayatında yaptıklarıdır.” (Necm, 53/39-42); Aynı şekilde, “insan dünya hayatında kendi lehine yahut aleyhine ne gibi bir hayır işlerse ahiret hayatında Allah katında onun karşılığını bulacaktır.” (Muzzemmil, 73/ 20) Hoca Ahmed Yesevî bu anlayışın farkındadır ve ayette söylenenleri baş tacı edenlerden biridir.

“Kul Hoca Ahmed, amelim yok nereye varayım?
Pir-i muğan hizmetinde göğsümü yarayım.
”Özür” söyleyip gece-gündüz hazır durayım,
Ya Mustafa! Elim alın, yolda kaldım.”
(209. hikmet)

Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayınlanan Divan-ı Hikmet’te 144. Hikmet son hikmettir. Yandaki hikmet bu çalışmada yer almamaktadır.

Dünyaya gereğinden fazla meyl etmek, ahiret hayatını yeterince önemsememek sonucunu doğurur. Bu dengeyi Müslümanlar doğru kurmuşlardır. Taraflardan birine fazla önem vermek, diğer taraftan eksiltmek anlamına gelir. Müslümanların yapmaları gereken şey, dünyalarını mamur etmeleridir.¹⁴ Dünyayı mamur etme yolunda Müslümana lazım olan iki şey vardır. Bunları unutmadıkları sürece hataya düşmeyeceklerdir. Bunların birincisi, rızkın kefilinin Allah Teâlâ olmasıdır.¹⁵ İkincisi ise; bu dünyada yapılanların karşılığının verileceği bir ebedi alem olan ahiret hayatını hatırdan çıkarmamaktır.¹⁶ Peygamber Efendimiz, Yesevî, kendini gündeme alarak bu bahsedilen durumda olanların halini şu hikmetinde anlatır:

“Kul Hoca Ahmed, özün gafil, aklın yitik,
Amelin yok, dünya tarafına gönlün meyilli.
Bu ayakın üstündedir Habil kuyusu,
Yıkılacağımlı bilen kişi korunmuş oldu.”
(214. hikmet)

Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayınlanan Divan-ı Hikmet’te 144. Hikmet son hikmettir. Yandaki hikmet bu çalışmada yer almamaktadır.

Yapılanların hesabının verilmesi düşüncesi ortadan kaldırıldığında dünya hayatının gerçek bir düşünce düzleminde değeri; ancak bir

¹⁴ Hud, 11/ 61.

¹⁵ Hud, 11/ 6.

¹⁶ Kasas, 28/ 77.

oyun ve eğlence sırasında geçirilen zamanla eşdeğer hale gelir.¹⁷ Gerçek ise böyle değildir. Peygamber Efendimizin dünya hayatına ne kadar meyledileceği ile ilgili Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'a tavsiyesi şudur: "Dünyada kimsesiz bir garip kişi gibi yahut bir yolcu gibi ol!"¹⁸ Bu bilinçten uzaklaşıldığında kişi sadece dünyaya meyledecek ve ahiretini kurtaracak amelleri yapmayacaktır. Yesevî bu tehlikeyi görür ve yaptığı kötülüklerden tevbe etmeden, gerektiği şekilde amel etmeden ölen kişinin halinin iyi olmayacağını yine kendi üzerinden söyler:

“Kul Hoca Ahmed, tevbe eyle ölmeden önce, Hak teala sorgu-sual kılmadan önce. Mahşer günü terazisini kurmadan önce, Amel kılmadan ölüp gitsem, neylerim ben işte” (150. hikmet)	Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayınlanan Divan-ı Hikmet'te 144. Hikmet son hikmettir. Yandaki hikmet bu çalışmada yer almamaktadır.
---	--

Kişinin kendisine Rabbi tarafından sunulan nimetleri hatırlayıp bunların şükürünü eda etmesi gerekir. Dünya hayatı bu farkındalığa sahip olabilmek için kişiye verilmiş bir sermayedir. Kişi, ahireti unutmadan bu dünyada yapması gerekenleri fark ederse bunları yapmak için yolun yarısını katetmiş olacaktır. Bu bilinçten uzak yaşayanların bu dünyada rezil olmaktan ve ahirette de bu rezilliklerinin devam etmesinden başka karşılaşacakları bir şey yoktur.¹⁹ Yesevî, kendini ortaya koyarak bu hususa dikkatleri çeker:

Zikreden olup, şükreden olup Hakkı buldum; Dünya, ahiret haram eyleyip vurup teptim; Tutkun olup, rezil olup candan geçtim; Gamsız olup yer altına girdim ben işte. (13. hikmet)	Zâkir bolup şâkir bolup Haknı taptım Dünya ukbâ harâm kılıp yançıp teftim Şeydâ bolup resvâ bolup cândın örtim Bi-gam bolup yer astığa kirdim mena
--	---

¹⁷ İlgili ayetler için bkz. En'âm, 6/ 32; Ankebut, 29/ 64; Muhammed, 47/ 36; Hadîd, 57/ 20.

¹⁸ Buhari, Rikak, 3.

¹⁹ Bakara, 2/ 114; Mâide, 5/ 33, 41; Hacc, 22/ 9; Zumer, 39/ 26; Fussilet, 41/ 16.

Hiç şüphesiz kendini bilen kişilerin rezil rüsvay duruma düşmeleri söz konusu değildir. Zira onlar bildiklerini hayatlarında uygulayan kişilerdir. İlmi ile amel olan birinden büyüğü küçüğü bilmesi ve onlara bu bilinçle davranması beklenir. Büyükler kişiye Rabbini ve tabibi kendini unutmamasını, hata yaparsa da gecikmeden bu hatadan dönerek telafi etmelerini öğütlerler. Hoca Ahmed Yesevî de hikmetlerinden benzer şeyler öğütler:

“Allah de ey Kul Ahmed özünü bil Özünü bilince ilmin ile amel kıl Büyük küçük dostlarından özür eyle Sen bilmezken senden hata geçdi olmalı” (58. Hikmet)	Allah degil ey Kul Ahmed özüñ bilgil Özüñ bilmiş ilmiñ birle amel kılğıl Uluğ kiçik yârânların özr kılğıl Sen bilmesde sendin hatâ keçti bolğay
--	--

Kişi kendi hatalarının farkına kendisi varabilir. Bu bir erdemli davranıştır. Durum her zaman böyle olmayabilir. Kişinin kendi hatalarını fark edememesi durumunda çevresindekiler devreye girmelidir. Bu durumda çevresindekiler kişilere hatalarını fark ettirirler. Ancak kişinin de bir güzide toplumun üyesi olarak hayatını devam ettirmesi gerekir ki kendisine hata yaptığında gerekli uyarıları çevresi yapabilsin. Âlimler yahut kişinin yakınları, dostları hatalarını ona hatırlatıp vazgeçmesine vesile olurlar. Bunun için âlimlerin meclislerinden uzakta olmamak gerekir. Yesevî, “kızım sana diyorum, gelinim sen dinle” anlayışıyla kendi üzerinden bu hususta şöyle der:

“Kul Hoca Ahmed âlimlerin hizmetini eyle Âlimler sözünü işitip amel eyle Amel eyleyip Hakk yolunda canını ver Amelsizler cemâl görmez dostlarıma” (83. hikmet)	Kul Hacı Ahmed alimlerini hizmet kılğıl Âlimler sözün eşitib amel kılğıl Amel kılıb Hak yolıda canıñ bergil Amelsizler didâr körmes dostlarıma
---	--

Bu başlık altında Yesevî'nin bir hikmetine daha yer vermek uygun olacaktır. O kendi hayat felsefesini ifade ederken, âlimlerden ilim öğrendiğini ve bildiklerini amel ederek bir yaşam sürdürdüğünü açıkça söyleyerek başkalarının da böyle yapması gerektiğini ifade etmektedir. Bu hayat tarzı Allah'ı unutmadan günleri geçirebilme fırsatını da kişiye

vermektedir. Elbette bu incelikte sürdürülen hayatta, elde olmadan işlenen küçük kusurlardan doğan pişmanlıklar yahut karşılaşılan kötülükler için gözyaşı dökmenin de anlamlı ve önemli bir yeri vardır.

“Durmadan yürüyüp âlimlerden ilim öğrendik, Her ne bildiğimiz ilmimizle amel kıldık, Ya Kadir a, ulu Zatını anlayıp bildik...” Ağlayıp yürü, gözyaşının rıyası yok.” (157. hikmet)	Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayınlanan Divan-ı Hikmet’te 144. Hikmet son hikmettir. Yandaki hikmet bu çalışmada yer almamaktadır.
--	--

SONUÇ

İslam dininin, insanı maksimum seviyede iyilik, hayır, salih amel, erdem üreten bir kişiye dönüştürmek gibi temel bir hedefi vardır. Bu hedef gerçekleştiğinde kişinin, olumsuz yönleri minimum seviyeye inmiş olur. Bu vasıftaki insanların sayılarının çoğalması için kişiler bireysel olarak gayret ederler. Bir de kurumsal olarak bu amaca hizmet eden kurumlar vardır. Hoca Ahmed Yesevî, kendi yaşadığı dönemde bu hizmeti büyük oranda bireysel olarak sürdürmüştür. Onun vefatından sonra ise, yaşarken açtığı yol, kendi adıyla özdeşleştirilerek bir öğretiyeye dönüştürülmüş ve sistemleştirilmiştir.

İyi insan olmak, bilgi açısından donanımlı olmayı peşinen gerektirir. Bilgi donanımının çok iyi durumda olması iyi insan olmak için tek başına yeterli değildir. Bunun yanında bilinenlerin hayata aktarılması gerekir. Hoca Ahmed Yesevî’nin hikmetlerinde geçen “ilmi ile amel olmak” tabiri, bildiklerini yaşamına aktarmak, başkalarının da görüp şahitlik edecekleri güzel davranışları yaşam tarzı haline dönüştürmek anlamında kullanılmaktadır.

Bilginin kaynağı da hiç şüphesiz arzu edilen doğru sonucun alınabilmesi için önemlidir. Hoca Ahmed Yesevî, Kur’an ve Hadislerden öğrendiklerini ilim saymış ve bu ilimle amel olmayı hikmetlerinde tavsiye etmiştir. Gerçek alimliği, bildiklerini yaşamak olarak tanımlayan Yesevî, bildiği halde yaşantısında bilgisinin izleri olmayanları sahte alim/şeyh saymıştır.

Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetleri, ayetlerle amel etmenin önemine yaptığı vurgular bakımından baştan sona kadar incelendiğinde hiç de azımsanmayacak bir miktarda hikmette bu hususa keskin vurgular yapıldığı bu çalışma sayesinde ortaya çıkarılmıştır. Davranışların düzelmesi temel prensibinden hiçbir tavizin verilmediği hikmetler, okuyanlara ve bu yolu kendine prensip edinenlere kesinlikle ayetlerde dile getirilen hususlarla amel edilmesi gerektiğini net ifadelerle öğütlemektedir. “Kâl” işi olmayıp, “hâl” işi olan tasavvuf yolunun güzergâhında da ayetlerin mucibince amel etme prensibi hep en önemli husus olarak yerini almıştır. Günümüzde Yesevî'nin yolunu benimseyenler, O'nun ısrarlı bir şekilde tembihlediği “ayetlerin gereğini yerine getirme” prensibine sınıksız sarılmalılar ve kendi ortaya koyacakları güzel örneklikleri kendilerinden sonrakilere miras bırakabilme arzusu taşımalıdır. Böylelikle Yesevî'nin ruhu şâd olacak ve O'nun yolu, yolcusuz kalmayacaktır.

KAYNAKÇA

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ*, Beyrut, 1351.
- Cebecioglu, Ethem, Hoca Ahmed Yesevî, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1995, c.XXXIV sayı:1.
- Çalışkan İsmail, “Ahmet Yesevî'nin Düşüncesinde Kur'an'ın Yeri –Bir Gönül Erinin Mısralarına Ruh Veren Ayetler-“, *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması, 26-28 Mayıs 2014*. Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir, ss.421-434 (<http://bilgelerzirvesi.org>).
- Eraslan, Kemal, Ahmed-i Yesevî, *Erdem, Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, Hoca Ahmed Yesevî Özel Sayısı, c.7, sayı:21.
- Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvan-ı Hikmet*, (Yayına Hazırlayan: Hayati Bice). Ankara.
- Köprülü, Fuat, “*Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*” (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976.
- Nigmetov, Hamid Gulamoğlu, “Yesevî'ye Ait Bazı Seneler”, *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*.

Sultan Hoca Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, (Yayına Hazırlayan: Mehran Bahari), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

Yıldırım, Ahmet, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Hadis Kültürü*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

Hoca Ahmet Yesevî’de Samimiyet Vurgusu ve Tutarsız Dindarlık Eleştirisi

HULUSİ ARSLAN*

ÖZ

Hoca Ahmet Yesevî saf ve samimi bir dindarlık anlayışına sahiptir. Yesevî insanın öncelikle doğru olması gerektiğini; özü ile sözünün, içi ile dışının uyumlu olması lazım geldiğini söylemiştir. O, kibirden uzak durup alçakgönüllü olmayı önermiştir. O sebeple onun Divan-ı Hikmet adlı eserinin en temel kavramları, ihlas, tevazu, tevbe ve aşktır. Yesevî dinin dünyevi çıkarlar için alet edilmesini keskin bir biçimde eleştirmiştir. Âlim ve Süfi görünümü altında insanların mallarına göz diken kişileri kınamıştır. Onun samimiyete dayanan din algısı, her şeyi hatta dini ve ahlaki değerleri bile araç olarak kullanan modern zihniyetin yol açtığı hastalıkların çaresi gibidir.

Anahtar Kavramlar: Din, samimiyet, tevbe, aşk, tutarsız dindarlık

ABSTRACT

In Hodja Ahmet Yesevi Sincerity Emphasis and Inconsistent Religiousness Criticism

Hodja Ahmet Yesevi has a pure and sincere sense of piety. Yesevi firstly said that man should be right. According to him man's essence promise must be one and be internal and external

* Prof.Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

compatible. He suggests to be humble. For this reason the most basic concepts of his Divan-ı Hikmet work are modesty, sincerity, repentance and love. Yesevi criticized the use of religion for secular interests. He has condemned the man who deceive people by appearing knowledgeable and sufi. His religion perception based on sincerity is like cure of diseases that caused by modern mentality.

Keywords: Religion, sincerity, repentance, love, inconsistent piety

Giriş

Yapılan bir iyiliğin ahlaki bir değere sahip olabilmesi, öncelikle çıkar veya menfaat beklentisinden uzak bir şekilde salt bir iyilik veya erdem olduğu için yapılmasına bağlıdır. Dini bir tabirle ile bir işin makbul olabilmesinin ön şartı “halis bir niyet” veya “Allah rızası için” yapılmış olmasıdır. İhlas ve samimiyet İslam dininde, bilhassa onun Sûfi yorumunda oldukça önem arz eder.

Buna karşılık günümüzde önce Batı'yı sonra da bütün dünyayı etkisi altına alan Modernizm, yüksek insani değerleri araçsal değerlere dönüştürmüştür. Dini ve ahlaki değerlerin dışlanmasıyla başlayan sekülerleşme süreci insanlığı giderek önünde duran hazır menfaatlere yönelmiş, ahlak veya dinin vaatlerini hayalî hedefler haline getirmiştir. Bu düşünce biçimi sonunda kapitalizmi, sömürge hareketlerini ve dünya savaşlarını ve bunların neticesinde nice gözyaşı acı ve ıstırabı insanlık tarihine hediye etmiştir. Bugün bu anlayış, hala acı meyvelerini vermeye devam etmektedir. Modern Batı Dünyası nereye demokrasi veya insan hakları götürmeye çalışsa, bunun gerçekte ekonomik veya siyasal çıkar amaçlı bir çaba olduğunu artık bilmeyen yok gibidir. Bu çıkar odaklı davranış modeli maalesef İslam dünyasını da etkisi altına almış durumdadır.

Bu noktada insanlığın umudu olabilecek güzel modellerin ortaya çıkmasını sağlayacak değer sistemi İslam dininde mevcuttur. Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamberin hadisleri namaz ve oruç gibi Allah'a karşı yapılan ibadetlerin yanı sıra insana hizmet etmeyi, fakir ve kimsesizleri gözetmeyi, zorluk ve sıkıntıya düşmüş insanlara yardım elini uzatmayı büyük bir erdem olarak görmüştür. İslam dini bu iyiliklerin bir karşılık beklemeden sadece iyi niyetle ve Allah rızası için yapılmasını istemiştir. Samimiyet veya ihlas olarak da tanımlanan bu davranış modeli bugün insanlığın ihtiyaç duyduğu bir modeldir. Hatta bu, Batı Medeniyeti karşısında İslam Medeniyetinin farkını ve üstünlüğünü gösterecek en önemli davranış modellerinden biridir.

Esasen bu özgeci tavır özellikle tarihin belli dönemlerinde ifadesini tasavvufi hareketlerde bulmuş ve bu anlamda İslam'ın yayılmasında önemli katkıları olmuştur. Bu modelin yeniden güncellenmesi için Türklerin İslam algısına büyük tesirleri olan Hoca Ahmet Yesevî'nin düşüncelerinden istifade edilebilir. " Zira onu işgal eden biricik şey, halkı irşat ve doğru yola sevk düşüncesidir. Tasvir ettiği dini menkabeler, münacatlar, feryatlar, istiğfarlar hep bu yüksek düşünceyle yazılmıştır. Zira yaşamının ilk devrelerinden son senelerine kadar kuvvetli ve samimi bir tasavvuf hayatı yaşayan bu Türk şeyhi, hayatı boyunca bu özgeci ve samimi duruşunu sürdürmüştür."¹ Divan-ı Hikmet adlı eserinde dinde samimiyet ve ihlasın güzel örneklerine rastlamak mümkündür. Bunun yanında o, samimiyete dayanmayan tutarsız dindarlığı da ciddi anlamda eleştirmiştir.

İşte bu çalışmada çağımızın ihtiyacı olan eylemde safiyet, erdem, ahlak, tutarlılık, ihlas ve samimiyet gibi noktalarda Hoca Ahmet Yesevî'nin düşünceleri incelemeye çalışacağız.

1. İslam'da İhlas ve Samimiyet

İhlas kelimesi, arınmak, saflaşmak, kurtulmak manasındaki hulûs/halâs kökünden türetilmiştir ve kelime manası itibarıyla "bir şeyi, içine

¹ Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB Yay., Ankara 1993, s.150

karışmış ve değerini düşürmüş olan başka şeylerden temizleyip arındırmak, saflaştırmak” anlamına gelmektedir. Terim olarak ihlâs, ibadet ve iyilikleri riyadan ve çıkar kaygılarından arındırıp sadece Allah için yapmaktır. İhlâs daha geniş olarak şirk ve riyadan, bâtıl inançlardan, kötü duygulardan, çıkar hesaplarından ve genel manada gösteriş arzusundan kalbi temizlemeyi, her türlü hayırlı faaliyete iyi niyetle yönelmeyi ve her durumda yalnızca Allah’ın rızasını gözetmeyi ifade eder.²

Kur’ân-ı Kerîm’de hulûs kökünden çeşitli kelimeler hem sözlük hem terim anlamında yer almaktadır. On yerde geçen “muhlisîne lehü’l-dîn” ifadesindeki ihlâs kavramı “yalnızca Allah’a yönelip O’na kulluk etme, O’na güvenip O’ndan dilekte bulunma, sadece Allah’ın dinini tanıyıp din konusunda kendini Allah’a adama, tevhit inancının saflığını bâtıl itikatlarla zedelemekten sakınma, saf dindarlık” şeklinde hem şirke hem riyaya zıt bir anlam taşır.³ Yine Kur’an’daki “ibâdullâhi’l-muhlasîn” ifadesi, “Allah’ın yardımına mazhar olup hâlis dindarlığa ve hidayete ulaştırılmış kullar” manasına gelmektedir.⁴

Kur’an-ı Kerim, yapılan iyilik ve yardımların hiçbir karşılık beklemeden sadece Allah rızası için yapılmasını örnek bir davranış modeli olarak sunar:

“Onlar, seve seve yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler. (Yedirdikleri kimselere şöyle derler:) “Biz size sırf Allah rızası için yediriyoruz. Sizden bir karşılık ve bir teşekkür beklemiyoruz.”⁵

“Hâlbuki onlara, ancak dini Allah’a has kılarak, hakka yönelen kimseler olarak O’na kulluk etmeleri, namazı kılmaları ve zekâtı vermeleri emredilmişti. İşte bu dosdoğru dindir.”⁶

“De ki: “Şüphesiz bana, dini Allah’a has kılarak O’na ibadet etmem emredildi.”⁷

² Süleyman Ateş, “İhlâs” md., DİA, c.21, s.535-536

³ A’râf 7/29; Beyyine 98/5.

⁴ Süleyman Ateş, “İhlâs” md., DİA, c..21, s.536

⁵ İnsân, 76/9

⁶ Beyyine, 98/5

⁷ Zümer, 39/11

“Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa yararlı bir iş yapsın ve Rabbine ibadette kimseyi ortak koşmasın.”⁸

“Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, Onlar namazlarını ciddiye almazlar, Onlar (namazlarıyla) gösteriş yaparlar. Ufacık bir yardıma bile engel olurlar.”⁹

Bu ayetler tutum ve davranışlarda ihlas ve samimiyetin vazgeçilmez bir özellik olduğunu; gösteriş ve menfaat beklentisi ile yapıldığı takdirde ibadetlerin dahi bir kıymete sahip olmadığını belirtmektedir.

Hız. Peygamber “Ameller niyetlere göredir”¹⁰ “Allah sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz, fakat sizin kalplerinize ve niyetlerinize bakar.”¹¹ “Kim benim için yapmış olduğu bir işe benden başkasını ortak ederse onu şirkiyle baş başa bırakırım. Ben ortaklıktan uzağım, zenginlerin zenginiyim”¹² gibi sözleriyle samimiyetin ne kadar önemli olduğunu belirtmiştir. O sebeple İslam’da itikadî konuların ruhu tevhit, ibadetlerin ruhu ihlas, dünyevi işlerin ruhu adalet¹³ olarak belirtilmiştir.

Sonuç olarak ihlas, samimiyet ve içtenlik, eyleme değer kazandıran en temel ahlaki niteliklerdir. Bu nitelikler sadece Allah’a karşı yapılan ibadetlerin bir özelliği olarak kalmamalı belki insani ilişkiler düzleminde de geçerli nitelikler olmalıdır.

2. Tasavvufta İhlas ve Samimiyet

Mutasavvıflara göre ihlâs, Allah için yapılan işlerde halkı aradan çıkarmak ve eylemleri sadece Allah için yapmaktır. Başka bir deyişle ihlas, kulun oturmasını, kalkmasını, devinmesini, bütün hareket ve sükûnunu Allah için yapmasıdır.¹⁴

⁸ Kehf, 18/110

⁹ Mâûn, 107/4-7

¹⁰ Buhârî, İlim, 45; Müslim, İmâret, 149

¹¹ Müslim, Birr, 33; İbn Mâce; Zühd, 9

¹² Müslim, Zühd 46; İbn Mâce, Zühd, 21; İb Hanbel, Müsned:2/301, 435

¹³ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yay., İstanbul 20015, s.181

¹⁴ Süleyman Ateş, *İslam Tasavvufu*, Yeni Ufuklar neşr., İstanbul 1992, s.248; Hasan Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yay., İstanbul 2010, s.169.

Sözde, fiilde, amelde ve halde ihlas olmak üzere dört türlü ihlastan bahsedilir. Sözde ihlas, kısaca kulun söylediği her sözü yalnız Allah için söylemesi, halkın değerlendirmesine göre değil, Allah'ın değerlendirmesine göre konuşmasıdır. Fiilde ihlas, yapacağı her eylemi, nefsinin yarar ve zararı için değil, sadece Allah için yapmasıdır. Amelde ihlas, şer'i ibadetleri yaparken nefsin çıkarını, ahiret sevap ve cezasını hesaba katmadan yalnız Allah rızası için yapmasıdır. Halde ihlas ise, gaybtan kalbe gelecek halleri halkın bakışına değil, Hakk'ın bakışına sunması, halkın varlığını ve değerlendirmesini aslâ düşünmemesidir.¹⁵

Zûn'Nûnu Mısır'ye göre, üç şey ihlas alametidir: Kamunun övmesinin ve yermesinin bir olması; yapılan ibadetleri ve amelleri görmemek; ibadeti ve eylemi ahirette sevap almak kastıyla yapmamaktır.¹⁶

Mutasavvıflar ihlasa varlık felsefesi açısından daha derin manalar vermişlerdir. Onlara göre gerçek varlık birdir ve o da Allah Teâlâ'dır. Allah'ın varlığı karşısında yok hükmünde olan (ma'dûm) onun dışındaki diğer varlıklara (mâsivâ) varlık vermek gizli bir şirktir. Kişi kendi varlığı ve diğer bütün varlıklardan uzaklaşıp tek bir varlık olan Allah'ı ispat etmedikçe ihlas meydana gelmez. Zirâ ihlasın en düşük derecesi şerî tevhittir ki Allah'tan başka tapınılacak varlık olmadığını (lâ ma'bûde illallah) söylemektir. İhlasın en yüksek derecesi ise gerçek tevhittir ki hakikatte Allah'tan başka varlığın mevcut olmadığını (lâ mevcûde illallâh) söylemektir.¹⁷

Bütün bu izahlar, İslam'da ahlaki erdemlerin saf ve katışıksız bir şekilde özel çıkar ve menfaatlere kurban edilmeden yapılması gerektiğine işaret etmektedir. Bu sebeple ahlaki erdemlerin safiyetini bozan davranışlar reddedilmiştir ki bunların başında riyâ gelmektedir.

Riyâ halk tarafından övülmek, beğenilmek ve onlar tarafından itibar kazanmak için güzelliklerini, iyi işlerini ve ibadetlerini gösterme işlemidir.¹⁸

¹⁵ Ateş, *İslam Tasavvufu*, s.248.

¹⁶ Ateş, *İslam Tasavvufu*, s.389

¹⁷ Seyyid Mustafa Râsim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (İstılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, Haz:İhsan Kara, İnsan Yay., İstanbul 2008, s.136-137

¹⁸ Ateş, *İslam Tasavvufu*, s.383-384

Mutasavvıflara göre, “riyanın açığı vardır, kapalıdır. Kişiyi eyleme sevk eden riyâ açık riyadır. Hele bir karşılık bulmak için eylem yapmak, daha da açık riyadır. Kapalı riya kişiyi eyleme sevk etmezse de eylemi kolaylaştırır. Mesela her gece güçlkle teheccüde kalkan kimsenin, misafirin yanında daha çabuk ve kolaylıkla namaza kalkması, kapalı riyadır. Bundan daha kapalı, eylemde hiç rolü olmayan kalpte gizlenen riyadır. Her zaman yaptığı ibadeti halkın görmesini istemesi, kapalı bir riyadır.¹⁹

Melâmetiyye: Riyâ ve Şekilciliğe Tepki Olarak Doğan Tasavvuf Okulu

Melâmetiyye, şekilciliğe dökülmüş, riyaya bürünmüş tasavvuf mensuplarına karşı bir tepki olarak doğmuş, tasavvufun özü olan ihlası meslek edinmiş bir tasavvuf okuludur. Kınamak ayıplamak anlamındaki lev m kökünden mimli mastar olan melâm veya melâmet, kınanmak, rezil ve perişan olmak demektir. Bu okul adını “(Bu yolda) hiçbir kınayıcının kınamasından da korkmazlar.”²⁰ âyetinden almıştır.²¹

Kerrâmiye’nin aşırı zühd gösterisine karşı tepki olarak doğan Melâmetiyye’nin ilk temsilcilerinden olan Hamdun el-Kassar el-Melâmetî’dir. Onun şeyhlerinden biri olan Sâlim İbn Hasan el-Barusî ile Muhammed İbn Kerrâm’ın karşılaşmasıyla ilgili olarak şu kayıtlar vardır: “Sâlim İbn el-Hüseyin el Barusî, Muhammed İbn Kerrâm’ın huzuruna geldiğinde, Muhammed kendisine şöyle sordu: «Müntesiplerim hakkında ne düşünüyorsun?» O da şöyle cevap verdi: “Batınlarında ki arzu zahirlerinde, zahirlerindeki zühd de batınlarında olsa idi adam olurlardı.” Sonra şöyle devam etti: “Çok namaz, çok oruç ve huşu görüyorum, fakat bu amellerin üzerinde İslam’ın nurunu göremiyorum”²²

¹⁹ Ateş, *İslam Tasavvufu*, s.385

²⁰ Maide, 5/54

²¹ Ateş, *İslam Tasavvufu*, s.387.

²² Siviri Sara, “İlk Dönem Tasavvuf Kültüründe Melâmetiyye Hareketi ve Hakîm Tirmîzî”, çev. Salih Çift, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2003, cilt: IV, sayı: 11, s. 460

Doğrusu Hoca Ahmet Yesevî'nin samimiyet vurgusu, onun en azından Melâmiyye meşrep bir mutasavvıf olduğuna işaret etmektedir. Nitekim Fuat Köprülü de İslam Ansiklopedisinde buna değinmiştir.

3. Hoca Ahmet Yesevî'nin Samimiyet Vurgusu

Hoca Ahmet Yesevî'nin Dîvân-ı Hikmet'i okunduğunda baştan sona bir samimiyet havasını sezmemek mümkün değildir. O, egosu tavan yapmış modern insan tipinin aksine, kendisini çoğu kere Allah'a gerçek anlamda layık olamayan asi ve günahkâr bir kul olarak takdim eder. Belki de bu sebeple Dîvân-ı Hikmet'in en önemli temalarından biri tevbedir.

Hoca Ahmet Yesevî genel olarak insan davranışlarının ve dindarlığın samimiyet ve ihlâsa dayanması gerektiği üzerinde ısrarla durmuştur. "Söz dışta olsa içte lezzet olmaz"²³ diyen Hoca Ahmet Yesevî insanın öncelikle doğru olması, söz ile özün, zahir ile batının, dış görüntü ile iç örüntünün birbiriyle uyumlu olması gerektiğini söylemiştir.

Hoca Ahmet Yesevî'nin dini anlayışındaki samimiyet vurgusuna işaret eden kavramlardan en önemlisi ihlastır. Ona göre Allah yoluna girmiş talip veya zâkirin, bu yolun sonunda ulaşacağı gerçek ödül olan Allah'ın cemalini görmeye vasıl olabilmesi için gerekli olan şeylerin başında ihlas gelir. Talip o kadar ihlas ve samimiyet içinde olmalıdır ki kendi varlığını unutup candan geçmelidir. Bu düşüncelerini şu mısralarda dile getirmiştir:

İhlas gerek ey talip âşık olsan
Candan geçip sıkıntı çekip sadık olsan
Ondan sonra dergâhına layık olsan
Layık olmadan cemalini görse olmaz.²⁴

Zâkir kullar Hakk fermanını sağlam tutar
İhlas ile Allah diye kanlar yutar
Halka içine girdiği vakitte candan geçer
Gelin yığılın zâkir kullar zikir söyleyelim²⁵

²³ Hoca Ahmet Yesevi, *Dîvan-ı Hikmet*, Haz. Hayati Bice, TDV Yay., Ankara 2010, s.227

²⁴ Yesevi, *Dîvan-ı Hikmet*, s.262

²⁵ Yesevi, *Dîvan-ı Hikmet*, s.166

Mutasavvıflara göre gerçek bir ihlastan bahsedebilmek için kişinin Allah'ın varlığı haricindeki diğer bütün varlıklardan (mâsivâ) ve tabii kendi benliğinden sıyrılıp, varlıkta birliğe ulaşması ve yaptığı işlerde sadece Allah'ın rızasını gözetmesi gerekir. Hoca Ahmet Yesevî'de de bu düşüncelerin bulunduğu görülmektedir:

Nam ve nişan hiç kalmadı, lâ, lâ oldum;
Allah zikrini diye diye illâ oldum
Halis olup, muhlis olup lillâh oldum;
Fenâ fillah makamına geçtim ben işte²⁶

Mutasavvıflara göre, kişinin yaptığı çalışma ve gayretler, lütuf ve ihsanlar, zikir ve fikirler, hayır ve hasenâtların tamamı Hak rızası için olmalıdır. Bunların keşif ve keramet göstermek için, kutb olayım ve gavs-ı azam olayım ümidiyle hatta cennet, huri ve rü'yet beklentisi ile yapılması terk-i edep olarak görülmüştür. Onlar, Allah rızasını talep etmenin de yine Allah rızası için olması gerektiğini söylemişlerdir.²⁷

Türk tasavvuf ırmağının kaynağı konumunda olan Hoca Ahmet Yesevî'nin düşüncelerinde de aynı yaklaşımları görmek mümkündür. Ona göre can ve gönlü Hak'a tutkulu kılmadan vuslata erişmek mümkün değildir.²⁸ Kişi bu yolda samimi bir şekilde yürüdüğü zaman Allah'ın rızası veya cemali dışındaki her şeyi hayatının gayesi olmaktan çıkarır. O bu düşüncelerini şu şekilde dile getirmektedir:

Âlimlere kitap gerek, sûfilere meşicid gerek,
Mecnunlara leylâ gerek, bana sen gereksin
Gâfillere dünya gerek, akıllılara ahiret gerek
Vaizlere minber gerek bana sen gereksin
Âlem bütün cennet olsa, bütün huriler karşılamağa gelse,
Allah bana nasip eylese, bana sen gereksin,
Cennete gireyim cevlan eyleyim, ne hurilere nazar eyleyim,
Onu bunu ben neyleyim, bana sen gereksin²⁹

²⁶ Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s.67

²⁷ Seyyid Mustafa Râsim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (İstlâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, s.554.

²⁸ Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s.81

²⁹ Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s.128

Yesevî'nin dindarlık algısında içtenlik ve samimiyete vurgu yapan en önemli kavramlardan biri de "aşk"tır. "Ahmed Yesevî'ye göre ilahi aşk da iman gibi Allah'ın insanlara bir lütfudur. Bu lütfu erişen kişinin içi aydınlanıp, her türlü kötülük ve pislikten arınır, dışı ise aşk ateşiyle yanıp kavrulur."³⁰ O aşksız yapılan taatları tuzsuz aşıya benzetmiştir.³¹ Tuzsuz aşın nasıl tadı yok ise, aşksız, samimiyetsiz ve içtenlikle yapılmayan ibadetlerin de tadı yoktur. Ona göre aşkla, candan yapılan zikir ve ibadet, sonunda ödüllerin en büyüğü sayılan Allah'ın cemalini görmeye kavuşturacak dini bir tecrübedir. Bir şiirinde bu durumu şu şekilde dile getirir:

Hakk'a aşık olup dedi Kul Hoca Ahmed,
Allah kefil derdimize, eyle ibadet,
Söz ve hali candan çekip eyle riyazet,
Taatlı kul cemalini görür, dostlar.³²

Aşk kavramı onun dindarlık anlayışında o kadar önemlidir ki aşksızlık halini imansızlık olarak nitelendirmiştir:

Gelin toplanın zâkir kullar, zikir söyleyelim;
Zâkirleri Allah şüphesiz sever imiş.
Aşksızların imanı yok ey arkadaşlar;
Cehennem içinde dinmeden devamlı yanar imiş.³³

Tabi burada aşksızların imanı olmadığına ilişkin sözler Allah'ı inkâr manasında değildir. Zira Hanefî bir coğrafyada yaşamış olması ve diğer deyişlerinden anlaşıldığı kadarıyla O'nun böyle bir itikada sahip olması imkânsızdır. Tam aksine o, Hanefî mezhebinde bir fakih ve bir şeriat âlimi olduğundan, şeriatla tarikatı kaynaştırmaya çalışmış ve dini sorumluluklara karşı dikkatsizliğin tarikat adabıyla uyuşmayacağını telkin etmiştir.³⁴ Burada imansızlık kavramından kastedilen şey şevksiz, azimsiz, isteksiz, ruhsuz, kuru bir dindarlık olması lazımdır.

³⁰ Mustafa Aşkar, "Ahmed Yesevî ve Tasavvuf Anlayışı", *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet Dini - İlmî - Edebi Dergi]*, 1993, cilt: XXIX, sayı: 4, s.56

³¹ Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s.326

³² Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s.348-349

³³ Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s.242

³⁴ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s.73

4. Hoca Ahmet Yesevî'nin Tutarsız Dindarlık Eleştirisi

Dini anlamda samimiyetsizliği ifade eden en önemli kavram riya-dır. Sözlükte “görmek” anlamındaki re’y kökünden türeyen riya (riâ), “saygınlık kazanma, çıkar sağlama gibi dünyevî amaçlarla kendisinde üstün özellikler bulunduğu başkalarını inandıracak tarzda davranma” şeklinde açıklanır. Bu anlamda riya “Allah’a itaat eder görünerek kulların takdirini kazanmayı isteme”, “ibadeti Allah’tan başkası için yapma, ibadetleri kullanarak dünyevî çıkar peşinde olma; Allah’ın emrini yerine getirmek maksadıyla değil insanlara gösteriş olsun diye iyilik yapma”, “insanların görmesi ve takdir etmesi için ibadeti açıktan yapma” gibi değişik biçimlerde ifade edilmiştir.³⁵

Yesevî’ye göre gösteriş ve riya ile yapılan ibadetlerin hiçbir değeri yoktur. Bir şiirinde bu durumu şöyle dile getirir:

Dili ile ümmetim diye yalan söyler
Kişi malın almak için hezeyan söyler
Helal olanı bırakıp karam gözler
Pişmanlara bu sözleri diyesim gelir
Halk içinde taat eyledin, hepsi riya,
Ey zâhid, eylediğin işin hepsi heva,
Hiç faydası yok işbu taat, belki riya,
Böyle işe Hak’kın asla rızası yok.

Bu anlamda Hoca Ahmet Yesevî gerçek âşık olmayıp da âşıklık numarası yapanları, “Dinlerini değersiz pula satanlar”³⁶ diye nitelendirmiştir. Yesevî, talip, zâkir, sûfi, âlim, müftü, kâdı örnekleri üzerinden, samimiyetsizliği ve tutarsız dindarlığı ciddi eleştirilere tabi tutmuştur:

Kadı olan âlimler, para rüşvet yiyenler,
Öyle kadı yerini sakar ateşinde gördüm.
Müftü olan âlimler, haksız fetva verenler,
Öyle müftü yerini Sırat köprüsünde gördüm.
Zâlim olup zulmeden, yetim gönlünü ağrıtan,
Kara yüzlü mahşerde, kolunu arkada gördüm.

³⁵ Mustafa Çağrı, “Riyâ” md., *DİA*, yıl: 2008, cilt: 35, sayfa: 137.

³⁶ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s.207

Cemaate gitmeyip, namazı terk edenler,
Şeytan ile bir yerde, derk-i esfelde gördüm.³⁷

Yesevî'ye göre gerçek âlim şariat ile tarikâtı, beden ilmi ile can ilmini kendi şahsında birleştiren kişidir. Yesevî özellikle âlimlik taslayıp da okuduğunu anlamayan ve buna rağmen büyüklük taslayan kimseleri, taşıdıkları vasıflara uymayan cahiller olarak tasvir eder:

Âlim odur şeriatta sefer eylese
Tarikatın pazarına yerini koysa
Muhabbetin deryasından inci salsa
Öyle âlim, gerçek âlim olur dostlarım ey³⁸
Âlmim diye kitap okur anlamını bilmez
Çoğu ayetin manasını hiç bilmez
Büyükleme, ben benliği dini tutmaz
Âlim değil cahildir dostlarım ey³⁹

Ahmet Yesevî sadece kadıları, müftüleri ve âlimleri değil aynı zamanda sahte Sûfileri de ciddi anlamda eleştirmiştir:

Ahir zaman şeyhi düzeltir dış görünüşünü
Züht ve takva kılmayıp bozar iç âlemini
Keramet der gaflet uykusunda gördüklerini
Riya ile halka kendini satar dostlar⁴⁰

Ahmet Yesevî'nin özellikle tutarsız dindarlığı anlatan 119. Hikmetin nakaratı "Sûfi nakış oldun veli, asla Müslüman olmadın" şeklinde biter ve adeta sahte dindarlığa bir isyan gibidir. Kendi nefesine hitapla dile getirdiği bu eleştiriler aynı zamanda onun samimiyetine işaret etmektedir. Birkaç mısraı şöyledir:

Ey sûfi gamsız yürürsün tesbih tanesi alıp
Dünyaya mağrur olup din işini arkaya atıp
Kork şimdi kork şimdi Allah'a yalvarıp
Sûfi-nakş oldun veli, asla Müslüman olmadın

³⁷ Yesevi, *Divan-ı Hikmet* s.156

³⁸ Yesevi, *Divan-ı Hikmet* s.202

³⁹ Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s.202

⁴⁰ Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s.206

Sûfi olup mal almak için eyledin savaş
 Zâhirin sufi gibidir bâtının uygun değil
 Ey habersiz, ey habersiz mahcupsun ezel gününden
 Sûfi-nakş oldun veli, asla Müslüman olmadın

Tesbih tanesini alıp halk gözüne iyi sûfisin
 Kötü nefsin önünde tersa, cühûdun birisin
 Kulluk eyleyin Hakk'a yoksa segi kufisin
 Sûfi-nakş oldun veli, asla Müslüman olmadın

Ey Ahmed sen sûfi olsan sûfilik kolay değil
 Hakk Rasulü sûfi olup dünya malını sevmiş değil
 Dünyayı seven kişi şüphesiz bilin insan değil
 Sûfi-nakş oldun veli, asla Müslüman olmadın⁴¹

Bu dizeler ibadet, şekil ve davranışların zahiren sûfilik görüntüsünde olsa bile içten ve samimi olmadığı takdirde Müslümanlığın öngördüğü bir dindarlık olmadığını göstermektedir.

Sonuç

Hoca Ahmet Yesevî'nin dindarlık algısı tek kelimeyle "samimiyet" kavramıyla özetlenebilir. O öncelikle şiirlerinde, gerçek bir talip, gerçek bir âlim ve gerçek bir sûfi olamamaktan ötürü daima kendinde kusur ve eksiklik arayan, sürekli kendini sorgulayan bir pozisyona sahiptir. Bu anlamda *Divân-ı Hikmet*'in en önemli temalarından biri ihlastır. O âlimin, sûfinin, tâlibin, kâdının, müftünün, zâhidin, zengin hâsılı bütün toplum katmanlarının riya ve gösterişten uzak olmasını ve yaptıklarını sadece Allah rızası için yapmalarını önermiştir. O Allah rızası, başka bir ifade ile sırf erdem olduğu için yapılmayan davranışların hiçbir ahlaki değere sahip olmadığını, tam aksine samimiyetsizliğin göstergesi olduğunu söylemiştir. Bu sebeple o özü ile sözü tutmayan riyakâr âlimi, müftüyü, kadıyı, sûfiyi eleştirmiştir. Öyle ki o, bu kötü hasletlerinden dolayı onları zaman zaman iman sahibi olmamakla, Müslüman olmamakla nitelendirmiştir. Ancak bu ifadeler o kimselerin inançsızlıklarına değil samimiyetsizliğine işaret etmektedir.

⁴¹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s.257-258

Kısaca Hoca Ahmet Yesevî insanın bütünlüğünü göz ününe alan, özü ile sözünün, içi ile dışının, şeriat ile tarikatın, akıl ile aşkın Müslüman şahsın kimliğinde birleştiği, samimiyete dayanan bir dindarlık anlayışına sahiptir. Bu anlayış özellikle günümüzün dini ve ahlaki değerlerini dünyevi çıkarları elde etmek için vasıta ve araç değerlere dönüştüren Modernizmin doğurduğu hastalıklı insan tipolojini tedavi etmek için önemli bir yaklaşımdır. Kanaatimce Hoca Ahmet Yesevî ve onun Divân-ı Hikmet adlı eseri, bu açıdan okunmalı ve oradaki yüksek ahlaki erdemler yeniden hayatımıza aktarılmalıdır. Onun din algısı, çağımızın ihtiyaç duyduğu erdemli hayat tarzının yeniden inşasında önemli katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Arslan, Hulusi, “Ahlâkın Evrenselliği Açısından İslâm ve Modernizm”
İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt:1 sayı:2 (Güz/2010)
ss.41-60
- “Ahlakî Değerlerin Değişimi Sorunu: Nesnellik ve Öznellik”, *Ta-
bula rasa*, 13, ss. 63-80 (2005)
- Aşkar, Mustafa, “Ahmed Yesevî ve Tasavvuf Anlayışı”, *Diyanet İlmi Dergi*
[*Diyanet Dini - İlmi - Edebi Dergi*], 1993, cilt: XXIX, sayı: 4, s. 49-62
- Ateş, Süleyman, “İhlâs” md., *DİA*, yıl: 2000, cilt: 21, sayfa: 535-537
- Ateş, Süleyman, *İslam Tasavvufu*, Yeni Ufuklar neşr., İstanbul 1992
- Çağrı, Mustafa, “Riyâ” md., *DİA*, yıl: 2008, cilt: 35, sayfa: 137-138
- Hoca Ahmet Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, Haz. Hayati Bice, TDV Yay., Ankara
2010
- Köprülü, Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB Yay., Ankara 1993
- Mengüşoğlu, Takiyettin, *Felsefeye Giriş*, İstanbul 1992
- Seyyid Mustafa Râsim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (İstîlâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*,
Haz: İhsan Kara, İnsan Yay., İstanbul 2008
- Siviri, Sara, *İlk Dönem Tasavvuf Kültüründe Melâmetiyye Hareketi ve Hakîm*
Tirmizî, çeviren: Salih Çift, *Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Der-
gisi*, 2003, cilt: IV, sayı: 11, s. 445-468
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yay., İstanbul 20015

Weber, Max, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Rubu*, çev. Zeynep Gürata,
Ankara 2002

Yılmaz, Hasan Kamil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yay.,
İstanbul 2010

AHMET YESEVİ'NİN DİVAN-I HİKMETİ'NDE İNSAN

GIYASETTİN AYTAŞ*

ÖZ

Divan-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî'nin dünya görüşünü ve inanç sistemini ortaya koyun ve her şeyden önce Türk-İslam tasavvufunun temel kaynağını oluşturan eseridir. Türk edebiyatının ilk klasikleri arasında sayılan Divan-ı Hikmet, Türk tasavvuf edebiyatının önemli kaynaklarından biri olmasının yanında Türk Dünyası'ndaki etkileri bakımından da dikkat çekici bir eserdir. Ahmet Yesevi, Divan-ı Hikmet'te insanın yaratılışı ile ilgili sıraları sistemleştirerek bunları üç temel başlık altında ele alır.

Erdem,

Hikmet,

Fazilet.

Her bir başlığı kendi içinde değerlendiren Yesevi, erdemin olmazsa olmaz temel unsurlarını sıralarken bu unsurlar içinde varlığından haberdar olmayı ve bunun gereğini yerine getirmeyi ilk sırada ele alır ve değerlendirir. Hikmetlerinde özellikle erdem konusuna özel bir yer ayıran Yesevi, hikmet olmayınca erdemin de bir işe yaramayacağına dikkat çeker ve hikmet ve erdem bir arada düşünüldüğünde de faziletli bir insandan söz edilebilir. Ahmet Yesevi insanı merkeze koyan ve insanın yaratılmışların en üstünü

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

olduğu gerçeğini sürekli olarak dile getirdiği Hikmetlerinde, bu nitelikleri taşıyan insanın zamanla varlık gereğini yerine getirmemesi yüzünden aşağıların en aşağısına düşebileceğini de dile getirir. Divan-ı Hikmet bu açıdan ele alındığında çok zengin bir birikime ve farklı değerlendirmelere sahip olduğu görülmektedir. Bu bildirinin temel kaynağını oluşturan Ahmet Yesevi Divan-ı Hikmet'i insanın varlık felsefesine bağlı temel nitelikleri ile birlikte bu niteliklerin gereğini yerine getirirken hangi özellikleri ve sorumlulukları yerine getirmesi gerektiği ortaya konulacaktır. **Anahtar Kelimeler:** Hikmet, Fazilet, Erdem, İnsan-ı Kamil, Tasavvuf, Felsefe

TARİHSEL ARKA PLANA KISA BİR BAKIŞ

Tarihsel süreç içerisinde, her zaman Türklerin batıya yönelimleri söz konusu olmuştur. Orta Asya'dan başlayıp bugün Balkanlara ve daha iç bölgelere kadar süren bu göç dalgaları, hiç şüphesiz farklı kültür ve anlayışların da oluşmasına neden olmuştur. Her geçilen ve karşılaşılan kültür ve inanç unsurlarından etkilenen Türk boyları, kimi zaman geçmişten getirdikleri birikimleri ile özdeşleştirmişler, kimi zaman da onu terk ederek, edindikleri yeni inanç sistemine tabi olmuşlardır. Bu inanç sisteminin oluşmasında Türk-İslam tasavvuf anlayışı ve bu anlayışı temellendiren Horasan önemli bir yere sahiptir.

Türklerin yaşadığı nüfus alanında yer alan Horasan, geçmişinde olduğu kadar, günümüzde de izlerini ve etkilerini hissettiren önemli bir mekândır. Horasan bölgesi hem sufi hareketinin merkezi, hem de İslamiyet'in özel bir çekim alanı haline gelmiştir. Bu bölgede yetişen Yesevi dervişlerinin mesajları hızla yayılarak geniş kitleleri etkilemeye başlar. Bu dervişler, ağır ve dayatmacı bir din anlayışı yerine, hoşgörü ve gönül fethini esas alan bir anlayışı tercih etmişlerdir. Türk-İslam felsefesinin temelini oluşturan bu tutum, Ahmet Yesevi'den başlayıp günümüze kadar birçok eren ve evliyaya ilham kaynağı olmuştur.

Türklerin İslamiyet’i kabul etmesi ve bu dini anlayıp yaşamaları, diğer İslam toplumlarına pek benzemez. Bunda da hiç şüphesiz yukarıda bahsi geçen Ahmet Yesevi anlayışının önemli rolü olduğu açıktır. İnsanın gönlüne, onun anlayacağı dil ve yumuşaklıkla hitap eden bu yaklaşım, kısa sürede büyük sevgi tohumlarının yeşermesine, asırlarca sürecek gönül fetih hareketlerinin de zeminini oluşturur.

Arslan Ata’nın yetiştirdiği Hoca Ahmet Yesevi, Türk tasavvufunun merkezi olmuş, Anadolu’da var olan bütün tasavvuf hareketlerinin de merkezi olarak kabul edilmiştir. Onların hayatları ve yaşadığı çevrenin tarihsel ve sosyal arka planı ile ilgili yeterli kaynak olmasa da günümüze yansımaları açısından bakıldığında önemli bir kaynak olduğu anlaşılmaktadır. Moğol istilasından kaçarak Anadolu’ya gelen Ahmet Yesevi’ nin öğrencileri, onun tasavvuf anlayışı ve düşünce sistemini yaşayarak ve yayarak bu anlayışın Türkler arasında daha çok tanınmasına ve saygı duyulmasına neden olmuştur.

Ahmed Yesevi’nin yetiştiği ortam ve tasavvuf anlayışını bilmeden, Anadolu’da ortaya çıkan tasavvuf hayatını anlamak mümkün değildir. Hem zahiri hem de batını ilimlerde kendini yetiştiren, tasavvuf tabiriyle zülcenaheyn (iki kanatlı) sıfatına mazhar olan ve Pîr-i Türkistan olarak da anılan Hoca Ahmed Yesevî, bir taraftan manevi bir kimliğe sahip mutasavvıf ve Allah aşığı, diğer taraftan da talebeler yetiştiren bir eğitmendir. İster zahiri, ister batını olsun, şurası muhakkak ki Ahmed Yesevi, birçok Horasan ereni gibi, başta Hacı Bektaş Velî olmak üzere Anadolu ve Balkanlarda makam mezarları bulunan birçok Horasan ereninin de mürşididir.

11. yüzyılın ikinci yarısında dönemin önemli kültür ve ticaret merkezleri arasında *sayılan* Sayram kasabasında dünyaya geldiği, babasının ölümü ile birlikte buradan ayrılarak ablası ile birlikte Sayram yakınlarındaki Yesi şehrine yerleştiği. Yesi’de ünlü âlim ve bilginlerden İmam Rıza’nın da öğrencisi olan Arslan Baba ile tanışarak ve ondan ilk eğitimini aldığı, bu eğitimi sırasında derin bir hoşgörü ve sarsılmaz bir İslam inancına sahip olduğu bilinmektedir.

“Yedi yaşta Arslan Baba’ya ettim selam

*Hak Mustafa emanetini verin hemen
O vakit bin bir zikrini ettim tamam
Nefsin ölüp la-mekâna çıktım işte”*

Yesi’de eğitiminin ilk aşamasını tamamlayan Ahmed Yesevi, o dönemde önemli kültür ve inanç merkezlerinden biri olan Buhara’ya gider. Burada Yusuf Hemedani ile tanışan Yesevi, ondan tasavvuf eğitimini tamamlar. Kendisi Yusuf Hemedani’nin dört halifesinden üçüncüsü olmuş, ölümü üzerine onun yerine geçerek tasavvuf yolunda talebe yetiştirmiştir. Bir müddet sonra hilafeti Abdülhalik Gücdüvani’ye bırakarak Yesi’ye döner ve burada Yeseviye Ocağını kurar. Abdülhalik Gücdüvani ise Bahaeddin Nakşibendi’yi yetiştirerek dönemin önemli tarikatları arasında sayılacak olan Nakşibendiliğin gelişip yayılmasına zemin hazırlamış olur.

Yeseviye’nin özünde insan sevgisini merkezine aldığı tasavvuf anlayışı kısa süre içerisinde büyük bir etkiye sahip olur ve Türkler arasında hızla yayılır. Başta Horasan olmak üzere, Anadolu ve Balkanlara kadar geniş bir alanda etkili olan Yesevilik, farklı ad ve anlayışlar içerisinde etkisini gösterir. İnançın temel prensiplerini karmaşık olmaktan çıkartıp, halkın anlayışına ve irfanına göre sadeleştiren Ahmet Yesevi, İslamın Türkler arasında yayılmasında ve bu dine karşı derin bir muhabbet beslenmesinde önemli role sahip olur.

Ahmed Yesevi, Yesi’ye yerleşerek, görüşlerini göçebe Türkleri arasında yayar. Yesevilik ister istemez bu çevrenin şartlarına uymak zorunda kalır. Bu bölgede yaşayan Türkler samimi Müslüman olmalarına karşın İslamiyet hakkında bilgileri çok yüzeyseldi. Yesevilik bu göçebe Türk bölgesinde eski Türk kabile ananelerinden etkilenerken onlarla uzlaşır ve onların dilinden hitapla onların gönüllerini fetheder. Ahmed Yesevi, Türklerin geçmişten getirdiği ve çoğu zaman İslamın temel prensipleriyle fazla çelişmeyen unsurları yeniden biçimlendirerek Türklerin hem geleneklerini muhafazasına zamin hazırlar, hem de onların İslam’a karşı muhabbetlerini artırır. Yesevi tarikatının zikir tarzı ile eski Türk inancı arasında paralelliğin olması da bundandır.

Bir Türk sufisi tarafından oluşturulan ve bir Türk bölgesinde kurulan bu ilk büyük Türk tarikatı önce Seyhun-Ceyhun havalisinde, Taşkent

civarında ve Batı Türkistan'da yayılır. Daha sonra Türk kültürünün iki ırmak arasında ve çevresinde güçlenmesi üzerine buralardaki etkisi git-tikçe artar. Bulgar sahasına da yayılan Yesevilik, Moğol istilası sonucunda Horasan, İran, Azerbaycan mıntıklarındaki Türkler arasında da mev-cudiyetini gösterdikten sonra XIII. yüzyıldan sonra Anadolu'ya girer.

Ahmet Yesevi düşüncelerini anlatmak için, o dönemde gelenek ol-duğu üzere Arapça veya Farsça'yı değil, Türkçe'yi seçer. Hece vezniyle yazdığı şiirlerle öğretisinin hızla yayılmasını ve kuşaktan kuşağa ko-layca aktarılmasını bu yolla gerçekleştirmiş olur.

Hacı Bektaş ve Sarı Saltuk gibi en ünlü Anadolu sufilerinden baş-ka, Azerbaycan ve Anadolu sahalarındaki birçok Yesevi dervişi asırlar boyunca bu felsefeyi insanı merkeze koyarak yaymaya çalıştılar. Ahmet Yesevi'nin soyundan geldiğini söyleyen Evliya Çelebi, gezdiği yerlerde Yesevi geleneğinden yetişen ve ondan ilhamını alan dervişlerden söz eder. Bunlar arasında Deliorman'da Demir Baba, Niyazabad'daki Avşar Baba, Merzifon'da Pir Dede, Karadeniz kıyısında Batova'da Akyazılı, Bursa'da Geyikli Baba, Abdal Musa, İstanbul Unkapanı'nda Horoz Dede, Bozok Sancağı Yozgat'ta Emir Cin Osman, Tokat merkezinde Gaj-gaj Dede bunlardan bazılarıdır. Ancak bu erenlerden hiçbiri Hacı Bektaş Veli kadar tanınmamıştır. Rivayete göre Ahmet Yesevi Hacı Bektaş Veli'yi şu sözlerle uğurlar: "Ya Hacı Bektaş Veli işte nasibini al-dın. Sana beşaret olsun ki, Kutbu'l aktab'lık mertebesi senindir ve kırk yıl hükmün vardır. Şimdiye kadar bizim idi. Bundan böyle senin olsun. Zaten bizim de intikal vaktimiz geldi. Haydi, git seni Rum'a saldım ve Rum abdallarına seni baş kılıp ser-çeşme eyledim" dediği rivayet edilir.

Özellikle 12. Yüzyılın ortalarından itibaren Ahmed Yesevi Ocağın-dan yetişen talebeler, onun işareti ve yönlendirmesi ile birlikte Anado-lu'nun Türkleşmesi ve Müslümanlaşmasında büyük bir role sahip ol-dular. Bu dervişler, alperen kimliği ile hem ocak liderliği hem de devlet adamlığı kimliğini bir arada yerine getirdiler. Dağınık Türk boylarının bir araya toplayarak millet olma bilincini oluşturmada da bu dervişlerin önemli bir payı olduğu gözden ırak tutulmamalıdır.

Horasan'da daha XIII. Yüzyılda Yesevilik, yine bu asrın ikinci ya-rısında Anadolu'da Bektaşiyye ve Nakşibendiyye başta olmak üzere

birçok tarikatın doğuşunda önemli bir etken olur. Horasan'da, Afganistan'da, Osmanlı devletinin hâkim olduğu memleketlerinde Yesevi mensuplarına hala rastlanmaktadır.

Ahmed Yesevi, eğitime ve insana büyük önem vermiş, özellikle bunu sohbetleri ile gerçekleştirmiştir. Onun anlayışında sohbet, kalbe yapılan ve kalbe yapılan sohbet de dinleyeni irşat eder. Bütün manevi makamlar sohbetle aşılır ve insanın her türlü ihtiyacı da sohbet sayesinde giderilmiş olur.

Erenler cemal görür

Dervişler sohbetinde

Her sırlar açık olur

Dervişler sohbetinde

Kibir ve hasetler ölü,

İçine sır dolar

Dostlar murat bulur

Dervişler sohbetinde

Kul Hoca Ahmet sohbette,

Dem vurur münacatta

Zihni hoş saadette

Dervişler sohbetinde

Dünyanın varlık sebebi olan insan, varlığın gerçek sahibi tarafından en şerefli olarak vasıflandırmış ve melekleri bu şerefli varlığın önünde eğilmesini istemiştir. İşte insan, kendine yüklenen bu sorumluluğun gereğini yerine getirdiğinde, yaratıcının var etme lütfunu anlamlı kılmış, aksi durumda ise ona isyan etmiş olmaktadır. Hangi durumda olursa olsun, insanın kendi özünden haberdar olması, bir başka söyleyişle kâmil sıfatına nail olması için bir yola girmesi gerekmektedir. Bu yol Ahmet Yesevi'nin söyleyişiyle erdem, hikmet ve fazilete dayalı yoldur.

Ahmet Yesevi'nin hayata bakışı ve insanın kâmil olma sürecinde gönül ehli olma anlayışı önemli bir yer tutar. İnsanı olduğu gibi kabul eden Yesevi, onun kendini olduğundan farklı gösterme gayretlerini de doğru bulmaz.

Ahir zaman ümmetleri süslerler evlerini;

Nefslerine kapılıp bozarlar huylarını;

*Şan ve şevketler ile dik tutarlar boylarını;
Aslan Babam sözlerini işitiniz teberrük.*

Günümüzde sıkça karşılaştığımız aşırı gösteriş, varlığı ile övünme, manevi dünyanın en önemli kayganlaşması anlamına gelmektedir. Eskiden bir hırka bir lokmaya şükreden Müslüman, günümüzde buna razı olmak bir yana, elinde bulunan her türlü varlığa rağmen, kendisi için verilenlere rıza göstermemektedir. Yoz ve altı boş bir inanç felsefesi, insanı insanlığından uzaklaştırdığı gibi, erdem ve fazileti de elden kaçırmaktadır.

İnsanın nefsinin kibrine kapılarak büyülenmesi, etrafını kırıp dökmesi, büyülenip kendinden başkasını hakir görmesi Yesevi tarafından makbul sayılmamaktadır. O insanın sınıf ve zümrelere ayrılmasına karşıdır. Yaradanın karşısından herkes birdir ve eşittir. Bundan başkasını düşünen ise, insanlıktan uzaktır.

*Nerde görsen gönlü kırık, merhem ol
Öyle mazlum yolda kalsa, yoldaşı ol
Mahşer günü dergâhına yakın ol
Ben-benlik güden kişilerden kaçtım ben işte.*

Söz, insana verilmiş ve onu kainattaki diğer canlılardan ayıran en önemli lütuftur. Yesevi, söz ile insanın hem kendini hem de başkalarını ıslah edeceğini bilmektedir. Bu yüzden söz kulağa değil gönle hitap etmelidir. Ona göre söz bir kulaktan girip öbür kulaktan çıkıyorsa o insan makbul değildir. Yine kulağından gireni ağzından çıkaran insan da makbul değildir. Makbul insan sözün kıymetini önce gönlüne nakşeden insandır.

*Gerçek dertlinin işidir söz ve icraat
Gözyaşındır Hakk karşısında niyaz armağanı
Gece-gündüz dinmeden oruç, namaz kıl
O sebepten Hakk'tan korkup kabre girdim
Gül aşkının sokağında bülbül oldum;
Türlü türlü diller ile nâle kıldım;
Bütün işlerden âşıklığı ben zor bildim;
Her ne kulsan, âşık kıl sen perverdigâr,*

Hoca Ahmet Yesevî, Hikmetleri ile Türklerin Müslümanlığı öğrenmesinde, eğitilmesinde büyük bir etkiye sahip olmuş, her zaman aydınlatıcı olarak insanları doğru yola çağırmıştır. Yeseviye göre insan belli bir eğitim sürecinden geçerek olgunluğa erebilir. Bunun temel prensiplerini oluştururken de şöyle bir sistematikten söz eder:

*Bu şeriat güç olur
Tarikat yokuş olur
Ma'rifet sarplık durur
Hakikattir yücesi*

*Derviş dört yanında
Dört ulu kapı gerek
Nereye bakarısına
Gündüz ola gecesi*

Dört Kapıdır Kırk Makam
*Yüz altmış menzili var
Erenlere açılır
Vilayet derecesi*

Ahmet Yesevi, öğretisini dört ilke üzerine kurar. “Dört Kapı” olarak bilinen bu ilkeler; **Şeriat, Tarikat, Marifet ve Hakikat**’tır. Yesevi Divan-ı Hikmet’inde şöyle der:

*“Şeriatın pazarını seyr ettim ben;
Marifetin bahçesinde dolaştım ben;
Tarikatın tam önünde havalandım;
Hakikatın eşiğini aştım dostlar.”*

“Dört Kapı”, İslamiyet’ten önceki Türk inanç sisteminden kaynaklanır. Eski Türk inanç sisteminde **Doğu, Batı, Kuzey ve Güney** yönleri, kutsal kabul edilen dört ögedir. Yönler dört renk ve dört kutsal varlıkla simgeleştirilmiştir: Renk olarak **Mavi, Beyaz, Siyah ve Kızıl**’dır. Nesne olarak da **Ağaç, Demir, Su ve Ateş**’tir. Türk inancına göre bunlar, evrenin ve insanın özünü oluşturur: **adalet, kudret, akıl ve uyum**. Dört Kapı ilkesi Hacı Bektaş Veli’nin öğretisine de temel oluşturur. Hacı Bektaş Veli her bir kapıya onar makam ekler ve “**Dört Kapı, Kırk Makam**” olarak adlandırılan ilkeler bütününe ortaya koyar.

Erenlere vilayet derecesini açan *Dört Kapı Kırk Makam*, Ahmet Yesevi'den Hacı Bektaş Veli'ye uzanan çizginin somut bir göstergesi olur. Yunus Emre'nin özlü bir biçimde dile getirdiği bu ilkeler bütünü, deyiş ve nefeslerde olduğu gibi, mimaride de yansımalarını bulur.

Ahmed Yesevi'nin açtığı yolda yürüyen Hacı Bektaş Veli'nin olgunlaştırarak geliştirdiği bu ilkeler bütünü, insanı aşama aşama olgunlaştırmayı amaç edinir. Dört Kapı-Kırk Makam, bu olgunlaşma sürecinden geçerek Allah'ı özünde bulmanın yollarını gösterir.

“**Kul Allah'a kırk makamda erer, ulaşır, dost olur**” diyen Hacı Bektaş Veli, Ahmet Yesevi geleneğinden beslenir ve olgunlaşır. İnsanın eğitiminde belli bir süreç ve bu süreç içinde uygulamalar nasıl farklılık gösteriyorsa, tasavvuf anlayışında da eğitim bir sürece tabidir. Ahmet Yesevi, insanın tasavvuf eğitiminde ilk sırada şeriati esas alır.

*Herkim eylese tarikatın davasını
İlk adımı şeriata koymak gerek
Şeriatin işlerini tamam eyleyip
Ondan sonra bu davayı kılmak gerek

Şeriatsız söz etmezler tarikatta
Tarikatsız söz etmezler hakikatta
İş bu yolların yeri bilinir şeriatta
Hepsini şeriattan sormak gerek*

Onun şeriattan anladığı temel unsurlar ise şöyle sıralanmaktadır:

Hak Ta'âlânın birliğine, barlığa, sıfatına ve zatına imân keltürmek.
(Hak Ta'âlânın birliğine, varlığına, sıfatına ve zâtına iman getirmek.)

1. Namaz okumak (Namaz kılmak)
2. Rûze tutmak (Oruç tutmak)
3. Zekât bermek (Zekât vermek)
4. Hac kıymak (Hac farızasını yerine getirmek)
5. Mülâyim söylemek (Yumuşak konuşmak)
6. İlm öğrenmek (İlim öğrenmek)
7. Hazret-i Rasul-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemning sünnetlerini becây keltürmek (Hazret-i Resul'ün sünnetlerini yerine getirmek)

8. Hazret-i Rasul-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemning sünnetlerini becây keltürmak (Hazret-i Resul'ün sünnetlerini yerine getirmek)
 9. Emr-i ma'rufnı becây keltürmak (Şeriat bakımından yapılması gerekli şeyleri yerine getirmek)
 10. Nehy-i münker kılmak (Şeriatın yasakladığı şeylerden kaçınmak)
- Tasavvuf eğitiminin ikinci merhalesini de tarikat eğitimi oluşturmaktadır. Bir yola girmek anlamına gelen bu eğitimin kendine özgü ve özel bir yapısı bulunmaktadır. Ahmet Yesevi bu yapıyı şöyle izah etmektedir:

*Tarikate şeriatsız girenlerin
Şeytan gelip imanını alır imiş.
İşbu yolu pirsiz iddia eyleyenleri
Şaşkın olup ara yolda kalır imiş*

*Tarikate siyasetli mürşit gerek
O mürşide itikatli mürid gerek
Hizmet kılıp Pir rızasını bulmak gerek
Böyle âşık Hakk'tan pay alır imiş.*

1. Tövbe kılmak (tevbe etmek)
2. Pirge kol bermak (Pire el uzatmak)
3. Havf (korku)
4. Recâ (Tanrı'nın rahmetinden ümitli olmak)
5. Vird-i evkâtını becây keltürmak (Belirli vakitlerde Kur'ân'dan sureler veya dualar okuyarak yapılan ibadeti yerine getirmek)
6. Pürni hizmetide bolmak (Pirin hizmetinde olmak)
7. Pirning icazeti birle sözlemek (Pirin izni ile konuşmak)
8. Nasihat eşitmek (Nasihat dinlemek)
9. Tecrid bolmak (Tecrit olmak)
10. Tefrid bolmak (Tefrit olmak)

Tarikatta yıl alan bir derviş gerekli eğitim sürecini tamamladıktan sonra marifete sahip olmaktadır. Marifet hakkında Ahmet Yesevi şu tespitte bulunur:

Şeriattan tarikata kadem koyan,

*Dünya işini terk eyleyerek Hakk'ı seven.
Hakikatin esrarından mâna alan,
Marifetin meydanında üryan olur.*

*Böyle olan aşıkların nişanı var,
Hak zikrini gece-gündüz söyleyip kılmaz karar.
Ümid etmez bu dünyadan mal ve dünya,
Ne söylese sözü onun iman olur.*

1. 1. Fenâ bolmak (Fena olmak)
2. 2. Değişikliği kabul kılmak (Değişliği kabul etmek)
3. 3. Her işke tahammül kılmak (Her işe tahammül etmek)
4. 4. Helal tayyib taleb kılmak (Helal ve güzel istekte bulunmak)
5. 5. Ma'rifet kılmak.
6. 6. Şeriat ve tarikatını ber-pây tutmak (Şeriat ve tarikatını ayakta tutmak)
7. 7. Dünyayı terk kılmak (Dünyayı terk etmek)
8. 8. Ahiretni ihtiyar kılmak (Ahireti seçmek)
9. 9. Vücut makamını bilmek (Varlık makamını bilmek)
10. 10. Hakikat bilinak (Hakikat sırlarını bilmek)

Tasavvuf eğitiminin en üst merhalesi ise hakikate nail olmaktır. Hakikat ise, olgunluğun en üst mertebesidir. Bu mertebeye ulaşan kimse hem mürşid-i kâmil olmakta, hem de kendisi gibi insan yetiştirme aşamasına gelmektedir.

*Rivayettir şeriat, hikmettir hakikat,
Mücevherdir tarikat, âşıklara münasip.*

*Şeriattan tarikata kadem koyan,
Dünya işini terk eyleyerek Hakk'ı seven.
Hakikatin esrarından mâna alan,
Marifetin meydanında üryan olur.*

*O erin gülü o şeriattır
Meyvesi tatlı tarikat lokmasıdır
Kim kulunun kulu olsa hakikattır
Kaf dağına toptanyutsa turlanmaz*

*Hakikatın deryasından cevher alan,
Marifetin meydanında cevhan kılan.
Yamıp-pişip iç bağırını ateşe salan,
Öyle aşık elif endamını bükük kılsın.*

1. Hâk-râh olmak (Herkesin yolunun toprağı olmak, alçak gönüllülük)
2. Yahşı yamannı tanımak (İyi kötüyü tanımak)
3. Yurun lokmage kol salmaslık (Bir parça lokmaya el uzatmamak)
4. Özini lokmasını sebil-rah kılmak (kendisini lokmasını hak yoluna sebil etmek)
5. Kişinin azar bermemek (Kimseyi incitmemek)
6. Fakirliğe münkir bolmamak (Fakirliği inkar etmemek)
7. Seyr-i sülûk kılmak.
8. Her kimdin sırrın saklamak (Herkesten sırrını saklamak)
9. Şeriat, tarikat, marifet ve hakikat makamını bilimek ve amel kılmak.
10. Hazret-i Rabbî'1-İzzet'e ulaşmak
Hacı Bektaş Velide ise bunları şöyle sistemleştirilmiştir.

Şeriat Kapısının makamları

11. İman etmek,
12. İlim öğrenmek,
13. İbadet etmek,
14. Haramdan uzaklaşmak,
15. Ailesine faydalı olmak,
16. Çevreye zarar vermemek,
17. Peygamberin emirlerine uymak,
18. Şefkatli olmak,
19. Temiz olmak,
20. Yaramaz işlerden sakınmak.

Tarikât Kapısının makamları

21. Tövbe etmek,

22. Mürşidin öğütlerine uymak,
23. Temiz giyinmek,
24. İyilik yolunda savaşmak,
25. Hizmet etmeyi sevmek,
26. Haksızlıktan korkmak,
27. Ümitsizliğe düşmemek,
28. İbret almak,
29. Nimet dağıtmak,
30. Özünü fakir görmek.

Marifet Kapısının makamları

31. Edepli olmak,
32. Bencillik, kin ve garezden uzak olmak,
33. Perhizkarlık,
34. Sabır ve kanaat,
35. Haya,
36. Cömertlik,
37. İlim,
38. Hoşgörü,
39. Özünü bilmek ve
40. Ariflik.

Hakikât Kapısının makamları

41. Alçakgönüllü olmak,
42. Kimsenin ayıbını görmemek,
43. Yapabileceğin hiçbir iyiliği esirgememek,
44. Allah'ın her yarattığını sevmek,
45. Tüm insanları bir görmek,
46. Birliğe yönelmek ve yöneltmek,
47. Gerçeği gizlememek,
48. Manayı bilmek,
49. Tanrısal sırrı öğrenmek ve
50. Tanrısal varlığa ulaşmak

*“Abir zaman şeybleri süslerler dışlarını
İçtenlikten uzaklar bozuktur içerleri
Keramet diye satar gaflet düşlerini
Gösterişle halka kendilerini satarlar.*

*Çekiştirme ağı kurdun, halkı yoldan azdırdın
Şeyhlik iddia ettin, gösteriş alıp sattın
Şeytanla işler yaptın, birlikte devran sürdün
Sana ne diye, yüzünü göstereyim”*

Ahmet Yesevî, geçimini tahta kaşık, kepçe ve kâse yontup satarak sağlayan biridir. Bu yüzden kendi konumunu ve sorumluluğunu bir başkasının sırtına yüklemeyen diğer inanç önderlerine de örnek olur. Hem kendisi, hem de onun pınarından beslenen Horasan erenleri üreterek tüketmeyi ve etraflarına örnek

*“Derviş olmayıp neylesin, evde yapacak işi yok
Dervişim der durur da halka verecek aşısı yok.
Ah vah eder de gözünde damla yaşı yok
Görünüşün derviş de asla Müslüman olmadın.”*

İnsana yapılan en büyük kötülük, onun inançlarını sömürmek ve yanlışla sevk etmektir. Yesevi bu sahtelikleri de şiddetle eleştirir.

*“Molla, müftü olanlar, yalan fetva verenler
Akı kara kılanlar cehenneme girmişler.*

*Kadı, imam olanlar, haksız dava kılanlar
Eşek gibi olarak yük altında kalmışlar.*

*Rüşvet alan hâkimler, haram alıp yiyenler
Parmağını dişleyip korkup durup kalmışlar.*

*Tatlı tathı yiyenler, türlü türlü giyenler
Altın tahta oturanlar toprak altında kalmışlar.”*

Ahmet Yesevi öz ve özet olarak insanı ve insanın insana bakışını şu sözleriyle özetlemektedir:

*“Sünnet imiş kâfir de olsa incitme sen
Gönlü katı gönül kırıcıdan Allah şikâyetçi
Böyle kullardır asıl cehenneme gidici
Bilginlerden işitip söylüyorum bu sözü.”*

Yesevi, insanların duygularını istismar edenlerden olmayıp, onların duygu dünyalarını kendi üzerinden geliştirmeye önem verir. Söylediğini önce kendi üzerinde gerçekleştirmiş, daha sonra teklif ve tavsiye etmiştir. Bu yüzden de sözleri geniş kitleler üzerinde etkili ve kalıcı olmuştur.

İnanç insanın en önemli varlık alanıdır. İnancın derecesi ve büyüklüğü ölçülemez. Bir kimsenin kendini bir diğerdan daha çok inançlı ve daha önemli görmesini Ahmet Yesevi kabul etmez. Hele din adına süs ve şöhrete hiç tahammül etmez.

SONUÇ YERİNE

Ahmet Yesevi'yi yaşadığı zamanı aşan, bir inanç ve fazilet abidesidir. Bu abidenin temel özelliklerini araştırırken, sözüyle özünün bir olmasına, bir başka deyişle düşündüğü gibi yaşamış ve yaşadığı gibi düşünmesine şahit oluruz. Daha çok hikmetleri ile anılan Ahmet Yesevi, sadece söylediği hikmetleriyle ve tasavvuf anlayışı ile değil; yaşayışı, tavrı ve gerçek bir Müslüman Türk münevveri olmasıyla da önemlidir. Kimseye boyun eğmemiş, minnet etmemiş, tavassuta ve tekellüfe ihtiyaç duymamış, doğru bildiğini doğru yoldan söylemeyi tercih etmiştir. Bu yönüyle her zaman örnek alabileceğimiz bir Türk-İslam büyüğüdür.

Kaynakça

- Yaacov Ro'i (2000). *Islam in the Soviet Union: From the Second World War to Gorbachev*, C. Hurst & Company. Publishers, London
- Ocak, Ahmet Yaşar (1998). *Anadolu Sufiliğinde Ahmed-i Yesevi ve Yesevilik*, Yesevilik Bilgisi, Ahmet Yesevi Vakfı Yayınları, Ankara.
- Eraslan, Kemal (1997). *Yesevi'nin Fakrnamesi*, TDED.S.;XXII İstanbul.
- Ocak, Ahmet Yaşar (1991). *Anadolu Türk Sufiliğinde Ahmed-i Yesevi Geleneğinin Teşekkülü*, Milletlerarası Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri (26-27 Eylül 1991), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- <http://www.diyenet.gov.tr/tr/icerik/kulturumuzde-ehl-i-beyt-sevgisi/6665>
- Hoca Ahmed Yesevî (2016). **Divan-ı Hikmet**, Editör: Mustafa Tatcı, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara.

Ahmed Yesevî Günümüz Felsefesi İçin Bir Referans Olabilir mi?

LEVENT BAYRAKTAR*

ÖZ

Ahmed Yesevî'yi düşünmek, İslâm medeniyetini düşünmektir. Ahmed Yesevî'yi düşünmek Türkçe düşünmek ve Türk coğrafyasını, kültürünü, değerlerini ve irfanını düşünmek demektir. Ahmed Yesevî'yi düşünmek Türk-İslâm medeniyetinin kurucu değerlerini fark etmek, bunlar üzerine bilinç geliştirmek ve çağın icaplarına medeniyet dairemizden anlamlı ve evrensel bir cevap üretmek demektir. Günümüzde felsefenin ve bilimlerin kaybetmekte oldukları bütünlük anlayışı ancak Ahmed Yesevî ve onun açtığı yoldan yürümüş olan âlim, ârif ve hakîmlerin tefekkürleri ile buluşmak suretiyle tesis edilebilir. Bildirimizde Ahmed Yesevî'yi ve onun bıraktığı mirası düşünmek ve kavramaya çalışmak suretiyle çağımızı anlamak ve sorunlarını aşmak bakımından nasıl imkânlar bulunabileceğini irdelemeye gayret edeceğiz.

Anahtar kelimeler: Ahmed Yesevî, felsefe, hikmet, medeniyet, dünya sorunları

* Doç. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İTBF Felsefe Bölümü

ABSTRACT

Can Ahmed Yesevî be a Reference for Current Philosophy?

Thinking of Ahmed Yesevî is the thinking of Islam civilization. The thinking of Ahmed Yesevî is the thinking of Turkish, Turkish geography, culture, values and Turkish wisdom. The thinking of Ahmed Yesevî is the recognizing of building values of Turkish-Islamic civilization, developing awareness about them and finding a universal and meaningful response to the requirements of our age from the point of view of our civilization circle. The holistic approach that the philosophy and sciences are lacking today can only be compensated by meeting Ahmed Yesevî and the thoughts of scholars, sages and wise men who have gone through his way. In this paper, effort will be made to analyze what kind of options can be found to understand our age by thinking of Ahmed Yesevî and conceiving of his heritage.

Key words: Ahmed Yesevî, philosophy, wisdom, civilization, global problems

Günümüz felsefesini anlayabilmek için Felsefe Tarihine müracaat etmek gerekir. Felsefe özel bir düşünce biçimi ve birikimidir. Felsefî düşünce “nedir”li sorular sorarak, varlığın, bilginin, değerın ve insanın ne olduğunu, mahiyetini ve anlamını araştırır.

Kuşbakışı bir gözle Felsefe Tarihine bakıldığında yazılı en eski “hikmet” metinleriyle Mezopotamya’da Sumer medeniyetinde karşılaşılmaktadır. Sumerler yazıyı bulan, yerleşik hayata geçmiş olan, matematiği, tıbbı, astronomisi ve yazılı hukuka dayalı devlet nizamı olan bildiğimiz en eski örnektir. Sumerler “hikmet”le karşılaşmış ve onu kavramaya çalışmış bir toplum olarak tarih sahnesindeki yerlerini almışlardır.

Fârâbî’nin şahitliği ile “hikmet” Sumerlerden, Kaldeliler’e, Mısır’a, eski Yunan’a ve İslam medeniyetine geçmiştir. Yani “hikmet”, dilden

dile, kavimden kavime, medeniyetten diğer bir medeniyete geçmiştir. Her medeniyet hikmeti yeni baştan tevarüs etmiş ve kendi katkısını üzerine koyarak insanlığa armağan etmiştir.

Eski Yunan'da Pitagorasçılar kendilerine; Hakîm/Bilge yani "Sophos/sofos" demek yerine "Bilgeliği Seven" yani "philo-sophos/filo-sofos" demeye başlamışlardır. Böylece felsefe, hikmet sevgisi veya hikmet severlik anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Pitagorasçılara göre hikmet, tanrısaldır. Bu bilgi ve beraberinde getirilen tavır da tanrısaldır. Öyleyse insanlar tanrısal olan bu bilgi ve tutumu ancak sevebilir veya talep edebilir fakat ona sahip olduklarını iddia edemezler demişlerdir.

İslam medeniyetinde M.VIII. asırdan itibaren hız kazanan tercüme faaliyetleri, İslam'da bilim ve felsefenin oluşum ve gelişimine ivme kazandırmıştır. Yunancadan Eflâtun, Aristoteles, Plotinos, Pythagoras, Öklid, Batlamyus, Galen, Hipokrat gibi âlim ve filozofların eserleri önce Süryaniceye sonrasında da Arapçaya tercüme edilmiştir. Bu tercümeleşmeler çeşitli felsefi akımları İslam dünyasına taşımış ve çok geçmeden, İslam dini ve inanç esasları ile akıl ürünü olan bu felsefi ve bilimsel fikirlerin ne kadar ya da nereye kadar uzlaşabilecekleri tartışılmaya başlamıştır. Felsefe, Kelam ve Tasavvuf arasında da yöntem ve konu bakımından ayrılımlar veya ihtisaslaşmalar meydana gelmiştir. Fakat Fârâbî gibi büyük bir deha bu üç tutumu reddetmeksizin bir telif teşebbüsünde bulunmuştur.

Fârâbî'ye göre "hikmet", en genel anlamıyla, varlık hakkında doğru ve yakınî bilgidir. Bütün ilim dalları yöneldikleri varlık kesitinin doğru ve yakınî bilgisini elde etmeye çalışırlar. Böylece "hikmet" in bir parçasını bildirmek ve aydınlatmak için gayret sarf ederler. Fârâbî'ye göre asıl "hikmet" en yüksek varlığı en yüksek bilgi ile bilmektir. En yüksek varlık Tanrı'dır. Tanrı'nın bilinmesi ve bu bilgiye uygun hareket edilmesi "hikmet" in en yüksek seviyesi ve gayesidir.

Fârâbî'den sonra Hoca Ahmed Yesevî'nin tefekküründe de "hikmet" temel kavramdır. Hikmetler Divanı adını verdiği eseri, özünü, Kur'an-ı Kerim ve hadislerden almaktadır. Fârâbî, felsefe, kelam ve tasavvuf arasında felsefeye yaslanan bir terkip vücuda getirmeye gayret ederken Ahmed Yesevî, Kur'an'ın özünü hikmetler halinde tefsir etmiştir.

Hoca Ahmed Yesevî, hikmetler yoluyla, İslâm'ı, İslâm inanç sisteminin, İslâm maneviyatını, İslâm ahlâkını, İslâm değerler manzumesini bir kelime ile İslâm ile insan ilişkisini, taze bir nefesle anlatmaya ve inşa etmeye çalışmıştır.

*Kul Hoca Ahmed, bende olsan, Hakk'ı ara,
Âşık olsan, bâtınında Arş'ı gözle,
Hikmet söyleyip, âyet, hadis sözünü söyle,
Bilgelere söylediğin sözün imâ olsun. (H.227/358)**

Ahmed Yesevî'nin tefekküründe Velîlerin, Nebîlerin varisleri oldukları en yalın ve açık şekliyle tebarüz eder. Bütün değerlerin kaynağı ilahîdir. Hikmet ve hakikatin kaynağı Kur'an ve Sünnet'tir. Kur'an ve Sünnet'in iyi anlaşılabilmesi için manevî bir eğitim ve gözetim şarttır. Bu da akıl, ruh ve beden terbiyesini bir bütün olarak tasavvur etmekle mümkündür. Böylece insanın tekâmülü de bir bütün olarak ele alınmalıdır.

*Kul Hoca Ahmed, tâliblere nâsib oldu,
Edeb saklayıp, Mustafa'ya nâib oldu, (H.226/356)*

İnsanın "hikmet"e yönelebilmesi için içinde taşıdığı cevheri fark etmesi gerekir. Beden ve ahlâk terbiyesi onu Hakk talibi olma yoluna sokar. İlim terbiyesi, kendisini, toplumu, dünyayı ve kâinatı ve orada tecelli eden sonsuz kudreti tanımaya yönelmesini temin eder. Kalbini kin, nefret ve hasetten temizlemesi, Hakk'ı yansıtacak pak bir ayna ve mesken hazırlaması anlamına gelir.

*Hangi tâlib hikmetimi tutsa azîz,
Nereye ulaşırsa, başı azîz, sözü leziz,
Yahşi sözü anlayamaz her terbiyesiz,
O sebepten ârifi izleyip yürüdüm ben işte. (H.151/239)*

İnsanoğlu bilen, inanan ve eyleyen bir varlıktır. Bilen bir varlık olarak kendisini, toplumu ve evreni merak eder ve kavramaya çalışır. Ken-

* Hoca Ahmed Yesevî, *Günümüzün Aşk Yolcusuna Divan-ı Hikmet*, Haz. Hayati Bice, H Yayınları, İstanbul 2015. Çalışma boyunca bütün hikmetler bu edisyondan kullanılmıştır, önce Hikmet numarası ardından da ilgili sayfa zikredilmiştir.

dini bilmek ile toplumu ve evreni bilmek arasında sıkı bir ilişki vardır. Kendini bilmek bir beden varlığı olarak biyolojik ve fizyolojik yanımızı bilmekten çok fazla ve aşkın bir bilgi gerektirir. Şüphesiz insan canlılar âleminde bir canlı türüdür fakat onu bu cephesiyle tanımlamak ve bununla yetinmek onu hiç anlamamak olacaktır.

İnsanı tanımak ve anlamak; beden içerisinde yaşamakta olduğu duygu, düşünce, inanç ve değer dünyasını referans almakla mümkün olabilir. İşte Ahmed Yesevî gibi velîler, ârifler ve hakîmler; insanoğluna kıyamete kadar rehberlik edecek olan, hikmet ve hakikati hatırlatmış ve taze bir nefes, ses ve üslupla aktarmışlardır.

*Meyhaneye giren bilir mey kadrini,
Aştan haber alan bilir ney kadrini,
Her soysuzdan soran bilmez aşk kadrini,
Aşk kadrini bilenlerden sordum ben işte.* (H.151/239)

Ahmed Yesevî düşüncesinde insan, bütün diğer tasavvufî yorumlarda olduğu gibi eşref-i mahlûkattır. İnsana bezm-i elest'te hitap edilmiş ve insan da bu hitaba hem muhatap olmuş hem de cevap vermiştir. İnsanın dünya ve beden hayatı elest bezminde vermiş olduğu cevabı tasdik etmesi için bir fırsat ve imkândır.

*"Elestü birabbiküm" denen vakitte,
Abd eyleyip "Kalû belâ" dedim Hakk'a,* (H.191/303)

Ahmed Yesevî'nin "hikmetler"i insana, sözüne nasıl sadık olacağını ve insan olarak yaratılmış olmasının şükrünü nasıl edeceğini hatırlatan kısacası nasıl insan suretinden insan siretine bürüneceğini öğreten metinlerdir.

*Hikmet ile yokluktan var eyledi;
On sekiz bin cümle âlem hayrândır.
"Kalû belâ" diyen kullar pay aldı;
Sükut eden kulların dini virandır.* (H. 142/225)

Hoca Ahmed Yesevî'nin tefekkürüne bir bütün olarak bakıldığında onun Kur'an ve sünnet eksenli bir düşünce yapısının olduğu görülmür. Dolayısıyla bu tefekkür ilahî ve manevî referanslara sahiptir. İlahî referanslar, sonsuza kadar geçerli olacağından, insanlığın karşılaştığı

veya içine düştüğü bütün buhranlara bir cevap sunan ve kurtuluş yolu gösteren bir rehber hükmündedir.

*Hakk Teâlâ habîbi, yâ Mustafa Muhammed,
Dertlilerin tabîbi, yâ Mustafa Muhammed. (H. 205/320)
Şeriatî sözledi, tarikatı izledi,
Hakikati gözledi, yâ Mustafa Muhammed. (H. 205/321)*

Hikmetlerin kaynağı Kur'an-ı Kerim ve hadislerdir. Bu bakımdan Hikmetler pek çok açıdan incelenmeye ve araştırılmaya açık ve el-verişlidir. İslâmî ilimler açısından başta tefsir ve hadis olmak üzere, tasavvuf tarihi ve tefekkürü için de temel kaynaklar arasındadır. Ayrıca hikmetlerden hareketle insan, toplum, evren ve Tanrı'ya ilişkin olası ilişkilerin nasıl düzenlenmesi gerektiğine dair de sonuçlar çıkarılmaktadır. Böylece insan-insan, insan-toplum, insan-tabiat, insan-değer ve nihayet insan-Tanrı ilişkilerinin yeniden düşünülmesi, insanlık için manevî ve felsefî, alternatif bir çıkış yolu sunmaktadır.

*Dünyâ için bu dünyâya geldiğim yok,
Ukbâ için tarikata girdiğim yok,
Hakk'tan özge sevdaları bildiğim yok,
Bu dünyâya didâr için geldim, dostlar! (H. 246/390)*

Sonuç ve Değerlendirme

İçinde bulunduğumuz çağda insanoğlu kendisini güvencesiz ve te-dirgin hissetmektedir. Sosyal, siyasi, dini ve ekonomik anlamda daha önce belki de hiçbir dönemde yaşanmamış olduğu kadar derin buhranlar ve insanlık trajedilerine tanık olunmaktadır. Özellikle İslâm coğrafyasında düzen ve istikrar yerini anarşi ve kaosa bırakmış görünmektedir. İlim, hikmet ve hakikat'ten uzaklaşmak her türlü olumsuz emellere açık bir yapı izlenimi vermektedir. İslâm coğrafyasında bulunan doğal kaynaklar, küresel kapitalizm ve emperyalizmin iştahını kabartmaktadır. İşte tam da bu noktada durup düşünmek ve bir durum tespiti yaparak, çıkış yolları bulmak mecburiyeti hâsıl olmaktadır.

Ahmed Yesevî'yi düşünmek, İslâm medeniyetini düşünmektir. Ahmed Yesevî'yi düşünmek Türkçe düşünmek ve Türk coğrafyasını, kültürünü, değerlerini ve irfanını düşünmek demektir. Ahmed Yesevî'yi

düşünmek Türk-İslâm medeniyetinin kurucu değerlerini fark etmek, bunlar üzerine bilinç geliştirmek ve çağın icaplarına medeniyet dairemizden anlamlı ve evrensel bir cevap üretmek demektir. Ahmed Yesevî'yi düşünmek insan olarak nereden gelip nereye gitmekte olduğumuzu, varoluşumuzun anlamı, değeri ve gayesinin ne olduğunu düşünmek demektir. Ahmed Yesevî'yi düşünmek varlık nizamını tanımak, hikmetini kavramaya çalışmak ve ibret alabilmek demektir. Ahmed Yesevî'yi düşünmek millet, devlet ve medeniyet olarak insanı ve yeryüzünü mamur kılabilmek demektir. Ahmed Yesevî'yi düşünmek, irfan yolunda, ilimle ve edeple yürüyebilmek ve adaletle muamele edebilmek demektir. Dolayısıyla Ahmed Yesevî'yi düşünmek, dünya durdukça geçerli olacak, insanın kendisine, topluma, tabiata ve yaradana yabancılaşmasını engelleyecek tevhid medeniyetini gerçekleştirme yolunda olmak demektir.

Günümüzde felsefenin ve bilimlerin kaybetmekte oldukları bütünlük anlayışı ancak Ahmed Yesevî ve onun açtığı yoldan yürümüş olan âlim, ârif ve hakîmlerin tefekkürleri ile buluşmak suretiyle tesis edilebilir.

*Kul Hoca Ahmed, Mabûd'una gönül verip,
Hakk valsını diler, daima cevân eyleyip,
Aşk yolunda benim gibi yoktur hiç kimse garîb,
Ey yarânlar, hoşça kalın, ta görenece.* (H. 216/336)

BİR MODEL OLARAK MANA ETRAFINDA BÜTÜNLEŞME VE AHMET YESEVİ

HALİS ADNAN ARSLANTAŞ*

ÖZ

Ahmed-i Yesevî, evrene yabancılaşma düşüncesine dayalı, yeniden kurtuluş özlemi ile yıllarının geçirilmesini isteyen sadece soyut bir evreni kabul etmez. Bilakis, hem madde hem de mana etrafında bütünleşen bir zaman dizini içinde kendi kurtuluş planını sunmuştur. Bu sunuşun adı Yeseviliktir. Yesevilikte toplum, maddeyle manayı birleştirebilen ve biçim verici olarak bütünleşmeyi esas alan bir gerçekliktir. Bu geçmiş bir kozmosun yeni bir restorasyonu değildir. Eskiden beri var olan Türk düşünce sisteminin bir uzantısıdır.

Giriş

Bilimsel analizin temel kuralı, objektif ve değer yargılarından arındırılmış olmaktır. Ancak sübjektif değerlerin etkisini inkâr etmek olası değilse de ideal bir durum için bu olasılığın bulunmaması genellikle arzu edilmektedir. Gerçek anlamıyla bilimsel olabilmek için bir sosyal bilimci gerçeğe mümkün oldukça sıkı sıkıya bağlanmalı, yani bir sonuca ulaştırmayan yorumları askıya almalıdır. Bu sunum, bu gerçeği göz önünde bulundurarak hazırlanmaya çalışılmıştır.

İnsanoğlı, insan altı ve insan olmayan varlıklardan soyut terimlerle düşünme, seçim yapma ve karar verme yeteneği ile ayrılır. Toplum ve

* Yrd. Doç. Dr.

kültür incelemelerinde insanoğlunun bu yetenek ve becerilerine atıfta bulunmak gerekir (Fitcher, 21). Sosyal kurumlar söz konusu edilince, insanın adapte olabilmeye gereksinimi içinde bulunduğu kurumsal yapıların fonksiyonları, bu fonksiyonların entegrasyonu ve sosyal kontrolü ile yapılacak analizin sınırları önemlidir (Varol, 181-184). Çünkü çağdaş sosyolojilerin çoğunda insan, sosyal sistemin taleplerine itaat eden önceden tanımlanmış, belirlenmiş olan rolleri oynayan bir oyuncu sıfatıyla yer alır (Tezcan, 75-79). Her ne kadar sosyolojik açıdan insan böyle tanımlansa da bunun tam tersi söz konusu edilebilir. Yani İnsan, kendi dünyasının sınırları içerisine kendisini hapsedmiş bulunan hayvandan farklı olarak vücudunun, beyninin, fiziksel çevresinin ve kabul gören geleneklerin sürekli olarak sınırlarını genişletmek arzusunda olan bir varlık olarak da tanımlanmaktadır (Halbwachs, 328-337). Bu yaklaşımlar nedeniyle insan, toplum içerisindeki yeri, objektif kurumlar dünyasıyla ilişkisi, kendi elleriyle inşa edip dostlarıyla birlikte sürdürme arzusunda olduğu sosyo-kültürel realiteyi ve bu realite içinde arayıp sorguladığı anlam ve özgürlük ile ilgili bazı felsefi ve sosyolojik soruları da sormuştur.

Ahmed Yesevî, bir yandan yukarıda dile getirilen soruları soran diğer yandan hem evet hem de hayır diyebilmenin farkındalığının önemini bilen kıymetli bir şahsiyettir. Nitekim şu hikmetlerde dile getirdiği gibi;

Yâ İlâhım, hamdın ile hikmet söyledim;
Zâtı ulu Rabbim, sığınıp geldim sana.
Tevbe kılıp günâhımdan korkup döndüm;
Zâtı ulu Rabbim, sığınıp geldim sana. (s. 58)

Günâhımı itirâf ederim, hazırsın hem fakîr,
Elimi tut ey Cebbâr, yola koy seherde. (s. 101)

Kul Hoca Ahmed, kendinden geçmeden iddia eyleme,
Halk içinde âşıkım deyip, dile alma;
Âşıklık ulu iştir, gâfil olma;
Gâfil olup Hakk cemâlini görmeyin dostlar. (s. 182)
Âhir zamân bilginleri zâlim oldu,
Hoşgeldin deyciler bilgin oldu,

Hakk'ı söyleyen dervişlere düşman oldu,
Nasıl kötü zamanlar oldu dostlar. (s. 195)

İnsanın toplum içerisindeki durumunu analiz etme amacına yönelik, onun bu farkındalığında, yumuşak başlılıkla birlikte bir reddiye ve mevcut durumlara adapte olabilmek için verdiği uğraşlarına dayalı çabaları vardır. Şu hikmetlerde ifade edildiği gibi;

Zâlim olup zulmeden, yetim gönlünü ağrıtan,
Kara yüzlü mahşerde, kolunu arkada gördüm. (s. 143)

Âşık olsan, aşk yolunda yok ol,
Cemâl arayıp hasretinde tamâm ol,
Merhem olup gerçek dertliye devâ ol,
Güzel huyluyu cân alırken âsân eyler (s. 265)

Benlik ile tarikate girmediler,
Cândan geçmeyip yola adım koymadılar,
Nefsi öldürmeyip teslim-fânî olmadılar,
Ham tamahkârlık ile yola girmeyin dostlar. (s. 181)

Kırk ikimde istekli olup yola girdim,
İhlâs eyleyip yalnız Hakk'a gönül verdim;
Arş, Kürsü, Levh'ten geçip Kalem'i gezdim;
Zâtı ulu Rabbim, sığınıp geldim sana.

Kırk üçümde Hakk'ı arayıp feryâd eyledim,
Gözyaşımı akıtarak pınar eyledim,
Kırlarda gezip kendimi dîvâne eyledim;
Zâtı ulu Rabbim, sığınıp geldim sana vd. (s. 47-63)

Hatta diyebiliriz ki, kendisindeki olumsuzlukları değiştirme amacına yönelik, Topçu'nun deyimiyle, bir isyan ahlakı da söz konusudur. Ahmed-i Yesevî'nin şu hikmetlerinde dile getirdiği gibi;

Kul Hoca Ahmed, nefsi teptim, nefsi teptim,
Ondan sonra cânânımı arayıp buldum;
Ölmeden önce cân vermenin derdini çektim,
Bir ve Var'ım, cemâlini görür müyüm? (s. 63)

Nefsim benim ateş gibi yanıp yolumu kesti,
Yüz bin türlü yemek isteyip dükkân kurdu,
Ağzını açıp her kapıya beni sürdü,
Himmet versen köpek nefsimi yakalasam ben. (s. 140)

Kim bilmeden bu yolları şeyhim dese,
Kerâmetten veliliğe haber verse,
Bâtıldır eğer rûhü'l-emîn bile ise,
Özünü öyle bâtıllardan korumak gerek. (s. 173)

Kâmil olmadan “şeyhim” diye iddia eden,
Kendi yapmadan halk içinde vaaz edip söyleyen,
Sözü yalan dünyâ için amel işleyen,
Dünyâyı bırakmayınca “hâl” ilmini bilse olmaz. (s. 249)

Nâfile oruç tutar halklara şeyhlik satar,
İlmi yok âmâdan beter âhir zamân şeyhleri,
Beline kuşak bağlar özünü adam sanır,
Arasât'da bırakılır âhir zamân şeyhleri.
Başına sarık vurur ilmi yok neye yarar,
Oku yok yayını çeker âhir zamân şeyhleri,
Alayından al eyler muameleni mâl eyler,
Sâhibsiz ömrünü yel eyler âhir zamân şeyhleri.
Şeyhlik uludur Hazret'e ulaştırın iştir,
Aş vermez bağı taşıtır âhir zamân şeyhleri,
Miskin Ahmed nerdesin Hakk yolunda ne edesin,
İlmin yok ne hâldesin âhir zamân şeyhleri. (s. 258-59)

Ahmed- Yesevî, buraya kadar dile getirilen hikmetlerinden de anlaşılacağı gibi insanın; psikolojik, sosyolojik, kültürel, siyasî ve ekonomik açıdan son derece karmaşık ve soyut yapılar tarafından sürekli biçimlendirilmekte olduğu gerçeğini sık sık dile getirmiştir:

Allah için merdâne gibi cânım versem,
Ağlayıp inleyip zâkir olup “Rabbim” desem.
Eş-çocuk, ev-barkım yetim kılsam,
Dergâhında Hocam kabûl kılar mı ki? (s.345).

Yine o, sürekli olarak bireyden bir şeyler talep eden topluma ve toplumun bireyi yabancılaştırıcı kuvvetlerine karşı devamlı bir itiraz içinde olmuştur:

Şeyhim diye baş kaldıran Hakk'a rakîp;
Benlik eyleyip Sübhân'ına olmaz sevgili
Uykusuz olup derdsizlere olan tabîb;
Bu dünyâyı müminlere zindân eyler. (s. 263)

Tezvîr ağı koyup halkı yoldan çıkardın,
Şeyhlik kılıp riyâ ile pazar kurdun;
Gönül eğlendirip şeytân ile devrân sürdün
Cemâline sen ne diye lâyık eylesin? (s. 276)

Bu itirazcı duruşuna rağmen Ahmed-i Yesevî'ye göre insan, sosyo-kültürel dünyasında ikili bir varlıktır. Ona göre kişinin, toplumsal ve bireysel koşullandırılma, özgürlük, anlam ve realite açısından insan olabilmesi, çevresinin toplumsal yapılarca ihata edilmesine bağlıdır:

Önce-sonra iyiler gitti kaldım yalnız,
Câhillerden işitmedim bir güzel söz,
Bilge gitti câhiller kaldı çektim üzüntü,
Yolu bulamayıp şaşkın olup kaldım ben işte. (s. 80)

Hoş sohbetli Dervîşlere cânımı versem,
Her bir bastıkları izi göze sürsem,
Hizmet kılıp iyilerden duâ alsam,
Ondan sonra şevk şarâbını tadasım gelir. (s. 136)

Mürşidlerin hizmetini eyle alışkanlık,
Kendiliğimden yola girdim, deme sakın,
İyi bilsen, tarikatın tehlikeleri var,
Kılavuzsuz işbu yola girmeyin dostlar.

Mürşidlere hizmet eylesen, nefse âfet;
Değme câhil bu yollarda eyleyemez
Tâkat, sâdık kullar bu yolları bilir râhat;
Diri ölmeden cemâl arzû eylemeyin dostlar, (s. 183)

Bu varoluş içerisinde onun idealize ettiği toplumda insan, yaşamında ve bilincinde kontrol güçleri ve kontrol işlerinin iyiye doğru bir yapılandırma yarattığını bilmelidir:

Okuyup kitabımı görsem hiç amel yok,

Başımı önüme eğip olacağım pişmân.
Ki ben derim “bu işi yaptığım yok”,
Bütün organlarım olacaktır şâhid.
Ölümün elinden hiç kimse kurtulmaz,
Kalender ol başına giy külâhı. (s.112).

Ahmed-i Yesevî, böylelikle bir soyutlama yapmakta ve yaptığı soyutlamanın doğasına dikkat çekmektedir. Söz konusu soyutlamada, düşünce ve dil aracılığıyla inanç gibi özel realite parçaları genelleştirilmiştir:

Zâlim olup zulmeden, yetim gönlünü ağrıtan,
Kara yüzlü mahşerde, kolunu arkada gördüm.
Cemâata gitmeyip namâzı terk eyleyenler
Şeytân ile bir yerde, derk-i esfel’de gördüm.
Kul Hoca Ahmed hazîne açtı, inci ve cevher saçtı
Dinlemeyen bu sözü, gaffet içinde gördüm (s.143).

Ahmed-i Yesevî’nin dile getirmeye çalıştığı bu çaba, epistemolojik bir gerçektir ve kapasitesi Türk-İslam dünyasının iletişiminin kaynağıdır:

İçtim şarâp, oldum harâb, aslım toprak,
Geldim körab, gönlüm serâb, Âşka pür-âb,
Hak’tan hitâp gelse, görmez kullar azâp;
Pınar gibi akar gözden yaşım benim.
Düştüm uzar, Burâk tozar, gitse pazar;
Dünyâ pazar, içine girip kullar azar;
Başım dertli, yaşım sızar, kanım tozar
Adım Ahmed, Türkistan’dır ilim benim (s.146).

Hoş görmemekte âlimler sizin dediğiniz Türkçe’yi,
Âriflerden işitsen açar gönül ülkesini,
Âyet hadîs anlamı Türkçe olsa uygundur,
Manâsına yetenler yere koyar borkünü...

Kâdı, müftü, mollalar şeriatın yolunu,
Ârif âşık almıştır tarikatın arkını,
Amel işleyen âlimler dinimizin چراغı,
Burâk biner mahşerde eğri koyar borkünü... (s.169).

Neler gelse, görmek gerek O Huda'dan;
Yûsuf'unu ayırdılar o Ken'ân'dan;
Doğduğum yer o kutlu Türkistân'dan,
Bağırma taşı vurup geldim ben işte (s.84).

Gâfillikte yürüdün sen it gibi gezerek
Bedenin yatar dar kabirde çok şişerek
İş kılmadın sen Tanrı'ya göğsünü deşerek
Sorar olsa, ben kul orda ne eylerim? (s.414).

Tanrı Teâlâ sözünü, Rasûlullah sünnetini
İnanmayan ümmetini ümmet demez Muhammed (s.419).

Ya İlâhî, Kâdir, Allah'ım,
Rahmet eyle kuluna ey Rahmân,
Sığındım Zât'ına ey Allah'ım,
Yaradan bütün âlemîn penâhı (s.108).

Ahmed-i Yesevî, yaşadığı dönemdeki Türk toplumunun sosyal yaşamı ve din anlayışıyla ilgili bir davranış/anlayış oluşturmaya çalışan etkin bir bilgiye sahiptir. Hatta bu etkinlik çerçevesinde Yesevî'nin yaşanmasını istediği rollerin, Parsons'ta kalıp değişkenler (duygusalılık-duygusal nötrlük, bireysel yönelim-kolektif yönelim, evrensellik-özgürlük, nitelik performansı, belirlilik-yaygınlık)¹ şeklinde kendisini gösterdiğini düşünebiliriz. Nitekim Ahmed-i Yesevî'nin *Fark-nâme* adlı eseri, bu yaklaşımı ortaya koyacak bilgiler içermektedir. Yesevî'nin, bu bilgi bünyesiyle toplumun dehşet ve korku dolu günlerini önceden gördüğünü söylemek ütopyik olmayacaktır:

Kahhâr adlı kahrından korkup ağlar Hoca Ahmed;
Rahmân adlı rahminden ümit tutar Hoca Ahmed; (s.105).
Münafıklar yürürler, fisk ve fücür kırlarlar,
Haram, şüphe yerler; korkup ağlar Hoca Ahmed (s.106).
Ahir zaman olmuştur, sultan zalim olmuştur,
Haram, şüphe dolmuştur, şaşkın olur Hoca Ahmed (s.106).
Kul Hoca Ahmed ibadet eyle, ağlamağı adet eyle,
Bela gelse tahammül eyle, Hakk'tan olur Hoca Ahmed (s.106).

¹ Geniş bilgi için bak. Çağdaş Sosyoloji Kuramları, Margaret I. Polama, çev. Hayriye Erbaş, Ank. 1993.

Zalimleri şikâyet etme, zalim kendin,
Huyun riya, etki etmez halka sözü,
Dünya malını dolu verdim doymaz gözün,
Harisleri “Siccîn” içine saldım ben işte”(s.73).

Ahmed-i Yesevî'deki bu uzak görüşlülük nedeniyle, onun söylemlerini toplum için soyut bir koşullama ve bu koşullamaya inananları da, bu inançlarından dolayı kendilerine yönelik bir yabancılaşma içinde görmek doğru değildir. Tam aksine soyut, yukarıda dile getirilen alanların tam bir açıklaması ve bir meşruiyet kazanmalarının nasıllığını açıklayarak inanırlılığını artırdığı için toplum açısından somut, reel ve tartışmasız gerçeğe ilişkin bir momentum olarak görülebilir:

Hakikat bilmeyen insan değildir
Biliniz hiçbir şeye benzemezdir (s.114).
Ya “Eyyuhe'l-müddessir” Hakk dedi “Kum feenzir”,
Ve rabbike fekebbir” ya Mustafa Muhammed (s.121).
Şeriatı gözeten, tarikatı doğru tutan,
Hakîkati iyi bilen adaletli Ömer'dir (s.127).
Dördüncüsü dost olan Hakk arslanı Ali'dir,
Hem Mi'rac'da yar olan Hakk arslanı Ali'dir (s.128).
Âşık kullar Hakk yadından uzak değil,
Gerçekten bu dünyaya meyletmez,
Gerçek âşıklar dünya derdini asla almaz,
Ben dahi bu dünyayı koyasım gelir (s.135).

Günümüz açısından bakınca her şeyin kaynağı ve orijini olarak görülen genel, günümüzde özel gerçeklerin bir adı olarak ilan edilmekte, genel olanın değil özel olanın gerçek olduğuna artık vurgular yapılmaktadır. Bu anlamda Tanrıyı en genel ve en reel olarak değerlendiren doktrinler meta anlatılar olarak görülmekte ve eskinin kötü alışkanlıkları olarak değerlendirilmektedir. Bilindiği gibi toplum sağlığını ve ilişkiler ağının sağlamlığını sınamak yine topluma ait yasaları bilen kişiler için uygundur (Sait 1986, 18).

Yesevî'nin hikmetlerinde mana etrafında birleştirme formülasyonu, soyut bir alanda devam ettirilmeye çalışılan, yaşamın gündelik zorluk-

larına tahammül yolunu göstererek hayatı kolaylaştıran ve aslî vatana dönüş yolunu arzulanır hale getiren mutluluk dolu bir yolculuktur:

Hiç bildin mi insanoğlunun ölmeyip kaldığını,
Bu dünyanın vefasını bildiğini,
Dünya isteklisinin Hakk kokusunu aldığı
Allah desen, gözyaşını yağmur eyler (s.264).

Yazık, insan kendi kadrini kendi bilmez;
Benlik kılıp iyileri göze ilıstirmez
Hu sohbetini kuran yere kaçıp gelmez;
O vefasız ahde ne diye vefa eylesin? (s.277).
Ey mü'minler, ibadet eyleyip dayanmayın;
Emanettir, aziz cana inanmayın;
Haram-mekruh yığmış mala inanmayın
Mallarını "karış" adlı yılan eyler (s.264).

Yine *Divan-ı Hikmet* adlı eserinde dile getirdiği konular ve figürler bir ayna fonksiyonu göstermektedir;

Bir yaşımda ruhlar bana pay verdi;
İki yaşta peygamberler gelip gördü;
Üç yaşımda Kırklar gelip halimi sordu;
O nedenle altmış üçte girdim yere
(s.49 Altmış üç yaşına kadar bu anlatış devam etmektedir).
Altmış üçte çağrı geldi; "Kul yere gir!,
Hem canınım, cananınım, canını ver,
Hu kılıcını ele alıp nefsini kır..."
Bir ve Var'ım, Cemalini görür müyüm?(s.63).

Yesevî, insanın günlük yaşamının gerekçelerini ve öyle olması gerektiğine inanılan insani ihtiyaçları (anlam yapılarını) daha açık seçik bir biçimde anlaması, bunlara inanması konusunda bireye yardımcı olma görevi üstlenmekte, bilakis korku veren, esrarengiz bir büyücü aynası görevi görmemektedir:

Sünnet imiş, kafir de olsa, verme zarar,
Gönlü katı, gönül incitiden Allah şikayetci,
Allah şahid, öyle kula "Siccin" hazır,
Bilgelerden işitip bu sözü söyledim ben işte (s.46).

Onun yaklaşımı, anlam ve realitenin teyit edilmesi için bir soyut teknikler manzumesidir. Yesevî bütünleşmesinde, Batı edebiyatının önemli bir bölümünde olduğu gibi, hikâye ve efsaneler yaşam realitesinin yerini almaz. Onun düşüncesinde böyle bir yer değiştirme soyutun maddî varlık düzeyini yok eder. Toplum ve birey, bu yok olanla yaşar hale gelirse, yaşamın kendisi bizzat bir efsane gibi ortaya çıkar:

Çoluk-çocuk, kardeş hiç kimse olmuyor yoldaş,
Yiğit ol garip baş, ömrün yel gibi geçer ha (s.285).

Bahtım kara, bir katre mey tadamadım,
Eş-çocuk, ev-barktan geçemedim,
Candan geçip Pir eteğini tutamadım,
Ağlamayım mı, can mahremini bulamadım işte? (s.293).

Ey habersiz, aşk ehlerinden beyan sorma,
Dert iste, aşk derdine derman sorma,
Aşık olsan, zahitlerden nişan sorma,
Bu yollarda âşık ölse, tavanı yok.
Zahit olma, abid olma, âşık ol,
Mihnet çekip aşk yolunda sadık ol,
Nefsi tepip dergâhına layık ol,
Aşksızların hem canı yok, imanı yok.
Aşk sevdası kime düşse, rezil eyler,
Nur gönderip Hakk kendine tutkun eyler,
Mecnûn gibi aklını alıp Leyla eyler,
Allah tanık bu sözlerin yalanı yok (s.279).

Ahmed-i Yesevî'nin eserleri incelendiğinde, insanî varlığın nedeninin ve gelişiminin bir muhasebesinin yapıldığı görülmektedir:

Çok aşıklar bu dünyadan geçip gitti,
Kabristan menziline varıp yetti.
Eş-çocuk, ev-barkını dışlayıp geçti,
İbret alıp kızıl yüzü solan var mı? (s.389).

Mahzun oldu bu gönüller, ey dostlar,
Dinleseniz niyazını size açarız biz.
Vefası yok yalancıdır işbu dünya,

Gönül gezip baki sözü açarız biz.
 Kadir izim işbu cana kıldı ferman,
 Boyun eğmeden takdire, ona nedir derman,
 Akşam düşüp seher olsa göçer kervan,
 O kervanın sonu olup göçeriz biz.
 Bizden önce bütün kervan göçüp durur,
 Bakıp dursak bize nöbet yetip durur,
 Ölüm Meleği kadeh şerbet tutup durur,
 Nöbet gelse o şerbetden içeriz biz (s.398).

Ancak bu muhasebe “tarihi bir olay” muhasebesi değildir. Ancak mana etrafında bir bütünleşme olarak adlandırılabilir bir bütünleşmenin ana karakteristiklerinin dillendirilmesi ve bu dillendirmenin içeriğinin nasıllığına yönelik çizgilerin belirlenmesiyle ilgilidir. Kısaca belirli bir yerde var olanı görmek kadar, o yerin genelinin bütün anlam boyutlarıyla görebilmekle ilgilidir. Yesevî, bu özelliği akılda tutularak okunmalıdır.

Yesevî döneminin toplumu, tıpkı günümüz toplumunda olduğu gibi çeşitli sosyal, politik, ekonomik, dini ve bilimsel etkilere açıktır. Söz konusu bu etkiler, her zaman için aynı menşeli bir toplumu daima yeniden biçimlendirmekte, geleneksel inançlar ve dünya görüşlerinde de fırtınalar estirmektedir. Ancak o toplumda yaşayan insanların ekserisi, yaşanmakta olan bu durumun kurumların anlam ve yapılarını nasıl sık sık değiştirdiklerini anlayamaz. Söz konusu bu etki sadece bu dile getirilen görüşleriyle kalmaz. Bu açıdan bakıldığında Yesevî'nin açıklayıcı eserlerinin kişi bilinci üzerindeki etkilerinin varlığı hem davranış oluşturmada hem de bu davranışların anlamlandırılmasında önemli bir şanstır:

Oruç tutup halka riya eyleyenleri
 Namaz kılıp tesbih ele alanları,
 Şeyhim diye başka bina koyanları
 Son anda imanından ayrı eyledim (145).

Kim bilmeden bu yolları şeyhim dese,
 Kerametten veliliğe haber verse,
 Batıldır eğer ruhu'l-emin bile ise,
 Özünü öyle batıllardan korumak gerek (173).

Ahir zaman şeyhi düzeltir suretini,
Zühd ve takva kılmayıp bozar iç âlemini,
Keramet der gaffet uykusunda gördüklerini,
Riya ile halka kendini satar dostlar (s.188).

Yesevî, eserlerinde dile getirdiği hususlarla, herkesin ve her şeyin anlamını mutlak bir düzen içinde kazandığını ve yine mutlak bir düzen içinde yaşayabilmenin mümkün olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır:

Şeriatsız söz etmezler tarikatta,
Tarikatsız söz etmezler hakikatte,
İş bu yolların yeri bilinir şeriatta,
Hepsini şeriattan sormak gerek (s.173).

Çünkü bu mutlak düzenin varlığı, kişiliğinin üzerinde inşa edildiğinden dolayı çok sağlam bir zemindir. Bu zemin, durağanlığın hüküm sürdüğü, her şeyin aynı şekilde tekerrür ettiği, yaşamı anlamsız bir daire içinde sabit bir şekilde sürüp giden bir ortam ya da yeryüzü yolculuğu olarak tanımlanamamaktadır:

Hırs-heva-nefs yolunu bırakmak gerek,
Mansûr gibi darağacı başına binmek gerek,
Nesimî gibi can acısını çekmek gerek,
Seherlerde kalkıp taat eylesim gelir (s.172).

Zahidlere zühd, amel ve takva gerek,
Riyazetli âşıklara fetva gerek,
O tarikat er olana dava gerek,
Seherlerde kalkıp taat eylesim gelir (s.172).

İradeyi ver icazet ehline,
Kaim ol gece-gündüz riyazete,
Sayıp onun kulluğunu ibadete,
Kulluğunda beli bağlayıp durmak gerek (s.174).

Yesevî anlayışında mutlak düzen, koordinatları sürekli farklılaşan, açık bir evren içinde yaşamı sürdürmektir. Onun mutlak düzeni, kişiyi ve toplumu anlamsız bir gerçek dışılık ve güvensizlikle baş başa bırakmamaktadır. Bilakis mutlak düzene karşı olan yapılara karşı bir

başkaldırır. Özgürlüğü ve yaratıcılığı aramanın maliyet ve bilincinin farkında olan korkusuz, sosyal bir tecessüm sistemidir:

Halık'ımı ararım gece gündüz cihan içinde;
Dört yanımdan yol indi evren ve mekân içinde (s.155).

İşte budur erenlerin yaptıkları,
Taliplere bilsin diyerek söyledikleri,
Doğrudur bu söz bilesin yoktur yalanları,
Can kulağı ile bunu bilmek gerek.
Sadakat ile her kim kabul eylese bunu,
İtikadı ile olsa gece-gündüz,
Zikri ile meşgul olsa uzun geceleri,
Erenlerden himmet yarı eylemek gerek.
İradesiz bu yola girmediler,
İradesiz yola adım koymadılar,
İcazetsiz yarım nefes almadılar,
Mürit olan bu sıfatlı olmak gerek (s.174).

Sonuç

Ahmed-i Yesevî, insanın kargaşa, yalnızlık ve yabancılaşmanın girdabına sürüklenmekten kendisini koruyamayacağını bilmektedir. Bu nedenle o, sadece soyut bir evreni kabul etmez. Bilakis mana etrafında bütünleşen bir zaman dizini içinde kendi kurtuluş planını hem soyut hem de somut evrende değerlendirir. Bu değerlendirişin adı, Yesevîlik'tir. Yesevîlik, maddi olanı içinde eritebilen sübjektivitenin iç âlemine doğru uzanan bir yol önerisi şeklinde sunulmuştur denilebilir. Bir toplumsal düzen içinde ya da mana etrafında bütünleşmeden kaybedilen veya kaybedilebilecek olabilen bir gerçeğin anlam, gerçeklik ve özgürlüğünü elde etmenin tek paradigmasının Tanrıya yabancılaşmadan elde edilebileceğini dile getiren yol, bu yoldur. Bu yolda insan, sadece Tanrıya karşı değil kendisine karşı da yabancılaşmamalı, hatta insan tarih içindeki kaderi, doğru ve ruhani orjini, gerçek kişiliği gibi konular da mahkûm olduğu maddi dünyanın zincirleri arasına düşüşünün bir hikâyesini içermemelidir.

Yesevîlik'te toplum, maddeyle manayı birleştirebilen ve biçim verici olarak bütünleşmeyi esas alan bir gerçekliktir. Bu eski bir kozmosun

yeni bir restorasyonu değildir. Eskiden beri var olan Türk düşünce sisteminin bir uzantısıdır. Ahmed-i Yesevî, gündelik ve uhrevî yaşamın her veçhesi ve elemanını gerek tümünden gelim gerekse tüme varım biçiminde algılayan bir sistem inşa etmeye çalışmıştır. Onun sistemi, günlük yaşamın realitede meydana gelen çatlakları ve kopukluklarını giderme amacını taşıyan teorik araçlar inşa etmekle kalmamış, bir toplumun maddî yaşamına somut düzeyde de damgasını vurmuştur. Bu damga vuruşun en önemli özelliği, tarih ve yaşamın inşa ilkesinin hareket halinde olmasını sağlayan bir harmoni oluşturması ve birleştirici bir vasıf kazandırmasıdır. Kısaca belirtmek gerekirse, realiteyi gösterişli ve soyut bir hareket halinde bir harmoniye ve birleştirici bir vafsa dönüştürmesidir. Bu vasıf, sadece soyut bir teori olmadığı gibi bir zihin oyunu da değildir. Toplumun oluşumuyla uyum içinde ve belirli bir fonksiyonu icra etme yeteneğine sahiptir. Bu yetenek, gerçekliğin talep ve beklentileri doğrultusunda biçimlenerek topluma meşruiyet temelinde bir bütünleşme modeli sunabilmiştir. Bu model realitenin bütün ayrıntılarını tatminkâr bir biçimde açıklamaya muktedir olmuş ve her varlığın kendisinden geldiğine inanılan Tanrı'yı en yüce olarak kusursuz bir modelle Türkler arasında Yesevîlik şeklinde sunmuştur. Kısaca, Türklerin bir mana etrafında bütünleşmelerindeki tecrübi tefsirin adı Yesevî ve Yesevîliktir.

Kaynakça

- FİTCHER, Joseph, (1993). Sosyoloji nedir?, (Çev.), Nilgün Çelebi, Anı, Ankara, 2009.
- HALBWACHS, Maurcie (2016). Hafızanın Toplumsal Çerçevesi, (Çev.), Büşra Uçar, Heretik, Ankara.
- SAİD, Cevdet (1986), Toplumsal Değişme Yasaları, İstanbul.
- VAROL Muharrem, Halkla İlişkiler Açısından Örgüt Sosyolojisine Giriş, Ankara Üniversitesi İletişim Yayınları no:2, Ankara.
- TEZCAN, Mahmut, (1993). Sosyolojiye Giriş Temel Kavramlar, 72TDFO tesisleri, Ankara.

YESEVİ Ahmet, (2016). Divan-ı Hikmet, (Türkçeye Çeviren), Hayati BİCE, Editör: Mustafa Tatcı, UNESCO 2016 Hoca Ahmed Yesevî Yılı Anısına Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara.

POLAMA, Margaret I. (1993), Çağdaş Sosyoloji Kuramları, çev. Hayriye Erbaş, Ankara.

Ахмет Ясауидің Батыстық Ізбасарларының Бірі; Скопьялы Ата

Проф. Исмаил Хаккы Аксомяк*

Ерлан Алашбаев**

Түркі тілдес халықтар арасында сопылық әдебиеттің негізін қалаушылардың бірі, аса көрнекті ақын, мутасаввуф Қожа Ахмет Ясауи екені баршамызға мәлім. Оның жырларынан және болмысынан шабыт алып, жыр жырлаған ақындардың көркем әдебиет тарихымызда алар орындары ерекше. Оның ізбасарларының бір шамасы исламның негізгі ақидасын, ілімі мен көзқарасын өзіндік соқпағы арқылы, халыққа тасаввуфтық өлең жолдарымен және шығармалары арқылы жеткізіп келгені анық.

Осы орайды мақсат ете отырып мақаламыз Скопьялы Ата және оның «Туһфетуль ушшак» атты еңбегі жайлы болмақ. Хикмет мектебінің шәкірттерінің бірі, Скопьялы Ата секілді көптеген дінге шақырушы ізбасарларының ұйытқысымен шығыстан батысқа қарай жаңа рухани белестердің ашылғаны аян. Ясы өңіріндегі рухани құндылықпен нәрленген ілімді, батыста жалғастырған ақынның өмірдеректері мен еңбегі жайлы сөз қозғау басты мақсатымыз болмақ.

Кілтті сөздер: Мутасаввуф, мәснәуи, хикмет, ізбасар, шежіре, Скопья

* Гази Университеті, Анкара қаласы, Түркия.

** PhD. Ерлан Алашбаев, Ахмет Ясауи Халықаралық Қазақ-Түрік Университеті, Түркістан қаласы, Қазақстан.

ABSTRACT

Ata, the follower of Akhmet Yassawi from Skopje and his work “TUHFET-UL USHSHAK”

It is obvious that the most famous poet, mutasavvuf Akhmet Yassawi is one of the founders of Sufi literature among Turkic speaking peoples. The fiction poets who were inspired by him and his poems has specific role in the literature history. His followers expressed their thoughts, believes, and knowledge of Islam through tasavvuft verses.

The article deals with Ata who is from Skopje and his work “Tuhfet-ul Ushshak”. Many supporters of Islam like the followers of Hikmet school, Ata from Skopje opened the spiritual horizons from east to west. Our aim is to introduce biography and works of the poet who developed spiritual value of Yassy region in the west.

Key words: Mutassavvuf, masnauî, hikmet, follower, genesis, Skopje

АХМЕТ ЯСАУИДІҢ БАТЫСТЫҚ ІЗБАСАРЛАРЫНЫҢ БІРІ; СКОПЬЯЛЫ АТА

Үстіміздегі жиырма жылдың ішінде, әдебиет әлемінде Қожа Ахмет Ясауи жайлы жарияланып жатқан еңбектердің бір шамасы, оның тарихи тау тұлғасын әлі де, тұс-тұсынан нақтылай түсетін құндылықтар. Дегенімен де, Ахмет Ясауи түркі тілдес халықтар арасында сопылық әдебиеттің негізін қалаушылардың бірі, аса көрнекті ақын ретінде танылғаны баршамызға мәлім¹. Ол өзінен кейін, мән-маңызы өшпейтін асыл мұраны қалдырды. Шын дүниенің алуан сырлы мән-жайын өлең тілімен жеткізе біліп, сан ғасырдан бері түркі әлемінде жарық жұлдыз секілді бағыт бағдар беріп келгені анық. Осыларды зерделей келе, Ясауидің ашылмаған тұстарын, оның жырларынан және болмы-

¹ Dosay Kenjetay. Hoca Ahmet Yesevi'nin Ahlak felsefesi. Ankara 2003, s.7.

сынан шабыт алып, жыр жырлаған ақындардың көркем әдебиет тарихымызда алар орындары ерекше екенін атап өту мақұл болар. Ақынның исламның негізгі ақидасын, ілімін, өзіндік соқпағы арқылы атап айтқанда, халыққа тасаввуфтың тереңде жатқан хикметтерінің арқасында біліп танимыз. Ең бастысы терең адамгершілікке құрылған тіршілік көзінің сыр-сипатын айқара ашып, түсіндіріп, өткінші өмірден үйренеріміз бен бойымызды алшақ ұстар жолды талдап көрсеткен. Сол салихалы дәстүрді жыр жолдарымен жалғап, көпір іспеттес жеткізіп келген «Хикмет мектебінің шәкірттері» болатын. Олар нәсілден нәсілге созылған Ясауиге деген сүйіспеншіліктермен, жүректерден өшпестей із қалдыра білген. Есімдерінің соңына «Ата» сөзін тіркестіре алып жүрген Хәкім Ата, Ұзын Хасан Ата, Сейіт Ата, Садыр Ата, Бәдір Ата, Мансұр Ата, Саид Ата, Сүлеймен Ата, Зеңгі Ата және Скопьялы Ата секілді Ясауидің мухибтері² осы дара жолда ат терлетті. Түркістаннан бастау алған ізбасарлар легі сонау Хорезм, Хорасан, Анадолы топырақтарынан асып Балқан жеріне дейін жалғасын тауып жатқанды. Ясауилік, Хәкім Ата, Мансұр Ата, Саид Атаның өлең жолдарыменен Ясы аймағында жырланып жатқан тұста; Скопьялы (Үскіп) Ата секілді көптеген дінге шақырушы ізбасарларының ұйытқысыменен шығыстан батысқа қарай жаңа рухани белестерге ұласып жатты. Бұл деректі көрнекті ғалым Фуад Көпрүлү өзінің «Түрік әдебиетінде алғашқы мутасаввыфтар» атты еңбегінде батыс түріктерінің арасынан шыққан «Скопьялы Ата жайлы және оның Ясауи ұрпағы³» деген зерттеуіне баса назар аударуға болады. Алайда, бұл мәселені бірнеше зерттеуші бұл сөздерді құптамайтын болжамдарын алға тартса да, Көпрүлү Ашық Челебидің деректеріне сүйене отырып, өздерін Ясаудің немере буынына жатқызатындардың барлығын, қызы Гауһар Шахназдан тарағанын баса айтады. Сол

² Cemal Kurnaz - Mustafa Tatçı. "Ahmed-i Yesevi'nin Takipçileri", *Yesevilik Bilgisi*, Ankara 2000, МЕМ, s.353.

³ Fuat Köprülü. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1991, Diyanet İşleri Başkanlığı,

дәйек келтіргендердің қатарында Ата да бар. Ол жайлы Атаның өзі де, Ясауи дәстүрін жалғастырушы екендігін және бұл жолды ұстанғанын еңбегінің аяқ тұсында меңзеп кетеді⁴.

1. Ақынның өмірбаяны

Скопьялы Ата жайлы деректермен таныстырмас бұрын, ақынның есімі турасында сөз қозғауды жөн санадық. Негізінен Ясауи мүридтерінің есімдерінің соңына «ата» сөзі тіркесіп айтылу дәстүрге айналғанды. Бұл тіркес сөз, түркі тілінде «баба, шайх, мүршид» секілді мағыналармен парапар келеді. Осылайша Османлы түрікшесінде арабша «اتآ-әліп-те-әліп» әріптерінің негізінен туындайды. Ал, Скопьялы Атаның есіміндегі «ата» тіркесі болса, арап тілінен енген «тарту, сый, қайырымдылық» дегенге саяды. Емлесі «اطآ-айн-ты-әліп» ретінде беріледі. Көпрүлү, «сондықтан осы орайды ескере отырып, Ясауи дәруіштерінің есімдеріне тіркескен «ата» дәрежесі мен ақынның «ата» есімі арасында ешқандай да жақындық байланысының жоқ екенін алға тартады⁵».

Жалпы Скопьялы Атаның қайда, қашан туылғаны жайлы ауыз толтырып айтарлықтай мәліметтер жоқтың қасы. Дегенімен XVI-XXғғ. Анадолыда өмір сүрген ел басшылары, танымал тұлғалар, ақындар жайлы биографиялық шежірелер қалам тартылған. Ақындар жайлы деректерде ақынның өмірбаянымен қатар өлең жолдары да беріліп отырған. Бұл дәстүрді ең алғаш болып бастаған Әлішер Науаи болатын. Оның шежіресі Хорасан мен Шағатай ұлысының ақындарын қамтитын еді. Бұл дәстүрді Науайдан кейін Анадолы жерінде түріктің шежіре жазушылары тарапынан кеңінен қолданылып келген. Сол шежіре мен тарих жазушы, жиһанкез Ашык Челеби Атаның Скопьяда туылға-

⁴ Filiz Kılıç, Āşık Çelebi, Meşairü'ş-şuara. Gazi Üniversitesi, Doktora tezi, Ankara 1994, s.597-598.

⁵ Fuat Köprülü. Yesevi Şeyhlerine Türklerce Ata Denirdi. *Edebiyat Araştırmaları*, İstanbul 1989, C.II. s.67.

нын дерегіне сүйене отырып айтады⁶. Сол деректерді назарға ала отырып, ақынның біршама уақыт «қазы» болғанын, 1523 жылы дүние салғанын растайтын деректер бар делінген. Латифи (1491-1582) Атаның II-Сәлім (1524-1574) кезеңінің соңында өмірден озғанын айтса⁷, Мехмет Сүрея (1845-1909) оның 1552 жылдан кейін бақи дүниеге аттанып кеткенін ілгері тартады⁸. Ал Наил Туман (1875-1958) Латифидің сөздеріне сүйене отырып, Атаның II-Сәлім кезеңінде және Мехмет Сүреяның 1552 жылынан кейін өмірден озды деген мәліметтерін бірге қарастырып, II-Сәлім кезеңінде өмір сүргені жайлы деректі береді. Негізінде Мехмет Сүрея 1552 жылы қайтыс болған екі бірдей аттас және бірдей лақап қолданған ақындардың өлім датасымен шатастыруы ықтимал. Сұлтан Сүлеймен (1494-1566) кезеңінде ақындар жайлы қалам тартылған жазбаларға қарағанда, бір мереке тұсында, «Ата» лақапты бір ақынның 1530-1533 жылдары сұлтанға 5 қасида шығармасын ұсынғаны және қошаметі үшін сый-сияпат алғаны жайлы деректер қалған. Осы деректер турасында Атаның тартылған сыйды алуы мен Сижилли Османиде берілген датаның бір-бірімен ұштасып жатқанын көреміз. Олай болуы мүмкін деген тұжырымды, ақынның 1533 жылы соңғы қасидасын ұсынғаннан кейін дүние салуы әбден мүмкін. Сонымен қатар Сижилли Османиде келтірілген және көпшілік мақұлдаған датаны ілгері тартар болсақ, ақын қарттықтың дәмін татып, соңғы жылдарын үлкен жасқа келіп қайтыс болған дегенге саяды. Ақын дүние салғаннан кейін Скопьяда жерленеді⁹.

⁶ Cemal Kurnaz. Türkiye – Orta Asya İlişkileri: Üsküp'te Bir Yesevi-zade: Ata. Ankara 1999, s.196.

⁷ Ridvan Canım. Latifi Tezkiretü'ş- Şuara ve Tabsıratü'n-nuzema. Ankara 2000, s.397; Анадолы ақындарының «Тезкире-и шуара» атты шежіресінің авторы;

⁸ Mehmet Süreyya. Sicilli Osmani. İstanbul 1311, C. III, s.474; Османлының құрылғанынан 20-ғасырдың басына дейінгі аралықта өмір сүрген, танымал тұлғалар жайлы 1893-1897 жазылған «Сижилли Османи» биографиялық энциклопедия және оның авторы;

⁹ İsmail Hakkı Aksoyak. Ahmed-i Yesevi'nin Rumelili Bir Takipçisi: Üsküplü Ata, Tuhfetü'l-Uşşak. Ankara 2006, s.2

Ата жайлы деректердің барлығы дерлік, оның Скопьялы екендігін аңғартады. Ал, оның арғы аталары ғажам елінен келгендігі болжам келтіріледі. Ақын өзін Ахмет Ясауи силсала-сынан екенін құптауы, ақындар жайлы шежірелер тарапынан да нақты дәлелдер берілген. Оған қоса Ата, «Тухфетуль-Ушшақ» атты мәснәуіінің соңғы жолдарында да Ахмет Ясауи нәсілінен тарағанын айтып өтеді¹⁰ деген болатынбыз. Ол Ахмет Ясауидің атын ізгі ниетпен еске алады және XV-ғасырдың ширегінде Анадолыда, өлең түрімен Ахмет Ясауи жайлы сөз еткен, ең алғашқы ақын саналады. Ақын бәйіттерінің соңында Ясауиге орын бере отырып, «Катибидің Нишапурлық ақындар ақыны болса, мен Ясылы Шайық Ахмет ұлымын», деп- өзін Ясауи ізбасары екенін мақтана айтады.

«Катибинүң шехри Нишабурса

Мелже-и Аттар гиби нурса

Сен Иесевден Шейх Ахмед пурасын

Мани йүзинден о шемсин нурысын

Сурета һак-и рех-и Үскүбсин

Маденисин сен зер-и үскүбисин

Ресмини хаддүм дегүл тариф идем

Гүн гиби рушен ниже тариф идем» (1308-1311)¹¹

«Қаны хикмет каны һаже Ахмеди

Хайр иле яд ит северсең Ахмеди

Йа фесаһат мадени ким Шейхидүр

Румда ербабы назмуң шейхидүр», (1374-1375)¹²

¹⁰ İsmail H. Aksoyak. Ahmed-i Yesevi'nin Rumelili Bir Takipçisi: Üsküplü Ata ve Tuhfetü'l-Uşşak Mesnevisi. *Türk Kültürü İncelemeleri*. İstanbul 2001, S.5

¹¹ İsmail Hakkı Aksoyak. a.g.e., s.251

¹² İsmail Hakkı Aksoyak.a.g.e., s.259

Деректерге сүйенсек, ақын алып жүрген білімін аяқтамай, жарты жолда тастап кетеді¹³. Білім үйрену жолында уақытының босқа жұмсалғанын; тіл білімі, сөз білімі, логика, пәлсәпа, есеп білімі, эстетика, үкім білімі, ұғым білімі секілді білімдерді оқып фәни білімді үйренгенін; тек Тәңіріге ұластыратын ілімнің олардан да құнды екенін еңбегінде қайтара жазады. Мына өлең жолдары соның куәсі болса керек:

«Назениң өмри абес сарф ейледүң
 Яни тахсили фени сарф ейледүң
 Бир земан дахы дүришдүң нахве сен
 Йгрег иди вармасаң ол нахве сен
 Бунжа демлер дахы олдүң мантыки
 Ана харж итдүң бу зибa мантыки
 Хикмет аслына дүришдүң бир земан
 Билмедүң недүр мекан иле земан», (1117-21)¹⁴

...

Фәни білімді жарты жолда тәрк еткен ақын, тассаввуф жолын ұстанып, Нақшибанди мектебіне барып кіреді. Скопьяға келіп, фәни әлемнен қол үзіп, барлық жалған дүниенің ісінен баз кешеді. Ақын Нақшилік мектеп қабырғасында жүріп, иманды көзқарас пен сыр әлемін толы бар болуды, пенделікті бойына сіңіреді. Мәснәуиде бұл тақырып бойынша кеңінен сөз етіп, қалам тартады:

...

«Чүнки қалмаз нақш у қалур Нақш-бенд
 Геч бу захир нақшуңа бир нақш у бенд» (1105)¹⁵

...

¹³ Rıdvan Canım. a.g.e., s.397.

¹⁴ İsmail Hakkı Aksoyak.a.g.e., s.228

¹⁵ İsmail Hakkı Aksoyak.a.g.e., s.226

Сонымен қатар Анадолы жерінде ең алғаш болып, Әмір Бұхари жайлы қалам алғандардан Лами Челеби (1472-1533) мен Молла Мұраттың (1788-1848) өлеңдерін жатқызуға болады. Ал, мына жағдайда бұл ақындардың қатарына Скопьялы Атаны да есептеу керек екенін ұмытпағанымыз жөн. Өйткені Әмір Бұхари мен Абдулла Илахи жайлы алғаш болып, өлең жолдары арқылы баян еткен ақын Ата болады. Ол, бәйіттерінде Нақшибанди тариқатын құрушы Қожа Бахауеддинді (?-1389), Әмір Бұхаридің шайқы және бұл көзқарастың Анадолыдағы алғашқы өкілі Абдуллах Илахи мен Әмір Бұхариди құрметпен еске алады:

«Дер Васфы Хазрети Емир Бұхари Саллемехуллах

Ким алып чеңгалине бир дем сени

Гездүре афаки ей мерди сени

Сыррыдур Хаже Бахауид-динүң ол

Дүрридүр бахри баха вү динүң ол

Нақдидүр Хаже Илахи генжинүң

Накдини артур Илахи генжинүң

Йиридүр ол серверүң Исламбол

Марифет чоғ анда вү Ислам бол

Қутбы Хақ Мир Бухари андадур

Санки дүнянуң бихари анда дур»,(1142-1146)¹⁶

...

Жалпы ақындар жайлы шежірелерге қарағанымызда, Атаның ақындығы мадақталғанын көреміз. Өйткені, шежіре жазушылары ақындардың болмысына, өлеңіне, ақындығына сын-пікір білдіріп отыратын болған. Осы сын-пікірлердің ақын жайлы оңынан болуы, өлеңдерінің көпшілікке ұнағанының белгісі. Сехи (?-1548) өзінің «Хешт Бехишт» атты ақындар шежіресінде былай деп бағалайды: «Тамаша қасидалары мен теңдесі жоқ пікірлері бар. Ал, ғазалдары жағымды, өлең өрісі тартымды

¹⁶ İsmail Hakkı Aksoyak.a.g.e., s. 231.

кісі»¹⁷, деп береді. Латифи болса, Атаны, өз кезеңінің мықты ақындарының бірі екенін, өлеңдерімен даңқты болғанын, парсының бетке тұтар ақындарына назира жазғанын және назирара жазу саласында теңдесінің болмағанын айтады¹⁸. Нақ осы шежіредегі тағы да бір деректе, шахзада Сәлім, Атаның өлеңдерін ұнатқаны жайлы жолдар бар.

2. Шығармалары және жинақтардағы жырлары

Көрнекті ғалым Фуат Көпрулу, Атаның «Тухфетуль-Ушшак», «Мәуліт» және «Диуан» атты үш шығармасы болғанын, биографиялық шежірелерді қарастырғаннан кейін пікірін білдіреді. Түркия ғалымдары осы аталған еңбектердің ішінен, ақыннан Диуанының толық емес нұсқасына қол жеткізген. Аталмыш Диуанда 16 қасида мен 17 ғазал орын алған. Атап айтқанда Едирнелік Назмидің «Межмаун-незаир» атты жинағы мен «Перване Бей» жинағында ақынның диуандағы өлең жолдарын кездестіруге болады. Осы жинақтардағы кейбір өлеңдері Науаи (1441-1501), Сани (16ғ.) мен Чакериге (?-1494) назирара жазған жолдары бар. Ал, өзге жинақтарың бірінде ақынның «су» сөзі ұйқаса жырланған ғазалының бар екенін де ұмытпаған жөн. Өзінен кейінгі кіші буын он ақын Ахи, Желили, Субхи (2 рет), Шеми, Назми (2рет), Рефики, Ревани мен Селман секілді, Межмаун-незаир жинағындағы үлгісіне назирара жазған¹⁹. Жинақта қасидалары, мураббасы, ғазалдары орын алса, оның тысында әбжет ретімен егіз ұйқасқан бәйіттерін көруге болады. Сонымен қатар шежірелерде орын тепкен рубай өлең түрімен жырланған жолдар да бар. Дәруіштер жайлы жырлаған рубай жанрының бір жолында дәруіштің қандай күйде жүретініне үзінді келтірген:

¹⁷ Harun Tolasa. Sehi, Latifi, Aşık Çelebi Tezkirelerine göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi I., İzmir 1983, s.207-283.

¹⁸ Harun Tolasa. a.g.e. s. 207-283

¹⁹ smail Hakkı Aksoyak.a.g.e., s.25

«Хор бакма факир ү дервише
Не билурсин ки шаһ-заде ола
Немед ичре мисал-и айине
Зиһни рушен замири саде ола»,

Ал, «Мәүліт» атты еңбектің Атаның қаламындан шықты деген болжамдардың бар екенін жоғарыда да айтып өттік. Бірақ қолжазба қорлары мен кітапханаларда, ақынның атына тіркелген бірде бір еңбек кездестірілмеген²⁰.

3. Атаның Туһфетуль-Ушшақ мәснәуі

«Ғашықтардың Сыйы» деп аталатын Атаның бұл еңбегі, танымал Иран ақыны Шемсүддин Мұхаммед Катибидің (?-1437) он бөлімнен тұратын «Дәһбаб» атты мәснәуіне аударма жолымен нәзира етіп жазған шығармасы. Бәйіт жолдарын егіз ұйқасқа пара-пар келетін «жинас – сөз ойыны, каламбур» яғни омоним сөздермен ұйқастыра жырланғандықтан мәснәуіне «Тежнисат», яғни «сөз ойыны» делінетін екінші атау беруді лайық көрген. Ақын, Катибидің мәснәуіін негіз алып, сол жанрда өзгеше дүние шығарғанын бәйіт жолдарына төгеді:

«Бу гүлистанда ки деһ баб ейледүм
Катиби тарзында Деһ-Баб ейледүм», (277)

Бәйіттің 1-қатарында орналасқан «дәһ»-он санын, ал «баб» -есік деген сөздердің қарапайым баламасын берсе, ал, 2-қатарында орналасқан «Дәһ-Баб» мәснәуі атауын қолданғанын көреміз. Яғни ақын сөздердің мағыналық және тұлғалық ұқсастықтарын пайдалана отырып, құбылмалы ұйқастар жасау тәсілін қолданған. Мысалы ретінде, әдебиетімізде Абай тұтас сөз тұлғаларының ұқсастықтарын, сөз буындарының сәйкестіктерін ерте ұғынған ақын. Оның сөздердің әуезділігіне сай келетін сөздерді ұйқастырып, сырт пішіні дәлме-дәл ұқсататын омоним сөздердің тізбегін, жақын сөздердің ұйқасымен, басқа да те-

²⁰ İsmail Hakkı Aksoyak.a.g.e., s.16

пе-тең бунақтарды қолданыс еткені көптеп кездеседі. Мысалы: «Жүз қараға екі жүз аларман бар, Бас қатар бас-аяғын тексерем деп», - дегендегі «бас» сөзімен келетін бунақтардың қайталамасын айтуға болады. Тағы бір мысал ретінде С. Торайғыровтың: «Қалқам, жаным, қарағым, бетіңе келмес қарағым» делінген өлең жолдарынан «қарағым» сөзінің сөз ойыны тәсілімен берілгені көрінеді²¹. Бұл тәсіл шығармаға стилистикалық-эмоциялық әсер беру, ұйқастың шымырлығын күшейту үшін қолданылады. Ата да осы тәсілді ескере отырып, парсы ақынының шығармасынан да тың дүние жасағанын айтады. Бұл өлең құрылымын Атадан кейін де, Анадолы жерінде Хафи, Баяни т.б ақындар еңбектерінде қолданып келген²².

Катиби Темір әулетінің тұсында өмір сүрген ақын. Бұл шығармасын адамгершілік хикаяларына орын бере отырып, ұлына арнаған екен. Он баптан тұратын еңбегінің, әр бабының соңына 5 хикаямен баяндап, омоним сөздердің бір бәйітте қолданысын жиілету арқылы өнерін паш еткен. Ақындар жайлы шежіре авторларының пікірінше Атаның мәснәуиінің тақырыбын тариқат жайы мен тасаввуф ретінде анықтама береді. Ата, мәснәуиін Катибиден форма жағынан ұқсастырып алғанымен, өзіндік жырлау өрісін қолданғаны жыр жолдарында тұнып тұр. Көпрүлү бұл айтылғандарға қосыла отырып, Атаның еңбегін дербес ақынға тән жоғары мән беретінін айтады²³. Яғни Катиби жырлаған 1170 бәйітті, Ата 1413 бәйітпен тәржімалап жырлаған. Демек Ата кейбір бөлімдерді 1-2 бәйітті бір-біріне қоса жырласа, басқа тұстарын көптеп тоқталып, терең бойлай білген. Бәйіттерінің ұйқасына көңіл бөле отырып нақыштауы, егіз ұйқас іспеттес сөз ойыны тәсілін қолданушылардың ұстасы екенін аңғартады. Сөздердің астарлы мағынасының мән тұрғысынан

²¹ Абай. Энциклопедия. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясының» Бас редакциясы, «Атамұра» баспасы, Әуезов М. Абайдың өмірі мен творчествосы (мақалалар жинағы).-А., 1954.

²² İsmail Hakkı Aksoyak.a.g.e., s.31 \ 31 .

²³ Fuat Köprülü. Türk Edebiyatı Tarihi. Ankara 1981, s.390.

ауытқымауын жіті бағалап, мақал-мәтел мен нақыл сөздерді де өзінше жырлаған ақын. Бұл тәсілді қолдану арқылы өзінен кейінгі жас буын, біршама ақынға өрнек болған.

Мәснәуидің жазылуына байланысты, нұсқаның “1а” қолжазбасында «тарихи телиф сене 911» яғни, еңбектің жазылған жылы – 911, деп береді. Яғни бұл жыл санауымыз бойынша 1505 жылына тура келеді. Әмір Бұхари жайлы жиі жырланатын жолдарын ескерер болсақ, сол тұста оның Ыстанбулда қоныстанғаны белгілі болады. Ата, Бұхаридің батасын алу үшін ұзақ жолдан келгенін баяндайды. Демек Ыстанбул тысында болғанына қарағанда, осы айтылған жәйттерді қарастыра отырып, Ата мәснәуиін Скопьяда жазған деген пікірді айту әбден мүмкін. Ал, қолжазба нұсқалары екі жерде сақталған. Оның бірі Түркияның Ұлттық Кітапханасының, А.2188 номерлі қолжазба бөлімінде орналасса; екінші нұсқасы Бахча-Сарай қаласында, Гази Хусрев Бег кітапханасының қолжазбалар бөлімінде «Ушшақ-нама» Р. деген атаумен, 2421 номермен тіркелген. Авторы «Хали Бег» деп көрсетілген. Алайда қолжазбаны оқушылар еңбектің 8 жерінде кездесетін «Ата» лақабы жазылған жолдарын ескермеген болуы керек²⁴. Екі нұсқаны салыстыра қарағанда бір-бірін толықтыра түсетін бап пен бөлімдері бар.

Ата, Иран ақынының «Дәһаб» шығармасын таңдауының да бір сыры бар. Ақын нақ осындай мәснәуиді түрік тілінде жаза алатынын дәлелдеу мақсатында және Катибидің еңбегінен де әдеби өнерге толы жанрды алып келетініне сеніммен қараған. Оның парсы тіліне қарағанда түрік тілінің ең тамаша тіл екенін тілге тиек етуі, түрік тіліне деген сүйіспеншілігінен туындағаны еңбектерінен ағып тұр. Сондықтан мәснәуиін түрік тілінде аударма нәзира жолымен жазып шығуы таңғаларлық жәйт емес. Бәйіттердегі ұйқасқа деген ден қоюы, омоним сөздерді таңдауы, оның сөз зергері ақын екенін көрсетеді. Тілі жағынан Арапша, Парсыша сөздер мен тұрақты сөз тікестерін қолданғанына қа-

²⁴ İsmail Hakkı Aksoyak.a.g.e., s.80 \ 80 .

рамастан, Түрік тілінің сөздік қоры тұрғысынан да өте құнды еңбек екенін аңғартады. Аударма дүние болғандықтан парсыша сөз тіркестерін қолдануға мәжбүр болғанын да жасырмаған Ата, мәснәуиінде барынша түрік тіліндегі сөздердің баламасын қолдану үшін ізденген. Әрине ол өз сөзінде: «Парсы сөздердің тонын жыртып, өз түрікше тамаша лебіздермен нақыштадым²⁵», деген жолдарын бәйіттермен жазып қалдырған. Оны былайша тілге алған:

«Назм мейданына тежнис атына
 Бинүп ур дестүни Тежнисатына
 Лутф иле һүснин мүжелла ейлесен
 Дүрлү зиверле мухалла ейлесен
 Ейле гейдүги Ажем тонын каба
 Ол дил-арама гейүр Руми каба
 Дидүм асандур динлемек Фариси
 Мензилине тиз ирүрүр фариси
 Зирве-и Руми иле сөйле безе
 Ким гөренлер Парисисинден безе
 Ел вире ми бу дилде калем
 На-геһан бейда-и хайретте калам
 Түркиде тежнис инен дүшвар олур
 Дида сай ит үстине дүшвар олур», (174-180)

Сонымен қатар Дәһабты таңдауының тағы бір себебі, Дәһаб және құрамындағы хикаялар мазмұны жағынан Ахмет Ясауи хикметтеріне жақындығынан болса керек. Әр бап соңында беріліп отырған хикаялардың негізі адамгершілік танымы аясында өрбігені, ақынды шабыттандырған. Хикаялардың нәтижесін жақсылықпен аяқтаған ақын, соңынан 4-20 бәйіт арасында насихат беруді жөн санаған. Дәл осы тұсы Ясауи хикметтерінің негізгі тақырыбымен бір арнада тоғысып жатады. Сондықтан

²⁵ İsmail Hakkı Aksoyak.a.g.e., s.49, 115

да болар, Атаның бұл шығарманы тәржімалауының астарында Ясауиге деген махаббаты мен бой ұсынғанын есептеуге болады. Оған деген рухани тұрғыда берілген ізбасар болуы басты мәселе.

Діни, тасаввуфтық және адамгершілікке баулитын хикаяларды топтастырған «Туһфетуль-Ушшақ» мәснәуиі, түрік әдебиетінде және жалпы оқушыға білік берумен қатар үйретуді мақсат еткен құнды бір қазына. Оның кіріспе бөлімінен бастап, әрбір бап соңында мысал келтірілген хикаялардың басты тақырыптары махаббат-ғашықтық, мәжіліс пен сұхбат, тәкәппарлық пен менмендіктен арыну, ізгілік, халыққа деген жақсылық, жамандықты тәрк ету, қанағат, ғұмыр кешу, фәниден айрылу, Хаққа жақын болу секілді жеке-жеке қарастырылған. Ата мәснәуиінің соңын, оқушы қауымнан қателескен жерлері үшін кешірім сұрай отырып бітіреді. Мінекей осылайша XV-ғасырдың ширегінде Анадолыдан асып яғни батыста, өлең түрінде Ясауи жайлы баян еткен, ең алғашқы шығарма осы «Туһфетуль-Ушшақ» мәснәуиін жатқызуға әбден болады.

Қарастырып отырған тақырыбымызда Скопьялы Атаның ғұмыры, оның әдеби өнері көріп отырғандарыңыздай көптеген шежірелер мен қолжазба жинақтарында баяндалып өтеді. Ақынның Скопья тумасы болуы және арғы аталарының ғажам диярынан келгендігі жайлы деректер басты назар аудартады. Ата өзін Ахмет Ясауи ұрпағы екенін, шежірелерде ұқыппен айтылғанын жоғарыда айтып өттік. Жалпы Атаның «Ясауи ұрпағымын, нақты айтар болсақ ұлымын» деуінің астарында, Ясауиге деген рухани тәуәлділігінен шықса керек. Қос нұсқаны арқау ете отырып, Атаның әрі Ахмет Ясауиге, әрі Нақши тариқатының алдыңғы қатардағы уәкілдеріне еліктегенін өз еңбегінде де айтылуы ерекшелендіре түседі. Сонау ғасырларды артта қалдырып, дәруіш және ізбасарлардың піспегінен өткен, жүректерді жалған дүниенің қызығынан арындырар асыл пәлсапаның Балқан кеңістігінен бой көрсетуі ғажап дүние. Туылған жері мен уақыты мейілінше тылсым болғанымен, қолда бар болжамдардың нәтижесінде ақынның, Скопьяда туылып, сонда

бақиға аттанған тарихы көптеп қарастырылды. Түркия түріктерінің жазба деректерінен орын алып, ізденішу ғалымдардың елегінен өткен, Ата жайлы мәліметті, қазақ тілінде қысқаша түрде көпшілікпен бөлісуді құп көрдік.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

- Абай. Энциклопедия. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясының» Бас редакциясы, «Атамұра» баспасы, Әуезов М. Абайдың өмірі мен творчествосы (мақалалар жинағы).-А., 1954.
- Aksoyak, İsmail Hakkı. Ahmed-i Yesevi'nin Rumelili Bir Takipçisi Üsküplü Ata; Tühfetü'l-Uşşak. Ankara, 2006. 466s.
- Aksoyak, İsmail Hakkı. Ahmed-i Yesevi'nin Rumelili Bir Takipçisi Üsküplü Ata ve Tuhfetü'l-Uşşak Mesnevisi. *Türk Kültürünü İnceleme Dergisi*. Ankara 2006. S.5, s.71-98
- Kenjetay, Dosay. Hoca Ahmet Yesevi'nin Ahlāk felsefesi. Ankara 2003.
- Kılıç, Filiz. Āşık Çelebi, *Meşairü'ş-şuara*. Gazi Üniversitesi, Doktora tezi, Ankara 1994, s.597-598.
- Köprülü, Fuat. Yesevi Şeyhlerine Türklerce Ata Denirdi. *Edebiyat Araştırmaları*, İstanbul 1989, C.II. s.67
- Köprülü, Fuat. Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara 1991.
- Köprülü, Fuat. Türk Edebiyatı Tarihi. Ankara 1981.
- Kurnaz, Cemal- Tatçı, Mustafa (2000). “Ahmed-i Yesevi'nin Takipçileri”, *Yesevilik Bilgisi*, Ankara: MEB, s.353
- Kurnaz, Cemal. Türkiye – Orta Asya İlişkileri: Üsküp'te Bir Yesevi-zade: Ata. Ankara 1999.
- Tolasa, Harun. *Sehi, Latifi, Aşık Çelebi Tezkirelerine göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi I*, İzmir 1983, s.207-283.
- Canım, Rıdvan. Latifi Tezkiretü'ş- Şuara ve Tabsıratü'n-nuzema. Ankara 2000.

KAPANIŞ VE DEĞERLENDİRME OTURUMU

Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU

Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Dosay KENJETAY

L.N.G. Avrasya Milli Üniversitesi

Prof. Dr. Nuri TUĞLU

Süleyman Demirel Üniversitesi

Prof. Dr. Hilmi DEMİR

Hitit Üniversitesi

Prof. Dr. Zeki İŞCAN

Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Necdet TOSUN

Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Musa YILDIZ

Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanı

Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU

Hacettepe Üniversitesi

Sayın Başkanım, muhterem Hocalarım, kıymetli katılımcılar.

Sempozyumumuzun değerlendirme oturumunu açıyorum. Birbirinden güzel, fevkalade güzel bildiriler sunuldu. Ben birkaç cümleyle benim intibalarımı söyleyeyim sonra sırasıyla diğer Hoca arkadaşlarıma sırasıyla söz vereceğim.

Özellikle Mehmet Mahir Tulum'un yirmi yıllık çalışmaları ve o metin üzerindeki incelemeleri zannediyorum yeni bir metinde hazırlamamıza vesile olacak. Başka disiplinlerden gelen multidisipliner, disiplinlerarası çok güzel çalışmalar vardı. Tıpla sosyal bilimleri mecz eden Hilmi Demir'in çalışması gibi hatırımda kalan birbirinden güzel fevkalade hoş bildiriler ortaya çıktı. En başta söylenmesi gerekeni söyleyeyim. Hoca Ahmet Yesevi bilindiği gibi kutup şahsiyetler, milletimizin, Türk Dünyasının, Türk Dünyasının ekolojisinin var edicisi kutup şahsiyetler böyle kutlanmak için UNESCO'nun Hoca Ahmet Yesevi Yılı ilan etmesini beklememeliyiz. Bunları süreklilik kazandıracak bir takım kurumsallaşmalar sağlamalıyız. Maalesef bizim klasik devlet üniversitesi mantığı içerisinde bunları yapabilmek çok zor. Dolayısıyla tamamen bu konuya ayrılmış enstitüler kurmalıyız belki de. Bir Hoca Ahmet Yesevi Enstitüsü kurulmalıdır. Türk Akademisine mi? Bağlı olur ya da başka bir yer mi onu ben bilmem. Doğrudan doğruya Hoca Ahmet Yesevi kültü diyorum sadece Hoca Ahmet Yesevi değil onun takipçileriyle, tesirleriyle çok yönlü uğraşacak takip edecek bir enstitüye ihtiyacımız var. Biz arkeoloji yapmak derdinde değiliz. Geçmişteki birtakım değerleri araştırıp ortaya çıkarmak derdinde değiliz. O değerleri bu günü ve yarını inşa etme yollarını bulmalıyız. Böyle bir başlık vardı. Ama ben böyle makale bildiri göremedim. Onu var etme gücü yarına aktarma gücü, tesirine yönelik birkaç dolaylı felsefelerin ve birkaç arkadaşın dışında o tip bildiriler azdı. Hep geçmişte

tarihi bir belgeyi ortaya çıkarmaya, bir kavram, bir konsept etrafında ona yoğunlaşan bildiriler çoğunlukta idi. Tamam bu Türkolojinin her günkü işi. Ama böyle Türkoloji bizi bir yerlere götürmez. Yahut götürdüğü yer ancak bu kadar olur. Yani büyük üstadımız Mehmet Fuat Köprülü'nün geçen yüzyılın başında demir perdenin inşa olduğu bir dönemde ortaya koyduğu koordinatlar doğrultusunda ortaya koyduğu bir Türkoloji ancak böyle olur. Günümüzde artık bu Türkoloji devlet memuriyetine dönüşmüştür. Yani bir Türkoloji bürokrasisi var kendi mantığı içerisinde. Daha devrimci kopmalarla daha paradigmatik sıçramalarla karşılaştığımız, sadece Türkiye Türkleri olarak değil dünya Türkleri olarak karşılaştığımız meseleleri göğüsleyecek yeni terkiplerle, yeni formüllerle, yeni çözüm yollarıyla çıkmamız gerekiyor. Yani kültürel aşamalar paradigmalarından hareketle insanlığı vahşiler, barbarlar ve uygarlar olarak ayıran batılıların iki yüz yıldır yeryüzünü talanları, bugün paradigmanın adı üzerindeki değiştirip devam ediyor. Dün uygarlar barbarlara ve vahşilere uygarlık götürme adına dünyayı talan ediyorlardı, bugün demokrasi götürme adına talan ediyorlar ve insanlığın yeryüzünü gözyaşı ve barut kokusu ve kandan ayırmak mümkün olmuyor. Moğolların, Karakitayların talan ettiği dünyada bizim ruh dünyamızı merhemleyen, dermanlayan Hoca Ahmet Yesevi ve takipçileri oldu. Tarihin gördüğü en büyük zulümlerden birisi olan Marksist Leninistlerin inşa ettiği Sovyetler Birliği Döneminde talan edilen Türk Dünyasındaki kardeşlerimizi ayakta tutanlar yine Hoca Ahmet Yesevi ve onun takipçileri oldu. En az bir Fatih ile bir Besmeleyle bir dua ile oradaki insanlar imanlarını tazelediler ve nesiller boyunca Moskov'un Marksist Leninistlerin her türlü zulmüne karşı ayakta kalabildiler. O halde buradan sonra gideceğimiz yol öyle bir aş pişmeli ki özümüzde, o aş hem bizi birleştirmeli hem de kardeşimizi başkalarına yardım edecek hale getirmelidir. Bu cephesiyle çok fazla bildiri göremedim. Biz buna halk bilimde uygulamalı halk bilim diyoruz. Yani Türkolojinin uygulamalı haline dönüştürmeliyiz. Bir tarafıyla saf teorik bilgi üretimine yönelik bildirilerimiz olsun çalışmalarımız olsun, ama öte yandan pratikte karşılaştığımız problemler mimarisinden tutunda, yerleşim yerindeki, dildeki v.s. Buna yönelik dikkatlerimizi çoğaltmamız gerektiği kanaa-

tindeyim. Ana hatlarıyla tespitlerim bunlar. Bu işin itikadî boyutu var. Bu konuda benden daha yetkili uzman arkadaşlarımız var. Bu konuyu onlar daha iyi değerlendireceklerdir. Ben bir şeyi daha tekrarlayayım. Yılda bir gün, yüzyılda bir gün, üç yılda beş yılda bir Hoca Ahmet Yesevi Yılı değil bizim yüzyılımız, yarınımız değil, geleceğimize. O halde bizler bunun kurumsallaştırılmasını öneriyorum.

Prof. Dr. Dosay KENJETAY

L.N.G. Avrasya Milli Üniversitesi

Teşekkür ederim. Gerçekten Hoca Ahmet Yesevi adına yapılan bir hikmet ziyafeti gibi geldi bana. Birlik olarak beraber olarak ortak milli değerimiz olan manevi üstadımız ve bize bıraktığı eserleri hem edebi yönden, hem felsefi yönden, hem tarihi yönden her çeşit bilgi yönünden değerlendirdik. Çok istifade ettik ancak, buradaki toplantımızda Hoca Ahmet Yesevi araştırmalarında ne gibi problemler var onu paylaşmak istiyorum sizlerle. Bazı hocalarımızın sunduğu tebliğlere baktığımızda, bugün ki zaman ve mekân içerisinde ele alınan problemlere Yesevi üzerinden cevaplama girişimlerini gördüm. Hoşuma giden taraflardan birisi de bu. Küreselleşen dünyada din siyaset aletine dönüştü. Merkezinde Seleflilik, Vahabîlik dediğimiz olay cereyan ediyor. Hem Anadolu'da hem de Orta Asya'da ve bütün dünyada. Bugün ismini zikrettiğimiz değer olarak araştırmaya tabii tuttuğumuz konu Hoca Ahmet Yesevi'nin bıraktığı eser, Türk İslam Medeniyetinin düşüncesini oluşturan bir değerdir aslında. Bu değerinde dışlanmaktadır. Buna göre nasıl bir hazırlık yapmamız lazım dediğimizde kendi açımdan Kazakistan genelinde baktığımda Hoca Ahmet Yesevi'nin kültürü, Hikmet geleneği dediğimiz veya bizim düşünce tarzına etkisini tamamen değerlendirmemiz için bugünkü çağdaş sosyal bilimler metodolojisinin tekrar gözden geçirilmesine ihtiyaç var diye düşünüyorum. Çünkü biz kendi değerlerimize, bundan önce alışılmış, şablon haline dönüşmüş Batı tarzlarıyla kendimizi tanıtmaya çalışıyoruz.

Bilgi dediğimiz olay, bugün Kemal Eraslan hocamızın dediği “gerçeğe sadece bilimsel bilgi açısından bakacağız” dediğinde tabiki niyet çok güzel. Ama bu şi'ar pozitivist bir şi'ar. Zamanı geçti. Ben hem bilgi açısından bilmek, bilgi açısından tanımak, bilgi açısından duymak, bilgi açısından inanmak ve teslim olma ihtiyacını duymak istiyorum. Bazı buradaki problemleri biliyorum. Mesela Şiî ve Alevi problemleri.

Herkes Türk ama inanç açısından bakıldığında parçalanmaya yönelik hazırız. Kazakistan'da da böyle Türkiye'de de böyle. Özellikle maneviyat üzerine, değerler üzerine, dini bilgi üzerine araştırma yapan hocalarımızın bir epistemolojiye ihtiyaç duyduğunu hissediyorum. Ben bu konuda bir tez hazırlamıştım. O tezimdaki bazı görüşlerin buradaki bilim adamları tarafından da desteklenmesi beni ziyadesiyle memnun etti. "Aklın yolu birdir derler" demek ki bu da Hoca Ahmet Yesevi adı üzerinde Türk aydınlarının bir istikamete doğru gittiklerini gördüm. Başta Mütevelli Heyet Başkanı Prof. Dr. Musa Yıldız olmak üzere destekleyici kuruluşlara teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Nuri TUĞLU

Süleyman Demirel Üniversitesi

Değerli misafirler hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Ahmet Yesevi Hazretlerini bilğim kadarıyla okumalarımından anladığım kadarıyla ilk defa akademik perspektifle ele alan Fuat Köprülü'dür. Daha sonra bunu biraz daha geliştirerek belki hakkını vererek, saygıdeğer hocam Kemal Eraslan devam ettirdi. Bugün ise Ahmet Yesevi'nin bütün yönleriyle akademik bir gerçeğiyle ele alındığı bir bilgi şölenini yaşadık. Katkıda bulunan herkese çok teşekkür ediyorum. Bu sempozyumda Ahmet Yesevi'nin tebliğlere baktığımızda Yesevi'de iman, şeriat, tarikat, mağfiret, hakikat, seyr-i sulûk erkânı, Kelamî meseleleri, Hz. Peygambere olan sevgisi, sünneti iktibası, Yesevi'nin Fıkhi, eski kültürlerin Yesevi hikmetlerindeki izdüşümleri, tebliğ ve irşat metodu, takipçileri, gönül dünyası, günümüz insan ve bilim ilişkileri açısından önemi, ihlas, riya, bilgelik geleneği, ilim adamları ve vasıfları gibi pek çok konu bu iki gün içerisinde ele alınmaya ve bilgi dünyamıza sunulmaya çalışıldı. Ahmet Yesevi Hazretleri Türk İslam kültür tarihinde bir mutasavvıf olarak bizim üç ana işaret taşımızdan birini oluşturmaktadır. Birisi Ahmet Yesevi, diğeri İmam Maturidi, diğeri de İmamı Azam Ebu Hanefi Hazretleridir. Günümüz İslam dünyasına baktığımızda, toplumlar sürekli tefrika olabilecek meseleleri üretip ve bu meselelerin peşine düşerek grup grup, hizip hizip ayrılmaya devam ediyor. Kanaatimce bunun önüne geçme yolu her ne kadar fikirler bütünüyle aynı olmasa da, bütün Müslümanların otoritesine boyun eğebileceği, ismi zikredildiğinde eyvallah edebileceği çatı isimleri bizim yeniden gündeme taşımamız ve bu isimler üzerinden yolumuza devam etmemiz gerekiyor. Tarihi açıdan baktığımızda bir de bugünü karşılaştırdığımızda şöyle bir pozisyonla karşı karşıyayız. Bugün dini gruplar üzerine çalışan bizim dışımızda pek çok güç var ya da operasyonlar var. Bunların önüne geçmenin yolunu ben öncelikle Tür dünyası

adına bu üç mihver şahsiyetin iyi bilinmesinden ve anlaşılmasından geçtiğini düşünüyorum. İmam Maturidi ile imanımızı, İmam Azam'la amelimizi, Yesevi ile de gönül dünyamıza yeniden bir şekil ve onların istediği şekilde bir şekil vererek, kendi içrimizdeki huzuru bulabileceğimizi düşünüyorum.

Geçtiğimiz günlerde bir yazı okumuştum. Orada Alevi Dedesiyle ilişkisi olan bir delikanlıya Dede Hz. Ali'nin Nehcül Belega'sından bahsediyor. O da almak için bir kitapevine gidiyor. Kitapevinde araştırırken Nehcül Belaga'yı bulamıyor ama Yesevi Hazretleri'nin Divan-ı Hikmetini buluyor. Parasını ödemeye gittiğinde bakıyor ki kutulu bir baskı değiştireyim diye tekrar geri döndüğünde Nehcül Belaga'yı buluyor. Ve ilk defa Yesevi'nin Divanı'yla orada karşılaşılıyor. Okuduktan sonra kendisi Alevi gelenekten gelmesine rağmen Alevilikle ilgili bir anlatım bir fikir dünyası, bir gönül dünyası buluyor ve arkasından şunu söylüyor.” Haydi hep beraber Yesevi'yi anlama ve anlatma yoluna girelim” şeklinde oluyor. Ahmet Yesevi aşk, kulluk, insan ve insana ait değerleri kendinde toplamak ve bunları topluma yaymak için ömrünü vermiş bir şahsiyet olduğu gibi, bundan sonrada topluma Hikmetleriyle topluma yön vermeye devam edecektir. Bunun devamını da Ahmet Yesevi'yi anlamaya çalışan bilim adamlarımız olacaktır. Bir de Yahya Kemal'in meşhur bir lafı vardır: “Şu Ahmet Yesevi kim? Bir araştırın göreceksiniz. Bizim milliyetimizi asıl onda bulacaksınız” demektedir. Biz Ahmet Yesevi'de milli kimliğimizi, manevi değerlerimizin yapısını temel taşlarını bulmaktayız. Her ne kadar Ahmet Yesevi yalın bir dil ile dini anlatmasını küçümseyen, önemsemeyen bakışlar olsa da bunlar kendi şartları içerisinde değerlendirilmesi gereken hususlardır. Ben bu konuda aynı kanaati taşıyorum. Ahmet Yesevi'nin Divan-ı Hikmet'te dini Türkçe ve Türkçe yorumla anlattığını düşünüyorum. Türk'ün kendi hayat şartlarına doğasına uygun bir dini hayatı herkes için yaşanabilir bir mahiyet ve şekil üzere anlatmaya çalıştığını düşünüyorum. Bu anlamda da Yesevi'nin bugüne kadar isminin gelmesi şunu göstermekte, bu konuda başarılı olmuştur. Ve buradan Türk milleti ayağa kalkmalı ve Yesevi araştırmalarına hız vermeli, ütün alanlara yaymalı, üniversitelerde Yesevi'lik üzerine yapılacak araştırmalar teş-

vik edilmeli, her üniversitede yüksek lisans ve doktora çalışmalarına muhtelif yönleriyle el atılmalı ve bir yerde çalışıldı diye başka bir yerde mani olunmamalı diye düşünüyorum. Atanın izinden yürümeli Türk milleti, Hikmetlerinden nasiplenmeli, o yolda pişmeli, yanmalı ve sevgi ve saygı sahibi olanları irşat etmeli. Dil, din, ırk, mezhep ve meşrep ayrımı gözetmeden insanları irşat etmeli, aşk yolunda yürümeye devam etmeli. Aşk yolunda yürüyenlere selam olsun.

Ya Muhammed, kötü kulu mahrum koymayın,
Asi, cafi ümmetleri yolda koymayın.
Mahşer günü asilerden yüz çevirmeyin,
Ya Mustafa! Elimi alın, yolda kaldım.

Prof. Dr. Hilmi DEMİR

Hitit Üniversitesi

Sayın Başkanım, değerli konuklar, hepinizi saygıyla selamlıyorum, teşekkür ediyorum. Şimdi Özkul Hocam dedi ki; Hoca Ahmet Yesevi'yi anmak sadece UNESCO'ya bırakılmamalı. Biz de zaten bırakmadık. Geçen sene bu zamanlarda Eskişehir'de Ebu Hanife Sempozyumu gerçekleştiriyorduk. Son oturumunda söz bendeydi. Daha evvel Maturidi Sempozyumu yaptık, şimdi Ebu Hanife Sempozyumunu gerçekleştirdik, bunu üçlememiz lazım, Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu da yapılmalı dedim. Daha sonra UNESCO'nun kararı ile Hoca Ahmet Yesevi Yılı ilan edildi. Dolayısıyla ben burada bir kez daha başta Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesine, Türk Araştırmaları Enstitüsüne, elbette Ankara'da daha kapsamlı yapılmasını sağlayan Ahmet Yesevi Üniversitesi'ne, TİKA'ya, bu konuda katkı sağlayan herkese çok teşekkür ediyorum.

Özkul Hocam'ın dediği gibi Hoca Ahmet Yesevi ile ilgili çalışmalar güncellenmeli, biraz bugüne gelmeli. Ancak biz daha tarihi bilmiyoruz ki güncelleyelim. Bilmediğimiz şeyleri güncellememiz çok zor. Gerçekten bizim için "11. Yüzyıldan sonra İslam Dünyasında ne oldu?" sorusu bir kayıp halkadır. Bütün muhafazakârlar, ilahiyatçılar, herkes İslam tarihi ve İslam düşüncesi dendiği zaman Emevi ve Abbasi'lerden bir türlü çıkamaz. İslam tarihinin hepsi oraya kilitlenmiştir. Bu aslında biraz oryantalist bir bakıştır. Oryantalistler Gazali'den sonra İslam dünyası geride kaldı diye çıktıklarında, biz de buna ne yazık ki inandık. Oryantalistler aslında 11. ve 12. Yüzyılda İslam dünyası geri kaldı derken, şöyle bir iddiada bulundular: Türklerin tarih sahnesine çıkışları ile birlikte İslam dünyasındaki ilerleme durmuştur. Ne hikmetse biz de bu iddiaya çok sahip çıktık. Gazali ile İbn-i Rüştü'yü yıllarca tartıştık. Hayır, 11. Yüzyıldan itibaren İslam dünyası durmadı. Aksine o şahlanış, o yürüyüş 18. Yüzyıla kadar devasa bir kültürle

devam etti. İşte Hoca Ahmet Yesevi, İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin devamcısı olan İmam-ı Maturidi bu şahlanışın başlangıç basamaklarıdır, başlangıç taşlarıdır. Ama biz uzun yıllar, bu kültüre ve düşünceye maalesef uzak kaldık. Hala tamamlamadığımız, bilemediğimiz arada boşluklar var. 10. Yüzyıldan başlayarak neler olduğunun resmini tam olarak çekemiyoruz. İslam düşünce tarihi konusunda başlangıçtan, yani Hz. Peygamber'in vefatından bu yana neler olduğunun resmini çiziniz dediginizde hiçbir entelektüel, hiçbir bilim adamı boşluklar oluşmadan bu resmi tamamlamıyor zihninde. Öncelikle o resmi tamamlamaya çok ihtiyacımız var. İşte bu sempozyumlar buna vesile olacaktır. İnşallah bunlar devam eder, kurumsallaşır, enstitüleri oluşur ve bilgi yeniden çoğaldıkça biz onları bugüne taşımayı ve güncellemeyi başarabiliriz. İnsan bilmediğinin cahili oluyor, bilmediğiniz hiçbir şeyi de kitapta bulamıyorsunuz. Önce bilmeniz lazım ve önce bizim yeniden keşfetmemiz lazım. O açıdan bu tür sempozyumların çok verimli olduğunu düşünüyorum. Eskişehir bu zamana kadar epey emek sarfetti, başkaları da bu işe sahip çıksınlar.

Bugün Cuma namazına giderken polisler tarafından güvenlik kontrolünden geçirildik. İnsan şunu düşünüyor: Bu coğrafyada Allah'ın evinde bile emin değiliz. Hani bu din Rahmet diniydi? Hani İslam selamet, barış diniydi? Ama biz Allah'ın evinde bile polisler tarafından korunmak zorunda kalıyoruz. İşte o zaman bu zikir, bu söylediğimiz söz, şu dudaklardan maalesef kalplerimize inmemiş. O yüzden yeniden Ahmet Yesevi'yi hatırlamaya, yeniden o kutlu yolun yolcularını hatırlamaya, onların çilehanelerinde gönüllerimizi yeniden terbiye etmeye çok ihtiyacımız ar. Bugün yeni bir şey söyleyebilmek için, gelin şu yeni olanı keşfedelim, kayıp halkayı tamamlayalım. O zaman inşallah bu coğrafyada söyleyecek çok sözümüz olacak. İnanıyorum ki, Hoca Ahmet Yesevi'nin o kutlu yolundan giden Anadolu'nun çocukları geleceğe barışı getirecek. Hepinize teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Zeki İŞCAN

Atatürk Üniversitesi

Sayın Başkan, kıymetli hazirun,

Günümüzde İslami toplum nedense organik bir bünye olarak tanımlanmakta, böylece Müslümanlar ve Müslümanlık tek bir sese, tek bir duyguya, tek bir görüşe indirgenmek suretiyle böyle bir anlayış oluşmaktadır. Bu tür emsalsiz Müslüman toplum fikri, bana hariciliğin kabilecilik modunda sergilediği büyük günahtan arındırılmış iyi topluluk görüşünü hatırlatmaktadır. Bu takdirde İslami toplum denilen şey birileri tarafından Müslümanlığın ve kültürlerini tahrif etmek için inşa edilmiş bir genelleme halini almaktadır. İslami toplum, Müslümanların ne olduklarını, hatta ne olmaları gerektiğini ima eden bir hayali kuruma dönüşmektedir. Bu manada bir İslami toplumdaki bahsetmek mümkün değildir. Çünkü böylesi bir geniş kategori kullanmak; bulunmadıkları yerlerde türdeş varlıklar inşa ederek, Müslüman toplum ve kültürleri yeniden oryantalize etmek anlamını taşır. Bu tersinden oryantalizmdir. İslami toplum asla yekpare olarak tartışılmamalıdır. Tanım hakkında da, Müslümanların tanımı yapılırken de bütün kültür dindar olarak görülüp, onu sadece dinle sınırlandırma yoluna gidilmemelidir. Geniş kitleleri klan ya da sıkılmış yumruk yapamazsınız, toplumu bir karantina alanı haline getiremezsiniz. Tarihsel deneyim, siyasal izlekler, sınıfa bağlı unsurlar ve kült değiştikçe toplumlar değişecektir. İslami kabile türündeki bu tekleştirme biraz din anlayışımızdan kaynaklanıyor gibidir. Örneğin tevhid ilkesini içtimai dayanışma, bir tür solidarite olarak görüyoruz. Böylece tevhidçi bakış, tekilci bakışa dönüşür. Farklılıklar var ve bunlar şirk olarak değerlendirilemez. Bu tür söylem, İslami dili otoriterleştirme, totaliter hale getirmektedir. Bugün Ortadoğu'daki en önemli kavga nedenlerinden bir tanesi budur.

İslam'ın farklı anlama biçimleri var ve bunlardan biri de Türkistan'da Ahmet Yesevi ile başlamış, Anadolu'da bir rasyonalite kazanmış Türk

Müslümanlığıdır. Bu tanımın yerine Anadolu Müslümanlığı veya Osmanlı Müslümanlığı da diyebiliriz. Yaşar Ocak hocamızın da belirttiği gibi tarihsel süreç ve coğrafya farklılığını, İslami yaşama biçimini, örf ve adetlerin belirleme tarzını dikkate aldığımızda Türk Müslümanlığı tabiri kullanılabilir. Bu durumu sosyolojik bir terimle ifadelendirmek gerekirse, buna Müslümanlığın yatay farklılaşması diyebiliriz. O halde, sosyo-antropolojik anlamda ve coğrafi mekan temelinde farklı Müslümanlıklardan bahsetmek mümkündür. Türk Müslümanlığının da farklı Müslümanlıklar vardır: Tekke, medrese, devlet Müslümanlığı gibi.

Elbette bu tür Müslümanlık, etnik köken ya da bir mezhebe dayalı Müslümanlık olmamalıdır. Burada hata yaptığımız nokta şudur: kültürel kimlikle dini kimliği özdeşleştiriyoruz. Kültürel kimlik daha üst bir kimliktir. Türkün dini Sünni mezhebidir dememek lazım, bu takdirde bir takım insanlar Türkün dini Aleviliktir de diyebilir. Mezhep veya dini gruplar esas alınırsa ucube dini kimliklerin de ortaya çıktığı bugün görülmektedir. Kültürel kimlik, etnik kimlik üzerine elbette kurgulanmamalıdır, çünkü bütün ulusların içlerinde barındırdıkları etnik kimliklerin ötesinde, ondan daha önemli olarak kültürel kimlikleri vardır. Bu bahsettiğimiz kültürde İslam başka bir çehre, başka bir ruh kazanmıştır. Sayın Diyanet İşleri Başkanımızın ifade ettiği ve bu sempozyumda görüldüğü üzere; zikir, musiki, kahve gibi terimlerden aynı anda söz eden başka kültür bulamazsınız. Burada beste yarışması düzenlendi ve ödüllendirildi, “La ilahe illallah, Muhammedun Resulullah” Kelime-i tevhidi estetik kaygılarla sanatsal bir tarzda terennüm edildi, bunu hiçbir yerde bulamazsınız. Yine bizim çocuğumuz Kur’an dersinden çıkar, felsefe dersine girer. Hiçbir Ortadoğu ülkesinde böyle bir eğitim yoktur. Yine bu kültürde farklı bir insan metafiziğinin izleri söz konusudur. Karşılaştırmak gibi olması ama Şiiliğin ve Sünniliğin haşin ve dogmatik karakterinden uzak, cemiyetin ızdırabı ile kaynaşmış olmasına rağmen; ferdi hakikatin cezbesine bağlı bir yorum kendisini göstermektedir. Ne Şiiliğin Sırrılığı, ne Sünniliğin Nakşılığı... Artık bu sese kulak verme zamanıdır. Yani Ebu Hanife’ye, İmam Maturidi’ye, Ahmet Yesevi, ye, Yunu’a kulak verme zamanıdır.

Gelin görün ki; bu kültürün ekolojik dengesi bugün bozulmuştur. Tarihte Nakşiliğin kırılma yaşaması, bilgili Kadızade gibi alimlerin – Sayın Cumhurbaşkanı Sözcüsünün ifade ettiği gibi – hikmeti bırakıp hüküm üzerinde durmaları, kendini peygamber zanneden evliya türünün boy göstermesi tarihi bozulmanın işaretleridir. Ama zamanımızda Sayın Cumhurbaşkanının da ifade ettiği gibi, özellikle cihad konusu ile ilgili şiddeti ve nefret dilini esas alan İslamcılık da bu kültürün ekolojisini bozmuştur. Fatih Sultan Mehmet'in "Mescide varmaz o vardığı kilisayı gören" şeklinde bir cümlesi vardır ve bu şiiri başına hiçbir maddi-manevi dert açmamıştır. Bugün İslamcılarının söyleminde bu bağlam neredeyse tamamen ortadan kalkmıştır. İslamcılıkta geçerli olan, bir medeniyet olarak İslam değildir maalesef, bir akide, bir yasa olarak İslam'dır. Medeniyet dediğimiz şey felsefe, ilim ve sanat değerleri üzerine temellendirilir. Artık İslam'ın dünya görüşünün yasa, şeriat, siyaset merkezli olmaktan çıkıp; felsefe, ilim ve sanat merkezli hale gelmesi kaçınılmazdır.

Bir Çin atasözü var: Parmak güneşi gösterirken, akılsız parmağa bakar. İmam-ı Azam, İmam-ı Maturidi, Ahmet Yesevi, Yunus Emre gibi zatlar bize güneşi gösteriyorlardı. Elbette din tek başına bir fenomen olarak görülmemelidir, başka faktörlerle birleştiğinde toplumsal hayatı etkilemektedir. Ama bizim geldiğimiz bir nokta var ve bunu daha ileriye taşımamız lazımdır. Belki de din anlayışımızın etkisiyle geldiğimiz bir nokta var. Özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nde geliştirdiğimiz siyasal yurttaşlık alanı, cumhuriyet, laiklik, demokrasi gibi değerleri benimsememiz gibi geldiğimiz bir nokta var. Bu öncülere dayanarak Türk-İslam düşüncesine dönüşüm yönelimi sağlayabiliriz. Bir İslami Rönesans'tan bahsetmekteyim. İslam'ı bir insan davası olarak gören bir İslami Rönesans'tan bahsetmekteyim. İslam'ı bir ruh davası; maddenin, eşyanın, siyasetin tasallutundan kurtaran bir İslami Rönesans'tan bahsetmekteyim. Kaidenin yerini ahlakın aldığı bir İslami Rönesans'tan bahsetmekteyim. Çünkü Allah davası ahlak davasıdır.

Müsaade ederseniz konuşmamı Nurettin Topçu'nun "Bize bir fetih lazım" diye başladığı cümleleriyle bitirmek istiyorum.

“Bize bir fetih lâzım. Bu fetih ebedî olacak. Ruhlarımızda yapılacak. Bu fetih, kılıçlarınkı kadar kolay değil, ihtiraslarınkı gibi sufi değil. Bu fetih ilimle, imanla, irade hareketleriyle ve Rönesanslarla yüklü yeni bir ruh dünyasının fethi olacaktır. Eğer vatan toprağına, insan ruhunu doldurarak, etrafımızda ruhlardan bir ülke yaratabilecekseniz, eğer tabiatın her zerresine ruhunuzu karıştırıp sizi âlemlerle birleştirecek sevgi iktidarına sahip olabilecekseniz, eğer eşyadaki çokluğun ruhlarındaki birliğe götürücü bir basamak olduğunu kabul edecekseniz ve kin ile ithamlarınızı içinizdeki aşk ateşinde eriterek çoklukta birliğin sevgisine ulaşabilecekseniz, eğer hayatı sevdiğiniz kadar, bazen ondan da çok, hakikatleri sevecekseniz, eğer kâinattaki nizâma benzer bir nizâmı ruhunuzda kurmaya kudretiniz varsa, ibadetlerinizi alış veriş olmaktan çıkararak, alış verişlerinizi de ibadet haline koyabilecekseniz, eğer her fenalıktan kendinizi mesul tutabiliyorsanız ve insanlarla temasınızda Kur’an’a temas halindeki, hürmet ve vecdi bulabilecekseniz, müjdeler olsun, fetih müyesserdir!” Teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Necdet TOSUN

Marmara Üniversitesi

Muhterem hazırunu saygıyla selamlıyorum. Öncelikle bu güzel konferansın düzenlenmesinde emeği geçen Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanı Prof. Dr. Musa Yıldız'a ve ekibine çok teşekkür ediyorum. Kendisi Yesevi aşığı bir insan. 2016 yılının Ahmet Yesevi Yılı olarak UNESCO'da ilan edilmesinde ne kadar gayretlerinin olduğunu, bu programlarda ne kadar çabasının olduğunu uzaktan görüyoruz, biliyoruz. Onun için, Allah yolunuzu açık eylesin, hizmetlerinizi daim eylesin. Ekibinizle birlikte hepimize teşekkür ediyoruz, müteşekkiriz.

Hoca Ahmet Yesevi Hazretleri yaklaşık 9 asır önce yaşamış bir insan. Bu yıl vefatının 850. Yılı'nı kutluyoruz. Anadolu'da bir kişi vefat ettikten sonra, ilk yılında seneyi devriyesi diye mevlid okuturlar. İkinci yıl da mevlid okutulur ama üçüncü yıldan sonra artık unutulmaya başlar. Biz bugün vefat etsek, bizi dokuz sene sonra acaba kimse hatırlar mı? Ama 900 yıl sonra biz Hoca Ahmet Yesevi Hazretlerini hala hatırlıyor, rahmetle yâd ediyoruz. Demek ki bu zat güzel, faydalı işler yapmış; yetiştirdiği talebelerle topluma ve insanlığa güzel eserler bırakmış. Bu çok önemli bir husustur.

Güzel tebliğler sunuldu fakat gençliğimize ve insanlarımıza Ahmet Yesevi'yi daha çok nasıl indirebiliriz diye düşünüyorum. Sanırım en önemli hususlardan birisi Divan-ı Hikmet'in dilidir. Orta Asya Türkçesi ile yazılmıştır ve günümüz insanı bazı kelimeleri anlayamıyor. Bu yüzden ezberleyemiyor ya da söyleyemiyor. Günümüz modern Türkçesine, Kazakçasına, Kırgızcasına adaptasyonu yapılıyor, yapıyoruz. Ama biz şair değiliz. Şair olmadığımız için o manzum, uyaklı hikmetleri, şiirleri bugünün insanının anlayacağı şekilde, en anlaşılır nasıl olursa öyle çeviriyoruz. Uyak-kafiye kaygımız olmuyor. Bu bizim işimiz, bunu yapacağız ve yapıyoruz. Bundan sonra bir şairlik yönü olan, üç-

beş kişi bunları alacak uyaklı-kafiyeli hale getirecek ki, gençlerimiz ve halkımız bunları zevkle okuyabilsin. Yoksa bir yerde uyak bozulup vezin kaçtı mı, tuhaf bir durum oluyor. Ama bu benim değil, şair olan birinin işidir. Bu konuda Musa Yıldız Bey'in arayış içinde olduğunu da biliyorum. Bu sadeleştirdiğimiz Divan-ı Hikmet'teki şiirleri vezne dökmek, ama vezin kaygısıyla manayı da bozmadan ve kaçırmadan, hangi kelime oraya uygun olacaksa o şekilde yapmak önemlidir.

Ayrıca Ahmet Yesevi'yi ve onun düşüncelerini, felsefesini daha iyi anlamak için yeni eserlerin ortaya çıkarılması, araştırılması, bulunması önemli bir ihtiyaçtır. Bugün özellikle Taşkent'te çok büyük Biruni Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanesi bulunuyor. Oradan iyi araştırılırsa yeni eserler çıkabileceğini umuyorum. Onun haricinde Orta Asya'da, Kazakistan ve Özbekistan gibi değişik ülkelerde babalardan dedelerden kalmış şöyle sandukalarda saklanmış bir kısım belgeler, yazma eserler hala olabilir. Bunları bizim Zikiriya Candarbek dostumuz bir kısmını buldular Aşirbek Müninov ile birlikte yayımlandılar. Daha da çıkacağına ben inanıyorum. Çünkü konuştuğunuz zaman diyorlar bizim atalarımızdan kaldı. Tabi Rus Dönemi geçti bir asır, bu baskılardan dolayı bu eski şeyleri gömmüş olabilirler, yakmış olabilirler korkularından dolayı. Anadolu'da da buna benzer şeyler oldu ama yine de bir şeyler kalmışsa onların araştırılıp bulunması gerekiyor. Çünkü belge üzerinden gitmek çok önemli. Belge ne kadar çok olursa, kaynak ne kadar çok olursa yanlış tahminlerden uzaklaşır doğru tahminlere Yesevili'ği doğru anlamaya gideriz. Mesela Bahtiyar Babacanov Zikr-i erre ile ilgili bir yazma eser bulmuş ve bu eseri yayınladı. O sayede bizlerde Zikr-i erre ile ilgili birşeyler yeni bilgiler öğrenmiş olduk. Bu tür şeyler çıkıyor, ve daha çıkacağını umuyorum. Onun haricinde sözlü bilgilerin toplanması da önemli. Orta Asya'da yaşlıları dinleyip "siz neler duydunuz kendi dedenizden" mesela 80 yaşında bir Kazak. Bu kendi babasından, dedesinden belki Yesevi Dervişleriyle ilgili bir şeyler duymuş olabilir. Nasıldı bu kültür? Sohbeti nasıl yardı? Zikr-i erre nasıl yapılırdı? Biz Anadolu'da bunları bilmiyoruz. Ama Orta Asya'da belki bilenler vardır. Bu da acil yapılması gerekiyor. Çünkü 70-80 yaşındaki bu insanları 30-40 yıl sonra bulamayız. O nesil gider bir daha da imkân

olmaz. Onun için bunlardan sözlü bilgiler almak ta önemlidir. Çünkü Sayram'da adam diyor ki bu Ahmet Yesevi'nin dayısının babasının türbesi. İşte bu sözlü bilgiyi geçmiyor. Kendi atalarından aldığı sözlü bilgiler. Sonra araştırmalarda bizden önce yapılan çalışmaları çok iyi takip etmek ve onların üzerine bir şeyler bina etmemiz gerekiyor. Yani bu ilim bir bayrak yarışı, bizden önce neler yazılmış bu sahada önce onları anlamak ve daha sonrasında ben bu bina üzerine ne inşa edebilirim sonrasında da ben bu bayrağı 3. kattan 4. kata nasıl çıkarabilirim una kafa yormak lazım. Öbür türlü bilinenlerin tekrarı gibi olur. Ya da şöyle bir örnek vereyim. Bu asırda verem hastalığı çok tehlikeli bir hastalık desek adama gülerler. Artık verem hastalığı sanılanın aksine çaresi olan bir hastalık. İşte akademik çalışmalarda geline noktanın gerisinde kalmamak lazım. Geline noktayı iyi araştırıp üzerine bina inşa etmek gerekiyor. Nedense 1919 yılında Fuat Köprülü'nün Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar kitabının ilk baskısı daha harf inkılabı olmamış Osmanlı harfleriyle basılmış. Ondan sonra Türkiye'nin başından bir çok savaşlar, olaylar geçmiş ve nedense Yesevilik bir ihmal gördü. 1991 yılında Orta Asya'da bağımsızlıktan sonra bir hareketlilik oldu ama De We Dewes'in de dediği gibi bir asra yakındır Köprülü'nün ülkesinde yeterince Köprülü aşılama gibi şeyler söylüyor. Yani aşmak lazım bir asır geçmiş internet çağında yaşıyoruz. Ama aşmak içinde yeni malzemeler bulmak, Köprülü'nün ulaşamadığı kaynaklara ulaşmaktır. Çünkü Köprülü'nün kullandığı eser Cevahür-ül ebrar. Daha düne kadar Hazini'nin yegâne eseri diyorduk. Altı tane daha eseri varmış. Bunların birçoğu yayınlandı. Yani araştırılınca birçok şeyler çıkıyor. Sonra Neseb nameler önemli. Orta Asya'da az önce biraz bahsettik. Diğer kitaplarda olmayan ilginç bilgiler Neseb namelerde çıkıyor. Onların da ihmal edilmemesi lazım.

Ahmet Yesevi'yi halkımıza tanıtmak için halkımıza indirgemek için güzel bir film çalışması olduğunu biliyorum. Diriliş Ertuğrul veya Yunus Emre kalitesinde bir sinema mı olur, bir dizi mi olur, aksi takdirde kendi kendimize burada konuşuyoruz halk gençlik burada yok. Ne zaman bu kaliteli bir film olursa o zaman gençliğin gündemine Hoca Ahmet Yesevi girer. Geçenlerde Yunus Emre dizinde Divan-ı Hikmet

getiriyorlardı Taptuk Emre'ye. İşte böyle böyle bizim insanımız Ahmet Yesevi'yi tanır. Aksi takdirde yeni nesil kitap okumuyor. Biz makale yazıyoruz üç beş arkadaş görüyor. Gençlere topluma Ahmet Yesevi'yi indirgemenin yolu mümkünse tek sinema değil de bir dizi. Belki on bölümlük kaliteli yapılırsa iyi olur. Açılıştaki Divan-ı Hikmet'ten şiirler bestelenmiş onlar için teşekkür ediyoruz. Divan-ı Hikmet'ten bestelenmiş bu eserlerin halkımıza inmesini arzu ediyorsak, daha farklı bir şey lazım gibi geliyor bana. Daha tempolu Orta Asya esintileri olan içinde dombra olacak, Yesevi Zikr-i erresini andıracak gümbür gümbür bir ilahi olsun. Söz önde müzik arkada kalsın. Snata ve ya müziğe sözleri kurban etmeden ilahi tarzında tempolu şeyler istiyoruz. Bunları halkımız, gençlerimiz mevlitlerde, düğünlerde okurlar. Çok sanatlı eserleri bizim halkımız, imamımız okuyamıyorlar. Sözünü de anlamıyor, sesini de duymuyorlar. İnşallah kabiliyeti olan insanlara ulaşır da bunlarda yapılır.

Ayrıca seyyahların ve arşiv belgelerinin ışığında Ahmet Yesevi Türbesinde neler yapılırdı bunların araştırılması lazım. Yazdığım Zafer-nâmesi'nden başlayarak ya da başka eserlerden yola çıkarak, çünkü oraya giden bir kısım insanlar olmuş tarihte. Farsça eser yazmışlar. Sonra Batılı seyyahlar, Ruslar arkeolojik çalışmalarda ya da diğer bir takım çalışmalarda Ahmet Yesevi Türbesinde neler vardı. Kazan nasıl kullanılırdı. Kimisi diyor ki şerbet yapılıp ikram edilirdi. Kimisi diyor ki tay kesilir ilmeme ne yapılırdı. Kesin bir şey bilmiyoruz. Bunları Rus arşivlerine girebilecek kişiler girsin, bu türbenin bir asır önce nasıl aktifti bunların araştırılması seyyahlarında anlatımıyla gündeme getirilmesi önemli bir hizmet olacaktır.

Yine Yesevi'nin Hikmetlerindeki Türkçe kelime ve deyimlerin açıklanması lazım. Dün akşamda konuştuk Kemal Hocamızla. Lenger dökmek diye bir şey var "lenger tökmek" peki ne bu? Bunu Orta Asya'da etimolojik sözlüklere girerek araştırmalıyız.

Yesevi'yi Orta Asya ve Türkiye iyi kötü işte böyle sempozyumlarla çeşitli etkinliklerle duyurmaya çalışıyoruz. Ama Batı'da hiç tanınmıyor. İlk defa bir hocamız sağ olsun İngilizce'ye tercüme etmiş, İtalyanca'ya yeni tercüme edildi. Geçen sene bizim Ahmet Yesevi kitabında da

İngilizce bölümler vardı. Bunlar işte Ahmet Yesevi ve Divan-ı Hikmetlerin Batı dillerine tercümeleriyle Batı dünyasında da tanınması hızlanacaktır.

Son olarak Hoca Ahmet Yesevi karşındaki kafir bile incitme diyor. Bugün IŞİD belası var İslam dünyasının başında. Benim gibi düşünmüyorsa öldürülmeyi hak ediyor gibi sapkın bir düşünce anlayışı. İşte bu radikal bozuk düşünce anlayışın pan zehiri ilacı irfanî İslam anlayışıdır, tasavvufi İslam anlayışıdır. Yani Ahmet Yesevi'nin yoludur. Ahmet Yesevi'ye İslam dünyası her zamankinden daha muhtaçtır ve Ahmet Yesevi gibi ariflerin fikirlerine. Bakın bir de şunu söyleyeyim. Türkiye'de IŞİD tutmadı. 80 milyon içinde birkaç münferid hadise oldu. Onları bir kenara koyarsak, diğer Arap ülkelerinde olduğu gibi burada taban bulamadı. Çünkü bizim Osmanlı'dan gelen bir tasavvuf anlayışımız var. Bu tasavvuf anlayışı ben Müslümanım diyene kafir diyemeyiz diye başlar. Bir adam ben Müslümanım diyorsa ona kafir diyemeyiz bitti. O Müslümandır... Kabul edeceksin. Bu anlayış Yunus Emrelerin, Ahmet Yesevilerin düşünceleri bunun üzerine bina edildiği için Anadolu İslam'ı ve Anadolu İslam yorumu oluşuyor. Bu İslam yorumu münferid birkaç şeyi çıkarsak, bu radikal, bozuk din yorumuna müsaade etmiyor. Onun için Türkiye'de bu zihniyet tutunamıyor. Kitlesele olamıyor onu söyleyeyim. Taban bulamıyor.

Ahmet Yesevi'nin bugün fikirlerini hem Türkiye hem Türkiye dışında bütün İslam dünyasına Batı dünyasına tanıtılması çok önemli bir ihtiyaçtır. Bu konuda yapılan çalışmaları takdirle karşılıyoruz. Tekrar Musa Yıldız Bey'e ve ekibine çok teşekkür ediyoruz. Bütün katılımcılara teşekkür ediyoruz. Hepiniz sağ olun var olun.

Prof. Dr. Musa YILDIZ

Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanı

“Bismillah deyip beyan ederek Hikmet söyleyip,
Talep edenlere inci cevher saçtım ben işte,
Riyazeti sıkı çekip kanlar yutup,
İkinci defter sözlerini açtım ben işte”

Dediği gibi büyümüz Hoca Ahmet Yesevi'nin açılış konuşmamdan sonra ikinci konuşmama da böyle başlamak istiyorum.

Değerli Yesevi dostları!

Dünkü açılışı hep birlikte takip ettik. Hoca Ahmet Yesevi'ye layık ona uygun Türkiye'nin her renginden her kesiminden insanların katıldığı bir açılış oldu. Dün sabahtan bu akşamki kapanışa kadar aynı heyecanla konuşmalar dinledik. Değerli bilim adamlarımız Türkiye'nin her tarafından, Türk dünyasının her ülkesinden, Kazakistan'dan, Kırgızistan'dan, diğer ülkelerden Batı'dan İngiltere'den, İtalya'dan değerli bilim adamları geldi. Yesevi dostları geldi onları dinledik. Her başlangıcın bir sonu var ama biz bu sonu misk kokulu bir son olarak düşünüyoruz. Emeği geçen herkese ben teşekkür etmek istiyorum. Gelen hocalarımıza teşekkür etmek istiyorum. İnşallah bu Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu kurumsallaşacak, biz bunu iki yılda bir yapacağız. Bir yıl Türkoloji Kongresini Türkistan'da, bir yıl Ahmet Yesevi Sempozyumunu burada yapacağız. Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesinde bizden önceki yöneticilerimiz imkân bulamamışlar bugüne kadar Yesevi Sempozyumunu yapamamışlar. Bu Ahmet Yesevi Üniversitesinin bir eksikliği idi. Allaha hamd olsun bu eksikliği tamamlamak bize nasip oldu. Yine bizden önceki yöneticilerimiz her ne hikmetse Hoca Ahmet Yesevi'nin Divan-ı Hikmet'ini, Allahü Tealâ Kuran-ı Kerim'inde “Rabbî'nin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır” emrine imtisâlen öğrencilerine yazdırdığı eserini de basmak bugüne kadar nasip olmamıştı. Allah'a hamd olsun o eseri basmak da bize nasip oldu.

İlk başta değerli hocam Kemal Eraslan Hocamızın seçmelerini bastık. Daha sonra Dr. Hayati Bice hocamızın tercümesiyle birlikte bastık. İnşallah yakın zamanda bu sempozyumda eksikliklerimiz gördük, bu eksikliklerimize göre ileriye bakacağız. Ve eksikliklerimizi tamamlamaya çalışacağız. Kemal Eraslan Hocam'dan edisyon kritikli nüshanın sözünü aldık 2016 yılı içerisinde Allah'ın izniyle onu basacağız. Türkiye'nin de bu eksikliğini ve Türk dünyasının eksikliğini ortadan kaldırmış olacağız. Çünkü bu toplantılarda gördük Yesevi Hazretlerinin o etkisi 850 yıl sonra 5 bin kilometre uzakta devam ediyor. O Nurettin Topçu'nun ifadesiyle büyük ruhtur, o Necip Fazıl'ın ifadesiyle aklın sınırları ötesinde mesken tutan bir büyüğümüzdür. İnşallah desteklerinizle bu eksiklikleri tamamlayacağız. Müslümanlar tarihte iki büyük yürüyüş yaptılar. Bunlardan birincisi Peygamber Efendimiz'in dönemi ve ondan sonraki Hülafa-i Raşidin dönemi. İkinci büyük yürüyüş tarihte Selçuklularla Osmanlıların yürüyüşü. Allah'ın izniyle Selçuklu ve Osmanlı'nın torunları Yesevi Hazretleri'nin felsefesini onun Divan-ı Hikmet'ini, Fakr-namesi'ni ve diğer eserlerini esas alarak ve yine onun Anadolu'da takipçileri olan Yunus Emreler, Mevlanalar, Hacı Bektaşî Velilerin, Balkanlarda Sarı Saltukların, Demirci Babaların, Gül Babaların yolunda giderek Anadolu'dan bu üçüncü yürüyüşü başlatacaklardır diye düşünüyorum. Katıldığımız için teşekkür ediyorum. Bu sempozyumda emeği geçen Ahmet Yesevi Üniversitesi çalışanlarına, sempozyuma destek veren Eskişehir Osmangazi Üniversitesine, özellikle Ahmet Kartal Hocama. Ahmet Kartal Hocam ilk önce İmam Maturidi Sempozyumu yaptılar, sonra amelî büyüğümüz olan İmam Azam Sempozyumu yaptılar, sıra irfanî büyüğümüz olan Yesevi Hazretlerine gelmişti ki, biz amaç birliği yaptık Eskişehir Osmangazi Üniversitesiyile, çünkü oarası Türk Dünyası Kültür Başkenti Eskişehir Osmangazi Üniversitesi ve bizde Türk Dünyasının ortak üniversitesi olarak üniversitemizin 25 yıl önce kuruluşunu gerçekleştiren Sayın Nursultan Nazarbayev Astana'daki Liderler Zirvesinde bizim üniversitemizi ortak üniversite yaptı. Türk Dünyasının ortak üniversitesine de bu sempozyumu yapmak yakışırdı. İnşallah layıkıyla yapmışızdır. Kusurlarımız olmuştur. Onlardan dolayı özür diliyoruz. Çünkü ilk defa bu ölçekli bir organizasyon yapıyoruz.

Birçok projemiz var o projeleri yavaş yavaş tamamlıyoruz. Bunlardan bir tanesi de Özkul Hocam'ın eksikliğini vurguladığı Hoca Ahmet Yesevi Araştırma Merkezi. Geçmişte Kazakistan'da böyle bir merkez varmış. Fakat daha sonra faaliyetleri durdurulmuş. Bizim faaliyetlerimiz içerisinde bu merkez var en kısa zamanda yeniden açacağız. Bu eksikliğimizi de telafi edeceğiz. Şiirsel olarak tercümesini hazırlama konusunda bazı adımlar attık. Bir şairimiz Kemal Hocam'ın yaptığı çevirilerini esas alarak yeniden inşa etti. Başkalarını da esas alarak en güzelini bulup Yesevi Hazretleri'ne yakışır manzum bir çeviriyi yayınlayacağız. Gerçekten güzel bir sempozyum oldu. Ahmet Yesevi Üniversitesi'nin kapıları her zaman sizlere açıktır. Allah nasip ederse yine bir eksikliğimizi yakın zamanda telafi edeceğiz. Yesevi Hazretlerine yakışır binamızı İncek'te Yesevi Hazretleri'nin Türbesi'nin mimarisine uygun kubbesinin bire bir ölçüleriyle yer aldığı bir binayı yakın zamanda yapacağız. Binanın girişinde Yesevi Hazretleri'nin müzesini de inşa etmiş olacağız. Yesevi Hazretleri'nin Tay Kazan'ını da o müzenin içerisinde koyacağız. Senede bir defada Yesevi Hazretleri'nin ölüm gününü tespit ederek sembolik olarak gelen misafirlerimize geleneğe uygun olarak şerbet dağıtmaya çalışacağız.

İlginiz için hepinize teşekkür ediyorum. Sağ olun var olun.

